Матей СТРИЙКОВСЬКИЙ

ЛИТОПИС ПОЛЬСЬКИЙ, ЛИТОВСЬКИЙ, ЖМУДСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ім. ШЕВЧЕНКА
Серія:
Історичні джерела. Том 10

Maciej STRYJKOWSKI

KRONIKA POLSKA, LITEWSKA, ŻMÓDZKA I WSZYSTKIEJ RUSI

Warszawa — 1846

Мацей СТРИЙКОВСЬКИЙ

ЛІТОПИС ПОЛЬСЬКИЙ, ЛИТОВСЬКИЙ, ЖМУДСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Львів — 2011

УДК 94 (438) „15“ (093)
ББК Т3 (4П) 42-01
С85

Пропонований „Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси“ — унікальна історіографічна пам'ятка доби пізнього Середньовіччя, яка охоплює події від найдавніших часів до 1582 р. й основується на численних наративних і актових джерелах, чимало з яких вже сьогодні не існує. Писав її упродовж багатьох років видатний історик і літератор другої половини XVI ст. М. Стрийковський.

Видання адресоване історикам, викладачам і студентам гуманітарних факультетів, учителям, краєзнавцям.

Переклад з польської мови прозових розділів: *Роман ІВАСІВ*

Переклад з польської віршованих розділів: *Вадим ПЕПА*

Переклад латиномовних частин тексту: *Іван КОЗОВИК, Ростислав ПАРАНЬКО*

Відповідальний редактор: *Олег КУПЧИНСЬКИЙ*

Рецензенти:

Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. директора Інституту української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, керівник Львівського відділення, проф., докт. іст. наук

Іван СВАРНИК — завідувач сектору допоміжних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву України у Львові

Надруковано за ухвалою Видавничої ради Наукового товариства імені Шевченка у Львові

Видання підготовлено завдяки фінансовій підтримці НТШ Америки (США) та Фундації приятелів Енциклопедії України

ISBN 966-8868-26-9

Вступне слово

Пропонований читачеві переклад твору під назвою „Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси“ (в оригіналі „Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi“) — унікальна історіографічна пам'ятка другої половини XVI ст. Вона охоплює події від старожитніх часів і до 1582 р., писав її історик і літератор Мацей Стрийковський упродовж багатьох років на основі документальних і наративних джерел та власних спостережень. Без перебільшення, „Хроніка...“ також є пам'яткою історичної думки, якої у такому обсязі, з засвідченнями численних історичних сюжетів, що відбувалися до 1582 р., для згаданих територій у східноєвропейських землях ще не було. Книжка стала особливо популярною серед руської шляхти, церковників. Вона сприяла утвердженню так званого сарматського міту, була написана легкою і доступною мовою, містила віршовані вставки про битви і різні суспільні торжества, була ілюстрована, що, безперечно, додавало їй популярности у пізнанні недавніх і віддалених подій, вивченні історії народів Центральної і Східної Європи та їх сусідів.

Ці достоїнства змісту і сконцентрованість в одній книжці такого значного матеріалу, який великою мірою стосувався історії України до 1582 р., гадаємо, були основним мотивом задуму перекласти сучасною українською мовою „Хроніку...“ Виданий у другій половині XVI ст. твір (також пізніші польськомовні перевидання XIX ст.) став сьогодні для українців книжковим раритетом.

Чим пізнавальна і приваблива пам'ятка для українського читача і дослідника минулого України? „Хроніка...“ на тлі загальних східноєвропейських подій показує різні (подекуди в деталях) політичні ситуації, суспільно-економічні відносини між різними станами населення, відображає історичні контакти українців з іншими землями і державами, торговельні шляхи. Оскільки українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, а „знать була часто панівною верствою цієї держави“, українці (також білоруси) ставились з особливою повагою до М. Стрийковського і захоплено читали його твори. У „Хроніці...“ висвітлено також численні події, пов'язані з боротьбою проти ординської аґресії в Україні, господарським освоєнням і колонізацією Причорно-

мор'я, участю православних князів у війнах проти Польщі, Туреччини, Криму, врешті, міжшляхетські змови і спроби посадити на литовський трон „свого представника". Окрема сторінка твору М. Стрийковського — це відомості про видатних осіб різних часів, український побут і культуру. Свідченням зацікавлення твором (у тому числі значною мірою наукового) з боку руської знаті є його порівняно ранній (перші десятиліття XVII ст.) переклад староукраїнською мовою.

Немає жодного сумніву, що „Хроніка..." М. Стрийковського посіла помітне місце в історіографії Східної Європи того часу. На відміну від своїх попередників (Яна Длуґоша, Мартина Кромера, Мацея Меховіти (Мацея з Мехова), М. Стрийковський „намагався бути об'єктивнішим, критично сприймати роль Польщі в історичних процесах". Він під час написання твору, цікавлячись найдрібнішими фактами, часто бував у місцях подій, особисто відвідав багато країн від Прибалтики на півночі — до Туреччини та Греції на півдні, у зв'язку з чим використовував різні джерела та усні перекази[1]

Загалом „Хроніка..." — непересічний твір другої половини XVI ст. Чимало фактів і оповідей, які фіґурують у пам'ятці, є єдиними свідченнями тих чи інших подій, явищ, відомостей про людей. Високо цінували і використовували твір М. Стрийковського українські (козацькі) хроністи Самійло Величко, Григорій Грабянка та Феодосій Софонович, а також історики другої половини XIX ст.

Про „Хроніку..." та інші праці М. Стрийковського існує чимало досліджень українських науковців. Варто згадати, зокрема, такі: студію М. Возняка „М. Стриковський про турецьку неволю в творі 1575 р. [Додаток у статті: уривки з твору Стриковського]" (Записки НТШ, Львів, 1928, т. CXLIX, с. 197—210); В. Ульяновського, Н. Яковенко „Український переклад хроніки Стрийковського кінця XVI — початку XVIII століття" (Рукописна та книжкова спадщина України. К., 1993, вип. 1, с. 5—12); О. Толочка „Український переклад „Хроніки..." Мацея Стрийковського з колекції О. Лазаревського та історіографічні пам'ятки XVII століття. Український хронограф і „Синопсис" (Записки НТШ, Львів, 1996, т. CCXXXI, с. 158—181); Ф. Шабульдо „Синьоводська проблема: Можливий спосіб її розв'язання" (К., 1998, 84 с.); його ж. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) (К., 2000, № 1, с. 57—74). Протягом останніх десятиріч чимало праць, присвячених М. Стрийковському, виходять з-під пера польських, литовських, російських дослідників.

Пропонований нині переклад „Хроніки... що бачимо з поданого переліку літератури, не перший в Україні. Її вперше перекладено старо-

---

[1] Дашкевич Я. Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Руси. Внутрішня рецензія на манускрипт „Літопису". 12 липня 2005 р. // Архів Нуково-видавничого відділу НТШ. Комп'ютерний відбиток.

українською мовою у перших десятиліттях XVII ст. (за даними В. Ульяновського і Н. Яковенко, між 1596—1640 рр., хоч паперові знаки, на яких писаний твір, не виходять за межі 1608—1622 рр.). Хто автор перекладу,— не відомо. Рукопис засвідчує декілька скорописних почерків, що вказують на причетність до його перекладу кількох осіб. Різницю підтверджують також літературно-стилістичні особливості письма, манера подачі текстів. Рукопис перекладу займає 1—660 аркушів[2] Переклад не публікувався, хоч часто використовувався у XVII та пізніших століттях.

* * *

Мацей-Станіслав Стрийковський народився близько 1547 р. в містечку Стрийкові, неподалік м. Ленчиці в Мазовії в збіднілій шляхетській сім'ї, батько якого був, правдоподібно, судовим возним.

1554 р. семилітнього хлопчика віддали на навчання до школи у Бжезинах-Людзьких. У віршованій автобіографії Стрийковський називає цю школу своєю „Падуєю та Болонією" Коли саме закінчив школу і якою вона була,— не відомо. Ймовірно, це сталося близько 1564 р., бо в 1565 р. уже числився серед бакалаврів, які проходили навчання у Краківському університеті. Того ж року він займається вивченням граматики Білікана і системи Птолемея. Наступний факт з біограми М. Стрийковського занотований в університетських книгах, які датують 1567—1568 рр. У 1565 р. М. Стрийковський приїхав до Литви (у той час Литва була основною ареною Лівонської війни).

1567 р. або дещо раніше М. Стрийковський повертається до університету, де вивчає будову Землі та географію за Птолемеєм. Після 1569 р. історик покидає університет з досконалим знанням латинської мови та античної літератури, що зрозуміло навіть при побіжному ознайомленні з „Хронікою...", особливо з трьома її першими книгами, які переповнені цитатами з творів Овідія, Геродота, Діодора Сицилійського, Салюстія, Страбона, Лівія, Птолемея. Стрийковський володів також німецькою мовою та знав інженерну справу. Остання обставина, мабуть, відіграла вирішальну роль у тому, що він пішов на військову службу у Велике князівство Литовське.

Напевно, вже тоді у нього з'явилось палке зацікавлення історією того краю. Ймовірно, саме у той час (а, може, ще в університеті) і виник задум написати історію Литви й Русі. 1570 р. М. Стрийковський розпочинає свою першу роботу на цю тему, яку закінчує в 1573 р., назвавши її „Опис Сарматії Європейської" („Sarmatiae Europeae descriptio"). Перебування М. Стрийковського у Великому князівстві Литовському було не випадковим — для здійснення свого задуму йому потрібні

---

[2] Див.: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 1.57487 (О. Лазаревський), спр. 48. Рукопис входить до складу конволюту in folio 675 арк.

були історичні джерела, руські і литовські літописи, про використання яких сам автор пише у своєму творі.

Начальник Вітебського гарнізону італієць Александр Гваньїні, під зверхністю котрого служив М. Стрийковський, зацікавився твором про Сарматію, попросив рукопис для ознайомлення і, привласнивши його, в 1578 р., дещо переробивши, опублікував у Кракові під своїм прізвищем[3] *Згодом король Стефан Баторій привілеєм 1580 р. офіційно визнав автором М. Стрийковського.*

Після невдачі з „Описом Сарматії Європейської" М. Стрийковський не припиняє праці над історичними творами. 1574 р. в Кракові він видав історико-генеалогічну книжку „Гонець доброчесности" („Goniec cnoty"). Основна теза твору — заклик до вищих станів суспільства вибрати „вождем доброчесности розум", вивчати науки і передовсім історію, студіювання котрої, за його словами, розвиває й зміцнює доброчесність.

Для української історіографії особливо цікавий у „Гінці доброчесності" розділ про минуле Литви, написаний, як стверджує автор, на підставі польських хронік і руських літописів.

Осівши в Литві, М. Стрийковський цікавиться краєзнавством і багато подорожує, оглядає фортеці, городища, старовинні храми, розпитує селян про зброю, що її вони знаходили у зораній ріллі. Усі свої цінні спостереження він фіксує на сторінках „Хроніки..."

У 1574 р. М. Стрийковський, вочевидь, знов у Кракові, оскільки публікує поему, в якій описує урочистий в'їзд у це місто короля Генріха Валуа. Цим апологетичним твором автор, мабуть, хотів привернути до себе увагу двору, шукаючи прикоролівської служби. І справді, того ж року він отримує дипломатичне доручення й у вересні 1574 р. у складі польського посольства на чолі з галицьким чашником Андрієм Тарановським їде до Стамбула. Під час подорожі так само досліджує історичні пам'ятки: старовинні мури, надмогильні пам'ятники, місця битв. Для нього це були зустрічі з історією. Свої враження історик записував і потім відтворював у відповідних місцях своєї „Хроніки...", він також уважно слухає історичні пісні сербів, з великим співчуттям пише про різні слов'янські народи, що перебувають під турецьким ярмом.

У 1575 р., повернувшись до Кракова, М. Стрийковський надрукував книжку „Про вольності Корони Польської і Великого князівства Литовського й про тяжку неволю інших земель під тиранським турецьким ярмом, про заколот теперішнього турецького тирана Амурата й усіх королів Оттоманського дому, коротка, але корисна розвідка" (1575), а також твір „Про початки, розвиток, діяльність славного литовського народу" (1577 р., вперше виданий 1978 р.).

---

[3] Пор. переклад видання українською мовою: Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. та переклад з польської о. Ю. Мицика.— К., 2007.— 1008 с. (здійснене з польськомовного варіанта 1611 р. (Kronika Sarmacyey Europeyskiey.— W Krakowie, 1611).

Ця книжка стала підсумком його вражень і роздумів під час подорожі. У ній він протиставляє вольності Польщі безправ'ю інших слов'янських народів. У розділі „Про султанів турецьких" М. Стрийковський подав стислу історію Османської імперії за матеріалами турецької хроніки, яку він прочитав у Константинополі з допомогою одного потурченого угорця. Обізнаність М. Стрийковського з картографією дозволила йому ввести у свою працю десять карт Оттоманської імперії.

Вихід у світ книги „Про вольності..." припав, одначе, на дуже несприятливий для Стрийковського політичний момент. Наприкінці 1575 р. на польський престіл був обраний семигородський воєвода Стефан Баторій, кандидат, котрого підтримувала Туреччина. Нова книжка М. Стрийковського з відвертою антитурецькою спрямованістю заледве чи могла викликати схвалення воєводи і його двору. Мабуть, це й спричинило звільнення М. Стрийковського з королівської служби. Деякий час він живе в домі князя Юрія Юрійовича Слуцького. Згодом отримує земельний наділ — за його свідченням, він був власником 25 селянських дворів у Литві.

1575—1578-ті рр. М. Стрийковський цілком присвятив праці над „Хронікою..." 1578 р. був завершений її перший варіант, який закінчувався описом подій 1507 р.

Після 1578 р. Стрийковський продовжує роботу над „Хронікою... За словами автора, спонукав його до цього жмудський (самогітський) єпископ Мельхіор Гедройц, його покровитель після смерти князя Слуцького. Під його впливом Стрийковський приймає духовний сан і стає жмудським каноніком у Мідниках, потрапивши таким чином у безпосереднє його підпорядкування.

М. Гедройц належав до числа найбільш непримиренних противників Люблінської унії (1569). І, мабуть, саме симпатії поляка Стрийковського до Литви, які проявилися в „Хроніці...", привернули увагу Гедройца, особливо після виходу антилитовської за спрямованістю „Хроніки Польської" М. Кромера. Поява такої праці була вкрай бажаною для Гедройца. І у своїх сподіваннях на той час він був не єдиним.

Коло людей, тією чи іншою мірою пов'язаних зі М. Стрийковським чи солідарних з ним, можна було б значно розширити, якщо пригадати посвяти розділів „Хроніки..." певним особам. Прикметно, що серед них ми не знайдемо жодної людини, яка займала б вищі пости у Литві, Жмудії, Білорусі чи Україні (але тільки не в самій Польщі) і не мала б стосунку до сепаратистської литовської тенденції або білорусько-українських кіл, які домагалися релігійної та культурної свободи.

Під час написання праці з історії Литви й Руси М. Стрийковський мав не лише моральну підтримку видатних діячів Великого князівства Литовського, але й безпосередню допомогу. Королівський секретар і віленський війт Августин Ротундус Малецький, який у 1551—1572 рр., перший у польській історіографії, сам писав „Хроніку або історію Литви", що, на жаль, не збереглася, передав Стрийковському для користування хроніку Дюсбурга.

Успішній праці Стрийковського сприяло й те, що такі великі маґнати, як Заславські, Ходкевичі, Слуцькі, охоче відкривали перед ним двері своїх бібліотек, постачали його руськими та білоруськими літописами, своїми сімейними архівними матеріалами та генеалогічними записами, литовськими хроніками й метриками. Ходкевичі, наприклад, удоступнили для М. Стрийковського таке багате сховище давньоруських і білоруських рукописів, яким був Супрасльський монастир, де 1557 р. налічувалося 209 рукописних книг і конволютів. Вони були і його меценатами.

У 1580 р. М. Стрийковський отримує королівський привілей на видання „Хроніки..." Він їде до Кеніґсберґа для нагляду за її друкуванням. Увесь цей час він доповнює майбутню книгу відомостями про різні найновіші події, намагаючись довести її до сучасности (остання подія, описана в „Хроніці...", стосується 1581 р.). Водночас М. Стрийковський доповнює попередні розділи здебільшого описом тих історичних пам'яток, які він побачив під час своєї подорожі до Кеніґсберґа.

Видання М. Стрийковським „Хроніки..." в 1582 р.— останнє, що ми знаємо про його життя і творчість. Що трапилося зі М. Стрийковським опісля і коли він помер, — не відомо. Є лише припущення на основі непрямих джерел, що помер він перед 1593 р., і це була випадковість.

* * *

Сьогодні новий переклад „Хроніки..." М. Стрийковського сучасною українською літературною мовою здійснив Роман Івасів (1926—2009) — педагог, письменник, учитель української мови і літератури на Івано-Франківщині. Він автор низки оповідань, поезій, афоризмів, але чи не найбільше відомий як перекладач. Переклад такого великого за обсягом твору, як „Хроніка...",— справжній подвиг для автора (хоч частково латинські тексти допомагали перекладати інші, див. Післямову). Цього осягнув тільки завдяки своїй великій і наполегливій праці.

Назвав переклад твору не „Хронікою...", а „Літописом..." (раніше уривки публікував у газеті „Агро" (Івано-Франківськ). Запропонованого автором перекладу початкового слова заголовка редакція не змінювала, залишивши назву „Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси" Таке було бажання Р. Івасіва, що, зрештою, не змінює суті, тим більше, що цей термін поряд з терміном „хроніка" на означення твору М. Стрийковського вживається у літературі.

Процес перекладу твору, його підготовка до друку супроводжувалися різними пригодами перекладача. Одна з них на завершальному етапі, „спеціальна чи випадкова",— за невідомих обставин втрата частини перекладеного рукописного тексту. Деякі з пригод були навіть дещо химерними, зокрема щодо заходів із публікації перекладу. Вони були пов'язані з науковою редакцією, допущенням тексту до друку і безконечними митарствами автора з текстом перекладу з Івано-Франківська до Львова (Львівське відділення Інституту української археографії та

джерелознавства ім. М. Грушевського), зі Львова до Києва (Інститут історії НАН України), з Києва знову до Львова (Наукове товариство ім. Шевченка). І так десятки разів. „Найповажніші химери появились,— за словами Р. Івасіва,— в оцінках перекладу тексту науковцями". Деколи вони стосувались і самого М. Стрийковського та значення його твору для відтворення історичного минулого... А текст перекладу тим часом залишався без руху понад п'ять років. І це за умов, що був підготовлений, хоч його ще чекала фахова мовна редакція, обов'язкова звірка (принаймні вибіркова) тексту перекладу з оригіналом, урешті, тяжкий пошук коштів на видрук „Хроніки..." Спочатку планувався вихід у світ праці у двох томах.

Щодо НТШ, пригадую (з чим не можу не поділитись з читачем), як у Товариство (було літо 2005 р.) зайшла середнього зросту людина з відбитком на обличчі втоми і пережитого, навіть якогось відчайдушного спокою, і, представившись, стримано сказала: „Я переклав „Хроніку..." М. Стрийковського і за порадою львівських професорів хотів би її видати в НТШ. Ви, мені сказали, це вмієте і можете зробити..." Після урочистого вступу та досить тривалої розмови стосовно тексту праці і її перекладу з польського варіанта, а потім розповіді про різні приниження автора щодо публікації робота Р. Івасіва була прийнята для ознайомлення. Тоді ж ставились питання, що випливали з видавничих умов Товариства, потрібні були згода науково-видавничої ради НТШ, дві зовнішні рецензії і, головне, деяке затягування з видруком у часі, оскільки існувала черга, а крім того, робота потребувала наукової та мовної редакції, складення покажчиків та ін. Гість після пережитого з книжкою з усім погоджувався, навіть, що стосувалось мовної редакції (що є часто рідкістю серед авторів-філологів). З того часу Р. Івасів був частим гостем у Товаристві, згодом навіть заприязнився з працівниками науково-видавничого відділу. Хотілося б, аби вчителів такої кваліфікації було більше і вони частіше приносили до друку такої ваги праці. З часом зернятко великого твору, впавши на добрий ґрунт, почало проростати і виросло нині у велику книжку. Хоч автор перекладу уже не побачив надрукованої „Хроніки..." — „Літопису..." — відійшов у вічність, вона з певним запізненням побачила світ. Сьогодні нею втішається наукова і читацька громадськість, а це було чи не найзаповітнішою мрією Р. Івасіва.

Безперечно, „Хроніка... М. Стрийковського як твір другої половини XVI ст. при користуванні потребує критичного підходу до окремих сторінок тексту з погляду достовірности уміщених у ній відомостей. На думку наукового джерелознавства та дипломатики, автор не завжди оперує „реальним і переконливим фактажем". На цю реалію повинні звертати увагу майбутні дослідники та користувачі „Хроніки..." Нині, на жаль, не все можна локалізувати і перевірити (більшість писемних пам'яток, якими користувався автор, уже не існує), у зв'язку з чим деякі сюжети не можна однозначно приймати і чітко визначати —

котрі з них оперті на автентичні джерела, а котрі — вигадані. Будь-яке коментування змісту „Хроніки...“ потребує надалі окремої уваги, а створення вичерпного коментарю — затяжна і ніколи, для ряду сюжетів, не буде до кінця переконливою працею. Що стосується диференціації джерел, то для більшости історичних писань доби пізнього Середньовіччя це характерна риса. Втім, не слід забувати, що „Хроніка...“ вже сама по собі є історичним джерелом, бо надрукована в 1582 р.

Попри все, твір М. Стрийковського, як широко підкреслюється в літературі, не втрачає своєї актуальности. Ним користується сучасна історіографічна наука всієї Східної Європи. „Хроніка...“ є одним із найцікавіших творів XVI ст. Із неї чи не вперше дізнаємось про маловідомі факти історії, події. І це стосується не лише усіх східнослов'янських територій, але й історії, географії, етнографічних та інших явищ України і Білоруси.

„Хроніка...“, що нині вийшла друком,— певна подія у нашій науці, а водночас і вияв глибокої вдячности великому шанувальникові історичного минулого України, незвичайній людині та трудівникові на ниві Слова, вчителю Романові Івасіву. Публікація „Хроніки...“ — „Літопису...“ є водночас певним внеском Наукового товариства ім. Шевченка у скарбницю перекладних джерел XVI ст., які слугуватимуть широким колам українського суспільства для пізнання історичного минулого країни.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

ТОМ I

МАЦЕЙ
СТРИЙКОВСЬКИЙ

ЛІТОПИС ПОЛЬСЬКИЙ, ЛИТОВСЬКИЙ, ЖМУДСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Том І

Літопис
польський, литовський, жмудський
і всієї Руси

Мацея Стрийковського

Видання нове,
що є точним повторенням крулевецького
з 1582 року,
попереджене
відомостями про життя і твори
Стрийковського
Миколаєм Маліновським,
а також доповнене
дослідженням про руських літописців
Даниловича
і передруком менших праць
Стрийковського
згідно з первісними виданнями

Переклад здійснено за другим виданням у двох томах:
Варшава. Видання Ґустава Леона Глюксберґа,
книгаря, 1846

Ktora przedtym nigdy świátá nie widźiáłá.

Kronika Polska, Litewska, Żmodzka, y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołhińskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podláskiey, etc.

Y rozmáite przypadki woienne y domowe, Pruskich, Mázowieckich, Pomorskich, y inszych kráin Krolestwu Polskiemu y Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu przyległych, Według istotnego y gruntownego zniesienia pewnych dowodow z rozmáitych Historikow y Autorow postronnych, y domowych, y Kijowskich, Moskiewskich, Słowáńskich, Liflantskich, Pruskich stárych, Dotąd ciemnochmurną nocą zákrytych Kronik, y Látopiszczow Ruskich, Litewskich, y DLVGOSZA Oycá dźieiow Polskich z inszymi, z wielką pilnośćią y wszkowátą pracą (Osobliwie około Dźieiow Litewskich y Ruskich od żadnego przedtym niekuszonych) Przez

MACIEIA OSOSTEWICIVSA STRIYkowskiego dostátecznie nápisána, złożona, y ná pierwsze świátło z wybádániem prawdźiwie dowodney stárodawnośći własnym wynálezieniem, przeważnym dowćipem, y nakłádem nowo wydźwigniona przez wszystki stárożytne wieki, áż do dźisieyszego Roku 1582.

A naprzod wszystkich ile ich kolwiek iest ludzkich ná Swiecie Narodow gruntowne wywody.

Z łáską y Priwileiem Kro: J: M:

Drukowano w Krolewcu v Gerzego Osterbergerá:

M. D. LXXXII.

Титульна сторінка першого видання „Літопису...“

Портрет М. Стрийковського

Звитяжному й непереможному, Божою ласкою королю Польщі Стефанові I, великому князеві Литви, Руси, Пруссії, Мазовії, Жмуді, Київщини, Волині, Померанії, Підляшшя, Поділля, Лівонії та ін., наймогутнішому володареві й панові Трансільванії

Мацея Осостевіція Стрийковського

Вступ*

Найсвітліший і непереможний королю Стефане! Ніхто краще й стисліше не окреслив усієї насолоди, гідности й вигоди історії, ніж зверхник римського красномовства — Ціцерон, який назвав її „вчителькою життя" Адже цей вислів, охопивши пожиточність усіх чеснот і наук, вказує, що все життя людини слід уряджати згідно з законами історії. Тієї ж думки й Фукідід, який засвідчує, що історія — то найперший і найбільший скарб у людському житті. Його ніколи не мають випускати з рук володарі й сенатори, тобто ті, хто так чи так править віжками держави: він-бо допомагає їм догідніше залагоджувати подібні діла й однакові трапунки, адже ті справи майже завжди виявляються вельми поміж собою схожими. Людська розсудливість — не що інше, як спостереження за подіями і знання про теперішнє й майбутнє, виведене, наче з джерела, із знань про минуле; а з усіх наук такі знання дає одна-єдина історія. Вона не лише прикрашає всяке мистецтво, даруючи йому безсмертя своєю владою, а й рівняє юнаків до старших розсудливістю й удатністю в ділах; старших — бадьорить, підтверджуючи ті трапунки, що їх вони самі пережили; нерозсудливих робить обачнішими знанням про біди, що сталися в давнину, адже

У чому полягає людська розсудливість

* Тексти, надруковані в оригіналі польською мовою, в українському перекладі друкуються звичайним шрифтом, а написані латинською — курсивом.

щасливцем уважають того, хто з чужого лиха мудріє. Тож, певна річ, що для сенаторського чину або для ратних трудів один приклад з історії важить більше, ніж тисяча софістичних дослідів: історія насамперед вчить сенатора якнайліпше дбати про державу, вивчаючи закони, звичаї, устави предків і їхню долю, які дуже допомагають в ухваленні рішень і в розв'язуванні навіть найзаплутаніших справ. Прикладом колишніх подій вона допомагає полководцеві відважно й хоробро вести війну, адже показує, немовби на картині, походження й діяння наймогутніших царів, найвойовничіших ватажків і найрозмаїтіших народів; зміну влади і загибель військ через ворожу доблесть або підступ; хитрощі, засідки, маневри, які найбільше вводять в оману ворога; способи укріплення і здобуття міст. Нарешті, показує сподівання оволодіти, страх втратити, а часто — те, як зі зміною фортуни (котра ніде не оселяється надовго) переможець, що тріумфував і глумився з повержених,— падає, а переможений знову встає; як ледве не тієї самої миті на зміну радості приходить скорбота чи, навпаки, радість проганяє скорботу і плач. Та й для всякого ратного діла багато важать почерпнуті з літописів подвиги наших предків і стародавніх героїв. Підтвердження цьому — хоча б приклад Марка Лукулла, який, до того геть необізнаний з військовою справою, лише завдяки наполегливому читанню історії став таким великим полководцем, що мечем і голодом дощенту знищив найдобірніші війська Мітрідата, могутнього царя Азії й Понту, і Тіграна, царя Вірменії; самого ж Мітрідата, котрий панував над двадцятьма народами і досконало володів їхніми мовами, вигнав із Понту, а Вірменію й Азію підкорив Римській імперії.

Як сенатори вчаться, читаючи історію

Вислів Платона: „Ворога перемагають радше завзяттям і майстерністю; перше стосується полководця, друге — воїнів"

Волатеран („Географія", кн. 10) та „Антропологія" (кн. 17), Плутарх („Мітрідат") і Лукулл („Про славетних мужів")

Якби ж то й наші вояки та їхні командири колись змудріли, і той час перепочинку від Марса, який витрачають на Вакха і тринькання своєї платні за грою в кості, присвятили вивченню геройських подвигів і читанню історії! Лише вона спонукає до прекрасних учинків навіть найледачіших, запаливши їх неймовірним прагненням слави й жаданням безсмертя; негідників — відлякує і відвертає від пороків страхом перед карою і ганьбою, яка сягне й нащадків; благородних і шляхетних — ще більше підбадьорює; адже для спонукання, прихиляння й приборкання душ з давнини взяті взірці дієвіші навіть од законів Солона й Лікурга. Всіх нас вабить прагнення хвали і безсмертного імені; кожного з великих найперше провадить слава. Отож і кажуть, що Александр Македонський, отаборившись у Сігеї при могилі Ахілла, спонуканий шляхетною ревністю до його слави, промовив: „О, щасливий юначе, в Гомерові ти знайшов вісника своєї доблести!"

*Вергілій („Енеїда", 4): „Поголоска, в світі від неї швидкішої гиді ніде не буває"**

Ціцерон, „На захист поета Архія"

Якби не було Гомера, то могила, що вкрила тіло, цілковито вкрила б і подвиги, й ім'я — не лише Ахілла, а й усіх грецьких і троянських героїв: Гомер та інші своїми писаннями врятували їх від загибелі. Правду каже Лукан:

* Переклад Михайла Білика.

Праце співців, велика й священна!
Від смерти й загину
Все визволяєш; вмирущим народам
ти вічність даруєш.

Адже якби хтось відібрав у всіх смертних історію — єдину пам'ять і єдине свідчення про минулі діяння,— то людське життя ледве чи відрізнялося б від життя худоби: воно було б цілковито позбавлене знання про Бога (яке залежить від Мойсея та інших пророків, апостолів і євангелістів) і безсмертя душі. Все решта — нестале й крихке: його і сила може зруйнувати, і заздрісна старість сточити. Змінюються імперії, улягають різним напастям царства, гинуть міста, руйнуються держави спартанців, афінян, фіванців, мегарців та ін. Історія ж не загине ніколи — хіба що спершу загинув би людський рід,— а збережеться у душі навіть простолюду й неуків, передаючись з уст в уста. Тому й згадують про переможного короля Угорщини Матяша Хуньяді (Твоя величність не лише йому дорівнялася, а й набагато його перевищила чудесним здобуттям королівської влади і великою вдатністю у славних діяннях), що він, спочиваючи від військових виправ, на королівських бенкетах або слухав допущених до свого столу істориків — як вони обговорюють різні теми; або наказував музикантам у супроводі ліри співати те, що поети написали рідною мовою про подвиги мужів, котрі відзначилися в турецьких війнах. Цього вельми хвалигідного звичаю — я сам тому свідок! — досі додержують в Італії, Фракії, Болгарії, Сербії, в обох Валахіях і у Твоїй Трансільванії: там не почуєш жодної непристойної пісеньки, а лише взяті з історії діяння героїв, які спонукають слухачів до чесноти. Достеменно так було заведено і в Ахілла: наділяючи його найвищою доблестю з-поміж усіх ахейських ватажків, Гомер пише, що він на дозвіллі сидів у наметі й оспівував під кіфару подвиги героїв.

Курей в „Історії Сілезії"

Сенека у „Троянках" про Ахілла: Співом про війну і ударом плектра По дзвінкій струні — збуджував у серці Лють невгамовну. Герміоней на запитання, від кого навчався мудрости, відповів: „Від праці та досвіду"

Найсвітліший королю! Від юних літ зненавидівши ледаче безділля, я усього себе присвятив Фебові й благородним Музам (і вже видав не один здобуток, що явно свідчить про мій хист і в історичному, і в поетичному мистецтві), а також військовій справі, щоб і тут стати в нагоді батьківщині; отак примиривши Аполлона з Марсом, я сповнив свій обов'язок під час міжкоролів'я Авґуста. Однак урешті-решт зауваживши, що для історичної праці, якій я весь віддався, великою підмогою є різноманітний досвід і відвідини закордонних країв, я і до, і під час обох міжкоролів'їв сушею і морем об'їздив значну частину Європи й Азії: від Балтійської затоки Північного океану, яка омиває Пруссію, Лівонію і Фінляндію, до Чорного моря, і далі, через Пропонтиду, Гелеспонт, Егейське й Іонічне моря — аж до Адріатичного. А щоб мені не закинули, що в таких і стількох мандрах я лише „небо міняв, а не душу", то все, що, на мій погляд, було хоч якось корисним для нашої Речі Посполитої, досліджував і збирав у докладних записах, які оце нещодавно вийшли у світ під гучні оплески читачів. Однак, хоч

Мандри автора і його задум

Господь докоряє і тому, хто через млявість і зневіру закопав талант, і тим, які бездіяльно стояли

на ринку, і дівам, які задрімали. Матея 20 і 25 та ін.

Овідій, „Скорботні елегії", 1; „Послання з Понту", 1, елегія 2 „До Руфіна"; „Скорботні елегії", кн. 1, елегія 1; кн. 3; „Мистецтво кохання"

Тібулл (кн. 1)

я вже багато років сумлінно досліджую, пишу, розширюю і шліфую „Історію" нашої Сарматії (щоб не казали про мене „марний тягар землі, що родився лише споживати" і щоб Христос, суддя праведний, не звинуватив мене за божественно довірений, але закопаний у землю талант); хоч рятую від загибелі уславлені діяння сарматських народів і непереможних героїв — славетних князів,— та все ж, наперекір якнайщирішому бажанню, їй не дає вийти у світ те саме, що стояло на заваді Авлові Геллію, коли він писав „Аттічні ночі", і божистому Назонові, що скаржився на невдячність своєї доби. Отож і я наважуся (хоч би й „луснуло черево Кодру") відверто сказати про самого себе:

Злинуть я міг би мистецтвом своїм
під найвищі склепіння,
Та не пускає мене і т. ін.

Проте:

Всюди чеснота здолає пройти
Плата чесноті — чеснота сама
Твердо стоїть; не боїться фортуни;
не треба їй жодних
Почестей і т. ін.

Християни не повинні надіятись на Фортуну. Авґустин, кн. „Спростування"

Саме під її проводом, ніколи не маючи за супутника фортуну, яка оголосила чесноті довічну війну, майже десять років проводячи дні й ночі у Геллієвих трудах, по всіх усюдах вишукуючи гідних довіри авторів,— я, найсвітліший королю, завдяки власній працьовитості та кмітливості, списав аж до наших часів історію всієї Сарматії: слов'ян, поляків, литви, жмуді, русів, волинян та всіх народів цілої Твоєї імперії; не шкодуючи жодних видатків, пролив на неї нове світло, якого вона, огорнута пітьмою, густішою за кіммерійську, досі ніколи не знала. Її ж то я правно прирікаю і підношу Твоїй священній величності як могутньому королю цих народів і премилостивому шанувальникові та заступникові не лише геройських чеснот, а й благородних студій. Не маю жодного сумніву: до твоїх великих і славних похвал (які вже піднесли Тебе до зірок) додасться і та, що саме за твого щасливого правління вперше вийшла у світ гідна довіри історія цих народів. Тож не погордуй прийняти її від мене з погідним, достойним короля лицем; прийняти щиро й ретельно опрацьовану, якнайщиріше Твоїй священній величності присвячену. Згадай перських царів — обох Артаксерксів, які з царською щедрістю (лише завдяки їй вони живі через стільки віків після смерти) винагородили: перший — простолюдина, який щиро підніс йому повну жменю води; другий — також простого селянина, який подав йому величезне яблуко. Вони відплатили не за корисність дарунків, а за послужливу, щиру й покірну волю тих, хто їх підносив. А тим часом молю Преблагого і Превеликого Бога, щоб дарував Твоїй священній величності якнайдовше перебувати в щонайліпшому здоров'ї і, нагромадивши стільки й таких звитяг, якнайщасливіше правити.

Геллій уночі писав, удень працював

Плутарх

ЛІТОПИС

польський, литовський, жмудський і всієї Руси, Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підляської тощо, який раніше ніколи не бачив світла. [Виклавши] різноманітні внутрішні й воєнні події Прусського, Мазовецького та Поморського й інших країв, прилеглих до Польського королівства й Великого князівства Литовського, досі вкриті темнохмарною піччю, шляхом глибокого й ґрунтовного порівняння відомостей різних сторонніх і власних істориків й [інших] авторів та давніх київських, московських, слов'янських, ліфляндських і прусських хронік та руських і литовських літописців, і Длуґоша — батька польської історії, великим старанням та мозолистою працею (особливо над литовською та руською історією, раніше ніким не з'ясованою), [цей літопис].

Мацея Осостевіція Стрийковського

докладно написаний, упорядкований і виведений уперше на денне світло, з власним способом дослідження доказів правди про стародавні часи, і заново підготовлений до друку, від найдавніших часів аж до сьогоднішнього 1582 року.

А спочатку наведено докладні дані про кількість людських народів на світі.

З ласки і за привілеєм його королівської милости надруковано в Крулевці в [друкарні] Єжи Остерберґера 1582 [року].

Різноманітні історики й автори з різних бібліотек, використані у цій праці для підтвердження та повноти опису, *книги, розділи й сторінки* яких побачить [читач], зазначені нами *на полях**:

Архілох
Авло Геллій
Авґустин „Про Град Божий"
Альберт Крантій
Альберт Великий
Акцій Санназаро, п[оет]
Аполлоній
Апокаліпсис Йоана
Біблія уся, згідно з потребами доказів
Берос, халдейський історик
Блонд Флавій
Бонфін, угорський істо[рик]
Болгарська хроніка
Бельський
Целій Родігін
Корнелій Тацит
Корнелій Агріппа
Каллімах
Клавдій Клавдіан, п[оет]
Ціцеронових декілька книг
Гай Семпроній
Калепін
Кромер, описувач польських подій
Дві хроніки константинопольських імператорів
Цензорін
Каріон
Циленій Домінік „Про військову справу"
Давидові пс[алми]
Даниїл, пророк
Демосфен
Діодор Сицилійський
Діон Кассій
Діяння апостолів
Діонісій
Дубровій, чех
Длуґош, батько польської історії
Римські декреталії
Данська хроніка
Ісая } пророки
Єзекиїл }

* Подано за латинським алфавітом *(Прим. перекладача)*.

Евсебій Кесарійський
Епіфаній, константинопольський єпископ, *„Про єресі“*
Еразм Стелла Тілеманн
Еней Сільвій
Еразм Стелла, саксонець
Еразм Роттердамський
Флавій Йосиф, автор „Єврейських старожитностей“
Флор
Грецькі історії різних авторів
Григорія святого книги
Григорій Назіанзин
Гомер
Геродот
Ієронім, святий
Історії церковні
Гельмольд
Голек Венцислав, чеський хронікар
Дві іспанські хроніки
Герберт з Кромера
Юлій Солін Полігістор
Юстин, історик
Йорнанд
Йост Людовик Децій
Яна Тарновського, краківського пана, написана „Хроніка польська“
Йоахім Курей, сілезець
Йоан Стадій
Йоахім Камерарій
Кадлубек Вінцентій, писаний польський хронікар
Чотири давні київські літописи
Лівій, батько історії Риму
Ламберт Сафнабурзький
Луцій Фенестелла
Луітпранд
Леонард Аретін
Дванадцять литовських літописів
Чотири ліфляндські хроніки „Про часті війни з Литвою“, знайдені у Венді, або Кіссі, в Ризі й Румборзі
Лаертський Діоген
Манетон, єгиптянин
Місілій Лесбій
Мінстер
Манцінелл
Манілій
Московська історія

Меховіта
Оросій
Овідій
Олав Великий, упсальський архиєпископ
Філон, юдей, *автор „Біблійних старожитностей“*
Платон
Пліній „Історія природи“
Піндар
Птолемей Александрійський
Плутарх „Про славетних мужів“
Помпоній Мела
Помпоній Лет
Павло Діакон
Прокопій Кесарійський
Платін
Петро з Дузбурха „Про литовські війни з хрестоносцями“, давній історик
Проперцій
Три прусські хроніки про війни з литвою та жмуддю
Павло Скаліхій
Павло Йовій
Філіпп Меланхтон
Квінт Курцій „Про Александра Великого“
Давні руські літописи
Ремігій Антісіороден
Рафаїл Волатеран
Сабеллік
Спартіан „Про життя Цезарів“
Сенека
Сіммах
Светоній
Салюстій
Страбон „Географія“
Сілій, італієць
Шведські хроніки
Слов'янська хроніка
Слейдан
Сиґізмунд Герберштейн
Фукідід, грецький історик
Тібулл, поет
Турецька історія
Валерій Максим
Ваповський
Вергілій, поет
Ксенофонт „Про двозначності“
Зонара „Грецька історія“

Не знайде тут читач жодної, ані найменшої речі, яка не була б підтверджена й обґрунтована кількома доказами окремих істориків — тільки треба уважно читати на полях, звідки вчені люди, ознайомлені через поглиблене читання з історією та різними авторами (яким віддаємо цю нашу працю на розсуд), для не меншого задоволення відновлять у пам'яті давно прочитане, а тим, котрі хочуть легко вивчити історію, завдяки нашій важкій мозолистій праці, майже пальцем вказана дорога. А ті, котрі бажають дізнатися тернисту правду давніх справ, переконливі докази та докладний порядок історичних подій, [матимуть] справжню радість. А чорноротим зоїлам і пожираючим переважаючу чеснотливість аристархам цей віршик:

На правдиве слово кислу міну робиш? —
Фіґуру з трьох пальців за таке заробиш.

Всесвітлішому і превелебному предстоятелеві й володарю, владиці Юрію Радзивіллові з Божої ласки віленському єпископові, олицькому і несвізькому князеві

Найщедріший предстоятелю! Божистий Платон у діалозі „Про природу" згадує слова жерця-єгиптянина, які він кинув великому Солонові, коли той задля навчання прибув до Саїму, єгипетського краю: „О, Солоне, Солоне! Ви, греки, є завше дітьми; з Греції — жодного старця" Коли ж Солон запитав, чому таке мовить, жрець відповів: „Бо розум ваш — юний, у ньому — жодної давньої гадки, що походить з пам'яті про старовину, жодних посивілих знань і т. ін.

Єгиптянин стверджує, що греки є завше дітьми

Все, що діялося у нашого чи у вашого, чи у всякого іншого народу, щойно дійде нам до вух,— одразу зберігається у храмових записах. А от у вас — та й у решти племен — хоч і передаються недавні події у писаннях та пам'ятках, однак після певного проміжку часу посланий з неба потоп усе знищує, тож потомки позбавлені наук і мистецтв; тому-то ви знову стаєте немовби молодими й зеленими, геть нічого не відаючи про минуле і т. ін.

Єгиптяни — найстаранніші в описі старожитностей і діянь

Тоді зачудований Солон став уклінно благати жерців, щоб докладно відкрили йому всі діяння стародавніх громадян і т. ін." Так у Платона.

Той же Платон у діалозі „Про закони": „Братися до промови годиться рішуче, прикликавши Феба й Муз, а найбільшими похвалами згадувати давніх громадян і видатних мужів"

Звісно, те саме можна закинути й нашим сарматам, а передовсім литвинам, жмуді й русичам: заздрість фортуни до їхнього імени, слави й доблести зайшла аж так далеко, що, через брак історії, ратні подвиги й Геркулесові діяння преславних героїв, великодушних князів та непереможних володарів, оповиті непроглядним нічним мороком, досі не бачили світла. А причина цьому — одна: у наших сарматів до військової справи надто пізно приєдналося вивчення книжних наук — і через нестачу талантів, і через те, що питомців і шанувальників благородних мистецтв позбавлено справедливої винагороди, а в пошані лише Теренціївські гнатони, тразони і скурри. Хоч ці лиха й мене іноді відлякували від того, щоб дослідити литовську історію й визволити її з глибокої пітьми, та все ж не змогли подолати, і я, задля суспільної користи й невмирущої слави тих народів, таки написав оцю свою працю,

що її подаю Твоїй превелебній високості, і довів свою щирість, ставши на захист доблести.

Часто доводилося слухати шаленців, які брали литвинів на глузи — мовляв, через те досі не явили світові власних літописів, що ніколи нічого вартісного не чинили. Але ж вони уславилися ратними діяннями, подвигами рівнялися на найвеличніших героїв і здобували ромулівські звитяги над щонайзухвалішими народами! Отож своєю доблестю (яка має досить сили, щоб себе оборонити) самі могли б заткнути рота безсоромним зоїлам і захиститися від варварських закидів величчю своїх подвигів, подавши як доказ те, що нагнули під своє ярмо шиї руських і московських князів та монархів і тріумфували в самій столиці Московії; що розгромили Лівонський і Прусський ордени; що утисячне відбили союзницькі сили цілої Німеччини, Франції, Англії, Богемії, Угорщини тощо, об'єднані з метою їх знищити; що проникли у володіння Марки; нарешті, що власним авторитетом (і під проводом твоїх дідів та прадідів) насадили своїх володарів татарам, яким сам бог війни Марс уступає; що у завзятій боротьбі з різними народами започаткували такий вид ратної доблести, коли, обороняючи життя, статки й добробут своїх близьких, на силу відповідають силою, на зброю — зброєю, і, справді по-геройськи, зухвалих завойовують, а підкорених — щадять. Кожен, найщедріший предстоятелю, легко те все знайде — і разом, і зокрема — у цих моїх записках. Мені хотілося, щоб і ти був до них причетний як примас великого князівства, тим паче, що в них часто згадується про твоїх благородних предків і оповідається про їхні чесноти й учинені з великою вдатністю діяння — як на війні, так і під час миру. Зостається лише, щоб твоя найщедріша високість, виявивши свою вроджену геройську милостивість, якою наділені всі Радзивілли, ласкаво прийняла цей наш сумлінний десятилітній труд і не погордувала прихистити відданого їй автора. Тоді ще дужче розгориться наше завзяття, і розпочата праця на ту саму тему зможе, з ласки божественного провидіння, вийти у ще ширшому й оздобнішому виданні.

Нехай твоя всесвітліша високість перебуває у щасті й доброму здоров'ї.

Мацей Осостевіцій Стрийковський

Герміон та ін.

Року Христового 1418 і 1419 Вітовт через маршалка Радзивілла поставив на чолі заволзьких орд коронованих у Вільні Тохтамиша Бетсубала й Ерім-Берди

Юрій Радзивілл, маршалок Великого князівства Литовського, від імени Казимира Ягеллончика посадив Хаджі-Гірея на престіл Кримської орди року Христового 1439

Найяснішим князям і володарям, панам Юрієві, Симеонові, Олександрові Олельковичам, з Божої ласки князям Слуцьким і т. ін. Мацей Осостевіцій Стрийковський

Вам, уседостойні князі, добре відомо, з якою пильністю і старанням я проливав піт над продовженням цієї сповненої труду праці — „Анналів“, коли п'ять років тому перебував у Слуцьку й Сем'ятичах при осяйному дворі ваших батьків — знаменитого блаженної пам'яті князя Юрія Олельковича і найяснішої героїні та найвидатнішої войовниці Катерини, графині з Тенчина,— де мене огорнули превеликою милостивістю й щедрістю. Як і годилося, я завжди пам'ятав цю вашу щедрість і гостинність, і за кожної нагоди денно і нощно помишляв, як би то виявити свою глибоку вдячність найяснішому князеві, вашому батькові, і вам. Та поки я збирався увічнити його славетні чесноти і присвятити йому оці мої труди (а він завше цього бажав), уседостойний князь — о, лихо! — скорився праву жорстокої і невідворотної смерти, від якого всім Крезовим золотом не відкупишся: дорівнявши віком Несторові, якого був гідний перемогти у мудрості, він полишив вас і всіх добрих людей у великій скорботі.

Оскільки ж ви, великодушні князі, стали повноправними спадкоємцями слави свого знаменитого батька, то тепер я ваш найбільший боржник, а тому охоче присвячую вам свої десятилітні чування. Зібравши з них рясний плід історії, дізнаєтесь, для ще більшої хвали і користи, про войовничі джерела свого народу, про його зростання, поступ, порядки і славні діяння вдома й на чужині, що їх досі огортала непроглядна пітьма, густіша за кіммерійську. Поглянете на родоначальників вашого преславного сімейства Олельковичів: чому, як, коли і якими судьбами італіки під проводом Палемона чи то Публія Лібона прибилися кораблями до цих берегів (гадку, що це неможливо, спростовано історично достовірними і добре обґрунтованими доказами). Тут побачите ваших войовничих предків Борція, Кунаса, Сперу, Зивібунда, Скірмунта, Тройнату, а також короля Литви Мендольфа, коронованого 1235 року

Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 53, с. 161), Кромер, (кн. 9) та руські літописи

владою верховного архиєрея Інокентія та імператора Фрідріха II. Благородні читачі подивлятимуть геркулесівські звитяги над щонайзухвалішими народами Наримунта, Тройдена, Вітена, Ґедиміна, Кейстута, вашого прапрапрадіда і дядька короля Ягайла — Ольґерда, й Олельковича. Оборонивши у завжди переможних боях Литву, Жмудь і Русь, яку вже 500 років мучили, плюндруючи війнами, сили прусських та лівонських хрестоносців і всіх німецьких князів, ваші предки своєю ратною доблестю здобули собі таке ім'я, що слава їхньої мужности сягала небес. От хоча б Ольґерд, ваш прапрапрадід,— хай уже омину тисячі інших тріумфів і запеклих битв,— напевне не поступиться жодному з римських, грецьких чи пунійських ватажків: підкоривши перекопських татар, розгромивши трьох їхніх ханів і вигнавши їх з Поділля, оголосив війну Дмитрію Івановичу, московському князеві, надіславши йому запалений віхоть. Якнайхуткіше рушивши з військом із твердині посажного князівства — Вітебська, він підійшов під саму столицю Москву і взяв її в облогу; а коли вже змусив москвина виповзти з лігва, то на його уклінні благання простив образу, посунув кордони Литви за Можайськ і, як сам обіцяв, увіткнув свого списа в московському кремлі. Той-таки литовський Ахілл Ольґерд разом із братом Кейстутом, литовським і жмудським Одіссеєм, здобув завдяки прихильності Марса 600 перемог над хрестоносцями. Потім розгромив угорського короля Людовика, богемського короля Йоана, маркграфа Моравії Карла (згодом — четвертого римського імператора під тим самим іменем) з усіма їхніми військами, графа із Галле та інших німецьких князів, котрі йшли на підмогу хрестоносцям, а також великих маґістрів Пруссії та Лівонії з їхніми орденами, котрі 1343 року всіма силами звідусіль позбиралися на жахливу війну з метою знищити Литву. І не лише розгромив, а й за прикладом Агатокла Сиракузького і Сціпіона Африканського переніс бойові дії на ворожі терени; тож позбавлені війська королі й князі звинуватили маґістра Пруссії, що це він був призвідником такого препоганого наслідку, і, віддавши звитягу литвинам, безславно повернулися додому. Оминаю Вітовта, який доводився братом у перших вашому прапрадідові Володимирові Ольґердовичу: прозваний, хоч християнин, Александром Великим, він і подвиги його повторив; легко перевершив Алкіда силою та геройською відвагою (бо зійшовся в запеклому бою з самим „пострахом світу" — Тамерланом); Одіссея — військовими хитрощами; Ганнібала — великодушністю; Сціпіонів — удатністю; Леоніда — хоробрістю; Креза — багатствами, а всіх інших героїв — розкішшю й щедрістю (адже впродовж двох місяців у Луцьку, що на Волині, розкішно гостив бучними бенкетами двадцятьох князів і монархів, трьох королів, ще й імператора Сиґізмунда, короля Богемії та Угорщини). Тут-таки шанобливим зором глянете на вашого прадіда Симеона Олельковича, київського і слуцького князя, котрого за його чесноти двічі висували й обирали великим литовським князем: він тисячі разів сходився в битві зі страхітливим військом татар і, переможно наступаючи на їхні орди, щоразу розгромлював варварів і виходив

Перемоги Ольґерда, великого литовського князя

Ольґерд звільнив Литву від великої небезпеки. Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 24, с. 23), Кромер (кн. 12)

Чесноти Вітовта

Пишні та щедрі бенкети Вітовта

1461 року

Длуґош і Кромер (кн. 24) та ін.

звитяжцем. Длуґош і Кромер згадують, що він, коли йому вже лишалося три чисниці до смерти, доручаючи Казимирові Ягеллончику під опіку свого сина й дочку, своїм королівським заповітом передав йому і білого коня (який знаменував його палку, як білий жар, любов до вітчизни), і лук та броню, і ту зброю, що нею він за життя вдало й хоробро бився в строю за рідні вівтарі й вогнища проти татар, турків і москвинів. У цьому сонмі литовських героїв постає і ваш дід Юрій, який шістнадцятилітнім юнаком мужньо відбив війська „пошести батьківщини" Глинського, що напали на Слуцьк; згодом розгромив 8 тисяч татар на Рутці, а потім, об'єднавши сили з Юрієм Радзивіллом, наздогнав їх біля річки Ольшаниці, обтяжених бранцями й здобиччю з Литви та Руси, і майже до ноги перебив у кривавій січі. Окрасою литовського тріумфу стали 40 тисяч варварів, убитих лише в строю, не враховуючи гонитви; визволені бранці та здобич; три полонені хани та чимало інших скитських ватажків. Той самий Юрій особисто привів королю Сиґізмундові велику підмогу при Орші, де було знищено, змушено до втечі й позбавлено обозу 80 тисяч москвинів, а при Лопушній, з його ж допомогою,— 20 тисяч татар; такі-то перемоги згадуємо, віддаючи найвищу хвалу імені Олельковичів. Змовчу (та жодна доба не змовчить!) про славетні заслуги перед батьківщиною вашого блаженної пам'яти батька, якими він зажив справжньої князівської слави. Він не тільки щедро підсилював військову міць проти москвина своїми незмірними статками, а й сам, нагодившись із 4 тисячами легкої кінноти, подав своєчасну підмогу Сиґізмундові Авґусту, коли той приборкував зухвалих лівонців; та й під Лепелем і Лебедовою подовгу збройно чатував на москвина.

За Києвом біля Ольшаниці розбив 40 тисяч татар

Тут же прегарною низкою виступлять ті з вашого сімейства Ольґердовичів, яких увінчано діадемами: королі Польщі, Угорщини, Богемії та великі князі литовські Ягайло з Владиславом і Казимиром, Ладислав, Йоан Альберт, Александр, Сиґізмунд І, Сиґізмунд Авґуст... Отож ваші високості можуть споглядати як взірець для наслідування не Нум, Фабіїв, Фабріціїв, Сціпіонів, Лукуллів, Метеллів, Катулів, Деціїв, Маріїв, Епамінондів, Леонідів, Арістідів, а самих Ягеллончиків і Олельковичів — давніх і хоробрих героїв, могутніх королів і непереможних князів, яких породив Ольґерд. Хочете знайти гідну наслідування велич? Не конче звертатися до діянь чужинців та іноземних прикладів подвижництва, не конче далеко мандрувати: вдома шукайте взірці усіх чеснот, помишляючи, якими були чесноти ваших предків, їхні рішення, їхня справедливість під час миру, їхня велика хоробрість на війні, нарешті, їхня велика поміркованість за всякої фортуни і вдома, й на чужині. Пильно те все зваживши, ваші високості самі побачать, що більше нічого й не треба для слави і для того шляху чесноти, який веде до зірок.

Від Цимбарки, внучки Ольґерда — справжні римські імператори

Отож прошу прийняти з погідним, достойним князів лицем і з вродженою шляхетністю мою завше віддану вам душевну зичливість, а також оці труди, частину яких було здійснено при вашому дворі. Коли

побачу, що вам це миле,— сподівайтеся невдовзі отримати від мене щось набагато краще.

Нехай же преблагий і превеликий Бог, найщедріший податель ваших чеснот, береже вас, великодушні князі, разом із вашою найяснішою матір'ю — „чеснотливою жоною", що її оспівує Святе Письмо: вона-бо справді являє нам собою тих, яких подивляли в давнину. Отож молюся, щоб слава імени Олельковичів розійшлася по всьому світу (втім, його більша частина вже осяяна блиском вашої чесноти), а ви — щоб довголіттям перевершили Нестора.

Мацей Стрийковський Осостевіцій сам про себе і пригоди свої під час подорожей до різних країн світу

Генеалогія автора від Перунів, Тулковських і Осостів герба Леліва, власного спрадавна дідичів Стрийковських, хоча, як те часто і в монархіях великих із родами шляхетними траплялося, за часів перемінливих іншим домам переданого

Як до тіней наших хтось милостивим буде
(Коли Клото літ моїх нить спряде до згуби)
І про біг життя мого відати захоче,
Знай, що народився там, де гніздилась цнота,
В Стрийкові дідичнім, там рід Осостів давній,
Лелів, герб од Перунів — спадок предків славних,
Марса і Венери рік був, коли родився,
З Риб сузір'я до Овна Феб якраз котився.
Об'явилась наперед дивна Божа сила,
Як в дитинстві нагла смерть двічі відступила,
Ледве сповнилось п'ять літ, у ставу великім
Утонув, і подиху не було в безживнім.
Мертвим виволочили посиніле тіло,
Й серце вже не чулося, зовсім заніміло,
Тож по всьому у костел віднесли на мари,
Довго родичів моїх горе побивало,
З жил вогонь природний зник, тіло похололо,
Вже було ударено голосно у дзвони,
Не повірите, однак я ожив на марах,
І рум'янцю появивсь ледь помітний спалах.
Як дитя в Наїмі чи донечку Яіра,
Чи як на чотири дні Лазаря, повір-бо,
Тричі брала і мене смерть, та Бог відводив,
Бо ж без Нього не впаде навіть волос жодний
З голови, хоч був німим тиждень після того,
Як вернувся з темного Прозерпіни схову.
Ледве сповнилось шість літ, як у вас, о Музи,
Вчитися святих наук мій отець примусив,

Дивна пригода

Лука, гл. 7; Матей 9; Марко 5; Лука 8; Йоан 11; Мудрости 16; До Римлян 4; Второзаконня 32; І Царі 2; Матей 10; Лука 10; 4 Царі 13; Йоан 5 і т. д.

Не хотів, щоб син його, ніжний від природи,
З плугом мордувався й лан зораний скородив.
Понад все подякувать слід Бжезині славній,
Вихователькці синів вчених ізпрадавна,
Й збагативсь в Італії — Падуя, Болонья,
Їм спасибі, що пізнав всіх наук вогонь я.
Млявим був ще і в голову дзвоном смертно битий,
Заїкався, як Мойсей, де там говорити,
Кілька віршів написать легше, ніж промовить
Двоє слів, бо ж голова подумки вірш творить.
Аполлон опікувавсь юністю моєю,
В Геліконі викупав з лютнею своєю,
Калліопа теж мене як слугу признала
І Мінерва мудрості щиро вдарувала
Й до джерел Кастільських вглиб двері відчинила,
Щедро трунком знадливим хіть мою живила,
Тож піднявся на Парнас сяйний двовершинний,
Де у золоті наук світ відкрився дивний,
Як взірець, твої пісні зринули, Тіртею,
Що їх фавни награють в надвечірнім мреві;
Віршами оплакував Авґуста кончину,
Ляхів здавна показав, їхніх війн причини,
Як вандалів з чехами кроїлись осідки,
Як авсонський люд прибув в Жмудь і взявся звідки;
Працею невтомною з'ясувань доходив,
Із незвіданих глибин докази виводив,
Авле Геллію, мій труд до твого подібний:
*„Ночі Аттіки“** писав й ти в нужді подвійній,
Кожен — мастак у своєму, і моїм писанням
Воскрешать і уславлять доблесні діяння.
Правдами й неправдами не шукав я зиску,
Не лжесвідчив у судах як слизькоязикий,
Те марнотою вважав, а об тім лиш мислив.
Щоби славу передать поколінням прийшлим,
Бо ж поетові вона воздає належне.
Та й історик вславленим має бути теж-бо.
Поки плине Сімоент в Гелеспонт солоний,
Сущі Іда й Тенедос, то й Гомер достойний
Вкритий славою, яка обійшла Варрона
І співця кривавих битв й щедрих піль Марона.
Та й Аскрієць не умре, поки сік є в гронах,
Поки збіжжя з щедрих нив звозитимуть в схрони,

Бжезина — фундамент мого виховання

Друга пригода

Вихід 4

Різні вірші й пісні про розмаїті речі

Плач на смерть короля Сиґізмунда Авґуста і віршами уславлені всі міжцарів'я від Леха і до польських королів та литовських князів

Коли Герміона Філософа питали, звідки черпав науку і мудрість, то відповідав, що набув того доскіпливою працею і дослідженнями. Про це читай у Волатерана („Філологія“, кн. 31)

*Череди, ниви, вождів***

* „Аттічні ночі“, збірник праць з 20 книг.

** Переклад Йосипа Кобіва.

Доти Тібулл і Катул з віршами безсмертні,
Поки в Купідона стріл влучних невичерпно.
*Навіть сам Енній спочатку попив собі й тільки потому**.
Та все ж голосніший, ніж труднуватий Скотт.
Квітнуть з сонцем, з місяцем пісноспів Арата,
Сміломовність Акція і Софокла жарти,
Вірш Лукреція тоді згорне слави крила,
Як цей світ якогось дня разом з небом згине,
Із глибин тисячоліть честі гідних сяять,
Що її історики і поети славлять,

Намір автора

Котрих слава, хай там що, а таки ж окриє,
І її твоя злоба не вклює, Зоїле.
Маю втіху в спокої вірш на світ явити
Як про плин цивільних справ, так і мужні битви,
Щоб і ти, читальнику, знав про дивні речі.
Наша Муза, бач, собі мовби суперечить,
Перш писала ритмами про бої криваві,
З темені виводила предків наших славних,
По охоті з віршами ревно працювала,
Доказів істориків різних скуштувала,
Щоб сарматів показать, пращурів звитяжних,
Подала, як в дзеркалі, свідчення поважні.
Нині ж з-під її пера — плин простої мови,
Та Мінерві пресвятій не причинить шкоди,
Що покинула оті ритми гармонійні,
Навсібіч з якими перш голосно дзвеніла.

„Гінець цноти", виданий 1574 року

Тим же писано раніш віршем „Гінця цноти",
Де правдивих шляхтичів явлено достоту,
Як і приклади діянь різних стародавніх
Й титули чванливої шляхти з лотрів марних.
Ще й з Сапфо звіряюся, щоб творити ліпше,

„В'їзд Генріха й коронація", у Кракові видано

Й „Генріховий в'їзд" гнучким виписано віршем —
Коронацію саму і від'їзд потому
(Бо ж сарматський золотий скіпетр не по ньому,
Не для того, хто вольти танцювати вміє,
Хай такий, як Геркулес, ним заволодіє),

Про походження сарматських королів і життя польських королів, видано 1575 року

Королів не згадую, вславлених теж віршем,
Ні сарматських лицарів воскресіння світле,
Ані викриття отих блудств новохрещенських,
Гріх яких Письмо Святе відкидає легко.

Вірші супроти новохрещенців у Любліні писано 1572 [року]

„Європейської Сарматії" описи минаю
Своєрідних звичаїв, різних в кожнім краї.
Ледь спочивши від трудів, наша Муза, звісно,

---

* Переклад Андрія Содомори.

Річ значну замислила, й знову безкорисно,
Длуґоша, бо ж польський труд, готував видання,
Але випадок змінив щирі намагання.
Бо ж святої Музи спів в згоді з Марсом грізним
Те вчинив, що уважав саме необхідним,
В ділі рицарськім краї пізнавав північні,
Русь, Москву, Ліфляндію, Мемель — порт одвічний,
Також курські рубежі, і фінляндські, шведські,
Й де озельські моря плин омиває вежі,
Де Курляндський Габ в пісках хвилі дужі котить,
Де балтійська глиб бурштин дивовижний родить,
Де дорога, як мана,— зліва й справа море,
Й небо зверху, кінь в піску, як у хвилях, тоне,
Вгадуєш по знаках, путь до якогось житла,
Попасу нема, води спробуй докупиться.
Їздив і в Туреччину, щоб побачить світу,
Та ніде не забував про вітчизну рідну.
Грецію і острови, сторони моравські
Та болгарські перейшов, сербські та ще й трацькі,
На Мультанськім полі був у Волоськім краї,
В Бессарабії сільській, де овець отари,
Бачив голову твою, сміливий Івоне,
Й Дракули, йому ти дать володіння зволив
Де мультанин, сербин, грек, волох і цигани
Змішані, де був Назон в Томах у вигнанні,
Де Дунай широкий повз Дзюрдзів, Русцюк плине,
Де до дому рідного тільки в думці линеш,
Цезар Сиґізмунд немале військо там утратив,
Звідки вглиб Болгарських гір два дні добуватись,
Де скеляста вись Балкан здійнялась до сонця,
А в неволі і албанець там, й греки, македонці,
Гори переходимо, скелі прямовисні,
Часом тулимось до них, бо вода пініста
Із ґвалтовним ревищем десь згори спадає,
Коні слабнуть, буйволів у вози впрягаєм,
Через гори добулись так до Гелеспонту,
Розкіш, трацьких, грецьких піль — от де рай достоту,
Рідко зимно там бува, кипариси всюди
І гаї лаврові, що всім поетам любі,
Помаранчі золоті на кривому вітті,
Фіг, олив ліси при воді протічній,
Цитруси (дивуєшся скрізь з краси такої)
Й виноград, що сік дає для п'янких напоїв.
Звідти далі їхали трацькими полями,
Бачили: турецькими всіяні кістками —

„Опис Європейської Сарматії“, що його один італієць привласнив і під своїм іменем видав, хоч і читати не вміє: така сміливість злих, котрих люди називають безличними, видано 1576 року

Острів Озель у Ліфляндському морі, за 7 миль від берега, на тому острові два замки — Аренсбург, Шоненбург

Габ Курляндський у Пруссії, море мале або прісне, в яке впадає Німан

Поміж тим Курським і Балтійським морями дороги не вгледиш, бо обома морями піски великі нанесені, як в Аравійській пустелі

1574 року

Івони, волоського господаря, голова на брамі в столичному дворі Бухареста, мультанського міста, і біля неї голова Дракули, котрого Івона посадив мультанським господарем, вигнавши Олександра

Тоді мусили їхати незвичною дорогою, мультанськими, болгарськими і сербськими скелястими землями, через те, що був великий голод, який у 1573 і [15]74 роках охопив Волощину й Туреччину, так як й у Литві 1570 [року]

Підкованих буйволів мусили в горах впрягати

Трацькі поля і македонські поряд з грецькими розкішно простеляються

Могили насипані на трацьких границях, як виїхати з гір, де Владислав Ягайлович, угорський і польський король, двічі розгромив турків — 1443 і 1444 [років]

Шаблі Владислава знак, згинув й сам при Варні,
Як намовам здавсь лобів тих волоських марно.
Оглядали ще й міста трацькі старовинні,
Що безмірна звіддавен слава їхня лине,
Де Адріанополь п'є Гебра свіжі води,
Де під Силібрійський мур Гелеспонт підходить,
Де Настасій Фракію мурами од моря
І до моря перетяв, щоб сармати з поля
Не вдирались до його володінь державних,
Очі бачили й мої мурів слід прадавніх.
Де твоє чотирьох назв місто, Костянтине,
А довкіл Пропонт, Геллес, Евксін —
трьох морів глибини,
Де Босфор з Галатою й Калхедон віддавній
(Аріанство засудив там синод преславний),
Де я сам, мов Аріон, із потопу виплив,
Як Пропонтська сила хвиль гнала бот наш гиблий.
І від турків двох веслом там оборонився,
Як той замір їхній злий враз мені відкрився.
Висадився під твоїм гаком, Вишневецький,
Смертний подих твій відчув по пригоді кепській.
В Африці тоді Селім воював далекій,
Взяв Туніс, Колет й зійшов до Плутона склепу.
Син його Марат при нас царство брав у руки,
Менші п'ять братів сконать мусили у муках,
І король *із Феси* був гостем, й Попіана
З Індії посли дари піднесли султану:
Носорога дивного, що слона б'є (пробі!),
І тарпана — сарна й кінь ув одній подобі.
Чутка йшла, що нас за Понт вишлють турки строгі,
Тож товаришів моїх пойняла тривога,
Але я тому був рад, з огляду на славу:
Хоч невільником, та все ж більше світ пізнаю.
Мовили вони: а як у неволі вижить?
Я ж на те надіявсь, що замолоду вивчивсь.
Мавши хіть побачить світ (що там скарб, клейноди
Супроти наук святих, ремесла і цноти!),
Звик фіґури малювать, хист мав від природи,
Як з науки, фарби брав й злото для оздоби,
Мислив саме з того жить, турки за те платять,
А вже шляхтич із нероб привілей там втратить.
Будь хоч воєводи син, а робить накажуть,
Йди вози, копай, ори, й до галер потягнуть.
Та до того не дійшло, нас прийняв ласкаво
Новий цезар: вдома мовби побував, їй-право.

Трацькі міста більше славні, ніж самі собою значущі, бо мури декотрих турками зруйновані, а інші зовсім знищені

Візантія, Константинополь, Царгород, Стамбул — одне місто, чотирма назвами іменоване, на 7 миль довкруг, з трьох сторін морем омивається

Галата, або Перінт,— місто муроване, в якому проживають християни з Італії і Греції, на березі затоки Пропонтію, до півночі, а Калхедон, або по-турецькому Скудер, містом Синодом славний на Азійському березі на схід сонця від Босфору, на три постріли з лука від Константинополя

Та пригода сталася зі мною вночі, коли мене перевозили два турки в боті з Галати до Константинополя

Шибениця з шістьма гаками над протокою, на яких Вишневецький з П'ясецьким висіли.
Про це ширше у наших віршах, виданих про Сарматську вольність та про турецький заколот короля із Феси з Нумідії, Мегра з Африки і послів від Попіана

Носоріг, звір дивний, лускою, як панциром, вкритий, на носі має ріг, яким знизу слона підчіплює і вбиває

Загроза для нас бути засланими за Понт до Азії, поки нового кесаря, бо ж при нас старий помер, не буде обрано, одначе за тиждень наступник на вітцівський трон возсів

Випробував на собі те, про що питали Платона: яка різниця між неуком і тим, котрий щось уміє, й мудрець відповів, що коли б обох нагими до незнайомих країн заслати, то різниця між ними стане очевидною

Це ж і Арістіп довів на прикладі одного багатого неука, коли двоє — нужденний

Потім морем мандрував, часом суходолом,
В кипарисових лісах звірів надививсь доволі,
Де Медея, зрадниця, батька ошукала,
Де Цирцея та сестра чари вимишляли,
Де в тирана трацького ситились гостями
Коні, а стайні людськими повнились кістками.
Де бика і гідру вбив Геркулес, де морю
Смерть твоя дала ім'я, Гелле (так говорять),
Де звалився Фаетон з возом сонця світлим,
Й де Ікар титулував море навік-віки.
Де Протей нові чудні прибирав подоби,
Де став одудом Терей, трацький цар жорстокий,
Де Родоп і Гем гірських дика непрохідність,
Там Орфеєвих пісень линула чарівність,
Йшли на дивний подзвін струн лев, ведмідь, вепр дикий,
Рись, вовк, лань, лось, зубр і тур — всякий звір притихлий,
Й де Леандр до Гери плив сміливо своєї,
Захопила їх любов, й смерть обом від неї,
Де цар перський Ксеркс міст через море зладив
І озброєних сімсот тисяч переправив,
Де уражений він був в скельних Термопілах,
Й де в малім човні втікав морем в хвилях пінних,
Й де Ясон в Колхіду плив морем темноликим,
Золоте руно добув по трудах великих;
Де Парнас і Гелікон, Іппокрена славна,
Що присвячені були Музам вченим здавна;
Де троянці з греками бій вели жорстокий,
Й де Улісс блукав, коли збивсь, було, з дороги,
Й там, де Троя десять літ греків уражала
Войовничих, мури ж бо мармурові мала,
Й очі бачили мої, що від них лишилось,
Й плац топтали там, де в бій Гектор кидавсь.
Й де Гекуба плакала над синів тілами,
Й де Кассандра кіс красу рвала за братами,
Й там, де *Андромахи* слід: Гекторові кості
З попелу збирала та мліла у жалобі;
Де дух *Спарти* мужньої і *Афін* могутніх,
Керкопійських праця рук і *Мікени* звучні,
Де солодких Бахус грон для вина намножив,
Й де Ахайя, в ній немейський лев селища тривожив,
Й де, о *Амфіоне*, слів струн твоєї лютні
Мури збудував, які впали вже й забуті;
Тільки де *Афіни* є ще сліди примітні,
Там розвішують тепер риболовці сіті,
Бо ж ту гавань, де колись судна приставали,

філософ та багатій, випливли на дошках розбитого корабля на Родос, то багатій геть усе втративши, злиденним став, а філософ, убогий з науки, яка завжди при ньому, розбагатів. Про це читай: Діоген Лаертський (кн. 8) і мого „Гінця"

Море Гелеспонтське і Фаетон

Геми й Родопи — гори, що здіймаються в небо, побіч Адріанополя, уславлені серед поетів за музику Орфея

Трог Помпей і Юстин за ним, що й Каріон (кн. 2) засвідчує, вказували на 700 тисяч Ксерксового війська, а інші писали 1 мільйон, зокрема Валерій і св. Ієронім та Волатеран (кн. 12 „Географії"), а 4 тисячами греків при Термопілах розбито, потім біля Саламіни морська армада Темістоклом розгромлена

Пропонтида і Понт Евксінський — море, що зветься Чорним, над яким на схід сонця було славне королівство Колхіда, звідки також деяких сарматів і словаків, наших предків, виводять, про що раніше маєш у з'ясуванні походження слов'янських народів

Троя на азійському березі над Гелеспонтом

Про це читай в Евріпіда, Сенеки і т. д. у Троаді

Афіни на Акрополі закладено

Теби, про закладання яких поети писали, що каміння й цегла самі собою в мури вкладалися, зрушені милозвучним награванням Амфіона

Занепад славних і найвизначніших міст над Егейсь-

ким, Іонічним морями і Геллеспонтом

Нині для рибальської вигоди прибрали,
З тесаного мармуру замки і палаци
Впали, щоб підмурком стать для халуп бідняцьких;
Де в парламенті своїм радились ефори,
Ледь стоять зруйновані до будівлі входи.
Квітла *академія* філософська славна,
Нині ж мурів залишки позначають давнє;
Де колись старійшини учиняли раду,
Пастухи тепер туди заганяють стадо,
Мохом поросли сліди арок і трофеїв,
В небо звернені колись розвалились вежі,
Брами зруйновані й кам'яні костели,
І відомі на весь світ славні грецькі школи;
Очі все оте мої часто примічали,
Й ноги по слідах отих руйнівних ступали,
Де синь стімфалійських вод і гаї елідські,
Де червець густий дають черепашки тірські,
Де нема зими, весна мовби завжди ясна,
Де вітрів із півночі аж ніяк не страшно,
Виноградники на рік двічі плодоносять,
Яблука на дереві також двічі родять,
Двічі орачі врожай на полях збирають,
Взимку до кошар овець там не заганяють.
Донебесну вись Балкан двічі переходив,
В Альпах, Татрах білий сніг двічі перебродив.
Переходимо верхи, а над нами висне
Небо, і здається, що до скель ось-ось нас притисне,

Скелі кам'янисті й гори в небо піднялися в Болгарії, Фракії, в Растійській і Семигородській землях

А коли б приставити до небес драбину,
То й заліз би, тільки ж нам треба на долину,
А якби зірвавсь униз, де стрімнина скельна,
То здалося б, що з небес полетів до пекла.
На верхах завжди сніги, а як брила з кручі
Рине, граби полама і дуби могучі.
Скелі рушаться й немов небо впасти має,
Необачних в тріскотні часто убиває.
У тіснинах накрива снігом подорожніх,
Про спасенний захисток тільки й мріє кожний,
Серед літа від зими там ми потерпали,
Ніг не чули, диханням руки зігрівали.
І дощі камінні нам набивали ґулі,
Із натугою брели в глині, як у мулі.
Коні слабли й дохли там, ми ж над силу пішки
З гір на гори дерлися, тільки жарт нас тішив.
Хоч як важко, в кожного питва фляшка добра,
Почастує той того, й ні по чім негода.

Ріки, котрих не злічить, із верхів спадають,
Між великих каменів русла пробивають,
І де вирветься вода, із-під скель проб'ється,
Як шалена із гучним шумом вниз несеться.
Надто там, де Ахелой від джерел уповні,
Й восени, як по дощах, шум води ґвалтовний.
Із печер глухих, з-за скель темна мла виходить,
Скупчившись вгорі, дощі і сніги породить.
Або градом сипоне, вдарить грім вогнистий,
Тріск такий, мов рушаться скелі прямовисні.
Понадхмарну вись тих скель двічі ми долали,
З одного верха гори вищого сягали.
Тричі береги твої бачив, Океане,
Двічі — де король Ета гнавсь за втеклим марно,
Де вали морські з гучним шумом набігали,
Мов з найвищих гір на діл й вгору знов скакали,
Де наш корабель ураз мовби в прірву кине,
А вже звідти підніма аж у небо синє.
Від розбійників було ледве врятувався,
Двічі, потопаючи, берега дістався,
Двічі ледве не попав у полон московський,
Й ледве був не проданий на галери зовсім.
Двічі хлопські напади витримав жорстокі,
Три товариші втекли, був в страху, допоки
Не озброївся, від трьох ратищ ухилився,
Й ще від двох напасників врукопаш одбився.
Що бог Марс оманливий, відаю з тих пір я:
Відрубали пальця шмат і клинок з руків'я.
Потім видали мені, щоб скарав на смерть їх,
Вісім лотрів, відпустив у тюрмі потертих.
Як кипить гаряча кров, а було те часто,
Одному й на десятьох вдарити не страшно.
Всемеро страшніш меча морове повітря,
Тричі під загрозою опинявсь, і в різних
То було місцях, та скрізь чув страшні волання,
Повно мертвих, все везуть їх на поховання,
Там оплакує отець сина, жінка — мужа,
Тут брат — брата, гостя — гість, стережись предуже.
Я ж, однак, безпечним був, з наміром раз добрим
В дім для бесіди зайшов, чуючись здоровим,
Аж один, що поряд сів, їв і усміхався,
Вмер, лиш туш сумний по нім в пам'яті зоставсь.
Там, як вмре хто, вішають плахту червонясту,
Смерть і молодих, й старих косить передчасно.
До кісток проймав стократ страх мене холодний,

Сніги, дощі, град і громи — з імли чорної, непроглядної, що із скельних печер снується

1573

1574

1575

Пригоди 1575 і 1576 років

На Часницьких полях 1572 [року], а потім недалеко від Ули, коли їхали з Дунемборга над Двіною до Вітебська

На галері між Галатою і Скудером, або Калхедоном на Пропонті 1574 [року]

Жереб Марса непевний

Одного разу у Вільні, а другого — в Туреччині, третього — в Крулевці 1581 [року], де цю Хроніку фундував до друку, коли про життя мало дбав, аби тільки праця моя не згинула

В Німеччині посполиті на знак смерти вивішують плахти

Небезпеку чуючи, налягав на ноги.
В незнайомих землях міг голову покласти,
Повернувсь здоровим, Бог відвернув напасті.
Стільки ж морем мандрував, як і суходолом,
Придивлявсь до дивного часом випадково,
Де Дніпр, Німан, Дон, Двіна, Волга, Бог зринають

Ріки, через які перевозився, декотрих витоки і гирла побачив

Та де Вісла, Нарев, Варта, Буг, Прегель упадають,
Дністер, Серет, Бужов, Прут та Дунай двойменний,

Овідій („Метаморфози“, 1), також ті ріки згадує

Де Гебр, Стрімон, Нес пісок омивають темний,
Де Пеней, Сперхет стрімкі в Грецьке море входять,
Де дельфіни, граючись, хороводи водять.
Пізнавав у світі те, що мені потрібне,
Що звичайний мандрівник без пуття обійде.
Йди хоч і за океан чи в індійську далеч,

*Небо міняють, не душу**

Небо розум не міня, хоч як сонце стане,
Тож, вернувшись до своїх, описав те віршем,
Що на власні вуха чув, бачив якнайліпше,

Мої вірші про свободу Польщі і Великого князівства Литовського і про заколот нинішнього турецького султана, при мені обраного, видані у Кракові 1575 [року]

І трактат свій „Вольності“ видав, щоб явити
Світу, як їх берегти, пильно боронити.
Застеріг, вказавши на замір турків впертих:
Як із Амуратом ті Польщу ладні зжерти,
Їхні справи висвітлив внутрішні й військові,
Заколотників з царем як йшли перемови.
Любій праці віддавав із натхненням сили,
Не жалів себе в труді, бо це ж для вітчизни.
А Церериних дарів споживав я мало,
Не для того жив, аби так, як віл, кінь, їсти.
Стільки їв, аби міг жить, вдовольнявсь скромнішим.
Не заради шлунка жив, дбав про честь і славу.
Часто перервеш обід, вхопишся читати,
В мозкові думок рої, мусиш міркувати,
Часто ложку відкладеш і в святім натхненні
За перо хапаєшся, й вже не до вечері.

Вергілій. Еклога 6.
Хлопці Силена знайшли, що солодко спав. Як і завше,
В тілі запухлому Вакх ще відучора шумів

Перше зморить очі сон, ніж читать облишиш,
Поетичні перед сном злети щонайвищі.
Часом Бахус частував щедрими дарами,
Та мені старий Силен рідко розум тьмарив.

Овідій:
Як про дозвілля забудеш — зламається лук Купідона,
Вже не розпалить тебе згаслий його смолоскип
(„Ліки від кохання“, кн. 1)

Зрідка удихне вогонь і кіпрійська пані,
Трунком те гасив з джерел геліконських славних.
Й з того, мій читальнику, дивувать не треба,
Що вмлівав і мій талан, а то ж дар із неба,
Та бувало, що й моя муза знемагала,
Бо ж без ліку мандрувань і пригод зазнала,

---

* Переклад Андрія Содомори.

Витримала холод, дощ і нещастя всякі,
В морі, в горах, на річках, в диких пущах клякла.
Не лічу літ, втрачених в рицарському ділі,
В набуванні навичок, що в житті потрібні.
Промовчу, що від хвороб тіло потерпало,
З смертю бій вело й тоді, як надії мало,
Кілька раз Харон з човном чорним наближався,
Та не взяв на перевіз, відплив відкладався,
Сам Гомер, котрий богів славив і героїв,
Утомився б у трудах і чи довго б встояв,
Сили б втратив в мудрості й сам вітець Аполло
За ударів отаких, як у мене, долі.
Попри все мій дух усі витримав пригоди,
Нездоланні переміг навіть перешкоди.
Можеш пожаліть мене, мій читачу милий,
Що в науках більшого я не зміг осилить,
В праці знемагаючи через неміч скрадну
Та в морських, як і в земних, потерпавши мандрах.
Що було, то вже було, так і написалось,
Як в слабкій руці перо ледве колисалось,
Міг би щось поправити і переосмислить,
Всі діяння висвітлить милої вітчизни
(Війни королів, князів і вождів прадавніх
й від Стефана ще лункі перемоги славні,
Міг би оспівати честь лицарству і славу
Та нащадкам показать доблеснії справи),
Тільки ж силу як здолать вашу, Парки, згубну,
Віку нить тонку мені прядете ви скупо.
Та коли вже за межу шлях безповоротний,
Вдячним Богу відійду за талант хай скромний,
Й вдячні ритми ці кладу на свій гріб завчасний,
Глянь й за мною прокладай стежку, гостю, власну:
Перейшовши світ, лежу в гадці про безпечність,
Послуживши пером своїм цноті й славі ґречно,
Й після смерті честь живе в славі — й це утішно,
Заздрість хай же до Плутона йде, звідки й вийшла злісна.

Про Діогена і Харона читай в *Еразма Роттердамського у „Діалозі"*

Матей, гл. 25
Лука 8, 19
Матей 22
Марко 13

*„Доблесть — жива і по смерті" і „Заздрість живих любить їсти. Помремо — вона відступає"**

На Зоїла, неприязного цноті та чесній праці

Автор

Зоїле, коли мій труд не забудеш,
Поглянеш, тоді кривитися будеш,
Знай: Самієць псом тебе називає,

Зоїл був тим злостивим поетом, який проти Гомера писав книги, за що був названий бичем Гомеровим, по-

* Другий вислів — переклад Андрія Содомори.

грецькому *Homeromestix*; але коли своє писання читав цареві Птолемеєві, цар, розгнівавшись, жодного йому слова, зрозумівши його облудну заздрість, не сказав; а коли Зоїл, утиснений нуждою, просив царя, щоб йому щось дав для прожиття, відповів йому цар, що Гомер, хоч тисячу років тому помер, однак багато тисяч людей віршами своїми годує, отож і ти, коли від нього себе вченішим почуваєш, сам себе годуй. Потім того Зоїла, коли його звинуватили в забитті родича, за царським вироком було повішено, відтак кожен заздрісник і хто на людей учених напасть зводить, називається Зоїлом*, *як Овідій („Ліки від кохання", кн. 1)* написав:

Велич Гомера і хист береться паплюжити, заздрий;
*Та без Гомера — чи хтось знав би Зоїла ім'я?***

Про це читай також в Еразма Роттердамського у „Приказках"

Що кістку гризе і ум зневажає.
Гомер, Платон, Сократ твоїм зубом
Зачеплені всі, та розумом любо
Сіяють вони — в Єгипті ти висиш,
І ти, гавкуне, як вчитель твій, свистиш.
Поети, однак, й історики завше,
І славлені теж живуть, квітувавши.
Гомер процвітає, через віки давні
Троянські цвітуть діла й грецькі славні.
Енній живе, Овідій з Мароном,
І Лівій, і Крісп, й Ціцерон з Варроном.
Писання цвітуть, а заздрість лиш гавка,
Їй — пекло, цноті ж хвала буде всяка*.

На невдячних і тих, що заздрять добре заслуженій славі

Ученим, бачним кладуть за недолік:
Нехають книги в лінивстві доволі.
У смітті перло знайшов півень гарне,
Зерно клює він, клейнот тратить марно.
Забирайся, свине, пахну не для тебе
Не рий, о свине, в болото ти чапай,
Бо не для тебе майорану запах.
Що вепру злото, до перл нема справи,
В гною шукає нехай собі страви.
Кабан шука хай у висівках смаку,
Належить мудрим шукать в перлах браку.
Не слав простацтво зі щирим ти потом,
Що півню перла, що вепрові злото?
Твій не страшний є, Зоїле, зуб вражий,
Мій вірш отруту твою ізневажить,
Ніщо зуб чорний, ніщо лоб твій лисий,
Гомер живе, а Зоїл досі висить*.

---

* Переклад Валерія Шевчука.
** Переклад Ростислава Параньки.

На одного неприязного цінителя поважних справ

З семи восьмим він мудрим греком звався,
Розум його весь в голові зібрався,
Та нікого він не навча, що ж потім?
Без пожитку гній хова в збанку злотім.
Тож твоє знання нінащо буває,
Коли інших ти не навчив, минаєш. Марко, гл. 4
Свічку під корець не кладуть ніколи —
Як умієш що, іншим дай для школи.
Тож як знаєш щось, чи що розумієш —
Іншим позичай, те, що сам умієш.
Не заздрость мені, як своє я, брате,
Вміння показав, дай своє нам знати.
А не маєш сил, кістку не гризи ти,
Знати божий дар — з зубом пса не жити*.

Валентин Мілій Херуск Целебрійський — на „Історію" Мацея Осостевіція Стрийковського

О, якби ж то колись литовська земля породила
Славних співців, котрі описали б звитяги народу,—
Мала б тоді й Литва свого звитяжця Ахілла,
Гірко тоді нарікала б Еллада на долю нещасну;
Римлянин Цезар тоді у бою поступався б литвину,
Лацій — оплакав би воїнських подвигів втрачену славу.
Але пішли намарне труди і поринули в мряку
Ночі — бо їх не звеличив співець і Музи священні.
Справа шляхетних мужів, що гідна похвал донебесних,—
Тих спомагати в нужді й прихильно та ніжно плекати,
Хто вшановує Муз, хто п'є з водограю Пегаса,
Хто прославляє в піснях відважних героїв діяння.
Навіть ватаг Александр (хай Музи повідають правду!)
Слави звитяжця зажив не тому, що збройною міццю
Цілий світ нахилив під своє імператорське берло,
А лиш тому, що улюбленцем був у сестер Пієрійських.
Тим-то й шануєш, Литво, й з усіх боків спомагаєш
Свого поета-співця — бо він повиводив на світло
*Подвиги й доблесть твою, що досі їх мряка ховала**.*

* Переклад Валерія Шевчука.
** Переклад Ростислава Параныка.

Той сам вірш по-польськи

Ах, якби, Литво, здавна і поетів мала,
Через письмо діяльність, славу свою брала,
Знайшли б тепер з літавів Ахіллесів мужніх,
Із Жмуді, з Русі мали б Гекторів потужних,
Соромилися б греки за свої гетьмани,
Сховав перед Литвою б Юлій свої брані.
Затінені сиділи б римські цісарове,
Коли б дістали славу із Литви вождьове.
Але уся діяльність в тіні гине марній —
Письма недосить мали, чим влох і грек славні.
Велика річ буть славним до самого неба,
Але для тих, хто сильний, слави здобуть треба
Подячністю й любов'ю, щедрою рукою,
Ольгерд за вірш віддячив платою б річною,
І Македон великий не з потуги славний,
Не із звитяжства, вік би його згладив давній,
Але плекав достатньо він учені люди,
Бо вірш із тисяч років вмерлих знову будить.
Отож, литвине, свого дбай Гомера мати,
Який твої діла дба з пороху підняти,
Щоб вивести на світло предків твоїх дії
Із тіней; їх читавши, серце веселіє*.

На цю ж таки „Історію" — Остафія Тишкевича, смоленського воєводича

Чим прогнівили ми Бога? Повідайте нам таємницю,
Музи поважні! Скажіть, гаїв господарі — Фавни,
Чом достопам'ятне ймення литвина в віках загубилось?
Видно, тому, що його оминали славетні поети:
Не оспівали ні битв, ані війн під проводом Марса —
Жодної згадки в віках про свою добу не лишили.
Тим-то буде завжди Литва Стрийковському вдячна,
Що оспівав великих мужів і преславні діяння,
Збройні правиці й безтрепетні груди князів-полководців,
Сонми полеглих героїв і скроплені кров'ю загони.
Доки морями пливуть кораблі, а потоками — риба;
Доки бджолині рої збирають у полі розкішний
Мед — родючих литовських земель багатство і гордість,
*Доти буде Литва глибоко Стрийковському вдячна***.

---

* Переклад Валерія Шевчука.
** Переклад Ростислава Параньки.

Той сам

І що за гнів був Божий досі, Музи знатні,
Повіжте чи часи ті так були прокляті,
Що кровобійні війни, славнії події
Литовські були досі в теменній завії.
Не знать було поетів, істориків також,
Що виставили б славу давніх князів всяко.
Стрийковському подяку дати Литва має,
Бо голосним пером він щедро уславляє,
Про війни князів важних пишучи криваві —
За вольність, за Вітчизну ставили застави,
Із пороху виносить дільні Литви бої,
Серця, як руки мужні рвалися до зброї.
За те, поки на морі кораблі пливтимуть,
А ріки лусконосні риби ще нестимуть
І поки бджільні рої мед подячно роблять,
Меди, котрі Литовську землю гойно здоблять,
Дотіль Литва, Жмудь, Русь теж Стрийковському має
Чинить свою подяку, скільки час триває*.

Маґістр Йоахим Цімдарс, померанець із Ґрайфсвальда

Скільки ж то сили у праці співців і тих, кому любо
Вірну історії нить прясти в писаннях своїх!
Свідчать про це і Гомера пісні, й поеми Марона;
Словом розлогим про це свідчить нам Лівія хист.
Хто ж би про Гектора знав, про сильного духом Ахілла,
Про незліченні бої на італійській землі,
Якби турбота Муз і щире завзяття поетів
Їм не завадили вглиб сонної Лети піти?
І навпаки: ті діяння, що їх співці не згадали,
Чорним покровом своїм ніч непроглядна хова.
Тож подякуй, Литво, від щирого серця подякуй
Тому, хто славі твоїй канути в Лету не дав;
Хто учинив, щоб вона розійшлася по цілому світі,
Стала відомою всім і не пропала вовік.
Хай же на многії літа пробуде в здоров'ї Стрийковський,
*Щоби вітчизну свою довго ще славити міг***.

---

* Переклад Валерія Шевчука.
** Переклад Ростислава Параньки.

Той самий

Багато може праця істориків пильних,
Поетів, що до віршів з натури прихильних,
Показують то явно Гомера писання
І Лівія, а також Марона складання.
Чи Гектора ми знали б з Ахіллесом славних,
Численні битви в Римських, Влоських землях давніх,
Коли б з Летейських хмурів непам'яті в вічність
Історики, поети не вирвали свічі.
А справи, що вони їх у світ не з'явили
Всі у темрявій ночі проваллю закрили.
Отож, Литво, тим більше дать маєш подяки,
Хто справи твої вирвав з Летейської мряки
І доказав, щоб слава твоя вік тривала
І по усюдах світу труба гучно грала.
Живе нехай Стрийковський вік довгий, щоб потім
Вітчизни справи видав пером своїм злотим*.

Матвій Стрелецький, віленець

Нині, аж нині пора, відважна юне литовська!
Давню міць онови — й сміло до бою ставай!
Глянь на труди батьків, на їхні подвиги славні —
Вдосталь прекрасних взірців оповідь ця подає.
Їх з кіммерійської тьми повиводив на світло Стрийковський —
Світоч, що став на чолі всього сузір'я співців.
Хай же славетна юнь на всіх литовських просторах
Завше з погідним лицем дяку складає йому.
Греціє, чом ти себе пишномовно підносиш до неба,
Все про Пеліда свого пісню стару ведучи?
Тевкри, чому Еакіда сподобили честі такої?
Риме зухвалий, чого славиш своїх ватажків?
Марно вождя-ематійця й усі його ратні звитяги
Досі на різні лади в цілому світі хвалять!
Є й між литвинами ті, хто в серці шляхетнім готовий
За батьківщину свою — смерті назустріч іти.
Зайве тут згадувать герці звитяжного в битвах Вітена;
Зайве — Ольґерда князя подвиги тут вихвалять.
Тут не співатиму я про Кейстута римське коріння,
Славні Вітовта бої тут не хвалитиму я.
Прагнеш дізнатись про все — оцю прочитай собі книгу:
*Містить діяння вона всіх савроматських вождів**.*

---

* Переклад Валерія Шевчука.

** Переклад Ростислава Параунька.

Те саме

Ну ж, мужня Литво, зараз одови мужність давню,
Поглянувши на діяльність твоїх предків славну
У війнах і у працях дідів твоїх чесних,
Тут тисячоприкладно в цих книгах воскреслі,
Стрийковський їх із темних проваль у світ виводить,
Істориків сарматських слідами він ходить,
За це чинить подяку, Литво, маєш, славна,
Воскрешена діяльність уся твоя давня.
Чом Грецію у світі буйнославно зносять,
Коли Пелейця дії до неба голосять?
Чом Гектора вздобляють в таку честь трояни?
Чом пишних вождів власних так славлять римляни?
А війни Александра Великого грізні
Геть по усюдах світу книжки славлять різні;
Литва таких теж має людей серцем смілих,
Ішли на противеців у битву зшалілих.
Згадаю я важливі Вітенові брані
І мужні, о Ольгерде! твої війни славні,
Кейстута не забуду, на Влохи йшов мужній,
А на москву та німців Вітольд став потужний.
Ти „Хроніки" читай ці, як хочеш все знати,
Які вождів сарматських взялись прославляти*.

Василій Якинктід, віленець

Що в давнину диктатор чинив і консули римські,
Лівій розкаже тобі: матимеш точні знання.
Хочеш дізнатися більше про те, як тевтонам жилося?
Тацита переглядай — матимеш точні знання.
Галли цікавлять тебе і галльські війни криваві?
Цезаря пильно читай — матимеш точні знання.
Та як не чув ти про доблесть литвинів, про їхні звитяги,
Або не знаєш, що йде з Лацію їх родовід,—
Мусиш поета Стрийковського вчені писання гортати:
*Знову і знову гортай — матимеш точні знання**.*

* Переклад Валерія Шевчука.
** Переклад Ростислава Параняка.

Те саме

Сабіни, Туски, Пени вели з Римом війни
Дає про все Лівій нам доказ довідний.
Коли німецькі хочеш старі знать звичаї,
Тацит все широко пером звідомляє.
Коли французькі хочеш знать битви криваві,
В „Коментарях" Юлій вістить у розправі.
Литовський хочеш корінь із Влохів виводить,
Сарматів бої чесні і різні пригоди,
Стрийковського ти книги читай всі достоту,
Він докази виводить своїм пером злотим*.

* Переклад Валерія Шевчука.

Привілей його м[илости] короля,

даний на ті книги під закладом 600 червінців злотих, якби хтось посмів їх без волі автора до десяти років у всіх володіннях Польського королівства і Великого князівства Литовського друкувати або видавати, так починається:

Стефан, з Божої ласки король Польщі, великий князь Литви, Руси, Пруссії, Мазовії, Жмуді, а також князь Трансільванії та ін.

Нам відомо, що серед інших настанов наших предків не останньою була та, за якою вони вважали, що для окраси й гідности їхніх королівств і володінь дуже важливо шанувати й підтримувати письменство не менше, ніж військову справу,— знаючи, що пам'ятки письменства висвітлюють усіляке хоробре і славне діяння, доручають його вічній пам'яті й передають нащадкам, щоб могло служити взірцем чесноти і для своїх, і для чужинців. Вони якнайкраще відали й про те, що вивчення благородних мистецтв і міститься, і зберігається у письменстві. Якнайпалкіше прагнучи ступати їхніми хваленими слідами, ми вирішили, що належить передовсім розсудливо і дбайливо пильнувати, аби кожен, хто зробить хоч якийсь внесок у ту справу — чи трудами й видатками, чи працьовитим хистом,— не залишився без публічного визнання. Тож коли велебний панотець Мацей Осостевіцій Стрийковський, медницький канонік на Жмуді, доклавши великого, тяжкого, таки Геркулесового труду, на який досі ніхто не відважувався, з рідкісною вправністю і хистом написав гідну довіри книгу „Анналів Великого князівства Литви, Руси, Жмуді та ін.", він і життєписи наших предків — королів, володарів, князів, героїв — урятував од загибелі; і на їхні Марсові битви пролив нове світло, вивівши їх із непроглядної нічної мряки; і подав усім читачам взірець чесноти для наслідування.

Проте він побоювався, аби те, що з великими видатками й трудами створював сім років, коли воно вийде друком, інші не передруковували у спотвореному наслідуванні й не продавали на тяжку шкоду і збиток авторові; а тому попросив нас, щоб ми зволили силою нашого привілею захистити його від непорядних зазіхань, шахрайств і беззаконь тих, хто жадібний до зиску. Отож ми, ласкаво погоджуючись із правомірним і справедливим проханням велебного панотця Мацея Стрийковського і

бажаючи підтримати його починання, цим публічним едиктом повеліваємо і постановляємо: згадану книгу „Хронік" панотця Мацея Стрийковського, написану польською говіркою; іншу книгу „Про Європейську Сарматію", написану латинською мовою; а також записки, просторіччям звані „Гонець чесноти", ніхто на всьому обширі підвладних нам володінь — хоч би якого був стану, звання, чину або становища — впродовж десяти років нехай не сміє друкувати або, якщо інші надрукують, ввозити для продажу на територію володінь нашого Польського королівства та Великого князівства Литовського чи у будь-який спосіб явно або приховано розповсюджувати — під загрозою кари у 600 угорських злотих. Половину цієї суми відшкодовуватиме шахрайство нашій королівській скарбниці, решта йтиме згаданому авторові. До того ж, буде втрачено книжки-наслідування, надруковані чи звідки-будь привезені й виставлені на продаж (як зазначено раніше): де б на них не натрапив панотець Мацей Стрийковський — чи сам, чи через своїх людей — він зможе або з допомогою місцевих урядовців, або власними силами їх вилучити і взяти у своє володіння. Для завірення справи і для наочнішого засвідчення й скріплення того, що написано вище, ми підписали це власною рукою і наказали прикласти нашу печатку. Дано у Вільні, нашому стольному граді Великого князівства Литовського, 14 липня року Божого 1580.

Король Стефан

Ясновельможним князям, панам, сенаторам і взагалі всьому нашому доблесному лицарству, і справжнім громадянам вітчизни — Мацей Осостевіцій Стрийковський, жмудський канонік, з віншуванням усякого, з Божої ласки, благословення с[лужби] з[ичливо] б[ажає]

Милий читачу! Не без багатократної й майже восьмилітньої [праці], сповненої турбот, з кривавим потом (Бог сердець людських є свідком моєї щирости), виснажуючи мозок і знемагаючи від безперервного випробування здоров'я, розпочинаю закладення фундаменту тієї нашої литовської, руської, жмудської й немалої частини польської історії, ніким раніше не дослідженої, прославляючи доблесне лицарство. Тому, що всяка будівля, споруджена на неукріпленому ґрунті, не буває тривкою. А історія є найбільш досконалою вчителькою, дзеркалом, живим і безпосереднім відображенням і найважливішим скарбом людського життя, який ніколи не повинен бути випущений з рук достойних мужів. Тоді вона також справді потребує закладення найбільш ґрунтовного фундаменту, бо вона насамперед є ключем до всякої давнини, вчителькою, [джерелом] знань і віри в Бога, покровителькою гуманітарних і прикладних наук, переконливим свідком усяких справ, прикладів і різноманітних пригод різних часів з королівського та княжого життя і [життя] знатних мужів, які гідні похвали або осуду, стрижнем й острогою благочестивости, спонуканням добрим нащадкам до наслідування і виконання важливих справ своїх предків для досягнення слави й безмертя і повного збереження достоїнств свого роду, а для злих — [засобом] застереження від розпусних учинків у житті через страх перед знеславленням і плямами [на честі] та стратою. Нарешті, історія є живим джерелом усякої мудрости та всіх доброчинностей. Якби її не було, великі помилки і всякі похмурі справи темряви панували б на світі і людське життя мало чим відрізнялося б від [життя] німої скотини. Внаслідок цього майже погасло б безмертя душі, якби ми у пам'яті не роздумували над минулими справами, ані не попереджували майбутніх розумними порадами, взятими як приклад від старших. Унаслідок цього в ряді сучасних вирішуваних справ неминучими були б помилки.

Що таке історія?

Фукідід про історію

Також ми не мали б жодних відомостей про створення безконечного світу та першої людини, нашого предка Адама, і, звичайно, про Бога

та Його закони й науку про спасіння, якби нам не передав Мойсей писану історію від Святого Духа, а потім Ездрас і Гельхіас не передали для нащадків [усіх] часів. Нарешті, хто з нас знав би про дивне народження, замучення і славне воскресіння та інші блаженні діла Господа [нашого] Христа, якби нам про це не засвідчили у своїх єдинодушних історіях чотири євангелісти.

Хто знав би про кровопролитні доблесті троянських і грецьких мужів, якби Гомер своїм віршем не підніс їх до безсмертя? Хто пам'ятав би про Геркулесові перемоги, мужність Александра Великого, котрий володів світом? Хто сьогодні знав би про римських полководців і преславних імператорів, про подвиги у війнах хвалебно керованої республіки і про діяння різних інших королівств і королів та різних народів і монархій, дивних відмінністю? Напевно, ті всі коштовності з великою і ніколи не оплаканою шкодою в наступному часі погасли б і загинули б, якби про це не подала нам відомості історія і старанність учених людей, спонуканих вродженою благочестивістю.

Відважив би був той римський імператор Тарквіній V тисячу разів золотом, а не лише 300 великих злотих за книги, які перед ним спалила Сивілла Кумська (побачивши його невдячну скупість і торги за неоплатну працю), [дізнавшись,] які ховаються в них таємниці, що пізніше невчасно, з великим жалем для себе й усієї Римської держави і для всіх нас виявив в інших, за які заплатив їй. Бо там було пророцтво, що Син Божий має стати людиною, і події та зміни в усій Римській республіці старанно через Святого Духа вписала та Сивілла. Ці книги потім з великою пошаною зберігали в римській скарбниці.

Сивілла Кумська

Бо насправді вчені люди віддавна були спонукані не лише великими й поважними причинами, але й особливим Божим натхненням. Нарешті, багато жінок і дівчат ретельно описували вчинки й дії своїх предків як на війні, так і в час миру, а виписавши, видавали їх на світ нащадкам. Цією своєю працею вічним безсмертям вони з'єднали з безсмертям знатних предків з наступними нащадками в змаганні за чесноти й доблесні справи.

Бо старанне читання історії освітлює широкий шлях у всяких радах і справах, у всіх актах людського спілкування. Вагомими й помічними є приклади наших предків, що само собою зрозуміло і що доводить природний розум, коли внаслідок чеснотливої природи розум і почуття поважних людей завжди намагаються підніматися, мовби на ту малодоступну гору, до великих, високих і важкодоступних справ (як сказано: *„Літера Піфагора, на дві розділена гілки...“*) за своїм провідником — чеснотою — вперто спинаються, а спонукає їх не домагання якоїсь іншої платні й винагороди за таку важку працю, а лише надія на безсмертя і хвалебну славу.., яка була б свідком їхньої доблести в пам'яті нащадків.

Ця сама безсмертність слави Геркулеса, Гектора, Ахіллеса, Кіра, Філіппа, Александра, Фемістокла, Леоніда й Алківіада, Епамінонда,

Сціпіонів, Ганнібала, Марія, Сілле, Помпея Великого, Юлія Цезаря (який у великих книгах широко описав свої вчинки й війни, звідкіля сьогодні не так з частих перемог, як з написаного лине) запалила до великих і важливих справ багатьох інших незчисленних і доблесних мужів, своєю тяглістю спонукала до доброчинности, преславних справ, яких заздрісна давнина часів ніколи не згладить з книг життя. Якби вони сумнівалися в пам'яті й безсмерті своїх учинків, напевно, не починали б такого розмаїття справ і не наражалися б на безліч небезпек для життя, втрату свого майна та важку працю. Але вони тому з такою величезною доблестю домагалися успіху доброчинности, бо сподівалися, що їхні преславні дії освятять своїм писанням вчені Божого розуму люди, як найбільш достойним подарунком і найбільшою винагородою безсмертя.

Бо кого ж спонукав би до наслідування, до слідування важкими стежками доброчинности навіть найбільш гострий розум, якби він побачив, що слава й пам'ять усіх знатних мужів, які вибрали доброчесність, триватиме лише до смерти, а потім після закінчення скороминущого життя буде похована разом з тілом, згине, як бульбашка на дощовій воді?

З огляду на це, в Афінах, у місті, славному різними науками та війнами як на суші, так і на морі, й у Спарті (або Лакедемонії) свято зберігали звичай, за яким великим коштом і з усіма процесіями простого люду справляли похорон тим, котрі загинули хоробро за вітчизну на війні. Після відправи належних до похорону обрядів найстарші й найзнатніші вельможі з сенату виступали перед зібранням народу з довгою пишною промовою про заслужені подвиги цього лицаря, які також зразу записували в книги або хроніки республіки та складали про таких мужів пісні, що їх звичайно співали під час гостин та на вулицях, вихваляючи доблесть загиблих мужів. І цей славний звичай здавна й до сьогодні зберігають у Греції, Азії, Фракії, Мультанському та Семигородському краю, у Волощині, Угорщині та інших країнах, що я сам спостерігав і що слухав власними вухами. Зазвичай на кожній гостині, а в Туреччині — на вулицях і базарах, загальних ринках складними віршами оспівують подвиги знатних людей у супроводі скрипки, яку називаємо сербською, лютні, кобзи й арфи — на велику втіху простого народу, князів і лицарів, які з повагою слухають [оповіді] про важливі події. А в Туреччині при найменшій нагоді битви з християнами люди, спеціально утримувані для цього з кесарської скарбниці, складають пісні, як то було при мені в Константинополі, коли 1574 року забрали від Іспанії Туніс і Ґолету в Африці,— скрізь по вулицях, заїжджих дворах убогі співали гарні пісні крикливим голосом турецькою та слов'янською мовами про хоробрі подвиги штурмуючих яничарів і переважаючу відвагу паш, сендаків, чаушів і спагів. Це також засвідчують хроніки і про хороброго угорського короля Матяша, який завжди мав при столі співаків і поетів, які співали по-угорськи

складені віршем пісні у супроводі музики, в яких розповідали історії про знатних людей, як вони виступали проти турків, щоб заохотити більше своїх воїнів до благочестивости у сподіванні, що так і про них будуть співати — з більшою користю і пошаною, ніж у нас лунають розпусні ритми за кухлем.

Бо тим виявом гідної чести і слави померлим запалюють і спонукають живих до доброчесности, щоб досягли такого ж прославлення. Вони бачать, що доброчесності завжди приготовані й по смерті дари й славна винагорода, на яку вони мають певну надію. До цієї слави й чесної нагороди завжди піднімалися найважчими сходинами, випереджуючи один одного, з великою користю для республіки.

Демосфен у „Похоронній промові"

Нагадує також Демосфен у *„Похоронній промові"*, що людей, які хоробро боролися на війнах і загинули, годиться гідними і заслуженими почестями прославляти і хвалити над усіма іншими живими, щоб та честь і слава, яку вони заробили великою відвагою, коли жили, була віддана мертвим.

Демосфен у промові „На захист Дота проти Беота"

Той же Демосфен *у промові „На захист Дота проти Беота"* називає незаконнонародженими тих синів і нащадків, які належною славою не вшановують своїх предків. Оскільки, говорить він, покійники не можуть користатися іншим добром, то справедливо буде, щоб нащадки ніколи їх не обманули в заслуженій славі, бо прославлення тих, які чесно віддали життя за батьківщину, є начебто їхньою власною винагородою, а заздрість завдає їм у той час великої шкоди. Бо:

Овідій, „Послання з Понту" (кн. 1 і 3); Там само, елегія 4; „Ліки від кохання" (кн. 1); „Метаморфози" (кн. 2); Сільвій Італік (кн. 3); Лукрецій (кн. 3); Проперцій (кн. 2); Горацій, „Послання" (кн. 1); Цицерон, промова „На захист поета Архія" та ін.

Заздрість живих любить їсти.
Помремо — вона відступає.
Кожен, яку заслужив, матиме шану тоді.*

А благочестивим нащадкам, які приглядаються до слави достойних учинків своїх предків, у мужніх серцях запалюється вогонь і не згасне доти, доки їхня доблесть і хоробрість не зрівняються зі славою їхніх знатних батьків. Тому Александр Великий, який завжди возив зі собою багатьох істориків, котрі описували його вчинки, коли одного разу в Сіґео став над могилою Ахілла (який виводив свій рід по матері Олімпії і по батькові Філіппові від Геркулеса), зітхнувши, так сказав: „О, щасливий юначе, який свідком, речником та возним своєї доблести знайшов Гомера" І справедливо, бо, якби Ахіллесові вчинки не були віршем прославлені Гомером, то та ж труна, що закрила його тіло, була б заглушила його ім'я. Але Александр, сподіваючись після своєї смерти на такого другого Гомера, так старався вивершитися, що своєю доблестю обійшов і перевершив не лише свого предка Ахіллеса, але майже всіх ратників.

Бо істиною є те, що великі вчинки наших предків не так багатством і голими гербами, як оздобленими благочестивою доблестю при-

---

* Переклад Андрія Содомори.

ваблювали (як мати іграшкою дитину) багатьох охочих до слави й такої благочестивости. Також багато ледачих зайвих людей, недбайливих до видатних учинків, подібних до Епіменіда, розбудили із сімдесятирічного сну і, наче тих, що сиділи у смердючій темниці, прогнавши лінь, піднесли на високу веселу й світлу вежу, на якій вони, побачивши достойність і труднощі доброчесности, взялися до служіння їй, щоб при дворі своїх предків досягти гідности і здобути безсмертну славу.

Діоген Лаертський у „Життєписах філософів"

Знайдеться також багато достойних людей, які, приглядаючись в історії до похвальної побожности та поміркованости тих, які жили зразково, взяли з них зразок і приклад благочестивої поведінки. Коротко кажучи, один приклад з історії є важливішим і кориснішим для королів, князів, полководців і сенаторів, які чесно рядять республікою, ніж тисяча проблем філософів і метафізиків, котрі сваряться *„про начала речей, про форму, про пустоту, про нескінченність, про вічність, про долю, про матерію небес і т. ін."* Ці проблеми придворних людей завжди призводять радше до більшого розмаїття суджень і сумнівів, ніж до якогось знаходження правди. А історія голою й переможною своєю правдою (яка завше обходиться без довгих і порожніх арґументацій і силогізмів) явно вчить кожного з нас пам'ятати про минуле, рядити нинішнім, а майбутні пригоди передбачати, приглядаючись здалека до минулих прикладів. У цих трьох часах, як пише Сенека, полягають благорозсудливість і порядок людського життя і політики. Бо не досить лише того, щоб ми пильнували тільки настанови нинішнього часу й звертали увагу на тимчасові справи достатку й успіху. Це є звичкою німої худоби, якій Бог і природа дали спрямовані до землі очі, а також живіт, який служить для тимчасової їжі й життя. Натомість людині, розумній істоті *„він дав поставу струнку, щоб могла споглядати високе небо"**, Господь Бог дав їй, і від природи шляхетне обличчя, і наказав дивитись у небо, для чого зробив її і паном усіх інших істот, що живуть на землі, в повітрі й на морі, як прославляє це добродійство король Давид: *„усе підбив йому під ноги"***, все піддав єси під ноги йому. Тож кожна людина повинна спрямовувати свої вчинки не лише згідно з [вимогами] тіла і тимчасовими справами, а й [підпорядковувати] тіло для втіхи розуму, використовувати тіло для служіння розуму, бо, як пише Салюстій, *„одне ми маємо спільне з богами, а інше — з тваринами"*: завдяки розуму маємо деяку спільність з Богом, а самим тілом — з тваринами. Тому нехай один із них наказує, а другий служить. І так в одній і тій же людині буде пан і підданий. А що пан має зверхність над підданим, тому спершу справедливіше буде розумом й умом шукати й здобувати вічну тривку славу, а не могутністю — багатство. Та позаяк панові без підданого дуже погано, то великим Божим даром є те, коли їй (людині) дано здоровий розум у здоровому тілі, бо що спочатку почнеш задумувати

„Метаморфози", І Овідія

* Переклад Андрія Содомори.
** Переклад Івана Хоменка.

розумом, потім негайно послуговуючись тілом, треба здійснити ту задуману справу.

А оскільки наше життя коротке й слабке та подібне до тіні, то усім чесним треба залишити після себе пам'ятку славної доблести шляхетно народженим співвітчизникам, від яких дуже різняться ті (хоча прикриваються тим же шляхетством), які перебувають у полоні живота і лінивства, а добро сильного тіла обертають на байдикування, спання і розкіш, а почуття свого розуму витрачають на лінощі й недбальство. Їхнє життя і смерть мають однакову вагу, бо так само про неї (людину) слава й історія мовчать, чи вона жива, чи мертва, бо нічого гідного вона не зробила, будучи марним, а не корисним тягарем землі. Вона народилася тільки для того, щоб перетравлювати хліб, чим багато шкодила розумним людям, коли жила, з'їдаючи харчі, які їм належали.

Проте лише та людина живе справедливо, гідно і достойно на світі, котра, взявшись старанно до якоїсь розпочатої чесної справи — або до мужньої лицарської доблести, або до шляхетної науки, шукає і звичайно домагається безсмертної слави для вітчизни й для себе самої та водночас для нащадків. Бо ж яка прекрасна і корисна справа для держави — бути корисним на війні переважаючою хоробрістю або під час миру — мудрою порадою. Також не меншої похвали гідні ті, які ці два [достоїнства], тобто лицарську доблесть і сенаторські славні вчинки, своїм писанням віддають вічності та безсмертю.

А на нікчемних і лінивих нарікає земля, що даремно обтяжують її. Тому єгипетські царі й той славний Северій Александр тих, хто працею і своїм розумом не приносив жодної користи ні собі, ні державі, карали вигнанням або смертю. Людина кожного стану в Єгипті мусила раз у рік звітувати перед старостою — чим хто, якою наукою, яким ремеслом займався і з чого утримувався.

Змінюються царства, проминають монархії, мінливість — у всіх речах

Так і я, щоб не бути також названим *„марний тягар землі, що родився лише споживати“*, особливо тому, що народився я в Стрийкові у благородних батьків, котрі походили від давніх моїх предків Осостів, у спадковому місті Ленчицької землі в домі Ляських, який, як то часто трапляється, від Ляських перейшов до Машковських. Тоді, виконуючи повинність вродженого шляхетства і природи, яка сформувала мені слабкі члени тіла не до ріллі й важкої роботи, з молодих, здатних до навчання літ (Бог — мені свідок і поводир моїх шляхів життя, знає, що я ніколи не лінувався), аж до шістнадцятого року мого життя свою молодість провів між багатьма достойними людьми й цілком віддався вивченню гуманітарних наук, не витрачаючи даремно, як то кажуть, з ласки Божої й лою, й часу.

Таким же чином Платон, Божий філософ, визначає причини свого паломниц-

А після цих занять, маючи вроджену охоту звідати далекі країни, першу мою поїздку з Ленчицької землі здійснив до Литви, а далі, за приписом Марсової констеляції, поїхав на московську Україну, де у Вітебську кілька років служив воїном та пізнав немалу частину Ліфлян-

дії, аж до Дунамунта над морем у Московському краю, де, одначе, також даремно не гаяв часу.

тва *(Лист 7, „До рідних Діона")*

Перебуваючи у Вітебську в роті одного італійця у війську і помиривши *Марса, що зброєю править, з Музами,* я написав чималу книгу латинською мовою під назвою *„Опис Європейської Сарматії"*, яку той же італієць, котрому я не посмів її не дати, видрукував під своїм іменем, хоча *„(взиваю преблагого і превеликого Бога!) він і близько не куштував Геліконських джерел"*. А хто хоче в цьому переконатися, нехай спитає його, як і яким чином там тлумачиться певна річ і як що розуміється, *„і звідки виводиться початок якогось племени, і як розуміти діяння князів, розташування провінцій та належних до них місцин"*.

А опісля мій розум, що звик до важких справ, і вдача, жадна до пізнання різних країн, спонукали мене до того, що я деякий час, маючи до того природні здібності, займався малюванням, а також математикою, географією і перспективою, вивчення яких немало допомогли мені під час розпочатої праці при описі ліфляндських, московських та інших міст і замків, які я відвідав в інших країнах.

Потім 1574 року, після Генріхового від'їзду, коронацію якого я [описав] віршем, надрукованим у Кракові (з не меншою працею видав і „Гінця доброчинности" *„сапфічним віршем"*), коли я *„під час міжкоролів'я"* їхав до Туреччини зі знатним коронним шляхтичем Анджеєм Тарановським, я мандрував за море, щоб не лише стежити за зміною повітря і неба, але старанно дбав про те, що було корисне для доброї слави нашої спільної Речі Посполитої. Я вивчив турецьку поведінку, звичаї, умови в Уліссовій особі. Крім того, докладно описав усі волоські, мультанські, болгарські, рацькі, фракійські й турецькі замки, міста й розташування країн саме так, як я їх бачив, які вони мали мури, вежі, розташування або природне оборонне розміщення. З великим трудом, пливучи човном, я також, маючи власний досвід, намалював найголовніші міста над морем Чорним, Евксіном, Пропонтидою, Гелеспонтом: Візантію (або Константинополь), Скудер (або Кальцедон), Галату, Сілібрію, Нікополь, а також Адріанополь над рікою Стрімон, *„згідно з правилами геометрії та космографії"*, тож читач усе може легко побачити з нашої праці, начебто сам там був.

Стрімон — славна ріка у поетів, *„звідси й Стрімонські журавлі"*

Там же все, що я бачив і що чув, і що міг дізнатися, старанно описав віршем, а також в обширному коментарі, якому дав назву „Про вольності Польщі й Великого князівства Литовського і про жорстоке поневолення віруючих під турецьким ярмом та про бунт сьогоднішнього кесаря Амурата" (який після смерти батька Селіма (також помер при нас з вівторка на середу в Константинополі) замордував п'ятьох братів) та видав друком 1575 року в Кракові.

Господь Бог часто рятував мене від різних пригод і небезпек удома і в інших країнах. Спочатку [врятував] мене, коли малою дитиною я потонув і вже в костелі на нарах оплакували мене батьки. Потім, коли було мені 14 років, повернув мене до життя, коли вбив мене дзвін, як

того юнака в Наїмі. Пізніше у молодості тричі визволив мене від москвинів: раз — над Двіною за Улою, вдруге — на Часницьких полях, і втретє — недалеко від Суші. А коли два турки-перевізники вночі мене одного перевозили на човні Чорним морем з Галати до Константинополя і намагалися завезти мене до Скудера у велике море, щоб продати, Бог дав мені таку відвагу, що я, схопивши третє весло (бо там ходять без зброї), оборонився і пригнав їх, тож вони були змушені привезти мене до берега під шибеницею Вишневецького. Згодом порятував мене від потонення на морі Понті Евксінському, коли хвилі перекинули [човен] з нами, як колись св. Павла або Аріона *„з креблетрощі"*

Кальцедон сьогодні турки Скудером звуть, славне це місто синодом проти Аріуса

Гори Балкани

А коли я, виїхавши з великих Балканських гір біля турецьких містечок Казамбонар і Ціатак, відстав від своїх і в пущі заблукав, [Бог] вивів мене на правильну дорогу, хоча й через велику небезпеку, та врятував мене від розбою воїнів і гайдуків, а також яничарів, котрих тоді розпустили додому після здобуття Галати й Тунісу.

А коли я повернувся з Туреччини, [Бог] тричі воскресив мене, замордованого розбійниками (яких 50 раптово зібралося проти мене на прусському кордоні, бо я об'їхав навколо Прусський край морем і суходолом). І від інших різних небезпек [порятував] мене та продовжив моє безбарвне життя для чогось кращого або для служіння Речі Посполитій.

Тому, будучи вдячним за Його, [Бога], невимовні добродійства, дивну опіку і дари або допущення до використання таланту, я не хотів дармувати з лінивства, ані нікчемно померти без користи і плодів мого навчання і загальної слави, ані також провести свій вік на якихось інших службах, що приносять [тільки матеріальну] вигоду. Але під час відвідин різних країн світу я зауважив, що всі народи, котрі тільки живуть під сонцем,— як християнські, так і поганські, мають хроніки або історії своїх предків, завдяки вченим людям з безсмертною славою, для користи держави, в яких, наче у прозорому дзеркалі, бачать зразки доброчинностей і приклади доблесної хоробрости своїх предків і, як із живими прапрадідами, а також з іншими своїми князями, котрі померли кількасот літ тому, розмовляють, і з великою радістю обличчям в обличчя дивляться на них. Тому я весь посвятився читанню, особливо вивченню історії, бо вважаю, що людині, аби бути більш доблесною від Геркулеса, якому греки приписують божественність за великі діла, багатшою від Креза Лідійського, порядніщою у керуванні монархією від Кіра Перського, міцнішою від Самсона, мудрішою, ніж Соломон і сім грецьких мудреців, необхідно, щоб її діла й життя були вкладені до скарбниці історії. Бо так саме — без слави і нам'яти — вмирає тільки тварина, про що говорить Йов: *„Я був би, наче б мене й не було ніколи; мене перенесли б з утроби в домовину"**, бо разом з тілом закопують пам'ять про неї.

---

* Переклад Івана Хоменка.

Як то часто раніше бувало у вашому відомому, славному й справедливому Великому князівстві Литовському, котре породило так багато князів, королів, вельми хоробрих мужів, які кривавим потом стали знані всьому світові, [але] завжди зазнають за те мало похвали й слави. Прекрасні подвиги всіх цих хоробрих лицарів і відвага, гідна безсмертної слави тих князів, покрита темнохмарною ніччю без свідчення історії, придушена давністю часу, [хоч] з цього нащадки могли б брати зразки доброчинности, пізнавши походження свого народу, та скласти добру думку про себе в сторонніх людей і ворогів. Тому я, милий читачу, зі своєї молодости *„у благородних науках вишколений, небесним натхненням і наче божественною зорею спонуканий, природним хистом досягати всього високого зміцнений“*, узявся за те з великою охотою, приємною старанністю та чималою працею і раніше виклав тобі свою думку коротко про хоробрість литовських князів віршем у „Гінці доброчинности“

Також потім у книзі *„Про Європейську Сарматію“*, ненавидячи марні лінощі, безперервно майже впродовж восьми років я наполегливо працював над дослідженнями і належним упорядкуванням справжньої історії походження і мужности литовського народу. А тому, що я завше був вільною людиною, в старанності перевершував тих євреїв, над спинами яких при виготовленні цегли в Єгипті безперервно стояли *Вихід, гл. 5* наглядачі з нагайками й кийками. А що євреям не давали соломи для виготовлення тієї цегли, тільки кожен мусив сам збирати по стеблині соломи, де хто міг дістати, а кожен мусив виготовляти свою кількість, яку йому визначили, так само і мені ніхто й нізвідки не давав соломи, ані найменшої речі, та я охоче, без жодного приневолення, спонуканий любов'ю і вродженою прихильністю до того народу, закінчував [роботу] своєю соломою, як євреї, тобто за власним бажанням витратив, як на виховання дітей, немало часу, майже вісім років, для написання з великим трудом кількох моїх рукописів, складаючи в єдине ціле кількадесят примірників [праць] руських, московських і литовських літописців, а також інших латинських, грецьких, шведських, данських, польських, прусських, ліфляндських істориків і порівнюючи їх для дослідження правдивих відомостей і свідчень давнини, для чого я скрізь зазначив *розділ, книгу і сторінку* при кожному арґументі, тож самих лише приміток, написаних тут і там, не забрав би великим возом.

А до тієї запаморочливої праці й частих і великих витрат (відмовляючи собі в їжі) я піднявся не заради якоїсь користи, ані через гордий мозок, який уже висох через безперервну працю й слабке здоров'я, ані за жодні подарунки, що може кожний побачити, що цього всього я не запобігав, ані не підняв також майже того Атлантового тягаря, ані не ловив з-за рогу Бенефіція, бо того звіра важко загнати, сидячи на одному місці за книгами, а треба невпинно дибати за його двором (де багато Ацтеонів), а *„Музи, які насолоджуються самотністю і спокоєм“*, там не мають спокою, а одному важко, як кажуть, одразу [встигнути] на дві гостини. Я також не запобігав ласки одного або

кількох патронів, ані не виконував чиєсь особистої волі або наказу (будучи завжди вільним). Тільки з сердечної щирости, як я вже сказав, та з власної охоти до пізнання добровільно взяв на себе те ярмо, в якому працював так довго, спонуканий вродженою допитливістю, старанно обробив, вичистив та засіяв добірним зерном те поле й залежаний обліг, який переді мною ніким не був рушений ні плугом, ні косою, спочатку на славу Божу, потім для милостивішої нашої Речі Посполитої — як Коронної, так і Великого князівства Литовського, Руського, Жмудського і т. д., за Божим сприянням та гідною подиву Його опікою в нерозривному зв'язку я з'єднав у єдине ціле. Крім того, В[аша] м[илість], я старався за змоги в усьому не вивищувати одного над другим — як щодо великих, так і малих.

Милість збільшує милість, а благодіяння примножує благодіяння

Також, щоб у тому очікуванні й надії В[ашої] м[илости] здійснити мою обіцянку, після „Гінця" я відправив В[ашій] м[илості] великого посла, щоб не говорили: *„Гори в пологах важких, а родиться мишка маленька"**, як кажуть про тих, котрі багато обіцяють словами, але мало або зовсім нічого не завершують ділом. Щоб у тому впізнавши чистосердечну охоту й мою щирість, зволили відважити однаковою мірою: охоту — охотою, щирість — щирістю, бо ж не вимагає жодний розважний вінка й закладу, поки не закінчить розпочатого змагання.

Софокл у „Едіп у Колоні"

А тому, через ті справедливі причини, подаю відверто на світло денне цю історію, що народилася у власному мозку. Здається мені також, що варто відкрито заявити В[ашій] м[илості] та всім, що тут я не намагався нічого вигадати, ані прислужитися жодним вухам у прославленні давніх родів або новостворених, крім княжих домів, які розмножилися за певною генеалогією (згідно з літописами і хроніками), занедбання яких дуже пошкодило б правді та ладові історії, крім тих шляхетських родів, заслуги й доблесть яких з'єднані з користю для Речі Посполитої і які помітно проявили себе як на війні, так і в час миру, без згадки про яких історія не може бути вагомо обґрунтована. Тож нехай ніхто тут [не сподівається] знайти вихваляння свого роду, хіба той, чиє ім'я за його доблесть славить сама історія. Не знайде тут також ніхто складених і відданих з чиєсь волі панегіриків, не знайде тут також, щоб когось за що-небудь навмисне ображали, *„як звикли робити сатирики і коміки"*.

Бо, ретельно зберігаючи в цілості закони й доконані особливості історії, я не хочу з чиєї-небудь волі порушити визначені її межі, натомість намагаюся виразно і щиро викласти найщирішу правду історії справжнім співвітчизникам, які походять від славних прадідів, які вважають особливою цінністю і радістю отримати відомості про стародавні подвиги своїх предків і князів, про початок походження роду, особливості та різноманітні пригоди свого народу, які з Божого провидіння осіли в тих північних країнах і які впродовж кількох сотень років

* Переклад Андрія Содомори.

безперервно вели великі криваві війни з навколишніми ворогами, бажаючи залишити та спадково утвердити в тих місцях своїх нащадків.

І так усе те, що вчинили Спера, Конасус, Боркус, Дорспрунгус та інші Палемонові потомки для зміцнення литовських поселень, і те, що Ердівіл Монтвілович, Мінгайло, Скірмунт, Рінгольт й інші [зробили] для поширення батьківщини та довели своєю доблестю в боротьбі за звільнення з неволі руських монархів,— невже ж це не слава всієї Литви й Жмуді, і кожного громадянина тієї вітчизни?! Або те, що довів своєю хоробрістю і відвагою [в боротьбі] проти прусських і ліфляндських хрестоносців литовський король Мендольфус за папи Інокентія IV й за коронованого короля Фрідріха II, не є славою кожного громадянина тієї вітчизни? Як і те, коли 1306 року Тройната, Тройден, Вітенес і Ґедимін захопили Волинське, Луцьке, Белзьке, Володимирське, Сіверське та Київське князівства, а його, [Ґедиміна], сини Ольґерд, Кейстут, Любарт, діючи з кмітливою хоробрістю, підтвердили успіхом своє лицарське покликання і звільнили рідний край, у якому ви живете, від татарської й руської данини та від тяжкого ярма й неволі хрестоносців.

Длуґош і Меховіта (кн.4, розд. 2, с. 203); Кромер (кн. 24)

Хіба також те не є прикрасою і користю для безсмертної слави всієї Литви, коли 1343 року Ольґерд і Кейстут лише зі своєю литвою і жмуддю так хоробро затримали [війська ворога] й дали відсіч угорському [королю] Людовикові (який був потім польським) і чеському королю Янові, моравському маркграфові Карлу, який пізніше став імператором, графові де Галессу, ліфляндському й прусському маґістрові Дусемеру, крім того, всім військам Німецької імперії, забезпеченим великими силами для знищення дощенту Литви й Жмуді, що згадані угорський, чеський і німецький королі з величезними своїми військами з невинагородженою втратою, шкодою і ніколи не стертим соромом, лаючи прусського маґістра, що їх [туди] завів, мусили від'їжджати з Литви та втечею рятувати життя?

Також коли Ольґерд Ґедимінович після частих перемог, які здобув над хрестоносцями й татарами, відповідаючи московському князю Дмитрієві Івановичу, котрий мав за тиждень зруйнувати Литву, послав йому запалений смолоскип, повідомляючи, що він, [Ольґерд], має бути в Москві, поки той згасне, та має зламати спис об його, [Дмитрія], столичний замок, що відразу і виконав, підтверджуючи слова вчинком, і приклав спис до московського замку та зі своїми литвинами тріумфував у Москві. Цю доблесть неуки історики приписують Ольґердовому небожеві Вітовту. Хоча й Вітовт, названий при хрещенні Олександром, наслідуючи в доблесті Александра Великого, перевищив хороброю майстерністю грецьких, римських і карфагенських полководців, коли здобув перемогу над могутнішими у тисячу разів навколишніми ворогами і часто в наступальному бою перемагав татар, і, нарешті, посмів розпочати битву з Тамерланом, з тим наймогутнішим татарським ханом (котрий захопив турецького тирана Баязета, розгромивши його 200-тисячне військо).

Він також примусив прусських і ліфляндських хрестоносців просити миру, двічі здобув перемогу над московським князем, поставив у васальну залежність Ногайську, Перекопську, Заволзьку, Кримську, Манкопську татарські орди та, згідно зі своєю волею, призначав їм ханів, а гордих скидав з престолу. Або коли із дзвінко прославленої по всіх сторонах світу виноградної Ягайлової лози розплодилося так багато славних королів і князів, [хіба] за те не особлива честь усім литвинам, русі і жмуді та кожному шляхтичеві, бо ж вони, а не хтось інший, виявляли в усіх перемогах і кровопролитних боях лицарську доблесть,— не італієць, не німець, не москвин, не іспанець, не грек, не француз, ані не англієць, тільки литовські князі, власне народжені в Литві, з литвою, жмуддю і руссю, без допомоги інших народів, з безсмертною славою збройно проходили ворожі країни, залишаючи свої, та розширяли [володіння] для вас, потомків.

Цицерон, „На захист поета Архія“

Тож тепер можете сказати з Ціцероном: „*Усе, що вчинив Марій, розгромивши кімврів, Сулла — перемігши Мітрідата, Лукулл — підкоривши Понт і завоювавши Азію та Вірменію і т. ін.,— то все слава римського народу, то наші трофеї, наші монументи, наші тріумфи*“

О, дай Господе Боже, щоб усі так наполегливо старалися про безмежну славу лицарської доблести на полі бою і в сенаторському колі у час миру для справ вітчизни й усієї Речі Посполитої, щоб про кожного зокрема було що писати в хроніці. Але славу слід здобувати не таким способом, як той, що спалив храм Діани в Ефесі, здобувши собі безсмертне ім'я через злочин. Бо в цих наших книгах тільки благочестивості віддана чесна слава, на праву сторону голосно сурмлячи, подаючи свідчення, гідне безсмертної хвали, і тією сурмою слави в ліву сторону [сурмлячи], викидає за нікчемні вчинки безсоромних виродків з почту чесних. Це все: і восьмирічну працю, витрати, старання, невигоди, нехтуючи й полишаючи власну користь задля спільної справи, я покладаюся на Господа Бога, *найкращого суддю*, і на мудрих та уважних, а у невдячних ласки не прошу. *Дурні хай дурням сприяють*, нехай вепр у висівках, а не в перлах шукає смаку. Я не боюся також заздрісних зоїлів, ані гордих [...] і розпусних та безумних хапуг, які не мають власної чести і знань, а звичайно пожирають розум інших, а у світі немає нічого більш несправедливого, як неук і грубіян суддя, коли осел судить солов'я та зозулю, тобто те, на чому не розуміється“

Храм Діани, який упродовж 200 років будували в Азії князі, королі та [прості] люди, спалив злочинець Герострат. А той храм раніше заклав хоробрий Амазонес. Про це читай у Геллія, Валерія та Соліна Полігістора і т. д.

На їхнє лихослів'я і брехню скаржиться багато вчених людей і той мудрець зі Святого Письма, коли говорить: „Брехня приносить тривогу розумному й ламає силу його серця“. А лихослів'я є дуже гірким укусом безбожних, особливо за часів того останнього віку світу, який породжує вже менше правдивих чеснот.

До того ж, є багато таких, яких годує злослів'я, для яких [прикрі] чесні й щасливі люди, що переважно йдуть до трудних щаблів чесноти, буває в них такий затьмарений розум, що скалічені тією невдячністю, не хочуть інколи показатися на денне світло.

У цьому я сам переконався на власному досвіді, коли спершу мої коментарі, написані по-латинськи, *„Про Європейську Сарматію“* привласнив собі інший, як про це я вже сказав. Друге, написане віршем по-польськи, про розумну пораду, третє — проти анабаптистів, також польським віршем, четверте — по-латинськи [написане] у Кракові, про Угорський край і його королів, а п'яте — теж латинською, створене у Вітебську важкою працею (Бог знає) про тиранію теперішнього великого московського князя, загинули мені в Хоресці в блаженної пам'яті пана Олександра Ходкевича, коли я, також через невдячність тих нещасливих часів, довше, ніж треба було, таємно переховував їх, як ті єврейські жінки — плід у Єгипті.

Мої писання віршами і прозою

Вихід, гл. 1

А це природно в тих людей, котрі творять мозком, що коли зі щасливої думки народять уперше яку-небудь річ, як *Юпітер — Мінерву*, а потім вона загине їм, як то часто траплялося мені, то важко вже намагатися натрапити вдруге на таку саму думку. Трапляється також і таке, що розумні люди, побачивши невдячність своєї праці і, замість чесної нагороди, [зазнавши] нападок і переслідувань тих, які погано [до них] ставляться, чинять іноді те, що вчинила та Сивілла Кумська 620 років перед народженням Господа Христа римському Тарквінію, коли перед ним, як про це вже згадувалося, спалила шість своїх книг. Також так учинив Овідій, спаливши своїх п'ятнадцять книг, названих „Метаморфози“, коли його вигнано з Риму, як він сам пише. Аж його слуга, знаючи про велику працю свого пана над тими книгами, потайки заховав другий примірник, котрий і сьогодні ми маємо. Також, правдоподібно, через ту невдячність він затаїв і не видав дві книги *про кохання*, адже *в першій книзі, першій елегії „Любовних елегій“* каже:

П'ятеро нас було, Назонових книжечок; нині
Троє зосталось: поет мусив свій вибір зробить.
Нас читати тепер — вже геть не та насолода;
Втім, без читання тих двох меншою буде й вина.

А це все відбувалося через заздрісне переслідування і невдячність та через недостатнє розуміння і погане уявлення про тих, котрі своїм писанням що-небудь видають на світ. Бо відколи почався світ, не бачили жодної людини, щоб народилася з такою долею, ані з таким щасливим умом і розумним знанням, яка подобалася б кожному зокрема й усім разом або догодила б [кожному] чи виконувала б волю кожного, через що могла бути вільною від злісних язиків.

Бо і Гомер, той славний поет, джерело й голова всіх грецьких і латинських поетів, за батьківщину якого сім грецьких міст і республік сварилися і довго воювали (хоча за життя він не мав й убогої хатини), нарешті, будучи таким щасливим митцем, не оберігся від Зоїла, який злісно оцінив його „Іліаду“ Але Зоїл був ученими й добрими людьми

спершу названий собакою і гавкачем, осуджений та, врешті, після довгих поневірянь звинувачений у злочині й убивстві батьків та повішений на шибениці єгипетським королем Птолемеєм. Він же залишив зоїлам своє ім'я, котрих, як і маґістра, має зустріти, звісно, однакова винагорода. Як пише Овідій:

Овідій, „Ліки від кохання“ (кн. 1)

Велич Гомера і хист береться паплюжити, заздрий;
Та без Гомера — чи хтось знав би Зоїла ім'я?

А Гомер і славні грецькі та троянські ратні мужі й князі, зображені й прославлені сповненим розкішного чару його віршем, через так багато давніх віків безсмертністю своїх імен живуть і сьогодні.

Також Платон, якого через тонкість розуму й добре судження про Бога звемо Божим філософом, мав свого противника Георгія Трапезунта, який писав книги проти нього.

Арістотеля, вчителя Александра Великого, супротивники називали каракатицею, а також філософів Сократа й Анаксагора та ін.

Вергілію, найвизначнішому після Гомера [поетові], заздрісні зоїли приписували недалекий розум.

Марка Варрія, людину дуже вчену, граматик Палемон називав вепром, приписуючи йому грубість у писанні.

Про це читай: *Корнелія Агріппу й Волатерана, „Про славетних вченістю мужів“*

Знатного історика Геродота переслідував Агесіл, Гелланіка — Ефорій, Ефорія — Тімей, Йосиф — Аппіона, а Йосифа — Еґесіппій.

Плінія лаяли, начебто він багато наплутав у своїй книзі *„Про природу“*; Лоренцо Валла ганив усіх граматиків, але і його самого лаяв Манцінелл.

Трог Помпей приписував Лівію неправду в „Історії римських красномовних промов“.

Поліон Асіній — Салюстію, а Салюстій і всі інші греки недавнього віку, [зокрема] Марк Капелла й Аполінарій, приписували різні [недобрі] вчинки (як у спілкуванні з людьми, так і в писанні) Ціцеронові, тому славному й визнаному римському красномовцеві. А Ціцерон, поважаючи Салюстія, зневажає натомість князя грецької красномовности Демосфена за красномовність, а також за написання видатних промов.

Не у всьому подобається Квінтіліанові Сенека, якого також інші противники називали піском і вапном, а Макробію приписували облудність розуму.

Німець Курей в *„Анналах Сілезії“* та *„Діяннях Владислава Локетка“* відверто, але несправедливо лає Кромера, досвідченого вченого у всяких науках, а не лише в історії.

Святого Амвросія, а також Ієроніма називали вороною і брехуном, а Авґустина, Григорія, які є чотирма стовпами Католицької Церкви, та тисячу інших (як поганських, так і християнських) філософів, тут пропускаю для скорочення (їх противники теж завжди [неналежно] оцінювали їхні писання, дивно [вивертаючи] на свій лад).

Нарешті (щоб закінчити тим, від якого я і почав і який сам є початком і кінцем усіх речей) Господа Христа погани-римляни (не згадуючи злочинців-євреїв) називали ослом і малювали його з ослячими вухами, як про це пише Тертулліан в історії стародавньої Церкви, а апостолів і їхніх послідовників називали не християнами — від Христа, а *ослятниками — від осла*.

Оскільки так багато видатних і великого розуму мужів, крім того мого Спасителя, [нападок] зазнало, тоді й я, безперечно, стоячи за Його щитом, не боюся жодних нападників та їхніх герців і, навпаки, відверто у відкритому полі буду протистояти кожному, хто захоче виступити проти цієї нашої праці. А якщо хтось подасть щось краще для окраси нашої спільної батьківщини, за те йому подякую не лише я і всі добрі [люди], але й Господь Бог буде нагородою, й особливо подякую тому, хто підіпре мене переконливими доказами, бо те вчинив і Кромер Длуґошеві й Ваповському та іншим, і я сам — Меховіті, Бельському й ін.

Однак я, аби заперечити чи підтвердити сумніви, що траплялися, для доказу з великими труднощами наводив кілька, а часом і кільканадцять місць [із праць] істориків, [вказуючи] книги, розділи, сторінки. А для підтвердження правди я ніколи не наважувався наступати на когось з голим пером, ані безплідними словами, що може кожен, читаючи, милостиво побачити далі.

А тепер прошу про те й закликаю тими словами Дідони месника моєї праці до такого ж бою і змагання, в якому я довго пітнів: „*Хай з наших кісток колись месник повстане*“*. Коли хтось захоче помститися після моєї смерти, не змігши за життя, то нехай [доповнить] те, чого тут буде йому не вистачати, але не голими словами, як Зоїл, а так, як я — головою, бо я залишаю кожному в тій ціні, як я купував, папір, чорнило й перо.

А що звичайно говорять, що краще мала шкода, ніж велика, а замах легший, ніж удар, тому я, щоб легше й без тями не випустити у світ такої великої важкої та довготривалої роботи, видав спершу 1577 року, не з меншим ворушінням мозку, друковану таблицю під заголовком „Дзеркало литовської хроніки“, у якій передовсім виклав походження литовського народу, правдиві генеалогії, життя і всякі вчинки — як удома, так і на війнах — литовських князів і польських королів, які походять від них від Ягайла, очевидно, у своєму колі. Там же також, навмисно прислухаючись до людей, згадував деякі шляхетські доми і родини; в тих [оповідях], коли я прислухався здалека, було дещо суперечне історії, а також те, що мало або зовсім не стосувалося предмета тих книг, а там у таблиці було подане на сторінках, як шкідливий апендикс. Тож я нагостреною косою історичної правди витяв [їх] з того нашого виноградника, як сухе й непотрібне гілля, і розчистив місце

* Переклад Михайла Білика.

корисним паросткам, що дають плоди. Одначе там, у тій нашій таблиці, кожен, трохи обізнаний з історією, побачить правдиво, переконливо й чітко показане походження литовського народу, послідовність і генеалогію князів, війни й переможні битви і дасть справедливу оцінку моїй старанності, не спокушеній раніше нічиїм мозком. Як бачу, вже два новачки, наслідуючи ту мою таблицю і відверто багато взявши з неї, вклали у свої писання, бо їм приходить уже легше те, чого я досягнув (Бог мені свідок) з великими труднощами, бо переді мною ніхто не ходив тією дорогою.

Якщо я кілька найвизначніших битв — як русичів з угорцями, а також з литвою та поляками, так і Ягайлових, Вітовтових і Казимирових з хрестоносцями і татарами та Владиславових з турками під Варною й інші — в тій історії написав віршем, то це я вчинив не з іншим наміром, а тільки для успішнішого зображення і правдивого викладу подій, не щадячи ні тієї, ні супротивної сторони, але відверто розповідаючи історію по порядку, підтвердження чого я чітко подавав на полях з латинських хронік. Також після довгої та нудної роботи над писанням простої оповіді, часом, коли не було чим іншим, я втішався *„вродженою поезією"*, описуючи віршем особливості й правдиві подвиги знатних мужів і не Гомеровими, ані Вергілієвими й Овідієвими почуттями прикрашаючи мову, а ведучи правдиву оповідь прямою дорогою, що робив й Енній, описуючи славні подвиги хоробрих Сціпіонів в Африці, і поет Архіас, [оповідаючи про] Лукуллову війну з перським королем Мітрідатом і Марія — з кімврами і т. д.

Це робив у своїх віршах про римські війни і Луканій, про якого ще й сьогодні йде велика суперечка та існують [різні] думки про те, як його правильно називати — поетом чи істориком, бо він правдиво віршем описав історію і війни так, як вони проходили. Бо поети, складаючи вірші з Божого натхнення, успішніше зображають правду подій, ніж простий оповідач. Як про них висловив свою думку Платон, той Божий філософ, говорячи: *„Отож усі видатні поети-співці не мистецтвом, а божественним натхненням виспівують свої поеми"*, а деінде: *„Треба діяти, покладаючись на поетів, бо вони для нас неначе батьки і поводирі в мудрості"*. Він же у *„Законах"*: *„Є плем'я поетів: ведене богами, воно співає священні гимни, а тому звикло скрізь осягати істину з Музами і Граціями"*

Платон про поетів

Він же деінде: *„Всі поети — батьки мудрості й інших чеснот і т. ін."* Не згадую тут похвал поетам у Ціцероновій промові *„На захист поета Архія"*, ані Овідія *(„Любовні елегії", кн. 1, елегія 10 і 15; три книги „Мистецтва кохання", шість — „Фастів", три — „Любовних елегій")*; ані *Тібулла* (*кн. 1*); ані *Горація* (*чотири книги „Од"*) та ін. Бо:

Одяг не вічний, зітруться і золото, і самоцвіти
*В пісні, тільки у ній — непроминальна хвала**.

---

* Перші два рядки — переклад Андрія Содомори.

Піснею — доблесть жива й ніколи не ляже в могилу;
Гідним слави мужам — Муза безсмертя дає.
Шати з'їдять молі, залишаться перли, золото загине,
Та слава, яку дав вірш, на віки вічні лине,
Віршем є жива чеснота, що в могилі не знає кривди,
Не дадуть ніколи вірші вмерти мужам гідним.

Таким чином, і наші вірші, які ми тут помістили в цій історії про деякі славні битви, є не що інше, як лише прославлення достойних мужів і князів, доблесть котрих, гідна вічної пам'яті, правдиво й щиро зображена, нікому нічого не додаючи, ані не забираючи. І ніхто там не знайде жодної найменшої речі, яка не була б обґрунтована й підтверджена доказами, згідно з особливостями історії.

Закладаючи фундамент з Божого натхнення цієї нашої історії, я почав передмовою до В[ашої] м[илости], тож уже тепер розпочинаю те, щоб сказати, що я підсилений і спонуканий не власними силами, які дуже слабкі, ані не завдячуючи висохлому й мілкому мозкові, ані не підпираючись слабкими думками дірявого мозку, але все це завдячую дарам Божим, який надихне кожного, де і коли захоче, своїми вибраними скарбами.

Господь Бог — щедрий податель усього. Він покликав від отари дивним провидінням до виконання своїх великих і важливих справ заїку Мойсея, Саула — від ослів, Давида — від овець, Петра — від снастей і дублення шкір, Павла — від воїнства, виготовлення наметів і ткацтва, а в поган — Валаама — від ріллі, а в римлян — простого мужика Ватикана — також від римської ріллі, що згадує і Сенека, пишучи „*Сьомий лист до святого Павла і Теофіла*".

Вихід 3

І Царі 9, 10, 16 і 17. Про Петра — п'ять [місць]: *Матей 4; Марко 1; Лука 5; Йоан 1; Діяння 4;* про Павла читай: *Діяння 22, 23, 24; До Филип'ян 3; Діяння 9, 26; До Галатів 1 та ін.; 1 До Корінтян 1;* про Валаама: *Числа 24, 31; 2 Петра 25*

Тепер і ми його закликаємо, як святого Пана всієї мудрости, щоб зволив спомогти нашу скалічену вбогість і слабкі вади, нічого не приписуючи тому чи іншому народові, згідно з чиєюсь волею, або віднімаючи, щоб не було нічого, не підтвердженого й не обґрунтованого певними доказами й власною та голою правдою, що служить історії, щоб не було нічого, забраного давністю часу або пропущеного в цьому нашому рукописі, але згідно з правилами і талантом, довіреним тим же Господом Богом, який сам є свідком нашої важкої безперервної праці, бажання і щирости, щоб як належиться, переконливим способом наше перо проклало собі прямий шлях, не відхиляючись ні вліво, ні вправо. І, нарешті, подаю на справедливий суд, дарую та рекомендую В[ашій] м[илості], своїм милостивим і ласкавим панам та вдячним читачам і доброзичливо присвячую на вічну пам'ять у майбутньому та на згадку про мою щирість. Цих коштовностей не зможе погасити ні заздрісна давність віків, ані швидка змінність часу, ні буря частих пригод — з допомогою Бога, найміцнішого фундаменту всіх справ. І так:

Будьте обидва щасливі! Як в пісні моїй ще є сила,
*День не настане, щоб ваша у пам'яті слава замовкла**.

Бо й латинською мовою, як Господь Бог продовжить моє безбарвне життя, думаю вдосталь видати ці речі, початок яких уже маю чималий, щоб і до тих країн, до яких через віддаленість кордонів литовські зброя і стріли не могли досягти, слава досягла та розголосила доблесть таких знатних князів.

А цю Передмову я склав, передбачливо [звертаючись] не до когось одного або кількох сенаторів, але до всіх В[аших] м[илостей], щоб вона одна належала всім В[ашим] м[илостям], хоч окремі частини цієї трудомісткої, поділеної на кількадесят книг і їхні розділи [праці], задумав присвятити особисто іменам Ваших м[илостей], бажаючи, щоб ті імена і покликання доблесних родів В[аших] м[илостей] тривали вічно, і присвятив славі, що дзвінко лунає на всі сторони безконечних часів, та заховав у вічну скарбницю історії, що не боїться іржі, молі та злодія.

---

* Переклад Михайла Білика.

Книга перша

Розділ перший

Литовський літопис Мацея Стрийковського Осостевіція, ж[мудського] к[аноніка]

Милий читачу! У поганських філософів і поетів були різні думки й міркування щодо створення безмежного світу, землі, неба й щодо початку всього, що є на них. Бо одні були такі, які стверджували, ніби світ постав із *хаосу*, тобто зі змішання речей та елементів, про що Овідій в 1 „Метам[орфозі]" наводить такі слова:

Поки ще море й земля появилися, поки над ними
Небо прослалось, обличчя однакове мала природа.
Хаосом потім назвали її — велетенська, безладна
*Купа і т. ін.**

А Талес Мілетський, якого визнавали наймудрішим серед семи грецьких мудреців, доводив, що все суще створене з води, наслідуючи в цьому, правдоподібно, Гомера, автора всієї давньої філософії, який також в „Іліаді" вважає, що 16-й Океан був початком усього.

Згодом Гіппарх і Геракліт Ефеський, навпаки, говорили, що світ був створений з вогню і води. Про це [читаємо] і в Овідієвій 1 „Метам[орфозі]":

Тож, коли вогкість і жар поєднались у лагідній мірі,—
*Втішились плідністю: все від них родиться, все виникає**.

Епікур — „порожнє і пусте"; Демокріт — „повне і порожнє"; Парменід — „тепле і холодне" і т. д.

А Емпедокл, Епікур, Демокріт, Діоген Ліберт, Зенон, Піфагор Самоський, Анаксімен, Геракл та інші твердолобі греки, які вважалися

* Переклад Андрія Содомори.

великими мислителями, висловлювали різні міркування про початок світу.

Після них Арістотель, Ціцерон, Ксенофонт, Аверроес й інші вважали, що світ вічний — без початку і кінця. Цієї думки був і відомий поет Манілій, коли мовив:

Богоподібна ця постать, незмінна одвіку й довіку;
В ній — немає почину, і певного краю немає:
Часткою — схожа на ціле, в усіх частках — рівномірна.

Корнелій Агріппа (розд. 51)

Бо коли вони, вельми розумні, як свідчать *Цензорін і Корнелій Агріппа („Про марність науки", розд. 51)*, сперечалися про те, що спершу було створено: чи яйця, чи птахи, оскільки і яйце без птаха, і птах без яйця з'явитися не можуть, то після довгих суперечок і диспутів, не дійшовши згоди щодо яйця і птаха, ствердили, що світ і кожне створіння існує без початку і триває вічно. Проти цієї їхньої сентенції виступали інші твердолобі стоїки. І всі, прагнучи якнайглибше показати свій розум, богохульно блудили — без знання про всемогутність Бога, який усе сотворив з нічого, *„з порожнього — повне"*.

Один лише з-поміж них Платон — або через те, що читав Біблію (як дехто здогадується), або завдяки Божому натхненню — чітко говорить у „Тімеї", що світ створений Богом, і причиною появи всіх інших речей визнає доброту і всемогутність самого Бога, через що був названий Божим філософом. Овідій, правдоподібно, також почерпнув у нього, коли казав („Мет[аморфоза]" 1):

Тут і людина зросла. Чи її з божественного сім'я
Виплекав щедрий творець, щоб почин був для кращого
*світу і т. ін.**

І так ті, хоч були язичниками, вже ближче підійшли [до істини], визнаючи Бога творцем і початком усього сущого, мабуть, завдяки доступності Мойсеєвих писань.

Тому й ми, милий читачу, більш надійного, давнішого, ґрунтовнішого й переконливішого фундаменту [для опису] початків, розвитку і порядку нашої сарматської, литовської, руської, слов'янської, жмудської і значної частини польської історії, з великими зусиллями, тривалим і ретельно-пильним старанням та наполегливим і щирим наміром, закласти і на майбутнє вибудувати не можемо інакше, як тільки зі Святого Письма — криниці та джерела знань і вчення про Бога, який є Творцем, Володарем, Помножувачем і початком усіх речей.

Буття 1; Йосиф (кн. 1, розд. 1); Філон й ін.

І так учить нас Письмо Святого Духа через Мойсея, і такими словами розпочинає найпершу з усіх історій: „І спочатку створив Господь Бог небо і землю, сонце, місяць, зірки та всякі інші сотворіння,

* Переклад Андрія Содомори.

у повітрі, в морі й на землі сущі. Потім шостого дня з грудки болотної землі створив першого Адама, тобто людину, на свою подобу, з обличчям, до неба піднеслим, якого оживив натхненням свого духу, так що став він щедро обдарований живою і навіки безсмертною душею, розумом, почуттями, винахідливістю та іншими Божими дарами серед інших створінь“ Це прославляє і поет Манцінелл (кн. 4):

Початок наш — з глини

Буття 2; I До Корінтян 15; Манцінелл (кн. 4)

„Кожен — малий образок, а в ньому — Божа подоба“.

Додав йому також Господь Бог і подібну подругу Єву, створену з кістки або ребра його тіла, і її тим же своїм духом ожививши, обох разом визнав жителями і спадкоємцями раю розкоші. Для того, щоб піднесені над усіма іншими створіннями і вільні від гріха і від смерти, в Божому благословенні, в невинності та побожності, в якій були створені, на землі жили і панували в цьому розкішному місці.

Але коли вони, спокушені зрадливим змієм, порушили заповіді, встановлені Богом, то відразу стали грішниками, підданими нужді та смерті. А оскільки у Біблії маємо чітке і розлоге свідчення та повчання про те, тому не хочу довго займати цим [увагу] читача — [волію] лише, аби він знав, що цей широкий світ зачався і розвивався з тих первнів, зі створених Богом Адама і Єви, які удвох є насінням єдиного основного роду всіх людських народів, де б вони не жили під сонцем на неосяжному світі, як це докладно побачимо далі в [описі] походження нашого народу від Ноєвих синів. Також одразу на початку створення світу всемогутній Господь Бог, як добрий господар, встановив владу й вищий уряд, коли дав Адамові силу й владу над усяким сотворінням у морі й на землі, щоб користувався усім цим, встановивши в ньому добрий порядок. І цей Божий наказ є першопочатком прав і справедливих законів та вищої влади монархів, королів, князів й інших духовних і світських урядів задля утвердження правдивої Божої хвали, ладу в усьому, послуху й нагляду за святою справедливістю. Це все, викладене у заповідях Адамові, Господь Бог дуже любить.

Буття 5

Йоан 8

Перша зверхність

Господь Бог любить лад

Звідси також у той час узяла початок правдива Божа Вселенська Церква. Бо відразу був даний припис Адамові та Єві, згідно з яким зберігали й виявляли страх і віру перед Господом Богом. Але як тільки вони согрішили, Господь Бог об'явив їм диявольську силу й вічну смерть. Проте відразу, зі свого Божого милосердя, обіцяти зволив спасенний прихід через непорочне зачаття, тобто [сповістив] про Христа, що мав прийти як Месія Христос і розчавити голову змієві та знищити диявольське володіння, а нас спасти від гріха й неволі вічної смерти та визволити на волю.

Вселенська Церква

Буття 3

Тією надією втішалися у своїй нужді і нестатках вигнані з раю Адам і Єва, як радісним і спасенним пророцтвом самого Господа Бога — обітницею приходу Господа Христа. І так звідси, лише від цих двох осіб, почалася правдива Вселенська Церква, що ясно доводить св. Епі-

фаній, доктор, константинопольський єпископ з Кіпру в *„Проти єресей" (кн. 1, т. 1).*

Буття 4; Іов 15

Святе Письмо свідчить нам, що Адамів син Каїн через вроджену ненависть і заздрість убив рідного брата Авеля, мужа чесного й богобоязливого, не за що інше, а тільки за побожність і щиру хвалу Бога, у чому заздрив йому Каїн, оскільки Господь Бог радо приймав його жертви, які той приносив зі свого майна, овець та іншої худоби, бо дим ішов прямо до неба, коли [Авель] спалював жертву на вівтарі. А Каїн, який був злий від природи, займався рільництвом, і коли він також спалював у жертву збіжжя, дим завжди стелився по землі. Звідси також, за диявольською намовою, розпочалося переслідування Божої Вселенської Церкви.

Про це читай у „Біблійних старожитностях" Філона

Потім Каїн, якому тоді, за Філоном, було 15 років, засумнівавшись у Божому милосерді, спонукуваний злим сумлінням, утік з-перед очей свого батька Адама на схід сонця, де зі своєю рідною сестрою, званою Темех, котру взяв за жінку, породив сина Енока (або Еноха), іменем якого заснував велике місто Енехію, котре оточив мурами під горою Лібаном, про що ширше свідчить Берос у кн. 1, Йосиф і святий пророк Мойсей. А юдей Філон („Біблійні старожитності") пише, що [Каїн] збудував усього сім міст, які називалися: Енок, Маулі, Леєд, Техе, Єска, Целет, Єббат, котрі знищив потоп.

Той же Каїн розмірив землю, винайшов усі речі торгівлі, купівлі й ваги або продаж на фунт

Каїна потім шостий його потомок, сліпий Ламех, Матусаїлів син, на полюванні стрілою вбив випадково, не думаючи про те,— він тільки, за наводкою свого хлопця, прицілювався на звірину, як пише Йосиф Юдей, а Каїн у той час потрапив під приціл у хмизі. Отже, такою ж смертю [Каїн] пішов з цього світу, якою звів брата Авеля, бо хто мечем воює, той, за присудом Господа Христа, від меча гине. А прожив Каїн усього 730 літ.

Буття 4; Йосиф (кн. 1, розд. 2); Матей 26

Буття 9. Каїнові єретики

Одначе і Каїн знайшов прихильників і послідовників через чортівське під'юджування, бо були бридкі єретики, які величали його своїм патріархом, звалися каїнянами і стверджували, що він справедливо вбив Авеля і т. д. Про це читай: *Епіфаній (кн. 1, т. 3 „Проти каїнян", 38 „Єресі").*

Винахід ремесел і господарства

А Каїнові сини та його нащадки, сини сліпого Ламеха, спершу винайшли всі ремесла: Тубаль — музику й усі інструменти, на яких грають, Ябаль — намети, розведення худоби, знаряддя й рільництво, Табалькаїм — ковальство, слюсарство, золотництво, малярство й речі, які належать до військового спорядження та лицарських потреб. А Каїнова правнучка Ноема, Ламехова донька — всяку пряжу з вовни й льону, також ткацтво, виготовлення масла і сиру тощо, інше жіноче домашнє господарство винайшла і вигадала.

Каїнова правнучка Носма — перша господиня

Той сліпий Ламех, шостий Каїнів потомок, Матусаїлів син, мав 77 нащадків від двох жінок — Ади й Сели, проте всі вони через свою надмірну злість загинули під час великого потопу, тож увесь бридкий Каїнів рід був винищений дощенту, в чому вперше виявилася Божа помста, справедлива й сувора, за пролиття невинної братньої крови,

що в третьому й четвертому поколіннях шукала відплати несправедливости.

Згодом народився в Адама на 230 році від його створення третій син, на ім'я Сет — замість того вбитого праведника Авеля та вбивці Каїна. Той Сет у побожності вів своє життя і нащадків своїх — патріархів, від яких тілом походив наш спаситель Господь Бог Христос, виховував у тих же добрих і богобоязливих звичаях та наполегливо множив і поширював правдиву Божу хвалу.

Вихід 20. *Караю беззаконня батьків і т. ін.**

Сет — третій Адамів син

Йосиф в „Юдейських старожитностях" пише, що Адам і його син Сет, наділені мудрістю і знанням небесних справ, виготовили дві великі таблиці: одну — мідну, а другу — кам'яну, на яких вирізьбили волю Божу і науку, і Його пророцтва, чим зберегли слово Боже.

А також [спорудили] два стовпи: один — кам'яний, а другий — цегляний, дізнавшись із руху небесних світил, що Господь Бог мав двома лихами покарати весь світ: потопом і вогнем. Але вони не знали, котре лихо мало статися швидше, тому кам'яний [стовп] поставили для того, щоб коли Господь Бог спершу зруйнував світ водою, тоді залишався кам'яний стовп, а якщо вогнем, то тоді кам'яний упав, а цегляний залишився нащадкам на пам'ятку і в знак давнини.

Ще пишуть, що ці два патріархи рік або тривалість року правильно поділили на дванадцять місяців, зрозуміли дивний рух небесних світил та їх обертання — передусім за Божим натхненням — і навчили тих наук своїх нащадків, бо неможливо, щоб простий людський розум міг осягти власним досвідом і дослідженням такі витончені, високі й дивні речі, якби сам Господь Бог не об'явив їх до відома і пізнання. Отже, науку слова Божого, винайдення літер для письма і будь-які науки ми насамперед повинні завдячувати Богові, а потім Адамові й Сетові. Про це також маємо багато свідчень у [творах] грецьких істориків, [які зазначають], що письмо та науки винайшли юдейські патріархи, про що пише і Геродот у п'ятій книзі, [стверджуючи], що греки всі науки й літери взяли від фінікійців, котрі також походять із юдейського роду, хоча греки, за своїми поширеними леґендами, багато приписують своєму Кадмусові та ін.

Літери й астрологія

Геродот (кн. 5)

Берос натомість *у книзі 1 „Старожитностей", на самому початку свого твору* переконливо пише, що халдейці перед потопом халдейським текстом виписували й викарбовували на кам'яних стовпах майбутні лиха, зупиняючи злих людей, огидних Каїнових нащадків, від [учинення] зла. Звідси й починається халдейське письмо, або раніше, ніж жидівське, або одне з другого винайдене.

Патріарх Сет, син Адамів, *згідно з Тілеманном Стеллою Сігненським,* жив 912 років. А коли у нього народився син Енос, мав [тільки] 105 років, що їх Бельський, не звернувшись до Філона й інших давніх учених, уважає за весь його вік.

---

* Переклад Івана Хоменка.

Адам же, передчуваючи через Боже одкровення наближення своєї смерти, викликавши до себе жінок, синів, дочок і всіх своїх нащадків, навчав їх і нагадував їм, щоб пильнували й стерегли волю Божу, і жили в боязні перед ним. Передбачив їм також, що на світ мали прийти два лиха: одне — через потоп, а друге — через вогонь,— [кара] за мерзенні людські лиходійства. Після цього, востаннє поблагословивши всіх, розстався зі світом, одбувши віку 930 літ, 126 літ перед народженням патріарха Ноя.

Енос, син Сета, Адамів внук, також статечно й побожно служив Господові Богу молитвами та безперервними жертвами і такої ж побожности навчав своїх синів і потомків, яких вивід генеалогії і вік кожного з них зокрема потім побачиш у таблиці, що її ми віднайшли з труднощами,— аж до нащадків патріарха Ноя та його синів, від яких пішли всі народи на світі.

Помер патріарх Енос, одбувши 905 літ.

Тут я опускаю інші юдейські історії, які кожен може прочитати в Біблії й у „Юдейських старожитностях" Йосифа, бо нашого твору це безпосередньо не стосується.

Буття 5 і 6; Йосиф, „Юдейські старожитності" (кн. 1, розд. 3); Філон, „Біблійні старожитності" й ін.

А маємо ми у Святому Письмі Мойсея й у [працях] Бероса, Йосифа, Філона і т. д., що Господь Бог покарав увесь світ потопом 1556 року від створення світу. Бо кожне тіло на землі занапастило свою дорогу, і ті первісні гріхи, що прикро образили Бога, Письмо називає: передусім погордження Богом, своїм Творцем, свавілля, перелюбство, розпусний блуд, гніт і знущання можних над тихими, убогими і слабкими. За це Господь Бог грозив світові стратою через потоп, одначе зі свого милосердя, перш ніж до того дійшло, зволив об'явити Ноєві, який мав на той час 500 літ і якого він полюбив за його побожність, щоб стримував Каїнових нащадків, богатирів або велетів від розпусного лиходійства і закликав їх, аби навернулися [до праведности], та визначив йому час для спорудження судна чи корабля і для відвернення злих людей від гріхів — 100 років (а Йосиф подає 120). Але ті не хотіли навертатися, а, навпаки, примножували зло до зла, насміхалися з Ноя, що той на горі будував корабель.

Патріарх Ной ступив на корабель

Тому патріарх Ной, досягнувши свого 600-річного віку, згідно з Божим об'явленням, ступив на корабель зі своєю жінкою і трьома синами: Симом, Хамом і Яфетом та їхніми жінками: Тітеєю, Пандорою, Ноелою й Ноеглою, як пише Берос. Також Ной набрав зі собою всіляких земних тварин і тих, що живуть у повітрі, чистих — по сім пар, а нечистих — по парі: самця з самицею для розплоду потомства, і всіх забезпечив потрібними харчами.

І от 17 квітня 1556 року від створення світу розверзлися безодні глибокого океану та всіх морів: Східного, Західного, Північного й Середземного, а також раптово й неочікувано, понад людське сподівання, з великим шумом виступили ріки зі своїх берегів, хмари теж вивергли згори раптовий і навальний дощ і краплисту росу. І так 40 днів та 40 ночей без упину лиючи, вода знищила, затопила й поглинула

весь світ і весь людський рід, звірів та всі живі істоти, крім самого Ноя, який зі своїми [обранцями] заховався на кораблі, де перебував і жив, плаваючи над високими скелями тринадцять місяців, бо вода стояла на одному рівні 150 днів.

А коли завиднілися вершини гір і вода спала, корабель пристав у Вірменії на дуже високій горі — Таурус чи, за Беросом, Гордіус званій, або, за Епіфанієм, святим і вченим, у Карденській країні на горах Арарат і Любар, де ще сьогодні показують сліди того корабля. Де пристав корабель Ноя

А коли земля вже обсохла, Господь Бог наказав Ноєві вийти з корабля, в якому той жив цілий рік і місяць. У той же час Господь Бог неначе вдруге створив і встановив новий світ, бо спершу благословив Ноя і його нащадків та пообіцяв йому більше так жорстоко не мститися, ані не проклинати землю через людей, ані затоплювати світ водою, на знак чого як підтвердження миру та вічної запоруки [злагоди] між собою та людиною встановив на небі веселку, або дугу червоно-брунатну, яка і тепер завжди з'являється дугою перед дощем і після дощу по всіх хмарах. Угода Бога з Ноєм

А коли вже так Господь Бог пообіцяв Ноєві більше не заливати потопом світ і так жорстоко не нищити водою людського роду, тоді перед ним висунув такі умови, як пише Філон у книзі *„Біблійні старожитності"*: „Якщо люди, які живуть на землі, будуть грішити, то я покараю їх голодом або мечем, або вогнем, або смертю та моровицею, землетрусом і т. д. А коли закінчаться роки віку, тоді відпочине світло й згине темрява, і воскрешу мертвих, і підніму сплячих із землі, і пекло віддасть свій борг, і загибель поверне свою частку, щоб я теж,— говорить Господь Бог,— віддав кожному належне, згідно з його вчинками, згідно з плодами його замислів, досі ж я судив між душею і тілом. І відпочине час, і згасне смерть, і пекло зачинить свої уста і т. д., і буде земля інша, і небо інше — праведним оселі на віки". Це тут сам Господь Бог зволив ясно провістити Ноєві про судний день і воскресіння. Воскресіння і судний день

Тоді також Господь Бог дозволив Ноєві та його нащадкам споживати м'ясо [диких] звірів і [домашньої] худоби й інші страви, котрих раніше люди не знали, ані не вживали, бо якщо займалися мисливством, то лише задля шкур.

У той час Господь Бог встановив також закон, за яким людиновбивці повинні бути покарані тією ж смертю, що її вони вчинили іншим, на розсуд вищого уряду, і кров кровопролитців, аби також була пролита, позаяк людина створена за Божою подобою. Закон про людиновбивство. Буття 9; Матей 26

Ной, будучи тоді паном усього світу, почав також одразу [займатися] всяким господарством: хліборобством, скотарством, щепленням винограду, вином якого старець спершу сам повеселився так, що лежав як мертвий, без сорому відкрившись. Побачивши це, Хам, його середульший син, не прикрив батькової наготи, а, показуючи іншим братам, насміхався з нього. Спочатку Ной винайшов вино і сам же перший ним упився

Берос (кн. 3) пише, що той Хам уподобав чорнокнижні й чаклунські науки, через що був названий Зороастом, і нібито тоді навмисне Хам — чаклун

зачаклував п'яного батька, щоб той потім, неначе кастрат, втратив здатність до запліднення.

Благословення Ноєм Сима та Яфета, чесних синів, і проклинання Хама

А Сим і Яфет, Хамові брати, спонукані правдивою синівською любов'ю, соромливо відвернувши свої очі, накрили свого батька. Пізніше, очунявши, батько Ной благословив їх за благородне до себе ставлення, а Хамове потомство прокляв, мовивши: „Розмножи, Господи Боже, Сима й розшири Яфета та його нащадків на віки, а Хам зі своїми потомками нехай вічно буде їхнім слугою".

Три уряди трьох синів Ноя

Там же відразу [Ной] призначив трьом синам уряди й обов'язки, щоб кожен з них перебував і жив у належному йому своєму стані і покликанні, прорікши до них: „Ти, Симе, молись, відправляй жертви, займайся Святим Письмом, як жрець. Ти, Хаме, ори ріллю, потреби інших [видів] господарства й ремесла пристойно справляй як посполитий. Ти, Яфете, ряди й обороняй тих двох, як цар і шляхтич, і розширюй їхні кордони, бо Яфет виявив нахил до розширення". Латинською мовою це висловлюється коротше: *„Ти, Симе, молися; ти, Хаме, трудися; ти, Яфете, уряджай і обороняй"* Так Ной ухвалою та розподілом тих трьох урядів між трьома синами всяку загальну справу впорядкував. Без цього порядку жодна монархія, ані королівство довго існувати не зможуть, коли ті три уряди й визначення станів порушаться (як це сьогодні діється у нас з великим занепадом Речі Посполитої).

Також Ной навчив своїх синів і потомків теології та науки про Божі справи, як Берос пише, і залишив їм книги, в яких описав великі таємниці природи.

Визначення року

Навчив він їх також [відомостей] про рух небесних тіл і поділив рік, відповідно до сонячного обертання, на дванадцять місяців. А з тієї науки віщував їм, котрого року що повинно трапитися.

Ной помер

Згодом, проживши після потопу 350 років, а всього віку від свого народження 950 років, [Ной] пішов зі світу, дочекавшись своїх онуків і потомків, побачивши синів правнуків і потомків, яких усіх було 24 тисячі 100 дорослих мужів, крім їхніх жінок і дітей, котрих було стільки ж. Бо, як пише Берос (кн. 3), безперервно за кожним народженням з'являлося по парі дітей чоловічої й жіночої стати, а також ті діти, коли досягали віку, придатного до одруження, давали разом по парі плодів з себе.

Берос (кн. 3)

„Адже ніколи такого не було, щоб Бог чи природа не вдовольнили потреби, яка стосується добробуту цілого світу" Так у Бероса.

А сини ніколи не вмирали раніше своїх батьків і після смерти їх посідали їхнє місце з такою ж плодовитістю (крім Авеля, який помер не своєю смертю).

А те благословення, як зазначає Епіфаній, тривало 3 тисячі 332 роки, бо жоден син не зійшов зі світу, тільки один син Аран помер на очах у свого батька Тара через ідолопоклонство, яке сам уперше дотепністю своєю винайшов, виліплюючи з глини ідолів, образи й божків.

Аран помер на очах у свого батька

Були й інші потопи, що заливали певні частини землі, але не весь світ одразу, як за патріарха Ноя. Бо Ксенофонт [у творі] *„Про двозначності"* так описує інші потопи і перелічує їх у такому порядку. Потопів,

Ксенофонт про потопи

оповідає, було багато. Перше затоплення землі водою, яке тривало дев'ять місяців, було за давнього Огігеса. І тут, імовірно, як язичник, він має на увазі Ноя, бо вище першого Огігеса називає Нінусовим прадідом, котрий на кораблі врятував людський рід від потопу. Адже Святе Письмо свідчить, що Ной на кораблі провів тринадцять місяців. Другий потоп був Вілляцький, за князів Геркулеса і Прометея, і тривав місяць. Третій тривав два місяці за Огігеса Атенського. Четвертий в Ахаї — три місяці. П'ятий, Тессаліцький, за Девкаліона, тессаліцького короля, сина Прометеєвого,— 1540 року до Різдва Господа Христа, за Каріоновим та інших літочисленням.

На той час уся Греція була охоплена повінню, яка потопила багато міст і замків з людьми та майном, крім тих [людей], котрі зі своїм королем Девкаліоном вчасно втекли в гори. Тому Овідій у першій книзі „Метаморфоз" пише, що на той час увесь світ був знищений потопом за людські злочинства, а Девкаліон зі своєю жінкою Піррою, які тільки вдвох врятувалися від того лиха завдяки своїй побожності, знову розмножили людський рід, а оскільки були вони дуже похилого віку, бо Девкаліон мав тоді 82 роки, богиня Феміда навчала їх, щоб метали перед собою кістки своєї матері, з яких оживуть сини й доньки. І так, Девкаліон, маючи здогадливий розум, збагнув, що земля є матір'ю, а її кістки — каміння. Тому той камінь, який кинув перед себе Девкаліон, ставав чоловіком, а той, який [метала] Пірра,— жінкою. *Звідси — камінне поріддя людей* і звідсіля, оповідає [Овідій], розмножився людський рід, кам'яний, злий, упертий, байдужий. Шостий потоп був у ті часи, коли Паріс переніс Єлену з Лакедемону до Трої. Сьомий потоп був тоді, коли затопило землю Фарос у Єгипті. А від потопу всього світу за Ноя до Девкаліонового народження той же Ксенофонт налічує 700 років, у чому помиляється.

Овідій, „Метаморфози", 1, Каріон (кн. 1)

Також Платон *у книзі „Про природу"* згадує про суперечку в єгипетському місті, яке називають Саїм, мудреця Солона зі старим єгипетським жерцем, який дорікав тому за нікчемність грецької історії, котра пам'ятає лише один потоп, хоча раніше було багато потопів, кажучи: *„О, Солоне, Солоне! Ви, греки, є завше дітьми; з Греції — жодного старця, бо розум ваш — юний, у ньому — жодних посивілих знань і т. ін."*

Розділ другий

Про порізнення мов при будівництві Вавилонської вежі та розмноження розмаїтих і різних народів від трьох синів Ноя року після потопу 131, згідно з Беросом, а від створення світу, за єврейським літочисленням, 1787-го

У п'ятому поколінні, 131 року після страшного потопу, згідно з Беросом, Йосифом та Епіфанієм, коли людський рід розмножився з трьох синів Ноя [і став] незліченно великим (хоч усі були людом майже одних уст і однієї мови), раптом зібралися князі та їхні вожді, яких було 72 старших. Вирушивши від гори Любар і від вірменських кордонів з країни, названої Арарат, усі розташувалися на полях Сеннаар, які вибрали собі як найбільш розкішні (а розташовані ті поля під тією ж назвою і тепер в одній перській країні). Отож там, порадившись про будівництво міста й вежі, почали споруджувати на тих же халдейських й ассирійських полях Сеннаар вежу Вавилон над рікою Євфратом, бажаючи закласти там головну столицю свого царства й поширити свою владу на інші народи, а вершину вежі піднести до неба, щоб за те назвали вавилонців найпершими серед народів людських, щоб також Вавилонія була визнана царством над усіма царствами, до того ж, щоб оборонитися перед Богом у цій вежі, коли захотів би знову покарати їх потопом. Вони хотіли також, як Філон пише *у книзі „Біблійні старожитності"*, здобути собі вічну славу й ім'я на землі, вирізьбивши й написавши свої імена на камені та випаленій цеглі. Саме тому вони задумали будувати вежу, верх і дах якої сягав би неба. Але цей дивний і гордий задум Господь Бог звів нанівець, як свідчить Святе Письмо, бо коли почали зводити вежу від фундаменту догори, то хоч усі раніше одностайно розмовляли єдиною від народження, рідною гебрейською або, за деякими, халдейською мовою, що [пішла] від першого патріарха Адама, раптом трапилося так, що змінилася їхня природна мова, і кожен

Для чого збудована Вавилонська вежа

Змішання і відмінність мов

з них почав розмовляти іншою мовою, головним чином 72 вожді, які були натхненниками і майстрами будування тієї вежі і від яких також у той час з однієї мови 72 мови вирізнилися. Від того часу й стався розподіл мов з однієї, коли один одного не міг розуміти, й та робота зі спорудження Вавилонської вежі залишилася незавершеною, а *Епіфаній (кн. 1, т. 1)* пише, що Господь Бог навальними вітрами вивернув вежу з фундаменту, а сини й нащадки Ноя розбіглися в різні сторони: одні — ліворуч, інші — праворуч, кожен народ, відповідно до мови, зміненої у Вавилоні, зі своїми князями, яким патріарх Ной ще за свого життя, як Берос зазначає, поділив світ на три частини, тобто на Азію, Африку та Європу. Такий-то початок і походження нащадків і різних народів від трьох синів Ноя: Сима, Хама та Яфета, що буйно розмножилися. 72 мови

Старший син Ноя Сим, з роду якого походить Господь Христос і Спаситель наш, предковічний Бог, найсправедливіший від віків чоловік,ззахопив ті країни, що лежали на схід від сонця над рікою Євфратом, і всю східну Сирію заселив своїм народом. Поселення Симових нащадків

Симові нащадки

П'ять синів

Старший Симів син — Елем, з якого вивелися елеміти й перси, народ славний мужністю і монархією. Ксенофонт згадував також про покоління народу елемітів у своїх книгах про Кіра, який, будучи перським монархом і царем майже всього тогочасного світу, панував, згідно із загалом хронікарів, 4443 року від створення світу, а згідно з Каріоновим літочисленням, яке схвалює Елій, 3443 року. „Елем" означає, за твердженням євреїв, „юнак, що доростає зрілого віку", звідки розумію, чому й сьогодні перси звичайно вигукують під час молитов, як я почув власними вухами, будучи сам в Азії 1574 року від народження Господа Христа: *„Галага Елем!"* або *„Галагу галі!"*, тобто *„Боже і Галі!"* або *„Елем, наш патріарше!"* Одначе не знаю, чи вони поминають як свого патріарха Симового сина Елема, чи Галі, Магометового зятя, який встановив їхній закон, бо і турки волають: *„Галага Махмет!"*, а перси, оскільки мало відрізняються від [послідовників] Магометової віри, кричать: *„Галага Галі!"* Але безсумнівно, що перси ведуть свій рід від Елема, Симового сина і Ноєвого внука. Перси Кір

Ім'я другого Симового сина — Ашшур, що означає „благословенний", згідно з Тілеманном Стеллою, але Ремігій, антисіроденський єпископ, подає це ім'я як Ашур Елятус, тобто „видатний". Тому промовляє Господь Бог у пророка Ісаї у десятому [розділі]: „Жезл мого запалу Ашшур". *Або ж Ашшур [означає] блаженний, видатний, який взирає, який ступає і т. ін.*

Від нього ассирійці ведуть свій рід. Він також заснував і збудував велике славне місто в Ассирії, назване Ніневією, до якого колись був посланий пророк Йона. Ніневія перекладається як „Нінів дім" або „Нінове житло", а „Нін" означає „син", про що знайдено в *Ісаї 14 і т. д.* Ніневія, ассирійці; про це також читай:

Волатеран (кн. 11); Страбон, „Географія" (кн. 16); Ісая 10 і 14

Третій Симів син — Арам. Ім'я Арам означає „благородний" і „високий". Від нього почалися сирійці і дамасці. А столичним сирійським містом, в якому нині панує турецький беглербек, є Дамаск (або Дамашек), до якого колись ідучи, св. Павло був навернутий через сліпоту.

Дамасці та сирійці

Діяння 9; Ісая 7

Буття 10

Массагети, де тепер Астрахань

В Ісаї у сьомому [розділі] також написано: „Голова Араму — Дамаск-місто" Арамових синів, як зазначено у десятому [розділі] *„Буття"*, було чотири: Маш, Гетер, Уц і Хул. Од Маша й Гетера, як випливає зі сполучення цих двох імен, пішли массагети, народ великий і славний, над Каспійським морем при усті ріки Волги, де сьогодні Астраханська орда, що її тримає московський [князь] (про них часто й розлого пишуть Геродот в „Історії Кіра" та Квінт Курцій в „Александровій [історії]", також Птолемей та Еней Сільвій).

Четвертий Симів син — Арпахшад, [ім'я] якого означає „зцілитель" або „знищення" і „завоювання" Від нього почалися халдеї, а від його ж внука Евера, Салемового сина, котрий заснував Єрусалим, пішли гебреї, тобто „паломники" З того ж роду походив Аврам, праотець і пращур усіх юдеїв, як читаємо в 11 розділі „Буття" Мойсея.

Халдеї

Юдеї походять від Аврама й Евера

Буття 11

Юдеї

Очевидним є те, що Господь Христос народився з роду Арпахшадового й Сима, первородного сина патріарха Ноя.

П'ятий Симів син — Луд, тобто „народжений", від котрого, як деякі вважають, розмножилися лідійські народи в Азії.

Хамові нащадки

Хам, середущий син Ноя, захопив ті країни, що лежали на півдні, в Африці: Єгипет і Негритянські землі.

Буття 2

Хус, перший його син, поширив негритянські народи аж до окраїн Африки, де починається славна ріка Ніл, як написано в першій книзі „П'ятикнижжя": „Хус обійняв усю землю...", через що Птолемей, який описав увесь світ, народи хуситів локалізує у середині лівійських земель.

Араби

Королева Саба

[I] Царі 10; кн. 3. 2 Параліпоменон 9; Матей 12.

Індійські народи

Хусові сини — Саба й Гевіла. Від Саби почалися араби й сабеї, від яких колись королева Саба приїжджала до Соломона слухати його премудростей. Від Гевіли розмножилися деякі народи на індійських островах, що простягнулися далеко на захід сонця й на південь.

Берос, „Старожитності" (кн. 1)

Немрод

Перша Вавилонська монархія

Війни

Німброт, або Немрод, тобто „гіркий і суворий пан", якого Берос називає першим вавилонським Сатурном, Хусів син, [походить] з народу гігантів або велетнів, правнук Ноя. Він одразу сам так жорстоко почав панувати у Вавилонії, що народи, які межують по сусідству, змусив силою до послуху й до з'єднання всіх ніби в єдину монархію, чи єдиновладдя, і в один об'єкт свого панування. Отже, від того Немрода бере початок перша у світі Вавилонська монархія 131 року від потопу, за Беросом, про що згадують і Ксенофонт, і Святе Письмо. З того часу також почалися війни та підкорення вільних народів мечем і силою під послух і наказ королів.

Якщо перед тим більше цінувалися повага й чесність батьків, бо старшому (батькові) були послушні інші (молодші), то потім швидко, коли людські звичаї почали змінюватися і погіршуватися через людські злочинства та зухвалість, тоді також старші і сильніші почали встановлювати силою, війною і насильством царства і зверхність. Тому Святе Письмо називає Немрода могутнім і великим ловчим перед Богом, а ловчим святі доктори називають того, хто силою та війною змушує людей до послуху, а коли ще додають до цього: „перед Богом", то це означає, що Господь Бог додає йому влади й сили, щасливої удачі і звитяжности у війнах, у встановленні та утвердженні зверхности і панування над людом задля урядування, богобоязливости, карности, послуху та справедливости, оскільки цей порядок неможливий без зверхности, а послух зверхности без Божої помочі марний і нетривкий. Як мовить Даниїл-пророк: „Господь Бог надає, утверджує і зміцнює царства".

Ксенофонт [у книзі] *„Про двозначності"* пише, що зазвичай стародавніх царів звали Сатурнами, тих, котрі засновували великі міста й царства, їхніх первородних синів — Юпітерами, а дочок — Юнонами і т. д. Тому Берос говорить, що той Немрод, перший названий Сатурном, пануючи у Вавилоні на полях Сеннаар 56 років, спорудив вежу від основи понад висоту й величину гір на знак того, що там на віки вічні мало бути царство царств. Але він помилився, бо Немродові нащадки через той проклін, яким Ной прокляв Хамове покоління, недовго панували, бо в ассирійців заснувалося нове Ассирійське королівство й монархія розпочалася завдяки Ашшурові, Симовому синові, який збудував місто Ніневію і силою захопив Вавилонію. Про це також пише Діодор Сицилійський.

Вавилонська вежа

Друга Ассирійська монархія в Ніневії

Другий Хамів син Міцраїм захопив ті землі над Червоним і Середземним морем, над рікою Ніл, які згодом названо Єгиптом від царя Єгипту, котрий, вигнавши брата Данаа, царював у Єгипті 68 літ. А єгипетські королі, відповідно до своєї царської гідности, були потім названі фараонами, як про це пише вельми стародавній, перший після Бероса єгипетський історик Манк-Тан у книзі *„Про єгипетських царів"*, екземпляр якої я маю. А що Хамів син Міцраїм (чи Місраїм) обсадив єгипетські краї [своїми] нащадками, тому і сьогодні турки й араби називають Єгипетське царство Місраїмом (або Місрі і Міссер), а юдеї — Мікраїмом і т. д.

Єгипетське царство

А „фараон" з юдейської перекладається як „той, хто розпорошує, обдирає"

Міцраїмовими синами були: Людім, Лаабім, Фут, Енанім, Ханаан, Сідон, Гет, Нафтуїм, Хаслуїм і Фетрусім.

Є там також острів Фарос

Отож від першого Міцраїмового сина Людіма пішли лідійці і Лідійське царство в Азії, в якому колись панував багатий Крез, а не від Симового сина Луда, бо з Єгипту надто близько плисти до порту в Малій Азії, де лежить Лідія. Крім того, лідійські звичаї та одяг дуже схожі з єгипетськими, до чого сам приглянувся у тих двох народів у Халкедоні й Константинополі, коли були посли від єгипетських беглербеків й африканських короликів та від лідійців у нового теперішнього

Лідійці й Лідія

1574 року

турецького кесаря Амурата Селімовича 1574 року. Після них також були посли від Попіана, які привезли зі собою Носорога в подарунок кесареві, був особисто мавританський король із Феса, що [походить] з того ж Хамового й Міцраїмового роду, який також нещодавно розгромив і вбив португальського короля Себастьяна, [завдавши] великої шкоди християнству.

Носоріг

Лівія

Інший Хамів син — Лаабім, від [імени] якого [походить] назва Лівії в Африці.

Негритянські народи

Югурта

Від Фута розмножилися негритянські народи, названі футами, [розташовані] в західній частині Африки біля Мавританії, у якій колись панував хоробрий Югурта, де й сьогодні тамтешні мешканці називають стародавньою назвою Фут ріку, котра відділяє Мавританію від Нумідії. Пліній також іменує ріку тією назвою Фут, а Птолемей в „Описі світу" — Фтут. Але мені здається, що Пліній краще називає й описує її. Є також там і місто Фітус, де король Епафус, як читаємо в поетів, бився з Фаетоном,— їхні імена виводяться від того ж Фута, Міцраїмового сина. А це ім'я „Фут" означає по-нашому „завіса", бо і Мавританія є, власне кажучи, завісою, майже крайньою межею землі, що прилягає до Великого океану на захід сонця, хоча в тому ж океані іспанці й португальці, завдяки вмілому мореплавству, віднайшли за Мавританією й Африкою острови та країни, раніше невідомі [пересічним] людям і астрологам, а також географам,— [землі], які тепер називаємо Новим Світом.

Або ж Фут означає по-сирійськи „товстий", „жирний"

Ананім

Ціренет або цигани

Енанім (або Ананім), звичайно означає „криниця" і „джерело води" Він осів у тому краю в Єгипті, який називаємо Кіренський, і там заснував місто Кірена, звідкіля цигани бажають виводити свій рід. А той край є найбагатшим в Єгипетській державі, про яку читай у [творі] Салюстія *„Про війну з Югуртою"*

Піндар і *Геродот* пишуть, що також у тому краю заснували свої оселі аргонавти (з роду тих лицарів, котрі плили до Колхіди за золотим руном). Але більше той край славний через свою дивну криницю, яку [місцеві] мешканці називають криницею сонця; в ній, як стверджує *Квінт Курцій у кн. 4 „Про діяння Александра Великого"*, опівдні, коли в тих гарячих краях буває найсильніша спека, вода стає холодна, наче лід, а коли сонце заходить, тоді теплішає, а опівночі від надмірної температури кипить, наче в казані, а чим ближче стає до сходу сонця, тим більше вона холодніє та опівдні перетворюється майже в лід.

Квінт Курцій (кн. 4)

Криниця сонця

Там же, недалеко від тієї криниці або сонячного джерела був той славний язичницький храм бога Юпітера Гамона, ім'я якого співвідноситься з Хамовим іменем (бо єгиптяни називали Хама Гамом, а інші — Гамоном, а звідси кіренці величали Хама Юпітером Гамоном, славлячи як бога Енанімового діда, свого засновника).

Юпітер Гамон

До того ж храму повними небезпек дорогами колись їздив Александр Великий, щоб почути пророцтва й поради, і потім з гордости називав себе сином того ж бога Юпітера Гамона. Про це в Курція у *кн. 4* знайдеш докладний опис.

Александр Великий

Був ще Гамон, лівійський король, Трітонів син, якого було вигнано титанами разом з [його] жінкою Регією з королівства на Крит, як пише Берос (кн. 5).

Берос (кн. 5)

П'ятий Хамів син [називався] Ханаан, тобто „купець". Він посів ті землі, що [лежать] у Сирії над Середземним морем, де [розташовані] Сідон і Тір. А сідонці і тіряни були найславнішими купцями та добрими мореплавцями на морі через прилеглість [тих земель] до Середземного моря.

Тір і Сідон

Ханаанові сини й нащадки перелічені в книзі „Буття" Зідон (або Сідон), Ханаанів син, що означає „ловчий", збудував славне місто Сідон над морським портом, з якого пізніше його мешканці вийшовши, коли не могли поміститися і погодитися в одному гнізді, також збудували над морем друге не менш славне місто Тір. Хоча Берос пише (кн. 5), що заснував Тір Яфетів син Тір. Пізніше їхні нащадки тіри з королевою Елісою або Дідоною, припливши до Африки, заснували й збудували величне місто Карфаген.

Буття, гл. 10

Берос (кн. 5)

Інші Ханаанові сини і нащадки: Етей, Євсей, Амор, Геруес, Евей, Аран, Самар і т. д., частково захопили країни над Сирійським морем, частково оселилися на території, прилеглій до гір Лівану. А з них розмножився ханаанянський народ, а також філістяни, яких юдей Філон називає аллофілами.

Ханаанів син Хетей, від якого [походять] хеттити, збудував місто Хеврон, де довго жив Аврам і згодом купив у Хетового нащадка Ефрона, Цохарового сина, за 400 шеклів срібла місце для поховання своєї жінки Сари, як про це читаємо в „Бутті".

Буття, гл. 23

Другий Ханаанів син Євсей панував у Єрусалимі й у Габаа, від якого пішла назва „габаоніти", які колись хитро вгамували гнів Йогуя. У Мойсеєвій книзі „Буття" чітко описані й визначені кордони країн, які посідали Ханаанові потомки, але потім були винищені дощенту Йогуеєм й іншими царями через проклін Ноя, який свого часу прокляв усе Хамове потомство за те, що не шановано його як батька, а також за ідолопоклонство, що його завжди трималися й тепер зберігають, і через нечисті розпусні тілесні любощі й інше зло, породжене від Хама. Багато їхніх народів Господь Бог винищив війнами та іншим лихом, виконуючи свою обітницю, яку прирік Аврамові, Якову, Мойсеєві та Ісусові. На їхнє місце у тих Ханаанських країнах [Він] дивною своєю милістю привів і розмножив ізраїльтян, правдивих своїх шанувальників, Симових нащадків, про що нам ясно свідчать „Буття", „Вихід", „Книга Ісуса [Навина]"

Єрусалим

Габаоніти

Ісус 15, 18; 3 Царі 15; 4 Царі 23; 1 Параліпоменон 2; 2 Параліпоменон 16; Ісус, гл. 10 і 11, 12

Буття 12; Вихід 14; Второзаконня 34; Ісус 13; Числа 32, 18

Отож знай, милий читачу, що Сим зі своїми нащадками помножив та утвердив свої поселення на схід сонця у Великій Азії, там, де сьогодні широко панують перси й ассирійці, хоч дехто з них і поневолений турецьким ярмом.

Також його другий нащадок Асармат, Йоктанів син, Еверів онук, правнук Шелаха, Арфаксатів пращур, потомок Арпахшада, котрий був

Асармат

Сармати

Симовим сином, заснував і розмножив великі й численні народи асарматів, названі від його імені, що їх потім з плином часу за різні вчинки історики найменували сарматами. Під тією назвою об'єднуються в істориків деякі скитські народи й усі наші предки: москва, поляки, русичі, литва, жмудь, поморяни, волинці і т. д., що і Кромерові, історикові великої вчености, досвіду та вправности імпонує („Історія Польщі", розд. 12). Також про того Асармата згадують Йосиф [у творі] „Старожитності" *(кн. 1, розд. 14)* і Мойсей у розд. 10 книги „Буття" Але ширше й докладніше про походження руського народу дізнаємося далі, де я навів для цього [думки] кількадесяти істориків.

Кромер (розд. 12)

Йосиф „Старожитності" (розд. 14); Буття 10

А інший праправнук Сима Хавіла, син того ж Йоктана, оселився у деяких краях Індії над рікою Ганг, котрі від свого імені, як Асармат — Сарматію, назвав Хавіллією, про що маємо згадку в книзі „Буття", у якій мовиться, що ріка Ганг пливе в землі Хавілла.

А Хамові нащадки впродовж деякого часу посідали Ханаанський край, Єгипет, Ефіопію, або Негритянський край, і Лівію. А Яфетове потомство розпорошилося і розсіялося майже по всій Малій Азії, а пізніше, розкинувши свої поселення далеко на північ і не маючи змоги поміститися в Малій [Азії], захопили багато країн в Європі (майже цілу Європу) і частину Великої Азії, завдяки щасливому імені свого праотця Яфета, що означає „той, хто розширяється". Він і є нашим пращуром, [предком] усіх християн.

Про Яфетових нащадків

Яфет — „розширений", „розширення", „гарний", „переконливий" і т. ін.

Яфет перекладається з єврейської по-нашому „розширення" або „той, що розширюється" і „гарний", а був він молодим й останнім сином Ноя, хоча Берос пише, що Ной через три роки після потопу, вийшовши з корабля, сплодив сина Йоніхуса, що йому халдеї приписують винахід науки про зірки — астрономії й астрології, а також велику мужність і дотепний та гострий розум. А Йоніхус мав сина Коздрона й внука на ім'я Субсірсадебет, хороброго царя, який ще перед Немродом почав воювати і, силою пройшовши від ріки Євфрат аж до Едроосану через всі індійські землі, зруйнував 67 головних міст ще перед іншими завойовниками, й сам навчив своїх нащадків усіх лицарських справ, як стверджують халдеї, але оскільки того не згадує Мойсей, то ми родовід Ноєвих нащадків будемо завершувати за Святим Письмом.

Цар *Субсірсадебет*

Ґомер — „завершальний", „витратний", „недостатній" і т. ін. Буття 10

Тоді Яфет, син Ноя, за Філоном, мав сім синів, які називалися Ґомер, Магог, Мадай (або Мадаїм), Тувал, Тірас, Яван і Мешех (або Места). Ґомер (перекладається як „той, що закінчується або перестає") — старший Яфетів син, від якого ведуть родовід кіммерійці, котрі згодом були названі кімврами. Від того ж Ґомера та його нащадків кімврів пішли німці, від короля Твістона названі тевтонами й тудесками, також готи, половці, литва, жмудь, лотва, ятвяги, старі прусси, курси, данці, шведи й фіни. Від того ж сина Ґомера Яфетовича тогарми правдиво і безпомилково ведуть генеалогію, від тих же кімврів і готів,

що ми доведемо далі в багатьох місцях незаперечними й вагомими доказами і витягами з книг багатьох істориків, старанно зібраними з великими труднощами впродовж кількох років безперервної праці, тому тут перестаю займатися [тією] справою.

Магог (це ім'я Каріон (кн. 3) перекладає як „народ, що живе у наметах", бо „гог" означає „намет" або „дах") — другий Яфетів син. Від нього походить родовід народу скитів або всіх татар, а з тих же — турків, що підтверджує Берос (кн. 5), [мовлячи,] що Магог заснував Азійське царство, де нині панують турки, хоча деякі їхні орди розмножилися від Хамових нащадків. Від них також пішли угорці, або угри, [названі так] від ріки Угри, або Югри, що є в Московській державі. І, переправившись через ріку Волгу, [вони] розгромили готів, або половців, литовських предків, які жили над рікою Танаїс (або Доном) і над морем, яке звемо Палюд Меотіс. Потім, 383 року від [народження] Господа Христа, за кесаря Граціана, [вони] прибули до Паннонії зі своїми князями й вождями Кадікою та Кевою і, вдруге вигнавши готів з Паннонії та кілька разів розгромивши дощенту римські й німецькі війська з їхніми полководцями Макріном і Терріком, силою захопили і заселили всю Паннонію, яку від своєї батьківщини Югарії, з котрої вийшли, або ріки Угри й від свого імени назвали Югарійським й Угорським краєм. І сьогодні москва і русичі звуть їх уграми, поляки — венграми, латиняни — гунгарами, а самі себе називають мадярами, а турки ж іменують їх мадзерами і т. д. Бо там же в Скитії недалеко від ріки Югри, між ріками Волгою і Танаїсом, є розлогі татарські поля, які звуть Мадзерськими.

Буття 10
Берос (кн. 5)
Апокаліпсис 20

Угорці

Ті угри після смерти Кеви й Кадіки вибрали собі пізніше, 428 року від [народження] Христа, царем того жорстокого завойовника Аттілу, який також загнав війною, як свідчать деякі литовські літописці, аж з Італії Палемона з іншими італійцями до Жмуді і до північних литовських земель, про що буде [сказано] далі. Одначе 980 року ці угорці, як і ми, з поганства навернулися до правдивого Бога Христа. А тому тут тепер під Магоговим і Ґоґовим потомством ми маємо розуміти тільки татар і турків, безбожних магометан, яких також згадує пророк Єзекиїл. Вони, вийшовши з північних країв й останнім часом сильно зруйнувавши Ізраїль, тобто правдиву Божу Церкву, як завжди не перестають нападати [на] вірних, що також розповіли інші пророки й святий Йоан в „Апокаліпсисі", [стверджуючи,] що в останньому віці світу Ґоґ і Магог мають терзати Божу Церкву і т. д., що я також описав віршем у 1575 році, коли повернувся з Туреччини,— про їхні підступи, бунти і вчинки в спеціальній книзі під назвою „Про вольності Польщі й Великого князівства Литовського...", надрукованій у Кракові.

Аттіла

Апокаліпсис 20

Берос (кн. 5) пише, що Ґоґ щасливо панував в Арабії

Мадай — третій Яфетів син. Від нього розмножилися і названі меди, які, широко пануючи на схід сонця, прославилися великою лицарською доблестю, як саме про них свідчать пророк Даниїл та історик Геродот.

Янус

Яван (або Йон чи Ян) — четвертий Яфетів син. Від нього почалися всі грецькі народи. А що з гебрейської [мови] Яван перекладається як *„ошуканець"*, по-нашому „той, що зраджує або обманює", то, правдоподібно, і греки завжди подібні до прізвиська й імені свого патріарха і через цю свою ваду й самі потрапили під турецьке ярмо. А того Явана, або Яона, греки й латиняни називали Янусом і малювали його з двома лобами й обличчями: одне — спереду, а друге — ззаду, називаючи його *дволиким Янусом*, тому що всі греки й латиняни походили від нього і той їх розмножив, а коли мали що-небудь починати, завжди того Януса, як бога, славили і вшановували особливими молитвами. Крім того, від нього вони завжди починали новий рік, назвавши його іменем перший місяць *„януар"*. Також римляни під час війни відчиняли його храм, а під час миру зачиняли.

А що поети звичайно називали Яфета Япетом, тоді правдоподібною річчю є те, що й Овідій у кн. 1 „Метаморфоз" не іншому богові, лише Яфетовому синові Янусу, приписує створення першої людини, коли говорить:

Звір на землі оселивсь, а птахи — в легковійнім повітрі.
Та не прийшла ще пора на розумну, на вищу істоту,
Що повноправно б могла над усім, що живе, панувати.
Тут і людина зросла. Чи її з божественного сім'я
Виплекав щедрий творець, щоб почин був для кращого світу,
Чи земля молода ще і т. ін.
Син Іапета вигадливий, землю з дощем розмішавши,
Зліпок із неї зробив, до богів усевладних подібний.
Тож, коли звір тільки в землю потуплює погляд, людині
Він дав поставу струнку, щоб могла споглядати високе
Небо й до світлих зірок повелів їй підносити очі.*

Також від того ж Яона (або Явана), Яфетового сина, походить грецький народ йонів. Більш ґрунтовне свідчення цього маємо в пророцтві Даниїла, який під тим словом „Йон" розуміє й об'єднує всіх греків, бо нищителем і руйнівником Перської імперії називає короля Явона, грецького і македонського короля, яким був Александр Великий. А той розгромив великого монарха Дарія та захопив Персію і Вавилонію. Про це докладно [пишуть] *Квінт Курцій (кн. 4 і 5 „Про діяння Александра Великого")* та *Юстин (кн. 11), Діодор Сицилійський, Геродот.*

Від того Яона Грецьке море звуть Іонічним.

Сини Яонові (або Яванові) були:

перший — Цетім, тобто „той, що б'є". Від нього певний родовід ведуть македонці, що нам явно засвідчують махабейські книги, які давно, як також пишуть історики Стефан і Каріон (кн. 1), не звано їх

---

* Переклад Андрія Содомори.

македонцями, але махетім по-гебрейськи, а по-грецьки *μακετη*, а звідсіля пішло ім'я Макетон і Македон. Русичі з грецької ще звуть їх Македон і Македонія.

Другий Яванів син — Елісса, від якого пішли еголлеси у Малій Азії. А вони є найвидатнішими з-поміж греків.

Третій [син Явана] — Тарсус, який збудував головне місто в Ціліції, назване Тарсус, і розмножив азійський народ ціліків.

Четвертий син Яванів Доданім розмножив в Епірі доданеїв. І з того Епіру походив той славний король Пір Епірський, страшний римлянам. Звідтіля також був і Скандербег Кастріот, руйнівник турецької могутности. Тому Пірові Габрієль Фацей склав таку епітафію у Йовія:

Хоч і малий Епір, для мене — земля материнська;
Тож за матерію твору стала й вітчизна, й держава,
Й доблесні битви її і т. ін.

Бо й тепер турецький кесар з того Епіра має найкращих мужів для кінного бою та для герців.

Епірські делюнати. Венети звуть їх страдіоті

Також громадяни з тих доданеїв захопили острів Родос і багато портів та країн в Азії, Європі та, зокрема, в Італії (серед них також є кіпріоти, кретенси, калабри, сицилійці, массіліани тощо), осіли і грецькими народами розмножилися. А тут, милий читачу, дізнаєшся, як у найдавнішій і найправдивішій святій Мойсеєвій історії дивно описуються названі Яван, Яфетів син, і його нащадки (Буття 10, що також знайдеш у „Параліпоменоні" 1). Там побачиш велику помилку грецьких істориків і поетів, які, не знаючи, що то за їхній предок був Яван, або Йон (бо ще тоді не знали Святого Письма), вимислили собі якогось іншого предка Йона, котрий народився через кілька століть після Яфета від дочки короля Ерíхтея Кревсії. І так, не прочитавши святої історії, хоча пишалися великим розумом, на свою ганьбу самі собі відняли давність свого народу. Також наш дідусь Меховіта у *„Хроніці Польщі" (кн. 1, розд. 1)* і Ваповський, услід за грецькою нікчемністю, звернувши зі шляху правдивої історії, хочуть вивести народи славаків і нас, поляків, від того ж Явана через його сина Геліссу, що *Кромер* заперечує *рішучим судженням.* І далі це побачиш з наших доказів про походження руського народу.

Про це читай у *Юстина на початку кн. 20.* Там знайдеш, що майже всі італійські народи походять від греків [див. також] (кн. 24)

Про це також читай: *„Діалог Платона про природу і закони"*, у якому один єгиптянин філософові Солону наочно доводить доказами нікчемність грецьких історій

П'ятий Яфетів син — Тувал, від якого пішли халіби. А лежить та країна халібів у Малій Азії, названа від міста Халібе, де є славні гори, багаті срібною й залізною рудою, про які писали і Гомер, і Вергілій: *„Гризе халібейську вуздечку та ін."*

Тому також Мойсей (Буття 4) згадує Тувала-Каїна, який мав бути першим ковалем і ремісником залізної руди. Азіатські ібери, які межують по сусідству з халібами, у своїх краях також мають досить усякої руди і тим усі займаються, звідки й отримали свої прізвиська, бо ібери

Меховіта на початку своєї „Хроніки..."

Кромер (розд. 14 і 15)

перекладається на латинську *fossores*, по-нашому „копачі“ або „гірники“ Про цих халібів і гіберів часто згадують *Гомер в „Іліаді“, 2, Аполлоній — у поемі „Аргонавти“.* Також з тих азійських країн іберів і халібів турецький кесар бере за десятину дуже багато срібла кожного року.

Гадес, Геркулес

Потім ці ібери, згідно з деким, зі своїм князем Геркулесом пливли з Азії до Іспанії через Грецьке, Адріатичне й Середземне море, де Геркулес у протоці моря поставив два стовпи, що відділяють Іспанію від Мавританії й Африки. А азіатські ібери, побачивши в Іспанії такі ж, як на своїй батьківщині, гори, багаті золотою, срібною й залізною рудою, які описує і прославляє Юстин (кн. 44), там же поселилися, а ту частину Іспанії від себе назвали Іберією. Пізніше, з'єднавшись із французами, яких тоді називали галатами і кельтами, з двох народів через спільне співжиття об'єдналися і злучилися в один, [завдяки чому] названі кельтіберіями, тобто ніби *кельтами й іберіями*, що Юстин докладно виводить, пишучи про іберів.

Ібери в Іспанії

Дивись Лівія і Флора та ще Юстина „Про війни кельтіберів з римлянами“

Також Лівій і Флор вельми часто згадують про численні лицарські доблесті кельтіберів. І так, азійські та іспанські ібери, також кельтібери ведуть свій рід від Яфетового сина Тувала. Хоча Берос пише (кн. 5), що Ювал заснував кельтіберів, проте це те саме. Згодом дуже багато народів осіло в іспанських багатих краях, згідно зі звичаями й особливостями тих давніх часів, коли часто бували різні переселення численних народів з місця на місце і спільні виходи на здобуття кращих, зручніших і багатших земель. Бо африканці, араби, мавритани, карфагенці, римляни, французи й галли, нормани, а потім кімври, гунни, вандали, готи, гепіди, алани й інші французькі, німецькі, слов'янські та литовські предки часто прагнули у ті західні краї, як тепліші, зручніші і багатші. І котрий народ був сильніший, той там і поселився.

Прибутки Ганнібала з Кельтіберії

А поклади золотої та срібної руди в Іспанії були такі великі, що карфагенський Ганнібал, доки там панував, з гірничих прибутків щороку забирав 12 бочок чистого золота, як це нам засвідчують оцінки Плінія та Юстина.

Мосох— „що розтягає“, „що притягує“, „що видовжує“, „що обносить валом“, „що обгороджує“

Шостий син Яфета й внук Ноя Мосох (або Мешех), [ім'я якого] з єврейської перекладається на латинську *„extendens“*, як подає Тілеманн Стелла, а по-польськи — „той, що витягається і розтягається“, названий від натягання лука або від розширення і продовження кордонів. А він є праотцем і патріархом московського, руського, польського, волинського, чеського, мазовецького, болгарського, сербського, хорватського народів та взагалі всіх тих, скільки їх є, народів, котрі від народження вживають слов'янську мову, як це побачиш далі [в описі] походження руських і слов'янських народів широко доведене досвідченими та визнаними істориками. А тепер ми тому згадали про Мосоха, щоб не розривати порядок Яфетових синів і нащадків.

Траки і тірігети

Сьомий Яфетів син — Тірас, що перекладається по-латински *„destructor“*, тобто „руйнівник“, „ґвалтівник“ і „той, що псує і розвалює

будівлі". Він третю країну і фракійський народ [заснував], котрий деякі географи називають також тірігетами. Сьогодні там усі ці фракійські народи загарбали турки. Тамтешні мешканці розмовляють по-грецьки, по-турецьки, по-слов'янськи, а в портових містах над морем — по-італійськи. Найвизначнішими містами, які я сам бачив, у Фракії є: Візантія (тепер Константинополь або Царгород), Пера (нині називають Галатою), Сілібрія, Нікополь, Каліополь, Лісімахія і т. д. Вони лежать над морем Гелеспонтом і Пропонтидою та Егейським. А Адріанополь лежить у полі над рікою Стрімоном, не такою великою, як славною в поетів, за 4 дні їзди від Константинополя,— місто велике, що розкинулося дуже широко по горах, де кесар Селім-солтан великим коштом збудував магометанський храм, якому, мабуть, як усі славлять (і як сам бачив), у теперішніх часах немає рівного. А ті гори в Фракії високі, деякі з них аж під небо знялися: Гемус, Родопи, Орбельос (славні Орфеєвою музикою); сьогодні їх звичайно звуть Балканами. Особливо їдучи до Болгарії, є ними два тижні дуже поганої їзди, я їх буду пам'ятати, поки душа в мені. А хто там не був, нехай прочитає Птолемея, Плінія, але краще Кая Юлія Соліна Полігістора (розд. 16).

Стрімонські журавлі
З тих гір виїхавши, я сам з Тарановським ночував у переддень Великої п'ятниці, полягавши один на одного (Бог краще знає) в малій буді з виноградної лози у великих снігах

Пише також Берос, переконливо та ясно (кн. 5), що Тірас, збудувавши Тір, тримав морські порти і заснував Трацес, або Тракі, від свого імени [назвавши], за панування Бела, другого Немродового сина, вавилонського царя. А що деякі вважають, особливо Стелла Тілеманн Сігненський, що від того Яфетового сина Тіраса названо ріку Тірас, яку звемо Ністром, то я тому не суперечу. Бо хоча ріка Тірас, або Ністр чи Дністер (це все одно), починається з Руських гір далеко від Фракії, проте впадає в Чорне море недалеко від Фракії, де я сам переїжджав. Але мені теж здається, що італійські *генуезці*, які раніше тримали Таврію, де тепер Перекоп, й інші замки у Волощині над тією ж рікою Ністром, через велику швидкість тієї ріки прозвали її Тірас, бо по-італійськи *Tirar* або *tirare* означає „стріляти", а ріка де-не-де тече між скелями і так швидко біжить по кам'яних порогах, наче стріляє з лука. Але достатньо про це.

Синів старшого Яфетового сина Ґомера було три: Асканес (котрого Мойсей (Буття 10) називає Ашканаз), Ріфат і Тогарма. А від Асканеса (з чим погоджуються гебрейські дослідники) пішли всі німецькі народи, котрі спершу звалися асканами, потім (додавши на початку того імени характерний для німецької мови артикль) — дісканами, тоді — двісконами, твісконами, а тевтонами стали називати їх з часом, зі зміною мови. Італійці й сьогодні звуть їх тудесками, а [німці] самі себе власною мовою іменують дейчами, або дайчами.

Берос Вавилонський у кн. 4 „Старожитностей" пише, що праотець Янус 131 року після великого потопу призначив у Європі сарматським королем Твіскона, який панував від ріки Танаїс аж до Рейну. Той же Берос (кн. 5) зазначає, що Твіскон заснував дуже великі сарматські народи 25-го року панування вавилонського царя Сатурна, або

Немрода, 156 року від потопу. Про що ми теж ширше написали в Руській хроніці, одначе Асценес, або Асканес, і Твісконес — це один і той же Ґомерів син, названий двома іменами.

Також у Малій Азії була країна Асканія — між Фрігією й Бітинією, недалеко від Босфору Кіммерійського, мабуть, названа від того ж Асценеса, або Асканія.

Згадує і Гомер *в „Іліаді“ під кінець другої книги* Асканія і країну Асканію між іншими князями, які прийшли на допомогу троянцям проти греків — такими словами, згідно з версією Еобані Гессі:

Далі — фрігійські ватаги ведуть Асканій і Форкіс.
Перший — наділений чудною вродою, люті ж — обоє
Й кожної миті готові до січі: пристрасть до Марса
Здалеку цих юнаків привела — з асканійського краю і т. ін.

А що в ті часи часто різні народи з різних країн переносилися на інші місця і змінювали батьківщину, вибиваючи один одного з кращих земель, то теж не дивно, що Асканові нащадки аскани перенеслися на інше місце — чи то шукаючи кращих країв, чи то витіснені іншими з рідних піль. Бо Савелій і Геродот, славні стародавні історики, переконливо пишуть про нащадків того Аскана, що Ґомерові потомки кімври, з роду яких походив той Аскан, були вигнані з Азії лідійським царем Аліатом. Але, правдоподібно, радше добровільно міняли вони місця, і не лише самі кімври й аскани, або твісконові німці, але і сармати, і гети, даки (котрих сьогодні звемо волохами), гепідові алани, литовські предки, саки, або сасси, й генети. Всі вони з одного народу — походять від двох Яфетових синів: одні — від Ґомера, інші — від Мосоха. Злучившись в єдину силу, разом вони просувалися зі Східної Азії до північних країн. Спочатку вони оселилися над морем, котре звемо Меотіським, до якого біля Азова впадає ріка Танаїс, або Дон, що пливе з московських сторін. Про спільне тамтешнє проживання в той час тих народів прекрасно написав грецьким віршем стародавній поет Діонісій. По-латинськи це звучить так:

Бастарни були над Дніпром

Різного племені люд обсів Меотіську протоку:
Тут і германці, і гети живуть, і сармати, й бастарни;
Тут — дакійські оселі й серця хоробрих аланів.

Саме тому, як здавна, так і нині, ті народи живуть поруч, з'єднані й злучені прилеглістю кордонів, як германи-німці з готами, з сарматами й бастарнами, тобто з русичами, з москвою та з поляками, і з аланами, мужніми серцем, як про них пише Діонісій, литовськими предками. І, правдоподібно, тому Берос Твіскона представляє сарматським царем, який панував від Танаїсу до Рейну, що німці завжди жили в сусідстві та співтоваристві зі слов'янами-сарматами через спільність кордонів. З тих же германів, і твісконів, і готів пішли свіони, котрих сьогодні звемо

Чому Берос називає Твіскона сарматським царем

шведами, також данці, в чиїх землях і нині весь сільський люд по селах — готи або гепіди, мова яких різниться від німецької.

Шведи, данці

Завше також були в безпосередньому сусідстві з готами або сарматами саки, або сасси, яких Птолемей зве сасонами, а Ксенофонт *у п'ятій книзі „Виховання Кіра“* згадує саків, які межують із гірканами, а вони, власне, і є саксони, або саси, а Саський край, як і сьогодні бачимо, суміжний з поляками і чехами.

Також у тих краях у Гірканії є інші народи зі скитів або татар, яких Квінт Курт називає сагас, сагес та сакос і яких Ксенофонт подібно іменує сакас

Також інші народи з того німецького племени осіли в тих країнах, де сьогодні старе і нове маркграфство, інші — в Поморському краю, де Мекельбург, Староград (або Старигруд), Росток, Любек й інші, їх історики називають генетами. Більшість їх уживає слов'янську мову. Також Пліній пише, що тевтони межували з кімврами, тобто з данцями, пруссами й литвою.

Тит Лівій

А інші — [такі], як свеви, або шваби, франки, сенони й сасси, не вміщаючись у своїх країнах, вирушили до Галлії (яку нині звемо Францією) зі своїм князем Аріовістом і там під римлянами заселили багато країн. А потім римський кесар Октавій Авґуст дав їм просторі поселення між ріками Рейном і Дунаєм аж до Майну біля Франції, де тепер намножилося багато німецьких князівств і графств з різними назвами. Отже, всі німецькі народи беруть свій початок від Асканеса, або Аскенеса, який потім був названий Твістоном, Ґомерового сина, Яфетового внука, Ноєвого правнука. Також лицарську доблесть Аскенеса відверто прославляють славний поет Гомер у Фрігії і під Троєю та інші історики.

Німецький князь Аріовіст

Німецькі народи

Другий Ґомеровий син — Яфетів онук Ріфат, від якого також ведуть родовід східні сармати й генети та слов'янські народи. Йосиф також стверджує, що пафлагонці в Малій Азії розмножилися від Ріфата, між ними були також слов'яни, прозвані генетами, про котрих Аполлоній пише по-грецьки *в поемі „Аргонавти“*, що в Пафлагонії був великий народ венетів, який [розмовляв] слов'янською мовою.

Сармати й слов'яни

Гомер у другій книзі „Іліади“, *в переліку троянських вождів*, теж згадує генетів:

В бій пафлагонян вело Пілеменове серце кошлате,
*З краю енетів прибулих, де мулів є диких багато**.

З вождем Пілеменом, оповідає [Гомер], прийшли на допомогу загони пафлагонських генетів, тобто слов'яни зі сарматського племени, де було багато простих і міцних мужів, які займалися рільництвом. Їх і тепер більше серед нас, слов'ян, ніж учених. І тут Гомер, найстародавніший поет (котрий процвітав і жив після Троянської війни 160 року, а також багато років перед заснуванням Риму, за часів царювання у жидів Йосафата), цілком згоджується як з думкою про німецького пращура Аскенеса, так і про пафлагонів і генетів. Птолемей доводить, що генети

Коли жив Гомер

Птолемей про сарматів

* Переклад Бориса Тена.

були найбільшим сарматським і слов'янським народом, коли пише: *„Найбільші сарматські племена — генети“*

З тих же генетів пішов колись войовничий народ вандалів, хоч усі, рушивши з Пафлагонії, потяглися над Понтом Евксінським, або Чорним морем, аж до гирла моря Меотіс і ріки Танаїс, а потім, з'єднавшись з іншим Яфетовим і Мосоховим потомством, заповнили більшу частину північних країн в Європі, так що їхні нащадки мають свої оселі в тих же країнах, де тепер [живуть] русичі, москва, литва, підляшани, поляки і давні пруссии. А й сьогодні Прусське й Поморське море від тих генетів іменують Генетицьким, або Венедським, а народи, які живуть над тим морем (що їх я сам добре знаю), звуть генетами, віндішами, ругіанами, вандаліками й кашубами. Про це читай у Длуґоша і Меховіти (кн. 1, розд. 9, с. 12). І знайдеш там, що ті приморські й інші краї, які нині тримають німці, були піддані полякам, а поганський польський князь Лешко III, маючи 20 синів від різних наложниць, за життя свого поділив між ними ті володіння, які розтяглися далеко над морем, починаючи від Місні та Вестфалії аж до Ельзасії, Вісмерії, Данського королівства і за Росток, Гамбург, Бремію, що нині називається Бремен, Любек та інші міста.

Длуґош (кн. 1, с. 10)

А від них шведський і данський королі пишуться вандальськими, а німецькі князі від Ругії (яка перед тим була названа Сербією, від слов'ян-сербів) титулуються князями Німецької держави. Бо нехай як хто хоче, твердить і пише по-різному, однак вандали походять зі слов'янського, а не німецького народу. Коли ж і Каріон, справжній німець, який, пишучи німецьку історію, мабуть, радий би був божество приписати своєму народові, так починає розповідь про словаків-чехів, які вигнали богемів-німців з тих місцевостей, де нині Чеський край (*„Хроніки“, кн. 3: „Монархії“ 4, 3-го покоління*): *„Також варто зазначити, що на той час до Германії вперше прийшли вандали; вони й нині володіють великою її часткою, а саме королівством Богемією, яка колись до Германії належала“*

Місто Вісімір над морем — від польського князя Вісіміра, про що ширше [пише] Ваповський. Звідки назва Вандальського королівства і Німецької держави

Каріон виводить вандалів зі словаків

Годиться також пригадати (говорить він), що тоді, тобто 433 року від [народження] Христа, спершу прийшли до Німеччини вандали, в котрій, себто в Німецькій землі, займають ще і сьогодні велику частину, тобто Богемське, або Чеське, королівство. Ця земля перед тим була німецька, названа Богемією від баварів або німців-бемів, проте потім богемські вандали-слов'яни (говорить Каріон) уже звуться не богемами, а зесками (має бути — чехами) від Зески (має бути — Чеха, Лехового брата, від котрого [походять] поляки); князі своє ім'я дали собі та краєві. Тут бачимо, що справжній німець Каріон відрізняє вандалів від німців.

Це ж засвідчують інший німець *Курій Стадій* у *„Сілезьких анналах“* про генетів і вандалів-слов'ян і *Йоахім Камерарій Молодший*, також німець, в *„Етичній арифмології“*. Також Трібурінський колегіум у *„Декретах Граціана“* згадує самих склавів, тобто слов'ян, як звуть їх італійці, народ, що воював з угорцями. Вони в давні часи найбільше

воювали в західних християнських державах. Це також чітко підтверджує доктор Тілеманн Стелла Сігненсіс, ще один німець, у *„Генеалогії Христа“, про походження народів*, коли мовить: *„Генети вирушили від узбережжя Евксінського моря і т. ін.“* А рухаючись далі (оповідає він), від Чорного моря, слов'янські генети заповнили велику частину північної Європи і все ще тримають ті країни, які тепер звуть Руссю, Литвою (його слова) і Польщею.

Генети. Слов'яни в Іллірії

А коли ті генети, слов'яни, вандали вигнали з отчої землі німців — гермундурів і боїв, то заселили Богемію, тобто Чеський край, та сілезькі суміжні землі. Від них також море в Пруссії звуть Венедським.

Ці генети заповнили також усі землі в Іллірії або були приведені Антенором, троянським вождем, після зруйнування Трої з Азії над Адріатичне море, бо вони також колись прийшли на допомогу троянцям, як уже сказано; або, коли розмножилися в північних країнах Європи, потім, рушивши на захід сонця, захопили ті іллірійські місцевості, як тепліші й урожайніші вином і хлібом, де й нині живуть слов'янські народи. Про тих генетів згадують Корнелій Непос, як і Пліній (кн. 6, розд. 11), вважаючи, що від них розмножився в Італії народ венетів, а також *Квінт Курцій в „Історії Александра Великого“* Але Тілеманн Стелла каже: *„Генетами я називаю всіх, хто вживає польської мови, хоч би де вони осіли,— навіть якщо й різняться між собою говірками“*

Всі ті народи я називаю генетами, де б не жили вони і як би не вживали польської мови, хоча таки часом різняться між собою деякими словами у мові.

Отже, від другого Ґомерового сина, Яфетового внука, Ноєвого правнука Ріфата пішли ріфеї, які є сарматами й генетами. А та назва „генети“, як саме звучить вона по-єврейськи, означає „скиталець“ (греки теж інших називали „номадас“, тобто „такі, що переміщаються з одних пасовиськ на інші“). Також „сармата“, або „савромата“, означає „вождь“, або „князь височини“, або „пан високої гористої країни“, що, вочевидь, стосується північних сторін, бо в північному напрямку земля підноситься вгору. А Меховіта (кн. 1, розд. 2, с. 3) зазначає: *„Від Сарматських гір, що на 49 градусі широти, до Балтійського, або Венедського, моря, яке є затокою Германського океану на 55 градусі; а там, де не омиває море,— аж до 57 градуса широти і далі“*

Це обчислення доручаю увазі вправних і кмітливих географів і астрономів.

Книга друга

Розділ перший

Мацея Стрийковського Осостевіція, жмудського каноніка, Литовський літопис

Всесвітлішому і превелебному предстоятелеві й володарю, владиці Мельхіорові, з Божої ласки преблагочестивому жмудському єпископові, князеві Гедройцькому та ін. панові, вельмишановному меценатові.

Всесвітлий і прещедрий предстоятелю, високоповажний меценате!

Вивченню історії по праву належить перевага над рештою мистецтв, які, з огляду на свою видатну корисність, заслужено звуться „благородними"; про це свідчить і гадка того мудрого язичника, що проголосив історію вчителькою життя, і сама дійсність. Хто ж би то міг передати словом, якою важливою є історія для мужів-державців у розбудові імперії й управлінні нею, у винесенні рішень у сенаті? Адже звідти вони дізнаються, якими засобами всі великі імперії підіймаються з низин до вершин і з чого потім починається їх падіння. Нехай уже тут не повторююся про те пожиточне, що його може всяк і всякого стану почерпнути з історії для мудрого облаштування власного життя: про це я досить сказав у вступі, що передує цілому нашому творові.

А розпочав я цей твір як першовідкривач, не мавши жодного попередника; досі ніхто не міг стати провідником по історії Вашого литовського племени, що налічує стільки темних віків. Та все ж під натхненням Бога, який прислухався до моїх прагнень і їх заохотив, а також завдяки тому, що Він послав підтримати цю тяжку Атлантову ношу Алкіда, себто твою високість,— я ось-ось цей твір видам.

Попри те, що
буря лютує
Нині на наших ланах. І сам я, старий та безсилий,
Кіз своїх далі жену... А ця! Поглянь-но на неї:
Двох на горбі козенят у ліщині вона породила,
Так і лишила їх мертвими там, на камінні безплідним,*

усе ж я поставив Річ Посполиту понад особисті клопоти. Джерела, походження, ратні подвиги й Гераклові битви Вашої славної батьківщини Литви, плідної родительки стількох князів, полководців, героїв, королів та імператорів, досі було замкнено в темних льохах. Тому, щоб вони врешті-решт могли втішитися раніше не баченим світлом, я цю книжку, як і все інше, Твоїй прещедрій Високості надписую, присвячую, підношу, на вічне безсмертя імени прирікаю і передаю під захист від зловмисних наклепників. Адже беручись відшукати й оприлюднити те, чого раніше не здужали дослідити найвидатніші уми, я добре усвідомлював, що мій восьмирічний Гераклів труд наразиться на отруйні жала зоїлів (чиїм гавкотом нехтую, опираючись на силу істини). А втім, хоч би що подібне виходило у світ,— лихослівні заздрісники завше знайдуть, до чого присіктися.

Отож, прещедрий меценате, і достеменний звіт за моє дозвілля отримаєш, і побачиш, що з давніх-давен сім'я литовського і жмудського роду засіяно від войовничих племен кімврів і готів, котрі завше славилися і міццю та силою духу, і розкішшю переможних тріумфів. Нарешті, немовби віч-на-віч зустрінешся з тими князями авзонської крови, що пішли від Палемона чи то Публія Лібона, знатного римського патриція, котрого якимось божественним вироком занесло з кораблями на льодовиту Північ. Вони ж то й передали вам, нащадкам, цю безкраю батьківщину, і через послідовну й спадкоємну тяглість вдало прищепили галузки Китаврів і Троянд до твого, королівська високосте, гедройцького дому.

Утисячне звіряючи, читаючи й перечитуючи, я у поті чола, з немалими видатками і навіть на шкоду власному здоров'ю сумлінно все це опрацьовував; тож благаю, щоб твоя превелебна високість із вродженим людинолюбством прийняла цей даруночок — хай уже який, та все ж присвячений безсмертю імени твоєї високости й роду Гедройців. Пригадай оте Овідієве:

Сил забракло — та все ж похвальним є щире бажання,
Тож сподіваюся й цим задовольнити богів.
Ласки від них сподобиться й убогий, коли на жертовник
Замість ситих биків — скромне ягня покладе.

А тим часом молю Преблагого і Превеликого Бога, щоб серед цієї повсюдної колотнечі якнайдовше беріг неушкодженою твою превелебну

* Переклад Миколи Зерова.

високість — для батьківщини і для нас; і щоб дав нам усім, не втративши нашої свободи, жити в істинній вірі й утішатися загальним миром на хвалу Його імени. Отож нехай щасливо пробуває у здоров'ї ваша всесвітліша високість, якій я себе щонайпокірніше поручаю.

Кенігсберг, 16 вересня року 1580.

Вашої превелебної високости утриманець

Мацей, син Якуба, Осостевіцій Стрийковський історик і поет, жмудський канонік.*

Ми вже достатньо й переконливо тут показали, в яких країнах світу поселилися сини Ноя та їхні нащадки, також вивели певну і правдиву генеалогію різних народів, їхній початок і поширення: перських, індійських, вірменських, грецьких, італійських, німецьких, слов'янських, турецьких, македонських та інших, що походять від них, і суміжних з ними різних родів тощо. Ці докази можуть згодитися не лише для цієї нашої [праці], але й для зрозуміння іншими істориками (як домашніми, так і сторонніми), а також уважному й досвідченому в різних писаннях читачеві.

Тут почнемо справу [з розповіді] про славний литовський, руський і жмудський народ (про який раніше жоден історик чи хронікар не писав значної та систематичної історії, ані не прагнув того, ні не думав про те, звідкіля походив його [цього народу] ймовірний початок і [як відбувалося його] поширення) з допомогою Бога, який краще знає наше щире бажання щодо того. Тільки, як нам здається, слід спершу нагадати ласкавому читачеві, щоб він шукав смак не зверху, в голій горіховій лушпині, а, розгризши її добре, в середині самого ядра, бо тут нам важче було з великої праці тисяч істориків наводити, зіставляти і порівнювати [їхні міркування] для підтвердження чи дослідження правдивих висновків, ніж споживати страву, приготовлену з різної дичини й різних продуктів, приправлену травами. Тому тепер викладемо свідчення руських і литовських літописців про прибуття італійців з князем Палемоном, навіть облишивши спершу просту „страву“ про кімврів, гепідів, аланів і готів, стародавніх литовських предків.

Птолемей, милий читачу, той найбільш старанний у всьому світі географ, у тих краях, котрі нині широко обіймає у собі Велике князівство Литовське, а раніше охоплювало ще ширше, починаючи від ріки Танаїс, Дніпра, Богу й Чорного моря аж до Пруссії, від Двіни до Нарви й Богу і т. д., розташовує різні народи, про назву яких сьогодні ні знати, ні чувати, особливо в тих сторонах, де тепер Сіверське, Рязанське, Чернігівське й інші, котрі перебувають під московським пануванням, князівства, які лежать над ріками Танаїсом, або Доном, Волгою й

* Цю частину розділу, яка в оригіналі подана латинською, переклав Ростислав Паранько.

Дніпром, а також, де Київ, Волинь, Поділля, Підляшшя, Жмудь і сама Литва.

А перед тими стародавніми литовськими жителями в згаданих краях [Птолемей] називає: галіндів, бодинів, судинів, каріонів, амаксобітів, стабанів, стурнів, гепідів, ассубів, вибійонів, саргатів та омбронів (на тих теренах, де нині Люблін і Брест-Литовський).

Про це також читай у Йодока Деція

Також Пліній в „*Історії природи*“ (кн. 4, розд. 12; кн. 6, розд. 13; кн. 11, розд. 7; кн. 2, розд. 16 і т. д.), Кай Юлій Солін *Полігістор* (розд. 19, 20 і 23), Крант, Страбон, Помпоній Мела в „Скитії Європейській“ (кн. 2, розд. 1) згадують такі народи в литовських сторонах: есседони, евази, котти (має бути — готи), цімери і кімври, мессемани, костобоки, літалани, хоатри, роксоляни, гети, тусагети, неври, яких Солиній розташовує над Дніпром, гелони, алани, агатирси, й різними іншими іменами їх називають.

Свідчення

З цього виходить, що ті литовські краї (як це ще ширше й докладніше дізнаєшся, читаючи далі) не один народ виховали й розмножили в себе. Тому також мають у своїй мові багато змішаних слів — як латинських, так й інших народів. Одначе ті всі згадані народи, згідно з самою мовою та свідченнями тих же істориків, походять зі сарматів, від Ноєвого сина Яфета й від Яфетового Ґомера, а також від Ґомерового сина Тогорми, від славних народів готів і кімврів, від котрих також німці іншою генеалогією (від другого Ґомерового сина Твістона, або Аскана) ведуть рід, як це вже пізніше показано.

А від Тогорми, третього Ґомерового сина, Яфетового внука, Ноєвого правнука [походять] войовничі готи, побратими кімврів та їхні сусіди ятвяги, алани, половці, печеніги, яких почет у 14 тисяч був із самим князем Тогормою, як пише Філон. А вони відразу за 300 років після потопу, коли по змішанню мов біля Вавилонської вежі розмножилися в більші народи, потяглися з Ассирії в північні країни, аж поки не прийшли у ті землі, де сьогодні Чорне й Мертве море, які історики звуть *Понтом Евксінським і озером Меотіським.*

Походження німецького народу

Походження народів від Тогорми

Ґомерове й Тогормове потомство, живучи довгий час там у тих степах поблизу Чорного моря, де Меотіське озеро впадає у нього, від свого імені назвали [його] Ґомерським Босфором, потім по-грецьки Кіммерійським і Цимерським, а згодом самі були пойменовані кіммерами, а з плином часу — кімврами, змінивши літеру *е* на *в*. Пізніше, коли через плідне розмноження вже не могли вміститися в тих степах, з різними вождями розбіглися в різні країни світу. Одні рушили на захід й осіли над Пропонтидою на Азійському березі, де впадає сам Понт Евксінський (Чорне море) в Гелеспонт (Фракійське море) біля Константинополя, Галати і Халцедона (те море або Пропонтиду 1574 року я перепливав з небезпекою для життя, утікаючи від юдея, князя Йосифа *de Nexia* з Яном Бучацьким і Христофором Дзерським). А інші осіли в Таврії, де сьогодні перекопські татари й Манкоп, а також славні міста Кафа й Крим; інші зайшли до Фракії і до Дакії, де нині волохи. А про

Кіммерійський Босфор

Про це читай у *Християна Ціліція Кімвра „Про Дітмарську війну“*

Рух кімврів від Меотіського озера

А з тих, які в Таврії, розмножилися половці

тих кімврів, які межували з греками й вели з ними довгі війни, досить широко писали Гомер у своїй „Іліаді" й Аполлоній у поемі *„Про аргонавтів"*, а також Прокопій, Йорнанд та інші грецькі й латинські історики.

Інші обрали оселі в степах над рікою Танаїс, або Дон, і над Волгою. Інші широко розмножилися над рікою Богом, яку Птолемей і Солін звуть Гіпанім, і над ріками Дніпром, Десною та Сосною, і над іншими ріками. А інші, особливо старші, яким не годилося кочувати, залишилися над Чорним морем і Меотіським озером у тих степах, де осіли раніше. І всі вони потім були названі готами, гепідами, певкінами, або печенігами й половцями,— від полів і полювання або воєнних полонів. Усі довго воювали з руськими князями, про що буде [сказано] згодом.

Інші, рухаючись далі в північні землі, осіли в тих місцевостях, де нині Волинь, Поділля і Литва, а інші — над тим морем, яке звемо *затокою Балтійською* і *Венедською*, і Прусським, розлого розташувалися — там, де сьогодні фіни, шведи, литва, жмудь, курси, давні пруси й данці, які одностайно ведуть свій родовід від Яфета і його сина Ґомера, які вживали лише одну мову після змішання мов біля Вавилонської вежі, [а потім] поділилися на різні мови через віддаленість осель і місцевостей. Проте всі вони були хоробрі й від природи придатні до війни, про що виразно свідчить їхня лицарська доблесть (хоча [слава про] неї вже майже загинула через нестачу істориків і черствість людей). Бо коли довго жили над тим морем, яке омиває Пруссію, Данський, Шведський, Жмудський і Литовський край і яке минулого 1580 року я відвідав, трапилося так, що океан і його затоки так сильно розлилися, що раптово затопили бурхливим морем ті всі названі краї і забрали велику кількість людей з майном, з містечками, які тоді були, та з фільварками, внаслідок чого на кількадесят миль від морських берегів (тоді й ріки, впершись об збурене море, мусили вилитись) жорстока повінь усе зруйнувала. Тому народи тих приморських країв: данці, шведи, давні прусси, гепіди, жмудь і литвини, курси, литва (або лотігаїли), побоюючись такого другого потопу, і через те, що обридло їм життя в тих холодних і неврожайних приморських краях (у чому я сам переконався), рушили всі з жінками й дітьми з отчих земель, шукаючи вигідніших поселень. І всі, хоча розмовляли різними мовами, через спільну дружину були названі одним іменем — кімврами.

Причина відходу до Італії кімврів, готів і гепідів, литовських предків

Чисельність кімврів і гепідів — 300 тисяч

Усі історики визначають кількість їхнього війська в 300 тисяч, крім жінок і дітей, звідки видно, що така велика група людей не могла вийти з самої лише Данської землі — тільки з усіх навколишніх уже згаданих поморських країн, що й визнає Каріон, бо ми добре знаємо, що з Данського королівства і Гользацького князівства, за якими сьогодні залишилася лише назва „кімври", данський король зі своєї держави може зібрати найбільше 18 тисяч людей, здатних до бою. Але в той час литва, жмудь, курси, гепіди (литовські предки), ятвяги, прусси,

данці і т. д. всі разом називалися кімврами від предка Ґомера і Кіммерійського Босфору, звідки раніше вийшли. І рухаючись спільною дружиною, вони завзятою відвагою і навальною силою захоплювали римські володіння та чотири рази розгромили дощенту великі римські війська з їхніми полководцями. Це незабаром, милий читачу, побачиш із переконливих свідчень певних історіків.

Про це читай у *„Дітмарській війні" Християна Цілілія Кімвра*

А тепер ненадовго мушу перервати [розповідь], бажаючи підтвердити той потоп і морську повінь (яка вигнала з отчих земель кімврів і гепідів, литовських і жмудських предків) свіжою звісткою з наших часів.

1570 року від народження Христа, вночі наступного дня після Всіх святих надійшла така сильна і нечувана морська повінь, що, зненацька почавшись, залила приморські землі в низинному Німецькому краю, тобто Брабанційський та Озерний край, який німці звуть Зеланд, Голландське та Фландрійське князівства й обидві Фризії. А сталося це через сильні й довготривалі вітри, від яких морські береги віддавна укріплені високими греблями, щоб за звичайного піднесення після довгого відпливу морські води раптом через них не переливалися. Одначе тому, що впродовж усієї осени лютий вітер, переважно зі сходу й півдня, гнав воду від тих країн до Англії та Гібернії, так ніби тримав її на собі, наче якусь гору, а потім, коли напрямок вітру змінився, з великим розгоном, мовби з гори, та вода побігла назад, яку, хоч і сама швидко йшла вниз, вітер ще сильніше гнав, наганяючи за нею воду від англійського берега, внаслідок чого так бурхливо піднялося море, що, перелившись через усі греблі, з великою силою зруйнувало їх і, прорвавши собі прохід у рівнину, затопило ті країни Нижньої Німецької землі так раптово, що ніхто й не збагнув, звідки прийшла нагла смерть на людей і на худобу. В Андорфі, Дельфті, Герцогпусі, Мерімеді, Міттельбурзі, Гронінгені, Роттердамі, Амстердамі та інших головних і менших містах так високо піднялася вода, що по всіх вулицях [люди] мусили плавати на човнах, а з деяких високих будинків було видно тільки дахи, особливо в таких містах, як Дельфт, Дорт, Роттердам. У цих містах лише костельні вежі зі шпилями виглядали [з води]. А села навколо тих міст, звідкіля надходила найбільша кількість харчів, якнайкраще масло й голландські сири, потонули у воді з людьми й худобою, бо лежали на рівнині й вода нікуди не стікала, коли все зрівнялося з морем.

Затоплені краї Німецької землі: Брабанція, Зеландія, Голландія, Фландрія, Фризія

Затоплені славні міста: Андорф, Герцогпуссум, Мерімед, Міттельбург, Гронінген, Амстердам, Дельфт, Дорт, Роттердам й ін.

Роттердам — батьківщина Еразма Роттердамського

Найбільші міста і села Голландського краю загинули з людьми і з худобою. Потонули місто Римський Вал, Деукеланд разом із шістьма селами, весь Тольський повіт, як і місто Сарпоннес, місто святого Мартина Став із шістьма селами, Тегож із 17 селами, Бенфлет, Гіллернес із вісьмома селами, Сромслаг, Есенес, Гентонес з чотирма селами, Пулер з Амером і чотири села потонули повністю. У фрисландському місті Гріннінгу іспанський вельможа Дуа де Альба заклав міцну фортецю, бажаючи мати там оборонний замок, але як ті, які там варту

І з тамтих країв того ж 1570 року до Польщі прийшло багато голландців і нідерландців, які з дозволу короля Авґуста поселилися в Люблінсь-

кій землі та в інших місцевостях, що я сам бачив

несли, так і ті, які будували, всі разом з будівлею поринули [у воду], так що й не знати, де все поділося. Скрізь навкруги потонули як люди, так і худоба.

Я навів цей випадок для доказу того, що таке колись трапилося і литовським, жмудським, прусським і готським предкам, котрі мусили мандрувати далі через повінь моря, біля якого жили, бо ж у ті часи вільно було, аби якісь тамтешні мешканці [за потреби] радо перемінили батьківщину — це нині вже всі люди добре осіли, а тоді куди хто хотів, туди і переселявся, і сильніший народ вибивав слабшого.

А тут окремо він називає кімврів, а окремо німців. *Як Марсів народ — римляни*

Друга там влока

„Це сталося б, *якби у цьому віці був Марій*",*— слова Флора*

І, власне, як і Фабій *проти пунійців, так Марій проти кімврів, зволікаючи, врятував республіку.* Також цей підступ хотів використати проти нас московський [князь] 1580 року

Славний римський історик Тит Лівій, а за ним і Люцій Юлій Флор, описуючи діяння і римські [лицарські] вчинки римлян у війні з німцями, кімврами або готами (від яких віддавна справді походить литва), так мовить у третьому розділі третьої книги: „Північний народ кімври, а з ними німці та тігурини, втікаючи з останніх французьких місць, коли їхню землю затопив океан, шукали нових осад по всьому світу. І будучи вигнані з Франції та Іспанії, коли прийшли до Італії, вислали послів до Силанових таборів, який був римським полководцем, і просили, щоб римський лицарський народ дав їм трохи землі, начебто за плату — так, щоб їхню руку й силу використовував згідно зі своєю волею. Та яку землю (мовить [далі історик]) мав дати їм римський народ, коли самі були змушені вести між собою суперечки за рільничі права? Тоді прогнані, чого не змогли здобути просьбою, задумали домагатися зброєю. Але ні першого варварського нападу Силаній, ні другого — Манілій, ні третього — Цепіон не змогли витримати. І були розпорошені війська всіх трьох полководців та пограбовані їхні обози. Було б лихо (стверджує він), якби тоді не з'явився Марій. Проте й він, хоч і щасливий полководець, не посмів одразу вступити з ними в бій, очікуючи в таборі з римським військом, щоб через довгий час ту запальність і навальність жорстокого кімврійського народу приборкати.

Розділ другий

Свідчення Стадія, Плутарха, Деція, з додатком у певних місцях інших істориків, про кімврів, між якими були також гепіди, литовські предки

Йоан Стадій у коментарі для доповнення історії Флора так коротко пише про кімврів: „Кімври й німці з оточеного Кімврійським морем острова, який латиняни звуть *Кіммерійським Херсонесом* де сьогодні Данське королівство й Дітмарське, Гользацьке князівство і т. д., 640 року від заснування Риму, *згідно з Тацитом, який написав про звичаї германців,* і 100 років перед спасенним народженням Бога Христа, зібравшись зі своїми сусідами, як свідчать той же Тацит і Страбон, а також данські й шведські хроніки (зі шведами, готами, гепідами, де сьогодні жмудь, литва, лотва, з ульмігавами, де тепер прусси, з половцями, де нині Поділля, і з волинянами, зі стабанами, з амаксобітами, з омбронами, з ятвягами, які в той час, згідно з Птолемеєм і Йостом Децієм, жили в тих місцевостях, де сьогодні Брест-Литовський, Люблін і Підляшшя), вирушили до Іллірії, де тепер Слов'янський край, через дошкульність холоду, неврожаю та морський потоп. Там, в Іллірії, під містом Нортбеєю вони з військом завдали поразки та розгромили римського сенатора Курія Карбона, який у ті часи тримав ту державу або провінцію. Звідтіля збройною рукою після тієї перемоги повернули до Франції, або Галлії (яка в ті часи ще не служила римській потузі), і до Іспанії. І коли французи, іспанці й кельтібери вигнали їх зі своїх земель, вони рушили до Італії й там потім, коли не змогли випросити в римлян місця для поселення, розгромили римського полководця Юнія Силлана з військом. І коли втретє римляни послали проти них до Франції Марка Скаурія, як тільки війська стялися в бою, кімври і гепіди розбили італійців і французів.

Кіммерійський Херсонес

Про це читай також: Йост Децій у „Польських старожитностях".

Литовські, шведські й данські предки спочатку спустилися з півночі Іллірії на південь і на захід

Карбона розгромили, прямуючи з Іллірії до Франції та Іспанії

Прямуючи до Італії, розгромили Юнія

Розбили Скавруса і французів

Четвертому римському полководцю Кассію Лонгіну, який обурився на них, тігурини, німецький народ, товариші мужніх кімврів на кордоні краю алоброгів, який сьогодні називаємо Савойським князівством, між Францією та Італією, також завдали поразки і самого полководця

Алоброги — на тамтому березі Рони,

який нині є частиною Савойського герцогства і дофінату

Кассія Лонгіна та його товариша Люція Пізона вбили, і римські війська вщент розгромили.

Незгода й багато вождів в одному війську — шкідлива річ

Троє римських полководців проти кімврів і гепідів

Незгода й багато вождів в одному війську — шкідлива річ

Уп'яте римляни відправили до Франції проти кімврів трьох римських полководців: Квінта Цепіона, Кая Манілія і Марка Авреля. А що всі три хотіли командувати військом, то коли Цепіон, як призначений сенатом, привласнив собі перше місце, вони посварилися у Франції і поділили натроє між собою Французький край, а також і військо. Почувши про це, кімври й литовські гепіди з'єдналися з німцями, тігуринами й амбранами, або омбронами, щодо яких Людовик Децій, пишучи про Ягайлів рід (с. 35), визнає, що вони були з тієї країни, де сьогодні Люблін і Брест-Литовський, кажучи: *„Зупинилися за Омбронами, тобто за Люблінським воєводством та ін."* Тоді відразу кімври й гепіди вдарили на незгідливих римських полководців, котрих з великою їхньою поразкою розгромили і перемогли так жорстоко, що 80 тисяч римського лицарства полягло на полі бою і самих лише візників і кухарів повбивали 40 тисяч, і кімври, прусси, данці, шведи, німці, омброни, підляшани і гепіди, литовські предки, забрали два римські обози, також захопили в полон полководця Марка Авреля й убили двох синів бургомістрів. Тому римське поспільство, котре давно мало зло на Цепіона, після того нового нещастя посадило його [до в'язниці] та визнало винним за ту жорстоку й ніколи нечувану для Риму поразку, [визнало], що він погано і невміло командував, [не так] як належить полководцеві. Він був посаджений до темниці, де й помер в ув'язненні. Його голий труп виволік кат на Гемонське поле, де вбивали й вішали злочинців, а маєтки його забрала держава.

Таким чином одного разу турки завдали поразки християнським військам

Бо хоча тоді не було ще ні Любліна, ні Бреста, ані про них не чув Птолемей, але мали бути ті місця, звідки вийшли омброни

При Гемонських сходах

Причиною тієї жорстокої поразки римських військ [на чолі] з Цепіоном Трог Помпей та Юстин (кн. 32) уважають святотатство, бо Цепіон ще раніше вийняв з Толоссанського озера 110 тисяч фунтів золота й п'ять разів по 10 сотень тисяч пондів срібла. Ці скарби давно втопили в тому озері слов'яни тектосаги, за порадою своїх богів, бо зібрали їх з війни й зі здобичі (про що читай в Юстина).

Вдруге наші прямують з перемогою через Францію до Іспанії

Кімври і гепіди знову вирушили до Італії

Бій з німцями *на Аквах Секстієвих*

А кімври й гепіди, литовські предки, після тієї славної перемоги вдруге вирушили через Францію до Іспанії, звідкіля, коли вигнали їх кельтібери, повернулися до Франції, а там з'єдналися з тевтонами, німецьким народом, і з амбронами, які були (якщо вірити Децію) з Підляшшя і, порадившись між собою, вирішили перейти високі гори Альпи і здобути Рим та захопити весь Італійський край, завдяки такому щасливому успіху. Так тоді через два роки після тієї славної перемоги, з поділеним натроє військом, вони вирушили через гори Альпи, які є захистом Італії. Почувши про це, римський полководець Марій з гідною подиву швидкістю заступив їм дорогу і спочатку розпочав бій з німцями перед самим підніжжям гір у полі, яке звуть *Акви Секстієві*, як пише Флор, таким чином, що коли німецьке військо зайняло ріку й інші води, римські загони нарікали на Марія через брак води. Їм Марій відповів: „Адже ви — мужі, ту воду маєте у своїх ворогів. Ідіть і візьміть її собі!"

Ви, каже, мужі! Ось, маєте воду

Тоді з великим завзяттям, з криком та запалом поскакали італійці на німців, а німці-тевтони — на італійців, і так билися, що коли італійці перемогли німців, мусили пити з ріки воду, змішаною навпіл з кров'ю, тож більше випили крови, ніж води. За Веллеєм, першого і другого дня на полі бою полягло 150 тисяч кімврів і гепідів. А Оросій стверджує, що вбито їх 200 тисяч, а 50 тисяч захоплено [у полон], заледве 3 тисячі втекло. Їхній король Тевтобох був такий спритний, що з чотирьох, а часом із шести коней перескакував з одного на другого коня, а тоді, коли втікав, не встиг стрибнути й на одного, бо під час першого стрибка був схоплений. А що був він надто вродливий, стрункий і високого зросту, був прийнятий як особливе диво, бо коли його вели між іншими полоненими на знак перемоги посередині, над усіма було видно його.

„І була така різанина ворогів, що римлянин, перемігши, пив із кривавої ріки не так воду, як кров“,— Флор

Число знищених німців

Спритність короля Тевтобоха

Кімври з гепідами й наші амброни, які прямували до Італії окремим військом, почувши про поразку своїх товаришів німців, котрих італійці тоді називали тевтонами, а сьогодні — тудесками, не сумніваючись у своїй силі й перемозі, пустилися великою силою прямо до Норіка, а потім переправилися через гори та високі скелі, всупереч сподіванню італійців, бо була тоді зима. Дивувався цьому дуже римський історик Флор, кажучи: „Хто повірив би тому, що ті (тобто кімври), прийшли б узимку через Альпи, які від снігу підносяться вище від вершин Тридентських гір, до Італії, з великим ґвалтом усе руйнуючи і спалюючи“. Дивувалися розніжені італійці, що кімври наважилися в зимову негоду йти до них через високі скелі, бо ті гори, які я сам пізнав, завжди вкриті надміру великими снігами. Ми пройшли їх у Болгарії 1575 року, їдучи з Туреччини, з великими труднощами й небезпекою, і через кожну милю здихали нам коні, а ми всі, скільки нас було, йшли пішки, незважаючи на особи, часто мусили брести по пояс у снігу, іноді дехто провалювався по шию, тож ми мусили його витягати. А коли із засніженої вершини скелі скотилася грудка в кулак снігу, то заки долетіла вниз, була вже, як найбільший будинок, бо коли котилася, набирала на себе сніг, саме так, як у нас оце діти котять брилу снігу, а коли та брила летить з гори, то ламає кущі, дерева, а часом убиває простих людей. Як одного разу гельвети, або швейцарці, котрі були на боці кесаря Карла V, розбили в італійських горах велике військо французького короля, тільки звалюючи на нього сніг з вершин скель, коли воно зайшло між ті скелі. І так сніговою зброєю розгромили їх дощенту. Нас Господь Бог переніс цілих і здорових, крім коней. А те трапилося нам у тиждень перед Великоднем, коли вже там буває літо й у нас тепліше, але зима і сніги в самих горах були ще суворі. А що буває взимку! А тієї мандрівки ми мали десять днів з Фракії через Болгарські Балкани до мультанського Дунаю, який плине там на милю вшир під містом Урусцюком і Дзюрдзевом. А навів я це тому, що досвід багато чого вчить людину. *„Отож не зайве буде часом згадати про лихо“*, злу пригоду, з якої Бог допоможе виплутатися, а жалібне серце, згадавши, змушує для прикладу іншим розповісти. Але повертаю перо до розпочатої справи.

Кімври й гепіди йдуть до Італії

Гепіди й кімври, всупереч сподіванню італійців, узимку перебралися через Альпи

Альпи — гори, суворі великими снігами. Альпи в Болгарії турки звуть Балканами, а москвини — „Зімній пояс“. Сніги з гір летять брилами й купами

Гельвети в горах побили снігом французьке військо

Кімври, очевидно, були з наших сторін

Римляни хотіли перекрити кімврам перехід через гори

Катул обсадив Атесіс

Отже, очевидно, що з наших холодних північних країв були ті кімври, гепіди та омброни , які тієї зими витривало перебралися через Альпи і непрошеними гостями нагрянули в Італію. Римляни, почувши про це, відразу послали з військом Квінта Катула, Марієвого товариша, щоб перекрити перехід через гори. Але він швидко зрозумів, що важко буде опиратися такому потужному ворожому наступові, і з Альп відступив з військом на рівнинні поля й обсадив обороною обидва береги ріки Атесіс під Вероною. Крім того, він спорудив міст через ріку, щоб його воїни могли безпечно перейти до нього з протилежного берега, якби ворог притискував їх. Але навальністю й силою кімври та гепіди відбили Катула з військом від ріки Атесіс, тож він мусив втікати з римлянами, аж поки сам Марій негайно з Риму не відправився проти них і, перейшовши ріку Пад, з'єднав своє військо з Катуловим. Кімври також із варварською сміливістю брели без човнів і містків через ріку Атесіс, а коли ні щитами, ні руками не могли опертися бистрій воді, нарубавши великого лісу, спорудили гать, і так кімври зі страшним криком і гуком переправилися до італійців. І, як пише Флор, коли б вони так одразу навальним штурмом вирушили до Риму, то у великому страху й сум'ятті перебувала б держава.

Марій переправився через Пад

Варварська відвага кімврів

Якби вони загрозливим полчищем рушили на місто, то була б велика небезпека

Проте у Венеційській країні, яку Стадій називає *частиною римської Галлії*, оточеній водами (із заходу — Атесісом, зі сходу — Адріатичним морем, з півдня — Падом, з півночі — Натізоном), кімври розташувалися табором. А та земля над усіма італійськими краями найбільш розкішна врожайністю, лагідною зимою і погідним небом, у ній наші розлінилися, а Марій зумисне зволікав з битвою з ними, аж поки вони не навтішилися і не розбестилися споживанням хліба, вареного м'яса, а також солодкого вина у тій щедрій землі, адже звичайно воїнам шкодить розкіш, бо в ній найкращі лицарі бабіють.

Венеційські кордони біля Ломбардії

Підступ проти дуже відважного і [добре] підготовленого ворога

Зволікання по-латині — cunctatio

А потім наші милі й необережні кімври, думаючи, що Марій боїться їх, і тішачись, начебто вони вже загарбали Італійський край, декілька разів посилали до нього [послів], щоб зустрівся з ними в бою та призначив день битви. І той визначив їм на ранок наступного дня час і місце битви, як пише Флор, на широкому рівному полі, яке звуть *Кривим*, Плутарх натомість [говорить про] третій від вимоги битви день: у розділі „Марій" твору „Життя славетних мужів" ... за три дні до нон Секстілія [3 серпня], на Верцеленському полі"

Гепіди й кімври закликають до війни

І коли так обидві сторони завзято з великим шумом і криком вступили в бій, Марій, застосовуючи хитрі підступи, завдав поразки кімврам, тож їх на полі бою полягло 104 тисячі, а 40 тисяч захоплено в полон. Італійців також третина від того числа була вбита. Ця жорстока битва тривала впродовж усього дня.

Кімври зазнали поразки

А ту славетну, найбільш вдалу й блискучу перемогу для всієї Римської імперії (коли всі тремтіли перед кімврами), яку Флор приписує богам, Марій здобув не силою, а хитрим підступом, зволікаючи [з початком битви] і вишикувавши до неї війська. Цим підступом, як

Якщо годиться в це вірити, з допомогою самих богів

Марій підступом роз-

справжній полководець, посилив хоробрість [своїх воїнів], наслідуючи в цьому Ганнібала, який колись *під Каннами* жорстоко розгромив римлян.

громив кімврів

А чинив він так: спершу чекав, поки кімври в розкоші, як я писав раніше, розніжаться і зледащіють, тоді день бою вибрав туманний, щоб легко було несподівано вдарити на ворога, до того ж, вітряний, щоб пісок, зрушений вітром і кіньми, курився кімврам в обличчя та в очі, вибравши собі наступ за вітром. Також вишикував свої загони проти сходу сонця, і коли до півдня спав туман, а сонце ясно засяяло, відразу від блиску римської зброї та забрал здалося кімврам, нібито запалало небо, а через відбиття променів від зброї та сонячного блиску вони не могли дивитися на італійців, бо замість одного бачили трьох. І тут кожен представник лицарського люду й ротмістр може навчитися з тієї історії шикування війська, а ще більше дізнається, читаючи далі.

Порядок шикування Марієвого війська

А коли Марій уже так розбив і розгромив кімврів і гепідів, не меншу війну, як з ними самими, мав з їхніми жінками, бо вони з усіх сторін укріпилися возами та колесами і, стоячи нагорі того обозу, мужньо оборонялися, наче з веж або із замку, б'ючи штурмуючих італійців списами, рогатинами й [обстрілюючи] різними снарядами. А потім їхня смерть була ще більш достойна, ніж бій, бо коли італійцям ніяк не вдавалося здобути їх, самі кімврійки й гепідянки (від яких походять литовки) вели переговори з Марієм, через послів, подавши йому вимоги, щоб залишив їх при своїх вольностях (гляди, як прості жінки насамперед перестерігають вольності), аби потім могли стати жрицями богині Вести, згідно з римським жрецьким поганським законом, бо ж повбивали їхніх чоловіків. А коли не змогли того випросити, то спочатку в тому таборі подушили й повбивали всіх своїх дітей, щоб живими не потрапили в італійську неволю, а згодом самі сміливо б'ючись з італійцями до загину, інші, пообрізувавши свої коси або волосся, сукали мотузки й самі вішалися на деревах, на верхах возів і на дишлах, а інші, не бажаючи бути полоненими, мужньо сіклися з італійцями, давали повбивати себе на полі бою.

І не меншою була битва з їхніми жінками, ніж з ними самими

Кімврійські жінки мужньо обороняються з табору

Кімврійки ведуть переговори з Марієм, подавши йому свої умови

Жорстока приреченість кімврійок і величезна хоробрість

Подібну до тієї доблести знайдеш у їхніх потомків литавів у замку Пуллені в Жмуді, коли за Ольґерда здобували їх німці,— ті також, наслідуючи своїх праматерів, спалили своїх жінок і діток і самі себе повбивали, аби не потрапити живими в руки гордих хрестоносців. Про що прочитаєш у *Кромера (кн. 12, с. 201)*, у *Меховіти (кн. 4, розд. 22, с. 234)*. Але звідсіля ще далеко туди, отож повертаюся до справи.

Кімврійський король Белеус, хоробро пробиваючись крізь італійські загони, загинув на полі бою. Пізніше на тому побоїщі з кісток трупів, як стверджують італійські й шведські хроніки, масілленські італійці робили плоти навколо виноградників, а земля, сповнена кров'ю і жиром, стала надзвичайно родюча: добрий-то був погній.

Кімврійський король Белеус

Плоти з кісток

Розділ третій

Про готів, гетів і гепідів, литовських і слов'янських предків

Отже, милий читачу, цю оповідь про успіхи, доблесть і, зрештою, нищівний розгром хоробрих кімврів і гепідів я основую на надійному фундаменті історичної правди та вважаю, що в їхньому складі були й з їхнього народу походять литва, жмудь і лотва, як я уже це докладно подав в описі походження тих кімврів і готів від Ґомера Яфетовича та

Єзекиїл 38

його сина Тогорми. Також ці народи ясно описує св. пророк Єзекиїл у тих північних землях, де сьогодні жмудь, лотва, давні пруссии й литва, коли у 38 розділі мовить: *„Ґомер і Тогорма на крайній півночі“**.

І так самі німці не можуть привласнити собі доблести кімврів, хоча і Лівій, і Флор, де-небудь говорячи про кімврів, по-різному згадують німців. Це знайдеш у Флора (кн. 3, розд. 3), де він пише: *„Кімври, тевтони, тігурини й омброни, або амброни“* А тут під названими на початку кімврами слід розуміти стародавній шведський, данський, латиський народи і давніх пруссів, а також гепідів, литовських і жмудських предків, котрі жили в закутках і на берегах Балтійського океану, який сьогодні звемо Німецьким морем, як стверджує Флор і як описують Птолемей і Юлій Цезар у „Коментарях“. А на час того походу до Іллірії і до Італії з'єдналися вони з німцями, або тевтонами, як з сусідами, і з омбронами, яких Птолемей і Децій віддавна локалізують на тих теренах, де нині Підляшшя. А про гепідів, литовських предків, котрі завше були в сусідстві та як у воєнному, так і в побутовому товаристві з кімврами і гетами, про що завжди знайдеш ясніші від сонця свідчення і докази, [зазначимо]: якщо кімври й гети вчинили що-небудь славного, то також слушно це має бути приписане їхнім товаришам гепідам.

Про це також читай у Волатерана (кн. 2 „Географії“)

Хоч після тієї поразки залишилася немала частина кімврів, омбронів і тевтонів, або німців, одначе [вони] вже не змогли зміцніти, втративши таку велику силу. Тому одні, піддавшись римлянам, зоста-

* Переклад Івана Хоменка.

лися на італійському кордоні, інші осіли в німецьких краях й у Франції, ще інші, яким важко було відшукати собі осади, повернулися у ті північні країни, з яких раніше вийшли: до Данії, Пруссії, Жмуді й Литви, а інші — до озера Меотіс і ріки Танаїс, як пише Флор. А що, воюючи в Італії, Франції та інших далеких країнах, довго перебували в товаристві інших народів, тож через спільність і відмінності різних мов змінили свою мову, бо шведи й данці розмовляють іншою мовою, ніж німці, курлянди, а також рештки давніх пруссів, лотва, литва й жмудь, і мають всілякі запозичені слова з різних мов, що ми й чуємо.

І все ж, кімври, готи, гепіди, литва, жмудь, лотва, шведи, данці походять від одного народу, від Ґомера й Тогорми, хоча мовою та звичаями дещо відрізняються один від одного. Як також бачимо: ворони, гайворони, круки, галки, сивоворонки, сороки, які теж є одного роду, хоча дещо відрізняються пір'ям і голосами, проте всі вони однієї воронячої породи, й де летить гайвороння, там між нього мішаються галки, круки, ворони. Також коли кімври та готи рушили з Італії, з ними йшли й гепіди, литва, лотва, курси, як люд одного роду та землі, а русичі ж і слов'яни — як сусіди і т. д.

Тож нехай, милий читачу, вже буде досить про це, а тепер успішно й переконливо поведу раніше розпочату оповідь про самих готів, не менш славний лицарською доблестю народ.

Тоді, передовсім у походженні синів Ноя та їхнього потомства, я виклав початки готів, литовських предків, від Ґомерового сина й Ноєвого внука Тогорми, доблесні й славні справи яких приписують собі німці, данці та шведи (як і діяння вандалів і кімврів). І в цьому хибному судженні вони дуже помиляються, всупереч свідченням усіх сторонніх і, врешті, всупереч своїм німецьким історикам.

Задля стислости, не вдаючись до славних і давніх грецьких істориків: Прокопія Цезаря, котрий писав про Готську війну в першій, другій, третій та інших книгах, а також *Агатія Грека і Йорнанда — „Про історію готів", Блонда (кн. 8 декади 1, „Про занепад Римської монархії") і його ж кн. 1 декади 1, Корнелія Тацита* — про розташування німецьких земель і про тутешні звичаї тощо, *божественного папу Григорія і Рафаеля Волатерана (кн. 2)* і багатьох інших дуже сильних стародавніх істориків, новітніми їхніми ж німецькими істориками спростуємо їхні твердження.

Агатій (кн. 1 і 2), Прокопій Кесарійський („Про Готську війну", кн. 1—3) Йорнанд („Про історію готів"), Блонд (кн. 8 декади 1 і кн. 1), Корнелій Тацит, Божественний Григорій та ін. **виводять готів зі слов'янських країн**

Насамперед Тілеманн Стелла Сігненський, німецький теолог, описуючи виникнення *народів у „Генеалогії Христа"*, так пише про готів, називаючи їх гетами: *„Без сумніву, гети — це готи, і хоч багато хто вигадує, що вони з'явилися як автохтони на островах Балтійського моря, та все ж, оскільки, за свідченням Мойсея, початки людського роду — на Сході, то погоджуємося, що Північ і Захід залюднили нащадки Ноя, поступово просуваючись зі Сходу і т. ін., і т. ін."* А гети (говорить він), тобто давні пруси, литва, жмудь, лотва є готами, що цілком безсумнівно, хоча деякі історики вигадують, ніби ті перед віками народилися на островах Балтійського, тобто Данського, Шведського і Голланд-

ського моря. Але це недоречно, бо після потопу початки людського роду виникли на сході сонця, як про це стверджує Мойсей. Слушним є тоді твердження, що західні й північні країни були легко і швидко заповнені людськими народами, як тільки потомки Ноя подалися зі сходу сонця (тобто від Вавилонської вежі) на захід і північ. Оце тут маєш свідчення першого неабиякого німецького історика й теолога, який чітко доводить, що народ готів розмножився не з німців, ані зі шведів, а з гетів (яких Овідій, Пліній, Птолемей та інші описують у литовських, жмудських, московських, перекопських, подільських, волинських і волоських краях), і що гети не від них, але від гетів і гепідів пішли і данські, а тепер шведські острови в Скандинавії несподівано заселили.

А далі він пише: *„На півночі племенам було легше просуватися, бо там море не перепиняло шляху, як на середземноморському узбережжі...“* І поширилися, говорить він, людські народи у північних країнах, де сьогодні Литва й Русь, бо там дорогам не перешкоджає море, як це трапляється над берегами Середземного моря.

Прокопій Кесарійський

Грецький історик Прокопій теж називає готів гетами (*„Готська війна“, кн. 1 і 2*). Той же Прокопій також однією назвою „сармати“ іменує всіх готів, візіготів, вандалітів і аланів та вважає їх одним народом, бо (як він говорить) різнилися тільки своїми князями та вождями, якими були розділені. А що писав він історію за тих давніх часів, коли готи були благополучні, також описує їхні постаті (які я сам бачив) так: мали вони біле тіло, палеве волосся й великі очі, які бачимо сьогодні в усіх руських і слов'янських народів. Той же Прокопій (кн. 5) пише, що ті готи вийшли з тих місць, де нині москва, від ріки Дон, або Танаїс. А причиною цього вважає те, що (за його словами) трапилося деяким молодикам гнатися за оленем через ріку Дон, або Танаїс, і коли, полюючи, вони зайшли далі на захід, то, повернувшись назад до своїх, розповіли їм, що помітили на заході дуже гарні й врожайні поля та ріллю. Тоді вони, уповаючи на свої сили й зброю, прийшли з військом аж до Дунаю, скрізь здобуваючи перемогу, й потім, уклавши договір з римськими кесарями, дісталися до Італії і, нарешті, прибули до Іспанії. Так це [описує] Прокопій.

Якої вроди були готи

Прокопій (кн. 5)

Прокопій: „Переможно дійшли аж до Істра“

Спартіан у життєписах кесарів

Також Спартіан, описуючи життя кесарів, готів називає гетами, яких 300 тисяч розгромив кесар Клавдій II поблизу міста Мартінополя у Мізії, або у слов'янському краю Болгарії.

А Волатеранові (кн. 2) здається, що готи походять від кімврів, про яких Флор пише, що після поразки від Марія їхні рештки повернулися на Меотиду, де сьогодні між татарами повно слов'ян, а не німців.

Герби давніх готів і кімврів

Корнелій Агріппа в „Науці про геральдику“ (розд. 81)

Також і з герба видно, що саме з руських країв давні гети, які [зображення] ведмедиці носили як герб на хоругвах і щитах, як про це зазначає *Корнелій Агріппа в „Науці про геральдику“ (розд. 81)*, а кімври — бика, на знак своєї сили, алани — кота, поляки — орла, німці — лева використовували як герб.

А Сиґізмунд Герберштейн у *„Записках про історію московитів“ (с. 114)* пише так про Готландію: *„Готландія — також острів, підлеглий Данському королівству і т. ін.“* Готландія, повідомляє він, морський острів, підданий Данському королівству, який лежить у тій балтійській морській затоці, з котрої, як думало багато, вийшли готи, але той острів надто малий, щоб умістити на собі таку силу-силенну людей, якою були готи. Крім того, якби готи вийшли зі Скандинавії, як деякі твердять, а потім з Готландії до Швеції, тоді, напевно, вдруге повертаючись дорогою через Скандинавію, мусили б повернутися назад, коли згодом, як готи, з тих сторін вирушили до Італії. *„Це ніяк не в'яжеться з глуздом“* і не погоджується ані з розумом, ані з суттю справи,— говорить Герберштейн,— і жодним чином не стосується правди. І тут маєш друге очевидне свідчення, що готи походять не з Готландії, ані з Скандинавії, ані зі Швеції, а з Литви, Жмуді і з московських меотських і танайських країн, і це добре узгоджується у Йовія *(книга „Про посланців москвитян“)* з третім доказом щодо готів Димитрія, московського посла в Римі, який також виводить більшу частину готів з москвинів та заволзьких татар, а також із зібраної дружини й латиської та литовської черні, які перед тисячею і кілька десятками літ зі своїм королем Тотілою майже дощенту знищили Римську імперію і місто Рим.

А четвертий німецький хронікар Каріон *(кн. 3 монархія 4, вік 3)*, пишучи про готів, називає їх німцями з острова Готландії, котрі, як оповідає, частково оселилися в Латвійському й Литовському краю, бо ті обидві країни лежать через море навпроти Готландії. Але в цьому Каріон помиляється, що визнає мені кожен [навіть] найменш досвідчений історик, бо готи 253 року після [народження] Христа рушили з тих полів, що за Києвом, і великою силою, з 300-тисячним військом, вторглися у Фракію, що сам же Каріон у згаданій книзі пише всупереч сам собі. Там, воюючи за римські володіння, у вирішальній битві вбили імператора Деція з сином, про що буде далі. З цього ясно видно, що готи з таким великим 300-тисячним військом (крім жінок і дітей), правдоподібно, вийшли з тих теренів, де нині Москва, Литва, Волинь, Поділля і Перекоп, або Таврія, а не з Готландії, як припускає Каріон, бо з того острова, що має завдовжки не більше 18 миль, не могло вибратися таке велике військо, про що згадують Ваповський і Бельський. Бо й сьогодні данський король збере з неї заледве кількасот, а найбільше тисячу готового до бою люду, і то лише за нагальної потреби. А що також Каріон пише (не маючи змоги зі своїми готами обійтися без литви), начебто німці, діставшись з острова Готландії, мусили загарбати частину Литовського й Латвійського краю, а потім назвалися готами, то і це недоречне, бо готи перед 1345 роками були досить славні і страшні римлянам, перед стількома віками й перед прибуттям у Ліфляндію німців, які щойно 1234 року, за кесаря Фрідріх II й за папи Григорія IX привели до Латвійського краю орден хрестоносців і потім загарбали той край і були та названі лівонцями, а не готами (яких сила

Говорить, що немало є таких, котрі помиляються у своїх судженнях

З Герберштейном погоджуються Ваповський і Бельський. Тут Герберштейн чітко підтверджує, що готи не вийшли ні зі Скандинавії, ні зі Швеції, а з руських і литовських піль, де були половці

Павло Йовій [у книзі „Про посланців москвитян“]

Готський король Тотіла

Про це також читай у Кромера (кн. 7 і 1), а також у Волатерана „Про Готську війну“

Імператор Декій убитий готами й слов'янами

300 тисяч готів

на той час уже вигасла майже повністю). І тут помічаємо великий недолік не лише в самій справі, але й у лічбі років від 2533 року, коли готи були славні хоробрістю, аж до 1234-го, коли німці увійшли до Ліфляндії. Отже, готи пішли з литовських країв і з московських, а також із волинських, а не з острова Готландії, хоча мали в спільній дружині також данців, шведів, кімврів і німців (котрі поширилися над Прусським морем і на його островах), які всі однаково були названі готами, гетами, гепідами й кімврами, хоча були вони згромаджені з різних народів, що і сам проти себе свідчить Каріон, стверджуючи: *„Готи, вандали, ругіани, гуни не позначаються іменням одного народу"*. Тож не один народ маємо розуміти під готами, бо під тією назвою розуміються вандали (слов'янський народ), ругіани, гуни, з якого пішли угри, гепіди, а з них литва, жмудь, лотва й ін.

Каріон уже став на правдиву дорогу

Каріон теж пише, що частина готів осіла в кількох країнах Азії над Понтом і Пропонтидою біля Константинополя. Інші залишилися у Фракії та Угорщині; також ще сьогодні, говорить Каріон, кажуть, що в Таврії та Перекопі, де тепер перекопські татари, живуть готи, які вживають німецьку мову і звуться готами.

Каріонові слова

Але я сам недавно 1574 року був у всіх тих країнах, і у Фракії, і біля Константинополя, до всього добре приглядався, проте не бачив там жодних готів, котрі користувалися б німецькою мовою, ані не чув про них.

Там, у Фракійському і Болгарському краях, скрізь повно наших предків слов'ян, які живуть між горами Балканами. Також у Таврії, на Перекопі є залишки готів, або литовських і роксоланських гетів, руських предків, які розмовляють слов'янською (а не німецькою) мовою та в степах випасають худобу або чабанів [(тобто подільських волів)] і нині звуться бессарабами, татарами, словаками й сербами, а не готами чи німцями, яких там не побачиш, щоб мали свої поселення між татарами й турками. Бо в них немає більш мерзенного народу, як німецький народ, що я переконався на власні очі, і також кожен це скаже, хто знає ті краї.

Балкани — високі гори, що їх географи називають Родопеос і Гемум

Про це також читай: Кромер (кн. 7), Длугош і Меховіта (кн. 3)

Потім німець Йодок Людовик Децій, новітній історик нашого часу, описуючи *польську старовину, родину Ягеллонів і часи короля Сиґізмунда,* широко й переконливо веде оповідь про готів, виводячи їх з тих країв, де сьогодні Русь, Литва і польські землі. *„Звідки б не з'явився цей народ і т. ін."* Але звідки не походив би народ готів, не має значення після довгих доказів, бо,— говорить він,— не знайдеш під небом жодного народу, який міг би похвалитися більш справедливою і достойною доблестю славних готів, як ті народи, що розташовані в північних краях Європейської Сарматії, з яких були давні гітони, гетони або гепіди над Венедським морем, що його сьогодні звемо Курським, Жмудським, Прусським і Ліфляндським, предки жмудські й литовські, з яких також походили гети й даки, на півдні, де нині Волинь, Поділля і Волощина.

Слова Деція

Я сам над тим морем їхав три дні зі Жмуді до Крулевця

Всі історики свідчать про те, що ті ж готи жили в тих землях, де море або озеро Меотіс впадає в Понт Евксінський над рікою Доном, або Танаїсом, а також де тепер заволзькі й перекопські татари та московські русичі. Отже, говорить той же Децій, готи були народом з Європейської Сарматії і з тих названих країв завжди вирушали завойовувати римські володіння.

Про це також читай у Длуґоша, Меховіти і Кромера (кн. 7 і т. д.)

Таким чином, тоді готи впродовж довгого часу жили біля руси в степах і були названі половцями від піль або полювання і від полонів. А за імператора Авґуста, перед народженням Господа Христа, готи, з тих степів, де ми нині живемо, рушивши, почали нападати на римські володіння. Римський полководець Лукулл витіснив їх з Мізії, але згодом вони розбили двох римських полководців Оппія Сабіна та Корнелія Фуска з римськими легіями та військом, вели часті битви з Антонієм, а також з Каракалою й обома Антоніями — *Пробом і Вером,* та з іншими римськими полководцями. Про це докладно пише Оросій, славний і гідний довір'я історик (кн. 7, розд. 7 і кн. 7, розд. 9). Також вони вели війну 247 року від спасенного народження Господа Христа з першим римським християнським імператором Філіппом, Фракію та Мізію, маючи 300 тисяч війська, зруйнували, кілька разів перемогли Деція і, нарешті, 253 року вбили його з сином, як про це вже згадувалося.

Готи, половці

Доблесть готів-слов'ян

Про це також читай: *Светонія в „Авґусті", Діона Кассія, Прокопія, Павсанія в „Анналах"*

Мізія — сьогодні Болгарія

Потім 260 року, коли перський король Сапор захопив у полон імператора Валеріана і тримав його в такій жорстокій неволі, що з його спини (замість стільця) сідав на коня, знову готи з іншими сарматськими народами — москвою, русичами, литвою, лотвою, жмуддю, волинянами й іншими, зібравши велике військо, водою і сушею вирушили до Азії. Тут зруйнували Бітинію, майже повністю знищили Нікомедію над морем та пограбували і спалили той славний поганський храм Діани в Ефесі, збудований великим коштом усієї Азії. Вони також спустошили Македонію і Фракію, і з того часу, я вважаю, в тих краях широко розповсюдилися народи слов'янської мови, де і сьогодні скрізь живуть, що я сам спостерігав.

Головне місто Бітинії Брусса, тепер турки звуть Бруссою — від короля Пруссе, в котрого Ганнібал був вигнанцем

Згодом імператор *Флавій Клавдій* у Македонії та Угорщині розгромив їх майже дощенту, бо на полі бою загинуло і було захоплено [у полон] їх 300 тисяч, і імператор також захопив 2 тисячі галер або кораблів водної армади на Грецькому морі 270 року від [народження] Господа Христа. Про це також свідчать Йодок Децій і Каріон *(кн. 3, монархія 4, вік 3)* та ін.

Готи зазнали поразки на суші й на воді 270 і 273 року

Після того, як готи кількадесят років висиділи мирно після тієї поразки, знову 368 року вибилися з-під влади римлян. Вони розбили полководця Лупицiна й Максима з їхнім військом, заволоділи Мізією і Фракією, розгромили імператора Валенса під Константинополем та, захопивши його самого в полон живим, спалили, тоді обложили Константинополь та спалили навколишні землі, аж поки вдова імператора Валенса дарами і грішми не умилостивила їх так, що вони відступили від Константинополя, як пишуть Каріон і Йост.

Перемога готів 381 року

Готи переможені

Потім 383 року під Константинополем імператор Теодосій переміг їх і вигнав з Фракії.

Святі доктори

Єретик Пеллагій

У той же час процвітали святі доктори Ієронім, Авґустин й Амбросій та бунтувався в Англії єретик Пеллагій, якого святий Авґустин переконав Святим Письмом.

Про це також знайдеш у Клавдія Клавдіана у „Стіліконі і Гонорії" та ін.

Тепер є також замок Радогост у московському Сіверському краю

Згодом, за Теодосієвих синів, імператорів Аркадія та Гонорія, 405 року від [народження] Господа Христа, 4349 року від створення світу і 1157 року від заснування Риму готи зі своїм королем Радогостом знову вторглися до італійських країв. Було їх 200 тисяч. Їх розбив Стілікон у міжгір'ї недалеко від Флоренції біля Апеннін. Там же поліг їхній король Радогост. А те ім'я Радагост, або Радогост, мабуть, є власне слов'янське — мовби сказав: „радгостям", бо імена Радогост і Доброгост побутують у давніх слов'ян.

Готи взяли Рим

Готський король Аларіх

Однак інший готський король Аларіх сильно помстився за ту Радогостову поразку і смерть: 412 року від [народження] Христа і 1164 року від заснування Ромулом міста Риму він здобув й загарбав Рим, голову та пана всього світу. Король Аларіх заборонив рухати храмові речі, але три дні готи жорстоко спустошували місто. Пізніше за імператора Гонорія, завоювали країну Кампанію, Бруцію та Луканію. Про це читай у *Клавдія Клавдіана в „Стіліконі і Гонорії"*, який теж виводить готів, або гетів, з тих полів, де русичі, подоляни й болгари над Дунаєм. Там же військову раду короля Аларіха він описує такими словами:

Довговолоса, зодягнена в шкури, сиділа старшина —
Курія гетів; вкривали її зарубцьовані рани.
Крокам тремтливим — підпорою спис: на древка високі
Замість ковіньок спирались; похилі — та не беззбройні і т. ін.

Готи вдруге здобули Рим

А коли помер Аларіх, [готи] з новообраним королем Атаульфусом вернулися до Риму і проти волі свого короля пограбували місто, проте не спалили його.

Втретє взяли Рим

Пізніше, 548 року від [народження] Христа, а від заснування Риму 1300, через 136 років по Аларіхові, ті ж готи зі своїм королем Тотілою втретє узяли Рим, а після вандальського короля Генсеріка — четвертий раз — на 21 році панування імператора Юстина.

Євнух Нарзес

Про це читай у *Платіна, Деція, Йовія та Волатерана (кн. 7)*

А потім перс-євнух Нарзес, полководець імператора *Юстиніана*, розгромив дощенту останніх готських королів Тотілу й Тею та вигнав з італійських земель майже весь хоробрий готський народ. Одні з них осіли в Іспанії, інші — у Франції, а ще інші через німецькі краї пішли до своїх давніх побратимів у ті північні сторони, де жили давні пруссі, жмудь, литва, ятвяги та інші, які здавна були одним народом з готами і з ними разом вирушали на різні війни з тих холодних закутків до чужих країн. Хто захоче ширше прочитати про них, знайде повний опис їхніх доблестей у різних істориків, бо знаменитий грек Прокопій Кесарійський,

який завжди перебував у війську біля полководця Белізарія, широко й достатньо відобразив у кількох книгах і томах їхні подвиги з римлянами та греками. Також Григорій і Павло Оросій, Светоній, Йорнанд, Гвідо Равенський, Блонд, Корнелій Тацит, Спартіан, Леонард Аретіпій, Аббас Успергський, Аблавій Марк, Антоній Сабеліцій, майже другий Лівій, Волатеран, Бергомензіс, Тілеманн Стелла, Блонд й Олаус Великий, упсальський архиєпископ, обидва з роду готів, Мінстер і Навклер, історик, гідний великої довіри, Еразм Стелла й багато інших визначних і славних істориків як давніх, так і недавніх часів, багато писали про готів, хоча й по-різному (бо кожен хоче приписати їхні доблесті своєму народові). У них старанний читач легко може втамувати свою спрагу [знань]. Тут я лише коротко навів тих істориків певні докази, які стосуються нашої сарматської, руської, польської, литовської історії, про що також далі дочитаєшся докладніше у міркуваннях про походження наших литовського та руського народів. А тепер уже візьмемося до самої суті розповіді, закладаючи переконливий початок литовської історії з прусських хронік, перш ніж розповімо про приплиття Палемона або Публія Лібона у ті сторони з Італії.

Розділ четвертий

Про першого прусського короля Вейдевута, вибраного з літаланів, і про його синів Літвона та Замота

Еразм Стелла Лібанотан у другій книзі „Прусської давнини“ про справжніх литовських предків, які походять від хоробрих готів і гепідів, і кімврів, а також про першого литовського князя Літалана та про жмудського — Замота, так пише до прусського маґістра Фрідріха: „За часів панування римського імператора Валентиніана, тобто 366 року від [народження] Христа, алани, або літалани, північні люди, які межували по сусідству з пруссами (звідки ясно, що то був литовський народ.— [*М. С.*]), коли розпочали війну проти Римської імперії, то після тривалих і частих нападів на римські володіння були розгромлені сікамбрами“

Сікамбри — могутній німецький народ над рікою Рейн

А друга частина тих аланів, або літаланів, слабша й не така придатна до війни, що тоді залишилися вдома, після тієї поразки від сікамбрів, утративши багато ратної молоді, не дуже безпечним уважали сидіти у власній батьківській землі, тому із жінками, дітьми та великою громадою невільників-слуг відійшли до прикордонних боруссів, або пруссів. Усі предмети домашнього вжитку і майно вони везли зі собою на кибитках, на колимагах, а також пригнали зі собою всі стада всякої худоби, з якої цей народ найбільше жив, а самі піддали себе у віру й оборону давнім пруссам (котрі були з литвою одним народом). Пруссі прийняли їх радо, бо, збільшившись у своїй кількості, тим легше давали відсіч усяким народам, найбільше ж у той час боялися німців, котрі жили над Віслою, де сьогодні Кульмінський край, і часто вибивали пруссів з тих місць, якими вони володіли.

Поступилися тоді пруссі аланам територією для спільного проживання у своїх землях, а ті також дозволили боруссам спілкуватися зі своїми дівчатами, бо не мали жодного подружжя, але всі спільно спілкувалися з жінками. Через що за короткий час так швидко виросли чисельно, що перевищили всі сусідні народи: мазовчан, поляків і німців. Потім з тієї чисельности, через тісноту кордонів, почали між собою один

одного утискати, бо як кому сподобалось і як собі хтось уважав корисним, стільки брав і посідав землі для себе і для коней. Через це поставали між ними різні сварки й чвари, які часто закінчувалися взаємним убивством. Так тоді саме життя зробило той грубий і незгідливий народ єдинодушним, тож для встановлення короля почали скликати сходки, де, як ведеться у простого люду, сяк і так, по-різному, обговорювали ту справу.

Промова й судження Вейдевута, літаланського князя, старшого між пруссами

Король над бджолами, або матка

Там літалан Відвутос, або Вейдевутос, котрий перевищував інших і гідністю, і розумом (бо був багатий великим почтом слуг, за що також набув слави в чужих землях), сказав так: „Коли б ви, борусси, не були дурніші від ваших бджіл, не було б жодних чварів за те, за що між собою сперечаєтеся, бо бачите, що бджоли мають короля, наказів якого слухаються, котрий рядить їхніми справами, кожну з них приставляючи до відповідних робіт, котрий, виганяючи геть з вуликів, карає непокірних, дармуючих, несправедливих і нікчемних, за наказом якого всі виконують і завершують свої діла і справи. Ви, які це бачите щодня, наслідуйте їх як своїх вождів і встановіть собі короля та будьте покірні його волі. Хай він припинить сварки між вами, приборкає вбивства, карає злодійства, боронить непорочність, а також сам нехай має над усіма без винятку закон, суд і владу“.

Вейдевутос — перший король чи князь боруссів, або давніх пруссів, і літаланів, литовських предків

Достойність звичайно змінює звичаї

Становлення Вейдевутової держави в Пруссії та Литві

Вейдевутові закони та постанови

Цей звичай також зберігався за давніх єгипетських царів

Бенкети

Почувши це, прусси одразу з великим криком погодилися, промовляючи: „А хочеш ти бути над нами бойотерос?!“ — що їхньою мовою означає „король бджіл“. Так літалан Вейдевутос з литовського народу, про що свідчить і саме ім'я, не погордивши їхніми голосами, за згодою всіх, став першим боруським і літаланським (або литовським) королем, котрому, хоча також був з простого мужицького й поганського роду, вистачало, одначе, королівської великодушности. Бо, як тільки був висунутий простим народом на королівський престіл, не до іншої справи звернув свій розум, а щоб наслідувати князя або вождя бджіл. Тому спершу простий народ, що тинявся сюди й туди, він замкнув у певних границях, взоруючись на порядок бджіл, які в окремих вуликах виконують свої роботи, і схилив їх до сільськогосподарських робіт, щоб одні землю обробляли й засівали, щепили фруктові дерева, інші — щоб поралися біля бджіл, інших — до худоби, стад, ще інших призначив до рибальства. Також встановив закони: щоб жоден господар не тримав більше худоби, ані челяді понад необхідне для своїх робіт, а інших щоб продав або повбивав; щоб ніхто не годував, ані тримав калік, некорисних та непридатних до праці. Він дав також волю і право, згідно з яким синові було вільно задушити батька, пригніченого старістю або не здатного через слабкі сили виконувати роботи, щоб даремно не їв хліба; і [наказав], щоб кожен залишався з однією жінкою. Потім, бажаючи привести той простий люд від тваринної жорстокости до смиреннішого життя, він винайшов спосіб ситити мед і встановив часті бенкети й загальні корчми, віррячи, що тим він пом'якшив їхні жорстокі наміри, в чому не помилився, бо швидко вони дійшли до великої розніженої м'якости, тож він довів їх до того, чого й хотів.

Гостинна люб'язність

Згодом постановив, щоб вони виявляли гостям чемність і людяність, бо ж тими справами найбільніше зміцнюється дружба між людьми.

Про це читай у прусських хроніках і космографіях Гаспара Генненбергера

Після своєї смерти король Вейдевут залишив чотирьох синів, але інша прусська хроніка, друкована по-німецьки, свідчить, що він мав дванадцять синів, яких імена були такі: Саймо, або Займо, Неідро, Судо, Славо, Натанго, Барто, Галіндо, Вармо, Ого, Помезо, Кульмос і Літвос, або Літаланос. Батько Вейдевут, досягнувши віку 116 років, поділив їх таким чином: старшого Саймона, або Займона, призначив у своїй столиці над іншими братами, котрій той від себе дав назву Земойдзі, коли йому теж та земля дісталася в уділ між іншими братами. Він же також і Самбію, другий край, назвав від себе Самлянд. З цих двох князівств за часів поганства здатних до бою ставало 40 тисяч вершників і 40 тисяч піхотинців. А заради спадку Саймона прусські хрестоносці частими війнами доходили до Литви, Жмуді.

Народ і число Вейдевутових синів

Саймодз, або Земойдз, і Самбія названі від Саймона. 80 тисяч народу виходило до бою зі Жмуді й Самбії

Судовія, теж названа від Вейдевутового сина Судоса, прилегла до Підляшшя, Жмуді та Литви — з неї виходить 6 тисяч вершників і 8 тисяч піхотинців. Натангія, третя область, названа від Натанга. Четверта — Надровія — від Надра. П'ята область Славонія, котра за часів давніх пруссів уважалася удільним князівством, часто була руйнована Литвою та хрестоносцями. Від Литовського князівства відділяє її ріка Мемель, або Німан. Бартенлянд, названий від Бартона, межує з Литвою 70 озерами й пущами, тому Литва ту область, як прилеглу, теж часто спустошувала, нападаючи на неї з хрестоносцями.

Судавія — від Суда

Натангія

Надровія

Бартенлянд

Галіндія, з котрої, за прусськими хроніками, виходило 60 тисяч людей до бою за поганства

Галіндія, названа від Галінда, яка межує з півдня з Мазовією, область велика і така залюднена, що численні мешканці-погани не могли вміститися в ній; за воєнної потреби виходило звідти 60 тисяч людей.

Вармія

Вармія, або Вармеландія — взяла ім'я від Варма; у ній є Вармінське єпископство, славне Госсіусом і Кромером.

Гоґкерландія

Гоґкерландія — область, названа від Гоґа.

Кульма

Кульмія (сьогодні зветься Хелмом), названа від Кульми.

Помезанія

Помезанія, одинадцята прусська область, названа від Вейдевутового сина Помеза; через неї пливуть ріки Вісла, Ельба, Друзно, Дробніца, Везера.

Коли тоді сини першого прусського короля Вейдевута так поділилися землями, деякі з них не були задоволені своїми уділами, боролися між собою за зверхність панування, через що той прусський і аланський народ, котрий уже призвичаївся до тривалого миру, спонукали до воєн між собою і часто вели битви один з одним. Тому Літалан, або Літвос, молодший син, як пише вже згаданий Еразм Стелла, від матері-аланки і батька-алана (бо Вейдевутос, прусський король, був уроджений алан) був підтриманий допомогою своїх аланів, або літаланів. Але, оскільки борусси та інші брати ненавиділи його, як народженого від іншої матері, і мали могутніші війська від нього, то Літалан мусив поступитися їм у внутрішніх міжусобицях.

У такий же спосіб Ваповський й інші пишуть про нашого Леха і про Чеха

Тоді, після великих боїв, розпочатих з обох сторін, постановили припинити незгоди між собою, [таким чином], щоб Літвос, або Літалан, молодший Вейдевутів син, народжений від матері-аланки, зі своїми аланами повернувся до Аланії, вдруге посів землі своїх предків і там панував у них, згідно зі своєю волею, а Борусський край вільно віддав своїм братам, народженим від матері-борусски.

Міжусобиці й згода Вейдевутових синів

Тоді князь Літво, або Літвос, прийняв ті умови, як старший, та з великим числом своїх аланів (як колись Лех, згідно з Ваповським, з Карвації) вийшов з Прусського краю, а коли вони сильно розмножилися, то легко заповнили й заселили колишні (старі) місця і поселення своїх предків, які знайшли пустими. І від того їхнього князя Літалана, або Литвана, ті люди, котрі раніше були названі аланами, пізніше звалися літаланами, а тепер звичайно називають їх литванами. Так Еразм Стелла виводить назву литовського народу від Літалана, вже згаданого Вейдевутового сина, прусського короля.

Причина Літаланового виходу з Пруссії до Литви подібна до Чехової й Лехової з Карвації та зі слов'янських земель

Алани літаланами, а потім литванами названі від князя Літалана

А інші прусські хроніки пишуть, що це було 373 року після [народження] Господа Христа. Від цього часу до сьогоднішнього 1580 року вже виповнилося 1208 років, звідкіля видно, що литва в тих місцевостях, де тепер перебуває, давніша, ніж ми, поляки, в Польщі, якщо віримо Ваповському, який Лехове прибуття до Польщі визначає 550 роком після [народження] Господа Христа. Цьому прибуттю, коли поляки з Лехом осіли в Польщі, сьогодні було б 1028 років, хоча Кромер та інші їхнє прибуття подають без [зазначення] конкретного часу.

Рік прибуття князя Літалана до Литви

Отож Літалан, або Літвос, панував у Литві й Латвії 373 року по Христі. А Займо, його другий брат, Земоідський край (який Страбон зве Самією, *„маючи на увазі Жмудь"*), назвавши від свого імені, широко і могутньо укріпився в ньому. Його також деякі історики називають Судавією, про що Стелла пише так: *„А борусси, щоб краще убезпечитися від сусідів-германців, уклали союз із судинами, або ж судовітами, котрі мають осідок за рікою Кронієм і вважаються аборигенами того краю. Вони були найсильнішими в доблесті й благочесті"*.

Князь Займо

Власні слова Еразма Стелли

А борусси, щоб бути безпечними від сусідніх німців, подружилися з судинами, або судовітами, котрі за Крононом, тобто за рікою Німаном (згідно з Птолемеєм), мають свої поселення в тій країні, від початку світу були її мешканцями і, як уважалося, в той час відзначилися лицарською доблестю і могутністю. Там же, трохи далі, пише той самий Стелла, що судини, або жмудини, в той час єдині з курами, або курсами, які жили над морем, були більше потурбовані, ніж переможені римськими військами: *„Римською зброєю радше роздратовані, а не переможені"* Римський полководець Друз, як свідчить Пліній, воював з німцями водною армадою, саме він першим серед інших римських полководців вивів кораблі у Північний океан. [Пліній] також пише, що прусську країну Судинію, котра віддавна була єдиною зі Жмудським краєм і [мала з ним] єдину мову, римське лицарство *„замість Судина —* Суберія" називало, личаною — від лика, бо в тих землях бачили людей, які й нині використовують лико для взуття та на інші потреби.

Петро з Дузбурха у своїй хроніці жмудський народ судинів називає судовітами — від гною, бо по-жмудськи „судос" — гній, а жмудь звичайно звикла жити у вежах разом з худобою, особливо простий народ

Натомість Страбон у „Географії"

(кн. 7) пише, що римські полководці не могли пройти у північні краї далі ріки Альбіс

Слова Еразма Стелли про жмудську могутність

Давній жмудський одяг

Далі Стелла зазначає, що ті судини (жемойдські побратими, бо й сьогодні там усі розмовляють жмудською мовою) через багатство бурштину, який вони щедро знаходять у прилеглому морі, часто були турбовані війнами чужинецьких народів, бо попробували вони не лише римської зброї, але й зазнали нападів саксонців, котрі, наїжджаючи, силою заселили Англію, *„від яких завзято боронилися на суші й на морі"*. Пише [Стелла] також про їхні звичаї та одяг. Мали, говорить він, ці люди своїх короликів або старост, чиїх законів вони слухалися, займалися рільництвом, зналися на торгівлі. Одяг у них був такий, що чоловіки носили вовняне сукно, а жінки — полотняне, а шиї прикрашали обручами з міді або з бронзи, у вухах також вішали кільця,— все це, як бачимо, досі зберігає простолюд у Жмуді, яка межує з морем, у Курляндії, Пруссії, Ліфляндії. Звідси видно, що здавна то був один народ з литвою, однієї, як то й нині може помітити кожен, мови, і всі вони справді походять від готів, гепів, або гепідів, половців, кімврів й аланів.

А тих аланів, котрих спершу побачив Еразм Стелла, розміщує в тих краях, де тепер жмудь і литовські кордони, прилеглі до Пруссії, хоча деякі також виводять їх з народу скитів. Але і Птолемей, і Пліній (кн. 4, розд. 12) це пишуть, як і *Йодок Децій у „Польській старовині"*, котрий це докладніше доводить, власне, ставить аланів між сарматськими народами в тих же місцевостях і границях між роксоланами, гетами і пруссами, де сьогодні Литва, [зазначаючи, що вони] завжди були в співтоваристві і [спільних] воєнних походах із готами та вандалами, як і гепіди, котрі також були одним народом з литвою, на що чітко вказують й імена, і прізвища їхніх князів та королів, бо жмудь і литва звичайно на *„-мунд"* за поганства називала своїх князів і шляхетські доми [іменами], що узгоджуються з давніми іменами гепідських, готських і вандальських королів, якими були: король гепідів Турісмунд, який воював в Угорщині з лонгобардами, та Гвімунд, якого потім власний зять убив і з черепа його знятої голови зробив чашу та пив з неї до своєї жінки Родісвіди, Гвімундової доньки, котра з помсти за свого батька жорстокому чоловікові справедливо помстилася, вбивши його, про що ширше знайдеш у Волатерана (кн. 7). Тож імена давніх гепідських королів: Турісмунд, Гвімунд, Трасамунд, Гунтабунд, Гилімир і т. д. узгоджуються з литовськими, як-от: Альгімунд, Пісімунт, Гермунт, Ромунт, Наримунт, Довмунт, Скірмунт, Сундамінд, Відесвід, Родісвід, Монтивід, Морівід, Гілігін, Алігін і т. д., а в давніх історіях: Гілімір, Аларіх, Радогост і т. д. Про це знайдеш у діяннях готських, вандальських у різних істориків тисячу прикладів, якщо власне захочеш порівняти справу зі справою, ім'я з іменем.

Королі гепідів

Це також знайдеш далі в руській хроніці про Святослава

Волатеран (кн. 7 „Географії") і Йодок Децій з Морівідо, як і в книзі Волатерана

Розділ п'ятий

Длуґошева і Кромерова думка про Литву

Про це Длуґош пише у своїй „Хроніці", що підтверджує і Кромер *(кн. 3, с. 61 першого видання і с. 24 — другого).*

Під час внутрішньої війни, розповідає він, яка велася між Юлієм Цезарем і Помпеєм, зібралася якась римська дружина і, покинувши Італійський край, після довгого мореплавання та подорожування осіла в тих північних краях над Прусським морем і там заснувала місто, котре Ромнове, або Ромове (немовби *„Новий Рим"*), від Риму назвали. І було те місто в пруссів-поган аж до приходу хрестоносців найголовнішою столицею краю, яке також забрав від них 1017 року польський король Болеслав Хоробрий, коли мстився за вбивство св. Войцеха. А те угрупування італійців приплило сюди морем зі своїм вождем Лібоном і висадилося на берег над затокою Венедського моря, де сьогодні жмудь, лівони, або литва, і від Лібона названий той край Лівонія, або Литванія. А довести це допоможуть мені ріка Ліба та однойменне містечко в самому гирлі тієї ріки, де вона впадає у Балтійське, або Прусське, море за Мемелем, або Клайпедою, їдучи до Ліфляндії, котре здогадно могло бути засноване тим Лібоном. А для повнішого й ґрунтовнішого доказу тих Длуґошевих і Кромерових слів додам свідчення *Лівія та Флора про діяння римлян; вони, простежуючи колотнечу громадянської війни між Помпеєм і Юлієм Цезарем,* у кн. 4, розд. 2 описують того Лібона як морського полководця такими словами: *„Звісно, Долабелла й Антоній, отримавши наказ захопити протоки Адріатичного моря, стали табором — один на іллірійському, інший — на коркирському березі; проте, оскільки на морських просторах уже панував Помпей, то Помпеєві легати Октавій і Лібон раптово звідусіль оточили його (себто Юлія Цезаря) табір величезним флотом; голод змусив Антонія здатися і т. ін."*

Длуґош подає 1015 рік

Князь Лібо

Литву й Латвією названо від Лібона — Лібонією, *з часом — Лівонією і Литванією*

Свідчення Лівія та Флора про Лівона

А далі, я так думаю, як тільки Цезар розгромив Помпея з військом, і коли єгипетський цар наказав убити його, ще довго тривали жорстокі війни в Азії, Африці, Європі і, зокрема, в Греції, Італії, Іспанії, а також в Єгипті і на всіх морях тривали переслідування Помпеєвих товаришів і полководців. А той, котрого тут згадував Флор, Публій Лібо, будучи

Ліба — місто й ріка на самому жмудському кордоні

його, [Помпеєвим], полководцем і маючи на волі готову водну армаду, далі втікав зі своїми від гніву ворога Цезаря, а що поблизу Італії не міг бути безпечним, почувши про пустині в північних землях, свідомо шукаючи собі вільного поселення, приплив у ті сторони, де сьогодні живуть жмудь, прусси, литва, лівонці (або лотва), й у Курляндії заснував Лібу, місто над морем, від свого імені [назване], та Новий Рим — Ромнове (подібно Візантію Константин Великий перехрестив на *Новий Рим*, відступивши старий Рим папі).

Новий Рим

Меховітове судження про походження литви з моїм коментарем

Матіяс Меховіта, доктор астрології й медицини, краківський канонік, якого „Хроніка польська" вийшла друком латинською мовою (хоч і відмерла), між іншими справами Ягайлового королювання так просто й коротко (кн. 4, розд. 39, с. 270) веде мову про початок литовського народу: *„А щоб дізнатися більше, варто звернути увагу, що, за давнішими повідомленнями, „деякі італійці, покинувши Італію і т. ін."*

Поширене уявлення,— мовить він,— про походження литовського народу оперте на переказах старих людей про те, що деякі італійці, покинувши Італійський край, прийшли до Литовського краю і дали Литві, відповідно до своєї вітчизни, ім'я „Італія", а литовському народові — італі. Ці назви їхні нащадки з часом змінили, назвавши край Літалією, а себе — літалінами. А потім,— оповідає,— русичі й поляки, які межували з ними по сусідству, вчинили ще більшу відмінність, прозвавши їхню землю Литванією, а людей — литванами, як і сьогодні їх звуть.

Італійці — до Литви. Литва — Італія

Літалія, літаліни

Пише далі Меховіта, хоча не до речі, що ті італійці спершу збудували місто Вільно, *„на 57 градусі широти"*, і від імені князя Віліуса, з яким раніше прийшли в ті краї, найменували [його] Вільно, також від того князя дали назви рікам, які пливуть під тим містом,— Вілія та Вільна. І хоч у цьому старичок помилився, все ж йому й за те, що писав з бажанням, читач повинен дякувати.

Сучасники ставлять 51 градус

Здогад Меховіти про Вільно

Також Жмудський край,— оповідає він,— назвали своєю мовою, що означає *„нижня або нижча земля"*, але й тут, хоча і був в Італії, не вгадав, бо якби італійці назвали Жмудь „нижньою землею", то дали б їй італійське найменування.

Далі старичок Меховіта пише вже, до речі, таке: *„А деякі, не знаючи історії, воліли називати Литву від слова „lituus", тобто „ріжок", „мисливська труба"* (бо в цій країні багато займаються мисливством).

В іншому місці, вище, той же Меховіта, описуючи підкорення Пруссії Болеславом Хоробрим, першим польським королем (кн. 2,

розд. 8, с. 33), зазначає: „*Опісля, як кажуть, прийшли римські народи, які через громадянську війну залишили Італію*“.

Друга думка Меховіти

Прийшли також потім, як відомо, римські народи в ті сторони Прусського моря через внутрішні громадянські війни, покинувши Італійський край, і змішалися у співжитті ті італійські пришельці з тими північними народами, спільно заселивши Прусський, Литовський і Жемайський край, після чого й змішали різні мови в одну. Тому в їхній мові чуємо багато запозичених латинських слів. Певности тому додає ще друга доказова ознака — те, що найголовніше місто в Пруссії назвали Ромове, взявши ім'я від Риму. В тому ж таки місті оті італійці поставили свого поганського єпископа з прізвиськом достойности Кріве.

Звідки латинські слова в Литовщині. Про це також читай у прусських хроніках

Кріве — поганський литовський єпископ

Розділ шостий

Свідчення про Литву Йоста Людовика Деція з моїми поправками помилкових суджень та потрібними додатками у книзі „Про Ягайлову родину“ (с. 34)

„Литва — ім'я нове і латинським письменникам невідоме“.

Назва Литви,— кажуть,— нова й незнайома латинським писарям історії, і коли саме та країна дістала те ім'я — за давністю часу встановити не можемо. Італієць *Еней Сільвій*, людина вчена, *але до поляків і сарматів несправедлива*, який пізніше був папою, виконуючи багато місій у різних краях, працював [над книгою, де й] оповідає чимало і стосовно литовського народу, однак уся суть і користь його праці лише в тому, що він більше описав місце їхнього розташування, ніж походження народу, чи [його] перше давнє литовське ім'я. Бо коли вельми цікаво виводив узяті в якогось Ієроніма звичаї, обряди, язичницькі богослужіння й обряди перед прийняттям литовським народом християнської віри, то у жодному місці не вказав і не пояснив, яким давнім іменем був названий той народ і якими були литовські звершення.

Еней Сільвій працював [над книгою, де й] Литву описував, але не міг дійти суті. Потім також розгнівався на поляків, що не надали йому Вармінського єпископства

Є також, оповідає [Децій], й інші історики, котрі литвинів, пруссів звуть фінами, але я, якщо годиться вірити Птолемеєві, не забороняв би пруссам бути фінами, та щоб литва була коли-небудь тим іменем названа — не вірю. Бо Птолемей, який увесь світ як на таблиці вималював, називає інші народи в тих краях, котрі, як мені сьогодні здається, всі є литвою.

Литва й прусси названі фінами

Децій

Сумнівною буде багатьом моя оповідь, бо стверджую [існування] багатьох людських народів у Литві, але якщо вони згадають, що Литва, крім Польщі, була годувальницею такої великої кількости людей, то легко зрозуміють, що в Литві впродовж мінливих часів не один народ знаходив собі пристановище.

Так весь заселений Литовський край здавна став матір'ю тих людей, котрих також Птолемей називає галіндами, бодінами, генінами, судінами; німці звали їх судовітами, каріонами (правдоподібно, курляндами), амаксобітами, стабанами, саргатами, стурнами, вібіонами, на-

Різні народи в Литві

Судовіти, жмудь

сками й ашубами (певно, кашуби) і т. д. Усі ті народи, описані Птолемеєм, здавна там розташовані.

Там же Птолемей (кн. 3, розд. 8), як згадав *Людовик Децій, досліджуючи „Польську старовину“* (с. 3), локалізує інші великі народи в Європейській Сарматії. Перші — венеди, над усіма берегами моря Венедського, або Німецького, Данського, Шведського й Ліфляндського. З цих венедів нині є поморяни, кашуби, прусси, курлянди, жмудь, ліфляндці й фіни, хоч і різними мовами розмовляють.

Різноманітні народи в північних землях — з венедів і вандалів, а не з італійських венетів

Зате у вищому Волоському краю, який називають Дакією, за старим римським йменням, розміщені такі народи: певкини, бастарни над усім Меотіським морем, котре звемо *Меотіським озером* і в котре великий Дон, або Танаїс, що випливає з Москви, впадає біля Азова; язиги, або ячвинги, та ятвижі, роксолани, русаки, гамаксобіти й алани. Сьогодні з них є: подоляни, черкаси, канівці, волгиняни, названі від ріки Волги, що з них вивела свій народ та москва, яка й нині там живе; луцеріонси, або лучани, кияни й литва — з готів і венедів (тобто з поморян, а не з венетів), і з давніх аланів.

Бастарни. Інші подають над Дніпром русаків

Волинці, подоляни і т. д.

З них також вийшли готіалани, бо ж готи, котрих раніше сармати звали половцями, здавна жили в тих місцевостях, стягуючись до Руси між рікою Танаїсом і Меотіським морем, де сьогодні кримські, кірпільські й перекопські татари оселилися.

Половці

А з часом готи теж були латинянами названі гетами. Овідій Назон, будучи вигнаний з Риму в Таврію, де тепер Перекоп, про тих гетів так згадує у своїх віршах „*З Понту, Елегія* 19 *„До Севера“*:

В цілому світі нема од гетів страшнішого люду;
Смерть на вістрі несе змочена їддю стріла.

Немає лютішого в світі народу, ніж гети,
В отруті змочують стріли, маючи натягнутий лук.

Мову по-гетському вже і по-сарматськи веде.

Подоляни й низовики — рештки готів, або гетів

При тих готах, або гетах, гепідах і половцях, литовських предках, жили ще інші — алани й печеніги, і вони частими нападами дошкуляли русакам і полякам. Та й нині там є рештки того народу — подоляни та низовики, люди жорстокі, які кохаються у війні і відбивають татарські наїзди.

А як були заселені ті північні країни, де тепер Швеція, Голландія, Данія, Норвегія, Литва, Латвія і Пруссія, пишуть про те різні історики й космографи: *Олаус Великий Готт, Йордан (або Йорнанд) Готт, Павло Діакон, Альберт Крантій, Методій Мартір та інші*, їм подібні, вважаючи, що з тих сторін вийшли різні народи, крім тих, що їх перечислив Птолемей, тобто готи, остготи, вестготи, гепіди, самагети, массагети, гуни з татарських північних земель, а зі сходу сонця, з Московської держави — ті, що згодом посіли Угорський край, перед тим званий

Залюднені північні країни. *Самагети*, жемойдзь, гуни, або угріль, з яких угорці, кімври, або кімери, або *з Кіммерійського Босфору*

Лонгобарди осіли в Італії

Булгари, або волгари, з котрих також є волинці — від ріки Волги

Славаки

Паннонією, кімври, або кімвери, парти, шведи, лонгобарди, котрі в Італії осіли між Венецією, Вероною, Падуєю, Міланом і т. д., турцілінги, авари, герули, свеви, болгари, тахіфали, дани, даки, де тепер Волоський край, до якого також пізніше прийшли італійські вигнанці, і слави, або славаки.

Німецькі князі — від Ругії

Руги — з приморських країн, про що ще досі свідчить старовина великого міста Ругії, [як і те, що] бранденбурзькі маркграфи сьогодні вживають титул князівства Ругії, і, мабуть, від Ругії іменують державу німецьких князів.

Варяги, від котрих колись русичі мали князів, трьох братів: Рюрика, Трувора, Синеуса

А потім: літалани, семби, лівони, скири, пікти, карпи, кіби, шаси, варяги (або воряги), козери і печеніги, які також віддавна жили біля Руси, як сьогодні Литва й Латвія, та часто воювали з тим могутнім руським володарем Володимиром Мономахом, котрий мав престіл у Києві, і спустошували Руський край, а часом допомагали русичам проти поляків, як про це свідчить Меховіта (кн. 2, розд. 30, с. 34 та ін.), року Божого 999.

Литовський народ був уже знаний за Володимира Мономаха — 999 року

Також у цей час імператор Отто в Гнєзні коронував першого польського короля Болеслава Хороброго, а литвини теж уже були відомі в тих сторонах, де нині живуть. Натомість над Віслою Птолемей подає менше народів.

Рештки гіртонів у Пруссії

Це здогад Деція

А сусідами венедів, або генетів, називає гіртонів — від гетів і готів. Сьогодні їхні рештки бачимо в Самбійському повіті або парохії в Пруссії, де був кафедральний костел самбійського єпископа. Після них Птолемей згадує фінів: сулян, фругундинів, від яких нині є суміжні з пруссами народи кульмяни, або хелмяни, куявяни, получани й мазури. Потім Птолемей виписав омбронів, аваринів, авартофрактів, бругінів й інші народи різноманітних назв, яких тепер не чути в тих наших місцевостях.

Давні литовські кордони

Згаданий Децій так описує литовські кордони: „Литва сьогодні оточена такими кордонами: зразу від омбронів (які колись з кімврами бушували в Італії), тобто від Люблінського воєводства на півночі до Мазовії, аж до венедських та фінських полів, тобто прусських, сягає литовський рубіж“ Там же, трохи спинившись на прусському походженні, повідомляє, що в наш час Литва прилегла до Пруссії з півночі аж до Жмуді, а Жмудський край, який межує з Північним океаном, тягнеться до Ліфляндії, а тоді простягається аж до держави великого московського князя, котра зі сходу сонця межує з Литвою. З півдня межує з роксоланами, повертаючи до поляків, які сусідять із заходу сонця, вже вдруге до омбронів, тобто до Люблінського краю.

Кордони жемойські: зі сходу та півдня — з Литвою, від заходу — з поляками

Литовське князівство є четвертою частиною Європейської Сарматії

Виявляється, що Велике князівство Литовське було четвертою частиною Європейської Сарматії, в межах якої, не без доказу,— мовить Децій,— я повірив би, що названі народи були мешканцями.

Але я того не знаю, чому Еней Сільвій Массагенію у своєму писанні подає як Прусський край. Локалізація тих кордонів незвичайна, коли їх і Птолемей не визначає на тому місці. Адже масагети, яких

також дехто вважає амазонами, цілком очевидно, живуть в азійській Скитії, в далеких татарських ордах.

Проте я, всупереч Децію, розумію по-іншому — що то Сільвій хотів добре написати, але помилився як чужоземець, який не знає тих країв, бо, бажаючи вказати *Samagetas*, тобто жмудинів, котрі сусідять із пруссами, чи *Masavitas*, мазурів, написав *Masagetas* (чи, може, друкар, як то часом буває, чи його писар були не точними).

Моя думка

Самагети і масавти, замість масагетів

Отже, тоді Велике князівство Литовське, згідно з Децієм і Сиґізмундом Герберштейном, а також на моє переконання, граничило зі сходу з Москвою, із заходу — з Польщею, Підляшшям, Мазовією та Пруссією, нахилившись трохи до півночі. З півночі межувало зі Жмуддю й Ліфляндією, з півдня мало прилеглу Волинь і Поділля, і Руський край. А за панування Вітовта Великого Литовська держава сягала від Курляндського моря або озера до Ліфляндії та Пруссії, а на сході межувала з Москвою по ріку Угру, й аж за Великий Новгород і Псков на півночі [тягнулася], і далі в степи за Путивль, або Пучивіл, що лежить за Києвом 60 великих миль на південний схід. А з півночі простягалася від Балтійського, або Німецького, моря на схід і на південь аж до татарського моря, яке звуть Понтом Евксінським, за Очаків по самий Азов, де Танаїс впадає *в Меотіське море*.

Литовські кордони за Вітовта

Чорне море. Азов — турецький замок у гирлі ріки Танаїс, або Дону, що плине з Москви, якою можна плисти у Середземне море й океан, з Москви — до Єрусалима, повз Константинополь і якби захотів — до Сирії, Африки, Іспанії, до Німеччини і далі

Потім Децій, здогадуючись, такими словами веде мову про першу назву та нове ім'я Литви: „Деякі через певні докази вірять, що названа Литва від *Lituo*, тобто від рога, мисливської сурми. Але та їхня здогадка, як байка, нікчемна, і годиться за насмішку, а не за доказ найменування Литви. Є також інші, котрі говорять, що італійці, прийшовши до того краю, назвали ту країну Італією від імени своєї вітчизни, а тих людей, яких тут застали,— італіанами. Аж потім їхні нащадки, як і Меховіта пише, додали літеру *L* — Літалія, а самі назвалися літаліанами, а з плином часу сусіди прозвали їх зіпсованим іменем литвани".

А я говорю (бо Децій, як відомо, ані Меховіта не розуміли поіталійськи, а я впродовж короткого часу підівчив італійську мову), що італійці у своїй мові звичайно вживають такі артиклі: *la citta* — місто, *li paiesi* — країни, *il kawallo* — кінь, *la mulie* — дівчина, *il bosco* — ліс, тощо. Також якби хотіли назвати іменем своєї вітчизни, то зразу йменували б її, відповідно до звичаїв своєї мови, *la Italia* — Італійський край, аж тоді Літалія і Литванія, бо і пруссів спершу звано брутрерами, потім брутенами, тоді прутени, боруси, отже, порусси — аж дійшло до пруссів. Окрім того, німецькі й польські краї, також Італійський край називали різними іменами: *Енотрією, Лацієм, Авзонією, Італією тощо*; греків — *арголідцями, данайцями, дорійцями, пеласгами, ахейцями, мірмідонцями*; а троянців — *дарданідами, пріамідами, фригійцями, енеадами, троадами, іліадами, тевкрами тощо*, відповідно до земель, міст, народів, князів, подій, майна, врожаїв і т. ін.

Звичайні італійські артиклі

Коли сюди прийшли італійці, то назвали Литву la Italia

Різні назви одного народу

Далі Децій пише: „Нарешті,— повідомляє,— за здогадом інших істориків, виявляється, що Литва раніше вийшла з боруських, або

Литва з литовським вождем Літаланом

Це також вказував раніше *Еразм Стелла*

Готіалани походять від готів й аланів

прусських, границь з князем Літаланом і заповнила ті порожні оселі, які колись давно залишила. Бо перед тим, колись давно, звідти їхні предки перемістилися до Пруссії, покинувши ті місцевості, де сьогодні Литва. А коли князь Літалан повернувся зі своїми людьми в колишні отчі краї, то від себе назвав той край Літаланією, потім Литванією, з цього видно, що той край віддавна захопили алани, хоробре плем'я готів, котрих також звали готіаланами"

Думка Бельського про Литву

Бельський визнає, що литва походила від готів і прийшла до Угорщини не з Пруссії, а зі степів, що лежать за Києвом

Жмудь, ліфляндці, литва, половці, ятвяги — з гепідів

Звідки німецька мова у литвинів

Латинська мова в Литовщині

Я сам був у Курляндії 1580 року і чув майже одну мову в курляндців і курсів, як і в жмудинів

Литовський народ здавна пішов із заморських країн північного моря, що їхніх [мешканців] історики також звуть гепідами, по-готськи — „ліниві", позаяк будучи одного роду з хоробрими готами, нешвидко за ними прибули до Пруссії зі своїми кораблями, бо вже готи, їхні предки, вийшли з Пруссії до Угорщини, а вони, блукаючи над морем, усе не наважувалися вирушити за своїми, не маючи на те слушної причини. І так деякі з них залишилися в Пруссії, з якими хрестоносці довго мали справу, деякі осіли в пустинях над морем, де нині жмудь і ліфляндці, деякі пішли на південь, як половці, деякі — на захід, як ячвяги, і перебуваючи над морем, де раніше були кімври, багато слів німецької мови змішали зі своєю мовою. Німці звуть короля або князя König, а вони, мало змінивши,— „конігос" По-грецьки Бог — *Theos*, а вони звуть „девос", бо були також біля Греції над Понтійським морем. У їхній мові достатньо й латинських слів, бо також давно були на морі поблизу Британії, котру тепер називаємо Англією. А коли осіли в тих краях, де є донині, помішали народ і мову з руссю так, що вже й самі мало розуміють свою колишню мову. Бо інакше говорять жмудини, також курси, чи курляндці, по-іншому, ніж литва або ятвяги й ліфляндці. А німці прийшли до Пруссії та до Ліфляндії на їхні місця рівночасно з хрестоносцями з Німеччини.

Літаон — литовський князь. Тут уже троє погодилося про Літона, або Літалона, литовського князя — Еразм Стелла, Йодок Децій, Бельський, і четвертий — Ваповський

Птолемей, давній хронограф, у тих місцевостях, де тепер Литва, називає інші народи. Насамперед такі: галінди, судени і бодіни; вони згодом пішли геть до італійських країв з кімврами, готами й аланами, а на їхні місця прийшла литва зі своїм князем Літаоном, або Литваном, від котрого той народ і край звуть Литвою. А коли роз'єдналися: одні [рушили] до Пруссії, інші — в степи (тих іменували половцями), то вже русичам було легко перемогти їх. Після тривалих з ними труднощів ті [русичі] поневолили литванів і примусили давати данину: лико, віники до лазні, жолуді і таке подібне, щоб лише відчували зверхність над собою, бо, перебуваючи у тих пустинних місцевостях, не мали нічого іншого дати. Врешті-решт, навіть прислуговували [своїм зверхникам]. Звідти ще й сьогодні в них той звичай, що в неволю віддаються. Одначе згодом, коли зміцніли і прозріли, визволилися з неволі, козацтвом шукали харчів, здійснюючи напади на Русь, на Польщу, на Москву та на море, маючи з пруссами, першими своїми побратимами, порозуміння.

Розділ сьомий

Свідчення літописців про прихід у ті краї італійців, котрі литва і жмудь уважають достовірною хронікою

А деякі литовські літописці так просто ведуть мову про Палемонів прихід з Італії до Жмудії та до Литви: „Сталося це втілення Сина Божого через Святого Духа з благословенної Діви Марії 5526 року від створення світу. У той час Римська держава була під римським імператором Авґустом, який панував не тільки в Римі, але й у всьому світі. Написано, що за часів імператора Авґуста втілився Син Божий, а за часів Кіра*, другого імператора після Авґуста, муку прийняв задля спасіння і відкуплення роду людського. За того Кіра, сповнивши всі пророцтва, після воскресіння вознісся на небо й сів по правиці Бога Отця, звідки має прийти судити живих і мертвих і віддати кожному згідно з його заслугами. А після Кірової смерти був Гай** імператором, а після Гая — Клавдій, а після Клавдія — його син Нерон, котрий був такий жорстокий і свавільний, що без причини прирік на смерть власну матір і свого найвищого наставника Сенеку та кілька разів наказував підпалити місто Рим — не для чогось іншого, а лише для того, щоб дивуватись і втішатись. І чинив великі кривди та утиски римським державцям і вельможам та всій республіці. Тому кожен його підданий через велику його жорстокість не був безпечний не тільки за свій маєток і статки, але й за життя. Тож було багато таких, які, залишивши свої маєтки, тікали до різних країн, шукаючи спокою.

У той час один римський вельможа, названий Палемоном, який був Нероновим родичем, зібрався з дружиною, своїми дітьми та своїми підданими й з усіма скарбами. З ним було до 500 римських вельмож, також із жінками та з усім. Узявши зі собою одного астронома, рушили вони на кораблях Середземним морем у західному напрямку, бажаючи знайти собі відповідне місце, в якому, поселившись, могли б спокійно жити. А між тими вельможами були чотири роди: перший — герба Китавр Дорспрунг, другий — герба Колумни — Проспер Цезарін й Урсин Юліан, а також Гектор — герба Троянда. І так вони, довгий час

То власна мова литовських літописців, передана по-руськи

* Має бути: Тіберій Клавдій, який був третім римським імператором, за 18 року панування котрого Господь Христос прийняв муку у віці 33 роки

** Має бути: Каллігула, Клавдій V Жорстокий Британій Нерон почав панувати 57 року після [народження] Христа і був не рідним сином, а пасербом Клавдія V, народженим від Агріпіни

Палемон також був славний

граматик у Римі (за імператорів Тіберія та Клавдія), інший від того нашого

Про це читай: *Волатеран (кн. 18, „Географія“)* та у *Корнелія Агріппи „Про марноту наук“ (розд. 3)*

Виправлення мої в [круглих] дужках

пливучи морем, прибули в Середземне море (має бути: в Німецький океан між Англією та Фландрією) і дісталися до ріки Шума (але має бути: Зунду, і не ріки, а морської протоки в Данії), а тією рікою Сумою — до моря Океан (має бути: до Балтійського, або Венедського, моря), а морем Океан увійшли до гирла Габу, чи Гаву, Курляндського моря, де ріка Німан впадає в море недалеко від Клайпеди або прусського замку Мемеля, дуже добре укріпленого (як я сам бачив 1580 року, впадає у Балтійське, або Венедське, море). А потім рікою Німан увійшли вони в море, іменоване Малим, або Прісним, і Курляндським, або Німановим, а це тому, що Німан впадає в те Курляндське море в 20 місцях (має бути: у 12), і кожне називають своїм іменем, між ними одне гирло іменують Гілією. Вони пішли вгору проти течії води, аж поки не дійшли до цілого Німана — коли вже лише сама ріка Німан іде одним руслом, і прийшли до ріки Дубіси й, ідучи Дубісою, знайшли над нею дуже високі гори, великі рівнини, прекрасні діброви, повні розмаїтого багатства та різного роду звірини: турів, зубрів, лосів, оленів, козуль, рисей, куниць, лисиць, білок, горностаїв тощо. Там також і риб була велика кількість, і дивних морських риб — з тієї причини, що

Власні слова літописців

недалеко розкинулося море. І над тими ріками — Німаном, Дубісою та Юрією, оселилися і почали розмножуватися. А місцевість між тими ріками їм дуже сподобалася, і назвали той край Жмуддю — від множення.

Друге свідчення іншого літописця

А другий літописець, [працю] котрого я дістав у Більшій Берестовиці в їх милостей князів Заславських, також такими простими словами починає литовську і жмудську хроніку, дослівний текст якої я тут саме наводжу (хоча годилося б поправити його):

У Московщині є дві ріки Ігур

„Року Божого 401 повстав Аттіла, званий Бичем Божим, котрий вийшов від ріки Югри (а Юра й тепер є в краю царя Івана). Його батька звали Мандазіг. Вийшов він з трьома своїми братами: Ачаром, Рогасом і Бледою, вийшов морем Океаном і прийшов у Середземне море, що є між Францією та Іспанією. І коли ввійшов у те море, у той час везли з Британії королівну на ім'я Орсула [віддавати заміж] за сина англійського

У той час Аттіла не морем, а сушею завойовував німецькі краї та здобував Колонію, що лежить над Рейном

короля. При цій королівні було 11 тисяч дівчат. Аттіла вбив саму королівну і всіх тих 11 тисяч дівчат при ній. А вони в ім'я Христа стали мученицями. Так він учинив перший злочин над християнським народом. Потім обійшов Французький та Італійський край і пішов морем до Хорватського краю. Там він вийшов з моря і силою взяв Хорватський край. Також підкорив Угорський край і збудував замок Будзин, і назвався угорським королем, а його брати Атгар і Рогас померли. А коли будував Будзин й обводив мур навколо міста, вбив у той час свого третього брата Бледу, а сам королював у всьому Угорському краю та

підкорив під свою владу багато держав, загарбавши їх, і як спочатку переслідував християнство, так і осівши в тій державі, в жодній зі справ не змінив свого наміру, а став ще більшим переслідувачем християн. І зібравши 500 своїх людей, рушив до Італійського краю, і прийшов під місто, яке звуть Аквілея, місто, котре в той час перебувало під владою імператора Марціана, і оточив Аквілею. А те місто було дуже міцне й добре забезпечене римським лицарством — тому, коли він не зміг швидко здобути його, [то] не захотів більше тратити часу та рушив далі в Італійський край до Риму. А патриції й сенатори, котрі були в тому місті, побачивши таку велику силу його жорстокого люду, охоплені великим страхом, розбіглися з міста, і деякі побігли до своїх рибалок та почали будуватися на острові, і те місто потім названо Венецією.

Каріон (кн. 3, монархія 4) того Марціана XLVII вважає імператором, за якого Аттіла громив і готів, і вандалів

Один лише патрицій на ім'я Палемон, який тоді там же в Римі жив, зібравшись з усім домом і зі своїми родичами, так що всіх було 500 самої римської шляхти, а серед них чотири найвизначніші роди або родини: перший Дорспрунг — герба Китавр, а герба Колумни — Проспер Цезарін, а герба Урсини — Юліан, а герба Троянда — Гектор. І пішли вони Середземним морем, маючи зі собою одного астронома, що знався на зорях. І так пливли кораблями на північ та, обійшовши Францію й Англію, ввійшли в Данське королівство, а звідти припливли в морську протоку, яка називається Зунд. Тоді морем Океаном, повернувши кораблі з півночі на схід сонця і на південь, прибули до гирла, де ріка Німан впадає в море. Тоді рікою Німан пішли вгору — аж у море, котре звуть Малим, або Німановим, морем, що до нього впадає Німан 12 гирлами і кожне зветься окремим іменем, з котрих одне називають Гілією.

Думка литовських літописців про заснування Венеції. Вона узгоджується з Волатераном (кн. 4) і Каріоном (кн. 3)

Коли пішли ним уверх, дійшли до цілого Німана, де він сам увесь в одному (руслі). І так Німаном дісталися до ріки Дубіси, над якою знайшли високі гори, а на них великі рівнини і розкішні діброви та велику різноманітність звірів різного роду, а в ріках також велике розмаїття риб, як тих, що там щедро розводяться, так і тих, які у великій кількості приходять з моря вгору Німаном. Тут облюбувавши собі місце, заснували перше поселення над рікою Дубісою. А інші з тих же італійців вибрали собі поселення над Німаном і над Юрією, про що напишемо далі"

Отже, тут ці два літописці, хроніки яких литва і жмудь уважають достовірними, не погоджуються між собою щодо причини прибуття італійців у ті північні краї. Перший пише, що через Неронові тиранства, а другий — що через суворе й жорстоке військо угорського короля Аттіли, який мечем і вогнем зруйнував у той час майже всі західні країни та інші могутні держави, як про це ширше свідчать давні угорські хроніки й Каллімах Флорентійський, також Бонфін та інші, і з наших віршів далі те швидко зрозумієш. Одначе ті літописці, яких 13 [хронік], діставши в різних місцях, я зіставляв і порівнював та для з'ясування

правди зводив у єдине ціле, погоджуються одностайно в тому, що Палемон, князь з римського сенату, з п'ятьма сотнями римської шляхти та з згаданими чотирма родами приплив у ті північні жмудські й литовські землі.

Тому, опустивши ті причини, які подібні між собою, інші, милий читачу, подаю тобі віршем, а найпершу — з іспанських хронік, де сказано, що в один час у західних країнах впродовж кількох років панувала така велика засуха, що дуже багато з тих народів, як-от італійці, іспанці, португальці та англійці, мусили перенестися до тих холодних північних країв. Але про це вже читай наші вірші:

Бо в Іспанії гостем буває великий дощ

Перша причина приходу італійців у ті краї — через посуху й голод

В іспанській історії сказано, що перша
Причина — то посуха на західних землях.
В Італії, Сицилії, в краї іспанськім
Кілька літ дощу не було через гнів Божий.
Палав Сіріус, земля скипалася в скиби,
А в річках лусконосної риби не стало,
Люди й звірі виснажувались смертельно,
Голодуючи, втрачали останні сили.
Ліси зів'яли, поля лежали безплідні,
Хліб не колосився і люди очманіли,
Дари Церери всохли, не появлявся Бахус
У виноградниках, Пріап сади покинув.
Ніякої від виноградників поживи,
На корені спалило все вогнисте сонце,
Багато люду рушило в краї північні
Звідтіля, залишаючи вітчизну рідну.
Перед тим гепіди, готи, половці, кімври
Були вигнані повенями аж на захід,
А тепер ті, що на заході, йшли на північ
Через посуху, немовби борг повертався.
Князь римський Палемон, що на прізвисько Публій,
В західнім краї від посухи потерпівши,
Міг, щоб народ свій від голоду врятувати,
Припливти морем із заходу в край північний.

Сіріус — зірка, під якою найчастіше буває спекотно серед літа

Як ото колись було наші вийшли з тих країв до Італії, рятуючись від Океану і зимових негод, так італійці сюди також прийти могли через посуху

Друга причина приходу італійців у ті краї — через Неронове тиранство 57 року від Христа, як гадають літописці

Так Палемон, або ж князь уславлений Лібо,
Захопив прусські та жмудські гавані давні;
А в Литві й Ліфляндії з готами злучився,
Облишив з італійцями римські розкоші.
Напевне, втікав од тиранії Нерона
Або від Аттіли, що Італію нищив.
Або внутрішній розбрат, чи засуха й голод
Змусили податися в ці краї північні.
Що сталося те за Нерона — більш вірогідно,
Найогиднішою була його жорстокість,
Бо ж матір розпоров, щоб глянуть, звідки вийшов,
Сенеку, вчителя свого, в ванні зарізав,
Римська республіка перед ним від страху тремтіла,
Бо злість постійно кипіла в тиранськім серці,
Власні скарби втративши в огидних розкошах,
Грабував тих, мордуючи, хто мав багатство.
Повелів шовкові та ще золоті сіті
Сплести й пішов на пересохлому болоті
Рибу ловити, хоч вона там не водилась,—
Чим тільки воля тиранська не вдовольнялась.
Рим наказав запалити, щоб подивитись
На диво, приятелів, родичів замучив,
Петра з Павлом стратив, віруючих гонитель.
Палаци зносив, щоб збудувать собі більший,
Інші нестерпні й огидні вчиняв тиранства,
Тому від нього втік не один рід шляхетський.
Палемон, його родич, учинив так само,
Вітчизну милу залишив через тирана.

Повтор причин

Сенека дав собі жили у ванні перерізати й помер легко, уникнувши жорстокої смерти, на яку [прирік його] учень — Нерон

Рим руйнував, а палац собі будував, звідси й прислів'я: „*Рим — палацом стає; забирайтесь у Вейї, квірити*“

Третя причина

Аттіла, угорський король, з країни Угрії, яка за Москвою розкинулася; в ці краї Паннонійські й Ракузькі з безліччю скитів, або кавказьких татар, прийшовши, великі спустошення в західних римських володіннях учинив

Слов'янські держави Аттіла зруйнував. Аттіла Теодоріха, остготського короля, і Еція, римського полководця, розгромив. Число розбитих з обох сторін — 180 тисяч. Францію та всі землі німецькі, нідерландські, що над морем простягались аж до Пруссії й Литви, вздовж і впоперек, Аттіла — де силою, де страхом — підкорив. Гіул, полководець Аттіли, Кольно — місто Агріпи, велике, пишне й давнє, римлянами закладене, над річкою Рейном, узяв міцно в облогу

А може, причиною того був Аттіла,
Що з гунами всю Європу нищив жорстоко,
З татар, з країни угрів, де московські землі,
Прийшовши, заснував Угри, бо ж пощастило:
Кесаря Марціана переміг трикратно,
А вслід за ним Матерна, плюндрував нещадно
Фракію, Ахайю, Македонію також;
Розбив сербів, словаків, боснійців, болгар ще,
Опісля з Ецієм римським і остготським
Теодоріхом зітнувся в битві кривавій,
В якій полягло мужів сто вісімдесят тисяч
З обох сторін, озеро крові розлилося.
Далі ще завойовував міста французькі
Та ще підкорив землі над Балтійським морем —
Калетан, нормандів, оландрів та ще кімврів,
Фризів, моринів, сасів, пруссів з Помор'я.
Гіула, полководця свого, послав під Кольно,
Де той обози в чотири ряди поставив,
Приступами вдень і вночі здобував місто,
Плюндруючи широко землі довкола.

(На той час Етерей, син англійського короля, почав старатися про одруження з Урсулою, донькою британського короля, одиначкою, з великим бажанням відправивши послів до її вітця. Та оскільки той не бачив його, то не знав, що за відповідь на те мав би дати. Урсула намовляла сповненого сумнівів та вагань батька, щоб перестав журитися і заручив її з Етереєм, кажучи, що має одкровення від Бога не суперечити цьому шлюбові, коли їй буде дано три вільні роки для сповнення обітниці відбути прощу до Риму з 11 тисячами дівчат. Отож вона домагалася того, щоб і батько, і королевич Етерей разом старалися знайти для неї 10 дів особливої охайности і статечности і щоб кожна з них мала при собі тисячу дівчат, і вона сама теж мала при собі тисячу, тільки щоб усі були особливої непорочности й чистоти. Посли, отримавши таку відповідь від батька Урсули, від'їхали з радістю.

Причина збирання 11 тисяч дівиць

Так тоді Етерей і британський король, батько Урсули, зібравши, згідно з умовою, так багато дівчат, віддали їх у товариство Урсули. Вона, прийнявши те шляхетне товариство і спорядивши 11 великих кораблів та все потрібне для такої далекої дороги, пустилася морем з Британії аж до того місця, де Рейн у море впадає, де тепер частина Голландії, а звідтіль проти течії рікою приїхала до Кольна Агрипіни, на велику радість міщан, а з Кольна — до Базилеї. Там залишивши кораблі й інше спорядження, йшла пішки до Риму. Потім, обходивши

Мандрівка св. Урсули з

всі місця в Римі, як і обіцяла, повернулася до Базилеї, а папа Киріак супроводжував її з великими почестями аж на місце прибуття.

Тоді сівши на кораблі біля Базилеї, вона рікою Рейном попливла вниз до Кольна. Там же зійшла на берег, зовсім не сподіваючись ворога, думаючи, що все так безпечно, як було раніше. Та коли почала наближатися до міста, раптом угри з усіх сторін оточили її і жорстоко вбили з усіма тими дівчатами.

І так вона, благородна панна, пішла з цього світу разом з Етереєм, своїм нареченим, котрий, дізнавшись, що Урсула їде назад, виїхав назустріч їй аж до Кольна з матір'ю та сестрою Флорентіною й деякими єпископами та з тим папою Киріаком, і принесла в жертву своєму любому справедливому Христові свою дівочу невинність. Тіла тих дів лежать у Кольні (потім їхні кістки склали у великому склепі).

Тією історією я тому перервав річ, що також у давніх литовських літописах, наче крізь сон, ледь згадують про руйнування Аттіли й убивство тих 11 тисяч дівиць та про причину прибуття італійців з Палемоном до Литви. Тому-то я це подав *у дужках*).

11 тисячами дівиць до Риму Аттілове лицарство, котре тоді обложило Кольно, убило св. Урсулу з 11 тисячами дівиць

А Волатеран у кн. 3 „Географії" пише: *„11 тисяч дівиць, яких князь Дінот послав до Галлії, щоб одружити з воїнами, у Корнуольській Британії перебило військо Граціона".*

До угрів повернувшись, вбив з люттю Буда, брата,
Що Сікамбрію посмів власністю назвати.
Будзином її, однак, досі іменують,
Де (ох, угри!) тепер турки владарюють.
Потім до Італії мечів міць направив,
Стирію, Каринтію, Істрію скривавив,
У Далмації міста розорив, твердині,
Жертв і шкоди не злічить — ні тоді, ні нині.
Як до Аквілеї вже його рушились обози,
Полководець римський перестрів з військом на дорозі,
Та Аттілова орда сміливих постинала,
Тричі й кесаря громив Валентиніана.
Тож венети, рід котрих від троянців, з Трої,
До Адріатичного подалися моря,
На островах Венецію славну збудували,
Так і інші, де могли, життя рятували.
Й Аквілею брать привів силу незліченну,
Розоряв довкруг, палив волості дощенту.
Довго місто облягав, добував твердиню,
Штурмував, вигадував хитрощі предивні.
Виявивсь міцним горіх, був би відступився,
Аж лелека, як віщун, у небі з'явився,
Голих діточок своїх він виносив з міста,
Бо ж кінець передчував: що ні пить, ні їсти.
Вмить Аттіла зміркував, лави підкріпивши
Та круг мурів вогнища з сідел розпаливши,
Безперервно штурмував, кидав свіжі сили,
Тридцять тисяч та ще сім, місто взявши, вбили.

Отже, не знаю, чи тих, чи інших 11 тисяч дів він має на увазі. Зруйнувавши західні й північні держави, Аттіла повернувся до угрів і вбив брата Буда

Похід Аттіли в Італію і на Рим, за Евсебієм — року 451, а за Сігібертом — 454

Аттіла тричі розгромив війська римського полководця і кесаря Валентиніана

Венети, котрі спершу на суші жили, на морські острови від Аттіли втекли, де раніше жили їхні рибалки, і там Венецію заклали

Про це читай у Волатерана (кн. 4) та ін.

Аквілея

Лелека, передчуваючи загибель міста, дітей своїх переносив з вежі на ставище, що Аттіла витлумачив, як добру прикмету

Аттіла із сідел вогнище довкола міста розпалив і взяв Аквілею

37 тисяч убитих міщан

Міста, які Аттіла взяв в Італії

Папа Лев ублагав Аттілу, щоб залишив Рим у спокої, для цього вийшовши до нього у святковому папському уборі. Аттіла з Італії повернувся до угрів

Тарент впав, Верона вслід, Конкордія тліє,
Мантуа, Бергом, Кремону, Фераш і Бріксію,
Віцентію і Равенну теж, Тіцін, Плацентію,
Мейлан, Падую, Мутіну ще, Парму, Апулію —
Все в Італії здобув завойовник грізний,
Там „O Dio!"* що не день лементують слізно,
Там „La dona nostra!"** волають втікаючи,
Угри ж „Beste frenk"*** б'ють, наздоганяючи.
Вже й на Рим був посягнув, та Лев, світлий папа,
Злий той умисел одвів, зупинив той напад.
Хоч Аттіла й завернув, та вбивав і нищив,
Все ховалось перед ним, як підходив ближче.
Палемон, що потерпав так, як всі довкола,
Хто не знав, як вберегтись од лихої долі,
Міг на північ повести, щоб гніздо там звити,
Плем'я італійської шляхти родовите.

Гардерик, король гепідів, литовських предків, був товаришем Аттіли в кожному воєнному поході

З обох сторін полягло 180 тисяч

Пишеться також у давній історії про Аттілові подвиги, що Гардерик, король гепідів, литовських предків, дуже мужній і войовничий та славний шляхетними справами, за звичаєм дружнього обов'язку бував з Аттілою при кожній потребі й завжди прославлявся мужністю і успіхом зі своїми гепідами — як у Франції, так і в Італії, й у Фракії, і в тій битві, яку розпочав Аттіла з римським Ецієм. Також пишеться, що Валамір, або Владамир, зухвало і різко наступав з правого боку зі східними остротами на Еція й римські загони, подібно і Гардерик, король гепідів, хоробро припікав Теодоріха та остготів тощо, де, як говорить історія, полягло 180 тисяч.

Гепіди

Жемайці

Лотва

Лигва

Ятвяги, половці

Литва зі своїм королем Гардериком через жадобу здобичі добровільно служила у війську Аттіли

Валамір

Про це читай історію, яку переклав Базилік Кіпріан

І, без усякого сумніву, гепіди, будучи з хоробрими готами одного роду, є дійсними предками литовського народу, котрі прибули до північних країв Європейської Сарматії від *Меотіського озера*. Частина їх залишилася в Пруссії над морем, з котрими хрестоносці довго вели війну, аж поки їх не викорінили, і котрих першим королем, як я зазначав, був Вейдевут. Інші осіли в пустинях, де сьогодні жмудь, литва й лотва. Ще інші, як ятвяги, відійшовши на захід, обрали собі батьківщину в Підляшші. А на півдні в степах, де тепер Поділля, Канів, Черкаси, Очаків, Крим, Перекоп, зайшовши туди, там розмножилися, ті, котрі були названі половцями — від проживання в полі. І так ці гепіди, литовські предки, як народ войовничий, хижий, звиклий жити здобиччю, добровільно пристав зі своїм королем Гардериком до Аттіли, як до хороброго короля. Також Валамір, або Владамір (це слово та ім'я — руське: начебто той, що володіє миром), король остготів, що жили на схід сонця, при Аттілі в лицарстві вправлявся. Він також знайшов в Аттіловій історії, бажаючи ґрунтовно дослідити литовські справи, що

* О, Боже! (іт.).
** Наша мадонно! (іт.).
*** Ліпшого друга (нім.).

Аттіла, щоб знати, що діється в усіх країнах світу, встановив у чотирьох місцях пости, або підводи: одну — в Кольні, що його звуть Агрипіна, другу — в далмацькому місті Ядері, третю — в Литві, четверту — біля ріки Танаїс, або Дон, у Москві. З тих місць усілякі, мало що не з усього світу, вісті з допомогою згаданих на місцях його постів приносили до нього до Сікамбри, а він усім сповіщав свою волю. Тут же згадується, що він мав свої пости також у Литві, звідкіля видно, що Литовський край був заселений мешканцями вже в той час — за Аттіли, року Божого 428.

Пости, або підводні вістуни, для швидкої доставки Аттілі листів або вісток з різних сторін

Давність литовського поселення

Четверта причина
(за Флором, кн. 4, розд. 2)

Чи як Цезар і Помпей владу паювали
І внутрішніми війнами Римську державу руйнували,
Де з обох сторін родів чесних велич збито,
Бо в тривозі і невинний горлом платив мито.
Землю й море кров'ю рясно окропили,
Як пиха й амбіція бій бридкий зчинили,
В Греції, Італії й Африці дзвеніла
Зброя, кров когорт лилась, у полях кипіла.
Війська з Азії Помпей хоч і мав доволі,
Щастя зрадило його, бо гріхів накоїв.
В битві тій, яку програв, триста тисяч втратив,
Тих, хто в морі потонув, не порахувати.
Як почув мудрий Катон, хто зоставсь на троні,
Та занепад бачачи Римської корони,
Приятелів попрощав, рідного ще й сина,
Вбив себе мечем своїм — ох, сумні новини!
Варр з Децієм теж бій почали на горе,
Морем кров пливла, в полях залило дороги,
Океан їм потопив кораблі всі, гнівний,
Так за зло й за внутрішні покаравши війни.
Там таке творилося — уявить несила:
Хвиля хвилю в морськім танці люто била;
Буревій і зброї брязкіт, дзвін мечів кривавих,
Африканські та іспанські береги пізнали
Клекіт лиха, бо міста люто розорили
Ті, хто в морі потерпів — безневинним мстили.
Щоб на Мунді помпеян замкнених добути,
Цезар греблю вимостив із ворожих трупів,
Взявши гору, в Римі знов кесарем зостався,
Переміг жорстокістю — тим і відзначався.
Через те Брут з Кассієм, патриції відомі,

Помпей зазнав поразки від Юлія в Греції, на Фессалійських полях, де вся римська сила вилягла, щоб ці двоє над усім світом владарювали. 300 тисяч з обох сторін полягло, а сам Помпей утік до Єгипту. Вбив його єгипетський цар, за повелінням Юлія

Довідавшись про поразку своєї партії, Катон, як і годилося мудрецеві, не вагався і радо прийняв смерть: вихопивши меча й оголивши тіло, власноручно двічі завдав удару (Флор)

Друга внутрішня війна Варра з Децієм

Немовби караючи безумство громадян, Океан знищив у кораблетрощі обидва флоти

Що то був за жах, коли водночас зіткнулися хвилі, буря і зброя і т. ін. (Флор)

Остаточна мета всіх змагань — місто Мунда

Діялося те 709 року від заснування Риму, а перед Христом — 48-го

Сенат напав на нього, коли він сидів у курульному кріслі

Юлія Цезаря вбито, про що ширше Тит Лівій, Пліній, Светоній та інші свідчать

Було й у Литві подібне до цього, коли Чарторийський Сигізмунда в Троках убив

Ціцерона вбито під час внутрішньої війни

Та ще інші присяглись не терпіть сваволі.
Від всевладного сенат скоро відсахнувся,
Закололи, і упав, наче вепр спіткнувся,
Ран на тілі — двадцять три (ті, хто бачив, мовлять),
Сам світ кров'ю заливав — й захлинувся кров'ю.
Як Антоній виступив вперто та зухвало
Знову ж проти кесаря — вже Октавіана,
Лепід, Брут і Кассій ще бійню спричинили,
Відтоді і чутка, що Ціцерона вбили.
Через тії чвари злі та життя тривожне
Люд втікав з Італії і на північ, певно,
Подались аж у ліси, де вони і дотепер є —
То литва та прусси, жмудь, лотва і мерини.

П'ята причина приходу італійців у литовські землі

Баніти, поскрибовані, вигнанці

Сціпіон Африканський.
P[ater] p[atriae] p[erditus], s[alus] s[ecum] s[ublata]; R[uet] r[egnum] R[omae] f[erro], f[lamma], f[ame]
Батько вітчизни поліг; із ним пропав порятунок. Знищать римську могуть меч, вогонь і нужда

Дакія — земля волохів
Таврія, Перекопська орда

Сіо чи Хіос, острів на Грецькому морі

Кілія, згідно з декотрими, Ахілея

Змінюються імперії, царства, часи,— і ми міняємось з ними

Зокрема, Торговиця, занепале старе місто в полях за Києвом у бік Перекопу

Чимало він блукав по землях і по морях

Й те було у Римі, що навіть так карали:
В завойовані краї винних одсилали,
Там, за вироком, бідак мав поневірятись,
Чи й помилування міг, врешті, дочекатись.
Висилали і таких, хто не мав провини,
Як Каміла, Сціпіон, гнані без причини,
А так само мужній Брут, Ціцерон учений
Та й Назон, в Понтійський край засланий даремно.
Інший вже й в Італію не бажав вертаться,
Бо в засланні, вдалині ліпше почувався;
Як тепер ось із Литви, щоб хтось рвавсь, не чую,
Ліпшим є достаток тут, аніж там десь дуля.
В Дакії з вигнанців тих волохи зродились,
Ті ж вигнанці в Таврії, в Кафі, розплодились,
В Греції Сіо (де був) також заселили,
Тож не дивно, що в Литві рід свій вкорінили.
Генуезці в Таврії Кафу фундували,
Крим, Азов і Кілію, Понт підкорили.
Турок із татарином нині в полі бродять,
Змішує держави час — так, як і народи.
Мріють досі у полях диких давні мури,
Греки там колись жили, де сліди похмурі,
І стріляє кобилиць там татарин диких,
Де лиш залишки від веж, замків, міст великих.
І він, Еней, з Трої так довго плив,
Сціллу проминув й сирен у страху за воїв,
Африканські береги, італійський славний
Осадив, розмноживши свій народ троянський.

Шоста причина

То був час, що римляни в світі панували,
Полководцям провінції щедро роздавали,
Щоб Рим легіонами стерегли від шкоди,
(Може, і Литву Лібонові дано для доходу).
Італієць — видно те з імені самого,
Марій з Персієм також відали про нього,
Ясно з імені, що він — італієць гожий,
А на північ привело повеління Боже.

Книга третя

Розділ перший

Мацея Стрийковського Осостевіція, ж[мудського] к[аноніка], про походження і родовід литовських і жмудських князів від Палемона або Публія Лібона, римського патриція герба Колумни, і його синів або нащадків: Борція, Кунаса, Сперу та Юліана Дорспрунга (герба Китавр) і від Урсина, Гектора (герба Троянда), римських патриціїв, дивним Божим провидінням занесених морем у ті північні жмудські й литовські землі

До ясновельможного пана Миколая Радзивілла, князя в Бежах і на Дубинці, віленського воєводи, найвищого гетьмана військ у Великому князівстві Литовському, та до сина його милости Христофа Молодшого, троцького пана, віце-канцлера й польного гетьмана В[еликого] князівства Л[итовського], боришовського старости і т. д.

Старче щасливий! Тут, над берегом
рідних потоків,
Біля священних джерел тінисту
знайдеш прохолоду.

Незважаючи на все, я чітко, хоч і з великими зусиллями, переконливо показав [за працями] різних поважних і відомих істориків і давніх руських і литовських літописців походження та родовід литовського і

жмудського народу від хоробрих кімврів, готів, гепідів та аланів. Також навів переконливі й гідні довіри думки славних учених людей та різноманітні причини приходу італійців з Палемоном або Публієм Лібоном у ті північні землі, заперечуючи неправдоподібне достовірними й чіткими доказами.

Одначе те ім'я *Палемон* або Публій Лібон, від якого всі литовські літописці одностайно починають історію й родовід свого народу, деяким (особливо мало начитаним і мало обізнаним з історією) здається новим в історії і славним лише в „Буколіці" Вергілія. Тому і тут коротко та переконливо окремими місцями з [праць] істориків розвіємо той сумнів, бо, поминувши „Буколіки" Вергілія, бо їх, схоже, тільки деякі ледве читали (а він же під тим іменем (*Палемон*) написав *третю еклогу, де виступає суддею між Меналком і Даметом*). Тоді маєш і другого Палемона, славного римського патриція, котрого ясно Персій та Луканій славлять у своїх віршах, не згадуючи про морського Палемона, про якого є часті [згадки] в Овідія й у Волатерана *у „Філології"* (кн. 33). Також у того самого Волатерана *у кн. 18 „Записок про міста" і в кн. 3 „Географії" в описі Венеції,* а також *у розділі 3 „Проти граматиків" твору „Про марноту наук" Корнелія Агріппи.* Читай й інших, [тоді] знайдеш, що *патрицій Палемон Ремній Вінцентій* був у Римі *славним* граматиком за кесаря Тіберія та Клавдія, згідно з Каріоновим літочисленням (кн. 3), року від створення світу 3989, від заснування Риму — 792, від народження Христа — 57. А після Клавдія, 57 року від Христа, кесарем став жорстокий імператор Нерон, за часів якого всі литовські й руські літописці, хоч би їх і тисячу порівняти, описують прихід свого Палемона з Італії до Литви.

Та й у Леандровому листі до Герони: „В плаванні міг би здолати молодика Палемона"

Про що також свідчить *Евсевій Транквіллій*

Слова Флора: *„Тоді вигнано з Етрурії Лібона... Рівно ж Октавій і Лібон величезною кількістю флоту..."*

Найвидатніший римський історик Лівій і за ним Юлій Флор (кн. 4, розд. 2) згадують Публія Лібона, який був морським полководцем Помпея [у боротьбі] проти Цезаря.

Також Трог Помпей, не менш славний історик, а за ним і Юстин часто згадують як Палемона, так і Публія Лібона.

А якщо [хочеш дізнатися] про Палемонів, тоді читай Волатерана — т. 10, кн. 17 і 18. Там знайдеш їх сімох того ж імени.

Також найправдивіші відомості про те ім'я *Палемон* — у [написаному] Клавдієм 305 року від [народження] Христа *„Панегірику на четвертий консулат Гонорія"*. Якщо ін-кварто будеш мати опус, тоді на 102-й [сторінці] знайдеш такі вірші:

Тож молодий Палемон, істмійських узмор'їв вигнанець,
З матір'ю разом до рідної пристані щасно вернувся.
Шатра залила кров і т. ін.

Також Ціцерон, батько римської красномовности, в *„Сімейних листах" (кн. 7, лист 4)* пише до *М. Марія* про Лібона: *„Я прийшов до куманця з твоїм Лібоном чи радше з нашим"*, та в інших листах часто його згадує.

Також славний поет Лукан і Плутарх у [творі] *„Про життя славетних мужів“* та *Йоан Стадій* у *„Коментарях до Флора Арга“ (розд. 2)* пишуть: *„П. Долабелла — легат Цезаря — був прогнаний з Далматії Октавієм і Л. Скрібонієм Лібоном...“*

Щоб пощадити втомленого милого читача, я пропустив [свідчення] інших істориків. Тоді Петро з Дузбурха, прусський історик, й італієць Ларт Діоген, і батько польської історії Длуґош, і Меховіта (кн. 2, розд. 8, с. 33 та кн. 4, розд. 39, с. 270 і т. д.), також Кромер в *„Історії Польщі“ (кн. 3, с. 61 першого видання, а другого видання — с. 42)* чітко свідчать про Палемона або Публія Лібона і про римлян, які поселилися в Жмудії, в Лотві, або Лівонії, й у Литві та заснували в тих краях місто Ромове — від Рома або Риму своєї вітчизни, на чому тепер я не хочу довго спинятися, оскільки те вже достатньо показано раніше й буде показано далі по ходу [розповіді]. А тут я навів ті свідчення лише для того, щоб ті, котрі не читали більше нічого, крім *„Буколіки“ Вергілія*, могли довідатися з нашого працьовитого почину про справжнього литовського предка, про якого свідчать так багато істориків і про якого також давні літописці напевно не виссали собі з пальця цілком таку історію, а з достовірної та істотної оповіді ведуть правдиву розповідь. І як у нас не один є на ім'я Петро або Павло й не один з тієї родини Пйотровських або Жепецьких і т. д., так також у Римі та в Італії не один був названий тим іменем Пуб[лій] Лібон або Палемон, на ім'я якого Вергілій написав *„Третю еклогу“*. А іншим був той, котрого прославляють Лукан і Персій, ще інший — котрого згадують Овідій і Юстин, інший — від котрого назвали *„Палемонове мистецтво граматики“*, інший — котрого згадують Лівій і Флор, і Ціцерон, також Меховіта, Длуґош, Кромер, Стадій та інші в мореплавстві й морській війні проти Юлія Цезаря на Помпеєвому боці і котрий так само провів морем італійський народ до Литви, як Еней — троянців до Італії, і від котрого литва та жмудь більш справедливо виводять початок свого народу (хоча могли б вдовольнитися родоводом досить славних і благородних, і хоробрих готів та гепідів), ніж римляни, греки, французи, німці, англійці і т. д., які вигадують собі далеко не найправдоподібніших засновників своїх народів, що ми чітко і переконливо покажемо. Бо інші народи, які з малих і мізерних початків з плином часу та завдяки сприянню долі розрослися у велику силу, прикрашаючи своє минуле, звикли, попри очевидну шкоду для правди, виводити засновників своїх народів, королівств і міст від великих людей і майже з неба — від хоробрих богів. Як троянці — від Нептуна й Аполлона, тебанці — від Бахуса, і як Орфей прекрасною грою на лютні приваблював каміння до муру. Також інші греки та єгиптяни — від тих, які ніколи не були хоробрими богами, починають родовід своїх народів. Фракійці бога війни Марса звуть своїм батьком. Перси, не задовольняючись досить славною доблестю Кіра та достойністю монархії, що тривала в них 228 [років], виводять свій народ від Персея, Юпітерового сина, який колись

Перська монархія

Андромеду врятував від дракона і т. д. Також афінці, коли з малої кількости в Греції розрослися у велику силу, почали зватися *автохтонами*, наче мешканцями від віків. Також давні італійці звали себе *аборигенами*, тобто народженими від початку світу в тому ж Італійському краю.

А римляни, коли з пастухів, розбійників, злочинців і втікачів виросли у велику силу, соромно стало їм за нице і просте походження свого народу, через те початок свого королівства і заснування Риму, столиці світу, виводять від Ромула і Рема, народжених від бога війни Марса і від Реї Сільвії, жрекині богині Вести, та дивом вихованих вовчицею, з яких потім Ромул був забраний на небо (в середовище богів) від *Козячих боліт*,— усе це є очевидною неправдою, про що докладніше читай у *Лівія, Флора (кн. 1, розд. 1), Плутарха, Діонісія, Стадія, Мірсілія Лесбія, Порція Катона, К[вінта] Фабія, Волатерана (кн. 6) та ін.*

Про це читай у Лівія та Флора (кн. 1, розд. 1). Але Юстин слушно пише (кн. 43): *„Не певно, чи зачавши у скверні їх породила, чи від Марса“*

А єгиптяни стверджують, що вони самі від себе самих споконвіку створені на своїй землі, [доводячи це] тим найпростішим доказом, що жаб, мишей та інших земних тварин, коли розіллється ріка Ніл, знаходять живих у мулі з недосконалими ще кінцівками, ніби їх народила земля. Про це довгі суперечки і війни вели із паригійцями та скитами, сперечаючись про давність народів, однак скити перемогли їх і словесними доказами, і війною, [довівши], що вони є найдавнішим народом на світі, про що читай у *Геродота, Трога Помпонія та Юстина.*

Геродот у „Мельпомені“ й „Евтерпі“ Він же „Про фригійців“ (кн. 2), Юстин (кн. 2 і т. д.)

А німці з різних припущень виводять [свій початок] від Туїскона й Аракса, Манна, Інгевона, Герміона (на тій лише підставі, що вони говорять: *Herr* — пан, *Man* — чоловік) і від Марса, як дітмарси, від Гамбріва, Свева, Вандалія, Тевтона, Алемана та інших своїх предків. Про це читай у Бероса *(кн. 4 і 5), Корнелія Тацита й ін.* А Вітікіад виводить саксонців, або саксів, найперших німців, від народу македонів із покоління Александра Великого. Це походження є неправдоподібним *(Корнелій Агріппа у розд. 5 „Історії про марноту наук“* висміює).

Читаємо, що дітмарси походять від римлян Колумнів та Урсинів, як литва, що заперечує Кранцій (кн. 6, розд. 3)

Також англійці та шотландці майже з очевидної казки виводять свої початки — від сирійської королівни Альбіни, що з 32 своїми сестрами, повбивавши своїх чоловіків, разом з Сирії та Єврейського краю морем припливли до Англії й розширили Англійське королівство.

Інші виводять їх від Енеєвого правнука Брута, від котрого, як твердять, вони були названі британцями. Про це читай: Волатеран *(кн. 3 „Народи Британії“).* Також читай місцевого історика Бельського в кн. 1, розд. 3, с. 60 — про Енеєве мореплавство, і на с. 61 — про Британію, або Англію, де довідаєшся про зовсім неправдоподібне Брутове мореплавання з Англії до Греції і до Трої, тоді з Трої до Аквітанії та Лігерії, а потім назад до Альбіона, де сьогодні Англія. Читай також Каріона (кн. 1, 2, 3) і Юстина — про дивні переходи й переміщення різних народів.

А французи, або галли, теж вигадують дивні родоводи: від Комера або Ґомера й Галла та від скитів-сикамбрів, інші — від

Пріамуса Молодшого й від Француза, Гекторового сина; особливо їхні історики: Гунібальд, Григорій Турський, Регій, Сігіберт й інші, яких також, правдоподібно, наслідував *Р. Д. Матіас Клодіній, архи[єпископ] Сам[агітії] у промові „Про обрання Генріха"*.

Іспанці виводять своїх засновників від Йобелла й Тубалла, Яфетового сина, інші — від арамеїв, персів і від Геркулеса, Гіспала, Романа, Касса, Горгореса, Габіса і т. д. Про це читай: *„Старожитності" Йосифа (кн. 4 і 5), Юстина (кн. 44), Плінія (кн. 19, розд. 2), Геллія (кн. 17, розд. 3), Волатерана (кн. 2) й ін.*

Також угорці, досить славні лицарською доблестю свого короля Аттіли, який був названий Божою карою та пострахом світу, поперед себе виводять своїх королів і князів не від Аттіли, ані від ріки Гугри й краю в Московській державі, звідки вийшли насправді (і тепер король Стефан справедливо як угрин може домагатися своєї вітчизни Югарії від московського [князя], котру той сам визнає за угорцями, ані від татарських степів, які й тепер між П'ятигорською й Астраханською ордою звуть мадярськими, ані від ріки Гун, як виводить Скаліхус, а тільки аж від Гуннора і Магера (або Магора), синів Немрода Вавилонського, і Ніна, першого ассирійського царя, від яких виводять безперервну генеалогію і родовід своїх царів і князів, хоча це не відповідає правді.

Сілезці

Я вже не дивувався б іншим великим і могутнім народам, що приписують собі вельможних засновників, але сілезці, котрі були і тепер справедливо могли б бути провінцією Польського королівства, бо зі своїх початків, як розмножилися з поляків, так і належать до Польщі, а проте якийсь Курей сміє виводити їх від вигаданих поетом райських садів — *з Єлисейських Полів,* і зве їх *Елісіями, лігіями, луями — від „левів", манімами тощо,* а їхні міста, збудовані польськими князями (що кожен, звичайно, знає) і названі польськими іменами, він по-іншому брехливо перехрестив, бо Глогув назвав *Люгідун*, Вратслав (тобто Ворота славні) він іменує *Будорг*, Кожухув або Фрайштад — *Елевтерополь Єлісійський*, Гору — Гарою, Брег — *Бріг*, Легніцу, названу від залягання польських військ проти німців на тих кордонах, він перехрестив на *Лігніц — від деревини*, Жеган — від жигала — на *Саган*, Битув — на Бетанію, Яворув — від дерева явора — на *Яур*, Свідницю і Свібоз, міста, названі від [слова] „свобода", він [назвав] *Свібусій — від свіонів і свевів* — безсоромно і явно фальшиво „довівши", що Сілезія не мала нічого спільного з Польщею.

Також деякі народи, котрих задля скорочення не хочу тут перелічувати, не погоджуються з правдивою генеалогією від синів Ноя та їхніх нащадків, яку я на початку достатньо, хоч і з великими зусиллями описав, сміють і наважуються виводити своїх предків і засновників не лише від людей, котрих, відколи існує світ, ніхто не бачив (що, врешті, було б непогано), а й від гігантів або богів і, нарешті, з неба — від вигаданих богів.

А наші небожата поляки, мазури, литва, жмудь, русичі й московини, хоч і не витають на небесах, щоб вивести своїх предків, а проте і в тому їм заздрять нікчемні неуки історики, що ті вдовольняються простими і правдивими генеалогіями та явною доброчинністю власних батьків. Ті всі одностайно визнають своїми патріархами та засновниками Леха, інші — Палемона або Публія Лібона, а ще інші — Мосоха і Руса та чотирьох братів варягів, Рюрика, Трувора, Сінауса (міг би я їх тисячу тисяч навести для підтвердження) — люди виводять себе від подібних собі людей, а не від вигаданих богів і героїв.

А що те ім'я Палемон або Публій Лібон славне в багатьох істориків і поетів, я вже достатньо переконливо довів і показав ширше в цій моїй праці, й вірю, що кожен мудрий і обізнаний з історією після старанного та глибокого прочитання зробить подібний висновок. Я не дбаю про нікчемних чванливих, які заледве прочитали *„Третю еклогу" Вергілія*, і про тих, котрі самі не знають, що пишуть, тому що не вчилися, і так говорю їм простим віршем:

Рий, свине, в гною, каляйся в болоті,
Не твоє, а зіркіших людей судження в злоті.

А якщо ж хтось захоче глибше досліджувати це в історії, тоді те легко прийде йому, що мені [вдавалося] з великим трудом, бо має наче в дзеркалі вказані мною місця — *книги, розділи, сторінки і т. д.*

А тут, якби комусь здалося далеким і неправдоподібним Палемонове або Лібонове плавання морем з італійських країв до Жмудії та Литви, то такий був би подібний до того домонтаря, котрий, як вилізе на пічку, то йому здається, наче б він подорожував на Альпи, Балкани та *Піренеї*, і котрому можна дорікнути:

В землях, скажи-но яких — і ти станеш мені Аполлоном! —
*Неба простори відкриті всього на три лікті, не більше?**

Отже, бачив небо, не більше як лише на три лікті в криниці. Бо якщо йому здається дивним те, чому не слід дивуватися, то нехай також дивується плаванню Ясона й аргонавтів з Греції *через Понт Евксінський* до Колхіди за золотим руном, а потім від колхів або істрів до Адріатичного моря, де збудували Аквілею, Дідони або Елісії — з Тіру до Африки, де заснували Карфаген, Енея й Антерона — з Трої до Італії, де перший заснував *Альбу Юлію і Каєту*, а другий — Падую. Нехай також дивуються з Теверусового мореплавання до Кіпру після вбивства брата Аякса, а потім — як він далеким мореплавством дивно запровадив до іспанських берегів і до країни Галісії грецькі поселення, також як Улісс після зруйнування Трої довго блукав по різних морях,

Про це читай у Юстина (кн. 32)

Той же Юстин (кн. 18, 24, 43 і т. д.)

Волатеран (кн. 4, 5, 6 і т. д.)

Вергілій, „Енеїда"

* Переклад Мирона Борецького.

Юстин (кн. 44) Волатеран (кн. 4)

аж поки остаточно не прибився до берегів океану, названого Атлантичним, де заснував від свого імени Уліссібону, котра сьогодні є столичним містом Португальського королівства. Нехай також загляне в [праці] інших істориків, як, наприклад, Арамей аж з Персії та ібери з Азії припливли до Іспанії, де заснували народ гіберів і кільтіберів, як Брут з Трої [плив] до Англії і з Англії до Трої, а тоді повертався до Англії, як генуезці із заходу аж до Таврії на схід сонця припливли, де заснували Феодосію, яку нині звемо Кафою, і Кілію. Нехай також придивиться, як французи з князем Бренноном, пограбувавши спочатку Рим, пізніше спустошили Македонію, Азію, Грецію і Фракію, попри таку велику морську віддаль; як також фокейці, грецький народ, з Азії дісталися на кораблях до гирла Тібру, а потім, [пройшовши] через такі великі морські небезпеки, наблизилися врешті-решт до французьких берегів, де в гирлі ріки Родан збудували славне місто Массілію; як спартанці або партени, виїхавши з Лакедемону, осіли в Таренті й Брундузії в Італії; також як захопили Апулію етолійські греки з Діомедесом, тим славним лицарем з-під Трої, Уліссовим товаришем; як скити з країни Югри з князями Кевою та Кадіком, пізніше з Аттілою, вийшовши майже від Кавказьких гір, прибули до Паннонії, а потім завоювали італійські, французькі та інші землі. Також кімври, готи, алани, гепіди, волгари, роксолани, вандаліти й інші, вийшовши від протоки Чорного моря, котру звемо Босфором Кіммерійським, і від рік Танаїс і Волги та озера Меотіс, пройшли Паннонію, німецькі, італійські, французькі, іспанські землі та, пройшовши протоку Іспанського моря, яку звемо *Гадес Геркуліс*, ледве зупинилися в Африці, третій частині світу, крім тих, які осіли в руських і литовських степах і на скандинавських островах, де тепер Швеція й Данія. А тому ті згадані й інші народи, перелік яких був би безконечною працею, зі своїми князями й вождями через такі великі простори світу, через такі далекі й небезпечні моря, як Меотіс, Понт Евксінський, Гелеспонтське, Егейське, Ікарійське, Адріатичне, Сирійське, Лівійське, Лігустицьке, Середземне, Французьке, Іспанське і т. д., Атлантичний, Аквітанський, Англійський і Німецький океан довгим мореплаванням з далеких сторін у далекі й незнайомі країни світу занесли свої народи й оселі: ті — до Італії, інші — до Іспанії, Франції, Англії тощо. Тепер це здається дивним для тих, які лежать на печі, що італійці чи римляни з Палемоном або Лібоном припливли морем до Жмудії та Литви.

Т. Лівій і Юстин (кн. 24)

Фукідід і Юстин (кн. 43)

Юстин (кн. 3 *„Про внутрішні війни греків"*

Скаліхій також кладе між Угорським і Хорватським краєм ріку Гун, від якої хоче вивести гунгарів

Цей Палемон або Публій Лібон, якщо подався геть від домашніх внутрішніх чвар і кривавих воєн, котрі в той час жорстоко турбували Римську державу, тоді мав слушну причину, що мусив відходити в північні країни. А про ті римські суворі й жорстокі домашні чвари, в яких багато знатних родин повністю вибила війна, читай у *Лівія та Флора (кн. 3, розд. 13 і 14* — про чвари *Тіберія Гракха (розд. 15 — про заколот Гая Гракха, розд. 6 — про [заколот] Апулея, розд. 17 — про [заколот] Друза та інші заколоти і розд. 18* — про міжусобну війну, а також про

Троянську війну і про внутрішню Марієву війну (розд. 21), і про шалену жорстокість Силли (або Сулли), де незлічені тисячі лицарства й римських родин ці два полководці Марій і Силла, [ставши] один проти одного, у внутрішній війні з жахливим кровопролиттям вибили, висікли й винищили, а інші, куди могли, втікали морем: ті — до Африки, інші — до Азії, від жорстокости тих двох безумців. Також, відходячи від цього заворушення, Палемон міг бути занесений морем у ті краї. Також через Серторієву війну (розд. 22) і через війни Лапідія (розд. 23) багато знатних римських родів переселилося до інших країв. Про це також читай у *Плутарха й інших, і Каріона про Суллу і Марія (кн. 2 „Хроніка", монархія 3, вік 2).* А я теж уже висловив те раніше, [оповідаючи] віршем, як Юлій Цезар і Помпей вели великі чвари за мізерний щорічний уряд римського бургомістра та зібрали проти себе майже всі сили всього світу. І коли Юлій Цезар прибув до Риму з великим військом, Помпей утік до Греції і з ним багато римських вельмож, які його підтримали, інші морем і суходолом втекли на інші острови до Англії, до Африки і т. д., куди хто міг. Бо в той час усі землі та моря впродовж п'яти років жорстоко потрясалися неймовірно кривавими війнами. Про це знайдеш у Ціцерона дуже часті і жалісні скарги в листах, особливо *„До Аттіка" (кн. 7, лист 8 і 20),* де він пише: *„Що ж мені робити? Яким шляхом податися — чи морем, чи сушею і т. ін. Коли сушею — то як? Коли морем — то куди?" „Мусимо плисти по Тірренському морі непевним курсом, у найгіршу негоду і т. ін. Яка ж то місцина буде нам безпечною, чи тішитимемося лагідними хвилями, поки до нього прибудемо? Яким шляхом, куди — геть не знаємо. Корабель для нас приготовано і в Каеті, і в Брундузії і т. ін."*

Каріон (кн. 2), остання монархія

Італійські порти

Так тоді й Ціцерон, й інші римські сенатори страшенно тривожилися тими внутрішніми війнами між собою, що не знали, де мали подітися і котрим морем утекти у безпечніше місце. А Юлій Цезар, коли його потуга зміцніла, гнав Помпея та його прихильників морем і сушею, також італійською землею, в якій Помпей обсадив замки, загарбавши їх навальною силою.

А вже тут, милий читачу, по довгій нитці будемо доходити до клубка, і тут уже ясно й переконливо виявиться Публій Лібон, про якого тут уся наша оповідь, який завів до Литви і Жмудії італійський народ і який також був вигнаний з Італії і, як прихильник Помпея, мусив у той же час утікати або на море, або в ті краї. Бо Лівій і Флор, визначні римські історики, так про це пишуть (коротко Флор, кн. 4, розд. 1, чим довше займається Лівій): *„Тоді Лібона прогнали з Етрурії, Термуса — з Умбрії, Домітія — з Корфінія".* Щойно тоді, як бачимо, Лібон був вигнаний з італійського князівства Етрурії, де сьогодні Флоренція, Пістойя, Піза, Лука і т. д. А Термус вигнаний з Умбрії, Домітій — з Корфінія. І була б скінчилася війна без кровопролиття, якби Юлій Цезар зміг захопити Помпея ще в Брундузії, але той з повністю оточеного порту в малому й полатаному човні втік на море — як Флор, шануючи

До цього місця читай також про того Лібона в Длугоша й Кромера (кн. 3, *с. 61 першого видання і [с.] 42 — другого)*

У Меховіти (кн. 4, розд. 39 і кн. 2, розд. 8)

перемінне щастя, з жалем говорить: *„Сором і казати: ще недавно перший у сенаті, зверхник і в мирі, й на війні,— втікав по морю, яке раніше підкорив, на пошарпаному й майже беззбройному судні і т. ін.“*, а за Помпеєм, як за головою, весь сенат утікав, хто куди міг. А Юлій Цезар, загарбавши порожній Рим, сам мечем вчинив себе римським бургомістром, чого не міг [досягти] сенаторськими голосами, і скарбниці, які не швидко відчиняли трибуни, зламав силоміць, і забрав скарби, які вони звали священними і які не годилося рухати, хіба на велику нагальну потребу.

Особливо на Французькій війні. Про це читай „Коментарі Стадії“ у кн. 4 Флора

Однак наш Лібон, котрого литовські літописці звуть Публієм Лібоном і Палемоном, вірно допомагав Помпеєві, про що пишуть ті ж Лівій і Флор у тих же книзі й розділі. Бо коли Юлій Цезар, перемігши Варрона, Помпеєвого полководця, своєю армадою обсадив і загарбав Іспанію та майже все Середземне море, Гадес й Океан, одразу після щастя спіткало його нещастя від Лібона. Цей Лібон зі своїм товаришем Октавієм, маючи готову армаду на морі, один біля Корсики, другий в Іллірії з Помпеєвої сторони замкнули поміж собою Юлієвих морських полководців і товаришів та розгромили Долабеллу й Кая Антонія, славних римських патриціїв, котрі в той час були такі могутні, як сьогодні іспанський й французький королі, або й ще могутніші. Звідки теж видно не меншу Лібонову могутність, який у той час тримав і Гетрурію, найважливішу частину Італійського краю, і такий сильний був проти Юлія Цезаря, що відбив його дві морські армади і перше його щастя на море переламав, як пише Флор: *„Отож, оскільки Варрон далі відступав і т. ін. Звісно, Долабелла й Антоній, отримавши наказ захопити протоки Адріатичного моря і т. ін., його (себто Помпеєві) легати Октавій і Лібон раптово звідусіль оточили величезним флотом“*

Флор (кн. 4, розд. 1)

Лібон розпочав битву на морі

Антоній піддався з 15 ротами

Про що також читай докладніше: Лівій і Лукан (кн. 4), Стадій і т. д.

Так тоді Лібон на морі з великою армадою переслідував і шматував Юлієвих прибічників.

А згодом Юлій Цезар з усіма потугами Європи і союзними королями, а Помпей з усією Азією, Африкою та Грецією, Вірменією, Партами, а також із союзними їм королями привели величезні війська до грецького краю Єпіру та вступили між собою в генеральну битву (хоча провели багато інших боїв упродовж чотирьох років як на суші, так і на морі, з великим кровопролиттям) на Фарсальських, Фессалійських або Філіпійських полях у Греції, де втратили всю силу Римської імперії. Бо хоча Юлій Цезар здобув перемогу, проте з обох сторін полягло більш ніж 300 тисяч лицарського люду та дуже багато визначних полководців, крім допоміжних військ різних королів. Бо в той час ті двоє запальних людей рядили майже всім світом, через що допомагали їм усі німецькі, французькі, понтійські, азійські, грецькі, єгипетські, африканські та інші королі й князі та весь римський сенат.

Флор: 300 тисяч і більше

З програної битви Помпей, який недавно був страшний усьому світові, заледве втік на коні, а потім на маленькому човнику [дістався]

Помпей утікає

до Єгипту — до короля Птолемея, сподіваючись від нього порятунку, бо раніше посадив його батька на єгипетський престіл. Але король Птолемей, забувши про те добродійство, тут же наказав убити його, на очах його дружини й дітей, бажаючи тим сподобатися Юлієві, котрому відіслав Помпеєвої півголови та його перстень, на якому була печать „Лев з мечем" Одначе потім і його самого вбив Юлій, а сестра його Клеопатра була посаджена на царство. У той же час Юлій Цезар переміг понтійського короля Фарнака, Мітрідатового сина, котрий також вів тривалі війни з роксоланами.

Помпей убитий

А [Цезар] переслідував війною Помпеєвих прихильників — Сціпіона, Катона й інших в Африці, з якими також з'єднався мавританський король Юба. Але коли Юлій здобув перемогу, король Юба втік до свого замку, там же приготувавши щедру вечерю, просив Петрея, римського сенатора (той також був з ним на боці вбитого Помпея), щоб убив його. І так, випивши один до одного дружній келих, Петрей убив короля Юбу тут же за столом, між стравами, і також сам біля нього проткнув себе тим же мечем.

Юлій Цезар воює в Африці

Король Юба дав добровільно вбити себе

Також Сціпіон, славний трибун римського сенату, Помпеїв товариш, коли на човні втікав морем і побачив за собою погоню Юлієвої армади, сам мечем пробив собі живіт.

К. Метелій Сціпіон — Помпеїв свекор

А Катон, великий і славний римський сенатор, котрий стояв зі своїм військом в Африці біля Утіки, почувши про таку жорстоку поразку своїх прихильників, поцілувавши на прощання сина і своїх приятелів, уночі, читаючи при свічці книгу Платона про безсмертність, узяв меч і двічі вдарив себе у відкриті груди. Отже, волів [краще] вмерти від своєї руки, ніж потрапити в Юлієві руки.

Катон убив себе сам

А Юлій, примиривши Африку, знову переніс війну на море й до Кіпру та до Іспанії, де вбив Помпеєвого сина, що ми далі описали віршем. Про всі ці вчинки читай у Лівія і Флора (кн. 4, розд. 2); *Светонія „Життєпис Юлія", Плутарха „Про славетних мужів", Плінія, Волатерана (кн. 23), Стадія, Каріона (кн. 2, монархія 3), Лукана і т. д.*

Після цього, коли Юлій Цезар уже винищив усіх своїх супротивників, проголосив себе першим монархом або самодержцем і кесарем Риму та всього світу 706 року від заснування Риму, а від створення світу — 3897, 48 [року] перед народженням Господа Христа. Проте лише п'ять місяців він пробув на імператорстві, коли на престолі його вбили Брут і Кассій та інші з сенату, завдавши йому 23 колоті рани, як пише Флор: *„Так той, хто залив світ кров'ю громадян, урешті й сам своєю кров'ю залив сенат"*

Юлій Цезар убитий

Звідси пізніше виникли жорстокі війни між Октавієм Авґустом, Антонієм, Брутом, Кассієм і ті жорстокі репресії або вигнання з Риму та Італійського краю, в яких і Ціцерон був убитий, і багато інших римських сенаторів. Про що, коли не здатний писати римську історію, читай докладно у Лівія і *Флора у „Цезарі Октавіані" (кн. 4, розд. 3); „Мутінська битва" (розд. 4); „Тріумвірат" (розд. 5); „Битва Кассія і Брута" (розд. 6);*

„Перузійська битва“ (розд. 7); „Битва з Секстом Помпеєм“ (розд. 8 та ін.); „Битва при Акції“ (розд. 11). Знайдеш там, що в тих криваво-страшних і жорстоко-буремних внутрішніх римських війнах кожен рад був сховатися не тільки до Жмудії чи Литви, але й до пекла (були б спрацьовані Харон або Плутон, маючи вже повні хороми душ убитих воїнів і захотіли б відчинити десять пекельних брам присінків).

Про пекло. *Вергілій, „Енеїда“ (кн. 4); Овідій, „Метаморфози“, 4; Сільвій Італік (кн 3); Тібуст (кн. 1); Клавдій (кн. 2); у Руфа і т. д.*

Тому-то й наш Палемон або П[ублій] Лібон, про котрого ми вже навели досить переконливі докази різних істориків, [довівши], що він підтримував Помпея [у війні] проти Юлія Цезаря, був спочатку вигнаний з італійської землі Гетрурії, як говорить *Флор: „Тоді прогнано Лібона з Гетрурії“*, і той подумав теж про себе, де міг би безпечно заховатися — і сам зі своїм здоров'ям, і його милі діточки та друзі — перед тим бурхливим вихором кривавої внутрішньої війни.

А що він дуже завинив перед Цезарем і більше, ніж інші Помпеєві помічники, розгнівив його, коли розгромив дві армади і його морських полководців Долабеллу й Антонія, як про те вже докладно йшлося (за Флором та іншими), тому від гніву та люті Юлія як переможця, коли Помпей і його помічники вже були вбиті, [Палемон] мусив утікати подалі від Італії та Римської держави, бо й мавританський король Юба, і Петрей, і Сціпіон, і Катон, мужі такої великої слави з тієї ж Помпеєвої сторони, бажаючи залишитися вільними від Юлієвого оточення, самі себе повбивали.

Крім того, довго тривали жорстокі війни в Італії, Іспанії, Єгипті, Греції та по всіх морях і країнах в Азії, Африці та Європі, коли Юлій Цезар усіма силами переслідував інших Помпеєвих товаришів, друзів і полководців та його сина К. Помпея і брата Секста, Лабіана Варра та інших в Іспанії й на Кіпрі. А П[ублій] Лібон або Палемон, маючи готову армаду на морі, добре забезпечену лицарським людом і пристойними кораблями й галерами, якою колись громив Долабеллу й Антонія, утікав далі зі своїми від гніву й нападів супротивника — Цезаря-переможця.

А оскільки поблизу Італії він не міг почуватися безпечним у жодній провінції, бо Юлій узяв усі краї під свою владу, [поширивши на них] свою монархію або єдиновладдя, то пустився з кільканадцятьма кораблями в море далі, від гирла ріки Тібру, котра плине від Риму й впадає в Сицилійське море (або від міста Пізи з порту Гетрурії, свого володіння), взявши зі собою друзів і 500 італійських патриціїв у добровільну мандрівку в пошуку нових спільних поселень. Крім того, правдоподібно, їх також мучило й тривожило те ж, що й Лібона або Палемона, тобто гнів Цезаря та жорстокі внутрішні міжусобиці.

Длуґош. *Під час громадянської війни, що точилася між Цезарем і Помпеєм, якийсь загін римлян, по-*

Ось та причина приходу італійців і римських патриціїв до Жмудії та Литви, котру ми тут з великими труднощами і частим використанням знань справжніх істориків, як те бачиш, ясно й переконливо віднайшли і котра імпонує і Длуґошеві, польському історикові, й Меховіті *(кн. 2, розд. 8, с. 33; кн. 4, розд. 39, с. 270)*, що вже достатньо написано в кількох місцях, що через внутрішню римську війну, яка

велася між Цезарем і Помпеєм, чималий гурт римських патриціїв, покинувши італійську землю, осів у тих північних краях, де сьогодні курси, жмудь і литва, та заклав головне місто, назване іменем Ромове — від Роми або Риму, котре, як оповідають, довго було столичним містом того (тобто литовського і жмудського) народу, що розмножився з італійців, і друге місто — Лібу над Жмудським морем. Також і Меховіта мовить: *„А щоб дізнатися більше, варто звернути увагу, що, за давнішими повідомленнями, „деякі італійці, покинувши Італію, прийшли на землі Литви" і т. ін."* Про що також уже маєш вище достатньо викладену думку того ж Меховіти про Лібона в другому розділі нашої шостої книги.

кинувши Італію, оселився в тих місцях

Це ж і Кромер *(кн. 3, с. 61 першого видання і с. 42 — другого)* стверджує, дивуючись, звідки з'явилися латинські або радше італійські й іспанські слова в жмудській, прусській і литовській мові і, наводячи там же Длуґошеве свідчення про прихід італійців до Литви, подає так своє судження або думку, що, за його словами, гурт римлян мусив приплисти морем у ті землі до берегів Венедської затоки (яка омиває Пруссію та Жмудію) з якимось полководцем або князем Лібоном, котрий заклав місто Лібу (досі — Кромер). Але не з якимсь Лібоном, а з тим, котрого я ясно, наче пальцем, вказав за [працями] Лівія, Флора, Лукана, Стадія та інших (якщо хтось не знав цього до того часу) і котрий був вибраний з Етрурії, і котрий розгромив на морі Юлієвих полководців.

Пише далі Кромер, що ті італійці й римляни або силою непопутніх вітрів наблизилися до тих жмудських берегів (що могло бути, як це Енеєві та іншим мореплавцям часто траплялося й нині трапляється, що часом припливають не туди, куди хочуть), або через певне й навмисне спрямування своїх кораблів на північ західним вітром, утікаючи перед жорстокістю кесарів-тиранів, пливли в ті жмудські та литовські, в той час мало для римських можновладців значущі закутки, де вважали себе убезпеченими від жорстоких римських імператорів, бо ж тих країв не досягали їхня влада й накази, що підтверджує і *Страбон („Географія", кн. 7).*

А тут Кромерова мова, коли він говорить: *„Або певним шляхом, уникаючи жорстокости кесарів-тиранів"*, покликаючись на литовських літописців, котрі причиною приходу римлян і 500 італійських патриціїв з Палемоном або Публієм Лібоном у ті землі одностайно вважають тиранство жорстокого кесаря Нерона, який суворо панував у Римі 57 року від Христа. Або [це сталося] через жорстоке завойовування італійських земель угорським королем Аттілою 401 і 428 року від [народження] Христа, що ми вже достатньо показали, згідно з оповіддю й правдою самої історії літописів.

А що я вже трохи згодом [переконання про] неправдоподібність [такої подорожі], народжене в домонтарів, через далекість мореплавного шляху італійців у ті краї, докладно розглянув, описавши дальші й більш неправдоподібні мореплавання та перенесення багатьох інших

народів до різних частин світу, то тут ще дуже легким і вигідним покажу мореплавство з Італії у ті землі, [якщо] хтось захотів би [дістатися] зі самого Риму до Вільна й далі.

*Вергілій: „Плем'я вороже мені випливає на море Тірренське"**

Отже, якщо спершу Палемон пустився від гирла ріки Тібру з Риму на Середземне *(Тірренське море)*, тоді річ слушна. Однак більш вірогідно, що він прямо поплив з порту Гетрурії від портового міста, котре звуть Пізою. З цієї Гетрурії він був вигнаний Юлієм Цезарем, як стверджує Флор: „*Тоді Лібона прогнали з Гетрурії*", а від міста Пізи прямо плив на захід Середземним морем, залишаючи по правому боці Лігурію, Геную і Массілію, а по лівому — Корсику і Сардинію. А оскільки в той час Юлій Цезар воював з Іспанією на морі й на суші та здобував Помпеєвого сина в Мунді, то Публій Лібон, пройшовши повз Мінорику й Майорику, *Балеарські острови*, морську протоку *Гадес Геркуліс*, котра відділяє Мавританію від Гранадської Іспанії, Західним океаном повз Португалію й потім Французьким морем, повернувши вітрила на північ, прибув у Німецький океан, залишивши Англію та Шотландію по ліву, а голландські краї по праву руку, за попутнім вітром із заходу прийшов аж до протоки Зунду Данського моря, яке, проминувши і повернувши вітрила на схід нашим Сарматським морем, котре також звуть *Венедським і Балтійським*, наблизився до жмудських і курляндських берегів, де тепер розташовані Мемель, або Клайпеда, Полонга, Ліба та ін. Цю Лібу, яка є і сьогодні, той же князь Лібон міг від свого імені заснувати над морем, як Еней свого часу заснував в Італії Саєту і т. д., що імпонує і Кромерові, і Длуґошеві.

Кромер (кн. 3)

А я, бажаючи все дослідити і довести не лише писемними свідченнями, але і власною присутністю, 1580 року переважно спеціально їхав від того міста Ліби аж до Клайпеди, або Мемеля (все над самим морем), де все-таки добрі порти. Однак потім, коли я переплив через Курське море й Німанову затоку біля Клайпеди і пустився з трьома іншими (спеціально для друкування цієї нашої „Хроніки") аж до Крулевця миль 20 незвичайною дорогою, тоді там, власне, я мав враження, ніби потрапив у піщану Аравію, бо як їдеш між Курським і Балтійським морем, морські хвилі б'ють під самий віз, і не бачиш нічого більше, лише піски, воду й небо, про ниву й не питай, а заїздів тільки три — через миль 18, і то далеко від дороги, до яких заїжджають за знаками, орієнтуючись по бочках і прапорцях, вивішених на піщаних горах, бо шляху не видно через піски, вивіяні й навіяні сильними штормами з моря. Люди ж там харчуються тільки рибою, через що з тих неврожайних країв часто народи втікали від голоду до Італії й деінде з готами та кімврами. Проте там, де Ліба і Клайпеда, там усіляких харчів досить. На цих берегах також, правдоподібно, князь Лібон або Палемон, зі своїми італійцями, трохи відпочивав (схоже, як Еней з троянцями, коли прибився з Африки до італійських країв після довгої

---

* Переклад Миколи Зерова.

подорожі та морських небезпек), здобуваючи харчі полюванням на усяку звірину, бо ж у ті часи над морем були великі та багаті на звірину пущі, залишки чого є і нині.

І як з Енеєм з Трої до Італії, так і з Палемоном або П[ублієм] Лібоном до Литви з тими 500 римськими патриціями прийшли чотири визначні родини, з чим погоджуються всі літописці. Спочатку *Юліан Дорспрунг (герба Центавр, або Китавр), Проспер Цезарін* і сам Лібон (герба Колумни), *Урсин і Гектор* з Гастальдами (герба Троянда). Ці родини були й сьогодні є славні в Італії, особливо в Гетрурії, з котрої Лібон був вигнаний Юлієм Цезарем, як говорить *Флор (кн. 4, розд. 2): „Тоді Лібона прогнали з Гетрурії"* А позаяк він був вигнаний, то ті родини [з ним], як зі своїм князем, пішли на добровільне *вигнання* або також утікали від імператорської жорстокости сюди, до Литви. А про те, що ті родини були і є славні в Етрурії, Генуї, Пізі, П'ємонті та інших, читай у *Волатерана (кн. 5 в „Гетрурії"), в „Антропології" (кн. 22),* а також *Йовія у „Портретах героїв" тощо* — знайдеш там Кастальдів або Гастальдів, з яких також були Гастальди в Литві, з котрих один недавно, 1560 року, вбив ченця Рінстарта, опікуна Угорського краю; знайдеш там само у Волатерана (кн. 5 і 6) та в Йовія й інших істориків і родини Колумнів, Урсинів, Цезарінів і т. д.

Волатеран (кн. 5) Кастульдій, магістрат Гетруріїв

Той же Лібон заснував перше своє поселення на березі Балтійського моря, де й ріку, що там впадає в те море, й місто, збудоване в її гирлі, назвав від свого імени Лібою, що й сподобалося Кромерові (кн. 3, хроніка в „Діяннях Болеслава Хороброго").

Від того ж Лібона Ліфляндський, або Латиський, край, що лежить над морем, названий *Лібонією*, а з плином часу, змінивши ***б*** на ***в***, його назвали *Лівонією*. Бо і в тій країні, як у Пруссії та Жмудії, де спочатку висів і в Курсах довго перебував на морському узбережжі, поки не подружився з тутешніми автохтонами, бо як ми вже раніше досить широко, переконливо і достатньо написали в різних родоводах литовського народу, тоді віддавна в тих краях, де нині жмудь, лотва, давні пруси й литва, жили гепіди, гети, сайнагети, судовіти, галінди, алани, літалани та інші нащадки хоробрих кімврів і готів — народи грубі, лісові і тваринні розвелися в тих північних закутках. А ті дуже помиляються, що говорять, начебто італійці приплили на безлюдну територію. Це загалом так трапилося тому Лібонові або Палемонові з італійцями, коли поселився між тими народами, як Енеєві — з троянцями, коли так само з'єднався з не менш грубим італійським народом, що їх в історії називають *аборигенами*, про що прекрасно написав Салюстій *у „Змові Катіліни"*, не вдаючись до довгих роздумів про заснування Риму, такими словами: *„Як я довідався, нову столицю спочатку заснували троянці, котрі, втікаючи під проводом Енея, блукали по незнаних краях; аборигени — плем'я дике, без законів, без влади, свавільне, розгнуздане і т. ін., іншого роду, іншої мови, де кожен жив за іншим звичаєм,— неймовірно легко з ними злилося"*

Лібонія — від Лібона, потім Лівонія

Птолемей (кн. 3, розд. 3, „Географія"); Еразм Стелла та ін.

Так і литовські італійці з Лібоном або Палемоном, своїм вождем і князем, припливши до цих незнайомих берегів, довго тинялися нетрями, аж поки перші тутешні жителі з народу готів і гепідів (котрих також Еразм Стелла в „Прусській історії" називає *аборигенами*), люди прості й грубі, без законів, без зверхньої влади, вільні й розбещені, не рівного з італійцями роду і різних мов, що різнилися один від одного способами та звичаями життя, потім разом з'єдналися, потоваришували і з двох різних народів майже в один змішалися й об'єдналися. З цією злукою вони швидко змінили між цим простим людом і свою рідну італійську та латинську мову, й римські звичаї, бо, як звичайно говорять, не зі звичаями, але до звичаїв (хоча часом і грубих) кожний мусить їздити.

Однак і сьогодні є немало латинських слів, але більше іспанських, що закінчуються на *-os*, у литовській, жмудській і латиській мові, як, наприклад: Dewos — *Deus або Teos* (з грецької), viros — *vir* (муж), kielis — *calles* (дорога), donos — *donum* (хліб), łaukus — по-латині *lucus* (густий ліс), *ovis* (вівця), *pecu* (худоба), duntes — *dentes* (зуби), *bludos, podos* і багато інших.

Тоді немає жодних підстав для подиву (хоча з приводу цього дивується Бельський), що нині в Литві мало помітні італійські звичаї, бо не гепіди або готи до Італії, а італійці прийшли гістьми до гепідів і до готів та з плином часу змінили мову, звичаї, всі відмінності, як і Еней з троянцями не зберіг, [перебуваючи] серед італійців, троянської та грецької мови, а сам з нащадками прийняв італійську, що й тепер бачимо.

*„Мінливість — у всіх речах", а також: „Всепожираючих літ череда, давнина завидюща! Пустка за ними лежить" Овідій, „Метаморфози", 15**

Потім той Палемон або Лібон, та Юліан Дорспрунг, Проспер Цезарін, Урсин і Гектор, його товариші, поволі зміцнившись між отим згаданим грубим людом і вподобавши собі осади в тих краях, рушили від Німанового гирла, що біля Клайпеди, через Курляндську бухту або затоку аж до правого Німанового гирла, де вже [Німан], влившись 12 рукавами до Малої Курляндської бухти й Прісного моря, плине сам-один, і прийшли аж до гирла ріки Дубісси, де вона впадає в Німан. Там також, побачивши веселі місцевості та розлогі привабливі поля й пагорби, зарослі зеленими дібровами над берегами рік, займалися полюванням на різну звірину, на яку в той час були багаті жмудські ліси, та, відновлюючи пам'ять про рідний Рим, заснували над Німаном місто з назвою *Новий Рим*, котре пізніше їхні нащадки звали Ромнове і Ромове і котре, як свідчить Петро з Дузбурха в „Діяннях Пруссії", 1295 року спалили хрестоносці, як це згодом побачите в самій історії. А перед тим друге Ромове місто, засноване тими ж італійцями серед пруссів, у якому жив язичницький патріарх, наречений Кірієкіріейто, 1017 року спалив польський король Болеслав Хоробрий, як про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 3).

А згодом ці ж італійці, як стверджують литовські літописці, з Німана рушили на менших човнах рікою Дубіссою проти течії на схід

---

* Переклад Андрія Содомори.

сонця і на північ, а інші йшли суходолом, поки не прибули до того місця, де нині Ерайгола, стародавнє містечко в Жмудії, здається, збудоване тими ж італійцями (якщо вірити цьому твердженню) й назване від латинського *„Ерраcколе, тобто колонія скитальців“*, але здогадки й непевні думки я не хочу відносити до історії. Певним, однак, є те, що біля ріки Дубісси на обох берегах і там, де Ерайгола, Палемон зі своїми італійцями заснував свої поселення, сподобавши собі розкішні місцевості та достаток у всьому — як із землі харчів, так у лісах звірини, та й ріки, багаті рибою, що приходить туди з моря Німаном, а тоді Дубіссою.

Ерайгола — оселя блукаючих або мандрівників

Пізніше Палемон або Лібон вирушив від Дубісси й від Німану далі на південь і схід сонця та, пройшовши Невяжу, прибув аж до ріки Вілії, де в ті часи жили літалани, алани, гепіди й інші народи, з яких пішли готи, давні мешканці тих країв у лісах. Також між ними пришельці італійці розумом і ґречністю звичаїв, чуйним і чесним поводженням легко здобули зверхність та панування. І як вони миром посіли Литву й Жмудію, так теж потім німці-хрестоносці мечем і кривавими війнами підкорили пруссів і ліфляндців, котрі були одним народом й однієї мови зі жмуддю та литвою (що й сьогодні кожен може ясно побачити), про що далі дочитаєшся.

З тих же італійців і з отих хоробрих готів [походить] жмудська й литовська давня шляхта (наскільки правдива — говорю), як в Італії — італійська, здається, має свій початок від троянців, а прості люди і чернь — з давніх хоробрих гепідів, судовітів і літаланів, або аланів (як в Італії — від аборигенів), насправді розмножені гепіди та судовіти. Хоч також з плином часу з тієї ж черні й простого люду більша частина справжньої литовської та жмудської шляхти виникла завдяки власній чесноті та здебільшого лицарським подвигам, що є найбільшою і найблагороднішою властивістю справжнього шляхетства. Бо:

...не ценз, не уславлені предки —
лиш порядність і хист роблять великими нас.
Що тобі дасть родовід? Яку тобі, Понтику, користь
Кров благородна приносить? Навіщо показуєш предків
На образах, чи хвалишся їздою Еміліанів і т. ін.
Лепіди ж — ницо живуть! Навіщо зображень героїв
Понаставляли, коли минають ночі за грою?
Скільки б шляхетних личин не прикрашало покої,
Знатність — лише у чесноті, і тільки у ній полягає і т. ін.

Про справжню шляхетність читай мого „Гінця“ *і Ювенала сатиру 8, Овідія „З Понту“, Клавдія „Про 4-й консулат Гонорія“, Персія сатиру 3, Овідія „Метаморфози“, 13 та „Епістолу до Пізона Поліавра“, Стелли „Зодіак“, Корнелія Агріппи „Про марність науки“ (розд. 50 та ін.)*

Як допоможе мені, що предки — небесного роду,
Що поміж кревних своїх я Громовержця назву?

Але повернемося до суті.

Існують, однак, різноманітні думки різних істориків щодо того, звідки ж бо виникли ім'я і назва Литви. Спочатку *Еразм Стелла* в „Прусській історії“ пише, що 373 року від [народження] Христа Літалан, або Літвос, син прусського короля Вейдевута й матері-аланки, Литву

Литвою і Латвією, а його молодший брат Заімо, або Саімо, Земоїдський або Жмудський край, який дістався їм в уділ, найменували й назвали від свого імені. Також цю думку *Еразма Стелли* і таке найменування Литви від Літалана підтверджують Ваповський і Йост Децій та Бельський. Інші натомість уважають, що *від „litus"*, тобто від мисливської сурми, названа Литва тому, що ті народи мають пристрасть до мисливства (що є недоречним і що справедливо заперечує Меховіта (кн. 4, розд. 39). А литовські літописці [стверджують, що] *від „littus tuba" (берег сурми)*, тому що над вілійським берегом тамтешні мешканці й італійські нащадки грали на довгих сурмах, дають ім'я Литві. Це також раніше бачиш більш детально.

Литва — від князя Літалана, або Літвона

Литва — *від „lituus" (ріжок)*

Литва — *від „littus tuba" (берег сурми)*

А мені здається, що й Длуґош, і Меховіта переконливо підтверджують, що той Палемон або Публій Лібон, коли вже став князем того народу, тоді тим землям дав нове ім'я від своєї батьківщини — італійського краю — *La Italia*, бо італійці у своїй мові звичайно вживають ті артиклі: *la citta* — місто, *il cavallo* — кінь, *la Polonia, la Italia* тощо, а їхні нащадки, коли змішали свою італійську мову й звичаї з простим народом гепідів і забули батьківську мову, потім говорили: *Літалія, Літуалія*, а з плином часу — *Литванія,* Литва і т. д. Про це тут не хочу тепер довго дискутувати, бо те вже достатньо й доволі переконливо виклав, звідки і чому Литва була [саме так] названа — в Децієвому свідченні про Литву.

La Italia, Litalia, Litvania

А що й самі римляни навчилися від етрусків хвали й церемоній щодо своїх богів, чаклунства й інших ідолопоклонницьких забобонів та розпалювання безперервного вогнища на честь богині Вести (як пише Волатеран (кн. 5): *„Звідси у римлян вшанування богів і перший гаруспік"*, тоді також князь Лібон, вигнаний з Гетрурії (як свідчить Флор), навчив литву і жмудь тих же церемоній та чаклунства і безперервного горіння вогнища на честь богині і в Ромові, новозбудованому місті на пам'ятку Риму в Литві, призначив найвищого язичницького жерця або єпископа, відповідно до сану названого Кірієкірієйто. Про що докладно буде далі.

Волатеран (кн. 5)

І так, Палемон або радше Публій Лібон, згідно з Лівієм і Флором, князь кращого італійського краю Гетрурії, з якої був вигнаний Юлієм Цезарем, перший жмудський і лівонський, а згодом литовський патріарх і засновник, через внутрішні громадянські війни та через Юлієве переслідування зайшов морем у ті північні краї 3897 року від створення світу, 706 року від заснування Риму, 48 року перед народженням Господа Христа, за Каріоновим літочисленням *(кн. 2, монархія 4, вік 2)*, коли Юлій Цезар, завдяки мечу, зробився першим римським монархом, як про це було вже докладно сказано. Хоча литовські літописці розповідають про прибуття італійців у ті землі за часів Нерона, який почав панувати 57 року від [народження] Христа, через що від цієї дати мусили б відняти 105 років. А інші літописці вважають причиною їхнього прибуття Аттілу (401 року від [народження] Христа), проте не можуть цього довести такими переконливими доказами, якими я про Лібона, зібраними з великими труднощами, заклав міцний фундамент розпочатої історії.

Коли Публій Лібон зайшов у ті краї

Бо якби італійці зайшли сюди 401 року, за часів Аттіли, коли вже були добрими християнами, тоді, зрозуміло, що принесли б у ті землі християнську віру, як потім німці до Ліфляндії та Пруссії, але оскільки зайшли поганами, то Литва також перебувала в поганстві — аж до 1252 року, коли їхній король Міндольф охрестився лише на рік заради корони, що далі побачиш, а тоді — аж до Ягайла, коли 1387 року повністю прийняли християнську віру.

Про потомків славних литовських, жмудських і деяких руських князів з народу Палемона, патриція і римського князя

Палемона рід — вельможі родовиті, знатні,
Доблесних імен і справ не сховає давність,
Видно, що були мужі в бойовому ділі,
Грізний Марс їх визнавав учнями своїми.
Господарства не вели, у те не вникали,
Луком та мечем в полях здобич добували,
А про їхнє життя є непевні звістки,
Бо писали все мечем по лобах сусідських.
Більше прагнули себе в битві показати,
Ніж писать, отож бо й є — що ж тепер згадати
Та нащадкам об'явить, аби брали приклад
З предків мужніх, пращурів — щоб слава не зникла.
Хай там що, чесноти ті та діяння славні
Воскресають з праху, бо доблесть, хоч і давня,
Завжди квітне, давність їй не зашкодить сива,
Голосна ж бо слава та — молодості крила.
Так і герої ті, хоч письма не знали,
Та нащадкам свідчення цнот позалишали,
Хоч писали не вони власною рукою,
А сторонні, вражені мужністю такою.
Добру славу не втаїть, не похоронити,
Вирине, хоч би хотів хтось її втопити.
Голосно сурмить про тих, котрих вподобає,
І наслідувати їх інших закликає.
Був Гомер, що оспівав греків і троянців,
А для римлян — Лівій чи не з тих обранців,
Винахідливий Еней надихнув Марона,
Вміє слава віднайти гідного патрона.
Скромним і моїм пером Аполлон правує,
Кличу, щоб Литві служить, а не жити всує,
І щоб мужність змалювать цим пером не вбого,
Та коли вже щось не так, не судіте строго.
Самотужки торував нелегку дорогу,

Розваги давньої Литви і спосіб життя

Честь і слава достойних справ не може померкнути

На „Записки про Європейську Сарматію“ й історію Литви, нещодавно написані латиною, неправомірно зазіхнув якийсь італієць.

Присяга совістю

Нею, бо трудна, ніхто не ходив до цього.
З різних квітів, як бджола, тільки правду певну
Ніс до вулика свого, мабуть, недаремно.
Італійське виявляв, а також латинське,
Менше, ніж хотів, знайшов, хоч шукав не близько,
Кажуть: ох, *часи зрадливі, о звичаї!*
Я вірша зложив, а він — *славу* забирає!
А в що вникнути зумів — по роботі знати,
В пір'я пави ворона чорного не вбрати,
Перед Господом скажу: чисту совість маю,
До яких я тільки книг сам не заглядаю.
І убогий би воздав честь мені по честі,
Крезові ж не зрозуміть, та байдуже, врешті,
Бо й Зоїл ще піт людський за ніщо вважає.
Мудрих, чесних — всіх підряд тільки уїдає.
Я без найму взявся, сам, зі свого бажання
Історії міст творить із часів прадавніх;
Як осуджуєш, пиши ліпше: із чорнилом
Не важке перо, й папір не в ціні, властиво.
Що це коштує мені, не тобі збагнути,
Бо сподобився не ти читане утнути,
Вісім літ над ним я скнів, вісім літ трудився,
Скільки голову сушив, скільки в муках бився.
Важливішим це вважав за всі інші справи,
Ніс до світла те, що десь в порохні лежало
Аж під лавою, бо знав — є така потреба,
Труд оцей — великий дар, Божий дар із неба.

Боркус, Конас (або Кунас), Спера, Дорспрунг, Палемонові нащадки, князі, ті, які розмножили народи Жмудського й Литовського краю

Усі руські, литовські й жмудські літописці, [хроніки] яких я, у різних місцях зібравши п'ятнадцять, узгоджував та зносив в одне місце для пізнання і дослідження правди історії, та зі старанністю порівнював, одностайно погоджуються в тому і так разом стверджують, що Палемон або Публій Лібон, уже згаданий князь, за дивним Божим велінням довгим мореплавством занесений з італійських земель у ті північні жмудські краї, що ми також уже досить переконливо й широко довели й показали, сплодив трьох синів, з яких першому дав ім'я Боркус, або Порцій, подібно до тієї давньої римської родини Порціїв, бо Порцій, або Борцій — це давня римська родина, *звідси — Порціїв закон*, ([відомий] закон, встановлений Порціями). Про це пишуть Лівій, Ціцерон, Салюстій, Помпоній Мела тощо: *„Порціїв закон також застерігав, щоб не давати на бичування римського громадянина“*, тобто, що не

Боркус, або Порцій — перший син Палемона

Порціїв закон

годиться римського громадянина сікти нагайкою в пруд тощо. За цим законом і святий Павло оборонив трибуна Лісіасса, „його наказали прив'язати до стовпа й бичувати, сказавши: *„Чи дозволено вам бичувати римського громадянина?"* (Діяння апостолів 22); і Салюстій, нападаючи на Ціцерона, каже: „Коли згодом було скасовано Порціїв закон і відібрано свободу" і т. ін."*

Другому синові Палемон дав ім'я Кунос, або Кунассус. А Конон, також і Конос є давнім італійським, латинським і римським прізвищем. Був також папою Кунос, або Конон, того ж імени, що й литовський князь 687 року від [народження] Христа; Кунос був також баварський князь 1040 року; Конон був також афінський князь і полководець після Алківіада, котрого розгромив дощенту полководець Александр Лакедемонський. Про це [пишуть] Геродот, Ксенофонт і Юстин (кн. 5). Також Конос, або Конон, будучи перським полководцем, жорстоко розгромив лакедемонів та повернув афінцям попередню гідність. Про це [пише] Юстин (кн. 6) тощо.

Кунас — другий Палемонів син

Також Коно, або Кунос, пожмудськи означає „серце"

А в третього Палемонового сина було ім'я *Спера* — від латинського слова *spes* або італійського *speransa* — мовби по-польськи сказав „надія" (бо *Spera* — з італійської *Speransa*, як вони говорять: *„Speransa mia"*, а з латинської — *Spes a Spera* — „Сподівайся", або „Май надію"). Тому всі ті імена Палемонових синів недалекі від італійських та латинських імен.

Спера — третій Палемонів син

Мало відомо про їхню діяльність і поточні справи через недостатність історії. Тільки те (всі літописці це одностайно стверджують), що коли тут італійці змішалися з давніми жмудськими мешканцями — аланами, готами і курсами, тоді згадані князі після смерти Палемона, свого предка, поділили Жмудський і Курський, або Курсовський, край таким чином.

Старший Боркус узяв свій уділ над Німаном — там же, де ріка Юрія впадає в Німан. У гирлі заснував замок, якому дав ім'я Юрборк, склавши назву ріки Юрії зі своїм власним іменем Борк — для вічної слави, як то вчинив і польський князь Крак, коли заснував Краків. Так само Ромул, коли засновував Рим.

Боркусів уділ

Юрборк

Таким же способом середній Палемонів син Конас, або Кунас, збудував замок над Німаном, куди Вілія впадає, і назвав його від свого імени Кунасовом. Потім той замок та місто з плином часу [назвали] й аж по теперішній час звуть Ковном. Також над ріками Вілією, Німаном, Невяжею і Дубіссою панував сам Кунас, а Боркус правив краями над Юрією аж до Прусського і Курляндського морів.

Кунасів уділ

Ковно, або Кунасов

А третій брат Спера зі своїм народом подався далі від братів і, йдучи через пущу на схід сонця і на південь, переправився через ріки Невяжу, Севенту і Святу та знайшов місце над озером, прикрашене пущами та гарними розлогими лугами. Там одразу Спера, склавши за батьківським звичаєм своїм богам молитви й жертви, почав будувати замок над тим

Тим же подібне маємо заснування Чехом і Лехом і з Русом, згідно з Длугошем

* Переклад Івана Хоменка.

Де осів Спера

озером, якому разом із замком дав ім'я від свого — Спера. І так, між Невяжею, Севентою та Святою рікою заснував собі оселю.

Юліан Дорспрунг

Також Палемонів товариш Юліан Дорспрунг, патрицій або рабовласник з римських вельмож герба й роду Центавр (або Китавр) і Троянда, побачивши порядні оселі своїх онуків, Палемонових синів, рушив далі зі своїм народом над ріку Святу, де знайшов високий пагорб у розкішній околиці, дуже придатний для замку. Тоді там зразу, склавши зі своїм народом звичні жертви богам, збудував один замок нижній, а другий на пагорбі — вищий, який, згідно з літописцями, назвав Вількомірією. Але немає певних відомостей, звідки виникли те ім'я й назва.

Дзевалтов — від Божого імени, бо „дзевоз" по-жмудськи і по-литовськи — „Бог"

Той же Юліан Дорспрунг (герба Китавр) заснував недалеко від Вілкомерії Дзевалтов, ніби сказав: „Боже перебування", і назвався дзеволтовським князем, і, пануючи у Вілкомерії, заснував свої поселення аж по ріку Вілію і береги Двіни. А за Вілією на південь і схід у той час були володіння руських князів, також за Двіною. Хоча й лотва, литовські побратими, вже у той час широко розповсюдилася над морем і на берегах Двіни.

Князь Боркус помер

Згодом, коли без потомства помер Боркус, який панував у Юрборку аж до Курського моря, молодший брат *Спера* вступив на його місце й, пануючи багато років у Юрборку, з давніми пруссами (що були одним народом зі жмуддю) нападав на польські землі. Потім також, услід за братом Боркусом, був звинувачений, що помер без потомства. І його піддані, згідно зі давнім римським звичаєм, переданим предками, влаштували йому, як своєму панові, почесний похорон: спалили його над озером Сперою та, зібравши прах і кістки (за звичаєм, що був у давніх римлян), поклали їх у труну. Після цього на славу свого князя Спери поставили ідола, якого й це озеро, за поганським звичаєм, славили як бога аж до Ягайлових часів.

В італійців і римлян та греків і давніх троянців був також звичай палити трупи померлих

І коли так два брати померли без потомства, середній Кунасус вступив на обидва князівства, за згодою й голосами обох поспільств, і сплодив двох синів, з яких старший — Кернусіус, і молодший — Гимбутос, були названі і ще за життя він поділив обох: Гимбус панував у Жмудії, а Кернус — від Невяжі аж до Вілії.

Кернусіус і Гимбутос — князі

Кернус (перший литовський) і Гимбут (четвертий жмудський), князі Кунасовичі

Кернус і Гимбут, Кунасові сини й Палемонові онуки, у спільній братній любові та згоді, по батьковому відході, розширили Жмудську державу від Курського і Прусського моря аж до Вілії і від Севенти та Німана аж до Двіни. Згодом, коли їхніх людей уже стало дуже багато, по певному часі вони почали виходити [за межі своєї посілости] — спершу за ріку Вілію у Завілійський край, який у той час тримали руські князі. Там же в безлюдних місцях стала оселятися жмудь. Потім, коли, живучи над Вілією, за своїм звичаєм вони грали на дубасних або

жмудських сурмах, Кернус, котрий як князь, ще до кінця не змінив італійської й латинської мови між простим народом і шляхтичів біля себе мав немало з тих 500, що прийшли з Палемоном, назвав він берег ріки Вілії, над яким осіла жмудь, латинською мовою *Littus tuba*, ніби мовив: „Берег сурми", а прості люди, не вміючи цього свого поселення називати латинською мовою *Littus tuba*, звали її „Літтуба", пізніше „Літува", а з часом Литвою прозвали всі ті землі, де сьогодні Велике князівство Литовське,— як і русичі, так і поляки. І з цим погоджуються всі давні руські, литовські та жмудські літописці, хоча проти цього заперечують Меховіта, Децій та Еразм Стелла, як ми вже широко й переконливо показали.

Припущення всіх літописців, що Кернус спочатку мав назвати Литву *від „littus tuba" (берег сурми)*

У тій же Литві Кернус заснував і збудував найпершу оселю і замок над рікою Вілією та назвав від свого імені *Кернов*.

Кернов

Після цього князь Кернус, зазнаючи у вілійській оселі частих нападів від руських князів, намислив відбити силу силою і насильство насильством і, з'єднавши свої литовські завілійські війська із жмудським князем — братом Гимбутом, вирушив у руські володіння до Брацлава, який сьогодні звуть Литовським, а в той час належав до Полоцького князівства. Так тоді жорстоко спустошивши ті руські волості, вони набрали без опору багато здобичі й полону, а тоді пішли до самого Полоцька, відіславши здобич до литовських яскинь. Як стверджують літописці, все князівство вони вшир і вздовж сильно сплюндрували та загнали в полон велику кількість народу з незліченним багатством здобичі. А поталанило литві і жмуді в Русі, що здобули таку перемогу, з тієї причини, що майже в ті ж часи, як свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 21, с. 51), 1058 року від [народження] Господа Христа половці з народу готів, також литовські побратими, зі своїм князем Секалом двічі жорстоко зруйнували руські князівства, як це далі побачиш. Також самі руські князі навзаєм дерли собі очі, аж поки польський король Болеслав силою не впровадив Ізяслава в Київ. Потім Ізяслав з польською допомогою вирушив проти полоцького князя Візеслава і, коли Візеслав утік, Ізяслав легко здобув Полоцьк.

Перший литовський похід у Руські землі

Литва спустошує Брацлав і Полоцьк

2 травня 1065 року

У той час на Русі були такі великі страхіття і розбрат через внутрішні війни, що з відчаю хотіли втікати до Греції (про це більше знайдеш у Меховіти (кн. 2, розд. 18, с. 45), Кромера (кн. 4) і далі в цій нашій хроніці). Ось чому тоді й литва зі жмуддю відважно й переможно воювали з Полоцьким князівством та іншими руськими володіннями, використавши нагоду. Літописці не подають жодної згадки про ті причини, про які ми дізналися завдяки великому старанню і з великою користю для милого читача, бо тут уже переконливо побачить, в який час панували Кернус і Гимбут. А сталося це 1065 року від Різдва Господнього, коли Литва вперше вторглася до Руси. А почали вони панувати 1040 [року] — після смерти батька Кунаса. Та як тільки вони щасливо повернулися з Руської війни, застали Жмудський край сплюндрованим сусідами лотигайлами, котрі жили за Двіною і над морем. Вони під час відсутности Кернуса й Гимбута, угледівши нагоду,

Певне дослідження років і часу панування перших литовських князів

Лотва спустошила Жмудію

безпечно розбишакували в Жмудії та Литві й вигнали велику здобич до Латвії.

К[нязі] Кернус і Гимбут у відповідь розорили Латвійський край

Одначе Кернус з братом Гимбутом помстився за свою шкоду, бо з тим готовим військом, переправившись через Двіну, вшир і вздовж спустошив весь Латвійський, або Лотигальський (нині звуть Ліфляндським), край і без відсічі вивели до Литви і Жмудії велику кількість здобичі та взяли в неволю майже всіх лотигайлів. Після цього, 1100 року від [народження] Господа Христа німці напали на порожню Ліфляндію і там поселилися та 1200 року почали прищеплювати християнську віру, завдяки побожному капеланові з Любека Мейнгардові, першому ризькому архиєпископові, як про це буде докладніше далі, коли дійдемо *до 1200 року*.

Німці — до Ліфляндії

І вже з того часу буде нам служити як доказ, хоч і з великими труднощами [написана], порядна і правдива історія литовських князів та їхньої діяльности, коли будемо старанно порівнювати, зіставляти й узгоджувати 15 літописів (які я дістав у різних місцях з великими зусиллями) зі сторонніми хроніками — такими, як [твори] Длуґоша, Меховіти, Кромера, також з руськими, московськими, прусськими, курляндськими і ліфляндськими давніми, просто й правдиво написаними історіями. Але повернемось до попередньої оповіді.

Кернус Кунасович, перший князь і литовський засновник, не маючи сина-нащадка, прийняв на литовське князювання Зивібунда, Дорспрунгового сина чи нащадка герба Китавр, як зятя, віддавши за нього заміж єдину дочку Пояту. Пізніше, коли в похилому віці він помер, зять Зивібунд Дорспрунгович і донька Поята влаштували йому княжий похорон, за звичаєм того часу, на одній горі недалеко від Дзевалтова, над рікою Святою. Там же поставили йому на славу й вічну пам'ять ідола, якого литва і жмудь довго славили як бога, аж поки не зогнив. Але коли на тому місці виріс гай, погани складали там жертви та славили ті дерева як богів аж до Ягайлових часів, там же горів вічний вогонь, мабуть, [на честь] богині Вести, горів безперервно з дубового дерева. Це все литва й жмудь перейняли від римлян, своїх предків, котрі також спалювали померлих, а патриціям або кесарям і знатним мужам ставили стовпи та насипали високі могили і будували храми, а потім, за поганськими віруваннями, славили їх як богів. Про це досить докладно у своїх історіях свідчать: *Мирсілій Лесбій „Про походження Італії", Марк Порцій Катон, Архілох „Про часи [стародавні]", Лівій, творець римської історії, Берос Вавилонський, Ксенофонт, К[вінт] Фабій, Г[ай] Семпроній „Про поділ Італії", Г[ай] Юлій Солін Полігістор, Помпоній Мела „Про положення Землі", Помпоній Лет „Про старожитності Риму", Луцій Фенестелла „Про жрецтво римлян" тощо.*

Поята Кернусівна

Кернусовий похорон

Кому треба кожен цих істориків у мене знайде

І тут від Кернусової смерти мусимо перервати і відкласти на чималий час розповідь про панування Зивібунда Дорспрунговича в Литві й Гимбута Конасовича та до його сина Монтвіла в Жмудії — заради руської хроніки та історії, з якими мусимо порівнювати та зіставляти литовські історії для [відтворення] правдивого порядку.

Книга четверта

Розділ перший

Мацея Стрийковського Осостевіція хроніка польська, руська, київська, московська і т. д. та безсумнівні й достовірні родоводи всіх слов'янських народів, зібрані з великою старанністю та копіткою працею

До ясновельможного пана Остафія Воловича, віленського пана, канцлера Великого князівства Литовського, берестейського, кобринського і т. д. старости. І до ясновельможного пана Стефана Корибутовича, збаразького князя й ін., троцького воєводи тощо.

Бог, найправдивіший свідок людських сердець, краще знає, яку велику, клопітку, здебільшого важку працю, більш заплутану, ніж Гордієвий вузол, розтятий Александром (коли неможливо було розв'язати його), почав я, милий читачу, намагаючись зі старанністю подати ті правдиві й переконливі докази походження наших народів сарматських, слов'янських, руських та одночасно литовських — як, звідки, яким чином пішли від Ноєвого потомства, також, як і з якої причини оселилися в тих північних землях та з малих зачатків виросли в такі великі народи з розлогими володіннями. Частину того на початку цієї моєї хроніки при описі походження литовського народу я вже широко і переконливо показав на [свідченнях] різних правдивих істориків. Урешті-решт, немов на долоні, я показав правдиву генеалогію, початки та поширення всіх народів, які живуть на цьому світі під сонцем і походять від Ноєвих синів та нащадків.

Тоді знову, коли я взявся до історії руського народу, здавна славного і чи не найдавнішого джерела всіх слов'янських земель і народів,

видалося мені потрібною справою на тому самому початку руської хроніки викласти окремою лінією правдиву генеалогію слов'янських руських народів, відповідно до можливостей розуму й наших сил, на основі відомостей грецьких, латинських, гебрейських і халдейських істориків, щоб на добре закладеному фундаменті легше й більш ґрунтовно могла будуватися і зіставлятися історія руського й литовського народів.

Бо багато історій, котрі самі безсмертністю прикрашають людські діла — як польського, литовського, руського, так й інших народів, загинуло через нестачу кмітливих людей, через що неможливо дізнатися про походження свого народу, про доблесть і панування князів та визначити час, коли що діялося. Бо наші слов'янські сарматські народи, розташовані в холодних північних краях, завжди були більш схильні до чвар, до війни, до жорстокости й захоплення чужих земель, ніж до вільних [гуманітарних] наук, а це через властивість неласкавого і бурхливого неба, під яким лежать ті землі, Сатурна й Скорпіона, або отруйного Ведмедика, що прикрили більшу частину Руського краю. Через те загинуло багато історичних діянь наших предків, покритих темною й туманною ніччю у вічнохмарних вертепах і бездонних прірвах, з котрих сьогодні нащадки могли б вибирати зразки й приклади науки чеснот і лицарської доблести та подати стороннім народам добру думку й відомість про славних своїх предків і про себе самих для великого та славного розголосу свого покликання.

Волгари, або болгари

Зрештою, однак, русичі, москвини, болгари, або волгари — від ріки Волги (над якою від давніх літ широко жили) названі, також інші слов'яни почали писати раніше, ніж ми, поляки. Бо константинопольський кесар Михаїл Куроплат, воюючи з болгарами, слов'янами з руського народу, які в той час нападали на грецькі володіння й загарбали велику частину Фракії, також Далмації, після довгих битв помирився з ними 790 року від народження Господа Христа і на знак дружби та взаємного примирення вже згаданий імператор Куроплат усім болгарам і слов'янам послав у подарунок глаголичні літери: ***аз, а, буки, веди*** тощо, котрі в той час були заново придумані з грецьких і винайдені для слов'ян.

Константинопольський імператор Михаїл Куроплат

Слов'янські літери

Руські й болгарські народи спершу прийняли глаголичні літери

За ті літери, як то звичайно буває з кожною привабливою річчю, зразу вхопилися болгари, серби, далматці, хорвати й русичі та почали писати тими літерами свої справи й хроніки, заносячи в книги по порядку не лише ті події, що в той час відбувалися в них і ними чинилися, але також й ті діяння та історії, котрі чули від своїх стародавніх предків і котрі довго зберігали у своїй пам'яті,— глаголичним письмом на вічну пам'ять записували у свої книги як скарб і зберігали, вважаючи історію скарбом безсмертної слави.

Коли почали писати поляки

А наші поляки заледве почали писати 962 року від [народження] Господа Христа — за Мечислава, першого християнського польського князя, і за Болеслава Хороброго, першого короля, коронованого імпера-

тором Оттоном у Гнєзні 999 року, яких, одначе, русичі випередили на 209 років у давності історії та свого письма. Бо русичі почали писати 6406 року від створення світу, як греки і русь рахують, тобто 790 року від [народження] Христа або трохи пізніше, а за римським літочисленням — 4745 року від створення світу, 1551 року від заснування Риму, від [народження] Господа Христа — 801 року, з чим також погоджуються всі латинські й грецькі історики й у чому я сам пересвідчився під час перебування в Константинополі 1574 року, коли, старанно досліджуючи грецьку й візантійську стародавність, бачив стовп або мармурову колону з написом кесаря Михаїла Куроплата з числом зазначених років як грецького, так і латинського літочислення. Цю колону поставив згаданий кесар до Єдикули (ідучи до старого замку Константина Великого) на знак здобутої перемоги над болгарами й сарацинами. А другу колону я бачив за Адріанополем — на тому місці, де невдячні болгари, віддаючи дар за глаголичне письмо, яке прислали їм на знак дружби, перемогли згаданого кесаря Михаїла Куроплата, порушивши [угоду] про перемир'я, так що з того погрому він сам ледве втік, а потім з відчаю пішов до монастиря, проте згодом ті ж болгари вбили його.

Єдикула — сім веж

Імператор Михаїл Куроплат зазнав поразки від слов'ян

Хто бував в Адріанополі або буде, побачить сліди тих стародавніх болгарських битв з греками: щити зі шкіри та дерева дивовижної форми, страшні булави, колючі залізні кулі на ланцюгах, киї з великими цвяхами, величезні стріли від баліст, ядра з гостроконечним залізом, загостреним навхрест (що їх також, як пише Лівій, використовували римські піхотинці в передньому бою), уламки стародавніх мечів тощо. І всі ті дивні воєнні інструменти розвішені на мурі — до них, ідучи повз крамниці з турецького міста до Адріанополя, християнського, мурованого, біля великої брами, я добре придивився.

Від того тоді Михаїла Куроплата, константинопольського кесаря, болгари, русичі й усі слов'яни, крім поляків і чехів, прийнявши глаголичні літери, почали описувати свої справи.

А після Куроплатового вбивства грецьке кесарство посідав Лев Вірменський, який убив болгарського князя Хруна за часів кесаря Карла Великого, 801 року від [народження] Христа, й за часів Яна III, 99-го з ряду папи.

Хруно — болгарський і словенський князь

Про це теж читай у Каріона

Отже, хоч русичі 780 літ, тобто з 801 року від [народження] Господа Христа, мають письмо й глаголичні літери, одначе всі руські хроніки розповідають лише про тих найперших князів у своїх володіннях: Кия, від котрого Київ, Щека, від котрого Щекавиця, Хорива і т. д. та їхню сестру Либідь, також Аскольда й Діра, їхніх нащадків, а потім, згідно зі своїм літочисленням, 6370 року від створення світу — варязьких князів, трьох рідних братів: Рюрика, Трувора й Сінауса, котрі панували, як пишуть, у своїх Новгородському, Псковському, Ізборському та Білоозерському князівствах. І від них уже ведуть родовід і певну генеалогію всі руські й великі московські князі, а більш давніх початків

Перші руські князі: Кий, Щек, Хорив [та їхня сестра] Либідь

Варяги

свого народу не можуть встановити через брак історії і тих, які її писали б.

А що Дух Божий де, коли й кого захоче натхне своїм святим даром, тож я також спершу наважився на те з щирої пошани до наших слов'янських народів, що майже від потопу з великими зусиллями (за доказами 200 гідних довіри істориків, наведених в одному місці) належно описав джерела слов'янських руських народів, але з виданням цього поки що затримався, відклавши на інший час, якщо Господь Бог продовжить мені життя.

Проте найпевнішим і найґрунтовнішим фундаментом є той факт, що як від інших синів Ноя та їхніх нащадків розмножилися різні інші народи, так теж від Мосоха, нашого патріарха, шостого Яфетового сина, та його нащадків Русса, Леха й Чеха мають правдивий родовід і початок народу русичі, поляки, москвини, болгари, чехи і всі, скільки їх під цим небом уживає слов'янську мову. Ширші про це відомості з певних причин, я відклав на інший час, а тут про Мосоха, слов'янського патріарха, тільки коротко вкажу на місця у [творах] найповажніших істориків, котрі те ім'я *Мосох* (*Моск, Моска, Москі, Москіви, Московити, Модоки тощо*) згадують віддавна.

Спершу Мойсей, пророк і проповідник Божого Закону (Буття 10, [а тоді] Берос, священнослужитель і найдавніший халдейський історик (кн. 4 і 5, 131 року після потопу тощо), так пише: *„Мосх рівночасно був пращуром москів і в Азії, і в Європі"*, [зазначаючи], що Моск одночасно започаткував народи московитів і в Азії, і в Європі. Про це стверджується і в інших місцях, що тут я навмисне пропускаю.

Потім Ксенофонт в „Історії повернення греків" [Анабасіс] і т. д., Аполлоній у поемі „Аргонавтика", Геродот і Г[ай] Юлій Солін Полігістор (розд. 20 і 40), Птолемей (кн. 5, розд. 6, 9 і 13), Пліній в „Історії природи" (кн. 5, розд. 27, і кн. 6, розд. 9 і 10), Трог Помпоній і Юстин, Помпоній Мела в „Історії про положення Землі" (розд. 2), Йосиф Флавій в „Юдейських старожитностях" (кн. 1), Філон юдей у „Біблійних старожитностях", Корнелій Тацит, Страбон і всі інші стародавні єврейські, халдейські, грецькі, латинські історики, а також недавнього й нашого віку інші хронікарі, як-от Міарецій, Вінцентій Кадлубек, Анонім Галій, Длуґош, Меховіта, Юст Децій у *„Польській старовині" і в „Роді Ягайлів"*, Ваповський, Кромер (кн. 1, розд. 5, 8 і 12), Бельський та інші (польські), Тілеманн Стелла, Цезарій, Каріон, Філіпп Меланхтон, Курей та інші (німецькі), Еней Сільвій, Волатеран, Датравій та інші (італійські й чеські історики) у багатьох місцях переконливо подають згадку про Мосоха, патріарха Москви та країв того ж імені. Теодор, також Бібліандер [у творі] *„Про найкращий спосіб тлумачення з єврейських писань"* говорить так: *„Мосох, або Месох, дістав частину Азії біля моря, де москіти, або московити, і Москські гори та сусідні місцини Каппадокії і т. ін."*

І якби тут хтось сказав, що сьогоднішні москвини, народ Білої Руси, з недавніх віків почав зватися москвою — від ріки і міста, і столичного замку Москви, тоді так є. Бо замок Москва з давніх часів був зроблений тільки з дерева і був незначний, як також про це пише Герберштейн *у „Літописі князівства Московського"*: „Аж туди щойно перед 230 роками великий князь Іван Данилович переніс свою столицю з Володимира, за порадою київського і руського митрополита Петра. Бо той митрополит Петро теж там раніше обрав собі митрополичу столицю через якогось святого Олексія, біля могили якого в Москві з'явилися чуда. Через це місто Москва прославилося і тими чудами, і столицею великих князів, бо відразу після смерти Івана Даниловича того ж імені другий Іван Іванович там мав столицю. Після нього — Дмитрій, після Дмитрія — Басилій, або Василій, котрий, одружившись із дочкою Вітовта, [великого] литовського к[нязя], Анастасією або Софією, після себе спадкоємцем залишив осліпленого Василія.

Іван Данилович переніс столицю до Москви

Митрополит Петро

Сьогоднішня Москва — коли і через що прославилася

Від нього згодом Іван, будучи найщасливішим великим московським князем, спершу вибився з-під влади і васальної залежности від татар, тоді Казанську орду, Пермію, Сибірію, Лапію, Югарію, звідки предки угорців, азійську Булгарію та інші країни частково підкорив під свою владу, частково взяв у васальну залежність. Він відірвав 70 замків від Литовської держави, вів великі війни зі Швецією й Інфлянтією тощо, і [саме] він став писати себе царем і володарем усієї Руси. Щойно його внук Василій, великий московський князь, почав обводити муром московський замок і вежами, ті мури його нащадки потім за 30 років ледве доконали. Проте й сам Сиґізмунд Герберштейн раніше в описі міста Москви говорить так: „А щоб місто Москва іншим країнам мало дати від себе назву, то не певна, але правдоподібна річ, що місто взяло ім'я від ріки" *„Адже хоч само місто колись не було головою народу, все ж знаємо, що ім'я москів було відоме давнім"*, бо хоча саме місто Москва раніше не було столицею і головою того народу, однак, безсумнівно, що ймення московського народу було знане стародавнім історикам — від Мосоха. Те саме також і Кромер у *„Польській хроніці" (кн. 1, розд. 8)* після довгих родоводів сарматських народів стверджує про Москву. І так *(кн. 1, розд. 8)* закінчує: *„Цілком імовірно, що вони (себто московити), віддавна звані москами, модоками або амаксобітами, якось перейняли назву сусідів і родичів — русів або роксоланів, але потім знову взяли стару (тобто москів) і т. ін."*

Перемоги й щастя Івана, в[еликого] московського к[нязя]

70 замків відірвав від Литви

Герберштейн про Москву

Тоді Мосох, шостий Яфетів син, внук Ноя, за Сарматом, своїм родичем, котрого Мойсей (Буття 10) і Йосиф (*з „Юдейських старожитностей", кн. 1, розд. 14*) уважають за Істрового або Єктанового сина, Симового внука, а Ноєвого правнука, вирушив з Вавилону після того змішання мов з усім своїм народом і з Істровими синами, тобто зі слов'янами, які приєдналися до них, як пише Берос, і просувалися разом через Вірменські гори й скитські або татарські степи зі східних країв до північних частин світу і спершу осіли над берегами Понтійського, або

Буття 10; Йосиф (кн. 1, розд. 14); Філон, „Біблійні старожитності"; Берос (кн. 4 і 5). Мосх рівночасно був засновником і в Азії, і в Європі

Чорного, моря 131 року після потопу, 25 року від Немродового панування у Вавилоні, а, згідно з іншими істориками й географами, 175 року від потопу, а від Адама 1830 року почалися руські народи слов'янської мови, яких віддавна Святе Письмо (в Біблії) і всі давні історики звали не русичами, ані русами, але *мосохос, мосхос, месех, модокас, моссенос, мосхоікоікос тощо* — від того їхнього патріарха Мосоха Яфетовича, а не від тієї нинішньої нової москви, яка хоча також є одним руським або роксоланським народом, від того Мосоха, однак упродовж багатьох віків занедбала й занехала ту назву і звалася лише Руссю і русичами — як за тих трьох братів варязьких князів, так і за Ольги, або Олени, і монарха Володимира, і другого [Володимира] Мономаха та за інших князів. І не знали в ті часи того імені Москва, коли тільки київські, володимирські, великоновгородські, чернігівські, галицькі, смоленські та інші князі жили щасливо в руських землях, як раніше вже достатньо начиталися.

Про це теж читай у Кромера (кн. 1, розд. 21, *„Про сарматів"*)

Коли сармати осіли над Чорним морем

Аж згодом перед 200 кількадесятьма роками воскресили те стародавнє ім'я руського й сарматського патріарха Мосоха, коли москва від міста та ріки Москви почала зватися після перенесення столиці з Володимира. А тепер по суті.

Той же Мосох, Яфетів син, живучи над Понтом Евксінським, Чорним морем, розмножився у великий народ. Потім там, у тих полях, заснував Колхідське царство, славне золотим руном і Ясоновим мореплавством, і, розмноживши в ньому слов'янський руський народ, широко його розселив. Його потомство далі потяглося в північні краї за Понтійське, або Чорне, море, де просторо оселилося над ріками Танаїсом, або Доном, і Волгою та над озером або морською затокою Меотісом, в яке впадає Танаїс, і за короткий час розрослося у великі народи, тож в Яфетовому і Мосоховому потомстві сповнилася властивість їхніх імен, бо Яфет перекладається з халдейської й гебрейської мови, як „розширення" або „той, що розширюється", а Мосох означає „той, що розтягається, витягається" і „далекий". Теж тоді їхні нащадки, за щасливим побажанням і властивістю імен своїх предків і благословенням патріарха Ноя, далеко розширили і простягнули свої поселення, так що всі північні країни й середньосхідні частини світу заповнили народами слов'янської мови і, почавши від Каппадокійського й Колхідського царств і скрізь навколо *Босфору Кіммерійського* й Чорного моря, або Понту Евксінського, Танаїсу, Оки, Волги, Хами, Дніпра, Богу, Десни, Дністра, Дунаю аж до далеких Двінових і Німанових джерел заселили всі береги. Врешті аж до Льодовитого і Балтійського, або Венедського, по-московськи Варязького, моря, яке сьогодні омиває Ліфляндію, Фінляндію і Швецію та досягає Норвегії, розширили ім'я, силу й владу слов'янської мови.

Коли слов'яни осіли над Волгою і Доном

Яфет — розширення

Ріка Бог, яку Птолемей називає Гіпан, а не Буг

Натомість Ассармот (або Сармат), Єктанів син, Симів внук і правнук патріарха Ноя, за Йосифом (*„Юдейські старожитності", кн. 1, розд. 14*) і за Мойсеєм (Буття 10), який теж осів у тих північних землях

із Мосохом, дідом по батьківській лінії, дав ім'я і назву сарматам, тож нас усіх від нього звуть сарматами, тобто „високими" і „гордовитими" Бо *Тілеманн Стелла у „Виводі генеалогії Ісуса Христа"* так перекладає *слово „сармати": „Отож від сина Ґомера Ріфата — ріфеї, тобто сармати і генети. А ім'я „генети" по-гебрейськи означає „скиталець", „мандрівець"; греки називають [генетів] „номадами", тобто „такими, що часто шукають нових пасовиськ й інші місця" А „сармати" перекладаються як „поводир по височинах" або „провідник по верховинному краю"*

Поводир по височинах

Також Кромер, *вармський єпископ*, у своїй хроніці, якою освітив польську історію, видобуту з темряви й недоступних глибоких прірв, таку ж думку й розумне судження про йменння та походження сарматів наводить на початку першої книги у розділі 12 (під титулом): *„Де стверджує, що сармати — це слави і венеди, а ті є давніми сарматами, або, як кажуть греки, савроматами; вважається, що вони зайняли ці землі після того, як після всесвітнього потопу народи розпорошилися через спорудження Вавилонської вежі; і не від Твіскона, а від Ассармота, або Сармата, що про нього єврейські історики Мойсей і Йосиф, виводячи ім'я і походження, згадують як про сина Істра або Ектана, внука Сима, правнука Ноя, і т. ін."*

Сарматські слави в Європі походять не від Твіскона, як уважає Крант, а від Ассармота

Це тут, наш милий читачу, [подано] на додаток до інших моїх доказів на основі порівняння сентенцій різних істориків і до моєї думки, певними свідченнями підтвердженої й обґрунтованої сентенцією такого видатного та великого мужа про сарматів, що вони названі від Ассармота, або Сармата, Ектанового сина, Симового онука й правнука Ноя, а не від Твіскона, або Аскена, Ґомерового сина, як деякі наші писали (з німецьких літописців) і, правдоподібно, Длуґош; ані від Явана й Гелісси, як старий Меховіта у *„Виводі первісного походження поляків" (кн. 1, розд. 1, с. 1)* стверджував, помилившись. Бо Яван і Гелісса, його син, розмножили грецькі й латинські народи, а не сарматів, які мовою і стародавніми звичаями далекі від греків і латинян, а також різняться від німців.

А от халдей Берос пише (кн. 4), що Твіскон був сарматським королем від ріки Танаїс аж до Рейну, також (кн. 8) згадуючи, що 131 року від потопу Твіскон заснував великий народ сарматів. Тоді там же відразу подає, що Москус, Мосох, або Москва, заснував і поширив московські володіння в Азії, а також у Європі.

Там само, *у цій же книзі*, пише: *„Четвертого року [панування] того Ніна і т. ін."* Четвертого року панування Ніна, третього вавилонського володаря, Твіскон Гігас (або Велетень) учив сарматів прав або законів біля Рейну.

Тоді Кромер, *„стверджуючи вагомими арґументами, що слов'яни і сармати не є германцями" (кн. 1, розд. 6)*, залишив там дуже слушними доказами Бероса при цілковитому довір'ї та показав, що сармати, або слов'яни, походять не від Твіскона, а від Ассармота, або Сармата, а

Крантієві, Йорнандові і Франциськові Іроніку, німецьким історикам, які, *„подолані силою істини, здалися“* (як пише сам), переможених наполегливою силою правди, зв'язав ті добровільно подані руки та їхні ясні думки їхніми ж власними доказами зруйнував і звів нанівець. Це підтверджує також Пліній, видатний учений — географ та історик великої слави, в *„Історії природи“ (кн. 4, розд. 12)*, такими чіткими словами мовлячи: *„Певна річ, що сармати не є германцями і т. ін.“*

Сармати справді не є німцями, але відділені від них рікою Віслою, розташувавшись більше на схід сонця. Цю ж думку й висновок Плінія про сарматів підтверджують певними відомостями Корнелій Тацит, Страбон, Птолемей та інші славні історики й географи.

Деякі натомість [мають іншу думку], зокрема Бельський на початку родоводу польського народу пише, що Сарматія була названа від людей з ящіркоподібними очима, бо *Sauros* по-грецьки [означає] „ящірка“, а *отта* — „око“, і звідси виводитьймення савроматів, як людей гнівних і страшних, котрим запальність і ядуча жорстокість бризкали з очей, як у страшних ящурів (на яких я надивився в Туреччині між скелями). Одначе і це своє твердження, й оте, ніби сармати беруть початок від Твіскона, сам же Бельський заперечує і пристає до думки й мудрого судження доктора Кромера, що сармати походять від Ассармота, Єктанового сина, Симового онука. Коли також доктор Тілеманн Стелла *у „Генеалогічній таблиці Христа“* пояснює, що *сармат походить не від слова „савр“ і всіх* грецьких слів, а з халдейської мови, глибоким розумом тлумачачи [його як] *„поводир по височинах“*, тобто вождь і князь височини або висотної країни.

Є там ящури на півтора сажня часом, а інші — на лікоть

Розділ другий

Мацея Осостевіція Стрийковського про родовід славного руського, слов'янського, сарматського народу і через що вони названі слов'янами

Милий читачу! Про слов'ян і слов'янські землі руського або сарматського народу, звідки походить те їхнє йменння, існують усілякі думки різних істориків. Проте очевидним є те, що слов'яни, або славаки, наші предки, були славні лицарською вправністю ще за часів Троянської війни і що мали свої поселення в Пафлагонії, країні Малої Азії над Понтом Евксінським, або Чорним морем, де сьогодні живуть турки й греки, а поміж ними чи не більша частина слов'ян, сербів і болгар, які не є пришельцями, як турки, але вважаються справжніми спадкоємцями пафлагонського краю зі стародавніх віків, про що я також мав з ними часті розмови 1574 року, коли був там у тих краях.

Пафлагонія

Також славний і стародавній історик Прокопій [Кесарійський] перед 1060 роками, пишучи про Готську війну 528 року від [народження] Господа Христа, за часів константинопольського імператора Юстиніана і за 49-го папи Іларія, згадує про слов'ян.

Прокопій про Готську війну

А не менш стародавній літописець Йорнанд Алан 492 року від [народження] Христа пише, що за його часів ім'я або назва „слов'яни" було новим, стверджуючи, однак, що слов'янська мова, яку тепер уживають усі слов'яни, стародавня.

А тій звістці — 1088 літ

Що мусило бути, так є, бо після змішання мов біля Вавилонської вежі найпершою була халдейська і гебрейська, або жидівська, мова, потім скитська, або татарська, ще єгипетська, ефіопська й індійська, тоді грецька й латинська, також наша слов'янська, шоста від Мосоха, шостого Яфетового сина, після неї — німецька — від Твіскона. То найвизначніші у всьому світі мови, з яких, як із живих джерел, зародилися інші мови розмаїтих народів, що мають свої властивості й відмінності вимови через різноманітність територій, що я доведу переконливими доказами кожному, хто захоче спитати мене про те. Хоча 72 мови, згідно [з кількістю] вождів і царів, вирізнилися з однієї біля Вавилону, але

Основні мови після потопу

Стародавність слов'янської мови

мудрий, досвідчений і освічений у мовах, сам може легко в тому переконатися, що Йорнанд, який писав свою хроніку перед 1100 роками, не помиляється в тому, коли стверджує, що слов'янська мова стародавня, бо, за Беросом, існувала зразу після потопу — 131 року.

Йорнанд пише про слов'ян в іншому місці

Слов'янські війни

Оселі давніх слов'ян і чому та від чого так названі

Той же Йорнанд 584 року від [народження] Господа Христа за 55-го кесаря Маврикія також пише, що слов'яни жили над Істром, або Дунаєм, у країнах, що на півночі, а потім, переправившись через Дунай, спустошили й завоювали обидві Мізії, Паннонію, Угорщину й Австрію, Македонію, Фракію, Істрію. І мечем забезпечивши собі безпечне життя в тих країнах, одні в тамтих землях, а інші — між ріками Дравою і Савою в Іллірії і Далмації осіли, і всі разом самі від себе назвали ці землі слов'янськими від славних своїх подвигів. І розширюючи свої кордони безперервними війнами, вони заклали основи миру собі й своїм нащадкам та майже дощенту підірвали лад і устрій Римської та Константинопольської імперій. Про це докладніше знайдеш у названих істориків Йорнанда, Прокопія та ін.

Слов'яни дошкульні римлянам і грекам

Слов'яни славні війнами 298 року

Натомість Блонд, який перед 120 роками писав історію про занепад Римської імперії за Аркадієвого й Гонорієвого панування, котрі були кесарями 298 року від [народження] Господа Христа, подає ще давнішу згадку, згадуючи там також слов'янський народ, уже славний у той час.

Слов'ян називають істрами — від Дунаю

Трог Помпей і Юстин (кн. 32) про слов'янських предків

Мореплавство лицарства царя Оети, що наздоганяло Ясона

4010 року від створення світу

А Трог Помпей, серед усіх тих істориків найбільш стародавній римський історик, який ще перед Божим Різдвом писав історію різних народів, і за ним Юстин (кн. 32) так пишуть про слов'янський народ, якого також істрами звуть, що Оета (або Аета), цар Колхідського краю, розташованого над Чорним морем, недалеко від ріки Танаїс, або Дон, яка пливе з Москви, коли Ясон з аргонавтами викрав його дочку Медею з великими скарбами (ці скарби поети називають „*Золоте руно*"), послав у погоню за ними 20 тисяч людей на човнах Чорним морем. Коли ті припливли до дунайського гирла, повели свої човни вгору, аж поки не припливли до гирла рік Сави й Драви, потім рікою Савою прийшли під італійські Альпи, а тоді через гори до берегів Адріатичного моря руками на валиках покотили свої човни або перенесли на плечах, наздоганяючи й шукаючи аргонавтів і Ясона, винуватців, зрадників і грабіжників свого царя Оети. Але коли не знайшли їх там, як сподівалися, тоді, покинувши свої човни, прийшли в італійські степи, де сьогодні славне місто Аквілея, і там осіли, уподобавши собі гарне місце розташування щедрої землі, не бажаючи повертатися додому до Колхідського царства — або через страх [перед гнівом] свого короля Оети, що не наздогнали його зрадників, або [тому], що їм набридло сумне мореплавання і подорожування.

Так тоді, коли наші слов'яни осіли в італійських степах на берегах Адріатичного моря, яке омиває нині Венецію та її землі, назвали їх істрами — від ріки Істр, або Дунай, якою вони припливли з моря і зі своєї країни Колхіди, мовби сказав: істрійці, або дунайці, бо слов'яни

Дунай називають Вістер, а латиняни — *Істр*, як-от *Овідій, „З Понту“, елегія 3 „До Максима“:*

Й інші усі племена, де морозом скований Істр

Також кн. 4, елегія 7 „До Вестала“:

Бачиш і сам: через Істр — таки серединою плеса! —
возом гримкоче важким лютий язиг-волопас
Він же: „Двойменного Істру і т. ін.“

Також інші історики й географи називають Дунай Істром, а слов'ян, котрі широко живуть над ним і над Адріатичним морем, іменують істрійцями, або істрами. А звідси кожен виразно і явно може побачити, що слов'яни здавна розплодилися в Азії та Європі і заселили багато італійських, а також грецьких країв, а маючи всі свій початок від Яфетового потомства і його сина Мосоха з тих земель, котрі сьогодні тримає Москва, та від озера Меотіс і Чорного моря, або Понту Евксінського, в ті європейські країни, в яких і тепер широко проживають, приходили з холодних сторін, шукаючи погіднішого неба та врожайніших країн. Спершу осіли сармати й роксолани, або русичі, котрі вели довгі війни з Мітрідатом, тим славним понтійським королем, а після них — готи, кімври й вандали, частина яких осіла в тих землях, де сьогодні литва, жмудь і лотва, як свідчать шведські й данські історії та Ціліцій Цімбер *у передмові до „Дітмарської війни“*, Каріон у другій книзі, третій монархії, другому віці та *Йоахім Курей Фрайштадський в „Історії Сілезії“*, німці з походження.

Овідій дивувався, що ятвяги їздили возами по льоду через Дунай

Від 1800 років

Звідки виходили слов'янські народи

Сармати, роксолани. Про що читай у Волатерана

Ціліцій Цімбер і Каріон (кн. 2 хрон[іки])

А інша частина тих же вандалів, готів і кімврів, з'єднавши свої сили, завоювала зі слов'янськими й німецькими, а також латинськими народами вздовж усю Європу, угорський, грецький, італійський та іспанський краї.

Ті ж вандали й Африку, третю частину світу, і Рим не пощадили, жорстоко зруйнувавши їх, а в Африці жили 200 літ. Оскільки маємо скрізь очевидні [свідчення] історії — я не хочу довго [на цьому] спинятися.

Рим зруйнований вандалами 429 року від [народження] Христа

Після вандалів, сарматів, готів і роксоланів з тих північних і східних московських степів і країв вийшли інші народи тієї ж слов'янської мови, які називалися волгарами, або булгарами,— від ріки Волги. А Булгарія, або Волгарія,— це велика країна на обох берегах ріки Волги між Європою й Азією. Ця ріка, починаючись у московській Ржевській волості з озера Волго й увібравши в себе багато інших великих рік, пливе далеко через московські землі, потім через Казанську, Заволзьку, Ногайську, Астраханську та інші татарські орди, за Астраханню 72 гирлами впадає в Каспійське, або Гірканське, й Порське море, яке Москва зве Хвалінським. По-московськи — Волга, а по-татарськи — Етельсу. Птолемей і греки дали їй ім'я Ро, а наш Бельський, не будучи

Волгари і булгари

Ржевська волость, з якої починається ріка Волга

Ріка Волга — Етель або Ра

ознайомлений з московськими краями, вважає її за одну з Танаїсом, або Доном.

Похід волгар від Волги

Тоді від тієї ріки Волги і з тих степів (від яких і нині московський князь пишеться булгарським господарем), вирушивши з великою ордою та безліччю люду, наші слов'янські предки булгари, або волгари, прибули спершу на Чорне море й озеро Меотіс, шукаючи кращих країв (хоча декотрі пишуть, що їх з отчих степів витіснили татари, що недоречне, як далі переконливо покажемо), також і там, де сьогодні кіркельські, кримські й манкопські татари, над Чорним морем між ріками Доном і Дніпром, чимало часу спокійно жили.

Волгари в Таврії

Волгари-слов'яни вторглися в римські землі 420 року від [народження] Христа. Волохи й мультани поселилися

І коли розмножилися в тих степах, з плином часу заселили й Таврію, яку сьогодні перекопський хан загарбав як своє володіння. Після цього, коли почули про незгоди римських кесарів, а також про те, що тоді Аттіла з гуннами, або юграми, пройшовши від ріки Югри з тих же московських сторін, завоював більшу частину Європи, загарбавши Угорський край, водою і сушею вирушили й наші булгари зі своїм князем Дербалем до Дакії, в той час римської провінції, де нині живуть волохи й мультани між Дунаєм і Дністром, і, вигнавши даків, самі силою захопили ті країни 420 року від [народження] Христа.

Потім 454 року, почувши про смерть імператора Теодозія, переправилися через Дунай до Мізії, а тоді легко загарбали обидві Мізії — Велику й Малу, які були під владою грецьких кесарів, побачивши їхні внутрішні незгоди, і від свого імені нарекли ці краї Булгарією, котрі й сьогодні так називаємо, як і самі сучасні болгари визнають відверто те, що їхні предки вийшли з московських сторін. А живують ці булгари-слов'яни між високими і скелястими горами Балканами за Дунаєм, де ми двічі проїжджали туди і назад, виїхавши з Мультанського краю від Брайлова, Дзюрдзева та Урущюка, придунайських замків. Потім ці

Булгари-слов'яни перемогли кесаря Зенона

булгари-слов'яни заволоділи більшою частиною Фракії, 476 року від [народження] Господа Христа перемогли константинопольського кесаря Зенона і, користуючись перемогою, здобули та спалили Константинополь. Тому 492 року від [народження] Господа Христа кесар

Кесар Анастасій

Анастасій I, побачивши велике насильство й напади булгар, спорудив довгий мур від Сілібрії, що лежить над самим Гелеспонтом, аж до Понту Евксінського, або Чорного моря, бажаючи мати за тим муром спокій зі своїми константинопольцями від булгар. А Фракію з Адріанополем він покинув і залишив без оборони, тож усю посіли булгари і, розваливши ті мури, знову наїжджали на константинопольські околиці. Про що

Помпоній Лет і Кромер (розд. 8)

також Кромер, пишучи *під заголовком „Походження народів Сарматії" (розд. 8)*, на свідчення собі наводить *Помпонія Лета*. Але я своєю присутністю найбільш переконливий та явний свідок, бо сам двічі був у Сілібрії. Цей замок висить на скелі над морем Гелеспонтом разом з

Мури проти булгар. 50-го імператора Ана-

турецьким містечком, мабуть, наших миль 8 від Константинополя. І сьогодні чіткі сліди ровів і валів, і тих мурів у полях за Сілібрією — на декілька миль, а подекуди і на кільканадцять, може побачити кожен, хто

туди поїде, особливо їдучи до Чорного моря, від Константинополя до Білгорода (Волоського), бо 26 літ ті мури будував кесар Анастасій, 50-й за рахунком, майже весь час свого панування, а коли пробув 26 років на кесарстві, вбив його грім. А булгари після його смерти зі своїм князем Хруно III спустошували і захоплювали грецькі володіння без опору.

стасія вбив грім. Про це читай у Каріона

Після цього 713 року від [народження] Господа Христа згадані булгари рятували кесаря Лева III, який був названий Ікономахом, тобто іконоборцем, коли сарацини 8 літ здобували його в Константинополі,— їх болгари-слов'яни розгромили дощенту, бо тих уже й голод, і пошесть добре вимучили. Крім того, ті ж болгари запалили сарацинські кораблі та галери на Гелеспонті та Пропонтиді з допомогою майстерної вигадки, підклавши вогонь під водою. Про це також згадує німець Каріон у своїй хроніці *(кн. 3, монархія 4, вік 3)*.

Булгарський князь Хруно

Лев Ікономах

Болгари, з'єднавшись з греками, розгромили сарацинів

Потім 796 року, а від створення світу, згідно з римським літочисленням, рахунку 4074, від заснування Риму 1551 року ці ж булгари розгромили константинопольського кесаря Никифора з усім грецьким і римським військом, а самого [кесаря] вбили.

Каріон (кн. 3)

Булгари вбили кесаря Никифора

Згодом, як про це було сказано докладніше на початку, розгромили дощенту Михаїла Куроплата біля Адріанополя так жорстоко, що він сам ледве втік та з відчаю вступив до монастиря, пробувши на кесарстві заледве два роки. Там же полягли також усі римські війська, які прийшли на допомогу грекам, а римський полководець Асбальд був захоплений у полон та живцем спалений булгарами в жертву.

Михаїл Куроплат розгромлений болгарами

Римський полководець Асбальд спалений

Від того ж Михаїла Куроплата згадані булгари взяли в подарунок глаголичні літери, які сьогодні використовують усі русичі.

Після цієї перемоги вони захопили Боснію, Далмацію, Іллірію та всі римські країни, що лежать над Егейським морем аж до Адріатичного моря, і аж до сьогоднішніх днів наповнили слов'янськими народами. Взяли силою місто Істрінополь на італійському кордоні, котре тепер тримають венети, де захопили в неволю 15 тисяч достойного люду. А коли проти них зібрався з військом лонгобардський король Альгімунд, бажаючи вигнати їх звідтіля, вони розгромили його дощенту, тож у тих країнах і досі слов'яни мають великі поселення.

Істрінополь узяли булгари

Лонгобардський король Альгімунд розгромлений

Вони заселили потім Епір та Албанію, де заснували міста і замки, названі слов'янськими іменами: Ябланець, Святиград, Яйце, Лиса, Мокра, Белогрод, Добра, Круя, Новигрод тощо.

Албанія та Епір, славні королем Піром і Скандебергом

Папа римський Миколай І, а після Йоани Діви — Миколай III, 859 року від [народження] Христа писав до них лагідними словами, щоб прийняли святе хрещення і Христову віру, на що вони радо погодилися, бо між ними було багато християн тієї ж слов'янської мови, особливо грецької релігії. Тоді папа Миколай послав до них своїх легатів і багато духовних людей, котрі охрестили й навчили християнської віри булгар та інших слов'ян у Фракії та Мізії, згідно з римським обрядом, а привратних грецьких священиків, які раніше привернули їх на свій обряд, вигнали, називаючи їх відступниками.

859 року булгари прийняли римську Христову віру

Коли ж усі булгари одностайно прийняли святе хрещення, то почули, що сарацини жорстоко завойовують Іспанію, Італійський край та Францію і вже посіли частину Іспанії й захопили славну гору Гарган в Апулії, бо християнські самодержці не змогли дати їм відсіч. Тоді болгари-слов'яни добровільно зібралися проти них і морем та суходолом рушили до Апулії, де розгромили 30 тисяч сарацинів, а потім у Анконському і Неаполітанському порту, вступивши у битву з іншими сарацинськими військами, дивним підступом спалили їхні кораблі й галери та розгромили всіх магометан. Ділося це 859 року від [народження] Христа за імператора Людовика II, Лотарієвого сина, а від сарацинського пророка Магомета 43 року, за Каріоновим рахунком.

Болгари-слов'яни вчинком прикрасили віру, розгромивши сарацинів

Про це читай у Каріона

А болгарський князь після тієї християнської послуги вступив у чернечий орден пустельників, передавши правління своєму синові. Та оскільки він панував нечесно й, крім того, заразився сектою константинопольських привратників, то батько, вийшовши з монастиря, дозволив виколоти йому очі, а молодшого сина булгарам дав за князя, а сам, повернувшись до монастиря, там закінчив своє життя. Однак потім болгари й майже всі слов'яни через сусідську прилеглість перейняли грецький обряд, у якому перебувають і досі.

Так тоді з тих руського роду булгар, або волгар, які вийшли від ріки Волги з московських сторін, ті слов'янські народи розповсюдилися широко лицарською доблестю від Фракійського аж до Венеційського моря, як серби, котрі захопили ту землю, де була раніше Мала Мізія і яку нині звуть Сербією, або Сервією, булгари — де перед тим була Велика Мізія, боснійці — де перед тим була Лібурнія, сьогодні Боснійський край. А де раніше була Іллірія і Далмація — тепер рагузи, карви, хорвати, расці або рачі, карніолани, албани, істри та інші, котрі живуть між горами й над Адріатичним морем,— усі є справжніми нащадками тих же московських болгар, або волгар, від ріки Волги і аж до теперішнього часу звичайно розмовляють слов'янською мовою і слов'янами звуться, особливо ті, які осіли в Іллірії, Далмації та Лібурнії.

Нещасливо назвали її Сервією, бо всі є у турецькому рабстві

Святий Ієронім Далмата

З того слов'янського роду був святий Ієронім Далмата, отець й опора Вселенської Церкви, який благочестивістю життя процвітав 368 року від [народження] Христа.

Слов'янські болгарські апостоли: святі Кирило й Мефодій

Також Цирілій, якого руси [звуть] Кирило, або Курило, й Мефодій, перші слов'янські апостоли, були з того болгарського роду 365 року, за часів віровідступника кесаря Юліана, проти якого Кирило писав прекрасні книги слов'янською й латинською мовами, обороняючи християнську віру. Ці слов'янські книги, як свідчить Каріон (кн. 3), є ще й сьогодні в бібліотеці Йоганнеса Ревхліна, того славного теолога.

А чому, з якої причини і за які прикмети болгари, русичі, хорвати, далматці, серби, боснійці, іллірійці та інші з того ж народу, наші предки, названі слов'янами,— є різноманітні судження в різних істориків, як я раніше написав.

Від чого названі слов'яни

Суідас у своїй книзі стверджує, що славний слов'янський народ був за Істром, або Дунаєм, де нині болгари й серби, а названі вони славонами й слов'янами від шляхетности та славної лицарської доблести (не склавонами, як говорять італійці, котрі цією назвою хотіли відрізнити їх від скитів і татар). Бо ж греки не робили жодної різниці між генетами, або сарматами, слов'янськими народами, і татарами. Про що також згадує німець з походження Йоахім Курей у „Сілезькій історії", вважаючи генетів і вандалів справжніми слов'янами, які розплодилися від Мосоха,— вони вигнали готів з тих теренів, де сьогодні Литва й Білорусь, а інші з тими ж готами, також з кімврами, рушили до західних країн, тож наші предки слов'яни здавна мали великі поселення в німецьких землях аж до року Божого 1149, коли на них обурилися всі імперські князі за кесаря Конрада та прогнали їх з Мізії та з територій, прилеглих до Данського королівства, бо впродовж 500 літ вони перебували в ідолопоклонстві. Той же німець Курей пише, що незабаром по смерті Аттіли, жорстокого угорського короля, сарматські народи слов'янської мови, прибувши з великими силами від Льодовитого моря та від озера Меотіс з руських московських країв, вигнали з тих теренів, котрі сьогодні посідає Польща, німців, сенонів, гермундурів і боїв. Про це також пише Ваповський, краківський кантор, поляк, у своїй хроніці, яку, не видавши і не закінчивши, він, [умерши], осиротив, такими словами: „Славаки або слов'яни, наші предки, названі від озера Словйоного, що є в московських сторонах. А тому поляки, чехи, болгари та всі інші слов'яни й русичі ведуть свій родовід від Мосоха, або Москви, що з московських країв вийшли". Це так Ваповський мовить.

Слова Ваповського

Нікчемна Крантієва думка

Натомість німецький історик Альберт Крант уважає, що слов'яни названі так від своєї багатослівности, що є явною нікчемністю його безглуздої думки. Бо славаки мають бути і якраз справедливо названі, на думку мудрих людей, славаками від слави. Тому що самі славаки й болгари зі спорідненої руської мови одностайно дали собі те ім'я від слави й від славних своїх лицарських діянь. Отже, коли вони самі звали себе славними й славаками, тоді й латиняни, з якими вони довго воювали за грецькі та італійські володіння, почали звати їх *славіни і слави*, а їхні краї — *Славонія*, не *Словіни*, ані *Слови*, ані *Словонія* від „слово", але від „слава"

Від чого названі слов'яни

Через те давні русичі, поляки і чехи, наші предки, котрі завжди більше кохалися в честі, славі, ніж у скарбах, тоді князям і своїм синам та іншим людям свого народу звичайно давали імена, з'єднані й складені зі [словом] „слава", як-от: Свентослав, Пшемислав, Стослав, Борислав, Преслав, Виробослав (тобто той, який сам собі виробив славу своєю доблестю), Іміслав (той, який береться за славу), Станіслав (той, який встановлює собі славу), Дивислав, Мечислав (славний мечем), Залислав, Владислав, Ярослав, Бретислав, Мирослав, Доброслав, Пжибислав, Заслав, Болеслав, Венцеслав тощо.

Давні слов'янські імена

Тоді цілком правдоподібно (що також підтверджує Кромер, дуже досвідчений в історії та всіх вільних [гуманітарних] Божих і світських науках, *в „Історії Польщі" (кн. 1, розд. 13*), що ті болгари, котрі над Дунаєм і над Грецьким морем, коли доводили [свою] велику й преславну лицарську доблесть проти Римської та Константинопольської імперій і часто здобували перемоги над римлянами й греками, від достоїнства й хвали славно розголошених своїх справ особливе ім'я самі собі дали й назвалися славаками, або славними.

Або їм теж дали те ім'я інші люди їхнього народу, як-от русичі, москвини і поляки,— бажаючи своїм землякам доброї слави, від їхніх вдалих і славних справ назвали їх також слов'янами, або славаками (натомість нас, своїх потомків, назвали б слабаками — від слабости, бо ж ми дуже ослабли).

Помилка італійських літописців, які називають і пишуть нас склавонами чи ск'явами

І в цьому дуже помиляються італійці та їхні літописці, котрі нас й інших болгар руського роду латинською мовою пишуть і називають склавонами й склавами, а по-італійськи — ск'явонами і ск'явами, замість славаками, або славонами. Ця абсурдність і помилка через незнання нашої мови також увірвалася чи легко вкралася в Прокопієві, Йорнандові та Блондові історії від італійських письменників, які, бажаючи, немовби з дитячої пестливости, ніжніше говорити, часто вимовляють літеру ***j*** замість ***l***, а ***g*** часто, задля пестливости, пропускають у вимові як в італійських, так і в латинських словах. Отже, коли мають говорити *digna*, говорять *dina або dinia, ignis — inis, insigne — insinie, placet — piacet* або по-італійськи *piace* або *piaze, flatus — fiatus і т. д.* Також коли мають говорити *Slavo, Slavonia* або *Slavones*, говорять *Siavo, Siavonia і Siavi* й *Siavoni,* або *Slavoni.* А оскільки в них немає жодної різниці, чи хтось говорить *siavo* чи *sciavo* і *Slavo*, вмістивши літеру ***c*** або ***l*** між ***s*** та ***i***, то, мабуть, через те їхні неграмотні писарі, коли хотіли розповісти чи написати про наших предків славаків, іменували нас не славами, або славонами, а склавонами і склавами, іменем яким тепер усі італійці, а особливо мешканці венеційських країв кожного невільника й купленого слугу-раба називають склавами й ск'явами. А це тому, що коли ті італійці, котрі жили над Адріатичним морем, як венети й лонгобарди, що вели безперервні війни за кордони з болгарами та іншими славаками, нашими предками, тоді спійманих у неволю на війні або в сутичках славаків називали їх невольничим іменем: *Sclavoni* й *Sciavani* або *Sciavi.* Як також раніше був звичай у греків і римлян, що

Сири, гети

своїх невільників звичайно [називали] сирами та гетами, бо були схоплені в Сирії й у Гетії, де сьогодні Волоський край та Перекопська орда. Як також нині турки, давніх справ не згадуючи, італійців, калавразів, рагузів і кандіціків, а також наших русичів і москвинів, яких там повно схоплених на галерах невільниками, називають „френггаур" й „урусгаур".

Отож, милий читачу, славаки названі й наречені так від слави та славних справ своїх (недарма їх і всі латинські історики іменують

славонами і славами); потім також, позаяк сьогодні самі себе звуть словаками, могли дати собі те ім'я (начебто сказано: правдиві, надійні, постійні, непомильні у слові) від чесного слова і правдивих обіцянок та певности своєї обітниці. Бо ще до сьогодні збереглося те в чехів, хорватів і в нас, поляків, що собі добрим і чесним словом прирікають заплатити, виконати й оплатити. От чому [дотримання] слова, як найважливішого, а не речі винної чи обіцяної спершу вимагають, невиконання ж його у людей справді шляхетних, які шанують доброчесність і добру славу, буває великою ганьбою. Тож не один волів би [краще] дістати рану, ніж не бути господарем свого слова. Та й нині деякі звикли говорити: „А" за „я" чех [повинен] слово тримати,— звідки бачимо, що наші предки завжди кохалися в славі та в чесних і правдивих словах, за що отримали таке славне ім'я — від слави та від святої правди, що і сьогодні одні звуть їх славними славаками, славонами, а інші — словаками.

Друга назва словаків — від „слово"

Чи славаки і словаки названі від слави, чи від чесних і правдивих слів — усе це добре й однакове, коли малою є різниця в першому складі ***сла-*** або ***сло-***, бо й болгари, замість *„слово"* вимовляють *„славо"*, також серби, коли комусь щось обіцяють, [кажуть]: „Так мені Бога, на мою віру, на моє шляхетне слово і т. д."

Йорнанд: де у певний час жили словаки

Також Йорнанд майже 1100 років тому, подаючи у своїй історії згадку про наші народи, так само називає їх словаками, славінами та славаками, тими словами [зазначаючи], що за його часів словаки жили з лівої сторони Сарматських гір, котрі називаємо Бескидом, або Татрами, а інші мали великі поселення над рікою Віслою,— йдеться про галицьких, острозьких, подільських, белзьких, холмських, львівських, перемишльських й інших русичів, землі яких і нині звемо підгірськими, тому що починаються від Угорських гір. А що пише той же Йорнанд, що за його життя, 492 року інші словаки мали свої поселення над Віслою, то це мова про наших поляків (названі так від широких піль і від ловів, які звичайно звемо полюванням), про поморян, кашубів, мазурів, чехів та інших, котрі також, виводячи свої початки і родоводи з руського, болгарського, слов'янського народу й країв з різними вождями та князями, порізно осіли в тих землях тисяча і кілька сот літ тому, вигнавши німців.

Волинь і волиняни

З тих же волгар, або болгар, від московської ріки Волги від'єднався інший руський народ, котрий осів у тих краях, які тепер звемо Волинню. Від ріки Волги та від волгар [люди ті] названі волинцями, а їхній край — Волгинем.

Цей народ і сьогодні в лицарських справах, не менше, як їхні предки, буває славний — так само, як лучани, володимирчани, кременчани, гродняни, овручани, житомирці, корчани, збаражці та ін. Згодом вони заповнили своїм народом київські, підляські, подільські та інші суміжні руські землі. А інші залишилися в тих степах (де тепер перебувають низові козаки), також над ріками Дніпром і Доном і в Таврії,

де нині перекопські татари, а з ними товаришували готи, ятвяги, половці, печеніги й інші сармати, як з побратимами з одного народу. Сьогодні їхні залишки є над Чорним морем між Перекопською ордою та Волощиною, вони називаються бессарабами і розмовляють слов'янською мовою.

Про них, як про особливе диво для римлян, писав Овідій Назон, великий поет, коли був вигнанцем тут у Таврії, де нині Кафа, Крим і Білгород (Волоський) і де Очаків, Канів, Черкаси та Київ. І так [він] пише *(кн. 1 „З Понту", елегія 2 „До Максима"):*

Де не глянь — вороги, довкола — самі небезпеки,
Тож, крім вітчизни, мене й миру позбавлено тут і т. ін.

Вороги й небезпека мене обступають,
Як і вітчизну, віднято спокій навічно,
Отрутою гадини змащені стріли
Несуть тілу загрозу подвійної смерті,
Під мурами никають вершники в латах.
Крадуть, як вовки овець у кошарі.
Дахи стрілами утикані звідусюди,
Ледь стримують напасників замкнені брами.

До цього ж Максима — елегія 3:

Як живуть савромати, як — дикі язиги,
Як — Артеміди земля, Таврії плеканий край?.

Чи то сармати або ятвиги жорстокі
Шастають, чи з Таврії пришельці всілякі.
Як зима сковує Дунай, по його тверді
Гасають на прудких конях навперегони.
Багато таких, що честь Риму зневажають,
Не лякаються зброї лицарів авсонських.
Додають їм сили луки й повні сайдаки
Та коні, до далекої дороги звичні,
До того ж звичні терпіти голод і спрагу,
Як супротивник зажене їх на безводдя.

Він же: „До Вестала", елегія 7, кн. 4:

Бачиш і сам: через Істр — таки серединою плеса! —
возом гримкоче важким лютий язиг-волопас і т. ін.

Дивись, як суворий ятвиг преться важко
Через Дунай, довірившись міці морозу,

Отрутою намащене гостре залізо,
Щоб ужалити двома смертями відразу.

Багато іншого з подивом пише Овідій про сарматів і величезну відвагу готів, гетів і славаків у своїх елегіях *„З Понту“* і показує явно те, що наші *сармати* — русичі, ятвяги, волигняни, литва, жмудь, москва не були піддані римській потузі, ані її пануванню, коли говорить:

Красеню Риме, багато народів — тебе зневажають:
Жодна авзонська рать їх не настрашить мечем.
Луком храбряться вони і повними сагайдаками і т. ін.

Овідій також писав вірші слов'янською або руською мовою, бо його до того спонукала привабливість тієї мови, тож вивчив її досконало, про що сам свідчить: *„З Понту“ (кн. 3, елегія 2)*

Вже й савромати дізнались про вас, дізналися й гети:
Мову по-гетському вже і по-сарматськи веду і т. ін.

Геродот (кн. 4)

Це також підтверджує Геродот (кн. 4), що сармати руського народу в той час мали красивішу вимову від місів, тобто болгар, і від скитів — татар, бо [першими] *замість варваризмів* (грубої мови) ввели *солецизми*, себто словесні прикраси.

Звідси видно, що наші сармати відрізнялися звичаями й народом та мовою від скитів або татар. Хоча стародавні грецькі й римські історики всі північні та близькосхідні народи однаково називали скитами й сарматами — як поляків, русичів, литву і москву, так і татар, помилково вважаючи їх одним народом. До цієї помилки приводила їх однакова жорстокість [цих народів] у воєнних змаганнях, у чому вони, як у природженому лицарському ремеслі, безперервно вправлялися.

Це було 528 року від Христа

Тому також Прокопій, помилившись, так пише про славаків: *„Славони, скитське плем'я, за часів Юстиніана увірвалося в Іллірію і вчинило велику розруху“* Про що знайдеш ширше у Волатерана *(кн. 8, „Іллірія“)*.

Волатеран (кн. 7)

Пізніше грецькі історики зауважили свою помилку, як також згадує *Волатеран (кн. 7, „Сарматія“)*, і потім звали сарматами лише ті слов'янські народи, які жили між Віслою, Танаїсом, або Доном, і між Німецьким морем та Угорськими горами, як-от поляків, мазурів, стародавніх пруссів, литву, жмудь, русичів і москву. А всі вони мало дбали про римську могутність, хоча Светоній й Євтропій пишуть, про що згадує і Меховіта (кн. 1, розд. 16), і Волатеран (кн. 7), що спершу Доміціан почав проти них війну, одначе здобув криваву перемогу, бо наші сармати вбили його двох полководців — Аврелія Фусція та Оппія Сабіна з легіями та з великим військом.

Меховіта (кн. 1, розд. 16)

Римське військо зазнало поразки

Також кесарі Антоній Пій та Антоній Вер з іншими сарматами-русичами над рікою Танаїс провадили часті битви, але з малою користю.

З тими ж сарматами довго, але даремно воювали кесарі Валентиніан, Гален, Максиміліан, Гален, Діоклетіан, Проб, Кар, Друз та багато інших римських полководців.

Італійська хтивість

А Прокул похваляється своєю мужністю, що в Сарматії захопив у неволю 100 дівчат, з яких 10 звоював однієї ночі, а впродовж 15 днів („скільки,— говорить,— я зміг“) переміг усіх.

А Помпоній Мела (кн. 3, розд. 4) пише, що слов'янські сарматські народи завжди були не підкорені й вільні. Тому й кесар Авґуст, який підкорив майже весь світ і за якого народився Господь Христос, коли йому порадили розпочати війну проти сарматів, так мовив: „Мені не годиться золотою вудкою ловити рибу“,— ніби сказав: „Не хочу більше втратити, ніж скористати“. Про що докладніше читай у Светонія *в „Авґусті“*.

Той самий кесар Авґуст писав до свого полководця Лентула, аби той не наважився діймати війною сарматів, котрі й не знали миру й у своїй лицарській силі були могутні. Про що [стверджує] Флор у кн. 4.

Там же він також пише наприкінці: „*Підкоривши всі народи на заході та півдні...*“ Коли Авґуст уже приборкав війною всі народи на захід сонця і на південь, скити і сармати теж відправили до нього послів, прохаючи сусідської дружби, як вільні люди.

Великий дар

Також тоді гепіди, жмудські й литовські предки, послали в подарунок дружби тому ж кесареві Авґустові мідний казанок, посвячений за їхнім поганським звичаєм. Про це [розповідають] Ціліцій Цімбер *у [творі] „Про походження кімврів“ і Светоній.*

А в жмуді, лотви і курсів, особливо в сільських людей, і сьогодні бачимо, що найкращим скарбом буває мідний казанок або горщик.

Так тоді Авґуст, той наймогутніший кесар, уважав для себе великою дружбу наших сарматів-славаків. Те саме також учинив кесар Троян, коли переміг даків і ятвягів,— назвав сарматів своїми друзями, аби тим більше убезпечитися від їхніх нападів. Про що [зазначає] Діон Кассій у „Трояно“.

Панцирі з кінських копит. *Павсаній в „Аттіці“*

Їхньою зброєю були луки, балісти та довгі рогатини; мечів, шабель, а також лат вони довго не знали через брак заліза. Бо Павсаній пише, що він сам бачив сарматський панцир, виготовлений з роговини кінських копит на взірець кольчуги або луски дракона, котрий, одначе, [як] говорить [цей автор], і міцністю, і легкістю був не гірший від грецького панциря (які тепер є у нас).

А Юстиніан, 52-й кесар, коли не міг приборкати сарматів ані війною, ані дружбою, будував проти них замки й фортеці, щоб заборонити їм перехід через Дунай, але це не залякало їх. Про що ширше читай у творах *Прокопія „Про споруди Юстиніана“*

Також ці наші сармати на Каталаунійських Полях розгромили Аттілу, найхоробрішого царя, котрий уважався пострахом світу, і на спомин про таку визначну перемогу на своїх щитах звикли малювати двох лицарів — верхи і з оголеними мечами, щоб тим показати іншим

перевагу своєї лицарської доблести, котра була в них у такій повазі, як пише Гіппократ у книзі „*Про повітря і води*", що не лише чоловіки, але й жінки займалися війною, і котра на війні не вбила трьох чоловіків, таких уважали негідними для заміжжя. Щоб скоротити тут [текст] і пощадити втомленого читача, я опустив інших грецьких і римських кесарів, а також тисячу доказів сарматської лицарської доблести. То вже сама оповідь свідчить, що, звісно, не лінивством, ані сонливим гультяйством досягли вони такого великого й широкого панування — від Льодовитого моря далеко за Московськими краями й потім до Балтійського моря, котре омиває Пруссію, Ліфляндію та Швецію, аж до Адріатичного, Венеційського моря і аж до Гелеспонту й Понту Евксінського, в окрузі якого нині всюди сарматський слов'янський народ має свої поселення, згідно з деякими, підтверджені привілеєм Александра Великого, з котрим також і з його батьком Філіппом 310 року перед народженням Господа Христа, за Йосифом („*Юдейські старожитності*"), змагалися заради оволодіння світом. І стверджують те з певністю гети, що ще за Александра Великого їхні предки були славні й через велику доблесть і славу названі славаками, як і вказують на той Александрів привілей у своїй стародавній хроніці, написаній слов'янською мовою.

Розлогість слов'янських земель

Славаки з Александром Великим

А хорвати та болгари стверджують, що сам Александрів привілей на пергаменті, даний славакам і написаний золотими літерами в Александрії, є і сьогодні в турецькій скарбниці, яку кесар Магомет узяв разом з Константинополем. Бо і турки не іншим народом посіли так багато країн світу, лише слов'янським, з якого робили яничарів та аджіямагланів і т. д.

А ті народи: сарматські, болгарські, руські, готські, польські, волинські, вандальські, чеські, які розплодилися від Яфетового сина Мосоха, були такі вельми войовничі, що завойовували вздовж усю Європу, обидві Азії й Африку. Тоді також змішали свою рідну слов'янську мову через розірваність кордонів та часте спілкування з чужими народами так, що тепер один народ з іншим заледве може порозумітися спільною мовою, хоч мають спільне походження з того ж сарматського народу і з тієї ж єдиної слов'янської мови, яка почалася від змішання мов біля Вавилонської вежі, від того ж патріарха Яфета і його сина Мосоха. Тому власна слов'янська мова стародавня, здається, [має бути] руська, московська, оскільки ті русичі, котрих звемо москвою, здавна [перебували] в тих північних і східних країнах, де й нині засівши, далі не рушилися. Через що теж вони не могли змінити стародавню мову і звичаї, як це мусило трапитися з іншими народами, котрі вийшли з тих же московських країв, бо вели війни в різних сторонах світу. Тому серби, хорвати, рачі, болгари з греками, з угорцями і з турками, далматці, карніолани, стирійці, істри, іллірійці з італійцями, сілезці, морави, чехи, міснаки, поморяни, кашуби з німцями, білоруси з москвою й татарами, підгоряни, мазури, підляшці, чорні русичі, волинці та частина литви з

Так само думає Кромер

поляками, а поляки з усіма народами помішали звичаї, одяг і частково свою батьківську мову, тож нас слушно кожен може назвати *мавпами, протеями* і *хамелеонами*.

Отож уже маєш, милий читачу, родовід литовського, жмудського народу, сарматів, словаків, русичів тощо. А сармати названі від Асармата, або Сармата, про котрого читай у [кн.] „Буття“ 10, та у *„Юдейських старожитностях“ Йосифа (кн. 1, розд. 14),* або теж названі сарматами [тому, що] скитів, татарський народ, вигнали і вибили з Сарматії, яких також потім греки, як було сказано раніше, коли пізнали їхню потугу, замість *„Sarmatas“*, що з гебрейської перекладається *„високий“* і *„знатний“*, могли, всупереч звичаю, назвати *„Sauromatas“ від „sauros“*, що по-грецьки означає „ящірка“, *і „отта“* — око, тобто народ з очима ящірки — через воєнну завзятість.

А славаками звуть їх від слави та від славної великої лицарської доблести або словаками — від слова, бо у дотриманні слова, обіцянки й обітниці були твердими.

А тепер розпочинаємо саму руську історію в ім'я початку усього сущого — Бога.

Розділ третій

Мацея Стрийковського Осостевіція про Білу і Чорну Русь, східні, північні й південні стародавні народи та їхніх князів: великоновгородських, ізборських, псковських, білоозерських, київських, луцьких, володимирських, волинських, галицьких, підгірських, подільських і т. д.

Звідки і з якої причини або за яку властивість названі Руссю стародавні джерела всіх слов'янських народів і мати Руської землі та їхні славні покоління — про це існують різноманітні думки й висновки вчених людей. Бо також незнані були русичі грецьким і латинським історикам, як й інші північні народи, що їх усіх однаково звали скитами, або сарматами. Хоча ім'я роксоланів і роксанів, котре зіставляється з руссанами, або росанами й руссю, не було таємницею для стародавніх географів, бо і Птолемей, описуючи весь світ, а також історик Страбон і Пліній поміщають роксоланські поселення і володіння в Сарматії недалеко від моря або озера Меотіс, у котре впадає Танаїс, або Дон, де сьогодні також живуть московські й білоруські народи і канівці, білоцерківці, путивляни, рязанці, чернігівці та ін. А ці роксолани, або роксани, як згадує Волатеран, згідно зі Страбоном, вели великі війни з Мітрідатом Євпатором, тим могутнім царем під орудою полководця Тасса 180 року перед Христом. А сам Страбон у сьомій книзі своєї „Географії" так пише про стародавні руські поселення: *„А роксани і т. ін." А роксани, або руссани,* живуть у степах, ближче до середньосхідних і північних сторін, між ріками Танаїс, або Дон, і Дніпром.

Птолемей (кн. 3, розд. 5); Юлій Солін і Пліній (кн. 4, розд. 12), який писав *„Історію" 68 року від [народження] Христа*

Читай про це *Волатеранову „Географію" ([кн.] 7)*

Дещо пізніше він зазначає: *„Хто живе за роксанами — нам невідомо; роксани ж воювали проти полководців Мітрідата Євпатора".* „А тепер,— оповідає,— ми не знаємо, що то за народи живуть далі за роксанами і т. д., однак певне те, що роксани воювали проти полководців Мітрідата Євпатора". Це Страбонові слова.

Страбон про Русь

Потім Корнелій Тацит, також стародавній історик, у своїй хроніці (кн. 17), у якій описує часи панування Оттона Сільвія, який був восьмим після Юлія Цезаря, такими словами пише про роксоланів: *„Поклавши надії на громадянську війну [...] тим сміливіше сарматський народ, перебивши дві когорти, з великою надією вторгся у Мізію"*. А коли, оповідає, після Неронової смерти римські князі Гальба й Отто Сільвій та Віттелій звернули свої думки на внутрішні війни, а Отто, ставши кесарем, убив Гальбу й тричі завдав поразки Віттелієві, тоді сарматський народ роксолани, розгромивши два римські війська, тим сміливіше, з великою надією, вторглися до Мізії, де сьогодні Болгарія, і т. д. А діялося це 4010 року від створення світу, за Каріоновим літочисленням *(кн. 3, монархія 4, вік 3)*, і 825 року від заснування Риму, 72 року від [народження] Господа Христа. Однак ще перед [народженням] Господа Христа, за кілька сотень літ, згідно з Птолемеєм та іншими стародавніми [авторами], було знане ім'я роксоланів і роксанів. Проте від того останнього вторгнення роксоланів до Мізії (або Болгарії) і від 72 року до сьогоднішнього 1580 є вже 1508 літ.

Про це читай у того ж Корнелія Тацита („Аннали", кн. 17)

Але важко здогадатися, чому вони були названі роксоланами, россанами й руссаками, або руссю. Спочатку знаходимо в пророка Єзекиїла (розд. 38 і 39) згадку про князя Росса, Мосоха, Табалла й Тогорму, з чим погоджуються Евсебій Кесарійський, Теодоціон, Симмах і 70 упорядників Біблії. Близько цього думкою ширяє св. Ієронім, [розмірковуючи над тим], який народ у Єзекиїла позначає слово „росс". Та позаяк Мосох у патріарха Мойсея позначає московські народи, а також у Йосифових „Старожитностях" (кн. 1, розд. 11) Ассармот, або Сармат, означає сарматів, Аскан, або Твіскон,— німців, а Ґомер — кімврів, Тогорма — готів, Яван — греків й італійців тощо, як ми уже про це достатньо розповідали, то і це ім'я „Росс" у пророка Єзекиїла вельми співзвучне з іменням „русь", „росси", або „русси". Хоча те ім'я „Росс" не знаходимо ніде в Біблії, лише в Єзекиїла, але ані в Бероса, ані в Йосифа. Натомість Евсебій під тим словом „росс" хоче розуміти Рим і римлян. Але св. Ієронім не з'ясував, що це означало б.

Росс

Єзекиїл 38, 39; Евсебій (кн. 9); Ієронім

Про Мосоха читай: Буття 10; Йосиф (кн. 1, розд. 11 і 14); Берос (кн. 4 і 5); Птолемей (кн. 7, розд. 9 і 13); Пліній (кн. 5, розд. 27 і кн. 6, розд. 9 і 10); Страбон (кн. 11); Волатеран (кн. 7)

Римляни теж постійно вважають, що вони названі й засновані Ромулом. Про це докладніше читай у Волатерана (кн. 6). Також Мірсілій, Порцій Катон й інші ніде не згадують *„походження Риму від Росс"*, хоча їх тисяча з розмаїтими висновками сперечається про це, виводячи Рим від різних засновників та наводячи різні причини назви. Однак певне те, що давні й сучасні греки називають і пишуть Русь не Руссю, а Росією, правдоподібно, тому, що вважають, що в Єзекиїла Русь названа від того слова „Росс", що я доручаю [на розгляд] уважним людям, пильному розумові.

Волатеран (кн. 6); Мірсілій Лесбій, Помпоній Лет, К. Семпроній та ін.

А наші польські хронікарі Длуґош і Меховіта (кн. 1, розд. 2, с. 2) пишуть, що руські землі були названі й поширені від Русса, внука або, як деякі кажуть, рідного Лехового і Чехового брата. Отже, Лех осів та заселив Лехоцький, або Ляцький, край, який тепер звемо Польщею

Лех
Чех
Русс

(названий від широких піль і полювання або сарматських народів полян). А другий брат Чех, вигнавши німців-боемів, обсадив чеські краї слов'янським народом, який і сьогодні від того ж Чеха звемо чехами. Потім Русс, або Русса (ім'я це лише однією літерою *у* не узгоджується з Єзекиїловим „Росс"), третій Лехів і Чехів брат, Мосохів нащадок від Яфета, розмножив і поселив великі й чисельні руські народи в північних і середньосхідних сторонах та на півдні й від свого імені (як й інші його брати Лех і Чех) той край назвав Руссю.

Про це також читай у Каріона „Про вандалів"

А інші від роксоланів, сарматських, московських народів, які колись воювали з понтійським царем Мітрідатом, повинні бути названі русаками, роксоланами й руссами. Деякі хочуть їх назвати від смаглявого або рум'яно-чорного кольору лиця, що є характерним кольором обличчя русинів, особливо для подільського й волинського народу, через що також нині наші іменують їх руськими за русе волосся, тобто рум'яно-чорне.

Є ще інші, котрі вважають, що Руський край і русаки названі від Руси, дуже стародавнього містечка, яке лежить за 12 миль на північ від Великого Новгорода. Але та їхня думка дуже неправдоподібна, недоречна й виявляється нікчемною сама по собі, бо не господар зветься від власного, збудованого своїми руками дому, а дім від господарського імени. Також не містечко Русса, хоч і стародавнє, дало ім'я руським народам, а русичі містечко, збудоване своїми руками, назвали своїм іменем. Як також не від ріки, ані від міста Москви — москва, а, навпаки, ріка й місто названі від московського народу, як і Краків — від Крака, Рома, або Рим,— від Ромула, Антіохія — від Антіоха, Ніневія — від Ніна і т. д., названі від своїх засновників, а не засновники від того, що самі заснували.

Також деякі русаки виводять [назву] від тієї славної країни Колхіди, до якої плив Ясон по золоте руно або вовну, про що вже було сказано в Трогусовій та Юстиновій історії. А латиняни звуть їх *„русси, рутени та роксолани"*.

Доречніше *„русси"* і *„роксолани"* звуть їх латиняни; бо рутени — це інший стародавній французький народ в Аквітанії, який тепер називають гвастонами

Одначе москва й всі білорусичі не приймають тих усіх згаданих доказів і назвиськ свого руського, або російського, народу, як нікчемні й незгідні з правдою, стверджуючи натомість, що Русь і руські народи здавна названі Россією, тобто народом, широко розсіяним і розпорошеним по різних частинах світу. У цьому висновку москва погоджується зі стародавніми грецькими істориками, котрі теж називали всіх сарматів номадами, тобто такими, що переносяться з місця на місце, й спорами, тобто розпорошеними та розсіяними, що кожен знайде, старанно читаючи Святе Письмо й пророків, які звичайно вживають слово „розсіяння", коли говорять про розпорошення народів.

А руські, або російські, народи зі своїми носіями слов'янської мови посіли й заповнили більшу частину Європи та Азії, деякі закутки, починаючи від Льодовитого моря аж до Середземного й Адріатичного морів, де венеційські володіння, також від Ліфляндського, Прусського,

або Балтійського, й Венедського моря аж до Каспійського, Понтійського, Егейського, Гелеспонтського й інших морів, хоча місцями між славаками також замішалися інші народи, як-от литва, лотва, татари, греки, італійці й німці, через суміжність і різноманітність країв.

Та звідки б не отримали руси й інші руські народи ім'я і назвисько, всі вони користуються слов'янською мовою й усі вже є християнами: одні — грецького обряду (яких більша частина), як москва, литовські білорусичі, болгари, босняки, серби і т. д.; інші — [римського], згідно з наукою римської Вселенської Церкви, як-от: поляки, мазури, чехи, моравці, хорвати, далмати, поморяни, сілезці, каринтійці, стирійці, рагусси та багато інших народів, котрі вживають слов'янську руську мову.

Руський князь Одонакер X, згідно з Длугошем, узяв Рим. А Волатеран (кн. 2): *„Одоакр, італійський муж"*

Також Длуґош пише у своїй хроніці (с. 25 першої книги), що Одонакер, руський князь, здобув Рим і тримав його. Це я також знайшов у Волатерана (кн. 2), але того князя він називає дещо зміненим іменем Одоакер, однак уважає його не русином, а італійцем, [стверджуючи], начебто взяв Рим з допомогою готів та панував у ньому 14 років. А втім, нехай Длуґош з Волатераном розбираються, я не втручаюся в їхні справи, вони мали [на те] роки.

А частина тих русичів спочатку осіла над Чорним морем (Понтом Евксінським) і над ріками Танаїсом, або Доном, і Волгою. Інші, котрі в той час називалися норці, або норійці, загарбали, з чим одностайно погоджуються руські хроніки, країни над дунайськими берегами, де тепер Угорський і Болгарський край. А потім інші руські слов'янські народи розпростерлися і розпорошилися по різних країнах, які названі по-різному розмаїтими іменами від рік, країв і своїх князів, як волгари, або болгари, й волинці — від Волги, моравці — від ріки Морави або від князя Мората, полочани — від ріки Полоти, чехи — від Чеха, поляки — від піль або від інших руських народів полян, які мали свої оселі в тих краях, де сьогодні Київ, а потім, коли осіли над Дунаєм, вигнали їх італійці з тих країв, а інші з того ж народу силою загарбали країни над Віслою під німцями і над Одрою під саксонцями зі своїм князем Лехом, від якого аж до цих часів називають нас лехами, а турки — лехтами, угорці — ленгібами, литва й жмудь — линками, лотва — леіссами. Інших також називали древлянами — від дерев, бо жили в лісах, у густих і зарослих пущах.

А дреговичі були над Двіною, інші — над сіверськими ріками Десною та Сулою, ще інші — [в землях], де починається Дніпро і Волга, були названі кривичами, головним містом яких був Смоленськ. Також серби, хорвати, біляни, поморці та інші руські народи слов'янської мови названі різними іменами від різних країв і князів, проте вірогідних історій про їхні справи не можемо мати аж до князів Кия, Щека й Хорива.

Кий, або Кіг, Щек, Хорив —

Той Кий, або Кіг, Щек і Хорив, руські князі, були рідними братами (а четверта — їхня сестра Либеда, або Лебідь), з роду й потомства Яфета

і його сина Мосоха. І вони, пануючи над руськими народами, для оборони почали закладати й будувати міста та замки.

руські князі-брати; Либеда — їхня сестра

Старший Кий, або Кіг, заснував від свого імені замок і місто Київ над рікою Дніпром, де потім була голова та славна столиця руського єдиновладдя.

Київ

Другий брат Щек недалеко від Києва збудував замок і місто на горі Щекавиці, [названій] від його імені.

Щекавиця

Також Хорив, третій їхній брат, в удільному своєму князівстві заклав Коревицю, яку згодом названо Вишгородом.

Коревиця Вишгород

А їхня сестра Либеда заснувала над рікою Либідою свої оселі, там же на високому пагорбі збудувала замок Либіць, або Любець.

Либеда, Любець

Ці найдостойніші князі, рідні брати, мали під своєю владою мало інших князів, котрі здебільшого були в них воєводами. Серед них найвидатнішим був Радим, від якого названі радимичі над рікою Сож; В'ятко, від якого — в'ятичі над рікою Волгою та В'ятколо; Дулеба, від котрого — дуліби над Бугом, яких сьогодні звемо лучанами.

Радимичі

В'ятичі

Дуліби над Бугом

Але ті руські народи, що ведуть свій родовід від Радима, Дулеби та В'ятка, жили тваринним звичаєм у лісах і з родичами без усякої різниці та сорому, як кому сподобалося, звичайно злучалися, про що докладніше свідчать руські хроніки, Длуґош і *Меховіта (кн. 1, розд. 4, с. 6)*.

Пізніше, коли три брати, згадані руські князі Кий, Щек і Хорив, життя на смерть змінили, після них їхні сини й нащадки довгий час кожен у своєму уділі спокійно панували, аж згодом на їхні місця заступили Аскольд (Оскальд чи Осколод) і Дір, князі з їхнього роду.

Про це також читай у Длуґоша, Меховіти й Кромера „Пясти" (кн. 2)

А інші русичі широко осіли в північних краях над озером Ільмень (або Ільмер), яке вширш має 8, а вздовж 12 наших миль. І збудували вони Великий Новгород над рікою Волхов, котра тепер пливе серединою міста, й обрали з-поміж себе князем Гостомисла.

І такою була в той час могутність великоновгородців, і такого великого значення надавали сторонні місту Великий Новгород, що німецький історик Крант (кн. 1, розд. 1) наводить таке прислів'я про них: *„Хто може протиставитись Богові і Великому Новгороду?"* І хто може або сміє щось вчинити проти Бога й Великого Новгорода?

Крант, *„Географія" (кн. 1, розд. 1)*

У стародавніх руських хроніках теж знаходимо [відомості про те], що на деяких руських землях здавна панували хозари (про яких не знаємо, що це за народ був) і, замість данини й оброку, брали з кожної хати шкурки білки, або вивірки.

Також тривалий час панували над ними варяги, або вареги. Існують різні думки про цих варягів, що це був за народ, бо і руські хроніки, крім самої назви, не подають дальших висновків про них. Але оскільки москва, великоновгородці та псковичі називають Балтійське море, котре омиває Пруссію, Швецію, Данію, Ліфляндію, Фінляндію й частину московських країв, Варяжкоє, або Варязьке, море, то здається правдоподібним, що або шведські, або данські й прусські князі панували в них через суміжність спільних кордонів.

Є також здавна вельми славне місто Вагрія, засноване вандалами недалеко від Любека на гольсацькому кордоні, від котрого (міста) також, як деякі вважають, Балтійське море могло бути назване Варязьким.

А що вандали вживали ту ж слов'янську мову, на думку деяких істориків, і в ті часи були дуже сильні у своїх володіннях лицарською доблестю, правдоподібним видається те, що русичі в той час із тих же вагрів, або варягів, і вандалів зі свого слов'янського народу вибрали собі князів та доручили їм зверхність над руськими володіннями. Бо коли в Русі, що лежить на півдні, в Київському князівстві панували Києві нащадки Аскольд і Дір, руські народи широко розповсюдилися і в північних, і в східних краях і, будучи довго без верховної влади, запалені спільною ненавистю, почали між собою шкідливі міжусобиці та внутрішні війни за зверхність і владу княжих станів. Побачивши це, Гостомисл, муж благородний, розсудливий і великої слави в Новгороді, почав радити їм, що оскільки вони не могли погодитися на обрання князя з-поміж себе через різницю станів, то нехай би послали до варягів і трьох братів, варязьких князів, які в той час були славні лицарською доблестю, аби вибрали, щоб правили Руською державою.

Гостомислова порада

Схваливши ту мудру Гостомислову пораду, русичі до варягів та їхніх князів відправили послів, які сказали так прямо: „Тому що наш край і держава великі й багаті, а ладу в них немає, приходьте ви й пануйте та володарюйте над нами!"

Промова руських послів до варязьких князів

Радо прийнявши те посольство, три варязькі князі, рідні брати, Рюрик, Синеус (або Синев) і Трувор (або Трубор) одразу з послами вирушили на Русь 6370 року від створення світу, за руським літочисленням, що, як уважає Кромер, відповідає 861 [року] від Христа. І коли вони приїхали до руських кордонів, з великою радістю були прийняті всіма руськими станами й відразу Руську державу, яку добровільно віддав їм під владу вільний народ, три брати-князі поділили між собою на три частини. Старший Рюрик узяв в уділ князівство Великого Новгорода та заснував свою столицю на острові озера Ладога (яке має вшир 60 миль, а вздовж 100, як пише Герберштейн), 37 миль від Великого Новгорода.

Див.: Кромер (кн. 3); а згідно з Каріоном (*кн. 3, монархія 4, вік 3*), це мало б бути за Людовика II, німецького імператора, четвертого Лотарієвого сина

А Синеус (або Синев) посів руські краї над Білоозером, яке вшир і вздовж має миль 20, від Великого Новгорода й від міста Москви миль 100.

Рюрик — великоновгородський князь

Над тим озером, в яке, як мовлять, впадає 360 рік і тільки одна ріка Сосна з нього виходить, згаданий князь Синеус збудував свій столичний замок і місто, де також теперішній великий московський князь звик зберігати більшу частину своїх скарбів, з огляду на безпечність місця.

Синеус захопив Білоозеро

Третій варязький князь Трувор (або Трубор) узяв в уділ Плесковське, або Псковське, князівство, за 36 миль від Великого Новгорода, і столицю свою заклав у Сворчах або Ізборську (чи, згідно з

Кромер (кн. 2 „Пясти"; Меховіта (кн. 1, розд. 16, с. 17);

Меховітою, в Зборку), яке колись наші під орудою Александра Полубінського взяли 1566 року, але не зуміли його тримати.

Герберштейн (с. 3 і т. д.)

Та ріка Сосна 4 милі нижче за містечком Молога впадає у Волгу

Руські хроніки свідчать, що ті три брати Рюрик, Синеус і Трувор, згадані князі, правдиву генеалогію свого роду вели від римських вельмож кесарського роду; також твердять, що їхній рід теж походить від римлян великі московські князі та сьогоднішній Іван Васильович. Якщо це так, то тоді ці князі мусили б бути нащадками Палемона або Публія Лібона, римського князя чи його товаришів, які в ті північні сторони, де тепер жмудь, ліфляндці або лотва й литва, з п'ятьма сотнями римської шляхти й чотирма знатними родами Урсинів, Колумнів, Цезарінів і Китаврів припливли на кораблях через Англійський і Балтійський океан Зундськими протоками, за дивним Божим велінням.

Трувор, псковський князь

Про це також читай Герберштейна „Записки про Московію" (с. 3). Московські князі виводять свій рід від римлян

Є також край Вараджа (або Вераджа) у володіннях савойського князя між Італійським і Французьким краєм недалеко від латоброгів і воконців, котрий також у той час був римською провінцією. Якщо звідти припливли ті князі з Палемоном у ті північні землі, тоді назвалися верягійськими, або варязькими, князями — від італійської батьківщини Варягії, а Литовський край у той час найменували Варягією, яку загарбали (коли Палемон осів у Жмуді й Литві з іншими римлянами). І з тих врягів, або варягів, русичі взяли тих трьох згаданих князів-братів Рюрика, Синеуса й Трувора, на руські князівства. Хоч русичі та їхні літописці не можуть сказати, що це за люди були варяги, бо загалом прямо починають свою хроніку: „Послала тоді Русь до варягів, промовляючи: „Ви приходьте, пануйте і володійте над нами..." І при цьому вони не роблять жодних висновків, бо до того тоді ще не піднявся їхній розум, тимчасом, як історія вимагає великого досвіду й читання різних книг і поради [у тих], хто хоче докладно й ретельно її висвітлити, як і ми в тому походженні руських і литовських народів довго мусили битись з думками та міркувати, щиро силкуючись довести до завершення розпочату справу.

Вараджа — земля в італійському краю Савойї

Корнелій Агріппа згадує цей край у десятій промові на похорон князя: „Австрійські перли"

Коли тоді Рюрик панував у Великоновгородському князівстві в Ладозі, а Трувор — у Псковському в Зборську (або Ізборку), третій їхній брат Синеус помер у Білоозері без нащадків, пробувши на руському Білоозерському князівстві заледве два роки. Після нього владу в князівстві прийняв брат Трувор, псковський князь. Але й той довго не всидів на спадщині, бо через рік після брата Синеуса помер у Пскові (або Плескові). Там же, за язичницьким звичаєм, поховали його у високо насипаній могилі. А старший брат Рюрик, великоновгородський князь, після них захопив обидва князівства — і Білоозерське, і Псковське. Потім він пороздавав своїм дворянам і заслуженим приятелям замки в Руському краю: одному — Смоленськ, другому — Полоцьк, Муром, Білоозеро, Ростов і т. д.

Синеус помер у Білоозері

Помер псковський і білоозерський князь Трувор

Аскольд і Дір, нащадки Кия, князі руських земель, що лежать на півдні. І як вони воювали в Греції та здобували Константинополь

У той час на Русі, що лежить на півдні, у Київському князівстві, вельможно панували Аскольд і Дір, нащадки Кия. Вони, зібравши велике руське військо, як свідчать їхні давні літописці, з водним спорядженням на кораблях, галерах і баржах вирушили до Греції Чорним морем (або Понтом Евксінським) та оточили Царгород (або Константинополь). А оскільки греки не мали іншої надії і допомоги, крім Господа Бога, [то] безперервно молилися, щоб він визволив їх від тієї суворої облоги русичів.

Про це також читай у Луїтпранда і Зонари в грецьких хроніках

Тим часом патріарх Сергій, узявши шати Діви Марії, які були там між іншими реліквіями поштиво сховані (як згадує руська хроніка), замочив їх у морі. І зразу море збурилося так, що руські кораблі розбилися, а Аскольд і Дір, київські князі, з малою дружиною ледве повернулися до Києва.

Рюрик помер

Олег — опікун Рюрикового сина Ігоря

Потім помер Рюрик, великоновгородський, псковський і білозерський князь, та залишив сина Ігоря, котрого разом з усією Руською державою віддав під опіку якомусь своєму родичеві Олегу. Той, почувши, що Аскольд і Дір повернулися до Києва, втративши армаду під Константинополем через затоплення, відразу, взявши зі собою Ігоря Рюриковича, на човнах рікою Дніпром прибув до Києва та покликав до себе на дружню розмову київських князів Аскольда й Діра, які, не сподіваючись від своїх нічого ворожого, з малою дружиною виїхали до Олегового та Ігоревого табору над Дніпром. Там Олег вказав на Ігоря, говорячи, що то володар усіх руських князівств, Рюриків син, а йому родич. І після того тут же на своїх очах наказав убити обох князів-братів Аскольда й Діра та загарбав Київ і всі руські князівства, що належали до нього, і таким чином широко на схід, на північ і на південь розтягнув свою державу і єдиновладдя, силою і підступом узявши під свій та Ігорів послух багато сусідніх країн.

Аскольд і Дір убиті

Генеалогія московських і руських князів

І так на Аскольді й Дірі закінчилося потомство власне руських князів, Кийововичів і Хоривовичів, коли Олег повбивав їх по-зрадницьки, а з варязьких князів почалася нова генеалогія — інші князі — від Ігоря аж до теперішнього великого московського князя.

Олег почав війну проти древлян

Потім Олег з Ігорем та військом вирушили проти древлян, які також були руським народом, та, підкоривши їх під свою владу, наклали на них данину.

Ворожба Олегові про коня

А коли після перемоги він веселився в Києві, наказав привести до себе коня, якого любив найбільше, і, покликавши волхвів, запитав їх, що вони думають про того коня. Прийшовши, вони прорекли: „Тобі, великий князю, прийняти смерть від того коня!" Тому він наказав відвести його від себе та окремо утримувати.

І зібравши велике військо з руських земель, вирушив з водною армадою Чорним морем до Константинополя, який здобував великими

силами, безперервно штурмуючи з моря і зі суші вежі й мури. Такого великого натиску не міг витримати константинопольський кесар і допомоги для відсічі нізвідки не сподівався, тому примирився з Олегом великими дарами, відкуповуючи мир і прохаючи, щоб той зняв облогу. Олег, побачивши складність здобуття міста, ублаганий дарами, вчинив це, уклавши перемир'я з грецьким кесарем та порадившись з ним, залишив там (як пишуть руські [літописці]) свій щит чи герб на щиті — на пам'ятку нащадкам. І, правдоподібно, той щит або герб, намальований по-старосвітськи, на зразок того, який сьогодні використовують московські [князі], я сам, між іншою старовиною, бачив власними очима 1575 року над Галатською брамою напроти Константинополя, перепливаючи човном прямо від гаків шибениці Вишневецького під Галатські мури, де стоять дерев'яні клітки, але та брама тепер забудована, тільки герб, намальований на кшталт московської погоні, добре видно.

Олег обложив Константинополь

Олег ублаганий дарами грецького кесаря

Потім з Царгорода Олег повернувся до Києва в осінню пору і згадав про того свого коня, від якого волхви віщували йому смерть, і наказав привести його до себе. А коли йому сказали, що той уже здох у час його відсутности, наказав відпровадити себе до його кісток, щоб побачити їх. І прийшовши на місце, де лежали ті кістки, сів на них (а інші хроніки й Герберштейн пишуть, що вдарив ногою в той кінський череп) і сказав: „От ви пророкували мені смерть від того коня, а він уже, як бачите, здох. Я не хотів би, щоб таке спіткало й ворожбитів" І коли він те прорік, раптом із того кінського черепа вистрибнула отруйна змія та вкусила його в ногу. І від того він помер, пробувши на [престолі] Київської, Новгородської, Псковської, Ізборської та Білозерської держави 33 роки. Похований на горі Щекавиці за поганським звичаєм.

Олег помер згідно з ворожбою

Ігор Рюрикович, великий князь та самодержець руських земель

Після Олегової смерти Ігор Рюрикович почав панувати в Києві, Великому Новгороді, у Пскові (або Плескові), в Білому Озері та в усіх руських князівствах і краях, що лежать на заході, півночі та півдні. А ще за життя Олега, свого опікуна, взяв собі за дружину Ольгу, Гостомислову правнучку зі Пскова. Наклав на древлян велику й нестерпну данину, більшу, ніж Олег, його опікун.

І, зібравши численне військо, вирушив згодом далі морем до Греції, де обложив і спалив славні міста Нікомедію та Геракту, і сплюндрував багато земель грецького кесаря Романа в Бітинії та Понті. А коли з великою силою рушив до Константинополя, маючи з собою 15 разів по тисячу кораблів та іншого водного спорядження, грецький кесар Роман зібрався проти них з римською допомогою та іншими християнськими панами і, розпочавши на Чорному морі жорстоку битву з римською армадою, розгромив дощенту могутнє руське військо —

так, що Ігор заледве з третиною армади втік до Києва й потім уклав перемир'я з грецьким кесарем.

Про цю Ігореву поразку не згадують руські літописи. Але Луітпранд, поважний історик, у книзі *„Про європейські події" (кн. 5, розд. 6)* повідомляє, що Інгерус, руський князь (так його зве, бажаючи сказати „Ікорус", або „Ігорус"), коли з великою армадою рушив на Константинополь, у битві на воді був розгромлений константинопольським кесарем Романом і був відбитий з великою поразкою та прогнаний від Царгорода.

Зонара, також грецький історик, *у 3-му томі „Анналів грецьких"*, не називаючи князя Ігоря, пише, що русичі (котрих він зве россами) *„з 15 тисячами кораблів"*, маючи зі собою 15 разів по тисячу кораблів, здобували Константинополь, де були греками так жорстоко розгромлені, що з такої значної кількости кораблів мало їх повернулося, й опісля русичі вже стримувалися від нападів на Грецію.

А великий князь Ігор, повернувшись з-під Константинополя до Києва, вирушив на древлян з малою дружиною, бажаючи знову збирати з них данину.

І тоді древляни зі своїм князем Ніскінею, а згідно з іншими, названим Мальдітом, почали замислюватись, як би [позбутися] тих частих данин і повинностей, як вирватися з такої тяжкої неволі. І говорили вони між собою: „Коли вовк занадився до овець, то всю отару розпотрошить". Тому, побачивши Ігоря з малою дружиною, раптово напали на нього в урочищі біля міста Коростеня, і древлянський князь Мальдіт, або Ніскіня, вбив його. Там же, в Коростені, його поховали у високо насипаній могилі 6458 року, за літочисленням від створення світу.

Як Ольга помстилася древлянам за смерть свого чоловіка Ігоря

Княгиня Ольга, після вбивства древлянами її чоловіка Ігоря Рюриковича, разом зі своїм сином Святославом узяла у свої руки управління в Руському, Великоновгородському та Київському князівствах. Вона керувала не як представниця прекрасної слабкої статі, а як найкращий монарх. Укріпила зі всіх сторін окраїни, доручила їх оборону від ворожих нападів воєводам Асадмові та Кельтові, родичам свого вбитого чоловіка.

Пізніше древляни, загордившись на волі і глумлячись з киян, що вони вбили їхнього пана, послали до Ольги 20 вельможних осіб, [спершу] лагідно намовляючи її, а потім погрожуючи й намагаючись змусити, щоб вона вийшла заміж за їхнього князя Ніскіню, а згідно з деякими — Мальдіта. Вислухавши їх, вона наказала викопати на подвір'ї глибоку яму та вкинути в неї усіх отих живих послів. Тоді сама, нахилившись над ямою, питала їх: „Як там почуваєтеся, панове сватове?" — і наказала їх живих закидати землею. Вчинивши це, відразу відправила

гінця до древлян, дякуючи їм за те, що дбають про неї, як про осиротілу вдову, також кажучи: „Я вже не можу воскресити з мертвих свого чоловіка і тому, що я ще молода, погоджуюся вступити в подружжя з вашим князем, тільки, відповідно до мого стану, пошліть за мною більш достойних людей і з більшим почтом, не як перших". Древляни, почувши це, з великою радістю відправили до Ольги 50 старших бояр або виборних панів радних (інші подають — 46), з пишним почтом.

Коли вони човнами та іншими водними суднами припливли рікою Дніпром до Києва, княгиня Ольга наказала приготувати для них велику лазню і послала до них, запрошуючи, щоб вони з того труду і далекої дороги випарилися в лазні та прийшли до неї з посольством.

Вони були раді тій розкоші, пішли до лазні, а коли почали митися і шмагати себе віниками, ойкаючи: „Ох-ох-ох", [Ольга] наказала обкласти довкіл лазню соломою і хмизом та підпалити, тож усі згоріли разом зі своїми слугами в раптовому вогні.

А Ольга відразу відправила своїх послів до древлян, сповіщаючи, що вже їде до них, бажаючи стати дружиною їхнього князя та їхньою панею, тільки щоб вони приготували вдосталь меду до її приїзду, щоб вона, згідно зі своєю обітницею, справила першому чоловікові Ігореві тризну, як у той час називали поминки покійників.

Древляни, зрадівши, що вже всі руські князівства будуть підданими їхнього князя з такою величною жінкою і що через це ті, котрі раніше були підданими, мають стати панами над русичами, швидко у своєму головному місті Коростені наготували на славне весілля меду та всякого почастунку.

Ольга, як й обіцяла, приїхала до Коростеня у призначений час із київськими шляхтичами, мужами, здатними до бою. А древляни виїхали до неї з пишним почтом, прийняли її з великою радістю, а потім стали розпитувати, де їхні перші й другі посли. Вона відповіла, що вони поволі їдуть зі скарбами за нею іншою дорогою, знайомими місцевостями, як кріпосні люди.

Згодом попросила їх піти на те місце, де був похований її перший чоловік, князь Ігор Рюрикович, бо там, у Коростені, древляни вбили його і поховали. І, прийшовши на могилу, почала дуже ревно плакати та, відправивши тризну, як пишуть рус[кі літописці], наказала на тому місці насипати високу могилу своєму чоловікові.

І мовили їй древляни: „Володарко княгине! Ми вбили твого чоловіка, бо був він немилосердний, як хижий вовк, що роздирає овець" А Ольга, приховавши й затаївши гнів у серці, замовкла та, одягнувшись у пишні шати, як на весілля, почала частувати древлян, а всім своїм боярам заборонила пити мед. І як тільки всі древляни сп'яніли, негайно наказала своїм киянам-богатирям рубати, мордувати, колоти, бити, сікти й убивати їх. Убито їх у той час було 5 тисяч. Здійснивши це і помстившись за смерть свого чоловіка, [Ольга] залишила древлянам печальне весілля, а сама повернулася до Києва.

Ольга знову проти древлян

Пізніше, зібравши наступного літа у Києві велике військо, вирушила проти древлян зі своїм сином Святославом Ігоровичем, спонукаючи його, щоб той також помстився за вбивство свого батька Ігоря. І розгромивши древлянські війська, гнала з побоїща їхні рештки аж до головного замку Коростеня, де зачинилося багато древлян, яких мучила облогою цілий рік у коростенському замку. А побачивши, що силою важко буде здобути місто й замок через недоступність їх розташування, вдалася до хитрого підступу та відправила до міщан і городян [послів], промовляючи: „Я вже помстилася за смерть свого чоловіка, але від вас не відступлю, аж поки не відкупитесь від мене якою-небудь даниною. І не хочу я великого податку, лише тепер дайте мені в данину по три голуби та по три горобці [від дому]“

Ольга облягає Коростень

Хитрий підступ Ольги

Древляни-бідолахи негайно з охотою виконали цю умову. А Ольга веліла вплести тим голубам і горобцям у хвости ґноти з сіркою та трути і, запаливши трути, випустила їх увечері. Так кожен голуб, до свого дому й голуб'ятника, а горобці — під стріху або дах, звикло прилетівши назад з вогнем від руського війська, в кількадесяти місцях одразу запалили замок і місто. А Ольга в той час з великим криком і гуком з усіх сторін розпочала штурм, у якому з палаючого замку древлян-утікачів убито велику кількість, порубано й потоплено, а інші погоріли з жінками і дітьми та дуже багато інших відведено у неволю до Києва, а ще інших розпродали, як худобу.

Коростень запалили горобці й голуби

Так Ольга сильно помстилася за смерть свого чоловіка та, здобувши всі інші древлянські замки, які добровільно піддалися зі страху після тієї незвичайної й нечуваної хитрости, з великою радістю повернулася до Києва зі своїм сином княжичем Святославом.

Ольга — до Константинополя

Згодом, 6463 року від створення світу, [Ольга] з великими затратами вирушила кораблями до Константинополя і, прибувши зі своїм двором руських бояр до грецького кесаря Йоана Цимісхія, віддала йому великі дари. Той у Константинополі вельми щедро частував і вшановував її і, вражений її вродою та славою її перемог, а також просторами Руської держави, сказав їй: „Княгине Ольго! Ти гідна бути з нами на грецькому кесарстві в тому нашому столичному місті Царгороді“,— і намовляв її одружитися з ним, бо, будучи вдівцем, не мав жінки.

А Ольга на те відповіла йому: „Кесарю! Я — язичниця і приїхала сюди, щоб навчитися вашої християнської віри і, якщо хочеш взяти мене, охрести мене“

Ольга охрестилася

Тоді константинопольський патріарх навчив її християнської віри, а потім охрестив її з багатьма руськими боярами, а сам кесар Йоан, на її прохання, був її хрещеним батьком разом з іншими грецькими вельможами й дав їй ім'я Олена, як своїй першій кесаровій.

Благословення Ольги

І благословив її патріарх, мовивши: „Благословенна ти серед руських дівиць, бо будуть благословити тебе руські сини в останньому поколінні внуків твоїх!“

А згодом після хрещення, кесар покликав її до себе на бенкет і сказав їй: „Я обрав собі тебе, Олено, як і ти мені сама обіцяла, за

дружину на грецьке кесарство". А Олена йому відповіла: „І як же ти можеш мене взяти, охрестивши сам мене як батько й назвавши мене своєю дочкою, коли ж, за християнським законом та й за язичницьким, це є ганебною і нечуваною річчю, щоб батько взяв собі дочку за жінку". І сказав її кесар: „Перехитрила ти мене, Ольго". Потім він дав їй дари золотом і сріблом, сережки, шовкові шати, парчу, а Олена обіцяла прислати йому з Києва віск, шкіри й невольничу челядь.

Ольга обманула кесаря

Пішла вона до патріарха, прохаючи його про благословення для свого дому, промовляючи: „Мій син Святослав є язичником і всі його люди є поганами, нехай хоронить мене Господь від усього злого" А патріарх мовив їй: „Доню моя вірна во Христі, ти охрестилася й оповита Христом; він має спасти тебе, як врятував перший рід Ноя на ковчезі з Халдейських гір і від Авімелеха, Лота — від содомців, Мойсея з ізраїльським народом — від фараона і з дому неволі, Давида — від Саула, Даниїла — з пащі левів, трьох юнаків: Седраха, Мисаха й Авденаго — з вогняної печі, так також і тебе спасе",— і, сказавши те, поблагословив її і дав пресвітера.

Друге благословення Ольги патріархом

Аврама — Буття,гл. 11, 12, 15 і 20; Лота — Буття 19, 1; Петра 2; Ісая 13; Естера 50; Амос 4; Мойсея — Вихід 14; Давида — II Царі 18, 19, 20, 22; Даниїл, розд. 6 й ін.

І Ольга, сівши на кораблі з усіма своїми придворними, щасливо повернулася до Києва. Про це докладніше пише грецький історик Зонара *(„Аннали", т. 3)*.

І так Ольга, або Олена, стала найпершою християнкою між руссю і навернула до Христа багато русичів. За те русь порівнює її з сонцем, бо як сонце освітлює світ, так і вона святим хрещенням освітила насамперед руські народи. Але сина Святослава жодним чином не могла навернути до хрещення й до визнання правдивого Бога, бо він був дуже хоробрий і весь віддався лицарській справі, через що відмовляв матері: „Коли б я охрестився, мій люд і мої товариші не захочуть вчинити того та покинуть мене, а тоді з ким я буду воювати й боронити вітчизну".

Зонара, „Аннали" (т. 3)

А згаданий Святослав був [мужем] великої доблести й лицарського вишколу. Він, як тільки доріс до повноліття, завжди жив у полі зі своїм лицарством. Своєму війську не дозволяв возити з собою жодного зайвого спорядження, речей, навіть казанків, ані жодного кухонного посуду не мав жоден його воїн. Їв завжди разом з усіма лише вуджене м'ясо й сухий хліб, сам не знав намету, крім котарги й опанчі, сидів на голій землі під небом, також спав, поклавши під голову сідло або ярчок, будучи монархом усіх руських країв, зате також спритно бив розкішних греків і посідав їхні володіння.

Лицарський вишкіл та військова витримка Святослава

Великий князь Святослав Ігорович або київський, переяславський і т. д. князь, самодержець усієї Руси Року 6463

Святослав, або Свентослав. Грецькі хроніки звуть його Свентославом

Святослав Ігорович, Рюриків внук, коли мати Ольга, хрещена Оленою, передала йому під цілковиту владу всі руські князівства: Київське, Великоновгородське, Псковське, Білоозерське та інші, зібрав

Того походу проти хозарів не фіксують руські хроніки.

Святослав підкорив хозарів

велике військо зі своїх земель і вирушив спочатку на хозарів, або косогів, людей руського народу, котрі вибивалися з-під його влади, та здобув їхній головний замок, названий Білою Вежею, розгромивши також самих хозарів з їхнім князем, привів до послуху та наклав на них данину. Про це свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 3, с. 24).

Другий похід проти болгар за Дунай

Святослав забрав 80 наддунайських замків

Потім, згідно з руськими та польськими хроніками, зібравши більше військо, вирушив аж за Дунай проти болгар, котрих розгромивши кілька разів, забрав від них 80 замків над Дунаєм і, всі обсадивши своїми русичами, в Переяславі заснував столицю своєї держави, а своїй матері Ользі та своїм київським панам радним заявив, кажучи: „В Переяславі є моя улюблена столиця в середині моїх володінь, бо сюди привозять мені з Греції золото, срібло, коштовності, сукна, вина та різноманітні плоди, з Угорщини — теж золото, срібло й добрих коней, з Руси — шкіри, мед, віск і невільничу челядь".

Столиця Святослава в Переяславі

Печеніги обложили Псков

А тим часом печеніги з тих країв, де литва змішана з готами, ятвягами, половцями й аланами, прибули до Києва й обложили місто, а в київському замку зачинилася Ольга з Ярополком, Олегом і Володимиром, трьома внуками, синами Святослава, до котрого Ольга послала за негайним порятунком, промовляючи: „Ти шукаєш чужих земель, а мене, твою матір, з твоїми синами печеніги мало що не взяли [в неволю]". Бо вже кругом обложили, як пише Меховіта, однак відійшли, почувши звістку від руських бранців, начебто проти них наближається Святослав з великим військом. Натомість руський літопис свідчить, що Святослав негайно прийшов з Переяслава зі своїм військом, розгромив і розігнав печенігів, проте не захотів жити в Києві, хоча мати з боярами дуже наполягала.

А коли повертався до Переяслава, мати Ольга мовила йому: „Вже, вже, сину милий, я помру, а ти, де захочеш, там і поховай мене" І так (ніби передчувала смерть) померла третього дня. Поховали її в Києві. Згодом внук Володимир, охрестившись, визнав її мощі святими, а константинопольський патріарх зачислив її до святих. Її день русь[кий народ] святкує 11 липня.

Ольга померла

Розподіл між Святославовими синами

А Святослав після смерти своєї матері Ольги, або Олени, поділив князівства між трьома своїми синами: Ярополкові дав Київ, Ольдзі, або Олегові,— древлян із замком Коростенем і Переяславом, Володимирові — Великий Новгород, бо новгородці, за намовою якоїсь жінки Добрині, випросили собі князем Володимира, бо у Великому Новгороді був один міщанин на прізвисько Калюфча (або Калюща) Малець. Він мав дві дочки — Добриню і Малушку. Малушка в княгині Ольги була при дворі ключницею, з котрою Святослав мав Володимира.

Святослав знову [вирушає] до Болгарії

Так тоді добре забезпечивши синів та поділивши між ними князівства, Святослав не міг марнувати час у спокої і знову вирушив до Болгарії. І проходячи над Чорним морем через Дакійський, або Волоський, край, переправився через Дунай, де головне болгарське місто, назване Переяслав, та навальним штурмом здобув і заволодів

ним. Потім оголосив війну грецьким кесарям Василію та Константинові 972 року від Господа Христа, за Меховітовим і Длуґошевим літочисленням, тоді вторгся з руським військом до Греції, але грецькі кесарі Василій і Константин одразу відправили до нього послів, прохаючи миру й союзу, та зажадали від нього дізнатися, скільки людей він має у своєму війську, бо нібито хотіли дати данину, згідно з кількістю людей у його війську,— особу на голову кожного русина, відкуповуючи мир. Але, як тільки вони дізналися про кількість його воїнів, негайно зібрали свої грецькі війська й повели їх проти Святослава. А коли обидва війська стали одне супроти іншого, русичі злякалися великої чисельності греків. Коли Святослав побачив їх, стривожених зі страху, сказав так: „О, русичі! Я не бачу тут місця, яке могло б безпечно заховати й охоронити нас від наших ворогів. Але ніколи не допускав я думки, щоб славу й землю руську віддати у ворожі руки. Навпаки, цілком певен, що, воюючи мужньо й непохитно проти тих ворогів, ми приймемо чесну смерть або здобудемо безсмертну славу. Бо якщо я, відважно і хоробро воюючи, загину, ім'я моє стане безсмертним, а якщо втечу, винесу звідсіль вічний сором і ганьбу. А що мені не годиться утікати, охопленому [страхом перед] величчю ворогів, та неможливо уникнути їх, тому я мужньо й твердо буду стояти і голову свою покладу в першому бою за вітчизну, незважаючи на всі небезпеки".

Святослав [вторгся] до Греції

Хитрий, але даремний грецький підступ проти русичів

Промова Святослава до лицарства

Так описує ту Святославову промову Герберштейн в *„Історії Московії" (с. 5)* з давньої московської хроніки, примірник якої я також маю.

Про це читай у Герберштейна

А воїни й усе руське військо, що були раніше перелякані, підбадьорені тими словами свого князя, наче прибуттям нової допомоги, відразу одностайно вигукнули, сказавши: „Гей! Де твоя голова княжа, нехай і наша там буде!"

Бажання русичів

Тоді ж одразу підбадьорене лицарство стрімко кинулося [в бій] і раптово вдарило на грецьке військо, що стояло навпроти, і переважаючою силою прорвавши та розбивши їхні загони, здобуло перемогу. Втікаючих і переляканих русичі били, рубали, інших захоплювали в неволю.

Перемога русичів над греками

Потім, скориставшись перемогою, Святослав руйнував, грабував і спустошував грецькі володіння. А коли його інші князі намагалися вблагати дарами, відкуповуючи мир, Святослав не хотів брати золота й коштовних каменів (як називають їх руські літописи), погорджував ними, а приймав тільки шати і зброю, лати, щити, мечі, які присилали греки.

Коштовності

Захоплені такою великою його доблестю і хоробрістю грецькі народи, прийшовши до своїх кесарів [й інших] зверхників, говорили й волали: „І ми прагнемо й хочемо бути під таким королем, який більше цінує не золото, але зброю й лати!"

Чим Святослав привернув до себе греків

А коли Святослав з військом наближався до Константинополя, греки, відкупившись великою даниною, відвернули його від грецьких кордонів, тож він більше не завойовував їх, а з великою здобиччю і стадами верблюдів, нав'ючених золотом і різноманітними скарбами, повернувся до Болгарії.

Святослав відвернений від Константинополя даниною, яку йому відступили

Того Святослава стародавній історик Зонара зве у 3-му томі Свентославом.

А коли він повертався до Переяслава (Руського) й до Києва, обтяжений великою здобиччю, заступили йому [дорогу] печеніги, з котрими Святослав сміливо вступив у бій у поганому місці, непридатному для битви. Там же його розгромили й захопили у неволю.

Святослав розгромлений і страчений печенігами

Печенізький князь, названий Кура, або Курес, наказав спійманому відтяти голову і з його черепа звелів виготовити для себе чашу та, оправивши її золотом, сказав вигравіювати на ній такий напис: „Шукаючи чужого, втратив своє“. І завжди, коли згаданий Кура хотів бути в доброму настрої, пив з тієї чаші, поновлюючи пам'ять про свою перемогу та її славу.

Чаша із Святославового черепа

Про тих печенігів, яких грек Зонара називає пацінниками, а Таповський — певцінами, що це за одні були, знайдеш у родоводі половців і ятвягів, литовських побратимів, яких у ті часи називали різними іменами.

А той князь Курес був власне литвин, про що свідчить його ім'я.

Про взаємні вбивства братів, Святославових синів

Після смерти Святослава Рюриковича, руського самодержця, його три сини, хоча за життя батька були добре і чесно поділені та забезпечені руськими князівствами, не могли погодитися між собою.

А почалося з того, що якийсь Свенельд, визначний воєвода покійного Святослава, приїхавши в Київ до київського князя Ярополка, старшого серед братів, став наполегливо радити йому, щоб вигнав брата Олега з Древлянського та Переяславського князівства, маючи на нього зло за те, що Олег на полюванні вбив його сина Люта.

Свенельд, другий Ахітофель

Отож Святополк, підбурений порадою Свенельда, розпочав війну проти брата й розгромив його древлянське військо, а сам князь Олег, утікаючи у свій замок Вараж (згідно з Меховітою), не зміг протиснутися через великий натовп народу й був зіпхнутий з високого моста разом з іншими Ярополковими воїнами, котрі штурмували замок, так нікчемно придавлений і задушений багатьма людьми, що падали на нього, 6485 року від створення світу. А Ярополк, здобувши замок Вараж й оволодівши ним, наказав шукати брата Олега, котрого заледве третього дня знайшли мертвим між трупами під мостом, за вказівкою одного древлянина, і, наказавши принести його до себе, промовив до Свенельда, дивлячись на братовий труп: „Свенельде! Отож ти того жадав“ Потім поховано його в Овручі.

Того замку не називають ні Герберштейн, ані київська хроніка, лише Длугош, Меховіта та деякі руські літописці

Овруч

Володимир, почувши, що Ярополк убив брата Олега, відразу втік з Великого Новгорода за море до варягів, а Ярополк, прибувши з Києва до Новгорода, призначив свого намісника в Новгородському князівстві й таким чином став самодержцем усієї Руси, заволодівши всіма князівствами своїх братів — одного вбивши, а другого відстрашивши.

Володимир утік до варягів або до Швеції, або до Данії

Але Володимир, узявши на допомогу варягів, повернувся до свого князівства, вигнав Ярополкового намісника з Новгорода і призначив свого — якогось Добриню, а сам, зібравши більше військо з русичів і з'єднавши його з варягами, оголосив війну братові Ярополку, випередивши його у цьому, бо знав, що Ярополк також мав розпочати війну проти нього.

Володимир повернув собі Великий Новгород

А тим часом він послав [сватів] до Регвольда, псковського князя (котрий теж прийшов на те князівство з варягів), прохаючи в нього віддати заміж дочку Рогніду. Проте Рогніда, знаючи, що Володимир позашлюбний (бо Святослав мав його з коханкою Малушею), не хотіла погодитися на те, однак погоджувалася вийти заміж за його брата й ворога Ярополка, що від нього очікувала сватів.

Тоді Володимир, розсердившись, що ним погордували, негайно пішов війною проти Регвольда, якого розгромивши, здобув Псков, а самого Регвольда і двох синів убив при цьому, захопив Рогніду та взяв її собі за жінку.

Псковський князь Регвольд убитий

Володимир узяв Псков, або Плесков

Потім одразу [Володимир], підсилений новою перемогою та приєднанням Псковського князівства, рушив до Києва проти брата Ярополка. І коли Ярополк, не наважившись зустрітися з ним у полі, зачинився в Києві, Володимир теж наполегливо здобував Київ, але, зрозумівши, що силою важко його здобути, відправив таємного посланця до найвірнішого воєводи Ярополка — Блуда, котрого, називаючи батьком та обіцяючи великі дари, просив, щоб порадив йому, як можна вбити брата Ярополка.

Володимир обложив Київ

Тоді, прийнявши просьбу й вимогу Володимира, воєвода Блуд обіцяв убити свого пана, порадивши Володимирові, щоб наполегливо здобував київський замок, а свого пана Ярополка зрадливо намовляв, аби не жив у замку, говорячи йому, що вже багато киян, його слуг, пристало до Володимира та зазіхають на його життя.

Зрадник Блуд

Так Ярополк, зведений з пуття зрадливою Блудовою намовою, втік з Києва до замку Родень, який лежав у гирлі ріки Юрси, вважаючи, що там убезпечить своє життя від Володимирового насильства.

Родень — це давній руський замок (тепер його немає)

А тим часом Володимир, здобувши Київ та обсадивши його своїми новгородцями і варягами, вирушив з військом за братом Ярополком і обложив його в замку Родень, і наказав довгий час безперервно штурмувати вежі й стіни, через що воїни й Ярополкове лицарство, вимучені тривалою облогою, голодом і безперервною тривогою, закликали піддатися, не маючи змоги більше терпіти тієї нужди.

Володимир здобув Київ

І знову Блуд почав дораджувати Ярополкові, щоб просив миру в набагато сильнішого за себе брата. Він також таємно повідомив Володимира, що незабаром хоче видати йому брата та привести до нього.

Зрада

Так Ярополк, послухавши підступної Блудової поради, здався на ласку й на волю брата Володимира, добровільно погодившись на умову, що він буде вдячний за все, що [Володимир] зі своєї ласки відступить йому у володіння для прожитку.

І коли та умова сподобалася Володимирові, негайно Блуд почав намовляти пана, щоб пішов до брата Володимира й піддався йому, в чому відраджував його інший пан радний Вераско. Але Ярополк, знехтувавши розумною Верасковою порадою, послухав Блуда й вийшов до брата. Як тільки він вийшов з брами, відразу два варяги його вбили, що з однієї вежі споглядав сам Володимир.

Ярополк убитий

Взаємна підлість

І вже побачивши вбитого брата, Володимир зразу впустив до замку гурмою своїх воїнів-варягів, зґвалтував жінку вбитого брата — гречанку, з котрою також Ярополк мав сина, поки ще була монахинею або черницею, заки взяв її за жінку.

Не міняється прирečення Господа Христа: „Хто мечем воює...“ (Матей 26; Буття, розд. 9)

Таким чином, через ненаситну жадобу влади Ярополк убив брата Олега, а Володимир — Ярополка.

Володимир Великий Святославович, руський самодержець, перший християнин, 6486 року від створення світу, згідно з руським літочисленням

Володимир Святославович, Ігорів внук і Рюриків правнук, заволодівши всіма руськими князівствами вбитих братів, Олега та Ярополка, підкорив під свою владу всю Русь, Білу й Чорну, що лежить на північ, на схід і на південь, тому й писався царем або королем, самодержцем та великим князем усієї Руси. Також із Великого Новгорода він переніс столицю до Києва.

А від того Володимира московський [князь] приписує собі царство всієї Руси

А приносячи жертви своїм богам за душі вбитих братів, Олега та Ярополка, він понаставляв та побудував дуже багато язичницьких ідолів і храмів у Києві, на довколишніх горах і на київських полях. Спочатку поставив дуже високого ідола Перунові (або Поркунові), богові громів, хмар і блискавиць, котрого славив з великою побожністю і пошаною. Сам тулуб був майстерно вирізьблений із дерева, голову мав відлиту зі срібла, вуха — золоті, ноги — залізні, в руці тримав камінь, на кшталт палаючої блискавки, оздоблений рубінами й карбункулами.

Ідол Перунові

Як виглядав Перун

Інші ідоли були найменовані: Услад, Корсса [Хорс], Дассуба [Даждьбог], Стріба [Стрибог], Симаергла [Симарг], Макош і т. д. Усіх їх русичі однаково називали кумирами, приносили їм жертви та влаштовували молитви божествам.

Той же Володимир збудував замок і велике місто, назване від його імени Володимир, між рікою Волгою й Окою над Клязьмою, в дуже щедрій країні, 36 миль за містом Москвою на схід сонця, і туди переніс свою столицю з Києва, котра, починаючи від того Володимира, існувала там аж до Івана Даниловича, білоруського князя, а той потім переніс столицю з Володимира до Москви.

Руська столиця перенесена з Києва до Володимира, а потім до Москви

Згодом Володимир звернув усі помисли на війну й лицарську доблесть. Насамперед він почав війну проти польського князя Мечислава і здобув від нього замки Перемишль і Червень та Радимицький

Війна Володимира з поляками

повіт Польського князівства (правдоподібно, має бути Радомський), підкорив під свою владу і наклав на них данину, яку раніше давали полякам. Про це — Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 1 і 3, с. 24 і т. д.).

Володимирові сини

Володимир одночасно мав кілька жінок. А з Рогнідою, псковською княжною, котрої батька Регвольда й двох братів убив, мав трьох синів: Ізяслава, Ярослава і Всеволода, та дві дочки, з грекинею мав Святополка, з чеською княжною — Святослава і Станіслава, з болгаркою — Бориса і Гліба. Крім тих жінок, тримав ще у Вишгороді 300 наложниць, а в Берестові та в Себрах — 200, а в Білгороді — 300. Всіх було понад 800.

800 Володимирових наложниць

Мало що не зрівнявся з Соломоном, котрий теж мав 700 жінок і 300 наложниць. 3 Царі (І Царі) 11

Потім Володимир, будучи вже цілковитим самодержцем усієї Руси, зібрав велике військо, з котрим, переправившись через Дунай, заволодів краями: Болгарським, Сербським, Хорватським, Семигородським, В'ятським, Ятвязьким, Дулібським, і тими землями, де сьогодні волохи, мультани і бобруцькі татари. І підкоривши всіх одним походом під свою владу, наклав на них данину, яку раніше вони давали грецьким кесарям.

А коли Володимир був зайнятий тією війною на сусідніх землях, в руські князівства вторглися печеніги й обложили замок Білгород, у якому було 300 Володимирових наложниць, і, залягаючи під ним немало часу, не могли здобути замок, і задумали так довго залягати, поки не виморять голодом оточенців. Якось уже хотіли всі здатися, аж зупинив їх один старий чоловік, порадивши з тих залишків харчів, що ще були, розчинити дві діжі киселю, а в третю [налити] медової ситі. Це все наказав вивезти печенігам до табору (яким також було вже нудно даремно залягати), говорячи: „Якщо тут у полі ви не маєте харчів, щоб їсти, то білгородці прислали зі своєї ласки, поки самі зі своїм паном Володимиром щось краще підготують“.

Руські хитрощі в облозі

Побачивши це, печеніги зрозуміли, що голодом важко виморити їх, а силою неможливо здобути замок, тому зняли облогу, а білгородці раділи зі своєї малої вигадки.

Пізніше печеніги зібрали більше військо й рушили на Київ, а Володимир, почувши про них, теж поспішив, щоб дати їм відсіч. І печеніги розташувалися табором з однієї сторони ріки Трубіж, а Володимир з другої сторони став з готовим військом. Побачивши, що Володимир виставив могутні сили, печеніги не посміли виступити у відкритий бій, натомість відправили до Володимира [послів] з такою умовою: „Якщо серед твого руського війська знайдеться такий відважний муж, котрий хотів би поборотися сам на сам з нашим борцем-печенігом, тоді печеніги з-поміж усіх виставлять свого одного на майдан. І якщо ваш русин переможе нашого печеніга, тоді ми будемо служити вам, а якщо наш печеніг поконає вашого русина, тоді ви станете нашими васалами та будете служити нам. А якщо між вами не обереться такий борець, тоді ми три роки будемо нищити Руський край, тому вам краще, не бажаючи взаємного кровопролиття, виставити на майдан одного з-поміж вас усіх проти нашого борця“.

Умови печенігів, висунуті русичам

Вислухавши тих послів, Володимир дуже зажурився, міркуючи і подумки собі кажучи: „Якщо не виставлю борця, печеніги будуть вважати, що в моїх князівствах не може знайтися ні одного, гідного до поєдинкового бою, через що залишиться вічна ганьба на моїх русичах. А якщо виставлю якогось свого русича й печеніг його переможе, тоді з соромом і шкодою [для моїх князівств] буду змушений піддатися печенігам". І коли він мучився такими думками, прийшов до нього переяславець, старий муж, і мовив: „Царю! Великий князю Володимире! Є в мене син, котрий може спробувати поборотися з печенігом". Почувши це, Володимир був утішений тією радісною звісткою та наказав привести до себе того молодця і спитав його не по-іншому, а як Саул Давида: „Чи ти відважився б зустрітися з богатирем печенігів?" Той одразу охоче пообіцяв усе вчинити на славу князя Володимира, промовляючи: „Я слуга твій, то сьогодні доведу, що печеніги зі своїм богатирем будуть зганьблені перед тобою, преславний царю!"

I Царі (I Самуїл) 17; Еклезіаст, гл. 46; I Макавеї 4; Псалми 77 (78)

Побачивши велике завзяття в малому тілі, Володимир усе ж сумнівався в перемозі, бо той переяславець, як свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 10), був середнього зросту. Одначе успіх війни доручаючи щастю, послав [гінця] до печенігів, щоб виступили зі своїм богатирем на поле, бо він зі своїм уже чекає їх.

Наступного дня печеніги, стоячи гордо вишикувані в бойовому порядку, послали свого борця на визначене місце, чоловіка дебелого, плечистого, з раменами, що вказували на силу, і зросту майже Голіафового, котрий, гордо стоячи й хизуючись статурою та ходою, кричав до русичів, соромлячи й ганьблячи їх, що він негайно викликає рівного собі, а якщо не сміє один, то він сам проти трьох готовий виступити. Тоді виступив той переяславець з руського війська, парубок малий, але кремезний, котрого побачивши, печеніг кпив собі з нього, називаючи його черепахою. Проте, коли до нього відважно підступив русич, обидва завзято схопилися за боки [супротивника], як [колись] Дарес з Ентелюсом, Енеєві борці. Печеніг налягав вагою тіла, а русич — силою, а що печеніг був чоловік високий, русич дедалі більше нахилявся вниз. Коли розійшлися, русич ударив головою печеніга в опасистий живіт, майже над пахом, аж той упав. Війська стояли спокійно з обох сторін, дивлячись на той поєдинок парубка з велетнем. Потім печеніг зірвався [на рівні ноги] і, розлючений великим гнівом і соромом, раптово замахнувся кулаком на переяславця, але той, користуючись спритністю, враз швидко зіскочив з місця, а печеніг, як важкий чоловік, через свій рвучкий рух і тому, що не влучив у русича, спіткнувся і впав на землю, а переяславець, прискочивши, не дав йому вдруге поправитися, а відразу осідлавши його, почав товкти по щоках, аж разом з кров'ю повипадали йому зуби. Тоді схопив його за горлянку так, як Геркулес Антея, і так довго душив, поки на тому полі не вичавив із нього душу.

Поєдинок малого русича з велетнем печенігом

Вергілій в „Енеїді"

Підступ

Велетень печеніг убитий русичем

Побачивши це, Володимир негайно кинувся з руським військом, з криком і галасом, на печенігів, що стояли навпроти, а ті, збагнувши

своє нещастя, розбіглися по різних полях. Русичі били, рубали, кололи, захоплювали [в полон] утікачів, а інших топили в ріці Трубіж. І відбивши великий полон та набравши в печенізькому обозі різноманітну здобич, здобули славну перемогу, завдяки одному переяславцю (подібно як юдеї над філістимлянами — завдяки Давидові).

Печеніги розгромлені

І заснував Володимир на тому броді, де сталася та перемога, другий Переяслав — на пам'ять про те, що на тому місці переяславець здобув перемогу над печенізьким богатирем, а того юнака вчинив славним лицарем і його батька — знатною людиною.

Заснований другий Переяслав

Так, коли Володимир був великим і славним у всьому світі монархом або самодержцем усіх руських країв і в язичництві славив ідолів, жив без закону, приїжджали до нього посли від різних королів, князів і народів, проповідники різних вірувань та обрядів. Спочатку магометани (татари, єгиптяни й араби з іншими аргавентськими королями), котрі намовляли його, щоб прийняв їхню віру й закони, подані Магометом, якими погордував Володимир, бо вважав їх гидкими й поганими.

Різні посли до Володимира

Від магометан

Потім часті посли від папи, римських (або латинських) і німецьких кесарів і князів намовляли його, щоб прийняв їхню християнську віру й обряд. На що він теж не хотів згодитися, бо здалися йому латинські обряди мало побожні та костели їхні не дуже оздоблені.

Від папи

Нарешті намовляли його юдеї, щоб прийняв їхній закон Мойсея, але він не захотів, бо здалися йому Мойсеєві закони важкими.

Від юдеїв

Тільки посли від грецьких кесарів і патріархів зі своєю вірою й обрядами зайняли у нього певне місце.

Від греків

Проте, побачивши різницю у розмаїтих віруваннях і законах, не хотів цілковито згодитися на жодну з них, і відправив десять своїх послів у далекі та різні сторони світу, щоб пильно вивідали [постулати] віри та порядок [релігійних] церемоній усіляких народів. А спершу наказав їхати їм до Болгарії та дослідити їхню віру. Інших послав у Рим, інших — до Німеччини, до Африки, Єгипту й до Скитії. Ці посли, придивившись до різноманітних вірувань й обрядів різних народів, згодом приїхали до Константинополя. І сповіщено про те кесарям Константинові і Василію, що прийшли посли від руського монарха Володимира придивитися до їхньої віри. Почувши це, кесарі зраділи та, влаштувавши послам усі церемонії згідно з грецькими звичаями й обдарувавши їх, відправили до Києва. А щоб вони могли подати своєму панові кращі відомості про грецьку віру, кесар Константин послав з ними патріарха Кіра (або Кіруса), філософа, грека, вченого мужа. Він, приїхавши до Володимира, багато розмовляв з ним про християнську віру, а потім віддав йому в подарунок від своїх кесарів і від патріархів велику золоту пряжку, на котрій був майстерно вирізьблений останній страшний Божий суд, розглядаючи який, Володимир просив філософа, щоб пояснив йому, як треба розуміти те, що одні стоять справа від Судді, а інші — зліва. І сказав йому філософ, що по правиці будуть стояти ті, котрі вірять у нашого Бога Ісуса Христа і роблять добрі вчинки, за що

Володимирові посли в різні сторони світу

Філософ Кір у Києві

після смерти отримають вічне життя й Небесне Царство, а по лівиці стоять ті, котрі не вірять у Бога та живуть без закону й віри, роблять злі вчинки й живуть свавільно,— ті будуть навічно приречені у вічному пекельному вогні. Почувши це, Володимир зітхнув і мовив: „Благословенні ті, які стануть по правиці, але біда тим, які по лівиці!“ Філософ відповів: „Якщо охрестишся, і ти будеш по правиці, а якщо житимеш у поганстві — по лівиці твоє місце з усім народом твоїх країв, а потім вічне прокляття“. І Володимир, обіцяючи охреститися, обдарував його й відправив [додому].

З малої речі *переконання*

І покликав він своїх вельмож і гласних бояр міста Володимира, що лежить над рікою Клязьмою, до котрого переніс столицю з Києва. Там розповів їм, що за розмову про християнську віру мав з ним грецький філософ Кір: що хто охрестився б, то, померши, має знову воскреснути й вічно панувати, а невірним і нехрещеним після смерти мають бути мука та вічне прокляття. Так Володимирові вселило в серце християнську віру зображення останнього суду на тій пряжці. Однак тому, що не мав таких побожних людей, які одразу довели б його почин до мети, занехаяв його.

Місто Володимир над Клязьмою — давня руська столиця після Києва

Зображення

І зібравши велике військо з великоновгородців та киян, рушив до Таврії, яку сьогодні звемо Перекопом, де здобув у греків славне місто Кафу (або Феодосію), а згодом головний у всій Таврії замок і місто Корсунь (Сабелік (кн. 2) називає його Херсоною, а Меховіта — Корсхім), що лежить у найкращому порті Понтійського моря, особливу дорогоцінність грецьких кесарів у той час. [Князь] обложив і здобував його довгий час значними силами, бо був важкий доступ до нього та, крім того, грецькі воїни хоробро оборонялися. Пізніше Володимир вів переговори з оточенцями, щоб піддалися, мовлячи: „Якщо добровільно не здастеся, то буду тут стояти ще до трьох років, аж поки вас не здобуду, про що тоді будете даремно жаліти!“ Проте греки знехтували тією його погрозою, і Володимир згодом залягав під Корсунем шість місяців. Коли вже оточенцям дошкуляла нужда (але вони вперто в опорі стояли на своєму), тоді один їхній протопіп, на ім'я Настасій, написав на стрілі такі слова: „Царю Володимире! Якщо ти хочеш швидше здобути цей замок, тоді знай про те, що є підземні труби на схід сонця, котрими йде прісна вода до Корсуня, тож, коли ти пошкодиш ті труби, то віднімеш корсунцям воду, через що вони будуть змушені здатися“. З тим текстом вистрілив стрілу, котра, як і прицілився, впала прямо перед Володимировим наметом. І коли [Володимир] велів подати її собі, побачив на ній грецьке письмо і, покликавши перекладача, казав прочитати той текст і, слушність його зрозумівши, наказав негайно розкопати труби під землею. І через те корсунці, пригнічені й вимучені через нестачу віднятої води, були змушені віддатися на ласку разом із замком і містом та з усією морською і мурованою потугою, з кесарськими скарбами.

Про те свідчать грецькі хроніки й Зонара

Володимир здобув Кафу

Сабелік (кн. 2)

Славний грецький замок Корсунь, або Корсхім, у Таврії, де нині татарський Кіркель

Протопіп Настасій — зрадник

Лист із замку на стрілі

У давніх руських літописах написано, що також підтверджує Сиґізмунд Герберштейн у своїй книзі про Москву (с. 75) (за тими ж

Герберштейн (с. 75)

літописами), що коли русичі-новгородці з князівства і з міста Великого Новгорода сім літ з Володимиром здобували Корсунь у Понті, їхні жінки, стуживщись, природно, за чоловіками через довгу відсутність, крім того, сумніваючись у їхньому поверненні, бо думали, що вони вже полягли на війнах, своїх слуг та невільників побрали собі за чоловіків.

Випадок у Новгороді

Опісля, коли новгородці, здобувши Корсунь, повернулися до Великого Новгорода і привезли зі собою на знак перемоги мідну браму корсунських воріт і дуже великий дзвін (котрий і тепер є в найкращій руській церкві там же у Новгороді), слуги й невільники своїх панів, з жінками яких одружилися, не хотіли впустити до міста і, збунтувавшись проти своїх панів, намагалися відбити їх зброєю. І коли пани почали з ними битву лицарською зброєю, невільники перемагали їх, аж поки, за порадою одного старця, покинувши лицарську зброю — шаблі й мечі, не взяли проти невільників киї, бичі або нагайки, щойно яких злякалися невільники, згадавши, що раніше пани такими киями й нагайками карали їх, а не шаблями. Тож [слуги і невільники] негайно стали втікати з міста і з поля, аж прийшли на одне болотисте місце над рікою Мологою, що розташоване 2 милі від Углича, і там окопалися та збудували замок, бажаючи оборонитися від своїх панів. Але пани, здобувши їх, одних повішали, інших почетвертували і стратили із заслуженими муками.

До Новгорода принесені брама з Корсуня і великий дзвін

Слуги проти панів

Маневр проти невільників

Хлопоград над Мологою

Ту саму чи подібну тій історію описують Юстин *(за Трогом Помпеєм, у кн. 2-й)* та Геродот *у „Мельпомені“* про татар або скитів, коли також їхні слуги не хотіли впустити тих, котрі поверталися з війни після семи років, до їхніх домів і власних жінок (з якими вже жили невільники), як ворогів і пришельців, аж поки, також після довгих боїв з ними, не розігнали їх киями, різками та нагайками. Але повернемося до перерваної розповіді.

Юстин (кн. 2); Геродот у „Мельпомені“

Пригода скитів, подібна до руської

Тоді Володимир, захопивши шляхом вимушеної капітуляції через відняття води славне портове місто й замок Корсунь, легко підкорив їх під свою владу та загарбав усі інші замки й містечка та всю Таврію, що викликало великий страх у всій Греції, і відправив своїх послів до константинопольських кесарів Константина й Василія, синів Йоана Земіського, 6496 року від створення світу, повідомляючи їх про те, що він узяв їхній славний замок і портове місто Корсунь з усією Таврією. І знаючи, що вони мають сестру, вимагав, щоб віддали її йому за жінку, а якщо не захочуть, то він учинить з Константинополем й іншими грецькими замками те, що й із Корсунем. Кесарі відповіли: „Не годиться і не личить нам, християнським монархам, віддавати за тебе, поганського князя, рідну сестру. Але якщо охрестишся в християнську віру та пристанеш до правдивого Бога Христа, відступивши від ідолів, тоді ми не будемо забороняти нашій сестрі вступити з тобою у святе подружжя“ Почувши це, Володимир мовив: „Я вже раніше посилав до вас послів, котрі мені розповіли та добре пояснили ваші закони, які мені сподобалися, і мила мені ваша віра й ваші обряди. Отже, присилайте

Володимир загарбав усю Таврію

єпископа, котрий охрестив би мене, і самі негайно приїжджайте до мене зі своєю сестрою або пришліть її мені в подружжя, а я поверну вам Корсунь й усю Таврійську й Понтійську країну".

Почувши цю благородну відповідь, кесарі Константин і Василій утішилися великою радістю та почали, прохаючи, намовляти сестру Анну, щоб вийшла заміж за Володимира, на що вона вперто не хотіла згодитися.

А брати сказали їй: „Якщо не підеш заміж за нього, то він напевно вчинить грекам те, що вчинив усім корсунцям і таврійцям, та з того сорому ще більше буде нам мститися. А якщо через тебе святим хрещенням Бог освятить руські землі й визволить твоїм шлюбом Грецький край від руйнування, звідсіль виросте тобі вічна слава й безсмертне благословення"

На це кесарівна Анна відповіла з плачем: „Нехай діється воля Божа!" — і, сівши в Константинополі на кораблі, брати-кесарі, як пишуть Длуґош і Меховіта, супроводжували її до Корсуня з великим почтом грецьких вельмож і придворних дам, котрих Володимир радо прийняв.

Володимир осліп у Корсуні

Як тільки привели кесарівну в палац корсунського замку, одразу найшла на нього раптова сліпота, так що не бачив на очі, мабуть, з Божої волі. Він почав сумніватися, чи охреститися, чи ні, бо думав, що його [поганські] боги покарали за той намір. Але кесарівна послала до нього, говорячи: „Якщо ти не охрестишся, то не позбудешся сліпоти!"

Володимир охрестився

І так, 6496 року від створення світу, за руським літочисленням, а від Христа — 990 [року], згідно з Длуґошем й Меховітою (Кромер у кн. 3 подає 6497, а від Христа рахує 980), Володимир Святославович, внук Ігоря й Ольги, Рюриків правнук, охрещений у Корсуні у грецьку християнську віру.

Як на святого Павла. Діяння 20

Володимир прозрів після хрещення

І коли корсунський архієпископ поклав на нього руку, благословляючи його, щоб прийняв Святого Духа, відразу, начебто з його очей спала запона, він ясно прозрів, воздав хвалу Богові, промовляючи: „Тепер я пізнав справжнього Бога!" При цьому охрестилися бояри, воїни й усе його руське лицарство, а самому Володимирові при хрещенні дали нове грецьке ім'я Базилій, по-руськи Василь.

Потім одружився він з грецькою кесарівною Анною на велику радість простого люду.

Там же в Корсуні на горі він збудував церкву святого Базилія, або Василя, на пам'ять про своє хрещення та повернув грецьким кесарям Корсунь, Кафу й усю Таврію, а сам, сівши на кораблі з новою жінкою-кесарівною та попрощавшись із кесарями Константином і Василієм, повернувся до гирла Дніпра, а потім суходолом приїхав до Києва — на велику радість простого люду. Він також припровадив зі собою мощі св. Климентія, ікони, книги й інше церковне начиння й посуд та протопопа Настасія з Корсуня, котрий раніше порадив йому, як можна стрілою пошкодити водяні труби. За щедру плату найнятих у Греції

привів зі собою до Києва також попів, дияконів, співаків, ченців і різноманітних ремісників для будівництва церков та костелів.

Й одразу Володимир наказав ламати, товкти й вивертати зі землі ідоли Хорса, Стрибога, Мокоша, а ідола Велеса, котрого вважали богом худоби й лісу (як аркади — Пана Фавнуса), наказав вкинути у гній і втопити в нечистотах. Також найголовнішого ідола Перуна наказав прив'язати коневі до хвоста та волокти через усе місто до Дніпра. Там же, в Дніпрі, прив'язавши каміння, втопили його.

Руський бог худоби Велес

Пан — аркадійський бог, Фавни — божки у дібровах

А простий невіруючий народ оплакував своїх богів із жалісним наріканням. Але Володимир оголосив наказ по всіх своїх руських володіннях, аби всі охрестилися в християнській вірі, та визначив певний день, після котрого кожен, хто не охреститься, буде покараний як непокірний. Тоді прості люди, почувши те, з радістю спішили до Києва, а інші — в інші визначені місця, куди були відправлені грецькі попи для здійснення святого хрещення. І вони говорили: „Якби це не була добра справа, то й великий князь Володимир, і бояри не хрестилися б“ І попи та диякони, вдягнені в ризи, стояли на лавах, спеціально споруджених для того на ріці Дніпрі, а люди громадами входили в ріку: одні по пояс, другі по шию, а попи кожній громаді зосібна давали ім'я: Тимофій, Василь, Петро або Семен, поливали їх водою, відправляючи звичні молитви, хрестили всіх: чоловіків і жінок — в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа.

Перун утоплений у Дніпрі, а Велес — у гною

Русичі хрестяться

У той же час корсунський архиєпископ особисто охрестив 12 Володимирових синів, котрих він мав від кількох жінок і наложниць: Візеслава, Ізяслава, Святополка, Ярослава, Всеволода, Святослава, Мстислава, Бориса, Гліба, Станіслава, Посвізда, Судислава, та віддав усіх цих згаданих синів і разом з ними кількасот боярських синів вчитися грецького й глаголицького письма (яке сьогодні русь уживає), приставивши до них дяків для навчання юнаків.

Володимирові сини охрещені

[Князь] наказав вимурувати в Києві з великого каменя церкву святого Спаса, на тому місці, де раніше був прославлений ідол Перуна, й церкву святого Василя у честь свого імені, котре було дане йому при хрещенні. Великим коштом наказав він на тих місцях, де досі стояли різні ідоли, набудувати дуже багато інших церков (одні — з цегли і каменю, а інші — з дерева, та взяв від патріарха з Константинополя Фація, першого митрополита — до Києва, єпископа Леонтія — до Новогродка, а Йоахіма-корсунянина призначив архиєпископом у Великому Новгороді. Той, прийшовши до Новгорода, поламав усіх ідолів, а Перуна вкинув у ріку Волхов, яка пливе серединою міста з озера Волоха (або Ільменя). А коли того Перуна, як пише русь, били кийками по череві (бо був ідол надутий), тоді кричав у ньому біс: „О, біда ж мені, що я дістався в немилосердні руки!“ І пливучи проти води, під великим мостом (як свідчать руські хроніки і за ними Герберштейн, с. 74 *„Записок про Московію“*) так пророк голосом, який усі чули: „Те вам на пам'ятку, мої новгородці, з того радійте, згадуючи мене!“ І

Церкви святого Спаса й Василя в Києві

Фацій (або Тацій)

Митрополит і руські владики

Ламають ідолів у Великому Новгороді

Диявол в ідолі нарікає

Слова ідола Перуна

Про це читай у Герберштейна

відразу, коли сказав те, якийсь кий кинув з води на міст між людей. І розповідає москва, що й тепер у Великому Новгороді в певну пору року буває чутний той голос, який почувши, всі мешканці негайно збігаються з великим криком та взаємно лупцюються киями, що переростає в таку запальну сутичку, що часом старости заледве з великим трудом можуть її присмирити.

Зіставлення думок різних авторів про рік хрещення русичів

І так з того часу всі руські народи Білої та Чорної Руси, східної, північної та розташованої на півдні, постійно й статечно перебувають у християнській вірі, згідно з грецькими обрядами і церемоніями, під зверхністю константинопольського патріарха, тобто 6497 року від створення світу, відповідно до всіх руських і грецьких хронік. У цьому літочисленні дуже помилився Сигізмунд Герберштейн або його друкар, називаючи роком Володимирового хрещення 6469 (*с. 7 „Записок про Московію“*), всупереч усім руським літописам та грецьким і польським історикам, яких я порівнював кільканадцять. Також наш Меховіта (кн. 2, розд. 3, с. 25), а за ним — Ваповський і Бельський, роком Володимирового хрещення називають 990 від Христа. Але *доктор Кромер (кн. 3 „Про вірування давніх слов'ян“)*, застосовуючи порядок літочислення від створення світу, відповідно до грецької лічби, переконливо виводить той 6497 рік, від Христа 980, що, рахуючи з сьогоднішнім Божим роком, коли пишу це 1579, становить 599 років. А Ольга, Ігорева жінка, Володимирова бабця, охрестилася раніше — 6463 року від створення світу, тобто 34 роки перед Володимиром.

Грек Зонара, „Аннали“ (т. 3)

Кесар Василій Македон убитий оленем

Євангеліє не згоріло у вогні

Хоча грецький літописець Зонара (*„Аннали“, т. 3*) пише, що ще раніше від константинопольського кесаря Василія Македона (якого потім олень забив рогами) був посланий на Русь єпископ, стараннями якого русичі прийняли християнську віру, бо коли просили якогось чуда або дива від Господа Христа, єпископ вкинув у великий вогонь книгу Євангеліє або Новий Завіт, котра залишилася зовсім не пошкодженою й цілою — на здивування всіх русичів.

Русичі перед Ольгою прийняли [християнську] віру, але не довго визнавали її

А що швидко вони відступили від прийнятої християнської віри, ясно видно з того, що згодом Ольга їздила до Йоана Zеміського, а внук її Володимир — до Константина й Василія, синів Zеміського, грецьких кесарів, щоб прийняти святу християнську віру. Про що також пише той же Зонара *у цьому ж томі.*

Ламберт Сафнабурзький

Русції

Русції, а точніше ругії

Також згадує Ламберт Сафнабурзький, який ще 510 літ тому — 960 року від Христа писав „Німецьку хроніку“, що русційські народи прислали своїх послів до кесаря Оттона І, прохаючи, щоб той дав їм якогось єпископа для навчання християнської віри. І [кесар] послав їм єпископа Адальберта, котрий пізніше ледве втік з їхніх рук, коли хотіли його вбити. Але в цьому Ламберт відходить від правди (як доводить Кромер), бо треба вважати, що то було посольство ругійське, а не русційське, ані руссійське, позаяк місто *Rusciae* по-латині слід читати й розуміти як *Rugiae*. Оскільки той Адальберт, чех, празький або прагенський єпископ, котрого звемо Войцехом (і якого вбили язичники

прусси), був з походження німцем, першим магдебурзьким архиєпископом, встановленим тим же Оттоном. Цей Адальберт з іншими єпископами, яких було п'ять, навертав на віру саксонців, або сасів, і славів, або приморських славаків, і кашубів у Ругії (не в Русії), в той час поширені народи слов'янської мови з польського покоління, про що пише жрець Гельмольд, який залишив „Славанську або славацьку хроніку", написану чотирнадцять і дванадцять стародавніх віків тому й тепер недавно видану у світ. Та якби магдебурзький єпископ *Адальберт*, [священнослужитель] Римської Церкви, спершу охрестив русичів, тоді б також не по-грецьки, а згідно з римськими обрядами зберігали звичаї своєї віри.

Історик Гельмольд

Генріх Ауцепс

Про це читай у Каріона

Стародавні слов'янські єпископства та архиєпископства

А то отой перший син Генріха Пташника, котрого звали по-латині *Auceps*, десятий німецький кесар (почав панувати 935 року від Христа і панував 36 років), у слов'янських краях заснував [посади] магдебурзького і міснінського архиєпископа, бранденбурзького або згожелецького, месбурзького і цейтського єпископів. У цих же краях раніше в ті часи жили славаки нашого народу. Про що докладніше пише Каріон *(„Хроніка", кн. 3, монархія 4, вік 3)*.

Каріон (кн. 3)

Зонара, „Аннали" (т. 3)

Ламберт згадує, що саме за того Оттона магдебурзький архиєпископ Адальберт навернув на християнську віру русців. Але певнішим є те, про що свідчать Зонара й інші грецькі історики та всі руські літописи, що спершу Ольга, а потім її внук Володимир, охрестившись і прийнявши християнську віру, згідно з грецькими обрядами, у Константинополі, загалом привели весь Руський край до визнання правдивого Бога та Ісуса Христа, Його Єдинородного Сина, через відродження святого хрещення 980 року від Христа, а наші поляки — 965, за князя Мечислава Земомиславовича. Також угорці 990 року всі одностайно охрестилися, хоча їхній князь Гейза, син святого Степана, прийняв хрещення 980 року, в той же час, коли й Володимир, а чехи — 895 року від Господа Христа — за князя Боривоя, першого християнина, однак щойно аж 929 року простий народ цілковито прийняв віру.

Коли навернулися до Христа русичі, поляки, угорці

Коли охрестилися чехи

А тут, милий читачу, мушу трохи перервати розповідь про порядок Володимирових справ, бо також не завадить те знати, яким нікчемним ідолопоклонством диявол заманив наших предків: славаків, русичів, поляків і т. д. та литву. Їхні язичницькі обряди, зібрані нами з великими трудношами та осягнуті й досліджені з глибокими доказами, тут побачиш, як у дзеркалі, начебто дивився сам на те стародавнє життя своїх предків.

Розділ четвертий

Про стародавні обряди або радше безумство руських, польських, жмудських, литовських, ліфляндських і прусських громадян-ідолопоклонників та відмінність їхніх фальшивих богів

До ясновельможного пана Яна Кіски з Цехановця, старости й генерала Жмудського краю, підчашого у Великому князівстві Литовському.

Увесь, як маєш, окіл широкого світу, відразу після другого початку й розмноження людського роду, завдяки патріархові Ноєві та його синам, після того великого й страшного потопу й повені всієї землі, обманутий хитрою зрадою фальшивих брехунів-дияволів, замінив хвалу правдивого — єдиного вічного й усемогутнього — Бога непобожним поклонінням багатьом фальшивим богам так, що спершу [обожнювали] померлих людей за добродійства, успадковані від них, або за доблесть, виявлену в лицарських справах, або за винахід ремесел і знарядь для задоволення людських потреб і праці.

Перський король Мітра вважався богом, і в його особі славили сонце, бо „мітра" по-перськи — сонце

Так перси свого короля Мітрама — і разом з ним сонце — славили як бога, котрому, спалюючи, жертвували коня, бо вірили, що швидкий бог вимагає і швидкої жертви; а єгиптяни — Ісіду, котра вихолостила сина Апіса, а також славили тварин крокодилів. Що ж до царя Осирида (котрого, як пише Діодор Сікул, що справедливо панував у Єгипетському царстві, злосливий брат Тифон убив і посік його на 26 шматків) єгипетські жреці ставили стовпи і його сестрі, і дружині Ісіді. Також Апіса, який раніше навчив їх орати, з великою побожністю славили як бога в іпостасі вола, і так поклонялися тим волам та влаштовували їм почесті, як богам. І Александр Великий, й інші зверхники приносили їм жертви. Про це читай у *Юстина і Квінта Курція в „Діяннях Александра Великого", а також Вихід, гл. 8 і т. д.*

А те ідолопоклонство встановив єгиптянам Меркурій і король Менна; Меліс, котрий виховав Юпітера — критянам; Фавн, а перед ним Янус — латинникам-італійцям; Нума Помпілій — римлянам; Орфей і Кадм, Агенорів син — грекам і т. д., вигадавши різноманітні церемонії й обряди вшанування різних богів.

Окрім того, ще славили ідолів злодійства й перелюбства, знаходили богів у пеклі: Діта, Плутона, Цербера та ін.

Також маври вважали богом свого мудрого й войовничого короля Юбу, африкани — Нептуна, македонці — Габіра, родійці і масагети — Сонце, пени — Урана, латиняни — Павна, сабіни — Сабу, римляни — Кастора й Полюкса, Юпітера, Фортуну, Фебру або Лихоманку, Марса, Ромула і Квіріна й ін. Крім того, набудували великим коштом усіляким ідолам безліч храмів, нарешті спорудили храм розпусній жінці Флорі, яка нагромаджені розпусним коханням великі скарби віддала на суспільні потреби, і зробивши з неї богиню, раз у рік у травні влаштовували її свято, назване Флоралія, справляючи безсоромні речі відверто — на її хвалу й вічну пам'ять.

Лихій Фортуні споруджено вівтар на Есквілінському пагорбі, Лихоманці — храм на Палатині

Флоралія

Натомість афінці, які відзначалися в Греції досконалістю гуманітарних наук, славили Мінерву. Інші греки на острові Самос — Юнону, на Кіпрі — Венеру, в Дельфії — Аполлона, в Лемні — кульгавого Вулкана, вигаданого коваля усіх богів, котрий робив зброю проти велетнів, а Енеєві — проти Турноса. На острові Наксос — Лібера, або Бахуса, на Криті — Юпітера, вірмени — Анатійда, вавилонці й ассирійці — Бела, або Беельзебуба, берецинти — богиню Ргеу.

Деспот із Самосу

Про Бахуса — чому його називали Лібером — читай у Франциска Філельфа у „Бенкеті"

Також усі інші незліченні країни неосяжного світу мали своїх різних і розмаїтих богів, відповідно до вродженого безумства, коли так собі вигадували ідолів з людей, як і з худоби, і зі звірів, тож усіх язичницьких богів (і то лише грецьких, єгипетських та італійських, крім тих наших сарматських, з північних сторін) поет Гесіод налічує 30 тисяч, також святий доктор Тертулліан самих Юпітерів нараховує 300. А ті Юпітери мали першого батька Сатурна, згідно з поетами та облудною поганською вірою; від них народилося багато різних богів чи, слушніше сказати, блудних людей, що наразі опускаю, як мало потрібне християнам.

30 тисяч поганських богів. 300 Юпітерів

Про це також читай у Ксенофонта, *„Про двозначності"*

Аж потім ту темряву такого розпусного й страшного ідолопоклонства розігнала, освітивши, як найясніший смолоскип, ласка і доброта правдивого Бога й Чоловіка Ісуса Христа, коли розіслав по всіх усюдах своїх апостолів, проповідників, які прикладом святого життя і різноманітними Божими чудами, натхненні спасенною наукою від Святого Духа, привели людський рід, дуже заплутаний у вихвалянні бісів, від блудів до правди, від злоби до невинности, від розпусного життя до благочестивости, нарешті, від тієї незліченної кількости вигаданих і облудних богів та їхніх бридких обрядів — до визнання єдиного правдивого, вічного, всемогутнього Бога і до правдивого та святого поклоніння вселенській вірі.

Які народи першими прийняли християнську віру

Тому греки, римляни, італійці, іспанці, єгиптяни й інші східні й західні народи першими прийняли щирість і благочестивість Євангелія, бо там уже в той час усі ідоли та їхні брехливі відповіді знесилені впали. Отож:

Голос Піфійця замовк — ніхто вже його не поверне:
Скільки ж то літ Аполлон нічого не діє, не мовить!
Тиша у замкненім храмі і т. ін.

Але наші сармати, поляки, русичі, литва, прусси все ще наслідували давнє безумство — і північні країни довше, ніж інші народи, перебували в тих непристойних блудах через свою вроджену суворість і тваринну жорстокість, через що важко було прийти в ті краї апостолам та їхнім посланцям з наукою Євангелія.

До того ж, наші предки, будучи в ті часи найхоробрішим народом, увесь свій час проводили в лицарських справах, не дискутували про релігію.

Польський бог Йовіс, або Єсса. Плутон, або Нія

Плутонів храм у Гнєзні. Мажана, або Церера

Тоді насамперед поляки, поморяни, мазури мали таких найважливіших богів: Юпітера, котрого звали Єсса і славили як усемогутнього і творця всіх благ. Також Плутона, пекельного бога, якого звали Нія і славили ввечері, просили у нього після смерти кращого і вигіднішого місця у пеклі та дощів або втихомирення негоди, найсвятіший храм якого був у Гнєзні, як свідчить Длуґош. Також Цереру, земну богиню, покровительку всілякого збіжжя, котру вони звали Мажана. Тій також у Гнєзні, як пише краківський єпископ Вінцентій Кадлубек, перший польський хронікар, був збудований великим коштом храм, де їй на хвалу по жнивах жертвували десятину всілякого збіжжя, прохаючи багатого врожаю у наступному році.

Венера — Зізілія

Також Венеру, богиню кохання, яку звали Зізілією і якій молилися про плідність та жадали від неї всяких тілесних розкошів.

Діана — Зевонія

Також Діану, богиню мисливства, яку своєю мовою звали Зевонією, або Дзеванною.

Лелюс, Полелюс, Кастор, Полюкс

Також славили римських божків Кастора і Полюкса, котрих називали Лелюсом і Полелюсом, що ще й до сьогоднішніх часів у мазурів і поляків, коли собі на бесідах підлиють, явно чуємо, як кричать: „*Lelum po Lelum*“

Леда

Славили й Лелеву та Полелеву матір Леду, котру, згідно з грецькими міфами, бог Юпітер не міг інакше здобути, тільки перемінившись у лебедя, який запліднив її, так що вона знесла яйце, з котрого народилися або вилупилися Єлена (через яку загинула Троя) і близнята Кастор з Полюксом, що їх потім зачислено до богів.

Купала — польське свято 25 червня

А прості чоловіки й жінки, старі й молоді, на свята тих своїх богів звикли сходитися в одне місце для танців й інших розваг. Ці сходини називали *Купала*, особливо 25 травня і 25 червня, що ще зберігають до цього часу на Русі й у Литві. Бо як тільки після Провідної неділі аж до

свята Івана Хрестителя жінки й дівчата сходяться громадою до танцю, там, узявшись за руки, повторюють співаючи: *„Ладо, Ладо, ой Ладо моя!"* — на пам'ятку Леди, або Ладони, матері Кастора й Полюкса, хоча прості люди не знають, звідкіля постав той звичай.

Святвечір на Русі

Також ті дивні гойдалки на святого Петра і на Різдвяні свята — все це пішло від стародавніх поганських забобонів, бо я сам на власні очі надивився на це в Туреччині 1575 року — 20 грудня, коли у нас Велика сиропусна.

Вітер, який шумить, — бог

Погода — бог

Поляки славили також як бога вітер, який шумить — його називали Живіц, також Погоду, бога ясних і веселих днів, про що чув Меховіта від своїх предків.

Мазовецький бог Похвіст

Славили також другий вітер — Похвіст (але Кромер Похвіст уважає Негодою), що його, як пише Меховіта, мазури ще й сьогодні звуть Похвісцелом, тому, коли вже траплявся такий свистячий вітер, падали і клякали.

Перун, Стрибог, Мокош, Хорс

Ідол Перунові у Києві

Вічне вогнище

Крім того, славили руських богів, тобто Перуна, Стрибога, Мокоша, Хорса й інших, яким князь усієї Руси Володимир, син Святослава і наложниці, роблячи пожертви за вбитих братів, збудував у Києві дуже багато храмів і наставив ідолів на навколишніх горах, а особливого, найбільш оздобленого ідола спорудив Перунові, богові громів, хмар і блискавок (котрого найбільше славив). Саме тіло (постать здіймалася високо вгору) було майстерно вирізьблене з дерева, голова була зі срібла, вуха — із золота. В руці тримав камінь, на кшталт палаючої блискавки, якому на честь і хвалу палили дубове вогнище, зване вічним, спеціально приставлені для цього жерці. Якщо через непильність сторожів воно гасло, то таких карали смертю, чого також дотримувалися литва, жмудь і давні прусси.

Перунський монастир у Великому Новгороді

За цим зразком була споруджена статуя Перуна, якого з великою пошаною славили як бога, у Великому Новгороді — на тому місці, де й сьогодні є християнський монастир, названий Перунським.

Пізніше, коли всі русичі прийняли християнську віру грецького обряду за Володимира Святославовича 6497 року від створення світу (за руським літочисленням), а від Христа — 980, як ми про це вже писали, відразу того ідола вкинули з моста в ріку Волхов, як свідчать руські літописи і Герберштейн за ними (с. 74 *„Записок про історію московитів"*).

Яких богів мали чехи й болгари

А чехи й болгари-слов'яни, наші брати, теж славили богів, особливо Нерота і Радамаса.

Найперші серед слов'ян болгари, що живуть поміж високими скелями за Дунаєм біля Фракії, як я сам чув від їхніх теологів, коли там двічі туди й назад переїжджав чи радше переходив (бо важко, переправляючись через високі до неба скелі, лежати на возі) і, як стверджують Кромер (кн. 3) та Блонд, прийняли християнську віру за Миколая III, того ж імені папи римського, 860 року після Христа. Пізніше, менш ніж через 30 літ, рачі, серби, боснійці, хорвати, далматці, іллірійці, які

жили по сусідству, за панування князя Святоплуга Слов'янського прийняли християнську віру та кращі звичаї від сусідніх греків та італійців.

Слов'янський князь Святоплуг

Про того Святоплуга пише чеський літописець Венцеслав, що він королював у той час у Моравії, маючи столицю у Велеграді, і зі своїми моравцями раніше охрестився та визнав Христову віру, а потім, його ж стараннями, і чеський князь Боживой став християнином та привів до тієї ж правдивої віри свою жінку Людмилу і весь свій народ 900 року від Христа. А Длуґош свідчить, що три слов'янські князі: Ростислав, Святополк і Коцель, прийняли обряди християнської віри від греків 800 років від Христа, коли на схід сонця, тобто в Константинопольському кесарстві, панував Михайло, а на західному Римському — Арнольф, якого з'їли воші.

Коли охрестився чеський князь Боживой

Кесарі Михайло й Арнольф

Але Кромер у тому літочисленні воліє радше наслідувати Блонда і Сабелліка, ніж Длуґоша, як більш старанних істориків, котрі краще розумілися на тому та погоджувалися між собою у правді.

Слов'янські єпископи Кирило й Мефодій

А найбільше працювали для навчання нової віри новохрещених слов'янських народів святі єпископи Кирило і Мефодій, які доводили, за папським дозволом, що слов'янам годиться відправляти Літургію або Службу Божу та інші церковні обряди своєю рідною мовою — *„Все, що дихає, хай Господа хвалить**. Щоб усякий дух хвалив Господа".

Історія свідчить, що той голос було чути з неба

А наші поляки після інших слов'ян прийняли християнську віру 965 року від Господа Христа. Причина була та, що коли народився сліпий син польського князя Земомислава Лешковича, Пястового правнука, 921 року і коли йому минуло сім років, тоді князь Земомислав скликав до Гнєзна, де була його столиця, всіх панів сенаторів і шляхту, щоб, за поганським звичаєм, підстригти волосся тій дитині, бо в сім років у поляків, мазурів, поморян був стародавній звичай обстригати дітям перше волосся і давати ім'я (те, що сьогодні в християн відбувається під час хрещення, а в юдеїв і турків — обрізання).

Коли й чому поляки прийняли хрещення

Обряд підстригання у поляків

І коли пани з'їхалися до князя на ту церемонію, сумно її проводили, бо ж князь Земомислав не менше журився тепер, як тоді, коли був без потомства, позаяк сина, якого ледве дочекався на старості, бачив сліпим. І коли так усі, замість того, щоб радіти, сумували, раптом усіх розвеселила і потішила несподівана радість — дитя прозріло без усякої допомоги лікарів і його, вже зрячого, радісна мати-княгиня відразу принесла до батька перед бенкетуючими.

Меслав прозрів

Побачивши це, ті гості звеселилися, зворушені невимовною втіхою через те чудо, і всі віншували князеві, княгині, молодому спадкоємцеві на щасливе панування, вірячи, що це приречення богів буде на добро і їм, і всій Речі Посполитій. Тому тим більш охоче, веселіше і щедріше радіючи, пили, за звичаєм, одне до другого й кожен зокрема за здоров'я, влаштовували лицарські турніри, танцювали, кричали, дякували богам і т. д. А тому хлопчикові дали ім'я Мечислав як такому, котрий мечем

* Переклад Івана Огієнка.

(розширяючи батьківщину) мав здобути славу, згідно з Длуґошевим свідченням. Потім Мечислава мати, няні з лестощів і пестощів, як то буває, назвали Мешком. Хоча Вінцентій Кадлубек пише, що його Мешком прозвали ще від замішання, яке зчинилося, коли його підстригали, а потім при хрещенні було змінено ім'я на Мечислав. Мешко

Його батько Земомислав, справивши весілля і щедро обдарувавши гостей: панів сенаторів і посполиту шляхту, відпустив їх і питав віщунів, що мало б означати те народження сліпого сина і не швидке, бо аж через сім років, його прозріння, і які успіхи ждуть його в житті. Вони відповіли, що до цього часу Польща перебувала у темряві, а за його панування стане освічена. Язичники розуміли під цим розширення кордонів. Тому те дитя, за батьківським наказом, було виховане, як личить княжому станові.

Опісля, коли помер Земомислав Лешкович, Пястів правнук, як числить Длуґош — 964 року від Христа, поховали його в Гнєзні за поганським звичаєм, а на його місце добровільно всіма станами п'ятнадцятим польським монархом, рахуючи від Леха, був обраний його сліпонароджений син Мечислав. Спочатку він жив чесно, але тільки доріс до повноліття, став свавільним і розпусним, бо, відповідно до язичницького звичаю, мав сім жінок, з котрими жив розпусно, одначе не міг мати потомства, через що скаржився на свою нещасливу неплідність. Мечислав — п'ятнадцятий польський монарх *Свавіллям згіршуємося*

Але серед поляків були вже такі, які, повернувшись додому з купецької мандрівки з Чехії, Моравії, Сілезії чи Олавії, принесли християнську віру. Було також багато чужоземців, частина яких служила при дворі польського князя, частина займалася купецтвом, а частина — це пустельники-християни, що їх чимало жило в далеких і глибоких пущах лісів для спокійної Христової хвали. Тоді вони почали дораджувати князю Мечиславові, проповідуючи йому правду християнської віри й обіцяючи йому в усьому щасливих успіхів та розмноження потомства, якби він щиро прийняв ту святу віру.

Тоді Мечислав відпустив тих сім перших жінок, з котрими довго спілкувався за поганським звичаєм, та відразу послав сватів до чеського князя Болеслава (котрий раніше по-зрадницьки вбив свого брата Вацлава, зачисленого до святих, коли той молився в костелі), щоб віддав заміж за нього свою сестру Домбровку, в чому Болеслав не відмовив йому. І як тільки він пообіцяв, на вимогу жінки, прийняти християнську віру, послав йому з пишним почтом свою сестру Домбровку до Гнєзна 965 року від Господа Христа, де того ж дня князь Мешко, або Мечислав, з усіма польськими панами, у присутності своєї нареченої Домбровки та перед чеськими панами, прийняв християнську віру й охрестився. Святий Вацлав убитий Польський князь Мечислав охрестився на вимогу жінки

Меховіта пише, що при хрещенні змінено йому ім'я з Мешка на Мечислава. Там же відразу він вступив у святий шлюб з княжною Домбровкою. Потім упродовж кількох днів улаштував весілля з майже

королівською щедрістю, багато обдарував чеських панів, котрі привели Домбровку, та весь віддався поширенню і зміцненню християнської віри в Польській державі, за наполяганням і великим старанням дружини Домбровки. Негайно він спорудив дев'ять костелів з тесаного каменя в різних місцевостях з прибутками, а також збагатив їх, передавши їм коштовності, і поділив їх на дві столичні дієцезії, та призначив у Польщі двох архиєпископів: гнєзненського і краківського. Згодом заснував інші костели та єпископства, як-от: Познанське, Смогоровське, котре перейменовано на Біціненське, а потім назване Вратславським, а також Крушовецьке, котре пізніше, з плином часу, перенесено до Владслава на Куявське єпископство, Плоцьке (в Мазовії), Хелмінське (в Пруссії), Любуське (в Сілезії) і Камінське, яким на довічно призначив і надав десятину всякого збіжжя як зі своїх, так і з шляхетських і селянських піль.

Два архиєпископства в Польщі: Гнєзненське і Краківське

Єпископства у Польщі

При тих фундаціях були присутні папський легат, кардинал Егідій, тускулянський єпископ.

На архиєпископства й єпископства, канонії та парафії, щедро надані, спершу були призначені італійці, французи, німці, бо ж поляки були нездатні до таких урядів через поганську простоту. Першим гнєзненським архиєпископом був Вілібальмус, другим краківським — архиєпископ Прехоріас, перший познанський єпископ — Йордан, вратславський — Готфрід, крушовецький або владславський — Люцід, плоцький — Ангелот, хелмінський — Октавіан, камінський — Юліан, любуський — Яцентій і т. д., завдяки пильності й наполегливим старанням яких дуже поширилася християнська віра в Польщі. Власне, багатьох з них князь привабив подарунками, коли у тій святій справі об'їздив усю державу. А інші погрозами були примушені до святого хрещення. Після цього ті ідоли поганських божищ у містечках і селах були побиті, поламані й спалені, а ті їхні розпусні обряди викорінені воєводами, старостами, війтами та іншими зверхниками.

Перші гнєзненські і краківські архиєпископи

А що у просторій державі польських князівств було багато народу, що потребував хрещення або відродження з води й зі Святого Духа, а польський народ був дуже простий, грубий і впертий, тому князь Мечислав публічним декретом наказав об'явити по всіх містах і селах, щоб усі і кожен зокрема, як шляхта, так і піддані люди всякого стану, під загрозою смерти та втрати майна охрестилися 7 березня. І так через святе хрещення всі побожно прийняли християнську віру та повалили всіх ідолів. А на пам'ятку повалення тих ідолів, як пишуть Длуґош і Меховіта (так було і за їхнього життя), коли приходив той день у році, публічно відзначали його (ще й сьогодні зберігають той звичай у Великопольщі та Сілезії), бо діти в Сиропусну неділю, зробивши собі ідола на зразок жінки Мажани, або Зевонії, тобто Діани, богині мисливства, яку раніше славили, і настромивши її на довгу жердину, довго носили, жалібно співаючи, один за другим оспівуючи, або возили на візку. Потім кидали її в калюжу або з моста в ріку і швидко втікали додому, начебто від ідолів — до правдивої хвали Господа Христа.

Тоді князь Мечислав, вичистивши свою Польщу від тих розпусних поганських обрядів, для більш шанобливого відзначення та вияву завзятого бажання християнської віри, постановив таке, що кожен шляхтич, коли священик на Службі Божій мав починати Євангеліє, мовлячи: *„Початок святого Євангелія"*, добували до половини мечі з піхов, які ховали, коли хор відспівував: *„Слава тобі, Господи!"*, начебто виявляючи тим пристрасне бажання боронити святе Євангеліє і нову віру. Той звичай довго зберігався в Польщі.

Польський звичай добувати мечі до Євангелія

Та чешка Домбровка з Божого благословення народила 967 року князю Мечиславові сина Болеслава, котрий потім за доблесні справи русичами був прозваний Хоробрим. Це перший польський король, коронований імператором Отто 999 року, як про це в певному місці стверджують польські хроніки, Вінцентій Кадлубек, Длуґош, Меховіта, Ваповський, Кромер, Бельський, Герберт й інші, а також наші вірші, що їх я тут пропускаю, бо наш виклад стосується лише давніх поганських обрядів та прийняття християнської віри, яка процвітає в Польщі й Мазовії від 965 року.

Перший польський король Болеслав Хоробрий

А литва й давні пруссии, жмудь, курляндці, лотва, ятвяги, що походять з одного народу, як ми докладно довели переконливими доказами, також завжди дотримувалися однакових звичаїв — як домашніх, так і військових, та визнавали своїми однакових богів і вдавалися до тих самих ідолопоклонницьких язичницьких обрядів.

А те ідолопоклонницьке пустосвятство спершу в Пруссії та Литві (як свідчать німецькі й прусські хроніки) почалося таким чином: коли 503 року від спасенного народження Господа Христа над давніми пруссами, литовськими побратимами, панував король або князь з іменем Брутено (від якого, ймовірно, були названі деякі прусські землі), будучи вже в похилому віці, задумав перейти до спокійного життя і королівство віддав братові Вейдевуту, котрий був з литовського народу або з аланського, як трохи по-іншому пише Еразм Стелла, що я за ним уже показав ширше раніше. Той Брутено пізніше був обраний найвищим жерцем і єпископом обрядів або ритуалів поганських богів. І змінили йому ім'я, назвавши, відповідно до гідности його уряду, Кіріе Кіріейто (грецькою мовою з країни Бітинії, звідкіля теж, як уважає Меховіта (кн. 2, розд. 8), прибули вигнані в ті краї пруссии зі своїм князем Брусою, хоч це й не до речі).

Початок поганської віри в Пруссії та в Литві

Князі Брутено й Вейдевуто

Найвищий поганський жрець і єпископ Брутено Кіріе Кіріейто

Згодом, з плином часу, прості люди називали тих найвищих єпископів Кріве Крівейто, що означає „наш близький пан". Тоді ж тому Кіріейтові, найвищому єпископові їхніх ідолів, пруссии під надзвичайно розлогим дубом збудували великим коштом храм, де на першому місці по правій руці поставили ідола, названого Перкунос, або Перун. Також там же (де тепер містечко Гайлігенбайль, тобто Свята Сокирка) вони, погани, давні пруссии, заснували на тому місці головне місто Романове, або Ромнове, назване від Риму (наче б сказав: Рим Новий). Там у жертву богові Перуну як пруссии, так і жмудь, і литва палили безперервно, вдень

Очевидно, що ту молитву або пошану вічного вогнища давні пруссии й литва теж прийняли від стародавніх римлян, котрі також, за

наказом Нуми, з великою пильністю палили вічне вогнище богині Весті. Про це читай у Лівія *(кн. 38)*, *Флора (кн. 1, розд. 2)*, *Овідія у „Фастах" і Стадія у коментарях Флора*

і вночі вогнище з дубини, і коли воно гасло через недогляд сторожів, що траплялося рідко, їх карали смертю.

А по лівій стороні стояв другий ідол з міді, у вигляді звитого вздовж вужа, котрого звали вони Питрімпос, тобто богом вітчизни (у латинян — *Домашні боги*). Його так шанували, що кожен жмудин, литвин і пруссак ховав удома вужа або змію і годував молоком.

На третьому розі стояв диявольський ідол, названий Патело, на хвалу якого кожен тримав удома голову померлої людини.

Четвертим їхнім богом був Віршайтос, якого славили з великою пошаною і мали за домашнього бога та вірили, що його владі підкоряються всі рухомі й нерухомі речі, худоба та всяке добро.

Пошанування вужа перейняли також від римлян, про що свідчать у багатьох місцях Вергілій в „Енеїді" і Овідій у „Метаморфозах" Доктор, грек Палеолог показував мені якогось вужа, дивно звитого з міді, котрого, говорить він, купив у селянина з Троків, який виорав його із землі, і твердив, що це був старий литовський ідол

П'ятий бог, названий Снейбрато, опікувався всіма дикими й домашніми птахами: гусьми, курми, качками, голубами, павами і т. д.

Шостий бог, названий Гурхо, мав, як вони вірили, владу над усіма стихіями, збіжжям та людськими харчами.

А те прусське місто Ромнове, де були ті їхні ідоли й той єпископ Крівейто, 1017 року польський король Болеслав Хоробрий спалив і зруйнував, як ми вже те описали (за Длуґошем і Кромером (кн. 2). Одначе на тому місці ті поганці й пізніше відправляли молитви. Це місце тепер називається по-німецьки Гайлігенбайль, тобто Свята Сокирка, через те, що хрестоносці, вибивши пруссів-поган, посвяченими сокирами порубали тих їхніх ідолів.

А литва й жмудь, як тільки розрослися у великий народ, також вибрали собі особливого єпископа, якого вони так шанували, як сьогодні у нас папу, та заснували в Жмуді Новий Рим, мабуть, ще за Палемона або Публія Лібона, над рікою Невяжею. Це місто вони називали Ромнове, або Ромове. Може також бути, що італійці, як це було вже сказано, припливши в ті краї, заснували те місто Ромнове, або Ромове, на згадку про свою батьківщину Рим. Як також про це говорив хрестоносець Петро з Дузбурха, який 1326 року писав хроніку про литовські війни з прусськими і ліфляндськими хрестоносцями для маґістра Вернера де Орселле, коли не було ще друкування: *„Заснували місто Ромнове, що бере свою назву від Риму"*, а раніше він же так пише за Вітена, литовського ксьондза, простою старосвітською латинню про зруйнування того литовського Риму: *„Тоді ж Людовик з Лебентеле, комендатор Рагнети, вів зі своїм військом численні битви проти литвинів. Він провів багато морських битв; одну з них — проти Австехії (Аукштійтії), землі литовського короля, в якій спалив місто, що звалося Ромове, або Ромене, святе за їхнім обрядом, і перебив усіх бранців; там-таки поліг брат Конрад Тухефельт"* „1295 року комендатор з Рагнети Людвіг Лебентелле зі своїм великим військом вів війну проти Литви. Також вів з ними різні битви на воді, а одну з них — у краю литовського короля Австехії (так називає він старосвітські повіти), де спалив місто Ромове, або Ромене, назване від Риму, яке, згідно з їхнім ідолопоклонством, було святим, але також там поляг знатний хрестоносець братчик Конрад Тухефельт".

Петро з Дузбурха

Власні слова *Петра з Дузбурха*

Там також приносили жертви своїм богам і там безперервно палили вічне вогнище, яке називали Зніц, аж до Ягайла, котрий їх, як про це буде сказано далі, навернув до Христа. Той Крівe Крівейто, або Кіріе Кіріейто, прусський і литовський поганський єпископ, був у такій великій пошані, що (як стверджує той же Дузбурх) не лише пруси й литва, але також лотва та інші лотигальські народи, ятвяги й жмудь слухали його наказів, і не тільки він або хто-небудь з його родичів був у такому пошанівку, але також найменший посланець, ідучи з його ласкою або якимось даним на це знаком, був трактований з великою повагою князями, шляхтою та всім людством тих країв.

Зніц

Пошанування литовського поганського єпископа

Вони вірили у воскресіння в судний день, проте не добре, бо вірили, що хто був шляхтичем або мужиком, багатим або бідним, вельможним або убогим пахолком, то теж після воскресіння у майбутньому житті буде в тому стані. Тому з померлими князями, панами та шляхтичами спалювали (як пише той же Дузбурх, що сам бачив це за свого життя) слуг, служниць, шати, коштовності, коней, хортів, жеребців, соколів, лук із сагайдаком, шаблі, спис, лати й інші речі, які він найбільше любив. Також із ремісниками та сільськими мужиками спалювали те знаряддя, яким вони заробляли на прожиття і яке належало до їхнього стану, вірячи, що разом з тими речами вони мали воскреснути, і як на тому, так і на тамтому світі мали втішатися й годуватися ними.

Литовська поганська віра про судний день і воскресіння

З покійниками також спалювали кігті рисі або ведмедя, бо вірили, що в судний день повинні видертися на велику круту гору. Цей суд над усім світом мав чинити якийсь один найусемогутніший бог, і для того, щоб легше й безпечніше туди вилізти, мусили допомагати собі кігтями рисі.

Той же Дузбурх пише, що той Тріве, або Крівe, прусський і литовський поганський папа, знав усе, мабуть, через диявольське пророкування. Батьки й родичі покійника, вірячи, що кожна душа, мандруючи на той світ, спочатку мусила пройти повз його дім, питали Крівe, чи бачив він того дня або ночі (тобто коли той помер) таку-то людину і в такому-то одязі (в якому вони спалили покійника), що проминав його дім. Той Крівe зразу розповідав без вагання про зовнішність, постать, одяг, родину й звички того померлого, хоча часом був на кількадесят миль від того місця, де він помер, і для більшого переконання заявляв, що над воротами його дому душа в личині того покійника, йдучи мимо, робить знак списом або шаблею, або якимось іншим знаряддям, з яким його спалено, чи залишає що-небудь. А вони, його друзі, зваблені чортом, сприймали це за правду та з такою великою пошаною ставилися до того Крівейта, що також після кожної перемоги або привезення здобичі з ворожих країв віддавали йому третину здобичі, а в жертву богам — другу частину здобичі, та спалювали кілька знатних мужів-невільників, як вони були спіймані, зі зброєю, але коней спершу вимучували бігом, аж вони не могли встояти на ногах, і щойно тоді теж їх спалювали.

Литовські, жмудські, самбійські, латвійські та прусські боги

Ті народи мали таких найважливіших богів:

1. *Окопірнос* — бог неба й землі.

2. *Свайтестікс* — бог світла.

3. *Авсхлявіс* — бог немічних, хворих і здорових.

4. *Атрімпос* — бог моря, ставів, саджавок та озер.

5. *Протрімпос* — бог рік і всяких вод, що течуть.

Еол. „Звідсіль вдаряючи в силу вітру...“— це слова Юнони

6. *Гардоайтіс* — бог кораблів. Йому поклонялися лише мореплавці й рибалки, особливо курлянди, самбіти і деякі фіни, які жили біля моря, бо вірили, що той Гардоайтіс — це великий ангел, що стоїть посеред моря й озер, бог вітрів (у такого Еола також вірили греки). Він присмирює вітри, а коли розгнівається, тоді одним подихом перевертає і топить кораблі. На його свято їли лише рибу, крім хліба й інших страв, а підливу пили з глибоких, спеціально виготовлених для цього мисок, тому що той бог володів глибокими водами.

7. *Пергрубіюс* — бог зел, овочів і трави.

8. *Пільвітос* — бог, котрий давав багатство й наповнював гумна.

9. *Перкунос,* або *Піорунос,*— бог блискавиць, грому, снігу й дощу.

10. *Поклюс* — бог пекла, хмар, затемнення і літаючих духів або дияволів.

Пігмеї

Шанували вони *Парстуків* і *Маркополів*, як вони називали малесеньких людей (котрих ми, як мені здається, називаємо *пігмеями*), що живуть у землі, і показуються їм ще й сьогодні на певний час, особливо в Швеції, Курляндії, Латвії та Самбії, прусському краю, де ще остаточно не викорінилося давнє язичницьке безчестя у простого люду. Це були боги давніх пруссів та курляндців, яким ще й нині той простий народ частково поклоняється і молиться.

Особливі литовські та жмудські боги

Цього і тепер дотримується жмудь

1. Найголовнішого бога звали *Прокорімос*, якому в жертву палицями вбивали (а не різали) білих півнів, котрих частину їли самі, а частину — їхні жертводавці, а третину спалювали.

2. *Ругучіс* — бог квашених і кислих страв, якому жертвували рябих курей.

3. Бог *Земляник*, або Земний, на честь якого тримали вужів і годували їх молоком. Йому в офіру теж убивали чорних курей.

4. *Круміне Прадзю Варпу* — бог, котрий давав усяке збіжжя. Йому в жертву вбивали курей з низьким і густим гребенем та сікли їх м'ясо на дрібні шматочки, щоб родилося густе, колосисте й невисоке жито.

5. *Літуваніс* — бог, який спускає дощ. Йому жертвували курей різного кольору: білих, чорних, рябих та ін.

6. *Хаврірарі* — бог коней. Йому жертвували великих здорових півнів різного кольору, щоб також розмножувалися такі коні. А коли просили його про мир від своїх ворогів (бо також уважали його богом війни, як греки й римляни — Марса), тоді, сидячи за пічкою на сідлах, приносили йому жертви і молилися.

7. *Сотварос* — бог усякої худоби. Йому перед пічкою або вогнищем жертвували різних півнів, як і різної шерсти буває худоба.

8. *Зеімі Девос* — бог, що опікувався челяддю. Йому теж у жертву вбивали курей і півнів різного кольору, яких вкидали в пічку у вогонь і не виймали їх, аж поки не згоріли, прохаючи, щоб слуги трималися їх. Зеімі Девос

9. *Упініс Девос* — бог, що під своєю владою мав ріки. А йому жертвували білесеньких поросят, щоб текла прозора вода.

10. *Бубілос* — бог меду і бджіл. Його славили, сидячи за пічкою, а їхній піп тримав у руці новий великий гарнець, повний меду, і промовивши звичайні молитви, з великим криком ударяв ним об пічку, аж він розпадався на шматки, прохаючи бога Бубілоса, щоб щедро роїлися бджоли.

11. *Дзідзіс Ладо*, тобто великий бог, котрому вбивали в жертву білесеньких півнів. Його свято відзначали від 25 травня аж до 25 червня в корчмах, а жінки й дівчата танцювали на лугах і на вулицях, взявшися за руки в коло, жалібно співаючи, повторювали: *„Ладо, Ладо, Ладо Дідіс мусу Девіс!"*, тобто: *„Великий наш боже Ладо!"* — що й сьогодні роблять у Литві, Жмудії, Ліфляндії та Русі.

12. *Гульбі Дзевос* — бог, який береже кожну людину зокрема, що наші звуть *„власним генієм*, ангелом-хоронителем". Йому чоловіки жертвували білих півнів, а жінки — курей. *Власний геній*

13. *Гонігліс Дзевос* — лісовий бог пастухів; таких греки й римляни звали *сатирами і фавнами*. Йому жертвували кінські, волові, козлячі й іншої худоби яйця, коли їх валашили або кастрували. Пастухи палили ті пожертви на великому, вибраному для того камені, промовляючи: „Який той камінь твердий, німий і непорушний, так також, о Дзеве мусу Гонігліс, нехай вовки й усі хижі звірі не зможуть ворухнутися, щоб не могли шкодити нашій худобі, ввіреній під твою оборону!" Спосіб поганської молитви

14. *Свічкуньсциніс* — бог, який опікувався курми, гусьми, качками й усіма іншими — як домашніми, так і дикими птахами. Йому не приносили жертв, говорячи, що це — літаючий бог.

15. *Келю Дзевос* — бог подорожей. Йому жертвували білих курей, тримаючи в руці палицю, підперезавшись і взувши личаки, як євреї, святкуючи Великдень, і просили його, щоб був ласкавий і щасливо супроводжував їх у дорозі з дому й додому.

16. *Пусхайтіс* — земний бог, який живе у бузині. Йому найчастіше приносили жертви й молитви ввечері біля бузинового дерева — побожно та з великим пострахом і, мабуть, ще й нині це чинять, бо те дерево було в них найсвятіше. Зазвичай приносять під бузиновий кущ хліб і пиво, прохаючи бога Пусхайтеса, щоб він посилав до їхніх гумен

своїх ангелів Парстуків, тобто *пігмеїв*, малих людей, які примножували б збіжжя та зберігали б його в достатку.

А про тих Парстуків або пігмеїв пише святий Авґустин *у книзі „Про Град Божий“*, що поган і християн, простих селян, часто зачаровували дивною появою і тепер, правдоподібно, ще часто з'являються в Курляндії та Швеції простим людям, у товаристві яких кохаються, особливо тих, котрі вміють приподобатися їм жертвами й частуванням (бо дуже раді поласувати, особливо вночі). Про їхні дива розповідав мені один доктор медицини й фізики, що наразі я тут опускаю. Також Олав *Великий, архиєпископ упсальський, і Корнелій Агріппа у книзі „Про сокровенну філософію“* пишуть, що чорти, повітряні супутники, не до кінця зіпсовані у своїй природі як пекельні. У Швеції, Норвегії, Фінляндії звичайно вони служать простим людям: чистять коней та виконують іншу роботу. Деяким, що зуміли сподобатися їм у взаємостосунках, вони розповідають про майбутні й минулі справи.

Родинні духи

Це мені також розповідав пан Тарановський, що, будучи в Данії, бачив листи до свого господаря, прислані зі Швеції, але не знає, хто їх доставив

Я також те розповім, що чув і бачив власними очима в Курляндії, Ліфляндії та Самбії (яку називають Судавен Замлянд), у Пруссії й у деяких закутках, особливо в прилеглих до моря, Жмудського краю і за Мірумсками та Істерборгом, що того чорта Пусхайта, котрий, як вірять, живе в бузиновому дереві, і Парстуків, земних людей, ангеликів і винуватця його, у певні свята двічі на рік славлять, вшановують і частують стравами. У певний час їхнього свята ставлять у гумні звичайний стіл, накривають, кладуть чотири хлібини, варене й печене м'ясо, сир і масло та вночі закликають їх на гостину або вечерю прийнятими поганськими ритуальними діями або чарами. Потім міцно зачиняють двері гумна, самі відходять, а ті Парстуки, прийшовши опівночі, їдять ті страви. А вранці господарі дивляться, які страви більше з'їли. Якщо хліба, то вірять, що ті божки збільшать їм збіжжя, якщо м'яса, то вважають, що пощастить їм у приплоді худоби, і т. д. А тієї страви, котра найбільше смакувала їм, на друге свято ставлять більше, ніж на перше, прохаючи їх, щоб збільшили збіжжя. Говорять також, що ті Парстуки вночі з гумен крадуть збіжжя у тих господарів, яких уважають їм невдячними, і переносять його до тих, котрі краще їх шанують.

У верхньому Прусському краю, біля Хойниці, Каменя, Семпельборка за Торунем і в інших місцевостях і досі до того бузинового дерева тамтешні мешканці ставляться дуже богобоязливо, з огляду на стародавні поганські забобони, вірячи, що під бузиновим деревом живуть якісь давні земні духи, або фантасми, яких вони звуть гномами, і часто являються їм уночі, коли світить місяць, особливо хворим людям. Про їхній вигляд розповідають, що на зріст вони не вищі як на лікоть.

Найвизначнішим святом у тих язичників було те, котре ще й сьогодні відзначають у деяких місцевостях у Литві, Жмудії, Ліфляндії, Курляндії та деяких руських краях, на початку жовтня, коли пожнуть уже все збіжжя, згромадять і звезуть до гумен. Тоді влаштовують собі вечерю, на яку складаються всі, часом з трьох—чотирьох сіл, і сходяться

до однієї хати з жінками, дітьми та слугами. Стіл накривають сіном, а іноді скатертиною і ставлять на нього кілька хлібин, а на кутах — чотири великі глеки пива. Потім приводять бичка й телицю, барана й вівцю, козла й козу, вепра й свиню, курку й півня, гусака й гуску та інших придатних для їжі домашніх тварин і птахів по парі — самця і самицю. Те все, за звичаєм, убивають у жертву своєму богові Земляникові. Спершу їхній віщун або язичницький жрець, простий мужик, відмовивши молитву, згідно з прийнятим обрядом, починає бити палицею яку-небудь тварину. Тоді усі, які стоять навколо, палицями товчуть ту худобину по голові, животі, хребті, по шиї і по ногах, промовляючи: „Це тобі, о Землянику, боже наш, жертвуємо й дякуємо за те, що торік добре зберіг і захистив нас здорових у достатку всякого добра, збіжжя і маєтку та оборонив нас від вогню, заліза, пошести та всяких наших ворогів!“

Приготувавши м'ясо тієї вбитої худобини і птахів, його варять, печуть і смажать та, посідавши за стіл, їдять. Але спочатку їхній віщун, або чарівник, відірвавши шматок кожної страви і птаха, кидає під стіл, на пічку, під лавки і в кожен куток хати, мовлячи: „Це тобі, о Землянику, боже наш! Прийми наші жертви й будь ласкавий споживати ці страви!“ Також їдять і п'ють, аж до знемоги, взиваючи за кожною стравою і трунком до того Земляника. Чоловіки й жінки сурмлять у довгі сурми, а ще співають, роззявивши рота один до одного.

А на тих бенкетах і святах я часто бував у Ліфляндії, Курляндії, Жмудії та Литві, біля містечок Сувіка, Абелув, Соботник, Посволя, Бассенборга, за Мойзою Солковою і в інших місцевостях, де придивився до дивних поганських забобонів, бо там, у тих сторонах, і тепер, до цього часу, мало знають про Бога.

А в Пруссії, Самбії, краю, який називають по-німецьки Судавен Самлянд, і біля Істерборга, Рагнети й у Курляндському краю сільські мужики, котрі всі є жмудинами і розмовляють жмудською мовою аж до Крулевця, що я сам чув і бачив, мають своє свято, яке звуть Пергрубрі, навесні, як тільки зійдуть сніги й прийде пора вже орати та покажеться вже трава. Тоді з кількох сіл зсипають по чвертці або по бочці солоду на пиво. Потім сходяться до однієї великої хати. Там їхній вурсхайт, тобто жертводавець або радше чародій, бере гарнець пива і, піднісши його вгору, просить бога Пергрубіюса, який дає трави й літо, промовляючи: *„O Wespocie Dewe mušu Pergrubies!..“*, тобто: „О, всемогутній наш боже Пергрубіюсе! Ти геть проганяєш непривітну зиму й велиш усій землі множитися зелом, квітом і травою. Ми тепер просимо тебе, щоб ти велів нашому засіяному збіжжю і тому, яке маємо сіяти, щедро множитися, щоб росло колосисте, а весь кукіль вели сам витолочити!“ Опісля він ставить жбан або кухоль, бере його зубами і п'є пиво, а випивши, кидає жбан через голову, не торкаючись рукою. За ним стоїть тивун, тобто старший цієї волости, який ловить жбан, і, швидко наливши пивом, ставить перед вурсхайтом, або тим чародієм,

Молитви прусської жмуді

який, узявши кухоль, просить другого бога Перкунуса, або Перуна, аби був ласкавий вгамувати громи, гради, блискавки, дощі, бурі й шкідливі хмари, та випиває йому в жертву кухоль пива, взявши його в зуби. І щойно після нього всі п'ють. Третій раз він просить вельможного бога Свайстікса, бога світла, щоб він був милостивий лагідно й погідно світити на збіжжя, на луги, на квіти та їхню худобу. І молиться він до четвертого бога Пільвіта, аби дозволив гарно вижати все збіжжя і згромадити до гумен. Так на хвалу всім богам, яких мають 15, випивають по кухлеві пива, тримаючи в зубах і не торкаючись руками, а після того співають пісні на їхню честь, немовби вили вовки.

А якщо торік був поганий урожай збіжжя, тоді, визнаючи свою злобу, що на те заслужили через свої гріхи, просять бога хворих і немічних Авсхлявіса, щоб той звернувся до інших богів: Пергрубіюса, Перкунуса, Свайтестікса й Пільвіта, аби були більш ласкаві.

Там же, у згаданому нижньому Прусському краю, який називають Судавен Самлянд, мужики-жмудини з литовського народу раз у рік таким чином святять бика або козла. Разом сходяться чотири або шість сіл, збирають гроші, хліб й інші речі, як на коляду. Те продавши, якщо зберуть багато грошей, тоді одразу за ті гроші купують і бика, і козла й сходяться в одну хату, де розкладають велике вогнище. Також їхні жінки зносять туди пшеничне й гречане борошно, з якого розчиняють паляниці. Пізніше їхній піп вурсхайт, за поганським обрядом надівши на голову вінок, кладе руку на козла або бика і просить усіх богів, кожного зокрема, яких я вже перелічив, аби були ласкаві милостиво прийняти від них ритуал і жертву цього свята. І, взявши бика або козла за роги, ведуть його до гумна, де всі мужики підносять його вгору, а ксьондз вурсхайт, підпоясавшись рушником, удруге взиває усіх богів, промовляючи: „Це славна жертва й пам'ять батьків наших, щоб ми згладили гнів наших богів!" Опісля, шепчучи, тричі обходять бика навколо і ріжуть його, але кров не розливають на землю, а зливають у цебрик і черпають ковшиком або чаркою. Вурсхайт кропить нею людей, а рештки розбирають у горщики, і кожен удома кропить нею свою худобу, як у нас є звичаєм кропити свяченою водою. Покраявши бика на шматки, варять у казанах, а навколо вогнища мужики сидять, яким жінки приносять сирі паляниці. І кожен із них, узявши по паляниці, кидає один одному в руку через полум'я так довго, аж поки не спечуться. Потім цілу ніч їдять і п'ють, співаючи й граючи на довгих сурмах. А вранці йдуть через усе село до роздоріжжя, несучи пшеничну паляницю і те, що залишилося від тієї вечері, та кладуть те в одному місці й усі присипають землю, пильнуючи, щоб звірина або собака не змогла викопати того. І, виконавши те, ввіряють себе богам та йдуть до своїх домівок.

А коли вже хтось передчуває, що буде вмирати, тоді, залежно від заможности, ставить бочку або дві пива та велить запросити друзів і всіх, котрі живуть у тому селі, і просить у них пробачення і прощається

з ними. А вони померлого гарно вимиють у лазні, одягнуть у довгу білу сорочку, як звичай велить, і посадять його на стільці. І питимуть до нього друзі, промовляючи такими сумними та жалібними словами: „Я п'ю до тебе, милий друже! Чому ти помер, хоча маєш свою милу дружину, діточок, худобу та всякий достаток?“ Тоді другий раз п'ють до нього — „на добраніч“, і просять його, аби зволив поздоровити на тому світі їхнього друга, батьків, матерів, братів і т. д., щоб також поводився з ними ласкаво й по-сусідськи, як вони тут з ним за життя. Потім одягнуть його в шати, і якщо це муж, то прив'яжуть йому шаблю або сокиру, також рушник довкола шиї, в який зав'яжуть кілька грошів, залежно від заможности, на страву, покладуть у могилу хлібину з сіллю і жбан пива.

А якщо хоронять жінку, тоді кладуть їй нитки й голку, щоб зашила собі на тому світі, як їй що-небудь подереться. А коли везуть її до могили, тоді всі друзі, ідучи процесією, штиркають вгору ножами, голосно вигукуючи: *„Gejgej, begejte Pokkole!“*, тобто: *„Втікайте, втікайте, чорти, біжіть геть від цього тіла!“*

Сьогодні це ще збереглося в одному закутку Ліфляндського краю за Мойзою Солковою, що я сам бачив під час похорону покійників, коли грали у сурми, співаючи: „Іди, небого, з того нужденного світу різних утисків у вічну радість, де тебе не зможуть кривдити ні гордий німець, ні хижий лейсиш (тобто поляк) або литвин, ні московин!“

Також пам'ять померлих своїх батьків, матерів і родичів звичайно відзначають у жовтні або листопаді, а часом й у кожне свято на могилах, жалібно співаючи, плачуть, особливо жінки, перелічуючи достоїнства, чесноти, хазяйновитість тощо своїх чоловіків.

Цього звичаю не тільки в них дотримуються, але й в Італії, Мультанському і Болгарському краю, що я сам бачив у кількох містечках: Бузові, Русчніку, Дзюрдзеві над Дунаєм та Бухаресті, столичному місті мультанського господаря, де, до того ж, на могилах засвічують свічки та курять кадилом. А в Туреччині і страви ставлять, птахам сиплять зерно, годують котів, собак за душі покійників, а інші примушують двох мужиків на дрючках носити по вулицях легені, за якими зграями ходять разом коти й собаки. Нам також, як гостям, хоча ми того не потребували, в деяких карвагерах, тобто заїжджих дворах, поставлених на милостиню, приносили вино, ізюм, сливи, варену капусту з бараниною, рис, кашу, буйволяче молоко, хліб, відповідно до числа осіб, і два жбани води, бо вино не дають за душі. А між могилами, котрі в деяких місцях стоять як містечка, жінки й друзі кожної п'ятниці, коли трапиться погідний день, моляться та роздають убогим милостиню.

Нам давали милостиню в Туреччині

А в Курляндії, Замляндському краю та Пруссії, коли справляють поминки покійникам, тоді з храму йдуть прямо до корчми або до якоїнебудь хати, де складаються на чвертку пива. Жінки в кошиках приносять їм холодну смажену й варену рибу. Там же їдять без ножів, а

жінки прислуговують їм, і кожен, що бажає покійному родичеві, кидає під стіл шматок кожної страви та виливає кухоль пива.

А в Литві та Жмудії також селяни на поминки друзів улаштовують багаті вечері, а старший господар тоді, коли вже мають почати їсти, бере велику ложку борошна зі всякого збіжжя, солі тощо та, закуривши кадило, говорить: *„A za wissumos priatelos mušu...“* Опісля їдять, п'ють, аж не можуть встояти на ногах, співаючи стародавні предківські пісні.

А друге свято в Жмудії, яке збереглося з поганських часів, називають Ілги. Починають те свято майже на Всіх святих, на яке й найбідніший у своєму домі мусить мати пиво. І так п'ють упродовж кількох тижнів, поминаючи покійників. А раніше, за язичництва, те свято відзначали на честь Перуна, бога громів і блискавок.

При цьому я був сам у Киянах, 2 милі від Вільна, та в Лаваришкєх

Але про ті забобони знайдеш також далі — в описі навернення у християнську віру литви і жмуді, тому розпочинаю [оповідь] про справи руських князів.

Книга п'ята

Розділ перший

Про розподіл [володінь] між дванадцятьма Володимировими синами та їхні взаємні вбивства після батькової смерти

До ясновельможного пана й князя Костянтина, князя Острозького, графа з Тарнова, київського воєводи.

Володимир Святославович, при хрещенні названий Базилій, або Василь, монарх усієї Руси, зібравши велике військо, 985 року від Господа Христа вторгся до Польщі (як пишуть Длуґош і за ним Кромер у „Мечиславі", кн. 3), де здобув і загарбав кілька прикордонних замків від князя Мечислава. Хоча обидва охрестилися через жінок: цей — через чеську княжну Домбровку, а той — через грецьку кесарівну Анну; цей — 965 року, а той — 980-го.

Руські літописи не згадують жодного Володимирового походу проти поляків, крім нашого Длуґоша й Меховіти, котрі в різних місцях часто згадують про його напади на Польщу.

Пізніше печеніги, щоб помститися за той їхній погром під Переяславом над рікою Трубіж, зібралися з великим військом і вторглися до Руси та обложили Васильків. Проти них також виступив Володимир з малим озброєним почтом. І коли зустрілися обидва війська, печеніги розгромили Володимира дощенту, так, що коли сам утікав з побоїща до Києва, ледве заховався під якимось мостом, який трапився йому, втікачеві, як захист майже з Божої ласки.

Длуґош і Меховіта (кн. 2, с. 34)

Володимир і русичі розгромлені печенігами

І так потім, на пам'ятку про ту втечу від печенігів, він велів вимурувати в Києві церкву Преображення Господнього, яку русичі звуть — Святого Спаса. Бо майже в той день храмового свята трапилася та втеча. А печеніги, вогнем і мечем завдавши великої шкоди Руському

краю, без відсічі повернулися до своїх лігвищ. Про це — у Длуґоша і Меховіти (кн. 2, розд. 10, с. 34).

Уділи руських князів, Володимирових синів

Згодом Володимир, попереджуючи, щоб сини після його смерти не сварилися за володіння і руські краї, так поділив між ними Руську монархію: старшому Візеславові дав Великий Новгород, перший свій уділ, Ізяславові — Полоцьк, Святополкові — Турів, Ярославові — Ростов. А коли помер Візеслав, дав тому ж Ярославові Великий Новгород, а Борисові — Ростов, Глібові — Муром, Святославу — Древляни, Всеволодові — Володимир, Мстиславові — Тмуторокань, Станіславові — Смоленськ, Судиславові — Псков, а Позвізидові — Волинь. Також тим же, як молодшим, після своєї смерти призначив князівства Київ і Берестя.

Церква Богородиці у Києві

Потім він послав за ремісниками до Греції та вимурував церкву Богородиці і, оздобивши книгами та іконами, призначив у ній священиком корсунця Настасія, забезпечивши його великими десятинами меду й усякого збіжжя. Також він набудував багато шпиталів для бідноти й калік та щедро забезпечив їх усяким достатком.

Володимир — до Судамського краю

Потім руський літопис згадує, що Володимир вирушив до Судамського краю та захопив головне місто Судам, але ми не знаємо, що то була за країна в той час.

Зокрема Длуґош і Меховіта (розд. 4, с. 27), польські хроніки подають згадку про те, що Болеслав Мечиславович Хоробрий, перший польський король, коронований 999 року кесарем Оттоном II у Гнєзні, уклав союз з руським князем Володимиром, а сам вирушив проти чеського князя Болеслава, двоюрідного брата, який нападав на польські кордони біля Клецька, і польський король Болеслав Хоробрий здобув Прагу та захопив у Вишгороді самого чеського короля з його сином.

Прага здобута поляками

А Ярослав, князь Великого Новгорода, не задовольняючись своїм уділом, нападав на землі батька Володимира і своїх братів. Пізніше, коли батько Володимир, згідно з домовленістю, домагався від нього 2 тисячі гривень за те, що після померлого брата Візеслава відпустив йому Великий Новгород, Ярослав не захотів того вчинити, а, навпаки, погордувавши батьківською вимогою, прийшов із Новгорода і, несподівано напавши, захопив Київ, спокійно в'їхавши, бо батько Володимир у той час перебував зі своїм двором у Берестові.

Син Ярослав здобув від батька Київ

І почувши про той злісний учинок сина Ярослава, що здобув у нього Київ і заволодів ним, дуже розгнівався [Володимир] і зібрав проти нього військо з усіх синівських князівств та своїх володінь. А Ярослав, бажаючи відбити військо батька та дати йому відсіч, найняв собі на допомогу варягів і печенігів.

І дали знати Володимирові, що печеніги вторглися у Русь, а він, не маючи змоги сам виступити проти них, бо тоді дуже хворів, відправив проти них сина Бориса, ростовського князя, який жив при ньому, а сам незабаром через декілька днів після цього помер у Берестові 15 липня 6525 року від створення світу. Панував він після хрещення 28 років.

Володимир помер

А два брати, Святополк і Борис, не знаючи про батькову смерть, розпочали бій з братом Ярославом і розгромили його вщент. Потім Борис, далі наздоганяючи печенігів-поганців, розгромив кілька їхніх загонів. А тим часом Святополк, раніше, ніж Борис, дізнавшись про отчу смерть, несподівано захопив Київ. Там же, кваплячись на князівство, якнайшвидше поховав батька Володимира в мармуровому гробі, з великим жалем простого народу й бояр, у церкві Пресвятої Богородиці (Десятинній), яку збудував сам Володимир. Потім його причислили до святих як апостола, свято якого відзначає русь кожного року 15 липня.

Борис розгромив печенігів

Володимир похований

Святополк загарбав Київ

Опісля Святополк, захопивши київський престіл, змовився з вишгородцями (а не з новгородцями, як уважає Меховіта) проти брата Бориса, щоб ті при нагоді зрадливо вбили його, що вишгородці обіцяли виконати.

А Борис ставився до Святополка, як до старшого брата — з великою пошаною, вважаючи його майже вітцем, хоча бояри дораджували йому, щоб домагався київського престолу, але він жодним чином не хотів задумувати нічого злого проти старшого брата. Проте перемогла злоба Святополка. Бо коли він вистежив, що Борис перебуває з малою дружиною, послав проти нього вишгородців та своїх придворних негідників.

А Борис майже в той час, у суботній день надвечір, наказав співати перед собою вечірню під шатром або наметом (бо стояв з шатрами й табором, їдучи з війни) і сам теж співав з плачем, а потім пішов спати. А ставши рано в неділю, наказав попові співати утреню, а сам, упавши обличчям до землі, з побожністю молився Господові Богу. А тим часом дали йому знати, що наближаються Святополкові воїни і хочуть убити його. Почувши це, він заспівав такий псалом: „Боже, чому розмножилися вороги мої!“ І закінчивши утреню, став з плачем молитися, звівши очі до неба і дивлячись на ікону Господа Христа, а як тільки почув гуркіт і брязкіт озброєних своїх убивць, що з великим натиском вривалися до намету, злякався, і сльози потекли струменем. Те також учинили попи та його стривожені слуги, побачивши печального пана. А тим часом старші воїни злобного Святополка Пуща, Талець, Єлович і Ласко з добутими мечами і списами, оточивши блаженного Бориса, що молився, почали швидко рубати й колоти його. А його слуга або зброєносець Геор, угрин, упав на пана, і його теж прокололи. Одначе вони вискочили з намету, бо не були ще смертельно поранені. І вбивці почали говорити: „Чому ми стоїмо, дивлячись, а не закінчуємо тієї справи, що нам наказано?“ Тоді блаженний Борис став покірно проситись у них: „Брати мої милі! Дайте мені трішки часу, щоб я ще Богу помолився!“ А потім, глянувши в небо, з плачем гірко зітхнув і почав молитися, далі, покірно звівши очі на вбивць і впавши з плачем обличчям на землю, сказав їм: „Брати мої милі! Закінчуйте вашу справу, і хай буде мир моєму панові брату і вам, брати мої милі!“ Тоді вбивці, почувши ті його слова, заплакали. А після молитви Борис заснув та

Вбивці Бориса

Борисова побожність і жалісні слова

Князь Борис жорстоко вбитий

віддав душу в руки Господа Бога. Сталося це 24 липня. Там же разом з ним був убитий і його вірний зброєносець угрин Геор.

Жорстоке знущання над Борисом

А тіло блаженного Бориса, загорнувши, поклали на віз та повезли до Вишгорода, і коли були в одному борі, він почав ще піднімати голову, як свідчить руський літопис. Побачивши це, Святополкові слуги наказали двом варягам пробити мечами його серце та відрубати голову. І так прийняв він мученицький вінець, і поховали його тіло у Вишгороді в церкві св. Василія.

Святополкова злоба і хитрість

І не зупиняючись на тому, безбожний Святополк послав гінців до Мурома — до другого брата Гліба, промовляючи: „Казав отець, щоб ти негайно приїхав, бо він дуже хворий". І так хитро він приховував батькову смерть, бажаючи через ненаситну жадобу панування одночасно спіймати та знищити всіх братів.

Тоді муромський князь Гліб, повіривши зрадливим Святополковим словам, одразу поспішив з малою дружиною верхи на конях з Мурома до Києва. А Святополк, маючи при ньому шпигунів, послав своїх дворян-убивць, яким також наказав убити брата Гліба, як і Бориса. І коли Гліб відпочивав в урочищі Снядинь, за милю від Смоленська (бо в дорозі напередодні зламав ногу, зсідаючи з коня над Волгою), несподівано прийшли Святополкові воїни та вбили його, коли він молився, і заховали його тіло в пустинному місці між двома деревами.

Князь Гліб убитий під час молитви

Але Господь Бог (як свідчить руський літопис) не залишає своїх вірних. Бо коли те тіло лежало заховане в тому несподіваному місці, ті, що проходили мимо, бачили на тій могилі засвічені свічки та чули голоси співаючих ангелів.

Чуда над Глібовим тілом

А Святополк, почувши радісну для себе новину про вбивство Гліба, радів з того, що вже однаковою смертю усунув від володіння двох братів, а сам захопив їхні Муромське і Ростовське князівства.

Третій брат Ярослав у той час перебував у Великому Новгороді. Новгородці почали протиставитися йому та вибиватися з-під його влади, бажаючи взяти собі за пана злого Святополка. Але Ярослав, зібравши лицарство, розгромив їх тисячу в урочищі Россама і так, покаравши ті шкідливі міжусобиці, присмирив бунтівників.

Злобні новгородці покарані своїм паном Ярославом

Того ж вечора надійшла до Ярослава звістка з Києва від сестри Предслави про смерть батька Володимира і про вбивство Святополком братів Бориса й Гліба, чого й він остерігався б, позаяк уже також проти нього Святополк послав убивць з хитрої засідки. Почувши це, Ярослав засмутився та зібрав новгородців, але ті не захотіли допомогти йому проти брата Святополка. Тому він негайно за гроші привів тисячу варягів та з інших своїх руських князівств зібрав, як на сполох, 30 тисяч люду та рушив до Києва.

Мабуть, ті варяги були або зі Швеції, або з Лотви

Святополк теж, покликавши на допомогу печенігів, з киянами й волинянами вирушив проти нього.

І коли обидва війська стали одне проти одного під замком Любеч, одразу Святополків воєвода, названий Вовчий Хвіст, почав викликати

на герць, ганьблячи й соромлячи Ярослава та його лицарство. Тим часом Ярославів воєвода Блуд зі своїм військом швидко переправився через ріку Дніпро, а Святополк, злегковаживши Ярославом, цілу ніч пиячив зі своїми. Одначе, коли звели битву біля Любеча, Ярослав притиснув його над одним озером, відважно нападаючи на його загони. Побачивши це, Святополк одразу втік від свого війська. Після цього кияни й печеніги, покинуті своїм вождем Святополком, почали втікати по тонкому льоді замерзлих озер і рік (як пише Меховіта), і дуже багато їх потонуло, але більше вбито на полі бою.

Брати Ярослав і Святополк з військами один проти одного

Святополк утік до Польщі

А Ярослав, здобувши славну перемогу, вирушив до Києва й заволодів ним з усіма передмістями, котрі добровільно йому піддалися.

Ярослав заволодів Києвом

А Святополк, або Стополк, утік до Польщі, прохаючи про допомогу першого польського короля Болеслава Хороброго проти брата Ярослава, що Болеслав, на його просьбу, охоче вчинив, частково для того, щоб вигнаного Святополка, впровадивши до Києва, потім зробити своїм васалом, частково — щоб повернути під свою владу Перемишль і Червень та інші землі, які відірвав від Польщі Володимир, Святополків батько.

Так тоді польський король Болеслав 1008 року, як пише Длуґош, з великим військом поляків (з яким недавно щасливо повернувся з чеської війни) рухався до Києва, проводячи Святополка на київський престіл. І, ввійшовши в Руський край, поляки палили, грабували й руйнували всі землі, села, містечка та двори, залишаючи у спокої тільки замки, щоб полегшити собі справу. Уже до Луцька у Волинському краю прийшов король з поляками та зі Святополком, але несподівано над рікою Бугом (яку космографи звуть *Аксіак*) йому заступив дорогу Ярослав з великим і готовим до бою руським військом та з підмогою варягів і печенігів. Там Ярославів воєвода Блуд почав ганьбити короля Болеслава й погрожувати йому, говорячи: „Ти позбудешся того опасистого живота!“ Болеслав, розсерджений тією лайкою, негайно переправив своє польське військо через Буг, усупереч сподіванню Ярослава, і, з великим розгоном вдаривши на руські й печенізькі загони, розгромив їх дощенту, хоча вони також досить мужньо чинили опір та протистояли, тож Ярослав з малою дружиною втік з війська в болотисті місцевості між озера, а потім лише вчотирьох добрався до Великого Новгорода, хоча проти цієї втечі виступав посадник Костянтин, кажучи: „Ми ще хочемо битися за твоє здоров'я!“ Але страх злий.

Польський король Болеслав — до Києва

Буг, за Птолемеєм — Аксіак

Русичі розгромлені поляками

Ярослав утік з поля бою

Так король Болеслав, розгромивши Ярославове військо й забравши його багаті обози, впровадив Святополка до Києва.

Київ у той час, як відомо (та й Длуґош з Меховітою свідчать), був славним містом, багатим, розбудованим, великим і широким, столицею всієї Руси, що ще і сьогодні кожен може чітко побачити, приглядаючись до різноманітних залишків вулиць, ринків, монастирів і церков, яких було 300 мурованих і які самі є свідком тієї колись славної старовини й київської могутности, тож кожен русич, дивуючись там,

300 мурованих церков у Києві

Є ще інші безумці й нікчемні домонтари, котрі сміють стверджувати, що Троя була там, де тепер Київ. Це нікчемне безглуздя, бо Троя була над морем в Азії, де я сам був 1574 року

може нарікати разом з Енеєм і Пантусом, як Вергілій написав *в „Енеїді", 2: „Ми лиш колишні троянці, колись Іліон був і слава Тевкрів велика була"**.

Польський король Болеслав віддав Святополкові Київ

Король Болеслав зі Святополком обложив те місто й київський замок, у якому зачинилося дуже багато людей та Ярославового лицарства, і за короткий час узяв через добровільне піддання і місто, і замок Київ, бо в місті панував голод. Його, як столицю, король Болеслав віддав Святополкові, тільки за воєнні витрати взяв собі великі Ярославові скарби, залишені Володимиром (золото, срібло, перли та інші коштовності), одначе більшу частину здобичі віддав своїм воїнам. І коли в'їжджав через ворота, які звуть Золотими, або Царською брамою, добув меч і розтяв її на знак перемоги.

Золоті ворота

Потім, розмістивши своїх воїнів по квартирах, сам вирішив жити в Києві з малим почтом упродовж зими — для Святополкової безпеки та утвердження його панування.

Ярослав, вивідавши усі ті рішення, рушив з військом до Києва, маючи намір несподівано напасти на польського короля Болеслава і брата Святополка і, безпечних, схопити або вбити.

Ярослав розгромлений удруге

Але Болеслав, вчасно попереджений шпигунами, зробив зі Святополком засідку в зручному місці, де знову розгромив Ярослава вщент — так, що він мусив утікати аж до Новгорода.

Новгородці, які в той час були багаті скарбами й лицарським людом, утретє рятували свого князя Ярослава і грішми — на воїнів-варягів, й особливо своїм руським лицарством, перестерігаючи його, щоб не припиняв здобувати Київ.

А тим часом кияни також (як свідчать польські хроніки), не маючи змоги довше терпіти в себе короля Болеслава та його воїнів-поляків, розквартированих на постоях, почали відкрито їх убивати й мордувати, де тільки могли кого спіймати, або за дозволом, або за Святополковим наказом.

Болеслав пограбував Київ та сам обсадив замок

Знай пана

Це, мабуть, не до речі, бо тоді король уже був у похилому віці

Болеслав поставив залізні стовпи в Дніпрі

Король Болеслав, спонуканий тією кривдою, негайно зібрав з постоїв своїх воїнів, яким віддав на пограбування весь Київ, також забрав замок із Святополкових рук й обсадив своїми, забрав скарби, закував у кайдани найзнатніших (як Ярославових, так і Святополкових) руських панів і бояр, а дві княжі сестри, Володимирові дочки (з котрих одну — Предиславу, як пишуть руські літописи, ґвалтував), вивіз до Польщі, інші замки біля Києва, коли втік Святополк, обсадив поляками та на відзначення перемоги посередині ріки Дніпро, там, де Сула в нього впадає, поставив два залізні стовпи, а потім на початку весни з великою здобиччю рушив до Польщі.

А Ярослав, маючи в нього пильних шпигунів, з великим військом ішов за ним і догнав його над рікою Бугом, проте не посмів одразу напасти на нього, а ждав відповідного часу й нагоди, коли б воїни роз'їжджалися від нього по домівках.

---

* Переклад Михайла Білика.

Але Болеслав, почувши про його засідки, негайно зібрав своїх воїнів і лицарство і, надихнувши їх прекрасною промовою, відповідною до часу, вишикуваних та запалених першою перемогою проти русичів, повів до бою.

Руська битва з поляками

Також Ярослав з руськими та варязькими загонами стояв напоготові на полі бою. Отож, коли з великим розгоном зіткнулись обидві сторони, русичі й варяги, побачивши мале військо поляків, дедалі сміливіше натискали, злегковаживши їх. Однак Болеслав, сам справно виконуючи обов'язки полководця й відважного лицаря, розгромив і вибив до ноги передовий руський загін, в якому з варягами був сам Ярослав. Після цього руські загони змішалися і почали втікати в різні боки по полях. Дуже багато полягло на полі бою, але набагато більше — під час втечі. *„Тож Буг, кажуть, червонів кров'ю вбитих"*,— пишуть Длуґош і Кромер (кн. 3), Меховіта (кн. 2, розд. 6, с. 29). Чимало потрапило в неволю до поляків. Поляки забрали обози і намети та військові хоругви. Сам князь Ярослав, скинувши з себе одяг і княжі відзнаки, міняючи коней, ледве втік та опинився аж у Великому Новгороді. А поляки, збагачені такою великою перемоґою і здобиччю, повернулися до Польщі.

Ярославове руське військо втретє розгромлене поляками

Свідчення

Король Болеслав, дякуючи Господові Богу за ту перемогу та щасливе повернення, щедро обдарував зі здобичі костел у Гнєзні й набудував багато храмів і монастирів. Збагатив шляхту та інше лицарство, що виявили мужність; немало воїнів простого роду перевів у шляхту.

З цього часу русичі назвали короля Болеслава Хоробрим, тобто відважним, сміливим і завзятим мужем. Поляки сьогодні звуть його Хробрим. Він же збудував за милю від Вісліци замок Хробеж.

Чому русичі назвали Болеслава Хоробрим

Усі руські літописи не подають жодної згадки ні про другу, ані про третю битву й поразку Ярослава від Болеслава — тільки про першу, коли Святополк, узявши на допомогу польського князя Болеслава (як вони пишуть), розгромив Ярославові сили і т. д. Про це написано вже раніше. Після відходу Болеслава до Польщі Ярослав рухався до Києва, маючи на підмогу кілька тисяч варягів. Але Святополк, якого русь називає Окаянним, з печенігами заступив його дорогу в тісному місці. Тоді Ярослав, коли став табором на тому місці, де Святополк замордував їхнього брата — святого Бориса, підніс руки до неба і з плачем мовив: „Ото кров мого брата взиває тебе, Господи Боже, як невинного Авеля, за яку ти сам вели помститися!" І сказавши це, з великим натиском ударив на Святополкове військо та взивав убитих братів Бориса й Гліба, щоб молилися за нього до Господа Бога. Так з Божою допомогою Ярослав розгромив Святополкові війська, тож той заледве сам утік до печенігів, знову зібравшись з якими, дуже швидко з великими силами прибув проти Ярослава, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 11, с. 25).

Буття, гл. 4

Ярослав завдав поразки братові Святополку

Руські хроніки згадують лише одну битву Святополка, в якій він зазнав поразки

Також Ярослав, підбадьорений першою нещодавньою перемогою, зустрівся з ним на світанку у п'ятницю над рікою Ольхою, де в жорстокій

і кривавій битві дощенту розбив і розгромив усі сили Святополка й печенігів — так, що сам переможений Святополк ледве втік у Берестя до намісника польського короля Болеслава, а звідтіля поїхав до Гнєзна, до самого короля, бажаючи знову просити порятунку, але в дорозі, заражений раптовою несподіваною хворобою, помер і похований у невідомому місці, як пишуть Кромер, Длуґош і Меховіта.

Святополк удруге втік до Польщі

Страшна Святополкова смерть

Проте руські літописи стверджують, що Святополк, будучи розгромлений Ярославом, утік з побоїща і волею Божою опутав його шайтан та пошарпав так, що він не міг сидіти на коні, і пробігши Польський край, прибіг на пустиню між Чехією та Ляхією, і там закінчив своє безчесне життя (як вони думають про нього). І аж до сьогодні є там прірва, де він провалився, з неї виходить їдкий сморід — на об'явлення людям.

Так після Святополкової смерти припинилися на Руси міжусобиці, а Ярослав почав панувати в усій Русі.

Розділ другий

Ярослав Володимирович, самодержець усієї Руси Року 1009

Ярослав Володимирович, Святославів онук, Ігоря й Ольги правнук, другий руський християнський самодержець, після смерти окаянного брата Святополка 1009 року від Господа Христа почав безпечно панувати в Києві, Володимирі й Великому Новгороді та в усій Русі.

І співчуваючи невинній смерті брата Гліба, якого вбив злобний брат Святополк, послав попів шукати його тіло в Смоленській пущі. Коли знайшли його, Ярослав наказав покласти в достойну труну й відвезти до Вишгорода. Там же поклав його біля другого брата — блаженного Бориса. Потім тих братів, змінивши їм по смерті імена: одному — на Давида, другому — на Романа, київський митрополит, з дозволу константинопольського патріарха, підніс їхні тлінні останки та обох визнав святими, бо в непорочності життя прийняли від Святополка майже мученицький вінець. Їхнє свято русь відзначає кожного року 24 липня.

Князь Борис і Гліб визнані в Русі святими

А коли в Ярослава народився син Володимир, князь збудував у замку церкву імени Пречистої Богородиці із золотими воротами, також поладнав Золоті ворота, пошкоджені польським королем Болеславом, спорудив нові будівлі на київському замку та, викликавши ремісників з Греції, звів велику церкву Софії, тобто Божої мудрости, на зразок тієї, яку я сам бачив у Константинополі, сьогодні осквернену турками. Хоча храм у Константинополі вчетверо більший і коштовніший, оздоблений мармуром, алебастром, яшмою.

Церква Софії в Києві

Потім повстав проти Ярослава його небіж Брячислав, син Ізяслава, полоцького князя, та забрав у нього Великий Новгород. Але Ярослав не дав йому довго висиджуватися, поспішно прибув з Києва та розгромив Брячиславове військо так, що той заледве сам утік. Після цього Ярослав вирвав Новгород з-під його влади.

Цього немає в руському літописі — лише в Длугоша й Меховіти (с. 25)

Меховіта: „Ярослав переміг князя косогів Редедю у двобої“

Ярослав зустрівся в поєдинку й виграв

Того ж року Редедя, князь з Коршохону, як пишуть Длуґош і Меховіта (правдоподібно, має бути — з Коршуну), збунтувався проти Ярослава, якого той, викликавши на поєдинок, переміг, і вбивши власною рукою, наклав данину на його косхогонських (але краще — коршунських) людей.

Тмутороканський князь Мстислав

Відразу тоді рідний брат Мстислав, князь з Тмуторокані, зібравшись із хозарами та косогами, за нерівних сил розпочав війну проти Ярослава й вирушив до Києва.

Варахімовський князь Якуй

Ярослав двічі зазнав поразки від Мстислава

Також Ярослав, бажаючи відбити той напад, закликав на допомогу Якуя (а русь пише — Афріка Акуна), ворахімовського князя, за Меховітою, або варязького. І коли зустрілися вони в битві над Дніпром, Ярослав двічі зазнав поразки, а Київ перейшов під Мстиславову владу.

Але Мстислав добровільно послав посольство до брата Ярослава і, повертаючи йому Київ й обіцяючи безпеку, сказав йому: „Візьми, милий брате, Київську столицю та пануй у ній на свій розсуд як старший, а мені віддай добровільно уділ на другій стороні Дніпра в Сіверському краю“ І так помирилися доброзичливо. І Ярослав знову осів у Києві, а Мстислав — у Чернігові.

У той час в Ярослава народився син Всеволод.

Руські літописи не згадують про ту битву та захоплення Києва і про подальше повернення його Ярославові братом Мстиславом, лише, що помирилися і поділилися: той узяв по Дніпро, а Мстислав — уділ у Сіверську. Але Длуґош, Меховіта (кн. 2, розд. 10) і Кромѐр (кн. 3) пишуть докладніше про це.

Перші турецькі й татарські війни в християнських землях

Татари захопили Єрусалим

Майже в той час татарські племена, вийшовши від Кавказьких гір, підкорили під свою владу Вірменське, Каппадокійське і Бітинійське королівства, загарбавши майже всю Азію й Сирію. 1012 року вони захопили святе місто Єрусалим. А згодом з малих і нікчемних зачатків свого народу з плином часу зміцнили й розширили таку велику й могутню свою Турецьку державу, яку ми тепер бачимо, згідно з бридкою Магометовою вірою, через ледарство, недбалість і взаємну ворожнечу християнських кесарів та інших володарів.

Руське військо до Константинополя

Русичі розгромлені греками під Константинополем

Пізніше, за свідченням руських літописів, київський монарх Ярослав відправив свого молодшого сина Володимира і воєводу Вишату з військом до Царгорода, або Константинополя, домагаючись від грецьких кесарів Корсуня в Таврії. Але греки, добре підготувавшись, вирушили на битву в полі, розгромили руські війська та спіймали воєводу Вишату, а Ярославів син Володимир ледве втік з побоїща до батька в Київ.

Потім через чотири роки Ярослав уклав угоду про союз із царгородським кесарем, і випустили з константинопольського ув'язнення руського воєводу Вишату разом з іншими товаришами та боярами.

Розділ третій

Наступного року Ярослав призначив сина Володимира на Великоновгородське князівство. Також призначив грека Іларіона митрополитом у Київ, у святу Софію, а свого брата Судислава, псковського князя, спіймав і ув'язнив у Порубі.

Псковський князь Судислав спійманий братом

У тому ж часі почали в Києві копати печери для гробів, за почином якогось Антонія, якого русь уважає святим.

Київські печери

Потім руський самодержець Ярослав 1018 року зібрав велике військо з русичів, варягів і печенігів та несподівано вирушив до Польщі проти короля Болеслава Хороброго. Проте король Болеслав, дізнавшись про нього від шпигунів, випередив його — пішов на Русь і розташувався в руських володіннях над рікою Буг, не чекаючи ворога вдома.

Ганнібалів підступ проти італійців і польський — проти русичів

Ярослав також, прибувши з величезними загонами, розташувався табором з іншого боку Бугу, навпроти поляків, у Божий недільний день. Через пошану до того свята король Болеслав не думав і не хотів розпочинати битву. Також частково для того, щоб дізнатися про чисельність ворогів, про їхній порядок, дії й замисли. Але щастя і фортуна мають велике значення для успіху у війні. Часто через зовсім незначні причини людські задуми чи поради (ведучи до кращого чи гіршого наслідку) змінюються на протилежні, а то й зовсім відміняються. Так конюхи, візники й кухарі (ті — коні напуваючи в Бузі, що розділяв руські й польські обози, тамті — виполіскуючи м'ясо) спершу почали чвари з русичами камінням з пращ, стрілами та в'їдливими словами.

Руське й польське військa над Бугом з незначної причини розпочали битву

Пізніше, коли на той шум з обох сторін зібралося їх більше, спонукали до битви обидва війська, стріляючи один в одного: ті — з луків, інші — з метавок. Польські озброєні загони в бойовому порядку швидко переправилися через ріку та з обох сторін почали величезну битву. Одначе русичі, ще добре не підготовані до бою і без належного порядку, не могли витримати першого й другого нападів поляків, стали відступати й утікати по широких полях і поблизьких лісах.

Битва русичів з поляками

Також князь Ярослав, майже примушений своїми, втечею врятував своє життя. І щойно за князем усі руські і печенізькі загони втікали в усі боки, хто куди міг, у безпечні місця. На полі бою загинуло дуже багато, але, мабуть, більше — розпорошених по різних полях.

Ярослав утік з битви, вчетверте зазнавши поразки від польського короля Болеслава

А король Болеслав роздав воїнам дуже багаті обози з великою здобиччю. І користаючи з перемоги, рушив далі в Руський край, де силою здобув чимало замків, а інші, які добровільно здалися на його ласку, загарбав. Тоді уклав перемир'я з Руссю, наклав помірну данину на ті землі й замки, які забрав у Ярослава.

Польський король Болеслав Хоробрий помер

А сам з військом повернувся до Польщі, де згодом помер 3 квітня 1025 року, знеможений великою працею і воєнними турботами, у віці 58 років і на 25 році королювання.

Тієї війни й Ярославової поразки не згадують руські літописи — лише наш Вінцентій Кадлубек, Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 7, с. 29) і Кромер (кн. 3), а також Ваповський та ін.

Ярослав з руським військом руйнує Польщу

Польські колонії на Русі

А тим часом 1025 року київський монарх Ярослав і його брат Мстислав, самодержець Сіверської землі, почувши про смерть польського короля Болеслава Хороброго, з великим військом вторглися до Польщі і спустошували та плюндрували ті краї, які Болеслав колись вирвав з-під руської влади, здобули Червень і Перемишль та інші замки. Вибивши поляків, русичами своїми осадили, також забрали в неволю багато поляків — селян, орачів і робітних людей, щоб орали ріллю та заселили ті місцевості, що раніше були пустими через часті війни.

Русичі зазнали поразки в Польщі

А коли русичі вдруге вторглися наскоком до Польщі без своїх князів, розгромив їх Мечислав, або Мешко, син Болеслава Хороброго, котрий щойно вступив на польський престіл після батькової смерти.

А коли помер Ярославів брат Мстислав Володимирович, сіверський князь, поховали його в церкві святого Спаса, яку він сам збудував. А брат Ярослав, заволодівши всією його Сіверською державою і приєднавши її до київської столиці, почав тоді називати себе основним і законним самодержцем або монархом і царем усієї Руси.

Печеніги розгромлені під Києвом

А в той час, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 12), печеніги з великим військом обложили Київ. Проти них швидко приготувався Ярослав і, несподівано прибувши, напав на їхній табір і так переляканих раптовим нападом розгромив, вибив і розпорошив. Також чимало втікачів загинуло в Дніпрі, а інших спійманих, як худобу, без числа забрали в неволю.

На відзначення тієї перемоги він спорудив у Києві церкву *Софії*, тобто Божої мудрости, позолоченою бляхою накрив вежу біля неї та обдарував чашами й золотим і срібним посудом, книгами й дорогим церковним одягом і збагатив прибутками. У цій церкві призначив першим митрополитом грека Іларіона (про що ми вже згадували в руській хроніці). Також великим і майже надлишковим коштом збудував міські ворота з боку Польщі, відповідно до своєї та міської могутности, їхній верх і арку оздобив позолоченою бляхою та наказав називати Золотими воротами, або Золотою аркою.

Згодом, коли другий польський король Мечислав, син Болеслава Хороброго, нікчемний і лінивий, помер 15 березня 1034 року від Господа Христа в Познані, де й був похований, його дружина — королева Рікса, через свої примхи, зогидилася полякам і виїхала з Польщі до Німеччини

з малим сином Казимиром, єдиним першим спадкоємцем Польського королівства, який потім вступив до монастиря в Клюні. А на Польщу без зверхности володаря кожен, кому не лінь, нападав і знущався над нею — як чехи, німці, угорці, так і погани пруси з литвою.

Бідна Польща без володаря зусібіч вимучена

Побачивши це, київський монарх Ярослав, самодержець усієї Руси, не бажаючи також даремно пропустити нагоди, зібрав велике руське військо й одних сушею пустив загонами на руйнування і спустошення польських земель, а друге військо відправив човнами рікою Буг до Підляшшя і до тих земель, де сьогодні Мазовія. І так, вогнем і мечем завоювавши чималу частину Польщі та підкоривши під свою владу кільканадцять замків з містами й обсадивши руссю, з великим набутком повернувся до Києва.

Ярослав з русичами завоював осиротілу без володаря Польщу

Потім, як пишуть Длуґош, Кадлубек і Меховіта (кн. 2, розд.15, с. 41), той же Ярослав, монарх або самодержець усієї Руси, бажаючи помножити свої скарби й розширити кордони та прагнучи безсмертної слави, приготував велику водну армаду кораблів, галер і човнів у гирлі ріки Дніпра, де вона впадає в Понтійське море. З тією армадою другий раз відправив морем свого старшого сина Володимира до Константинополя і до інших грецьких міст з великим руським військом. Але коли наближалися до Константинополя, на морі зірвався великий вітер і хвилі розпорошили кораблі й руську армаду, тож русичі ледве прибилися до берега. І як тільки вийшли вони на землю, напали на них воїни грецького кесаря і так довго греки шматували й шарпали їх з різних боків, аж поки русичі, опам'ятавшись, хоробро розпочали з ними бій, надаючи перевагу чесній смерті над скромним життям, і так переважаючою відвагою розгромили греків, а самі, втративши армаду через морську бурю, зі своїм князем Володимиром Ярославовичем у мирі повернулися додому. Так це описують деякі руські літописи, Вінцентій Кадлубек, Длуґош і Меховіта.

Руське військо — водою вдруге до Константинополя

Русичі, з відчаю зустрівшись у бою з греками, розгромили їх

Натомість Сігіберт, стародавній історик, оповідає у своїй хроніці, що руський король або цар, побачивши, що греки зайняті війною проти сарацинів і що їхні війська також розкидані по різних морських островах для сторожі проти поган, відправив з Руського краю Понтійським морем до Константинополя тисячу або й більше кораблів. Почувши про це, грецький кесар Роман Агіропіль теж послав свою армаду проти русичів. Там грецькі воїни, метаючи на руські кораблі запальні ґноти й вогняні кулі та майстерно приготовану палаючу смолу, багато їх запалили та потопили, також постинали частину спійманих людей із захоплених кораблів, тож мало живих утекло до Руси.

Сігіберт про війну руського князя з греками

Тогочасна могутність руської армади на морі

Того грецького кесаря Романа Агірополя власна дружина втопила вночі в морі

Десь у той час помер Ярославів син Володимир, князь Великого Новгорода. Там же і поховали його в церкві святої Софії, яку збудував Ярослав, а монарх Ярослав посадив на Новгородське князівство другого свого сина на ім'я В'ячеслав.

В'ячеслав — новгородський князь

І коли поляки, спонукані нападами різних ворогів та внутрішніми чварами, з труднощами привезли Казимира І Мечиславовича з

клюнійського монастиря на Польське королівство й 1041 року коронували в Гнєзні, відразу Казимир, будучи новокоронованим королем, за мудрою порадою коронних сенаторів, встановив і затвердив перемир'я і вічну дружбу з руським монархом Ярославом, одружившись з його рідною сестрою Марією, дочкою Володимира Святославовича й грецької кесарівни Анни. Справивши весілля у Кракові, там же перехрестили її на римську віру, коли сама добровільно відступила від грецької, і дали їй нове ім'я Доброгніва. Потім коронували її у Гнєзні. Казимир узяв за нею велике придане золотом, сріблом і різними коштовностями і, крім того, допомогу проти кожного ворога від її брата Ярослава.

Перемир'я і порідненння польського короля Казимира з Ярославом

Водночас польський король Казимир, на знак вічної та непорушної дружби, подарував своєму шуринові, самодержцю Ярославові право й замки, котрі мав у Русі його дід Болеслав Хоробрий, а Ярослав також рятував його руським лицарством від німців, мазурів, пруссів, литви і чехів.

Потім приїхали до Києва три архимандрити-ченці, вчені люди з Греції, та перенесли мощі двох убитих князів Олега й Ярополка Святославовичів, Ярославових дядьків, та поховали їх у Володимирі в церкві Пресвятої Богородиці.

Олег і Ярополк причислені до руських святих

Прибув також із Царгорода митрополит Георгій й приніс мощі святих мучеників Бориса й Гліба, Ярославових братів, 2 травня 6580 року від створення світу.

А самодержець усієї Руси Ярослав Володимирович, знесилений частими воєнними трудами і втомлений глибокою старістю, нагадував своїм синам, щоб кожен із них залишався на своєму уділі, щоб дружньо обороняли свої кордони, щоб поважали своїх радних бояр, щоб дбали також про те, аби їхні піддані більше любили їх за ласку, ніж боялися їхньої суворости, щоб остерігалися ледарства й розкоші, котрі є згубними для монархії.

Повчання Ярослава синам

А пізніше так поділив князівства між ними: старшому Ізяславові дав Київську столицю, Святославові, або Стославові,— Чернігів, Всеволодові — Переяслав, Ігореві, або Григорові,— Смоленськ і Володимир, В'ячеславові — Псков і Великий Новгород. Хоча Меховіта пише, що Григорові дістався Володимир, а В'ячеславові — Смоленськ.

Уділи Ярославових синів

Потім 7 листопада — у віці 76 років — помер Ярослав. Похований у Києві в церкві святої Софії, яку сам збудував, у каплиці святого Григорія. Незабаром після нього, як пише Длуґош, померли два його сини: смоленський князь В'ячеслав і володимирський — Григорій.

Помер руський самодержець Ярослав

Згодом три брати Ярославовичі випустили з Поруба свого дядька Судислава, який одразу став ченцем.

Ярославові сини після батьківської смерти, забувши його побожне навчання про взаємозгоду й братню любов, стали затівати внутрішні війни та наїзди на уділи один одного. Бо Ізяслав, якому дістався Київ, і Всеволод, який державу Переяславське князівство, збунтувалися

Внутрішні чвари русичів

проти брата В'ячеслава, полоцького князя, і хитро його спіймали з двома його синами та посадили до в'язниці в Києві. Коли київська і полоцька шляхта стала вимагати, щоб його з синами випустили з несправедливого ув'язнення, Ізяслав під жодною умовою не захотів виконати їхню просьбу. Руські шляхтичі, побачивши, що він по-тирански поводиться з братом, негайно збунтувалися і визволили силою і насильством з в'язниці В'ячеслава та двох його синів і, вигнавши власного пана Ізяслава за його жорстокість, відбитого з в'язниці його брата В'ячеслава поставили собі володарем на київський престіл, а Ізяслав, сумніваючись у своїй силі, вигнаний з держави, втік до свого родича, польського короля Болеслава Казимировича Сміливого, прохаючи його про допомогу.

В'ячеслава з в'язниці посадили на київський престіл

Це так про те пишуть Длуґош, Ваповський і Меховіта (кн. 2, розд. 18, с. 44), і Бельський. Але руські літописи цього не згадують, як і не подають жодної згадки про польського короля Болеслава, який мав би двічі привести Ізяслава до Києва. Це ми тут викладаємо за згаданими гідними довір'я істориками, які в усьому одностайно погоджуються, як чотири євангелісти, і, крім того, п'ятий Кромер *(кн. 4 у „Болеславі Другому")*.

1058 року від Христа, після Казимирової смерти, син Болеслав II, на прізвисько Сміливий і Щедрий, був обраний на Польське королівство й у Гнезні коронований зі своєю дружиною Візеславою, єдиною донькою руського князя (не згадують котрого).

Приїхали до нього за порятунком три знатні князі, вигнані зі своїх батьківщин. Спершу Бела, рідний брат чеського князя Вратислава, та вигнаний братами з двома синами — Мстиславом і Святополком, Ізяслав Ярославович, великий київський князь. Того король Волеслав замислив спочатку впровадити на вотчину як родича. І, зібравши велике військо з польського лицарства і старанно й ретельно підготувавши все необхідне для війни, вирушив з князем Ізяславом і двома його синами — Мстиславом і Святополком, прямо до Руси в належному порядку. І коли вони наблизилися до Києва, тут же князь В'ячеслав з чималим руським військом та з допоміжними загонами варягів і печенігів заступив їм дорогу біля Білгорода, бажаючи в полі зустрітися з ними. Але, побачивши кількість і могутність сил польського Болеславового та Ізяславового війська, відразу потайки втік зі свого війська з малою дружиною, якій звірився в цьому, й опинився аж у Полоцьку. Його лицарство, дізнавшись, що їхній володар покинув їх на кровопролиття, а сам утік, також усе розбіглося в різні сторони та розпорошилося. У тій тривозі тремтіла вся опечалена Русь. Кияни задумали піддатися, проте їх тривожив страх перед розгніваним Ізяславом, попереднім їхнім паном, якого вони самі прогнали з князівства. Тоді вони попросили князів: переяславського Всеволода й чернігівського Стослава про швидку підмогу для відсічі поляків. Якщо вони не захочуть цього вчинити, то хай якнайшвидше про це повідомлять, бо вони хотіли спалити місто

Польський король Болеслав Сміливий з Ізяславом — до Києва

В'ячеслав утік зі свого війська до Полоцька

Руська тривога

Русичі хотіли втікати до Греції

Київ і замок, а самі з жінками та дітьми готувалися втікати до Греції й Таврії.

Посольство

Князі Всеволод і Стослав говорили їм, щоб залишалися при добрій думці й надії, щоб не турбувалися, а самі відправили послів до брата Ізяслава, просячи, щоб простив милу вітчизну та своїх підданих, прийняв у ласку Київ, який піддається, щоб відправив військо й ляхів. Якщо він не може присмирити розгніваного ума через печаль свого вигнання, то нехай сам, згідно зі своєю волею, карає винних та не віддає полякам наймилішої вітчизни, сяк-так заслуженої, в неволю та на пограбування, і пригадавши собі, щоб подумав, що не виграв і даремно загинув також їхній дядько Святополк, який теж тими ж поляками був упроваджений на київський престіл.

На те посольство Ізяслав відповів братам: „Я не хочу чинити жодного насильства своїй вітчизні, тільки маю переконатися, що кияни справді такої мислі й охоти, як кажуть". Після цього польський король Болеслав та Ізяслав з військом наблизилися до Києва.

Покарання киян

І спочатку Ізяслав послав свого сина Мстислава з кількома загонами добірного лицарства, який, коли його впустили до Києва, негайно захопив й обсадив деякі оборонні місця та, захопивши найвизначніших бунтівників та винуватців вигнання його батька, одним лише 70 боярам наказав стяти голови, інших осліпити. Батькові Ізяславові та королю Болеславу він сповіщав через гінця, що в Києві все спокійно, тому король та Ізяслав спокійно рухалися до Києва, а міщани й бояри на 7 миль вийшли з міста Києва до них, радо приймаючи Ізяслава як володаря, піддаючись йому. Так 2 травня вони в'їхали до Києва.

Київ добровільно піддався Ізяславові

Полоцьк узято

А король Болеслав, посадивши Ізяслава на батьківській столиці, послав з ним частину свого польського війська проти В'ячеслава до Полоцька, але коли В'ячеслав утік до варягів, узяв Полоцьк. І так, через те, що вони добровільно піддалися з усіма передмістями, Ізяслав дістав Полоцьке князівство та призначив у ньому князем свого сина Мстислава, а коли незабаром той помер, посадив на Полоцьке князівство свого другого сина Святополка, чи, як пише русь, Стополка-Михайла, і там залишивши його з частиною свого війська, сам з поляками повернувся до Києва.

Довгий відпочинок

Також король Болеслав, розташувавши воїнів і своє польське лицарство по містечках і київських садибах, сам перебував у Києві впродовж літа й зими, милуючись блаженством околиці й київською розкішшю та дивної краси вродою й гарною поставою русоволосих і чорнобривих дівчат.

А Ізяслав усьому лицарству польського війська протягом усього часу давав щедре харчування й одяг. Крім того, багато обдарував короля і все його лицарство, відповідно до заслуг.

Розділ четвертий

Король Болеслав, пробувши в Києві літо й зиму, підняв своїх воїнів з постоїв, ідучи до Польщі, вторгся в Перемишльську землю Руського князівства — або спонуканий якоюсь кривдою, або також тому, що Перемишльське князівство було руське, батьківщина його жінки Вишеслави. Малі містечка, які траплялися йому по дорозі, легко захопив за першим заходом. Але як тільки дістався самого Перемишля, побачив трудний доступ до нього, бо ріки Сян і Вяр, що омивають місто й замок, у той час дуже розлилися. Крім того, місто було укріплене валами й ровами. До того ж, там була велика кількість людей (як міщан і селян, так і шляхти), що мужньо оборонялися, повтікавши туди з жінками і з майном з навколишніх теренів через ворогів-поляків. Також замок на високому пагорбі, величезними вежами й мурами добре укріплений і важкий для здобуття у ті часи, захищав другу сторону міста. Одначе король Болеслав переправився через ріку Сян до міста досить глибоким бродом, хоча русичі хоробро обороняли переправу. Опісля всіма силами він почав штурмувати місто. Русичі теж боронилися не ліниво і частими вилазками шарпали поляків, зайнятих штурмом, але з великою шкодою для себе були поляками відкинуті й відбиті до міста. Нарешті, засумнівавшись в обороні міста та не витримуючи довших ударів поляків за міськими валами, всі відступили до замку. І четвертого дня від початку штурму здобуте місто, повне великого багатства, скарбів та всякого майна, король віддав на пограбування своїм воїнам, а замок, який був малодоступний і важкий для здобуття через природне розташування та чисельність оборонців, обложив навкруги зусібіч, бажаючи виморити оточенців голодом або спрагою, бо в замку не мали жодної криниці, тільки з ріки Сян мусили носити воду нагору — з великими труднощами й небезпекою через поляків, котрі стріляли звідусіль. Проте русичі довгий час оборонялися досить хоробро й відважно. А коли, нарешті, поз'їдали худобу, коней та шкіри з них, майже до кінця вимучені голодом і моровою пошестю через сморід, нужду і незвичні для людей харчі, на початку літа здали замок, випросивши собі життя і ті речі, які могли винести зі собою в руках.

Болеслав обложив Перемишль

Хоробра оборона русичів у Перемишлі

Перемишль узятий поляками

А король Болеслав, здобувши перемишльський замок, негайно наказав відремонтувати його та більш красиво забудувати, разом з містом, і сам там зимував, розташувавши воїнів по навколишніх постоях.

Діялося це 1069 року.

Майже в той час угорський король Бела (якого також Болеслав ще перед Руською війною впровадив і посадив на королівство) на третьому році свого королювання у фільварку Демес був убитий колодою, що впала на нього. А його сини Гейза, Владислав і Лямперт приїхали знову з Угорщини до Болеслава, прохаючи допомоги проти Соломона, якого кесар впровадив з німецьким військом на Угорське королівство.

Угорський король Бела вбитий колодою

Болеслав — до Угорщини

Тож Болеслав з готовим військом з Перемишля прямо через гори пішов до Угорщини (майже в жнива), де так погодив протилежні сторони, що Соломон, зять кесаря Генріха, залишився коронованим королем у двох частинах Угорщини, а три сини покійного Бели: Гейза, Лямперт і Владислав — у третій частині Угорського краю взяли свої уділи, вживаючи княжого титулу.

Польський король Болеслав Сміливий — знову до Руського краю

А король Болеслав, діставши великі дари від короля Соломона й від Беловичів та повернувшись до Польщі, відразу вдруге вирушив з великим військом до Руси проти Святослава, або Стослава, й Всеволода, руських князів (переяславського й чернігівського), тому, що вони другий раз вигнали з Київського князівства брата Ізяслава (з жінкою та синами), котрого Болеслав привів до Києва, перемігши Всеволода й Святослава, як пишуть *Вінцентій Кадлубек у „Дзеркалі історії", Длуґош, Меховіта, Бельський, Ваповський та ін.*

Та позаяк руські літописи не всюди погоджуються з ними, тому тут коротко викладу саму суть з руського літопису, не змішуючи її з польськими й іншими сторонніми істориками. Він так просто починається: „Опісля, коли помер великий київський князь Ярослав Володимирович, три його сини випустили з Поруба свого дядька Судислава, який одразу став ченцем, а Ігор помер у Смоленську. І поділили Смоленськ на три частини.

Сама суть руського літопису

Ігор збудував у Переяславі кам'яну церкву св. Михайла.

Також помер чернець Судислав.

А в київського князя Ізяслава народився син Стополк-Михайло.

Народився у Стослава син Олег, а після нього другий — Давид, тоді третій — Гліб.

А потім прийшли половці до Руського краю. Проти них вийшли три Ярославичі: Ізяслав, Стослав і Всеволод. І, будучи на Ользі, з'єдналися. Та через Божий гнів християни зазнали поразки, й утекли руські воєводи з великою кількістю воїнів.

І народився у Всеволода син Ростислав, а після нього другий — Володимир.

А Стослав послав свого сина Гліба на князівство до Тмуторокані.

Той Володимир Всеволодович потім був названий Мономахом, тобто

Ізяслав збудував монастир св. великомученика Димитрія.

Була війна великого князя Ізяслава з половцями, і була немала битва з обох сторін. Нарешті русь перемогла половців, й Ізяслав з перемогою повернувся додому.

тим, хто сам на сам зустрічається в поєдинку

А його брати Ярославичі — Всеволод і Стослав, порушили заповіт свого батька та вигнали Ізяслава із стольного замку Києва.

Стослав осів у Києві, а Всеволод — у Переяславі.

І збудована була церква Пресвятої Богородиці Печерської.

І помер преподобний Феодосій Печерський, а після нього ігуменом став Стефан.

А через короткий час помирився князь Стослав зі своїм братом Ізяславом та відступив Велике Київське князівство своєму братові, а сам поселився у Чернігові.

Тут узгоджується з польськими хроніками

До Руського краю прийшли половці, і проти них вийшли Ізяслав, Стослав і Всеволод. І була з ними битва. І вбито великого князя Ізяслава, а в Києві осів Святослав, або Стослав (інші хроніки пишуть, що Всеволод), а його діти: Давид й Олег — у Чернігові, а Стополк — у Турові.

Потім помер великий князь Стослав Ярославович (похований у Чернігові в церкві св. Спаса), а його брат Всеволод осів у Києві.

Прийшов з Греції митрополит Йоан.

А тим часом помер великий князь Всеволод, що панував багато років, а в Києві осів Михайло-Стополк Ізяславович, Олег і Давид Стославовичі — в Чернігові, а Володимир Всеволодович Мономах — у Переяславі.

Великий князь Михайло-Стополк збудував у Києві кам'яну церкву св. Михайла Золотоверхого. Той великий київський князь Стополк-Михайло за час свого панування вчинив багато шкоди своїм невинним підданим та знищив багато маєтків, інші забрав.

У той час у Києві був великий голод та жорстоке гноблення по всьому Руському краю.

Київський князь Стополк-Михайло ходив походом проти половців разом з Олегом Стославовичем і Володимиром Мономахом та Давидом Ігоровичем, і розгромили вони безбожних поган та з користю повернулися додому.

І потім була сутичка Мстислава й Стополка з Давидом Ігоровичем в урочищі під Володимиром. І загинув підбитий стрілою Стополк. І осів у Києві Володимир Всеволодович Мономах.

Прийшов з Царгорода митрополит Никифор.

А Володимир Мономах збудував у Смоленську кам'яну владичу церкву Пресвятої Богородиці.

У Володимира Мономаха народився син Григорій.

Також помер чернігівський князь Давид Стославович, а його син Стоса Давидович прийняв чернечий сан у Печерському монастирі і назвали його Микулою.

Рід московських князів

І помер чернігівський князь Олег Стославович, а син його Стослав осів у Чернігові.

Прийшли половці до Треполя, і Володимир вирушив проти них зі своїм братом Ростиславом. Та коли зустрілися загони, втекли наші князі.

Помер великий князь Володимир Мономах, а на київському престолі сів його син Георгій Володимирович.

У Георгія народився син Андрій.

Помер митрополит Никифор; з Царгорода прийшов митрополит Микита і т. д.“

Досі руський літопис.

Розділ п'ятий

Про часті битви з руськими князями половців і печенігів, литовських побратимів, та про первісне походження їхнього народу

Хоча тут ітиметься про війну русичів з половцями, але мені здається, що буде доречно коротко пояснити читачеві ясніше походження їхнього народу.

Половці й печеніги були народом войовничим і лицарським, з народу готів і кімврів (названих *від Кіммерійського Босфору*), з яких я також переконливо вивів походження гепідів, литвинів і давніх пруссів. Ваповський і Бельський (с. 239), доводячи це в „Казимирі Першому" в діяннях польського короля, взятого у монастирі, так говорять: „Народ печенігів і половців, і ятвягів — це власне литва; вони різнилися між собою лише мовою, як поляки з руссю, і жили на Підляшші, де сьогодні Дорогичин".

Литвини й ятвяги — з печенігів та половців

А ті половці й печеніги в ті часи мали свої поселення, які простягалися з півночі на схід над озером Меотіс і Понтом Евксінським, або Чорним морем, також мали свої кочовища у степах над ріками Танаїсом і Волгою та в Таврії, яку нині називають Перекопською ордою. Там через сусідство, побратавшись із наймогутнішими в той час на морі італійцями-генуезцями, які тримали Таврію, і з італійцями та бессарабами також збудували Манкоп, Кіркель, Крим, Азов, Кафу, названу греками і латинянами Феодосією, Кілію, або Ахілею, Монкастр, або Білгород, Торговища. Хто бував у Диких Полях, той міг там ознайомитися з тими місцями. Бо самі половці більше жили в степах під наметами, везучи на возах усе своє майно, як сьогодні татари, що зазначає Меховіта (кн. 3, розд. 31, с. 120). Також інші історики звуть тих половців готами, і слушно. І тому, що були вони по сусідству з Руським князівством та межували з Грецією, Волощиною та Польщею, завдавали їм великої шкоди частими нападами, бо ж завжди жили чужою працею, зі здобичі. Але більші війни вели з руськими князями через ближчу прилеглість спільних кордонів. А коли

Названі греками ***номади, або амаксобіти***

Чому названі половцями

помирилися, тоді з руссю чинили напади на Польщу. І русичі прозвали їх половцями, бо жили в полях або тому, що жили з полювання, тобто з мисливства й ловлі звірів, або тому, що грабували, жили з чужого полону й здобичі. А мову вони мали змішану з руською, литовською та волоською.

Половці — до Руси

Згодом, 1058 року від спасенного народження від віків Господа Бога Христа й праведної людини, на початку панування польського короля Болеслава Сміливого й Щедрого, половці, народ простий поганський, зібравшись зі своїм князем Секалом (як свідчить Меховіта (кн. 2, розд. 21, с. 51), вирушили проти руського переяславського князя Всеволода, і провівши бій з двох сторін, 2 лютого розгромили Всеволода та сильно сплюндрували його Переяславське князівство. І це була перша велика поразка з тих, які потім руські князівства довго зазнавали від половців.

Половці вдруге завдали поразки русичам

Ті жорстокі половці вдруге вторглися в Руський край, і їм три князі: київський Ізяслав, чернігівський Святослав і переяславський Всеволод, заступили дорогу біля ріки Ольхи. І як тільки обидві сторони хоробро зіткнулися, перемогу здобули половці, котрі відразу, скориставшись перемогою, розіслали загони вшир і вздовж по Руській землі, вогнем і мечем руйнуючи села та містечка.

Урочище Сновськ, де половці зазнали поразки від Руси

І коли всі свої сили вони повернули до Чернігівського князівства, негайно князь Святослав, не наляканий першою і другою поразками, маючи у своєму війську лише 3 тисячі мужів, 1 листопада 1059 року Божого під урочищем Сновськ, де сьогодні місто Сновськ, вдарив на них. І там полягло велике поганське військо від жменьки русичів. Бо 12 тисяч половців убили на полі бою та їхнього князя Секала, також полонили найзначніших воєвод і лицарство, також відбили в них русичі зі своїм князем Святославом усю здобич, яку вони забрали в Руському краю після двох перемог.

Про внутрішні війни руських князів і вбивство Бориса й Ізяслава київського

Через кілька літ, коли в Києві панував Ізяслав з допомогою польського короля Болеслава Сміливого, почалися чвари між ними, з одного боку, і князями Святославом та Всеволодом — з другого, щодо спільних кордонів і розподілу здобичі, відбитої у половців. Тому київський монарх Ізяслав, не довіряючи своєму лицарству, 1074 року поїхав удруге з жінкою та синами в Польщу до польського короля Болеслава Сміливого, свого двоюрідного брата. Якраз у той час Болеслав повернувся з військом з Угорщини до Польщі.

А князі Святослав і Всеволод 22 березня, в'їхавши до Києва, заволоділи престолом та Ізяславовим князівством.

А коли невдовзі, 21 грудня 1072 року, помер Святослав (похований у Чернігові в церкві св. Спаса), відразу його брат Всеволод вступив після нього на Київське князівство.

Почувши про це, польський король Болеслав Сміливий впровадив до Києва першого київського монарха Ізяслава, двоюрідного брата, з військом, з яким він щойно повернувся з Угорщини. І там під самим містом розпочав з Всеволодом величезну битву та розгромив його, і вдруге посадив Ізяслава на київський престіл.

Про те друге впровадження Ізяслава на Київську монархію польським королем Болеславом пишуть Длугош і Меховіта (кн. 2, розд. 19, с. 46 і розд. 21, с. 51 у тій же книзі), Кромер (кн. 4), Ваповський і Бельський та ін. Але руський літопис свідчить, що брати Стослав та Ізяслав помирилися самі і Стослав відступив Ізяславові Київ, а сам осів у Чернігові

Також старший Ізяславів син Святополк вступив на Новгородське й Полоцьке князівство, бо майже в той час жорстоко та злобно був убитий двома підданими син чернігівського князя Святослава Гліб. Також другий Ізяславів син Володимир осів у Смоленському князівстві, а третій син Ярополк — у Вишгороді. Таким чином, як здавалося, заспокоївся Руський край.

Але інші руські князі — Борис й Олег, спонукані заздрістю, покликавши на допомогу половців, почали руйнувати Руський край. Їм, зібравшись, чернігівський князь Всеволод дав бій 25 серпня в урочищі, названому Зичці, але, переможений, утік, через що втратив свій чернігівський престіл. І будучи дуже пригнічений нуждою, зі своїм сином Володимиром приїхав у Київ до свого брата, київського князя Ізяслава, який радо прийняв його та сумлінно гостив у себе, кажучи: „Я, милий брате, нехай буду тобі прикладом, бо я також, будучи вигнаним з вітчизни, мусив у Польщі шукати прожитку й допомоги і через порятунок поляками повернув усе своє“.

Незабаром, зібравши київське військо, Ізяслав зі своїм сином Ярополком, Всеволодом чернігівським та Всеволодом, сином Володимира, вирушив до Чернігова, в якому в той час перебували князі Борис й Олег, очікуючи допомоги половців. Радив тоді Олег Борисові, промовляючи: „Не починаймо війни проти чотирьох князів, наших братів, бо вони сильніші за нас. Краще попросимо в них миру, на підставі справедливого рішення“ На це князь Борис йому гордовито відповів: „Нехай тебе не турбує жодне старання про перемогу, але з цілковитою надією жди успіху й закінчення битви“, — бо закликав на підмогу велике військо половців-поган, на яких покладався.

Та коли обидві сторони зустрілися в страшному бою, відразу було вбито князя Бориса, Чеславового, або Стославового, сина, який погордував миром.

Вбитий гордий руський князь Борис

Однак і київський князь Ізяслав, коли вже після завершення битви безпечно проходжувався між своїм пішим лицарством, був пробитий списом між лопатками одним воїном князя Олега, який крадькома замішався між тих піхотинців, начебто був з того війська. Від тієї рани князь одразу помер. І його син Ярополк відвіз до Києва та поховав у церкві Діви Марії, в родинній гробниці 1076 року від Господа Христа, з великим плачем усіх підданих. А був той князь Ізяслав високого зросту, великий прихильник справедливості. Про це свідчать Длуґош і Меховіта *(кн. 2, розд. 21, с. 52)*. А те вбивство Ізяслава руський літопис приписує половцям — нібито вони його вбили.

Київський князь Ізяслав у своєму війську після перемоги вбитий

Про чвари руських князів за київський престіл та вбивство власним бояриним луцького й володимирського князя Ярополка Ізяславовича

Всеволод, через убивство Ізяслава діставши Чернігів, віддав його старшому синові Володимиру Мономаху, а другого сина посадив на Турівське князівство. Сам Всеволод після вбивства рідного брата вступив на Київське князівство. Тому інші руські князі, опановані заздрістю, розпочали проти нього війну. Руський князь Роман, прагнучи заволодіти київським престолом, найняв на допомогу за гроші половців та вирушив з ними проти Всеволода, де потім біля Переяслава 2 серпня, за добрим помислом і згодою руських володарів, вони погодилися.

Руський князь Роман убитий

Але половці зчинили бунт, тому що без їхньої поради вони помирилися та вбили князя Романа.

А проти Всеволода повстав Ярополк, син покійного Ізяслава київського, через те, що той узяв і захопив у нього отчу спадщину — Київське князівство. І коли Всеволод міркував про те з усією своєю радою, один воєвода так повчав Всеволода, промовляючи: „Пошли свого сина Володимира з військом проти Ярополка, якого я, випередивши, переможу без бою, обманувши моєю хитрою порадою!“ Тоді приїхав той хитрий руський пан воєвода до Ярополка, говорячи: „Не довіряй своїм панам воєводам, ані своєму лицарству, бо вони хочуть видати тебе Всеволодові, але якнайшвидше їдь до Польщі, як учинив твій батько Ізяслав, прохаючи допомоги для повернення на київський престіл“

Ярополк повернув собі Луцьк

Ярополк одразу повірив цій зрадливій намові, і залишивши матір, дружину та синів у луцькому замку, втік у Польщу до короля Болеслава Сміливого, однак Болеслав, не маючи змоги особисто провадити його до Руси через заворушення, що виникли між ним і польським лицарством, послав з ним польських воїнів, силою яких той повернув собі луцький замок, який здобув і загарбав після його від'їзду до Польщі Всеволод і син Володимир. Крім того, Володимир повернув та обіцяв ще повернути інші замки.

Зрадник Нерадець убив свого пана, князя Ярополка

Потім Ярополк, коли, розпустивши польське військо, їхав саньми з Володимира до Звенигорода, був убитий під час сну своїм улюбленцем — бояриним на ім'я Нерадець, і відвезений до Києва та похований у церкві св. Димитрія. На цьому похороні був київський князь Всеволод із синами Володимиром і Ростиславом та митрополитом Іваном, з боярами та усіма станами Київської Руси.

Той Ярополк, як пише Меховіта, був тихий і покірний, ревнитель духовних, особливо ченців, яким платив десятини з усього збіжжя, з череди й зі стад усілякої худоби, і поки жив, безперервно побожно молився, прохаючи Господа Бога про те, щоб померти такою ж смертю, як Гліб і Борис, його замордовані прадіди, віднесені і причислені руссю до святих, що і випросив.

Того ж 1079 року польський король Болеслав Сміливий убив краківського єпископа св. Станіслава, а сам, 1081 року поїхавши з Польщі до Каринтії, в монастирі Оссії, півмилі від містечка Фельткірхен, дожив віку монахом, прислуговуючи як проста людина. Аж щойно після його смерти монахи знайшли лист та інші ознаки того, що він був польським королем, і спорудили на його могилі осідланого коня, витесаного з мармуру, з таким написом (який недавно бачив сам польський шляхтич Валентин Кузборський): *„Король Польщі Болеслав, убивця святого Станіслава, краківського єпископа“*

Про руйнування Польщі руськими князями і литвою та про їхню поразку

(Про це Длуґош, Ваповський, Кадлубек і Меховіта (кн. 3, розд. 4, с. 28), Кромер (кн. 5) та ін.)

Побачивши слушну нагоду, руські князі: новгородський Володимир, переяславські Давид й Олег, перемишльський Володар і Ярослав Ярополчич, луцький і володимирський князь, зібравшись, з начетверо поділеним військом, вторглися до Польщі за панування на польському престолі Владислава Германа, брата Болеслава Сміливого, котрий поїхав з королівства, вбивши святого Станіслава. І так русичі руйнували Польщу аж по ріку Віслу, і завдавши величезних збитків у людях і майні вогнем і мечем, з великою здобиччю поверталися назад.

Русичі руйнують Польщу

І вже вони увійшли у свої руські землі, радіючи й тріумфуючи зі щасливого успіху на Польській війні, коли в недільний день наздогнав їх Болеслав Кривоустий, син польського монарха Германа, і майже вночі напав на них сонних (бо інакше не міг подолати тієї великої кількости русичів) з величезним криком, і переміг, переляканих та розпорошених, і відбив усю здобич, та з великою славою повернувся до Польщі.

Русичі розгромлені Болеславом Кривоустим

Потім року Божого 1082 руський перемишльський князь Василько Ростиславович, зібравши військо з русичів і половців, прибув до Польщі та, спаливши деякі замки, міста й села, поспішно вивів велику здобич до Руси.

Перемишльський князь Василько сплюндрував Польщу

Розділ шостий

Про поразку руських князів від половців

Всеволод помер від пошести

У той же час, року Божого 1083, лютувало у всіх руських володіннях морове повітря, яким заражений, 13 квітня помер київський князь Всеволод, Ярославів син, похований у церкві св. Софії.

Приклад любови та злагоди

Він був великий ревнитель сиріт й убогих. Залишив після себе двох синів: Володимира та Ростислава. Старший, Володимир, названий Мономахом, чернігівський князь, побоюючись, щоб син Ізяслава Святополк, новгородський князь, не напав на Київське князівство, бо це був спадковий престіл його батька, добровільно покликав його і поступився Київським князівством.

І коли Святополк в'їхав до Києва на віддане йому князівство у Провідну неділю, першу після Великодня, був прийнятий з великими дарами і з радістю всіма станами.

А Володимир Всеволодович вступив на Чернігівське князівство, а його брат Ростислав — на Переяславське.

Насильство над послами — початок усього зла

Половці, почувши, що Ізяславів син Святополк вступив на Київське князівство, відправили до нього своїх послів, щоб уклав з ними союз, як це робив його батько, та відмовився від затриманої данини і взагалі відмінив її. Це посольство Святополк сприйняв як горде й досадне, не зміг того стерпіти, тож схопив і ув'язнив тих послів.

Половці вторглися в Руську державу

Коли про це дізналися половці, то, запалені гнівом, одразу вторглися в руські володіння, руйнуючи, спалюючи та спустошуючи їх. Тому Святополк, збагнувши, що вчинив погано й несправедливо, звільнив тих послів з оков і відіслав до половців, прохаючи в них миру. Коли не зміг його досягти, послав гінців до князів: чернігівського Володимира та переяславського Ростислава, прохаючи, аби ті прийшли йому на допомогу. Вони, зібравши свої війська, прибули до Києва, де дорікали Святополкові, що він проти людського закону вчинив насильство над послами половців, а потім разом з ним повели свої загони до ріки Стутні.

Ріка Стутня

І там довго вагалися, починати чи не починати бій з половцями. Але всі кияни закликали до війни, промовляючи, що вони не хочуть ніякого миру з половцями. Тоді приготувалися русичі проти половців:

Святополк з киянами держав правий край, Ростислав з переяславцями — лівий, а Володимир з чернігівцями — середину. І 26 травня зіткнулись із половцями у шаленому бою з величезним з обох сторін криком і гуком. Святополк, одразу зі своїми переможений половецькими стрільцями, ввечері втік на замок Острополь, а темної ночі приїхав до Києва.

Битва русичів з половцями

Опісля половці вдарили на Володимира й Ростислава, яких також розгромили й розсіяли з військом, а князь Ростислав, утікаючи, потонув у ріці Стутні, бо була в той час повноводна. Його брат Володимир, перебрівши з малою дружиною ріку, оплакував, на другому березі знайшовши, його тіло, яке потім поховали в церкві св. Софії в родинній гробниці.

Князь Ростислав потонув

А половці, здобувши перемогу, з одним військом обложили замок Торч, а з другим вирушили до Києва. Виїхавши супроти них, князь Святополк дав їм бій, але, переможений половцями, лише з двома слугами втік до Києва.

Торч оточений

Святополк удруге переможений половцями

А половці після другої перемоги прийшли до іншого свого війська, що стояло під Торчем, показуючи оточеним русичам полон, здобич і хоругви Святополка, другий раз переможеного. Ті, не маючи змоги довше оборонятися через голод і втративши надію на допомогу свого князя Святополка, здали замок половцям, який вони спалили та з великою кількістю здобичі і руських невільників повернулися до своїх країв, де загинула й померла сила-силенна руси через нагість, холод та всяку нужду.

Половці спалили замок Торч

А київський князь Святополк, знесилений тією подвійною поразкою, невчасно після вчиненої шкоди покаявся й уклав мир з половцями та для підтвердження міцнішої дружби взяв собі за дружину доньку половецького князя Тугорткана.

Але так і не встановився мир у руських володіннях, бо князь Олег, випрохавши допомогу в половців, руйнував волості Чернігівського князівства, вогнем спустошуючи церкви, монастирі, містечка й села так довго, аж Володимир мусив відступити йому стольний замок Чернігів і Сіверське князівство, а сам поїхав до Переяслава.

Олег розпочав внутрішні війни в Русі

Одначе в Чернігівській землі й далі не припинялося руйнування, бо половці, не зупиняючись, спустошували руські волості, хоча були в союзі, і, спіймавши дуже багато християн, повели в нужденну неволю.

Половці руйнують

Крім того, велика сарана, не знати відкіля прилетівши в руські землі, виїла, вигризла й знищила все збіжжя й овочі.

Сарана в Русі

Розділ сьомий

Про поразку половців

Меховіта (кн. 3, розд. 6, с. 61) та Вінцентій Кадлубек

Два половецькі князі Кітан й Ітлар, зібравши свої війська, розпочали війну проти переяславського князя Володимира, що його одного володіння не були ще порушені ними. Тому Володимир, відправивши послів до половців, уклав з ними мир на невигідних і несправедливих умовах, давши їм у заставу свого сина Святослава.

А потім, за порадою свого лицарства і Славяти, посла київського князя Святополка, спершу викрав у половців із закладу свого сина Святослава, коли стерегли його недбало, тоді повбивав половецьких князів Кітана й Ітлара з усім їхнім лицарством. І зібравши військо, київський князь Святополк і чернігівський — Володимир несподівано напали на кочовища й лігвища половців та порубали, помордували й розгромили їх без числа, і з перемогою вивели до Руси їхніх жінок, майно, дітей, череди, стада та верблюдів.

Половці розгромлені русичами

Згодом половці, зібравши нове військо угрів, обложили замок князя Святополка, здобуваючи його впродовж усього літа, й не відступали, аж поки Святополк, пославши дари, не вблагав їх.

Литва і ятвяги — до Руси

А за половцями погани прусси й литва з ятвягами (як свідчать Длуґош і Вінцентій Кадлубек, а також Меховіта) 28 серпня року Божого 1089 з великими силами прибули до Руси та, вшир і вздовж спустошивши руські князівства біля Луцька, Володимира і Львова, відійшли з великою здобиччю.

Невдовзі половецький князь Маняк рушив під Київ, а другий половецький князь Тогоркан, свекор або тесть Святополка, із синами прийшов під Переяслав. Виїхавши проти них, Святополк і Володимир дали їм бій 10 липня над рікою Трубіж, де вщент розгромили половців і де на полі бою загинув князь Тогоркан зі синами.

Половці розгромлені

Але половці, не злякавшись тієї поразки, зібрали нове військо й, прибувши потай, мало що не здобули Київ із замком, а побачивши, що підвела їх надія, спалили церкви, монастирі й навколишні села, а також княжий двір у Берестові.

Половці плюндрують

Про жорстокі і часті (раз у раз) внутрішні війни та згубні чвари руських князів

Руські князі, бажаючи запобігти частим нападам на свої землі хижих половців і дати їм відсіч, зібралися на з'їзд до Києва і, відправивши послів до сіверського князя Олега, просили його, щоб приїхав до них на раду про загальні справи руських князівств і земель. Він же, насміхаючись із руських послів, сказав: „Не доведете мене до того, щоб я підкорявся наказам владик, ченців та легкодушних людей і поклав за них свою голову"

Ображені тією відповіддю своєму посольству князі Святополк і Володимир Мономах раніше почали війну проти Олега, ніж проти половців, та обложили його в Стародубі, штурмуючи замок 32 дні.

Потім Олег, виморений голодом, випросив у них мир та обіцяв виконати їхній наказ, цілуючи хрест і склавши присягу, що жодним чином не виконав, бо коли був звільнений з облоги, зламавши присягу, напав на князівство Моромос, або Моромон. І з тієї причини він провів бій з Ізяславом, сином переяславського князя Володимира (не київського, як пише Меховіта (с. 62), бо в той час Святополк був київським), і, вбивши Ізяслава, здобув замок Меромож та узяв під свою владу Ростовське князівство. Моромон

Опісля рідний брат убитого Ізяслава Мстислав, новгородський князь, побоюючись Олегового тиранства, прирік, що він сам і його батько Володимир примиряться з Олегом. Але Олег, запалений ненаситністю і жадобою загарбання Мстиславового Новгородського князівства, зібрав військо і став табором у Турові, пославши наперед на сторожу й розвідку свого брата Ярослава, котрого тоді перейняв і захопив у неволю великоновгородський князь Мстислав. Олег злякався та відступив з військом на замок Ростов, потім на Моромос. Та його Мстислав наздогнав і, помирившись з ним через послів, розпустив своє військо.

Почувши це, Олег порушив угоду і зі своїми готовими загонами пішов проти Мстислава, який утік від нього до Києва. І зібравшись з киянами, половцями і братом В'ячеславом, якого батько Володимир, чернігівський князь, прислав йому на допомогу, вступив з Олегом у шалену битву й переміг його. Той утік до Моромоса, проте, розуміючи, що не може бути безпечним у Руському краю через свої зрадливі хитрощі, які часто допускав, утік аж до Рязанського князівства. Олег удруге порушив угоду. Олег переможений

А Мстислав, наздогнавши його, говорив йому лагідними й медовими словами, давши певну надію: „Соромно для тебе, соромно і нам, твоїм братам, ганьба й лицарству твоєму, щоб ти злидарем тинявся в чужих краях, тому повертайся до Руського краю на свою батьківщину!" Так тими словами Мстислав повернув із втечі Олега з лицарством.

А потім руські князі, зібравши з'їзд у Любечі, уклали між собою мир та ухвалили спільно чинити опір поганам половцям.

Князь Василько Ростиславович, предок князів Острозьких, осліплений

Але натомість, порушивши мир, київський князь Святополк із Давидом Григоровичем змовилися і наговорили на перемишльського й подільського князя Василька Ростиславовича, підозрюючи його у невірності. І коли він приїхав до них з миром, Святополк схопив його та осліпив на обидва ока.

Через цю жорстокість інші князі — Володимир Мономах, Олег і Давид Святославовичі, розпочали війну проти Святополка, який, побоюючись, готував утечу до половців. Але митрополит і найзнатніші київські пани покірно вблагали тих князів, щоб помирилися зі Святополком.

А волинський князь Давид Григорович хотів напасти на осліпленого перемишльського князя Василька, однак сам був оточений перемишльським князем Володарем, Васильковим братом, який випередив його в тому, та потім князь Давид випросив мир, переклавши всю вину на київського князя Святополка. Цим наклепом налаштував проти себе Святополка й Володаря.

Тоді на початку весни осліплений князь Василько зі своїм братом Володарем, перемишльські князі, прибули у Волинську землю, щоб стати проти Давида Григоровича, і, здобувши замок Всеволода, спалили його та жорстоко помордували людей, що були в ньому. Пізніше прибули під замок Володимир, де пощадили велику кількість оточених людей і лише самих двох володимирських князів Василька й Лазаря високо повісили та засипали до смерти рясними стрілами з пращ і луків, бо говорили, що вони теж були причетні до осліплення князя Василька Ростиславовича.

Замок Всеволода спалений

Двох волинських князів жорстоко повісили

Також київський князь Святополк, бажаючи помститися Давидові за те, що той поклав на нього вину за осліплення князя Василька, поїхав до Берестя, прохаючи допомоги польських воїнів, які в той час тримали брестський замок.

Владислав — польський князь, а не король, бо в той час забрали в Польщі корону і королівську гідність через вбивство Болеславом Сміливим св. Станіслава

А його ворог Давид швидко, як тільки міг, їхав до польського монарха Владислава Германа, батька Болеслава Кривоустого, прохаючи допомоги проти Святополка. І польський князь Владислав, приїхавши з військом над ріку Буг, хотів їх помирити. А коли йому це не вдалося, повернувся до Польщі, не давши допомоги жодному з руських князів.

Святополк, маючи нагоду, обложив Давида у володимирському замку, а той потім, після сьомого тижня облоги, вдруге втік у Польщу до польського монарха Владислава, а Святополк захопив замок Володимир.

Здобуто замок Володимир

І повів Святополк київський військо проти Володаря і сліпого Василька, перемишльського і подільського князів. І коли розпочали бій, князі Володар і Василько здобули перемогу над Святополком.

Про покликання угорського короля Коломана на допомогу Святополкові і його поразку та про спільні битви руських князів і їхню угоду

Київський князь Святополк, зазнавши поразки від братів, сліпого Василька й Володара, збирав і готував нове військо в Києві, також послав сина Ярослава до угорського короля Коломана, прохаючи його про допомогу. Приїхав тоді Коломан з 8 тисячами лицарства та двома угорськими єпископами і, розташувавшись табором між ріками Вяром і Сяном, обложив замок Перемишль, у якому зачинився Володар.

Длугош і Меховіта (кн. 3, с. 63), руські літописці й Кадлубек, Бельський (с. 350) та Ваповський

Також князь Давид, побачивши, що не може отримати допомогу від поляків, утік до половців і в дорозі зустрів князя половців Боняка з готовим військом, якого за великі подарунки привів проти угорців. І розташувавши своє військо кошем недалеко від Перемишля, князь Бопяк сам один опівночі пішов до поблизького лісу для ворожби про успіх битви, за поганським звичаєм. Там, коли завив він наче вовк, вовки, зібравшись, також завили, відзиваючись на той Боняків голос. Прийшовши з тією ворожбою до своїх половців, князь Боняк наказав їм готуватися до битви, обіцяючи, з огляду на те вовче виття, їм певну перемогу.

Меховіта Віщування майбутньої перемоги за вовчими голосами

І так наступного дня половецький князь Боняк, поділивши своє військо натроє, дві частини своїх загонів потайки залишив у засідці, а сам з третиною людей ударив на угорців і, вдаючи, що він переможений і зляканий, почав утікати. Побачивши це, угорці подумали, що вже подолали половців, і, розпустивши коней, безладно гналися за ними. А тим часом князь Боняк з тими двома частинами війська, вирвавшись із засідки, з криком ударив на тили угорців і їх, переляканих і стривожених, легко розбив і розгромив, а на полі бою поклав їх 4 тисячі вбитими, крім поранених і полонених. Там же вбили двох угорських єпископів, з яких одного звали Копанус, або Купан, а другого — Лаврентій, по-нашому пан Вавжек, Вавринець або Лаврент.

Підступна засідка

Угорці переможені половцями

Вбито двох єпископів

Рештки угорського війська розбіглися по лісах і по горах, де русичі й половці доганяли їх упродовж двох днів, убиваючи, рубаючи й захоплюючи в полон, а сам угорський король Коломан, оборонений і захищений щитами решток свого лицарства, ледве втік після розгрому.

Угорський король ледве втік

Піднесений тією перемогою князь Давид обложив володимирський замок, а київський князь Святополк, бажаючи рятувати своїх оточенців, послав їм на поміч свого воєводу Путяту, який, таємно проникнувши у замок, здійснив вилазку та розгромив Давида і його військо — так, що той покинув облогу й утік. Призначивши якогось Василія, або Василя, старостою Володимира, Путята від'їхав до Києва.

Київський воєвода Путята

Після тієї поразки князь Давид утік до половців. Звідтіля знову з половецьким князем Боняком повернувшись на Русь, здобув замок Луцьк від князя Святоші, другого Давидового сина, тому що він, відповідно до умов угоди, не перестеріг про похід Святополкових загонів з

Володимир і Луцьк здобуті

Путятою на відсіч володимирцям. Потім Давид з Боняком рушив під Володимир, з якого відразу втік Святополків староста Василій. І так Давид легше здобув і захопив замок Володимир і Луцьк, які здалися.

Руський князь Давид утік до Польщі

А на початку весни, коли Святополк київський вирушив з військом для повернення володимирського замку, Давид, сумніваючись у вірності свого лицарства, з дружиною та з усім багатством утік до польського монарха Владислава, а Святополк, згідно зі своїм наміром, утретє здобув та захопив замок Володимир.

Вітичі

А коли невдовзі чотири руські князі: Святополк, другий Давид, Олег і Володар, зібралися і мали загальний з'їзд у Вітичах, де, уклавши й затвердивши спільний мир між собою, покликали з Польщі вигнаного Давида, який скаржився на пограбування свого спадкового Володимирського князівства. Згадані князі відповіли йому через послів, що не можуть повернути йому володимирський престіл, бо часто з тієї землі він приходив з війною у Руський край. Одначе, щоб він не був на посміховисько вигнанцем і втікачем у чужих народів, забезпечили його деякими маєтностями і грошима: Святополк київський призначив йому Острог, Дубін, або Дубно (його тепер тримає київський воєвода князь Василь Костянтинович), Заслав, з якого князі Заславські, і Чарторийськ (а на Чарторийське князівство згодом вступили Ґедимінові сини), і потім Святополк додав до цього Дорогобуж, звідки пізнати давність Острога й Чарторийська та князів тих країв. Також сіверські князі, князь Давид й Олег чернігівські призначили йому по 100 гривень річної платні. Тоді Давид прийняв умови й забезпечення та, живучи в Дорогобужі, незабаром помер. *(Це, мабуть, виписано з Длуґоша, Вінцентія Кадлубека, Ваповського, Кріція, Матея Меховіти, Кромера і Бельського, а також з руських літописів.)*

Дубін сьогодні, правдоподібно, називають Дубном

Про це Меховіта *(кн. 3, с. 64): „Святополк призначив Давидові Острог, Дубін, Чарторийськ та інші, згодом додав Дорогобуж; Володимир додав 100 гривень і т. д."*

Розділ восьмий

Про кілька поспіль славних і щасливих перемог руських князів над половцями та про вторгнення литви з пруссами до Руси Року Божого 1103

(Про це Меховіта (кн. 3, розд. 15, с. 82), Вінцентій Кадлубек та Бельський (у книзі „Хронік" другого видання; з Ваповського с. 245)

До ясновельможного пана Миколая Радзивілла, князя в Бежах і Дубинці, новогродського воєводи, мозерського, мерецького і т. д. старости.

Руські князі Святополк, Володимир, Давид, Олег, Ярослав, влаштувавши з половцями з'їзд у Стахові, встановили між собою мир і союз, і для міцнішого підтвердження тієї постанови дали з обох сторін заручників, знатних людей. Проте половці не довго зберігали мир, бо далі безперервно нападали на руські володіння, виганяючи, за ворожим звичаєм, здобич і полонених до своїх стійбищ.

Стахів

Руський мир з половцями

Тому руські князі: київський князь Святополк, Давид Святославович, Давид Всеславович, Мстислав, онук князя Греорга, В'ячеслав Ярополчич і Ярополк Володимирович, зібравшись із військом, послали також до інших князів: чернігівського Давида, переяславського Олега, щоб ті почали разом з ними воєнний похід проти спільних ворогів — половців. Тоді відразу приєднався до них зі своїм озброєним людом князь Давид, а Олег відговорився вдаваною немічччю.

Руські князі зібралися проти половців

І так 1103 року від спасенного народження Господа Христа, не чекаючи літа, всі ті князі зі своїми військами прибули до урочища й замку половців Шутен. Коли про це почули половці, зібралися у великій кількості з гордою, чванливою і зарозумілою думкою, бажаючи відразу подолати християнські полки. Але Господь Бог наслав великий страх на половців — так, що вони самі та їхні вишикувані коні, вступаючи у бій, дрижали засмучені, жалібно звівши голови.

Шутен

Меховіта: „Наслав Господь страх на половців"

Меховіта: „Рутенці возносять молитви до Бога і подають милостиню церквам“

Тим часом русичі, прохаючи Господа Бога про допомогу й підтримку, зверталися до нього внутрішньою молитвою та давали милостиню убогим і церквам, з веселою думкою, з радістю та цілковитою надією виступали проти половців, навіть їхні коні весело іржали. Як тільки побачили їх половці, вражені величезним студеним страхом, подалися урозтіч. А русичі, пустивши за ними коней, били, рубали, стинали, топили, мордували, в'язали, тож поля, дороги, ріки були повні їхніх трупів. І вбили 20 їхніх князів: Русобе, Коча, Гарслонопа, Кільтонопа, Кумана, Азупа, який у той час тримав замок Азов, Куртака, Цернірепа, Сарбора та багато інших біля ріки Лубни. Разом з ними полягло також багато тисяч народу. Християнські переможці також пограбували їхні обози, де, набравши багато золота, перел, худоби, верблюдів, коней і невільників, з тріумфом повернулися до Руси.

Такою ціною було вбито 20 половецьких князів (Меховіта, Ваповський)

Меховіта (с. 83 і т. д.), Ваповський з Бельським

Але того ж року погани литвини, прусси й ятвяги, які теж були одного народу з половцями, з іншого краю напали на руські володіння, щоб помститися за своїх побратимів, і з великим полоном відійшли до своїх лісових лігвищ.

Також половці, бажаючи помститися за свою поразку, зібравшись потай, вторглися в ту частину Руського краю, яку звали Зарічеським. Проти них київський князь Святополк одразу послав своє військо, начальниками над яким призначив Іванка Захарича і Козорина. І вони, наздогнавши половців біля Дунаю, розгромили їх та відбили всю руську здобич. Звідси видно, що половці в той час жили і над Дунаєм, де нині Волощина.

Іванко Захарич і Козорин, руські воєводи, які вдруге розгромили половців

А пізніше половці, ще погрожуючи помститися за свою поразку, з великою кількістю загонів, з Боняком, Сарнканом та з іншими князями прибули до Руського краю і стали табором біля ріки Лубни.

Відразу київський князь Святополк і руські князі Володимир, Олег, Святослав, Мстислав, В'ячеслав і Ярополк, переправившись зі своїми військами через ріку Сулу, 12 серпня року Божого 1107 несподівано напали на необачних половців. Ті, перелякані великим страхом, не змогли вишикуватися до бою і розбіглися в поблизькі ліси — хто пішки, а хто чим швидше допавши коней. А русичі, вбиваючи, рубаючи та захоплюючи їх у полон, гнали аж до Хорелі та повбивали їх чимало. Разом з іншими там також загинув їхній князь Таша, рідний Боняків брат. А Ваповський пише, що тоді ж полягли і князі Боняк з Сарнканом.

Згода творить великі справи з малих

Русичі втретє розгромили половців

Руські князі, зібравши обози, здобич, майно та всяке їхнє знаряддя, повернулися до Руси, кожен князь — до своєї землі.

Де країна Карелія

Карелія, або Хореля, де русичі побили половців,— це край, що лежить на півночі біля Фінляндії, за Великим Новгородом. Його мешканці розмовляють литовською й іговською мовою, подібною до литовської, у чому я сам переконався. А з цього виходить, що половці, які в той час жили в Карелії, були одного роду з литвою. Сьогодні ще є їхні залишки, змішані з москвою, але, попри це, вони говорять своєю

давньою половецькою мовою, хоч і піддані московському князеві, а москва зве їх іґов'янами й восками.

Руські князі, не зупиняючись на тих трьох половецьких поразках, учетверте зібрали війська з руських земель, бажаючи вже цілковито здолати половців (перед якими раніше оборонялися з труднощами). Тож тоді на другий тиждень початку посту 1108 року добровільно виступили проти половців з пішим та кінним військом і, пройшовши ріку Сулу, вишикували вози й загони в бойовому порядку. У такому порядку через ріки Ольху і Ворсклу прибули до ріки Дон, яку Птолемей називає Танаїсом. Звідтіля, рухаючись строєм під княжими прапорами та хоругвами, прийшли під замок Рукань, де підкріпилися рибою та вином і рушили до другого половецького замку Суворов, який спалили. Туди також надійшла велика кількість половців, готових до бою в обороні своїх земель. А русичі, зібравшись та разом присягнувши радше хоробро вмерти, ніж утікати, вдарили на половців і, розірвавши їхні ряди, розбили їх, розгромили й розпорошили.

Правдоподібно, радше горілкою

Русичі вчетверте розгромили половців

Через кілька днів після цього зібралося нове й свіже військо половців, підкріплене додатковими загонами. Але коли дійшло до битви, русичі, як і раніше, з тим же успіхом дощенту розгромили всіх половців і впродовж чотирьох днів, убиваючи, рубаючи та захоплюючи в неволю, наздоганяли розпорошених і, забравши їхніх жінок, дітей, обози, намети, верблюдів, стада коней і худоби, череди та всі знаряддя, з великою радістю і тріумфом, уп'яте розгромивши половців, повернулися до Руси. Там у кожному місті і на дорогах їх зустрічали митрополити і владики та все духовенство й поспільство з процесіями, вихваляючи Господа Бога, що дав їм перемогу над поганцями, від нападів яких раніше потерпали. Руські князівства потім були надовго убезпечені від половців.

Русичі вп'яте розгромили половців

Доброю війною вчинено добрий мир

Згодом, 16 квітня 1112 року від народження Господа Христа, помер київський князь і монарх Святополк, свекор польського князя Болеслава Кривоустого. Поховали його в церкві св. Михайла в Києві, яку він сам збудував й оздобив позолоченим верхом.

Помер київський князь Святополк

Після його смерти сталися в Києві великі заворушення лицарства та воїнів, які, зібравшись, пограбували двір київського воєводи Путяти, а також євреїв, котрі жили в Києві, забравши всі їхні скарби, як це сьогодні звикли робити яничари в Туреччині після смерти своїх султанів, поки не оберуть їм нового. Через це заворушення якнайшвидше вибрали та піднесли на престіл монархії й Київського князівства Володимира Всеволодовича, названого Мономахом, переяславського і чернігівського князя, який, поспішно приїхавши до Києва, втихомирив та вгамував ті заворушення.

Розділ дев'ятий

Про поразку ятвягів, литовських побратимів, від русичів і про винищення їх поляками та про те, що це були за ятвяги

Син київського князя Святополка Ярослав після батькової смерти заволодів Володимирським князівством, а його рідну сестру Збиславу взяв собі за жінку польський князь Болеслав Кривоустий. І коли ятвяги з пруссами та литвою часто нападали на його Володимирське й Волинське князівство, князь Ярослав зібрався проти них з допомогою інших руських князів. Ятвяги теж, вишикувавшись у бойовому порядку, стояли, прагнучи битви з русичами. І вдарив на них Ярослав, і розгромивши їх багато тисяч, спустошив частину Ятвязької землі та відступив з перемогою.

Ятвяги розгромлені русичами

Хоча про ятвягів, або ячвінгів, було вже сказано в описі походження давніх пруссів, литви, лотви, жмуді й половців, одначе не завадить подати і викласти особливості їхнього народу. А ці ятвяги, як пишуть Ваповський і Бельський (с. 246 *„Хронік" у книзі другого видання*), були одного народу й мови з литвою та з давніми пруссами й половцями, хоч у мові відрізнялися відмінністю слів через різні кордони та розташування країн. А своє справжнє походження і початок народу вони вели від готів та залишків хоробрих кімврів, як і литва. Також Меховіта (кн. 3, розд. 15, с. 84), як і Ваповський, зве їх *схожими на литвинів і пруссів*, подібними в усьому до литви і пруссаків, у яких столичним містом та замком був Дорогичин, що проіснував до сьогодні. Вони заселили все Підляшшя, від Волині аж до Пруссії, також тримали замок Новогродок і навколишні волості в Литві. Раніше силою зробив їх вассалами самодержець або монарх усіх руських земель Володимир Святославович 970 року від Христа (про це [пише] Кромер (кн. 3).

Дорогичин

Також потім польський король Казимир І, якого взяли з монастиря, 1041 року з Маслявсом та з пруссами-поганами розгромив їх, тоді полягло їх 15 тисяч (про це Длуґош, Вінцентій Кадлубек, Меховіта (кн. 2, розд. 14, с. 40), Ваповський, Кромер та ін.).

Натомість Длуґош у своїй „Хроніці“ подає їх тими, які межують з пруссами й литвою. А могли також бути ці ятвяги одного роду з язигами — метанастами, які ще частково є в Угорщині над рікою Тисою або Тибіском,— хлопи, справжні гайдуки, які й нині називаються тим же іменем язигів, або ятвягів.

Потім Кромер (кн. 8, с. 145) пише про них: *„Язиги чи язвінги, як дехто вважає, були з литвинами однакової мови, звичаїв і віри“*

Друге видання

А язиги, або язвинги, були однієї мови з литвою, як стверджують деякі історики, й тих же звичаїв та язичницької віри. І жили вони в литовських лісах, що прилягають до польських земель. Той край русичі сьогодні називають Поліссям (від суміжности лісів) або також Підляшшям, тобто країною під ляхами, яка межує з поляками.

Де жили ятвяги

Від чого назване Підляшшя

Народ ятвягів був дуже войовничий, не переймався смертю й загибеллю, і тому через жадобу війни та надмірну відвагу в битвах загинув.

Мазовецький князь Конрад, коли вів бій з тими ятвягами, литвою та давніми пруссами, розгромив їх, а якийсь Готард, граф Лукашович, захопив у неволю п'ятеро ятвязьких князів і зв'язаними привів їх до князя Конрада Мазовецького, яких той потім випустив за викуп, коли кожен заплатив за себе 700 гривень важеного чистого й щирого срібла, а за ту доблесть граф Готард, предок Уханських, дістав Служево з усіма вольностями навколишніх волостей, і тому його нащадки звуться графами зі Служева.

Пізніше проти тих ятвягів Болеслав *Pudicus* (або Сором'язливий), польський монарх, 1264 року зібрав велике військо, і коли 21 червня прибув у їхній край, вони зі своїм князем Коматом билися з такою варварською відвагою й упертістю з поляками, охоче, з веселим криком, що в кілька разів меншою дружиною відбивали їх, і хоч убито їхнього князя Комата, чинили хоробрий опір доти, доки на полі бою поляки не винищили їх до останнього, так здобувши свою криваву перемогу.

Хоробрий бій ятвягів з поляками

А в той час, як пишуть Длуґош і Кромер *(кн. 9), Меховіта (кн. 3, розд. 45, с. 145), Ваповський, Бельський (с. 252 у другому виданні), майже вигинули: „Так відважно борючись, усі до ноги були вбиті; тож від того часу майже пропала сама назва „язиги“, бо той народ не схотів ні на крок відступити, ані вийти з бою, навіть нерівного“.*

Меховіта та Кромер

Отак той мужній народ ятвягів, литовських побратимів і родичів, мужньо воюючи проти поляків, був дощенту розгромлений і вибитий настільки, що ім'я ятвягів чи язигів од того часу майже стерлося. Бо з війни не лише не втікали, але й на крок не відступали, ані не хотіли відмовитися від бою навіть тоді, коли бачили його програним і згубним, але дерлися наосліп на ворожі мечі, на пролиття крови, як на весілля. Видно, що не вродилися вони з тих кімврів і готів, які в Італії тягалися з римлянами і від яких вони з литвою і половцями справді, безсумнівно, походять. Сьогодні частково є ще їхня земля біля Новогродка

(Литовського), також біля Райгрода й Істерборка в Пруссії та Курляндії, також у Ліфляндії та біля московського Великого Новгорода — їх звуть іговянами, в чому я сам пересвідчився (як їх звали ятвягами й язигами, так їх там тепер, через відмінність варварських слів та плинність часу, від язигів іменують іговянами).

Поляки й мазури поселені в Підляшші на місці вибитих ятвягів

Коли польський король Болеслав *Pudicus* дощенту розгромив уперто хоробрих язигів, то примусив залишки їхнього народу мечем, під загрозою втрати життя, прийняти християнську віру і, щоб їхній край, де сьогодні Підляшшя, не стояв пусткою, заселив поляками та мазурами. Також Болеслав Пудік отримав від римського папи Урбана IV (а Меховіта пише, що від Александра) наказ із золотою буллою до гнезненського архієпископа, щоб призначив нового ятвязького єпископа в Дорогичині. Копія цієї папської булли є у Длуґоша. Але це в той час не увінчалося успіхом. Кромер припускає, що те єпископство мало бути луцьке, або люцеориське, яке опісля було засноване угорським і польським королем Людовиком.

Залишки тих ятвягів винищив польський монарх Лешко Чорний — так, що потім вони вже не могли нічого домогтися. Сталося це тоді, коли розгромив литву з ними між Нарвою та Німаном 1282 року від Христа. Про це говорять Длуґош і Меховіта (кн. 3, с. 175), Кромер (кн. 10 і далі): *„У тій битві рештки язигів, що вперто противилися нашим і відступили від віри, яку прийняли, були винищені дощенту“*. „У тій битві рештки язигів, що вперто нашим чинили опір і відступали від прийнятої християнської віри, були винищені дощенту“. Про це також *Меховіта, Ваповський, Бельський у другому виданні „Всесвітньої історії“ (с. 255)*. Це ми теж далі опишемо, розповідаючи про діяння литовських князів, відповідно до часу. Тож тепер про це достатньо — повернемо перо до справ руських князів і київських монархів.

Про чвари між руськими князями

(Меховіта (кн. 3, розд. 15, с. 84)

Великий київський князь Володимир Мономах, підозрюючи володимирського князя, небожа Ярослава в тому, що він хоче вигнати його з Київського князівства, обложив його з київським військом у Володимирі з допомогою інших князів: Василька, Ростислава Володаровича та Олегових синів.

Підлабузники

Тоді володимирський князь Ярослав, не почуваючись у чомусь винним перед стриєм, вийшов із замку без оборони та покірними й чемними словами вблагав свого стрия — київського князя Володимира Мономаха, та помирився з ним, прохаючи його, щоб не вірив наклепам підлабузників, яких звичайно є досить у княжих дворах. Так ублаганий Володимир звільнив з облоги небожа Ярослава і, розпустивши військо, від'їхав до Києва. Та відразу потому Володимир знову послав листи до того ж володимирського князя Ярослава, щоб приїхав до нього в Київ,

почувши, що той знову замислив викинути його з київської столиці або й убити. Але Володимирове лицарство попередило князя Ярослава про небезпеку, тому він не хотів їхати до Києва, і, дорючивши володимирський замок своєму лицарству, сам з жінкою, синами та з усім своїм княжим достатком і скарбом поїхав до Польщі, де був радо прийнятий шурином Болеславом Кривоустим і щедро забезпечений.

А київський князь Володимир здобув його столицю — замок Володимир, і заволодів Володимирським князівством.

Розділ десятий

Про руйнування Володаром Польщі та його ув'язнення

(Меховіта (кн. 3, розд. 13, с. 76), Кромер (кн. 5) і т. д.)

1118 року від Христа руський перемишльський князь Володар, зібравши військо з русичів і половців, часто нападав на Польщу. Польський монарх Болеслав Кривоустий відправив проти нього своїх полководців, котрі розгромили Володаря та, втікаючого, захопили в полон у високому урочищі і зв'язаного привезли до Кракова королю Болеславові. Але осліплений брат Василько викупив його за 20 тисяч гривень, давши відразу 12 тисяч гривень сріблом, а за решту дав у заклад сина руського князя Ярослава, а потім дав 50 предметів срібного посуду грецької роботи для потреб княжого столу і таким чином урятував брата Володаря.

Кромер: „Відкупив його за 10 тисяч фунтів або 20 тисяч гривень срібла"

Про посадження Ярослава на руський престіл польським королем Болеславом і його вбивство та про другу поразку сина Володаря перемишльського

Володимирський і волинський князь Ярослав, будучи вигнаний іншими руськими князями, жив у Польщі чотири роки. Тому польський князь Болеслав Кривоустий, зібравши військо, вирішив його, як небожа, посадити на Київське князівство. Також із Перемишля на допомогу Ярославові прибули Коломан, брат угорського короля Стефана, і перемишльські князі Володар з Васильком, і князь Володимир Володарович. А Ярослав, узявши 7 тисяч угорців і поляків, вирушив перед військом своїх помічників і відразу здобув свої замки Володимир, Белз, Чернігів, з яких його раніше вигнав київський князь Володимир.

У той час мусив бути другий Чернігів, десь на Волині

А Володимир, не довіряючи своїм воїнам й обороні київських валів, утік до Білої Руси.

А тим часом Ярослав, обсадивши ті замки своїми воїнами, прибув до таборів Коломана й Болеслава Кривоустого. І коли він наближався до київської брами, яку звуть Ляцькою, проти нього вийшли з Києва піші руські воїни. З ними Ярослав мужньо зіткнувся в шаленій битві й розсіяв та розгромив їх. Тоді інші, нові, заступили на їхнє місце, де кияни, порубавши, пострілявши й повбивавши велику кількість угорців і поляків, які були біля Ярослава, прокололи й застрелили також коня під самим Ярославом, так що він з Ярославом упав. Щойно тоді почалася жорстока битва, коли русичі переважаючою силою намагалися спіймати Ярослава, а поляки й угорці вперто обороняли його так довго, що русичі мусили відступити до Києва. А князь Ярослав, з кількома колотими ранами, потім помер через кілька днів.

Жорстока битва Ярослава з киянами

А в той час Коломан з угорцями та Болеслав з поляками й іншими руськими князями, прибувши під Київ, здобували його. Але замковий староста Андрій, залишений київським князем Володимиром (котрий через страх утік до Білої Руси), вийшовши, покірно просив миру, а що Ярослав, через якого почалася війна, помер, то Коломан і Болеслав, на прохання перемишльських князів Володаря й Василька, дали мир киянам, і кожен від'їхав до своєї держави, розпустивши війська.

Поляки вчетверте під Києвом

Згодом 1124 року польський монарх Болеслав Кривоустий від'їхав до Данії. Перемишльський князь Володар, дізнавшись про його відсутність, одразу відправив до Польщі військо зі своїм сином Володимиром, порушивши мир, який уклали з Болеславом під Києвом. Так тоді Володимир, вибравши нагоду, без опору зруйнував польські волості та з великим полоном людей, награбованим майном і скарбами прибув до батька в Перемишль.

Русичі руйнують Польщу

А Болеслав, повернувшись із Данського королівства, дуже поспішно з готовим військом з данського походу прибув у волості Перемишльського князівства, руйнуючи, спалюючи і спустошуючи все підряд.

Перемишльський князь Володар, зібравшись з іншими руськими князями, хотів припинити руйнування своєї держави і дав бій Болеславові в урочищі, названому Вилихів, але руські загони зазнали поразки від великого польського війська і розбіглися по полях. Поляки пограбували та розібрали їхні обози. У тій битві полягло багато знатних руських панів, зокрема вбиті найкращі вожді: Навротник і Защитник та Дмитро. Князь Володар утік до Галича, де знову збираючи друге військо, помер і похований у Перемишлі в церкві св. Івана, яку збудував сам.

Битва русичів з поляками

Русичі зазнали поразки від поляків

Залишив він після себе двох синів: Володимира, якому дісталися в уділ Звенигород і Поділля, та Ростислава, який залишився у Перемишльському князівстві.

Про чвари руських князів після смерти київського самодержця Володимира Мономаха

10 травня 1126 року від народження Господа Христа і 6633 року від створення світу, згідно з руськими літописами і Герберштейном, київський князь і самодержець Володимир Мономах, стрий убитого під Києвом Ярослава і Всеволодів син, проміняв життя на смерть. Похований у церкві св. Софії біля батькової могили. Той Володимир Всеволодович Мономах, вступивши на київський престіл, занепалу й знесилену Руську державу (через чвари, вбивства й внутрішні війни синів і нащадків руського самодержця Володимира Великого, першого християнина) витягнув майже з прірви своїми руками і також своєю діяльністю злучив і з'єднав у єдине ціле розірвані і порізнені, пошматовані всі руські князівства й по-давньому повернув до монархії та самодержавства, присмиривши незгідливих князів, через що був грізний для всіх ворогів. Він кілька разів розгромив поганців-половців та італійців-генуезців, які в той час панували в Таврії, де тепер Перекопська орда, та забрав від них Кафу, або Феодосію, славне столичне місто.

Він же, коли мав удруге битися з генуезцями над морем, викликав на герць їхнього воєводу, кафського старосту, якого, коли обидва зійшлися між собою, Володимир хоробро зсадив списом з коня і, спіймавши, зв'язав та привів його, озброєного, до свого війська. Там зняв з нього великий золотий ланцюг, майстерно оздоблений перлами й коштовними каменями, який залишив після себе нащадкам, великим князям. І сьогодні у скарбниці має його московський князь, і завжди, коли посвячують московських князів, той ланцюг, який називають Бармаї, одягають на них. Також залишив пояс із золотом та з перлами, також княжу шапку, коштовно оправлену золотою бляхою, перлами й коштовними каменями, на посвячення на князівство і для величі коронації. І нині великі московські князі з великою честю використовують ці клейноди. Про це згадує Герберштейн *(„Історія Московії", с. 22)*.

А тому, що той монарх Володимир завжди радо сходився з ворогами *у відкритому двобої*, по-грецьки названо його Мономахом.

Від того Володимира Всеволодовича Мономаха ведуть свій рід порядної генеалогії всі великі московські князі та інші руські князі й тому титулуються самодержцями й царями всієї Руси та не хочуть дозволити передувати у тому жодному родові. Про це опишемо далі у відповідному місці, а тепер розпочну, як належить, розповідь про події після Володимирової смерти. Після нього на його місце й на київський престіл вступив старший син Мстислав, а Ярополк, другий молодший син, заволодів Переяславським князівством.

Київський князь Мстислав

Почувши про смерть київського князя Володимира, половці відразу вторглися на Русь. Переяславський князь Ярополк, не чекаючи

допомоги від князів братів, розгромив і переміг їх та багато втікачів потопив у ріках.

Половці вшосте розгромлені

Такі-то в той час діялися речі й пригоди на Русі, що лежить на схід сонця.

А в західних руських князівствах, прилеглих до Польщі, сини перемишльського князя Володара (який недавно перед тим помер, переможений Болеславом Кривоустим) Володимир і Ростислав посварилися за спільний уділ й один проти одного зібрали війська з чужих сторін. Ростислав мав допомогу від київського князя Мстислава Володимировича й від князів Греорга та Івана Васильовичів, а другий брат Володимир зібрав найманих і помічних людей з Угорщини. А потім під Щирцем з'їхалися для угоди, але пани не змогли їх погодити через розпочаті чвари, і князь Володимир, не уклавши миру, з жінкою, синами та усією сім'єю поїхав до Угорщини, щоб привести нове військо й допомогу проти брата Ростислава. А Ростислав з готовим військом свого уділу обложив його столичний замок Звенигород і завзято здобував, та позаяк Володимир добре обсадив його 3 тисячами воїнів, тому Ростислав мусив відійти з втратою свого лицарства. А коли вдруге обложив той же звенигородський замок, Володимирові воїни, кілька разів учинивши вилазки із замку, завдали йому поразки, тож він мусив припинити облогу.

Пізніше, 1129 року від спасенного народження Господа Христа, коли помер київський князь Мстислав, був вибраний і призначений на київський престіл його брат Ярополк, переяславський князь. І коли інші князі-родичі з військом обложили і здобували його в Києві, погодився з ними. Таким чином, князеві Андрію дав Переяслав, а Ізяславу Святославовичу — Володимирське князівство.

Київський князь Ярополк

Потім князі Ольговичі, взявши на підмогу половців, руйнували в руських володіннях села й містечка над рікою Сулою, і коли прибули в Переяславську, Супонтську й Устенську волості, проти них зібрався київський князь Ярополк із синами свого брата Володимира і, провівши з ними битву, розбив війська князів Ольговичів і половців, тож мусили втікати на половецькі землі.

Внутрішні війни руських князів

Та коли київський князь Ярополк з військом далеко гнався за ними, князі Ольговичі з половцями знову вишикувалися в бойовому порядку і, повернувшись, билися з переможцем Ярополком. Там, завдавши поразки його військам, спіймали в полон його самого та його небожа князя Василька з великою кількістю київських бояр. Але спійманий Ярополк, викрутившись, утік з ув'язнення до Києва, де, одначе, коли обложили його князі Ольговичі, не захотів противитися, хоча мав достатньо військових людей, бояр, київських воїнів. І так на справедливих умовах уклали між собою угоду й закінчили таким чином, що Ярополк залишився на київському престолі, а вони також від'їхали до своїх удільних князівств.

Непостійність щастя: переможець, переможений і захоплений у неволю, знову визволений

Розділ одинадцятий

Про скинення руськими князями польського ярма

(Про це Длуґош і Меховіта (розд. 4, с. 81), Кромер (кн. 5) і руські історії)

Року Божого 1134 руські князі, з'їхавшись до Києва, почали замислюватися над новими відносинами з поляками, вважаючи важким ярмом те, що польський монарх Болеслав Кривоустий часто вимагав від них порятунку й допомоги проти своїх і польських ворогів: чехів, моравян, пруссів, поморян, розуміючи також те, що поляки не могли без них провести жодної війни.

Промова київського князя Ярополка до інших руських князів

А поштовх до цього дав київський князь Ярополк Володимирович, який виступив на з'їзді інших руських князів з такою промовою (як її описав Кромер за Длуґошем). Її я по-польськи так викладаю:

„Ясновельможні князі славного руського народу! Немає потреби докладно пояснювати вам, у яких важких умовах і з якими прикрими обов'язками служимо Польському князівству. Бо коли б я вас, народжених для повеління іншим, а не для служіння, проминув і замовчав, тоді напевно воістину могли б придивитися до великої кількости наших підданих людей, які, хоч і звикли до підневільної служби й без опричного панування зверхности начальства не можуть жити порядно, одначе самі бачите, яким прикрим є для них чин і розуміння тієї служби. Бо хто є настільки терпеливий, щоб зі здоровим глуздом міг те зносити: і важкий податок платити, і в чужому краю далеко від вітчизни безперервно воювати, без жодної своєї потреби й користи, під чужинецькою управою й наказами та наражати й виставляти себе на відверту небезпеку, а за те інший, котрий не зазнав небезпеки та не отримав ран, бере заплату. Але нехай та вина за неволю й повинність буде на наших предках, які через шкідливу жадобу панування і внутрішні незгоди та роз'єднання самі покликали й наклали на себе ту ганьбу та ярмо, і проміняли розкішне квітуче руське царство й панування на ганебну неволю. О, достойні князі! Якщо ми вже не будемо шукати жодного виходу,

Піддані й простий народ не можуть жити порядно без зверхників

спасіння і вирятування з тієї нужди, то я волів би краще чесно вмерти, ніж служити! Так само, гадаю, і ви.

Наші предки віддали свої шиї в ярмо, переможені більше своїми внутрішніми, ніж польськими мечами, коли домашніми війнами, спливаючи братньою й батьківською кров'ю, ми самі себе обопільно громили й винищували, а потім один проти одного — брат проти брата, князь проти князя — просили польської допомоги й приводили не з меншою шкодою для себе, як і для ворожої сторони, проти якої почали війну, і замість помічників-поляків, яких кликали на порятунок, пізнали ворогів. А тепер ми, злучені єдиною силою й перебуваючи в злагоді, невже ж того ярма не зіб'ємо зі своїх ший і не позбудемося його? О, князі! Невже ж ми не більш відважні, ніж чехи й угорці, і також вони самі, наші нікчемні пани поляки? Бо якщо поляки щасливо ведуть січі та воюють проти угорців і чехів, то все це наша справа; не своїми, а нашими силами вони міцні. Наша-то молодь, наша! Наше лицарство бадьорих молодців завжди попереду й на собі затримує перші найгостріші напади й шалену силу польських ворогів, а вони дармують собі й, почавши битву, ховаються від неї... Що ж, у жодні часи ніколи так не було, щоб ми без труднощів, легко могли повернутися до наших попередніх вольностей та ввійти в них. Тепер це справжнє щастя для нас або радше сам Господь Бог, якого ми славимо більш святобливо і чесно, ніж вони, подав нам у руки таку нагоду, коли поляки зайняті й розірвані найбільшими двома війнами — угорською та чеською, котрих (ні однієї, ні другої) жодним чином не довершать успішно, якщо ми не надамо їм свого звичного порятунку й допомоги. Тільки того їм не вистачає, щоб мусили стримувати й нашу війну й силу. А я, чесні князі, закликаю вас не так до окремої вольности, як до перемоги і до найширшого й наймогутнішого панування та розкоші, якщо хочете бути мужами. Нехай вони послужать нам і повоюють за нас (що ми віддавна робили й виконували їм), як ви захочете. А ми впевнені, що на все згідна велика кількість простого люду руських земель, нам підданих, запалена ненавистю до прикрої неволі й польського імені. Ви подбайте лише, щоб їм не зменшувалося охоти до розуміння причин і суті вашої війни".

Незгода нищить великі держави та монархії

З побожністю і в слушний час

Так закінчив ту промову київський князь Ярополк. Вислухавши її, руські князі схвалили Ярополкову пораду як другого руського Демосфена і Ціцерона та відразу всі зобов'язалися спільною присягою й цілуванням хреста, за грецьким обрядом. Крім того, свою вірність і рішучість один одному підтвердили записами.

Київський князь Ярополк — Демосфен і грецький Ціцерон

Потім вони радилися про потреби, витрати і початок задуманої війни проти Польщі, однак вдалося їм приховати й затаїти ту раду й рішення до часу, поки не приготували належних і потрібних речей для такої великої війни.

Розділ дванадцятий

Про спіймання хитрим підступом київського і володимирського князя Ярополка та доставлення його до Польщі

*„Поголоска, в світі від неї швидкішої гиді ніде не буває"**

Коли та звістка про таємну змову руських князів донеслася до польського монарха Болеслава Кривоустого, хороброго в той час і грізного для усіх сусідніх держав, він дуже стривожився, особливо тому, що тоді вів війну відразу з чехами та угорцями, а третя — з руськими князями — це не менша тривога, а, мабуть, більша.

Тож без зволікання він скликав польських панів сенаторів на сейм, радячись, що робити і як запобігти тому виступу руських князів. Там, коли сенатори голосували, кожен на свій розсуд, раптом Пйотр Влостович, граф із Ксьонжа, мудрий сенатор, на раді сказав, що не можна зупинити струмінь води, перш ніж заткнеш його джерело, і поки дерево не викопати з корінням, доти воно ростиме. Також руські незгоди й початий їхній опір не можна зупинити по-іншому, тільки стявши голову того вибиття з нашого послуху, тобто князя Ярополка. А з цим легше впоратися з допомогою підступу, ніж у відвертій війні. І аж ніяк не завадить, якщо за їхню невірність через зраду буде помщено нами. І на доказ того сам Влостович узявся до справи і зобов'язався перед Болеславом, сказавши, щоб (з огляду на вигаданий ним спосіб порятунку усієї Польщі від Руської війни) спав спокійно.

Граф з Ксьонжа Пйотр Влостович

Перевага

І взявши зі собою небагато вірних слуг і дворян, яким звірився у тому своєму задумі, поїхав на Русь до Ярополка, придумавши, начебто його пограбував і вигнав з батьківщини жорстокий тиран Болеслав Кривоустий. І довгими словами почав докладно оповідати про його жорстокість і тиранію, прохаючи князя Ярополка, про ласку й побожність якого чув і до якого вдався, щоб велів схоронити його в себе й боронити перед тим жорстоким тираном, котрий уже омерзився не лише сусіднім князям, але й усім своїм підданим полякам

* Переклад Михайла Білика.

через огидну безбожність, тож вони намислюють і хочуть скинути його з престолу.

Почувши це, Ярополк дуже радо прийняв ляха Влощевича, втішаючись тим, що Господь Бог дав йому помічника і підсобника, відповідно до ради й рішення, для здійснення замисленої війни проти Польщі. Він теж почав і сам скаржитися на Болеслава Кривоустого, здалека відкриваючись, що також з іншими князями вирішив повстати проти нього. А поляк Пйотр Влостович ще більше виявляє свою готовність допомагати йому в усьому, говорячи, що хоче помститися разом з ним безбожному Болеславові за свої кривди. Також тим хитрим підлабузництвом він уже вкрався в товариство Ярославової таємної ради як співучасник.

Тож Ярополк одразу об'явив це іншим князям і, порадившись із ними, задумав приспішити війну проти поляків. Та коли якось князь Ярополк з малою дружиною поїхав до фільварку на селі, поїхав з ним Влостович, разом зі своїми слугами. Там, скориставшись нагодою для успішного здійснення свого хитрого плану, коли Ярополк обідав з малою дружиною, подавши знак своїм, Влостович спіймав його, зв'язав та, як барана посадивши на коня, галопом від'їхав до Польщі, маючи вже для цього розставлених коней і готові переправи. І так живого-здорового привіз його до Болеслава. Той, похваливши Влостовичеву старанність, вірність і винахідливість, вшанував та обдарував його щедрими подарунками, а Ярополка наказав у Кракові посадити під варту. Але того ж року перемишльський князь Василько, небіж, разом з іншими руськими князями викупив його за велику кількість золота, срібла та інших коштовностей, так що його відпустили до батьківського Київського й Володимирського князівства, коли пообіцяв і надалі бути вірним і покірним Болеславові. Проте того слова він не додержав, бо задумався, як би віддячити Болеславові за той підступ підступом.

От тобі й утікач

Не вір, дядьку, тітці

Київський князь Ярополк спійманий хитрим підступом

Ярополк віддячив Болеславові хитрістю за хитрість

Київський і володимирський князь Ярополк, бажаючи віддячитися Болеславові, з подібною хитрістю відправив одного знатного чоловіка, угрина — як пишуть Кромер і Меховіта, натомість Ваповський говорить, що хитрого русича, який лише вмів розмовляти по-угорськи. Той, приїхавши до Болеслава Кривоустого, прикинувся вигнанцем з Угорщини, говорячи: „Найсвітліший княже Болеславе! Угорський король Бела пограбував мене, відібравши всі маєтності, і вигнав за те, що я був проти нього на боці твого внука і голосував, щоб став королем" Так Болеслав, повіривши хитрому угринові або русичу, ласкаво прийняв його і дав йому Вісліцьке староство (а місто Вісліца в той час було славне й людне, навколо омивала його ріка Ніда і природне розташування було дуже зручне для оборони, миль 9 від

А в той час Болеслав вів війну з Угорщиною

Кракова). Крім того, допустив його до сенаторської ради за його красномовність і хитру розсудливість.

І коли Болеслав з великою кількістю польських панів поїхав до німецького міста Балемберга на переговори й угоду з римським кесарем Лотарієм, вісліцький староста, угрин, побачивши слушну нагоду, щоб успішно здійснити свій зрадливий підступ, розпустив чутку по довколишніх волостях, що руські князі йдуть на руйнування Польщі, й наказав від королівського імені, аби всі поляки втікали в безпечне місце до Вісліци зі скарбами та майном, щоб зберегти в безпеці життя жінок, дітей і своє з маєтками, що всі чинили дуже охоче й без примусу, тож багато панів, шляхти й простого люду з усім майном зібралося у Вісліци.

А тим часом року Божого 1135 угрин швидко повідомив київського й володимирського князя Ярополка, щоб якнайшвидше при тій нагоді у визначений день лютого прибув з військом під Вісліцу, обіцяючи йому з усім віддати місто, що Ярополк негайно вчинив і з 20 тисячами русичів прибув у визначений час під Вісліцу, яку вночі угрин здав йому, відчинивши всі ворота. Там, в'їхавши, руське військо порубало й помордувало той великий збір поляків, не зважаючи на жоден стан, ані на різницю між чоловіком і жінкою, старим і молодим та малою дитиною. І запаливши місто, меткіших з великими скарбами й здобиччю, як худобу, поквапно погнали на Русь.

Ярополк помстився полякам за своє ув'язнення

Заплата зрадникові

А тому зрадникові угринові, замість подарунка, князь Ярополк наказав виколоти очі, відрізати язик і чоловічі статеві органи — вже нічого гіршого не міг йому зробити. Таку взяв заплату за свою зраду, бо звичайно князі й королі, хоча люблять зраду для своєї користи, але ненавидять зрадників, як пишуть Вінцентій Кадлубек і Кромер.

Болеслав плюндрує руські володіння

А польський монарх Болеслав, повернувшись із Німеччини від кесаря й почувши про вісліцьке зруйнування, зібрав велике військо не лише зі шляхти, але і з міського та сільського населення і, вторгшись до Володимирського князівства, всі волості вздовж і вшир завоював мечем і вогнем та з великою здобиччю повернувся до Польщі, не отримавши супроти себе жодної відсічі від русичів, бо Ярополк відступив у ліси між озера, сумніваючись у своїх силах.

Розділ тринадцятий

Про хитру поразку Болеслава Кривоустого від руських князів під Галичем Року 1139

Руські князі, бажаючи помститися польському монархові Болеславу Кривоустому за сплюндрування Володимирових й інших руських країв, з'їхалися до Володимира порадитися, як почати війну та спільний похід проти Польщі. Але володимирський і київський князь Ярополк намовив усіх, щоб намислили радше підступом, ніж відкритою війною, захопити або вбити Болеслава Кривоустого, котрий у кожному лицарському вчинку був щасливий і непереможний.

Тоді спершу вигнали галицького князя Ярослава, тому що приставав до спілки з поляками й був на стороні Болеслава, видаючи рішення і вчинки руських князів. Той, будучи вигнаним, приїхав до Болеслава Кривоустого, прохаючи про допомогу проти руських князів, щоб міг вступити на престіл свого Галицького князівства.

Потім київський князь Ярополк хитро відправив галичан, щоб просили Болеслава повернути їхнього княжича Ярослава в Галич і щоб він зволив особисто супроводжувати його. Також Ярополк найняв і відправив угорську шляхту, що сусідувала з Галицьким князівством, на ту ж справу, і вона так само, як і галичани, зрадливо просила Болеслава, щоб припровадив Ярослава на отче князівство, обіцяючи у всьому бути йому помічником і говорячи, що всі руські князі шкодують з приводу його гніву й уже в Галичі хочуть помиритися з ним та заприсягти на вірність і послух.

Зрадливе посольство

Болеслав Кривоустий, будучи від природи щирим і легковірним, одразу повірив у ті їхні слова і з малим військом, не сподіваючись зради, супроводжував Ярослава на Галицьке князівство. І коли наближався до Галича (це місто й замок лежать над Дністром під сарматськими горами Татрами, що відділяють руські володіння від Угорщини), спершу зустріли його готові до бою угорські загони, привіталися і, проминувши поляків, засіли в їхніх тилах. Після угорців також виїхали галичани і, також проминувши поляків, стали напоготові за їхнім військом.

Зрадливе привітання під Галичем

Ніби лише на знак вдячности показувалися

От тобі й привітання

Підступом за підступ русичі віддячують полякам

Неочікувана битва Болеслава з русичами під Галичем

Зауваживши це, Болеслав здогадався, що потрапив у зрадливі сільця, і, покликавши краківського воєводу Всебора, командувача польських військ, почав говорити з ним про ту зраду та віроломність. І коли розмовляли про те, побачили, що князь Ярополк із запальним поспіхом веде великі руські загони, націлені прямо в бій. Щойно тут Болеслав переконався, що його, без сумніву, зрадили і звідусіль оточили ворожим військом. Але подумав, що краще хоробро вмерти, ніж ганебною втечею залишити ворогам перемогу. І вишикувавши свої загони проти угорців, галичан і Ярополка та виступивши з коротким закликом до відважної боротьби перед воїнами, спершу вдарив на руське військо, котрим командував Ярополк. Билися і рубалися обидві сторони в шаленому бою. Крик і гук мужів пробиває хмари, лунають хриплі голоси сурм і грім гучних барабанів, бряжчить зброя, іржуть коні, стогнуть поранені з боків, ззаду та спереду. Поляки б'ються за життя, русичі — за перемогу й через чвари.

Зрадник — краківський воєвода Вшебор

Мужність і небезпека короля Болеслава

Краще простий хлопець-піхотинець, ніж воєвода

Болеслав зі своїм вишколеним досвідченим лицарством добре протистояв русичам, аж тут утік його командувач, краківський воєвода Всебор, і за тим його прикладом розбіглася більша частина польського війська. Бідолаха Болеслав з тією малою дружиною своїх, пораненою та знесиленою, почав, одначе, хоробро обороняючись, відбивати русичів та угорців. І коли він уважав ганебною справою втікати і не хотів умирати, не помстившись ворогам, упав під ним кінь від багатьох ран, проколений і підстрелений. Там один простий, сухорлявий, непомітний воїн, піднявши Болеслава із землі, посадив на свого коня, переконуючи і прохаючи, щоб він більше зважав на вітчизну й Польське королівство, ніж на славу своєї перемоги, і для кращої долі втечею рятував життя.

Новина — герб, то справжній шляхтич. Той герб у Литві раніше Давіксу даний Ягайлом

Саме так Болеслав Кривоустий, котрий раніше в 47 визначних і великих польових битвах здобув щасливу перемогу, тоді був заманений у хитру пастку й переможений русичами та від ув'язнення або й убивства врятований завдяки доблесті простого воїна, якого потім наділив щедрими подарунками і маєтностями та упривілеював сенаторською зверхністю і гербом Новина (вухо литаври з хрестом), надав йому шляхетство та підтвердив нащадкам.

Подарунок зрадникові воєводі

Не краще зрадникові було б хоробро та славно померти

А воєводі, котрий утік від нього з поля бою, послав у подарунок заячий кожух і кужіль з веретеном, підкресливши тим його нікчемність і заячий страх, жіночі, а не чоловічі вчинки. Пізніше той воєвода з розпуки сам повісився на дзвіниці в костелі свого імені.

Також Болеслав Кривоустий потім помер з великої печалі після тієї поразки і похований у Плоцьку. Так йому помстився київський князь Ярополк хитрим підступом за те своє спіймання Влостовичем.

*„І хитрістю хитрість здолаєш“**, клин вибивається клином, зрада — зрадою. Про це *Вінцентій Кадлубек, Длуґош, Меховіта (кн. 3, розд. 14, с. 81), Кромер (кн. 6), Бельський з Ваповського (с. 245), Герберт й ін.*

* Переклад Мирона Борецького.

Книга шоста

Розділ перший

Про Ярополкову смерть і про жорстокі, часті й безперервні чвари та війни руських князів за київську столицю

До ясновельможного пана Миколи Монівіда Олехновича Дорогостайського, полоцького воєводи, волговіського, сересевського та ін. старости, гондинського поміщика і т. д.

1140 року від Господа Христа київський князь Ярополк Володимирович, красномовний, хитрий, у сварці й у пораді моторний, котрий-то під Галичем підступом і хитрою засідкою переміг і розгромив непереможного Болеслава Кривоустого, віддав природний борг смерти, яка наблизилася до нього хитрішою пасткою. Похований у Києві в церкві св. Андрія. А його місце зайняв рідний брат В'ячеслав й осів на київському престолі.

Вінцентій Кадлубек, „Руська хроніка" й Меховіта (розд. 17, с. 89)

Але незабаром прибув з військом до Києва Всеволод Олегович. В'ячеслав злякався і не бажав починати з ним битви й спільного пролиття християнської крови через тлінну столицю. Митрополит помирив їх так, що В'ячеслав ступився з Києва та взяв в уділ Турівське князівство, а Всеволод у мирі отримав Київську монархію і потім з прийнятими церемоніями був впроваджений на престіл.

Київський князь Всеволод

Згодом князь Всеволод, київський самодержець, пробувши шість з половиною років на князівстві, помер 12 липня року Божого 1147, а після нього його син Ігор заволодів столицею Київської монархії. Тим часом кияни проти свого володаря Ігоря Всеволодовича покликали переяславського князя Ізяслава. Коли він з військом прибув до Києва, супроти нього також виступив Ігор з братом Святославом, але, побачивши його велику силу, не розпочавши бою, обидва втекли з поля, а переяславський князь Ізяслав в'їхав у Київ та оволодів княжою сто-

Київський князь Ігор

Київський князь Ізяслав

лицею. Через чотири дні Ігор Всеволодович був спійманий і приведений до Ізяслава, який його, відіславши до Переяслава, тримав у в'язниці, а потім (про що той сам просив) постриг його в ченці й у монастирі забезпечив.

З князя Ігоря — чернець

Почувши про це, інші руські князі: Георгій, Ярополків брат, Олег, спонукані ненавистю і заздрістю, повстали проти київського й переяславського князя Ізяслава, бажаючи скинути його з київського престолу. І коли вони рушили спільними силами проти нього, Ізяслав з військом, яке мав напоготові, не чекаючи облоги, зустрівся з ними в бою, де з обох сторін полягло багато розбитих руських загонів, аж нарешті Ізяслав, переможений великою кількістю, побачивши розгромлене військо, втік до Києва, а звідти відразу, взявши жінку й сина,— до Луцька. А князь Георгій з перемогою в'їхав до Києва та сів на престолі свого діда, а Переяслав, спадкове князівство вигнаного Ізяслава, віддав своєму синові Ростиславу.

Внутрішня війна руських князів за Київ

Київський князь Георгій

Потім того ж 1147 року князь Ізяслав почав збирати нове військо проти Георгія, котрий вигнав його з Києва. Також за великі подарунки просив допомоги в польського, краківського та мазовецького монарха Болеслава Кучерявого та його брата князя Генріха Сандомирського, зібрав за гроші немало й угорців.

Длугош, Меховіта (кн. 3, розд. 21, с. 96), Кромер (кн. 6, с. 99 *другого видання). Цемерін*

І коли брати Болеслав Кучерявий і Генріх з польським військом, а також угорці, котрі прибули йому на допомогу, розташувалися табором біля Цемеріна, де стояли цілу зиму, і, не вчинивши нічого гідного через бездіяльність і несміливість Ізяслава, польські князі та угорці навесні, розпустивши військо, роз'їхалися кожен до своєї держави.

Нікчемність вождя і воєначальника

Дізнавшись про це, київський князь Георгій з двома своїми синами Ростиславом та Андрієм і братом В'ячеславом зібрав військо і з іншими руськими князями обложив Ізяслава в Луцьку з усіх сторін, сильно штурмуючи. І як той попросив миру через галицького князя Володимирка, київський князь Георгій уклав з ним перемир'я на справедливих умовах, коли той заприсягся більше не супротивитися.

Лінивий Ізяслав оточений

Проте відразу по тому він порушив ту присягу. Бо коли помер син Георгія переяславський князь Ростислав, князь Ізяслав, зібравшись з лучанами й волинянами, вирішив здобути й посісти Переяслав і, приготувавши для цього багато великих і малих човнів та чайок, пустився Дніпром. І коли київський князь Георгій з допомогою половців та їхніх князів хотів унеможливити йому переправу, з обох сторін вступили у жорстокий бій на човнах на Дніпрі. Тоді князь Ізяслав зі своїм стриєм В'ячеславом хоробрістю лучан і волинян, а також з допомогою інших князів розгромив і переміг у бою на воді київського князя Георгія й половців, аж князь Георгій зі синами та половцями ледве втік і зачинився у Переяславі. А Ізяслав зі своїм стриєм В'ячеславом після тієї перемоги взяв і захопив Київ та відразу, з великим військом наздоганяючи Георгія, обложив сильно його і його синів у Переяславі,

Битва руських князів на Дніпрових водах

Ізяслав повернув утрачений Київ

штурмуючи так довго, аж затиснутий і загнаний Георгій мусив прийняти нові умови і Переяслав відступити Ізяславові. Коли вчинив це, князь Ізяслав дав йому спокій і відпустив його з синами, й осадивши Переяслав своїм лицарством, із здобутою новою перемогою від'їхав до Києва.

Змінність непостійної фортуни

Фортуна в людських справах постійности не знає:
Звитяжений звитяжцю звитяжцем сам буває.
Той вигнаний, що вигнав Георгія понову,
Взяв Київ, Переяслав — земель своїх основу.
Його не захистили поляки і угорці
Та все йому вернули волинські браві хлопці.
Програв на суші битву, так виграв бій на водах —
Уміє завжди вірних Бог втішити по шкодах.

І коли на допомогу батькові Ізяславу, київському князю, син Мстислав приводив угорців, найнятих за гроші, галицький князь Володимирко, скориставшись нагодою, біля Сапогова вночі над ранком усіх їх, п'яних, що лежали як худоба і спали, побив, порізав і помордував, бо князь Мстислав не зміг розбудити їх. Меховіта пише: *„Усіх їх повбивав, неначе худобу"*

Сапогів, де угорці розгромлені галичанами. Пияцтво шкідливе у війську

Спонуканий цим князь Ізяслав послав удруге свого сина Мстислава з великими подарунками до Угорщини, щоб привів угорців проти галицького князя Володимирка. Тож сам угорський король Стефан, запалений жадобою помсти за смерть своїх людей, прибув з військом і з Мстиславом під Галич, де Володимирко дав їм бій, але розгромлений великою кількістю угорців, утративши свої загони, втік до Перемишля. За ним вирушив угорський король Стефан та притиснув його в Перемишлі так сильно, що той мусив просити миру.

Князь Володимирко під Галичем зазнав поразки від угорців

Однак київський князь Ізяслав, прибувши з новим військом до Стефанового табору, не погоджувався на мир з галицьким князем Володимирком, своїм ворогом. І все ж, Стефан погодив обох і з військом відійшов до Угорщини. Ізяслав із сином теж повернувся до Києва.

Того ж року князь Георгій, або Юрій (котрий раніше вигнав Ізяслава з Києва, а потім Ізяслав його), зібрав зі своїми синами військо і з ростовцями, суздальцями, половцями і рязанськими князями, прибувши з силами під Чернігів, здобував замок, штурмуючи вежі й мури. Але як тільки Ізяслав прийшов з допомогою на відсіч чернігівцям, одразу, злякавшись, розбіглися половці, за якими теж князь Георгій, не уповаючи на свої сили, відійшов до Новгорода і, не почуваючись там безпечно, залишивши сина Василька в Новгороді для оборони, сам від'їхав до Суздаля. А київський князь Ізяслав, коли під Черніговом не застав Георгія, вирушив за ним до Новгорода, з котрого Василько також утік до батька в Суздаль. А Ізяслав, коли до нього вийшли новгородці з покорою і з подарунками, прохаючи ласки, дав їм спокій і повернувся до Києва.

Чернігів обложений і визволений

Пізніше князь Ізяслав відправив у похід проти половців сина Мстислава, який з руським військом сплюндрував їхні землі, та, забравши їхні намети з обозами і звільнивши велику кількість християнських невільників, з розмаїтою здобиччю і полоном людей і худоби, святкуючи перемогу, приїхав до батька в Київ.

Половці розгромлені

У той час помер галицький князь Володимирко, а Ізяслав, бажаючи помститися за давню ворожнечу, почав війну проти Володимиркового сина. Почувши це, галичани зі своїм молодим князем теж зібрали чимале військо, а що був він одинак, просили його, щоб вступив на Галич для безпеки свого життя, обіцяючи йому хоробро й чесно обстоювати перед ворогом його батьківщину.

Чесність галичан щодо свого володаря

І коли київський князь Ізяслав прибув, галичани зустрілися з ним у шаленій битві з величезною та впертою відвагою над рікою Серетом. І коли з обох сторін полягла велика кількість загонів, нарешті змішалися обидва війська, так що один одного не пізнавав (бо всі були русичі) і бив свій свого. Так обидві сторони, не вважаючи себе переможеними, розійшлися з того побоїща.

Шалена битва і змішання

І як тільки Ізяслав повернувся до Києва, віддав борг смерти, будучи покликаним на вирішальний суд, 13 листопада 1158 року від народження Господа Христа. Похований у монастирі св. Феодосія, або Федора, в Києві.

Київський князь Ростислав

Після смерти київського князя Ізяслава смоленський князь Ростислав, приїхавши до Києва, поселився в його столиці та заволодів нею. І зібравшись із князями Святославом Всеволодовичем і Мстиславом Ізяславовичем, вирушив під Чернігів проти князя Ізяслава Давидовича, другого двоюрідного брата недавно померлого київського князя Ізяслава, бажаючи вигнати його з Чернігова. Але Бог, який заборонив прагнути чужого, покарав ту мерзенну жадобу влади. Бо Ізяслав Давидович покликав на допомогу Гліба Юрійовича і половців. Коли ті прийшли без зволікання і з'єдналися з Ізяславом Давидовичем, одразу київський і смоленський князь Ростислав, побачивши їхню велику силу, злякався і, не бажаючи пробувати щастя в битві, послав на переговори, відступаючи Ізяславові Давидовичу Київ, а його небожеві Мстиславу — Переяслав. Почувши це, Мстислав Ізяславович, розгнівавшись, зі своїм лицарством від'їхав з поля, а за ним усі інші князі розбіглися порізно й утекли. А половці, подавшись за ними, порубали та спіймали багато їхніх загонів, руських бояр; спалюючи та руйнуючи села, церкви й монастирі, з великим полоном відійшли до своїх країв.

Приклад Божого гніву і змінности щастя для тих, які прагнуть чужого

Там набралась страху, де і страху не було

А Ізяслав Давидович, будучи переможцем без бою, в'їхав до Києва, що його мусив відступити йому смоленський [князь] Ростислав, який почав ту війну, спокушений жадобою панування, собі на шкоду.

Споглядай дивну змінність долі

Хто чужого зажадає — має собі втрату,
Бо амбіції й жадобі занепад є братом.

Опісля прибув до Києва з військом князь Георгій, або Юрій (той, який вигнав Ізяслава, а Ізяслав його). І коли штурмував місто і замок, Ізяслав Давидович вів з ним переговори та відступив йому Київ, який недавно отримав від смоленського князя Ростислава.

Георгій повернув собі Київ

Так тоді Георгій удруге сів на київському престолі свого діда й ті руські землі поділив між своїми синами: Андрієві дав Вишгород, Борисові — Турів, Глібові — Переяслав, а Василькові — Поршів.

Потім київський князь Георгій, не зупиняючись на тому, що вигнав Мстислава з батьківського князівства Переяслава, послав проти нього сильне військо до Пересопниці, де в той час жив князь Мстислав. Той, переляканий ворожою силою, побачив, що боротьба буде нерівною, і втік до Луцька, а звідтіля приїхав до Польщі, прохаючи про допомогу польських князів: Болеслава Кучерявого, Мечислава і Генріха. Ті, згромадивши сили зі своїх князівств, за ворожим звичаєм рушили на Русь, бажаючи посадити Мстислава не лише на переяславський, але й на київський престіл.

Пересопниця

Поляки — на Русь

Почувши це і побоюючись сили польських князів, київський князь Юрій помирився з Мстиславом та його рідними братами Володимиром і Ярославом, синами Ізяслава, спадкоємцями київського престолу, і повернув їм Володимирське, Переяславське та Пересопницьке князівство, як й інші належні землі, крім Києва, й підтвердив те присягою, що надалі ніколи не буде вторгатися у ті їхні володіння.

Але відразу ж він порушив присягу та обложив Мстислава на володимирському замку, де з обох сторін полягло дуже багато лицарства, коли поляки, що служили Мстиславові за гроші, робили із замку часті вилазки на військо київського князя Георгія й повбивали багатьох, тож Георгій, утративши кілька своїх загонів, із ганьбою мусив відступити до Києва.

Володимир оточений

Там же невдовзі, 15 травня 1164 року від народження Христа, зволений неміччю, він помер, попрощавшись востаннє з ласою жадобою світського панування. Похований у церкві св. Спаса Берестівського.

Київський князь Георгій помер

Після смерти київського князя Юрія, або Георгія, чернігівський князь Ізяслав Давидович заволодів київським престолом. Проте тієї ж зими Мстислав Ізяславович вигнав його з Києва. Та коли швидко набрид йому батьківський київський престіл, тієї ж осени він віддав Київ своєму стриєві Ростиславові, смоленському князеві.

Але також і тому швидко набридла Київська держава, і він віддав її Володимирові Мстиславовичу.

Київ переходить з рук у руки

Почувши це, володимирський князь Мстислав Ізяславович, розгнівавшись, вигнав Володимира Мстиславовича і сам удруге заволодів батьківським київським престолом.

Згодом суздальський князь Андрій Георгійович, не стерпівши того, що Мстислав панував у Києві, до якого він уважався ближчим по батькові Юрію, зібрав військо із суздальців, ростовців та володимирців,

над котрими поставив сина Мстислава. На допомогу йому прийшло також дев'ять інших руських князів: переяславський Гліб, смоленський Роман, вишгородський Давид, Володимир Андрійович, Дмитро Юрійович, рідні брати Георгій і Славич, Олег і Юрій Святославовичі. Всі вони оточили та обложили Мстислава Ізяславовича в Києві, і той через довгу облогу, не змігши далі терпіти голод, утік до володимирського замку у його другому Волинському князівстві.

Дев'ять руських князів обложили Київ

А згадані князі, здобувши замок і місто Київ, спіймали жінку й Мстиславового сина й усе місто Київ віддали на здобич і пограбування своїм воїнам і лицарству, котрі, не зупиняючись на досить багатій і щедрій міській здобичі, обдерли та пограбували святі храми, церкви та монастирі.

Самі русичі руйнують Київ

А коли припинилося пограбування, відразу Мстислав Андрійович, будучи воєначальником усього того війська, посадив на київський престіл свого стрия Гліба, переяславського князя, який незабаром помер, пробувши на престолі заледве два роки.

Київський князь Гліб

На його місце вступив смоленський князь Роман та заволодів Київською монархією, за котру його предки на головах ходили, вбиваючи й виганяючи один одного.

Князь Роман і Київська монархія

А коли литва з ятвягами, лісові люди, зібравшись спільними силами, вторглися до Руського князівства і набрали велику здобич, з якої звикли жити, проти них зібрався київський монарх Роман і з успіхом, догнавши їх, що втікали у лісові нетрі, розгромив, розпорошив та, відбивши більшу частину здобичі, захопив велику кількість ятвягів і литавів — язичників і, загнавши їх до Києва та до інших руських замків, тримав їх у суворому ув'язненні, виконуючи ними важкі і тваринні роботи, інших наказав закувати, запрягати до плуга та орати ними, як волами, поля, облоги, викорчовувати кущі на цілині або ладах, як називають їх по-руськи. Звідкіль і з'явилося прислів'я, коли один литвин, навчившись руської мови, тягнучи плуг, сказав: „Романе, Романе! Лихом кормишся, литвою ореш!"

Литва — на Русь

Русичі орють литвою

Романе, кормишся лихом

Але той князь Роман недовго всидів на київському престолі, бо Ярослав Ізяславович, зібравши військо з половців і з руси, вигнав князя Романа, а сам заволодів Києвом та зміцнив як монарх свою столицю.

Про це свідчать руські літописці й Меховіта (кн. 3, розд. 22, с. 98).

Тут помилився Меховіта, пишучи „Ярослав Ярославович", бо має бути „Ярослав Ізяславович"

Про польську війну з Руссю

Потім 1179 року польський князь Казимир II, названий Справедливим, син Болеслава Кривоустого, побачивши відповідну нагоду, коли руські князі самі між собою тягалися за чуби, напав на їхні землі, прилеглі до Польщі, котрі частково загарбав через те, що здалися, частково — силою, як Брест, що його нині звуть Литовським, Володимир, Дорогичин і Перемишль, як пишуть Длуґош і Меховіта (розд. 25, с. 100).

Длуґош і Меховіта (розд. 25, с. 100)

Польський монарх Казимир забрав замки в Руси

Однак перший польський хронікар Вінцентій Кадлубек, за життя якого діялися ті справи, не згадує, що у той час Казимир відняв так багато руських володінь, натомість пише, що Брест-Литовський, який було передано від Польщі до Русі, той Казимир повернув собі, зібравшись із військом, і більш нічого, що й підтверджує Кромер (кн. 6).

А руські князі, помирившись, згідно з руськими і литовськими літописами, не дали полякам довго панувати у своїх володіннях, бо і своє у згоді (з якою зростають держави) відібрали, і відірвали кілька польських замків. Свята згода

Також після того 1182 року від народження Господа Христа Брест-Литовський вибився з польського послуху, і весь той край знову підкорився Русі. Берестя відійшло від поляків

Почувши це, польський князь Казимир обложив Берестя і, здобувши його за 12 днів безперервним штурмом, покарав винних смертю та збудував над містом замок, який обсадив польськими воїнами проти русичів, як свідчать Длуґош, Меховіта (с. 103), Ваповський, Бельський (с. 248). Замок у Бересті збудований поляками

Одразу з Берестя польський князь Казимир вирушив з військом до Підгірської Русі, як пише Вінцентій Кадлубек у своїй „Хроніці", бажаючи посадити на Галицьке князівство свого небожа, котрого інші брати, руські князі, вигнали з держави, обвинувачуючи його в тому, що він був позашлюбний. Цей похід був прикрий і страшний для поляків (як пише Кромер: *„Більшість маґнатів тяжко зносила цей похід, мабуть, пам'ятаючи про поразку біля того самого міста за панування Болеслава Кривоустого")*. Бо пам'ятали про ту свою першу нещасливу поразку під Галичем з Болеславом Кривоустим, одначе поляки-небораки мусили тягтися за своїм князем.

Розділ другий

Про битву під Галичем з руськими князями та їхню поразку від поляків

Зажадав князь Казимир небожа Мстислава
На князівство посадить за спадковим правом.
Прибувши під Галич, там з військом розклався,
Як той замок добувать, всюди розглядався.
Князі Всеволод і Володимир
Володимир й Всеволод зготувались швидко,
Белзьке — той, цей — галичан шикували військо.
Ще княжата прибули їм на допомогу,
Щоби ґвалту польському дати відсіч строгу.
Кромер: „Тоді-то вперше наші відкрито заремствували на зверхника, скаржачись, що їх просто зраджено ворогові"
Гнали так до Галича, страх як поспішали,
І полки їх по полях розтяглись рядами.
А поляки, вгледівши, зразу ж полякались,
Бо, як биті там були, їм ще пам'яталось.
Та достойний Казимир їх веселим словом
Обнадіював, вселяв віру в перемогу:
Що багато руських, те хай їх не тривожить,
Коли вони громили Болеслава Кривоустого
Мужність, доблесть вроджену виявити можуть.
Й тут же за братів своїх щоби відомстили —
Зрадою, не мужністю руські їх побили.
Втеча — сором, з мужністю добра слава ходить,
Смілим щастя випада, слабшим боязнь шкодить.
Кромер: „Наші наштовхнулися на ворожу армію"
Так полякам дух підняв Казимир і воїв
Шикував, а Всеволод тил руси подвоїв,
Вивів з Володимиром лучників багато,
З ґвалтівними криками вдарив на поляків.
Жорстока битва поляків з руссю
Труб і сурм та бубнів гук звідти й звідти лине,
Крик мужів і зброї брязк, коней шал нестримний.
Марс розпалює вогонь з того боку й з того,
Небо, землю і ліси накрива тривога.
Польський лівий ріг полком руські придавили,

Сиплять стрілами і ляхів зразу ж потіснили.
Не пильнуючи знамен, ті перемішались,
Бойові порядки лав польських поламались.
Русичі залізних стріл град сміліш пускають,
Стріли з луків вигнутих з посвистом злітають,
І коли котрийсь русич вцілить з лука певно,
То чи кінь, чи то сам муж падає на землю.
Ще й волинські козаки скритно підступали,
Польські звідси й звідтіля лави розривали.
Як рогатиною муж мужа твердо вдарить,
Вийме душу в змиг очей і з коня повалить.
Воєвода краківський там, на лівім розі,
Натиск руський стримати був уже не в змозі,
Всеволод з волинцями тих поляків збили б,
Та наскочив Казимир, а з ним — свіжі сили.
Налетівши збоку, він вдарив так сміливо,
Що відкинув русичів, уцілів сам дивом,
Бо, як лев, крізь галицькі пробивався лави
І волинців на плацу він поклав чимало.
Підбадьорює, кричить: „Діти! Гей! До справи!
Посилає щастя нам сам пан Бог ласкавий,
Не лякаймось, спом'янім предків наших славу,
Русичів вони сікли, як хлоп косить трави".
Ледве-ледве Казимир мужністю і словом
Вгамував той лівий ріг, вже втікать готовий,
І до ладу всіх привів,— важить гетьман справний
Пребагато на війні — маєш приклад явний.
Стямились поляки та — бути чи не бути! —
Вдарили на руський стрій відчайдушно, люто,
Навалилися, сікли, били з диким гуком,
Жодному з тих не дали скористатись луком.
Не стріляють, врукопаш той того стинає,
А бажання перемоги мужністю сповняє.
Та вже щастя, котре туди-сюди перелітать звикло,
До поляків од руси крилами приникло.
Русь, яка від щастя ключ вже в руці тримала,
Бойовий втрачає лад — програна-бо справа.
Знову хряскіт, зброї брязк, ранені конають,
Інші хоругви свої й прапори втрачають.
А поляки і дихнуть їм вже не давали.
Всі в одно лиш: „Бий! убий! не живи!" — волали.
Руські рушили полки утікать ганебно,
Всеволод їх зупиняв, та волав даремно.
Тож і військо галицьке, яке справа било,
Билося з поляками з усієї сили,

Кромер (с. 113): „На лівому крилі наших тіснили стрільці, тож вони вже не тримали належного строю"

Краківський воєвода Миколай

Доблесть Казимира

Вінцентій Кадлубек: „Казимир з великою загрозою для життя прийшов своїм на допомогу і ледве відновив стрій"

Звертання Казимира до війська, що розгубилося

Вождь справний багато важить. Ліпше військо оленів, де вождь — лев, ніж військо левів з вождем оленем

Кромер: „Лютих русів одбито"

Щастя — від руси до поляків

Кромер: „Поляки, підбадьорюючи один одного, змусили русичів до втечі; та згодом фортуна перемінилася і вони самі почали відступати"

Побачивши це, інші, котрі досі тримали наше праве крило, і самі показали спини

Вчинили більшу різанину серед тих, хто втікав, ніж серед тих, хто чинив опір

Руські князі ледве втекли

Втеча

Поляки перемогли русичів

Похитнулось, подалось, й так їм повелося,
Що в усіх зі страху піднялось волосся.
А поляки гонять, б'ють і січуть та колють,
Чи, схопивши, зв'язують, тягнуть у неволю.
Більше у гонитві тій, ніж в бою, поклали,
З трупів, ясно, здобичі узяли немало.
Володимир, Всеволод свіжих коней мали,
Кинулись у ліс густий, гори їх сховали.
В Угри Бела щоб поміг, Володимир скочив,
Всеволод дістався у Белз третьої аж ночі.
І в обозах здобичі узяли поляки,
Зброї розмаїтої та знарядь усяких.
Місто й замок віддали тут же галичани,
А Мстислава визнали над собою паном.

Так описують ту битву Длуґош і *Меховіта (кн. 3, розд. 25, с. 103)*, *Кромер (кн. 6, с. 113 другого видання)*, *Бельський із книги Ваповського (друге видання, с. 248)*, Вінцентій Кадлубек, перший літописець Польщі, за життя котрого це діялося, хоча трохи один від одного відрізняються.

Розділ третій

Про пограбування Києва та поразку рязанського князя

Відразу ж потому, як пише той же Меховіта (розд. 27, с. 107), чернігівський князь Святослав, зібравши велике військо, спонуканий заздрістю, почав війну проти київського монарха Ярослава Ізяславовича й оточив його в Києві. А коли Ярослав Ізяславович, засумнівавшись у можливості оборони, втік із замку, Святослав чернігівський здобув Київ, де захопив жінку з молодим сином і лицарством та з усіма Ярославовими скарбами і запровадив до Чернігова, залишивши спустошений та пограбований Київ.

Київ пограбований

А київський монарх Ярослав Ізяславович, вигнаний з двома Ростиславовими внуками, приїхавши до Києва з лицарськими загонами, пограбував майно і скарби всіх багатих міщан і митрополита, владик, архимандритів, ігуменів, ченців, черниць і попів, склавши на них усю вину за шкоду, заподіяну йому чернігівським князем Святославом, а для викупу жінки з сином і лицарства, спійманих тим же Святославом, наклав на киян великі податки, а деяких продав. Також, прагнучи помститися за свої збитки, обложив Святослава в Чернігові, та коли не зміг його здобути, уклав з ним мир і союз.

Київське духовенство пограбоване

Велика неволя киян

Потім 1184 року помер Ярослав Ізяславович, а після нього на київський престіл вступив чернігівський князь Святослав.

Київський князь Святослав

Також пізніше Всеволод заволодів Володимирським князівством після свого брата Михайла, який помер 14 червня того ж (уже згаданого) року.

Після нього ростовський князь, бажаючи вигнати Всеволода із володимирського замку, зібрав чимале військо з ростовців і половців. Всеволод теж виступив проти нього. І коли зустрілися в бою, князь Всеволод розгромив Мстислава й ростовців та з тією перемогою відразу вирушив проти рязанського князя Гліба, маючи на допомогу двох синів київського монарха Святослава, Олега й Володимира, та свого небожа — переяславського князя Володимира Глібовича.

Внутрішні війни руських князів

Кращий той, хто випередить

Дізнавшись про це, рязанський князь, за хитрою порадою, задумав війною випередити Всеволода. І так, зібравшись зі своїми людьми та з помічниками половцями, вторгся до Всеволодового Володимирського князівства, не бажаючи ждати ворога у своєму домі.

Жорстокість до своїх руського князя Всеволода

Тому князь Всеволод, котрий уже був близько Рязані, мусив, рятуючи своїх, повертатися з військом. І коли на своїй землі зустрівся у шаленій битві з рязанським князем Глібом і з половцями, розгромив вороже військо та після перемоги, захопивши самого Гліба рязанського, замордував його в ув'язненні, а двох його небожів, князів Мстислава та Ярополка, осліпив. Також усіх захоплених у полон половців-поганців постинав, помордував і знищив, а інших рязанців і допомогу руських князів відпустив на волю.

Про чвари в Галицькому князівстві

Потім галицький князь Мстислав, якого на батьківське князівство посадив польський князь Казимир після тієї виграної битви біля Галича, жорстоко поводився з підданою руссю. Тому на третій рік, тобто 1185 року, його отруїли й послали по його брата Володимира, який з програної битви втік до Угорщини, щоб якнайшвидше приїхав на Галицьке князівство. Втішений цією веселою новиною Володимир пішов до угорського короля Бели, прохаючи його про допомогу лицарством, кіньми та спорядженням, щоб міг повернути батьківське князівство й дати відсіч польському монархові Казимирові. Почувши це, угорський король Бела не лише не подав йому допомоги, але самого Володимира посадив до в'язниці, а свого сина Андрія з військом відправив до Галича, щоб якнайшвидше захопив замок. Він вигадав, що Володимир, мовляв, побоюючись небезпеки, наперед послав його з військом, а сам іде позаду. Його впустили в галицький замок — на велику радість усіх русичів.

Читай про угорську хитрість і злобу

Угорський підступ при захопленні Галича

І так, захопивши замок, угорський королевич Андрій, добре обсадив його угорцями, примушуючи русичів, щоб заприсяглися йому, а котрі відмовлялися від присяги, тих саджав до в'язниці, відбирав уряди й роздавав своїм угорцям і таким чином заволодів усією Галицькою державою.

А бідолаха Володимир, справжній галицький спадкоємець, переконавшись, що його явно по-зрадницьки ошукали, після того як майже два роки угорський король протримав його в ув'язненні, подарунками та обіцянками підкупив своїх сторожів угорців і з тими сторожами, провідниками й товаришами втечею дістався до Галича, але не міг здобути замок, бо його добре боронили угорці.

Спадкоємець Володимир галицький вийшов з ув'язнення

Тоді відразу з'їхалися і збіглися до нього, як до свого спадкового володаря, русичі, з якими він руйнував усі навколишні князівства, нападав, забирав і виводив полонених. Пограбував і спустошив перемишльські волості, які в той час служили Польщі. Цього не міг стерпіти польський монарх Казимир, і його воєначальник, краківський воєвода

розгромив хиже Володимирове військо, тож сам Володимир мусив утікати в гори, які відділяють Русь від Угорського королівства. Побачивши, що він покинутий усіма й пригноблений звідусіль, подався з покорою до польського монарха Казимира, спершу прохаючи через послів, щоб той простив йому вину, та благаючи допомоги для визволення його батьківщини — Галицького князівства від угорців, обіцяючи надалі чесно зберігати вірність і послух. Це і вчинив Казимир, як майже святий монарх, і прийнявши його під свою милість, послав з ним здобувати Галич польське військо, над яким поставив краківського воєводу Миколая. Також немале руське військо добровільно прибуло з усієї держави до нього, як до свого справжнього володаря. Так довкола обложили Галич, який угорці спершу відважно обороняли перед руссю і поляками, з доброю надією сподіваючись щодня, що угорський король Бела з великим військом прибуде на допомогу своєму синові Андрію. Але обмануті в надії на допомогу та пригноблені голодом, віддали замок, обумовивши собі вільний відхід до Угорщини зі своїм майном.

Так угорці зі своїм королевичем Андрієм були відпроваджені до Угорщини, а князь Володимир в'їхав на отчу землю у галицький замок з польськими загонами, на велику радість усіх русичів, 1188 року від народження Христа.

Одного року Галич здобутий Володимиром, а Єрусалим — сарацином Саладіном

У той же час могутній і хоробрий сарацинський король Саладін здобув від християн Єрусалим і заволодів ним після 88-річного перебування його в руках християн.

Тим часом у руських князівствах спокійно відбувалися всі справи.

А польський монарх Казимир Справедливий, коли 1194 року в день св. Готарда справляв достойний і великою щедрістю славний бенкет для всіх шляхетських станів, духовних, багатих і бідних, у доброму настрої розмовляючи з єпископами та зі своїми панами про безсмертність душі та блаженність святих по смерті (бо був ученою людиною), як тільки випив, зомлів, упав і відразу помер, дуже перелякавши та здивувавши бенкетуючих.

Польський монарх Казимир раптово помер на бенкеті

Розділ четвертий

Про поразку половців та пограбування Києва

Руські князі, зібравшись на сейм до Києва, вирішили спільними силами вирушити на половців. І так 20 червня року Божого 1194 розгромили велике військо половців, що гордо уповало на свою силу, і, забравши їхні намети й обози, з великою здобиччю, зі славою та перемогою повернули на Русь.

Половці розгромлені

Опісля руський князь Ігор, бажаючи здобути таку ж славу, з двома синами та зі своїм братом Всеволодом Олеговичем, та з чернігівським лицарством вирушив проти половців, не зупиняючись на одній перемозі, а, переправившись через ріку Дон, або Танаїс, задумав винищити всіх половців. Але половці з великим військом несподівано напали на нього і над Доном так жорстоко розгромили його, що ніхто з руського війська не залишився живий. Після цього половці, закінчивши бій перемогою, біля Переяслава вторглися до руських земель, захопили всі замки над рікою Сулою та велику здобич вивели до своїх країв (про це Меховіта у кн. 3, розд. 29, с. 114).

Русичі зазнали поразки від половців

Згодом, року Божого 1198, коли помер київський князь Святослав і поховали його в церкві св. Кирила Чернігівського, князь Рюрик Мстиславович силою заволодів Київським князівством. Але коли з плином часу він був вигнаний киянами, то втік до половців, від яких отримавши в незліченній кількості допомогу та маючи зі собою Олегових синів, 2 січня взяв без опору київський замок, де половці-поганці жорстоко пограбували столичну церкву святої Софії та всі інші храми й монастирі, старих і немічних частково порубали, частково осліпили, попів, ченців і черниць, бояр, міщан і простолюд з жінками й дітьми повели в неволю до своїх країв. Захоплено в полон тоді також князів Мстислава Володимировича і Ростислава з їхнім лицарством, а Рюрик сів, хоч і на зруйнованому, київському престолі.

Чужоземна допомога шкідлива

Жорстоке пограбування половцями Києва

Про посадження поляками на галицький престіл володимирського князя Романа

Згаданого 1198 року від народження Господа Христа, як тільки помер галицький князь Володимир, якого посадив на князівство польський монарх Казимир, не залишивши після себе нащадка, почалися нові міжусобиці між руськими князями, бо багато їх домагалося Галицького князівства, а особливо, крім інших князів, володимирський князь Роман, за спадковим і природним правом, тому що покійний Володимир був його стриєм.

А поляки старалися перетворити Галицьке князівство на повіт Польської монархії, як недавно вчинили з Перемишльським князівством.

Розвага, подібна до римської: поступатися сильнішому

Але оскільки поляки тоді вели внутрішню війну з Мечиславом Старим, який силою домагався краківської столиці від молодого польського князя Лешка Білого, вирішили віддати Галицьке князівство Романові володимирському, в той час наймогутнішому в Русі, котрого боялися образити в тій ситуації, бо він одразу почав би війну з руссю проти поляків, силою домагаючись Галича.

І так польське військо з воєначальником — краківським воєводою, з яким також наперся йти Казимирів син Лешко Білий, молодий монарх, відпровадило володимирського князя Романа до Галича. І коли в'їхали вони на галицькі поля, дорогу заступили їм озброєні галичани, готові до битви, зрозумівши, що поляки хочуть поставити в Галичі Романа, тиранства якого вони боялися і якого ненавиділи. Поляки також відважно зустрілися з ними та розігнали переляканих.

Битва поляків з галичанами

Потім галичани просили милости в польського монарха Лешка, обіцяючи йому великі дари, щоб він сам панував у них і не віддавав їх Романові. Та коли їхню просьбу не було виконано, відчинили ворота галицького замку і, за Лешковим наказом, мусили присягнути князю Романові на вірність і послух, а він також обіцяв їм панувати милостиво й справедливо. Там же в княжій шапці, зі звичними церемоніями, митрополит і владики посадили його на галицький престіл, а Лешко з військом теж повернувся до Польщі.

Галицький князь Роман

Про поразку половців і про київські чвари

Руські князі, київський Рюрик, переяславський Ярослав Всеволодович, Роман Мстиславович, пам'ятаючи про часті кривди й напади, а також те вже описане жорстоке пограбування Києва й монастирів поганцями-половцями, зібрали велике військо проти них та вирушили в їхні степи, де вони мали свої кочовища, і, прийшовши несподівано, напали на них, на їхні намети та обози, які вони звали вежами. Там убили велику кількість половців-поган з дітьми та жінками, не оминувши жодного стану, і доправили на Русь велику здобич — верблюдів, коней і різного майна, та багато визволених християнських невільників.

Руські князі — на половців

І сьогодні хати або номи в Жмудії звуть вежами, селянські житла, яких я мав 25

А оскільки київський князь Рюрик нещодавно привів половців на завоювання руських країв і пограбування Києва, то, за ухвалою інших князів, був спійманий галицьким і володимирським князем Романом Мстиславовичем, який, привівши його до Києва, разом з жінкою постриг у ченці, а спійманих його синів — Ростислава й Володимира, відвів у Галич до в'язниці, лише дочок відпустив на волю.

Князь Святослав Мстиславович, побачивши, що київський престіл пустує без князя, взяв Київ, бажаючи панувати в ньому.

Святослав вигнаний з Києва

Ростислав Рюрикович — на Київське князівство

Проте галицький князь Роман Мстиславович, який хотів мати титул монарха всієї Руси і так називав себе, прибувши до Києва, безсоромно викинув із замку Святослава Мстиславовича та посадив на київський престіл Ростислава Рюриковича, якого тримав у себе у в'язниці, і випустив із ув'язнення його рідного брата Володимира, прагнучи тим поширити славу своєї сили, милости, благодійности й милосердя та посприяти успіху воєнного походу проти Польщі, що його готував того року. Про те, як він воював з Польщею разом з іншими руськими князями та з литовською допомогою, буде далі.

Розділ п'ятий

Про тиранію володимирського і галицького князя, руського монарха Романа та про його похід до Польщі

Псевдомонарх

Володимирський князь Роман, котрого, як ми вже писали, польський монарх Лешко Білий, собі ж на шкоду, посадив на Галицьке князівство, спершу видався галичанам милостивим, однак швидко став тираном: деяких стинав і четвертував, деяких наказував живих у землю закопувати, з інших здирати шкіру, рубати на шматки, саджати на палі, стинати голови, палити, топити, різати пилами, вибирати очі та мордувати різними майже тиранськими тортурами. А руських панів, які втікали від його тиранії, прикликавши лагідними обіцянками, потім вішав на дереві й стріляв у кожного, промовляючи вже звичне своє прислів'я: „Жоден не може безпечно споживати меду, поки раніше не винищить рій бджіл"

Князь Роман — це другий Фаларіс і Нерон

Тиранська приповідка

Зібрав він також великі скарби, забираючи набутки й маєтки втікаючих і вигнаних руських панів. І таким чином зміцнився на Русі так сильно, що став грізний для інших руських князів, перетворивши одних на васалів, а інших вигнавши з князівств, призначаючи на свій розсуд слухняних на місце вигнаних.

Також литву та ятвягів, людей лісових, які жили по сусідству, завоював, підкорив та силою примусив до послуху. А позаяк литва часто вибивалася з-під його підданства, як люд поганський — невгамовний і неспокійний, то скільки литовських загонів дістав мечем, усіх змушував до тваринних робіт, що їх мали виконувати коні та воли. І з Києва до Галича переніс столицю Київської монархії, призначивши від свого імені на Київське князівство Ростислава Рюриковича, а його батька Рюрика постриг у ченці, як уже було сказано.

Вдруге Литва поневолена Романом галицьким

І так поневолені ним з плином часу всі руські князі Білої й Чорної Руси мусили слухати його, хоч над ними він панував за тим правом, що й лелека над жабами. Такий спосіб панування сьогодні застосовує московський князь над іншими князьками.

Роман воює з Польщею

Потім князь Роман 1204 року напав на Люблінську і Сандомирську землі, почавши війну проти польського монарха Лешка. І так, без опору руйнуючи, спалюючи й забираючи в полон польських людей, у багатьох місцях Польщі збудував фортеці та обсадив своїми руськими воїнами.

Длуґош, руські літописи, Меховіта (с. 119), Кромер (с. 125), Ваповський та Йоан Гротовій у „Висловах героїв"

А наступного 1205 року той же Роман, галицький, луцький, волинський і володимирський князь, привласнивши собі титул руського монарха, зібрав велике кінне й піше військо майже з усієї Руси, Ятвягії та Литви, погрожуючи не лише завоювати Польщу, але й знищити весь рід латинників (як русь зве послідовників Римської Церкви) з їхнім письмом й обрядами богослужіння. Також послав він великі дари володимирському владиці грецького обряду, щоб своєю єпископською владою благословив його та його лицарство на воєнний похід проти Польщі, щоб міг три роки руйнувати її. Але владика, погордувавши дарами, сказав, що не годиться давати таке благословення християнам, які починають несправедливу війну проти християн. Почувши це, Роман розгнівався, погрожуючи владиці смертю, коли тільки з тієї війни повернеться з перемогою. А владика відповів: „За правду я не боюся прийняти смерть, до того ж, також і сам князь Роман не знає, чи вернеться з війни, чи ні..."

Непевний вислід битви

Роман удруге воює з Польщею

А князь Роман, зганьбивши владику, з тим величезним військом на початку весни прибув до Польщі та обложив Люблін, звідки, коли йому не щастило (бо поляки добре обороняли замок), з усіма силами рушив на Сандомирську землю, руйнуючи, спалюючи й грабуючи та спустошуючи села, містечка й костели. І переправивши військо через Віслу, частково бродом, частково човнами, став табором під Завихвостом, 2 милі від Сандомира, де почув, що поляки зі своїми князями наближаються йому назустріч, одначе не вірив, що посміли битися з ним, уважаючи, що поляки, побачивши його військо, повинні відразу втекти.

Про битву під Завихвостом з володимирським і галицьким князем Романом та про вбивство його 13 червня 1205 року

Загордився князь Роман, що мав силу й щастя,
Котре ниті справ людських дивно вміє прясти.
Під Завихвостом не дбав про свою безпеку,
В Польщу люд сікти полки розіслав далеко.
А поляки, бачачи волостей занепад,
Об'єднались, щоб одбить руський ґвалт жорстокий.
Із Лешком і Конрадом брати їхні стали в скруті,
Та їх міць злегковажив князь Роман пихатий.
Не гадав, що в полі бій можуть розпочати,
Та не слід противників слабших зневажати:

Польські князі Лешко і Конрад

Вони гадали, що поляки навіть не намагатимуться битися

Часом чапля, хоч слабка, яструба вбиває
І гадюка, як в клубок скрутиться, кусає.
На той час поляки теж, бідні, потерпали,
Тож, як розпогодилось, битву враз почали.
Залишивши всіх княжат в обороні певній,
Вивели на русичів лави незліченні.
Князь Роман своїх в полки поспіхом збирає,
Польське ж військо з запалом стрімко наступає.
Де там лаштуватися, тож безладним рухом
Вдарив зопалу Роман на поляків з гуком
І, як гетьман справний, сам наверта до бою,
Польське лицарство січе власною рукою.
Не одного сам послав на той світ відразу,
Небо і земля гучать — брязк заліза разить,
Хрипко труби сурмлять, крик лицарів сміливих,
Ржання коней, посвист стріл, латів грімкотливість.
Князь Роман із шаблею нагло гукає
До своїх, що їм тріумф небо посилає.
Нагадав обітниці та про честь і славу
Й польський гетьман, збадьорив, далі битву править.
Б'ють на смерть з обох сторін, поле кров зросила,
Кличе Марс і тих і тих жереб взять щасливий,
Ляхам батьківщини дух додає потуги,
Кожний хоче відомстить руським за наруги.
Більше військо вів Роман, закликав до справи
Воїнів, щоб ворога на той світ послали.
Довго точиться так бій, князь Роман встигає
Всюди — цих шикує, тим поміч посилає.
А поляки головним йдуть полком навально,
Розірвавши руський стрій, пішли в бій безжальний.
Вереск, гук і дикий крик у страшній потребі,
Піднялася пилюга і затьмила небо.
Опирався князь Роман мужньо довгу хвилю,
Поле вкрилось збитими й трупом геть на милю.
Врозтіч почали полки руські розбігатись,
Кличе князь Роман на смерть всім стояти — марно.
Кінь убитий впав під ним, мусив пішо бігти,
Біля річки трапилось на кобилу сісти.
Віслу переплив на ній, так і врятувався,
Та жеребною була — сорому набрався.
Кинув, уклонившись їй, й пішо зі своїми
Русичами утікав, як простий з простими.
А поляки гонять, б'ють, топлять, в полон ловлять,
Кров'ю супротивників батьківщину кроплять.
Як особу незначну, там й Романа вбили,

Приклад, що ніким не можна легковажити

Вони навіть не могли правильно розгорнути стрій

Роман стояв у перших рядах, сповняючи обов'язок доброго і мужнього ватажка

Кристин, граф із роду Гоздовіїв, полоцький воєвода, з гербом Лілія, муж відважний і у військовій справі досвідчений

Полякам дуже допоміг як добрий гетьман, а з того герба і я по бабці маю герб Лілія, Гоздовієм названий

Гаряча битва тривала вже досить довго і т. ін.; побачивши це, наші, згуртувавшись, кинулися в атаку

Кромер і Меховіта (с. 110): „Йому подали жеребну кобилу і він переплив Віслу"

Меховіта: „Князя Романа вбили, прийнявши за простого вояка"

Князь Роман убитий між утікачами з простолюду 19 липня 1205 [року]

Меховіта і Кромер: Його викупили за тисячу гривень срібла і відвезли до Володимира, щоб поховати

Пошана до своїх у русичів і по смерті

Сон часом важливий, у чому й сам я пересвідчився

Ліпше б, княже, утікав далі на кобилі.
В Сандомирі з шаною князя схоронили,
Тільки ж руських жаль пройняв, тіло відкупили —
Срібних гривень тисячу довелось віддати,
Щоб у Володимирі князя поховати.
Перед битвою вночі снилося Роману,
Що щиглів під Завихвост купка прилітала
З Сандомира, а горобців були цілі хмари,
Та всі сіли горобці — так і князю сталось.
Бо коли панам своїм з віщим сном відкрився,
Старші мовили: біди треба стерегтися.
Молоді ж, що добрий знак, князя запевняли.
Що поб'ють ляхів-собак,— тільки ж прогадали.
Помилився князь Роман так, як Ксеркс — цар греків,
Потерпів від тих, котрих мислив вбити легко.
„Стережися ворога, навіть як мізерний",—
Так Сенека говорив й, видно, недаремно.

Таку славну перемогу здобули поляки під Завихвостом над Віслою 1205 року, в день св. Гервасія і Протасія, на честь яких польський монарх Лешко Білий своїм щедрим коштом спорудив вівтар у краківському замку. А князь Роман, убитий як простий воїн, залишився на полі бою, головний польський і литовський ворог. Поховали його спершу в Сандомирі, а потім — з почестями, як монарха — у Володимирі-Волинському. За його тіло русичі дали полякам тисячу гривень сріблом.

Про це докладніше свідчать Длуґош, Меховіта й Кромер.

Розділ шостий

Про руйнування руських князівств литвою і жмудинами та про перші в істориків з'ясування їх назв Року 1205

Як Роман жорстокий так розпрощався з щастям,
Облягли монархію руську злі напасті.
Руські княжичі, котрих де й взялось багато,
Сваряться, бо кожний з них хоче першим стати.
А литва і жмудь, які по лісах ховались,
Про поразку русичів скоро теж дізнались.
Труби довгії гучать, люд розвеселили,
Бо ж поляки руську міць, бач, переломили.
Гетьманами вибрані Зивібунд з Монтвілом,
Котрих знали вправними у воєннім ділі.
Вийшли із густих лісів, щоб не марнуватись,
Врадили за здобиччю до Руси податись.
А коли вже Вілію військо подолало,
Жмудини з ятвягами там поприставали.
Новогродські волості збурили, обдерли,
Руський люд мордуючи люто нічно й денно.
Обпалили Луцьк довкруг, Володимир далі,
Скрізь церкви й монастирі руські обібрали.
А тоді до Мозера вислали загони
І в князівство Пінське теж вдерлись безборонно.
Побачивши те усе, Ольжичі-княжата
Ізійшлись, щоби литві путь десь перетяти.
Попідрубували ліс там, де ті вертали,
В пастку щоб із здобиччю втрапили погани.
Та литву хтось застеріг — інший шлях обрала,
Все здобуте зберегла й полонених гнала.

Перша причина литовських і жмудських вольностей

Литва нападає на руські володіння

Руські князі Ольговичі

Ольговичі, взнавши те, доганяють спішно,
Громлять в сутичках поган, нападають грізно.
Як литва кошем в полях вже Слонімських стала,
Русь з Ольговичами їх ось тоді й догнала.
Почали великий бій, на поган насіли,
Хоч литва заскочена одбивалась сміло.
Битва литви з русичами
Русь з шаблями й з луками, а литва з списами
Б'ються й різними гучать дико голосами.
„Mus, azumusz thos Gudos!" — жмудь кричить з литвою,
Довго й непоступливо б'ються смертним боєм.
Ольговичі, бачачи, що все може статись,
А поразки від поган соромно зазнати,
Нові два полки ведуть на литву із тилу,
Так посунули, що світ потьмянів од пилу.
Тиснуть на литву з чола, напирають ззаду,
Ті лягли од руських стріл, як жита од граду.
Збиті, втікать почали, русь — слідом за ними,
Доганяють, б'ють, січуть, трупом поле вкрили.
Хтось уплав через ріку, другі — на стависька
Литва від русичів зазнала поразки
Повтікали, треті — в ліс, в звичні табориська.
Ольговичі врешті-решт весь полон одбили,
Але й руський не один полк там положили.
А литва вторгатися на переставала,
Лихо коїла в Русі, бранців набирала,
Бо княжата руськії в час після Романа
В незгодах великі царства гинуть, а у згоді малі й мізерні ростуть
Все ще сперечалися за владарювання.
Галича Романович добивавсь Данило,
Київський з чернігівським князі розсварились.
Рим з нічого в світі зміг першим стать за згоди,
А в незгодах занепав, втративши свободу.
Грецьких славних королівств і князівств віддавна
Персів, римлян міць була в згоді нездоланна,
А в незгоді турок їх силою притиснув,
Вольності утратили й дорогу вітчизну.
Пан з невільників у них нині править, знаєм,
Хто був перше пастухом, вчених поправляє
В Греції філософів — з пастухів турчини,
Вийшли із Кавказьких гір, скитська чернь причинна.
Так ото й монархія Київська, віддавна
Литва у згоді з нічого виросла
Доблестями русичів й мужністю преславна,
До Литви перенесла свій престіл з незгоди,
А Литві з нічого, бач, згода велич родить.

Про ті напади литвинів на руські землі після загибелі володимирського і галицького князя та руського псевдомонарха Романа

Вінцентій Кадлубек, Длуґош і Меховіта пишуть так (кн. 3, розд. 29, с. 114): *„Приблизно в ті ж часи почули раніше невідоме ім'я литовського народу. Коли він був у рабстві у русичів, щороку платив данину ременями, ликом і шкурами; а близько року Божого 1205, згуртувавшись у велику юрму, виступив проти Русі. Князі Ольговичі, зійшовшись із ним на полі битви, майже вщент його розгромили, хоч і русичів там полягло багато і т. ін.“* „Десь на той час дав про себе чути литовський народ, який, коли був руським невільником, сплачував кожного року встановлений податок віниками, ликом і звіриними шкурами. Року Божого 1205, зібравшись у великій кількості в загони, рушив проти руських земель. Та князі Ольговичі, стявшись з ним у польовій битві, дощенту розгромили його, хоч теж полягло багато лицарства з руського війська...“

Меховітова частина латиною

Потім Меховіта в різних місцях уже часто згадує литву, як це побачиш далі.

Інші історики теж таким чином описують ту литовську битву з Ольговичами, як я подав у вірші.

Також Кромер одразу після того вбивства Романа *у першому виданні „Хроніки“, с. 183, а в другому виданні — кн. 7, [с.] 126* так пише про те вторгнення литавів на Русь: *„На той час литвини, народ лютий, дикий і непевний, почали нападати на руські землі задля грабежу і т. ін.“* „У той час литва, народ жорстокий, лісовий і непомітний, почала нападати на руські землі, виганяючи здобич і т.д.“

Так Длуґош, Ваповський, Меховіта і Кромер уперше наводять у своїх хроніках пояснення і визначення литовського лісового народу і згадують про їхню військову доблесть 1205 року від спасенного народження Господа Христа. Однак литва мала б починатися не з того недавнього часу. Цей народ жив від давніх літ у тих місцевостях, де й нині, так давно, як русичі та поляки. Та оскільки руські монархи після довгих і частих з ними війн як могутніші так жорстоко перемогли, поневолили, перетворили у васалів і пригнобили їх, то про литвина й жмудина до того часу не було чути, бо ще достатньо не розповсюдилися.

А Руська монархія не лише для литви, але і для грецьких кесарів, половців, печенігів, болгар, сербів, угорців, поляків і також для інших сусідніх та віддаленіших держав, була пострахом, навіть у мирі, від давніх літ, особливо від 861 року від спасенного народження Христа, за часів князів Олега, Ігоря, Рюрика, а також за Святослава, Володимира й Ярослава (це вже було викладено раніше, на основі відомостей деяких істориків). За тих руських правителів Литва теж була вже відома, проте через прилеглість до Русі змушена їй підкорятись. Одначе за сприятливої нагоди вони нападали на руські князівства, про що говорить руська історія, і перший польський історик Вінцентій Кадлубек свідчить, що литовське ім'я славне вже 700 літ, і Меховіта, сам собі суперечачи, описує литовські війни з Руссю впродовж 500 літ — у деяких місцях, бо в нього будь-що треба шукати як у лабіринті, бо ж усе написав *заплутано*

й одну річ виклав у чотирьох—п'яти розділах, поділяючи, хоч міг, як належить, викласти в одному, також змішав *„послідовність і порядок часів і народів"* (якщо комусь потрібно, то я покажу це у його хроніці). Тут також він описує вперше під 1205 роком значення і появу литовського імені (розд. 29, с. 114), а раніше сам собі заперечує (розд. 15, с. 83), під 1103 роком зазначаючи таке: *„Однак того ж року пруссии литвини спустошили руські землі і т. ін."*

Якщо того року прусси і литва плюндрували руські землі, тоді з того випливає, що славні хоробрі литави руйнували Русь 477, а не 372 роки тому. Що також Ваповський і Бельський доводять *у книзі „Хронік" другого видання (с. 245).* Той же Меховіта раніше (кн. 2, розд. 14, с. 40) згадує литву, жмудь і лотигайлів під роком Божим 1041, звідки видно, що литва була славна вже 576 років тому. Також він же сам виводить їхній народ від італійців у стародавні часи, ще перед Христом, про що раніше достатньо сказано.

Розділ сьомий

Зивібунд Дорспрунгович герба Китавр, або Гіпокентавр, литовський князь після Кернуса Кунасовича, і Монтвіл Гімбутович, жмудський князь

Довго тут, читальнику, все оповідали,
Руських справ пильнуючи, може, й розважали,
Те, що про князів Литви перервали мову,
Ти, як маєш розум, нам вибачить готовий.
Бо в історії народ руський є давнішим,
Й Київська монархія через те славніша,
Тож і доблесті усі на показ виводжу:
Як шановний жив народ, щоб побачив кожний.
Бо ж і з понтським королем, Мітрідатом званим,
Котрий в пострах римлянам був неподоланним,
Роксолани, знані як предки русів славних,
Воювали, і про те в грецьких є писаннях.
І Луітпранд, й Прокопій з ним, і Зонара теж мусив
Свідчить в грецьких хроніках про хоробрість русів.
Пише і Сабеллій — хто хоче, хай читає
Та й у батьківщині їх славу хай пізнає:
Як з царями грецькими билися на морі,
Щоб потомки їхнії вже були на волі.
Корсунь, Таврику, де Перекоп, в греків тих відбили,
Під Адріанополем цезаря убили.
Бачив у Галаті сам, бачив власним оком
Там, над Пропонтидою, де вода глибока,
Руської монархії герб, де вершник збройний
Спис підняв,— то давній знак греків з Руссю воєн.
А на брамі вибиті в грецьких ритмах вірші
Славлять Володимира справи найгучніші:

Зонара, „Грецькі аннали" (т. 3), Луітпранд, „Про події в Європі" (кн. 5, розд. 6), Прокопій, „Про Готську війну", Волатеран (кн. 7 „Географії" та ін.)

Пера, або Галата

Як царівну грецьку взяв й зумів хрест взяти,
Щоб бовванський клятий блуд на Русі підтяти.
Мужність руських славлять ще й Блондус, муж учений,
Успергенсіс й Аретін, мудрі в справах древніх,

Волатеран (кн. 7 і т. д.)

Науклерус, Оросій, Волатеран славний,
Гвідо, Равеннас, Луітпранд, історик давній.
Всі описують Руси славнії діяння,
Серце аж палахкотить при тих споминаннях,
Як з парфянами та греками, шведом, скандинавом
І норвежцем, данцями билися криваво.
Новгородці фінський люд в підданстві тримали,
Псковитяни данину з скандинавів брали.

Про це читай у Кранція

Як монархія Руси у той час постала,
Поміж панств, які довкіл, першість завжди мала,
Та не заздріть тій русі, братіє литвини,—
Ми не в меншій славі й те визнати повинні,
Та не вгледимо без них справ своїх порядок,
Бо ж віддавна русичі в панствах власних рядять
Й мають старші свідчення, а Литва ними приростала,
Як незгоди кров княжат руських роз'єднала,
У вітчизні їх литва згодою вкріпилась,

„Мінливість — в усіх речах" і „Згода будує, незгода руйнує" [досл.: *„У згоді мале росте, в незгоді — велике занепадає"*]

Як в незгодах внутрішніх бідна Русь гнітилась,
Поневолила литва русь, якій служила,
Бо незгода знищує й нездоланну силу.
Отакі монархіям, панствам переміни,
Що невільники стають владцями над ними.
В час погідний князь Литви Кернус Кунасович
Близько Вілії в лісах мав житло і добич
(Це, коли князі Руси розбрат учиняли
І один на другого з військом виступали).

Кернов — од Кернуса

Кернов стольний збудував, власне йменння давши,
І князівство Завілійське вдало розширявши,
Вибивався з-під Руси влади непомітно
І при тім литовське ім'я висував на світло.
Монтвіл (Гімбута він син, Кернового брата)
Од вітця князівство взяв в Жмуді вже багате.
Мешкав в Юрборку та ще часом в Кунасові
(Нині Ковно), набивав живності на ловах.
Ердзівілу, Немену й Вікінту — достойним
Трьом синам він дав життя, доброчесним, гойним.
В господарство грубий люд жмудський навертали
Та права й богам своїм учти встановляли.

Давнє литовське й жмудське богослужіння

Над Невяжею вогонь вічний фундували
Й для бовванів перед ним вежі збудували,
Як тоді їх знадив чорт, ще й ліси святили,

Де офірно і вужа, й гадину молили.
Зивібунд Дорспрунгович, рід його із Рима,
Мешкав у Дзевалтові та у Вілкомирі,
Герб Китавр від предків мав: півконя й півмужа — Герб Китавр
З лука в змія вцілює довгого предуже.
Так ось четверо княжат по своїх уділах
Мешкали, єднала їх згоди милість спільна,
В згоді до великого виросли народу,
А монархію Руси нищили незгоди.
Кернус, князь литовський, як старість вкрила сива,
Ради справи спільної доньку заміж видав.
Зивібунд Дорспрунгович взяв її, Пояту,
З нею і князівство дав тесть Литовське зятю,
В тестя сина не було, тож права у спадку
До дочки всі перейшли й зятя для порядку.
Й Зивібунд, що римська в нім кров тече у жилах,
Із жоною став в Литві дідичем правдивим.
В Кернов із Дзевалтова перебрався зразу,
Волость із Поятою осадив Литаву
І запанував, тримав підданих у згоді,
Вчасно, як загрозу чув, одвертав всі шкоди.
Кернусові, як віддав смерті грішне тіло
І душа на перевіз, де Харон, летіла,
Понад озером Зосла високу могилу
Насипали й під лісом труп його спалили.
А спалити їм велів той поганський звичай, Гора Зосла і озеро були неподалік Святої ріки
Й прах зібрать та поховать — знайдеш об тім вище.
Зивібунд і Дзевалтов, Вілкомир, Керново
Осадив, як схоронив тестя дорогого.
Герб Китавр з Колонами поєднав своїми,
Два клейноди — суть одна: влада неподільна.
З Мунтвілом*, теж княжичем жмудським, був приязним,
Вдовольнявся кожний з них володінням власним.
З руськими князями на Польщу нападали,
Мазовецькі волості і краї терзали,
Здобич брали та полон, з того і живились,
А урвавши, від погонь за Наревом крились.
А коли в Русі незгод вчули веремію,
То, послабить міць її маючи надію,
Наїжджали до Руси, здобич часто брали,
З нею у густі ліси, як за мур, тікали.
Як в полях не доженуть, то вже далі марно,
Бо по нетрях, болотах розбігались справно.

* Монтвілом *(Ред.)*.

На озерні острови, в лісові печери,
Кромер (кн. 11)
В ями, наче в скрині, ховались за потреби.
Весь убір із звірини — тільки шкури знають,
Вся маєтність на собі — що на них, те й мають.

Давнє литовське вбрання

Дім — курінь, що дерн укрив, а взуття із лика,
Звіра голову обдер й має шлик великий.

Золоті віки в Литві

Мовив би, що точно так, як і в Геркулеса,
Що на голові носив оту шкуру лева.
Тільки ж бачив: жмудин наш голову вкриває,
Як ведмедя, вовка лоб, зубра обдирає.
В руських землях і плуги, як вдирались, брали,
З них залізо на киї довгі натягали

Давня литовська зброя

Й наконечники для стріл вигостряли з того.
А вже місця одного не тримались довго.
Хоч їх били русичі, іншими орали —
Войовничими були і про смерть не дбали,
Більше стереглися, щоб їх не пов'язали,
Як втекти вже не могли, мужньо умирали.
А якщо з Руси живим узяли котрого,
Спалять зразу ж із конем вкупі на честь богів
Їхніх поганських, розмальованих Ґудос Дзєве,
Й плач зчиняли там такий, аж ліси шуміли.
По-звірячому вони здавна животіли,
Аж ось Зивібунд, Монтвіл на князівствах сіли.
Той — в Литві, у Жмуді — цей, лад наводять справно —
Як у всіх ділах двірських, так і в господарних,
Научили перш волів в ярма запрягати

Коли литва почала господарювати

Та хліба із надр землі із-під плуга брати,
Маючи Церери злак по ріллях у скибах
(А раніше їхній харч — дичина і риба).

Перші литовські харчі

І оселі будувать і двори довкола
Стали, й скот господарі гнали до обори.
Що раніше по лісах, по полях блукало,
Те тепер на ораних нивах випасали.
Й меле, крутить жорна всяк, крушить, ще й співає,
В поті чола хліб собі на рік заробляє.

Коли засіє

Той, хто перше здирством жив, полишав те щастя,

Литва раніше тільки заради харчу воювала

Мав, як русич і поляк, що у рот покласти,
Не для здобичі уже — для держави зросту,
Щоб розширити границі та зміцнити просто,
Наїжджали до Руси — звичная ж бо справа,
Із князями руськими билися криваво.
Так, криваво, бо свою кров там проливали,
Як загрозу внукам їх шабля усувала.
Як почулися людьми, стали й жить, як люди,

А було ж, що, як вовки, крились по халупах.
Вже й намети в них були й на війні обози,
Через ріки змислили ладить перевози,
Лодії, човни зі шкур зубрів із шивали
Та ще й шви проти води лоєм натирали.
Не тягли, а вдвох несли лодію чи човен.
І, дійшовши до ріки, що водою повна,
Люди перевозились, коней вплав пускали,
Берега ворожого без утрат сягали.
На той час у тих лісах мало хто з'являвся,
Через річку перевіз рідко де траплявся.
Улаштовує литва легко переправи,
Що потомкам допоможе у лицарській справі.
Дмитро Вишневецький теж на тім ділі знався,
Через Дон, Дністер, Дунай сам переправлявся,
Легші носячи човни, ніж оті, що з древа,
І втікать зручніше, і доганять, як треба.
Так у Кернові в Литві Зивібунд справлявся,
Для онуків всіх своїх добре постарався.
Щоб в Литві, вітчизні їх, жить могли спокійно,
І ту справу доконать мусив через війни.
Бо війною доброю спокій здобувають,
По трудах своїх плоди рільники вживають.
І так само по війні лицарство радіє,
Як наїзди ворогів одіб'є уміло.

Вигадливі перевози в давній Литві

Про міжусобиці між руськими князями і про наїзди литви на Русь та про їхню поразку

([Про це] Меховіта (кн. 3, розд. 33, с. 123) і руські літописці)

Руські князі: володимирський Юрій, переяславський Ярослав, з'єднавши разом свої сили, розпочали несправедливу війну проти смоленського і новгородського князів. Рідні брати — смоленський і новгородський князі Володимир, Костянтин і Мстислав, бажаючи відбити насильство насильством, зібралися зі своїми військами. І коли обидві сили відважно й уперто вирушили одна проти одної, 12 квітня 1206 року від спасенного народження Господа Христа, розпочали жорстоку битву. Там перемогу справедливо здобули смоленські князі Володимир, Костянтин і Мстислав — над порушниками миру Юрієм володимирським і Ярославом переяславським, розбивши й розгромивши всі їхні полки, зібрані з руси та половців,— так, що на полі бою полягло їх 10 тисяч.

За справедливу війну — Бог і щастя

І завершуючи переможний похід, вони обложили Юрія у Володимирі, де він зачинився, втікши з бою. Після довгої облоги він попросив

миру, за тієї умови, що піддасть замок, і сам вийшов до них. А вони відразу віддали Володимирське князівство із замком своєму братові Костянтину і звідти рушили до Переяслава проти князя Ярослава, який, не чинячи опору, попросив у них миру. Побачивши, що він упокорився, переможці уклали з ним мир і залишили його в Переяславському князівстві, але не безоплатно, а за великі подарунки.

Жадоба чужого — це майбутній занепад

А потім улітку литва, помітивши міжусобиці та внутрішні незгоди між руськими князями, запалена жадобою здобичі, вийшла зі своїх лігвищ у густих лісах та, вишикувавшись зі своїми князями в загони, з величезним військом увійшла в руські землі, руйнуючи, спалюючи, грабуючи і спустошуючи все, що траплялось їй на шляху.

Литва нападає на руські землі

Київський князь Володимир Рюрикович, бажаючи затримати її і маючи зі собою смоленське лицарство, крім того, з'єднавши свої сили з іншими князями — Романом Борисовичем, Костянтином, Мстиславом і Ростиславом, синами князя Давида, вирушив проти литви, котра спустошувала руські волості. Оскільки литва не зволікала з битвою, то невдовзі з обох сторін війська стялися в шаленому бою. З однаковим щастям довгий час тривала рівна битва, аж нарешті литва, зазнавши поразки, почала розбігатися по полях, а руські князі, розпустивши за нею загони, в лісах, у потайних схованках били, рубали й захоплювали в неволю литву та їхніх князів, також відбили весь полон.

Литовських князів убиваючи, втікачів наздоганяючи і т. ін.

У той час рязанський князь Гліб (який сьогодні заволодів Московським князівством), спокушений жадобою, жорстоко замордував шістьох рідних братів і велику кількість своїх бояр, котрі їх підтримували, щоб здобути собі цілковиту владу в Рязанському князівстві.

Жорстокість рязанського князя щодо братів

Розділ восьмий

Про коронування на Галатське, або Галицьке, і Володимирське королівство Коломана, сина Андрія, угорського короля, 1208 [року] і про його вигнання та поразку угрів і поляків від Руси

До ясновельможного князя і пана Януша Костянтиновича, князя Острозького, графа з Тарнова і т. д.

По Роману галицькім й володимирськім — тім,
Що монархом владним був на усій Русі він
Та убитий на польській війні, до роздору
В руських землях знов дійшло — все довкруг престолу.
По-старому буть хотів князь київський старшим,
Інші ж опиралися, як бувало завше.
Той хотів у Галичі буть Руси монархом
Той — у Володимирі, гризлись довго й марно.
Через війни внутрішні утрачали сили,
Кожному ж бо панувать — не служити мило.
Тож сильніший слабшого виганяв з держави,
В них незгода, а в Литві з того спокій мали.
Наїжджали до Руси, звідусюди рвали,
Де там боронитися — роздирали чвари.
А коли їм допекло, радились, стражденні,
Щоб монархом посадить князя з чужоземців.
А оскільки польськими бридились князями,
Одностайно всі дійшли згоди галичани
Запросить до Галича з угрів Коломана
Й королем настановить — над собою паном.
Вислали йому послів, щоб прибув напевно,
А ті скоро донесли новину приємну.
Не довелось і просить — люду взяв багато

Дві столиці Руської монархії

Кромер: „І коли лякало їх польське ім'я...“
Андрія, угорського короля, син обраний на Руське, Галицьке королівство

Від єпископів, яких мав у своєму дворі

І до Галича прибув пишно, як на свято.
Єпископи угорські його коронували
І з тріумфом галицьким королем назвали.
Краківський єпископ Вінцент Кадлубек корону
Поклав і Соломку узять за дружину
Нарадив, Лешка Білого сестру. Зі шлюбом,
Взяв він і над Руським, Галицьким царством любу
Владу, та недовгу — Русь-бо протестувала,
Що терпіти з королем римські учти мала.
Боялися, що римський король, папські служби
Святість віри руської в корені порушать.
А як віру знищено, то і прав ніяких,
Від угорців стереглись хитрощів всіляких.
Бо де віра втрачена — там і держава гине,
Це французьких розбратів приклад свідчить нині.
Те страхало й русичів, а тому Мстислава,
Що Мстиславич по вітцю, панувать призвали.

Мстислав Мстиславович Хоробрий

Той Мстислав — хоробрий муж, лицар справді добрий,
Тож нове ім'я дали — нарекли Хоробрим,
Й він, як дідич галицький, добивавсь вітчизни,
Не хотів, щоб угрин в ній правив самочинно.
Коломан, хоч в Галичі королем почувся,
Та частині військ до Угрів наказав відбути,
А Мстислав Мстиславич, що названий Хоробрим,
Військо з половців, литви, руси зібрав добре.
Зразу ж Галич він здобув, взяв навальним штурмом,

Новокоронований Коломан утік з Галича

Про це читай у Меховіти і Кромера (кн. 7)

Коломан-король утік, вслід за ним і угри,
Краківський єпископ втік (Кадлубек) й Івоня —
Канцлер польський, інших всіх русичі вже гонять,
Б'ють і в'яжуть, а Мстислав в замок безборонно
Галицький ввійшов, а в нім — золота корона,
Що облишив Коломан, й там коронували
Та всії Руси царем од владик назвали.

Мстислав Мстиславович Хоробрий, вигнавши Коломана, коронований королем і царем усієї Руси

Угрів і поляків тьму русичі побили,
У неволі спіймані, як воли, робили,
Інших перепродано, римські ж ті обряди
Покасовано, бо їх за бридню тут мали.
Тоді Андрій, король угорський, розгнівився,
Що з Руси син Коломан вигнаний явився,

Угорське й польське військо — під Галич супроти русичів

Більше військо з ним послав Галич здобувати,
Мстислава Мстиславича звідти випирати.
Лешко Білий надіслав поміч Коломану —
З Польщі військо чимале супроти Мстислава.
А Мстислав Мстиславич, як про те дізнався,
Враз з полками русичів й половців зібрався.
Ростислав Мстиславич та Володимир з роду

Рюриковичів, князі, подали підмогу,
Й Ростислав Давидович. Йшли охоче й швидко:
Зверхність угрів на Русі — то було їм бридко.
Вмів й литву та половців, ятвягів призвати,
Аби полякам й уграм мужню відсіч дати.
Та й поляки з уграми з'явились там скоро,
З першим штурмом Галич впав — узяли раптово.
Коломан, обраницю там свою лишивши
І зброєю та людьми замок ще зміцнивши,
Угрів шикував своїх — лівий бік тримали,
А поляки з правого в обороні стали.
Так супроти русичів рушилися разом,
Вже півнеба майже Феб зміг об'їхать вправно,
Вогняним волоссям він зброю осяває,
Тут же й Марс на бій мужів палко надихає.
З іншими князями вів руське військо сміло
Сам Мстислав Хоробрий — став на чолі в тім ділі,
Нагадав, щоб мужньо всі битву починали
Й перемоги певної щоби всі чекали.
Коломан з поляками діяв тим же робом,
А тим часом русичі із діброви ровом
Підкрались і на угрів з криком налетіли,
Половці ж наїхали на поляків зліва.
Сміло вдарили війська, хруск такий, що страшно,
А від стріл захмарився сонячний віз ясний.
З арбалетів, з луків б'ють і вручну рубають,
З інших довгі ратища нутрощі виймають.
Чули там затоптаних конями стогнання,
Різних бачили рядів зіткнення відчайні.
Як ото підкурений рій гуде бджолиний
Або збурені морські піну котять хвилі,
От-от згинуть кораблі на валах примарних,
Стерновий та боцмани з вітром б'ються марно,
Так і в битві тій, коли Марс затявсь суворий,
Для жовнірів рівні вже і рови, і гори,
Вже наосліп дерлися, лізли той на того,
Із коротким кидались на оружжя довге,
Розпалившись, нападав муж на мужа вперто —
Згине сам, та щоб лежав з ним і ворог мертвий.
Пай щоб взять, Харон стоїть тут же в човні чорнім,
Більше брать боїться душ, перевіз їх повно —
Тисячі і тисячі тіней прибувають,
Ехо, розтривожившись, кожну проводжає.
Щось замисливши, Мстислав з криком їздить колом,
Найпотужніших мужів уперед виводить.
Б'ються до знемоги. Угрів Коломан втішає,

Руські князі Ростислав Мстиславович, Володимир Рюрикович і Ростислав Давидович проти угрів і поляків

Поляки й угри взяли Галич

Полудень

Велика сутичка русичів з поляками й уграми

Жорстока битва

Щоб не гинути неохоче

Мстиславів підступ щодо поляків

A фортуна тих і тих явно спокушає.
Свій поляки правий бік твердо боронили,
Русичів із першого місця потіснили,
Уграм теж звитяжство вже жереб подавало,
Та мінливе щастя їх обдурило далі,
Бо Мстислав Хоробрий взяв половців ще свіжих
Та полякам й уграм в тил скрадливо заїхав,
Де не сподівалися, кинувся до бою,
Кілька постинав полків, як траву косою.
Інших легко погромив, як перемішались
Та без ладу тут і там врозсип розбігались.
Гонять русичі, січуть, колють з криком, в'яжуть,
Угри, кинувши щити, в гори утікають.
У поляків корогву русичі урвали —
Ту коронну, з орлом білим, і її здіймали,
Щоб поляків заманить: ті ж бо пильнували
Й з різних місць до неї йшли — до своїх, гадали.
І котрі, обманом тим здурені, прибігли,
Всі лягли од русичів — як у пастку влізли.
Угрів, ляхів всі війська так було розбито,
Русь звитягу здобула справді знамениту.

Та й на іншому крилі перемога схилялася до угрів

Тоді Мстислав з половцями, напавши на них з тилу, легко й безпечно їх розігнав і вигубив їх у великій різанині

Хитрий маневр з відібраною в поляків хоругвою

Так описують ту битву Меховіта (кн. 3, розд. 31, с. 119) і Кромер (кн. 7), Длуґош та ін. *Непоховані трупи убитих,* каже Меховіта, *лежали довкола Галича, наче пісок*: бо навколо Галича, як пісок, лежала велика кількість непохованих тіл убитих.

Аттіла Філіні

Русичі спіймали угорського воєводу Аттілу Філіні, а угорський королевич Коломан, галицький і володимирський король, утік до галицького замку, на якому обложив його Мстислав Хоробрий. Однієї ночі, коли Коломанові воїни неналежно стерегли задні ворота, русичі підкопалися під них та увірвалися до замку. Раптово перестрашені угорці й поляки, втікаючи, падали з мурів і скручували собі в'язи. А Мстислав, повбивавши інших та заволодівши замком, оточив церкву Пречистої, в якій тоді зачинився Коломан з жінкою, з панами та добірним лицарством. Так вимучені голодом і спрагою, вони випросили в Мстислава лише життя і відчинили церковні двері. Звідтіль, за наказом Мстислава, повиводили польських й угорських панянок, а також пань, яких Мстислав роздав частково половцям, а частково своїм дворянам, а Коломана з жінкою Саломкою, польською княжною, відправив до Торська у в'язницю, де той пробув під сторожею майже два роки (згідно з Меховітою, хоча Кромер подає лише рік) і його було випущено аж після довгого вирішування й переговорів 1210 року від Христа, з тією умовою, щоб Коломанів старший брат Бела одружився з Мстиславовою сестрою Марією, а Мстислав через три роки відступив Коломанові Галич. Виконуючи цю умову, Мстислав від'їхав до Торська. Там же помер наступного року. Похований у Києві в церкві св. хреста, яку сам збудував.

Новий руський король Коломан спійманий з жінкою-полькою в Галичі

Перевага русичів у підкопі Галича

Король Коломан з жінкою ув'язнений у Торську

Мстислав, названий Хоробрим, помер 1212 року

А Коломан теж не довго панував у Галицькому королівстві, бо Данило Романович здобув галицький замок і вигнав Коломана, якого батько Андрій, угорський король, заледве по двох походах повернув до Галича. І панував Коломан у Галичі три роки та помер 1225 року, можливо, через отруєння.

Данило Романович — предок князів Острозьких

І з того часу угорські королі втратили своє володарювання в Русі, хоч потім ще довго вживали титул королівства Галицького і Лодомерійського, або Володимирського, як і сьогодні Генріх — Польського й усього Литовського князівства і т. д.

Чому угорські королі вживають титул королів *Галлації або Галлації* і *Лаодомерії*, має бути — *Володомерії та Лодомерії*

Після Коломанової смерти Данило Романович знову заволодів Галичем, але Ізяслав, будучи ближчим до Галицького князівства, зібрав військо з половців та вигнав Данила Романовича й віддав Галицьке князівство Михайлові Звенигородському.

Знову чвари за Галич

Про поразку руських князів від поляків Року 1211

По звитяжству першому русичі згорділи,
Про фортуни зрадництво знати не хотіли,
Долучалися до них литва, жмудь, ятвяги
І на Польщу разом часто наїжджали.
Лешко, тим обурений, вислав Суліслава,
Мужнього й умілого у військовій справі.
Той з добірним лицарством в руські землі вдерся,
Руйнував, бо ж зуб за зуб, все без милосердя.
Руські гордії князі військо враз зібрали
Й на поляків зі шпарким поспіхом напали.
Злегковажили, бо все вірили в фортуну,
Котра перемінлива — візьме і обдурить.
Справно шикувалися лавами поляки
Й насупроти з окриком вдарили без ляку,
Розірвали руський стрій і страху нагнали,
Тим маневром впевнених в міцності здолали.
Врізнобіч розбіглися чимдуж до лісів русі,
Повно вбитих на полях, спочили у дусі.
А поляки їх обоз й здобич превелику
Узяли, та й, крім простих, в'язнів знаменитих.
Володимир, Святослав, Ярослав і Юрій,
Костянтин — оці князі з воїнством в тій бурі
Спіймані. Їх віддали, як полякам шкоди
Завдані поправлено та дійшло до згоди.
Русичі і ляхи мир мусили вчинити,
Бо вже малося нових ворогів гостити,
Тих татар, що їх в полях перед тим не знали,
Бо ні там, де нині є, й ніде не видали.

Суліслав, сандомирський каштелян

Кромер (кн. 7, с. 128), Меховіта (кн. 3, розд. 30, с. 115)

Руські князі Святослав Мстиславович, Володимир, Ярослав, Костянтин і Юрій схоплені поляками в битві

Розділ дев'ятий

Про перший прихід скитів або татар у ті степи, де сьогодні вони осіли, вигнавши і вибивши половців, після чого розгромили та поневолили руських князів Року 1211

Давні литовські літописи, написані без слушного доказу (оскільки в той час вони не мали освічених людей), так ведуть свою річ: „За часів панування Монтвіла, Гимбутового сина, повстав татарський хан Батий і завоював увесь Руський край, постинавши немало князів, і спалив столицю всієї Руси Київ, і зробив пустим, аж великий київський князь Дмитрій утік до Чернігова..."

А в той час жмудський князь Вікінт начебто мав відправити в похід свого сина Ердзівіла, який заволодів Новогродком, Гродном, Берестям і Мельником.

Коли воював татарський хан Батий

Але те було по-іншому і ще перед Батиєм, до чого я дійшов на підставі праць поважних істориків та самої суті речей. Бо Батий 1240 року від народження Христа з 600 тисячами воїнів завоював руські землі й усю Польщу, Моравію, Сілезію — аж до Вроцлава і Легніци, де татари вбили прусського маґістра Помпа і легніцького князя Генріха, сина св. Ядвіги, які хоробро обороняли Христову віру. Пізніше в Угорщині три роки, бушуючи, жили, вогнем і шаблею завоювали всю Угорщину, також Ракійський, Боснійський, Хорватський, Болгарський краї. Але литвини (чого самі не могли знати через занедбання історії) раніше, ще перед тим визволилися й обтряслися з руської неволі. Це було 1211 року від народження Господа Христа, а згідно з деякими,— 1118-го.

Кромер: близько року Христового 1202 або, як інші вважають — 1118

Скитський народ татари (названі так від ріки Тартар або від різних місцевостей, або через численність свого народу, що самі про себе кажуть) раніше жили за Каспійським морем, між горою Імаус і Кавказькими горами на схід сонця, таємничі й невідомі як грекам, так і латинянам. Убивши індійського короля, якому служили, пройшли

Так само Кромер (кн. 7, с. 128): „Бо ж татари, скитський народ, названі від рі-

переможно майже всю Велику й Малу Азію вздовж і вшир, де спустошили багато як поганських, так і християнських королівств, князівств і країв, а потім, переправившись через ріку Волгу (там, де вона біля Астрахані впадає у Каспійське, або Гірканське, море, котре москвини звуть Хвалінським морем), з великими силами вирушили на захід, де спочатку розпочали війну з половцями, які жили в степах між Танаїсом та озером (чи морем) Меотіс, над грецьким Понтом, а нині турецьким морем.

ки чи чогось іншого, таємничий і невідомий"

Меховіта (кн. 3, розд. 31, с. 120): „Бо наступного року татарські племена, до цього часу невідомі, здолали численні північні народи і дійшли до половців"

Хвалінське море

А той прихід татар позначила й начебто звістила дуже велика й незвичайна комета, яка виднілася впродовж 18 днів у травні 1211 року, повертаючи хвіст на схід сонця до половців і до руських земель, часом також повертаючись до заходу, в чому Кромер не погоджується з Меховітою, бо той говорить: *„З'явилася комета, обернена до сходу"*, *а той: „Кружляла над половецьким Танаїсом (Доном) і Руссю, простягнувши хвоста на захід"*, котрого також наслідують Ваповський і Бельський. Але хай там як, а все ж подала певний знак про прихід тих злих найближчих наших сусідів, які відразу жорстоко покарали обидві Сарматії, Азійську та Європейську, й перемогли та майже знищили сили здавна славної Руської монархії. І хоч половці хоробро чинили опір і завдавали поразки їхнім військам, урешті-решт татарською навалою їхні сили були знеможені.

Комета знаменує прихід татар

Половці переможені татарами

Хоча половці були постійно головними ворогами русичів, однак, змушені наглою потребою, просили у них допомоги проти татар, переконуючи їх так: „Що нам сьогодні від татар, те вам буде завтра!" Тому русичі, побачивши загальну небезпеку, не відмовили їм, а, навпаки, татарських послів, котрі вимагали, щоб не вдавалися до тієї війни, ані не давали допомоги своїм давнім ворогам половцям, супроти людського закону спіймали й помордували та всі вирушили — сушею і Чорним морем від Очакова, також ріками Доном, Ворсклою, Дніпром, Бугом і Волгою — на допомогу половцям проти татар: князь Мстислав Романович з київським лицарством, Мстислав Мстиславович з галицьким лицарством та інші руські князі — чернігівський, переяславський, володимирський, новгородський і смоленський з Володимиром Рюриковичем. І, з'єднавшись з усіма військами половців, прибули до Протольце. Пізніше звідтіля через 12 днів їзди дісталися до ріки Калки, де вже розташувалися зі своїми наметами татари. Там одразу, не давши їм перепочинку, свіжі татари вдарили на втомлених і знесилених дорогою та, розгромивши й розпорошивши половців, потім легко завдали поразки руським військам, захопили у неволю, згідно з Меховітою, двох князів — київського Мстислава й Мстислава чернігівського (а Бельський пише, що вбили їх), а інших розпорошених (річ ганебна й недостойна розповіді) самі ж половці-зрадники, через чию землю вони втікали, своїх бойових побратимів і помічників грабували, відбираючи у вершників коней, у піхотинців — шати, вбивали, інших топили в ріках.

Неволя й у ворога шукає допомоги

Треба сьогодні такої згоди, але краще успіху в боротьбі проти Туреччини

Порушення закону стосовно послів завжди шкідливе

Похід руських князів проти татар

Урочище Протольце

Ріка Калка

Половці й русичі зазнали поразки від татар

Князь Мстислав мандрує пішки

Бо князь Мстислав Романович, справжній спадкоємець і київський володар, був спійманий татарами

Сам галицький князь Мстислав Мстиславович Хоробрий, який колись розгромив угорського Коломана і поляків, коли, втікаючи, добувся до своїх човнів, переправившись через ріку й побоюючись татарської погоні, наказав усі човни потопити, порубати, а інші спалити, і так, сповнений страху, пішки примандрував до Галича.

Також Володимир Рюрикович утечею врятував життя і, прийшовши до Києва, заволодів престолом Київського князівства.

А багато інших руських загонів, коли, втікаючи, прийшли до своїх човнів і побачили їх спаленими й знищеними, не маючи змоги переправитися через ріку, з печалі, з нужди й голоду там померли й згинули, крім кількох князів і деяких з їхнього лицарства, котрі переплили ріку на сніпках, сплетених з таволгових гілок (там і тепер їх достатньо, що я бачив, їдучи з Туреччини).

У Мультанському краю біля Бузова є достатньо таволгових лісів

А татари після тієї перемоги зруйнували фортеці, замки й міста половців і таким чином загарбали й заселили всі землі біля Танаїсу і великого озера Меотіс і Херсонесу в Таврії, який тепер наші звуть Перекопом (від перекопання перешийка), і навколо *Понту Евксінського*, Чорного моря, де й нині в тих степах є свідками старі розвалені мури міст, замків і давніх мурованих веж, котрі будували італійці-генуезці спільно з половцями, особливо в Торговиці і т. д.

Також у степах, які звуть Мадярськими, звідки теж вийшли угорці, досі стоїть багато мурів зруйнованих замків і міст.

А могили свідчать, що там колись жили християни, бо на могилах є мармурові стовпи, на яких викарбувані постаті знатних мужів зі зброєю і хрестики на них, але вже деякі від давнини поросли мохом, інші повалилися. Звідси видно, що там колись жили греки, італійці та генуезці з половцями, литовськими побратимами, бо також половці, як я вже говорив, ведуть свій рід від готів.

Так тоді з того часу татари, раніше невідомий народ, вибивши половців, стали для нас невдячними сусідами. Потім руські князі, яких вони здолали, не лише віддавали данину з почестями татарам і були у васальній залежності, але також стали здобиччю для своїх попередніх невільників литви, як пише Кромер (кн. 7 та ін.).

Діодор Сікул про татар

Натомість дуже стародавній історик Діодор Сікул, який, згідно з Суїдом, писав книги з історії різних народів за часів кесаря Авґуста, так свідчить про діяльність і давність скитів або татар (кн. 3): „Скитський народ татари, хоча раніше жив на невеликій території біля Індії, як тільки вибрав собі хороброго й досвідченого в лицарській доблесті короля, відразу завоював гірські краї аж до Кавказьких гір, а потім степові краї — аж до Океану і Мертвого моря, або озера, котре звуть Меотіс, і до ріки Танаїс, яку по-московськи звуть Доном. А згодом нащадки татарських або скитських королів лицарською доблестю і воєнним вишколом підкорили під свою владу всі землі від ріки Танаїс аж до Фракії. І повернувши в інший бік свої сили, прийшли до єгипетської ріки Ніл та, завоювавши й перетворивши на васалів народи, котрі

були між тими ріками, широко розтягнули свої поселення і володіння аж до Східного Індійського океану і до Каспійського моря, в яке впадає Волга (де тепер Астрахань), і до моря Меотіс (де нині перекопські татари). І так, коли у своїй силі розрісся той народ, мав гідних пам'яти царів або королів, які поділили скитів на повіти або орди. Одні були названі *арімаспами*, інші — *массагетами*, декотрі — *сацебами*, або *сагами*.

За тих королів татари з інших земель, які захопили війною, перевели й переселили мешканців до своїх орд. Але два найбільші народи були переселені: один — з Ассирії, яка між Пафлагонією (азійською країною, де сьогодні Туреччина) і між Понтом Евксінським, Чорним морем; а другий народ, який поселили над рікою Доном (або Танаїсом), виведено з Медійського краю, їх було прозвано савроматами. Ці савромати через багато років, широко розпростерши своє володіння й зруйнувавши велику частину Скитії, зробили її майже пустою та порожньою, знелюдненою".

Такі-то слова Діодора Сікула про скитів або татар (кн. 3).

Також про давнину, про звичаї й визначні справи цього народу, що віддавна жив в Азії та в Європі над ріками Танаїсом і Волгою, докладніше читай у стародавнього грецького історика Геродота і „Мельпомену", котрий про те пише. Читай також: *Квінта Курція „Про діяння Александра Великого" (кн. 7 і 8), Помпея Трога і Юстина історика (кн. 2), Герберштейна у „Записках про Московію",* угорські хроніки, *Каллімаха Флорентина у „Діяннях Аттіли", Меховіту „Про обидві Сарматії", Мінстера, Йоана Каріона (кн. 2, монархія 2, вік 2) та ін.,* Ваповського, Бельського і т. д.

І там, у тих стародавніх і нових істориків, чіткіше й докладніше дізнаєшся про найстародавніший татарський народ, який спочатку, підкоривши хоробрістю Велику й Малу Азію, другу й більшу частину світу, панував у ній півтори тисячі літ, починаючи від єгипетського короля Вексора, котрого, коли хотів брати в них данину, татари розгромили, аж до часів панування ассирійського короля Ніна і т. д.

А в найближчому сусідстві до них завжди жили наші предки славаки, русичі, москвини та інші, яких стародавні історики через спільність кордонів однаково й загалом називали савроматами і сарматами.

А потім, як ми розповіли далі, коли 1212 року помер коронований галицький князь або король Мстислав Мстиславович Хоробрий, син угорського короля Андрія Коломан знову вступив на Галицьке (або Галатське) королівство та Володимирське князівство, відповідно до прийнятої умови, і панував на Русі аж до 1225 року, де пізніше помер і своєю смертю закінчив титул Галатського (або Галицького) й Лодомерійського (або Володимирського) королівства, хоча й після нього деякі угорські королі привласнювали собі той же титул.

Тому тепер, милий читачу, після надовго перерваної розповіді ми вже остаточно повернемо наше перо до послідовности литовських князів.

Розділ десятий

Про литовський похід на руські князівства та поразку від русичів Року 1216

(Про це свідчать руський літопис і Меховіта (кн. 3, розд. 33, с. 123), Длуґош та ін.)

До ясновельможного пана Яна Глібовича, мінського пана і т. д.

Жмудський князь Монтвіл 1216 року від Господа Христа, почувши, що татари зламали міць руських князів, їх самих перемогли і половців, войовничий народ у Диких Полях, винищили, зібрав військо з литовським князем Зивібундом, Дорспрунговим нащадком, і так, призначивши воєвод над обома військами, литовським і жмудським, послав їх до Руси на спустошення, використавши для того відповідний час — сувору зиму — для переправи через ріки, озера й броди. І коли з поганською жорстокістю шалено спустошили вшир і вздовж руські волості та з великою здобиччю поспішно відходили до Литви, проти них зібрався князь Ярослав Всеволодович з новгородцями і, догнавши їх, розгромив литву над Двіною, *„та все ж Русь втратила більше воїнів“*, пишуть Длуґош і Меховіта (власне, на полі полягло більше руського лицарства). І там же був убитий князь Давид Торопецький.

Литва зазнала поразки від руси

Меховіта: „І князь Давид Торопецький поліг убитий“

І невдовзі вдруге, коли інше литовське військо напало на Полоцьке князівство, зразу князь Мстислав Давидович, швидко зі смоленським лицарством прибувши проти них, під Полоцьком їх, необережних і безпечних, побив дуже багато й без ліку, інших потопив в озерах, тож мало їх утекло.

Смоленський князь Мстислав Давидович розгромив литву

Також 1218 року чернігівські князі зі своїм лицарством та з Мстиславом смоленським і з половцями без жодного опору сплюндрували Кам'янецький край у Польщі.

Про великий і корисний литовський і жмудський похід у Завілійську землю на Русі з князем Ердзівілом і про оволодіння руськими замками Новогродком, Берестям, Мельником й ін. Року 1217

Усі литовські літописці одностайно в тому місці так починають свою мову, хоча ніде не зазначають року, коли це діялося, бо так глибоко не могли заглянути в інші хроніки через темноту тих часів, звідки почерпнули б літочислення, і зовсім навпростець бредуть (що і я схвалюю) таким шляхом:

„За часів панування у Жмудії Гимбутового сина Монтвіла повстав хан Батий і пішов на Руський край, і весь Руський край завоював, і порубав багато руських князів і т. д." — як те далі розказано про прихід татар у ті землі.

А що литва в той час не знала років — коли що діялося, я дбав про те зі старанністю, щоб без сумніву показати правду їх історії. А те звідти виходить, як свідчать Кромер (кн. 7), Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 31, с. 120), Герберштейн *у „Записках про Московію" (с. 7)*, руські хроніки та інші, що 18 травня 1211 року з'явилася згадана комета, котра знаменувала перший прихід татар у ті сторони. А потім татари, покірні кометі, наступного 1212 року розгромили половців і розбили вщент руських князів, які допомагали половцям, а тоді, трохи перепочивши, спустошували чотири роки всі руські володіння — як північні та східні, де москва, так і західні та південні, де наші русичі, виводячи здобич до орди та знову повертаючись назад зі своїми ханами Батиєм і Кайданом.

Герберштейн (с. 7 і 87 та ін.)

Москвити й Герберштейн, згідно з їхнім грецьким літочисленням, пишуть, що напад хана Батия на руські князівства датується 6745 роком від створення світу

А згодом, як пишуть Кромер, Длуґош і Меховіта, (кн. 3, розд. 28, с. 131), 1241 року ці ж хани, Батий і Кайдан, *„побивши руських князів і володарів"*, через Руський край прийшли до Польщі.

Тим часом жмудський князь Монтвіл Гимбутович, як тільки 1212 року татари почали руйнувати руські володіння, відразу став задумуватися, як би то литві та жмуді визволитися з неволі від руських князів і звільнитися від данини Києву тим ликом і віниками. Тож відтоді він завжди посилав козацькими шляхами з литовським князем Зивібундом і своє військо на руйнування руських земель — 1213 року, також 1214, 1215 і 1216, коли русичі розгромили їх над Полоцьком, як про це буде сказано трохи далі. Але 1217 року краще підготувався до походу на русичів, бо, почувши, що Руський край спустошений і руські князі розігнані (як свідчать літописи), зібрав військо з литви (за спільною угодою, яку уклав з литовським завілійським князем Зивібундом Дорспрунговичем) та зі жмуді, а також з курляндців, або курсів. Над цим військом призначив командувачем свого старшого сина Ердзівіла, мужа досвідченого в лицарській доблесті, надавши йому для поради й воєнної справи знатних мужів і вельмож: герба Колумни — Грумпія

Наше правдиве вирахування років за литовською хронікою

Стародавні литовські роди

(або Струмпія), другого — Урсини, на ім'я Ейксіс, третього — герба Троянда — Гравза. І так князь Ердзівіл, упорядкувавши жмудське, курсовське та литовське військо, всіх вишикував і поділив на правильні загони, розставивши по своїх місцях хоругви й сурмачів з довгими жмудськими сурмами, а окремо поставив обоз із скрипучих колимаг. Усі воїни, замість лат і панцирів (бо того спорядження в той час жмудь ще не знала), носили: одні — зуброві шкури, інші — лосеві, ведмежі й вовчі, хоча не всі як слід вичинені. А зброя — простий лук (шабля заледве була у воєводи), рогатина, обсмалений кий, кручена праща. Сідла — з дуба, без вистілки, а уздечки — з лика. Такі у ті роки давалось простому лісовому народові одяг і спорядження.

Спорядження литовського походу на Русь

Перші литовські лати і зброя

І коли всі прибули до Вілії, негайно з великих колод спорудили плоти, на яких, не довго мудруючи, переправили на руську сторону колимаги й усе воєнне спорядження та самі в упорядкованих полках на руський бік дісталися. Щойно там, будучи на руському березі, Ердзівіл сам з головним загоном відійшов назад, а двох воєвод відправив в авангард, третього з трьома загонами — в рейд.

А коли переправилися через Німан, побачили за 4 милі красиву високу гору, на якій раніше був столичний замок руського князя Новогродок, зруйнований ханом Батиєм. Там одразу Ердзівіл заснував собі столицю і наново відбудував замок та, захопивши й оволодівши без пролиття крови (бо не було кому боронити) великою частиною Руського краю, почав звати себе великим новогродським князем.

Литва посіла Новогродське князівство

Згодом, вирушивши з Новогродка, також знайшов над Німаном старе городище замку, зруйнованого Батиєм, і вподобавши собі високий горб та природне оборонне розташування, заново на ньому спорудив замок, який назвав Гродном.

Гродно збудувала литва

Тоді з Гродна рушив до Підляшшя, де в той час жили ятвяги (або ятвінги), і також натрапив на міста й замки Берестя, Мельник, Дорогичин, Сураж, Брянськ і Бельськ, зруйновані ханом Батиєм. Ті всі замки на старих городищах Ердзівіл заново підніс і відбудував, а русичів — християн, котрі залишилися після того нещасливого спустошення й завоювання Батиєм, ласкаво прийняв під свою оборону, а вони всі теж добровільно присягнули йому бути покірними.

Литва посіла Мельник, Дорогичин, Сураж Брянськ і Бельськ

Так Ердзівіл за короткий час легко побільшив і розширив свою силу й панування в руських князівствах і згаданих замках і назвався таким титулом: „Ердзівіл Мунтвілович, володар Жмудського й Литовського краю, перший великий новогродський руський князь"

Титул литовського князя Ердзівіла

Потім послав він подарунки до Жмудії батькові Монтвілові, який з глибокої старости й не менше з тієї вдячної радости від синівського щастя невдовзі помер у Юрборку.

Про те, що багато людей померло від несподіваної радости, читай у Плінія *та полігістора Кая Юлія Соліна*

Після нього молодший син Вікінт вступив на Жмудське й Курське князівство. А Ердзівіл, на щастя підданих, панував у Новогродському князівстві та в інших руських і підляських замках. Також Зивібунд Дорспрунгович, герба Китавр, у мирі розкошував у Кернові у Вілко-

мерії й у Дзевалтові та в усій Литві між Невяжею і Вілією. І всі три, перебуваючи у взаємній злагоді, подавали один одному постійну допомогу й швидкий порятунок проти русичів і німців (які в той час з Ліфляндії на жмудь нападали). У цій злагоді росла їхня слава, велич і могутність панування і, захищаючи своїх підданих, оборонили вітчизняні кордони й посіли чужі володіння, особливо руські, котрі в той час у проклятій незгоді самі їлися й руйнувалися, тож пізніше невільники панували над своїми панами та їм наказували під своїм чесним керівництвом у шани гідній миролюбній діяльності.

Жмудський князь Вікінт Монтвілович

Литовський князь Зивібунд

Злагода литовських князів

Розділ одинадцятий

Про перші повіти й роди в Литві

Руський новогродський князь Ердзівіл Монтвілович, з огляду на те, що несподіване щастя зробило його справжнім власником чужих володінь, тоді також одразу надав маєтності в руських князівствах тим панам і жмудському та литовському лицарству, котрі вийшли з ним, особливо вельми заслуженим. Вони, побратавшись та породичавшись з руськими християнами, заселили ті пустині, що облогом лежали після жорстокого спустошення ханом Батиєм, тож ще й нині майже в кожному руському закутку частинно є литва з тих часів, та рідко хто там розуміє по-литовськи.

А тих трьох найвидатніших жмудських панів з того старовинного шляхетського роду римських праотців, котрих йому батько, жмудський князь Монтвіл, дав воєводами проти Руси, як і годиться щодо своїх добре заслужених воєвод, Ердзівіл з вродженою княжою щедрістю забезпечив і щедро обдарував.

Кампей, Компотен, Кромпа, або Струмпа, взяв уділ над рікою Осмяна

Спочатку дав Кампеєві, або Струмпієві, або, як пишуть інші літописці, Кампанієві герба Колумни той округ й острів з пущами, де оббігає ріка Осмяна, і те все, що тільки сьогодні тримають князі, пани й лицарство в Осмянському повіті.

І в того Кампея, чи Струмпія, чи радше Кампанія, справжнього нащадка з Палемонового роду, народився Гастольд, або Гастальд, про що однаково свідчать усі літописи.

Знайдеш також про Гастальдів у Волатерана, *кн. 5 „Етрурія" і кн. 22; в „Антропології", Кастальді, Гастальді і Гастольді*

А рід Гастальдів і тепер славний у краю П'ємонті, що лежить між Французьким, Італійським та Савойським краями, з котрих один колись убив того славного відважного мужа, монаха-кардинала в Будзині, опікуна Угорського королівства. Також і сьогодні в Італії з того роду, що зве себе Гастальді, є кілька домів, звідки видно, що той Кампей, або Кампаній (хоча деякі літописці, схоже через помилки старосвітського писання, як то часто трапляється й у Святому Письмі, називають його Струмпієм), був справжнім нащадком Палемонового роду, герба Колумни, і тому, що сам ще не втратив між простою жмуддю римських звичаїв, тому й свого сина назвав італійським іменем Гастальд, або

Гастовт. З цього Кампанія й Гастольда в Литві та Русі пішли славні Гастолти.

Гастолти

Другому своєму воєводі Евксіюсові (або Ейсіюсові), герба Урсини, Ердзівіл дав той уділ і весь округ з пущами, з містечками, який нині звуть його іменем,— Ейшишками. У нього, як свідчать усі літописи, народився Монівід, якийсь литовський пан, а звідсіль розрісся та розплодився Монівідів рід у різні доми, про котрі я не хочу судити, ані згадувати — кожен краще знає своє гніздо, в якому вилупився, і також гусака між лебедями, хоча б він був найбіліший, як одуда між курми легко пізнати.

Третьому воєводі Гравісію, або Гравзиусові, герба Троянда, він дав ті всі прилеглі волості, котрі тепер звуть його іменем Гравзиски. У того народився Довойна, як одностайно свідчать усі літописи, хоч би їх хто хотів і тисячу порівняти, не знайде нічого іншого — лише, що від Струмпія, або Кампанія,— Гастольд, від Ейксіса — Монивід, або Мунтвід, Гравза — Довойно. Хто захоче докладно дізнатися про те або про народи, що розмножилися з тих родів, знайде в інших моїх книгах, в яких про те старанно висловлено віршем. Оскільки ж доступна мова для пізнання правдивої історії вимагає простоти, то ми зупинили перо, не вдаючись до занадто глибокого дослідження. Бо сьогодні знайдеться досить зозуль, котрі підкладають свої яйця в чужі гнізда, і коли завдяки чужій праці вилупляться і доростуть, тоді ту пташку, особливо очеретового горобчика, що висидів і виховав, обскубають і з'їдять. Тому я таких зозуль далеко виполошив з того свого гнізда.

Про поразку заволзького хана Кайдана, Батиєвого, або Бакеєвого, полководця, над рікою Дніпром, де в неї Прип'ять впадає, від Ердзівіла

Заволзький хан Кайдан, полководець або товариш хана Батия (бо так про нього пише Меховіта), як поневолив руських князів через їхні незгоди і змусив до накладеного оброку й данини та своїх баскаків або старост і збирачів податків залишив у руських князівствах, так і в той час, як тільки почув, що новий князь Ердзівіл з нечуваного йому жмудського народу захопив Новогродське, Підляське, Берестейське, Дорогичинське й інші руські князівства — від Вілії аж до Мозера, послав до нього своїх баскаків, збирачів податків (як звик посилати до інших руських князів, домагаючись данини, прибутків і послуху від тих руських князівств, котрі тримав), щоб одразу все заплатив як васал. Почувши це, Ердзівіл замислився, а потім, відкинувши ганебний страх задля безсмертної слави й милої вольности, затримав послів, обіцяючи їм негайно приготувати васальну данину і відіслати ханові. А тим часом тишком реєстрував і збирав руські війська проти паскудних татар. Також повідомив брата Вікінта, жмудського князя, і Зивібунда, литовського князя, прохаючи про негайний порятунок, відповідно до взаємної

Про того хана Кайдана пише Меховіта (кн. 3, розд. 39, с. 135), що він теж з ханом Батиєм нападав на Польщу і Семигородський та Угорський край

Посольство татарського хана до Ердзівіла за даниною

Ердзівіл, затримавши татарських

послів, збирає військо

родинної і належної сусідської любови. І коли вже з усіх сторін зібралося до нього чимале руське військо, запалене бажанням вольности, та прибула допомога зі Жмудії й Литви, відразу відмовив послам у данині й послав ханові Кайдану кілька стріл замість золотих коштовностей. Відправивши їх, сам рушив за ними до Мозера над Прип'яттю, де отримав звістку про хана Кайдана, що тією стороною мав переправлятися через Дніпро з ордою на звичне плюндрування і спустошення руських земель.

Кілька стріл у данину

І коли посли передали ханові Кайдану ту зухвалу Ердзівілову відповідь і подарунок (кілька стріл), одразу розгнівавшись через ту легковажність васала (як він думав), переправив через Дніпро військо Заволзької орди і, прибувши під Мозер та розпустивши загони на руйнування Руського краю, сам розташувався табором над Дніпром у гирлі Прип'яти.

Татари нападають на Мозерську Русь

А тим часом Ердзівіл з руссю, новогродцями, слонімцями, пінчанами та з допоміжним жмудським і литовським військом, несподівано пройшовши через пущі, на світанку з великим криком ударив на татарський табір, який очолював сам хан. Хоча татари теж хоробро боронили ханське життя — з вродженою завзятістю, однак, не підготовані й зненацька заскочені підготованими русичами, які хотіли повернути втрачену волю, та литвинами, розбіглися в різні сторони по лісах, болотах і облогах. На полі бою також полягло їх чимало, а сам хан заледве втік з малою дружиною; інші потонули в Дніпрі та Прип'яті; ще інших русичі легко розгромили в рейдах, коли хан злякався, та, звільнивши всю здобич з невільниками, повернулися до Новогродка зі своїм князем Ердзівілом, котрий з литвою здобув ту першу перемогу над татарами.

Битва Ердзівіла з ханом Кайданом

Татарський хан Кайдан розгромлений

Невдовзі, вже у глибокій старості, повний літ і слави, він помер у Новогродку і спадкоємцем після себе залишив свого сина Мінгайла у тих володіннях, які щастя дало йому в руських князівствах.

Ердзівіл помер. Його син Мінгайло

Незадовго перед тим помер рідний Ердзівілів брат — Вікінт Монтвілович, жмудський і курський князь (або, як свідчать деякі літописи, був убитий на Руській війні), а його князівство справедливо, за спадковим правом, перейшло до його брата Ердзівіла, руського новогродського князя. Та оскільки й той після тієї здобутої над татарами перемоги мусив повернути борг смерти, який був винен тілом, тоді Жмудське князівство припало литовському князеві Зивібундові Дорспрунговичу, Кернусовому зятеві по Пояті, герба Китавр, або Гіпокентавр.

Вікінт Монтвілович помер

А тут уже з герба Колумни Жмудське й Литовське князівство перейшло за правом меча до Китаврів, хоча по матері, тобто по Пояті Кернусівні, залишалися Колумни при Китаврусі аж до Ромунтових синів: Наримунта, Довманта, Гідруса, Гойші і Тройдена. Але, попри це, Колумни, починаючи від Палемона, йдуть по батьківській лінії своїм шляхом і ведуть свою нерозірвану генеалогію через усіх литовських князів, і з них походять руські — аж до Вітена (або Віченія) Ерайгольчика й аж до останнього Ягайлового покоління, як у нашій таблиці або дзеркалі хроніки кожен може легко те побачити.

Розділ дванадцятий

Литовський і руський князь Мінгайло Ердзівілович удруге в Новогродку, а в Полоцьку вперше

Після Ердзівілової смерти його син Мінгайло вступив на Новогродське й Підляське князівство. Також Берестя за батьківським правом тримав і ті всі руські землі від Вілії аж до Німанових джерел, що за 5 миль від Копила починаються. Потім також сусідив через спільні кордони з полочанами, котрі в той час вільно панували й не мали жодної зверхности над собою, лише вибирали 30 мужів-старійшин, як сенаторів, для ладу у своїй республіці й вирішення поточних справ і судів. А найчисленніше всі збиралися на поклик великого дзвона, що висів посеред міста, й там радилися про справи та потреби своєї республіки і своїх володінь (бо самі міщани — полочани — в той час тримали руські землі на кількадесят миль).

Німан починається за 5 миль від Копила, недалеко від містечка Піски, де саме було місто князів Слуцьких

Вольності давніх полочан

Віче або сеймики

Таких же вольностей тоді дотримувалися Псков і Великий Новгород, які отримали внаслідок неповоротности й незгоди та внутрішніх війн, убивств і замордувань своїх руських князів, коли один одного, як це вже було показано в руській історії, виганяв з володіння та вбивав, а татари, як розгромили половців, теж побили немало руських князів, а потім, прийшовши з ханом Батиєм, доконали рештки. Тому багатші руські міста, як-от Великий Новгород, Псков і Полоцьк, почали вільно жити без князів і самі заволоділи князівствами своїх князів, узявши за зразок республіканське управління від тих славних грецьких республік: Афін, Тебів, Спарти (або Лакедемону) і т. д., котрі мали над собою *ефорів**, суддів, інших 30 мужів-старшин для урядування справами республіки; бо в той час у Новгороді, Полоцьку та Пскові майже всі греки були митрополитами, владиками й архимандритами, яких сюди завжди присилав константинопольський, або царгородський, патріарх, як про це докладніше свідчать руські літописи. Отож ці греки

Держава полоцьких міщан

Псковичі і новгородці заволоділи князівствами своїх князів

---

* П'ятеро осіб, яких щорічно обирали збори у Спарті для нагляду — здебільшого за діяльністю урядовців *(Пер.)*.

принесли сюди звичаї управління Афінської та Тебанської республіки й ін.

Причина першої литовської війни з полочанами

А що підданим на волі (в якій, немов шляхта, народжувалися) виростають роги, незабаром пани-полочани, опираючись на свої вольності, почали викликати сусідів на війну. Цього сваволля не міг довше терпіти новогродський князь Мінгайло Ердзівілович і взявся відплатити за кривди своїх підданих, що їх вони часто зазнавали від полочан по сусідству і, зібравши військо зі своєї Руси та з Повілійської Литви, вирушив прямо до Полоцька, прагнучи присмирити міщанську гордість. Почувши про це, полочани негайно наказали вдарити у дзвін, після чого зібралося все поспільство з навколишніх поселень і з волостей, також з інших їхніх володінь, які доти підкорялися Полоцькому князівству. Зібрали кілька тисяч люду. Вишикувавши те військо, ті 30 полоцьких мужів, або сенаторів, вирушили з Полоцька проти Мінгайла, не бажаючи вдома ждати ворога, та стали обозом під своїм замком Городцем. А Мінгайло, підготувавшись з новогродцями й литвою, відважно з шаленим криком ударив на них, бо знав, що мужицтво без порядку й військового вишколу.

Городець — полоцьке передмістя

Полочани переможені Мінгайлом

Полочани, помітивши, що сильний ворог притискає їх, одразу подалися назад. Наздоганяючи їх, русичі-новогродці та литва били, рубали й захоплювали в неволю по залежаних облогах.

Потім спалили їхній замок Городець та, завершуючи перемогу, того ж дня прибули до Полоцька.

Мінгайло взяв Полоцьк

Побачивши це, перелякані мешканці відчинили ворота міста й полоцького замку, добровільно піддавшись князю Мінгайлові.

Так тоді Мінгайло, перший з литовських князів, став полоцьким і новогродським князем, присмиривши їхню гордість, і пізніше, проживши на обох князівствах щасливий вік, у глибокій старості помер у Новогродку, залишивши після себе на обох князівствах двох синів: Скірмунта і Гінвіла.

Скірмунт новогродський, Гінвіл полоцький, перший з литви християнин, князі Мінгайловичі

Мінгайлів похорон

Скірмунт і Гінвіл, влаштувавши за поганським звичаєм достойний похорон своєму батькові князю Мінгайлові, насипали на його кістках високий курган недалеко Новогродка, а потім Скірмунт, як старший, осів на батьківській столиці Руського князівства й Повілійської Литви в Новогродку.

Гінвіл — перший литовський князь, який охрестився в руській вірі

Також Гінвіл, як молодший, узяв в уділ Полоцьке князівство, на якому щасливо пануючи, одружився з княжною Марією, донькою великого тверського князя Бориса, задля котрої охрестився на грецьку або руську віру, й при хрещенні дали йому ім'я Юрій. Це перший князь з литви, який став християнином. Він вів довгу війну з псковичами й смоленцями і суперечку за спільні кордони, а потім помер у похилому віці, зоставивши після себе сина Бориса.

Полоцький князь Борис Гінвілович

Князь Борис, улаштувавши батькові почесний похорон з великою славою й лицарською доблестю, правив Полоцьким князівством. Бажаючи залишити після себе вічний слід християнства, він замислив будувати храм на хвалу Господові Богу й спочатку вимурував у верхньому замку церкву св. Софії, тобто Божої мудрости, за грецьким звичаєм (її я сам бачив — видно, що немалим коштом). У Більчиці також спорудив монастир, оздоблений вежами, і вимурував прекрасний храм святих Бориса й Гліба, чверть милі від Полоцька, як мені здається (бо я не міряв, лише бачив). А другий жіночий монастир — у верхів'ї ріки Полоти, півмилі від замку, в котрому великий московський князь зупинявся, коли здобував Полоцьк. Четвертий поставив храм св. Спаса. На те будівництво великим коштом возили рікою Двіною аж із Ліфляндії на плоскодонних човнах цеглу, вапно, алебастр й інші матеріали.

З тим погоджуються всі літописці, хоч би їх захотів тисячу порівняти

Важко було міряти, бо коли я був там 1573 року, їдучи з Вітебська, в той час москва тримала його

Очевидне свідчення цього знайде кожен і нині: високий камінь на Двіні за милю від заснованого за нашої пам'яти міста Десни, а сім — від Полоцька між Дріссою та Десною, коли плисти вниз до Риги. На цьому камені є хрест, вибитий на такий зразок: †, а під ним — напис руськими літерами того князя Бориса: *„Вспоможи, Господи, раба свойого Бориса, сина Гінвілового!“* Це показав мені один купець з Дзісни, коли нас, декілька воїнів, їхало стругом до Динамунта над Інфляндським морем, а що ми через пригоду ночували там, у тому місці причаливши струги до берега, то до того каменя спеціально їздили човнами, бажаючи побачити пам'ятку старовини.

Той же князь Борис, закінчивши будівництво на Божу славу, задумав зміцнити й увічнити кордони між Литвою та Полоцьким князівством і заснував над рікою Березиною замок і місто, назване від свого імени Борисов (доки допоминається своїх кордонів московський князь).

Давні кордони Полоцького князівства з Литвою

Він вів також війну за спільні кордони зі смоленцями, вітебським князем та псковичами.

Замок Борисов

Потім повернув полоцьким міщанам попередні вольності, які в них забрав його дід Мінгайло (ті також самі судилися на вічах і дзвонили у великий дзвін, коли мали сходитися на раду, як був звичай у Великому Новгороді та Пскові). А будучи вже в похилому віці, князь Борис помер і поховали його на замку в церкві св. Софії, яку він сам спорудив.

Князь Борис помер

Після нього у Полоцькому князівстві панував син Рехвольд, хрещений іменем Василь. Той довгою війною примусив псковичів до васальної залежности й відмови від деяких вольностей, завдяки яким були відірвані від Полоцького князівства. Згодом у мирі панував багато років, поки не мусив віддати борг смерти, покликаний на вирішальний суд.

Полоцький князь Рехвольд

Псковичі перетворені полочанами у васалів

Після нього в Полоцькому князівстві залишилися син Гліб і донька Параскевія. А та, пообіцявши Господові Богу зберігати в чистоті дівочу

Княжна Параскевія — полоцька черниця

непорочність, постриглася в черниці в монастирі св. Спаса над рікою Полотою, в котрому жила сім літ, прислуговуючи Господові Богу та переписуючи книги для церков. Досі, до речі, про ту Параскевію пишуть литовські й руські літописці.

Літописці про Параскевію — не до речі

Проте далі щось дивне розповідають про неї такими словами: „А згодом свята Параскевія вибралася до Риму, й у Римі живучи кілька літ, ревно служила Богові, і там же померла, і потім стала святою, яку звуть святою *Праксидою*, а по-руськи Параскевією. Їй же то в Римі й церкву збудували на її святе ім'я і там же її тіло поховали" Отаке досі всі літописи однаково свідчать про ту полоцьку княжну Параскевію. Але, хоч я намагаюся бути дуже ретельним, бо для того взявся за семилітню працю, щоб литовську, руську, також польську історію показати світові не на здогадах, а на переконливих доказах, і тоді також перегорнув чимало церковних книг про ту Параскевію, котра мала б з полоцької княжної стати в Римі святою Пракседою, однак того я ніде не зміг ні знайти, ні допитатися — є тільки та загальновідома історія про св. Пракседу в святих леґендах: *„Пракседа, велебна дочка римлянина Прудента, втративши батьків і т. ін.*" „Пракседа — преподобна дочка римлянина Прудентія і т. д." (не сказано: „полоцького князя Рехвольда-Василя"), втративши батьків, з таким великим старанням, працею і послідовністю служила на користь християнства, що багато святих убогих своїми статками утримувала, тощо. Потім померла, її тіло поховав пастор-жрець біля батька й сестри Потенціани на кладовищі *святої Прісцілли на Віа Салярія.* Натомість батько Параскевії Рехвольд лежить не в Римі, а в Полоцьку, *на кладовищі не св. Прісцілли, а св. Софії.*

Зайві здогади літописців

Те також діялося 140 року від Христа, за кесаря Антоніна XIII, названого Пієм, і за папи Пія X, а я не знаю, чи в той час був уже Полоцьк. Про це: *Волатеран в „Антропології" (кн. 18) і Каріон (кн. 3 та ін.)*

А святий день тієї Праксиди-римлянки не полочани, а наша Римська Церква справляє 26 липня. Про неї також читай Волатерана *в „Антропології"* (кн. 18) та ін.

Брат тієї Параскевії Гліб не довго потім панував над полочанами, бо в молодому віці мусив помандрувати на той світ за батьком Рехвольдом-Василем і за сестрою Параскевією (святою, як так хочуть літописи). Похований біля батька в одній могилі в церкві св. Софії на полоцькому замку.

А полочани (коли на тому Глібі минувся останній нащадок полоцьких князів з литви, бо помер без потомства) почали собі по-давньому вільно жити й судитися на вічах, не маючи над собою пана.

Розділ тринадцятий

Про Скірмунтову битву й перемогу над луцьким князем Року 1220

Такі були нікчемні й майже без розуму писарі руських і литовських літописів, що писали свої історійки як-небудь, без уваги, що їм на думку спало, не ставлячи в жодному місці років, у який час що діялося, незважаючи на те, що найбільш важливі відомості — про час кожної події, бо без того тоді історія (котра сама є свідком, дзеркалом і вчителькою людського життя) і всі діяння доблесних мужів, за великі чесноти віддані вічній славі, обернулися б у ніщо.

На відомостях про роки та точність часу ґрунтується вся історія

Натомість я дійшов до того (з дару Божого й завдяки старанному дослідженню історії), що про роки й справжні дати, коли що діялося, в літописах, а також сумнівні імена князів і хоробрих доблесних осіб дохідливо й чітко подаю висновки, хоча лише Бог те добре знає, з якою великою працею того досягнуто.

Тоді літописці так ведуть свою річ: „Потім Скірмунт, княжачи в Новогродку, й луцький і пінський князь Мстислав почали боротьбу із Скірмунтом...“ Милий читачу, зрозумій, що той князь Мстислав був не який-небудь князь, а вже київський монарх, названий Мстиславом Романовичем, котрий брав участь у тій нещасній війні 1212 року, коли татари прийшли в ті Дикі Поля, спершу відвідавши половецькі степи, й розбили війська всіх руських князів. Саме в той час спіймали того київського монарха Мстислава Романовича і разом з ним іншого чернігівського князя, як про це пишуть *Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 31, с. 120): „Коли розбіглися половці, стрій русичів було зламано, а обох князів — київського Мстислава Романовича і чернігівського взято в полон“* Про те і *Кромер (кн. 7)*.

Бо кияни думали, що їхній пан загинув у битві, про що помилково пишуть Саповський і Бельський

А оскільки згаданий Мстислав був у неволі в татар, то Володимир Рюрикович (як свідчать ті ж Длуґош і Меховіта), врятувавшись утечею від тієї поразки, прийшов до Києва і заволодів київським престолом. А Мстислав Романович, коли через кілька літ вийшов з татарського

ув'язнення і не зміг повернути собі свого київського престолу, за угодою взяв від Володимира Рюриковича Волинське князівство, столицею якого в той час був Луцьк, а крім того — Пінське. На тому він не зупинився, бо раніше був монархом, а тепер йому вділяли з його власного, тож таки намовив його Володимир Рюрикович, щоб від литовського й руського новогродського князя Скірмунта забрав собі Новогродок, Берестя, Мельник, Дорогичин, Гродно та інші отчі руські замки.

А тут ми вже знаходимо реальні дати

І коли зібрався він з військом проти Скірмунта Мінгайловича, князя новогродського й Повілійської Литви, тоді Скірмунт, засумнівавшись у своїй силі, звернувся до Зивібунда Дорспрунговича, великого жмудського князя і володаря Завілійської Литви, прохаючи його про швидкий порятунок проти несподіваної війни. І послав йому відразу Зивібунд свого старшого сина Куковойта на допомогу з усіма жмудськими й литовськими силами. Пізніше Скірмунт, з'єднавши свої сили з князем Куковойтом Зивібундовичем, вирушив проти Мстислава Романовича, який уже з волинцями, пінчанами й киянами спустошував малі городки Новогродського князівства біля Берестя.

Скірмунтова битва з луцьким князем

І коли обидва війська зустрілися по тій стороні ріки Ясялди, відразу князь Мстислав злякався: пінчани розбіглися, київська допомога також, волинці за ними, а на полі бою й по лісах та широких степах багато полягло їх убитих, тож сам князь Мстислав Романович, втративши всі свої сили, заледве втік з малою дружиною до луцького замку. І волала русь (як свідчать літописи) з великим плачем, що таке велике їхнє військо було жорстоко побите невірною литвою.

Мстислав Романович і русичі розгромлені литвою

А Скірмунт, завершуючи перемогу, взяв Мстиславові князівства Пінськ і Турів, що піддалися йому. Отак, коли не залишився при своєму, а забажав чужого, втратив своє.

Пінськ і Турів узяті литвою

Діялося те 1220 року від Христа.

Тут уже, милий читачу, переконливо подано справжні роки, дати, причини війни й походження княжих осіб, затаєні у літописах.

А після тієї славної перемоги Скірмунт, ушанувавши Куковойта різними подарунками, відправив його з великою вдячністю до його батька. Проте Куковойт, повернувшись до Жмудії з великою славою, застав батька Зивібунда Дорспрунговича дуже хворим, бо був у літах, дуже старий, тож невдовзі помер у вельми поважній глибокій старості.

Помер Зивібунд Дорспрунгович

Також його жінка Поята, Кернусова донька, за якою взяв у придане Литовське князівство з Керновою столицею, незадовго до того померла. Син Куковойт з природної любови поставив її ідола над озером Зослою, за язичницьким звичаєм, на вічну пам'ять. Того ідола прості люди славили як богиню. А коли ідол зогнив, на тому місці виросли липи — їх також литва і жмудь аж до Ягайлових часів славили як богів, співаючи народні пісні про Пояту.

Ідол Пояти

А тут знай, милий читачу, що стосовно тієї Пояти один літописець прикро помилився, вважаючи її Куковойтовою дочкою, а вона була

його матір'ю, і стверджуючи начебто та Поята після смерти свого батька Куковойта мала б поставити йому ідола на одній горі над Святою рікою, але він помиляється, бо вона спорудила той стовп батькові Кернусові над тією ж рікою, з чим погоджуються всі інші літописи, яким, правдоподібно, слід більше вірити, ніж одному, коли в кількох місцях явно відійшов від правди і мене (що мушу визнати) підвів у виданні „Гінця чесноти".

Також *у тій книжці, яку під заголовком „Опис Європейської Сарматії: життєписи польських королів, опис самої Польщі, Пруссії, Великого князівства Литовського, Руси, Лівонії, Москви і поділених на орди татарських володінь; родовід племен; діяння князів і т. ін." я написав латиною 1573 року, коли ще юнаком заприятелював у Вітебську з одним італійцем, командиром загону піхоти: я ненавидів розпусне дозвілля в перерві між ратними трудами, а тому старанно служив шляхетним музам.*

Однак з Божої ласки тепер те поправилося, коли в різних місцях я дістав кільканадцять інших літописів. До того ж, *вивчаючи і раз у раз з'ясовуючи різних істориків, після наполегливих і тяжких трудів я таки досяг жаданої мети — литовської історії. Адже повільно поспішаючи, „все старанням своїм майстерна тямущість долає".*

А якщо комусь часом щось там видається помилковим у моїй книзі *„Про Європейську Сарматію"*, котру я писав у Вітебську (про що добре відають вельможний пан Станіслав Пац, вітебський воєвода, та все тамтешнє лицарство), тоді нехай знає, що ця моя праця, *„видавши незріле поріддя, постраждала викиднем. Взиваю преблагого і превеликого Бога за свідка моєї совісти: плід наших трудів перехопив у нас якийсь італієць, командир піхоти у Вітебську. Хоч він і близько не куштував джерела Муз, а був цілковитим неуком, усе ж для того, щоб насититися прихильністю юрби, віддав до друку примірник згаданої книжки під своїм іменем, тільки злегка помінявши деякі слова й речення (щоб виглядало, наче то його твір). Ось так — ми, та не для нас"*

Не для себе робить віл у ярмі спроквола,
Не собі солодкий мед добувають бджоли;
Милих діток не собі пташка бідна родить,
В руні золотім вівця не для себе ходить;
Не для себе яблуня плодоносить рясно,
Не для себе чоловік в праці повсякчасно.
Ось так пишеш, трудишся тяжко повсякчасно,
Славу ж візьме хтось твою на оздобу власну;
Так ворона в павине пір'я убереться
І, що кращої немає, бідній їй здається.
Тільки зразу ж кожному видно, що й до чого:
Павi лиш пишатися, а ворона — вбога.

Скаже ремесло само, в кого справжній вишкіл,
Партачеві, як не пнись, доведеться нишкнуть.

*„Ще хлопцем тіло в труді гартував, не знав ні вина, ні любові, хто виграє так на флейті“**.

Тільки Юпітерові як богові так трапилося, що раз ударився в голову і зразу з його мозку вискочила дочка Мінерва, богиня науки. Але ми не Юпітери — треба не раз вдаритися в лоб тому, хто хоче щось народити з мозку. Однак я, дасть Господь Бог, не сумніваюся, *„що автор утішатиметься належною і більш ніж заслуженою пошаною“*, коли *„час — батько істини — цю ж таки істину виведе з темряви на світло“* А той, котрий привласнює собі те, над чим ні не працював, ані його *талант* на те не здатен, коли спитають його, як слід розуміти те або те, *„зніткться, і шило вилізе з мішка“* [досл.: *„землерийка загине, сама себе видавши“]*. Але тепер повертаємося до суті.

А далі той же літописець чоловіком тієї Пояти Кернусівни вважає якогось Кіруса, або Гідруса, дзевалтовського князя, натомість інші літописи (хоч би їх тисячу порівнював) не згадують жодного іншого Гідруса, лише одного Романового, або Ромунтового, сина герба Китавр, від якого пішов рід князів Гідроцьких. А його братами були Наримунт, Довмант, Тройден, Гольша, про що буде далі.

---

* Переклад Андрія Содомори.

Розділ чотирнадцятий

Про жмудського й литовського князя Куковойта Зивібундовича

Зивібундів син Куковойт (або Куковойчіс) герба Китавр після померлого батька Зивібунда й після матері Пояти Кернусівни оволодів жмудським престолом в Юрборку, Каунасі (або Ковні) та литовським — у Кернові. Він хоробро відбивав німців, які в той час засновували в Ліфляндії лицарські ордени для християнської віри, коли, як на поган, нападали на Курляндський і Жмудський край. За свого життя призначив на володіння сина Утена (або Уціяна), про якого стародавній прусський історик *Петро з Дузбурха* пише: *„Утінуер, король Литви"*

Утен, або Утінуер

Розділ п'ятнадцятий

Про поразку заволзького хана Балаклая від Скірмунта Року 1221

Балаклай-солтан, хан Заволзької орди, котра в той час була наймогутнішою серед татар, поставивши у васальну залежність через внутрішні незгоди руських князів, над якими сьогодні монархом є великий московський князь, поширив свою владу від Каспійського (або Перського) моря, котре москвини звуть Хвалінським морем, аж до Чорного Турецького моря, де ріка Дніпро впадає в *Понт Евксінський*, де також від свого імени заснував замок, який і нині називають Балаклай. Хто бував у Дикому Полі на Низі, той може в тому переконатися, бо там стоять ще городища Балаклай, Чапчаклай, Ослам й ін. А оскільки литовські князі — спочатку Ердзівіл, потім Мінгайло, Скірмунт і Гінвіл — заволоділи багатьма руськими князівствами і панували в них, не даючи данини Заволзькій орді, як інші руські князі, то хан Балаклай відправив своїх послів до новогродського, турівського, пінського й мозерського князя Скірмунта Мінгайловича, володаря Повілійської Литви, вимагаючи від нього послуху, данини і покори. Тут же також одразу відправив до нього з послами своїх баскаків або збирачів податків і ревізорів, котрі самі збирали данину з кожної голови й завжди перебували біля Скірмунта, як біля васала, стежачи за його вчинками. Цього звичаю і тепер дотримується турецький хан щодо своїх васалів, що я сам бачив.

Тим часом Скірмунт, намисливши собі про вольності, не захотів підкоритись тому, але задумав відбивати насильство насильством і силу силою, тому розіслав листи до всіх своїх руських і литовських володінь, аби були готові до навальних татарських нападів. І коли зрозумів, що може дати відсіч Балаклаєві, зібрав руські й литовські війська, і обдумавши все добре, неквапливо й ретельно, запросив тоді татарських послів на бенкет і наказав пообрізувати всім їм і їхнім слугам уста чи губи, носи й вуха та, отак прибраних, відіслав їх до хана Балаклая з відповіддю, говорячи: „Така данина, якої ти домагався від руси, зустріне і тебе самого".

Скірмунтова жорстокість щодо татарських послів

А потім Балаклай-солтан, обурений такою жорстокою відповіддю та ганьбою від свого сподіваного васала, влітку, зібравши велику силу, з усіма татарськими ордами пішов у Руський край, де шаблею і вогнем завдав великої шкоди.

Хан Балаклай нападає на Русь

Також князь Скірмунт, вишикувавши новгородські, литовські й руські війська, які мав готові, зустрів Балаклая на своєму кордоні біля Койданова. Там, коли обидві сторони хоробро й завзято зіткнулися в бою, татари злякалися так, що, змішавши свої чільні ряди, почали розбігатися. Пізніше сам хан поліг на полі вбитий разом з великою кількістю мужів та уланів, після чого русичі й литва легко розгромили рештки орди без вождя, побили й дощенту винищили, відібрали невільників, здобич і весь багатий полон з великою користю.

Видатна литовська битва біля Койданова, або Кейданова

Хан Балаклай убитий

Тоді Скірмунт, перепочивши на побоїщі після тієї перемоги і маючи готові війська, зразу вирушив у Сіверщину — руську землю за Дніпром, де по тій стороні спершу взяв Мозер, що піддався, потім оволодів найголовнішими столичними замками й містами з волостями руських сіверських князівств Стародубом, Черніговом, Карачевом. І ті володіння за свого життя поділив між трьома своїми синами: старшому Любартові дав Карачевське і Чернігівське князівство, Пісімунтові — Турівське і Стародубське, а молодшому Тройнатові (або Стройнатові) після своєї смерти призначив уділ у Новогродку і підляських замках, також у Повілійській Литві.

Литовський князь Скірмунт оволодів Сіверською землею

Згодом Скірмунт, розширивши свою литовську владу в руських князівствах, багатий літами й славою, помер у Новогродку, а його сини Любарт, Пісімунт і Тройната після нього спокійно панували в удільних князівствах.

Жмудський і литовський князь Утенусс

Також у той час помер жмудський князь Куковойт, Зивібундів син герба Китавр, володар Завілійської Литви, якому син Утен (або Утінер), як пише Дузбурх, влаштував похорон за поганським звичаєм на високій горі над Святою рікою, недалеко від Дзевалтова. Там же поставив стовп на подобу його постати, якого простий люд славив як бога, а коли ідол зогнив, на тому місці виріс гай, у котрому також тому ж Куковойтові приносили жертви аж до Ягайлових часів і називали той гай аж до теперішнього часу іменем свого пана Куковойчіс, або Куковойтос.

Ідол Куковойта

А Утен (або Утінер) панував у Жмудії та Литві, мав часті сутички за Двінний рубіж з ліфляндськими німцями, котрі з того боку Двіни на жмудському березі мурували собі твердиню проти поган.

Потім від свого імені він за Вілією заснував Уцяну (або Утену) і біля оселі над озером збудував замок, недалеко від сьогоднішньої Уцяни (здається мені, що за півтори милі, бо я сам був на тому пагорбі, який є явним свідченням старого городища).

Пізніше, здійснивши в обох князівствах більші дива, помер. І ще за життя він доручив під опіку малого сина новогродському князю Рінгольтові Альгімунтовичу, який надалі почав іменуватися великим литовським, жмудським і руським князем, як про те буде далі.

Тройната — новогродський, підляський і Повілійської Литви князь, Любарт — карачевський і чернігівський, Пісімунт — турівський і стародубський князі Скірмунтовичі розгромили Курдаса-солтана, заволзького хана, з допомогою інших руських князів

Курдас-солтан, щоб помститися за вбитого литовськими й руськими князями під Кайдановом батька хана Балаклая, зібрав усі свої орди: Заволзьку, Ногайську, Казанську й Кримську, і з великою силою вирушив у руські князівства, вчиняючи великі шкоди вогнем і мечем.

Побачивши це, Тройната Скірмунтович, новогродський, підляський і Повілійської Литви князь, негайно відправив послів до двох рідних братів — князів Любарта (карачевського й чернігівського), Пісімунта (турівського і стародубського), також послав до великого київського князя Святослава та до Семена Михайловича (друцького князя) і Давида Мстиславовича (луцького князя), предків сьогоднішніх князів Острозьких, прохаючи їх про порятунок і закликаючи до згоди, якої в той час вимагало протистояння такому навальному вторгненню жорстокого і сильного хана Курдаса.

А сам Тройната з братами Любартом і Пісімунтом, зібравши новогродське, підляське, литовське, стародубське, чернігівське та турівське лицарство, зразу вирушили проти татар під Мозер. Також князі Святослав (київський), Семен Михайлович (друцький) та Давид Мстиславович (луцький і волинський) з усіма військами особисто прибули їм на порятунок, уважаючи спільною небезпеку від татар і, з'єднавшись разом, з більшим завзяттям вирушили до табору, де сам хан розташувався за Мозером над рікою Окунівкою. Там же з обох сторін розпочали жорстоку битву, що тривала від ранку аж до вечора, як свідчать усі літописи. Бо русичі й литва мужньо боролися за волю, щоб вибитися з татарського підданства, а татари, обороняючи здобич і полон, і завзятістю, і великою кількістю показали свою силу, аж поки врешті-решт не почали розбігатися, а русичі тим сміливіше розпорошених і втікаючих громили, били, рубали, заколювали, стріляли, топили в ріках — так, що вщент розгромили щасливо ті жорстокі війська заволзьких, ногайських і кримських татар над рікою Окунівкою. Сам хан Курдас-Ґірей-солтан з малою дружиною ледве втік до орди, а русичі з литвою відібрали весь полон і багату здобич і з великою та славною перемогою повернулися у свої краї. Однак, як то мусить бути в Марсовій школі, на полі битви від татар полягло чимало руських і литовських

Жорстока битва литовських і руських князів над рікою Окунівкою

князів і бояр, а саме: Любарт (карачевський і чернігівський), Пісімунт (турівський і стародубський), Семен Михайлович (друцький), син луцького князя Давида Мстиславовича Андрій і немало інших панів, котрим наказали мені слава й Марс подати тут коротку епітафію на вічну пам'ять.

Князі розбиті

Напис на могилах убитих князів:

Шляхетні душі! Вам, що в тім бою
З тіл мужніх вийшли, прагнучи спокою
Для краю рідного, прийміть подяку нашу
І пам'ять вічну за хоробрість вашу.
Вам не завадять часу прудкі роки
І нетривалі заздрих парок скоки,
В Полях Єлисейських належить вам сіяти
З Анхісом там у доблесті змагати,
Нас зневажать, що дань татарам усе ж платили.

Після тієї перемоги, яку Тройната Скірмунтович здобув над заволзьким ханом Курдасом, у своїй столиці в Новогродку залишив сина Альгімунта, а сам від'їхав до Стародуба, Чернігова, Карачева й до Турова та заволодів тими князівствами руської Сіверської землі, які припали йому за спадковим правом після рідних братів — Любарта й Пісімунта, котрі були вбиті татарами в згаданій битві.

Незабаром повернувшись до Новогродка, він помер, а син Альгімунт вступив на його місце й панував у Новогродку над усією Руссю і Литвою, починаючи від Вілії аж до Стародуба, Чернігова, Турова й Карачева, також у мирній державі тримав усе Підляшшя з прилеглими замками Берестям, Мельником, Дорогичином та ін., хоча мав сутички з луцьким і белзьким князем Давидом Мстиславовичем за підляські та белзькі кордони. Та невдовзі поспішився з цього світу за батьком Тройнатою, а на його місце й на всі руські володіння, за взаємною згодою всіх станів, вступив син Рінгольт.

Широчінь Литовської держави за Альгімунта

Також у той час помер Утен (або Утінуер), князь Жмудії та Завілійської Литви, котрого Дузбурх зве литовським королем. За свого життя він доручив Рінгольтові під опіку свого малолітнього сина-одинака Свінторога, також доручив йому в оборону разом з сином Жмудське, Литовське й Курське князівства.

Рінгольт

І так Рінгольт, коли як опікун заволодів Жмудським і Литовським краєм і, крім того, мав кілька руських батьківських князівств, а саме: Новогродське, Сіверське, Стародубське, Карачевське, Турівське, Чернігівське й Підляське, щойно тепер почав зватися великим литовським, жмудським і руським князем. Цього титулу раніше його предки не вживали, ані не могли вживати, бо ті держави завжди мали своїх володарів.

Коли з'явився титул Великого князівства Литовського

Розділ шістнадцятий

Перший великий литовський, жмудський і руський князь Рінгольт Альгімунтович Року 1219 від народження Господа Христа обраний і призначений [володарем] (і як над Німаном ущент розгромив руських князів)

Рінгольт Альгімунтович, Тройнатів онук і Ердзівілів нащадок, який раніше, вийшовши зі жмудських нетрів, розширив свою владу в Русі, після смерти батька Альгімунта був посаджений у Новогродку на Руське, Підляське й Сіверське князівство, а через опіку над Свінторогом Утеновичем — у Кернові, Кунасові та Юрборку був обраний великим жмудським і литовським князем та спільними голосами обох поспільств затверджений володарем. Він, спершу з'єднавши руські, жмудські, курські, литовські й підляські володіння, котрі дали йому щастя і спадкове право, почав звати себе литовським, жмудським і руським князем, чим перевершив усіх інших своїх предків.

Св. Station Станіслав убитий 1079 року (про це Меховіта (кн. 2, розд. 20, с. 79 і кн. 4, розд. 1, с. 191). Премислав убитий 1295 року (Кромер (кн. 11) і т. д.

А що звичайно заздрість буває в кожній справі, крім справжньої нужди, то відразу ж руські князі позаздрили йому в тому титулі й такому широкому володінні — так само, як колись бранденбурзькі маркграфи — Премиславові II, князю Великої Польщі, коронованому на Польську монархію, позаздрили в королівському титулі, який він сам відновив, занедбаному на 216 літ від убивства св. Станіслава Болеславом Сміливим, і, зрадливо напавши, вбили його в Рогожині. Але Рінгольт відняв це в руських князів, бо руські князі все ж не зрадою, а відкритим боєм, на свою загибель, виявляли наслідки заздрости супроти Литви таким чином.

Рада руських князів проти Литви, як колись Яро-

Київський монарх Святослав, який привласнював собі владу над усією Руссю, як сьогодні московський, за правом своїх предків, побачивши, що литовські князі-погани закорінилися в руських князівствах і вибилися зі сплати оброку, котрий віддавна повинні були сплачувати

Києву, почав радитися з іншими князями, особливо з Левом (володимирським князем) і з Дмитром (друцьким), як би то повернути Литву в попереднє ярмо, яке вона скинула після того спустошення руських князівств ханом Батиєм. Змовилися тоді всі троє спільними силами одностайно допомагати один одному й боротися проти Рінгольта Альгімунтовича, щоб вигнати його з Новогродка, Стародуба, Карачева, Чернігова, Підляшшя та Гродна, стародавньої своєї вітчизни — руських князівств, котрі завжди належали до Київської монархії. Вони теж узяли на допомогу кілька тисяч татар від заволзького хана Курдаса, який мав злобу на Литву за те, що раніше Тройната Скірмунтович розгромив його дощенту біля ріки Окунівки за Мозером. І так усі троє з татарською ордою та великим руським військом рушили у володіння Новогродського князівства, що лежало над Німаном, забираючи й спустошуючи все, що їм траплялося.

полкова — проти поляків

Також великий литовський, жмудський і новогродський князь Рінгольт, зібравшись з литвою та жмуддю, також зі своїми русичами, хоча до кінця не довіряв їм у тій небезпеці, заступив дорогу руським князям біля Могильної над Німаном і, закликавши короткими словами своїх бояр до битви та добре вишикувавши їх, з великим криком ударив на руські й татарські війська, а вони тим сміливіше відбивались, уповаючи на свою чисельність. І з обох сторін відбулася жорстока й страшна битва, що тривала з ранку до самого вечора, як свідчать усі літописи. Нарешті Бог допоміг Рінгольтові і щастя прихилилося до Литви, тож величезні руські й татарські війська вони розпорошили, розгромили, побили, потопили й дощенту знищили, а князі Святослав (київський), Дмитро (друцький) і Лев (володимирський) на обозних конях ледве втекли з малою дружиною до Луцька.

Рінгольтова битва біля Могильної з руськими князями

Перемога литвинів над руссю

А Рінгольт з великим набутком та славною перемогою, набравши здобичі в покинутих і розгромлених обозах і різних котаргах, повернувся до Новогродка. І так вдалою війною зміцнив мир у своїх володіннях, що потім руські князі здалека віталися з ним, будучи мудрішими після втрати.

А інші літописи свідчать, що згадані князі були вбиті на полі бою.

За панування того ж Рінгольта, 1220 року німці з Любека, Бремена та з інших міст і приморських країв спершу почали навідуватися кораблями до Ліфляндії, а з плином часу захопили весь Ліфляндський (або Лотвійський) край і поневолили його мешканців, народ простий і лісовий, як про те буде далі. Згодом через Двіну нападали на Литву та Жмудію, а також на Курляндію. Як про те свідчить давня ліфляндська хроніка 1225 року, Авігенус, архиєпископ з Кольна Агрипіни, був посланий до Литви полководцем у німців, котрі назвалися братчиками та ченцями Христового меча. Але литва, зібравшись із жмуддю, заступила німцям дорогу. Там, розпочавши жорстоку битву з поганами Литви, був убитий кольнський архиєпископ, полководець Авігенус, якого потім ліфляндські хрестоносці вписали у свій календар як першого

Братчики мечники, або *мечоносці*

Авігенус убитий литвинами

лицаря християнської віри. А той календар, написаний своїм порядком і знайдений у храмі в Румборзі славної пам'яті Яном Ходкевичем, віленським паном, будеш мати доданий нами далі на своєму місці.

Великі й часті битви вів той Рінгольт Альгімунтович з ліфляндськими німцями за Двінні кордони й за Курляндію. Пізніше, завершивши зрілий вік своїх літ у Великому князівстві Литовському, Жмудському й Руському Новогродському, помер, залишивши після себе в тих володіннях сина Міндавга, Міндова, або Мендольфа (бо по-різному різні хроніки називають його), який згодом був литовським королем. 1251 року коронований з папської руки, як про це далі напишемо на основі певних відомостей. Хоча інші літописи навіть не згадують того Мендога і так закінчують Рінгольтове панування, за своїм звичаєм, кульгавим на докази й тлумачення: „Князював Рінгольт у Новогродку багато літ і потім помер, і деякі кажуть, що після Руської битви трьох синів зробив (так прямо й пишуть), але не відомо, які діла були тих його синів".

Слова з руських літописів

Тому я, побачивши простоту й лінивий ум тих давніх писарів чи дяків, описав того видатного, хоча поганського, князя, рідного Рінгольтового сина на основі відомостей Меховіти, Длуґоша, Ваповського, Кромера, прусських і литовських хронік, також на підставі двох переконливих літописів, котрі кожен може знайти в Гродку, в скарбі святої пам'яти пана Олександра Ходкевича, гродського старости, і примірники яких є ще в мене.

І тут уже тепер мусить, зі слушних причин, перерватися, милий читачу, хронологія литовської історії, і хоча, все ж, литовські події й діяння підуть своїм шляхом, але не за порядком князів, який потім повернеться у своє русло,— таким чином краще, ясніше, переконливіше й певніше обґрунтується порядок литовських справ та історії, а без того все змішалося б, бо тут уже почнуться литовські, жмудські й руські війни з ліфляндськими та прусськими хрестоносцями, на яких найбільше залежить нашій розпочатій історії. Тому-то тут після великого литовського, жмудського й руського князя Рінгольта Альгімунтовича мусимо викласти давню „Прусську хроніку", котру написав якийсь каплан, німецький хрестоносець у Пруссії на ймення *Петро з Дузбурха* простою латинською мовою 1326 року від Господа Христа, за Вітенового й Ґедимінового панування, і присвятив її великому маґістрові ордену братчиків німецького дому в Пруссії Вернеру де Орселле, котрий безперервно вів найбільші війни зі Жмудією та Литвою, як те пізніше виявиться у Длуґоша, Меховіти й Кромера. А ту згадану „Пруську хроніку", написану старовинними літерами, важкими для прочитання, знайшов славної пам'яті пан Ян Ходкевич на замку Румборг у храмі і її для перегляду спершу позичив його шляхетному панові — віленському війтові *Авґустіно Ро* як докторові великої вчености й глибокого розуму, секретареві його королівської величности, а той потім позичив мені, а я опісля переклав польською мовою. Тут, милий

читачу, маєш її, нами переписану. Хоча теж спершу я мусив додати інші відомості про прихід хрестоносців у ті прусські й ліфляндські краї, особливо з Длуґоша, Меховіти, Кромера, Бреденбаха, Тільманна й інших, чого в той час не міг осягти той Дузбурх, бо ж з плином часу зростають людські розуми й уми. Одначе через кілька сторінок уже почнеться сама Дузбурхова історія. А тут уже звернемося від великого литовського князя Рінгольта аж до його згаданого сина Мендога, оповідь про діяння якого та про коронування на Литовське королівство буде після тієї хроніки. Від нього підуть пряма генеалогія й родовід литовських князів і польських королів. *Бувай здоров.*

Книга сьома

Розділ перший

Старосвітська хроніка, знайдена в Ліфляндії на румборзькому замку в храмі,

написана старовинними літерами простою латинською мовою до прусського маґістра Вернера де Орселле року 1326 Петром Дузбурхом, братчиком і капеланом ордену хрестоносців, за Вітенового й Ґедимінового панування в Литві, яка містить опис великих, частих і навальних та безперервних війн прусських хрестоносців з литвою, яких він зве литвинами (а литовських князів усюди називає королями, а Литву — королівством), також зі жмуддю, старанно, щиро і правдиво безпосередньо з простої латинської мови перекладена на польську Мацеєм Стрийковським Осостевіцієм

До найчеснішого во Христі пана Миколая Паца, з Божої ласки київського єпископа.

І до ясновельможних панів: пана Station Станіслава Паца, вітебського, суразького і т. д. воєводи та старости, і до ясновельможного пана Павла Паца, мстиславського воєводи, вілкомерійського старости і т. д., панів і поміщиків з Рожанки.

Про початок і прихід ордену братчиків-хрестоносців Німецького дому під покровом Діви Марії до Єрусалима, потім до Ліфляндського та Прусського краю, з якими довго вели війни пруси, лотва й курляндці, а найдовше — язичники литва й жмудь, які їх також з Казимиром

Ягайловичем у Пруссії, а в Ліфляндії зі Сиґізмундом Авґустом винищили й викорінили.

Видається мені конечним дещо докладніше написати про початок і прихід хрестоносців у ті краї, бо майже вся наша розповідь далі буде про їхні чвари з литвою й зі жмуддю.

1188 року від народження Господа Христа, коли єрусалимський християнський король Балдуїн королював у Єрусалимі і на Кіпрі, проти нього повстали сарацини Магометової віри та із замку й портового міста, котре їхньою мовою називають Птолемаїс, латинською — Анкона, а німецькою — Акріс, недалеко від гори Кармелюс в Юдейській землі часу покоління Ассер, яка лежить над Середземним Сирійським морем, язичники завдавали найбільші шкоди і наїзди до Святої Землі. Тому король Балдуїн жадав допомоги від папи й кесаря та від інших християнських володарів. Так тоді відправилося 60 галер італійців, лонгобардів і венетів з іншими, в яких було 50 тисяч боєздатних мужів.

Птолемаїс, або Анкона, або Акріс

60 галер італійців до Єрусалима

Також із Франції та з інших християнських країн водою і сушею вирушило на святу війну багато князів і вельмож. З німецьких земель теж зібралося з різних міст 500 паломників, котрі всі, сівши на один корабель, приплили до міста Птолемаїди (або Анкони), яке християни великими силами здобували цілий рік і дуже багато їх під час штурму було побито й поранено язичницькими стрілами. А опісля хворі християни тинялися тут і там у всіляких нуждах і невигодах, як це буває у великому війську, а що в чужій землі не могли знайти нікого, хто змилосердився б над ними, то через те чимало померло їх з голоду та від недогляду ран. Побачивши це, німці, серед яких найбільше побожними було вісім паломників з Любека й з Бремена, спонукані милосердям, негайно з вітрил свого корабля спорудили намет і, приймаючи до нього хворих і поранених християн, виявили велику старанність і турботу. Пізніше, коли християни взяли від сарацинів Анкону, німці 1190 року заснували в місті шпиталь під покровом Діви Марії. Згодом також король Балдуїн заклав у Єрусалимі другий шпиталь під тим же титулом Діви Марії для хворого лицарства, яке було поранене під Анконою, і першим маґістром над тими обома шпиталями був призначений німецький шляхтич Генріх Вапольт.

Заснування німецького шпиталю

Німецький шпиталь Діви Марії в Анконі та Єрусалимі

А потім 1191 року єрусалимський патріарх Назіянзен і єрусалимський король, й анконський єпископ, маґістр того шпиталю святого Яна, і маґістр церковного дому, і багато інших братчиків обох домів, і багато панів Святої Землі, найперше Адольф, пан з дому Тіберіадіс, і його брат Ґуґо, і Райнольд, пан Сідону, і пан Кімарій з Кесарії, і Ян з Гібеліна, і чимало інших з Єрусалимського королівства, і з Німеччини могунтинський архиєпископ Конрад, другий — Конрад Гербіпольський, Вольгер Пагаменський, Гардольф Гальберстатенський, і кіценський єпископ, швабський князь Фрідріх, рейнський фальграф і брунсвіцький князь Генріх, австрійський князь Фрідріх і брабантський князь Генріх, який у той час був командувачем над усім військом, саський фальграф Герман, і турінгенський ландграф, і бранденбурзький маркграф Альбрехт,

Генріх Вапольт — перший маґістр німецького ордену

Не пруські князі, але інші

Славне посольство до папи з приводу заснування ордену хрестоносців

Заснування ордену німецьких хрестоносців

маршал Римського кесарства Генріх з Календина, маркграф Конрад з Ландиберга, і майсенський маркграф Генріх, багато інших панів і князів послали до папи Целестінія (але інша давня прусська хроніка стверджує, що до Клеменса III), щоб затвердив той орден і шпиталь. Тоді папа затвердив їм той шпитальний орден і дав їм назву, щоб звалися братчиками Німецького дому шпиталю Діви Марії в Єрусалимі. Надав їм також герб — чорний хрест, і дуже багато відпустив гріхів та наказав жити за правилами ордену св. Авґустина.

А той єрусалимський патріарх усіх названих братчиків Німецького дому, затверджених папою, прикрасив білим плащем, з обох сторін відзначених чорним хрестом. І такий одяг опісля носили всі лицарі ордену. Було їх спочатку 7 братчиків-священиків, які прийняли ту сутану, й 24 братчики-миряни або шляхтичі, не священики. І було дозволено зі зброєю, припоясавши меч, відправляти месу; жоден не підстригав бороди і спали на соломі, насиченій вошами, згідно з уставом ордену, але згодом те швидко занехаяли.

Сутана або одяг хрестоносців

Другий німецький маґістр Отто Карпен

Другим маґістром того шпиталю після Генріха Вапольта був обраний Отто Карпен, німецький шляхтич, 1200 року, за кесаря Філіппа II і папи Інокентія. Той служив братчикам у покорі й простоті серця, та на шостому році покинув свій уряд (похований в Анконі).

Третій маґістр Герман Бранд

Третім маґістром був обраний 1206 року Герман Бранд, гольшанський шляхтич, який чотири роки, з огляду на щасливу можливість, служив убогим (похований в Анконі).

Четвертий маґістр Герман Зальцен

Четвертий маґістр Герман Зальцен, майсенський шляхтич, був обраний маґістром 1210 року, за кесарів Отто й Фрідріха II та за пап Інокентія III, Гонорія і Григорія IX. Той отримав дуже багато важливих привілеїв, наданих його орденові папою й кесарем Фрідріхом, бо коли папа з кесарем дерлися між собою у внутрішній війні, він своєю мудрістю і великим розумом примирив їх і заспокоїв. За його маґістерства вступив до ордену турінгенський маркграф Конрад, під його командуванням було 2 тисячі шляхтичів (усі — справжні німецькі лицарі), якими повністю урядував впродовж 30 років. Одначе за його нещасливого панування сарацини видерли з-під християнської влади Єрусалим і заселили.

2 тисячі хрестоносців — німецьких лицарів

І так, коли вони були вигнані зі Святої Землі, прийшли до кесаря і до папи, прохаючи, щоб де-небудь дали й виділили їм якийсь край, у котрому, воюючи проти язичників, могли б виконувати свій закон, відповідно до присяги й чину.

Причина приходу німецьких хрестоносців до Пруссії

А в той час мазовецький князь Конрад, який був вимучений частими наїздами язичників пруссів, почувши про тих хрестоносців, звернувся до папи й до кесаря Фрідріха, щоб їх прислали до Пруссії, відступаючи їм певний уділ у своєму краю, як про це дізнаєшся далі.

Перед тим, 1160 року (хоч за ліфляндським календарем — 1111 року) купці з Любека та із заморських країн, котрі для прибутків звикли плавати в різні сторони, коли випадково прибилися вітром до північного порту у затоці Балтійського моря, де тепер у Ліфляндії Дунамунт, побачили лотву

(котра з литвою, як я сказав, одного роду) — народ простий, лісовий і грубий. А що вощину, яку витискали з меду, вимітали з хат, як інше сміття, тоді німці з того сміття, задарма набравши на кораблі, мали величезний прибуток і вже часто багатьма кораблями приїжджали до Ліфляндії, безкоштовно забираючи в них вощину, а мед, худобу і шкури, якими були там дуже багаті, купували за будь-що, як у дикого народу, або вимінювали.

Причина приходу німців до Ліфляндії

Пізніше, 1200 року від Христа, за панування кесаря на ім'я Фрідріх II та за папи Інокентія III трапилося так, що з тими купцями, сівши на корабель, заїхав до Ліфляндії якийсь Майнгард, священик з Любека, муж святого способу життя, де лише з одним слугою живучи цілий рік між простим народом і несподівано з ним зблизившись, навчився його мови і, збудувавши собі капличку та ознайомившись зі звичаями людей, почав пояснювати їм віру і духовні справи та повільно вести від порожніх та ідолопоклонницьких забобонів до прийняття християнської віри. Так Господь Бог ущасливив побожне старання того чоловіка, що немало їх пристало на пізнану науку правди і безперервно примножувалося, і серця того дикого народу запалилися пристрастю до справи нової і незнайомої віри, збудували храм, стародавні руїни якого я сам бачив за милю від Риги. А якщо день, то більше стало прибувати до Ліфляндії купців німців, заснували вони собі оселю, де сьогодні Кірхольм на острові Двіни, а з плином часу Майнгард був обраний ліфляндським єпископом і висвячений бременським архиєпископом року Божого 1205. Аж потім німці почали закладати місто Ригу, де на могилі того Майнгарда біля парафіяльної церкви я бачив напис: *„Тут лежать у погребінні владики Майнгарда рештки тлінні“*

Перший ліфляндський архиєпископ Майнгард

За 2 милі від Риги є руїни того храму в Кірхольмі

Кірхольм — там, де тепер на острові стоїть храм, а не там, де замок

А після нього на Ліфляндське архиєпископство був обраний якийсь Бертольд з ордену цістерценсів, абат з Бремена, висвячений бременським архиєпископом. Той також з користю сіяв Боже слово, а коли сплатив борг смерти, другий того ж імени — Бертольд II вступив на його архиєпископський престіл.

Другий ліфляндський архиєпископ Бертольд

І щойно за того Бертольда II (хоча Кромер, Меховіта й Длуґош звуть тих двох архиєпископів не Бертольдами, а Альбертами) дурна лотва побачила, що німці прибувають на її шию і будують фортеці, тому, покинувши новоприйняту християнську віру і закликавши на допомогу сусідів — литву, безперервно стала нападати на німців і мало що не вибила їх зі свого краю.

Кромер (кн. 7, с. 126), Меховіта і Длуґош

Аж ризький архиєпископ, згаданий Бертольд, послав гінців до німецьких країв, збираючи орден братчиків-хрестоносців, іменованих „Христовими лицарями“. Коли спершу прибуло їх кілька тисяч, вибрав з-поміж них першого маґістра Вольквіна, надавши їм на прожиток третину прибутків Ризького архиєпископства, а носили вони на плащах червоний меч з хрестом, звідки звалися *братами-мечоносцями*, тобто „братчики, які носять меч“. З ними тоді архиєпископ хоробро давав відсіч поганам і густо, як сьогодні бачимо, засновував замки, аж зміцнився. А потім задумав воювати проти збунтованих ворогів християнської віри, язичників литви і лотви (як пише Тільман Бре-

Орден братчиків-хрестоносців німецького дому до Ліфляндії

Перший ліфляндський маґістр Вольквін

Одяг ліфляндських хрестоносців

Мечоносні брати

У нас таке трапилося під Невелем з Крезом, але той не був убитий

Кромер (с. 130) і Ваповський

Пруси з литвою зруйнували Плоцьк

Хрестоносці з різних сторін супроти пруссів

Видатні полководці на святу війну

Хелмінський і Любавський край відібраний у пруссів-поганців

Перший кульмінський єпископ Хрістін

Надання Хелмінського (або Кульмінського) єпископства в Пруссії хрестоносцям проти поган

Кромер (кн. 7, с. 131)

Хрестоносці з Ліфляндії у білих плащах з червоним мечем і хрестом покликані проти поган — пруссів і литви

Дводенна битва, в якій хрестоносців побили.

Хрестоносці, програвши, повернулися

денбах), разом з чужими лицарями з Німеччини, які пристали через прихильність до лицарства. Та коли дійшло до битви, рушивши на твердоголовому коні у середину ворожого війська, був зарубаний на смерть поганськими шаблями. Але той випадок інші хронікарі приписують першому маґістрові Вольквіну (про це буде далі).

Згодом 1218 року язичники пруси з литвою вторглися у Кульмінську землю мазовецького князя Конрада, всю підкорили під свою владу і, знову вирушивши до Мазовії, мечем і вогнем руйнували її вшир і вздовж, спаливши також столицю Мазовії Плоцьк із замком і храмом. Тож князь Конрад, не маючи змоги сам чинити опір пруссам і литві, закликав проти язичників з різних сторін хрестоносців під проводом Хрістіна, монаха цистерціенсів, серед яких начальниками були сілезький і вроцлавський князь Генріх та любецький єпископ і багато інших з польської шляхти. Тоді, коли з їхньою допомогою мазовецький князь Конрад відібрав у язичників Хелмінський (або Кульмінський) і Любавський край, першим у них єпископом призначив згаданого ченця Хрістіна, щоб навертав язичників у християнську віру, надававши йому і його спадкоємцям частину Хелмінського краю, в якому були такі замки: Грудзьондз, Вапсько, Копривна, Віліссас, Кольно, Рух, Радзін, Турно, Диново, Плохово, з усіма селами й фільварками; до того додав ще 100 сіл з правом вічного користування. Крім того, один плоцький єпископ подарував йому Торунь і Пепов з усіма селами тих волостей і всяким правом — як духовним, так і світським, та з десятинами. Це діялося в Ловичі року Божого 1222. І все ж, ті хрестоносці не могли чинити опір язичникам пруссам і литві. Тому року Божого 1227 мазовецький князь Конрад з кульмінським єпископом Хрістіном, пославши до ризького архієпископа Альбрехта, покликав з Ліфляндії братчиків-хрестоносців „Червоного меча з хрестом“, яким віддав для прожитку Добжинську землю — за тієї умови, щоб постійно були готові воювати проти язичників пруссів. Але й вони в одній битві, що тривала два дні, були побиті й знищені пруссами й литвою — так, що втекло лише п'ять старших братчиків хрестоносців, які, проминувши Добжинь, повернулися до Ліфляндії задля більшого спокою.

Потім, коли пруси й литва постійно нападали і руйнували Мазовію, князь Конрад, засумнівавшись у своїй потузі, на загальному сеймі з єпископом Хрістіном вирішив покликати з Риму братчиків-хрестоносців з Німецького дому, Христових лицарів під покровом Діви Марії (які носили на білих плащах чорний хрест і яких недавно сарацини викинули з Сирії), віддавши їм усю Кульмінську землю і все, що є між ріками Віслою, Мокрою та Дрвйонцою — за тієї умови, щоб постійно воювали всіма силами проти язичників пруссів і литви, а якби їх присмирили й перемогли, тоді щоб повернулися у Кульмінську землю. А всі землі, які дістали б від язичників, щоб порівну ділили, на розсуд достойних людей, з мазовецьким князем і його нащадками. Також щоб не чинили полякам жодного насильства, ані кривди, не допомагали їхнім ворогам порадою, ані збройно, але щоб були готові, за будь-якої

потреби, допомагати їм проти язичників. А якби порушили ті умови, то підлягали б через невдячність покаранню відібранням виділених дібр. Така була угода й постанова між мазовецьким князем Конрадом і згаданими братчиками хрестоносцями, маґістром яких у той час був Герман із Зальца, що також схвалив і затвердив папа римський Григорій IX. Свідками цієї постанови є написані німецькою мовою давні книги, які зберігаються в скарбниці любавського замку. Князь Конрад також додав їм Добжинський край і замок Нессов у Куявській землі. Плоцький єпископ Гедеон теж дав їм окремі десятини від свого єпископства й село з великим островом.

до Ліфляндії

Хрестоносці гробу Господнього, німці з походження, приведені проти пруссів-язичників

Встановлені хрестоносцям умови щодо Пруссії

Ту постанову хрестоносці затаїли, але пильно зберігали й показували привілей із золотою буллою кесаря Фрідріха II, котрими той підтвердив їм надання володіння Кульмінським краєм з Поморською землею, яких Конрад ніколи не давав, тому підтвердження кесаря Фрідріха (що згодом спричинило великі війни між орденом і поляками) не мало значення, бо ж тут він не мав жодної влади, щоб роздавати ті володіння.

Перший маґістр прусських хрестоносців Герман із Зальца

Так тоді сім видатних хрестоносців або канторів, маючи під собою 2 тисячі воїнів з німецького дому, спочатку осіли в Добжинському краю з князем Конрадом, ландиберзьким і турінгенським ландграфом, якого, від'їжджаючи до Риму, Герман із Зальца призначив їм маґістром, узявши на себе оборону мазовців та поляків від пруссаків.

Григорій IX підтвердив умови хрестоносців

Нессов

Потім року Божого 1231 спорудили найперший замок над Віслою в Кульмінському краю, який назвали німецькою мовою Фогельзанг,— від пташиного співу. І з того замку з мазурами та з німецькою допомогою, яка добровільно приходила на святу війну, спершу тільки чинили опір поганцям пруссам і литві, а згодом почали часто нападати на їхні землі й волості. Потім за короткий час збудували та обвели муром Торунь, Рісемберг та багато інших замків з містечками.

Нікчемне підтвердження Фрідріха II хрестоносцям

Фогельзанг — перший замок хрестоносців у Пруссії

Також прусси спорудили два замки проти хрестоносців: один — над Віслою вище Торуня, який назвали Рогув, другий — біля Торуня, на тому місці, де тепер стоїть столичний костел кульмінського єпископа.

Прусський князь Піпін, великий християнський убивця, збудував третю фортецю на озері, котре досі називають Піпінове. Але всі ті язичницькі замочки незабаром забрали хрестоносці і, схопивши князя Піпіна, розпороли йому живіт і, прив'язавши одну кишку до дерева, так довго водили його навколо, аж усі кишки вимоталися з нутра.

Піпін — поганський прусський князь

Пізніше року Божого 1234 прусські хрестоносці, для більш вагомої відсічі язичникам пруссам і литві, зміцнилися з обох сторін й уклали вічну лігу й унію з законниками ліфляндського лицарства та з їхнім маґістром Вольквіном, і допустили їх до свого герба або знака, щоб обидва ордени носили білі плащі з чорним хрестом — за тієї умови, щоб ліфляндський маґістр був покірний прусському зі своїм орденом і був готовий до кожного походу. Це їхнє об'єднання затвердив привілеєм і золотою буллою папа Григорій IX.

Ліга й конфедерація прусських і ліфляндських хрестоносців проти Литви

Так тоді, зміцнившись взаємною допомогою та підтримкою прусських князів, вони часто наїжджали до Жмудії та Литви.

Розділ другий

Про литовську війну в Курляндії та жорстоку поразку хрестоносців, згідно з історією Петра з Дузбурха Року 1260

Братчики-хрестоносці з Ліфляндського і Прусського краю, взявши допомогу в данського короля, з великими військами рухалися на допомогу іншим своїм хрестоносцям, яких литва обложила в замку св. Юрія в Курляндії, бажаючи оборонити їх і додати харчів. А тим часом прийшла звістка, що йде 4 тисячі литви і тут недалеко женуть полон з Курляндського краю та спустошують волості. Тоді курляндці негайно пообіцяли свою допомогу хрестоносцям проти литви, за умови, що їм будуть повернуті жінки й діти, забрані литвою в полон. Прусські та ліфляндські хрестоносці відразу відповіли їм: „Того бути не може, але, згідно з прийнятим воєнним правом, якщо ми переможемо, то нам належатиме вся здобич і невільники або що хто дістане". Курляндці настільки були ображені тією відповіддю, що воліли допомогти литві проти хрестоносців, тож литва розгромила дуже багато християн у день св. Малгожати і ліфляндського маґістра Бургардуса, і прусського маршала Генріха Ботеля, і разом з ними — 150 найвидатніших братчиків і канторів законників-хрестоносців. І посполите військо зазнало такої великої поразки (як також свідчать власні слова Дузбурха), *„що троє або четверо супостатів гнали сотню християн, і то з великим соромом"*; три або чотири вороги литвини вбивали по сто німців-християн і гнали їх, на їхній великий сором. Там же пише той хрестоносець, нарікаючи на литву: *„Ось як окріпли наші вороги"*. Там узяли велику кількість здобичі, коней, зброї та збруї, яку видерли з рук багатьох тисяч переможених християн, а тепер чваняться своєю доблестю. Зітри, Господи, їхню силу й розпороши їх, щоб пізнали, що ніхто інший, хто боровся б за нас, лише ти сам, наш Бог. Там же пише, згідно з прямотою того часу, *що вислід тієї війни* був напередодні передбачений і сповіщений уночі одному хрестоносцю Германові Сарацену Дівою Марією, яка

Безумство — сварилися за поділ того, чого ще не мали

Хрестоносці розгромлені литвою

Слова *Петра з Дузбурха*

Передбачення

йому сказала: *„Германе! Запрошую тебе до мого сина на вечерю"* „Германе! Я кличу тебе на вечерю до свого сина" Там же він пише, що той голос чули одна монахиня, сестра прусського маґістра Конрада, й один простий селянин.

Було б сказати: *„П'ять пар волів купив я... не можу прийти"**

У тій битві трапилося так, що коли втікав один язичницький загін, якийсь саксонський шляхтич Генерард одним замахом меча стяв голову одному втікачеві курляндцю або жмудинові, від чого той не відразу впав, а ще деякий час біг без голови з утікаючими товаришами тією ж дорогою, якою почав, аж потім упав, чому дуже дивувалися хрестоносці, що такої дивини ще не бачили. У той же час на християнському побоїщі один литвин знайшов натягнуту пращу, та коли приклав до шиї, то випадково натиснув на спуск і тятива відразу відтяла йому шию.

Не мої це відомості. Вір, якщо хочеш

Чудо й дивний випадок

Другий випадок

А після тієї битви самбіти (головним містом цього краю сьогодні є Крулевець) та жмудь звільнилися з-під влади хрестоносців і повернулися до попередніх язичницьких гріхів, і обрали собі князем якогось Глянда. Так само й інші пруси обрали собі князя: Вармінської землі — Гляппа, Погозанської — Автума, Бартенляндської — Дівана. Також інші прусські землі, в яких упродовж 15 років тривало відступництво від християнської віри, постійно вели великі війни з прусськими хрестоносцями.

Глянди — поганські прусські князі

Поганські князі в Пруссії

Того ж року жмуди спіймали одного священика-хрестоносця з німецького дому, який був посланий до них, щоб охрестити їх, і, поклавши його шию між дві дошки, душили, аж поки не помер.

Задушений священик

А 1264 року язичники пруси, жмудь і литва з великим військом вторглися до Самбійського краю. Там литва одним воєнним знаряддям, яким здобувають замки,— або гарматою (він каже: *„однією машиною"*), або тараном, здобували місто Вілов, товкли мури впродовж шести днів, але хрестоносець Генріх Туподель, маґістр над пращами, багато побив їх і не раз загасив вогонь, який, ідучи до міста, закладала литва. Там же той самий Туподель стрілою з балісти вбив одного видатного литовського капітана або гетьмана, а іншого маґістра, командира над гарматами або таранами, поранив, тож погани мусили відступити.

Те муроване місто лежить над рікою Преґелем, 7 миль від Крулевця (до 1580 року я сам бачив давні литовські шанці й насипаний пагорб). Тепер там стоїть порожній замок

І все ж, язичники литва, знову розпочавши бій у Любавському краю, вбили маґістра Гельмерика і великого маршала Теодорика та 40 найвидатніших братчиків хрестоносців, крім поспільства, і вщент розгромили велике християнське військо. А тих побитих хрестоносців, як пише той же Дузбурх (згідно зі старовинними уявленнями), тієї ночі бачив один побожний чоловік — начебто палаючі свічки входили до неба.

Литва розгромила хрестоносців

Потім 1265 року брунсвіцький князь і турінгенський ландграф з великими силами німецького лицарства прибули до Пруссії на допомогу хрестоносцям. А після них 1266 року прибув до Пруссії моравський маркграф Отто зі своїм рідним сином та з чеським і моравським військом проти язичників литви і жмуді.

---

* Переклад Івана Хоменка.

Велике зібрання християн проти литви

А згодом 1268 року чеський король Оттокар з великими загонами озброєних чехів, поляків, сілезців і німців приїхав до Пруссії воювати проти литви і жмуді, але через теплу зиму й сильну відлигу не могли битися з язичниками, тому повернулися до своїх домівок.

Пізніше язичники надровіти, які мали свою країну в Пруссії, будучи переможені хрестоносцями, перенеслися до Литовського краю як до побратимів.

А язичники скаловіти, чия земля була в Пруссії (прилегла до Жмудії), мали на одній горі поблизу Рагнети свій замок, в якому обложили їх русичі й здобували аж 60 літ перед приходом до Пруссії братчиків німецького ордену. Потім втомлені русичі запитали оточенців, що вони їли весь той час. Ті відповіли: „Маємо посеред замку саджавку на 20 сажнів, з якої отримуємо достатньо риби". Почувши це, русичі зняли облогу. Там же той Дузбурх пише: *„Ось дивна річ..."* Справді, річ дивна, що в той час та саджавка була багата рибою, доки в тому замку жили невірні, а тепер тільки жаб плодить, коли в ньому живуть християни. Але незаперечний є суд Божий і невідомі його дороги.

Так само сьогодні і в нас у Жмудії

Також у той час скаловські старости Стірагота і Саречка зі Жмудського краю вбили одного братчика-хрестоносця і трьох озброєних німців, і коли Саречка одному шаблею відтяв руку, сам був убитий іншим.

Рука, відтята одним ударом

Тоді ж скаловські старости Сурбанта, Свіздета, Сурдета, одного роду зі жмуддю, були переможені братчиками хрестоносцями, а простий народ за своїми вождями, які керували війною, перенісся до Литви.

Давні жмудські роди

У той самий час жмудини спіймали поєзанського комендатора з Ельбінга і Гельвіка з Гольтбаха, кантора з Хрістбурга та їхніх товаришів, але якийсь литовський шляхтич, на ім'я Повідос, визволив їх з ув'язнення.

Литвин Повідос

Потім прусський маґістр Конрад з Тірбурга зібрав велике військо, і всі хрестоносці завоювали Поєзанський край, а простий поєзанський народ, постійно мучений хрестоносцями, перенісся до Литви і поселився в одній місцевості біля замку Гартіна (правдоподібно, хотів сказати — Гродна), а Поєзанський край, прилеглий до Жмудії, був перетворений на пустиню і зруйнований німцями.

А ті жили в лісах, де нині Августув, Верболово й Райгрод

З цього виявляється, що всі язичники пруси були одного роду з литвою та жмуддю, бо, втікаючи від німецької наруги, спершу надровіти, тоді скаловіти й поєзани перемістилися до литви як до братів. А судовіти, зібравшись зі жмуддю, напали на Хелмінський край у Пруссії й завдали великої поразки вірним.

Згодом прусський маґістр послав проти них брата Германа з Шоненбурга, земського комендатора, мужа, вишколеного у війні, який без великого війська мужньо дав їм відсіч і переміг їх.

Але жмудський староста Стуманус з 4 тисячами свого люду та з силами литовського війська могутньо вступив до Кульмінського краю у день 11 тисяч дівиць і там різними способами мстився за смерть своїх

побратимів, й обложив замок, названий Пловіст, над рікою Оссою, і зруйнував би його, але з обох сторін була укладена така угода, що оточенці зі замку мали дати двох мужів, котрі знали дороги, якими перепровадили б його військо через християнські кордони. Пізніше жмудь і литва здобували замки Ліпанов і Радзін, також штурмували замок Вайзавз і спалили передмістя або городище. Вирушивши звідти, за два дні здобули добре укріплений замок Турніч. Також спалили замок св. Клемента, в якому замордували 100 мужів-християн, крім жінок і дітей; потім зруйнували замки й поселення Грудеч, острів Діви Марії, Сатірін, Хрістбург і обернули їх у попіл та з незліченною кількістю невільників і величезною й розмаїтою здобиччю повернулися до своїх країв.

Про війну хрестоносців із судовітами, жмуддю та литвою

„А здолавши з Божою поміччю всі народи Пруссії і т. ін.", як пише той же Дузбурх, з Божою допомогою, хрестоносці перемогли всі язичницькі народи Пруссії. Залишився їм ще один — останній і найбільший та найсильніший — Судавський край, на який тепер братчики розсердилися, не у своїй, а в Божій обороні виступаючи. А поєзани, судовіти — це один народ.

Спочатку братчики хрестоносці з 1500 вершниками спустошили судовську місцевість, названу Кіменов. Крім убитих, вивели тисячу невільників. Наступного дня, повертаючись, хрестоносці прийшли до лісу, названого Вінше, де наздогнали їх 3 тисячі судовітів, але й тих братчики, перемігши, хоробро розгромили. Старших хрестоносців полягло шість.

У той самий час — 1275 року — велике литовське військо прибуло до Польщі і, зруйнувавши Куявську, Берестейську, Добжинську й Ленчицьку волості, вчинило такий великий погром, убиваючи й забираючи в неволю, що ніхто повністю не міг того оцінити.

Відразу ж потому 800 мужів-вершників з Литви сплюндрували частину Польського краю, яку звуть Кершув, спалили десять сіл та з великим загоном відійшли геть. Тоді ж побожний краківський князь Лесцелінус (має бути — Лешко Чорний) переміг їх, тож із 800 заледве їх утекло десять.

Також прусський маґістр Конрад з великим військом вершників і піхотинців напав на Судавський край, де Міруніська волость, та вбив 18 славних панів того краю та 600 з простолюдинів, а інших повів у неволю.

1279 року литвою був убитий ліфляндський маґістр Ернест, а на його престіл вступив Конрад Вульхваген.

А 1280 року судовіти з литвою напали на Самбійський край у Пруссії.

У той час братчик Генріх Бануар, кантор з Тапйова, з 20 братчиками й 25 вершниками напав на Судовський край (його потім убили судовіти, завдавши йому п'ять ран).

У той самий час — 1281 року — був збудований Мальборг, і один славний судавський князь, на ім'я Руссігенос, з усією сім'єю приїхав до кантора з Балги й охрестився.

Тоді ж прусський маршал Конрад де Тірбіг з усіма братчиками прибув до судовської місцевости Сілії. Це було таке велике німецьке військо, що покрило поля на кілька миль.

А взимку 1283 року 800 мужів з Литви вторглися через Курляндію до Самбійського краю, де спустошили два повіти: Абенду й Побуту, та, без відсічі помордувавши багато людей, спіймали 150 німців.

У той час проти литовських нападів маґістр Конрад над Солоним морем у Серії збудував замок Новий Дім (або Нойн Гавс).

Тоді ж прусський маґістр Конрад з великим військом прибув до Судовії. Йому заступив дорогу один хрестоносець Людвіг Лібентеле, який раніше був полоненим у судовітів, а тепер вів зі собою свого пана, на ім'я Кадерга, в котрого був в'язнем, і 600 простих судовітів, що їх він, коли був в'язнем, навернув до Господа Христа. Побачивши їх, маґістр дуже зрадів і казав іти їм до Самбійського краю, а сам з військом руйнував судовську Кіменовську землю і здобував замок Кіменов. І коли оточені язичники вже не могли витримати його сили, піддалися йому, обіцяючи прийняти християнську віру. Але коли маґістр відпустив їх на волю і наказав їм іти до Самбії, вони, в дорозі вбивши свого провідника, самі пішли до Литви. Тож Людвіг Лібентеле охрестив лише 600 своїх язичників судовітів.

Того ж року братчик Фрідріх Голе з сотнею рейтарів із замку Хрістбург вторгся до Судовії, та коли повертався з великою здобиччю, язичники наздогнали й убили його і разом з ним 30 рейтарів.

Далі Дузбурх пише, що хрестоносці вели проти судовітів і жмуді великі безконечні війни (їх, як сам стверджує, для скорочення пропускає).

Коли судовський староста із замку Кіменов Єдекош, людина знатного роду, не зміг протистояти силі хрестоносців, тоді з усім своїм домом і своєю сім'єю та 1500 людьми різної статі прийшов до хрестоносців й охрестився.

Але староста другої частини Судовського краю Суудо виїхав до Литви. І так Судовський край аж до цього часу спустошений. Закінчується Судовська і Прусська війна, а починається Литовська.

Розділ третій

Про Литовську війну, яку проти литви постійно вели прусські та ліфляндські хрестоносці впродовж 210 літ

Петро Дузбурх так починає свою історію: „У той час — 1283 року, коли від розпочатої війни проти прусського народу минуло 53 роки, і всі народи того краю були переможені чи винищені настільки, що не залишилося нікого, хто не підлягав би Римській Церкві, братчики німецького дому пішли війною проти того могутнього і дуже твердої віри та доброго вишколу у війнах народу, який жив по сусідству з пруссами, живучи за Німаном у Литовській землі. І було це так“.

Про зруйнування литовського замку Біссен

1283 року прусський маґістр Конрад з Тірбурга і багато братчиків з великим військом узимку по кризі переправилися через Німан і, вторгшись до Литви, від ранку до полудня здобували замок Біссен, і спалили його, а друга частина війська спустошила всю довколишню місцевість. Та коли поверталися вони зі здобиччю, дуже багато християн і чотири братчики через тонкий лід потонули в Німані.

А потім 1284 року маґістр, зібравши дуже велике військо, зі Стумандом, раніше великим литовським старостою, який недавно перекинувся до хрестоносців й охрестився, влітку прийшли до замку Гарта. І коли переправилися через Німан, маґістр вишикував стрільців у потрібних місцях, а інші з драбинами штурмували стіни. І з обох сторін зав'язалася така жорстока битва, що страшно було дивитися, коли ті завзято здобували, а тамті ще завзятіше боронилися. Пізніше німці вдерлися до замку, вбиваючи й захоплюючи всіх, і спалили замок. І розпустивши в рейди 1800 рейтарів, які повбивали багато литви, повернулися з великим полоном. А раніше переслідуваний Стуманд, тепер християнський вождь, одразу після того помер.

П. Д.: Що страшно було глянути

П.Д.: Ці хоробро нападали, а ті ще хоробріше відбивалися

А коли хрестоносці здобували замок Гарта, литва вторглася до Польщі, звідки, завдавши великої шкоди, поверталися зі здобиччю, але два видатні мужі з Пруссії Нумо й Дерско Бартенси, котрі як вигнанці жили в Литві, побачивши, що хрестоносцям пощастило під Гартою, перекинулися до них, і коли маґістр прийняв їх ласкаво, негайно заступили дорогу литві, що гнала з Польщі полон і здобич, і так легко перемогли їх.

1285 року литвин Гірдило, який теж перекинувся до хрестоносців й охрестився, а перед тим мав у литви велику славу, хвалився перед маґістром, що міг би допомогти братчикам проти литви. Але ті, коли з ним рухалися до замку Онкаїм, були ним зраджені, бо міщани литвини, будучи попереджені, вийшли із замку й повбивали всіх християн.

Про це також пише Меховіта кн. 3, розд. 62, с. 183)

Опісля один з литовських князів Пелюсса, покривджений литовським королем, перекинувся до хрестоносців у Самбійському краю, до крулевецького кантора Альбрехта і, бажаючи помститися за свою кривду, коли побачив нагоду, попросив у кантора 20 рейтарів, над якими старшими були Мартін Ґолін і Конрад Тууіл. Так з тими бунтівниками він напав несподівано вночі на те місце, де литовські князі справляли весілля,— на безпечних, п'яних і сонних. Там убив 70 князів або великих вельмож і дуже багато простого люду обох статей і відвів до Крулевця нареченого з нареченою, з панями та панянками, зі здобиччю і коштовностями.

Потім литовський король з 8 тисячами вершників напав на Самбійський край у Пруссії та спалив усі будівлі й збіжжя, проте вивів малий полон, бо хрестоносці задовго до того були попереджені про його прихід, і в авангарді братчик Генріх фон Добін зі своїми рейтарами вбив 80 литвинів.

А 1290 року, в день св. Юрія, прусський маґістр Менего (або Менегальдус) з 500 рейтарами-вершниками і 2 тисячами піхотинців здобував замок Колаїну в Литві, в якому зачинився тамтешній литовський староста Сурмін, маючи зі собою 120 боєздатних мужів, які хоробро оборонялися від хрестоносців. Згодом усі, крім дванадцяти, були поранені — так, що кров текла зі стін, як вода під час сильного дощу. А коли смерклося, 500 німців-вершників, які спустошували околиці і збирали харчі, повернулися з великим криком і так злякали всіх своїх штурмуючих кнехтів, що ті, покинувши облогу, повтікали до човнів, думаючи, що це прийшли на допомогу литвини.

Пізніше Сурмін залишив пустий замок, присягнувши Богом, що більше не захоче в жодному замку ждати облоги хрестоносцями.

Того ж року, в часі свята Вознесіння Господнього, братчик Ернеліо, кантор з Рагнети, їхав човном до Литви, бажаючи дізнатись які-небудь новини. З ним також їхали братчик з Відня та 25 лицарів. І коли вони поминули Колаїну, відразу колаїнський староста Сурмін почав радитися зі своїми литвинами, як би то підступом обдурити хрестоносців. Так один литвин, на прізвисько Нодам, досвідчений у війні муж, який

потім охрестився, взявся до діла і, одягнувшись у жіноче вбрання, сів над Німаном, закликаючи з плачем хрестоносців по-польськи (бо він добре знав польську мову), щоб ті, заради Бога, визволили з неволі бідну християнку з Польщі, спійману язичниками. А інші литвини були тут же — в засідці в кущах.

У цей спосіб Гектор зупинив корабель Протесілая. Про це: Гомер, „Іліада" (кн. 15)

І коли хрестоносці пристали до берега, бажаючи взяти ту вигадану християнку на плоскодонку, відразу Нодам ухопив той човен чи плоскодонку і тримав так довго, поки інші литвини, вирвавшись із засідки, всіх хрестоносців до одного не повбивали.

А коли інші литвини — 36 мужів із замку Онкаїм — прийшли за здобиччю в Рагнету, наздогнали їх Людвіг Лібентелль і братчик Марквард з Ревелінга і 25 із них полягли вбитими.

Того ж року литовський пан Єзбуто з 500 вершниками напав на Польщу, тому прусський маґістр послав проти них Генріха Сутсверта з 29 братчиками і 1200 рейтарами, які впродовж восьми днів чекали литву між ріками Леком (або Елком) і Нарвою.

Згодом, коли литва вже поверталася з великою здобиччю і була на кордоні, один із них, кинувши жереб, як було це в них заведено, сильним голосом заволав: „Лихо нам, лихо! Погано піде наша справа!" І хоч староста лаяв його, щоб замовчав, той, навпаки, не переставав кричати, аж хрестоносці вирвалися із засідки й убили 340 литвинів, інші розбіглися, а інші повмирали з голоду, а деякі з розпуки повісилися — тож мало хто втік з них.

1291 року, на свято Громниць Діви Марії, крулевецький кантор Бертольд Бруган і багато братчиків з 1500 людей вторглися до Литви і, знайшовши замок Колаїну пустим, спалили його і сплюндрували Юнігедський край, і вивели 700 спійманих литвинів зі здобиччю.

Того ж року литвини збудували в тій місцевості замок Юнігеду, спорудженню котрого хотів перешкодити крулевецький кантор Бертольд, маючи зі собою тисячу рейтарів, але не зміг протистояти литовській чисельності, одначе спалив замок Мендерабе, з якого литва чинила великі шкоди християнам.

У той час маґістр Менего з тисячею братчиків та з великим військом кавалерії спустошив Пастовську і Гесовську землю у Литві, та коли поверталися зі здобиччю, литва наздогнала їх. Там спочатку литовський пан Єзбуто поранив у праву руку Генріха Сутсверта, якого потім Генріх пробив рогатиною, а Єзбуто, вже лежачи і не маючи змоги повернутися, все ж ударив Генріха мечем і відтяв йому палець.

Пізніше, на свято св. Петра і Павла, кантор з Балги Генріх Сутсверт з 20 братчиками і 1500 вершників прибув до замку Юнігеди. Там, розставивши засідки, братчики з Рагнети, серед яких були прибулі й чужі лицарі, з хоругвою побігли прямо до замку. Литвини, побачивши це, негайно вискочили із замку, і їх полягло дуже багато, вбитих німцями, а замок Онкаїм хрестоносці спалили.

Того ж року литовський король Утінуер послав до Польщі з великим військом свого сина Вітенена, якого, коли повертався зі здобиччю, наздогнали польські князі Локетек й Казимир, покликавши також на допомогу прусського маґістра. І коли хрестоносці почали бій з великим литовським військом, поляки злякалися і хрестоносці відступили, і там полягло дуже багато німців.

Однак тієї битви не згадують ні Длуґош, ні Меховіта.

Того ж року син литовського короля Вітен з 800 вершниками вторгся до Польщі, де сплюндрував Ленчицький край, спалив каноніків і прелатів зі святими таїнствами та з костелом і вчинив великий погром, здобувши перемогу в Польщі. Кожному литвинові при розподілі дісталося по 20 християн. Також убили князя Казимира, який наздоганяв їх, з усім його лицарством, крім одного лицаря, котрий утік і розповів усім про те.

Тоді ж кантор з Рагнети Конрад Штанге під замком Індаґіне напав на литовське військо й багато його побив.

А 1293 року сам маґістр спалив два передмістя: одне нагорі, друге внизу, під замком Юнігедою. З того війська якийсь пруссак утік до литовського короля і зобов'язався йому, під загрозою смерти, здати скаловітський замок. Його словам король повірив і дав йому військо. Так, прибувши під замок, убили братчика Людовика Оссе і, коли несподівано наблизилися до брами, відразу Конрад й Альбрехт з Індаґіне зі своїми кнехтами мужньо стали на захист проти них і ледве оборонили замок, а литва, спаливши передмістя, відійшла геть.

Того ж року прусський маґістр Менего з великим військом здобував литовські замки Юнігеду й Пісту, та позаяк литва мужньо оборонялася, відступив, спаливши передмістя.

А 1294 року маґістр напав на Гесовський і Пастовський повіти.

У той час братчик Езбет і братчик Отто з Берґа, й Отто з Цеделиців із 300 мужами були послані на сторожу до Рагнети. Пізніше вони перед литовським замком Пістою зігнали всі стада худоби і, повбивавши багато литвинів, спіймали 70 живих.

Того ж року мазовецький князь Болеслав у своєму замку Візні переховував литву від християн, яка завдавала великої шкоди Польщі та Пруссії, тому прусський маґістр Менегольд, зібравши велике військо, спалив і знищив той замок Візну.

У той же час кантор з Рагнети Людвіг Лібентеле зі своїм великим військом вів великі війни проти литви, також часто розпочинав водні бої на Німані зі жмуддю та литвою. Також у землі литовського короля Австехії спалив місто, назване Ромове, або Ромене, яке, за язичницькими віруваннями, було святим у литвинів (бо там жив їхній найвищий єпископ Кріве Крівейто), і, спіймавши дуже багато людей, інших повбивав. У тій же битві був убитий братчик Конрад Тухефельт.

Той же кантор вів війни на суші зі Жмудським краєм, в якому так ослабив і спустошив Погранденську волость, що потім упродовж багатьох років не могла відновити свою колишню потугу.

Він же, несподівано прийшовши до Вайкенської волости в Жмудії, із засідки побив багато литовських шляхтичів.

Не можна, говорить [Дузбурх], повністю описати, як часто той же рагнетський кантор вів великі війни проти жмуді, але був такий грізний для них, що примусив усіх литвинів, які жили від ріки Нарви до Німану, до миру з хрестоносцями і сплати оброку маґістрові протягом шести літ. А шляхта намовила жмудське поспільство до встановлення дружби з хрестоносцями, тож вони боролися проти свого законного володаря — литовського короля, і якось в одному бою з обох сторін полягло їх 1200, а може, й більше. Пізніше за свого життя литовський король так і не зміг погодитися зі жмуддю, щоб разом виступити у війні проти хрестоносців.

Розділ четвертий

Литовська водна битва з хрестоносцями на Німані Року 1295

(Про це також згадують Длуґош і Меховіта)

1295 року, у п'ятницю перед святим Петром, п'ять братчиків і з ними півтори сотні мужів вибралися до литовського замку Гарти, а коли були вже недалеко, надумали, залишивши коней, на човнах Німаном підійти до замку. Тоді спочатку вони пограбували одне село на березі. Побачивши це, озброєна литва заступила їм дорогу. І, розпочавши битву на човнах, у першому бою вбили братчика Езбеха і другого — Верніга, та багато інших німців. Також полягли 70 видатних мужів литвинів, які хоробро боролися.

А хрестоносці, побачивши, що їм не пощастило під Гартою, поплили до другого замку Юнігеди, де, коли човни або плоскодонки через неглибоку воду не могли йти і зав'язнули, раптом напала на них литва та вбила одного братчика Гевенара Кінта і другого — Лістена, і 20 лицарів німців. Інші ледве повтікали.

Того ж року на св. Яна литва, потайки прибувши до острова під замок Рагнету, захопила в хрестоносців великі стада й череди, також спалила Рагнетське й Скаловітське передмістя.

У той самий час Людвіг Лібентелле з деякими братчиками та двома сотнями мужів спалив литовський замок Кімель, на який хрестоносці часто, з великими коштами й утратами, спокушалися, а міщан убили.

А 1296 року кантор з Балги братчик Зіфрід прийшов до Литви з великим військом і, спаливши передмістя під замком Гартою, спустошив ту місцевість і вивів 200 людей.

Того ж року — в пору, коли королі звикли їздити на війну, Вітен з великою кількістю литви увійшов у Лівонський край. Круле́вецький кантор Бертольд, почувши про те, що сам король виїхав з Литви, негайно теж відправив на руйнування Литви Конрада Сутсферта з військом, який здобував замок Гарту, але, втративши багато християн і нічого не скориставши, відійшов геть.

1297 року почалися великі незгоди і чвари між ризькими міщанами, з одного боку, і маґістром і братчиками німецького ордену в Ліфляндії — з другого. І так упродовж двох років вели між собою жорстоку війну.

Тому 1298 року литовський король Вітен, покликаний на прохання рижан, здобув замок Каркус, де полонив чотирьох видатних братчиків з їхніми загонами і, вбивши інших, спустошив місцевість. Там же 11 червня з Вітеном розпочав битву ліфляндський маґістр Бруно (над морем біля ріки Трейден) і, коли вже визволив з литовських рук 3 тисячі невільників та вбив 800 литвинів, перемогу врешті-решт здобув литовський король, і поліг убитий сам маґістр з 1500 рейтарами і 22 братчиками.

Того ж року кантор з Крулевця Бертольд Бругане, посланий на допомогу ліфляндським хрестоносцям, ущент розгромив 4 тисячі рижан і литвинів, котрі здобували замок Новий Млип.

Того ж року, в день св. Михайла 140 тисяч литвинів напали на місто Страсбург, убили всіх людей та одного священика, пов'язали жінок і дітей та, крім іншого святотатства, один мерзотник насмітив у хрестильницю. Наздогнавши їх, провінціал Хелмінського краю Конрад Сак розгромив і звільнив християн.

У той же час кантор з Бранденбурга Куно, прибувши з великим військом під замки Юнігеду й Пісту, спалив передмістя. А коли йому на допомогу човнами по Німану прибув другий братчик з Рагнети, розпочав з литвою бій на воді, де був убитий лише один простий литвин, але багато поранено.

Того ж року 600 литовських воїнів напали на Натангійську землю у Пруссії та вивели 240 невільників.

Того ж року чеський король Вацлав був коронований на Польське королівство. А литва, зібравши 6 тисяч війська, напала на Добжинський край. З того війська понад 100 добірних і надзвичайно доблесних мужів, відважившись перейти ріку Дрвйонцу, спустошували землі в Хелмінському краю. Проте їх розгромили хрестоносці — так, що 79 їх залишилися на полі бою, а 30 втекли. І, коли розповіли у війську про свою пригоду, перелякали всіх настільки, що стали втікати вдень і вночі, та багато їх потонуло в Нарві.

1301 року якийсь литвин, званий Драйко, або Драйколік, онкаїмський городничий, бажаючи святого хрещення, потай послав свого сина Піннона до рагнетського кантора Вольрада, обіцяючи віддати йому замок Онкаїм. Одразу тоді кантор, порадившись із маґістром, рушив з військом до замку Онкаїм. А в той час якраз охорона замку напала на Драйкона. Той, як тільки прибули німці, негайно відчинив браму, і вони, несподівано напавши на замок, порубали всіх литвинів, крім сина Сударга — одного великого литовського пана, й то небезпечно пораненого. Забравши жінок і дітей, спалили замок, а Драйко з усією своєю сім'єю охрестився в Рагнеті.

Того ж року маґістр Конрад з великим військом прибув до Жмудії в Карсовінську землю, яку спустошив. Але вся жмудь і литва сховалися в лісах.

Того ж року 50 литвинів зруйнували Любавський повіт у Прусському краю і, розгромивши велику кількість християн, поверталися з невільниками. Наздогнавши їх, хрестоносці вбили 15 литвинів та визволили 40 християн.

Того ж року, 16 серпня, по всьому Прусському краю був страшний землетрус: тричі земля з будівлями так хиталася, що люди ледве втримувалися на ногах, а що це означало — виявиться далі.

1304 року крулевецький кантор Ебергард з Вірнебурга з 2 тисячами рейтарів прибув до Литви. Перед ним, також з великим військом, ішов бранденбурзький кантор Конрад де Ліхтенгаґен до замку Гарти, вогнем і мечем спустошуючи всю довколишню місцевість. А Ебергард, несподівано напавши, спустошив Погранденську землю, розгромив та захопив у неволю тисячу литвинів.

Того ж року під час посту той же кантор з Крулевця Ебергард з великим військом прибув під замок Онкаїм, що його литва наново відбудувала. І піддав його хрестоносцям якийсь староста Свіртіло, а хрестоносці, порубавши всіх чоловіків, забрали дітей і жінок і вдруге дощенту зруйнували замок. Решта війська плюндрувала місцевість, де литва вбила 30 німців і братчика Генріха де Вольвершторфа.

А 1305 року війт самбійського єпископа Філіпп з Голландії, маючи зі собою 11 братчиків і 200 рейтарів, спалив три села литовського короля. А король у той час мав біля себе всіх панів радників королівства на сеймі. І коли почув про це, з 1500 вершниками кинувся у погоню за хрестоносцями, а хрестоносці втекли на таке місце, де почувалися безпечними, і, знявши з себе зброю, бо 200 рейтарів з одним братчиком йшло перед ними, вони з малою дружиною рушили за ними. Там литовський король несподівано напав на них, і в першому бою братчик Болланд був убитий рогатиною одним русичем. Побачивши це, самбійський війт-хрестоносець негайно закинув щит з плеча на спину і, взявши меч обома руками, одним замахом зарубав того русича. Тоді хрестоносці, коли литовський король уже не хотів нападати, обороняючись відійшли.

1306 року маґістр Конрад, почувши, що литва із замку Гарти з великим військом рушила на Польщу, відразу послав Альбрехта Індаґіне і деяких братчиків з трьома сотнями мужів для здобуття замку Гарти. Коли вони наближалися до нього, зірвалася така буря, що через куряву не бачив один одного, ані не міг чути через громи. І запаливши поселення, яке в той час було велике, та повбивавши чимало людей, інших пов'язавши, повернулися до Пруссії з такою величезною здобиччю, яку тільки могли в той час вивести.

Кантор з Крулевця Ебергард, почувши про те, що коли передмістя спалене, легше можна здобути замок, одразу вирушив під Гарту з

сотнею братчиків та 6 тисячами рейтарів-вершників. Але литовський король, почувши про знищення передмістя, послав на відсіч і на оборону замку немало литвинів, мужів доблесних та досвідчених у лицарських справах. Тому, як тільки хрестоносці почали штурмувати замок, одразу ж із нього литва хоробро вискочила, щоб захищатися і битися з ними. І розпочавши шалену битву, довгий час рубалися аж до смерти. Потім литвини, під натиском хрестоносців, відступили до замку. Та невдовзі, трохи підкріпившись і відпочивши, з ще більшою відвагою вони вийшли із замку проти хрестоносців. І так чинили вони часто — від сходу сонця аж до полудня, коли німці перемагали литву, а литва — німців. У тому бою полягло багато литви, серед хрестоносців також 12 старших і найвидатніших братчиків та 13 мужів, крім поранених, залишилися на полі бою, також Герман з Гельтербурга, поцілений у шию стрілою, відразу сконав.

У той же час один литвин з Ерайголи, перебуваючи в ув'язненні у свого короля, за намовою одного русича, котрий сидів разом з ним, задля свого спасіння пообіцяв охреститися та, якщо буде вільним, з каменю свічку на честь Господа Бога поставити у церкві. І негайно розірвалися ланцюги, якими був скутий, та відразу відчинилися ворота темниці, після чого той в'язень вийшов.

1307 року прийшли до Прусського краю граф Ганс фон Шпангайм, Адольф із Вінтімеля, Теодорик фон Ельнер, молодший і старший, зі своїми братами Арнольдом і Рутгером, також рейнські лицарі Арнольд і Якоб фон Померін та багато інших рейнських шляхтичів. І в часі зими на руйнування Литви зібралися 40 тисяч хрестоносців, однак не могли взимку далі рухатися — через те, що лід був тонкий, бо добре й не замерзло.

У той самий час рагнетський кантор Валенрод з участю Гільдета Регерха спустошив Карсовінський повіт у Жмудії та захопив у неволю 70 людей.

Також рагнетський кантор Валенрод приплив човнами до ріки Юрги і, діставшись нею до замку Путеби, вночі напав на сонних міщан та повбивав усіх, окрім тих, котрі втекли до замку, а потім спалив передмістя.

Восени того ж року, коли литва вже знову відбудувала ту оселю та сховала збіжжя до гумен, той же кантор, напавши зі своїми братчиками й вершниками, все спалив, повбивавши одних людей, а інших полонивши.

Давній литовський звичай щодо залоги замків

Для охорони й залоги замків у Литві дотримувалися такого звичаю: їхній король підбирав певне число шляхтичів і посилав на охорону якого-небудь замку, визначивши їм час, упродовж котрого там мають пильнувати — місяць або більше. І виконавши свій обов'язок, ті

Тут литовського князя називає королем

поверталися до домівок, а на їхнє місце приходили інші на охорону замку.

Колись у Жмудії був замок Біссен

Якось одного разу трапилося так, що 85 литовських бояр із замку Біссен мали йти до домівок. Почувши це, рагнетський підкантор Фрідріх Лібентеле і братчик Альбрехт фон Оза та братчик Тгуде фон Альденборг з 19 братчиками і 60 рейтарами напали на литву в полі, яке називають Кальшеїм, та одних убили, а інші, сильно поранені, втекли.

Поле Кальшеїм

Зрадник Спудо

Замок Путініка

Згодом через кілька років якийсь литовський пан Спудо, староста на замку Путініка, звістив рагнетського кантора, щоб прибув з військом, обіцяючи віддати йому замок. А коли Спудо прибув, йому відразу відчинив замкові ворота. Увірвавшись несподівано до замку, порубали всіх жмудинів і литовські сили й спалили замок та поселення. А Спудо з батьком, братами та всією сім'єю охрестився у Пруссії.

Жмудські замки Серовейте й Бівервніте

А восени жмудь у Карсовінському повіті, не маючи змоги далі терпіти владу хрестоносців, перенеслася до Литви, залишивши порожніми два свої замки: Серовейту і Бівервніту, які потім братчики спалили.

Мансто й Сударґос

А 1308 року, в день св. Юрія, Мансто, Сударг та інші жмудські шляхтичі, зібравши 5 тисяч свого люду, через Курляндію вторглися до Самбійського краю, де спустошили Поундійську і Радомську волость, і, почувши, що проти них вирушили братчики з військом, уночі втекли зі здобиччю.

Інші хроніки звуть його *Зофрід з Фествангена*

1309 року великий маґістр німецького ордену Зіфрід фон Вульґванґен приїхав з Венеції до Пруссії та переніс столицю хрестоносців, яка після зруйнування Анкони була у Венеції, до Марієнборга.

Столицю хрестоносців — з Венеції до Пруссії

Тут і далі литовського князя Вітена зве королем

1311 року, в М'ясниці, литовський король Вітен з великим військом напав на Самбійську і Натангійську волості і, повбивавши дуже багато християн, 500 їх узяв у неволю. А коли король зі здобиччю пішов до Литви й розпустив військо, приносячи своїм богам жертви за щасливий успіх, одразу ж крулевецький кантор Фрідріх з Вільденбурга з великим військом вторгся до Погранденської волости в Жмудії, яку спустошив теж так жорстоко, що й через багато літ не могла відновити свій попередній добробут.

Сплюндрована Погранденська волость у Жмудії

Гродненський [край]

У той же час Отто фон Берґен і п'ять братчиків з чотирма сотнями рейтарів сплюндрували Гартенський край у Литві.

Як Господь Бог помстився литві за святотатство

Того ж 1311 року литовський король Вітен, уважаючи, що йому має все прощатися, згідно зі своїм задумом, з 4 тисячами свого люду прибув до Прусського краю, де так жорстоко сплюндрував Вармінське єпископство, що, крім замку, нічого не залишилося; також був спалений Ельзберг і повністю спустошено весь край. І так, зруйнувавши храми,

пограбував з них ризи та інші золоті й срібні скарби та, крім іншої здобичі, вивів 1200 невільників. І коли прийшов з військом до Бартенського краю на поле, назване Воіплоч, чванився силою свого війська, промовляючи до християн: „Де тепер ваш Бог? Чому вам не допоможе, як оце наші боги допомогли нам“. На те знущання християни мовчки зітхали.

Урочище Воіплоч

Наступного дня, 18 квітня великий комендатор Генріх де Плоцк і разом з ним 140 братчиків з великим військом з усіх сторін оточили короля, і в першому бою литвини вбили 60 німців, але, як тільки побачили, що хрестоносці зі своєю хоругвою і значною кількістю озброєних відважно наступають, одразу подалися назад, а братчики, наздоганяючи, дуже багато їх винищили, тож король ледве втік з малою дружиною. Частина їх загинула від меча, частина потонула, а інші померли з голоду в пустині. Також християнські жінки, спіймані литвою, побачивши ту дану з неба перемогу, забувши про жіночу слабкість, як могли били своїх сторожів.

Литва розгромлена

На пам'ять про ту перемогу братчики збудували жіночий монастир у Торуні.

Влітку того ж року братчик Ґенерард і Мансвельд, кантор з Бранденбурга, взявши зі собою багато інших братчиків і 1500 рейтарів, вторглися до Погранденської волости, хоча знали, що литва була напоготові, зі зброєю проти них, проте спустошили ту землю. А коли зі здобиччю поверталися до Пруссії, литва гналася за ними. Але жмудські урядники Мансто і Сударг, і Массіо, побачивши їхню завзяту відвагу, не звели бою з ними.

Давні імена жмудської шляхти

У той же час якийсь литвин, комірник литовського короля, якого тримали в ув'язненні в замку Балга, під загрозою своєї смерти обіцяв братчикам піддати замок Гарту, якби його випустили на волю. Хрестоносці, повіривши йому та визначивши час і спосіб, як мали те здійснити, випустили його на волю до Литви. Але, як тільки він прийшов до короля, негайно перестеріг його про те, повідомивши про таке рішення.

Гарта — це Гродно

Любов до литовської батьківщини

А коли Генріх де Плоцк з багатьма братчиками й 5 тисячами вершників наближався до Гарти, не сподіваючись зради, схопив одного старого литвина, який, щоб уникнути смерти, перестеріг братчиків, що король з великим військом розташувався табором під Гартою і що як тільки половина хрестоносців переправиться через Німан, він має зі своїми литвинами напасти на них, а потім другу половину міг би легко розгромити. Хрестоносці, дізнавшись про це і тепер нічого не вчинивши, повернулися до Пруссії.

Того ж року той же Генріх, великий комендатор, маючи зі собою 140 братчиків, з великим військом вершників і 2 тисячами піхотинців вирушив до Литви в місцевість, названу Сальземка, де раніше ніхто не бачив християнського війська. І коли наближалися до замку Гарти, спіймали чотирьох мужів, королівських шпигунів, з котрих, коли трьох убили, четвертий сказав, що ніхто в Литві не знав про військо хресто-

Литовський повіт Сальземка

носців, і для більшої переконливости повідомив їх, що сьогодні до того лісу мають прийти 50 загонщиків, щоб заганяти своєму королю звірину для полювання. Їх хрестоносці, зустрівши в лісі, всіх повбивали і потім переправилися через Німан, залишивши біля човнів і клунків 12 братчиків і 2 тисячі піхотинців, та розпустили рейди в Гартенську волость у день св. Мартиніана, де перемогли, спустошивши всі волості та спаливши три замки. Потім наступного дня з великою здобиччю та 700 полоненими (крім убитих, кількість яких сам Бог знає) відійшли до Пруссії.

Хрестоносці спустошили Гродненський повіт

Того ж року прусський маршал Генріх Плоцк з усіма силами своїх військ прибув під замок Біссен, який здобували вершники, як тільки зійшло сонце. А інші, котрі припливли Німаном на човнах, спорудивши міст на човнах і застосувавши воєнне знаряддя, з другого боку штурмували стіни, але, не домігшись успіху, бо з обох сторін полягло їх багато, відступили геть, нічого не заподіявши.

Жмудський замок Біссен над Німаном

Розділ п'ятий

Водна битва литви з хрестоносцями

Кантор з Рагнети Вернер наказав збудувати корабель або галеру з бійницями, маючи також дуже багато інших довбанок і човнів, і Німаном приплив під литовський замок Юнігеду. Але раптом зірвався такий шалений вітер, що прибив до берега ту велику галеру. Побачивши це, литва із замку негайно вискочила зі зброєю в руках, бажаючи захопити ту галеру, проте хрестоносці хоробро оборонялися, стріляючи з галери, як із замку. У цій битві полягло більше литви, ніж хрестоносців. А потім хрестоносці втекли.

Замок Юнігеда

Велика як замок галера проти литви

Литовський король, почувши про славу того корабля, дуже зажурився, і з ним усі литвини. І згодом, після довгих перемовин і нарад, що велися навколо знищення того корабля, послав свого видатного хороброго мужа Сурміна із сотнею довбанок і човнів, у яких було 600 піхотинців і 100 вершників. І коли литвини штурмували ту галеру, їм мужньо протистояли чотири стрільці, які зі зброєю були заховані всередині. Потім литвини перетяли канат, яким галера була прив'язана до якоря, і вона поплила вниз водою і, шалено йдучи, розбилася об берег. Так литвини заволоділи тією галерою і відразу спалили її та повбивали стрільців-хрестоносців, одначе й литвинів чимало полягло, як і було поранено. Тоді був убитий Стольдон (або Гастольдон), рідний брат Сурміна.

Так пише латиною: *„Збентежився король, а з ним — уся Литва"*

Якийсь видатний литовський шляхтич Сурмін

Литва спалила галеру

Гастольда зве Стольдоном

Восени того ж року маршал Генріх здобував замок Біссен і, спаливши поселення, відступив.

А 1314 року, після Нового року, той же маршал Генріх з братчиками плюндрував Медницьку волость, і в той час п'ять литвинів уночі напали на їхній табір й убили в наметах чотирьох німців та вкрали двох коней, через що хрестоносці впродовж усієї ночі тривожилися, а потім, спустошивши волость, узяли 700 невільників.

Завойовують Медницький повіт, де сьогодні Ворне

Литовська відвага подібна до лакедемонської під Термопілами та Уліссової з Діомедесом, коли вбили в на-

Того ж року на Стрітення той же маршал Генріх з усіма силами своїх військ напав на Медницьку волость і здобував замок, названий Зісдітен, але литва мужньо оборонялася і довго тривала та битва, в якій були вбиті рідний брат литовського пана Масіньов та 20 інших і

мeті короля Резуса та вкрали його коней

три литовські шляхтичі, а з хрестоносців — братчик Генріх Рутенус, Ульріх Тетінґе і четверо хоробрих рейтарів: Шпаґерот, Квірунда, Вальдув і Міхаель Міндота. Так тоді, не здобувши замку, спустошили волость і відступили до Пруссії.

Видатні хрестоносці вбиті литвинами під замком Сісдітом

Колись Кживічанський край у Литві

Гродненський староста Давид — це великий сміливець, лицарську доблесть якого також часто славлять Длуґош, Меховіта і Кромер

Того ж року, у вересні той же маршал прибув до Кживічанського краю, в якому захопив містечко Новоград і зруйнував дощенту, а місцевість спустошив. А наступного дня, розташувавшись табором, здобував сам замок Новогродок, але оскільки литва й русичі мужньо оборонялися, з обох сторін багато їх було вбито й поранено, тому хрестоносці мусили відступити. А коли повернулися на те місце, де перед тим залишили сторожу при здобичі та інших вантажах, виявили 30 їхніх мужів убитими гартенським старостою Давидом, а 1500 коней, хліб, різні харчі з усім табором забрані литвою. Тому стривожилися хрестоносці, коли не змогли дістати харчів, тож без хліба мусили постити кільканадцять днів. Інші, зморені голодом, їли своїх коней, ще інші — ярину й коріння, інші, вмираючи з голоду, відставали; і тільки мізерна їх частина заледве на шостий тиждень повернулася до Пруссії.

Німці переможені голодом

Литва під Рагнетою

А 1315 року, на Успіння Пресвятої Богородиці, литва і жмудь з усіма силами свого війська несподівано прийшли під Рагнету, а коли проти них на вилазку вийшли хрестоносці, то не змогли опиратися їхній чисельності й мусили відступити до замку з великими втратами, бо багато було їх поранено й убито братчика Попу. Пізніше, коли литвини не змогли здобути замок, то спустошили Рагнетську й Скаловітську волості, потоптали збіжжя та зі здобиччю відійшли до Литви.

Про облогу і здобування Хрістімемеля

Литва під Хрістімемелем

Того ж року у вересні литовський король Вітен, зібравши зі свого королівства всі сили, що були здатні до бою, оточив Хрістімемель і штурмував його, розбиваючи стіни двома гарматами або таранами та обстрілюючи стіни з усіх сторін з баліст і луків. А в той час зі Самбії прийшли на човнах на допомогу оточенцям 10 братчиків хрестоносців і 140 німецьких лицарів. Але литва так передбачливо укріпила всі переходи через дороги, що жодним чином не можна було надати допомогу замкові. Потім литва билася з ними на воді й убила на Німані 18 німецьких ландскнехтів. Опісля, коли король Вітен почув, що прусський маґістр іде на відсіч зі своїм великим військом, наказав наносити в замковий рів соломи, сіна і просмолених дров, бажаючи так запалити замок, але під час того закидання рова так багато вбили литвинів, що король, спаливши два тарани, мусив повернутися до Литви.

А 1316 року маршал Генріх з великим військом вершників несподівано вторгся до Пастовської волости, спустошивши яку вшир і вздовж, вивів з Литви 500 невільників (крім убитих).

А повернувшись із Крулевця з більшим загарбницьким військом, сплюндрував Медницький край і вивів 200 невільників (крім багатьох убитих).

Спустошують Медники

У той же час підкантор з Хрістімемеля Фрідріх Лібентелле з 20 братчиками і 60 рейтарами вторгся до Литви, де вбив 80 литовських бояр, котрі довгий час оборонялися в замку Біссени, крім п'ятьох, які втекли поранені.

Того ж року Теодорик з Альтенбурга і Фрідріх Квітс також убили 60 литовських бояр, які йшли на охорону до замку Біссен, а потім, заставши замок пустим, спалили його так, що й досі Біссен зруйнований.

Замок Біссен зруйнований

Влітку того ж року самбійський війт Гуґо, за маршаловим наказом, з 800 вершниками спустошував Медницьку волость і, пов'язавши невільників, інших повбивавши, швидко повернувся зі здобиччю, бо за ним гналася литва.

Того ж року, на св. Яна, той же маршал прибув з братчиками до Погранденської волости й поділив військо на чотири частини так, що братчик Гартман і Фрідріх Квітс з 60 вершниками мали спустошити деякі села, але заблудилися в дорозі й нічого не вчинили. З другою частиною (з 50 рейтарами) рагнетський кантор Фрідріх Лібентелле мав здобути замок Ґедимін, але попереджена литва мужньо його обороняла. З третьою частиною (з 60 рейтарами) Альбрехт Індаґіне напав на двір якогось великого литовського пана Сударга, котрий спустошив вогнем разом з навколишньою волостю, захопив у неволю його жінку, дітей і всю сім'ю з багатьма іншими жінками, а чоловіків повбивав. Четверта частина війська стояла кошем під хоругвою. І так, зібравшись, відійшла до Пруссії.

Литовський пан Сударгос

Того ж року маршал Генріх у день св. Матея з великим військом здобував замок Ґедимін, але попереджена литва відбила його від стін та, запаливши в замку велику купу соломи, повідомила волості про ворога, тож негайно зібралися докупи й шарпали з усіх сторін хрестоносців, які, нічого не скориставши, мусили відійти (тоді ж було вбито Теодорика Піремонта).

Литовська витівка

1318 року маршал Генріх з великим військом здобував замки Юнігеду й Пістен, де спалив обидва передмістя, на які в той час було звезено багато нового збіжжя.

1319 року, коли була велика повінь, гартенський староста Давид, незважаючи на погоду, з 800 литвинами спустошив у Пруссії місцевість, названу Фогеншторф. А коли поверталися зі здобиччю, наздогнали їх хрестоносці з тапйовським кантором Ульріхом Дрілебе. Там, перекинувши міст, через який мала проходити литва, вбили 45 литовських воїнів і відбили здобич.

Про поразку хрестоносців біля Медників і литовську жертву

А 1320 року, в серпні, третього дня після св. Якова, маршал Генріх з 11 старшими братчиками та великим військом плюндрував Медницький край у Жмудії. І коли вони прийшли в одне місце, де литва зі жмуддю приготувалася в засідці, литва розгромила їх, потім напала на інших, що стояли в коші хоругвою, де завдано поразки всьому німецькому війську та вбито на полі бою самого великого маршала Генріха й 29 орденських братчиків.

Литва розгромила хрестоносців

Литовська жертва

Також братчика Ґерарда Руду, самбійського губернатора або війта, найвидатнішого серед невільників, посадивши зв'язаного на коня, живцем спалили зі зброєю у жертву своїм богам.

Слова самого Петра з Дузбурха: „Навіть тих, що мочаться до стіни, не зосталося"

Потім 1322 року три славні князі: вроцлавський Бернард з поляками й сілезцями і граф фон Еродішеке, і сини графа юліаценського, вільденбурзького і прегельського з великою кількістю німецького і чеського лицарства прибули до Пруссії, з якими, з'єднавши всі сили хрестоносців, братчик Фрідріх з Вільденбурга, намісник великого пруського маґістра, маючи 140 найвидатніших братчиків, з великими силами вирушив до Литви, де зруйнував Вайкенську волость і замок Вайкен та вчинив таке поголовне душогубство жмуді й литви, що там, у тій місцевості, не залишилося навіть собаки.

Зруйновані Россіана й Ергола

Хоробра оборона литви у замку Пістен

Наступного дня вирушили до Россіанської волости, а на третій день прийшли аж до Ерайголи, завоювавши ті всі краї. Того ж вечора обложили замок Пісту та дуже сильно штурмували його, бо німецькі загарбники були так добре озброєні, що коли наступали на стіни, оточені литвини не могли їх відбити ні ратищами, ні мечами. Аж згодом два або три литвини, взявши одне ратище або рогатину, вбивали у груди або хребет німців, які наступали на стіни, і так відбили їх від стін і веж. А коли настала нічна темрява, хрестоносці припинили штурм. А вранці, коли знову хотіли штурмувати замок, литва дала в заклад кілька своїх шляхтичів, обіцяючи піддатися німцям, якщо негайно не почують відповідь від свого короля. Але коли литовський король пригрозив їм і намовляв, щоб хоробро оборонялися, не дотримуючи слова хрестоносцям, ті мусили відступити від облоги.

Литва навзаєм сплюндрувала Ліфляндію

У той час, коли те військо хрестоносців перебувало в Литовському краю, литва також з численними своїми загонами вторглася до Ліфляндського краю і, крім інших шкод, які вчинили в Дерптському єпископстві, вигнали 5 тисяч люду з багатою здобиччю, але більше їх убили.

Розділ шостий

Про сувору зиму й руйнування литвою Данського краю, а також Прусського та Добжинського

1323 року граф Кумерерг і пан з Егербурга прибули до Пруссії з великою кількістю шляхти й лицарства з Чехії та Рейну. У той час у Ліфляндії, Пруссії та Литві була така сувора зима й такі холоди, що від страшного морозу повсихало все, навіть ліси — так, що за багато літ не могли повернути свою минулу красу і своєрідність. Тому, хоча в Пруссії було велике загарбницьке військо, одначе далі рухатися не посміло, ані не могло, лише стояло між Прусським і Литовським краєм, бо через надмірний холод загинув би весь люд.

Сувора зима

Але в той же час гартенський староста, або каштелян, Давид, не зважаючи на зиму, з великим литовським військом вторгся до краю данського короля, де, крім інших збитків, якими вимучив християн, захопив 5 тисяч шляхетських пань і панянок та інших, зокрема капеланів і монахів, також порубав німців-чоловіків і без відсічі повернувся до Литви з великою здобиччю.

Литва — до краю данського короля, на морський острів Озель, по льоду

У той же час, на третій день після св. Юрія, литва і жмудь здобули у хрестоносців місто Мемель, убили одного братчика капелана, спіймали 700 людей і спалили всі передмістя, крім замку.

Сьогодні Мемель називають Клайпедою

А ввечері на св. Петра литва напала на Самбію, спалила шість сіл у Віловському повіті та вбила братчика Фрідріха Квітса, відважного, хороброго й доблесного лицаря, і разом з ним 36 рейтарів; жінок і діточок погнали, як череду, зі здобиччю до Литви.

Муроване місто Вільова — 7 миль від Крулевця

Того ж року литва, побачивши, що їй щасливо повелося, зібравши велике військо, вторглася у володіння шляхетної пані княжної Добжинської, де помордувала 6 тисяч людей обох статей, одних зв'язуючи, інших порубавши. Крім того, повбивала сім священиків і двох монахів чину св. Бенедикта, а разом з ними — 70 капеланів та інших, яких знайшли в школах. Також спалила десять великих парафіяльних храмів та головне місто Добжинь, убивши й полонивши в ньому 2 тисячі людей, і спустошила все те князівство. Так упродовж тих півтора року невірна литва

Литва сплюндрувала Добжинь

полонила і вбила 20 тисяч німців, мазурів і поляків та зруйнувала до основ дуже багато міст із замками.

А 1324 року Ганс і Філіпп, графи де Шпангайм, а з Чехії — Петро, пан з Розенберга, і його дядько Герман з великою кількістю шляхтичів і лицарів, а також багато інших шляхтичів з Рейна й Ельзасу прибули до Пруссії, проте не вчинили нічого проти литви через слабку зиму і нетривкий лід.

Того ж року у Великий Піст три братчики, маючи зі собою 600 рейтарів, напали на фільварок гартенського старости Давида, який спалили дощенту, вбили 38 литвинів і забрали 100 коней з великою кількістю худоби.

Хрестоносці під замком Ґедиміном

Десять днів німець Огер не їв хліба

Згодом братчик Теодорик з Альтенбурга, маючи зі собою 44 братчики й 400 рейтарів, несподівано, коли сходило сонце, прийшов під замок Ґедимін і відразу спалив передмістя, повбивав литвинів, яких там застав (крім тих, що втекли до замку). З хрестоносців теж було вбито п'ять лицарів та спіймано до замку братчика Огера, який потім дивом утік і був у дорозі десять днів без харчів.

Називає їх лятрункульосові козаки

Тоді ж якийсь пруссак Муко з Вармії, маючи зі собою 19 розбишак або козаків, увірвався до Литви, де хитро оточивши в пущі 65 литовських вершників, усіх перебив.

Іншого разу той же Муко, також із засідки, розгромив багато литовських вершників.

Литовська відвага через труп

Того ж 1324 року, в липні литва прибула під замок Хрістімемель, але хрестоносці, попереджені якимось пекарем, приготувалися, озброївшись, і вийшли проти них. Стрільці поранили і повбивали дуже багато литвинів, також убили одного славного шляхтича. Коли литва хотіла його забрати, хрестоносці не дозволяли їй це зробити, густо стріляючи, але вони всі, зібравшись, вирвали того убитого з-посеред хрестоносців: одні — за ноги, інші — за руки, ще інші — за рамена, деякі за голову, однак доки вони це вчинили, німці поранили й повбивали їх так багато, що й важко описати. Звідси видно, що то був якийсь великий пан або литовський князь.

Про легатів апостольської столиці до Риги і до литовського короля Ґедиміна та про зруйнування литвою Мазовії, Ліфляндії і Бранденбурзького маркграфства

1324 року папа Йоан XXII, за намовою братчика Фрідріха, ризького архиєпископа, й ризьких міщан, послав до ліфляндських станів двох легатів: електенського єпископа Бартоломея і Бернарда, абата св. Теофріда Аміценського, диякона чину св. Бенедикта, щоб вони охрестили литовського й руського короля.

Ці папські легати, як тільки приїхали до Риги, наступного дня після св. Матея уклали союз і встановили вічний мир між литовським і

руським королем Ґедиміном і його підданими, з одного боку, та між християнами пруссами і ліфляндцями — з другого, і наказали папською та апостольською владою, щоб той мир зберігали в силі. Передаючи ту постанову, додали, що будь-хто, хто був би порушником того миру чи виступив би проти нього словом або вчинком, порадою або справою, чим порушив би ті корисні постанови, кожен такий повинен підлягати прокляттю, від якого міг би бути розгрішений лише владою апостольської столиці.

Папа встановлює мир між литвою і хрестоносцями

Також тут і скрізь Ґедиміна називає королем

Вирішивши те, легати відправили знатних послів до литовського короля Ґедиміна, щоб розповіли йому про ту справу, доручену апостольською столицею, і докладно дізналися в нього, чи не захотів би він з народом свого королівства прийняти милість святого хрещення і, покинувши ідолопоклонство, славити ім'я Христове.

Багато про те дбали литвини

Закріпили тоді мир, бо братчики хрестоносці й інші ліфляндські та прусські християни, й інші сусідні країни твердо вірили, що від того часу вже більше не повинно бути війни, й уже думали перекувати свої мечі на рала та лемеші, а списи — на серпи.

Власні слова Петра з Дузбурха

Той же Ґедимін, ворог віруючих, як глуха мідниця, закрив свої вуха на корисне папське нагадування. І відправив у грудні гартенського старосту Давида до Мазовії, котрий спалив і спустошив місто плоцького єпископа Полтовськ і 130 його сіл з дворами, а також фільварки й волості мазовецького князя та зруйнував монастирі й шляхетські маєтки, 30 парафіяльних храмів, спалив велику кількість інших земських костелів і каплиць, пограбував шати і святу утвар; повбивав більш ніж 4 тисячі духовенства, шляхти й іншого населення, а інших, наче худобу, вивів до Литви у вічну неволю.

Полтовськ зруйнований литвинами

У той же час, у листопаді, той же король Ґедимін послав друге велике військо до Ліфляндії, котре спустошило Россітенський край. Ті обидва війська відправив тоді, коли ще папські легати були в нього, встановлюючи мир між ним і християнами.

Россітен

Литва — до Ліфляндії

Того ж року, на початку грудня, повернулися до Риги з Литви посли папських легатів до Ґедиміна, і з ними був один литовський пан, другий після короля, котрий, згідно з повчанням свого короля, на зібранні і в колі великих християнських вельмож, хрестоносців, єпископів та представників інших станів, так сказав піднесеним голосом: „Хоча вийшли якісь листи від імені мого пана короля про прийняття хрещення ним і його підданими, видані папою, проте мій пан король присягнувся перед владою богів, що поки він живий — не хоче приймати жодної іншої віри, крім тієї, в якій його батьки пішли з цього світу". Те саме також підтвердили перед усіма посли папських легатів, що чули самі з Ґедимінових уст. Почувши це, легати з такою відповіддю повернулися до апостольської столиці.

Промова литвина до легатів і хрестоносців

Потім 1326 року польський король Владислав Локетек просив литовського короля Ґедиміна, доньку якого взяв раніше за дружину Локетків син, щоб дав йому на допомогу кілька сотень литовських

Литва з поляками спустошує маркграфство

лицарів. Той послав, на його просьбу, 1200 вершників. Ті, з'єднавши свої сили з поляками, вторглися у володіння бранденбурзького маркграфа та спустошили всі волості біля Франкфурта, спалили 160 містечок із селами. Також зруйнували багато парафіяльних храмів, три монастирі цистерненських монахів і два монастирі черниць, чоловіків рубали й мордували. Тільки жінок і шляхетних пань, а також панянок і діточок

Про ту панну Длугош, Меховіта і Кромер пишуть інакше, що побачиш далі

велику кількість гнали в неволю. Між тими панянками була одна такої прекрасної вроди, що не було їй рівної. Коли два литвини вели суперечку за неї, один із них розтяв її навпіл. І так, знищивши дощенту Бранденбурзьке маркграфство, з великою здобиччю погнали в неволю більш ніж 6 тисяч людей. Там же один мазур убив гартенського старосту Давида, того хороброго мужа, раніше й у той час литовського гетьмана.

Гродненський староста Давид, литовський гетьман, убитий мазуром Анджеєм. Про це також свідчать Длугош, Кромер і Меховіта

І тут, милий читачу, завершується хроніка *Петра з Дузбурха*, який просто звичайною латинню описав усі ті події за свого життя, бо жив він за Ґедимінових часів, як я вже вказав, і перестав писати ту історію 1326 року від Господа Христа.

А потім славної пам'яті віленський пан Ходкевич дав мені старовинні пергаментні книги, написані старосвітськими літерами 280 років тому, знайдені в румбурському храмі ліфляндського замку. У них я виявив деякі відомості, що стосуються литви (де також згадується їхній король), подані самими хрестоносцями, головними литовськими ворогами, неначе календарик. Тут я з латині правдиво переписую польською мовою. І так це починається:

Року Божого 1111 у Ліфляндії засновано орден братчиків Німецького дому.

1225 року вбитий литвою Авіген, архієпископ з Кольна Агрипіни.

1228. Ліфляндський край спустошений жмуддю і курляндцями.

1237. Відбувся великий похід орденців до Литви.

Ленвард

1260. Взимку була битва з литвою біля Ленварта над Двіною.

Дунамунт наші звуть Діамент

1263. У день Благовіщення Діви Марії литва зруйнувала Парнаву над морем. А ввечері того дня був з ними бій під Дунамунтом.

Острів Озилія має два замки: Арсборг і Шоненбург. Сьогодні тримає його Магнус

1270. Була битва з литвою на льоді під Озилією, бо той острів є на морі 7 миль від берега.

1279. 9 березня маґістр Бульгард мав бій з литвою, в якому полягли маґістр Гернест і брулінський граф Ґілярд з 67 старшими братчиками-орденцями.

1287. Був убитий литвою маґістр Бульгард Гарен з 35 братчиками-орденцями.

Каркус

1298. Литовський король зруйнував Каркус та всі його волості. А коли повертався зі здобиччю, маґістр Бруно у святкове надвечір'я розпочав з ним бій біля ріки Тройтен, де сам поліг, убитий литвою, з багатьма тисячами своїх. Того ж року рижани обложили замок хрестоносців Новий Млин, де багато їх потонуло.

Тройден (або Трейден)

Новий Млин

1385. На св. Якова братчики-орденці взяли Дунамунт від рижан.

1387. Був бій з литвою під Ригою.

1315. Знищений литвою замок Дунемборг знову відбудований.

1315. Був великий голод у Ліфляндії, Литві та Русі — такий, що матері їли м'ясо своїх синів.

1320. Убитий литвою під Мемелем братчик Генріх, кантор з Плоцька, разом з 29 братчиками.

1305. Була війна з литвою над Дубною, де був убитий пан Ганс Стоуен Гасен, ашенродський кантор.

1310. Син литовського короля Ґвалезуте напав на Ліфляндський край. Наступного року сам король обложив замок Ропу.

1311. У Квітну неділю була битва в Пруссії з литвою, де полягли 23 тисячі литвинів.

1322. Литва в Середпістя зруйнувала замки Тарбату (або Дерб) і Корему аж до Ревеля і вимордувала 3 тисячі людей.

1323. Псковичі, покликавши на допомогу литву, спустошили землі данського короля та забрали в полон 5 тисяч люду. Того ж року литва спалила Мемель. Того ж року був відкликаний литовський король. Того ж року рижани взяли Дунамунт.

1328. Литави, покликані ризькими міщанами, зруйнували Каркус з повітом.

1329. Чеський король з маґістром прусського ордену напав на Жмудію.

1330. Литва з руссю спустошила Курляндський край. Того ж року рижани уклали угоду з орденом.

1339. Ліфляндський маґістр упродовж двох днів руйнував Жмудію. Того ж року прусський маґістр Теодорик з Гальдембурга обложив Вельону в Жмудії, але через сильний холод нічого не вчинив.

1343. Біля острова Озеля був бій з литвою.

1348. Прусський маґістр Дузумемор, прибувши до Литви, обложив Тракен (або Троки) і замок Штравіліссен.

І тут закінчується той список, що котрого року діялося.

Потім, як ми те раніше в минулих подіях визначали — дату, коли що діялося, так також там, у тих книгах, у тому ж порядку написані імена вбитих канторів і братчиків:

4 січня вбитий литвою маршал ордену з Мемеля Альмерик з 17 братчиками.

Останнього дня січня у Веліні вбитий братчик кантор Бернард з 7 братчиками.

Дерптський єпископ Олександр убитий литвою в Ліфляндії.

Убитий маґістр ордену Отто із 49 братчиками.

Убитий маґістр Ернест з 47 братчиками.

Убитий братчик Гумер, комендатор з Ашенрода, з 12 братчиками.

І потім, у березні, вбитий литвою братчик кантор Ганс Стоуен Гасен.

У той час рижани разом зі своїми панами воювали з хрестоносцями, а литва допомагала рижанам

Дунемборг. Подібний тому голод був 1570 року

Мемель, або Клайпеда

Дубна

Ашенрод

Литовський князь Ґвалезуте

Ропа

Литва розгромлена

Дерпт. Керемпе (або Кіремпе) — це замочок, який теж 1579 року Христоф Радзивілл забрав від москви

Каркус

Вельона

Троки й Штравіліссен

Мемель, або Клайпеда

Веліна (або Велява), 7 миль від Крулевця

Братчик Генріх Дугге з 11 братчиками
Кантор з Ашенрода Зофрід з 11 братчиками
Шен Леше з 7 братчиками
} вбиті у квітні.

Кантор Фрісо з 9 братчиками
Маґістр Вількін з 33 братчиками
Маґістр Бруно з 19 братчиками
} вбиті у червні.

Братчик Буер, війт ризького архиєпископа, з 7 братчиками
Райнфрід Флен з 13 братчиками
Деглен з 22 братчиками
} вбиті у липні.

Маґістр Бургард з 32 братчиками
Генріх Шазендоб, несховський комендатор, з 12 братчиками
Бургард Гарен, маґістр закону, з 35 братчиками
Намісник маґістра Андріх з 23 братчиками
Вольхер з 7 братчиками
Маґістр Вольквін з 52 братчиками
Братчик Ганс з Гортенгаца з 8 братчиками-орденцями — всі вбиті литвою.

У такому порядку записували в церковну метрику маґістрів, канторів, братчиків-орденців, убитих литавами, як звуть вони їх.

А тут вони не називали числа втрачених військ, ані загонів — лише старших братчиків-орденців хрестоносців, котрі були воєначальниками, вождями, а також ротмістрами німецьких загонів і військ — як прусських, так і ліфляндських, бо маґістр був у них як король або князь, комендатор, або кантор,— як воєвода, начальник над повітом. Братчики-орденці також мали свої замки й волості, як у нас каштеляни й вільні пани або славні шляхтичі. Про це можна було б написати докладніше, але тепер повернемо перо до діянь литовських князів.

Книга восьма

Розділ перший

Великий князь Міндоф, Мендольф, Мендог, або Міндагос, Рінгольтович, згодом литовський, жмудський і новогродський король Року спасенного 1240

(Згідно з прусськими хроніками, Длуґошем, Меховітою, Кромером та ін.)

До ясновельможного пана Яна Глібовича, мінського каштеляна, підскарбія Великого князівства Литовського.

Скірмунтів правнук Рінгольт Альгімунтович, предок Ердівіла Монтвіловича, здобувши перемогу біля Могильної на Німані над розгромленими й подоланими тими трьома руськими князями: київським, володимирським і друцьким і, завершивши великі й часті суперечки з німцями, помер у Новогродку. А його син Міндавгос, або Міндув, котрого Меховіта називає Мендольфом і Мендогом, а Кромер — Міндаком, вступив на батьківський престіл Новогродської Руси та Великого князівства Литовського і Жмудського. Той, пануючи в Новогродку й інших руських замках, почав винищувати своїх друзів, полонений жадобою панування.

Потім того ж року князь Міндагос відправив своїх небожів Ардвіда (або Ердзівіла), Вікунта і Чевцівіла (або Теофіла), який пізніше став полоцьким князем, бо був охрещений у руській вірі, на завоювання руських князівств.

Тоді наказав їм спершу йти до Смоленська, кажучи такі слова: „Хто з вас що здобуде собі на Русі, то нехай тримає за уділ і за батьківщину“

А з литовським військом і тими трьома князями пішло також на Русь багато жмуді — задля спільної здобичі й для загарбання і розширення кордонів. Якось їм одразу пощастило в руській стороні, бо Товцівіл (або Теофіл) узяв Полоцьк, домагаючись спадкового права після Василя Рехвольда, який теж був литвин, і після його сина Гліба, і став полоцьким князем, а Вікунт — вітебським, а Ердзівіл (або Ардуїдос) захопив у Смоленському й Друцькому князівстві кілька малих городків з волостями.

Литва взяла Полоцьк і Вітебськ

І так ці три брати, литовські князі, зупинившись на тому, що принесли їм щастя і доля чи воєнний жереб, укріпилися у згаданих руських князівствах і прийняли християнську віру, згідно з руським або грецьким обрядом, щоб здобути собі прихильність підданих.

А про свого стрия Мендога, великого литовського князя, не дбали, ані не хотіли мати його зверхности над собою. Цього не зміг стерпіти великий литовський князь Мендог і послав своє військо, бажаючи їх, як противників та зрадників, побити та помститися над ними за ту ганьбу і невдячність.

Прості і власні слова літописців

Почувши про це, полоцький князь Товцівіл з братами Ердзівілом і Вікунтом обсадили й зміцнили свої замки, а самі, злякавшись великої Мендогової сили, втекли до київського князя Данила Романовича, який у той час звався королем і князем усієї Руси (бо теж був коронований папськими легатами: раз — у Дорогичині, а другий — у Києві, як про це буде далі), прохаючи його про оборону й допомогу проти жорстокого стрия Міндога, великого литовського князя, а також звернулися за порятунком до Василя (або Василька), галицького й володимирського князя. Вони обидва в той час були найстаршими й наймогутнішими серед руських князів у Чорній і Білій Русі.

Найвидатніші руські князі Данило (київський) і Василько (галицький)

Так тоді Данило Романович, король і князь усієї Руси (як у той час називав себе), предок князів Острозьких, узяв під оборону згаданих утікачів — литовських князів, і почав збирати війська з галицьким і володимирським князем Васильком проти Мендога, сподіваючись при тій нагоді й через литовські чвари здобути Новгродок і решту руських князівств, які ще тримала Литва, та повернути Київській монархії, як це було здавна, і війною змусити Литву до васальної залежности.

Він відправив також послів до польського князя Болеслава Сором'язливого та до інших польських князів, прохаючи їх як сусідів і як християнських володарів про допомогу людьми проти язичників литви. Але поляки відмовили їм, будучи в той час сильно виснажені татарами, які чисельністю в 600 тисяч з ханом Кайданом, полководцем Батия, у той час, пройшовши через руські краї, жорстоко спустошили Руський край, Польський край, Куявію, Сілезьке князівство, Моравію та Угорський край. А щоб з усіх сторін вимучити литву, Данило й Василько послали князя Вікінта, Мендогового небожа, до Ліфляндії та Риги з великими подарунками, і він просив від імені руського монарха Данила та свого брата Товцівіла, полоцького князя, допомоги в ліфляндського

Польща спустошена татарами

маґістра Андрія (як літописець зве його, а по-німецьки — Андріха), відступаючи йому, від свого імені та своїх братів, для Ліфляндії половину Жмудського краю і половину Ятвязької країни на Підляшші прусським хрестоносцям, та обіцяв відшкодувати воєнні витрати, якби вигнали Мендога з Литви. Віддав також ризькому архиєпископові Андріху особливо великі подарунки від київського монарха Данила та володимирського і галицького князя Василька.

Князь Вікінт — посол від Данила до Риги

Ліфляндський маґістр, побачивши, що це йому на руку, обіцяв допомагати та воювати проти великого литовського князя Міндога, а Данило теж відправив з військом другого Міндогового небожа Товцівіла, полоцького князя, для рятування Полоцька, що його у той час здобувало литовське Міндогове військо. А коли Товцівіл об'єднав свої сили з ліфляндськими німцями, то відбив литовські загони та відрізав їх від Полоцька, у кількох місцях розгромив військо свого стрия Міндога та з великою здобиччю і полоном вирушив з німецьким військом до Риги, дякуючи за ласкаву допомогу ліфляндському архиєпископові й маґістру Андріхові. Там з великою пошаною Товцівіл був прийнятий рижанами і, за намовою хрестоносців, перехрещений з руської віри в римську, а потім повернувся до свого Полоцького князівства.

Литовське Міндагове військо розгромлене під Полоцьком

Литовський князь Товцівіл охрещений у Ризі

Також київський король Данило, дорогичинський князь, і володимирський та галицький князь Василь, з другої сторони готувалися проти Литви і взяли від Мендога Слонім, Волковиськ, Мстибогів.

Слонім узятий

Почувши про це, Мендог злякався і відправив своїх послів до Данила і Василька, прохаючи про перемир'я, а щоб легше отримати від них мир, у заклад послав їм свого старшого сина Вольстініка, котрий потім став ченцем, охрестившись у руську віру.

Але Данило й Василько, не прийнявши послів, ані не вислухавши їх, вирушили з військами під Новогродок, а Мендогового сина Вольстініка відіслали до Слоніма, а послів — до Волковиська, щоб там тримали їх під сторожею, а самі від Новогродка рушили до Здзитова, руйнуючи й спустошуючи Мендогові володіння, та, здобувши дуже багато литовських замків й обсадивши їх руссю, повернулися до своїх князівств.

Данило погордував послами та Мендоговими умовами

Здзитів

А полоцький князь Товцівіл (або Теофіл), Мендогів небіж, знову зібравшись із ліфляндськими німцями, завдав великої шкоди своєму дядькові у Литовському краю. І ще велику допомогу обіцяв йому ліфляндський маґістр Генріх (котрого руський літописець зве Андрієм) на третій похід до Литви й особисто готувався з усім орденом хрестоносців. Коли Мендог дізнався про те, що Товцівілові хочуть допомагати рижани й архиєпископ з маґістром і всім Ліфляндським краєм, то дуже стривожився, і вся литва з ним, і відправив своїх послів до ліфляндського маґістра Андріха (або Генріха) з великими подарунками — золотим посудом, кіньми та коштовностями, залишаючи йому те і ще більше обіцяючи, якби допоміг його небожа Товцівіла вигнати з Полоцька або сам наказав його вбити. Але ліфляндський маґістр

Литва усунута з усіх сторін русичами й німцями через внутрішні чвари

Погоджене Мендогове посольство до ліфляндського маґістра

відповів: „З нами так швидко не можеш укласти мир, оскільки ти язичник, ані не будеш спасенний, якщо не охрестишся в католицькій християнській вірі й не пошлеш до папи пожертвування на знак послуху. Тоді я захочу осипати очі свої тим золотом, яке мені даєш — тепер прийняти не можу“.

Мендогове посольство до папи

Потім великий литовський князь Міндог (або Мендог), рятуючись від шалених звідусіль нападів, відправив до папи послів, бажаючи прийняти хрещення, але лицемірно, бо завжди приносив жертви своїм попереднім богам.

Досі, милий читачу, про литовського князя Мендога йшлося за стародавнім літописом, котрий я дістав у князів Заславських, а тепер решту його діянь докладно опишемо за Длуґошем, Меховітою і Кромером.

Розділ другий

Про Мендогове коронування на Литовське, Жмудське, Курляндське і Новогродське королівство Року 1252

За панування Болеслава Сором'язливого в Польщі і за руського короля Данила Романовича, київського монарха, і за маґістрів: шостого прусського — Конрада Попіусса Остерлінга, й ліфляндського Андріха (або Генріха), за папи Інокентія IV; кесарів Фрідріха II та його сина Конрада, згідно з відомостями німецьких, римських, польських і прусських істориків, і за гнєзненського архиєпископа Фулька та краківського єпископа Прандоти, князів Премислава (познанського), Казимира (куявського і ленчицького), Семовита (мазовецького та ін.) від Господа Христа 1252 року, Мендак, котрого також називали Мендольф і Міндак, згаданий литовський князь, гноблений безперервними війнами руських князів і власних небожів та ліфляндських і прусських хрестоносців, а потім частими намовами тих же маґістрів хрестоносців доведений до того, що охрестився і прийняв християнську віру з деякими литовськими панами й боярами та жмудськими язичниками, про що свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 53, с. 161), Кромер (кн. 9, с. 153 *другого видання і т. д.),* Бельський (с. 362 *другого видання і т. д.*). Крім того, він видав листи, що мали силу, написані німецькою і латинською мовами, прусському маґістрові Конраду з Остерлінга й усім хрестоносцям Прусського і Ліфляндського дому, в яких виводить і визнає, що вони багато разів виявляли йому свою повагу й допомагали, тому і за те землю, яку мав у своєму розпорядженні та під своєю владою, тобто Жмудську, Ятвязьку (котру Кромер уважає Підляською), Курсовську і Вейзенську (або Візвенську) та всю Литовську, у вічне й ніколи невідкличне володіння подарував їм, записавши. Хоч наш Кромер не пише, що він записав усю Литву, і слушно, бо на чому сам жив би, коли віддав би їм усе, до того ж, у той час мав уже дорослих синів Руклу і Репікасу.

Певні відомості, за яких князів те діялося

Міндогова угода з хрестоносцями

Потім, за порадою і намовою прусських і ліфляндських хрестоносців, відправив своїх литовських послів з іншими послами прусського й ліфляндського маґістрів до папи Інокентія IV, жертвуючи себе й віддаючи в синівську покору, як то є звичаєм у християнських панів, повідомляючи, що прийняв християнську віру, а тому просив від нього корону на Литовське королівство.

Так тоді папа римський Інокентій, розцінивши як корисне для Римської Церкви, що така велика й хоробра язичницька держава добровільно приступила до Христа, відразу, без усякого зволікання, посвятив литовську корону й Мендога оголосив литовським королем і, бажаючи тим більше сприяти йому, послав свого легата — орденського братчика Гайндерика, польського провінціала, раніше армаканського єпископа, а в той час кульмінського (або хелмінського) в Пруссії, який, приїхавши до Новогродка (Литовського) з ризьким архиєпископом і з прусськими та ліфляндськими хрестоносцями, помазав Міндовга (або Мендока) на Литовське королівство, відповідно до прийнятих церковних церемоній, і проголосив від папського й кесарського імени його королем та коронував новою литовською короною. Про це Кромер: *„І ризький архиєпископ та кульмінський єпископ в урочистому обряді увінчали його короною“*, а також Меховіта та ін.

Які особи були при Мендоговій коронації

Мендог коронований

Сіль у Бохні та Велічці

Того ж року за 5 миль від Кракова (спершу в селі Бохні, а потім у Велічці) знайдено сіль — цим скарбом Польща, дуже тоді підупала й зубожіла, підтримала свої справи.

Віт — перший литовський єпископ за Мендога

Герард — руський єпископ, католик

На тій же коронації Мендога, першого й останнього литовського короля, вперше був обраний і посвячений на литовське єпископство якийсь Віт, невідомо — німець чи поляк. Згодом, 1253 року, він був на канонізації святого Станіслава в Кракові разом з руським єпископом Герардом, католиком (обидва римського віровизнання). Про це Меховіта (кн. 3, с. 159 та ін.).

Розділ третій

Про подвійну коронацію на Руське королівство Данила Романовича, київського, галицького, володимирського, дорогичинського і т. д. князя Року від Христа 1246, а потім 1253-го

Коли частина руських князів після смерти монарха Романа покликала на Руську монархію Коломана, сина угорського короля Андрія, відразу угорські єпископи коронували його на Галицьке, або Галатське, й на Володимирське королівство. Але руський князь Мстислав Хоробрий, муж великої доблести, не змігши довго терпіти іноземця угрина в Руській державі, зібрався проти нього і розгромив його дощенту, а разом з ним великі угорські та польські війська майже дощенту побив і розгромив під Галичем; потім самого Коломана обложив у Галичі й, здобувши замок, спіймав його з жінкою Саломкою, польською княжною, та цілий рік обох тримав в ув'язненні під сторожею, аж потім батько, угорський король Андрій, через послів звільнив його з руського ув'язнення під певними умовами. А коли пізніше третього року Коломан дістав Галич, удруге вигнав його звідти Данило Романович як справжній спадкоємець Руської монархії. А коли той же Коломан утретє був впроваджений на Галицьке королівство батьком Андрієм, недовго панував на ньому, бо, пробувши заледве три роки в мирному королівстві, помер з підозрою на отруєння і після себе залишив руським князям Галицьке королівство й причини внутрішніх війн — від того часу, тобто від 1225 року, угорські королі цілковито були усунуті з Руси, хоча їхні нащадки довго іменувалися галатськими й лодомерськими, тобто галицькими й володимирськими, королями.

Чому угорські королі потім довго іменувалися лодомерськими й галатськими королями

Чвари в руських володіннях

А Данило Романович та інші руські князі, будучи підбадьорені частими перемогами, здобутими над угорцями й поляками, з'єднавшись з Литвою, постійними нападами шматували Польщу (хоч потім поляки таки дали їм відсіч завдяки гетьману Суліславові, як про те вже написано віршем).

А князь Данило Романович, походячи з роду руських монархів і зі зростанням Галицької землі ставши наймогутнішим серед інших руських князів-суперників, деяких війною перетворив у васалів і привів до послуху, деяких, прихильних до нього, прийнявши у своє довір'я, приєднав, через що, маючи велику могутність, панував і рядив монархією майже всієї Південної Руси. І щоб здобути собі ще більшу впливовість, могутність, славу та повагу, задумав відновити Руське королівство — не лише з галицьким і володимирським титулом, яким обмежувався угрин Коломан. Прагнучи бути королем або царем усієї Руси (як сьогодні титулується московський князь), він 1240 року відправив послів на консиліум до Люгдуна, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 62, с. 142) і Кромер (кн. 9), прохаючи папу римського Інокентія IV, щоб коронував його на Руське королівство, обіцяючи назавжди прийняти з усіма своїми землями римську віру, відступивши від грецької, і бути покірним римському престолові, до того обіцяв постійну оборону проти татар, які в той час були пострахом для всіх християнських князів і земель. Тому папа, вважаючи це корисним і важливим, послав у тій справі Опіза, абата з Мезана, і маденського єпископа, легатів апостольської столиці, котрі, приїхавши до Києва 1246 року, з великою пишністю і належними церемоніями помазали, піднесли й коронували Данила на Руське королівство, в чому відраджували їх польські єпископи, особливо краківський — Прандота, вказуючи на Данилову непостійність і хитрість, що згодом і сталося. Отримавши корону, звався королем усієї Руси, але по-старому перебував у грецькій вірі (занехаявши римську) і, замість боронити християн від татар, сам посилав їх до Польщі зі своїми воєводами та литвою, з небожем Шварном і литовським королем Мендогом. Почувши про це, папа Інокентій IV 1253 року послав до нього вдруге згаданого Опіза з Мезана, легата апостольської столиці, який, узявши зі собою краківського єпископа Прандоту та інших польських єпископів, знову коронували того ж Данила в Дорогичині на Руське королівство і прийняли від нього присягу, що, покинувши грецький обряд, як він сам, так і весь руський народ вірно й щиро наслідуватимуть Римську Церкву. Про що — Длуґош і Меховіта (розд. 53, с. 161).

Данилові умови

Данило коронований на Руське королівство

Данилова непостійність

Є також особливі листи того Данила, руського короля, предка князів Острозьких, до папи Інокентія, докладно описані в Длуґоша у хроніці; також ті, що їх до Данила писав папа красивими словами, закликаючи того, аби був стійкий у своєму християнському покликанні та королівському стані.

Пізніше року Господнього 1266, помер Данило, названий руським королем, котрого польські історики звуть віровідступником через непостійність у віровизнанні, залишивши після себе двох синів — згаданого Лева, який убив литовського князя Войселка, і Романа, який допомагав з руським військом польському монархові Болеславові Сором'язливому проти куявського князя Казимира. Згодом на цих Данилових синах закінчився титул короля Руського королівства.

Данило помер

Як литовський король Мендог зрікся християнської віри, зруйнував Мазовію, Люблінську землю та Пруссію, вбив ліфляндського маґістра і завдав поразки військам хрестоносців у Курляндії
Року 1255

Литовський король Мендог — чи то підштовхнутий розчаруванням і втратою своїх земель (Жмудської, Литовської, Ятвязької, Вейзенської та Курляндської), які записав хрестоносцям за корону та взаємну дружбу, чи то спонуканий якоюсь іншою причиною — повернувся до попереднього ідолопоклонства з усіма своїми новоохрещеними підданими, покинувши новоприйняту християнську віру.

Потім 1255 року, зібравши литовське військо, вторгся до Люблінської землі, котру спустошив ушир і вздовж, спалив люблінський замок, який у той час був дерев'яний, і місто та з великою здобиччю і безліччю невільників повернувся до Литви. Після цього, за литовським прикладом, руський король Данило Романович прибув з військом до спустошеної Люблінської землі, яку обсадив русичами (бо литвини вивели поляків), також забудував люблінський замок і вимурував посередині для оборони круглу вежу, ошатну й високу, по-давньому укріпив інші міста й фортеці та загарбав усю Люблінську землю й частину Сандомирської. Про що докладніше свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 53, с. 162) та Кромер (кн. 9).

Мендог — до Люблінської землі. Кромер (кн. 9), Меховіта (кн. 3, розд. 53, с. 162)

Данило Романович захопив Люблін, тому, правдоподібно, й сьогодні бачимо руські малюнки у костелі в замку

Згодом литовський король Мендольф, згідно з Меховітою — 1260 року, а згідно з Кромером (що більш правильно) — 1255-го, відверто відкинувши християнську віру, що її на якийсь час лицемірно прийняв, став ще більшим ворогом християн, які жили по сусідству. Зібравши велике військо, в якому було 30 тисяч військового люду з литви, жмуді, ятвягів і давніх пруссів, котрі були заодно з Литвою, він сильно сплюндрував усю Мазовію, спалив дуже багато міст і сіл та столицю, плоцький замок, залишений без оборони. Відіславши до Литви велику кількість здобичі, людей, майна, стад коней та інших різноманітних набутків, з такою ж запальною навалою вторгся у володіння прусських хрестоносців, котрі спустошив, спалив і пограбував, усі новозбудовані хрестоносцями міста зруйнував ущент, а всіх християн, яких знайшов у них, жорстоко помордував, тож хрестоносці заледве оборонили лише замки. Врешті-решт згаданий король Мендог, бажаючи виявити свою жорстокість, уже гребував брати людей у полон, наказуючи всіх убивати, і тільки майно та здобич виводив до Литви або відсилав, а сам з литовським військом постійно без відсічі спустошував мазовецькі землі й землі хрестоносців.

Литовський король Мендог покинув християнську віру

Мендог нападає на Мазовію

Плоцьк спалений

Мендог — з Мазовії до Пруссії

Того ж року, коли прусський маґістр з хрестоносцями споруджував замок Карсовін на горі св. Юрія в Курляндській землі, язичники пруси й литва, бажаючи зруйнувати той замок, обложили його великою силою, а коли два війська прусських і ліфляндських хрестоносців з

Того маґістра Дузбурх зве Бургардом

Прусський маршал Генріх Ботель

Те море мале, а називають його Габем за Крулевцем, де збирають бурштин, як я сам бачив

допомогою данського короля прибули на підмогу своїм християнам проти литви, зустрілися в бою у день св. Маргарити над рікою Дуром у Курляндії, де полягла велика кількість німців і на полі бою були вбиті ліфляндський маґістр Генріх Горснусен, також прусський маршал Генріх Ботель та багато інших хрестоносців. А язичники, здобувши перемогу, взяли замки Карсовін й Гайцбург, виморивши голодом оточенців, потім обложили Крулевець, який недавно збудували хрестоносці з чеським королем Оттокаром, недалеко від морської затоки над рікою Прегелем 1255 року, і коли литва звела міст на Прегелі, з якого штурмувала замок, багато їх полягло від стрільби хрестоносців, тож мусили зняти облогу. Про те пишуть Петро Дузбурх, ліфляндські хроніки, Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 54, с. 165) і Кромер (кн. 9) та ін.

Землетрус у Польщі

1258, а за Меховітою — [1257] року, у лютому, о 3-й годині дня в Польщі відбувся страшний, шалений та нечуваний неймовірний землетрус, що дуже налякав усіх людей і став згодом знаком усього поганого в Польщі, бо відразу Польща була жорстоко пригноблена внутрішніми війнами, коли князі-брати видирали один одному очі, та язичницькими наскоками.

Хани Ногай і Телебуга — до Польщі

А наступного 1259 року, після св. Андрія, великі татарські війська, зібрані з різних орд і підкріплені руською, а також литовською допомогою, з ханами Ногаєм і Телебугою вторглися до Сандомирської землі (з ними також були рідний брат Василько й Роман з Левом, сини руського короля Данила). І коли переправилися через Віслу по кризі, несподівано й раптово полонили велику кількість людей, а інших помордували; спалили Завихвостський монастир, який нещодавно збудував Болеслав Сором'язливий, віддавши черницям 20 фільварків, також другий — на Лисій горі — Святого хреста, і сандомирське місто. Потім цілу ніч і день сильним штурмом здобували замок, в якому зачинилися вся сандомирська шляхта, пани й громада з жінками, дітьми та майном, але даремно, бо поляки хоробро боронилися з мурів. Побачивши це, руські князі Василько і Лев з Романом Даниловичі, намагаючись допомогти татарам у жорстокості над християнами, прийшли й намовили через хитрі переговори сандомирського воєводу й старосту Петра з Крампеї та його брата Збіґнева, щоб татарам радше підкорилися і відкупилися малою даниною, ніж мали б марно всі із замком загинути від жорстокої поганської шаблі, і зобов'язалися листами зберегти в тому свою вірність, гарантуючи їхню безпеку своєю обіцянкою, крім того, послали їм свою грамоту й від ханів на кілька днів перемир'я. А коли Петро Крампа з братом Збіґневом і найвизначніша шляхта на їхнє зрадливе слово вийшли із замку, і згадані князі привели їх до самих наметів ханів, і вони віддали їм честь, клякаючи на коліна (як прийнято у поган), одразу погани почали мордувати тих, котрі клячали й просили миру, і, здерши одяг, повбивали, а тоді відразу з великим криком раптово звідусіль штурмом здобули замок, коли відпочивало втомлене польське лицарство і не сподівалося зради у встановленому руськими князями

Татарська зрада та жорстокість

перемир'ї. Там усю ту велику кількість християн, крім вродливих дівчат і жінок, жорстоко порубали і помордували так, що тепла кров, від якої розтопився сніг, струмками текла із замку до Вісли, решту громади вигнавши групами, потопили у Віслі, і погани, запаливши замок та набравши чимало здобичі, відразу, не гаючись, стрімким рухом прибули до Кракова під проводом руських князів і спалили порожнє місто, порубали хворих і жебраків. Бо князь Болеслав, почувши, що татари здобули Сандомир, утік з жінкою до Угорщини. А інша велика кількість людей частково сховалася в лісах, частково боронилася із замків і фортець. Також краківський замок боронив воєвода Клімунт. А татари без відсічі мечем і вогнем аж до Битомських гір Опольського князівства спустошили все вшир і вздовж і на третьому місяці від свого приходу, обтяжені величезною здобиччю й невільниками, повернулися на Русь, а литва також — до своїх лісових вертепів. Діялося те 1260 року, як пише Кромер (кн. 9), хоча Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 44, с. 144) згадують ту поразку й зруйнування Сандомира під попереднім — 1259 роком. Але як свідчить той же Меховіта, і Кромер так уважає, татари в той час двічі приходили до Польщі: вперше — узимку після св. Андрія 1259 року, а другий раз — улітку 1260-го, у червні. Це виявляється з великих відпустів, якими наділив поляків папа Александр IV, коли скаржилися перед ним на татарську жорстокість: кожен, хто 2 червня навідався до сандомирського костелу Діви Марії (де на цвинтарі поховані тіла християн, убитих поганами), отримує великий відпуст на кожен рік, такий, як у Римі має храм, що його називають *Санта Маріа дель Урбе*.

Татари спалили Сандомир

Татари спалили Краків

Татари аж до Битомських гір

Поляки скаржилися перед папою на татар, як хрестоносці — на литву-поган

Сандомирські відпусти

Теж у той час Михайло Палеолог повернув Греції Константинопольське кесарство, вигнавши французів з їхнім королем Балдуїном (воно було під французькою владою 58 літ або, як інші рахують, 63). (А тепер, як турки взяли Константинополь і захопили Грецьке кесарство 1453 року, тобто вже 130 літ, а жодного Палеолога не чути, який повернув би те кесарство християнам.) Негайно по тому на Люгдунському консиліумі той же кесар Палеолог відновив згоду між греками й латинниками, котра переривалася 13 разів і потім ненадовго відновлювалася.

Константинопольське кесарство — від Франції до Греції

Згода греків з латинниками

У той час деякі татарські хани в Азії прийняли християнську віру й довго вели великі війни проти сарацинів і єгиптян у Сирії та Персії, допомагаючи дружнім вірменським християнським королям. З тих татарських ханів нащадками одного, Уссан-Кассана, є персидські королі, котрі так відрізняються у вірі з турками, як греки — з нашою Римо-Католицькою Церквою, що я сам наочно бачив і зрозумів, коли часто бував 1574 року у Константинополі, Ніцені та Кальцедоні на їхніх молитвах. До того ж, перси мають пророка Гале, турки — Магомета, і через різницю у тій вірі, а не через кордони, і нині (і дай Боже, щоб довго, а нам дали спокій) ведуть між собою завзяті війни.

Татари — християни

Про війну пруссів-язичників з хрестоносцями
Року 1260

Прусський язичницький князь Гляпін

Того ж 1260 року прусси-язичники, які межували зі Жмудією, за прикладом перемоги над мазурами й хрестоносцями литовського короля Мендога, покинувши новоприйняту християнську віру, повернулися до попереднього ідолопоклонства і, вибравши собі князем якогось Гляпіна та покликавши сусідню жмудь на допомогу, всіх християн і священиків у володіннях хрестоносців і у своїх волостях жорстоко помордували, храми спалили, святощі осквернили, утвар і ризи понищили і пограбували в надвечір'я св. Матея євангеліста.

Язичницький підступ

Згодом, наступного 1261 року, християнські війська з Польського королівства та Німеччини, зібравшись з хрестоносцями, прибули до Пруссії в Натангійську землю в день Громниць очищення Діви Марії, бажаючи язичників пруссів і жмудь винищити, вибити та викорінити. Та як тільки прийшли вглиб язичницької землі, то решту війська залишили при клунках і військовому спорядженні, а самі головним загоном рухалися далі проти поган. Тим часом язичники, прусси й жмудь, проминувши велике християнське військо, непоміченими через сніг напали на тих, котрі були залишені біля клунків, і їх усіх з малими труднощами погромили й убили та розшарпали обоз із клунками. Пізніше, уповаючи на свою силу й перший успіх, напали на головне християнське військо. Сумнівна війна в запальному бою, де з обох сторін хоробро билися, тривала кілька годин, але, нарешті, через Божу кару погани здобули перемогу. Там полягли славні лицарі Шінколь, граф з Бітена, і другий граф з Рейдера, мужньо пробиваючись крізь язичницькі загони, з великою кількістю німецької шляхти. А коли своїм богам за перемогу язичницьким звичаєм приносили жертви, Гірхаса, магдебурзького шляхтича, жеребкуванням вибрали на спалення жертви, і коли двічі він був урятований деякими язичниками, котрі раніше його знали, втретє, коли на нього впав вибір, він сам добровільно віддався. І так славний лицар Гірхас у кірасі й з конем, на якому сидів, живцем був спалений як кривава язичницька жертва.

Гірхас, магдебурзький шляхтич, спалений жмуддю як жертва

А потім граф Барбойген з новим німецьким військом прибув до Пруссії на допомогу вимученим християнам і коли спустошував Самбійську та Жмудську землю вогнем і мечем, щоб помститись язичникам за вбитих християн, негайно прусси-погани зі жмуддю зібралися разом і, напавши на німецьке військо, в день св. Агнешки спіймали самого воєначальника, графа й військо християнське втретє підряд розгромили. Тоді, торжествуючи перемогу, взяли у хрестоносців замки й міста Гельсберг, Круцборк, Кенігсберг (або Крулевець), Бартенштайн, про що пишуть прусські хроніки, Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 54, с. 165) та ін.

Язичницька перемога — пруська та жмудська

Розділ четвертий

Про руйнування раз у раз Мазовії литвою і русичами Року 1262 і про страту князя Семовита

Руський король Данило, уклавши мир і союз з литовським королем Мендогом, послав з ним свого небожа Шварна (або Шварміра) на руйнування Мазовії. І так Мендог з литвою, а Шварно з руссю, з'єднавши спільно війська, через ліси й хащі вторглися тихо до Мазовії 1262 року і в надвечір'я св. Івана Хрестителя несподівано зустріли мазовецького князя Семовита зі сином Конрадом і зі всіма його придворними на фільварку Яшовську (або Яздові), де жив безпечно. Там жорстокий Шварно, небіж руського короля Данила, сам власною рукою зарубав мазовецького князя Семовита, котрий дістався йому у здобич, а з його сином Конрадом литовський король Мендог обійшовся ласкаво й залишив живим та згодом того ж року віддав його за викуп. Так русичі й литва, вшир і вздовж розпустивши загони, жорстоко спустошили бідну Мазовію, осиротілу без князя. Не маючи сили цього стерпіти, мазовецькі шляхтичі зібралися з селянством у селі Длугосьодлі і там відважно напали на литву й русичів, але хоч мужньо билися і відважно відбивали ворогів, їхньою чисельністю були розгромлені та переможені. І, торжествуючи перемогу, русичі з литвою сплюндрували всі мазовецькі землі й більшу частину Куявської землі. Потім, обтяжені незліченною кількістю невільників, майна, стад й іншої різноманітної здобичі, спаливши містечка і села з фільварками, повернулися безперешкодно до своїх країв.

Жорстокий Шварно стратив Семовита

Битва мазурів з литвою та русичами

Так, коли литва з русичами з Мазовії відійшла, на пожарище у день св. Михайла приїхав каліський князь Болеслав Пій, ублаганий просьбами княжни Гертруди, яка залишилася вдовою після загибелі мазовецького князя Семовита, зарубаного Шварном, і відразу відбудував місто й замок Плоцьк, спалений литвою, відновив, оточив й укріпив ровами й валами і віддав у руки Болеслава й Конрада, Семовитових

Плоцьк знову відбудований

синів. А литва й русичі, не зупиняючись на отриманій здобичі й першому спустошенні Мазовії, наступного року знову вторглися до оплаканої Мазовії, а коли в ній не знайшли нічого після першої руйнації, вирушили далі в край і, переправившись через Віслу, Ловицьку землю, що належала до Гнезненського архієпископства, вогнем і мечем спустошували, і з великою здобиччю, в чому їм ніхто не посмів перечити, до своїх країв, чванячись, відійшли. Надто вже задушливо й тяжко (як Кромер і Длуґош пишуть) було б від Литви не лише Мазовії, але й країнам Болеслава Сором'язливого, краківського й сандомирського князя, в той час польського монарха, якби сам Господь Бог не зволив зіслати допомогу та порятунок з неба. Бо він, змилувавшись над бідною Мазовією, навів внутрішні незгоди і домашні непорозуміння (хоча Господь Бог не є спричинником міжусобиць, як тут пише Меховіта) поміж литвою та русичами, бо Мендольфа (або Мендога), згаданого литовського короля, його небіж Стройнат (або Тройната), зазіхаючи на оволодіння Литовською землею, вбив сплячого й зарізав двох його синів Руклу й Репікасу, яких застав біля нього, а сам 1263 року захопив Велике князівство Литовське й столицю, политу дядьковою кров'ю.

Кромер. Литвини вже ставали досить небезпечними не лише для Мазовії, а й для володінь Болеслава Сором'язливого, коли б не наспіла Божа допомога і т. ін., адже [їхні] усобиці дали нам хвильку передихнути

Мендог убитий разом із синами

Але й той згаданий Тройната (або Стройнат), великий литовський князь, не був лагідним, ані більш мирним супроти християн, бо відразу на початку свого панування напав на Мазовію біля Червінська і, здобувши замок Оршимув, дорослих чоловіків порубав, а недорослу молодь спалив, лише жіночу стать з іншою здобиччю вивів до Литви. Одначе незабаром дістав заплату за свою жорстокість, бо на полюванні був спійманий Войселком (або Вольстініком), Мендоговим сином, який постригся в ченці, і родичем Теофілом (або Товцівілом), небожем того ж Мендога, і після довгих мук замордований. Про те Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 49, с. 153) та Кромер (кн. 9 і т. д.) пишуть докладно, хоч і в різних місцях. А один стародавній литовський літописець так про вбивство того Мендога, литовського короля, свою мову веде, спершу описавши, як його син Войселк (або Вольстінік) охрестився в руську віру і став ченцем: „Як тільки литовський король Мендог покинув новоприйняту християнську віру й повернувся до попередньої язичницької, не міг стерпіти тієї помилки його син Войселк, і, побачивши непостійність свого батька в римській вірі, поїхав до Галича на двір руського короля Данила та його брата Василька, які були в той час головними ворогами його батька Мендога через спір за спільні кордони. Потім там литовський королевич Войселк Мендогович, зваживши на облудність того світу й нетривку його славу, знову охрестився з римської віри в руську й пізніше прийняв монаший сан, постригшись у ченці, і прожив три роки у галицькому монастирі під зверхністю архимандрита Григорія Полоніна, у той час дуже славного благочестивістю. Згодом від того Григорія Войселк дістав благословення і намислив помандрувати до Святої гори й до Царгорода, але коли через далеку дорогу не зміг дістатися до Святої гори, повернувся на свою землю до

Стройнат знову нападає на Мазовію

Стройнат убитий

Літописи про Войселка Мендоговича

Войселків монастир

Новогродка і, збудувавши собі монастир над річкою Німаном між Литвою і Новогродком, жив там з кільканадцятьма ченцями в побожності монастирського життя. А його батько Мендог, литовський король, карав його за таке життя, але він не звертав на те уваги й мав це за гріх своєму батькові. І трапилося так, що в той час померла Мендогова жінка, за якою почав він дуже тужити, потім послав до невістки, сестри своєї жінки, котра була за Довмантом, занальщавським князем, прохаючи її, щоб приїхала відправити останні поминки за своєю сестрою на похороні за язичницьким звичаєм. І коли вона приїхала на похорон, король одразу закохався в неї і, бажаючи взяти її собі за дружину, сказав їй: „Твоя сестра, а моя жінка, вмираючи, просила мене, щоб я взяв тебе собі за дружину на її місце!" — і приневолив її жити зі собою. Почувши це, занальщавський князь Довмант був дуже опечалений тією незвичайною й неприємною звісткою і, замислюючись, як би то помститися за жіночий сором і свою легковажність, також турбувався і задумував убивство Мендога; але не міг здійснити того у відкритому бою, бо його сила була малою, а той був могутнім королем. Тоді змовився із Стройнатом (або Тройнатою), Мендоговим небожем, який у той час панував у Жмудії і також став на горло своєму дядькові; і надумали обидва, Стройнат з Довмантом, як би то вбити його.

Занальщавський князь Довмант

Те також побачиш далі між братами Наримунтом і Довмантом, другим уцянським князем

І коли Мендог усі свої литовські війська послав за Дніпро проти надбрамського князя Романа, Довмант теж як васал пішов з ними на війну, згідно з повинністю, але, дочекавшись відповідної нагоди, повернувся назад зі своїм людом, відмовившись перед Мендоговим полководцем великою і нагальною потребою. Тим підступом з'єднався з Тройнатою, котрий також мав напоготові жмудське військо; і так обидва несподівано заскочили короля Мендога, коли ще спав, і так сплячого вбили, а також двох його синів Руклу й Репікасу. Почувши про це, Войселк, третій його син, який був руським ченцем, утік до Пінська й там жив у монастирі. А Тройната почав панувати у Великому князівстві Литовському й Жмудському 1263 року від народження Господа Христа. І так скінчилося в той час Литовське королівство разом з королем Мендогом, на якому пробув 11 літ від року 1252, якого був коронований".

Великий литовський князь Тройната (або Стройнат)

А Тройната, будучи вже великим литовським князем, відправив послів до брата Товцівіла (або Теофіла), полоцького князя, прохаючи його, щоб приїхав до нього для спільної радости й віншування на новому пануванні, бажаючи також навпіл поділитися з ним Литовським князівством і майном убитого короля Мендога.

Це — згідно з літописами

А коли приїхав Товцівіл, князь з Полоцька, почав думати й радитися зі своїми русичами, як би то убити брата Стройната, щоб самому загарбати Велике князівство Литовське, порозумівшись із ченцем Войселком, Мендоговим сином, який також намовляв на те Теофіла, аби помститися своєму братові-язичникові за вбивство батька, відступаючи йому все спадкове право як християнину й братові у спільній

Полоцький боярин Прокопій перестеріг Тройнату

Теофіл убитий

Кромер (кн. 9) пише, що Стройнат руйнував Червінську землю у Мазовії, а Меховіта називає Цірнінську (кн. 3, розд. 52, с. 164)

руській вірі, коли б убив Тройнату. Потім про ту раду Товцівілів боярин Прокопій, полочанин, сповістив Тройнату, застерігаючи його, аби був обережний. Почувши це, Тройната випередив брата Теофіла й одразу вбив його і, загарбавши його Полоцьке князівство, безпечно сам володарював у Литві, Жмудії та Русі, але недовго. Бо тиранська держава, полита братською і дядьківською кров'ю, рідко буває тривалою. Бо як тільки Стройнат (або Тройната) відправив свої литовські й ятвязькі війська до Мазовії 1264 року і спустошив Червінську землю та здобув замок Ожимув, в якому всіх чоловіків помордував, як уже за Кромером (кн. 9) та Длуґошем і Меховітою докладно показано, негайно четверо вірних слуг покійного Мендога, литовського короля, заприсяглися проти Тройнати, і коли йшов він до лазні, скориставшись нагодою, вбили його, а самі втекли до ченця Войселка, Мендогового сина, до Пінська. Хоча Кромер, Длуґош і Меховіта пишуть, що його вбив на полюванні сам чернець Войселк, Мендогів син, з двоюрідним братом Теофілом — рідним братом того ж Тройнати (або Стройната).

Розділ п'ятий

Войселк (або Вольстінік), син короля Мендога, будучи спершу ченцем руського чину, з монастиря (як польський король Казимир I) обраний і піднесений на Велике князівство Литовське і Жмудське Року 1264

Коли так ті жорстокі вбивства й внутрішні незгоди литовських князів тривожили Руську, Жмудську й Литовську державу, загрожуючи великими й майже певними небезпеками раніше процвітаючій у хоробрості та щасті державі — Великому князівству Литовському, побачили пани, від яких залежали порядок і збереження державу, що без єдиного справжнього вождя і верховного урядника така велика держава, оточена головними ворогами — прусськими й ліфляндськими хрестоносцями, а також руссю, не може зберегти свою цілісність. Тож, присмиривши і припинивши між собою чвари, з'їхалися до Кернова, де всі радилися одностайно про вибір і призначення на Велике князівство ченця Войселка, Мендогового сина, який у той час після смерти батька жив у пінському монастирі. Але жмудь і ятвяги, які допомагали Тройнаті (або Стройнатові) і Довмантові у вбивстві литовського короля Мендога, його батька, були проти того, побоюючись, аби він не мстився за жорстоку батьківську смерть. А русичі, які були підкорені литовськими князями Скірмунтом, Ердівілом, Альгімунтом і Рінгольтом, Мендоговим батьком, і здавна приведені до послуху литві та єдности з нею, як полочани, новогродці, гродненці, підляшці і мозерчани, одностайно погодилися на котрого-небудь із синів руського короля Данила — або на Лева, або на Романа, а інші — на Шварна (або Шварміра), Данилового небожа, який тоді у Дорогичині мав свою столицю і з убитим литовським королем Мендогом перебував у великій дружбі, бо спільними силами проти кожного ворога звикли обидва воювати.

З'їзд у Кернові

Суперечки про вибір великого литовського князя

Оскільки ті згадані руські князі були хоробрі, до того ж, звідусіль сусідили з литвою, то радили, аби на Велике князівство Литовське хто-небудь із них був покликаний. Але всі литовські пани, князі й бояри не дозволили і слова мовити про те, боронячи і нагадуючи про шляхетність, славу й первородну властивість свого народу, котрий, починаючи від римських вельмож Палемона й Дорспрунга, які поселилися в тих північних країнах, занесені дивним Господнім велінням з Італії, та заклали основу Литовської держави, ніколи сторонніх володарів над собою не мали й не знали і, навпаки, ще на руські князівства литва і жмудь ставила синів литовських князів, як-от Ердзівіла — на Новогродське й Підляське, Мінгайла й Гінвіла — на Полоцьке, Скірмунта — на Луцьке, Карачевське, Турівське, Стародубське і Чернігівське, також Пісімунта, Тройнату, Альгімунта і Мендогового батька Рінгольта, литовського короля, які самі зі своїми нащадками своєю литовською і жмудською хоробрістю розширили свою владу в Русі. А якби котрогось зі синів руського короля Данила поставили на Велике князівство Литовське, тоді б русич був більш прихильний до руського народу, через що Литва була б перетворена з великої держави в малий повіт або якесь удільне князівство, згодом у руське володіння, тому більш справедливо, корисно й славно буде Войселка (або Вольстініка), Мендогового сина, як справжнього й єдиного спадкоємця взяти з пінського монастиря або й силою вирвати, якби у тому була потреба,— радили,— і піднести на Велике князівство Литовське та згідливо посадити на спадковому престолі, не шукаючи в сторонніх і чужих народів того, що вдома могли легко мати з більшою славою і користю.

Розвага у виборах давньої Литви та Жмудії

Тоді відразу литовські пани відправили до Войселка послів від імени всього поспільства й литовських бояр, закликаючи його та прохаючи на батьківську державу. Той, хоча довго відмовлявся покликанням Бога на інший стан, тобто духовний, ще й до того чернечий, проте схвильований раптовою потребою і переможений думкою про можливу загибель батьківщини через внутрішні незгоди, і влагіднений чемними просьбами підданих, виїхав з пінського монастиря до Новогродка, а потім, зібравшись із новогродцями, з княжим почтом вирушив до Кернова, де всі пани, бояри й поспільство прийняли його з великою веселістю і радісним „Ладо, ладо!!!“ — співаючи і плескаючи в долоні, та посадили на престолі Великого князівства Литовського, Жмудського, Новогродського, Полоцького й Курляндського, зі звичними церемоніями, з мечем і в княжій шапці.

Чернець Войселк обраний на Велике князівство

І отримавши вже по-справжньому батьківську державу, Войселк побожно зберігав грецький чернечий сан, бо завжди зверху на княжому одязі носив чорну рясу, як це також робив Мешків син Казимир, внук першого польського короля Болеслава Хороброго, коли теж був приведений з монастирських стін на батьківське Польське королівство. Але Вольстінік відрізнявся від нього побожністю, бо Казимир, який одяг носив зверху, такими ж чеснотами був оздоблений і зсередини, до

піднесення занепалої Корони озброєний святою побожністю. А Войселк зверху носив овече одіяння, а внутрі його таївся хижий вовк, бо відразу на початку панування помордував багато жмудських, ятвязьких і литовських панів, щоб помститися за вбивство батька Мендога, а інші втікали, як від Нерона, а він роздавав їхні маєтності своїм дворянам і таким переслідуванням внутрішніх ворогів і грабунком підданих зібрав великі скарби, з якими пізніше воював проти руського королевича Лева Даниловича, володимирського князя, за спільні литовські кордони. А з дроїцьким князем Шварном, Даниловим небожем, завів велику дружбу, й обидва спільними силами нападали на Польщу — аж до Ільжі, воюючи проти польського монарха Болеслава Сором'язливого, краківського й сандомирського князя, спалили всі волості вшир і вздовж та зруйнували місто Ільжу. Також постійно посилали до Мазовії й Люблінської землі ятвягів, хиже козацтво, яких того ж року Болеслав Сором'язливий розгромив і викорінив з Підляшшя.

Жорстокість ченця Войселка

Войселк сплюндрував Польщу аж до Ільжі

Про цілковиту поразку ятвягів, литовських побратимів, від поляків на Підляшші Року 1264

Що то був за народ ці ятвяги і яку мову, звичаї та спосіб життя мав, то ми вже розгорнуто й переконливо показали в описі руських діянь, як їх колись розгромив Ярослав Святополкович, київський і володимирський князь, 1113 року від Христа, що знайдеш раніше, якщо захочеш. Теж проти тих ятвягів польський монарх Болеслав, названий Пудікус, або Сором'язливий, зібрав загальне ополчення Польської землі, спонуканий справедливим гнівом за їхні часті грабіжницькі напади й спустошення його земель.

Так тоді, почувши про внутрішні чвари руських і литовських князів, 1264 року від Господа Христа Болеслав з великими силами, вишикувавши польські війська під Завихвостом, вирушив на Підляшшя, обачно командуючи й порядкуючи. Бо він так розумів (що і сталося), що ятвяги, котрі як до перемоги, так і до хороброї смерти завзяті, мають дати йому бій, бо хоч би й програли, але на очах не допустять руйнувати свої краї, і в цій своїй думці про ятвязьку хоробрість Болеслав не помилився. Як тільки ввійшов у їхні землі 22 червня, одразу ж уся тьма того поганства з Коматом (або Конатом — за Кромером), готова до відсічі і заледве спостережена польською сторожею, коли сходило сонце, напала на польські обози — із завзятою відвагою і веселою, як на бенкет, радістю, запальним і поспішним розгоном. Побачивши це, Болеслав вивів польські загони, вишикувані проти них. З обох сторін билися шалено, дерлися одні з другими зі сліпою і запальною завзятою жадобою так, що кілька годин з сумнівною перемогою і взаємною хоробрістю тривала битва. Пізніше, коли поляки стали перемагати кількістю і закололи князя Комата (який попереду сам бився), щойно тоді ятвяги почали

Відвага ятвягів та їхня битва з поляками

Князь Комат убитий

Ятвяги розгромлені

приставати, одначе жоден з них не відступив з місця, аж усі до одного, хоробро б'ючись з поляками, даючи нерівну відсіч завзятою відвагою, полягли на полі бою, не без помсти за свою смерть. У цьому їх можна порівняти із сабінами, самнітами, веєнтами, еквами, кампанами, карфагенцями, спартанцями *при Термопілах* й іншими різними народами, яких Лівій з римлянами і Трог та інші описали хоробрими за волю до битви і, мабуть, удвічі вище за них у лицарських доблестях мають бути поставлені. Бо ті часом, мало не всі загнані в ярмо, римлян визнавали над собою переможцями, а часом програні битви (зберігши втечею своє життя) поправляли і відновлювали, а литовські ятвяги своїї вольності та свободу батьківщини відразу хороброю смертю як мужні мужі підтверджували. Бо, як свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 45, с. 145) і Кромер (кн. 9), *вони не мали звички ні відступати під час битви, ні виходити з бою, навіть нерівного, ні показувати спину*, ані втікати чи п'ятами накивати на війні, ані також у битві, хоч бачили її програною, не звикли зволікати або від неї відмовлятися. Через ту впертість у тій війні були винищені поляками майже дощенту, особливо бояри або шляхта, та й селянства мало що залишилося з них. Вони потім змішалися з литвою, тож сьогодні ім'я ятвягів не дуже відоме. Їхні залишки Болеслав змусив прийняти християнську віру, бо хто не погоджувався охреститися, того страчували. А щоб безлюдною не зосталася їхня країна, Підляшшя заселив мазурами й поляками, з якими згодом змішалися русичі (через сусідство). Домігся також новоохрещеним ятвягам Болеслав Пудікус у папи Александра IV привілею, щоб був встановлений новий єпископ, однак те не завершилося успіхом, хоч папа писав у тій справі до гнєзненського архиєпископа (цей лист Длуґош подав у своїй хроніці). Решту про тих ятвягів, як я вже зазначив, читай у руській історії.

Нові поселення на Підляшші

Комета

Того ж року над Польщею впродовж трьох місяців було видно страшну комету, після якої прийшов мор на всяку худобу. Також у Пруссії хрестоносці язичниками пруссами, жмуддю, курляндцями та литвою майже всі були розгромлені й мало не винищені дощенту, бо втратили і маґістра Гельмерика, і великого маршала Теодорика в програній битві, де полягли найкращі війська Німецької імперії.

Убитий прусський маґістр Гельмерик

Розділ шостий

Про Шварнове вторгнення з руссю до Польщі та поразку від поляків Року 1265

1265 року Шварно (або Швармір), дорогичинський і луцький князь, з Войселком, великим литовським і жмудським князем, зібрав війська проти польського монарха Болеслава Пудіка, бажаючи помститися за зруйнування Підляшшя і поразку ятвягів. І так з великими силами спочатку вторглися до Сандомирської землі, спалюючи й руйнуючи все, що трапилося на шляху. Але шляхта і сандомирські пани, не порадившись з монархом Болеславом, також поспільство, понад їхню надію, неначе на сполох зібралися докупи і, наскакуючи на русичів у різних рейдах по вузьких закутках, з визначною перемогою розгромили, побили і спійманих пов'язали, і свою щедру здобич відібрали, тож Шварно з русичами й Войселк з литвою ледве вивезли мило, покинувши обози.

Длугош і Меховіта (кн. 3, розд. 45, с. 145), Кромер (кн. 9) та ін.

Русичі й литва розгромлені поляками

А 1266 року руський король Данило Романович, двічі коронований від папського імені (раз — у Києві, вдруге — у Дорогичині), віровідступник від Римської Церкви, як зве його Меховіта (кн. 3, с. 168), предок князів Острозьких, завершив своє життя, залишивши синів Лева й Романа.

Король Данило помер

Того ж року польський монарх Болеслав Сором'язливий, помітивши по смерті Данила чвари в Русі, задумав помститися за свої кривди і вбивство мазовецького князя Семовита дорогичинському князю Шварнові. Вирушив тої зими, наказавши всім збиратися для рекрутського набору й воєнного впорядкування до містечка Ропчиців. Усе військове командування і зверхність доручив краківському воєводі Петрові, а сам Болеслав з жінкою Кінгою постійно молився, віддаючи військо своє під опіку Господа Бога. А воєвода Петро, прийнявши командування над військом, вирушив прямо у ворожий край, але командував обачно, розумно й передбачливо, діяв обережно, в усі сторони розсилав сторожу й розвідників, і природне місцерозташування табору вибирав над водами, у рейд за харчами, пашею і дровами не пускав і не посилав

Польський Болеслав — проти русичів

Дії досвідченого полководця у ворожій землі

кого-небудь з обозів, лише з надійною охороною озброєного лицарства, знаючи, що з хитрим ворогом почав гру. Не так уже й далеко у ворожу землю зайшли поляки, як раптом величезні загони князя Шварна з великим руським і литовським військом і татарською підмогою з'явилися на полі, яке називають П'ята, і розташувалися табором недалеко від польського війська, проте того дня поляки стояли спокійно. Вранці 19 червня, в суботній день святих мучеників Протасія і Гервасія (також того дня, але ще 1205 року Романа, діда того Шварна, Данилового батька, біля Завихвоста поляки розгромили й убили, як про те сказано раніше), воєвода Петро вивів поляків, вишикуваних до бою, нагадавши їм, що той день повинен бути щасливим, як і для їхніх предків у боротьбі з тим же ворогом. Шварно теж не уникав битви, а поляки спершу здалеку почали стріляти з баліст у русичів, а русичі з литвою й татарами — з луків, та позаяк русичам щастя і перемога легше давалися (бо заки поляк раз важелем натягнув балісту, один русич швидкими стрілами вже зранив кільканадцять), тому поляки з великим розгоном напали раптово на ворожі загони і зблизька били русичів списами, рогатинами й мечами, через що їхні справи покращилися. Русичі відступають, поляки нападають на них, сам Шварно намагався знову битву наладнати, але, побачивши, що даремно, відпустив коневі уздечки й утік за іншими, і щойно тут усе руське військо відступило. Один загін, утікаючи, заступає дорогу й заважає іншому, всяко змішалися різні ряди, поляки рубають і заколюють утікачів, багатьох їх, котрі кинули зброю, хапають, в'яжуть, топлять, ведуть на мотузках. Отак поляки здобули цілковиту славну перемогу і, розібравши багаті й наповнені ворожі обози й широко спустошивши руські волості, переможцями повернулися до Польщі, обтяжені різноманітною здобиччю. І так руські сили з їхніми гордими намірами тією поразкою були зламані, що потім упродовж багатьох років не сміли нічого ворожого задумувати проти поляків. Про це пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 45), Кромер (кн. 9) та ін.

Поле П'ята

Кромер: „Які зручнішою зброєю поранили багатьох поляків"

Битва поляків з русичами

Шварно втік з поля бою

Проте литва того ж року, щоб помститися за поразку русичів, зібралася з язичниками пруссами, з якими напала на бідну Мазовію і її спустошила, а Болеслав і Конрад, мазовецькі князі, лише ледве оборонили замки.

У той же час, коли помер папа на ім'я Клеменс IV, славний благочестивістю життя, папська столиця була порожньою протягом трьох років через кардинальську незгоду.

Кромер. Цього року Мазовія знову була сплюндрована литвинами і прусаками

Литва нападає на Мазовію

Про вбивство Войселка Мендоговича, королевича і великого литовського князя, руським королевичем Левом Даниловичем Року 1267

Після смерти руського короля Данила, коли почалися чималі чвари між руськими князями та його синами щодо зверхности монархії,

також Войселк, великий литовський і жмудський князь, скориставшись нагодою, у міжкоролів'ї взяв і загарбав кілька руських замків і, зібравши військо з литви, жмуді та залишків ятвягів, вирушив на Волинь, бажаючи відібрати Володимир у руського королевича Лева Даниловича. Але князь Лев, мудро уникаючи війни з Войселком, особливо в тривожному після щойно померлого батька безкоролів'ї, пішов на компроміс, удавшись до справедливої угоди про встановлення спільних кордонів з литовським князем Войселком, який уперто домагався від Руси всієї Волині. Тоді Войселк розпустив військо, визначивши час на розмову з Левовими родичами, які, запобігаючи небезпечній війні, з'їхалися до Володимира: галицький князь Василько, брат покійного Данила й рідний Левів дядько, Шварно (дорогичинський) й інші руські князі. Також Войселко, великий литовський князь, приїхав у визначений час до Вровська в монастир св. Данила, в якому раніше був ченцем. Там же стояв довгий час, розташувавшись табором зі своїми панами, князями й литовськими боярами, чекаючи приїзду руських князів для компромісу й угоди про встановлення кордонів. Проте володимирський князь Лев Данилович, удаючись до хитрого підступу київського і володимирського монарха Ярополка, свого предка, який колись підступно розгромив непереможного польського короля Болеслава Кривоустого під Галичем 1139 року, що раніше докладно показано, задумав заманити Войселка глибше в Руський край, щоб легше було переламати його через коліно. Тоді послав до нього у Вровськ дядька — галицького князя Василька, і двоюрідного брата Шварна, прохаючи, щоб приїхав до Володимира безпечно зі своїми литовськими радами для дружньої розмови. Довго не згоджувався на це Войселко з литовськими панами, не довіряючи Левові, бо віддавна перебували між собою у ворожнечі, і теж хотів, аби Лев приїхав до нього у вровський монастир, якщо має потребу, де проходять кордони як Литви, так і Руси. Та коли Шварно і галицький князь Василько запевнили Войселка у своїй вірності і пообіцяли безпеку, піддався на намову і поїхав з ними до Володимира, де прийняв його Лев з братом Романом у недільний день чемно, з фальшивою приязню (а в серці — гадина).

Войселк — до Руси з литовським військом

Хитрість Лева

З'їзд руських князів у Володимирі для угоди з Войселком

Про це Вінцентій Кадлубек, Длугош, Меховіта (кн. 3, розд. 14, с. 81), Кромер (кн. 6), Бельський і наша хроніка

Поселився Войселк зі своєю литвою в монастирі св. Михайла Великого. Наступного дня, відразу після обмови, всіх тих князів запросив на обід руський пан Марколт Немчин, який був верховним урядником і дорадником у померлого руського короля Данила. Там же були всі веселі, і з добрим наміром, підпивши, галицький князь Василько (як свідчить літописець) поїхав до своєї оселі, також Войселко, великий литовський князь, до монастиря св. Михайла, своєї оселі, поїхав з литвою безпечно. А потім володимирський князь Лев Данилович приїхав до нього п'яний у монастир і викликав його зі світлиці або спальні, промовляючи товариським звичаєм: „Напиймося ще, куме!" (бо в той час у Марколта Немчина покумилися, начебто для більшої, а насправді зрадливої приязні). І як тільки безпечно вийшов до нього п'яний Войселк

Таким чином спіймали і польського короля Болеслава, і Кейстута Ягайла та багатьох інших князів і гетьманів

Стережися і карайся чужою пригодою

зі світлиці, не сподіваючись зради, відразу Лев почав закидати йому в очі про жорстокості його батька Мендога, які той чинив над руськими землями, також те, що і він лакомо й несправедливо захопив кілька його батьківських замків. А потому з великою запальністю, наказавши своїм слугам оточити його, сам шаблею розтяв йому голову, аж мозок бризнув на стіну й на слуг. Так убитого залишили в монастирі, а інших литовських панів в оселях спіймали, майно розібрали, розшарпали, власних Войселкових придворних, які не сподівалися такої чести, теж п'яних порубали, а інших посадили у володимирському замку. І таким чином Лев учинив кінець війни з Литвою. А галицький князь Василько, Левів дядько, з дорогичинським князем Шварном, переконуючи себе, що не були винні у Войселковій смерті, хоч самі, на своє слово, виманили з вровського монастиря, переживали те з великим жалем, уважаючи те за вічний сором і ганьбу руського народу, що такий видатний князь проти права всіх народів, через те, що вони зламали приречення вірности, був убитий. Там же у згаданому монастирі св. Михайла Великого у Володимирі поховали князя з великими почестями [...] Про це згадують литовський і руський літопис, також Меховіта (кн. 3, розд. 49, с. 153), Кромер (кн. 9) та ін.

Великий литовський князь Войселк жорстоко вбитий Левом Даниловичем. От тобі й честь, і розмова

Войселків похорон

На тому вбитому Войселкові, Мендоговому синові (якого спіткала однакова смерть з батьком), королевичу й великому литовському, новогродському, полоцькому й жмудському князю закінчився рід римського князя Палемона герба Колумни. А литовський престіл перенесений удруге до Китаврів Дорспрунговичів (тих же нащадків римських князів, але з іншого роду) і на нього був обраний Свінторог Утенуссович.

А Лев Данилович, убивши Войселка, здобув велику славу й любов у своїх русичів і без боязні, безпечно, широко й вельможно панував сам у руських князівствах: Підляському, Волинському, Київському, Звенигородському, Підгірському (де й Львів, місто славне з двома замками, заснував від свого імені) і Галицькому, після смерти свого дядька Василька, Данилового брата, зі своїм братом Романом. А це предки князів Острозьких і Заславських.

Львів — засноване місто

Розділ сьомий

Свінторог Утенуссович герба Китавр обраний на Велике князівство Литовське Року 1268

Коли так через внутрішні незгоди й шкідливі домашні чвари литовських князів був убитий король Мендог небожем Стройнатом, Стройнат також убив брата Товцівіла полоцького (через Войселка або з його намови), а Войселк, згубивши багато литовських панів, був убитий Левом Даниловичем, Велике князівство Литовське ставало схоже на Волоське господарство, але Литва вчасно запобігла тому, побачивши, що Річ Посполита занепадає. Бо відразу, не чекаючи, щоб застарілося безкоролів'я, вибирали собі самодержавців або великих князів з власного народу з належною і похвальною обережністю (хоча тоді були ще простими неосвіченими язичниками). Так у той час, оплакавши за язичницьким звичаєм печально замордованого свого великого князя Войселка Мендоговича, з'їхалися всі до Кернова, де після короткої ради одностайно обрали на Велике князівство Литовське й Новогродське жмудського князя Свінторога Утенуссовича герба Китавр, який, тоді вже у похилому віці, був одним-єдиним нащадком римських князів Юліана Дорспрунга й Проспера Цезаріна, й Гектора (герба Троянди), які в ті жмудські й литовські північні краї разом з Публієм Палемоном (або Лібоном) були занесені морем, за дивним Божим велінням, як про те сказано раніше. А Свінторог у той час уже мав 96 літ, коли був обраний на Велике князівство Литовське.

Передбачливість і порядок давньої Литви

1269 року, коли не згоджувався зі шляхтою та своїм лицарством Земислав, куявський і ленчицький князь,— настільки, що з підданими пан, а піддані зі своїм суворим паном вели внутрішні чвари, обороняючи вольності, негайно зібралася литва, хоча її не просили на примирення, і прямо через Мазовію та прусські кордони прибула до Куявської землі та, набравши людей і майна, з великою користю та здобиччю повернулася до Литви. Про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 9), Меховіта (кн. 3, розд. 56, с. 170) та ін.

Литва зруйнувала Куявську землю

Чуда на небі

Того ж 1269 року дивні чуда з'явилися в Польщі: на хмарах бачили велике і грізне військо, яке билося, і було чути брязкіт зброї. А потім, наступного 1270 року, 20 січня в Краківській землі в селі Накель 36 живих дітей в одних пологах народила шляхетна Маргарита, жінка графа Віробослава (вони того ж дня померли).

36 дітей в одних пологах

Згодом ще одна, на ім'я Цехна, також в одних пологах народила 60 дітей. Проте Авіценна в книгах про тварин пише, що одна жінка відразу народила 78 дітей; також *Альберт Великий у кн. 9 „Історії тварин"* стверджує, що одна жінка в Німецькій землі в одних пологах мала півтори сотні дітей, але недоношених і мертвих, кожне з яких не було більше, як малий палець на чоловічій руці.

60 дітей разом

78 дітей разом

150 дітей разом

Також Юлій Солін Полігістор (розд. 3) пише, що в Римі, за панування кесаря Авґуста, одна селянка на ім'я Фавста за одним разом народила четверо живих близнят: двох хлопчиків і двох дівчаток.

Юлій Солін Полігістор (розд. 3)

Того ж 1270 року біля Каліша народилося теля з сімома ногами та двома головами з собачими зубами, з яких одна голова була на своєму природному місці, а друга — біля хвоста; стерва його ані собаки, ані птахи не посміли торкатися.

Дивне теля

Того ж року в сілезьких ріках Одрі й Осі впродовж трьох днів плила кривава вода, а в селі Михалові три дні йшов кривавий дощ.

Криваві вода й дощ

Також, починаючи від 20 червня аж до середини серпня, йшов шалений дощ без упину день і ніч і, коли наповнилися ріки, затопили села, двори й містечка, які лежали на низинних полях,— так, що з води виглядали лише верхи будівель.

Про це Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 56, с. 170), Кромер (кн. 9) та ін.

А Вісла і Нарва повивертали все, що тільки було над ними, й шаленою повінню знищили ріллю, через що пізніше настали дорожнеча й великий голод. Але повернімось до литовських справ.

Великий литовський князь Свінторог Утенуссович, уже в похилому віці, маючи спокій від прусських хрестоносців, які в той час клопоталися більше пруссами-язичниками, спокійно в Литві панував, а потім сина Гермонта, жмудського князя, за свого життя на Велике князівство Литовське панам і боярам доручив і призначив, щоб його за пана собі вчасно обрали. І коли випадково зі згаданим своїм сином Гермонтом великий литовський князь Свінторог їхав на полювання, сподобалося йому місце в пущі, дуже гарне, між горами, де ріка Вільна впадає у Вілію, тоді попросив свого сина Гермонта, наказуючи йому, щоб у тому місці і між тими ріками після його смерти спалив його тіло, за звичаєм язичницького похорону, і щоб пізніше не деінде, лише на тому єдиному місці спалювали тіла інших литовських князів, також найвизначніших панів і бояр та відправляли похорон (бо раніше мертвих спалювали на тому місці, де хто помер). Невдовзі також Свінторог Утенуссович закінчив своє життя в Новогродку, залишивши сина Гермонта на Литовському князівстві, проживши 98 літ, а на Литовському князівстві — лише два роки.

Визначено місце спалювання трупів найвидатніших

Гермонт Свінторогович, великий литовський, руський і жмудський князь
Року 1271

Гермонт, ще за батькового життя будучи обраний на Велике князівство Литовське, Руське і Жмудське за спільною згодою всіх станів, після батькової смерти 1272 року в Кернові був посаджений на престіл у княжій шапці, згідно з давноприйнятим звичаєм, переданим від предків. Згодом, виконуючи заповіт і батьківську волю, заклав і зробив велике паленище між горами на тому місці, де ріка Вільна у Вілію впадає, всі навколишні ліси наказавши вирубати й упорядкувати широку площу, посвятив те місце зі своїми ворожбитами за язичницьким звичаєм, повбивавши багато різної худоби в жертву своїм богам. Там же спочатку спалив тіло свого батька Свінторога Утенуссовича, згідно зі звичаєм, спорядивши його в зброю та щонайдорожчі шати і шаблю, сагайдак, рогатину. Разом з ним спалили по парі хортів з цуценятами, яструба, сокола і живого коня, на якому сам їздив і слугу або його улюбленця, найвірнішого і наймилішого, наклавши велику купу дубових і соснових дров. Пани й бояри, стоячи навколо, кидали у вогонь кігті рисі і ведмедя, тому що вірили, що в судний день, на який усі померлі мали бути знову повернені до життя, якийсь один бог (якого не знали, лише вірили в нього), всемогутній і найбільший серед усіх інших богів, мав судити всіх людей за добрі й злі справи, сидячи на високій і крутій горі, на котру, як вірили, важко вилізти без рисячих або ведмежих кігтів. Але про те вже досить докладно було сказано в описі розмаїтих ідолопоклонств — руського, польського і литовського. Таким тоді способом Свінторога, батька великого литовського князя, син Гермонт відправив на той світ через вогонь, а зібрані кістки поклали в закриту труну й потім на тому місці насипали високу могилу.

Паленище трупів між Вільною і Вілією

Литовські ворожбити (як у римлян — *фламіни й авгури)*

Похорон Свінторога

Навряд, чи хтось хотів би бути його улюбленцем

Так вірили у того бога, як *афіняни — невідомому богові*

Віра давньої литви в судний день

А той спосіб і звичай спалювання трупів, замість поховання, очевидно, литва перейняла від Палемона (або Лібона) та інших в ті краї занесених римлян, котрі також звикли спалювати трупи померлих. А римляни й інші італійці дотримувалися того звичаю, перейнявши його від Енея Троянського. Бо і троянці, і всі греки завжди спалювали своїх покійників. Про це знайдеш у Вергілія в *„Енеїді“, [кн.] 6 і т. д.*, де починає: *„Йдуть до старезного гаю, у захистки дикого звіра і т. ін.“**, і в Теренція, Лівія, Овідія та ін. А Гомер такими прекрасними словами описує похорон Патрокла, Ахіллесового коханця, вбитого Гектором („Іліада“, кн. 23):

Теренцій в „Андрії“

Розміри вогнища

Тільки лишилися ті, що ховали, й усі поскладали
Дрова — у стос, по сто ступнів завдовжки вони і завширшки,
Й в тузі сердечній на вогнище мертвого зверху поклали.

Цього також дотримувалися литвини, коли побиту худобу спалювали з трупом

---

* Переклад Миколи Зерова.

Жирних багато овець і повільних биків круторогих
Ріжучи біля вогню, вони білували. А знявши
Жир з них, Патрокла Ахілл обіклав ним, душею могутній,
Від голови аж до п'ят, тут же кинув і туші обдерті.
Порозставляв він і дзбани з оливою й медом дворучні, — І мед лили на вогонь, і топили
Їх прихиливши до мар. Крутошиїх аж четверо коней
Тяжко зітхаючи, вправно поклав він в огонь пломенистий. — Добірні коні
Дев'ять собак від столу Ахілла-вождя годувалось, — Пара хортів
Двох з-поміж них забивши, також він на вогнище кинув;
Воїв дванадцять троянських одважних, душею могутніх, — Те все також чинила литва, коли часто в жертву спалювала хрестоносців разом зі своїми вбитими
Гострою міддю зарізав, лихе учиняючи діло.
Давши на них випасатися полум'я силі залізній,
Сам заридав і крізь сльози товариша любого кликав:
„Радуйся, друже Патрокле, у темній оселі Аїда!
Все я для тебе роблю, що тобі обіцяв я раніше.
Воїв троянських дванадцять одважних, душею могутніх,
*Разом з тобою вогонь пожере"**.

А Гекторів похорон так зобразив печальним віршем:

Мовив він так. І у повози мулів вони із волами — *Тобто батько Пріам*
Позапрягали і швидкоусі перед містом зібрались.
Дев'ять без спочину днів вони дрова возили до міста,
Лиш на десятий, коли заясніла зоря світлодайна, — *Вергілій: „Йдуть до старезного гаю і т. ін."*
Винесли з тужним риданням одважного Гектора тіло
І, на багаття зверху поклавши, вогонь розпалили.
Ледве з досвітньої мли розоперста Еос заясніла,
Стали до вогнища Гектора славного сходитись люди.
А як усі вже зійшлись і громада зібралась велика,
Спершу іскристим вином залили вони всюди багаття, — А литва — медом
Де ще трималася сила вогню. Лише після того
Білії кості брати його й друзі в журбі позбирали — А в Литві — добірним дубом
З попелу, й сльози рясні із лиць у них бігли струмками.
Кості зібравши усі, пурпуровим м'яким покривалом
Їх огорнули, й тоді, в золотую поклавши їх урну,
Разом до ями глибокої все опустили, й до неї
*Зверху багато каміння великого щільно наклали**.

А тут саме грецькі і троянські похорони збігаються з литовськими, що я також в інших книгах, які маю про те віршами видати, саме за Гомером вірш віршем виразив.

Також того ж звичаю спалювання трупів дотримувалися римляни. Про це, пропускаючи інших істориків, Сервій Сульпітій пише до

---

* Переклад Бориса Тена.

Ціцерона у *кн. 4 „Листів до близьких"* про похорон Марка Марцелла, славного римського патриція, зрадою вбитого в Афінах Магієм Хілоном, такими словами: „В Афінському місті ми не могли допроситися місця для похорону, бо ж цього раніше нікому не дозволяли, однак в якій школі або колегіумі ми захотіли, там дозволили б нам його поховати..." *„Ми вибрали місце в найшляхетнішій школі світу — Академії, і там його спалили і т. ін."* „Ми ж вибрали,— розповідає,— місце в найславнішій у всьому світі школі — в Академії, і там його спалили" А потім старалися, щоб йому на тому самому місці мармуровий гріб афіняни поставили. Це знайдеш у багатьох місцях у римських і грецьких історіях та ін.

Листи до близьких (кн. 4)

Я сам теж бачив у Константинополі, Ніцені, Кальцедоні та Сілібрії дуже багато старовинних колон або стовпів з мармуру, високо вимурованих, на яких ще тепер лежать мармурові округлі труни або скрині, в яких захований попіл спалених тіл грецьких князів і видатних людей, і написи на тих же стовпах, або епітафії, кожен може прочитати, бо складені віршем по-грецьки й по-латині.

У Фракії та Болгарії ми також дуже часто бачили високі могили з тесаного каменя, а інші — висипані на кшталт великих гір, в яких лежать тіла хоробрих князів, про доблесть котрих ще й сьогодні розповідають серби, пригравакючи на скрипці (їхнє життя і нам оспівували). Так також і литва, за прикладом інших язичницьких народів, вогнем справляла похорон своїм князям на тому місці, де Вільна у Вілію впадає і де спочатку спалили Свінторога,— найвизначніших панів там же палили аж до Ягайлових часів і звали те місце іменем свого князя Свінторога, раніше спаленого на ньому. А щоб ті палениша були більш важливими й священними, князь Гермонт встановив і запровадив на тому місці священиків і ворожбитів, котрі відправляли молитви й жертви богам. Також вічний вогонь з дубових дров завжди вдень і вночі горів на тому попелищі на хвалу богові Перунові, який володів громами, блискавками й вогнем. А якби через недбальство жерців або слуг, призначених для тієї справи, коли-небудь погас вогонь, тоді такі без жодного милосердя, як святотатці, були б спалені на вогні, як про те сказано в описі литовських язичницьких богів.

1574 року

Попелище Свінторога, де сьогодні Вільно

Створення язичницьких молитов

Пізніше Гермонт, утихомиривши свої кордони через союз з прусськими іліфляндськими хрестоносцями, а також з Польщею, зібрав військо зі жмуді та литви і, вторгшись на Волинь, у володіння Лева Даниловича, володимирського, київського й луцького князя, мстився йому за вбивство литовського князя Войселка, якого той убив, напавши в монастирі, як про те мовилося раніше.

Литва нападає на Волинь

Містечко Гермонти, яке згодом називали Герванти, а сьогодні Гервалти, згаданий Гермонт заснував від свого імені в Литві.

Гервалти

Потім 1273 року, як Длуґош і Кромер (кн. 9, с. 165 *другого видання*) пишуть: „Коли польський монарх Болеслав Сором'язливий розгромив бунтуючу частину своїх підданих, шляхтичів і деяких панів, які, всупе-

Болеслав Сором'язливий розгромив поль-

ських панів, які опиралися йому біля села Богучина 1273 року. 2 червня Литва спустошила Люблінський край

реч йому, обрали собі за пана опольського князя Владислава, негайно литва, почувши про ті польські заворушення, вторглася до Люблінської землі (мабуть, як здогадувалися, з допомогою краківського єпископа Павла, який, сповнений вродженої злоби, порозумівся з литвою проти свого пана Болеслава)". І так литва, спустошивши без відсічі Люблінську землю, з великою здобиччю полонений люд повела до Литви. Бо в той час сили Малої Польщі для надання порятунку були занадто ослаблені тією внутрішньою війною, коли шляхтичів-бунтівників і своїх лицарів Болеслав розгромив біля Богучина.

Кромер. Мазури по черзі спустошили поліські володіння Литви і Пруссію

Але те вторгнення до Люблінської землі не без помсти було для литви, бо коли вони плюндрували Люблінську землю, мазури з куявянами також навзаєм спустошили Підляську й Прусську землю. Тим часом язичники прусси, з'єднавшись з литвою, теж чимало накоїли — кілька разів завдали поразки хрестоносцям і, здобувши деякі їхні замки, зрівняли їх із землею. Про це свідчать Длуґош і Кромер.

Згодом, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, с. 171), прусський маґістр Генріх (маючи союз з великим литовським князем Гермонтом) підняв усі сили проти язичників пруссів, які зі жмуддю в той час плюндрували Кульмінську землю, і коли наздогнав їх під Лібавою (або Любавою), язичники, вдаючи втечу, втекли до лісу, а тоді, раптово вискочивши з лісу, напали на неповоротке й втомлене погонею військо хрестоносців, зайняте здобутою здобиччю. Убили маґістра Генріха й маршала Теодорика та, розгромивши всі німецькі загони, щедру здобич вивели до своїх земель. І хоча відразу прибули на допомогу хрестоносцям чеський король і бранденбурзький маркграф, і турінгенський ландграф, і брунсвіцький князь з великим військом проти язичників пруссів, литви й жмуді, але через зимову відлигу, нічого не вчинивши, роз'їхалися до своїх домівок, лише бранденбурзький маркграф від імени свого князівства збудував у Пруссії замок Бранденбург.

Язичницький підступ

Замок Бранденбург у Пруссії

Гермонт помер

Також Гермонт, великий литовський і жмудський князь, у той час вклонився чолом волі смерти, ступаючись з батьківської Литовської держави, на якій залишив двох синів,— князів Гілігіна і Трабуса.

Розділ восьмий

Князі Гермонтовичі: Гілігін (або Колігін) — литовський і новгродський, Трабус — жмудський Року 1275

Коли великий литовський князь Гермонт заплатив належний борг від тіла смерти, з'їхалися литовські й жмудські пани до Кернова і там з Гілігіном і Трабусом, його синами, оплакавши смерть справжнього пана, везли тіло на посвячене паленище, яке він сам заснував. Там же його, за прийнятим звичаєм, у княжих шатах, з шаблею, з конем, з найвірнішим слугою, з парою хортів і зі соколом шанобливо з великою печаллю спалили, а тоді відразу, повернувшись до Кернова, радилися про важливі справи Речі Посполитої, стурбованої княжою смертю. Там же одразу, побачивши Гілігіна і Трабуса, спадкоємних князів, які були послідовниками мужніх батьківських і дідівських доблестей, старшого Гілігіна литва обрала на Велике князівство Литовське, а молодшого Трабуса жмудь — на Жмудське князівство, і піднесли на княжий престіл, згідно зі звичаєм того часу, обом віддаючи меч і жезл у руки, щоб удома справедливо судили підданих, а мечем, щоб кордони Великого князівства Литовського й Жмудського, прадідами тією ж зброєю здобуті й зміцнені, старанно боронили та спільно братньою єдністю і любов'ю гідно поширювали.

Інавгурація литовських князів

Того ж 1275 року два чуда сталися в Краківській землі. Зубате дитя того ж дня, котрого народилося, так добре, як дорослий муж, говорило — голосно, виразно вимовляючи слова, а як тільки його охрестили, втратило зуби й мову, про що свідчать Длуґош і Меховіта *(кн. 9, с. 165 другого видання)*. Того ж року друге дитя під Краковом, заледве маючи півмісяця від народження, зрозумілою мовою надприродно пророкувало про татарський прихід до Польщі, а коли всі, дивуючись, зі страхом питали те дитя, чи також і воно боїться татар, дитя відповіло: „Звичайно, і мою голову серед інших зітнуть". Що потім і трапилося 1287 року — татари через 11 літ здійснили те пророцтво, коли Польщу вшир і вздовж сплюндрували, як про це докладніше сказано в „Польській хроніці"

Чуда у Польщі

Дитя у віці півмісяця пророкувало про татар

Не годиться мовчанкою обійти й третього дива, яке в той час явно й очевидно відбулося при багатьох людях-свідках. Один великий шляхтич у Польщі, заможний і багатий, нахабний і хижий, прикрий і важкий — як для своїх підданих, так і для чужих, якось сильно захворів. Намовляли його ченці й деякі священики, щоб, вдавшись до Божого милосердя, допоміг спасти свою душу, але той відповів, що у суду Божого немає зоставленого місця на відпущення гріхів, бо вже підданий Божому судові, визнавав диявольську владу. А після того раптом ті, котрі стояли навколо, почули сильні удари й ляскіт биття, і калатання, і часті, не знати від кого, стогони, крики, зойки, потім на тілі хворого з'явилися страшні синці й мозолі або шрами, тож усі дуже здивувалися, а тоді той нещасний чоловік, не промовивши жодного слова, ані застогнавши вголос, тричі сапнувши, видихнув нещасливу душу.

Велике чудо з одним нещасним багачем

Мазовецькі слова: стогін, мука

А 1277 року, як Длуґош і Кромер (кн. 9, с. 167 *другого видання*), Меховіта (кн. 3, розд. 53, с. 123) пишуть: „Литва з пруссами-язичниками зруйнувала Мазовецьку, Хелмінську та Куявську землі. А пізніше, восени того року, в день св. Луки кілька загонів козацького люду литви через Мазовію вторглися до Ленчицької землі, яку, жорстоко сплюндрувавши, спаливши двори, села й містечка, а малих дітей і старих людей порубавши, без відсічі, коли вже ніхто не залишився, велику здобич і 40 тисяч людей з різноманітним майном вивели в нужденну неволю. А Ленчицьку землю тоді держав Казимир, рідний брат Лешка Чорного"

Литва нападає на Мазовію та Куявію

Кромер: „До 40 тисяч бранців"

Меховіта: „І налічили десь 40 тисяч душ"

З Ленчицької землі литва вивела велику здобич

У той час, як Длуґош і той же Кромер пишуть, з'явилося чудо біля Кракова: в новорічну ніч, опівночі, небо ясним і привітним світлом упродовж короткого часу яскраво світилося, віщуючи смерть польського монарха Болеслава Сором'язливого, що відразу ж і сталося.

Також з'явилася і показалася якась мара у тій же Краківській землі: одне дуже широке озеро через диявольську напасть було вилучене людям з користування і риболовства. А коли взимку покрилося льодом, до нього зібралися сусіди з процесією священиків, несучи хоругви, з хрестами й святощами, бажаючи відігнати ту диявольську силу, співаючи летанії (також привезли зі собою неводи й сіті та свячену воду проти облуди), і коли закинули невід в ополонку, за першим разом, коли тягнули рибалки, виволокли три маленькі рибки, другий раз нічого не витягли, лише згорнутий і заплутаний невід, а за третім разом витягли потвору або якесь жахливе страхіття з козячою головою та з палаючими як вогонь очима. А коли всі злякалися і повтікали, а священики покидали святощі з хрестами, та потвора занурилася в ополонку під лід і по всьому озеру товклася і бігала туди-сюди, видаючи страшний тріск, вереск, тупіт і гуркіт; також деякі люди, на яких дихнула або дмухнула, отримали страшні чиряки на тілі від тієї зарази". Про це свідчать Длуґош і Кромер.

Чудо диявольської напасти

Дика потвора, жахлива, з козячою головою

А 1279 року помер польський монарх Болеслав Сором'язливий. І чеський король Оттокар у програній битві, яку вів у Моравії з кесарем Рудольфом, був виданий своїми й убитий на площі. А кесар Рудольф

після тієї перемоги не домагався жодного права в Чеській землі, лише сина Альбрехта на з'їзді князів і курфюрстів в Авгспурзі титулував першим австрійським князем, від якого походять князі й кесарі з австрійського дому аж до сьогоднішнього кесаря Рудольфа Максиміліановича, обраного минулого 1576 року. Але повернемось до литовської історії.

Коли з'явилися австрійські князі

Гілігін, або Колегін, Гермонтович, литовський князь, заледве пробувши три роки на князівстві, був покликаний смертю на остаточний суд і мусив вступитися зі свого престолу, а вмираючи, свого сина Ромунта (або Романа) призначив і запропонував литовським панам після себе на Велике князівство. Помер 1278 року.

Роман (або Ромунт) Гілігінович, великий литовський князь

Відправивши похорон князю Гілігінові, відповідно до прийнятих язичницьких церемоній, литовські пани від віленських попелищ поїхали прямо до Кернова і там згідливими голосами Гілігінового сина Ромунта, визнавши, що він уже у мужніх літах і з потомством, обрали й призначили на Велике князівство Литовське як єдиного справжнього спадкоємця.

Той Ромунт ще за батькового життя мав п'ять синів: Наримунта, Довманта, Гольшу, Гедруса і Тройдена (або Тройденуса). Хоча всі вони виявляли однаково вроджену лицарську доблесть, проте молодший — Тройден, як свідчать деякі літописи, все своє життя тяжів до війни, здобичі й кровопролиття. Він також, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 58, с. 174), чи то посланий батьком Ромунтом, чи то сам свавільно, зібравши велике військо з литви та пруссів-язичників, в якому було 30 тисяч боєздатних мужів, поділив їх натроє: один загін послав до Мазовії, а два — до Хелмінської землі, і, спустошивши та сплюндрувавши всю Хелмінську землю та здобувши замок Бергелов від хрестоносців, спалив його, і велику кількість люду, з майном і розмаїтою здобиччю до Литви в неволю тоді литва вивела.

Меховіта: Трінота, син литовського князя, зібравши військо з литвинів і пруссів, яке сягало 30 тисяч ратників і т. ін.

Того ж року князь Скоманд із пруссами, судовітами та язичниками жмуддю вчинив повторний напад — удруге вторгся до Хелмінської землі, де оточив два міста — Любаву і Хелм, і, здобуваючи таранами, взяв їх у християн. Також спустошив Куявську землю біля Коваля. Того ж року зазнало раптового вторгнення й грабунку і Ленчицьке місто. Це стверджує Меховіта.

Судовіти — власне жмудь

Скоманд — це якийсь литовський князь

Великий литовський князь Ромунт, залишивши після себе подібних собі синів: Наримунта, Довманта, Гольшу, Гедруса і Тройдена, помер того ж року, якого був обраний на князівство, надивившись на перемоги й здобутки молодшого сина Тройдена, котрого Меховіта зве Трінотою, а в іншому місці — Тройденом. А жмудський князь Трабус після Ромунтової смерти, як дядько, взяв під опіку Велике князівство Литовське.

Тут Торментіс описує, які різні були знаряддя для здобування замків (як-от тарани та ін.)

Жмудський князь Трабус Гермонтович, опікун або намісник Великого князівства Литовського

Так, коли невмолимою й упертою смертю був покликаний Ромунт, заледве пробувши рік на Великому князівстві, залишив п'ять синів, яких породив ще за життя батька Гілігіна, заки був обраний після його смерти на Велике князівство. Негайно литовські пани, запобігаючи виникненню якихось міжусобиць між такими численними спадкоємцями братами, через що звичайно чвара за чварою, домашні й внутрішні війни, а за тим — загибель і занепад держави приходять відчиненими воротами шкідливої незгоди, з'їхалися до Кернова, і там, не гаючи часу довгими й порожніми розмовами, одностайно віддали Велике князівство Литовське і Руське в опіку Гілігіновому братові Трабусу Гермонтовичу, дядькові недавно померлого Ромунта, який був у той час жмудським князем, аби так довго урядував й управляв Великим князівством Литовським, поки пани п'ятьох Ромунтових синів, справжніх спадкоємців, належно не поділили б землі Великого князівства Литовського, визначивши, що котрому належалося б.

З'їзд у Кернові

Тоді Трабус на початку свого опікунства від свого імени заснував містечко Траби. Молодих князів, своїх онуків — Наримунта, Довманта, Гольшу, Гедруса і Тройдена, біля себе навчав лицарської справи. А потім, того ж року, помер у Новогродку й згаданими князями, своїми внуками, був привезений на паленище до гирла Вільни та, відповідно до княжої гідности, за язичницьким звичаєм, був спалений — разом з конем, зі слугою, зі зброєю, з мисливським спорядженням, одягнений у княжі шати.

Такі у той час були роки, заздрісні литовським князям, що один за другим мусив на той світ відходити, тільки-но роззирнувся на престолі.

З'їзд та вибори в Новогродку

Після Трабусової смерти з'їхалися литовські, жмудські й руські пани, підлеглі Литовському князівству, як полочани, пінчани, підляшці, новогродці, до Новогродка, де в той час жили князі Ромунтовичі: Наримунт, Довмант, Гольша, Гедрус і Тройден, ділячись Трабусовими скарбами. Там же, побачивши п'ятьох князів, справжніх дорослих спадкоємців, і до того ж, кожного з них здатним до влади й панування, радилися про те, якби-то старший став над іншими, молодшими, начальником, щоб завжди зверхність і титул Великого князівства, влада, розпорядження і порядок військового походу були залежні від волі й думки однієї старшої голови. Так тоді старшого Наримунта, за взаємною згодою, великим князем — головним і найвищим литовським, руським і жмудським монархом обрали, проголосили і призначили на новогродський престіл (де був у той час головний осідок литовських князів). А маршалок Монивід, подаючи йому княжий меч, радив, щоб ним користувався чесно і злих карав, а добрих милував і від кривд захищав, щоб хоробро боронив кордони Великого князівства, за спадковим

Маршалок Монивід

правом і згодою всіх станів підданих, і, за прикладом своїх предків, розширював їх. Також, аби жив у нерозривній згоді з братами і міцною родинною любов'ю — як удома, так і у військовому поході — щоб допомагав один одному, кожен задовольняючись своїм уділом.

А тут, милий читачу, не дивуйся, що я в „Гінці чесноти", який 1574 року видав друком у Кракові, вважав тих п'ятьох князів: Наримунта, Довманта, Гольшу, Гедруса і Тройдена, Трабусовими синами, які в іншій моїй латинській книзі *„Про опис Європейської Сарматії"*, у котрій також виклав і хроніку литовських князів, й опис земель латинською мовою (цю мою працю один італієць, як я вже говорив, ошукавши мене звичайним своїм обманом, привласнив собі, хоча кожен легко пізнає, що ворона пишається павиним пір'ям, чого свідком є Господь Бог — *Суддя сумління*). У „Гінці..." збив мене з пантелику один руський літопис, що його тоді дістав лише один, який сильно помилився щодо Кернуса та його доньки Пояти, також щодо Куковойта, Утенусса й Гедруса і тих п'ятьох тут названих Ромунтових синів, котрих той літопис уважає Трабусовими. Це я збагнув уже згодом, з плином часу, з яким зростає людський розум, коли порівняв разом для з'ясування правдивої литовської історії кільканадцять літописів (хоч з великими труднощами й часом не меншим старанням).

Книга дев'ята

Розділ перший

Брати Наримунт, Довмант, Гольша, Гедрус, Тройден Ромунтовичі, литовські князі

До вельможного пана Павла Паца з Рожанки, мстиславського воєводи і т. д.

Наримунт Ромунтович, відповідно до права первородства й за бажанням підданих, також за спільною згодою литовських панів, будучи верховним монархом і великим литовським князем (на відміну від молодших братів), швидко поліпшив і вирішив поточні справи держави, переніс княжу столицю з Новогродка до Кернова, щоб розташовувалася посередині Литовської, Жмудської та Руської землі — для сильнішої оборони і легшого здійснення судів, сам завжди жив у столиці та потім звався великим литовським, новогродським і жмудським князем.

А згодом, коли інші брати — Довмант, Гольша, Гедрус і Тройден, домагалися своїх батьківських уділів, скликав з'їзд або сейм литовських і жмудських панів у Кернові, де зважив на їхню думку. Довмантові виділив Утянську землю (пізніше Довмант, збудувавши замок, звався утянським князем). А Гольші дав уділ від ріки Вільни аж до Корабля, болотистого річища, з селами, дворами та містечками, де той незабаром, знайшовши за милю від гирла ріки Вільни прекрасну гору, звідусіль обгороджену горбами й лісами, над тою ж рікою Вільною, навпроти Раканцішків, замок й поселення збудував, найменувавши його від свого імені Гольшани. А пізніше, часто виїжджаючи звідти на полювання, заїхав якось у пущу, за 10 миль від першого замку, де побачив красиву гору над рікою Кораблем, оточену великими рівнинами, розташування якої, розлоге і миле, сподобав собі, оголосив своєю волостю і спорудив там другий замок, котрий також від свого імені назвав Гольшанами, а себе — гольшанським князем. Також його сини та їхні нащадки, аж до Павла, останнього нащадка того дому, віленського єпископа, на якому

Довмантів уділ

Уділ Гольші

закінчилися князівство й гольшанські князі по чоловічій лінії, як кажемо — по мечу (бо ще по кужілю, тобто жіночій лінії є також нащадки гольшанських князів у багатьох домах литовських панів, особливо Паців, Глібовичів, Сапігів та інших — стосовно нащадків князів Гольшанських по жіночій лінії, які влились у свої доми через шлюб і ще й сьогодні носять свій батьківський шляхетський герб Китавр, поміж інші вміщений, докладніше дивись у нашій таблиці „Про генеалогію литовських князів", що нещодавно видана).

А коли вже так Довмант у виділених землях заснував Утяну й Утянське князівство, а Гольша — Гольшанське, також князь Гедрус узяв свій уділ від старшого брата Наримунта, за згодою литовських панів. Його володіння, почавшись 2 милі від ріки Вілії на узбережжі в Завілійській Литві, сягало аж до Двіни і кордонів Лотевської (або Ліфляндської) землі. Згодом Гедрус (або Гедрос), що жмудською мовою означає „сонце", бажаючи зміцнити столицю свого удільного князівства, збудував замок над озером, названим Кемонт, 6 миль за рікою Вілією від гирла Вільни, який від свого імені найменував Гедроти. Йому були підлеглі всі навколишні волості, виконуючи та віддаючи належні повинності. Той давній замок знищено невблаганним часом так, що нині ледь видно городище, бо тоді, як і тепер, у Литві було прийнято замки і міста будувати з дерева, через що пам'яток сивої давнини мало бачимо в тих північних краях, хоч у Греції та Італії я сам чимало надивився на ті від півтори тисячі літ стародавні мури, порослі мохом, або стовпи, витесані з мармуру.

Озеро Кемонт, 6 миль від Вільни

Тоді від того князя Гедруса, що зі стародавніх римських князів герба Китавр, Ромунтового сина, великого литовського князя, започаткувався і широко розповсюдився, як бачимо, рід князів Гедроцьких — так, почавшись за 2 милі від Вілії, аж до ліфляндських кордонів того дому плідна виноградна лоза щедро розмножилася.

1283 року Гінвіл Гедрусович, після загибелі дядька Тройдена, мав вступити на Велике князівство Литовське — за правом спадковости, але в тому перешкодив йому молодий вік, тож за порадою ченця Лавраша, Тройденового сина, на литовський престіл був обраний Вітен Ерайгольчик, а Гінвіл, вийшовши з-під опіки за Ґедиміна, спокійно панував у спокійному Гедроцькому уділі 1315 року, а потім породив трьох синів: Гурду, Бінойну і Бубету, названих язичницькими іменами.

Гурда

Гурда Гінвілович, онук Гедруса, здобув славу 1362 року в лицарських справах за Кейстута. Мав він сина Довманта, мужа великої доблести, який відважно й часто воював разом з Кейстутом проти хрестоносців і збудував фортецю над рікою Сесаркою, на горі з природним оборонним розташуванням, з якої частими вилазками переслідував і бив ліфляндців, бо в той час ліфляндські хрестоносці по Святу ріку, а пруссп — по Ковно посідали литовські землі.

Довмант

Ріка Сесарка

Згодом, коли ліфляндці з німецьким військом напали на Литву, Довмант розпочав з ними бій на рідному Відзініському полі, за 2 милі

Відзініське поле, 8 миль від Вільна

Поле Кавліс

від озера Кіаменті, де дощенту розгромив усю ліфляндську силу. Звідси й сьогодні те поле звуть по-литовськи Kaulis, тобто „битва", а орачі й тепер виорюють у тому урочищі залізні рештки стародавнього спорядження: уламки шабель, гротики від рогатин і списів, стріли, остроги та ін.

Пізніше, коли 1392 року Вітовт був призначений на Велике князівство, рідних і двоюрідних братів повбивав або пограбував і вигнав з їхніх батьківських уділів: Скіргайла — з Троків і т. д., Свидригайла — з Вітебська й Орші, Дмитра Корибута, предка князів Збаразьких і Вишневецьких — із Сіверського князівства, Володимира — з Києва і т. д., а Ольґердовичів, предків князів Слуцьких, цілковито пограбував 1396 року. Тоді, також у той час, гедроцький князь Довмант Гурдович, вільно живучи собі на удільному князівстві й уважаючи себе князем серед князів, не запобігав перед Вітовтом, ані не учащав на його двір, але задовольнявся своїм і, прикрашаючи щедрістю свій стан, підкорив хлібом майже всю завілійську шляхту, що при ньому наїдаючись і напиваючись, собі забавлялася. *„Бо де є мрець, там і орли зберуться"**, а за хлібом люди йдуть.

Матей 24
Марко 13
Лука 21

Побачивши це, Вітовт спитав своїх приятелів, чому гедроцький князь Довмант не буває в нього. Негайно деякі наклепники, яких бувають повні королівські й княжі двори, відповіли, що Довмант з Руси (бо також мав на Руси великі волості) має багато меду, який випиваючи вдома, майже всю завілійську литву в себе забавляє і велику кількість людей тримає біля себе, не знати для чого, тому треба б йому зменшити оброк. Схваливши ту пораду (що й сам давно думав), негайно позбавив Довманта усіх його руських і завілійських володінь, тільки залишив уділи його дядьків Бінойни і Бубети, які й нині належать їхнім нащадкам на Пісні та деінде (йдеться про Гойтусів, Гінвідів, Міцкевичів, Здановичів та ін.).

Вітовт пограбував батьківщину Довманта. Гедрусові нащадки

А Довмант, будучи невинно позбавлений усього, з великого й справедливого гніву, котрий, однак, без сили є марним для помсти, зірвався, як Аякс, коли несправедливо забрали йому Ахіллесову зброю (або *Орландо Несамовитий*), витесав собі дубовий кіл і, вийшовши сам на поле, назване Кавліс, біля Відзініскіів (на якому давніше розгромив ліфляндців), і вбивши його в землю та покручуючи ним, мовив: „Ти, коле, крутися і рухайся як хочеш, однак зогниєш, а земля буде землею вічно стояти". А тим, правдоподібно, про Вітовта говорив, котрий, братські уділи забираючи, був подібний до кола, вбитого в чужу землю, і котрий, усе ж, будучи також смертним, не вічно мав панувати. Опісля з великої печалі Довмант помер, залишивши двох молодих синів: Войткоса і Петраса. А тим часом частину батьківщини повернув Сиґізмунд Кейстутович (згодом убитий у Троках 1440 року), за якого теж гедроцькі князі Вагайло і Гагуліс сиділи в раді (як я то сам бачив у

Гнів без сили — даремний

Довмант помер

* Переклад Івана Хоменка.

привілеях преподобного пана Миколая Паца, київського єпископа) і потім їхні потомки мали місце в сенатському колі аж до короля Сиґізмунда, за якого і князі Слуцькі, і вони (через недоброзичливість деяких) утратили батьківські місця.

Войткос Довмантович 1454 року — за польського короля, великого литовського князя Казимира — був славний. Він залишив після себе сина Варфоломея, а той у молодому віці, 1500 року — Матуша, королівського маршалка, котрого сьогоднішній Мельхер, з ласки Божої жмудський єпископ, Каспер, Мартин та інші є синами.

Рід Матушевичів

А про згаданого Довманта, що був мужем великої доблести, і нині литовські селяни співають по-литовськи: „Dowmantas, Dowmantas Gedrotos Kunigos, labos Rajtos luguje..." Також про Гурда Гінвіловича, який мав бій з прусськими хрестоносцями, коли зруйнували Ковно (в литовських піснях з плачем нарікається: „Не так мені замку жаль, як мужніх лицарів, що у вогні згоріли") 1362 року — тоді 3 тисячі литвинів згоріли і князь Войдат, Кейстутів син, був спійманий з 36 славними литовськими панами. Про що пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 27, с. 243). А що князі Гедроцькі не печатаються батьківським гербом Китавр, лише Троянда, причиною цього є чвари між братами Гедрусом і Гольшею — через те, що Гольша забрав кілька миль гедроцького ґрунту над озером Сесоль (Сесоль і тепер належить Гольшовим нащадкам, князям Домбровицьким).

Пісня про Довманта

Чому Троянда — печать князів Гедроцьких

Так тоді в той час, року Господнього 1279, Наримунт панував у Кернові на Великому князівстві Литовському, Жмудському і Руському, Довмант — на Утянському, Гольша — на Гольшанському, Гедрус — на Гедроцькому — на цих удільних князівствах залишилися чотири рідні брати Ромунтовичі. Натомість п'ятий брат Тройден жив при великому князеві Наримунті, не маючи уділу, бо не займався домом, тільки військовими або придворними справами, про що свідчить і Меховіта, коли стверджує, що той ще за батькового життя в молодому віці спустошив Пруссію та Мазовію, маючи під своїм командуванням 30 тисяч литовського і жмудського війська.

Потім великий литовський князь Наримунт почув, що на Підляшші вимерли ятвязькі князі й відійшли без потомства, як свідчать літописи (хоч правдоподібніше, що були вибиті поляками, коли раніше польський монарх Болеслав Пудікус розгромив їх дощенту 1264 року (як це вже показано за Кромером і Длуґошем (кн. 9) та Меховітою (кн. 3, розд. 45), де й поліг їхній князь Комат з іншими найвизначнішими ятвязькими боярами, а залишки їхніх підданих ятвягів, які залишилися після розгрому поляками, жили собі без пана). Тоді, зібравши литовське військо, Наримунт вирушив з братом Тройденом на Підляшшя. А ятвяги, пам'ятаючи, що недавно, в попередній відсічі, переплатили полякам своїми горлами, не супротивилися, а відразу прийняли за пана Наримунта, великого литовського князя. Згодом Наримунт усе Ятвязьке і Підляське князівство дав в уділ брату Тройденові, який, зміцнивши й

Ятвяги на Підляшші підкорені литвою

укріпивши свої кордони від прусських хрестоносців та мазурів, якось заїхав випадково у пущу на полювання і знайшов розкішну гору над рікою Беброю, на якій, коли йому сподобалося розташування, збудував замок Райгрод і назвався ятвязьким, підляським і дойновським князем. І, будучи по сусідству з поляками, мазурами, руссю та прусськими хрестоносцями, великі війни з ними провадив, і завжди мав знак, як свідчать літописи, і битви вигравав, часто здобуваючи перемоги. Але з ними поводився тиранським звичаєм, чинячи такі великі лиха у християнських землях, що одностайно руські хроніки й усі літописці стверджують, що він був жорстокіший від Антіоха Сирійського й Ірода Єрусалимського та від Нерона Римського, бо вдавався до суворої воєнної жорстокости як щодо переможених мечем, так і щодо спійманих і підданих, тому і сам також не помер своєю смертю, як побачиш далі.

Тройденова жорстокість

Розділ другий

Про поразку русичів, литви і татар від поляків

Року Господнього 1279, коли помер польський монарх Болеслав Пудікус, або Сором'язливий, на його місце і на Краківське, Сандомирське та Люблінське князівства був обраний Лешко Чорний, серадзький князь, проти якого відразу на новому пануванні постав найвищий і наймогутніший з-поміж руських князів князь Лев, син померлого короля Данила, предок князів Острозьких, котрий також колись убив, під час розмови з добрим наміром, великого литовського князя Войселка Мендоговича у володимирському монастирі чи, як пишуть деякі — у вровському.

Руський князь Лев нападає на Польщу

Той князь Лев невдовзі після Болеславової смерти вторгся до Люблінської землі з великим руським, татарським і литовським військом, яку, сплюндрувавши, потім вогнем і мечем спустошив Сандомирську землю, але від замку і від міста Сандомира був відбитий, тож із соромом відступивши на 2 милі від Сандомира, розташувався табором у селі Госліц, де, за наказом Лешка Чорного, краківський каштелян Варсій і два воєводи: краківський — Пйотр, й сандомирський — Януш, зібравшись проти нього з малим загоном поляків (як воїнів, так і збираної дружини), там же 3 лютого, у п'ятницю, з упертою відвагою, але зі щасливим завершенням й успіхом напали на руські війська з великим розгоном і, коли розгромили й побили їхні перші загони, інші так сильно налякалися, що, покинувши зброю й інше військове спорядження, як шалені, втікали, а втікаючи, і татар-помічників поміж себе замішали, тож усі ряди змішалися перед маленькою силою поляків. Татари, які, втікаючи, зазвичай завзятіше б'ються, бо звикли битися, ставши, трохи зупинили поляків, але й вони, татари, покинуті русичами, коли поляки їх притиснули, почали втікати по-справжньому. Втікачам поляки завдали великої поразки. На полі бою у тій битві полягло 8 тисяч русичів з литвою й татарами, а 2 тисячі захоплено у полон. Переможці поляки здобули сім військових хоругов; також чимало русичів і поган, покинувши здобич й обози, повтікало. Діялося це 1280 року, в лютому. Сам князь Лев з малою дружиною теж ледве втік.

Русичі й татари з литвою розгромлені

І не зупинившись на тій перемозі, Лешко Чорний за короткий час зібрав велике військо, де було 30 тисяч вершників і 2 тисячі піхотинців. З тим військом вирушив до Руси, щоб помститися за свої кривди Левові, який після першої поразки заховався углиб Руської землі, тому Лешко, без відсічі ворожі краї до Львова (цей замок і місто збудував той же Лев) спустошивши, пограбувавши й спаливши багато сіл і містечок та здобувши й зруйнувавши деякі замки, вивів до Польщі велику здобич і полон; невільників — 4 тисячі, а вбитих, кажуть, було 5 тисяч. Про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 10), Меховіта (розд. 58, с. 174) та ін.

Про внутрішні й домашні чвари та війни литовських князів Року 1281

Причиною внутрішньої війни між литовськими князями-братами всі давні літописи одностайно називають таку, що великий князь Наримунт і князь Довмант Утянський, брати, одружилися з доньками ліфляндського маґістра Флядри, два рідні брати — з двома рідними сестрами. Далі літописи так ведуть свою розповідь: „Дружина князя Довманта, донька згаданого Флядри, ліфляндського маґістра, проживши немалий час зі своїм чоловіком, занедужала й померла. А великий князь Наримунт, почувши про смерть невістки або своєї братової, дуже шкодував, і, будучи сам немічним, послав свою дружину до брата Довманта, утянського князя, щоб поспівчувала його смуткові й оплакала, згідно зі звичаєм, смерть своєї сестри. І так, коли приїхала Наримунтова княгиня до свого дівера (чи радше) Довманта, втішаючи його від імени свого чоловіка в тій печалі, відразу князь Довмант, побачивши свою невістку і братову, Наримунтову княгиню, дуже зрадів і промовив: „Так, я хотів шукати жінку, а Господь Бог дав мені жінку“, і насильно взяв собі за жінку братову, проти Божого й людського права.

Той Флядра, видатний німецький князь, раніше мав жінку й дітей, будучи вдівцем, був обраний на ліфляндське маґістерство, спорідливсь з литвою

Довмант забрав братові жінку

Великий князь Наримунт, почувши, що його спіткав такий ганебний сором від рідного брата, негайно, охоплений своїм жалем і приневоленої дружини, повідомив своїх братів — князя Гедруса, Гольшу і Тройдена, а також тестя, батька своєї дружини, ліфляндського маґістра Флядру, і, зібравши литовське військо, зі своїми братами й маґістром Флядрою вирушив проти брата Довманта й обложив його в замку Утяні. А Довмант, зрозумівши, що не зможе оборонитися, просив утянських міщан, своїх підданих, щоб не віддавали замок, бо він приїде їм з допомогою на відсіч, а потім, спустившись уночі із замку, прокрався через Наримунтове військо й утік аж до Пскова. А псковичі, побачивши, що він — муж достойний і спритний, обрали його собі паном на Псковське князівство. А Наримунт, узявши Утяну, що піддалася, і повернувши жінку, розпустив військо і братів, подякувавши їм за участь у справедливій воєнній допомозі та, щедро обдарованих, відправив їх і

Довмант утік

спокійно панував у Кернові, Новогродку та всьому Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському.

Також гедроцький князь Гедрус і гольшанський — Гольша, і ятвязький та підляський — Тройден, князі-брати, вигнавши п'ятого брата Довманта за його справедливу вину, безпечно сиділи на батьківських уділах. А Довмант у Псковському князівстві, яке дало йому щастя і достойність, осівши далеко від своїх братів, вельможно панував. А що в той час ліфляндські хрестоносці нападали на Великий Новгород і на Псковське князівство, то згаданий Довмант старанно укріпив й обвів стрімкими мурами замок та місто Псков. Слід того його господарювання є і буде, поки стоїть Псков — вічна пам'ять мурів, споруджених князем Довмантом, які й сьогодні москва зве Довмантовою стіною. Хто хоче, нехай собі спитає про те москву, особливо псковичів або тих, хто бував у Пскові, обізнаних людей.

Довмант — псковський князь

Довмантова стіна

Того ж року між польськими та сілезькими князями відбувалися внутрішні чвари, напади, захоплення і шкідливі для братньої єдности заворушення.

У той же час сицилійці, повбивавши за одну годину великодньої вечірні всіх французів по всіх містах Сицилійського королівства, за організованою змовою, покинули або відійшли від французького короля Карла до Петра Арагонського, проміняли француза на іспанця, звідки потім почалися великі війни й кровопролиття між тими двома народами й італійцями, нещасливі події, що через них кілька мільйонів християнських душ пішло на той світ. Також звідси виникла приказка, коли хтось когось лаяв: „О дай, Боже, щоб тебе спіткала сицилійська вечірня!“ — бо тоді одного великоднього вечора сицилійці вбили 60 тисяч французів. Як також і жмудь незабаром, за їхнім прикладом, старостхрестоносців, урядників і всіх німців теж одного дня, змовившись, вибила, і на пам'ять про те й нині ще відзначають свято Ільги — п'ють та їдять два тижні після Всіх святих.

Убито 60 тисяч французів

Сицилійська вечірня

Також у той час язичники пруссии зі жмуддю частими нападами жорстоко шарпали володіння хрестоносців і, далеко вшир і вздовж мечем і вогнем спустошивши християнські землі, здобули та зруйнували замки Хрістбург, Марієнвердер, Зантір, Племенц, Ґруденц. Про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 10), Меховіта (кн. 3), Ваповський, руські літописці й ін.

Литва з язичниками пруссами розгромила німців

Розділ третій

Тройден Романович, ятвязький, підляський і дойновський князь, посаджений на Велике князівство Литовське, Жмудське і Руське

1281 року, як тільки литовські й жмудські пани та бояри на віленському попелищі віддали своєму великому князю Наримунтові останню честь і повинність похорону, з'їхалися до Кернова, де радилися, за звичаєм, кого з трьох братів, спадкоємців Великого князівства Литовського, мали б обрати на монархію. І після довгих розмов згодилися всі одностайними голосами на ятвязького і підляського князя Тройдена, молодшого брата Гедруса, Гольші й покійного Наримунта, який ще з молодих літ, за панування батька Ромунта, і згодом, будучи на своєму удільному Ятвязькому князівстві, виявив великі ознаки вродженої лицарської доблести, коли постійно вів війни з руссю, поляками, мазурами та прусськими хрестоносцями, розширюючи частими перемогами литовські кордони.

А князі Гедрус і Гольша, старші брати, вже були в похилому віці й надавалися більше до домашньої ради, ніж до воєнної суперечки, в яких литва завжди кохалася. Так тоді Тройдена, одностайно обраного й підтвердженого братами Гольшею і Гедрусом (після їхньої добровільної відмови від прав первородства), піднесли на Велике князівство Литовське, Новогродське, Жмудське, Підляське й Ятвязьке, з великою радістю й оплесками (згідно зі звичаєм) усього поспільства.

Довмант (котрий раніше переїхав з Утяни до Пскова, де був обраний на Псковське князівство), почувши, що молодший брат Тройден посів Велике князівство Литовське, не пошанувавши в цьому його, старшого, зібрав військо з Псковської та Новгородської Руси, бажаючи війною домогтися свого первородного права від молодшого брата і прибувши з Пскова до Полоцька, обложив його й здобув замок і місто Полоцьк, за сприянням русичів; також інші фортеці та все руське лицарство й поспільство Полоцького князівства добровільно йому піддалися. Так просторо пануючи у Пскові та Полоцьку, Довмант розпустив

Довмант узяв Полоцьк

військо, не у відкритому бою, а таємним підступом задумавши вбити брата Тройдена, а потім легше буде оволодіти литовським престолом — здавалося йому, коли вже заволодів Полоцьком.

Про поразку литви та ятвягів від поляків Року 1282

За нового Тройденового панування в Литві литва, зібравшись із залишками ятвягів, несподіваним і раптовим вторгненням, поділивши військо на три загони, жорстоко спустошила Люблінську землю. Тим часом польський монарх Лешко Чорний у Кракові вирішував земські справи, коли дізнався про вторгнення Литви в польські землі. Тоді негайно, без жодного зволікання, покинувши всі інші справи, наказав узятися за зброю всім, котрі були біля нього, і тим, яких міг зібрати по дорозі, казав за собою якнайшвидше їхати, і так усю, хоч і довгу дорогу збираючи лицарство, прибув до Любліна. Але литва, обтяжена здобиччю, вже встигла втекти за Нарву. Зажурився тоді і бідний Лешко — боліла його душа, що не міг ані помститися ворогам, ані врятувати своїх, пов'язаних і в неволю спроваджених, бо з малим військом, якого заледве було 6 тисяч, не смів наздоганяти значно більші ворожі загони, в яких було понад 14 тисяч, через незнайомі полякам, а зате їм добре знані стежки, що вели лісами й болотами. І коли в тому смутку міцно заснув — частково через утому в дорозі й через недоспання, у сні з'явилося ангельське видіння, яке назвало себе Михаїлом Архангелом, мовлячи йому, щоб, покинувши всі свої печалі та справи, наздоганяв своїх ворогів, обіцяючи йому певну перемогу. Тоді Лешко, вранці вставши веселим, скликав на збір усе лицарство і, розповівши їм про видіння, виступив перед ними з достойною промовою, через що всі, які раніше були налякані, відразу завзятою запалені відвагою, залишивши всі інші непотрібні воєнні речі, тільки взявши легку зброю та їжу на кілька днів, рушили навздогін ворогам зі своїм монархом Лешком і наздогнали їх 13 жовтня між ріками Нарвою і Німаном, бо через тягар здобичі литва не могла швидко рухатися, до того ж, не дуже поспішала, позаяк уже на своєму смітті чи на своїй землі були відважнішими, та як тільки побачили тут же за собою поляків, котрі несподівано наздогнали й завзято нападали, спершу злякалися, але швидко кинулися до зброї, особливо за прикладом ятвягів, які були дуже відважні. А тим часом напали на них поляки одним і прямо вишикуваним загоном, бо, з огляду на вузьке місце, оточене лісами, та й мале військо, в якому було заледве 6 тисяч поляків, не годилося виставляти багато загонів. Литва також відважно й хоробро витримала перший раптовий напад і бій поляків. І так з обох сторін билися з величезним криком, гуком, тріском і веском, але поки литва була зайнята завзятим боєм, негайно невільники, побачивши відзнаки, прапори й хоругви своїх, напали на литву ззаду, підібравши їхню зброю, на яку випадково натрапили, інші теж — без

Литва напала на Польщу

Архангельське видіння Лешка

Битва поляків з литвою

Невільники — на допомогу полякам

зброї, і жінки, весело гукаючи аж до неба, з раптової радости підносили голоси, додавали відваги своїм, а ворогам наганяли страху. Нарешті й собаки (одних погани вели зі собою з Польщі між іншою здобиччю, а інші бігли за своїми господарями, думаючи, що на обід, а не в неволю) жорстоко кусали ворогів. Литва та ятвяги, побачивши, що ззаду невільники, а спереду Лешко зі своїм лицарством звідусіль їх оточили, змішавши стрій, відступили до поблизьких лісів. У тій битві рештки ятвягів, які вперто захищалися від поляків, покинувши прийняту християнську віру, були майже цілковито винищені. Також з литви, якої було 14 тисяч бойового люду, мало що втекло. До того ж, багато тих, що втекли, частково зі сорому, частково через страх перед своїми, самі заподіяли собі смерть, а звідси видно, що колись у литви мусила бути якась велика, жорстока і ганебна смертна кара для тих, які з поля бою (хоч і програного) втекли і повернулися додому, не віддавши хоробро у битві життя,— тоді таких їхні пани самі карали вдома страшною смертю, якої вони в бою уникли втечею. Тому, коли програли битву, мало хто з них повертався додому, бо здебільшого з жалю самі себе вбивали або до загину билися з ворогом.

Вірні собаки допомагають полякам

А Лешко, віднайшовши й відібравши весь полон і щедрою здобиччю розгромлених ворогів винагородивши втрати своїх підданих, з перемогою повернувся до Польщі і в Любліні на пам'ять про свою перемогу вимурував костел, який посвятив святому Михайлові (котрий напередодні з'явився йому уві сні, обіцяючи перемогу). І коли Лешко так укріпив польські кордони від чужих ворогів, раптом несподівано вдома привітала його внутрішня тривога, бо Сандомирська земля, за намови каштеляна Крістіна і краківського єпископа Павла, від нього перейшла до мазовецького князя Конрада, одначе Лешко вчасно мудро запобіг цьому та присмирив початі внутрішні чвари.

Костел св. Михайла в Любліні

Того ж року в Польщі панував такий сильний голод, що багато людей з жінками та дітьми повтікало до Угорщини й Руси, бажаючи якось урятувати життя від того страшного лиха, але втекли майже так, як з дощу — під ринву, бо русичі давали їх татарам у неволю замість данини, а угорці передавали в язичницькі краї. Про це пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 58, с. 175), Кромер (кн. 10) та ін. А в Чеській землі панував ще жахливіший голод — такий, що матері, щоб угамувати жадобу їжі, без усякого милосердя різали й їли власних дітей. А згодом прийшла велика смертельна пошесть на людей — через які-небудь харчі, шкідливі трави та зілля.

Сильний голод у Польщі та Чехії

Розділ четвертий

Про вбивство князя Тройдена і Довманта та про смерть Гольші й Гедруса, литовських князів Року 1282

Псковський і полоцький князь Довмант Ромунтович, маючи великий жаль на молодшого брата Тройдена, що випередив його у первородному праві на опанування Великого князівства Литовського, старався будь-яким способом звести його зі світу. Та як не зміг здійснити того відкритою війною, послав на нього шість селян, котрі, скориставшись нагодою, коли великий князь Тройден мився у лазні, пильнували, поки вийде, а як тільки зі слугами і цирульником вийшов з лазні [...] стали селяни у ряд по троє з обох сторін стежки і, начебто скаржачись на свої кривди, низько чолом били поклони, а коли ввійшов між них, питаючи про причини скарги, негайно всі шість приклалися до нього кийками і тут же на місці вбили, а самі повтікали (мабуть, у тому наслідували тих двох пастухів, котрі теж колись, як пише Лівій (кн. 1 *першої декади*), вбили таким чином римського кесаря Торквінія, вигадавши собі скаргу перед ним, з підмови Анкушових синів, але ті мерзотники не читали Лівія, а проте свого доконали — не треба поганого вчити).

Тройден убитий селянами

Таким же способом скарги вбитий гераклінський князь Клеарх (через тиранство) двома юнаками Хіоном і Леонідом, які мстилися за сваволю, про що пишуть Трог Помпей і Юстин (кн. 16); також міланський князь Галеацій Сфорца аналогічно був заколений трьома своїми комірниками в костелі між громадою людей і воїнів, про що див.: *Павло Йовій (кн. 3 „Життєписів" і т. д.).*

Лівій (кн. 1), Павло Йовій (кн. 3 „Життєписів"), Юстин (кн. 16) і т. д.

Також у той самий час першим помер гольшанський князь Гольша, залишивши на князівстві Альгімунта і Міндова. Після нього невдовзі також цей світ покинув брат Гедрус, перший гедроцький князь, зоставивши сина Гінвіла на Гедроцькому князівстві.

Гольша й Гедрус померли

Це все трапилося на руку й під замисел Довмантові: Тройден убитий через підступ, а інші два брати повмирали, також Тройденів син

Ляврас (по-литовськи — Ромунт), ставши ченцем, жив у руському монастирі, а сини князя Гедруса Гінвіл і князя Гольші Альгімунт, справжні спадкоємці Великого князівства Литовського, через дитячі літа не були здатні до захоплення й утримання престолу такої великої держави. Тож, побачивши, що він не мав *„суперника в боротьбі за владу, коли було вбито й відібрано пастиря“*, який міг би перешкодити йому в оволодінні батьківським Великим князівством Литовським, зібрав велике військо з Псковської, Полоцької та Вітебської Руси та з великою силою вирушив до Литви, бажаючи насильством і мечем захопити батьківську Литовську й Жмудську землю, якщо добровільно не піддасться. Почувши це, чернець Ромунт (або Ляврас), син Тройдена від мазовецької княжни, спонуканий великим і справедливим горем та достойним гнівом, скинув із себе каптур або чорноризий чернечий клобук і, одягнувши лати та взявши шаблю у руки, приїхав до литовських панів, які з усім поспільством були дуже стривожені Довмантом і його військом, але чернець Ляврас одразу їх своєю особою і відповідною часові промовою зміцнив і підбадьорив як справжній спадкоємець з монаха — лицар, гетьман і князь.

Довмант — на Литву з військом

І, зібравши все лицарство: литовське, жмудське та руське новогродське, вирушив проти дядька Довманта, бажаючи помститися йому за зрадливе замордування свого батька Тройдена, і батьківщину, Велике князівство Литовське визволити від несподіваної напасти. А коли обидва війська стягнулися над одним озером, добре впорядкувавши загони до бою, позаяк один одному не хотів поступитися, билися завзято з однаковим завзяттям і рівною з обох сторін відвагою, і такий великий бій був між ними, як усі літописи згідливо пишуть і свідчать, що битва тривала від ранку аж до вечора. Нарешті Господь Бог допоміг Ляврасові — він дощенту розгромив усе псковське і полоцьке військо й убив свого дядька Довманта, кров'ю якого, як задумав, помстився за смерть свого батька.

Довмант убитий

Ніч перервала гасання ворогів, одначе Лявраш з литовським, жмудським і новогродським лицарством, використовуючи перемогу, вирушив до Полоцька, який легко взяв, бо русичі злякалися після тієї поразки й загибелі їхнього володаря Довманта, і, обсадивши замок намісником і своїм лицарством, повернув Полоцьке князівство Литовській державі, а сам з перемогою приїхав до Кернова.

Лявраш з литвою взяв Полоцьк

Від того Довманта Романовича (або Ромунтовича), псковського й полоцького князя, раніше вигнаного з Утяни Наримунтом, а тут убитого Тройденовим сином Ляврашем, виводять свій рід князі Свірські (якщо не перервалася генеалогія), говорячи, що Свір, замок над озером (якого ще й сьогодні є чіткі сліди, хоча сам замок, що був дерев'яним, знищений з плином часу), заснував той же князь Довмант.

А Лявраш (або Рімунт) Тройденович, будучи в Кернові й повідомивши всіх литовських і жмудських панів, також зібравши тих, котрі приїхали з ним з тієї війни, влаштував сейм або нараду на Керновському

полі, там же здаючи батьківську державу й відрікаючись від усякого спадкового права на Велике князівство Литовське, виступив з промовою до всього лицарства: „Позаяк мій Господь Бог дав мені помститися за кров і жорстоку смерть мого батька безбожному дядькові і в тому був ласкавий рятувати мене дивною і всемогутньою ласкою і присмирити ворожі війська, через що й ви врятовані від жорстокої неволі та визволені від тяжкого ярма, яке вже висіло тут над вашими шиями, що як вільні люди у вільній батьківщині живете безпечно, з ласки того ж мого Бога, котрому я вже раз присягнув, і задля Його святого закону зрікся світу та його марних і нетривких розкошей, і прийняв ту чорну рясу або чернечий клобук. Тоді в той час мечем, з Божою допомогою, оборонену мою вітчизну відступаю вам у цілості вільною, квітучою та ще з додатком прибулого Полоцького князівства — з повним спадковим і первородним правом, а сам повертаюся до мого монастиря, в якому я уподобав собі обитель. Ви, вільні люди, вільно й згідно зі своєю думкою вибирайте собі пана, який однаково був би корисний усій державі. Бо міг би вам порадити вибрати на столичне князівство когось із моїх двоюрідних братів, коли ж оце є Міндов й Альгімунт, сини Гольші, та Гінвіл, син князя Гедруса, справжні володарі і спадкоємці того князівства після мене, одначе ще малі, не мають для того літ, тож поки не підросли, не годяться для володіння такою великою державою, яка вимагає мужа, а не дітей для доброго урядування. Адже мій дядько Наримунт, коли засів на Великому князівстві Литовському, свій герб Китавр залишив і відпустив своїм братам, а собі виготовив герб із зображенням озброєного мужа на коні з оголеним мечем, піднесеним над головою, який наздоганяє ворогів; тим гербом показував, що ця держава, сильна хоробрістю і мечем, потребує дорослого пана і справжнього мужа, який мечем умів би оборонити свою вітчизну, щоб не його гнали, а щоб він гнав і бив утікаючих ворогів. І так мені здається, що на той уряд був би гідний Вітенес (або Віцен), який був маршалком у мого батька, бо є мужем, удатним до всього“

Ляврашева промова до литви, коли здавав державу

Литовський герб Погоня

Тоді литовські пани, вислухавши ті слова князя Лявраша (або Рімунта), рідного свого пана, що після недавньої перемоги повертався до монастиря, з плачем просили його, щоб радше сам був ласкавий як спадкоємець панувати над ними. Одначе, коли він жодним чином не схотів погодитися на те, прислухалися до його корисної поради й одностайними голосами тут же, при ньому, в Кернові вибрали на Велике князівство Литовське, Жмудське й Новогродське Вітена, раніше Тройденового маршалка, мужа досвідченого й доблесного, родом з Ейраголи, як свідчать деякі літописці, герба й стародавнього роду римських князів Колумнів, у ті північні жмудські краї з Палемоном на кораблях занесених морем, як раніше досить широко й докладно сказано про те.

Віцен (або Вітенес) посаджений на Велике князівство

Бо Тройден, ще не будучи на князівстві, лише полководцем у батька Ромунта, їдучи з Прусської війни через Ейраголу (містечко в

Жмудії над рікою Дубісою), побачив того Вітена, який грався з дітьми на піску, а що був хлопчиною вродливим і гарним на обличчя, також з тендітними і красивими руками й ногами, взяв його до себе і, коли той підріс, був старшим комірником на дворі великого князя Тройдена, в спальні й у коморі, та всяку княжу річ порядно й чесно зберігав і використовував, потім за достойність із плином часу став найвищим маршалком, аж після Тройденової смерти щастя піднесло його на Велике князівство Литовське. Також Ляврас (або Ромунт), Тройденів син, у монастирі у Ляврашеві, що його заснував над Німаном у Новогродській землі, будучи ченцем, щасливо закінчив життя. А сестра його, донька Тройдена, як згадують Длуґош, Меховіта і Кромер (кн. 10), була віддана заміж за князя Болеслава Мазовецького (сина того князя Семовита, якого зарубав руський князь Шварно), і так потім було кілька князів Мазовецьких-Тройденів, названих тим іменем литовського князя Тройдена. Бо мазури в ті часи часто через змішані шлюби підтверджували спорідження з сусідньою литвою, щоб бути вільнішими від їхніх нападів.

Князь Ляврас у монастирі закінчив життя

І тут уже закінчився рід литовських князів герба Китавр — залишився лише при удільних князях Гінвілові Гедроцькому й Альгімунтові та Міндові, спадкоємцях братах Гольшанських.

А почався знову родовід і рід великих князів литовських і жмудських гербів Колумни і Погоня, мужа на коні, озброєного мечем,— ці герби, надані Наримунтом і королем Мендогом, використовували Вітен і його нащадки аж до Александра й Сиґізмунда І Казимировичів, Ягайлових онуків, і сьогодні використовують польські королі, великі литовські князі, разом із коронним орлом.

Книга десята

Розділ перший

Вітенес (або Вічен) Ейрагольчик, одностайно обраний і посаджений на Велике князівство Литовське, Жмудське, Руське, Ятвязьке та Підляське Року 1283

До вельможного пана Юрія Зеновича, смоленського каштеляна і т. д.

Вітенес (або Вічен), родом з Ейраголи, герба Колумни, обраний і піднесений у Кернові, за спільною згодою всіх литовських і жмудських станів, одностайними голосами на Велике князівство Литовське, Жмудське і Руське. А чернець Лявраш Тройденович, справжній спадкоємець Литовської держави, добровільно відступив, підтвердивши все своє право 1283 року від спасенного народження Господа Христа, за панування кесаря Рудольфа XXVII і папи Йоана XXI, за монарха Польщі Лешка Чорного, Руси — Лева Даниловича, й за дев'ятого прусського маґістра Бургарда Свандена.

У який час Вітенес посаджений на Велике князівство

А будучи на новому володінні, Вітенес одразу замислив довести успіхом свою доблесть, тому, зібравши велике військо з литви та жмуді, відправив з ним свого командувача на спустошення Польської землі, бажаючи помститися за ту поразку, коли Лешко дощенту розгромив їх між Нарвою та Німаном.

Литва напала на Польщу

Тоді року Господнього 1283, 4 жовтня, з більшими, ніж попереднього року, загонами несподівано вторглися через Лукомський повіт до Сандомирської землі і без відсічі вогнем і мечем жорстоко спустошили села, містечка, двори й костели, грабуючи, спалюючи, мордуючи всіх і все, що трапилося, вбиваючи старих людей і малих дітей і,

спіймавши 6 тисяч поляків-невільників, набравши майна й худоби з різноманітною здобиччю, вирушили назад до Литви, не зустрівши жодного спротиву проти себе, бо шляхта повтікала до поблизьких замків. Також Лешко в той час влаштовував сеймики або ради у Кракові, але, як тільки почув про те литовське вторгнення, негайно зірвався до зброї та з панами і шляхтичами, які в той час були при ньому, інших через гінців повідомивши, наказав якнайшвидше їхати за собою, а сам удень і вночі наздоганяв ворогів (також повідомив сандомирську шляхту, щоб до нього зібралася, і селяни, як на сполох, з'їжджалися).

Лешкова пильність і швидкість

Так, коли шляхта й селянство звідусіль рушили за верховним вождем і державною особою, всі зібралися на одному полі, і, будучи вже недалеко від ворогів, Лешко виступив з прекрасною промовою, зверненою до всього лицарства. Закликав усіх до єдности, щоб усі виявили себе доблесними мужами, щоб допомогли полоненим і подали жаданий порятунок і жінкам, і найлюбішим діточкам, приятелям, близьким і рідним, також своїм кметам, яких литва жене у нужденну неволю, щоб помститися за побитих старців, помордованих діточок, зруйновані ґрунти, спалені села й фільварки, спустошені міста й осквернені костели та святі обряди. Переконував, що найбільш почесною справою є мужньо віддати життя за вітчизну, за славу Божу і власні ґрунти і що доброї слави більше, ніж життя, мають жадати чесні й сильні мужі. Велика, справжня слава, від якої правдиве життя, що вічно триває, залежить, не приходить без великих труднощів і небезпек — хоробрістю і доблестю слід досягати слави, кров'ю чесно підтверджувати її здобуття. Тому треба вирушити і йти охоче і, побивши ворогів, їхньою кров'ю відбити своїх милих друзів, визволити невільників, які просять, плачучи гіркими сльозами, допомоги і порятунку і т. д. Так тоді Длуґош і Кромер описували Лешкову промову до лицарства. А щоб мати більше віри і надії на Божу допомогу проти ворогів, котрі погордували Богом, наказав усьому лицарству через сповідь очиститися від своїх гріхів і прийняти Божі тайни, зміцнити тіло й душу. Сам князь Лешко перший побожно вчинив усе те перед ними.

Лешкова промова до лицарства проти литви

Литвини теж не хотіли кидати воєнних вантажів і свого лицарського спорядження, ані також не бачили, де могли б безпечно заховатися, тому, сподіваючись лише на хоробрість та оборону, вирішили прийняти всі бої і задумали відважною боротьбою відшкодувати першу невдачу. Тож, залишивши в лісі з нечисленною сторожею немічних і хворих, а свої клунки й здобич, узяту в Польщі, склавши в купу, також сильніше, ніж досі, зв'язавши невільників, побоюючись, щоб їх ззаду (бо ж і так скрутно) не потривожили, з великим розгоном і страшним криком на всі голоси виступили проти поляків, які стояли в бойовому порядку на полі, названому Рівне. Трохи злякалися поляки, як уперше побачили їх, особливо, коли, всупереч надії, зауважили, як відважно йдуть ті, про яких вони думали, що мають утікати першими. Одначе, коли до них звернувся сам Лешко і вишикував їх у загони, швидко до

Поле Рівне

них повернулася попередня відвага. Лешко виставив наперед два підготовані загони проти нападаючої литви (над одним командиром був краківський воєвода Жегота, а над другим — сандомирський воєвода Януш), а сам пильно стежив за всім довкола, добре приглядаючись, що в котрій стороні діється, щоб, якби побачив десь своїх, що підупадають і слабнуть, одразу надіслати допомогу. Але недовго тривав той перший литовський наступ, бо силою поляків, що як мур захищалися, були відбиті: одні, які з краківським воєводою та Лешковим придворним лицарством у бій вступили, почали відступати, думаючи про втечу; інші ж, побачивши це, негайно теж подалися назад, метнулися до лісів, а тоді повсюдно, попустивши коням уздечки, порозбігалися, кілька тисяч їх на полі полягло, а поляки забрали складену в лісі здобич і звільнили невільників.

Величезна битва поляків з литвою

Лешкова обережність

Так описують ті дві підряд жорстокі литовські поразки від Лешка Чорного Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 58, с. 175 і 176), Ваповський і Кромер (кн. 10) та ін. Проте, все ж, більшої шкоди від Литви зазнала спустошена Польща й дві землі: Лукомська й Люблінська, і третя — Сандомирська.

А Лешко Чорний усю вину за руйнування і шкоди, що їх учинила литва, покладав на краківського єпископа Павла, який множив майже розбійницькі напади, забувши про духовний сан, силою захопив з дівочого монастиря зі Скали монахиню для гріховного спілкування, власноруч убив на полюванні мисливською рогатиною мисливця за те, що через неуважність повз нього втік звір. А щоб відважніше протистояти монарху Лешкові, своєму чесному панові, він подружився і зріднився з литвою, підбурював проти Лешка Сандомирську і Краківську землі. Через ті чвари тоді його спіймали і тримали в ув'язненні в серадзькому замку, але через значний надлишок мусив Лешко з ним помиритися (у той час князі були дуже побожні) і його випустити.

Злочини краківського єпископа Павла

Того ж року Люкардіс, дружина князя Великої Польщі Пшемислава, була задушена власними служницями — підозрюють, що з намови самого Пшемислава, хоч без кари і помсти залишився злочинець, як потім у народі співали пісню в Польщі (аж до Длуґошевих і Меховітових часів, як самі згадують), на зразок жалібної молитви тієї княжни, яка молилася і просила, щоб не дав її жорстоко вбивати, а щоб лише в одній сорочці відпустив з власного дому. Одначе потім і сам Пшемислав, ставши польським королем, теж був убитий бранденбурзьким маркграфом.

Жорстокість Пшемислава щодо дружини

А 1285 року, за клопотанням краківського єпископа Павла, всі пани і шляхта Малої Польщі покликали цірненського і мазовецького князя Конрада на Польську монархію — супроти свого володаря Лешка (якого вони були не гідні). І коли з військом до Сандомира виїхали проти нього каштелян Варсій, краківський воєвода Жегота і сандомирський воєвода Ян, і каштелян Крістін з єпископом Павлом, там же склали йому присягу й передали всі замки та міста, крім краківського замку,

Польські міжусобиці

Лешко втік з Польщі від своїх

де зачинився Лешко з жінкою. Але потім, побачивши, що всі свої покинули його, а мазовецький князь Конрад рухається з великою силою до Кракова, сердега Лешко з жінкою втік до Угорщини, доручивши оборону міста і замку Кракова міщанам німцям. Ті постійно зберігали вірність своєму панові, ані погрозою, ані просьбою, ані Конрадовою силою не дозволили схилити себе до здачі ввіреного їм замку й так довго оборонялися проти всіх польських сил і Конрада, аж Лешко з угорським військом короля Ладислава прийшов на допомогу. З ним мазовецький князь Конрад бився у наступальному бою біля Богучичів над рікою Рабою, але, переможений, ледве сам утік до Мазовії. І так Господь Бог успіхом тієї битви показав, котрий з них більш справедливо підняв зброю проти другого. Лешко, поміркoвано святкуючи перемогу, простив панам усю вину непостійности, а сам, приїхавши до Кракова, доручив німцям на майбутнє всю оборону міста й замку Кракова, також, щедро обдарувавши, відправив угорців.

Чесність краківських міщан німців

Лешкова ласкавість до зрадників

Мазовецька війна з руссю

Того ж року Болеслав, князь Плоцької Мазовії, завоював руські краї з мазурами, проте русичі відразу віддали йому око за око, коли теж пограбували Мазовію в помсту за завдану їм шкоду.

Дивне лихо від отруйних гадюк

Того ж 1285 року, на початку червня, у Пруссії, Курсах і Жмудії розмножилося багато отруйних гадюк або червів з хвостами, як у раків, і кого б не вкусив такий черв'як, той на другий або третій день мусив умерти — жоден лік не допомагав нещасним.

Татари завойовують Угорщину і Грецію

Того ж року татари вогнем і шаблею завоювали Угорську землю аж до Пешта, де, почавши від святого дня Трьох королів аж до Великодня, жили як у власній вітчизні. Також згодом ті татари напали на Константинопольське кесарство і, вчинивши велике пролиття християнської крови, загарбали багато грецьких міст.

Розділ другий

Про здобуття литвою Гостиніна, Сохачева, Плоцька і Добжиня. І як литвин Пелюша з хрестоносцями погромив на весіллі литовських панів

Конрад, князь цірненської Мазовії, задумавши, як би то відібрати від куявського князя Владислава Локетка гостинінський замок і землю, покликав на допомогу литву й русичів і найняв зрадників зі замку, котрі, як тільки литва обложила замок і штурмувала стіни, відчинили браму, і литва, увірвавшись до замку, частину з 600 людей порубала, частину — до Литви у неволю повела, а замок, здобутий і цілковито пограбований, віддано мазовецькому князю Конрадові 1285 року.

У той час литву використовували для здобування замків, як ми сьогодні — угорців

Тим часом князь Владислав Локетек, щоб помститися за явну кривду, вночі, перебивши сторожу, здобув плоцький замок і не повернув його, аж поки Конрад, на основі спільної угоди, не відшкодував йому збитків, заподіяних литвою, і не віддав гостинінський замок.

Чвари польських князів

Потім литва з русичами, яких Конрад ще раніше покликав на допомогу, вторглися до Мазовії, здобули й спалили сохачевський і плоцький замки, грабуючи фільварки й містечка, вчинили значні шкоди, помордували велику кількість людей обох статей, а інших вивели в неволю.

Литва спустошила Мазовію

Литва здобула Сохачев і Плоцьк

А 1286 року якийсь Пелюша, з роду литовських князів, якого Длуґош і Петро Дузбурх, і Меховіта іменують *князем литовським*, будучи покривдженим у Литовському князівстві або Вітеном, або литовськими панами, перекинувся до прусських хрестоносців, бажаючи помститися за свої кривди. Приїхавши таємно до Крулевця, він просив крулевецького кантора Альбрехта з Майсена, щоб дав йому на допомогу 20 рейтарів. Тоді кантор послав з ним 20 німців-вершників, над якими старшими були Мартін Ґолін і Конрад Тувіль. І Пелюша, з'єднавшись зі слугами та своїми помічниками, приїхав на одне місце, де литовські князі й вельможі, справляючи подружнє весілля, бенкетували, і вночі напав на сплячих і п'яних, де побив 70 князів або найзначніших панів і

Литвин Пелюша побив своїх

чимало іншого люду обох статей, а молодого пана з панею, з жінками та дівчатами, зі здобиччю й багатими скарбами вивів до Крулевця.

А 1287 року язичники литва, жмудь і пруси з великим військом, козацькими шляхами вторгшись у Добжинську землю, увірвалися і здобули головне місто Добжинь у недільний день, коли міщани були зайняті хвалою Божою в костелах, повбивавши старих людей і малих дітей, інших, спійманих у місті й по селах (місто спаливши), у нужденну неволю повели (полічено, що число вбитих людей обох статей — 3 тисячі, а невільників 9 тисяч вивели без відсічі).

Хрестоносці — на Литву

Наступного 1288 року польський монарх Лешко Чорний, відправивши лист до папи про добровільне лицарство хрестоносців проти литвинів-язичників, зібрав велике військо як зі своїх країв, так і з чужих країн, які звідусіль за папським листом збиралися проти Литви. Тоді з ними розпустивши чутку, що вирушив у Литовську землю, бажаючи помститися за недавнє зруйнування Добжинської землі, Лешко повернув те військо до цірненської Мазовії, яка була у володінні князя Конрада. І так, давши Литві спокій, на три боки розпустивши загони, вогнем і мечем завойовував усю Мазовецьку землю. За що Господь Бог одразу покарав Лешка, який військо хрестоносців повернув не проти литви, що проти неї узяв хрест у папи, а проти своїх. Бо тієї ж осени татари 13 грудня з ханами Ногаєм і Телебугою у великій кількості, наче сарана, через руські терени вторглися спершу в Люблінську й Мазовецьку землю, потім розпустили загони в Сандомирську, Серадзьку і Краківську землі, де без ліку спалили й зруйнували містечка, замки, монастирі, фільварки, села, тільки від монастиря Хреста на Лисій горі, за порадою русичів, стримали хижі руки; а Лешко Чорний, засумнівавшись у силі свого лицарства, втік до Угорщини зі своєю жінкою Гріфіною, після чого татари без відсічі польські землі аж по самі Угорські Татри свавільно плюндрували, спустошували й палили. І таке велике число людей у той час вивели з Польщі, що коли під Володимиром на Волині відпочивали і ділилися, нарахували 21 тисячу дівчаток або неодружених дівчат. Проте й русичі, хоча були татарськими товаришами й васалами, не уникли від них шкоди. Бо татари-розбійники, відходячи з Руси до орди, виймали серця з убитих поляків і, намочивши їх в отруті, втикали на рожен, чаруючи їх до того за чорнокнижними науками, а тоді ставили в ріки і стави, через що пізніше дуже багато людей через пиття і вживання зараженої отрутою води занедужували на невиліковні хвороби й численно вмирали, позаяк надто пізно русичі виявили ту отруту і поганську злочинність. Про це Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 60), Кромер (кн. 9) та ін.

Татари жорстоко плюндрують Польщу й Мазовію

Лешко вдруге втік з Польщі

21 тисяча дівчат, спійманих у Польщі

Татарські чари й отрута

Розділ третій

Про часті сутички та спільні литовські і жмудські війни з прусськими хрестоносцями Року 1289 і далі

(Згідно з прусськими, ліфляндськими хроніками, Длуґошем, Ваповським, Меховітою та Кромером)

1289 року литовське військо (8 тисяч кінних лицарів) вторглося до Самбійської землі в Пруссії, яку вогнем і мечем спустошили і, розтягнувши вшир і вздовж свої загони, навантажені великою здобиччю, з невільниками й чередами та різноманітним майном, без відсічі відійшли до Литви, бо хрестоносці не посміли вступити з ними у бій, лише в розвідці спіймали 50 литовських козаків.

Самбійська земля, де тепер Крулевець, спустошена литвою

А 1291 року крулевецький кантор Бертольд Брунганім, бажаючи помститися литві за той напад, зібрався з військом хрестоносців і, вторгшись до Литви, здобув і спалив замок Колегін і, повбивавши багато литовських людей і 700 їх спіймавши, хрестоносці повернулися до Пруссії.

Тим часом литва, бажаючи загородити дорогу хрестоносцям, щоб не могли чинити нападів на їхні володіння, почала будувати замок Менгедін, у спорудженні якого хотів їм перешкодити крулевецький кантор Бертольд. Він зібрав нове військо й вирушив до Литви, але, злякавшись чисельности литовського лицарства, що стерегло тих, котрі будували, повернув в іншу сторону, де взяв литовський замок, названий Мендерабе, в якому звільнив усіх невільників християн, язичників повбивав, а інших вивів у неволю до Пруссії.

Литовські замки Менгедін і Мендерабе

Заледве крулевецький кантор Бертольд відійшов з Литви, як одразу прусський маґістр Мемер з могутнім військом раптом знову вторгся в Литовську землю, сплюндрував два повіти — Пастув і Гершув, і перетворив їх на попіл та з великою здобиччю невільників і худоби повернувся до Пруссії.

Потім утретє, як тільки маґістр відійшов, кантор з Балги вирушив до Литви і, маючи зі собою півтори тисячі рейтарів, вогнем і мечем спустошив два повіти — Онкаїмський і Менгедінський.

А через кілька днів литовський князь Вітенес (або Віцен) вторгся до Куявської землі через Мазовію (за спонуканням князя Болеслава, де вогнем і мечем біля Бреста (Куявського) спустошив усі волості і, набравши велику кількість люду й худоби, без відсічі рухався до Литви. І хоча проти нього вчасно зібралися зі своїм лицарством Владислав Локетек й Казимир, куявські, ленчицькі князі та прусський маґістр Майнгард тут же наздогнали литовське військо, однак нічого доброго не вчинили, а лише, надивившись на ворогів, які грабували, повернулися назад, а литва зі здобиччю через Мазовію відійшла до Литви.

Литва сплюндрувала Куявську землю

Того ж року, 9 липня, волохи (або кумани) замордували сплячого в кімнаті угорського короля Владислава.

Того ж року Владислав Локетек, ленчицькі, куявські і серадзькі князі вели великі суперечки з чеським королем Вацлавом за Польську монархію.

А 1292 року прусський маґістр Майнгард з німецьким військом прибув на литовські кордони, але коли перестерегли його про литовську з пруссами-язичниками змову і про засідку, з великою небезпекою ледве відійшов, та вдень і вночі назад відступаючи, повернувся до Крулевця. Бо литва повинна була вдарити на німецьке військо спереду, а пруссии, які хотіли повернутися до попереднього язичництва, ззаду і з боків мали оточити німців разом з їхнім маґістром.

Прусський маґістр ледве втік з Литви

Згодом 1293 року рагнетський кантор Конрад Штанге у день св. Якова здобув замок Менгедін у Литві, в якому перебив дуже багато литви, а інших забрав у неволю. За ним же по п'ятах погнавшись, литовський князь Віцен з великою кількістю литви й русичів, плюндрував Прусську землю впродовж 80 днів, але, оточений хрестоносцями у вузькому закутку й переможений, заледве сам з малою дружиною втік до Литви.

Віцен, завойовуючи Пруссію, розгромлений

Того ж року Владислав Локетек, виганяючи чехів, спустошував Краківську землю, також татари жорстоко пограбували Сандомирський край.

А наступного 1294 року, незабаром після Зелених свят, литовський князь Віцен (або Вітенес) з 1800 вершниками через ліси й бори козацьким шляхом вторгся до Ленчицької землі, місто Ленчицю спалив, а спочатку напав на Тум (Ленчицький), де на врочисте свято з'їхалося багато людей, яких литва порубала й повбивала, а інших пов'язала. Також прелатів, каноніків і священиків Віцен забрав у неволю, пограбував посвячений одяг і срібну та золоту храмову утвар, а тих людей, які численно втекли до костелу і хоробро оборонялися проти язичників, подушив димом і знищив вогнем, запаливши навколишні будинки й канонікові двори, розташовані довкола костелу. Потім Віцен, розпустивши литву в рейди по волостях і набравши велику кількість здобичі, людей і худоби, став

Литва спалила Ленчицю і Тум

швидко відходити до Литви. Його наздогнав ленчицький князь Казимир, Локетків брат, зі своїм лицарством у селі Зухові, а згідно з іншими — у Троянові (недалеко від міста Сохачева) над річкою Бзурою. Там, не зважаючи зовсім на хоробрість ворогів, князь Казимир теж напав на них відважно і, виявляючи мужність та пробиваючись крізь щільні литовські загони, був убитий — славну душу доблесний муж хоробро випустив. Багато невільників, поки тривав завзятий бій, повтікало, також багато польських лицарів, котрі втекли з битви, потонуло в Бзурі, інші полягли на полі бою, а інших, схоплених сердег, литва забрала в неволю. Коли битва отак закінчилася смертю шляхетного Казимира, на відпочинку кожному литвинові-язичнику дісталося з розподілу по 20 осіб християн поляків, про що свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 3, розд. 65, с. 190): *„Коли скінчилася битва, кожному варварові за жеребком припало по 20 християн-поляків"*; Кромер (кн. 10): *„Варвари тоді захопили стільки людської здобичі, що кожному припало по 20 голів"* Про це теж одностайно пишуть Ваповський, Бельський і тогочасний історик Петро Дузбурх.

Князь Казимир убитий, і поляки на своїй землі зазнали поразки від литви

По 20 невільників-християн дісталося кожному литвинові

А що тут Меховіта й Длуґош сумніваються, чи біля Троянова, чи біля Зухова була та битва, то я власними очима бачив, коли на Трояновському полі, рівному й піщаному, недалеко від двору, чверть милі від Сохачева, над рікою Бзурою (через котру ми якось під час повені переправлялися в ночвах і жолобах з паном Познанським, бо поромів не було), орач плугом виорав остроги, три дротики від списів, округлу булаву й кілька наконечників від стародавніх стріл, але через давність з'їджені іржею; звідкіля виявляється, що під Трояновом, а не під Зуховом литва зі своїм князем Віценом здобула ту перемогу.

Моє пересвідчення в тому, коли я, будучи хлопцем, уперше їхав до Литви 1565 року

А від того часу куявський князь Владислав Локетек, рідний брат князя Казимира, вбитого литвою, по спадковості взяв Ленчицьку землю під свою владу, бо Казимир не залишив після себе нащадків-спадкоємців.

Того ж року мазовецький князь Конрад, цірненський пан, син князя Семовита, вбитого Шварном і литвою в Яздові, помер у червінському монастирі й там же похований. Той у Блоні збудував і забезпечив монастир; а після цього брат Болеслав, зять убитого литовського князя Тройдена, цілковито заволодів Мазовецьким князівством.

А 1294 року прусський маґістр Менгард завоював наприкінці зими два повіти в Литві — Пастув і Яршув, і здобув два замки та спалив третій, коли побачив, що важко здобути; відіславши литвинів-невільників до Пруссії, повернувся з військом до замку Візни мазовецького князя Болеслава, який, загарбавши, спалив, через те, що литва, живучи у Візні, за Болеславовим дозволом, частими нападами завдавала великої шкоди Польщі та Пруссії. А звідси випливає, що ті литовські замки й повіти Гершув і Пастув, зруйновані хрестоносцями, були на Підляшші недалеко Візни, бо я й сам бачив кілька городищ, розташованих у зручній для оборони місцевості за Авґустовом, у пущі на литовському кордоні

Німці напали на Литву й спалили Візну

1575 року, коли я там був

(і сьогодні ще там орачі, які цілину і ліси на ріллю розорюють, викопують ланцюги від зведених мостів і завіси від брам або воріт, також є інші сліди стародавніх замків і битв).

Німці взяли замок Кімель

У той же час кантор з Рагнети Людвіг узяв і спалив литовський замок Кімель.

Потім 1295 року, після смерти вроцлавського князя Генріха, польського монарха, польські пани, коли обридло їм управління багатьох князів в одній державі, почали думати й радитися, як би з багатьох польських князівств зробити одне королівство й монархію або самодержавство. Бо від польського короля Болеслава Сміливого, котрий убив св. Станіслава, Польське королівство й коронування припинилося через папську клятву й заборону, через що Польське королівство було розірване на кільканадцять князівств, тільки той, котрий був краківським князем, як-от: Владислав II, Болеслав IV, Лешко V Білий, Болеслав V Сором'язливий, Лешко VI Чорний і Генріх Цнотливий, вроцлавський князь, залишався над ними найбільшим володарем, на зразок монарха. Хоча над іншими князями вони не мали жодної влади, бо сілезький, куявський, великопольський, серадзький, поморський, ленчицький, сандомирський, мазовецький та інші — кожен панував, відповідно до своїх законів, постанов і влади, через що виникали часті війни, напади й вигнання з князівств між такими численними князями, а литва, татари й русичі через великий занепад бідної Польщі часто їх доводили до чвар.

Пшемислав обраний на Польське королівство

Тому, коли так Польща після убивства св. Станіслава 215 років перебула без корони, поляки обрали собі на королівство Пшемислава II, князя Великої Польщі й Помор'я, який у той час перевищував усіх інших польських князів і могутністю володінь, і вродженою, майже королівською, доблестю. Коронував його в Гнєзні Якуб Свінка, гнєзненський архиєпископ, і з його жінкою Ріхсою, донькою шведського короля, на відновлене Польське королівство стародавньою короною, даною кесарем Оттоном Болеславові Хороброму, першому польському королю, 999 року, що її впродовж 215 років гнєзненські прелати пильно зберігали до того часу в костельній скарбниці. Але йому в тому відновленні королівства заздрили інші польські князі; також саксонці, які жили по сусідству, та інші німецькі князі побоювалися його сили, через що бранденбурзькі маркграфи, дочекавшись відповідної нагоди, коли він у Рогозні, на бранденбурзькому кордоні, безпечно зі своїми придворними бурхливо справляв Масницю у першу неділю Великого Посту, несподівано пройшовши крізь ліси, напали на п'яних і з учорашнього

Польський король Пшемислав убитий

Наленчі й Заремби втратили шляхетство

похмілля сплячих його придворних; там же також спіймали самого короля (хоч доволі хоробро боронився), жорстоко обстріляного ратищами й посіченого, але врешті-решт, коли не змогли взяти його живим, проколовши кинджалами, замордували. Тіло його поховано в Познані; мав віку 38 літ, 3 місяці і 24 дні, королював на відновленому Польському королівстві 7 місяців й 11 днів. Длуґош пише, що Заремби, які мають

герб Лева з муру, й Наленчі, які як герб носять згорнуту хустину, були причиною його смерти, тому шляхті і родам тих гербів не дозволяли (було заборонено) ставати між шляхтою й іншим польським лицарством у війську, вважатися шляхтою, також носити червоний одяг, аж згодом за Казимира II, коли на війні проти русичів знаменито відзначилися і згладили своєю доблестю сором предків, були допущені й повернуті до попередньої гідности. І звідти вже своїм порядком ідуть короновані польські королі.

Потім 1296 року литовський князь Віцен, вторгшись до Хелмінської землі й до Голубенського повіту, всі краї вздовж і вшир спустошив вогнем і мечем та з великою здобиччю повернувся до Литви. А тоді відразу вирушив до Ліфляндської землі з литовським і жмудським військом.

Литва грабує Пруссію та Ліфляндію

Але кантор Зіфрід з Балги і другий — Петро з Крулевця, вторгшись до Литви, обложили замок Гартін над Німаном. Почувши це, Віцен негайно повернувся з Ліфляндії на допомогу своїм у відсічі. Тож німці, злякавшись прибуття литовського війська, якнайшвидше відійшли від Гартіна до Пруссії, спіймавши тисячу людей з Литви. Про що пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, с. 196) та ін.

Хрестоносці обложили Гродно

1298 року литва зі жмуддю зруйнували новозасноване місто Страсбург у Пруссії в Хелмінському повіті, освячену утвар у храмах осквернили, а коли зі здобиччю відходили, наздогнав їх у лісі кантор Конрад Сак з хелмінським лицарством і розгромив дощенту та відбив здобич і всіх невільників.

Литва в Пруссії зазнала поразки

Потім, наступного 1299 року, коли 600 литовських козаків-вершників плюндрували Прусський край, у Натангійській волості чекав на них у засідці бранденбурзький комендатор з великою кількістю своїх німців, та позаяк литва, правдоподібно, попереджена розвідниками, не поспішала прийти на те місце, то війська хрестоносців роз'їхалися додому, нічого не скориставши, а литва, тим часом прибувши, завоювала Натангійську волость, 250 німців спіймали, інших порубали.

Литва завоювала в Пруссії Натангію

Того ж року ліфляндський маґістр зі своїми хрестоносцями спіймав ризького архиєпископа Яна Квіріна, свого фундатора, через те, що не дозволив їм поневолити або зруйнувати дощенту місто Ригу, на чому вони дуже наполягали. Те саме вчинили і нащадкам того архиєпископа Янові Вохту та Альбрехтові. Також вигнали з Дерптського єпископства Фридерика з Гадельзаппе минулих років, через що пізніше між рижанами і хрестоносцями виникли великі внутрішні війни — на руку Литві. Бо рижани, не маючи змоги стримати силу хрестоносців самотужки, приводили литву проти хрестоносців за гроші.

Ліфляндські чвари

Того ж року, коли помер прусський маґістр Людвіґ Зіппен, на його місце був обраний Елюїд Ґольдбах, родом з Дурінга, той, оскільки жив не довго на маґістерстві, мав після себе наступника Конрада Сака.

Також 1295 року, після вбивства польського короля Пшемислава, польські й поморські пани й лицарство в Познані обрали на Польське

королівство Владислава Локетка, куявського, ленчицького, серадзького та сандомирського князя і, склавши присягу, всі замки й міста передали під його владу. Проте, коли, невідомо з якої причини, він відкладав коронацію, набридло це коронним станам — як духовним, так і світським. Тому 1300 року, коли Локетек від'їхав до Малої Польщі, польські пани, з'їхавшися знову до Познані, на третій рік панування усунули Локетка з королівства в час його відсутности, а чеського короля Вацлава, який теж звався краківським і сандомирським князем, усупереч Локеткові обрали й коронували у Гнєзні на Польське королівство польською короною, котру поклав на нього гнєзненський архієпископ Якуб Свінка, а потім у Познані він одружився з Єлизаветою, донькою вбитого польського короля Пшемислава, щоб тим більш надійно зміцнити собі королівство в Польщі.

Локетек усунутий поляками з королівства

Чех Вацлав — польський король

Пізніше чеський і польський король Вацлав, з допомогою свого полководця чеха Генріха Берке Дубія, відібрав Серадзьке, Ленчицьке і Куявське, також Сандомирське Локеткове володіння і своїми чехами, поминувши поляків, обсадив майже всі замки й уряди.

Чехи призначені на польські уряди

А бідолаха Владислав Локетек, покинутий своїми й усунутий з володінь, потім вигнаний і пограбований чехами, поїхав до Угорщини, а звідти пішки помандрував до Риму, згодом, з Риму повернувшись до Угорщини, нападав з угорцями на Польщу, мучив і мордував чехів, також узяв від чехів замок Пельцішку, Вісліцу й Лелюв та обсадив угорцями. Бо польський і чеський король Вацлав жив у Чехії, залишивши намісників на своє місце: у Великій Польщі — сілезця Фріца, в Малій — опавського князя Миколая, в Куявській землі — Тасса Вішембурга, як про це докладніше пишуть Длугош, Меховіта, Кромер (кн. 11) та ін.

Локеткова нужда

Кромер (кн. 11)

Також того ж 1300 року Вітен (або Віцен) Ейрагольчик, великий литовський і жмудський князь, якого Петро Дузбурх у своїй хроніці називає литовським королем і сином литовського короля Утіннера, за гроші послав рижанам та їхньому архієпископові проти хрестоносців на допомогу кілька тисяч литовських і жмудських воїнів.

Коли відходило зі здобиччю з Прусської землі до Литви друге литовське військо, також наздогнав їх бранденбурзький кантор у лісових нетрях, яких вони не могли оминути. І так побив литовських козаків, що лише троє втекло з того загону.

Литва розгромлена в Пруссії

А литовський пан Драйколік (або Драколік), піддавши хрестоносцям замок Онкаїм у Литві, в якому був старостою, з усією литвою, котра була при ньому в замку, прийняв християнську віру, переїхавши до Пруссії.

Того ж 1300 року папа Боніфацій VIII, згідно з єврейськими звичаєм та церемоніями, вперше постановив обходити ювілей або милостиве літо.

Коли започатковано ювілей

Того ж року якийсь Оттоман з татарського народу, народжений у простих, нікчемних і вбогих батьків, за свою величезну лицарську доблесть був обраний турками, котрі в той час кочували туди-сюди по

Коли турки стали славними

Азії, першим турецьким князем або ханом. Потім, прийнявши разом з турками магометанську віру від сарацинів, чинив великі справи в Азії, часто здобуваючи перемоги над навколишніми і сусідніми народами та їхніми королями, завдяки чому залишив своїм нащадкам і зміцнену державу, і вічну славу, тож від нього всі турецькі кесарі звуться Оттоманами.

Литва нападає на Пруссію та Ліфляндію

У ті часи, як згадують Длуґош і Кромер (кн. 11), і Меховіта (кн. 4, розд. 5): *„Литвини з рештками пруссів діймали хрестоносців у Пруссії та Лівонії постійними наскоками і т. ін.“* Литва із залишками пруссів-язичників постійними нападами й наїздами шматувала й мучила хрестоносців у Пруссії та Ліфляндії. Ці напади й спільні з хрестоносцями битви, що їх я вже описав у прусській хроніці, Петром з Дузбурха перекладеній з латинської, тут повторно описувати не буду, бо ж там знайдеш інші Вітенові діяння, викладені по порядку, або вже знайшов, якщо читав уважно.

У той час руські князі, побачивши внутрішні битви, напади і розчленування Польського королівства між чеським королем Вацлавом і вигнаним Владиславом Локетком, із силами своїх військ вторглися до Сандомирської землі, забираючи, що попадеться, неначе бистра ріка в повінь і, завдавши великої шкоди, набравши людей і худоби, з іншою здобиччю повернулися до своїх земель.

Розділ четвертий

Про руйнування литвою Добжинської землі і поразку русичів під Любліном Року 1301

1301 року литовське військо, якого нараховували 6 тисяч, спустошило Добжинську землю. Коли відходили зі здобиччю, їх наздогнали поляки, однак не змогли відбити в них здобичі, складеної у лісах. Тож литовське військо, спонукане жадобою ще більшої здобичі, почало грабувати Хелмську землю. Але на них напали прусські хрестоносці й розгромили їх, убивши на полі бою 70 литвинів, а інших розігнавши, також відбили і звільнили добжинських панів і пань та визволили чимало інших невільників.

Німці відбили здобич у литви

А 1302 року, коли чеський і польський король Вацлав, залишивши в Польщі намісників чехів, сам жив у Чеській землі, пани й шляхта Малої Польщі, сандомирська і краківська, маючи озлоблені серця проти русичів, через давнє захоплення і посідання Люблінської землі й замку Любліна, також через недавнє сплюндрування та пограбування Сандомирської землі, добровільно рушили на війну проти русичів. Дізнавшись про це, русичі теж зібрали військо зі своїх князівств, також покликали на допомогу литву і татар і, з'єднавши спільні сили, заступили дорогу полякам, які наближалися до Любліна; там же, покладаючись на свою чисельність, дали бій. А поляки, хоча мали набагато менше військо, одначе не уникали битви, а підсилені великою завзятістю й відвагою, стиснувшись у єдиний загін, у першій сутичці розірвали раптовим наскоком розтягнутий і викривлений стрій руських і татарських загонів та сміливим наступом, змішаних, легко розгромили, побили та в різні сторони розпорошили втікачів по люблінських полях.

Русичі й литва з татарами розгромлені під Любліном

Велика в той час була поразка русичів і литви з татарами і була б ще більшою, якби не близько розташований люблінський замок, до якого втікали, не дав сховку й захисту. Проте замок не міг довго боронити їх, бо оточені поляками, коли не посміли вийти на вилазку із замку, вимучені сильним голодом, як то буває при замкненні великої

кількости люду, мусили здатися полякам із замком. Так люблінський замок, після 57 років, коли був відібраний у поляків русичами (за королів Данила Романовича — руського, і Мендога Рінгольтовича — литовського), був знову повернений Польщі з усією Люблінською землею.

Поляки забрали в русичів Люблін

А 1304 року граф Вернер з Геннеберга й Адольф із рідним братом з Вентімеля, і графович Теодорик Ельнер, і багато інших шляхтичів і лицарів з-над Рейну прибули з військами до Пруссії на допомогу хрестоносцям проти Литви. Також прусський маґістр Конрад, поділивши своє військо навпіл, вирушив узимку до Литви, де Гартінську землю, або Гродненську, вогнем і мечем спустошив і з великою здобиччю людей та худоби повернувся до Пруссії.

Хрестоносці грабують Литву

Потім під час посту крулевецький комендатор з більшим військом прибув під литовський замок Онкаїм, де один литвин на ім'я Свіртил, згідно з таємною обіцянкою, даною хрестоносцям, цей замок, в якому він був бурґграфом, відчинив хрестоносцям. Ті, увірвавшись уночі до замку, повбивали й порубали всіх однаково, хто трапився,— чоловіків і жінок, старих людей і малих діточок і, запаливши замок, перетворили його на попіл.

Німці, завдяки зрадникові, зруйнували литовський замок Онкаїм

І, розпустивши звідти загони по навколишніх волостях, набрали велику кількість здобичі й людей з худобою та вивели до Пруссії.

Того ж 1304 року, як пише Меховіта (кн. 4, розд. 6, с. 200), литовське військо, вторгшись з великою відвагою до Ленчицької землі у святковий день, вогнем і мечем спустошили всі волості і, взявши та пограбувавши без відсічі місто Ленчицю, спалили його. Їх, навантажених здобиччю, по дорозі до Литви наздогнав добжинський князь Казимир, рідний Локетків брат, і розпочав з ними жорстоку битву. І хоча поляки на своїй території були відважніші, коли литва втікала, й здобули перемогу та відібрали всю здобич, але князь Казимир, який хоробро воював в одному загоні, що вже почав знемагати, був сколений численними стрілами й ратищами і благородного й надзвичайно доблесного духу віддав, пішовши з життя, як і другий, того ж імени, його брат. Отже, Владислав Локетек, згідно з Меховітою, мусив мати двох братів Казимирів: одного — ленчицького, другого — добжинського князя, обидва вбиті литвою; одного, ленчицького князя Казимира, вбили 1294 року в селі Троянові, а другого, вказаного добжинського князя — 1304-го (однак того другого Кромер не згадує).

Добжинський князь Казимир убитий литвою

А 1305 року чеський і польський король Вацлав, відправивши з Угорщини сина Вацлава, який був обраний на Угорське королівство певною частиною угорських панів, помер у Празі в липні. Той Вацлав, будучи коронований з Чеського королівства на Польське 1300 року, першим приніс до Польщі як новину на нове королівство першу срібну монету — чеські гроші, які сьогодні йдуть за півтора польського гроша; аж потім щойно від нього інші польські королі почали карбувати монети: гроші, півгроші та квартники, зі своїм коронним польським знаком (бо

Перша срібна монета в Польщі та господарство

раніше злитками ламаного золота й срібла, також шкурками куниць, вивірок, або білок, лисиць і крамом з іншої звірини, на різних умовах торгівлі, як поляки, так і русичі, литва й мазури звикли здійснювати свою купівлю, аж поки у той час поляки від чехів, а литва від поляків не навчилися використовувати грошову монету і краще вести домашнє господарство).

Також чеський король Вацлав насамперед місто Краків оточив муром.

Локетек повернув королівство

А після його смерти Владиславові Локетку відразу стало сприяти більш ласкаве, ніж раніше, щастя на Польське королівство, з якого він був тричі викинутий, бо за сприянням селянства й усього поспільства посів Сандомирську землю, вигнавши звідусіль чеську оборону, а тоді, коли, на його щасливу удачу, приєдналися краківські й сандомирські пани й шляхта, незабаром здобув інші фортеці у Краківській землі, нарешті взяв сам краківський замок, який віддали чехи.

Чеський король убитий під час сну

А наступного року, коли Вацлав, син чеського й польського короля Вацлава, вирушив до Польщі, бажаючи заволодіти Польським королівством як батьківським, то був убитий (невідомо ким) під час сну в покої у славному моравському місті Оломоуці, і від того 1306 року чехи, втративши спадкоємця, вже мали сторонніх королів і панів — аж до теперішнього часу.

А польський король Владислав Локетек, утретє обраний, бажаючи помститися за свої попередні кривди глоговському князю Генріхові, спустошив усю Сілезію вогнем і мечем.

Також у той час прусські хрестоносці відвойовували поморські краї у польських князів і все Помор'я, згодом також відірвали Куявію через зрадливі діяння Польського королівства.

Розділ п'ятий

Про спустошення литвою Каліської землі і часті її сутички з хрестоносцями Року 1306

(Про це Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 3, с. 12, 14, 215 і т. д.), Ваповський і Кромер (кн. 11) та ін.)

Литвини, почувши і т. ін.

Литва плюндрує Велику Польщу й Каліш

1305 року литва, почувши про міжусобиці й внутрішні війни в Польському королівстві, зібралася з лицарством свого князя Віцена і, вирушивши через ліси й незвичайні дороги своїми прямими козацькими шляхами, пройшла через Мазовію до Великої Польщі. Там пограбували міста Каліш і Ставішин та навколишні села; старих і малих діточок порубали, всі двори й волості спалили і з великою здобиччю та кількома тисячами невільників поляків без жодної відсічі відійшли до Литви і весь полон у цілості вигнали, мабуть, за дозволом мазурів, через чиї землі проходили туди й назад.

Прусське військо хрестоносців здобуло гродненський замок

Того ж року Генріх з Плечка, родом саксонець, новообраний на прусське маршальство, не на маґістерство (як Меховіта пише), відправив до Литви військо хрестоносців, які, прибувши під замок Гартін, що лежить над Німаном, і в туманний день знайшовши відчинену браму, здобули замок, литву порубали, інших пов'язали та з великою здобиччю, пограбувавши замок, повернулися до Пруссії. Одначе Петро Дузбурх, як те побачиш у його хроніці, не пише, що німці в той час здобули замок Гарту — лише, що запалили поселення, яке на той час було велике. Що і сам Меховіта, *на цій же сторінці*, проти себе свідчить, кажучи: *„А комендатор Кеніґсберга, ремствуючи, що гродненський замок не було обсаджено і т. ін."* Комендатор, оповідає, крулевецький, шкодуючи і вважаючи досадним, що те німецьке військо не осіло на замку Гартін, або Гродно, негайно сам із тим же військом повернувся вдруге до Гартіна. Але коли знайшов замок, раніше забезпечений й обсаджений литвою [зруйнованим], захопивши нову здобич у Литві, повернувся до Пруссії. А ти також, читачу, повернися, якщо хочеш, до Дузбурхової

хроніки і там побачиш ту Гартенську сутичку, ретельно зображену тим же Дузбурхом, який також про це писав за свого життя.

Потім, коли прибуло дуже багато паломницького лицарства з Німецької імперії та інших християнських земель до Пруссії — на святу війну проти Литви морем і сушею, відразу хрестоносці, підкріплені їхньою силою, розпочали нову війну проти Литви і, зруйнувавши Карсовінський повіт і пограбувавши, з великою здобиччю повернулися до Пруссії.

Німці нападають на Литву

Того ж року, 8 травня, згорів костел у краківському замку, критий свинцевою бляхою, і сам замок з вежами, який у той час був ще мало не весь дерев'яний.

Потім 1307 року, в день св. Гавла литва, несподівано вторгшись до Серадзької та Каліської земель, жорстоко спустошила всі волості і, набравши багато здобичі, вогнем і мечем завдавши невимовної шкоди, поспішно відійшла до Литви.

Литва нападає на Польщу

Того ж року, коли баварський князь Генріх зі своїми людьми й лицарством прибув до Пруссії на допомогу хрестоносцям, прусський маґістр Теодорик з Альтенбурга відправився з ним до Литви з величезним імператорським військом і своїми хрестоносцями, потім обложив замок, названий Велюнія, або Вельона, та коли змарнували під його зверхністю кілька штурмів, одразу прусський маґістр тут же під замком Вельоною збудував два інші замки: один назвав Фрідбург, тобто Спокійна Гора, а другий — Беєр, тобто Баварець,— на честь баварського князя Генріха, який залишив у тих замках усю зброю й інше воєнне спорядження, і, укріпивши обидва замки німецьким людом і харчами, наказав здобувати Вельону, аж поки литва не здасться, тоді сам з баварським князем вирушив до Пруссії зі здобиччю через Жмудську землю.

Німці нападають на Литву

Німці здобувають Вельону

А тут у Меховітовій хроніці помилився або його писар, або друкар, який роком здобування Вельони подає 1307 (хоч мав зазначити — 1327), помилково поставивши цифру 0 замість 2, коли ж у той час прусським маґістром не був ще згаданий Теодорик (згідно з прусськими хроніками, однак має бути — Дітріх), граф з Альтенбурга, а маґістром у той час був Зіфрід Фехуанген, обраний того ж 1307 року, за часів кесаря Альбрехта, австрійського князя, і папи Клементія, який був п'ятим після Целестінія на Петровому престолі. А після того Зіфріда прусським маґістром 1309 року був обраний Карло Тревір, котрий польському королю Владиславу Локеткові відняв нечесною війною Поморську землю і частину Куявської та Михаловське і Добжинське князівства відірвав від Польської Корони, також Каліську і Серадзьку, Ленчицьку й усю Велику Польщу, також Мазовію, за спонукою того Вінцеитія з поморян, зруйнував і перетворив на попіл, аж потім небога Локетек, поріднившись із литвою, ледве відняв завойоване у хрестоносців, як про те Длуґош і сам же Меховіта докладно свідчать (кн. 4, розд. 11, 12 і т. д.), Кромер (кн. 11).

Правдива послідовність деяких прусських маґістрів

Пізніше той Карло Тревір, їдучи з Риму, куди був викликаний папою, помер у Відні 1322 року, про що пишуть прусські хроніки і Меховіта сам проти себе (кн. 4, розд. 15, с. 220) свідчить. А на його місце Вернер де Орселле (або Урселенсіс) обраний маґістром; він згодом убитий у Мальборзі хрестоносцем Яном Гиндорфом (про що — той же Меховіта в тій же книзі (розд. 16, с. 222), всупереч собі, і прусські хроніки). Після нього обраний на маґістерство Людер (або Людольф), тулішуженський або брунсвіцький князь, 1325 року, за кесаря Людовика XXXIII і папи Йоана XXII. Щойно тоді Теодорик (або Тідрик), альтенбурзький граф, у віці 80 літ обраний на маґістерський престіл 1329 року. Про нього той Меховіта пише (мабуть, через помилку свого писарчука, що звичайно переписував чернетку (як і в мене чинить хлопець), або через недбалість друкаря і недогляд коректора), ніби 1307 року здобував Велюнію в Литві з князем Генріхом Баварським і нібито тут же під Вельоною збудував два замки Фрідбург і Беєр, котрі відразу взявся здобувати Ґедимін („*Великий литовський князь, щоб убезпечитися від навислої загрози*" — це Меховітові слова), то був прострілений хрестоносцем вогненною стрілою того ж 1307 року і там же на полі віддав душу.

Однак, якби того року Ґедимін був убитий, як Меховіта пише, тоді його хроніка суперечила б сама собі або Ґедимін мусив би після смерти воювати власною персоною, воскреснувши, проте Ґедимін не був Пйотровиним, бо у другому місці (кн. 4, розд. 10, с. 209) той же Меховіта зазначає, з чим погоджуються всі хроніки: „*Владислав, король Польщі, який увесь цей час, тобто 1329 року, з великим старанням збирав військо, зі своїм народом та з допомогою угорців, що її вислав король Угорщини Карло, на чолі якої стояв австрійський князь Вільгельм, з литовським і жмудським військом, котре особисто очолив князь Ґедимін...*
Владислав Локетек, говорить, польський король, який упродовж усього того часу, тобто 1329 року, з великою старанністю збирав військо проти хрестоносців зі своїми людьми і з допомогою угорців, присланою угорським королем Карлом, над якими командувачем був австрійський князь Вільгельм, і з литовським і жмудським військом, над яким начальником був особисто князь Ґедимін („*особисто*",— стверджує, тобто у своїй, а не у гетьманській особі). Так усі, прибувши до Хелмської землі, всі волості, що їм підвернулись, скрізь зруйнували і спалили, і потім прийшли аж до ріки Дрвйонци. І так, з тією Ґедиміновою допомогою — з литвою та жмуддю, і з угорцями Владислав Локетек примусив хрестоносців просити угоди, якої пізніше не дотримали, як про те докладніше свідчать польські й прусські хроніки. Тому я те тут, милий читачу, переконливо, хоча з трудом, виклав, щоб ти бачив, коли б довелося читати про те Меховіту, що друкар або його писар помилився. Інакше, якби ти того не побачив, не порівнявши змісту всієї його хроніки, та й інших істориків для дослідження історичної правди не узгідивши, тоді б та литовська історія змішалася і хибно переплуталася з великою

помилкою, і Вітен мав би стати після Ґедиміна, а потім Ґедимін, неначе воскреслий із мертвих (на кшталт Пйотровина), після Вітена, всупереч усім руським і литовським літописцям та іншим історикам і хронікарям, урешті-решт і [зміст праці] самого Меховіти переплутався б, як у заплутаному лабіринті. Звідсіля також будеш знати, згідно з правдивим ходом литовської історії, милий читачу, що Ґедимін, великий литовський князь, аж 1316 року був обраний, після батька Вітена, на Велике князівство Литовське, а вбитий під Фрідбургом 1328, а не 1307 року, як тут помилився друкар у Меховітовій хроніці — на двадцять один рік. Тому пам'ятай це, коли будеш читати в Меховіти те місце: *„А Ґедимін, великий литовський князь, щоб убезпечитися від навислої загрози, нові замки (тобто Фрідбург і Беєр) зміцнив хоробрим військом"*, аж до другої сторінки: *„А маґістр Пруссії Теодорик того ж року"*, який у Меховіти, через друкарську помилку, вважається 1308, а має бути — 1328. А там, де потім написав *„наступного року"*,— помилково розуміючи під цим 1309 рік, має бути, згідно з ходом історії і всіма хроніками прусських маґістрів, 1329 рік: *„Ольґерд, литовський князь, щоб помститися за вбивство свого батька Ґедиміна та за плюндрування батьківщини, вторгся з хоробрим військом у Пруссію та нищив її мечем і вогнем"*. Також пізніше: *„...якого маршал Пруссії Генріх 14 серпня і далі переслідував"* — аж до кінця тієї сентенції: *„Вони (тобто литва) змушені були покинути худобу і полонених"*. Отже, у тому, милий читачу, не Меховіті, славному і солідному історикові, а друкареві або його писареві приписуй ту помилку літ, а нам дякуй, що ми встановили, з Божою поміччю, більш правдиву послідовність тих подій, зіставивши кільканадцять польських, прусських, ліфляндських хронік і руських та литовських літописів, бо вже далі з Длуґошем, Кромером, Ваповським, Петром з Дузбурха та іншими істориками, також самою правдою історії Меховіта згоджується в послідовності років (тільки слід читати його старанно й обережно). Тож, залишивши той вузол розв'язаним, повертаюся до попереднього викладу історії.

У хроніці Петра з Дузбурха, наведеній нами, знайдеш описані й інші литовські та жмудські сутички з хрестоносцями — року 1306, 1307, 1308 і 1309 і т. д.

Я виявив також у давніх руських літописах, яких маю кілька примірників, що литва 1307 року взяла Полоцьк, але як і від кого — не сказано.

А 1310 року прусські хрестоносці зрадою взяли Ґданськ від Владислава Локетка, польського короля, у день св. Домініка, коли було найбільше урочисте зібрання на ярмарку, де людей порубали, все добро (як міщанське, так і купецьке та інших приїжджих гостей) силою забрали, пограбували і, виявивши неймовірну, гіршу, ніж за поганським звичаєм, жорстокість, місто й замок Ґданськ (хоча поляки довго й мужньо боронилися) обсадили своїм лицарством. Як пише Кромер, у жодному замку або фортеці, хоч здобували їх усі погани, так багато не

Жорстокість прусських хрестоносців у здобутому Ґданську

пролилося польської крови, як у той час при здобуванні Ґданська — від тих облудно побожних хрестоносців, польських „благодійників". Згодом узяли від поляків міста й замки Тчев (або Дершава), Хойницю, Нове та Свеце, нарешті, заволоділи всією Поморською землею.

У той самий час, коли таке свавілля прусські хрестоносці коїли в Польщі, ліфляндські хрестоносці зі своїм маґістром теж по-розбійницьки відібрали місто Ригу й усю довколишню землю в архиєпископа, свого фундатора й добродія, предками якого були засновані в Ліфляндії 104 чи 105 років тому для поширення християнської віри. Також багато зла розбійництвом і жорстокістю чинили згадані (ті і ті) хрестоносці і в Пруссії, Литві та Ліфляндії — у той час і постійно потім.

Звідси видно, що вони дбали радше про винищення, ніж про поширення християнської віри між язичниками, хоча литва і жмудь завжди самі відходили, відбиваючи зуб за зуб, війну війною і насильство насильством.

Того ж року, в останній день січня, затьмарилося сонце, а згодом через часті дощі, негоду й навальні повені почався у Польщі, Пруссії, Литві, Італії, Німеччині та Чехії великий голод, подібного до якого ніхто не пам'ятав, ані не чув від предків.

Повені, сильний голод

Розділ шостий

Про плюндрування Прусської землі литовським князем Віценом і його поразку через осквернення Божого Тіла в таїнстві Року 1311

(Про це Петро Дузбурх, прусські хроніки й Меховіта (кн. 4, розд. 13, с. 215), Ваповський та ін.)

Вітенес (або Віцен), великий литовський князь, котрого Петро Дузбурх зве королем, побачивши, що в той час прусські хрестоносці з поляками, а лівонці зі своїм архієпископом та рижанами вели великі чвари, зібрався зі всіма своїми військами і, вторгшись до прусських земель, значну частину тих волостей мечем і вогнем обернув у попіл і майже повністю знищив під час М'ясниць 1311 року, потім, з великою здобиччю і 500 німцями-невільниками повернувшись до Литви, приносив жертви своїм богам. А тим часом крулевецький кантор з одним загоном й інших п'ять канторів з іншим військом, різними шляхами запально вторгшись до Литви, всі волості руйнували й людей, що їм траплялися, забирали, в'язали, рубали й били, і перелякали самого великого литовського князя Вітена, який доти веселився і славив своїх богів. Пізніше повернулися до Пруссії з великою кількістю невільників.

Литва руйнує Пруссію

Прагнучи помститися за руйнування і спустошення своїх литовських земель, великий князь Вітенес, одразу вибравши з іншого свого лицарства 4 тисячі воїнів, добірних мужів, уторгся до Пруссії у надвечір'я Квітної неділі й усю Прусську землю аж до Брунсбурга зруйнував, сплюндрував і спустошив, пограбував костели, забравши скарби, коштовності і посвячений посуд, і спалив їх, кинувши спершу зі зневагою на землю святощі Божого Тіла, обплювавши і потоптавши ногами. Потім, коли гнав до Литви велику кількість невільників і розташувався табором на кордоні в одному лісі, бажаючи між своїм лицарством поділити й роздати невільників, перед паннами або дівчатами (яких, крім чоловіків й інших жінок, було 1400 полонянок між іншими

невільниками), взявши власною рукою святощі Божого Тіла з дароносицею, принесеною з Прусської землі, кинув на землю і плював та топтав ногами, запитуючи: „Де ж їхній Бог, котрий не зміг тому противитися, ані допомогти своїм вірним?“ Однак Господь Бог не довго терпів те богохульство, бо наступного дня — 6 квітня, на світанку, у вівторок Генріх Плоцк, намісник прусського маґістра (не маґістр, як інші пишуть), зібравшись із великим військом інших німецьких народів, над якими були поставлені 80 хрестоносців і канторів, напав на Вітенове військо на тому першому коші (а те урочище Дузбурх називає Воїплоч, про що, читачу, читай раніше). Там, хоча литва зі своїм князем досить хоробро оборонялася, але довго не змогла витримати сили хрестоносців. Дуже багато полягло їх на полі бою, а кожного спійманого німці вішали або топили в озерах і ріках, тож із 4 тисяч литви мало хто втік живим, крім великого князя Вітена з двома його слугами (і той — сам поранений у голову). А на пам'ять про таку славну перемогу хрестоносці, повернувшись додому, вимурували та забезпечили жіночий монастир для монахинь у Торуні.

Вітенове богохульство

Того Генріха де Плоцка Петро Дузбурх зве великим комендатором

Литва розгромлена німцями

Длуґош і Меховіта (розд. 13, с. 216)

Згодом бранденбурзький кантор удруге вирушив проти Литви і, зруйнувавши Погранденський повіт, поспішним бойовим порядком відійшов до Пруссії.

А третій похід з німецьким військом, спрямований проти Литви, прусський маґістр Генріх де Плоцк здійснив 1311 року. Ввійшовши до Литовської землі 2 липня, він вогнем і мечем спустошив Сальземський повіт, там же також здобув три литовські замки і, пограбувавши їх, спалив та, побивши багато литовського лицарства, 70 їхніх спійманих боярів повів у неволю.

Німці руйнують Литву

Пізніше, наступного 1312 року, коли Генріх де Плоцк відійшов з маґістерського уряду (який начебто під час безкоролів'я після маґістра Зіфріда рядив орденом), прусським маґістром був обраний Генріх, або Карло Тревір. Той одразу на новому уряді, бажаючи показати свою доблесть, відправив до Литви з військом двох канторів у довбанках і човнах рікою Німаном до замку Межиста (над цією водною армадою старшим був кантор з Рагнети Вернер). Сам маґістр Карло теж із другим більшим військом рухався сушею до жмудського замку Біссен. Одначе і маґістр, і кантор Вернер з водною армадою мало що скористали, крім незначної кількости спійманих невільників. Про те ти, читачу, знайдеш більш докладно на початку в Дузбурха, де поставлено заголовок *„Водна битва...“*

Тут Меховіта подає: „до замку Межиста“, але, правдоподібно, має бути: „Мереча“, де раніше теж був замок

Потім уп'яте вирушив до Литви великий маршал Генріх Плоцк з могутнім і численним німецьким військом, під час чого зазнав величезної шкоди й утрат. Бо, коли не міг здобути замок Біссен, який жмудь і литва вперто й відважно боронили, відступив від облоги, тоді, поділивши військо натроє, розпустив загони до трьох повітів — Медницького, Кживічанського та Тживічанського, де, коли не змогли дістати жодних харчів (бо литва перед їхнім приходом усе сховала), у німецькому війську

Німці спустошують Жмудію

Німців переміг у Литві голод

почався сильний голод. Тож поки впродовж 100 і більше миль рухалися назад з Литви до Пруссії, багато їх по дорозі повмирало, вимучених усілякою нуждою і нестерпним голодом. А тут, мені здається, що хрестоносці здобували в той час литовські Медники, розташовані 4 милі за Вільном, хоча Меховіта пише: *„На відстані ста і більше миль“* „сто і кільканадцять миль“, адже від наших жмудських Медників до Пруссії тільки 12 миль, іноді — 15, через спірність кордонів.

Сурмін (або Сурівіл), від якого походять Сурвіліські в Жмудії над Невяжею

Також того ж 1313 року великий литовський князь відправив свого командувача Сурміна, хитрого й розумного мужа, з водною армадою в 100 довбанок або стругів рікою Німаном здобувати замок Трісмемель. Сурмін, зустрівши на ріці Німан довбанки і водну армаду хрестоносців, запалив їх, але після довгої битви, переможений хрестоносцями, втративши 340 своїх лицарів, з рештками тієї ж армади й довбанок утік до Литви.

Отрута в причасті

Того ж року кесар Генріх VII помер від отрути, даної йому на причасті, а курфюрсти, поділені після цього на дві частини, одні кесарем обрали Фрідріха Австрійського, а інші — Людовика Баварського. І ті пізніше довго шматували взаємними війнами італійські й німецькі землі, нарешті Людовик здобув повністю кесарство.

Того ж 1313 року у Вишгороді помер мазовецький князь Болеслав, син князя Семовита, зарубаного руським князем Шварном і литовським королем Мендогом, і був похований у плоцькому костелі. Той залишив після себе на князівстві трьох синів: Семовита і Тройдена — від першої жінки-литвинки, дуже благородної, як пишуть Меховіта і Кромер, доньки того великого литовського князя Тройдена, і Вецлава (або Ванька) та одну доньку, народжених чешкою.

1314 року, в день Різдва Христового, з'явилися дві комети і три місяці разом і комети палали аж до останнього дня лютого.

Сильний голод

Потім був такий сильний голод у Польщі, Мазовії, Литві та інших сусідніх країнах, що коли людям не вистачало зілля, коріння із землі та інших гидких харчів, матері й батьки вбивали та їли своїх дітей, сини — також своїх батьків, інші також трупами й різним стервом заспокоювали нестерпний голод, як пише Длуґош. Це лихо два роки мучило польські краї. А тоді настала велика пошесть і тривала цілий рік, і померло так багато людей, що, як свідчать прусські хроніки, в Польщі та Пруссії все збіжжя й овочі залишилися на полі не зібрані.

Жмудь обложила Рагнету, замок великий, як я сам бачив

А 1315 року жмудь із численним військом обложила Рагнету в Пруссії. Та коли, довгий час стоячи під замком, поїли все й не могли здобути його, спустошивши навколишні волості та потоптавши все збіжжя, повернулися до Жмудії.

Трісмемель, або Хрістімемель — це був замок над Німаном між Юрборком

А великий литовський князь Вітенес, завершуючи розпочату жмуддю війну, зібрав дуже велике військо й обложив Трісмемель (або Хрістімемель), і здобував його таранами, штурмами й різноманітною зброєю та підкопом упродовж 17 днів і ночей. Також усіх до одного вбив і порубав 200 ландскнехтів, яких послав прусський маґістр на

відсіч, коли ті намагалися увірватися до замку на допомогу своїм. А коли почув через шпигунів, що сам маґістр іде проти нього з 6 тисячами німецького війська, повернувся до Литви, як Меховіта пише. А ти, читачу, про те читай у Дузбурха більш докладно. Потім прусський маґістр доганяв Вітена, але не міг його наздогнати, натомість сплюндрував і спустошив Литовську й Жмудську землю і повбивав багато литви та погнав у неволю. А литва тим часом теж віддала їм взаємно, вторгшись до Пруссії зі жмудськими провідниками.

і Тильжею (як я сам пересвідчився), який заснували хрестоносці в Литві, як сьогодні московський князь на Русі — Сахи

Того ж року саксонець Генріх Плоцк, прусський маршал, зі своїм лицарством прибувши до Литви, зруйнував і спалив Пастовський повіт і 500 спійманих литвинів вивів до Пруссії. А коли зустрів у Крулевці дуже багато паломницького війська з Німеччини, з-над Рейну, яке прибуло на святу війну проти литви, відразу рушив з ними вдруге до Литви і, здобувши замок Біссен та вбивши в ньому 80 литовських мужів, поспішним і швидким плюндруванням спопелив Медницький повіт, перетворивши його на згарище.

Медники, де нині зруйноване Ворне

Того ж 1315 року помер Вітенес (або Віцен) Ерайгольчик, якого Дузбурх усюди називає королем, великий литовський, жмудський, руський і підляський князь, пробувши на князівстві до похилого віку й витримавши часті війни й навальні напади прусських і ліфляндських хрестоносців, і за язичницьким звичаєм, на віленському паленищі, замість похорону, з великим жалем простого люду й панів, також усіх литовських бояр спалений у спорядженні — зі шаблею, ратищем, сагайдаком, у княжих шатах, з парою соколів і т. д.

А тут щодо смерти того Вітена дуже не згоджуються польські історики з руськими літописами і з прусськими хроніками, також із ліфляндськими *та з Петром з Дузбурха*, бо Меховіта (кн. 4, розд. 36, с. 264), Ваповський і Кромер (кн. 14) так, починаючи генеалогію або родовід литовських князів, пишуть: „Був,— сказано,— у великого литовського князя Вітена конюший Ґедимін, муж жадібний до панування і високої думки, який, убивши свого пана Вітена, сам теж будучи литвином, захопив Велике князівство Литовське й широко його поширив; деякі руські князівства — частково силою та війною, частково через угоди й добровільне підданство — приєднавши під литовську владу“. Це так пишуть Меховіта, Кромер і Ваповський. А Петро з Дузбурха, капелан ордену хрестоносців, який писав історію свого віку або хроніку діянь прусських хрестоносців і всі їхні війни з Литвою старанно перечислив, тоді Вітена завжди подає королем або сином литовського короля, а Ґедиміна — Вітеновим сином, і пише, що той за своїм спадковим правом отримав володіння над литвою.

Те саме наводить Курей в „Історії Сілезії“ і порівнює його з лідійським Сігесом

Також усі литовські літописи, написані по-руськи, що їх литва віддавна використовує як хроніку, так прямо й одностайно свідчать про великого литовського князя Віцена (хоч би їх хотів і тисячу порівняти): „Почалося велике Віценове панування — великий князь панував багато літ на Великому князівстві Литовському, Жмудському

Слова літописців

й Руському, і народився в нього син на ім'я Ґидзимін; потім помер великий князь Віцен; після нього сів на Великому князівстві Литовському, Жмудському й Руському його син Ґидзимін і т. д." Там же далі згадані литовські й руські літописи, а також київські хроніки Ґедиміна (або Ґидзиміна) завжди вважають Вітеновим сином, а щоб він був конюшим князя (як думають Меховіта, Ваповський та ін.), того ніколи не згадують ані руські, ані ліфляндські, ані прусські хроніки, ані Петро з Дузбурха, котрий писав історію і жив за Вітенових і Ґедимінових часів. Як і те також, що вбив свого пана й після цього став великим князем,— того теж зі смолоскипом у них шукай, так швидко не знайдеш, виключивши, що неправдою є та оповідь Меховіти або першого історика, якого він брав за провідника.

Ґедимін, будучи після свого батька Вітена обраний і посаджений на Велике князівство, вбив Тройнатового сина, а Довмантового внука Пелюшу (який теж колись убив литовського короля Тройнату Мендога 1264 року). Цей Пелюша, як про це свідчать Длуґош і сам Меховіта (кн. 3, розд. 62, с. 183), і Петро Дузбурх, будучи також спадкоємцем з литовських князів, не був обраний на Велике князівство Литовське після вбитого Тройдена, натомість Вітен Ерайгольчик, Тройденів маршалок, замість згаданого Пелюші Тройнатовича і Гінвіла Гедрусовича, був призначений і добровільно обраний на Велике князівство Литовське ченцем Рімунтом, або Ляврашем, Тройденовим сином, і всіма литовськими станами, як ми те вже докладно описали з переконливими доказами. Тоді князь Пелюша Тройнатович, охоплений жалем, утік до прусських хрестоносців і, взявши допомогу від крулевецького кантора Альбрехта де Міссена, з Мартіном Ґоліном і Конрадом Тувілем, ротмістрами хрестоносців, несподівано напав на литовських князів і панів, які бенкетували на подружньому весіллі, та спіймав 70 найвидатніших князів або вельмож і пана — молодого чоловіка, з гостями й усіма весільними дружками та всіх їх разом з великою здобиччю повів до Крулевця. Потім чинив часті наскоки на Литву й бунтував інших окраїнних старост, особливо Драйколіка і Світрила, двох литовських панів, довів до того, що піддали хрестоносцям Онкаїм й інші два замки (їх згодом Ґедимін 1315 року, коли також нападали з хрестоносцями на новому його уряді на Литву, поранивши й спіймавши, дав стратити як відступників і зрадників вітчизни). А що Пелюша був принципалом і підписувався теж великим литовським князем, хоча ним не був (як сьогодні Генріх Французький — польським королем, а Богдан, який утік до Москви,— волоським воєводою і т. д.), тоді Ґедимін, коли спіймав *„суперника в боротьбі за владу"*, то й дав зарубати, хоч інші історики, яких наслідували польські хронікарі, думали, начебто Ґедимін убив свого пана, тобто Вітена, якому був сином, за нерозірваною генеалогією, що йшла з роду й потомства римських князів від Палемона (або Публія Лібона) герба Колумни і від Дорспрунга герба Китавр і т. д.

Також сама річ у тому, здається, суперечить собі, бо ж у Литві й Жмудії у той час було вже багато визначних родів, багатих і знатних, якими були Гастовти, Бутріми, Ромбовди, Монивіди та ін. Також окремих князів — Гедроцьких, Гольшанських, Новогродських, Дзевалтовських, Утянських і т. д.— нащадків великих князів, котрі підкорялися тільки великому литовському князеві, що сидів на керновському престолі (сьогодні, з плином часу, як то буває давно забуте давниною), було кільканадцять. Окрім того, вся жмудь (як шляхтич, так і хлоп), через постійні в той час війни з хрестоносцями, користувалася однаковими вольностями, а русичі (новогродці й полочани, також підляшці), хоча в той час були підданими Литви, проте мали лише сякі-такі вольності. Тоді беззаперечною є істина, що якби Ґедимін (або Ґидзимін), будучи конюшим, убив свого пана — великого литовського князя Віцена, і після нього, будучи простою незнатною людиною, свавільно заволодів Великим князівством, такою великою і могутньою державою, то відразу скрутили б йому роги інші князі, пани й усе поспільство і, спійманого, скарали б як зрадника [...], які в той час були страшними русичам, прýсським і ліфляндським хрестоносцям, полякам і мазурам, напевно негідного не допустили б до зверхности над собою. А якби він не був Вітеновим сином, тоді на те місце князі мали б когось із князів Гедроцьких (Гінвіла і його синів) та Гольшанських (Міндовга й Альгімунта), з-поміж котрих як справжніх спадкоємців на Велике князівство піднесли б одного, а не стерпіли б зрадника, для свого вічного сорому й ганьби, над такою великою державою (маючи вільний вибір, наданий і підтверджений владою Римунта, або Лявраша, Тройденовича).

Також жмудь, маючи в той час через велику хоробрість, як я говорив, великі вольності, не хотіла б перебувати під владою зрадника, оскільки мала своїх справжніх спадкоємців Жмудського князівства: Пелюшу, Світрила і Драйколіка (яких потім Ґедимін стратив), утікачів до прусських хрестоносців, тож, безперечно, в такому заколоті вибрали б котрогось із них собі за князя, будучи вільними людьми. Також русичі, новогродці та полочани, маючи *„довгожданy нагоду, щоб скинути ярмо“* — отримавши нагоду й віддавна жаданий час для скинення язичницького ярма, котре несли на собі підкорені, які відрізнялися християнською вірою і мовою, певна річ, що взяли б собі за пана київського монарха або котрогось із волинських, галицьких і сіверських князів, яких тоді було достатньо у руських землях, і воліли б мати над собою радше пана зі свого народу, своєї віри й мови, ніж язичника-литвина, котрий би, через зраду вбивши свого пана, мав би панувати над ними.

Також Владислав Локетек, як про те йтиметься далі, будучи у той час польським королем, багатим, славним і хоробрим, певна річ, що у такого, дуже хворого на славу чоловіка не брав би його доньки Анни своєму синові, королевичу Казимирові в подружжя — за жінку й за королеву на таке славне королівство; і поляки, народ, який щедро

купався у шляхетських вольностях (але нам слід обережно плавати, щоб не втопитися в них), цього не дозволили б своєму королю, ані не стерпіли б над собою такого роду від батька-зрадника.

Інших підстав і доказів можна було б навести ще багато, якби сама річ, а також руські, прусські, ліфляндські хроніки та всі литовські літописи (хоч би хотів їх і кілька тисяч, бо й те можливо, зіставити) того виразно не виявляли, що Ґедимін (або Ґидзимін) був не якимось конюшим, ані вбивцею, ані слугою свого пана, ані самозваним володарем Великого князівства Литовського, а був власним сином і Вітеновим спадкоємцем, на честь котрого Вітен ще за свого життя, як батько, який любив сина, заснував і збудував на прусському кордоні замок, названий Ґедимін, що його згодом хрестоносці часто здобували, як про те неодноразово пишуть у різних місцях сам же Меховіта і Петро з Дузбурха та ін.

Книга одинадцята

Розділ перший

Ґедимін (або Ґидзимін) Вітенович, великий литовський, жмудський, руський і т. д. князь Року 1315

До вельможного пана Миколая Тальвоса, каштеляна Жмудської землі.

Литовські та жмудські князі, пани й бояри, відправивши останній обряд похорону, відповідно до прийнятих язичницьких церемоній, великому своєму князю Вітену (або Віценові) на Віленському паленищі, з'їхалися до Кернова, де після довгих нарад, побачивши, що його син Ґидзимін — дозрілий віком муж, який мав багатий досвід у лицарській справі проти хрестоносців, одностайними голосами обрали і призначили його на Велике князівство Литовське, Жмудське й Руське та підкорилися йому всі стани як справжньому спадкоємцеві 1315 року — за римського кесаря Людовика й папи Йоана XXII.

Потім руський літописець так просто веде свою оповідь: „Коли за польського короля Владислава Локетка і прусського маґістра Карла Тревіра і т. д. великий князь Ґидзимін після смерти свого батька Вітена сів на Великому князівстві Литовському, Жмудському й Руському, у столиці свого батька в Кернові, посвтали проти нього прусські німці та ліфляндці й прибули з великою кількістю німецького люду до Жмудської землі, бажаючи її посісти й захопити, а великий князь Ґидзимін не встиг швидко зібрати військо проти них, тому що був на новому володінні, і послав свого воєначальника з нечисленним людом на замок Кунашов, який сьогодні називають Ковном, зміцнюючи його проти навальної сили хрестоносців; а тим його командувачем був Гастовт..."

Але прусський маґістр Карло де Трір з великим маршалом Генріхом де Плоцком та з допомогою ліфляндського маґістра, також з

іншими допоміжними імперськими загонами, поділивши своє військо натроє, всі жмудські землі вогнем і мечем знищив і пограбував без відсічі та силою здобув замок Юрборк. Пізніше обложили головний замок Кунашов, безперервно вдень і вночі штурмуючи й підкопуючи вежі, а коли Гастовт зі жмуддю та литвою досить хоробро й сильно боронився проти них, то ще сильніше й упертіше німці дерлися на стіни (частково по драбинах, а частково через діри, вибиті таранами). Так великою своєю кількістю перемогли втомлену литву й узяли замок Кунашов і, пограбувавши його, спалили, все лицарство порубали, жінок забрали в неволю; там же також спіймали Гастовта, головного литовського воєначальника. А Ґедимін, не змігши так швидко зібрати війська для проведення проти навальної сили пруссів, ліфляндців та всієї Німецької імперії рівноцінної битви, не зумів порятувати вимучену Жмудію. Після цього прусські хрестоносці захопили та відірвали від Литви всю Жмудську землю, а ліфляндці — Курляндську, і призначили своїх старост у жмудських замках і німців-солтисів у всіх волостях, як про це докладніше згадують ліфляндські хроніки й руські літописи (хоча ні Петро з Дузбурха, ні Меховіта не пишуть, що у той час хрестоносці посіли всю Жмудію,— лише, що спалили бішенський, медницький та інші замки).

Великий литовський князь Ґедимін, будучи через ту поразку й утрату Жмудської землі дуже стурбований, проте в нещасті не розпачаючи, а мужньо переносячи ту велику неприємність, швидко збирав військо зі своїх людей і, щоб викупити свого командувача з німецької неволі, послав за нього 30 тисяч злотих маґістрові Карлу й так того визволив та все військо знову віддав під його командування. Однак того року не міг рішуче виступити проти німців, будучи ними дуже ослабленим і знесиленим через відняття Жмудської землі, з котрої перед тим була головна потуга й підпора литовським військам.

Але прусський маґістр (має бути Карло, а не Генріх, як Меховіта пише (кн. 4, розд. 13, с. 218), підбадьорений у відвазі першим успіхом, повернувся до Литви з більшими німецькими військами і, поділивши відділи й вишикувані загони начетверо, ширше, ніж перед тим, розтягнув свої сили, кинуті на руйнування, та зруйнував і спустошив багато литовських повітів, які раніше, до того дня, ніколи ще не рухали хрестоносці, та великий загін спійманих зі здобиччю вивів з Литви до Пруссії.

Потім 1316 року, коли вже збіжжя дозрівало на полях і наближалися жнива, вчетверте великий прусський маршал Генріх Плоцк прибув до Литви і, здобувши два литовські замки — Індаґіне і Пістен, спалив їх, а збіжжя по всіх волостях потоптав або спалив.

Бажаючи помститися за ту кривду, якийсь литовський пан Давид, гартінський (або гродненський) староста, з 800 озброєними вершниками вторгся до Пруссії, де спустошив повіт Унсдорф (як його називають Меховіта і Длуґош, а німець Дузбурх — Вогенштольф), і, набравши здобичі, повертався до Литви.

Але капійовський кантор Ульріх Дрілебе (має бути — тапійовський), наздогнавши його і попередньо розібравши міст, розпочав з ним битву, в якій німці вбили 55 (а Дузбурх пише — 45) литовських козаків і відбили невільників. А був це, як стверджує Дузбурх, 1319 рік, коли також берестейський і легніцький князь Болеслав із глоговським і олесницьким князем Конрадом у Сілезії вів взаємну війну, аж нарешті Конрад, розорений війною, дійшов до такого зубожіння, що мав лише одного коника і полотняний плащ. Згодом за два князівства, Глоговське й Олесницьке, взяв, з ласки переможця Болеслава, два міста: Любус і Волаву, на підпору убогости. Також потім Болеслав, берестейський і легніцький князь, через своє марнотратне життя дійшов до такої нужди, що мусив піддатися з володінням чеському королю Янові та заставив вроцлавським міщанам за певну суму своїх синів, яких пізніше викупили його піддані легнічани.

Тапійов, як я сам виміряв, а не Капійов, що 5 миль від Крулевця

Длугош і Кромер (кн. 11), Меховіта та ін.

Нужда на вищі стани, не лише на бідних холопів

Розділ другий

Про щасливий литовський успіх — поразку хрестоносців, звільнення Жмудії з-під німецької влади та про жмудське свято Ільги Року 1315

Отож хрестоносцям так пощастило в Литві, й усю Жмудську землю сильним ярмом, до якого той народ, багатий на вольності, не був звиклий, поневолили та жорстоко обтяжили бідну жмудь важкими, майже скотськими, роботами, нестерпними податками, здирством, ґвалтуванням бідних жінок і дівчат, згідно зі своїм зухвалим задумом. До того ж, і роти кнехтів та рейтарів по волостях тримали, тож кожен чоловік мусив утримувати трьох або п'ятьох п'яних кнехтів і щедро, як вони хотіли, годувати, а сам, сердега, часом не маючи й „гнилого", мусив відступати обжертому кнехтові жінок, дівчат і все добро. Часто з постійним зітханням згадували втрачені вольності, якими користувалися віддавна під литовськими князями,— так само, як ті євреї, сидячи біля вавилонських рік, з плачем згадували *Сіон*, так і жмудь у той час своїх давніх побратимів литву постійно закликала до визволення з-під того тяжкого ярма.

Шматування жмуді

А великий литовський князь Ґедимін, хоча мав напоготові не останнє військо, зібране з литви, руси й татар, з яким розташувався табором між Юрборком, Каунасом (або Ковном), проте зважав на могутність і силу значно досвідченіших і добре озброєних німецьких військ, бо вся Німецька імперія допомагала хрестоносцям. Тому не посмів вести з ними відкритий великий бій у полі, лише шматував німців з вузьких закутків постійними нападами, як тільки бачив відповідний час, місце й нагоду. Чекаючи на допомогу більшого війська з Полоцької та Новогродської Руси, дуже журився у своїх думках, дивлячись на свою наймилішу вітчизну, так жорстоко сплюндровану хрестоносцями, коли диміли свіжоспалені двори, села, фільварки, також волості, що стояли такі порожні через те, що людей і худобу частково повбивали, а частково забрали в полон.

Як я сам бачив, недалеко за Юрборком у той час був замок хрестоносців над Німаном — Хрістімемель, потім Рагнета й Тільза, і Клайпеда — аж до моря. З цих замків майже весь Німан відібрали від Литви

Потім, коли всі литовські й новогродські війська з полочанами зібралися до нього, відразу, побачивши могутність, численність, порядок і завзяття та готовність усіх до битви, вирушив глибше в Жмудську землю проти хрестоносців, які теж мали напоготові велике військо з Пруссії, Ліфляндії та Німецької імперії (з маршалом Генріхом де Плоцком). І так Ґедимін розташувався табором над рікою Зеймілою, з другої сторони, за 2 милі від Зеймів, вибравши собі для того місце, від природи оборонне. Також жмудь постійно прибувала до литовського війська — і з навколишніх волостей, і з німецького табору, даючи певні відомості про їхні військові порядки та дії. Побачивши це, німецький маршал Генріх де Плоцк, побоюючись жмуді, аби часом у ході битви не перейшла до литви, готував проти Ґедиміна свої німецькі війська, а жмудь з боярами вишикував усередині німецьких загонів, не довіряючи їм ні спереду, ні ззаду, і в такому порядку вирушив проти литовського війська, будучи впевнений у собі й обіцяючи своїм перемогу; також, якби жмудь хоробро й стійко виявила себе проти литви, обіцяв повернути їй попередні волості й дати дари. Ґедимін натомість вишикував татар з луками спереду, а литву виставив у загальний великий загін, в якому сам став, а русичів — новогродців і полочан — розмістив з боків і ззаду. І коли обидва війська зійшлися до битви на два постріли з лука над рікою Зеймілою, відразу з великим і шаленим воланням, криком, гуком і вереском обидві сторони завзято кинулися одна на одну і різні голоси різних народів було чути. Німці з ратищами або списами, вистрілившиз кількох рушниць (які майже в той час були винайдені), напали на татар, а татари звичним рухом і півмісяцем вигнутим строєм безладно розбіглися, вдаючи втечу, що у них є звичаєм, і ворогам, що наздоганяли, навмисне змішуючи стрій. Тож, коли німці охоче погналися за татарами, думаючи, що ті втікають, татари тут же знову повернулися до них, частими стрілами сильно пошкодивши їхній стрій. А Ґедимін з литвою з великим розгоном ударив на головний німецький загін і в рукопашному бою стялися всі з обох сторін. Німці перемагали зброєю, литва — спритністю. Ратищами, мечами, стрілами вели жорстоку битву німецький маршал Генріх і Ґедимін зі своїм командувачем Гастовтом, направляючи свої війська й загони. Крик мужів, брязкіт зброї, іржання коней, звук труб і барабанів, хряскіт зброї та панцирів між стиснутими загонами. Так з обох сторін довго впродовж дня, з однаковою надією на перемогу, тривала битва, аж поки жмудь, якої було кілька тисяч у німецькому війську, згадавши свої попередні вольності і маючи відповідний час і нагоду для скинення німецького ярма, також побачивши потугу литви, своїх побратимів, якої давно чекали, десь тоді, коли з обох боків битва найбільше розгорілася, одностайно вдарили на своїх панів німців, а що стояли всередині німецького війська і найменше були втомлені боєм, то легко завдали великої поразки втомленим, які не очікували у той час такої несподіваної переміни. Змішалися німці, стривожені новиною, також перші загони, котрі з литвою билися

Стрій німецького й литовського війська

Битва німців з литвою

Жмудь перейшла до литви

спереду, почувши за собою новий шум, крик, гук, оглядаючись, запитували, що там діється. Нарешті жмуди зробили собі дорогу залізом через середину німецького війська до литви, а німці, дізнавшись про несподівану зраду й раптову небезпеку, вже більш мляво нападали. Тим часом литва, з'єднана зі жмуддю і підсилена новою допомогою, з русичами й татарами великим щільним загоном розірвала ряди німецьких вершників-рейтарів, на яких була вся надія хрестоносців. Одразу після цього, коли розгромили авангард, а середину загонів ще раніше злякала і змішала жмудь, німці подалися назад. За ними литва зі жмуддю та з русичами тим сміливіше і швидше наступали, також татари терзали їх звідусіль, утікачів з боків і спереду, обтяжених зброєю, переймаючи на легких конях і, як у сіті, заганяючи литві. І більше полягло їх під час утечі, ніж на полі, де розпочали бій, бо втікачів литва аж до ріки Окмени гнала, вбиваючи, заколюючи, рубаючи, топлячи й ловлячи, так що на кільканадцять миль по дорозі, по ріллях і різних полях знаходили велику кількість німецьких трупів, також тих, які ховались у лісах та по розлогій цілині, селяни з собаками відшукували і вбивали їх або, обдертих, вішали на деревах.

Корона — з Гнезна до Кракова

А 1320 року Владислав Локетек зі своєю дружиною Ядвігою був коронований на Польське королівство у Кракові, перенісши, за згодою усіх польських станів, корону й королівську столицю до Кракова з Гнезна, де раніше, починаючи від Болеслава Хороброго 999 року аж до 1306 року, коронували польських королів. І так від Локеткової коронації аж до сьогоднішніх часів у Кракові коронують польських королів. Того ж року польський король Владислав Локетек послав свою доньку Єлизавету до Будзина в подружжя угорському королю Карлові.

Прусський маршал з військом переможений і вбитий жмуддю й литвою

Війт у хрестоносців був старший над волостю, як сьогодні в нас — жмудський староста тощо

Того ж року великий прусський маршал Генріх де Плоцк, як зазначає Меховіта (кн. 4, розд. 15, с. 219) і свідчать прусські хроніки, з могутнім німецьким військом, добре озброєним та вишикуваним, над яким були 40 старших хрестоносців командирами, прибув до Жмудії, де Медницький повіт так широко, як тільки зміг, спустошив і сплюндрував. А тим часом литва і жмудь, найменше перелякані тим воюванням, у нетрях одного лісу, через який хрестоносці мали відходити зі здобиччю, заступили дорогу і, щонайбільші дерева і колоди навколо доріг звідусіль попідрубувавши, поробили пастки й засідки на німців. А коли вже прусський маршал і його військо, не знаючи про ту хитру засідку, ввійшли до лісу, литва відразу оточила їх і спочатку знищила самого маршала, а тоді всіх з німецького війська побила й деревами потлумила і подушила, а багато інших спіймала, тож жоден з того війська не втік, хто міг би розповісти в Пруссії хрестоносцям про ту нещасну війну. А литва і жмудь за ту перемогу й щедру здобич, награбовану від розгромлених і побитих ворогів, коли своїм богам приносили жертви і звичні молитви, спалили живцем одного знатного хрестоносця на ймення Ґерард Рудде, війта чи старосту Самбійської землі, найвизначнішого серед невільників, з конем, на якому воював, у латах, в які був

одягнутий, і зі зброєю на високонакладеній купі дров і послали з димом його душу до неба, а тіло — з попелом у повітря.

Того ж року, у день Воздвиження святого хреста литва, несподівано вторгшись, зруйнувала Добжинську землю, котру в той час тримала княгиня Мазовецька, вдова, яка залишилася після померлого чоловіка князя Семовита і, спаливши місто Добжинь, із полоненими обох статей і з різноманітною здобиччю без відсічі поспішно втекли до Литви. Меховіта (кн. 4, розд. 15)

Кромер пише також, що й Мазовію в той час литва завоювала без спротиву. Кромер (кн. 11)

Розділ третій

Про завоювання і загарбання Володимирського, Луцького та Київського князівств і вбивство руських князів переможцем Ґедиміном Року 1319

Отак Ґедимінові й разом з ним Литві та Жмудії після тих попередніх тривог від німців щасливо повелося, що непостійна фортуна відвернула обличчя від прусських і ліфляндських хрестоносців настільки, що Ґедимін вирвав з-під їхньої влади всю Жмудську землю, розгромив і розігнав їхніх старост, і великі війська хрестоносців, завдяки литовській і жмудській звитязі, над Зеймілою й Окменою розгромив дощенту. Також у лісі за Медниками, як пишуть Меховіта і Длуґош, повністю розгромили сили великого маршала й найвищого командувача Прусської землі Генріха де Плоцка, який з другим величезним німецьким військом грабував жмудь, і вбили його самого, найбільш жорстокого агресора серед усіх канторів. Уже хрестоносці не сміли так безпечно, як раніше, нападати на Литву, побачивши і переконавшись у їхній могутності та боєздатності, і ставши більш обачними щодо них. Також у той час домагалися навальною і несподіваною війною Поморської землі від польського короля Владислава Локетка, тому прусський маґістр Карло Тревір і його кантори уклали перемир'я на два роки з великим литовським князем Ґедиміном, аби тим убезпечитися від Литви, яка виявилася могутнішою від Польщі. Ґедимін теж, учинивши доброю війною добрий мир, хоча тимчасовий, але потрібний, з німцями, відразу того ж 1320 року, не знімаючи з себе зброї, з тим же литовським, жмудським і новогродським військом, також з полоцькою руссю вирушив проти волинських князів, які вибивалися з-під його послуху і, до того ж, побачивши, що він зайнятий прусськими хрестоносцями, замість допомагати, здійснювали напади на литовські повілійські володіння і на новогродські. Спершу він повернув проти володимирського князя Володимира і, прибувши під Володимир, здобував замок і місто наполегливим штур-

Медники сьогодні називають Ворне

мом, однак русичі теж боронилися з такою ж відвагою, відбиваючи литву від мурів різноманітною стрільбою і снарядами.

А тим часом сам володимирський князь Володимир зі своїм людом і з татарською допомогою прибув на відсіч проти Ґедиміна. Ґедимін теж відважно вишикував проти нього литву і жмудь. І коли обидві сторони, не зволікаючи з битвою, із запальним завзяттям бились тут же під замком з криком на різні голоси, брязкотом зброї, іржанням коней аж до неба, рівними силами, шаблями, списами схопилися в рукопашному бою, а татари з луків, нападаючи звичним рухом, без упину проривали литву, тоді Гедимін, вишикувавши кілька сотень пішої жмуді зі списами та дротиками, також пращами між кінною литвою та руськими і татарськими рядами, які не мали піхотинців, розгромив їх. Вони почали відступати, а литва їх гнала, б'ючи, рубаючи і полонячи. А із замкових і міських мурів русичі кричали до них, волаючи і закликаючи, аби своїх не зраджували.

Битва Ґедиміна з волинянами

Але коли татари, на яких Володимир мав надію, розбіглися і він не міг волинян повернути до попереднього порядку, і коли сам з малою Володимировою дружиною лицарства протистояв литві й відважно нападав (як мовить латинське прислів'я: „*У необачних починань — непередбачувані наслідки*", що й мене самого раз покарало), коли сам завзято пробивався крізь литовські загони, виконуючи обов'язок доброго воєначальника й хороброго лицаря, був убитий на полі. Інші волиняни, побачивши, що в них не стало князя і вождя, відразу з великим і жалібним нарікачням почали втікати в різні сторони — хто куди міг, а інші здавалися переможцям литві. Також оточенці, побачивши вбитого свого пана й ворожу перемогу, зараз же піддалися з володимирським замком і містом на ласку переможцеві і склали присягу на послух великому литовському князю Ґедимінові. Після тієї перемоги Ґедимін заволодів також усім Волинським князівством, громадяни якого добровільно піддалися, коли переконалися, що важко чинити опір.

Князь Володимир убитий литвою

Литва силою заволоділа Володимирським князівством

І обсадивши володимирський замок і місто своїми старостами й лицарством, завершуючи перемогу, вирушив до Луцька проти луцького князя Лева — через те, що під час війни з хрестоносцями він забрав Дорогичин і Брест-Литовський. І хоча згаданий луцький князь Лев мав сяке-таке військо, зібране в той час, одначе переляканий пригодою свого приятеля — володимирського князя Володимира (почувши, що він зазнав поразки й був убитий литвою), не чекаючи Ґедимінової сили, втік аж у Брянськ-Сіверський до брянського князя Романа, свого зятя. А як тільки Ґедимін обложив луцький замок, одразу бояри і чернь, дізнавшись, що їхній князь утік та зрадив їх, не захотіли чинити опору великому князю Ґедимінові і всі одностайно піддалися з усім Луцьким князівством і з його городками та склали присягу довічного послуху. Гедимін, прийнявши їх під свою милість, луцький замок й інші передмістя для кращого утвердження і зміцнення своєї перемоги обсадив й укріпив лицарством і старостами.

Ґедимін заволодів Луцьким князівством

Воювали з більшою користю, ніж ми сьогодні, хоча не мали гармат

Потім вирушив з військом до Берестя, захоплюючи останню із фортець луцького князя; там же, у Бересті, обдарувавши панів і своє добре заслужене лицарство, розпустив на певний час для відпочинку литовське й жмудське військо, струджене в недавній прусській і руській війні, а сам упродовж усієї зими відпочивав у Бересті, вирішуючи поточні справи і земські потреби, і весь цей час готував зброєю і різноманітне військове спорядження на нову війну, яку потай замислив проти київського князя Станіслава.

Гедимін з литвою — до Києва

Литва взяла Овруч і Житомир

Пізніше, 1320 року, сповістивши всіх своїх жмудських, литовських, полоцьких і новогродських бояр, зібрав велике військо і невдовзі після Великодня, у найбільш відповідний для війни час, коли нова трава легко служить коням за корм, а квітуча весна роздягнутому лицарству готує приємну вигоду, вирушив з Берестя проти київського князя Станіслава, котрий з предків сам-один у той час звався руським монархом або самодержцем, як сьогодні — московський. І спокійно пройшовши Луцьку й Волинську землі, що були в його підданстві, спочатку прибув під Овруч, замок князя Станіслава, який, здобувши силою, обсадив литвою; згодом обложив Житомир, в якому зачинилося багато київської шляхти, і, вимучивши сильним штурмом русичів-оборонців, теж здобув через капітуляцію. І, усунувши руського старосту й лицарство, поставив свою литву на замку й у місті для оборони. Тоді вирушив далі в київські волості, руйнуючи і спалюючи все, що трапилося. Довідавшись про це, київський князь Станіслав вирішив насильство насильством відбивати і проти литви, перших невільників своїх предків, не чекаючи їх у Києві, оборонятися зі зброєю. Також інші руські й сіверські князі, побачивши, що сусідська стіна палає, збиралися разом проти литви. І так, переяславський князь Олег, і луцький князь Лев, вигнаний литвою, і брянський Роман з лицарством та військом, яке тільки могли в той час зібрати, прибули на порятунок до київського князя Станіслава, котрий стояв табором над рікою Перною, 6 миль від Києва, і, з'єднавши разом свої сили в одне велике військо та маючи допомогу від татар, стали напоготові, почувши, що Ґедимін з литвою відважно й швидко рухається від Житомира проти них.

*„Бо якщо вже горить твій сусіда, значить, це лихо й твоє“**

А Ґедимін, маючи відомості від розвідників про розташування і сили руського війська, найменше сумнівався в щасті та доблесті свого лицарства і, коротко пригадавши в пам'яті литовських і жмудських загонів про щасливий успіх і недавню перемогу над хрестоносцями та володимирським князем, і луцьким — Левом, добре їх вишикував, розташувавши піхотинців зі списами, інших — з луками, ще інших — з пращацами, між вершниками для розірвання ворожих загонів та підсилення і в такому порядку тут же пішов тим огромом на руські війська, що стояли біля річки Перної на рівному полі. Там спершу київський князь Станіслав зі своїм військом і з татарською допомогою наскочив

Литовська битва з русичами біля ріки Перної

* Переклад Андрія Содомори.

на литву, тоді брянський князь Роман, а з ним луцький князь Лев і переяславський — Олег, наступали легко за ним для підтримки. Литва і жмудь перший навальний наступ киян відважно і стійко витримали ворожими грудьми: спочатку стрільбою з луків і пращ, потім списами, шаблями, кийками стялися в рукопашному бою, муж з мужем, кінь з конем щільно скупчилися — крик, вереск, страшний гуркіт звідусіль. Сумнівна надія на перемогу довго тривала з однаковим щастям для обох сторін, аж нарешті Ґедимін, від'єднавшись зі створеним загоном від свого головного війська, з шаленим розгоном ударив у бік русичів — так, що розірвав і змішав їхні щільні лави, бо мусили від прямого бою перейти до бою на флангах. А литва і жмудь у тому ж порядку, стоячи спереду і по боках, тим відважніше нападала на змішаних русичів. Не зміг витримати їхнього шаленого натиску київський князь Станіслав і став відступати назад, литва напирала на нього; також переяславський князь Олег, брянський князь Роман і луцький — Лев, не довго встояли на полі, побачивши киян, що відступали зі своїм князем. Хоча луцький князь Лев, котрому залежало на Луцькому князівстві, з якого був недавно вигнаний, відважніше, ніж інші, бився з литвою разом з переяславським — Олегом, та за свою завзяту відвагу тут же на полі заплатили головами, бо в круговороті битви обох було вбито. Побачивши це, київський князь Станіслав і брянський князь Роман, одразу подалися назад; київське лицарство, також брянське й переяславське — частково через загибель і втечу своїх князів, частково через те, що не змогли протистояти шаленій литовській силі,— розбіглися в різні сторони по полях, інші взяли собі ліси за останню оборону, а литва зі жмуддю наздоганяла втікачів аж до ночі (яка своєю темрявою рятувала русичів), рубаючи, вбиваючи і полонячи. Наступного дня Ґедимін, відпочивши за ніч після трудів, наказав зібрати трофеї з побитих руських загонів, які справедливо поділивши між лицарством, сильніше зв'язавши невільників та перев'язавши поранених, того ж дня, не даючи русі часу для збору, завершуючи перемогу, прибув до Києва й, оточивши замок, здобував його безперервними штурмами, погрожуючи оточеним знищенням і різними карами, якщо вони й далі вперто стоятимуть на своєму й добровільно не піддадуться. Однак кияни, яких після недавньої поразки в місті й замку зачинилося чимало, разом із жінками, дітьми та зі скарбами боронилися довго і хоробро, сподіваючись і чекаючи порятунку у відсічі від свого князя Станіслава, який з програної битви втік аж до Рязані з брянським князем Романом. Та збагнувши, що вони зраджені своїм паном і обмануті в надії, після довгих переговорів одностайно згодилися на здачу замку й міста. Так спершу митрополит, владики, архимандрити, протопопи з усім духовенством, несучи хрести, хоругви, з процесією вийшли до Ґедиміна, а за ними — пани бояри й уся київська громада, кланяючись і піддаючись під милість і під владу Ґедиміна, великого литовського князя. Там же йому всі, а насамперед митрополит, склали присягу на послух; потім Ґедимін переможно через

Убиті два князі: Олег (переяславський), і Лев (луцький)

Руські князі зазнали поразки від литви

Мав кращу розвагу, ніж Ганнібал Карфагенський під Каннами

Бо в той час у Києві була столиця митрополита всієї Руси

Ґедимін узяв Київ, який піддався

усе місто в'їхав на київський замок. Узяв також через капітуляцію інші київські фортеці: Білгородок, Сліповрот, Канів і Черкаси, також здобув Брянськ-Сіверський і Переяслав, столичні замки руських князів, і так однією перемогою заволодів Київською монархією, Волинським і Сіверським князівствами — аж до Путивля, 60 миль за Києвом, і приєднав їх до Литовської держави.

Литва заволоділа Сіверським і Волинським князівствами

У Києві та в інших фортецях старшим своїм намісником призначив гольшанського князя Міндова, Гольшанового сина, свого родича, який охрестився в руську віру і панував у Києві аж до Володимира Ольґердовича, предка князів Слуцьких, генеалогія яких іде по порядку від великих литовських князів, від Гольші, Вітена, Ґедиміна й Ольґерда та ін.

Князі Слуцькі

А Станіслав, з роду стародавніх князів, руських київських монархів, що вів свій рід від Рюрика, Трувора, Синеуса, варязьких князів, також від Ігоря й Олега, з яких теж походить рід князів Острозьких, переможений, вигнаний і позбавлений Ґедиміном Київського князівства, вдався до рязанського князя по допомогу, який одразу віддав за нього свою доньку Ольгу, і тому, що не мав чоловічого потомства, тільки ту єдину спадкоємицю, віддав йому з дочкою й усе Рязанське князівство в управу, владу та панування, будучи сам людиною похилого віку.

Князі Острозькі

А Рязанське князівство було віддавна могутнє серед руських князівств, як про те свідчить сама історія, хто ознайомлений, руські літописи, а також Сиґізмунд Герберштейн у *„Записках та хорографії земель, підлеглих князеві московському"* (с. 65—66 та ін.). Велике Рязанське князівство лежить між ріками Окою і Доном (або Танаїсом), великими і славними, з яких одна — Танаїс (або по-московськи Дон), ділить Азію та Європу та впадає в Мертве море (або Чорне озеро), яке космографи називають *Меотіським озером,* біля турецького міста Азов, звідки потім купці, пливучи Доном з Москви і Рязані, доходять аж до Кафи, Перекопу, Константинополя і до всієї Греції, Італії, Єрусалима, Сирії та до Африки Середземним морем через Понт Евксінський і Гелеспонт (я сам трохи спробував того мореплавання 1574 року).

Що таке Рязанське князівство

Рязанське князівство перевищує всі інші московські князівства багатством продуктів харчування і врожаю збіжжя, меду, звірини, худоби й річкової та озерної риби, і людей, прославлених завзяттям і вродженою воєнною відвагою (бо межують з перекопськими і казанськими татарами, з якими мусять постійно вправлятися). А замок і столичне місто Рязань (дерев'яні) розташовані недалеко від великої ріки Оки, за 36 миль від міста Москви в природній оборонній місцевості, і завжди рязанський князь звався великим князем, як сьогодні — московський.

Замок і місто Рязань

Нащадок того київського монарха Станіслава, вигнаного Ґедиміном, великий рязанський князь Василій одружився зі сестрою великого московського князя Василія, з якою мав синів Івана й Федора. А коли

помер великий князь Василій, після нього панував син Іван; потім той після своєї смерти залишив трьох синів: Василія, Федора й Івана, з котрих два старші, сперечаючись за зверхність панування, розпочали велику битву на рязанських полях, там же один був розгромлений і вбитий у бою, а другий, здобувши перемогу, відразу помер на тих же полях. Третій, молодший, що залишився, дізнавшись про смерть двох старших братів, зібрався з татарами і силою заволодів батьківським Великим Рязанським князівством, яким ще рядила його мати. Потім того (хоча його предки віддавна вільно панували у своїй державі і не були піддані жодному іншому монархові) негайно великий московський князь Василій, який іменувався самодержцем усієї Руси, покликав перед свою величність і посадив до в'язниці та, пославши свої війська, взяв замок Рязань і заволодів усім князівством, а матір згаданого юнака і вдову останнього великого рязанського князя постриг у черниці і вигнав, поселивши в монастирі. А щоб пізніше Рязанське князівство не від'єдналося від Московського князівства, московський князь Василій багато рязанців порозсилав і порозсаджував по різних своїх землях, після чого здобув цілковиту силу й владу над могутнім і стародавнім Рязанським князівством. Бо хоч той останній рязанський князь Іван і втік з в'язниці до Литви 1525 року, коли татари розташувалися під Москвою, одначе помер у Литві без потомства як вигнанець. А тут, милий читачу, для того я докладніше зайнявся тим славним Великим Рязанським князівством, щоб ти побачив, як великі держави швидко й раптово занепадають через внутрішні незгоди, як то виявилося, що два брати, ведучи суперечку за єдину батьківщину, даремно втратили її, самі загинули і третього брата й матір своєю впертістю перетворили в немічних, так що весь рід великих рязанських князів, який тривав і процвітав упродовж кількасот літ, дощенту винищився і згинув. А тепер уже повернемося до розпочатої оповіді про Ґедимінові справи.

Доля двох братів

Як Москва захопила Рязань

Рязанський князь Іван утік до Литви

Великий литовський князь Ґедимін, призначивши намісником у Києві гольшанського князя Міндова й обсадивши своїми старостами інші замки, повернувся до Литви з великою перемогою. Потім у Кернові (де в той час була столиця Великого князівства Литовського) був прийнятий усім поспільством з великою радістю, зі звичними оплесками та співом: „Ладо, Ладо!“, зі звуком довгих сурм, де, обдарувавши лицарство, добре заслужене в тих руських війнах, розпустив військо по домівках для відпочинку після тієї довгої праці. І з того часу, тобто від 1321 року, Київська монархія або самодержавство, коли Ґедимін захопив Київ, перестала існувати. Бо столицею всієї Руської монархії віддавна був Київ, заснований князем Києм 430 року після народження Господа Христа, згідно з твердженням деяких, хоча руські літописці через стародавність того міста не можуть точно встановити час, одначе від Ольги (або Олени), яка охрестилася в грецьку віру [6463] року від створення світу, за руським літочисленням, і від її сина Святослава та від Володимира, сина того ж Святослава, руського монарха, який теж

охрестився в Царгороді року 990 від Господа Христа, а від створення світу, як русь рахує, 6469 року. Отже, Київська монархія, тобто самодержавство всієї Руси, до захоплення Києва Ґедиміном, великим литовським князем, тривала 431 рік.

Пізніше великі московські князі Білої Руси йменувалися самодержцями всієї Руси (хоч у тому помилялися, бо Литва вже давно посідала чималу частину руських князівств), уживаючи той титул, який сьогодні використовує в листах великий московський князь. Проте справжня Київська монархія всієї Руси тільки за Рюрикового, Ігоревого, Олегового, Святославового й Володимирового панування брала свій початок і з певним успіхом розквітала, перебуваючи у своїй могутності. А після Володимирової смерти 12 його синів жорстокою внутрішньою війною розірвали на кількадесят частин Руську державу й самодержавство, і хоча знову повернув попередню єдність і монархію Володимир, на прізвисько Мономах, Всеволодів син, онук згаданого Володимира, однак те все після його смерти знову розірвалося, як ми про те вже написали більш докладно в руській історії. Тож повертаємося до литовських справ.

Розділ четвертий

Про заснування Ґедиміном Старих Троків і Вільна Року 1321

Великий литовський князь Ґедимін Вітенович у Кернові, стараючись призабути минулий труд і воєнні незгоди завдяки всілякому полюванню, зібравшись із двором і всім своїм мисливством, поїхав у глибокі пущі, щоб краще розважитися і більше вполювати. І коли добре повелося йому — так, що, згідно зі своїм задумом, натішився і мав здобич, частував у полі під котаргами своїх панів, дворян і мисливців, за 5 миль від Кернова, між ріками Вакою та Вілією. Та тоді вподобав собі місце й площу, не настільки придатну для замку, як йому милу, бо на тому місці й у довколишніх полях і лісах спіймав здобич. Там же відразу, сповістивши волості, збудував замок, який укріпив ровом і валом, і назвав його Троки — через те, що все живе: зайців, лисиць, куниць й інших малих звірят і птахів, як придворні, так і загонщики, мисливці, кухарчуки й хлоп'ята — всі біля Тарчаків у тороки нав'язали й навішали спереду, ззаду і по боках, також велику кількість усякої звірини: лосів, оленів, козуль тощо, наклали повні вози. Отож через ту щасливу здобич, що означала ще й щасливу ворожбу (бо в той час литва, за римським звичаєм, жодної справи не починала без ворожби), відразу переніс княжу столицю з Кернова до новозбудованих Троків, які тепер називаємо Старими Троками (щодо Нових, пізніше збудованих його сином Кейстутом, як про те напишемо далі). І так від того часу столиця, заснована в Кернові давніми литовськими князями, головним чином Кернусом Конасовичем, другим Палемоновим нащадком з римських князів, занепадала, після чого також те місто із замком немилосердним часом, як сьогодні бачимо, було знищене. А в Троках почалася нова столиця литовських князів, але не довго існувала. Бо Ґедимін незабаром, їдучи на полювання, як звично, розставляв тенета над берегами ріки Вілії, які в ті часи були порослі великими лісами й пущами,

Збудовані Старі Троки (також чому названі Троками)

Столиця з Кернова перенесена до Троків

густими і дуже обвислими, ставши лігвищами і схоронищем різній звірині — і великій, і малій. Так тоді Ґедимін, займаючись мисливством, переїжджаючи від тенет до тенет, приїхав з усією своєю придворною свитою і мисливцями до посвяченого паленища своїх предків, де ріка Вільна впадає у Вілію, від Старих Троків за 4 милі. Це паленище, тобто площа для спалення княжих тіл і знатних литовських панів, яку на тому місці заснував Святоріг, і де після нього його син Гермонт, як про те ми вже писали, а також литовські жреці, за язичницьким обрядом, приносили жертви своїм богам за душі померлих князів (бо міцно дотримувалися віри в безсмертя душі, в судний день, у воскресіння); і вічний вогонь на тому місці постійно горів — удень і вночі безперестанку (як колись був у Римі звичай ушанування богині Вести) під доглядом жреців, для того призначених (цей вогонь литва, жмудь, пруссі і лотва визнавали й славили як особливого бога).

Там тоді Ґедимін, біля згаданого паленища в пущі між горами, які нині, полюючи, звуть Лисими, крім іншого багатства звірини, сам

Ґедимін підстрелив тура

підстрелив великого тура з пращі й убив його на тій горі, де тепер верхній віленський замок. Цю гору від того тура й нині звуть Туровою, а шкіру й роги його, золотом оправлені, замість дорогих клейнодів, довго зберігали в скарбниці аж до Вітовтових часів, а Вітовт, що звичайно пив з тих рогів на великих бенкетах і частував чужоземних послів, тоді один подарував як великий дар римському кесарю Сиґізмундові, угорському королю, на тому славному з'їзді королів і князів у Луцьку 1429 року, як про те буде далі. А тепер закінчу раніше почату оповідь.

Ґедимін, утомившись полюванням (до того ж, вечір настав і надходила темна ніч, тож до Троків також запізнився, радіючи дуже, що власною рукою вбив тура), ночував у котаргах з усіма своїми придворними на згаданому паленищі, на лузі, названому Святороже,— від князя Святорога, де сьогодні гарматня, стайні й нижній замок. А коли

Ґедимінів сон

після труду, як то буває, був зморений сном, приснилося йому, що на тій горі й на тому місці, де вбив тура і де тепер стоїть Вільно із замком, бачив великого і сильного вовка, начебто захищеного залізною бляхою, що оберігала його від усякого пострілу, а від того вовка чув 100 жахливо виючих вовків, голос яких розносився у всі сторони. Коли Ґедимін прокинувся, той сон засів йому в думці і довго гризся він ним, бажаючи відгадати, що мало б це означати. Але переконався, що це важка річ, так само, як той фараон, єгипетський цар (сон про жирних і худих корів), або цар Бальтазар (про оту руку, яку бачив, коли писав: *„Текель, Мане, Фарес: відмірив, зважив, поділив“*,— означало, що прийшов час згинути Бальтазарові з усім його царством). Отож Ґедимін, вставши вранці,

Ліздейко, найвищий литовський єпископ, знайдений в орлиному гнізді

розповів той сон усім своїм панам і придворним, радячись і питаючи, яким здається їм той сон і що б він означав. Бо литвини, будучи в той час язичниками, вірили в будь-що і самі ворожбами, як і римляни *(„За гаруспіціями, нутрощами, летом птахів тощо“),* завжди супроводжували і домашні, і воєнні справи. Проте той сон і його зміст нікому

не вдалося так просто розкусити, аж мусили прийти до Кріве Крівейто, язичницького литовського єпископа, якому наймення було Ліздейко.

А той, як свідчать літописи, за Ґедимінового батька Вітена був знайдений в орлиному гнізді в одній пущі при дорозі, а деякі кажуть, що в оздобленій колисці, повішеній на дереві. Знайшов сам Вітен і віддав його на добропорядне виховання — як сина, а коли виріс, виявив здібності не простої людини, що означало, що був якогось знатного або княжого роду, але, мабуть, через жадобу влади ще в пелюшках або мачухою, або вітчимом був відісланий до лісу — так, як також колись учинив албанський король Еміль, коли близнюків Рема і Ромула, народжених Регі Сільвією, королівською служницею, монахинею, наказав потайки втопити в Тібрі (їх потім виховала вовчиця (як переказують) і, знайдені пастухом Фавстулієм, заснували Рим, столицю всього світу). Так само також колись учинив медський король Астіагес з Кіром, якого народила його донька від персидського князя,— наказав своєму секретарю Гарпагові заморити голодом ще у сповитку, аби після нього не королював. Потім Гарпаг, змилосердившись над немовлям королівської крови, потай відіслав його до лісу й наказав повісити його на дереві, щоб там померло не на Гарпагових очах. Одначе те дитя той же пастух (давши Гарпагові свою дитину, що померла в той час) виховав у себе; пізніше, коли підріс, діти, які разом пасли худобу, вибрали його собі королем; нарешті, через дивне Боже провидіння (якому людська рада даремно протиставляється), вигнав Астіагеса, свого діда, й захопив його Медське королівство і батькове Перське й Ассирійське, а тоді й усю Азію, Сирію, Юдейський край та Індію.

Про це читай у *Лівія і Флора та ін.*

Про це Юстин, Каріон та ін.

Про це також читай у *Волатерана, Юстина, Кнуріона та інших, а також Даниїла 13, 14 і т. д.*

Того Кіра, першого персидського монарха, пророк Даниїл навернув до визнання правдивого Бога 4443, а за Каріоном — 3443 року від створення світу.

Даниїл 14

Читаємо також давніший приклад того *у Трога Помпея та Юстина (кн. 44),* що найперший іспанський король Гаргорас (або Горгорас) теж внука і свого сина, якого мав від власної служниці, бажаючи будь-яким способом змити ганьбу, наказав кинути між свиней та голодних собак, щоб його з'їли, і потім його клали на вузькі стежки у хлівах, щоб його худоба розтоптала; нарешті, коли й так не загинув, вкинули його в море, але морські хвилі викинули його непошкодженим на берег, де його пізніше лань вигодувала своїми персами; згодом, за дивним Божим провидінням став другим іспанським королем, якому дали ім'я Габіс. Також мізійський або болгарський князь Телеф, теж занесений у пущу на згубу, ланню був вихований. Те саме читаємо в чеських хроніках, що знайдеш і в Бельського в сьомій книзі про Чеське королівство (с. 322) 909 року від Христа, що Івана Гестимула, хорватського царевича, теж лань у пущі 42 роки годувала молоком. Так само Паріса, Пріамового сина, троянського царевича, в пущі виховала ведмедиця, а Ромула і Рема — вовчиця, а Юпітера, Сатурнового сина — бджоли і т. д.

Про це також читай у *Волатерана „Про діяння в Іспанії до готів" (кн. 2)*

Другий іспанський король Габус

Телеф вихований ланню

Іван Гестимул

Паріс

Ромул і Рем

Юпітер

Мойсея теж поклали в ріку в малій скринці

Вихід, гл. 2

Ліздейк — язичницький єпископ

Буття 40 і 41

Даниїл, гл. 2

Даниїл, гл. 5

„Мане, Текель, Фарес: зважив, відміряв, поділив"

Також Даниїл, гл. 7 — сни про чотири вітри й чотирьох звірів і про побаченого мужа з сяячою головою. Даниїл, гл. 1

Те для того я згадав, щоб не було дивним свідчення литовських літописів про Ліздейка. Бо також так само трапилося у той час і з нашим Ліздейком, який, будучи вихований на княжому дворі, був навчений науки астрономії (відповідно до стану язичницької науки), ворожби, тлумачення снів (як колись Йосиф і Мойсей — усякої єгипетської мудрости), аж потім, за Ґедиміна, став найвищим єпископом або зверхником язичницьких богослужінь, уряд якого звали *Кріве Крівейто* (про цей уряд знайдеш виразні свідчення *у Кромера, Меховіти, Длуґоша, Еразма Стелли, Дузбурха*). Тоді той Ліздейко, найвищий єпископ (так само, як Йосиф — фараонові й тим товаришам по неволі, підчашому та пекареві, і як Даниїл — Навуходоносорові про чотири монархії, і пізніше Балтазарові — про ту пишучу на стіні руку) той сон про вовка, що стояв на Туровій горі, та про 100 інших вовків, що вили, добре і правдиво витлумачив таким чином: „Той вовк, якого ти бачив, неначе окованого залізом, великий князю Ґедиміне, означає те, що на тому місці попелища, посвяченого твоїм предкам, буде міцний замок і головне місто тієї держави, а сто вовків, що шалено вили у тому вовку, голос яких розходився в усі сторони, означають, що той замок і те місто чесністю і доблестю своїх громадян, також великими справами твоїх нащадків, великих литовських князів, які будуть мати тут свою столицю, прославиться, і рознесеться та велика слава в усі сторони світу й легко над чужими народами, що з тієї столиці, будуть панувати з великою славою".

Тлумачення сну про Вільно

Верхній віленський замок на Туровій горі

Нижній замок

Матей 24, Марко 13, Лука 21. Де буде стерво, там зберуться орли

У римлян були авгури, себто троє жерців, які опікувалися ворожбою,

Таке тоді вислухавши мудре й правдиве та доречне Ліздейкове пояснення сну, Ґедимін, похваливши його та склавши на паленищі жертви своїм богам, негайно, довго не зволікаючи, сповістив навколишні волості, також зібрав різних ремісників: теслярів, мулярів, ковалів, землекопів та, до того ж, достатньо всякого матеріалу і почав спершу мурувати верхній замок на Туровій горі, на якій сам підстрілив з пращі великого тура. Потім виміряв площу на нижній замок на Святорозі (місце це в той час називали Кривою долиною) біля гирла ріки Вільни, де вона впадає у Вілію. Там же Ґедимін збудував нижній замок з дерева, з високими вежами і стінами, дуже швидко, але з більшим старанням та коштом і, завершивши обидва замки, назвав їх Вільном — від ріки Вільни. Також і місто швидко заселилося при замках над Вілією і Вільною, бо Ґедимін того ж року переніс столицю з Троків до Вільна і там заснував її на майбутні часи. Після чого у велике місто й розлогі оселі швидко зібралося багато людей, як орлів до стерва. Усі пани теж побудували великі ошатні двори при головному місті, через постійне проживання у ньому свого великого князя. Так Вільно, з малих зачатків почате, де раніше тільки спалювали княжі трупи, замість похоронів, виросло 1322 року у велике славне місто — за мудрою Ліздейковою порадою, який потім довго був одруженим литовським єпископом, у язичництві — авгуром, або волхвом, запозичивши у римлян і почесний *авгурський* уряд. Бо й Ціцерон, як сам свідчить про себе,

видатний римський муж і сенатор, був теж у Римі на посаді авгура, тобто волхвом або головним попечителем ворожіння, відповідно до якого й управляли Римською державою, що чинила і литва, начебто зберігала звичай, даний від римлян, тож як Ціцерон та інші в Римі, так також Ліздейко у Великому князівстві Литовському був авгуром.

що їх обрав Ромул, сам вельми досвідчений ворож бит. Було і вісім гаруспіків, які зналися на нутрощах і т. ін. Нума також запровадив трьох фламінів і саліїв. Про це читай Діонісія, Лівія, Плутарха у „Нумі", [коментар] Стадія на Флора, Помпонія Лета та ін.

Не занедбав Ґедимін й утвердження прослави своїх богів у заснованому своєму столичному місті, бо хоча литовські князі Святоріг і його син Гермонт раніше вже започаткували вічний вогонь, як у Римі біля Вести (на тому місці, де сьогодні гарматня), і жреці, котрі під загрозою кари смерти пильнували вічний вогонь, щоб не погас, були щедро обдаровані, одначе Ґедимін, крім того, присвятив богам темний ліс (який у латинських язичників й інших народів називали *Lucus*, а литва й нині ліс зве *Laukos*) і призначив, за язичницьким звичаєм, жреців, котрі там молилися за душі померлих князів, спалених на тих місцях або паленищі, також живили й годували вужів, названих Гивойтос і Земенікос, як домашніх божків, а той ліс був над Вілією біля гарматні аж до Лукішок.

Вогонь богині Вести

Священні гаї

Вужі Гивайтос і Земенікос

Ґедимін ще спорудив ідола Перкунові (або Перунові), який тримав у руці великий кремінний камінь, з якого жерці кресали вогонь. Йому теж у жертву постійно вдень і вночі палили вічний вогонь з дубини на тому місці, де тепер костел (заснований Ягайлом, Ґедиміновим онуком) святого Станіслава в замку.

Домашні боги

Ідол Перкунові (або Перунові)

Була ще велика зала або божниця на Антоколії всім богам, яких славила литва, обманута диявольськими звабами; там увечері по четвергах жреці ставили і запалювали воскові свічки. Але ми тих ідолів та язичницькі забобони раніше докладно описали з певними відомостями на основі ретельного дослідження литовської минувшини в Руській хроніці, тому оповіддю про заснування Троків і Вільна на цей час, милий читачу, будь вдоволений, бо інші справи і події, які відбувалися за Ґедиміна, розпочинаємо.

Литовський пантеон

Розділ п'ятий

Про напади самодержавних князів і хрестоносців на литовські та жмудські землі, а також про зруйнування Ліфляндії аж до Ревеля і Дерпта литвою і пограбування Мазовії та Добжиня Року 1322

(Про це Петро Дузбурх, прусські, ліфляндські хроніки, Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 15, с. 220 та ін.)

1322 року прусські хрестоносці, які були розгромлені Ґедиміном над ріками Зеймілою й Окменою 1319 року і потому не нападали на Литву, ані на Жмудію з великим військом, тільки козацькими наскоками, почувши, що Ґедимін зайнятий руськими війнами, а також будівництвом Вільна, як ми вже говорили, зібрали великі війська як з Пруссії, так і з Ліфляндії та інших німецьких князівств.

Підготовка Німецької імперії та різних князів проти Литви

Також свидницький князь Бернард зі своїм сілезьким лицарством і чехами та швабський князь і два рейнські графи, як пишуть Меховіта і Длуґош, а Дузбурх ще додає гродишецького графа і синів юліаценського, вільденбурзького і прегельського графа, прибули на святу війну (на яку був відпуст від папи, неначе б їхав до Єрусалима) проти язичників литви й жмуді з великою кількістю німецького, французького, чеського, сілезького, австрійського лицарства до Пруссії на допомогу хрестоносцям. Об'єднавши з ними всі свої сили, ліфляндські та прусські хрестоносці навально увірвалися в Жмудську й Литовську землі, де три повіти: Ванкенський (або Вайкенський), Росенський і Клогенський, спустошили та здобули замок Пістен, як пише Меховіта, але Дузбурх свідчить, що литва й жмудь таки оборонилися в тому замку від німців, хоч сильно штурмували (про це, якщо хочеш, читай під 1322 роком у хрестоносця Дузбурха). А коли литва й жмудь хитро обіцяли хрестоносцям піддатися і підкоритися, стрималися від мордування литовських людей і руйнування волостей, також від захоплення у неволю.

Ванкенський, Росенський і Клогенський повіти в Жмудії зруйновані, сьогодні залишилася лише назва Росенського

Жмудь хитро обіцяла хрестоносцям піддати Росенську [волость]

У той час, коли ліфляндський маґістр з прусським плюндрував Жмудію, також литовський князь, спустошивши Ліфляндію та все Дерптське єпископство й інші повіти, 5 тисяч німців і лотви та багато здобичі без відсічі вивів до Литви — так віддав хрестоносцям зуб за зуб, тільки втроє, бо ті спустошували порожню Жмудію з більшою шкодою, ніж користю для себе.

Литва навзаєм сплюндрувала Ліфляндію біля Дерпта

Християнські війська, бажаючи помститися за те руйнування, коли вже настала зима, ввійшли в Литву, однак через надзвичайно сувору зиму того року (з чим погоджуються всі літописці), нічого не вчинивши, ані не скориставши, переможені холодом, з великими втратами мусили повернутися до Пруссії.

Даремний похід німецьких військ до Литви (через холод)

„А Давид, староста гродненського замку, від холоду не ціпеніючи і т. ін." Натомість Давид, староста гродненського замку, не щулився і не замерзав на холоді, а з великими литовськими військами знову пройшов Ліфляндію аж до Ревеля і весь Ревельський повіт біля моря і, повертаючись назад, спустошив аж до Двіни, спалив храми, забрав срібний і золотий церковний посуд і ризи, повбивав або погнав у неволю священиків, також 5 тисяч полонених німців і лотви, крім убитих, з великою здобиччю до Литви привів. Дузбурх пише, що в той час Давид з литвою напав на землю данського короля, де спіймав самих панянок і пань-шляхтянок 5 тисяч, бо, правдоподібно, тоді (що до речі) данський король тримав у Ліфляндії Ревель, як і сьогодні — шведський король.

Меховітові слова

Литва спустошила Ліфляндію аж до Ревеля

Йому тоді також належав острів Озилія на Ліфляндському морі, яким сьогодні володіє в Ліфляндії данський королевич Магнус

Потім тієї ж зими литва і жмудь здобули від хрестоносців Мемель і три замки навколо нього і, повбивавши та забравши у неволю велику кількість німців та інших християн, як місто, так і замки спалили. Однак, схоже, в той час Мемель був не такий міцний, як нині, коли його я сам бачив укріпленим.

Литва і жмудь узяли Мемель, або Клайпеду, над морем

Відразу по тій перемозі, зігріваючись швидкістю на морозі, напали на Вільовський повіт і Самбійську землю в Пруссії та, великою поразкою і втратами вимучивши хрестоносців, вбили кантора з Тапйова, який намагався здолати їх, і розгромили дощенту його війська та з численною здобиччю й ротами спійманих невільників без відсічі повернулися до Литви.

Вільовський повіт від Мемеля миль за 18, Вельова від Тапйова — за 2 милі, а Тапйов, великий замок, повз який ходять човни з Вільна до Крулевця,— за 5 миль

Згаданий гродненський староста Давид тієї ж зими також спустошив Мазовецьке князівство і, спаливши та пограбувавши чимало дворів, сіл і храмів, дуже багато спійманих орачів, селян, мазурів вивів до Литви.

Литва спустошила Мазовію

У той час помер прусський маґістр Карло де Тріер (або Тревір), а на його місце новим маґістром був обраний Вернер де Орселле.

Йому Дузбурх присвятив свою хроніку (раніше перекладена нами)

Тоді ж головне сілезьке місто Вроцлав з князівством дивними і хитрими діями виманив чеський король Ян, загарбавши у князя Генріха, і від того часу Вроцлавське князівство відірване від Польщі та сілезьких князів та приєднане до Чеського королівства. Легніцький і брегенський (або бреський) князі теж піддалися у васальну залежність і послух згаданому чеському королю Янові, перелякані грозьбами, і присягли збе-

Вроцлавське й інші сілезькі князівства відірвані від Польщі до Чехії

рігати вірність і його майбутнім нащадкам, які будуть чеськими королями.

Литва вивела з Добжинської землі 9 тисяч невільників

Добжинська земля приєднана до Польської Корони

А 1332 року литва, таємними шляхами раптово й несподівано напавши на Добжинську землю, вшир і вздовж жорстоко сплюндрувала її, вбиваючи старих і недорослих діточок, а інших забираючи в полон, і поквапливо й швидко втекла до Литви з 9 тисячами полічених невільників. Через те добжинський князь Владислав, рідний брат польського короля Владислава Локетка, власною персоною приїхавши до Кракова, надовічно віддав і подарував Добжинську землю зі всіма замками, волостями й містечками братові, королю Владиславові, та Польському королівству. Бо через часті напади хрестоносців і литовські не міг довше її боронити, ані тримати. І після чемних і наполегливих просьб, з королівської щедрости одержав до кінця свого життя (бо не мав потомства) Ленчицьку землю — для себе та своєї матері Анастасії, котра залишилася вдовою після добжинського князя Семовита. І так від того часу Добжинська земля приєднана до Польського королівства, хоча за неї пізніше багато кривавих суперечок мали поляки з хрестоносцями (аж до Казимира Ягайловича).

Мазовія спустошена литвою

4 тисячі невільників з Мазовії

Литва напала на Ліфляндію

Згодом 1324 року гродненський староста Давид, за наказом великого литовського князя Ґедиміна, вторгся до Мазовії, де, напавши на місто плоцького єпископа Полтовськ і 130 навколишніх сіл, у день св. Єлизавети спустошив мечем, вогнем і пограбуванням, і 30 приходських або парафіяльних костелів (як їх називають) знищив вогнем; крім того, вивів до Литви в неволю 4 тисячі людей, як пише Меховіта. Також друге литовське військо, ввійшовши до Ліфляндської землі, сплюндрувало її у кількох місцях і здобич з невільниками вивело до Литви. Про це стверджують Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 16, с. 221 та ін.).

Однак ти, читачу, якщо захочеш порівняти історію з історією та ширше і докладніше осягнути суть литовських справ, читай про те вкінці хроніки Петра з Дузбурха, що нами вже старанно перекладена (особливо, про поразку хрестоносців біля Медників і литовську жертву; про сувору зиму й руйнування Литвою Данської землі, також Прусської і Добжинської; про папських легатів до Ґедиміна, а там і решту Ґедимінових справ від 1326 року від народження Господа Христа), та дізнаєшся кінець Дузбурхової хроніки, яку він за Ґедимінових і Вітенових часів сам, будучи хрестоносцем, писав, і що сам бачив і чув, те засвідчував, і свідчення його правдиве.

Розділ шостий

Про породичання литви з поляками і як польський король Владислав Локетек свого сина Казимира в 16 років одружив з княжною Ґедимінівною Року Господнього 1325

Польський король Владислав Локетек, за третім разом через внутрішні й сторонні чвари ледве остаточно коронований і великим нещастям дуже втомлений, думав і постійно радився з коронними радами, яким чином після тих тривог міг би безпечно панувати. Спершу намагався вгамувати часті литовські напади, яким не міг протистояти війною; журився також захопленням і насильницьким загарбанням Поморської землі безбожними прусськими хрестоносцями, коронними жебраками, крім того, відокремленням Сілезького князівства від Польської Корони Чехією.

Кромер. *„Та й нелегко було їх приборкати“*

Шматування Польщі звідусіль

У тих тривогах, розгублений, не знав, що спершу робити і до чого взятися. Він знав, що хрестоносці не лише не погоджуються повернути Поморську землю, але й наполегливо здійснюють свої горді замисли щодо Добжинської землі, яка теж недавно була зруйнована литвою.

Також бачив, що чехи так подружилися з хрестоносцями, що важко було їх розлучити, особливо, коли після загарбання Сілезії та Вроцлавського міста загордилися, маючи надію з допомогою хрестоносців незабаром заволодіти всією Польщею, бо обидва вороги були досить сильні й могутні, а одного важко було зачепити — відразу мусили мати справу з обома. Крім того, саксонські і бранденбурзькі маркграфи, з'єднані союзом і сусідством з хрестоносцями, готові були їм допомагати, та й самі, з появою найменшої причини, домагалися Польщі насильством і зрадою. І так король вагався думками про ті війни: чи віддати йому Польщу Литві на пограбування і руйнування, чи відбивати їхні напади, залишивши оборону, для чого мусив би зменшити сили свого лицарства і розірвати військо на кілька частин, яке і так, хоча й ціле,

Кромер. *„Або ж треба було віддати Польщу на плюндрування литвинам“*

Адже литвини постійними наскоками то тут, то там спустошували польські землі

З литвою важко було воювати, поки не вели господарства і не вирубали лісів

Вдома вони були в безпеці, перебуваючи під захистом річок і ховаючись серед лісів та боліт

Тож якби хтось пішов на них війною, йому не стільки з підступним ворогом і т. ін.

Отож, оскільки нічого іншого не залишалося, було вирішено спробувати, чи не вдасться їх якось уласкавити і втягнути всоюзництво

Інструкція і роль польської делегації до Литви

Альдона Ґедимінівна — до Польщі

24 тисячі польських і мазовецьких невільників у придане

Ездра, гл. 1

Її супроводжували довжелезні валки полонених усякого стану, статі й віку

Ґедимінівна охрещена

не могло протистояти тим ворогам. Бо литвини постійними сутичками нападали то на ті, то на ті й тамті польські краї і плюндрували їх, і недавно перед тим спалили та пограбували Полтовськ, місто плоцького єпископа, і Добжинь з волостями та посіли багато земель, війною відірвавши їх від Польщі. До того ж, важко було їх присмирити, коли вони завжди були готові до битви, оскільки постійно вели війни, а вдома — змагання і важкі переходи через ріки, ліси й озера, безпечно живучи в непрохідних у той час пущах і нерозораних облогах, як у найпевніших і найміцніших замках. Тож, якби хтось захотів розпочати з ними війну, то мусив би мати справу з кмітливим, швидким, легким, войовничим і хитрим ворогом, як також через труднощі доріг, непрохідність лісів, непогоду неба й голод мусив би спершу набідуватися.

Так тоді король Владислав Локетек остаточно спокусився такою думкою, як би то якнайлегше власкавити литву і привернути її до себе. І спочатку немалу надію і впевненість у здобутті тієї прихильности давало йому те, що бачив хрестоносців спільними ворогами як поляків, так і литви. Коли цю королівську думку і намір схвалило й утвердило все зібрання сенаторів, відправили до великого литовського князя Ґедиміна послів, які мали зміцнити з ним союз і попросити у нього доньку в подружжя королевичу Казимирові, за що не бажали іншого приданого, лише вічного миру з обох сторін та звільнення забраних поляків-невільників.

Ґедимін, радо прийнявши тих послів у Вільні і порадившись зі своїми князями та боярами, і переконавшись, що це було б дуже корисно, якби проти прусських хрестоносців, головних ворогів, з'єднався, змовився і примирився з поляками та мазурами, і не відмовив віддати заміж дочку за польського королевича Казимира, а відразу послав її зі згаданими польськими та своїми послами, також з приданим, якого вимагали — невільниками, до Польщі.

Так тоді княжна Ґедимінівна, на язичницьке ім'я Альдона, з коронними послами і з чималим почтом литовських панів і Ґедимінових придворних лицарів у ведмежих кожухах і вовчих шапках, із сагайдаками, прекрасно й блискуче (такий у той час був стрій) прибраних, приїхала до Кракова 1325 року, а за нею і перед нею та навкруги неї — її придане: невільники з польського і мазовецького народу. Звільнені з литовської неволі, як чоловіки, так і жінки йшли довгими ротами, і їх, самих полонених, людей обох статей, було 24 тисячі, що з Литви, як євреї з Вавилону, у той час були визволені. Вони були прийняті з великою радістю простого польського люду скрізь по дорозі та при в'їзді до Кракова, бо вже через породичання сердеги сподівалися на вічний мир з Литвою.

Тоді спочатку згадану княжну навчив християнської віри краківський єпископ Нанкер. Потім у надвечір'я св. апостолів Петра і Павла у краківському костелі охрестив її той же єпископ і назвав християнським іменем — Анною; там же одразу польському королевичу

Казимирові Локетковичу, котрий досягав віку 16 років, віддана в подружжя. І щойно з того часу вимучена Польща почала перетворюватися на більш заселену, залюднену і багатшу. А раніше в більшій частині була спустошена й сплюндрована литвою-язичниками, бо ж більша частина прилеглої Мазовії, а також Добжинської, Люблінської, Сандомирської, Ленчицької, Серадзької, Каліської і Куявської землі, знелюднена, лежала облогом, не рушена плугом через постійні литовські напади. Тому, коли тих 24 тисячі людей, звільнених з Литви, король розселив по різних пустинях, то з такою старанністю взялися до праці, що не лише старі запущені ріллі посіли й обробили, *„але й нові села було осаджено на пустому місці“*, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 9, с. 207), розкопали ліси і за короткий час зробили їх придатними для орання і проживання; навчилися неборги в литовській неволі, мелючи на жорнах, вирубуючи ліси й перекопуючи господарства.

І від того часу Польща, здебільшого спустошена й занедбана і т. ін., почала ставати велелюднішою і доглянутішою. Кромер (кн. 11)

Так, коли вже польський король Владислав Локетек встановив й утвердив мир і союз із Литвою, з більшою надією та наполегливістю став обмірковувати війну з хрестоносцями. Тоді спершу задумав налякати змовників з хрестоносцями — бранденбурзьких маркграфів і мазурів, котрі зі своїм князем Ваньком допомагали хрестоносцям проти Польщі, щоб утомлені війною вдома більше не могли допомагати хрестоносцям. Для того, пославши до Мазовії військо, зібране з краківської та сандомирської шляхти, спустошив мечем і вогнем ушир і вздовж усі повіти та спалив місто Плоцьк 1325 року.

Мазовецький князь Вацлав (або Ванько) був дуже злий і жорстокий, звідки виникло прислів'я: „Пішов ти на Ванька“

Поляки нападають на Мазовію

А наступного 1326 року Владислав Локетек, узявши від Ґедиміна на допомогу 1200 литовських лицарів, над якими старшим був Давид, той славний гродненський староста, маючи підмогу з Волощини і також з Руси, крім того, зібравши з Польщі більше військо, сам вирушив до Саксонської та маркграфської землі проти Вольдемара, бранденбурзького маркграфа, після святого Івана Хрестителя, а позаяк не мав жодної відсічі супроти себе, від ріки Одри і Бранденбурга аж до Франкфурта якнайширше і якнайдалі спустошив усі землі Бранденбурзького маркграфства, стер і майже нанівець звів їх вогнем, мечем і грабунком, оминаючи оборонні міста й замки, з яких німці сміли хіба що тільки визирати, а не виходити на відсіч. Там литвини-язичники вчинили велику наругу над костелами, яких 140 зруйнували і спалили два монастирі сірих ченців і черниць, порубали малих діточок і старих дідів і баб, а придатних до роботи і прислуги, як худобу, понад 6 тисяч німецьких душ вивели в нужденну неволю, з великою жорстокістю і захопленням усякого майна й іншої здобичі. І так король Владислав Локетек з усім полоном без відсічі відійшов неушкодженим до Польщі. На тій війні трапився один, гідний згадки, випадок з якоюсь черницею, спійманою одним литвином. Коли той хотів зґвалтувати її, попросила його, аби не робив їй того сорому, обіцяючи йому, замість плати і викупу, навчити його такої хитрости, що жодним чином він не буде вражений залізом. Коли литвин охоче забажав цього навчитися, простягла йому

Той Вольдемар передав хрестоносцям Поморську землю, яка належала Польщі

Локетек воює у маркграфстві

Литва зруйнувала 142 костели

6 тисяч німецьких невільників

Підступ черниці щодо литвина

Те саме дивись у Курея в „Анналах Сілезії“ (с. 93)

свою витягнену шию, промовляючи: „Якщо не віриш, спробуй спершу своєю шаблею на моїй шиї!“ Литвин повірив і, негайно добувши шаблю, одним махом відтяв їй голову. Так вона залишилася дівою, уникнувши мерзенного насильства чесною смертю. Також обманутий язичник зрозумів, що для неї важливішою була дівоча невинність, ніж тимчасове життя.

Литва, йдучи через Мазовію, грабує

Потім литва, відпущена Владиславом Локетком до своєї землі, йшла через Мазовію з Давидом, гродненським старостою, своїм командувачем, плюндруючи, руйнуючи і грабуючи все, що траплялося.

Не міг стерпіти того литовського пограбування й наруги якийсь мазовецький шляхтич на ім'я Анджей і, запалений великим гнівом,

Мазовецький Сцевола

зважився здійснити вчинок, гідний пам'яті, бо коли замішався поміж литовські загони, вбив у середині табору гродненського старосту Давида, мужа вельми славного в той час у Литві, першого пана після

Мазур Анджей убив литовського командувача

великого князя Ґедиміна (з дочкою якого був одружений), командувача того війська, і, пришпоривши швидкого коня острогами, втік крізь стривожені литовські загони, хоча наздоганяло його кількасот литвинів.

І Давид, славний полководець, який колись спустошував Прусську і Ліфляндську землі аж до Ревеля і Дерпта, як ми вже написали, від одного мазовецького замаху заснув вічним сном.

Пізніше, наступного 1327 року великий литовський князь Ґедимін, люд якого під час першого походу з Локетком багато надбав і здобув, зібравши військо з Литви та Жмудії, таємними й незвичайними дорогами

Сам Гедимін — знову до маркграфства

9 березня знову прибув до Бранденбурзького маркграфства і, розташувавшись табором під головним містом Франкфуртом над рікою Одрою, решту всієї маркграфської землі зруйнував, сплюндрував, пограбував

Литва відійшла зі здобиччю більш як на 100 миль

і спустошив, рубаючи, вбиваючи тамтешніх людей, а інших забираючи у неволю, і, набравши багато різної здобичі, майна і невільників, серединою прусських і мазовецьких кордонів (миль 90 і більше), без жодної відсічі повернувся до Литви.

Так само вважає Курей в „Історії Сілезії“

Меховіта пише, що Ольґерд, Ґедимінів син, у тому другому поході до Бранденбурзького маркграфства був над литвою вождем і гетьманом від імені батька.

Того ж 1327 року сілезькі, опольські, яворівські, тешинські, глоговські, жеганські, намисловські, олешницькі, спротавські, кожуховські, стинавські, брестські, легніцькі, свидницькі та фалькенберзькі князі,

Всі інші сілезькі князі перейшли від Польщі до Чехії

що походили з роду польських королів і князів, забувши про свою преславну королівську родину, забувши також про вольності, якими до того часу користувалися в Польському королівстві, остаточно перейшли на бік чеського короля Яна, головного ворога польського короля Владислава Локетка, а що були раніше вільними, то в той час мусили прийняти васальство та підданство Чехії. Не було іншої причини на те, тільки ненависна заздрість, що Владислав Локетек узяв собі польську корону без їхньої поради й згоди, через що не називали його польським королем, лише краківським, і так наказали його славити своїм підданим.

А потім, на вічний їхній сором, король Локетек, порадившись про те із сенаторами, оголосив у коронних володіннях, що жоден з тих сілезьких князів, поки не скине чужого чеського ярма, васальства й підданства та знову не повернеться до Польської Корони, не буде обраний королем, губернатором, ані старостою в Польщі; також щоб їхні нащадки у майбутньому не мали в Польщі жодного привілею, і з того часу все Сілезьке князівство та Вроцлав, які перейшли з-під Польської Корони до Чехії, повинні, як це не важко, повернутися під попередню владу, бо хоча Сиґізмунд Казимирович був глоговським князем і сілезьким та опольським старостою, тоді мав те з милости Владислава, брата угорського й чеського короля, а коли вступив на Велике князівство Литовське і згодом на Польське королівство після брата Александра, тоді повернув Глогув і Сілезію з Ополем братові Владиславу під чеську корону, також і місто Вроцлав, і начебто здав уряд довірених йому князівств, які до того віддавна були батьківськими та спадковими для польських князів.

З малої причини — велика

Бо раніше мали уряди й світські та духовні привілеї в Польщі

Яким правом польський король Сиґізмунд I володів Глоговом і Вроцлавом

Розділ сьомий

Про Ґедимінових синів і дочок та їхні уділи

Великий литовський князь Ґедимін Вітенесович мав семеро синів: Монтивіда, Наримунта, Ольґерда, Кейстута, Любарта, Явнуту і Корята. І всіх за свого життя справедливо поділив удільними князівствами і володіннями, запобігаючи внутрішній домашній незгоді, щоб після його смерти не розірвали братню любов і злагоду (в якій малі держави виростають у великі) і щоб війною і мечем не творили собі нових уділів. Тоді, нагадавши їм, щоб кожен залишався на своїй удільній частині, поділив їх таким чином. Старшому Монтивідові призначив замки Кернов і Слонім з їхніми волостями і фортецями. Наримунтові — Пінськ з усіма навколишніми землями над рікою Прип'яттю, що сягали аж до Дніпра (ці краї здобув Ґедимін війною від руського володимирського князя Володимира). Ольґердові — замок Крево, володіння якого сягало аж до ріки Березини, якщо йти на схід сонця (а що Ольґерд мав кордони з руським вітебським князем, узяв у нього за дружину доньку-одиначку, на ім'я Уляна, за котру в придане отримав усе Вітебське князівство, що в той час сягало від ріки Березини аж до ріки Югри в Московії, по яку потім Вітовт, Ольґердів небіж, встановив литовські кордони з московським князем Василієм і його державою, як про те буде далі,— так Ольґерд у той час від Крева і Вітебська аж до Югри широко панував на удільних і родинних князівствах). Кейстутові дісталися в уділ Старі Троки з усім Жмудським князівством, з Гродном, Ковном, Упітою, Лідою, ідучи аж до Підляшшя при прусському кордоні. Коріятові було виділено князівство Новгородок з Волковиськом і Мстибоговом, володіння якого сягало в той час до ріки Случ. А Любарт, що взяв за дружину дочку володимирського й волинського князя Володимира, дістав за нею у придане уділ на Волині, а потім, коли Ґедимін, Любартів батько, згаданого Володимира, тестя свого сина, як непокірного розгромив так, що той на полі бою, втративши військо, був убитий, і забрав усе Володимирське й Волинське князівство, як про те вже написано, і дав його синові Любарту, який теж мав спадкоємицю тих князівств за жінку, а згодом також і Луцьке

Слонім і Кернов
Пінськ

Кревські волості й старі кордони
Ольґердова Уляна
Вітебськ у придане та його межі

Старі Троки та його передмістя
Новогродок і його передмістя
Любарт у придане взяв Володимир на Волині

князівство перейшло по спадковості Любартові, коли у київській битві теж був убитий литвою луцький князь Лев. І так, задовольняючись руськими князівствами, які [Ольґерд] отримав після жінки і вбитого тестя, не мав жодного уділу між братами у Великому князівстві Литовському, одначе так сталося за нього, що потім розширив аж до Львова та Угорських гір, як пишуть Длуґош, Меховіта й Кромер, свою державу спадками та війною в руських князівствах, за які довго воював з польським королем Казимиром Локетковичем, своїм шурином, і з угорським і польським королем Людовиком, як про те буде далі.

Широчінь Любартової держави й володінь

А Явнутові (або Явнуті), молодшому синові, якого батько Ґедимін найбільше любив, не обдумавши, доручив і записав після своєї смерти все верховенство Великого князівства Литовського, Руського й Жмудського над іншими князями, і віддав йому місто Вільно зі столицею Великого князівства з обома замками, також Осмянський, Вілкомерійський і Брацлавський повіти у Віленському воєводстві.

Явнута — на Велике князівство

Віленське воєводство і його повіти

Так от і сьогодні Вілкомерійський, Осмянський і Брацлавський повіти перебувають зі своїми фортецями при Віленському воєводстві — як у домашніх, так і у військових походах.

Таким чином, великий князь Ґедимін як порядний батько за свого життя наділив усіх сімох синів певними частинами Великого князівства Литовського, щоб після його смерти до загибелі мечем і кривавою війною не ділили Річ Посполиту, великою працею предків з'єднану в таку велику державу. Проте як порядний господар урядував як синами та їхніми уділами, так і Великим князівством Литовським, Жмудським і Руським, використовуючи всі домашні й польові походи або війни для набуття лицарського ремесла синами, сам вирішував на власний розсуд.

А своїм донькам, котрих мав кілька, не залишив жодного уділу у своїх володіннях, тільки двом, замість приданого, подарував мир і невільників — Данмілі, яка була віддана за мазовецького князя Ванька, та Анні, яку взяв за дружину польський королевич Казимир Локеткович, як про це написано раніше. Так само і руські князі для миру та породичання з Литвою без приданого брали заміж інших дочок у великого князя Ґедиміна, а сини його також брали дочок у руських князів з їхніми князівствами, як-от: Ольґерд — Вітебське, Любарт — Володимирське, Явнуч — Заславське, з якого Глібовичі ведуть свій рід по матері, і Коріят й ін. Тільки сам Кейстут узяв жмудинку з Паланги, як про те буде далі.

Литовський Заслав, що був ласкаво наданий Явнуті, якого вигнали з Вільна

Про руйнування Прусського краю Локетком спільно з Ґедиміном та угорцями й останню перемогу та вбивство Ґедиміна під Фрідбургом Року 1328

Польський король Владислав Локетек, побачивши, що горді прусські хрестоносці не звертали уваги ані на Бога, ні на папських послів і намову його комісарів і не хотіли повернути Поморської землі, силою

відірваної від Польщі, і, навпаки, до старих кривд додавали нові, нападаючи на прикордонні польські землі, не міг далі зволікати і зібрав велике військо зі свого королівства, маючи також підмогу від угорського короля Карла, свого зятя. Окрім того, великий литовський князь Ґедимін на Локеткову просьбу, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 10, с. 209), сам прибув на допомогу полякам з великим литовським, жмудським і руським військом і зі своїми синами (над угорцями також командувачем був австрійський князь Вільгельм). І так спільною силою король Локетек і Ґедимін, численно прибувши до Хелмінської землі, всі волості вогнем і мечем мало що не перетворили на попіл і пустиню. Потім хотіли далі рухатися в Прусський край через ріку Дрвйонцу, однак переправу обороняв прусський маґістр з ліфляндцями, які на кілька миль усі береги ріки Дрвйонци завалили нарубаними пнями, колодами й іншими перешкодами. З тих окопів стрільбою з гармат, рушниць тощо не давали полякам, литві й угорцям переправитися на другий бік. Згодом один простий селянин показав королю за кілька миль вільний брід, через який він підступом, обманувши війська хрестоносців, з усіма коронними литовськими й угорськими загонами переправився через ріку Дрвйонцу і, вишикувавши загони до бою, вирушив проти хрестоносців, прагнучи розпочати з ними битву. Але вони, побачивши велику Локеткову силу, не посміли протистояти в полі і швидко розбіглися по різних замках, з яких боронили і своє життя, і майно.

Ґедимін з поляками

Поляки й литва спустошують Пруссію

Уже в той час з'являються в німців гармати й рушниці

Бо одна частина війська стояла проти хрестоносців там, де обороняли брід, щоб не здогадалися, що переправляються в іншому місці; таким чином також Александр Великий обманув Поруса, індійського князя, на переправі ріки Оки (про це Домінік Циленій (кн. 8, розд. 3 і т. д.)

Тим часом король Локетек і Ґедимін, давши спокій замкам та оборонним містам, ушир і вздовж розпустивши загони аж до ріки Осси, спустошували прусські землі (король — до Польщі, Ґедимін — до Литви, по кілька разів відсилали здобич і стада, череди з невільниками і знову далі, де ще було ціле, грабували). Добжинський замок здобували кілька днів, але хрестоносці відважно оборонялися.

Пізніше, переправившись на другий бік ріки Осси, всі села, містечка й передмістя мурованих міст пограбували й спалили.

Дізнавшись про це, прусський і лівонський маґістри негайно відправили послів до короля та до Ґедиміна, прохаючи миру й угоди.

Так король Локетек, повіривши їхній хитрій, майже вовчій покорі, також побачивши, що хрестоносцям око за око, мабуть, віддав учетверо, уклав з маґістром перемир'я на рік — за умови, що хрестоносці відразу повернуть Добжинську землю і замок Добжинь, також Бидгощ королю Локеткові й Польській Короні, а щодо Поморської землі мають погодитися з королем того ж року. Для цієї угоди хрестоносці вибрали зі своєї сторони третейським суддею чеського короля Яна, а Локетек — угорського короля Карла. Однак потім те примирення не завершилося успіхом через відсутність і хитрі викрутаси чеського короля Яна, який титулувався також польським королем.

У той час угорського короля Карла злякала несподівана небезпека для його життя, бо коли вечеряв на Великдень у саду з дружиною королевою, Локетковою донькою, та синами, якийсь Феліціян, угорський

шляхтич з роду Захарів (або Сахів), добувши шаблю, замірився на короля, але промахнувся, коли король ухилився, тільки трохи поранив його в праву руку, а королеві, яка швидко заступила його, чотири пальці на правій руці відтяв, аж відпали; а його синів-королевичів захистили й оборонили дворецькі й бакалаври, затуливши їх собою. Там же відразу того злочинця, навмисного вбивцю, польський шляхтич Ян Потоцький ударом повалив на землю і королівські охоронці, котрі збіглися негайно на ту тривогу, порубали його на шматки. Про причину того задуманого злого вчинку були суперечливі здогади: деякі говорили, що, вбивши короля, він сам хотів стати тираном або угорським господарем; інші мовили, що він мстився за зґвалтування своєї сестри Клари польським королевичем Казимиром Локетковичем, до чого начебто намовила його сестра короля.

Феліціян Захарі хотів убити короля

Ян Потоцький

А невдовзі після цього той же угорський король Карло, коли з якоїсь причини почав війну проти мультанського господаря Базарада, був підступно розгромлений мультанами і волохами — так, що з малою дружиною сам король заледве з погрому втік до Угорщини. На тому місці, де була битва, мультанські господарі вимурували монастир і спорудили три муровані з каменя стовпи, які я сам бачив 1574 року, їдучи з Туреччини за містечком Гіургечем, два дні ходу від семигородського міста Сибінова, (якщо йти через гори). А Владислав Локетек, встановивши війною угоду з хрестоносцями, розпустив своє військо та відправив додому, обдарувавши й подякувавши за литовську й угорську допомогу.

Угорський [король] Карло поранений мультанами

Проте хрестоносці, позбувшись того несподіваного переляку, мало дбали про угоду і, маючи спокій від поляків, звернули свої сили проти Литви й Жмудії, щоб помститися їм за те, що допомагали полякам. Вони обложили замок Велюнію (або Вельону) над Німаном та здобували його безперервними штурмами, але, позаяк литва й жмудь хоробро боронилися з мурів і часто виходили на вилазки та неодноразово дуже успішно відбивали німців від брами і підкопів стін, також тоді, коли з драбинами дерлися ґвалтовно на стіни, відійшли від облоги Вельони. Одначе граф Теодорик з Альтенбурга, великий прусський маршал, маґістерський намісник (не маґістр, як пише Меховіта, тільки-но призначений на маґістерство маґістром Людером), з'єднавши німецькі війська з баварським князем Генріхом, який прибув на підмогу хрестоносцям, знову Велюнію (або Вельону) оточили, а щоб швидше й легше, без втрат свого люду здобути замок через капітуляцію, вирішили морити оточенців голодом і негайно збудували два нові замки тут же під Вельоною, з яких один назвали Фрідбург, тобто „Спокійна Гора", а другий — Беєр, тобто „Баварець", і, нагромадивши в обох тих замках достатньо всілякого продовольства та добре укріпивши їх лицарством і зброєю, також залишивши в них гармати баварського князя, самі відійшли до Пруссії, наказавши постійними вилазками з обох замків шматувати литву, оточену у Вельоні, аби піддалася із замком.

Велюнія (або Вельона)

Хрестоносці розсердилися на Литву та Жмудію

Литва оборонила Вельону

Хрестоносці збудували два замки під Вельоною

На тому місці історії вже згадують гармати

Прагнучи відбити ту навальну небезпеку та німецькі напади і визволити своє лицарство від важкої облоги, великий князь Ґедимін

зібрав велике військо з литви і жмуді, зі синами Ольґердом, Явнутою і Кейстутом та, оточивши сильним військом ті обидва нові замки Фрідбург і Беєр, здобував їх упродовж 22 днів безперервними штурмами, підкопами, стрільбою і таранами. Але коли німці рушничною стрільбою, до якої ще не звикла литва, хоробро боронилися і повбивали багато люду, сам Ґедимін, додаючи своєму лицарству завзяття, під'їхавши ближче під стіну, вказував на кращі місця для підкопів і таранів, потрібних для руйнування і розвалення однієї вежі. Там, коли старичок жваво звивався, один німець з мурів вистрелив йому в хребет з рушниці, як свідчать прусські хроніки, а Меховіта пише, що йому *„вогняною стрілою поцілено в спину"*, але, правдоподібніше, що „вогняною" кулею з рушниці, бо в той час німці почали винаходити рушниці, хоч ще без кресал (кілька таких бачимо у віленському замку в скарбниці, також у Ризі, Дунамунті та інших прусських замках бачив багато тих стародавніх рушниць). Ґедимін від того пострілу відразу віддав душу й сконав, а з його смертю литовське військо відступило від облоги замків з великим смутком, плачем і наріканням його синів Ольґерда, Кейстута, Явнути й інших, а також простого люду й лицарства, зі звичним, на зразок співу, голосінням і перелічуванням його чеснот і доблести, як прийнято в литви оплакувати покійників.

Литва здобуває Беєр і Фрідбург

Рушниці

Небезпечно ходити самому князеві під замок

Ґедимін убитий з рушниці

Тоді супроводжували до Вільна його тіло сини й усе лицарство, а там за княжим звичаєм, відповідно до язичницьких церемоній та обрядів, наклавши велику купу просмоленої соснини на тому місці, де Вільна у Вілію впадає, приготували йому могилу, потім, коли всі семеро синів: Монтивід, Наримунт, Ольґерд, Кейстут, Любарт, Явнута, Коріят, з'їхалися на останню відправу батькового похорону, одягли його в одяг і знамениті княжі шати, які він найбільше любив за життя, шаблю, спис, сагайдак з луком, пару соколів й хортів, живого коня з сідлом та найвірнішого його улюбленого слугу, зв'язавши з ним, поклали на купу дров, з великим жалем зібраного лицарства, пізніше довкола запалили дрова, кидали у вогонь рисячі та ведмежі кігті, за існуючим у них стародавнім звичаєм, також спалили з ним зброю і частину ворожої здобичі та трьох живих озброєних невільників німців. Згодом, коли згоріли тіла, окремо зібравши прах і кістки князя, слуг, коня, хортів і т. д. і поклавши княжі останки в труну, поховали на тому місці в землю.

Ґедимінів похорон, подібний до Протоклесового й Гекторового, що його описує Гомер

І тут уже відомості про панування та домашні й воєнні справи, а також смерть і похорон великого князя Ґедиміна Вітенесовича завершуються 1329 роком. Ці відомості докладно зібрані й переписані, милий читачу, з різних польських, прусських, ліфляндських, руських і литовських літописів великою працею.

Кінець першого тому

ТОМ II

МАЦЕЙ СТРИЙКОВСЬКИЙ

ЛІТОПИС ПОЛЬСЬКИЙ, ЛИТОВСЬКИЙ, ЖМУДСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Том II

Літопис
польський, литовський, жмудський
і всієї Руси

Мацея Стрийковського

Видання нове,
що є точним повторенням крулевецького
з 1582 року,
попереджене
відомостями про життя і твори
Стрийковського
Миколаєм Маліновським,
а також доповнене
дослідженням про руських літописців
Даниловича
і передруком менших праць
Стрийковського
згідно з первісними виданнями

Переклад здійснено за другим виданням у двох томах:
Варшава. Видання Ґустава Леона Глюксберґа,
книгаря, 1846

Книга дванадцята

Розділ перший

Мацея Осостевіція Стрийковського, ж[мудського] к[аноніка]

Вельможному панові Альбрехту Радзивіллу, князю Несвіжа та Олиці, придворному маршалкові Великого князівства Литовського, ковенському, брацлавському і т. д. старості.

Брати Явнута Ґедимінович — великий литовський, руський і т. д. князь, та Кейстут — жмудський князь Року 1329

Литовські князі Ольґерд, Кейстут, Наримунт, Явнуч (або Явнута), Любарт, Коріят і Монтивід, поховавши за обрядом у Вільні свого батька Ґедиміна, для того, щоб запобігти шкодам і нагальній небезпеці, [що загрожувала] їхній спільній батьківщині [з боку] Німеччини, негайно там же, у Вільні, скликали сейм разом з усіма литовськими і жмудськими панами й боярами, на якому, не займаючись довго порожніми переговорами, вирішили державні справи та питання оборони кордонів від Пруссії та Ліфляндії, яке одностайно доручили своїм братам Ольґердові й Кейстутові, обдарованим природною лицарською доблестю. А щоб не виникли між ними чвари за уділи, вони заприсяглися урочисто, скріпивши підписами, аби кожен, згідно з волею й розподілом батька Ґедиміна, залишався у своєму уділі, який призначив йому батько, та щоб разом, спільними силами боронити кордони від ворога.

Порядок Ґедимінових синів

Вони не перечили волі й рішенню Ґедиміна, аби після його смерти на престолі великого литовського князя у Вільні панував його молодший син Явнута (або Явнуч) і щоб він був володарем над іншими братами;

хоча інші брати були достойніші посісти таке високе урядове становище. Однак, щоб зберегти спільну угоду, маючи над головою загрозу хрестоносців, усі одностайно обрали молодшого брата Явнуту (або Явнуча), хоч і менш достойного, на престіл Великого князівства Литовського на замку у Вільні. Там же віддали йому меч, палицю, княжу шапку, символи влади, одягли в лати та наділи на голову інші належні до цього [церемоніалу] речі й визнали його великим литовським, руським, жмудським, курляндським (або курсовським) і сіверським князем, за всіма давніми язичницькими обрядами й звичаями, хоча вже кілька Ґедимінових синів прийняли руську віру.

Явнута піднесений на Велике князівство

Про звільнення Вільна від Явнути

Литовські князі-брати, поховавши свого батька Ґедиміна та обравши великим литовським князем Явнуту, роз'їхалися по своїх уділах. Старший Монтивід [поїхав] до Слоніма, Наримунт — до Пінська, Ольґерд — до Крева, а потім до жінки у Вітебськ, Кейстут — до Троків, Коріят — до Новогродка, Любарт — на Волинь до Володимира, а Явнута з панами та земським лицарством залишився у столиці Вільні.

Але брати Ольґерд і Кейстут, відрізняючись від інших вишколом, звичаями, вродою, лицарською хоробрістю та іншими зразковими рисами характеру, що подружило їх між собою більше, ніж інших, уважали негідним і несправедливим те, що над ними панував молодший Явнута. Вони таємно змовилися між собою про те, як спільними силами скинути його з престолу Великого князівства та, старанно порадившись, визначили відповідний час, годину й день, коли обидва мали захопити Вільно, поклявшись усе тримати в таємниці.

Змова проти Явнути

І коли простодушний Явнута спокійно жив собі у Вільні, Кейстут (подібно, як Астутус) у той час старанно обмірковував різні способи, як у визначений час захопити віленські замки. Але коли Ольґерд через далеку відстань не зміг прибути з Вітебська у визначений час, тоді Кейстут, зібравши своє жмудське й троцьке лицарство, вночі 22 листопада прибув потайки з Троків під Вільно і на світанку, приставивши драбини до стін і воріт, раптовим і несподіваним нападом прорубав їх (бо дуже добре підготувався до цього) та здобув обидва віленські замки: верхній і нижній (або кривий), і мало не схопив у ліжку брата Явнуту, який у тій метушні, спустившись з мурів, босий і лише у кожусі, встиг утекти в ліс, у гори. Там, коли він відморозив собі ноги, його схопили воїни Кейстута [...] та на коні привезли до Вільна, де ув'язнили під пильною вартою.

Кейстут здобув обидва віленські замки

Явнута втік босий

Явнута спійманий невинно

Коли Кейстут добре забезпечив [залогою] місто й віленські замки та сторожею брата Явнуту, послав галопом гінця назустріч Ольґердові, повідомляючи його, як і яким способом він здобув Вільно і схопив Явнуту, та просив його [Ольґерда], щоб швидко поспішав до Вільна, і коли Ольґерд приїхав, Кейстут, мабуть, з великої, більш ніж братньої,

Сьогодні важко знайти таку любов і щирість між братами. Подібну до

любови, з почестями прийняв його та віддав йому у володіння, як старшому братові, місто й віленські замки з усіма скарбами. Однак Ольґерд не хотів погодитися, покликаючись на різні причини, повертаючи братові Кейстуту те, що дала йому доля і його мужність.

тієї любови знайдеш у Юстина (кн. 2) між Артобажаном та Ксерксом, коли один одному відступив Перське королівство

Кейстут з плачем, клякаючи [на коліна], наполегливо і лагідно просив брата, щоб він прийняв ту гідність і честь влади. І так довгий час по-братськи, по щирій дружбі вони сперечалися (неначе Орестес і Піладес, які як друзі хотіли один за одного віддати життя на полі бою). Нарешті з поваги один до одного вирішили, щоб порівну поділити між собою державу і Явнутові скарби і щоб Ольґерд як великий князь панував у Вільні на престолі Великого князівства Литовського, Руського і Жмудського. Також [постановили], що якщо котрийсь із них шляхом війни чи іншим способом здобуде землі або край, щоб усе порівну поділити між ними, щоб не зазіхати на життя один одного, не нападати на маєтки та уділи та по змозі спільно допомагати один одному добром і не чинити шкоди.

Постанова між Кейстутом і Ольґердом

Потім ті умови і вічний союз між собою [...] вони урочисто підтвердили та скріпили, склавши присягу за язичницьким обрядом у Вільні на священному попелищі перед ідолом Перуна, перед яким безперервно горів святий вогонь.

Литовська поганська присяга перед ідолом Перуна

Брата Явнуту вони випустили з в'язниці та зі своєї ласки дали йому в уділ Заславський край у Мінському воєводстві, який потім називав себе князем Заславським, і нащадки його дожили до наших часів. Сьогодні ще залишився нащадок Явнутової внучки або правнучки, син княгині Заславської, мінський каштелян і віленський воєводич Ян Глібович, який за законом спадковости після смерти [матері] дотепер володіє замком Заслав.

Глібович

Але Заслав на Волині це інший, від якого руські князі теж [звуться] Заславськими, але рід їх походить не від Явнути Ґедиміновича, а від Володимира й Ярослава, київських монархів, та від їхнього нащадка, володимирського князя Давида Григоровича. Про це докладніше можна дізнатися у згаданій Литовській хроніці й у Длуґоша та Меховіти (кн. 3, с. 64), а також у Кромера й Бельського.

Заслав на Волині і князі Заславські

Розділ другий

Великий литовський, руський, кревський, вітебський і подільський князь Ольґерд. Кейстут, князь жмудський, троцький і підляський. Як Ольґерд помстився пруссам за смерть батька та розгромив трьох татарських ханів і повернув Литві Поділля Року 1330

Брати Ольґерд і Кейстут, полагодивши й зміцнивши всі внутрішні (домашні) справи Великого князівства Литовського, зворушені синівською любов'ю і жалем, увесь час думали про те, як би відомстити прусським хрестоносцям за смерть їхнього батька Ґедиміна під Вельоною, за захоплення більшої частини Жмудського краю та за завдавання нестерпної шкоди Литві над Німаном. Тому, довго не радячись, за кілька тижнів Ольґерд у Ковно скликав озброєних литовських бояр і панів, а Кейстут — жмудських, троцьких, підляських та гродненських. Інші брати-князі, згідно з повинністю про народне ополчення, прибули їм на допомогу, і Монтивід — зі слонімцями і керновцями, Наримунт — з пінською, мозерською та австрійською Руссю, Коріят — з новогродською, волковиською і мстибогівською шляхтою, Любарт, названий при хрещенні Федором,— з волинцями й лучанами, Явнута — із заславцями й мінчанами, а також інші гольшанські й гедроцькі князі та литовські пани. Всі з любов'ю до батьківщини охоче виступили проти головного ворога — хрестоносців.

Бо вже відняли Жмудь над Німаном аж до Вельони

Похід литовських князів до Пруссії

З тим великим і величезним військом, яке налічувало 40 тисяч, та з братами-князями Ольґерд вирушив походом до Пруссії. Вітебською, полоцькою, вілкомерійською, брацлавською та древською шляхтою він укріпив кордони вздовж берегів Двіни, щоб ліфляндський маґістр тим часом не вторгся до Литви. А коли він ступив у Прусську землю хрестоносців, наказав усім військам рухатися обережно. Все військо

Ольґердів порядок у чужій землі

він вишикував у три великі і п'ять допоміжних загонів. У розвідку та в загони для здобичі він посилав не менше тисячі [воїнів] або кілька сотень добре озброєних вершників, добірних мужів, пильнуючи, щоб німці з хитрих засідок не завдали шкоди його необережним людям. Але всі їхні хитро підготовлені підступні замисли зійшли нанівець, коли вони побачили велике впорядковане всупереч своїм надіям литовське військо. Хрестоносці не посміли нападати на литвинів ані із засідок, ні вступити в бій у відкритому полі, тільки мусили оборонятися у замках і укріплених містечках, де надіялися врятувати своє життя і майно. А литвини й русичі зі своїми князями, залишивши у спокої замки, вогнем і мечем уздовж і вшир спустошували й руйнували без відсічі безборонні містечка, двори, села й фільварки аж до Ельбінга, а потім аж до Крулевця й Айсберга; дощенту розгромили істерборзького кантора Ебергарда Сорча, який вів із Саксонської землі до Крулевця 300 рейтарів та 500 піших кнехтів. Потім [литвини] спустошили Самбійський, Натангійський, Помезанський і Вармінський краї та Бранденбурзьке канторство, безпощадно вбивали старих і молодих, чоловіків і жінок, не обтяжуючи себе полоном, тільки, повертаючись до Литви й Жмудії, везли здобич та гнали стада худоби.

Істерборзький кантор Ебергард Сорч розгромлений Литвою

Самбія, де Крулевець

Вармія, де Вармінське єпископство

Помезанія, де Вісла, Дробніца, Везера і т. д. аж до Мальборга

Натангія, де Бранденбург, Балга, Гайлігенбайль і т. д.

Тієї завзятости додавав їм відповідний справедливий жаль за вбитим великим князем Ґедиміном, з яким разом полягло багато литовського лицарства на литовській землі під замками Фрідбургом і Беєром над Німаном, які недавно заклали хрестоносці недалеко від Вельони.

Знесилені та виснажені раптовим нападом литовських та руських військ прусські хрестоносці, дивлячись з замкових мурів та високих веж на навколишні волості, що палали все новими пожежами та були оповиті хмарами сірого диму, і на зруйновані фільварки, раніше багаті усіляким добром і харчами, на потоптану ріллю і збіжжя, замордованих селян і, не маючи сили на відсіч ворога, бо раніше своє військо, що прибуло з Німеччини, послали на руйнування Польського краю проти Локетка, який раніше поріднився з Литвою під проводом зрадника Вінкентія з Помор'я,— почали переговори з Ольґердом та його братами, прохаючи миру й справедливої угоди. Вони також пообіцяли повернути Литві й Жмудії замки, якими володів Ґедимін, а також новозбудовані, тобто Беєр і Фрідбург (котрі найбільше шкодили Литві), а також чесно додержувати [умов] перемир'я, тільки щоб [литвини] вивели свої війська з Пруссії, та простити жалюгідним решткам Прусського краю [їхню вину].

У той час дісталося Великій і Малій Польщі: хрестоносці загарбали їх і перетворили на попіл

Хрестоносці змушені у Литви просити миру та повернення частини Жмудії

Крім того, великий маґістр Прусського краю Дітріх з Альтенбурга, відкуповуючи мир, послав Ольґердові, його братам та визначним литовським панам (вельможам) через канторів великі подарунки. З ними Ольґерд [разом] з братами уклав тимчасове перемир'я, узявши з них присягу про досягнення поступливих умов, які виконали відразу і віддали Литві Беєр з Фрідбургом та чималу частину Жмудії.

А переможець Ольґерд домігся свого, жорстоко помстившись за смерть свого батька Ґедиміна, обдарувавши братів і їхнє військо, заван-

тажене різноманітною здобиччю та майном, вирушив з військом з Пруссії.

Діялося це 1330 року за панування імператора Людовика XXXIII, за папи Йоана XXII, за прусського шістнадцятого віце-маґістра Теодорика (або Дітріха з Альтенбурга), за польського короля Владислава Локетка, за великого московського князя Дмитрія Семичича, згідно з відомостями кільканадцяти руських, прусських і литовських хронік, які ми для уточнення дат прискіпливо порівнювали.

Про успіх заволзьких татар

Жорстокі внутрішні вбивства заволзьких ханів

Про це читай у Герберштейна та ін.

Пізніше, 6665 року від створення світу, згідно з руським літочисленням, великий татарський хан Занабек, син Азбека і внук Батия (той же Батий з 600 тисяч татар зруйнував Польщу й Русь), панував у Заволзькій, Перекопській та Кримській ордах. Через жадобу влади він повбивав своїх братів та поширив свою владу на руські держави, підкоривши собі їхніх князів. Після себе на ханському престолі він залишив свого сина Бердибека, котрий також убив своїх 12 рідних братів, щоб не заважали йому панувати, але й сам недовго панував, бо через два роки помер. Також його сина Аскульпе вбив другий хан Нарус, тож він панував заледве місяць. А Наруса через рік, тобто 6668 року, вбив Хідір, а Хідіра вбив його законний син Темергоша. Але й той на ханському престолі втримався лише сім днів, бо 6669 року його прогнав хан Мамай Темник.

Відомості про ці події знайдеш у московських хроніках та в Герберштейна *у „Записках про Московію“ (с. 8 і 88)*.

Руські князі і московський князь скинули татарське ярмо

Використавши внутрішні татарські міжусобиці й вбивства, такі руські князі, як Дмитрій, кілька разів розгромили татарські війська, скинули зі своєї шиї ярмо, яке на їхніх предків 6645 року від створення світу наклав хан Батий.

Татари тримали Поділля

Ольґерд з Литвою проти татар

У той час перекопські й кримські татари володіли Диким Полем, котре простягається далеко за Києвом та Поділлям, що межує з литовськими володіннями. У цих краях, де жили русичі, вони тримали своїх баскаків, або отаманів, наче старост, котрі збирали з них данину й на свій розсуд панували над русичами, як над своїми підданими. Часто вони нападали на литовські володіння, завдаючи великої шкоди Ольґердові. Через це 1331 року від народження Христа Ольґерд, уклавши на два роки угоду про мир з прусськими і ліфляндськими хрестоносцями, відправився у Дике Поле у похід проти татар. З ним вирушили також чотири його небожі, сини новогродського князя Коріята, княжичі Олександр, Костянтин, Юрій та Федір. І коли вони, минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища, то побачили в полі велику татарську орду з трьома ханами [на чолі], поділену на три загони. Один загін вів Кутлубах-солтан, другий очолював Качибей-Ґірей, а третім командував Дімейтер-солтан. Ольґерд, побачивши, що татари готові до бою, вишикував своїх воїнів у шість вигнутих загонів, забезпечив їх на чолі та з боків так, щоб татари у звичайних сутичках не могли їх оточити та обстріляти стрілами.

Хани Кутлубах, Качибей-Ґірей, Дімейтер

Татари з шаленою люттю розпочали бій, засипавши литвинів густим залізним градом з луків, але завдали їм мало втрат у зв'язку з правильним шикуванням [військ] та швидким маневруванням. А литвини з русичами з шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини, новогродці й коріятовичі наскочили з боків і довгими списами скидали їх із сідел, наче вітер снопи в бурю. [Татари] не змогли довше втримати натиску литвинів у центрі й змішалися та, перелякані, почали втікати в розлогі степи. На побоїщі лежали три їхні мертві хани: Кутлубах, Качибей (від імені якого назване Качибейським солоне озеро в Дикому Полі, по дорозі до Очакова) і Дімейтер та разом з ними дуже багато мурз й уланів. Також скрізь на полях і в річках лежало повно татарських трупів.

Битва Литви з татарами

Новогродська шляхта з Коріятовичами

Качибейське озеро, з котрого беруть сіль

Татари розгромлені Литвою і вбиті три хани

Потім після перемоги литвини й русичі забрали кілька десятків стад коней та верблюдів і багато кошів (обозів), у котрих татари, кочуючи, звикли возити зі собою усе майно.

Вони звільнили від татар Торговицю, рештки мурів якої ще і сьогодні стоять в усті Бугу, Білу Церкву, Звенигород і всі степи аж за Очаків, від Києва й Путивля аж до гирла Дону та загнали їх аж до Волги, інших — до Кафи й Азова в Крим, в середину Таврії (або Перекопу). Потім з перемогою повернулися на Поділля, де в той час також жили татари, підкоривши та поневоливши русичів. Їх Ольґерд теж легко розгромив та прогнав з Подільського краю, тож мала їх частина втекла через Дністер на Чорне море і до Перекопу. Потім вони оселилися в добруцьких степах за Дунаєм на Турецькому шляху, котрим і ми їхали через орду тих добруцьких татар біля Облучиці й Сілістрії. Більша частина їх розмовляє слов'янською мовою та займається господарством. Нас вони радо приймали, частували виноградом і солодкими кавунами, а також розповідали, коли я їх запитував, що їхніх предків литвини вигнали з Поділля. Але повернемося до [початої] розповіді.

Татари вигнані з полів, що лежать між Дніпром і Доном

Татари вигнані Литвою з Поділля

Добруцькі татари

Гарбузи — великі солодководянисті овочі, як дині. Ростуть лише в Туреччині і в добруцьких степах, хоча їли ми їх і в Мультанській землі

Коли Ольґерд здобув славну перемогу над татарами і позбавив від розбою усі степи, які віддавна належали Києву, з частиною заслуженого війська повернувся в Литву, а другу частину залишив на Поділлі на чолі зі своїми небожами, новогродськими князями Коріятовичами — Олександром, Костянтином, Федором і Юрієм, і під їхню владу віддав усі суміжні з Поділлям руські землі, бо вони добре прислужилися у тій татарській війні.

Коріятовичі на Поділлі. Замки на Поділлі Бекота і Смотрич

Оскільки в той час ще не було замків на Поділлі, а ті, що були, їх зруйнували татари, то князі Коріятовичі, литовські князі, збудували першу фортецю і замок, на недоступній горі, котру назвали Бекота, та друге місто Смотрич, назване від річки Смотрич, що пропливає поряд.

Потім згадані князі Коріятовичі — Олександр, Костянтин, Федір і Юрій, коли поїхали на полювання на річку Смотрич, у те місце, де сьогодні лежить Кам'янець-Подільський, підстрелили там дуже багато зубрів, оленів, козуль і диких кобил. Радіючи несподіваній здобичі,

Кажуть: там козаки мед [варять], який 1574 року і я пив, на який десять

бджіл мед носять, а дванадцять волів воду возять

литовське й руське лицарство влаштувало козацькі розваги, під час яких зауважено придатне для [спорудження] замку місце, створене майже Божою рукою, розташоване у твердому й недоступному урочищі. Там побудували замок і заснували славне місто Кам'янець, назване так від кам'яної скелі. Це місто і замок (в якому я був двічі) лежать за 2 милі від волоського прикордонного замку Хотин і від річки Дністер, на прекрасній рівнині, наче коронна вежа, створена Божою рукою, щоб її обороняти... Навколо нього є дуже глибокий і стрімкий, створений природою, яр, яким пливе річка Смотрич і омиває місто. З обох боків яр, річку й місто оточують дуже стрімкі кам'яні скелі, наче витесані, та відділяють їх від рівнинного степу широким простором. Коли зі степу глянути у яр на річку, видно прірву. А з яру до кам'яної скелі, посередині якої лежить місто, дуже важкий і прикрий доступ і нічого не видно, бо дві високі скелі, як витесані стіни знизу доверху та зверху донизу, [все заслоняють]. Одна брама з замку через міст (веде) до міста, а друга — до річки Смотрич у яр. Там же над яром, яким пливе річка, споруджено вежі між скелями. Замок теж відділений від міста оборонними мурами й вежами і добре укріплений, але саме місто розташоване в зручнішому місці.

Закладено Кам'янець-Подільський

Очевидний опис Кам'янця-Подільського

Там одного разу Тарановський з конем упав з моста, але залишився живий

Ці литовські князі Коріятовичі збудували й інші замки на Поділлі: Брацлав, Вінницю, Межибіж, Березаницю, Хмільник, Теребовлю для оборони проти частих наїздів татар і волохів, з якими часто й довго боролися, аж встановили мир на Поділлі та приєднали його до Великого князівства Литовського. Це, читачу, буде докладніше [описано] в розповіді про діяльність Ягайла.

Юрій Коріятович отруєний на Волоському господарстві

Литовські й руські літописці свідчать, що волохи за лицарську доблесть запросили Юрія Коріятовича на престіл волоського й молдавського господаря, або воєводи, та за своїми звичаями ввели його на престіл у столиці Сочаві. Однак, через вроджену непослідовність, у них заведено часто змінювати своїх володарів, і вони отруїли Юрія Коріятовича в Сочаві. Поховано його в мурованому монастирі у Вашулах, півдня їзди за Берландом, де я сам був 1575 року.

Коли помер князь Новогродка (Литовського) Коріят Ґедимінович, новогродська шляхта покликала на Новогродське князівство його сина Федора за згодою його дядька, великого литовського князя Ольґерда.

А два старші брати, Олександр і Костянтин, порівну поділивши, володіли Поділлям, згідно з волею їхнього дядька Ольґерда. А коли пізніше Олександр познайомився й заприязнився з польським королем Казимиром, той дав йому замок Олесько та частину Володимирського краю, про що свідчать Длуґош і Кромер (кн. 12).

Длуґош і Кромер (кн. 12 та ін.)

А його брат Костянтин з дозволу дядька Ольґерда сам володів усім Поділлям аж до Підгір'я і Покуття. Однак певну суму грошей з тих володінь, котрі сягали аж Дикого Поля, Волощини й польських кордонів, щороку він сплачував литовській скарбівні. Діялося це 1331

року, у той час, коли за панування польського короля Владислава Локетка прусські хрестоносці жорстоко, наче погани, зруйнували Велику Польщу, Куявський, Каліський, Ленчицький та Серадзький краї та відібрали в Польщі Добжинську землю. Однак того ж року король Владислав Локетек помстився їм, коли 27 вересня поблизу Блева (або Пловца) під Радзеєвом розгромив німців, так що на полі бою лежало 40 тисяч німецьких трупів, згідно з Длуґошем, а з польського війська полягло 500 [чоловік], а згідно з іншими, що і наводить Кромер (кн. 11), лише 30 [чоловік] простого народу й 12 знатних шляхтичів.

40 тисяч розгромлених хрестоносців

У тій битві польський шляхтич Флоріан Сарі дістав герб Кишка три списи, котрим на побоїщі був пробитий, аж випали йому тельбухи, нащадки якого з тим же гербом широко розмножилися, а герб Козячі роги (або Зірви ковпак), три відтяті козячі голови, котрих перед тим уживав той же Сарі, з того часу був замінений на три списи. Про це ширше знайдеш у Длуґоша і Меховіти (кн. 4, розд. 11, с. 210 і 211; розд. 11, с. 213), у Кромера (кн.11), у Ваповського і Бельського та ін.

Шляхтич Сарі і герб Кишка

Докази

Розділ третій

Про горду відповідь великого московського князя Дмитрія Семечки, надіслану Великому князівству Литовському й Ольґердові, та дарування великодньої писанки Року 1332

Герберштейн у „Записках про Московію"

Дмитрій, згідно з Герберштейном і Ваповським, названий Семечка, прямий нащадок руських монархів Рюрика, Ігоря, Святослава й Володимира, будучи великим московським князем, почав вибиватися з-під влади й залежности заволзьких і кримських татар, яких 6745 року, згідно з руським літочисленням, завоював і підкорив собі татарський хан Батий і у васальстві яких вони перебували майже півтори сотні років. Бо після того, як 10 травня 6633 року від створення світу, а 1126 року від народження Христа, помер київський монарх Володимир Всеволодович, прозваний Мономахом, за панування у Польщі короля Болеслава Кривоустого, про що ми писали в Руській хроніці за певними даними Длуґоша, Кромера, Меховіти та інших, ні його сини, ні нащадки нічого доброго не зробили для зиску Руської держави, що гідне було б увійти в історію, тільки виснажували себе внутрішніми війнами, нападаючи один на одного. Через те Литва, побачивши міжусобиці між київськими монархами, які віддавна її поневолювали, вибилася з-під влади руських князів і почала нападати на руські землі та захоплювати їх. Про це докладно сказано раніше.

Коли помер Володимир Мономах

До чого призвела незгода руських князів

Також татарський хан Батий 6745 року від створення світу із 600-тисячним татарським військом зруйнував усі руські князівства майже дощенту, а також Польщу аж до Легніци та Угорщини, розгромив та повбивав великих московських князів, нащадків Білоруської монархії, Юрія і Василія, та перетворив у пустелю Володимирський і Переяславський край.

600 тисяч татар

Московські князі розбиті

Від цього нещасливого часу всі руські й московські князі були не лише татарськими васалами, але татарські хани, згідно зі своєю волею

й на свій розсуд, призначали їх на княжі уділи, а неслухняних скидали. Вони також полагоджували всі суперечки й сварки, які виникали між ними за уділи, всі головні судові справи теж вирішували призначені для цього татарські урядники, рішення яких можна було оскаржити лише перед татарським ханом.

Однак між князями надалі виникали часті міжусобиці, внутрішні війни, взаємні напади і вигнання з князівських уділів, особливо між сіверськими, московськими, володимирськими, новгродськими і стародубськими князями. Так, князь Андрій Олександрович випросив у татарського хана дозвіл на володіння Великим Сіверським, Московським і Руським князівствами, які раніше здобув його брат Дмитрій, і Андрій запросив на допомогу татарське військо та вигнав Дмитрія й наробив багато лиха з поганцями в руських землях. Потім другий князь Дмитрій Михайлович, перебуваючи в татарській орді, вбив князя Юрія Даниловича. Побачивши це, татарський хан Азбек наказав відтяти голову Дмитрію Михайловичу.

Вбивство московських князів

Потім була суперечка між братами й родичами за Велике Тверське князівство, і коли за нього Семен Іванович попросив татарського хана Занабека, той вимагав від нього щорічної данини і податі.

А потім, коли татари та їхні хани самі почали виснажувати себе внутрішніми війнами, великий московський князь Дмитрій звільнився з-під їхньої влади та в першому бою переміг і розгромив дощенту великого татарського хана Мамая Темника. Потім, на третій рік, коли Мамай хотів відомстити, великий московський князь Дмитрій жорстоко розгромив його, тож більш ніж на 3 милі по полях і дорогах лежали татарські трупи. Про це свідчать руські і московські літописи та Герберштейн (с. 8 і 70).

Московський князь Дмитрій жорстоко розгромив татар

Про це читай у Герберштейна (с. 8 і 70)

Підбадьорений славною перемогою, великий московський князь Дмитрій задумав війною відібрати від поганської Литви Вітебське, Київське і Полоцьке руські князівства і відправив до великого литовського князя Ольґерда зухвалих послів, оголосивши йому війну. При цьому на доказ своєї сміливої гордости послав йому шаблю й вогонь, обіцяючи на Великдень (або у Велику ніч Воскресіння Христа) наступного 1332 року з тими подарунками зустріти його у Вільні і за рік загарбати всю Литву та утвердити свою силу й могутність.

Це є лише в литовських літописах, написаних по-руськи

Ольґерд, прийнявши зухвалих послів та вислухавши їхню горду заяву, порадився з братом Кейстутом та іншими князями й затримав тих послів, а саме наказав оголосити збір народного ополчення по всьому Великому князівстві Литовському й Руському. Місце збору війська призначив на певний день Великого Посту під Вітебськом. Повідомив він також братів, аби йому прислали швидку допомогу [для боротьби] проти спільного й головного ворога.

Стрій і лад під Вітебськом

Коли всі у середині посту в бойовому порядку зібралися поблизу Вітебська, Ольґерд наказав кільком тисячам черні будувати прямі дороги до Москви для швидкого просування війська, приставивши для їхньої охорони 2 тисячі вершників.

Порядок і обережність у поході

Сам [Ольґерд] з усім литовським військом та із затриманими московськими послами вирушив з Вітебська. День і ніч вони швидко просувалися до Москви, не займаючись [по дорозі] ні спустошуванням, ні спалюванням волостей, лише брали потрібні для війська харчі та через болота й багно навпростець вимощували дороги, до того ж у той час земля ще була замерзла. Кілька миль попереду, з боків та позаду йшли розвідники. А коли вони прибули до Можайська, за милю від міста, 18 миль від столичного міста Москви, розташувалися табором, щоб дати перепочити втомленому війську. Щойно звідсіля у бойовому порядку литвини вирушили на Москву та відпустили московських послів із палаючими смолоскипами і наказали їм, щоб віддали їх своєму великому князю Дмитрію та сказали, що Ольґерд, не будучи таким поважним, [як Дмитрій], випередив його у відданні чести, бо не хотів, аби він [Дмитрій] утруднював себе далекою дорогою до Вільна, тому він сам прибуде на Великдень до нього в Москву й дасть йому великодню писанку, перш ніж вогонь погасне в смолоскипі. Та й не треба було посилати вогонь з Москви до Вільна в Литву, бо при потребі вони самі вміють його викресити з кременю. Він [Ольґерд] теж бажає доставити литовський спис під московський замок, щоб московський князь знав, що не той [справжній] воїн, який відкладає [похід] на рік і вичікує сприятливої погоди, а той, котрий одразу і при негоді вирішує, як можна віддячити за заподіяну шкоду, помститися, запобігти кривді.

Московські посли з палаючими смолоскипами зустріли свого князя у день Великодня, коли той ішов до церкви на утреню. Ще на світанку великий литовський князь Ольґерд з військом прибув під місто й розташувався табором на похилій горі, як свідчать усі літописці, хоча б їх тисячу порівнював. Однак цього не згадують руські літописи та інші історики, лише Герберштейн.

Великий московський князь Дмитрій вислухав горду відповідь послів і, маючи тут аж під містом вишикувані готові до бою загони ворога, сумнівався в надійності замкових та міських укріплень і думав зустрітися в бою з литовцями у відкритому полі. Але через те, що за короткий час не міг швидко підготуватися до битви й відсічі такого великого ворога, вдався до переговорів. Він послав до Ольґерда послів для укладання угоди про мир. [Він] обіцяв відшкодувати воєнні витрати, укласти угоду про мир та встановити з Литвою справедливі кордони, на які Ольґерд з лицарством погодиться.

Після довгих переговорів Ольґерд дав намовити себе на укладення справедливого миру, тим більше, що сумнівався здобути перемогу на чужій землі, але ставив умову, щоб йому було дозволено в'їхати в московський замок разом з частиною озброєного литовського лицарства та вибраними боярами і списом торкнутися замкової стіни. Для забезпечення і чесного виконання угоди про мир і встановлення литовсько-московських кордонів по річці Угра він вимагав, щоб сам великий князь Дмитрій з митрополитом та своїми боярами заприсягнувся, цілуючи хрест.

Інші літописці свідчать: по Можайськ і по річку Угра

Коли московський князь усе виконав і підтвердив, уникаючи чогось гіршого, Ольґерд теж погодився на добровільні умови договору, не наражаючись на сумнівні наслідки війни, і за [ухваленим] рішенням в'їхав у добровільно відчинений московський замок. Там, у церкві, привітав великого московського князя Дмитрія, віддав йому червону великодню писанку та сказав: „Тепер бачиш, великий князю Дмитрію, хто із нас встає раніше на війну". А потім сам Ольґерд зламав спис об замкову стіну, а інші літописці свідчать, що він лише поклав [спис], щоб Москва пам'ятала, що литвини з Ольґердом своїми списами торкалися московського замку.

Тоді московський князь відшкодував Ольґердові усі воєнні витрати та обдарував його самого і його лицарство різноманітними подарунками, золотом, сріблом, коштовними каменями, кіньми, шатами.

У той час були малі воєнні витрати, бо не воїнами, тільки литовськими боярами литовські князі проводили війни

Встановили також кордони з Литвою по Можайськ — з одного боку — 18 миль від Москви, і з другого боку — по глибоку й болотисту річку Угра, яка починається недалеко від Дорогобужа в лісі, 18 миль за Смоленськом, і між Калугою і Воротином впадає у велику річку Оку. Про це згадує Герберштейн у *„Записках про Московію" (с. 70)*.

Про це також читай у Герберштейна (с. 70)

Литовські кордони за Ольґерда і за Вітовта, за 18 миль від Москви

Так великий литовський і вітебський князь Ольґерд без бою і пролиття крови здобув славну перемогу та розширив кордони своєї держави. Веселий, він повернувся до жінки Уляни у Вітебськ, що його дістав у придане за нею, де розпустив військо, щедро обдарувавши заслужених лицарів.

А тут, дорогий читачу, багато невідомих неуків історії, неосвічених через байдужість учених людей цю доблесну, гідну вічної пам'яти перемогу Ольґерда, необачно приписують його синові Вітовту, незважачи на різницю у часі і не досліджуючи суті справи та не додержуючи хронологічної послідовности, бо вважають, що лише Вітовт був славний у Литві. А таких князів, подібних до Вітовта або навіть хоробріших, у тому Литовському князівстві були тисячі. Їхня велика доблесть і лицарські вчинки, які своєю славою могли б сягати неба, довго лежали в темряві забуття через несприятливі лицемірні умови та недостаток тих людей, які своїм розумом могли б вивести їх на денне світло. Знайшлися б у Польщі, в Литві й на Русі Геркулеси, Гектори, Ахіллеси, Еврипіли, Діомедеси, Пандаруси, Патроклеси, Нестори, Аякси, Антенори й Енеї, якби були Гомери або Марони, а, крім того, щедрі Меценаси, Полони, Авґусти і т. д. Але ці всі загинули в Литві, бо не вистачало то одного, то другого.

А якщо комусь видається неправдоподібним те, що Ольґерд так несподівано прибув з литовцями з Вітебська під місто Москву, то нехай знає, дорогий читачу, що *все подолає доблесть*; багато прикладів з приводу цього я пропускаю.

А Ольґерд тоді мав другу жінку Марію, доньку тверського князя, про що пише Кромер у кн. 14, а Бельський — у кн. 8 та ін. З нею він мав

Про це також читай у Гербер-

штейна в „Записках про Московію“ (с. 13 і 14 і т. д.)

сина Ягайла та інших синів. А Тверське (або Туворське) князівство у той час було дуже могутнє й прилягало до Московії (бо саме місто й замок Тувор на 36 миль [віддалені] від міста Москви). Тоді Ольґерд, порозумівшись з батьком своєї жінки та перебуваючи з ним у союзі проти спільного ворога — московського [князя], який тоді також нападав на кордони Тверського князівства, а сьогодні, як бачимо, заволодів усім тим князівством, міг з литовським військом спокійно пройти через дружній Тверський край і прибути під саму Москву, *маючи за опорний пункт* Твер.

Також можна вважати неможливим для Ґедиміна й для того ж Ольґерда 1326 року пройти так далеко, аж до річки Одри й Бранденбурга та Франкфурта з литовським військом, а все ж таки вони прибули в союзі з поляками й, завоювавши Бранденбурзьке маркграфство, через 100 миль тричі поверталися без втрати до Литви, пройшовши саксонські, польські, мазовецькі та прусські кордони. Про це дізнаєшся у Длуґоша, у Кромера (кн. 11), є у Меховіти та в Курея *у „Сілезьких анналах“* Тому непомітно легше було пройти Ольґердові через порожній у той час і дружній Тверський край, кордони якого віддалені на 16 миль від Москви, ніж з Вільна до Франкфурта через 100 миль, де по дорозі були замки й оборонні міста.

Ольґерд з тріумфом [повернувся] до Вільна

Потім, коли Ольґерд з жінкою повертався з Вітебська до Вільна, простий народ вийшов йому назустрічі, згідно з поганським звичаєм, співав: „Ладо! Ладо!“, плескаючи в долоні, радів та виявляв вдячність своєму великому князеві, який з перемогою повертався з Москви до столиці. Прості люди також молилися своїм богам та приносили [їм] жертви на священному попелищі, де сьогодні в замку стоїть костел святого Станіслава.

Гастовт був воєводою на Поділлі (за руськими літописцями)

Але незабаром після цієї радости спіткала жителів Вільна сумна тривога. Литовський пан Петро Гастовт, вельможа з багатого старовинного роду, будучи воєводою на Поділлі, прилеглому до Польщі, часто бував на прийомах у сусіднього пана Бучацького і вподобав собі його доньку та одружився з нею. Він порвав зі старим помилковим литовським ідолопоклонством і прийняв християнську віру за римським обрядом. Під час хрещення був названий Петром. Він мав дуже великі маєтності в Литві та Вільні й потім був великим воєводою та намісником Ольґерда, коли той був на війні з москвою. Він привіз з Польщі до Вільна монахів-францисканців, щоб навернули у християнську віру поганський литовський народ, бо вже майже всі литовські князі, крім Кейстута, прийняли християнську віру грецького обряду. Ольґерд також охрестився ще за життя батька Ґедиміна заради своєї жінки Уляни, за якою у придане дістав Вітебське князівство [...] Там же у Вітебську він збудував дві дорогі церкви у грецькому стилі, які я сам бачив. Одну з них спорудив у нижньому замку, а другу — в полі за ручаєм або замковим ровом. Він теж [спорудив] верхній мурований замок з вежами, який сьогодні зруйновано. Там же, у верхньому замку, в церкві я на

Ченці-францисканці — до Вільна

Князі Ґедиміновичі охрещені в руську віру

Чим горщик накипить — тим і смердить

А старі відбляни розповідають, що княгиня, Ольґер-

власні очі бачив на вівтарі портрет Ольґерда в довгому плащі, з жінкою, намальований у грецькому стилі.

Але повернемося до [розпочатої] оповіді. Гастовт-Петро для згаданих монахів збудував своїм коштом монастир у Вільні, де сьогодні стоять єпископський двір і костел святого хреста, та забезпечив їх усім потрібним для прожитку. І почали вони з великою наполегливістю поширювати християнську віру, поборюючи поганське ідолопоклонство. Але коли Гастовт поїхав до Тикоціна, відразу зібрався простий поганський народ, напав на монастир, поламав дерев'яні ворота, схопив сімох монахів, вивіз їх на ринок та відтяв їм голови. Інших сімох монахів догнали в Лисих Горах та всіх поприбивали на хрестах за руки і за ноги й викинули в річку Вілію, промовляючи: „Пливіть на тій вашій посудині, котру нам ви веліли величати та про котру нас навчали". Потім Гастовт поховав їхні тіла на тому місці, де сьогодні розташований єпископський сад перед костелом святого хреста й де стоїть дерев'яний стовп над їхніми могилами. Тому Ольґерд, як тільки повернувся до Вільна з московського походу, вислухав справедливу скаргу Гастовта, наказав відтяти голови 500 віленцям за ту жорстоку розправу над християнськими монахами. Він також наказав оголосити [закон] про те, що скрізь у всій Литві християни і монахи, що проповідують християнську віру, мають право вільно і безпечно жити. Тоді Гастовт привіз із Польщі до Вільна інших монахів та збудував їм безпечніший і краще укріплений монастир на піщаному ґрунті над баюрою Вінкрою, де сьогодні стоять монастир францисканців та костел Діви Марії.

дова жінка, під час його відсутности вимурувала замок, але нині він валиться

Перший монастир францисканців

Ченці-францисканці побиті та розп'яті на хрестах віленцями

500 віленців страчено

Перші вольності християнам у Литві

Діялося це у Вільні 1332 року, в котрий-то час помер князь Ванько Мазовецький, Вітовтів шурин і Кейстутів зять, злий і жорстокий проти підданства і ворогів Польщі, конфедерат хрестоносців, похований у Полоцьку. Після нього у Мазовецькому князівстві панував його син Болеслав, народжений другою литвинкою, Ґедиміновою донькою. Того ж року польський король Владислав Локетек завоював Хелмінську землю та інші повіти в Пруссії і примусив маґістра Людера просити на рік перемир'я, бо той не посмів чинити опору після першої поразки. Тоді Литві було теж легше, бо хрестоносці мали до діла з поляками.

Помер князь Ванько Мазовецький

З тим же військом король Локетек вирушив до Сілезії проти гордих князів і чеського короля Яна. Там без опору вогнем і мечем зруйнував [їхні] волості та здобув і спалив понад 50 фортець і замків. А коли поляки в Чехії обложили укріплений замок Косцін на багнах між озерами й наполегливо здобували його, чехи й німці глумилися з поляків. Обурений цією зневагою син Локетка королевич Казимир, Ольґердів шурин і Ґедимінів зять, негайно кинувся зі своєю ротою лицарства, сам ідучи попереду, і підійшов під самі мури. Всі інші поляки, побачивши відвагу королевича, кинулися на мури та до воріт і так переважаючою хоробрістю і раптовим нападом силою узяли замок, порубали чехів і німців, а замки обсадили своєю залогою. Міщани також потім разом з містом піддалися. Це була остання перемога Локетка, бо, повернувшись

Локетек завойовує Сілезію

з війни до Кракова, він помер 1333 року, в день святого Григорія і поховали його там же на замку. Королем він був 13 літ; зростом малий, але з серцем Геркулеса.

Після його смерти 25 квітня того ж року архиєпископ Яніслав коронував у Кракові [на престіл] Польського королівства Казимира, другого сина того імени, названого Великим, разом з жінкою Анною, литовською княжною, донькою Ґедиміна та сестрою Ольґерда й Кейстута, за негайною згодою старої матері Казимира, королеви Ядвіги, яка пізніше, вступивши до монастиря ордену святого Франциска в Старому Сондечі, стала монахинею.

Великий сніг у травні

23 квітня 1334 року, в рік після коронації Казимира випав великий сніг у Польщі й Литві, майже на святого Юрія (або святого Войцеха), котрий лежав на засіяному збіжжі п'ять днів, але, на своє здивування, перелякані хлібороби з Божої ласки зібрали щедрий і багатий урожай усякого збіжжя, як після найкращого погною.

Шалена сарана

Але потім, наступного 1335 року майже у жнива налетіла велика сила сарани, так, що через величезні густі її хмари люди не бачили сонця. А коли ця гадюча сарана падала на землю, то у збіжжі сягала коням по коліна. Через те, що сарана випасла й вигризла доспіле збіжжя, настали величезний голод і дорожнеча.

Розділ четвертий

Про збурення литвою Мазовії і литовську доблесть, коли боронилися перед хрестоносцями на замку в Пуллені Року 1336

Мені здається, що, правдоподібно, повинно бути: „На замку Пунене або Пунях“, бо якщо давній історик написав „Пунен“ старосвітськими літерами, тоді інші замість *н* поставили *лл* і замість „Пунен“ написали „Пуллен“

Длуґош у своїй „Хроніці“ й Меховіта (кн. 4, розд. 22, с. 233) пишуть, що в місяці новембері (або листопаді), дня 16, після святого Мартина 1336 року за панування у Польщі Казимира Локетковича, сини Ґедиміна, великий литовський князь Ольґерд, Кейстут, троцький і жмудський князь, Корибут, Патрик, Любарт, Сурівіл (має, мабуть, бути Свидригайло) та Бутав з великим військом вторглися у Мазовію. І хоча існували між ними родинні зв'язки через спільні одруження та договір про мир і союз з мазовецькими князями, вони, як вороги, пограбували, зруйнували й спалили всі мазовецькі волості та спіймали понад 1200 християн-мазурів і разом з худобою та різноманітним майном повели в неволю до Литви.

Мазовія завойована

Того ж 1336 року з німецьких земель прибуло до Пруссії велике військо, над яким старшими були бранденбурзький маркграф, наменський граф і геннеберзький граф і, з'єднавши свої сили з хрестоносцями, вирушило походом на Литву і оточило замок Пуллен, у котрому зачинилися понад 4 тисячі литвинів з жінками, з дітьми та з майном і пожитками. Хрестоносці здобували їх безперервними штурмами, а литвини хоробро захищалися з мурів та робили часті вилазки. Так досить довго вони хоробро чинили опір німцям, але коли побачили, що замок був майже розвалений, мури, стіни й вежі зруйновані безперервними обстрілами з гармат, таранами й підкопами, тоді посеред замку склали велику купу сухих дров, на яку поклали все майно, одяг, скарби й підпалили. Потім постинали голови своїм жінкам і дітям, а самі також добровільно віддалися стинати голови своєму старості, щоб живими не потрапити в руки ворога. Потім, коли німці вдерлися до замку, мало кого застали в живих із 4 тисяч литвинів, але й ті зі своїм старостою

Подібне також знайдеш у „Коментарях Стадії“ — хоробрість ілліриків проти римлян, коли їх 3 тисячі зачинилося у замку Метуллі. Про це Стадій. Те ж вчиняли сабіяни, коли їх здобував Александр Великий, і ксантіяни, коли їх Брут обложив. Це теж учинили сагунти-

ни, коли Ганнібал здобував їх дев'ять місяців, як пише Флор (кн. 2, розд. 6), *розпалюють на площі велетенське багаття, а тоді себе і своїх разом з усім майном нищать вогнем і мечем та ін.*

А звідсіля виросла війна між карфагенцями і римлянами, про це ширше читай у Лівія. Те ж учинили нумантини-іспанці, коли їх здобував Сціпіон. *Ця громада не дала ворогові з себе потішатися,* як пише Флор (кн. 2, розд. 18). Те ж учинили абідени, коли їх здобував Філіпп Македонський. Також петіліни і кретензи, про що читай у Домініка Циленія *„Про воєнні справи" ([кн.] 1, розд. 9)*

Татари з руссю розгромлені під Любліном

Хрестоносці під Вельоною

Тим же способом грецький імператор

хоробро боролися до останнього. Спаливши замок дощенту, німці також зруйнували околичні волості та повернулися до Пруссії. Про це Длуґош, Меховіта *у вже зазначеній книжці* і *Кромер (кн. 12): „Хотілося б згадати і про їхній (тобто литвинів) небувалий злочин і т. ін."* та ширше свідчать прусські хроніки. Тому теж другу перевагу оточених нумідів знайдеш у Салюстія *про війну з Югуртою* й у Лівія, коли від них Метеллій наполегливо здобував замок Талле, коли теж нуміди, побачивши порозбивані мури, всі скарби із золота й срібла, які були дуже великі, занесли до одного королівського палацу Югурти, а самі, напившися вина, всі речі і самих себе підпалили. Те теж за наших часів учинили угорці на Сегеті і Дзюле, коли їх здобував турецький султан Сулейман.

1337 року, в день святої Ядвіґи, литвини козацьким шляхом несподівано вторглися у Мазовецьке князівство, завоювали та зруйнували міста Полтовськ і Цеханув з усіма їхніми околичними волостями, взяли в полон багато людей та з великою здобиччю повернулися до Литви. Але коли так безпечно й безладно вони рухалися, мазовецька шляхта швидко зібралася і наздогнала їх над річкою Нарвою, де зустрілася з литвинами в бою та розгромила їх, відбивши здобич і всіх невільників.

Також багато з них, які мали клунки й здобич, не бажаючи втратити їх, утікали через Нарву й потонули в болотистій річці, тож мало їх без зиску повернулося до Литви.

Того 1337 року татарське військо з допомогою русичів обложило замок Люблін і здобувало його безперервним штурмом протягом 20 днів. Але коли випущеною із замку стрілою вбили татарського хана, відразу з великим гуком і тріском, вдаривши в сагайдаки, воно відступило. Я сам бачив у костелі люблінських ченців картину, на якій намальовано те здобування Любліна і вбивство того хана, але не стрілою, а гарматним снарядом. Бо тоді вже починали з'являтися гармати й рушниці. Такою ж зброєю хрестоносці вбили й Ґедиміна під Фрідбургом поблизу Вельони, про що вже мовилося.

Взимку 1339 року прусський маґістр Теодорик з Альтенбурга з допомогою рейнського графа й інших князів з великим і сильним німецьким військом вторгся у Литву та обложив замок Вельону над Німаном і здобув штурмом. Але литвини й жмудь стійко боронилися. Побачивши, що даремні його намагання та зваживши на великі втрати в людях під час програних штурмів, він був змушений повернутися до Пруссії. А влітку, зібравши в далеких країнах велику кількість паломницького війська, він повернувся до Литви і Жмудії, завоював Литовський край та повіз до Пруссії дуже багато невільників. Він [маґістр] теж тоді наказав засипати три греблі й вали та викопати три великі рови й залити їх водою, бажаючи тими перешкодами не дати змоги литвинам і жмудам робити потайки часті й хитрі напади та виїзди на прусські землі.

Того ж 1339 року померла жінка польського короля Казимира, Анна, литвинка, донька Ґедиміна і сестра Ольґерда й Кейстута. Вона, як пишуть Длуґош, Меховіта й Кромер (кн. 12), дуже любила безперервні танці та музику. Коли вона їхала кудись, то завжди возила зі собою цілі роти танцюристів і різноманітних музикантів, які втішали її співом і грою на дудках, мультанках, сурмах, скрипках та бубнах. З нею Казимир на мав жодного нащадка чоловічої статі, лише доньку Єлизавету, яку потім віддав заміж за стетинського князя Богуслава. Король Казимир того ж 1339 року, 8 травня, скликав сейм у Кракові, на якому з панами і шляхтою обговорював вибори і призначення на Польське королівство спадкоємця, оскільки мав лише доньку, народжену від литвини. Там [на сеймі] декотрі голосували за Януша, інші — за мазовецького князя Семовита, а деякі — за князя Владислава Опольського. Всі вони вели свою генеалогію від давнього роду польських королів. Але король Казимир звів нанівець усе це голосування, твердячи, що князь Опольський та інші сілезькі князі не гідні такої чести, бо, від'єднавшись від Польської Корони, пристали до Чехії (про що вже було написано). А мазовецькі князі мало сприяли піднесенню гідности і могутности Польського королівства, бо хоча були васалами польських королів, як сілезці, так і мазовчани, подавали дуже малу допомогу в обороні проти ворогів. Тому Казимир повернув усі думки й голоси на угорського короля Карла, свого шурина, який був одружений з його сестрою, польською королівною Анною, і на його синів Людовика й Стефана.

Анастасій замурувався від татар і болгар, спорудивши мур від Чорного моря аж до Сілібрії над Геллеспонтом, де я сам був 1575 року і про що теж [пишуть] Кромер *(розд. 8)* *і Помпоній Люктус в „Історії Риму" (кн. 2).* Тому теж була подана думка одного з наших єпископів, щоб замуруватися від татар

Поморські князі Стетинські потім широко розмножилися від тої Ґедимінової внучки

Вибори спадкоємця Польського королівства

Кромер (кн. 12)

Потім Казимир розпустив сейм і сам поїхав до Угорщини з великим пишним почтом польських панів, де за їхньою згодою у Вишгороді на Польське королівство призначив свого небожа, угорського королевича Людовика, Локеткового внука й Карлового сина, а також двох інших братів за згодою польських панів.

Людовик призначений на Польське королівство

Інші литовські й руські літописці також свідчать, що король Казимир і коронні пани [сенатори] на тому ж Краківському сеймі між іншими кандидатами на Польське королівство хотіли обрати Костянтина Коріятовича, внука Ґедиміна і сина Ольґерда, в той час литовського князя на подільських землях.

Того не згадують польські хроніки

І коли він приїхав до Кракова, король Казимир намовив його, щоб він з руської віри охрестився на польську, якщо хоче бути обраним спадкоємцем Польського королівства. Князь Костянтин Коріятович не захотів того вчинити і погодитися на те, щоб змінити віру, погордував (як кажуть літописці) престолом на Польське королівство і, повернувшись на Поділля, незабаром помер.

Костянтин Коріятович бажаний на Польське королівство

Коли новогродський князь Федір Коріятович почув, що його брат Костянтин, князь на Поділлі, помер без нащадків, а Юрія покликали на Волоське господарство, де його отруїли, хотів за спадковим правом захопити (князівства) померлих братів, що дозволив йому його дядько, великий литовський князь Ольґерд. Але як тільки він зміцнився і добре

укріпив усі подільські замки, одразу загордився, відмовився від послуху і здавання встановленої данини великому литовському князю Ольґердові, своєму дядькові. Побачивши це, Ольґерд, обурений його невдячністю за вчинені йому добродійства, з литовським військом вирушив походом на Поділля, бажаючи покарати свавільного небожа Федора Коріятовича. Але й він не зволікав, бо, обсадивши волохами подільські замки Кам'янець, Скалу і Соколець, сам зі скарбами втік до Угорщини на двір короля Карла, вимагаючи від нього допомоги в боротьбі проти дядька Ольґерда. Але [Федір] запізнився прийти на відсіч своїм волохам, бо Ольґерд у той час з литвинами вже здобув у волохів Брацлав, Скалу, Соколець і Смотрич. Потім уночі з допомогою подільських козаків він здобув Кам'янець і Червоногородок та всі інші замки й фортеці на Поділлі, частково силою, а частина піддалася добровільно, спіймав воєводу Нестака, намісника Коріятовича у Кам'янці, та посадив у в'язницю у Вільні, а волохів повбивав. Своїм намісником і воєводою на всьому Поділлі він призначив литовського пана Гастовта.

Федір Коріятович проти дядька Ольґерда

Ольґерд забрав Поділля від Коріятовича

Нестак спійманий

Той Гастовт перед тим був воєводою на частині Поділля, а потім на всьому

Незабаром князь Федір Коріятович помер на вигнанні в Угорщині, й Ольґерд приєднав до Великого князівства Литовського все Поділля та всі руські землі аж по Львів, Кременець, Белз, усе Підляшшя за Брестом-Литовським і Парчев, що на кордоні з Польським королівством.

Литовські літописці свідчать, начебто Олександр Коріятович помер після смерти братів Костянтина й Юрія, і Федір, четвертий брат, після їхньої смерти мав би посісти Поділля. Але Кромер з Длуґошем доводять, що він був живий 1366 року та дістав з ласки польського короля Казимира частину Волинського краю.

Длуґош і Кромер (кн. 12, с. 215 другого видання)

Розділ п'ятий

Про підкорення руських країн польським королем Казимиром Великим та про його угоду з литовськими князями Року 1340

Длуґош і Кромер так у своїх хроніках описують події у руських князівствах між польським королем Казимиром Локетковичем і литовськими князями, коли припинилося чоловіче потомство руського короля Данила, який мав велику могутність на Русі. *Кн. 12*

Син литовського князя Ґедиміна Любарт, коли одружився з донькою володимирського князя, узяв у придане Володимирське князівство на Волині, а потім захопив усі руські володіння, що межували з Литвою, тому що велич і сила руських князів була знищена. Частину з них він захопив, перемігши [у війні], а частина піддалася [добровільно] під його захист. Заволодів він також Львовом, столицею усієї Чорної Руси, що межує з польськими володіннями. **Львів тримав Любарт**

Другою частиною Руського краю між Львовом і Галичем володів князь Болеслав, син мазовецького князя Тройдена, як спадком по матері княгині Марії, внучки руського короля Данила. Але русичі отруїли його через жорстоку його поведінку, великі податки, насильство, яке він чинив над їхніми жінками й доньками, за те, що призначив на урядові посади мазурів та намагався замінити руський релігійний обряд римським, тож не довго мазури панували на Русі. **Мазовецький князь отруєний на Русі**

А руські князівства — Львівське, Володимирське й Галицьке — після смерти мазовецького і руського князя Болеслава за правом спадковости перейшли до польського короля Казимира. І тому польський король Казимир, не зволікаючи, у квітні 1340 року вирушив з військом походом на руські землі. Спершу він обложив столицю усієї Руси Львів і здобував його [штурмом]. Потім, коли він пообіцяв русичам залишити їх при старій грецькій вірі, вони здали йому місто й обидва замки. У тих замках [король] знайшов багато срібла, золота, перлів, дорогих шат **Львів узяли поляки** **Львівські скарби**

Хрести, сідло, шати, дві золоті корони давніх руських князів

та інші предмети і знаряддя старовинного скарбу руських князів, серед яких найбільш знаменитими були два золоті хрести, оздоблені безліччю дорогих перлин. В одному із хрестів був шматок дерева [з хреста], на якому був розп'ятий Ісус Христос. Він і тепер зберігається в костелі на краківському замку. Крім того, він забрав дві золоті корони, оздоблені перлами й коштовними каменями. Цей скарб Казимир вивіз із собою до Польщі, а дерев'яні замки спалив, щоб русичі, маючи довіру, не вибивалися з підданства.

Львівські замки спалені

Казимир підкорив решту Чорної і Підгірської Руси

Казимир, довго не затримуючись у Кракові, під час жнив вирушив з військовим походом, щоб підкорити собі решту Руси. Без великих труднощів він здобув Перемишль, Сянок, Галич, Теребовлю, Любачів, Тустань та інші замки й волості та без опору дійшов до Кременця.

Казимирова угода з литовськими князями

З литовськими князями Явнутою, Кейстутом, Ольґердом, Любартом, синами Ґедиміна, та з його внуком Юрієм Наримунтовичем [Казимир] уклав угоду, за якою Юрій Наримунтович до певного часу мав панувати в Кременці, а Володимирське, Луцьке, Белзьке, Холмське й Берестейське князівства на два роки залишив литовським князям, однак застеріг, щоб вони йому не суперечили, коли він захоче змінити своє рішення. Потім Кейстут і Ольґерд удруге відновили цю угоду з Казимиром, текст якої і тепер зберігається на королівському замку в Кракові. У ньому перелічені замки, якими володіє Любарт на Волині, а Кейстут — на Підляшші. Там же сказано, що Казимир і Любарт повинні взаємно подавати собі допомогу в боротьбі проти будь-якого ворога, а якщо між ними виникне якийсь спір, то його повинен вирішувати на свій розсуд угорський король.

Руські князівства поділені на повіти і приєднані до Польщі

Полагодивши ці справи, Казимир на сеймі поділив загарбані руські князівства за польським законом на повіти та призначив воєвод, каштелянів, старост, суддів й інших урядників та надав русичам рівні права з поляками, об'єднавши їх у єдину державу. Потім на загальній раді та частина Руси не відступила від поляків.

Литва руйнує Мазовію

Але Литва, порушивши угоду, того ж року зі своїм князем Кейстутом жорстоко зруйнувала й пограбувала Мазовецьке князівство.

Розділ шостий

Про руйнування Литвою Мазовії і прусських земель та про ґвалтовну і даремну війну королів: угорського Людовика, чеського Яна, моравського маркграфа Карла й графа із Галле з німецькими силами та прусським маґістром проти литовських князів Року 1341 і 1343

8 вересня 1340 року литовські князі з безліччю лицарського народу вторглися до Мазовії, яку без опору (бо не було кому протистояти) вшир і вздовж зруйнували і з великою кількістю здобичі та невільників повернулися до Литви.

Того ж року в сондецькому монастирі, де була черницею, померла королева Ядвіга, мати польського короля Казимира.

А 1401 року помер прусський маґістр Теодорик з Альтенбурга й на уряд маґістра був обраний старший кантор, саксонський князь Рудольф за панування імператора Людовика XXXIII і папи Бенедикта II.

Того прусського маґістра Меховіта називає Людером

Той маґістр Рудольф 1342 року зібрав велике військо з пруссів і німців та вирушив у похід завойовувати нове маркграфство у польських і поморських князів. Дізнавшись про це, литвини з великим військом вторглися до Пруссії і Жмудії та без опору вогнем і мечем дощенту зруйнували їх, перетворивши все в попіл, бо маґістр Рудольф з усіма канторами й лицарством ордену хрестоносців вирушив здобувати нове маркграфство. І так, прагнучи чужого, і там нічого не скористав, і своє втратив, бо литвини з великою кількістю невільників, здобичі й різноманітного майна з перемогою повернулися до своєї країни.

Прусський маґістр ошалів

А маґістр Рудольф (або Людерус), коли повернувся з військом до Пруссії, бажаючи рятувати від литвинів, побачив свій Прусський край перетворений у пустелю, що диміла від свіжих пожеж. Він ошалів з

печалі, коли побачив, що литвини цілковито вимордували, побили та захопили у неволю його прусських людей, збожеволів і помер. Потім поховали його в місті Марієнвердері, як свідчать прусські хроніки.

Також Длуґош з Меховітою *(кн. 4, розд. 23, с. 236)* так пишуть: *„Людера так приголомшили різанина й полон його [війська], що він з'їхав з глузду і став божевільним безумцем“* На місце того Людера прусським маґістром обрали Дусемера і папа Клеменс VI затвердив його.

Той прусський маґістр Генріх Дусемер, бажаючи помститися за ті шкоди, які заподіяли литвини в Прусському краю за його попередника, відправив [послів] до чеського короля Яна, до угорського короля Людовика та до інших навколишніх християнських князів, а також до всіх німецьких держав, прохаючи їх про порятунок у боротьбі з поганцями литвинами. Крім того, він відіслав листи до папи Клеменса VI й до всіх християнських володарів, аби вони з християнської любови вирушили на священну війну проти Литви й Жмудії, надавши їм такі відпущення гріхів: якщо хтось у той час їхав або йшов на війну до Литви або Жмудії, то начебто був у Єрусалимі біля гробу Господа Христа або в Римі на милостиве літо й у святого Якова в Компостеллі.

Відпущення [гріхів] на Литовську війну

Тоді, 1343 року від народження Христа угорський король Людовик, що недавно був коронований після смерти свого батька Карла, з угорцями і чеський король Ян, люксембурзький граф, з чехами і його син, моравський маркграф Карло (який пізніше, 1350 року був імператором), з моравами й сілезцями зі своїм [військом] вирушили до Пруссії проти Литви. Угорський король Людовик з угорським військом пішов прямо через Польщу, бо був небожем польського короля Казимира, а чеський король Ян зі сином Карлом, з чеським, моравським і сілезьким військом пішов через Помор'я і Кашубію. А потім прибули до Пруссії граф де Галлес, а також багато інших німецьких князів, полководців від усіх німецьких держав з чималим військом. Прибула також допомога від англійського і данського королів та сілезьких, саксонських і поморських князів (котрі віддавна ворогували з Литвою за зруйнування їхніх земель Ґедиміном та Ольґердом, про що вже було сказано). Усі прибули до Пруссії проти поганців литвинів і жмудів, бажаючи таким величезним та нечуваним походом з участю багатьох монархів викоренити дощенту ім'я і згадку про Литву або поневолених війною затягти в ярмо і віддати під владу хрестоносців, як це зробили з Латвією, старою Пруссією та Курсією.

Королі: угорський, Людовик, чеський Ян — до Литви

Карло IV, згодом імператор — до Литви

Той Людовик потім був польським королем, доньку якого Ягайло взяв з королівством

Граф фон Галлес, великий полководець Німецької імперії — до Литви

Але Ольґерд і Кейстут, дізнавшись про таку величезну війну проти них і їхньої країни, негайно самі спустошили всі литовські й жмудські землі, що прилягали до прусських кордонів, стада худоби, все добро і майно, а також жінок, дітей і немічних, які не придатні до бою, наказали вивезти до замків, на озера, на багнисті непрохідні місцевості. Інші своє майно поховали в густих лісах і ямах. Де хто міг за наказом своїх князів та через звістку про таку війну готував безпечне місце для свого майна, жінок і дітей. І так вони самі в Литві та Жмудії усе пертворили на голу

Ольґердова і Кейстутова хитрість проти великого війська

Також до такої хитрости хотів удатися московський

пустелю на кільканадцять миль без жодних харчів. Вони також добре зміцнили й забезпечили замки та фортеці, яких тоді було густо в Литві.

І коли вони почули, що вже угорський король Людовик і чеський король Ян та всі князі з усіма силами Німецької імперії, а також пруський маґістр Генріх Дусемер і ліфляндський маґістр Бургардус Гарен з обома своїми орденами, з канторами та з прусським і ліфляндським військом прибули до Жмудії, негайно Ольґерд і Кейстут, поділивши готові [до бою] литовські й жмудські війська на дві частини, почали придумувати великі підступні заходи проти такої великої сили.

Ольґерд з литвинами вторгся до Ліфляндського краю, який без опору зруйнував і завоював аж до Габселя, коли не було кому його боронити (бо всі хрестоносці з маґістром вирушили до Литви) а потім [дійшов] аж до Дерпта.

А Кейстут зі жмудами та троцькою і гродненською шляхтою іншою дорогою вторгся до Прусського краю, який так само, як Ольґерд Ліфляндію, завоював без жодного опору, бо тут також не було кому його боронити, тому що маґістр Дусемер з усім орденом та канторами вирушив до Литви разом з чеським та угорським королями. Він зруйнував майже дощенту також Самбійську (або Самляндську) волость, у якій головним містом є Крулевець, спустошуючи вогнем і мечем усі навколишні міста й забираючи невільників, багату здобич та різноманітне майно. Він також спалив і зруйнував такі замки і міста: Крулевець, Фішгаус, Льохштет, Мульмельбург, Гирмавію, Рудаву, Найнгаус, Варгію, Цейльгарбію, Бобеч, Лябтав, Шактц, Хреметц, Вальдов, Тіренбург, Бонунд, Россітен, Каймен, які здобув силою, а які добровільно піддалися, забравши скарби та одних людей побив, а інших погнав у неволю.

А королі — угорський Людовик, чеський Ян і моравський маркграф Карло та всі війська Німецької імперії, коли прибули до Литви й до Жмудії з такою величезною кількістю війська, застали там виголоджену пустелю без будь-яких харчів. Воювати теж не було з ким, бо весь придатний [до зброї] народ вів війну з Кейстутом у Пруссії та з Ольґердом у Ліфляндії. Нарешті з великою кількістю людей вони вирушили вглиб Литовського краю і коли не могли дістати жодних харчів (бо все перед непрошеними гістьми було добре заховано), почали вмирати з голоду, особливо німці, англійці, французи, голландці, які звикли у своїх краях розкішно жити, м'яко спати та пити вино. Також угорці, чехи, моравці, сілезці, саксонці, поморяни, данці, знесилені нуждою і литовськими негодами, заражені [хворобами], ставали на дорогах і щоб якось заспокоїти голод, були змушені їсти зілля, інші вмирали від бігунки й червінки, а деякі поїдали своїх коней, які теж здихали з голоду.

А Ольґерд у Ліфляндському й Кейстут у Прусському краях, багатих усіляким добром, тим часом вільно тинялися, як якісь купці, або, вчинивши заміну держави на державу.

[князь] 1580 року, але наші його випередили, тож москва не змогла зібрати збіжжя з полів

Теж такий зрадницький задум був в Осцика 1580 року — привести москву з Ліфляндії до Литви, якщо б король прибув до Москви

Кейстут взаємно загарбує Пруссію

Ви в наших, ми у ваших

Побачивши це, угорський король Людовик, чеський Ян, усі інші князі і полководці німецьких військ почали лаяти й ганьбити прусського маґістра Генріха Дусемера за те, що він так нікчемно підвів їх, знесилив і привів до нужди, не розповівши їм раніше, як необізнаним, про спосіб (життя), звичаї та становище ворога, а також про недоліки литовських і жмудських земель.

Великі чеські, угорські, німецькі, прусські та інші війська зморені голодом у Литві

Отже, полаявшись і не побачивши ворога у вічі, покинувши дуже багато військового спорядження, коней, майна та людей, виморених голодом і нуждою, мусили з Литви й Жмудії назад повертатися до Пруссії з невинагородженою шкодою й вічною неславою з такого величезного й даремного походу двох королів, кільканадцяти князів і всієї Німецької імперії. Також маґістр Дусемер застав у Пруссії зруйнований Кейстутом увесь Самбійський край, а Бургардус Гарен у Ліфляндії застав пустелю, в яку перетворив Ольґерд з литвинами ліфляндські (землі), починаючи від Двіни і аж до Абсельського й Дерптського єпископств. Про це докладніше описують давні прусські й ліфляндські хроніки та наш Длуґош з Меховітою (кн. 4, розд. 24, с. 23) згадують тими словами: „*Того ж таки 1343 року Людовик, король Угорщини, Ян Люксембурзький, король Богемії, його син Карло, маркграф Моравії, а також граф із Галле та інші численні славетні мужі прийшли зі своїми силами до Пруссії і разом з прусським маґістром подалися до Литви. А тим часом литвини, поки плюндровано їхню землю, з усіма силами вирушили до Самбійської землі й Лівонії, і грабували їх за відсутности лівонського маґістра, котрий завойовував жмудинів. Цей поворот подій так зажурив королів, що вони винуватили маґістра, начебто він був призвідником цього препоганого наслідку*“.

Теж тією витівкою Агатоклес переміг карфагенців, [бо] коли вони здобували в його Сицилійському королівстві столичне місто Сиракузи, він з двома синами нашвидкуруч зібрав що міг люду, переправився морем до їхньої землі Африки, яку завоював ушир і вздовж, і розгромив великі карфагенські війська з полководцями і т. д. Про це читай у Юстина (кн. 22)

Кромер також коротко згадує про цю війну (кн. 12): „*Згадують, що взимку того року Ян, король Богемії, разом із сином Карлом, маркграфом Моравії, та Людовик Угорський з великими силами здійснили похід на допомогу хрестоносцям; проте вислід був не надто відповідним до приготувань*“.

Теж Сціпіо Африканус тим же способом переміг тих карфагенців і Ганнібала непереможного та завоював Африку. Про це читай у Лівія і Флора (кн. 2, розд. 6), Плутарха, Юстина, Стадія і т. д. і Домініка Циленія (кн. 8, розд. 4)

Опісля 1345 року Генріх Дусемер, згаданий прусський маґістр, бажаючи помститися за перший даремний похід до Литви, з двома королями зібрав велике військо з Пруссії, Помор'я і Ліфляндії і, маючи на допомогу угорське і чеське лицарство, яке залишилося, та голландського маркграфа з фламандцями й англійцями, на початку березня вирушив у похід до Литви й до Жмудії, але, як пишуть Длуґош і Меховіта, мало що скористав. Це трапилося тому, що литвини зачинилися у замках, а інші сховалися у густих лісах. Крім того, була сильна ожеледиця, а потім настала велика відлига й нагріті сонцем замерзлі озера й ріки розтанули. І так без зиску він мусив повернутися до Пруссії.

А взимку 1346 року той же прусський маґістр Генріх Дусемер з великим прусським та чужоземним військом, котрого, як уважають прусські хроніки й Длуґош з Меховітою (кн. 4, с. 238), було 40 тисяч, ушир і вздовж завоював Жмудський та Литовський краї.

Також великий литовський князь Ольґерд, маючи велике військо смоленських, полоцьких й інших руських князів та литвинів зі жмудами у день свята Непорочного Зачаття Діви Марії напав на військо Дусемера. Завзята битва з обох сторін тривала з ранку до вечора. І нарешті добре озброєні німецькі війська перемогли литвинів і русичів, які похитнулися, подалися й вночі почали втікати з поля бою хто куди зміг. А Ольґерд з полочанами й жмудами, обороняючись, відступив до замку Вельони. Однак, як твердить Меховіта, 18 тисяч литвинів, жмудів і русичів полягли тоді на полі бою, а хроніки прусських маґістрів уважають, що 10 тисяч, звідки випливає, що й німці наступного дня теж не дуже раділи з тієї перемоги, бо на полі бою втратили багато людей — поранених та вбитих, але захопили литовські обози. Маґістр Дусемер, повернувшись до Пруссії зі здобиччю, з вдячности Господові Богу за ту перемогу наказав вимурувати в Крулевці жіночий монастир, названий Лебеніхт, і забезпечив його достатніми прибутками.

Німці завойовують Литву

Литовська битва з німцями

Згідно з Меховітою, полягло 18 тисяч литви, русі і жмуді, а згідно з прусськими хроніками — 10 тисяч

Монастир у Крулевці

Влітку того ж року той же маґістр Генріх Дусемер, зібравши нове військо, відправився у другий похід на Литву, а, проходячи через Жмудський край над Німаном, обложив замок Велюнію (або Вельону), який здобував безперервними штурмами й підкопами та зруйнував усі стіни й вежі. А коли литвини но могли вже довше оборонятися, він сильним штурмом здобув замок і спалив його. Опісля, спустошивши навколишні волості та спаливши містечка й села, з великою кількістю здобичі та невільників повернувся до Пруссії.

Вельона зруйнована

Також великий литовський князь Ольґерд, зібравши сильне військо зі Жмудії, Руси й Литви, несподівано вторгся до Самбійського краю під Крулевець та завоював навколишні прусські волості й не муровані містечка, спалив двори й фільварки та привів до Литви кілька тисяч християн-невільників обох статей зі здобиччю та майном.

Ольґерд руйнує Пруссію

27 серпня того ж року чеський король Ян, великий і головний ворог Польської і Литовської Корони, загинув на війні, коли з чеським військом допомагав своєму родичеві, французькому королю Філіппові [у війні] проти англійського короля Едуарда. З тієї битви ледве втік лише французький король Філіпп зі сином та наварським королем. Потім чехи привезли тіло вбитого короля Яна з Франції до Люксембурга й там поховали його. Тому що того самого дня, 27 серпня, хоч і через два роки, загинули на війні два чеські королі, тобто сліпий Ян і Оттокарус, чехи вважають той день нещасливим і жалобним, про що пише *Курей в „Історії Сілезії"*.

Чеський король Ян убитий

День 27 серпня — нещасливий у чехів

На місце сліпого Яна чеським королем був коронований його син, моравський маркграф Карло, який незабаром після цього був обраний і коронований електорами, римським імператором у Римі та названий Карлом IV. Пізанські міщани в Італії запросили його для вшанування і, зачинивши в ратуші, мало не спалили, підклавши пороху, і лише завдяки мужності чехів він урятувався від того насильства.

Карло IV — імператор, і його небезпека

1345 року польський король Казимир Великий у Намислові уклав з ним угоду про союз.

Чудо над таїнствами Тіла Господнього, вкинутого в болото

У той час у Кракові з костелу Всіх святих мерзотники викрали мідну позолочену шкатулку, думаючи, що [вона] золота, в котрій під виглядом хліба зберігалися святі таїнства Тіла Господа Христа. А коли дізналися, що мідь позолочена, вкинули Господнє Тіло зі шкатулкою у болото біля села Бавола під Краковом. І коли кілька днів і ночей над тим болотом горіли вогні, як смолоскипи, на великий подив людей, які не знали, що діялося. Раптом краківський єпископ Ян Ґрот встановив піст на три дні, а потім зі всіх костелів ішли процесії на те місце. І там знайшли ту шкатулку зі святими таїнствами, котру з пошаною віднесли до костелу Всіх святих. А на тому місці король Казимир велів вимурувати дорогий костел Божого Тіла і заклав нове місто, оточене муром, на тому ж місці, де раніше було село Бавол, котре назвав від свого імени Казімежем.

Казімеж, місто поблизу Кракова

Прусський маґістр Вінрик фон Кніпроде

1348 року помер прусський маґістр Генріх Дусемер, якого поховали в Мальборзі. На його місце обрали великого комендатора Вінрика (або Венрика де Кніпроде), як його називає Меховіта, а прусські хроніки називають його Генріхом Кніпраденсом. У ряду прусських маґістрів він був вісімнадцятим та найжорстокішим наїзником на Литву.

Розділ сьомий

Про часті війни і спільні наїзди між прусським маґістром Вінриком з Кніпрода та литвою і поляками

Вінрик (або Генріх) з Кніпрода, ставши маґістром ордену прусських хрестоносців, 1348 року зібрав велике військо у Німеччині й Пруссії, вторгшись до Литви, вогнем і мечем зруйнував Пістримський повіт, або Пастримський, та з великою здобиччю і невільниками повернувся до Пруссії.

Пістримський повіт у Литві зруйновано

Литовський князь Ольґерд з братами та Кейстут, троцький і жмудський князь, із сином Патриком, зібравши військо, по свіжих слідах вирушили за німецьким військом до Пруссії. Військо хрестоносців розбіглося, і литвини та жмуди без опору зруйнували кілька повітів і завантажені великою кількістю здобичі та всілякого майна, зі стадами худоби й сімома сотнями захоплених у полон німців повернулися до Литви.

Литва завойовує Пруссію

Незабаром після цього, як згадують Длуґош і Меховіта (розд. 25, с. 239), смоленський князь з новим руським та литовським військом вторгся до Пруссії та жорстоко зруйнував волості біля Лабйова з набагато меншим військом, і у зав'язаному бою хрестоносці здобули перемогу та відбили велику здобич, а литвини й русичі зі своїм вождем, смоленським князем, розгубилися, і коли хотіли переправитися через річку, на якій проходив бій, від страху більше з них потонуло в річці, ніж полягло від ворогів. Крім того, сам смоленський князь потонув у цій річці, смерть якого принесла ще більшу славу перемозі хрестоносців.

Смоленський князь — до Пруссії

Литва і смоленці переможені

Смоленський князь потонув у Пруссії

1349 року прусський маґістр Вінрик, маючи у своєму війську 40 тисяч лицарства, яке прибуло на священну війну до Пруссії з Франції та з Англії після закінчення війни французького короля Філіппа з англійським королем Едуардом, вирушив походом до Литви й Жмудії. У цих землях усі повіти, які траплялися на шляху, він знищував вогнем і мечем, не даючи пощади ні чоловікам, ні жінкам і нікого не залишаючи живим. І коли зі здобиччю вони поверталися до Пруссії, Кейстут,

Кейстутова битва з хрестоносцями

зібравши військо з литвинів та русичів, наздогнав їх, 24 січня у завзятому бою обидві сторони боролися хоробро. Нарешті литовське військо почало знемагати від переважаючої кількости краще озброєного німецького війська, і маґістр хрестоносців здобув перемогу. На полі бою полягли 18 тисяч литвинів і русичів. А з війська хрестоносців полягли такі знатні (люди), як ґданський кантор Ґерард де Стеґін та ґобленський комендатор, шість знатних ченців ордену, 50 рейтарів і багато інших вершників і піхотинців з-поміж лицарства та простих воїнів, тож обидві сторони взаємно немалу ціну заплатили за битву.

18 тисяч литви переможено

Того ж 1349 року в Польщі панувала велика пошесть.

1349 року польський король Казимир Великий, зібравши у Польській Короні велике військо, вирушив походом на Русь, бажаючи підкорити під свою владу ті землі, які, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 12), жмудський князь Кейстут і володимирський Любарт привласнили собі й тримали. Отже, упродовж одного літа (Казимир) силою здобув замки Луцьк, Володимир, Холм, Берестя від литвинів і русичів та обсадив їх поляками. Інші замки й фортеці добровільно піддалися. Після цього (Казимир) підкорив під свою владу весь Волинський, Бельський, а також Берестейський край.

Луцьк, Володимир, Берестя узяли поляки

Потім деяким руським князям, які добровільно піддалися, Казимир дозволив вільно панувати в їхніх батьківських уділах і замках, лише у визначних головних замках призначив поляків.

Угорські королі за давнім правом хотіли домагатися руських князівств після галицького і володимирського короля Коломана (про що ми вже писали). Тоді король Казимир, бажаючи спокійно панувати на Русі, того ж року з угорським королем Людовиком, своїм небожем, уклав угоду, за якою обрав його спадкоємцем Польського королівства після своєї смерти та затвердив справедливу угоду щодо Руси, з якою погодився брат Людовика Стефан, далмацький і словенський князь.

Тоді угорський король Людовик послав до Польщі свою матір Єлизавету, Казимирову сестру, аби вона від його імени взяла від поляків присягу, що він після смерти свого дядька Казимира повинен бути королем Польщі.

А король Казимир, приїхавши до Кракова з Руської війни, яка повелася йому щасливо, прославлений людьми, вдався до розпусних розваг із наложницями, яких тримав відкрито в Опочні й у Кренсові. За ці вчинки докоряв йому краківський єпископ Бодзента. Але Казимир не лише знехтував його нагадування, але людей його єпископських волостей у Сандомирському краю обложив неналежними податками та зневолив роботами. Про це польські єпископи повідомили папу, який наказав напоумити (короля) від його імени. А коли на це зважився вікарій краківського костелу на замку ксьондз Марцін Барічка, король Казимир наказав утопити його у Віслі. Але той розпусний учинок не міг довго залишатися без Божого гніву і помсти. Відразу краківський

Казимирова розпуста

Ксьондз Марцін Барічка утоплений

єпископ прокляв короля, і поширилася страшна заразна хвороба, яка за два роки спустошила майже всю Польщу, так що міста й села опустіли без людей. Пошесть

Того ж року майже у всьому християнському [світі] постала нова секта. [Її члени], чоловіки та жінки, ходили голі по пояс та сікли себе різками. І так ротами вони ходили по світі, несучи перед собою хоругви та плаксивим голосом взивали Божої допомоги. Кілька їхніх рот прийшло з Угорщини до Польщі. Ало коли побачили в їхній релігії помилки та [визнали] їхні вчинки ворожими Богові, ту секту заборонили й загасили: що швидко спалахнуло, недовго світило. Нова секта

Про литовську війну проти поляків і руйнування Сандомирської землі та про схоплення Кейстута й обман зрадників і т. ін.

Длуґош, Кромер, Меховіта, Ваповський і угорський хронікар Бонфін у різних місцях так описують цю війну та її причини. *Кромер (кн. 12, с. 307 першого видання, а другого — с. 209).*

Як тільки (говорить) припинилася пошесть у Польщі, Литва через те, що Польща забрала від неї Русь (хоча тоді вимучені важкою війною проти хрестоносців та їхніх помічників — німців, французів і чехів), частими нападами руйнувала майже весь Сандомирський край, розгромивши й розпорошивши поляків, котрі чинили їй опір, та підкорила своїй владі частину тих руських земель, котрі раніше Казимир забрав у Любарта, вигнавши та вбивши польських старост. *Розігнавши і змусивши до втечі тих наших, котрі ще наважувалися чинити їм опір*

Вони також здобули Володимир, у якому Казимир збудував з цегли замок, Холм, Белз і Берестя зі всіма їхніми околицями, і з тих замків, коли їм забажалося, нападали на польські землі. Звідтіля вони теж дійшли до Львова, але, побачивши обидва замки, збудовані поляками та укріплені новими мурами й обсаджені численною залогою польського лицарства, не наважилися здобувати їх, а лише вогнем і мечем завоювали та жорстоко знищили навколишні волості. Литва відібрала волинські і руські замки. Литва — до Львова. *Довколишні землі спустошили вогнем і мечем*

Обурений тими великими втратами, польський король Казимир 1351 року зібрав велике військо і разом з угорським королем Людовиком вирушив у похід на Русь проти Литви, де, розгромивши один [литовський] загін, у бою захопив у полон Кейстута і зруйнував увесь Володимирський край. Потім узимку король Казимир та угорський король Людовик розпустили військо. Кейстут спійманий поляками в битві

Кейстута тримали під сильною вартою. Він обіцяв прийняти християнську віру, але, обдуривши короля і варту, втік однієї ночі з ув'язнення. Кейстут утік з в'язниці

Одразу ж [Кейстут] з братами зібрав литовське військо й вирушив походом на Русь проти Польщі, де звільнив від поляків і спалив володимирський замок і повернув собі й своїм братам та приєднав увесь цей край, який загарбав Казимир. Він також з братом Любартом зруйну- Кейстут удруге забрав Володимир і зруйнував Галич

вав Галицький край, хоча лежить він далеко від Литви, під Угорськими горами.

Про це читай у Меховіти *(кн. 4, розд. 19, с. 227). Водному поєдинку він навіть полонив литовського князя Кейстута тощо; але той, обманувши королів, уночі втік*

Кромер, замість захопленого в полон під час програної битви з поляками Кейстута, ставить Любарта, але Длуґош і Меховіта вважають, що це був Кейстут, що правдоподібніше, бо Любарт уже давно перед тим прийняв руську віру на бажання своєї жінки, володимирської княжної, за якою дістав в уділ Волинське князівство, ще за [життя] батька Ґедиміна, то тоді чого ж мав би клястися, що охреститься, коли вже був християнином. А Кейстут завжди був язичником і ним помер. Отже, тоді схопили в полон не Любарта, а Кейстута, який обіцянкою охреститися викрутився з в'язниці.

А угорський літописець Бонфін пише, що та війна була не на Русі, коли замерзли калюжі, озера й ріки, а в Литві наприкінці зими, коли поляки й литвини поверталися з Литви.

Длуґош і Кромер (кн. 12)

А Кейстут з Любартом, ідучи услід за ними, походом утретє завоювали Сандомирський край аж до Завихвоста з литовськими козаками. Він мав зі собою провідників, які, будучи запроданцями, сприяли руйнуванню своєї вітчизни. Серед них найзнатнішими Длуґош і Кромер у своїх хроніках називають Пйотра Пшонку герба Яніна й Оттона з Чехажевіців герба Топори, котрі, як місцеві мешканці, знали рідні околиці й польські справи та потайці проводили литовські наїзди та давали їм свої поради. Однак трапилася тоді пригода, коли литвини задумали зі своїми князями вирушити углиб Польщі. Вони послали Пйотра Пшонку розвідати брід через Віслу. Він, знайшовши брід через Віслу від берега до берега через річку, повтикав тички, щоб краще було переправитися, чим зробив послугу литвинам. Але потім уночі рибалки, пропливаючи на човнах через це місце, побачили жердини й здогадалися, що це зрада. Вони [повитягали] ці жердини й повтикали їх у найглибші й найбільші вири Вісли. Опісля темної ночі литвини з військом прибули на те місце, щоб легко переправитися на другий бік річки і несподівано застати сонних поляків та пов'язати їх. За вказівкою Пйотра Пшонки вони по тих знаках в'їхали у Віслу, де в бистрих вирах загинуло їх багато з кіньми. Побачивши це, литовські князі побоювалися зради й на березі відрубали голову Пйотрові Пшонці. Передбачаючи польську засідку, вони тієї ночі відступили. І кажуть, що Ягайло, ставши польським королем, забрав Пшончині й Оттонові маєтності за той учинок, аж за ввічливим проханням панів сенаторів повернув нащадкові Тарла маєток Закличе, бо теж був у нього комірником, а Пшончині маєтки — село Кжижаново — приєднав до Люблінського староства.

Провідники литви до Польщі

Пшонка і Тарло

Так-то хитрість обманюють хитрістю

От тобі заплата

Ягайло забрав Пшончині і Тарлові маєтності

А великий литовський князь Ольґерд прийшов з татарами через Поділля та вогнем і мечем завоював увесь Подільський край і всі польські володіння та повернувся з великою здобиччю, якою поділився з татарами.

Меховіта (кн. 4, розд. 19). Ольґерд завоював Поділля, що належало Польщі

1353 року Любарт Ґедимінович, брат Ольґерда, волинський і луцький князь, незважаючи на угоду про перемир'я, яку король Казимир на

певний час уклав з Литвою, таємно зібрав литовських і волинських воїнів та 7 липня несподівано прибув під галицький замок, здобув місто, повбивав багато міщан та купців, які з'їхалися на ярмарок, а місто спалив, яке було у польському володінні і, набравши там та в завойованих навколишніх волостях чимало здобичі, поспішно повернувся до Литви.

Любарт поневолив Галич

Меховіта (1, 4)

Потім Любарт, склавши здобич у литовських потайниках і сховищах, з великим військом вторгся до Польщі під Завихвост 9 вересня, де завоював усі навколишні волості, фільварки, містечка, села, пограбувавши їх і, поки польські воїни озброїлися, як пишуть Длуґош і Меховіта (розд. 19, с. 227), вивіз без втрат усю здобич до литовських печер і потайників.

Меховіта. І доки польські вояки взялися за зброю, він уже вивіз награбовану здобич до литовських схованок

А ту вину за кару, яку Литва спричинила Короні, Меховіта приписує вчинкам короля Казимира за те, що він, знехтувавши честю жінки Адлеїди, захопився розвагами з розпусними наложницями, яких мав досить порозкиданих по різних замках. Крім того, він накинувся на церковні маєтки і на краківського єпископа Бодзенту, а потім наказав утопити у Віслі ксьондза Марціна Барічку, який прокляв його.

Литва — кара Божа для Польщі

Ксьондз Марцін Барічка втоплений

1353 року, в березні, квітні й травні було погідно та дуже тепло. Збіжжя уже колосилося і цвіло. Раптом дуже похолодніло і випав сніг на два лікті завтовшки майже у святкову суботу і так тривав до шостого дня, покривши квітуче збіжжя, жита і ярину, на великий страх орачів, але як тільки сніг розтанув, коли всі думали, що збіжжя загине і змарнується, було таке буяння і щедра врожайність збіжжя, як після найкращого погною, що заледве коли-небудь були такі врожаї в Польщі, в Русі і в Литві, а котрі орачі змітали сніг зі збіжжя, там усе обернулося нанівець.

Великий сніг на свята

Того ж 1353 року Ольґерд, Кейстут і Патрик зібрали велике військо і, бажаючи помститися хрестоносцям за поразку під Лабйовом, під час якої потонув смоленський князь, вторглися до Пруссії в Рефільський повіт, де всі навколишні волості жорстоко спустошили й, розпустивши вглиб Пруссії свої загони, без опору вогнем і мечем нищили все, що їм потрапляло під руки, повбивали багато старих і молодих німців та з великою кількістю невільників і здобичі повернулися до Литви.

Литва завойовує Пруссію

1354 року Ольґерд зі сином Скіргайлом і Кейстут з Патриком знову прибули під Вартембург і жорстоко зруйнували всі волості на 15 миль за Крулевцем, спалюючи безборонні містечка, двори, фільварки й села, вбиваючи старих німців і малолітніх дітей, не зустрічаючи ніде жодного опору, ні відсічі.

Бо, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 25), Вінрик з Кніпрода, прусський маґістр, не посмів вступити у відкритий бій з великою кількістю литвинів, тільки із замків з хрестоносцями та канторами спостерігав, як палали волості. А литовські князі з великою здобиччю та майном без втрат поверталися до Литви.

Литва на 15 миль за Крулевцем зруйнувала Пруссію

1355 року король Казимир, побачивши спустошені частими нападами литвинів землі Підгірської Руси, поселив там німців, які ще і

Німці поселені на Підгір'ї

сьогодні живуть по селах біля Пшеворська, Перемишля, Сянока й Ярослава, яких я сам бачив.

Мазовія — до Польщі

Того ж року мазовецький князь Семовит приєднав своє Мазовецьке князівство до Польської Корони та в Каліші склав присягу королю Казимирові про васальну залежність та вірність. Він також пообіцяв і поклявся подавати Короні спільну допомогу як проти християнського, так і проти поганського ворога. Він визнав короля Казимира і його наступників — польських королів — спадкоємцями та володарями Мазовецького краю, а сам з мазовецькими князями обіцяв бути васалом Корони разом з плоцьким єпископом і з усіма мазовецькими панами.

Плоцьк обведений муром

Того ж року король Казимир оточив місто Плоцьк у Мазовії новим муром, а плоцький замок укріпив новим муром проти частих литовських нападів.

Розділ восьмий

Про взаємне збурення Пруссії Литвою та Литви і Жмудії — хрестоносцями і про третє захоплення у полон Кейстута та зруйнування Ковна

Того ж 1355 року великий прусський маґістр Вінрик Кніпроде, бажаючи помститися за зруйнування своїх земель у попередні роки, вирушив до Жмудії з німецьким військом, де зруйнував Медницький повіт і весь Жмудський край та порубав і вимордував малолітніх дітей і старих [людей], які не годилися до праці, та з великою кількістю невільників і здобичі повернувся до Рагнети. Але як тільки він приїхав, тієї ж ночі замок випадково загорівся, а маґістр Вінрик упав з коня та зламав праву руку. Через це нещастя хрестоносців багато жмудів утекло з в'язниці.

Медницький повіт зруйнований

Рагнета згоріла

Вінрик зламав руку

На новий 1356 рік, у вечір святої Агнешки, литовські князі Ольґерд, Кейстут і Патрик із сильним військом вирушили в похід до Прусського краю, який, розпустивши загони в різні боки, впродовж кільканадцяти днів ушир і вздовж завойовували й спустошували вогнем і мечем і жорстоко з ворожою завзятістю зруйнували майже весь Прусський край. Бо маґістр Вінрик і хрестоносці не посміли дати їм відсіч і не висувалися із замків. І литвини з незчисленною кількістю невільників без втрат повернулися до Литви.

Про це читай у *Меховіти (кн. 4, розд. 25, с. 260)*: „*З великим і хоробрим військом*" *Меховіта*: „*Отож гадають, що вони, лютуючи, перейшли майже цілу Пруссію, а маґістр і хрестоносці не наважувалися стати з ними до бою*"

А 1357 року князі та всі стани Німецької імперії і лицарство Франконії, Швабського краю, Англії, Франції, почувши про таке жорстоке пригноблення і завоювання поганами литвинами своїх хрестоносців у Пруссії, зібрали велике військо й відправилися на священну війну проти Литви. На допомогу хрестоносцям прибуло також дуже багато добровольців і лицарства з Чеського, Моравського, Поморського і Сілезького краю. Також прусський маґістр Вінрик відправив у похід усіх пруссів і канторів з лицарством свого ордену. А тому, що його боліла зламана рука, великим полководцем він призначив прусського маршала Зіфріда з Давельта. І коли вони прибули з усіма військами до

Великий похід християнських князів проти Литви

Меховіта (кн. 4, с. 26)

Литва і Жмудь зруйновані

Жмудії і до Литви й не зустріли жодного опору, руйнували, палили, спустошували всі села й волості, жорстоко без милосердя знущалися із селян та простого народу, а потім повернулися до Пруссії з великою кількістю здобичі й литовських невільників.

1359 року до польського короля Казимира втік волоський воєводич Стефан з частиною своїх волоських панів, прохаючи його про допомогу [в боротьбі] проти брата Петрила та обіцяючи потім стати васалом Польського королівства.

Перший нещасливий похід поляків до Волощини

Тоді король Казимир на початку липня послав з ним військо, яке зібрав з Малої Польщі та Руси. А коли вони прибули до Волоського краю, воєвода Петрило не посмів вступити з ними у відкритий бій, побачивши нерівні сили.

Але він удався до підступних заходів. У лісі, який називають Плоніни і куди мали проходити поляки з військом, він зробив засідку зі своїми волоськими пішими загонами, [озброєними] косами, луками, списами. Він також наказав попідрізувати дерева з обох боків дороги, тож вони ледве держалися на пні. І як тільки польське військо увійшло в ту гущавину на приготовлені сільця, відразу волохи, вискочивши із засідок, почали валити підрізані дерева й тим хитрим підступом, як у сітях, розгромили всіх поляків, побили й потлумили їх, а ті, що лишилися в живих, мали поламані руки, ноги, хребти падаючими [на них] деревами. [Волохи] захопили поранених та покалічених, забрали всі обози з військовим спорядженням, три найголовніші земські хоругви: краківську з коронним орлом, сандомирську з трьома рядами зірок і львівську з левом у золотій короні та дев'ять менших визначних шляхетських родів під гербами Топори, Леліва, Лісси, Рава, Гриф, Сжем'яни, Габданк, Полукосці, Стшемени і т. д. З того побоїща, обороняючись, вийшов живим лише один Навуй Тенчинський, котрий потім, помандрувавши до Риму, став священиком і був краківським деканом. Але Кромер пише, що і його спіймали разом зі Збіґневом Олесницьким, дідом того Збіґнева, який потім за Ягайла був краківським єпископом і кардиналом.

Поляки розгромлені волохами і забрані хоругви

Навуй Тенчинський

Король Казимир, засмучений тією поразкою й втратою лицарства, відправив до волоського воєводи Петрила послів, щоб викупити з полону коронних невільників (бо вони захопили дуже багато польських панів), на що [Петрило] легко погодився [зробити] це за гроші. Це була перша поразка поляків від волохів у зрадливому лісі Плоніни 1359 року, а другої нещасливої поляки зазнали за польського короля Альбрехта на Буковині 1497 року, про що буде сказано далі.

Кесаревич Людовик, бранденбурзький маркграф — на Литву

1360 року прусський маґістр Вінрик Кніпроде, посилений прибуттям нового німецького війська [на чолі] з бранденбурзьким маркграфом Людовиком, сином імператора Людовика, відправився у похід проти Литви, призначивши полководцем усього війська великого маршала ордену Шіндекопа, завоював Литовський і Жмудський край. Потім з великою кількістю невільників і здобичі повернувся до Пруссії.

Знову на початку зими того ж року він повернувся до Литви з іншого боку, де, зруйнувавши навколишні волості, вивів до Пруссії в'язнів і здобич. А втретє він учинив напад з більшим німецьким військом на третю ще не завойовану частину Литви. Тими трьома походами він так жорстоко спустошив ті країни, що більша частина Литовського і Жмудського краю стояла пусткою без людей і осель.

Маршал і полководець Шіндекоп

Литва і Жмудія жорстоко завойовані

Небога Кейстут, жмудський і троцький князь, охоплений жалем за зруйновану вітчизну, зібрався як тільки зміг найшвидше зі своїми трочанами й жмудами й напав на військо хрестоносців, яке втретє зі здобиччю та невільниками поверталося до Пруссії, але, хоча хоробро боровся, був оточений з усіх боків переважаючою силою добре озброєних німецьких загонів і захоплений у полон. І так цей третій похід хрестоносців до Литви був найславніший тим, що захопили в полон Кейстута, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 26). Однак того ж року Кейстута звільнили з неволі, коли він дав за себе [як викуп] багато християнських невільників, захоплених у Пруссії, і здоровий повернувся до Троків.

Кейстут спійманий у битві

Кейстут відкупився в'язнями

1361 року якийсь Павло, чернець ордену домініканців, який у парохіяльному костелі у Кракові під час проповіді сказав, що Діва Марія народилася в первородному гріху, впав з амвона і відразу сконав.

Чудо

Того ж року польський король Казимир дістав (дозвіл) від папи Урбана на відкриття на Русі, у Львові архиєпископства з кафедральною парохією.

Коли архиєпископ у Львові

Гнєзненський архиєпископ Якуб Свіика першим львівським архиєпископом висвятив польського шляхтича Крістінуса у присутності короля Казимира.

Того ж року прусський маґістр Вінрик з Кніпрода, призначивши великого комендатора Генріха Крамфельта полководцем німецького й прусського війська, відправив його на руйнування Руського краю, як пише Меховіта (кн. 4, розд. 26). Але коли здійсненню його наміру перешкодили повені, спричинені частими й безперервними дощами, щоб цей похід не був даремним, він вирушив з військом до Литовського краю. І коли вогнем і мечем почав його плюндрувати, негайно Ольґерд, Кейстут і його син Патрик несподівано підійшли з литовським і жмудським військом і напали на військо хрестоносців, яке [почувалося] безпечно і не сподівалося ворога. В жорстокому бою сумнівне щастя здобуття перемоги довго коливалося між обома сторонами, аж вкінці перемога нахилилася в бік німців, які укріпленим обозом і зброєю переважали литвинів. Крім того, те, що Кейстут удруге потрапив у полон, прискорило їхню перемогу, бо Кейстут, рятуючи втрачені й змішані литовські ряди й виконуючи обов'язки порядного і мудрого полководця та доблесного лицаря, мужньою правицею зустрівся у двобою з лицарем-хрестоносцем Генріхом Гекіжбеком, який ратищем скинув його з коня, тож живим він потрапив у німецькі руки. А його син Патрик, коли пробивався через німецьке військо, щоб урятувати батька й відбити з полону,

Генріх Крамфельт, полководець — до Литви і Руси

Битва литви з німцями

Кейстут у двобою спійманий удруге

Про це читай у Меховіті (кн. 4, розд. 26, с. 263)

був теж ратищем скинутий з коня другим хрестоносцем Генріхом Гобертом. І коли німці хотіли спіймати його, литвини накинулися на них з великим натиском і билися з німцями до загибелі, відбили та врятували його з середини війська хрестоносців й, обороняючись, відступили з того побоїща.

Меховіта. Кейстута відправлено до марієнбурзького замку; там його закуто в кайдани й ув'язнено в міцному льоху

Хрестоносці зі здобиччю і перемогою повернулися до Пруссії та привели зі собою захопленого в полон троцького і жмудського князя Кейстута, якого в Мальборзі закували в кайдани та зв'язали путами й кинули до льоху у в'язницю. Однак нужду того ув'язнення він терпів лише два дні, бо один литвин, який недавно охрестився і жив у Мальборзі, передав йому знаряддя, [з допомогою яких] він звільнився з ланцюгів і пут та виліз з мурованого льоху. Крім того, вірно допомагаючи йому, віддав [Кейстутові] білий плащ, габіт, який одягали хрестоносці з чорним хрестом, а також шпагу й коня. І так в одязі хрестоносця він удень виїхав із замку через місто, обманувши всіх: маґістра, хрестоносців, канторів. А мальборзькі міщани, які зустрічали його, коли він їхав дорогою, віталися з ним як з хрестоносцем. Потім, коли він в'їхав до великого й густого лісу, покинув коня в багнистій калюжі, а сам упродовж кількох днів переховувався у лісі, остерігаючись німців, які, побачивши, що він утік з в'язниці, гналися за ним. Не наважуючись через погоню йти вдень, він мандрував пішки густими лісами лише вночі. Він бідолашний думав, щоб дійти до Литви або до Жмудії, але заблукав, бо не йшов дорогою, а, орієнтуючись за сонцем, продирався куди тільки міг через хащі та заболочені трясовини й брудний, у пошарпаному одязі, наче розбійник, виголоджений, він потрапив аж до Мазовії і прийшов до своєї доньки, мазовецької княгині Анни (або Данути), котра була замужем за мазовецьким князем. Вона впізнала його нужденного та прийняла з великою радістю й сердечністю. Кілька днів він відпочивав після тих труднощів, викупався в лазні, підкріпився напоями та смачними стравами. [Опісля] відправили його з почестями кіньми та возами з почтом дворян мазовецького князя. А всі литвини й брати були дуже раді, бо вже сумнівалися, що він повернеться.

Вроджена любов — своїм приклад

Кейстут утік з в'язниці в одязі хрестоносця

Кейстут прийшов до доньки

Був великою втіхою як для братів, так і для народу

Кейстут відпочив після ув'язнення

Тоді ж негайно, бажаючи помститися за своє ув'язнення, [Кейстут] зібрав велике військо з литвинів і жмудів та вторгся до Пруссії, де спершу обложив замок святого Яна і, сильно штурмуючи, здобув його, забравши великі скарби, повбивав та пов'язав німців, а замок зруйнував і спалив. А звідтіля, руйнуючи вогнем і мечем усі волості, прибув до Ґданська. Здобувши ґданський замок, спалив його та захопив у полон знатного кантора Яна Колліна та чимало інших хрестоносців. Потім [Кейстут] прибув до третього замку, названого Гекгерсберг (який тримав лицар Генріх Гекерберг, котрий у попередній битві скинув його з коня та захопив у полон). Литвини й жмуди, штурмуючи замок з драбинами та вирубуючи брами, здобули його і пограбували, німців порубали та спалили їх разом із замками.

Здобув замок св. Яна і спалив його

Меховіта. Звідтіля прибув до ґданського замку

Кейстут у Пруссії взяв три замки

Повертався обтяжений великою здобиччю

А коли Кейстут зі здобиччю та полоненими вже повертався до Литви, наздогнали його два кантори з військом хрестоносців: один з

Растенбурга, а другий з Бартенштайна та з великим криком напали на литовське військо. Хоробро і завзято билися в бою обидві сторони. Німцям залежало на тому, щоб відбити здобич, а литвинам — щоб оборонити її і самих себе у ворожій землі. Але, як кажуть у народі, що й собака на своєму смітнику буває сміливіший, перемогу над литвинами здобули хрестоносці. Тоді, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 26, с. 243) та прусські хроніки: „*Сам князь Кейстут, коли його збив з коня Вернер з Віндекена, дуже відважно бився як піхотинець і вбив коня тому, хто його скинув; а вже як був поранений комендатором з Нессова, то його полонив комендатор з Бартенштайна і т. д.*" Кейстут утретє потрапив у полон, бо коли ганявся сюди й туди, пробиваючись крізь німецькі загони, і вів свій народ у бій, один лицар Вернер з Віндекена ратищем скинув його з коня. Але на землі він дуже хоробро і відважно оборонявся і вбив коня під Вернером Віндекеном, який збив його з коня. Так комендатор з Нессова поранив його, а другий комендатор з Бартенштайна втретє захопив його в полон. Але незабаром, коли необережно стерегли його у в'язниці, він утретє, обманувши хрестоносців, утік з в'язниці та пішки прийшов до Литви.

Битва литви з німцями

Кейстут, вибитий з коня, боронився пішки

Кейстут поранений у битві і спійманий утретє

Меховіта. Кейстут, знову обманувши хрестоносців,— за що вони дуже мали на нього зуб,— уник полону і прибув до Литви

Через те в хрестоносців виникли великі сварки й підозри. Один одного обвинувачували у тому, що недопильнували Кейстута у в'язниці.

А всі ті доблесті, захоплення в полон, втечу з мальборзького ув'язнення та інші небезпечні пригоди Кейстута історики, не обізнані з історичною правдою, особливо литовські й руські, помилково приписують синові Кейстута Вітовтові, який ще тоді навіть не бував на війні. Лише лицарська доблесть другого його брата Патрика прославлена в прусських хроніках, у Длуґоша, а також у Меховіти. Але Кейстут — це другий Уліcс, Гектор, Діомад і литовський Карпедон, який, крім Ольґерда і своїх синів, перевищив усіх своєю лицарською доблестю та нападами на Пруссію, яку завоював аж до Ґданська. Хоча він так хитро викручувався з ув'язнення хрестоносців, поки був живий, але його слава, гідна вічної пам'яті, через несприятливі умови впродовж 197 років аж до цього 1575 року, коли ми це пишемо, лежала в темряві печер, як і [слава] інших доблесних литовських князів, про яких жоден литвин раніше не чув і яку ми сьогодні зі щирим бажанням, зібравши й старанно дослідивши в тих безоднях ув'язнення правду, яка не гідна там перебувати, врятували для історії.

А 1362 року прусський маґістр Вінрик з Кніпрода, зібравши велике військо з Німецької імперії, а також добровольців — паломників з Чехії, Сілезії, Франції, Англії, Данії, Рейну, Вестфалії та Пруссії — на початку весни сам відправився [у похід] до Литви, де з усіх боків оточив замок Ковно та здобував його. А литовські князі Ольґерд, Кейстут і Патрик, бажаючи відбити німців від облоги, в четвер після Провідної неділі напали на їхній обоз. У хоробрій і завзятій боротьбі з обох боків перемогу здобули німці, тож литвини зі своїми князями мусили відступати. А маґістр, відігнавши їх, ще більш завзято й великими силами здобував

Меховіта (кн. 4, розд. 27)

Ковно оточене

Литва розгромлена під Ковном

Ковенські мури, повалені підкопом, побили штурмуючих німців

I тепер литва і жмудь співає про одного гетроцького князя, який, лементуючи, нарікав, кажучи: „Не так мені шкода замку, як мужніх лицарів і бояр, що згоріли у вогні“

Ковно, розвалюючи мури таранами й підкопами та безперервно обстрілюючи вогнепальною зброєю. Потім, у Великодню суботу, підкопавши мури та запаливши вогнепальною зброєю у кількох місцях стіни, вежі та будівлі, хрестоносці здобули ковенський замок. Однак, коли німці бігли на штурм, підкопаний мур упав на них і придавив та подушив дуже багато людей з війська хрестоносців. Також у палаючому замку згоріло дуже багато литвинів, що обороняли стіни. Три тисячі литвинів загинули під час тієї облоги, а Кейстутів син князь Войдат з 36 найзнатнішими литовськими боярами був захоплений у полон у Ковні та ув'язнений.

Меховіта пише (кн. 4, розд. 27), що хрестоносці здобували тоді Ковно гарматами й вогнепальною зброєю, звідки видно, що вже в той час вони мали у вжитку вогнепальну зброю: гармати й рушниці, з допомогою яких нищили литвинів.

Войдат Кейстутович спійманий

Ковно взяте у Великодню суботу

Пістен спалений

Вельона взята

Наступного дня, на Великдень, у славну неділю Воскресіння Господнього, там же на ковенському городищі хрестоносці обходили свято, й самбійський єпископ Бартоломей відправляв Службу Божу. А у Великодній понеділок, розваливши до решти стіни замкових мурів та зрівнявши із землею усі рови, маґістр Вінрик з військом підійшов до замку Пістен, який, заставши покинутим литвинами, наказав спалити. Прибувши до третього замку Вельони, окопався і безперервними штурмами здобув його. З Вельони з великою кількістю невільників та здобичі він повернувся до Мальборга.

Тоді [на небі] з'явилася вогняна комета, яка тривала п'ять тижнів.

Голод у Польщі і Литві

Буття, гл. 41

Господарство польського короля Казимира

Того ж 1362 року в Литві через часті війни та руйнування хрестоносців, а в Польщі через неврожай і вимирання людей від пошестей заразних хвороб не було кому обробляти землі й запанував великий голод. Але король Казимир у Польщі притлумив той голод, маючи заповнені збіжжям гумна та фільварки з урожаю попередніх літ. Багатим справедливо він наказав продавати збіжжя за гроші, бідніші люди обмінювали за зерно худобу та інше майно, а більша частина тих, що не мала ні грошей, ні за що міняти, наймалася за харчі на будь-які роботи. І так тоді король Казимир, як єгипетський цар через Йосифа, дуже багато міст і замків, майже всі ті, які ми бачимо, муровані в Польщі, укріпив мурами, валами й ровами; спорудив багато ставів, саджавок, гребель, каналів і костелів на честь і хвалу Господа Бога та всім робітникам і бідноті подавав допомогу з королівських фільварків. Він урятував народ від голодної смерти в поганий час і вічну користь учинив Короні та у свою скарбівню зібрав чимало грошей, які пізніше допомогли йому здобути славу.

Славне весілля у Кракові

Коли того ж року він віддавав заміж свою внучку Єлизавету, доньку стетинського князя Богуслава й Ґедимінової внучки Єлизавети, за імператора й чеського короля Карла, справив щедре й славне весілля, що тривало впродовж 20 днів. На ньому були імператор Карло з німецькими, чеськими й моравськими панами й графами, угорський ко-

роль Людовик, данський і готський — Сиґізмунд, кіпрський — Петро. Крім того, були баварські князі: мазовецький — Семовит, свидницький — Болеслав, опольський — Владислав і стетинський — Богуслав зі своєю донькою Єлизаветою, Казимировою внучкою, правнучкою Ґедиміна, великого литовського князя, яка вийшла заміж за імператора. Усіх тих королів, князів з усіма гістьми кілька днів у своєму домі частував краківський міщанин, радник і королівський економ на ім'я Верінек, а потім усіх щедро обдарував і навіть дав подарунок самому королю Казимирові, своєму володареві. [Ці подарунки] оцінювали у 100 тисяч злотих червінців.

Подарунок у 100 тисяч червінців

На цьому весіллі всі [присутні] королі й імператор уклали між собою договір про вічний союз та скріпили присягою, чим стерли всі попередні ворожнечі.

Наступного 1363 року прусський маґістр Вінрик, коли прибув йому на допомогу баварський граф Вольфґанґ з німецьким військом, у день святої Агнешки відправився знову в похід до Литви. Він розпустив у різні боки кілька кінних загонів рейтарів і дуже жорстоко вогнем і мечем спустошив Панреймський, Єроглемський (правдоподібно, має бути Ерайгольський) і Лямбімський повіти.

Жмудь шалено завойована

Також ліфляндський маґістр з усім своїм орденом та ліфляндським військом з другого боку прибув до Литви на допомогу прусському маґістрові Вінрику. Він поділив своє військо на дві частини. Одними загонами командував сам ліфляндський маґістр, а другими — його маршал.

Ліфляндський маґістр руйнує Литву

Потім, з'єднавшись разом, усі три війська, вшир і вздовж завойовували Литовський край, бо литовські князі не посміли вступити з ними у відкритий бій через їхні великі сили, лише з боків нападали на німецькі обози. І так прусський маґістр Вінрик з баварським графом, завантажений великою здобиччю та ротами невільників, повернувся до Пруссії, а ліфляндський зі своїми канторами — до Ліфляндії.

А великий прусський маршал Генріх Шіндекоп з новим німецьким військом, яке тільки-но прибуло, ледве склавши здобич, повернувся до Литви. Коли він обложив замок Гартін (або Гродно над Німаном), то даремно кілька разів штурмував його, бо відбив його Кейстутів син, князь Патрик, який тоді зачинився у Гродні й хоробро захищав замок, повбивавши дуже багато німців. А прусський маршал, зруйнувавши гродненські волості, з невільниками та здобиччю повернувся до Пруссії.

Німці розгромлені під час штурму під Гродном

1364 року литовські князі відремонтували зруйнований ковенський замок та укріпили його дубовим частоколом. Для оборони замку вони збудували великий міст на річці Німан. Прибувши з німецьким військом, комендатор з Рагнети зруйнував ту споруду і спалив дощенту, коли литвини від будови втекли до замку.

Литва даремно відремонтувала Ковно

Тоді ж прусський маґістр Вінрик з великим військом прибув під замок Пістув, який застав порожнім, бо литвини повтікали з нього, й також спалив його.

Пістув спалений

Литва знову забудувала Вельону

Вельона учетверте взята німцями

Вельонський староста Гастовт спійманий і вбитий

Потім [Вінрик] прибув з військом під замок Вельона та, здобуваючи його сильним штурмом, наказав принести велику купу сухих дров, підкласти їх під стіни і підпалити. Сильний вітер допомагав пожежі, і так він спалив та здобув вельонський замок, де у вогні згоріло багато литвинів. Вони захопили в полон старосту замку Гаставдуса (як називають його Меховіта й Длуґош), або Гасталдуса, а по-нашому Гастовта. І коли німецькі ландскнехти вели його до маршальського намету, то, посварившись між собою за його полон, убили його [по дорозі].

Меховіта (с. 244). Кейстут руйнує Пруссію

Юргемборг (або Юрборк) — на шляху від Крулевця за 12 миль, від Істерборга — півмилі, де я 1580 року сам бачив одну вежу біля того замку, розкопану литвою

Як тільки військо хрестоносців з Литви повернулося до Пруссії, Кейстут зібрав військо зі жмудів і трочан та потайними стежками вторгся до Пруссії і, завоювавши та спустошивши всі околиці біля Юргемборга, з великою здобиччю та невільниками без опору повернувся до Литви, лише юргемборзький кантор захопив у пущі деяких литвинів, які відстали від війська.

Кейстут розгромив німців у Жмудії

Коли прусський маршал завойовував Жмудію, князь Кейстут зібрав литвинів і вдарив на його військо, що йшло позаду, яке розбив і переміг та відбив усю здобич і жмудських невільників, а потім відважно наступав на головне німецьке військо, яке очолював сам великий маршал Генріх Шіндекоп. Але маршал, побачивши, що литвини розгромили тилові війська, покинув останки здобичі та з рештою війська втік до Пруссії.

Сувора зима

Того ж року в Литві та в Польщі була така сувора зима, що від холоду погинули домашні тварини та дикі звірі й птахи в лісах, а також повсихали фруктові дерева в садах.

Кейстут узяв Ангерборг і зруйнував Пруссію

1365 року жмудський, троцький і підляський князь Кейстут зібрав велике військо з литвинів і жмудів та лісовими потайними стежками вторгся до Пруссії, силоміць здобув замок Ангерборг, зруйнував усі навколишні волості й зі здобиччю та невільниками повертався до Жмудії. Наздоганяли його хрестоносці з військом, з великим війтом Самбійського краю та з деякими канторами, але коли не змогли відбити й забрати Кейстутової здобичі, зруйнували Єрогленський (повинно бути Ейрагольський) повіт і повернулися зі здобиччю до Пруссії.

Ейрагольський повіт зруйнований німцями

Литва жорстоко завоювала Пруссію

Литва взяла Рагнету, великий замок над Німаном. Я його сам бачив у милі від Тільзи

Опісля того ж року чотири литовські князі — великий князь Ольґерд, Кейстут, Патрик й Олександр, зібравши велике й сильне військо, чотирма загонами вторглися до Пруссії, де жорстоко зруйнували і завоювали всі прикордонні землі та, здобувши замки Рагнету й Тільзу й спаливши багато навколишніх містечок, там же, у Пруссії принесли у жертву своїм богам за язичницьким звичаєм кров худоби. Потім, не маючи жодного опору, вони повели до Литви 800 невільників християн та 70 великих коней-фризів і різноманітну здобич.

Німці завойовують Литву

Прусський маґістр Вінрик помстився за ті втрати й зі своїм орденом та прусським лицарством у багатьох місцях вогнем і мечем завдав багато шкоди Литві та з чималою кількістю невільників повернувся до Пруссії, бо литвини заховалися у лісах і в замках.

Длуґош і Меховіта згадують (кн. 4, розд. 28, с. 246), що рідні брати литовських князів Ольґерда й Кейстута Світріл й Бутав з деякими своїми боярами поїхали тоді до Пруссії і в Крулевці, охрестившись, прийняли християнську віру. Але Ольґерд не мав інших братів, крім Монтивіда, Наримунта, Коріята, Любарта й Явнути. Тому Світріл (правдоподібно, повинно бути Свидригел) і Бутав, не брати, а Ольґердові сини та Кейстутові небожі, які могли через якусь кривду тоді поїхати до Пруссії. Навіть якщо перевірити тисячу хронік і генеалогій, не знайдеш нічого іншого. У цьому мусив помилитися або переписувач примірника Меховіти, або друкар, як то зазвичай буває.

Свидригел і Бутав, князі, Ольґердові сини, з'їхалися до Пруссії й охрестилися

А прусський маґістр Вінрик, відправившись знову в похід до Литви, здобув і спалив кілька замків та зі здобиччю повернувся до Пруссії. Незабаром після того, як він відступив з Литви, литвини таємними дорогами вторглися до Пруссії під замок Нордемборг, де вогнем і мечем та грабунком наробили чимало шкоди, побили та пов'язали багато німців і з різноманітною здобиччю повели їх до Литви.

Німці руйнують Литву

Литва руйнує Пруссію

Наступного 1366 року прусський маґістр Вінрик, маючи на допомогу чимале військо Німецької імперії, Франції, Англії та інших королівств, а також найнявши на священну війну багато воїнів із Сілезії, Чехії і саксонських князівств, з великими силами відправився у похід до Литовського й Жмудського краю, які впродовж року двічі завоював та, набравши дуже багато здобичі й невільників, повернувся до Пруссії.

Хрестоносці руйнують Литву і Жмудію

Кейстут завойовує Пруссію

Наздоганяючи його тишком і потайки, Кейстут вторгся до Пруссії і мало не здобув замок Істерборг і не спіймав у сільце істерборзького кантора, який саме тоді обідав. І так комендатор заледве оборонив замок. Але литвини забрали всіх коней і комендаторське майно та, спаливши місто Істерборг і завоювавши, пограбувавши й спаливши два повіти: Вельовський і Тапйовський, з великою кількістю стада худоби, невільників і різноманітної здобичі повернулися до Литви.

Великий добре збудований замок Істерборг над річкою Істрою, за 12 миль від Крулевця

Через ті шкоди прусський маґістр утретє того ж року відправився у похід до Литви і, проходячи вглиб ворожого краю, завоював усі ті волості, через які проходив з військом. Бажаючи перешкодити литвинам хитрими й потайними дорогами нападати на Пруссію, [маґістр] збудував замок Хрістімемель і міст на річці Мемелі (повинно бути на річці Німані). Кейстут намагався перешкодити тому будівництву й двічі нападав на німецьке військо та тривожив робітників, але його відбили та відігнали, і він мусив дати їм спокій.

Меховіта (с. 246)

Хрестоносці збудували замок Хрістімемель між Ковном і Юрборком

Розділ дев'ятий

Про похід польського короля Казимира Великого на Волинь проти деяких литовських князів, про зруйнування Кейстутом Мазовії та про спільні війни литвинів з хрестоносцями Року 1366

Польський король Казимир, названий Великим, уклавши угоду про вічний мир з чеським королем Карлом, задумав загарбати решту руських земель та приєднати їх до Польщі, а саме Луцьк, Белз, Холм, Олесько й Володимир, які від чотирнадцяти—п'ятнадцяти років тримали під своєю владою литовські князі за підтримки русичів, як твердять Меховіта й Кромер. Отже, 1366 року, після свята Івана Хрестителя, він зібрав військо зі всього Польського королівства й спершу прибув до Белзької землі. Для цього туди приїхав литовський князь Юрій Наримунтович, володар Белзького краю, і, прихильно промовляючи, визнав себе не ворогом, а васалом Польщі. У мирі він дістав Белзький край, поглумившись хитрою витівкою з польського короля, як пише Меховіта, тож поляки нічого ворожого не вчинили в його краю, а, навпаки, йому король Казимир віддав раніше загарбаний у Литви Холмський повіт і замок Холм.

Поляки забрали замки на Волині

Володимирський князь Любарт, названий при хрещенні Федором, теж просив милости в короля, але Казимир не захотів примиритися з ним і вирушив з військом походом на Волинь у його володіння у Володимирський край, де не зустрів жодного опору й силою здобув замки Луцьк, Володимир і Олесько, а інші фортеці самі здалися.

Отже, [Казимир], вигнавши з Волині Любарта, Ольґердового і Кейстутового брата, підкорив і підбив собі весь цей край та зі своєї ласки віддав його подільському князю Олександрові, синові новоґродського князя Михайла Коріята, внукові Ґедиміна, як про це свідчить Кромер (кн.12), хоча Меховіта того Олександра (кн. 4, розд. 12, с. 231) вважає сином Кейстута, мужем досвідченим і правовірним. Але інші литовські й руські літописи, а також Длуґош і Кромер твердять, що той Олександр

був сином Корята, а не Кейстута, і що Казимир схилив того Олександра Коріятовича до визнання справедливої віри й дружби.

Казимир обсадив польською залогою Луцьк і Володимир, а потім володимирський замок, який раніше був дерев'яний, збудував з цегли та укріпив вежами, й Олександр Коріятович залишався вірним королю Казимиру.

Поведінка Олександра Коріятовича з поляками

Але белзький князь Юрій Наримунтович, внук Ґедиміна, Ольґердів син, не додержав обіцянки бути вірним королю, кілька років силою чинив опір Казимирові, часто нападав з Белза на польські землі з іншими литовськими князями, про що буде сказано далі.

Юрій Наримунтович проти поляків

Того ж 1367 року скарбниця Польського королівства зазнала великих втрат, бо коли міщани Битома бездумно втопили свого пароха Пйотра й проповідника Миколая, негайно на них впала кара Божа, і олово та свинець, руду яких раніше щедро добували в Битомських горах, одразу зникла й пропала, про що пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 23, с. 246), Кромер (кн. 12), Герберт (кн. 10, розд. 10) й ін.

Срібна руда загинула в Битомі

Того ж року прусський маґістр Вінрик зібрав чимале військо прусського лицарства й під командуванням великого прусського маршала Генріха Шіндекопа відправив у литовські землі. Розпустивши свої загони, він жорстоко завоював п'ять повітів, зруйнував і спустошив усе, що потрапило йому [під руки], аж до Ковна та захопив 800 невільників і стада коней і худоби, яких повів до Пруссії.

Німці руйнують Литву

Бажаючи помститися за шкоди, які заподіяли Литві хрестоносці, за намовою полоцького єпископа 1368 року жмудський князь Кейстут, зібравши троцьких, гродненських, суразьких і брянських бояр, вирушив походом до Мазовії, обложив місто і замок Полтовськ, які належали плоцькому єпископові, а що місто було неукріплене, литвини легко здобули, пограбували й спалили його. Потім вони наполегливо здобували замок, який хоробро обороняли мазовецька шляхта й міщани. Тоді литвини зібрали рештки дерева зі спаленого міста, обклали ним навкруги замок і рови та, підкопавшись, підпалили. Вітер подув у бік замку, а від пожежі почали падати і валитися мури і нарешті люди в замку смажилися, тож більша частина їх згоріла разом із замком, а котрі втікали з вогню, тих литвини вбивали чи захоплювали в полон. Потім вони розпустили загони по околичних волостях, [і вони] без опору набрали багато здобичі, стада худоби, яких разом з невільниками без втрат погнали до Литви.

Литва завойовує Мазовію

Полтовськ спалений

1369 року прусський маґістр Вінрик вирушив з військом уверх Німаном до Литви та наказав везти зі собою вапно і цеглу, щоб будувати замок для оборони від литвинів. І коли вони прибули Німаном за милю—півтори від Ковна, застали там досить матеріалу, потрібного для мурування, приготовленого литвинами для будівництва нового замку або для ремонту зруйнованого ковненського замку.

Там він почав будувати замок з вежами та внутрішніми будівлями і через шість місяців закінчив його та назвав Ґоттесвердер, тобто Божий острів, і обсадив сильною залогою німецького лицарства та навкруги спустошив і спалив Литовську землю у святковий день.

Замок Ґоттесвердер, за милю від Ковна, збудований німцями

Як тільки маґістр з німецьким військом повернувся до Пруссії, негайно князі Ольґерд і Кейстут, спонукувані справедливим гнівом через спорудження цього замку на своїй землі, з великим військом обложили замок Ґоттесвердер і, безперервно день і ніч здобуваючи його протягом п'яти тижнів, силою взяли. Більшу частину німецьких воїнів вони побили і порубали, інших вкинули до в'язниці, а сам замок зруйнували дощенту.

Ґоттесвердер зруйнований

Потім того ж року прусський маршал Генріх Шіндекоп вирушив з військом до Литви, обложив замок Беєр та раптовим безперервним штурмом здобув його. Тоді князь Кейстут відправив до нього своїх послів, вимагаючи, щоб він добровільно повернув йому замок Беєр, бо (у противному разі) він [Кейстут] силою відбере замок і знищить німецьке військо.

Обурений тим зухвалим посольством, маршал Шіндекоп тут же на очах Кейстута спалив замок Беєр й у ньому 900 литвинів, а інших пов'язав. Через це Кейстут почав лагідно вести переговори, на яких вирішили обмінятися полоненими.

Замок Беєр спалений

Меховіта (с. 247). *Але тоді князь Кейстут пригрозив, що прийде наступного року і т. ін.*

Але в той час Кейстут пригрозив, що того ж року має намір відвідати Пруссію. Ображений тією погрозою прусський маґістр Вінрик того ж року взимку відправив у похід на Литву маршала Генріха з військом, який щороку вогнем і мечем жорстоко винищував литовські й жмудські повіти.

Німці руйнують Литву

1370 року Кейстут, бажаючи помститися і здійснити свою торішню погрозу, коли обіцяв маршалові наступного року відвідати Пруссію, зібрав велике військо з литвинів і жмудів та закликав на допомогу русичів і татар. З тими численними загонами кінноти і ротами піхотинців разом з братом Ольґердом він вирушив походом на Пруссію. Поділивши війська на дві частини, спочатку вони зруйнували, пограбували й спалили Самбійський повіт, потім окопалися навкруги замку Ортельцберг, який здобули й спалили, опісля підійшли до другого замку Рудова (або Ровдіна) і в полі стали табором та розбили намети, розпустили загони у різні сторони Пруссії, які руйнували і грабували все, що їм потрапляло під руки.

Самбія там, де Круле-вець

У той же час 1370 року маґістр Вінрик з усіма своїми прусськими силами, нарешті [зібравши] з міст і від ріллі всіх людей, [здатних] до зброї, до того ж маючи велику кількість лицарства, що прибуло з Німецької імперії та з інших чужоземних країн, вирушив у неділю, в котру співали „*introit*", як пише Меховіта: „*Обстань! Чому ти заснув, Господи?!*" і вдарив на литовське військо. Зав'язався жорстокий бій з обох сторін, який до полудня не виявив переможця. Врешті литовські князі наказали засурмити до відступу та, обороняючись, відступити зі здобиччю у поблизькі ліси. І так утекли вони з поля бою непереможеними до кінця, а хрестоносці захопили поле бою.

Псалом 43

І зав'язавши жорстоку битву

Меховіта. Литовські князі, давши знак до відступу

Однак на полі поліг, убитий литвинами, великий прусський маршал Генріх Шіндекоп, жорстокий наїзник і руйнівник Литви, а разом з ним полягли 25 братчиків, знатних лицарів ордену хрестоносців. А литвини на полі бою втратили вбитими тисячу [воїнів].

Розділ десятий

Про Кейстутове одруження

Руські літописці так розповідають про одруження Кейстута.

Коли Кейстут панував у Троках і Жмудії, почув, що в місті Паланзі над Жмудським морем живе дуже вродлива дівчина на ім'я Бірута, донька знатного жмудського чи литовського вельможі, яка, за язичницьким звичаєм, заприсяглася своїм богам зберегти свою невинність (непорочність) аж до смерти, за що прості люди шанували її як богиню. Повертаючись із Прусської війни, Кейстут заїхав до неї і вподобав собі її за вроду й розум. Він же попросив її, щоб вона стала його дружиною, а коли вона не погодилася, посилаючись на обіцянку, яку вона дала богам, зберігати непорочність до самої смерти, князь Кейстут узяв її силою і з великою пошаною повіз у свою столицю Нові Троки. Повідомивши братів князів, він одружився з Бірутою і справив весілля. З нею він мав Вітовта та інших синів, як про це буде далі.

Розповідь літописців про Біруту, Кейстутову жінку

А в Паланзі над морем я сам бачив високу гору тієї Бірути, яку ще сьогодні жмуди й пруси звуть Свентос Бірутос, і на тому місці ще й нині урочисто відзначають її день як свято. Сюди заїздить і римський капелан та зі свічок і пожертвувань збирає чималий дохід, хоча я сумніваюся, що Бог приймає ті жертви, бо та Бірута була язичницею. Але я повертаюся до розпочатої справи.

Потім на допомогу хрестоносцям прибув австрійський князь Леопольд з німецьким, чеським, угорським, моравським і сілезьким військом, яке своїм прибуттям посилило прусського маґістра й орден. Поділивши військо на чотири частини, вони вторглися до Жмудії та спалили майже весь край і повбивали старих людей, малих дітей, підлітків і тих, що не годилися до праці, та з великою кількістю невільників повернулися до Пруссії.

Жмудія зруйнована

А жмудський князь Кейстут, наздоганяючи маґістра і його військо, яке поверталося зі здобиччю, здобув замок Ґоґелянкен у Пруссії та, пограбувавши, спалив його вогнем і мечем, зруйнував і спустошив увесь навколишній повіт, також повбивав багато людей обох статей, а з

Кейстут наздоганяє маґістра

Кейстут руйнує Пруссію

іншими, зв'язавши їх зі здобиччю та полоненими, поспішно повернувся до Литви.

Литва завойовує Німеччину

Як тільки Кейстут повернувся з Пруссії до Литви, відразу ж комендатор з Істерборга Вігандус Бельдерзайм вторгся з військом до Литви, де пограбував і спалив раніше ще ніколи не завойовані села, та, набравши невільників і здобичі, повернувся до Істерборга.

Того ж 1370 року польський король Казимир, поїхавши на полювання у день свята народження Діви Марії (як пише Кромер у кн. 12, а Ваповський і Бельський твердять, що наступного дня, 9 вересня), впав з коня і потовк собі ліву гомілку, коли в лісі завзято гнався за оленем. До Сандомира його привезли на возі, а потім він дістав гарячку і відпровадили його до Кракова. Там же він склав заповіт і, прийнявши святі таїнства, помер 5 листопада. Поховали його в мармуровому гробі на замку в костелі святого Станіслава, на якому і сьогодні бачимо його зображення. Був королем 37 років і прожив 60 літ.

Польський король Казимир помер

Розділ одинадцятий

Про зруйнування Польщі Литвою, здобуття і повернення дерева святого хреста та про угорського і польського короля Людовика

Вельможному панові Миколаю Білевичу Станкевичу, земському підкоморію Жмудського краю.

1370 року литовський князь Кейстут з Ольґердом та з іншими братами, почувши про смерть польського короля Казимира, вирушив з військом у похід на Волинь та оточив замок Володимир, де були поляки. І коли (литвини) не змогли здобути замок штурмом за першим разом, більше не штурмували, а залягли довкола мурів.

А у той час старостою і ротмістром на володимирському замку був Пйотрас Турський з Ленчицького краю. Він міг витримати тривалу облогу, бо на замку було вдосталь харчів і не було чого тривожитись. Але коли князь Олександр Коріятович, Любартів, Кейстутів й Ольґердів небіж (котрому король Казимир віддав Волинський край, відібравши його від його дядька Любарта), від'їхав до Кракова, бо був у добрих відносинах з поляками, Пйотрас Турський, не сподіваючись допомоги з Польщі, заляканий литовськими погрозами, добровільно здав старий дерев'яний замок, який обороняв, вимовивши собі право на вільний вихід із замку зі своїм майном.

Турський здав замок

Князь Любарт обсадив володимирський замок сильною залогою литовських і руських воїнів, а новий мурований замок, котрий польський король Казимир будував два роки великим коштом з випаленої цегли, найнявши мулярів, мало що не закінчив, князь Любарт зруйнував дощенту аж до фундаментів та зрівняв з землею.

Литва відняла Володимир

Володимирський мурований замок зруйновано

А потім великий литовський князь Ольґерд, жмудський, троцький і підляський Кейстут і волинський Любарт прямо від Володимира з готовим литовським і руським військом потяглися до Польщі та, пройшовши Люблінську землю, зруйнували там усі волості, вторглися

Литва завойовує Польщу в міжкоролів'ї

Лиса гора

Чудо в литовському війську з деревом зі святого хреста

Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 29), Кромер (кн. 13). Бо віз, на якому везли хрест з іншою здобиччю, не міг рушити з місця з допомогою жодної сили: ні коней, ні людей

Правдоподібно, до руського капелана-християнина

у Сандомирську землю, котру теж зруйнували й спустошили, аж до Лисої гори, на якій є славний костел з багатим монастирем. Там, коли вони грабували дуже багатий монастир і костел, між іншою здобиччю забрали шматок дерева зі святого хреста, на котрому був розп'ятий Господь Христос, оправленого золотом. І коли вони зі здобиччю та великою кількістю невільників поверталися до Литви, то як тільки прибули на кордон, який відділяє Литву від Польщі, трапилося дивне чудо, про яке слід згадати. Віз, на якому везли шматок дерева зі святого хреста разом з іншою здобиччю, раптом зупинився, ніби вкопаний у землю, тож жодним способом не можна було зрушити його з місця, навіть запрягаючи кілька пар коней і волів та з допомогою великої кількости людей. Крім того, воли, коні й люди, які торкалися цього воза, всі одразу падали на землю і вмирали. Тому литовські князі, стривожені та перелякані тим новим і дивним випадком, звернулися, як пише Кромер, до одного русича, а Меховіта (кн. 4, розд. 29, с. 243) твердить, що до свого капелана або литовського волхва, якого називає Фламеном, із запитанням, що могло бути причиною того дивного чуда й того лиха, від якого вмирають люди. Язичницький волхв чи руський капелан відповів їм, що жодним способом вони не зрушать віз з місця, ані не перестануть гинути люди, поки вони не повернуть шматок того святого дерева на попереднє місце. Тоді литовські князі негайно звільнили захопленого в полон польського шляхтича на прізвище Хорабала чи Корабола й відіслали з ним той шматок святого хреста, оправленого в золото, на його попереднє місце до лисогорського монастиря, а самі зі здобиччю та невільниками вирушили до Литви.

Хорабала

Польський шляхтич вільно відпущений зі святим хрестом

Мазовецький князь шарпав Польщу

Мазовецький князь Семовит, як тільки дізнався про смерть польського короля Казимира, відразу захопив ті замки, які раніше Казимир за правом спадковости приєднав до Польщі, а саме: Плоцьк, Раву, Вишгород, Гостинін і Сохачев.

Санток узятий

Староста Оттона Гассо Гухтенгайн, син Гассо фон Веделя, бранденбурзького маркграфа, забрав замок Санток, який був змушений піддатися йому, хоч досить хоробро обороняв його Сендивой Слешинський.

Без короля зле

Мудра відповідь короля Людовика: „Один не може добре правити багатьма королівствами"

Людовик Угорський — на Польське королівство

Тоді поляки, залишившись без короля, пригноблені з трьох боків, а найбільше від Литви, відправили послами до угорського короля Людовика краківського єпископа Флоріана та коронного канцлера Яна Стшельца, прохаючи його, щоб він прийняв Польське королівство, яке ще за життя призначив йому його дядько Казимир, та своєю присутністю присмирив небезпеки, які з усіх боків загрожували Польському королівству. Людовик довго відмовлявся від цього, мовляв, що не корисно двом чередам чи стадам мати одного пастуха, так само важко керувати одному двома державами, щоб не завдати шкоди одній чи другій або одразу обом. Нарешті, переможений просьбами, погодився і спершу приїхав до Сондеча, а звідтіля литовські пани привезли його до Кракова. Там же на замку в костелі святого Станіслава коронував його гнєзненський архиєпископ Ярослав.

Отже, починаючи від Леха, першого князя і засновника польського народу, аж до смерти Казимира Локетковича II, майже впродовж 900 років або й більше Польща мала князя або короля зі свого польського народу, крім одного чеського короля Вацлава, котрий недовго перед Локетком був на Польському королівстві. Але коли помер Казимир II і не залишив після себе чоловічого потомства, закінчилася династія польських королів з польського народу, [що почалася] від Леха. Бо від угорця Людовика й від литвина Ягайла Ольґердовича, його зятя, сторонні королі ще панують у Польщі, з потомства якого походить королева Анна, котру віддали другому угорцеві, семигородському воєводі Стефанові разом з Польським королівством, який щасливо панує цього 1579 року, коли ми пишемо нашу хроніку, з Ягайловою правнучкою, донькою короля Сиґізмунда Авґуста.

Ваповський ставить 550 [рік], а Гагекус — 650-й початком Лехового панування, хоча інші ставлять давніший час

Сторонні королі в Польщі

Своєю смертю король Казимир спричинив велику печаль утомленим полякам. Бо новий король Людовик, будучи іноземцем, не допускав до себе жодного поляка, всі справи полагоджував через перекладача. Крім того, замість того, щоб приєднати відірвані від Польщі землі, він одразу після коронації віддав кілька польських повітів опольському князю Владиславові, угорському воєводі подарував Віленський, Остжесовський край та Ольштинський, Кжепіцький, Боболіценський повіти із замками і Брезненський край у Серадзькому воєводстві. Потім, влаштувавши дорогий похорон королю Казимирові у Кракові, поїхав до Великої Польщі, а звідтіля, побувши два дні в Гнєзні й Познані, швидко приїхав до Кракова, а з Кракова відразу повернувся до Угорщини, залишивши губернаторкою на своєму місці свою матір польку Єлизавету, сестру покійного короля Казимира, й доручив їй усі коронні справи. Тоді та стара угорська королева Єлизавета, керуючись жіночим розумом, призначила до сенаторської ради в Польщі молодих і нікчемних людей, а гідних, поважних і статечних мужів звільнила з їхніх урядів та на їхнє місце призначила підлабузників та нікчемних [людей].

Нині теж не знаю як

Король Людовик забрав від Польщі шість повітів (або земель)

Губернаторка в Польщі

Так теж учинив Робоам. II Хроніки 10; 3 Царі (I Царі), 12; 3 Царі (I Царі) 14; II Хроніки 12

Стара королева Єлизавета відіслала до Угорщини двох доньок короля Казимира, прямих спадкоємиць та польських королівен, яким батько король Казимир залишив дуже багато золота, срібла, перел, різноманітних коштовностей та одягу. А там Людовик, знехтувавши правом спадковости, позбавив їх права на Польське королівство, несправедливо стверджуючи, що вони народжені не від законного королівського шлюбу. Цим він хотів запобігти тому, щоб потім їхні чоловіки, які могли бути знатними князями, не домагалися за правом спадковости Польського королівства. Отже, король Людовик, остаточно пограбувавши двох польських королівен, нащадків Леха і Пяста, не лише зі скарбів та права на королівську спадковість, але і несправедливо знеславив їх. Потім Анна вийшла заміж за цилійського графа Ґуїльгельма, а Ядвіґа — за стирійського князя Ромера, угорського васала.

Польські королівни несправедливо осоромлені та позбавлені спадковости Людовиком

Людовик пограбував Польську Корону

Крім того, замість примноження слави Польщі, король Людовик за намовою своєї матері вивіз з Польщі до Угорщини столичну корону, булаву, кулю з хрестом, меч та інший одяг і королівські клейноди, щоб поляки не могли обрати собі іншого короля замість нього або його нащадків.

Ті клейноди потім відібрав в Угорщини польський король, великий литовський князь Ягайло, про що буде сказано далі.

Розділ дванадцятий

Про часті війни Кейстута та інших литовських князів з прусськими і ліфляндськими хрестоносцями та про жорстоке зруйнування Польщі литвинами

Дорогий читачу! Я докладно описав сутички, напади, битви і війни Кейстута й інших литовських князів з прусськими й ліфляндськими німцями з хронік Длуґоша та Меховіти (кн. 4, розд. 33, с. 257; розд. 34, с. 219 і 260 і т. д.), не опускаючи найменшої події, що належить [до історії] Литви та Жмудії, хоча це потребувало великої праці, труднощів, старань і досліджень.

Тут часто будуть згадуватися зруйновані замки в Литві та Жмудії, яких сьогодні ніхто не знає і не чув [про них], бо знищені вони давниною та частим руйнуванням і, крім того, вони були дерев'яні. Проте й нині в Литві і Жмудії ми бачимо дуже багато городищ, які є свідками їх існування.

І не лише дерев'яні замки знищені в Литві та Жмудії, але бачимо й багато мурованих у Греції і в Дикому Полі, назв котрих нині не знаємо

1370 року жмудський, троцький і підляський князь Кейстут з нашвидкуруч зібраним литовським військом вторгся до Пруссії і там зруйнував Штіштайнський повіт, пограбував і спалив його та з великою кількістю невільників і разноманітної здобичі швидко повернувся з Пруссії до Литви.

Кейстут зруйнував Штіштайнський повіт

Того ж 1370 року прусський маґістр Вінрікус, бажаючи помститися Кейстутові за зруйнування Штіштайнського повіту, поділив своє військо на чотири загони й вторгся у Литву, яку зруйнував у багатьох місцях та зі здобиччю повернувся назад.

Вінрик руйнує Литву

Одразу після нього Ельнер, комендатор з Балги, рушив у руські землі на Підляшшя, де, не змігши здобути замок Древік, зруйнував усі його околиці та з полоном повернувся.

Замок Древік на Підляшші. Правдоподібно, хотів написати Дроїцин

Того ж року римський імператор і чеський король Карло IV, що за життя коронував імператором свого сина Вацлава, а другому синові Сиґізмунду II дав Бранденбурзьке та Моравське маркграфства, 1378

Імператор Вацлав — нікчема і п'яниця

року спіймав брата імператора Вацлава та посадив до в'язниці у Відні, про що буде [розповідь] далі.

Замок Дерсемер — Дерша, пожмудськи Костжева

Того ж [1370] року, коли на допомогу хрестоносцям прийшло багато паломницького лицарства, комендатор з Істерборга зруйнував з ними Литву, здобув і спалив замок Дерсеме та з великою здобиччю повернувся до Пруссії.

Кейстут руйнує Пруссію

Наступного 1371 року жмудський князь Кейстут навзаєм вторгся до Пруссії, удруге зруйнував штіштайнський замок з околицями і, побивши велику кількість німців, з багатою здобиччю повернувся до Литви.

Меховіта і Длуґош. Жоден не вчинив нічого вартого згадки

Того ж року Вігандус Бендельштайн і комендатор з Істерборга з двома арміями рушили на Литву, але, не вчинивши нічого гідного уваги, повернулися назад.

Волковиськ зруйнований

Потім року Божого 1373 кантор з Балги Ельнер зруйнував Волковиську землю у Литві аж до Кам'янця і з великою здобиччю та полоненими повернувся до Балги.

Обманувши всю сторожу хрестоносців

Кейстутова витівка

Длуґош. Залишивши засідки у вигідних місцях

Того ж року під час посту перед Великоднем Кейстут, обдуривши сторожу хрестоносців, розставлену на прусському кордоні, через ліси й пущі вторгся до Пруссії, зруйнував Біберштегінську вотчину, вбиваючи і захоплюючи [в полон] людей. Довідавшись від своїх шпигунів, що неподалік було військо хрестоносців, сховався зі здобиччю у лісах та залишив за собою хитрі засідки в затаєних місцях, з яких могли вдарити по німцях, якщо ті наздоганяли б їх. Через це бранденбурзький комендатор, який був командувачем німецького і прусського війська, побоюючись потрапити в сільця і пастки Кейстута, перестав його переслідувати. І Кейстут з усім полоном без втрат повернувся до Литви.

Чернець Владислав лютує у Польщі

Чернець Владислав двічі взяв замок Злоторія: раз — спіймавши в полі старосту Ромліка, а вдруге напоївши підісланим вином Скрипінського. І замок, і тисячу злотих за пляшку вина

У той час 1373 року в Польщі почалися нові міжусобиці, бо гнєвковський князь Владислав Білий, близький родич недавно померлого польського короля Казимира, який понад 14 років був монахом і дияконом у монастирі святого Бенедикта в Дівоні у Бургундському князівстві, за намовою деяких шляхтичів з Великої Польщі, коли не зміг дістати дозволу від папи, сам, як людина непостійна, скинув із себе чернечу сутану й, зібравши кількасот свавільної і розбишацької шляхти, здобув три замки в Куявії протягом дня: владиславський, гнєвковський і злоторийський, а потім — Сарлей та Іновлодслав. А оборонний замок Злоторія над Віслою він удруге здобув підступом, який може послужити пересторогою для панів ротмістрів. Генерал Великої Польщі Сендивой призначив [старостою] на замку Злоторія свого шурина Скрипінського, людину похилого віку, яка любила похмелятися. Владислав Білий підіслав до нього його рибалок, які напоїли його вином, привезеним з Торуня. І коли вино й молода жінка заколисали й приспали його, солдати й сторожа за прикладом свого пана теж повеселилися та поснули. Тоді чернець Владислав послав своїх [вояків] з драбинами, які, приставивши їх, здобули вежі, мури та захопили в полон пана старосту з жінкою, усю його челядь та воїнів. Потім його

друзі викупили [старосту] за тисячу злотих. Про це [пишуть] Длуґош і Кромер (кн. 13).

Той же чернець у Куявії та Великій Польщі провів кілька битв зі старостою із Шубіна Сендивоєм і під Злоторією під час штурму вбив стетинського й добжинського князя Казимира та багатьох інших і заподіяв багато шкоди в Куявії і в Польщі. Нарешті його розгромили й відвезли до Угорщини. Там він продав королю Людовикові за 10 тисяч злотих своє спадкове Гнєвковське князівство в Куявії та, крім того, дістав багате абатство в Угорщині. Однак незабаром, коли йому набридло жити в Угорщині, він повернувся до свого попереднього дівонського монастиря в Бургундії, де знову постригся у ченці й помер. Одних його помічників у Польщі король покарав ув'язненням та забрав у них маєтки, а других вигнав з їхніх земель.

1374 року комендатор з Істерборга з кіннотою і піхотою зруйнував у Жмудії Вейговський повіт та з великою здобиччю повернувся до Істерборга. Потім обурилися на Литву всі прикордонні комендатори, зібравши великі сили [на чолі] зі своїм полководцем, прусським маршалом Ґотфрідом де Тілія, знову завоювали Дірсінгенський та Вейговський повіти у Жмудії, звідки повели до Пруссії 700 невільників.

Колись був замок Вейгув і повіт (або Войгув)

Дірсінгенська. Правдоподібно, має бути Дерванська і Войговська волості зруйновані

1375 року хрестоносці зібрали дві армії. З більшою армією, при якій були всі комендатори, рушили до Литви, а з меншою комендатор з Рагнети вторгся до Русі та з обох боків зруйнував землі з великою здобиччю повернулися до Пруссії.

Мусило бути велике військо, коли були всі кантори

А литовські князі Ольґерд, Кейстут і Свердерко (має бути Свидригайло), поділивши своє і допоміжне військо на три частини, відразу вторглися до Пруссії. Розпустивши свої загони, вогнем і мечем Ольґерд руйнував та спустошував Вельовський повіт, Кейстут — Каплагенську землю, Свидригайло — Істерборзьку вотчину. Вбивши 900 німців, здобули і спалили фортецю Істерборг та без жодного опору повернулися до Литви з великою кількістю людей, скарбів і майна.

Взаємність здобичі

Істерборг спалений

Щоб відомстити за заподіяні шкоди, Ебергардус, комендатор з Рагнети, з одного боку, і монах ордену Теодорикус — з другого, вирушили до Литви, котру від 2 липня кілька днів руйнували та, захопивши півтори сотні невільників, без опору повернулися до Пруссії.

Того ж 1376 року стара угорська королева Єлизавета Локетківна знову приїхала з Угорщини на губернаторство до Польського королівства через Сондеч, де до неї [на зустріч] виїхали пани і шляхта Краківської і Сандомирської землі. І коли вона приїхала до Бохні, польські пани сказали їй, що литовські князі з усією своєю силою готуються завойовувати Польське королівство. А вона через поганий жіночий розум відповіла, аби вони тим найменше турбувалися і безпечно спали, „бо (каже) мій син король Людовик має такі сильні і довгі руки, що саме на згадку його імени не лише груба лісова Литва, але й усі навколишні народи мусять дрижати і падати".

Меховіта. Позаяк її син має таку довгу й сильну руку і т. ін.

Кейстут з Троків, Ягайло з Вільна з батьком Ольґердом, Вітовт з Гродна і т. д.— до Польщі

А в той же час, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 30, с. 25), Кромер (кн. 13) та інші, литовські війська, зібрані з Руси, Жмудії та Литви, з князями Кейстутом, Ягайлом і Вітовтом з Троків, Вільна та Гродна вторглися до Польщі. Також Любарт, волинсьий князь Федір з Луцька й Володимира, та Юрій Наримунтович з Белза з волинянами й русичами прибули в Люблінську землю. Там з'єднали всі свої сили, які поділили на окремі загони, і потім, розшикувавшись на різні загони, з Люблінської землі через Сандомирську землю 2 листопада дійшли аж до річки Сян на Підгір'ї. Всі польські краї, що лежать між річками Сяном і Віслою, вширр і вздовж завоювали аж до Тарнова й далеко за Сандомир.

Литва аж до Сяну на Підгір'ї

Кромер. Тож варвари спіймали багато шляхетного й заможного люду чи то під час втечі, чи то захопивши зненацька у власному домі і т. ін.

Воюючи, вони так швидко пересувалися, що чимало шляхти й багатих людей заставали в хатах та забирали й зв'язували їх, а інших, що не змогли вчасно втекти, схоплювали на полях. Тому багато здобичі, скарбів у необачних громадян тих країн вони забрали разом з ними самими. Небіж гнєзненського архієпископа Януша Пйотрас, схопивши жінку зі щойно народженою ще не хрещеною дитиною, ледве втік на коні серед ворогів з Баранова через Віслу. Також графиня з Тарнова, покійна жінка вісліцького каштеляна, графа Михайла, їхала до королеви з великим дорогим почтом і, побачивши, що за нею [женуться] литвини, ледве вирвалася з їхніх рук, переправившись човном через Віслу завдяки своїм старанним слугам. А вози зі скарбами, ридвани, карети та коней зі всім спорядженням вона залишила на здобич литвинам. Потім литвини розпустили загони до Вісліци, за 9 миль від Кракова, а окремі загони повернулися, навантажені здобиччю, [яку здобули] кілька миль від Кракова.

Пйотрас утікає з жінкою, як Еней з троянської пожежі

Графиня з Тарнова в страху

Литва руйнує біля Вісліци

А тим часом угорська королева Єлизавета, нехтуючи й насміхаючись зі сумних і жалісливих нарікань людей на литовське руйнування, влаштовувала танці з різноманітною музикою та розваги в неділю наступного дня після святого Миколая в Кракові на замку й сама стара баба танцювала, маючи 80 літ, тоді, коли слід було пильно думати про оборону.

Королева-баба, маючи 80 літ, влаштовує забави

А литвини, без опору десять тижнів погарцювавши в Польщі, через Радомський і Сандомирський край поверталися до Литви з великою кількістю здобичі, полонених, стад і отар [худоби] та різноманітного майна; гнали назад до Литви через Радомську й Сандомирську землю, а капеланів, старих людей і малих дітей, що не годилися до роботи й приставали в далекій дорозі, рубали й мордували. Вони грабували й палили костели, руйнували все, що потрапляло їм під руки. І так без втрат вони повернулися до Литви, але застали там завойовану хрестоносцями Жмудію й шість спустошених повітів.

Литва десять тижнів без відсічі руйнує Польщу

1376 року прусський маґістр Вінрик, почувши, що тоді литвини вторглися до Польщі, використав нагоду й вирушив зі своїм лицарством до Жмудії, де без жодного опору вогнем і мечем завоював шість повітів і такі замки: Медники, Ерайголу, Арвістен, Розгейм (має бути Розієйне),

Медники, де нині Ворне, Арвістен — нині не чути і Гесув, Пастув

Гесув і Пастув. Потім він обложив та здобув силою ковенський замок, але коли під час штурму втратив багато знатних шляхтичів-ординців, не здобувши замку, повернувся до Пруссії. [Він] відправив свого маршала з 10 тисячами озброєного лицарства руйнувати Литву, яке завоювало волості над Німаном і повернулося до Пруссії з великою кількістю людей та майна.

Прусський маршал руйнує Литву над Німаном

Того ж 1376 року, як тільки литвини покинули Польщу, стара баба королева Єлизавета [...] на замку в Кракові влаштовувала різні розваги, зовсім не сумуючи через жорстоке зруйнування своєї вітчизни, аж поки вдома не трапився другий сумний випадок. Угорці, котрі приїхали з королевою, свавільно силою забирали сіно й овес у людей, які везли їх у місто на базар або для своїх потреб, а також забирали й інший товар у перекупок на краківському ринку. Того насильства не стерпів один польський шляхтич Пжедбож з Бжезя. Коли везли йому сіно до Кракова, він поставив своїх слуг перед своїм домом біля Страдомської брами. І коли угорці, як звичайно, почали забирати це сіно, слуги не давали їм цього зробити й вони полаялися між собою. Королева, побачивши це із замку, послала краківського старосту Яська Кміту, щоб присмирив і заспокоїв цю сварку. І коли він їхав на коні між великим натовпом, один угорець стрілою прострелив йому шию, і він упав з коня та помер. І щойно тут з усіх боків збіглися його друзі й охоплені жалем з обуренням почали вбивати, рубати й мордувати угорців, і не лише тих, що брали участь у тому насильстві, але й інших виволікали з домів, роздягали, забирали срібні пояси, які вони тоді носили, та вбивали, не даючи пощади ні угорцям знатного роду, ні шляхтичам. Того дня вбили 160 угорців, а в живих залишилися лише ті, що сховалися в замку. Потім три дні був зачинений краківський замок, який обложило лицарство Кміти. Діялося це, як пишуть Меховіта, Длуґош, а за ними Герберт 1376 року, а Ваповський і Бельський твердять, що 1377 року, що відповідає дійсності, бо після листопада й грудня 1376 року, коли литвини руйнували Польщу, настав новий 1377 рік.

До чого призвело угорське свавілля

Краківський староста Кміта вбитий

160 угорців убито

Портрет цього Кміти бачимо і сьогодні на краківському замку ліворуч, коли виходимо до міста.

Побитих угорців поховали в каплиці святого Франциска, яку сьогодні називають Угорською. А засмучена цим випадком королева від'їхала до Угорщини та щоб заспокоїти жаль за вбитим батьком, віддала Пйотрові Кміті Ленчицьке староство.

Того ж 1376 року помер папа Григорій XI, який знову переніс папську столицю до Риму з Авіньйона у Франції, де вона була впродовж 70 років і привела до занепаду християнства. Після цього знову почалася шкідлива боротьба за папство, бо італійці обрали папою Урбана VI, що жив у Римі, при якому залишилися Італія, Німеччина, Угорщина й Польща. А французи обрали собі другого папу, якого назвали Клементом VII, що жив у столиці Авіньйон, при якому залишилися

Два папи одночасно

Франція, Іспанія й Англія. І так ці два папи з великою шкодою для всього християнства проклинали й переслідували один одного.

Аж потім через два роки після того розриву, тобто 1378 року, Ян Гус у чеській столиці Празі почав відкрито виступати проти відпущення гріхів та інших злочинів папи, що стало причиною переслідування монахів і духовенства та виникнення внутрішніх війн у Чехії. А тривали ті розбрати навколо папської столиці 39 років до собору в Констанці 1414 року, на якому спалили чеських проповідників Яна Гуса та Ієроніма. А трьох пап — Йоана XXIII, Григорія і Бенедикта, які вперто вдиралися на папський престіл, було скинуто, а на їхнє місце папою обрано Отто Колумна, який був названий Мартіном V. А три згадані попередні папи жили в різних місцях: Йоан XXIII жив в Італії у Болоньї (бо угорці тоді захопили Рим), Григорій — в Аріміні у Франції (бо в Авіньйоні згорів папський палац), а Бенедикт — в Іспанії. Своїми проповідями вони сіяли між народами міжусобиці.

Ян Гус і Ієронім спалені

Три папи скинуті

Угорці захопили Рим

Року Божого 1377 угорський і польський король Людовик, бажаючи помститися Литві за жорстоке зруйнування свого Польського королівства, зібрав угорське військо та народне ополчення з усієї Польщі, і сам через Сяноцькі гори прибув у Польщу, до Сандомира, куди теж прибуло лицарство з Краківської і Сандомирської землі та інших польських повітів. Призначивши гетьманом Сендивоя зі Шубіна, послав його здобувати фортецю Холм, яку поляки недавно забрали в русичів, а сам Людовик з угорцями вирушив до Белза. З ним були краків'яни і сандомирці.

Похід Людовика проти Литви

Поляки здобули руські замки

Інші поляки, здобувши замки, Холм, Грабовець, Гродно і Севолос, з гетьманом Сендивоєм прибули під Белз, де стояв табором король Людовик. Там жмудський князь Кейстут з охоронною грамотою короля Людовика прибув до угорського й польського війська, помирив короля з белзьким князем Юрієм Наримунтовичем, своїм небожем, таким чином, що Литва повинна повернути невільників, яких захопила в Польщі, а князь Юрій — віддати королю замок Белз. Але король, ублаганий обіцянками князя Юрія, не лише повернув йому Белз, а також і замок Любачів, прийнявши від нього присягу на вірність. Крім того, [король] призначив йому 100 гривен платні щороку від Бохнянської соляної копальні. І так закінчилася угода між Польщею і Литвою з допомогою Кейстута, а Холмський і Белзький краї залишилися при Литві.

Кейстут, як Улісс, хитрий підлабузник

Угода Литви з Людовиком

Любачів доданий Наримунтові до Белза і данина з Бохні

У цьому їм допомогло, як пише Кромер (кн. 13), непорозуміння між угорцями й поляками через поранення обличчя Пйотра Шафранця, котрому як нагороду король дав замок Піскова Скала, звідки сьогодні походить рід Шафранців. Побоюючись гірших міжусобиць, король розпустив польське й угорське військо, яке зібрав проти Литви. Самих лише Топорчиків, яких у Польщі очолювали графи Тенчинські, було тоді сім хоругов.

Бонфін також пише, що литовський князь (імени якого не називає) потім двічі нападав на руські землі, що були під Угорщиною, бо король

Людовик, бажаючи забрати від Польщі руські землі та приєднати їх до Угорщини, роздав багато руських замків угорським панам, а саме: агренському єпископу Емерикові, Юрію Зудері і його братам, Емерикові Бебеку і Янові Заполі, які мали всю владу і рядили іменем короля та Угорського королівства в Руському краї. А поляки, гноблені з усіх боків, не сміли навіть шепотіти про нестерпну кривду. Залишивши в Польщі губернатором опольського князя Владислава, король Людовик від'їхав до Угорщини.

Агренський архиєпископ Емерик, Дзюрдзі Зудера, Бебек і Заполя взяли замки в польській Русі

Бідні поляки за Людовика

Потім Людовик домігся у папи [римського] Григорія дозволу на підтвердження Галицького архиєпископства та Перемишльського й Холмського єпископства. Однак, як думає Кромер, архиєпископська столиця була потім перенесена до Львова, а Львівське єпископство — до Кам'янця-Подільського, тож у Галичі залишився лише руський владика. Король Ягайло потім переніс єпископську столицю з Володимира до Луцька, про що буде сказано далі.

Львівське архиєпископство

Луцьке єпископство

Того ж 1377 року Амурат I, третій турецький хан, внук Оттомана й син Орхана, дуже потурбував Венеційську та Генуезьку держави у Греції. Раніше 1363 року його [Мурата] покликав на допомогу один не власний грецький імператор Кантакузен проти справжнього константинопольського спадкоємця Палеолога. Він, переправившись на генуезьких кораблях з Азії біля Каліополя через Гелеспонтське море, замість допомоги, захопив дуже багато грецьких міст, а потім жорстоко розгромив болгарського, сербського, боснійського та албанського князів і загарбав їх, а інших перетворив у васалів і, захопивши велике місто Адріанополь у Фракії, зробив своєю столицею. І так він став пострахом для всіх італійців, тож папа, побоюючись за Рим, звідусіль шукав допомоги і 1376 року послав до Польщі легата, майоріценського єпископа, який, скликавши синод в Унєві, вимагав податок з єпископів та іншого духівництва, тож папі відступили на війну з Туреччиною (не побачивши своєї вдома проти Литви) по два гроші від кожної гривні. Крім того, після смерти вратславського єпископа Предислава він узяв 30 тисяч червоних злотих, а папа встановив собі плату з того єпископства щороку по 8 тисяч червоних злотих...

Турки вперше до християнських земель у Європі

Адріанополь узято

Те саме зазначає Курей

Папі засмакувало Вратславське єпископство

Турецький хан Амурат під час битви зі сербським деспотом у Міссеї Лазарем був убитий списом на полі бою, але й деспот Лазар там хоробро поліг. Хоча християни здобули перемогу, але ще сьогодні боснійці і рачі співають слов'янською мовою жалібні пісні про ту битву, змішані з веселістю, які я сам чув у Болгарії.

Турецький [хан] Амурат убитий

Але повертаюся до своєї литовської справи.

1377 року жмудський князь Кейстут, котрий, як каже Меховіта, звик воювати більше підступом та хитрістю, ніж силою, обурений шкодою, яку заподіяли хрестоносці у Литві й Жмудії, провів свої війська через Мазовецький край до Пруссії, звідки ніколи не сподівалися литвинів, та 29 вересня вогнем і мечем завоював, зруйнував і спустошив усі околиці біля Дзялдова та Нідбурга й навантажений великою кіль-

Меховіта (с. 259). Більше підступом, ніж силою і т. ін.

Кейстут завойовує Пруссію

кістю здобичі, скарбів, усілякого майна та полоненими тим же шляхом повернувся до Литви.

Перший похід Вітовта до Пруссії

Меховіта. Юний Вітовт, сміливий рукою і серцем і т. ін.

Перед тим 26 липня того ж року на святого Якова син Кейстута Вітовт, юнак спритний, рукою і серцем сміливий, охочий до війни, вирушив у свій перший самостійний похід до Пруссії, де зруйнував замок Істерборг та його околиці, розпустивши загони аж до Тайнова, та, завантажений здобиччю, без втрат у війську з перемогою повернувся до свого батька.

Правдоподібно, має бути до Тапйова, а не Тайнова, за 5 миль від Крулевця

Литовські пастки на німецьке військо

Меховіта (кн. 4, розд. 34)

Прусський маґістр Вінрікус, бажаючи відомстити за заподіяні шкоди, з великим військом хрестоносців вирушив у руські краї на Підляшшя. Кілька днів він облягав Бельськ, але, не здобувши замку, пішов аж до Кам'янця, руйнуючи та спалюючи все. Звідтіля розпустив свої загони в литовські та жмудські землі, які жорстоко спустошили їх. Коли вже повертався зі здобиччю, [потрапив] у хитро розставлені литвинами пастки. У багатьох місцях вони попідрізували дерева, по дорогах повикопували ями, які накрили листям і дерниною. Тут вони розбили велику частину німецького війська, серед якого полягло багато знатних командирів.

Німці розгромлені

Вельова від Крулевця за 7 миль

Литва зруйнувала Пруссію

Того ж року Ольґерд і Кейстут з великою армією, поділеною натроє, вторглися до Пруссії та зруйнували, спустошили і перетворили в попіл Вельовський та Істерборзький повіти, спалюючи, вбиваючи й руйнуючи все. Вони розпустили свої загони аж до замку крулевецьких каноніків Салева та вогнем і мечем знищили весь Салевський край і через зруйновані інстерборзькі волості з великими стадами невільників, здобичі й майна повернулися до Литви.

Німці руйнують Литву

Потім комендатор з Рагнети, другий — з Балги та монах Тевтонського ордену Куне Гаттенштайн, кожен зі своїм військом з трьох боків, як хто міг, руйнували Литву і з невільниками відійшли до Пруссії.

Збудовані два замки проти Жмудії

Того ж року сам маґістр Вінрікус, зібравши велике військо, з допомогою німецьких князів і свого ордену вирушив до Литви, де на жмудському кордоні спорудив два замки: Бартемкурк і Демрін і, заки їх закінчив, відправив з Лінди маршала Ґотфріда з добірним військом, яке зруйнувало Литву та привело багато невільників.

Має бути Колтинянський і Відуклевський повіти зруйновані. Меховіта (кн. 4, розд. 34) називає їх Кальтанен і Відуке

І не зупинившись на цьому поході, маґістр Вінрікус, коли прийшли йому на допомогу австрійці, вирушив походом до Жмудії, де впродовж десяти днів руйнував Калтанаренський і Ведулківський повіти та привів велику здобич до Пруссії.

Німці повернулися аж від Троків і Вільна

Потім 1378 року прусський маршал Ґотфрід з Лінди, маючи 12 тисяч довіреного війська, вторгся у Литву, яку зруйнував аж до Троків і Вільна. Кейстут, переляканий його силою, вдався до переговорів і домігся того, що маршал не грабував країни, а повернувся назад зі здобиччю, яку здобув до того часу.

Рагнетський кантор руйнує Жмудь

Одразу після цього комендатор з Рагнети, монах ордену Куне де Гаттенштайн у день святого Івана Хрестителя напав на Литву та Жмудію, зруйнував Лабійовський, Преванський, Арвіський, Пастерінський,

Ейрагольський і Пернарейський повіти і з великою кількістю здобичі повернувся до Рагнети.

Меховіта (с. 260) так називає ці повіти: Лабйов, Арвіш, Пастерін, Ероглен і Пернарей

А коли хрестоносцям на допомогу з Німеччини прибуло свіже лицарство, прусський маршал Ґотфрід де Лінда організував третій похід на Литву, маючи у своєму війську всіх комендаторів. За п'ять діб, руйнуючи все, що трапилося йому по дорозі, він дійшов до Вільна.

Меховіта. Маючи у своєму супроводі всіх комендаторів

Кейстут, який тоді жив у Вільні, попросив у німців перемир'я на день, щоб вони стрималися від спалення міста Вільна, що пообіцяв прусський маршал. Однак німці спалили половину міста, а другу половину міщани ледве оборонили. Як тільки минуло денне перемир'я, німці почали здобувати віленські замки. Але маршал побачив, що не зможе здобути їх, бо литвини хоробро оборонялися, зняв облогу й з військом вирушив до Пруссії.

Там мусило бути велике німецьке військо

Литва оборонила половину міста Вільна і замки

Тоді Кейстутів син Вітовт з п'ятьма сотнями литовських воїнів, випереджаючи німецьке військо, забрав та знищив запас харчів, які хрестоносці заховали в лісах та пустелях до свого повернення. Коли вони [німці] прибули туди й не застали харчів, протягом шести днів терпіли від жорстокого голоду, тож багато їх, виморених голодом, померло по дорозі, а литвини з Вітовтом безперервно з боків шарпали їх у вигідних місцях.

Хитрість Вітовта проти німців

Того ж року, 29 листопада помер імператор і чеський король Карло IV. Поховали його у Празі. На його місці з 1378 року імперією і Чеським королівством правив його син Вацлав. За його часів у Празі в Чехії почав проповідувати Ян Гус.

Того ж року, що не годиться замовчувати, один німець з Венетів придумав велику й страшну рушницю, яку звичайно називаємо гарматою, для знищення багатьох достойних людей, яку виливали з чавуну чи з міді. Але раніше також німці винайшли рушницю, з якої, як було вже сказано, був убитий великий литовський князь Ґедимін, Ольґердів і Кейстутів батько, дід Ягайла й Вітовта.

Винайдено гармати

Хоча Корнелій Агріппа у книжці *„Про марноту наук"*, а також Волатеран та інші хочуть довести, що вогнепальна зброя з давніх віків була у вжитку, що видно з цих рядків Вергілія, у яких він пише:

Корнелій Агріппа, „Про слово Боже супроти марноти наук" (розд. 100)

Бачила я і покуту сувору царя Салмонея,
Що забажав удавати вогонь та громи Олімпійські і т. ін. *

Вергілій, „Енеїда", 6

1381 року помер мазовецький князь Семовит, Тройденів син, залишивши трьох синів: Януша, який в уділ мав Варшаву, Семовита, який мав Полоцьк, і Генріха, який був ленчицьким парохом, а потім плоцьким. Ставши єпископом, він оженився з Вітовтовою сестрою Рінголою, про що буде сказано далі.

Уділи трьох мазовецьких князів

Того ж року в Мельборзі помер Вінрик (або Генріх Кніпроденсіс), з усіх хрестоносців найбільш жорстокий литовський і жмудський наїзник

Помер прусський маґістр Вінрик Кніпроде

---

* Переклад Миколи Зерова.

і руйнівник, а на його місце 20-м маґістром обрали Конрада Зольнера, якого затвердили імператор Венцлав і папа Урбан VI.

Конрад Зольнер — 20-й пруський маґістр

Помер Ольґерд

Того ж 1381 року, згідно з Меховітою, проміняв життя за смерть у похилому віці литовський князь Ольґерд Ґедимінович, котрий хоробро відбивав такі часті, жорстокі й раптові напади хрестоносців, який хоробрістю і доблестю дорівнював карфагенському Ганнібалові, Сціпіонові й Дентату римським, єгипетському Сірофанові, епіротському Пірусові, мавританському Югурті й Юбі та іншим троянським, грецьким, тебанським, лецедемінським князям. Хоча він був язичницьким монархом і частими війнами шарпав християн, однак, замість обвинувачення та осуду, заслужив славу серед тих лицарів, яких за їхню велику доблесть називають героями.

Оскільки бажання оборонити вітчизну та закони війни мало залежать від віри, тому народ, яку віру прийняв від предків, таку радо береже до смерти. І Ольґерд різними способами дбав про зміцнення своєї держави та про піднесення слави батьківських ідолів, робив те, що тоді потребували батьківщина й держава.

На престіл Великого князівства Литовського після своєї смерти він призначив сина Ягайла, якого найбільше любив з-поміж усіх. Жмудський князь Кейстут, хоча міг після [смерти] Ольґерда посісти князівство, але, зберігаючи присягу та з братньої любови, відступив батьківський престіл Ягайлові, хоч за це потім йому відплатили злом, що побачимо далі.

Розділ тринадцятий

Про Ольґердових і Кейстутових синів та їхні уділи

Ольґерд ще за життя свого батька Ґедиміна одружився з першою жінкою Уляною, донькою вітебського князя, одиначкою, за якою взяв [у придане] Вітебськ. З нею він мав шість синів, хрещених у руській вірі. Перший і найстарший був названий Володимиром, який в уділ мав Київське князівство. У нього народився син Олександр, по-руськи Олелько, котрий заснував Слуцьк і від котрого пішов славний рід Олельковичів. Другий [син] Іван Зедзевіт тримав Подільський край. Третій — князь Семен Лінгвеней мав в уділ Мстислав. Четвертий — Вігунт-Андрій в уділ мав Трубчеськ (над Десною), а потім здобув Полоцьк і Лукомль з допомогою прусських хрестоносців, коли Ягайло поїхав на коронацію до Кракова. Опісля Вітовт його розгромив, захопив у полон і ув'язнив у Хенцінах, де він просидів три роки. П'ятий — Костянтин в уділ мав Чернігів-Сіверський і Чарторийськ, від якого пішов рід князів Чарторийських. Шостий — Федір Сангушко, від котрого пішов рід косерських і ковельських князів Сангушків.

Перша Ольґердова жінка

Князі Слуцькі

Іван Зедзевіт

Лінгвін (мстиславський)

Ці пішли до Москви

Князі Чарторийські

Князі Сангушки

Коли померла княгиня Уляна, Ольґерд узяв собі за жінку доньку тверського князя Марію, з котрою мав сина Ягайла, який потім при хрещенні дістав ім'я Владислав, коли став польським королем. Другий син Скіргайло при хрещенні дістав ім'я Казимир, третій Свидригайло — Болеслав, четвертий Корибут — Дмитро, від котрого пішов рід князів Збаразьких і Вишневецьких, п'ятий — Дмитро, від котрого пішов рід князів Корецьких, шостий — Вігунт-Василь потім дістав ім'я Олександр, коли прийняв римський обряд. Він мав в уділ деякі сіверські замки та Кернов у Литві.

Ягайло

Скіргайло

Свидригайло

Корибут

Князі Вишневецькі і Збаразькі

Князі Корецькі

Потім Ягайло, ставши польським королем, любив того ж Вігунта (або Олександра) більше, ніж інших братів, за те, що він був спритний у всіх лицарських справах і дав йому у володіння Бидгощ, Іновлодслав та інші маєтки в Польщі, але згодом за намовою Вітовта його отруїли, що побачимо далі з певними доказами.

Вігунт-Олександр

Кромер (кн. 14) і Бельський (кн. 3) твердять про Польське королівство, що Ольґерд мав лише одну жінку-русинку, доньку тверського князя, від котрої мав згаданих дванадцять синів: Ягайла, Скіргайла, Свидригайла, Бориса, Корибута, Вігунта, Коригайла, Наримунта, Лінгвіна, Любарта, Андрія і Бутава. Але для з'ясування правди я порівняв [матеріали] п'ятнадцяти литовських і руських літописців і дійшов висновку, що Ольґерд мав дві жінки й обидві були русинками. Першою була вітебська княжна Уляна, з котрою мав названих синів і портрет якої з чоловіком Ольґердом я бачив у 1573 році на верхньому вітебському замку в давній дерев'яній церкві.

Порівняння літописців з польськими хроніками

Замок і вежу вимурувала та сама княгиня за відсутности Ольґерда, коли він перебував на Прусській війні, а також той палац у нижньому замку, який сьогодні зруйновано, тільки стоїть одна велика стіна зі сходами. Те саме підтверджує Кромер у згаданій книжці на тій же сторінці: *„Ольґердові відійшло також Вітебське князівство Руси, коли він узяв за дружину єдину дочку тамтешнього князя та ін."*

Замок Вітебськ, на котрому я служив воїном три роки

Тож сам собі заперечує Бельський, коротко згадуючи рід Ягайла, коли пише, що Ольґерд дістав Крево, але за жінкою взяв Вітебськ. Про це свідчить і Меховіта (кн. 4, розд. 36, с. 265): *„Крево [відійшло] до Ольґерда; князь Вітебської Руси, видавши за нього єдину полишену після себе дочку, віддав йому в спадок і своє князівство і т. ін."*

Але ця справа зрозуміла й не потребує такого довгого доказу, але я навів її для того, щоб підтвердити правду руських літописців і доказати істинну правду.

Кейстут від однієї жінки — жмудки Бірути з Паланги — мав шість синів: Вітовта, Патрика, Тотивіла, Сіґісда (або Сиґізмунда) і Войдата та дві доньки — Рінгалу, котра вийшла заміж за жорстокого мазовецкого князя, і Дануту (або Анну), котра була замужем за мазовецьким князем Янушем і до якої прийшов батько Кейстут, утікаючи з Мальборга, і брат Вітовт — з кревської в'язниці.

Кейстутові сини і доньки

Патрик, який загинув 1398 року [в бою] з татарами, в уділ мав Брянськ, Сураж і Страмело. Войдата захопили в полон хрестоносці разом з 30 воїнами, коли здобули Ковно. Тотивіл загинув від гарматного снаряда, коли з братом Вітовтом здобував верхній віленський замок, про що пише Кромер (кн. 15). Сиґізмунд мав спершу уділ у Стародубі, а потім, коли став великим литовським князем, його зарізали у Троках.

Ольґерд серед інших синів найбільше любив Ягайла й за згодою брата Кейстута призначив його великим литовським князем після своєї смерти.

Кейстут з-поміж інших синів найбільше любив Вітовта, який був подібний до батька обличчям, поставою, звичками, лицарською доблестю, хоробрістю у серці і руці, відвагою (як у кількох місцях змальовує його Меховіта), прихильністю ласкавої натури.

А тут, милий читачу, нехай буде закінчення книжки.

Книга тринадцята

Розділ перший

Хроніка литовська Мацея Стрийковського, ж[мудського] к[аноніка] Про великого литовського, кревського і вітебського князя Ягайла Ольґердовича

Вельможному панові мінському воєводі
Миколаю Сапізі.

Кейстут, жмудський, троцький, гродненський і підляський князь, відправивши за прийнятим батьківським обрядом похорон братові Ольґердові на віленському попелищі у присутності всіх інших литовських князів, братів, небожів, своїх синів та великої кількости литовських, жмудських і руських панів та бояр, свого небожа, сина Ольґерда Ягайла, зі звичайними церемоніями, одягненого в шапку і княжі шати, підніс на престіл Великого князівства Литовського й Руського. Там же [Кейстут] разом зі своїми синами та іншими князями і боярами склав присягу на вірність. Усе це Кейстут чинив із щирої любови й вірности до брата Ольґерда, які завжди зберігав до нього, навіть після його смерти. Адже він, маючи силу, міг захопити Велике князівство Литовське, Руське і Жмудське, бо володів усією владою, однак, як це рідко трапляється у хроніках, знехтував для себе самого і для своїх синів честю верховної влади в такій великій Литовській державі заради небожа Ягайла. Він, старий, непереможний руйнівник і наїзник [земель] прусських хрестоносців, завжди віддавав йому честь, прислухався до його порад, заходив до його столиці як звичайний князь та проявляв до нього любов, як до його померлого батька й свого брата. Але за те щире довір'я і любов йому несправедливо відплатили.

Щирість Кейстута до Ягайла, рідко чувана

Войдило, хлоп, згодом Ягайлів зять

У Ягайла у великій ласці був якийсь Войдило, чоловік простого хлопського роду, хитрий та кмітливий. У батька Ягайла, Ольґерда, спер-

Кромер (кн. 14). Войдило, чоловік селянського, темного походження, хитрий і кмітливий, котрий спочатку займався пекарнею та ін.

шу він був пекарем, а, згідно з Бельським, ключником і своєю старанністю, порядком та кмітливістю у кожному вчинку так сподобався князю, що той з пекаря зробив його комірником, потім підчашим та, врешті, довіреним у всіх таємних справах і найвищим секретарем. У такій ласці над іншими знатними панами він був аж до смерти Ольґерда. І Ягайло, ставши великим литовським князем завдяки прихильності дядька Кейстута, не лише не скривдив його [Войдила], а, навпаки. Так, не порадившись зі своїм добродієм дядьком Кейстутом, він віддав заміж за Войдила свою рідну сестру, княжну Марію та замок Ліду в придане з усією околицею. Цей недостойний шлюб дуже обурив Кейстута.

Вдова Марія Ольгердівна віддана заміж за хлопа Войдила

Побачивши це, Войдило побоявся, щоб через повагу Кейстута не потрапити у недовір'я чи небезпеку, почав обвинувачувати Кейстута перед Ягайлом, вигадуючи різні наклепи. Своїми частими намовами та порадами він привів до того, що молодий князь Ягайло таємно заприязнився з маґістром і прусськими хрестоносцями та заприсягся у змові проти Кейстута.

Підступна Войдилова порада, як Ахітофа

II Царі (II Самуїл) 15, 16, 17

Але Господь Бог, який не любить, коли копають яму під ближнім, одразу об'явив про справжні вчинки та підступи Войдила й Ягайла, бо Авґустин (а Меховіта пише Сундштайн), остродомський кантор, котрий був кумом Кейстута, коли хрестив його доньку Дануту (або Анну), яка [потім] вийшла заміж за мазовецького князя Януша, перестеріг Кейстута про те, що Ягайло замахнувся на його життя і заприсягся з прусськими та ліфляндськими хрестоносцями через Войдилові переговори, тому радив йому, щоб був обережний разом зі своїми синами.

Зрадлива Войдилова порада видана

Почувши це, Кейстут відправив [посланця] за сином Вітовтом до Гродна, котрий так любив Ягайла, як раніше Кейстут Ольґерда [...] Коли Вітовт приїхав до Троків, батько Кейстут з жалем показав йому застережні листи остродомського кантора, промовляючи: „От і маєш наслідок твоєї любови до Ягайла, котрий заприсягся з хрестоносцями, найбільшими нашими ворогами, вбити мене й тебе. Так він віддячує мені за моє добродійство, за те, що я підніс його на престіл Великого князівства Литовського, яке належало моїй владі. Крім того, на наш сором він віддав заміж свою і твою сестру за Войдила, людину негідну, яка разом з Ягайлом безперервно за мої добродійства готує і ставить сильце на мене й на тебе".

Кейстутове нарікання на Ягайла

На це Вітовт відповів батькові, щоб він не вірив, що Ягайло задумав щось зле проти нього, що це плітки легковажних і нікчемних людей, які злими язиками намагаються зруйнувати любов між дружніми князями.

Тоді Вітовт згладив перед батьком підозри щодо Ягайла, тож Кейстут мимоволі погодився з ним.

Вітовт відмовив Ягайла від підозри проти Кейстута

Але незабаром підступи Ягайла стали явними. Бо Ягайло, шукаючи причини розпочати війну проти дядька Кейстута, віддав своєму рідному братові Скіргайлу Полоцьке князівство, яке у той час тримав син Кейстута, брат Вітовта, Андрій Горбатий, раніше названий Войдатом. Але коли жителі Полоцька стійко стояли при своєму першому

Несправедлива Ягайлова війна проти Кейстута

князю Войдатові Андрію Кейстутовичу й не хотіли визнати Скіргайла своїм володарем, щоб здійснити свій почин, Ягайло послав литовське і руське військо з братом Скіргайлом, аби той силою здобув Полоцьк і викинув Андрія, сина Кейстута. Він відправив також [послів] до ліфляндського маґістра, щоб той, згідно з угодою, подав допомогу його братові Скіргайлу під Полоцьк. [Маґістр] учинив це радо і з охотою і сам з канторами та лицарством прибув з Ліфляндського краю під Полоцьк. З'єднавши свої сили з литовським та руським військом, вони сильними штурмами здобували Полоцьк. А Ягайло в той час мав привести військо прусських хрестоносців проти самого Кейстута.

Литва і німці здобувають Полоцьк зі Скіргайлом

А старий Кейстут, другий Улісс і литовський Нестор, у багатьох пригодах і битвах вишколений і досвідчений сказав своєму синові Вітовту: „Що ж, ти вірив Ягайлові, а тепер уже відкрито виявився його злий намір. Він перемагає з ліфляндськими німцями твого брата і мого сина Андрія Войдата в Полоцьку, а потім мене і тебе швидко зведе зі світу, якщо ми не будемо про себе думати, коли з Войдилом, як я сам бачу, на що зважився". Але Вітовт залишався вірним любові до Ягайла й не хотів повірити ні очевидним доказам, ні плачу батька. Він не вірив, що Ягайло міг задумати вчинити щось зле йому і його батькові Кейстуту. З тим він від'їхав від батька до Гродна.

Той Войдат бувспійманий німцями в Ковні

Вітовтова щирість

А старий Кейстут, не чекаючи, щоб ворог застав його в ліжку, таємно зібрав своє троцьке і жмудське лицарство. Наперед він послав до Вільна 300 досвідчених і вірних мужів, жмудських шляхтичів, які розташувалися в заїжджих дворах як гості. Потім підготував 400 возів, на яких таємно розташував 600 озброєних людей, накривши їх зверху шкірами, сіном та соломою. Різними воротами він послав їх до Вільна, а сам з Троків таємно рушив за ними й несподівано ввірвався у місто. Коли [Кейстут] подав [умовний] знак, з возів, як греки з того змайстрованого коня у Трої, та із заїжджих дворів висипали [воїни] і, зібравшись у громаду, швидким, наскоком оволоділи обома віленськими замками, схопили князя Ягайла, його матір, зятя Войдила з жінкою, княжною Марією Ольґердівною, котрих Кейстут поставив під надійну сторожу, та обсадив місто і віленські замки своїм лицарством. Войдила, який наварив того пива, Кейстут наказав повісити на шибениці, спорудженій на Лисій горі під замком, щоб усі його бачили. Він дістав нагороду за лицемірні поради й повис на високій шибениці, бо домагався високого становища.

Цю витівку хотів використати Команнус на Масіліенсі, але ошукався. Про це Юстин (кн. 43)

Кейстут хитрістю оволодів Вільном і спіймав Ягайла

Войдило повішений

Домагався високого — маєш високе

У скрині Ягайла Кейстут знайшов також записку й листи до Ягайла від маґістра Вінрика й прусських та ліфляндських хрестоносців, котрими вони з'єдналися та заприсяглися у спільному союзі проти Кейстута. Тоді Кейстут послав вершників до сина Вітовта в Гродно, повідомляючи його, що трапилося і що він захопив Ягайла та здобув Вільно. Того ж дня Вітовт приїхав з Гродна до Вільна на запряжених конях. Там батько почав докоряти йому за даремну любов і довір'я до Ягайла і показав документи прусських і ліфляндських хрестоносців та

Пруси Маслауссові теж так учинили. Про це Кромер (кн. 4), Длуґош і Меховіта (кн. 2, розд. 14)

Вітовт удруге вблагав за Ягайла

Ягайла, підтверджені присягою і печатками з обох сторін. Але Вітовт, хоча бачив очевидні докази злих задумів Ягайла, однак почав просити батька, щоб простив йому ту провину, щоб помирився з ним і випустив з в'язниці, бо, мовляв, не з власної волі він це вчинив, а з намови Войдила, котрий уже дістав заслужену відплату.

Кейстут, ублаганий своїй сином Вітовтом, випустив із в'язниці Ягайла і його матір. Крім того, повернув йому всі скарби, котрі забрав у Вільні за воєнним законом, його батьківщину Крево з усіма прилеглими волостями, а також віддав материнське Вітебське князівство, а сам забрав собі Велике князівство Литовське й усі краї, що прилягають до нього.

Кейстут захопив Вільно і Велике князівство Литовське

Потім [Кейстут] наказав Ягайлові виїхати з Вільна до Крева, щоб там жив на уділі, бо був невдячний за попередні добродійства. З великою пошаною Вітовт відпровадив Ягайла з матір'ю до Крева. По дорозі вони заприсягли зберігати братню любов один до одного, що потім швидко змінилося.

3 Царі (1 Царі) 20

Полоцьк звільнений від облоги

Також Кейстут відправив [послів] до Скіргайла, брата Ягайла, і до литовського війська, яке здобувало Полоцьк, щоб припинило облогу. І так литовське військо, залишивши Скіргайла, піддалося Кейстутові, великому литовському князю. Скіргайло, побачивши, що трапилося з Ягайлом, поїхав до Ліфляндії та довгий час жив у ліфляндського маґістра в Ризі. Ягайло з матір'ю спокійно жив у Креві, а Вітовт — у Гродні.

Скіргайло поїхав до Риги

Кейстут проти небожа Корибута

Опісля того ж року Кейстут, великий литовський князь, вирушив у похід до Новогродка (Сіверського) проти другого свавільного й неслухняного небожа Дмитра-Корибута Ольґердовича, брата Ягайла, котрий не визнавав зверхности ані дядька Кейстута, ані Великого князівства Литовського, а, навпаки, відірвав від Литви кілька замків під час міжусобиць між Кейстутом і Ягайлом.

У цей похід, згідно з повинністю, обіцяв також піти й Ягайло. Але, побачивши сприятливу нагоду для повернення Вільна й престолу Великого князівства Литовського, з тим військом, яке зібрав у Кревському та Вітебському князівствах і з яким повинен був йти на допомогу дядькові, вирушив до Вільна, порушивши угоду й присягу, котру дав Кейстутові. Він змовився з городничим Гавнулом і зі старшими віленськими міщанами, які вночі захопили обидва віленські замки й під присягою піддалися під владу Ягайла. Під час цього заворушення частину лицарства Кейстута побито в замках, а інших вкинуто до в'язниці. Ягайло відправив також послів до прусського маґістра Конрада Зольнера, прохаючи його про допомогу. Добре забезпечивши залогою віленські замки й Вільно, він вирушив з військом до Троків, куди йому на допомогу прибув з німецьким військом великий прусський маршал. Вітовт, побачивши, що то не жарти, та, побоюючись облоги литовського й німецького війська, з матір'ю Бірутою втік до Гродна, а батька повідомив про те, що трапилося. Трочани, витримавши кілька-

Ягайло зламав присягу

Ягайло захопив Вільно

Ягайло взяв Троки

денну навальну облогу, не сподіваючись нізвідкіля швидкої відсічі, здалися Ягайлові з містом і з замками.

Як тільки Кейстут довідався про ті сумні скандали, перестав здобувати Новогродок (Сіверський), швидко приїхав до Жмудії, зібрав військо й прибув зі жмудським лицарством на річку Вілію, де зустрівся із сином Вітовтом і з'єднав своє жмудське лицарство з його гродненською шляхтою. І так обидва вирушили під Троки й здобували їх.

Кейстут здобуває Троки

Ягайло теж, маючи надію на допомогу прусського та ліфляндського маґістра, котра вже підходила, вирушив зі своїм військом з Вільна під Троки, куди прибули йому на допомогу прусські та ліфляндські хрестоносці з великим військом.

Кейстут також відправив послів до свого зятя, мазовецького князя Януша, прохаючи його про швидку допомогу. Але мазовецький князь використав сприятливу нагоду через литовські чвари й, замість прийти на допомогу, зібрав мазурів і поляків та відібрав від Литви замок Дорогичин, потім Мельник, Сураж і Кам'янець та обсадив їх мазурами.

Мазури взяли Дорогичин, Мельник, Сураж

Тоді Кейстут, замучений з усіх боків, залишив здобування Троків, але привів у бойовий порядок жмудське й гродненське лицарство, яке при ньому стійко стояло, вирушив у бій проти Ягайлових і німецьких могутніх військ, не зважаючи на їхню величезну кількість, з вірою у свою справедливість.

Але Ягайло, хитруючи, відправив до Вітовта свого посланця з проханням, щоб той був посередником між ним і його батьком у справі примирення, щоб вони справедливо поділилися уділами й не проливали братньої крови, а у взаємній любові жили між собою, бо у військах мало не всі були знайомі між собою, тому що зібралися всі з Литви, Руси й Жмудії.

Сміливість старця Кейстута

До війська Кейстута від Ягайла у тій же справі приїхав Скірґайло, який під присягою пообіцяв Вітовтові повну безпеку, бо той лише доїхав на переговори до війська Ягайла, що й вчинив Вітовт.

Хитрі Ягайлові переговори з Кейстутом

Потім Ягайло заявив, що для успішного завершення переговорів треба покликати самого Кейстута. І так, старий Кейстут за намовою Вітовта й при Скірґайловій обіцянці повної безпеки прибув до війська Ягайла. Там щойно він побачив, що через необачність потрапив у пастку, бо коли він прибув, Ягайлове й німецьке військо оточило його кільцем. А коли сонце вже хилилося до заходу, Ягайло почав говорити, що вже пізно для закінчення угоди та й місце не відповідне, тому, мовляв, краще завтра ті справи й угоду завершити у Вільні.

Також русичі під Галичем мало не зловили Болеслава Кривоустого

І так Кейстут із сином Вітовтом у тривозі мусив їхати до Вільна, а обидві армії Кейстута й Ягайла без найменшого бою роз'їхалися з поля, думаючи, що князі погодилися між собою.

А Ягайло, зламавши присягу, ще тієї ночі наказав закувати в кайдани і пута дядька Кейстута та відіслати до Крева, де його посадили під пильну варту в смердючу вежу над водою, яку ще сьогодні можна муровану побачити. Вітовта також тримали у Вільні під вартою.

Ягайло вдруге зламав присягу Кейстутові

Старець Кейстут ув'язнений і закутий у Креві

Потім п'ятої ночі, зламавши присягу і закон людяности, Ягайло наказав убити Кейстута Ґедиміновича, князя, прославленого доблестю, хороброго, хитрого, переможця у всіляких боях, з гострим розумом, бо захоплений у полон у різних боях тричі хитро втікав з німецької в'язниці, а учетверте втік з польського ув'язнення. Він був непробитим муром і сильною [оборонною] вежею проти німецьких нападів. Це другий Ахілл, Гектор, Аякс, Улісс та литовський і жмудський Геркулес, задушений у мурованій вежі кревського замку, що на доручення Ягайла вчинив якийсь Прора, який був підчашим у великого князя Ягайла, його брат Більген, Мостев Гетко, крев'янин, та Кішиця, прозваний Зібінтою, який у Ягайла запалював свічки та розкладав вогонь у каміні, Кучук й інші, котрим Ягайло доручив [цю справу], зламавши присягу і людське право, ганебно зведений зі світу також насильницькою смертю милий Кейстут.

Кейстут задушений у Креві

Небіж Скіргайло, брат Ягайла, з пошаною за княжими звичаями перевіз його тіло до Вільна. На віленському попелищі, взявши велику купу сухих дров, за батьківським язичницьким звичаєм приготували все потрібне для спалення тіла. Тіло [Кейстута] одягли у княжі шати, зброю, шаблю, спис і сагайдак та поклали на купу дров, а біля нього — вірного живого слугу, найкращого прибраного чистокровного коня, пару хортів, соколів і лягавих, кігті рися і ведмедя та мисливську сурму. Потім, прочитавши богам молитви та принісши жертви, співали пісні про його доблесні діла за життя та запалили купу просмолених дров. І так згорів його труп. Потім попіл, спалені кістки зібрали й поховали в домовині. Такий кінець і похорон славного князя Кейстута.

Поганський Кейстутів похорон

Потім Ягайло, щоб помститися за смерть свого зятя Войдила, котрого Кейстут повісив, наказав „вплести в коло" дядька Вітовтової матері Бірути, знатного жмудського пана з Паланги Відімонта, колись тестя Кейстута, людину похилого віку. Ягайло забрав усі його маєтки й добра в Литві й Жмудії та подарував їх литовському панові Монівідові чи Монтвідові, до якого ставився ласкаво, як про це свідчать літописці. Жінка того Відімонта Уляна була силоміць позбавлена володінь свого чоловіка.

Відімонт „вплетений у коло"

Ягайло послав Вітовта, сина Кейстута, з Вільна до Крева, де недавно був убитий його батько. Там він жив під чесною, але дуже суворою вартою, бо навіть не міг мати жодного слуги. Тільки його дружині Анні було дозволено приходити до нього на ніч з двома паннами, а ранком мусили відходити. Коли [Анна] довідалася від варти, що її чоловіка Вітовта жде така сама смерть, як його батька Кейстута, і що Ягайло вже прислав виконавців цього вироку, порадила чоловікові, щоб він переодягнувся в одяг однієї панни служниці. А те, що він був без бороди, допомогло йому пройти [непоміченим] повз усю варту за жінкою, княжною Анною, замість панни служниці. Друга панна залишилася у вежі на місці Вітовта, одягнена в його одяг. Потім, як тільки настала ніч, Вітовт спустився по мотузці зі стіни кревського замку і конем, якого дали йому друзі, втік до Мазовії до свого шурина, мазовецького князя

Вітовт ув'язнений у Креві

Вітовт утік з Крева за порадою жінки

Януша, який сердечно прийняв його. А за деякими переказами, про що згадує й Меховіта (кн. 4, розд. 37), він прийняв християнську віру й був охрещений Конрадом. Наділили його також вотчиною, фільварками та селами. Але, побоюючись, щоб Ягайло його і там не схопив, бо Мазовія тоді була віддана литвинам на здобич, як тепер Поділля татарам, переїхав у Пруссію до маґістра Конрада Зольнера, який спершу докоряв йому за те, що у хрестоносців він шукає лише тоді порятунку, коли біда. Але потім у Мальборзі хрестоносці прийняли його радо і казали йому бути при добрій надії.

Вітовт охрестився і названий Конрадом

Використовуючи сприятливу нагоду через міжусобиці між литовськими князями, старший мазовецький князь Януш, Кейстутів зять, забрав у Литви Дорогичин, Мельник, Сураж і Кам'янець, про що було сказано раніше.

Тому 1383 року великий литовський князь Ягайло прибув з військом під Дорогичин та здобував замок сильним штурмом. Тоді маршалок мазовецького князя Сашин, староста Дорогичина, з 30 вершниками зі списами й 60 — зі самострілами хоробро пробився через ворожі обози й військо під замок, де мазури його впізнали та радо впустили до замку. Він довго й хоробро оборонявся з мурів перед переважаючою силою литвинів та робив вилазки [із замку].

Ягайло обложив Дорогичин

Хоробрість мазура Сашина

Але Ягайло підкупив русичів, які були на замку, і вони вночі в кількох місцях запалили його, а самі по мотузках спустилися з мурів та втекли до литовського табору. У той час литвини з усіх боків сильно штурмували палаючий замок. Бій тривав цілу ніч. Нарешті Сашин, мазовецький маршалок і дорогичинський староста, довго і мужньо оборонявся, витримавши кільканадцять штурмів, піддався князю Ягайлові. Дуже багато мазурів загинуло від вогню і від меча, бо литвини не давали їм перепочинку й не допускали до гасіння пожежі. Сьогодні там орачі виорюють плугами кістки. І там, де раніше був замок, де не рушиш землю, знайдено багато кісток.

Мазури мужньо обороняють палаючий Дорогичин

Здобувши Дорогичин, Ягайло вирушив під Сураж, котрий після облоги здався. Литвини також захопили Мельник і, побивши та пов'язавши мазовецьке лицарство, обсадили своїми воїнами. Потім Ягайло цілий тиждень здобував Кам'янець, котрий теж здав староста мазовецького князя, бо не міг довго втримати облоги через безперервні штурми.

Ягайло взяв Дорогичин

Литва повернула собі Мельник, Сураж, Кам'янець

Так Ягайло, відібравши замки й підляські повіти, повернувся до Литви, де застав війну вдома. Бо Вітовт, коли Ягайло здобував ті замки, зі жмудами, що були йому вірними, та з прусським маґістром Конрадом Зольнером воював у Литві та здобув місто Троки й обидва замки безперервними штурмами, таранами та обстрілом з гармат потовкли майже повністю і зрівняли.

Жмудь при Вітовтові

Німці з Вітовтом узяли Троки

Почувши, що Ягайло з військом повертається з Підляшшя, маґістр Зольнер обсадив сильною залогою німецького лицарства обидва троцькі замки, забезпечив їх достатньою кількістю харчів та з Вітовтом вирушив до Пруссії.

Ягайло повернув собі Троки

Тоді Ягайло з військом обложив зайняті німцями Троки і, щоб вони не мали змоги відбудувати і замурувати зруйновані мури, день і ніч штурмував замки. Німці не могли витримати настирливого литовського натиску й почали вести з Ягайлом переговори, прохаючи, щоб їм було дозволено покинути замок зі своїми речами. Коли Ягайло дозволив їм це, вони здали недавно здобуті троцькі замки, котрі Ягайло знову відбудував.

Всі жмуди відійшли від Литви до Вітовта, котрий був у хрестоносців у Пруссії.

Було це 1383 року, коли у Краківському, Сандомирському і Сілезькому краю, в Чехії, на Помор'ї і в Італії панувала жорстока зараз-лива пошесть.

Вітовт, прийнятий хрестоносцями, втік; і його уділи

Потім Ягайло відправив до Вітовта в Мальборг таємних послів, щоб він повернувся на батьківщину, обіцяючи йому мир і безпеку та передачу підляських замків, щоб він більше не волочився вигнанцем у німців. Вітовт дав себе намовити й утік від хрестоносців до Литви, примирився з Ягайлом і взяв від нього в уділ Гродно з усіма прилеглими околицями: Берестя, Дорогичин, Мельник, Бельсько, Сураж, Кам'янець, Мстибогів, Волковиськ (міста, замки й повіти). Тим добродійством Ягайло повернув довір'я і послух Вітовта, так, щоб без відома Ягайла Вітовт не посилав жодного посла. А литовські літописці свідчать, що Ягайло в той час дав Вітовтові Луцьк з Волинню і все Поділля.

Розділ другий

Про Ягайлову війну проти поляків і закидання кийками Завихвоста і зруйнування Сандомирського краю та про друге захоплення дерева святого хреста Року 1384

Великий литовський князь Ягайло Ольґердович, забезпечивши з усіх боків свою державу та обсадивши прикордонні з Пруссією й Ліфляндією замки залогою жмудських і литовських воїнів, відправився з військом у похід до Мазовії, яку в кількох місцях загарбав вогнем і мечем і пішов до Сандомирського краю, щоб помститися полякам за те, що допомагали мазовецькому князю Янушеві здобувати Дорогичин і Мельник. Розпустивши загони по Сандомирському краю, він ушир і вздовж жорстоко спустошив майже весь край. Потім, коли всі загони зі здобиччю й невільниками зібралися у таборі, він вирушив під замок Завихвост, у якому зачинилося багато шляхти з жінками, з дітьми та з майном. Будучи над Віслою, як свідчать руські й литовські літописці, він почав радитися зі своїми панами й боярами, як би переправити військо на другий бік через Віслу під Завихвост. Один пан, якого літописці звуть Радзивіллом, не кажучи багато, накрутив собі навколо руки кінський хвіст, а другою рукою бичем затяв коня [...] й скочив у Віслу. І рота кінних воїнів, якими він командував, скочила за ним. Також усе військо за прикладом Радзивілла вплав переправилось через Віслу: одні, сидячи в сідлі, а інші, тримаючись за хвости коней. Самого Ягайла перевезли на човні.

Радзивілл за кінським хвостом переплив Віслу

Литва за Радзивіллом переправилась через Віслу

Коли всі обтрусилися від води, той же Радзивілл, що був прикладом переправи через Віслу, взяв кілька дрючків, що й наказав робити іншим. Тоді всі, набравши дерева зі спустошеного містечка та розібравши плоти, підкопалися під замок і деревом закидали глибокий рів, натискаючи на стіни замку, про що свідчать усі літописці, а потім ту купу дров у рові запалили, від чого загорілися стіни і замок з

Литва підкинутими дровами спалила Завихвост

дерев'яними вежами. Там згоріло багато поляків з жінками, з дітьми та з майном, а тих, що змогли втекти через вогонь, що палав навкруги, литвини захоплювали [у неволю].

Литва вдруге руйнує Польщу аж до Вісліци

Потім Ягайло розпустив загони по різних польських землях, тож воювали вони аж під Вісліцею, за 9 миль від Кракова, та пограбували монастир Святого хреста на Лисій горі, де зачинилося теж чимало людей. Там один литовський пан на ім'я Довойно взяв кусень дерева зі святого хреста, коштовно оправлений золотом, та заховав його в клунок разом з іншою здобиччю і поклав на віз.

Довойно взяв дерево зі святого хреста

Тоді Ягайло без найменшого опору з великою кількістю невільників і здобичі повернувся до Вільна, де весь народ з великою радістю зустрів його, як переможця, співаючи „Ладо! Ладо!" і плескаючи в долоні.

Ягайло до Вільна зі здобиччю

Потім руський літописець пише, що тоді у Вільні з великого натовпу хто-небудь з язичників доторкнувся до воза або до Довойнового клунка, в якому лежав кусень дерева зі святого хреста, той раптово вмирав. Коли так померло багато людей, Ягайло шукав причини цього. Тоді одна знатного роду панна з Польщі герба Габданк, яку захопив у неволю Довойно й ставився до неї з пошаною, сказала, що у сні ангел Божий говорив їй, що Господь Бог послав на поган раптову смерть через те, що вони осквернили святий хрест. Почувши це, Ягайло з великою пошаною та подарунками відіслав до Польщі цю панну та дав їй кусень дерева зі святого хреста, наказуючи, щоб віднесла його на місце. А ця панна, оцінюючи Довойнову статечність, просила, щоб він їхав з нею до її батька, бо була одиначкою. І Довойно поїхав з нею, охрестився і взяв її собі за жінку. Тоді там дали йому герб Габданеч та додали до нього хрест на відзнаку того, що він відніс святе дерево. Той герб назвали Дубно.

Литва нагло вмирає

Об'явлення святого хреста

Про це читай 3 Царі (I Царі) 4, 5, 6 і 7

Габданеч, герб V, два W, а Дубно теж W, але з хрестом

Той же літописець пише, що тоді Ягайло встановив кордон Литви з Польщею по Білу Воду, тобто по Віслу. Але про це встановлення кордонів не згадують інші історики.

Отже, дерево зі святого хреста два рази забране литвою: раз за Кейстута й Ольґерда 1372 року відіслане назад польським шляхтичем Караболею, як свідчать Меховіта, Кромер, Бельський, Ваповський і про що ми вже написали, а вдруге Ягайлом відіслане згаданою панною з Вільна до Польщі, згідно з давніми руськими і литовськими літописами.

Ті названі шкоди в Польщі й у Мазовії сміливо чинили литовські князі, бо тоді [в Польщі] було безкоролів'я і велися зовнішні та внутрішні війни після смерти угорського й польського короля Людовика, який помер у вересні 1382 року в містечку Тернаві в Угорщині і поховали його в Бялогродзі. На Польському королівстві він панував 12 років.

Після смерти Людовика угорці, яким доручили [під опіку] такі руські землі на Волині й Покутті, як Олесько, Кам'янець, Гродло, Лопатин, Снятин, Рогатин разом з околицями та повітами, передали литовському князю Любартові, який тоді мав Луцьк, Волинь і Володимир.

Волинські і покутські замки передано Литві

Однак потім королева декого з них [угорців] за це покарала смертю, а інших — ув'язненням. З того часу Литва почала привласнювати собі Волинь, як пишуть деякі польські хронікарі, хоча раніше за Мендога, а потім за Ґедиміна литвини силоміць забрали Волинь від руських князів.

За Людовика в Польщі не було жодного порядку через відсутність короля, а панували грабіжництво і великий розбій. А хто їхав до Угорщини, скаржачись на кривду, того король відсилав до королеви, а королева — знову до короля, а потім посилали листи до Польщі до губернаторів, а ті не звертали на них уваги [...] Литвини теж знущалися з [поляків], тож бідна Польща терпіла утиски з усіх боків.

Розділ третій

Про польський розбрат і різні вибори, які подібні до наших часів, та про призивання великого литовського князя Ягайла на Польське королівство і про його одруження з Ядвігою Людовиківною

Підневільні вибори

Сиґізмунд, бранденбурзький маркграф, котрий потім був угорським королем та імператором, приїхав на Польське королівство

Маркграф Сиґізмунд великополяками прийнятий королем

Як за життя, так і після смерти Людовика в Польщі тривав внутрішній і зовнішній розбрат, бо він викликав польських панів до Угорщини та змушував їх, щоб на Польське королівство вони взяли його зятя Сиґізмунда, бранденбурзького маркграфа. Деякі з них мусили в Угорщині присягти йому на вірність і послух. А коли він [Людовик] приїхав до Польщі, почав карати своїх противників, забирав у них їхні батьківські замки й маєтки. Мазовецького князя, який не хотів визнати його королем (бо сам претендував на те місце), переслідував війною та вогнем і мечем загарбав Мазовецький край. А другий князь Януш, який володів іншою частиною Мазовецького князівства, визнав себе його васалом.

Потім Сиґізмунд вирушив до Познані, де за сприяння гнезненського архиєпископа Бодзенти й старости Великої Польщі Домарата всі визнали його законним королем.

Того ж року, в день святої Катерини поляки скликали сейм у Радомі, на якому таємно вирішили та підтвердили печатками, щоб замість Сиґізмунда покликати спадкоємицю, середульшу королівну, й віддати її заміж за такого, що добре управлятиме Річчю Посполитою. Проти їхнього рішення виступили гнезненський архиєпископ Бодзента й староста Великої Польщі Домарат. Однак потім вони погодилися. І коли Сиґізмунд хотів приїхати до Кракова, то краківський каштелян Добек з Курозваків не хотів впустити його [до міста]. Тому звідтіля у супроводі поляків його відправили до Бохні, потім до Сонча, а звідти до Угорщини.

Поляки вигнали Сиґізмунда, давши йому на шматок хліба

Інші поляки на Серадзькому сеймі королем хотіли обрати мазовецького князя Семовита. Але ту справу відклали до приїзду

Ядвіги. Тому Семовит, таємно змовившись з архієпископом Бодзентою, поїхав до Кракова, щоб раніше дістатися до краківського замку, а потім захопити королівну з королівством. Але його побачили у Кракові й тому закрили місто й замок, тож він мусив залишитися у Клепажі у дворі Бодзенти, який наказав вимурувати його для парохії святого Флоріана. Підозрюючи його, краків'яни відправили до нього [посланця] з вимогою, щоб він пішов звідтіля, що він мусив учинити. Потім 15 днів він жив у Корчині, чекаючи приїзду королівни, яку він мав захопити силою, якщо вона [на все] не погодиться добровільно.

Семовит обраний польським королем

Але коли угорська королева зволікала з приїздом королівни Ядвіги, архієпископ Бодзента на Серадзькому сеймі, на який не хотів ніхто їхати, тільки дрібна шляхта, підніс мазовецького князя Семовита на престіл Польського королівства та оголосив його законно обраним королем.

Дізнавшись про це, угорська королева негайно послала свого зятя, моравського й бранденбурзького маркграфа Сиґізмунда з 12 тисячами угорців через Сондеч до Мазовії проти Семовита. Крім того, з чималим військом прибули поляки з Краківського й Сандомирського краю, які жорстоко вогнем і мечем спалили й спустошили Мазовецький край Семовита. Потім Сиґізмунд обложив Брест (Куявський) (бо тоді куяв'яни були під владою Семовита). Отаборившись там, угорці впродовж 12 днів за поганським звичаєм жорстоко плюндрували куявські землі, аж опольський князь Владислав помирив Сиґізмунда зі Семовитом на певний час до Великодня.

Угорці і поляки спустошують Мазовію

Угорці руйнують Куявію

А великопольський староста Домарат, бажаючи прислужитися Сиґізмундові, привів людей із Саксонії і Помор'я і також загарбав Куявію. Але його здобич і людей відбив опольський князь Владислав, який тоді жив в Іновлодславі, бо все це також стосувалося і його володінь.

Домарат Першлінський розгромлений

Виснажені тими внутрішніми війнами під час нещасливого *безкоролів'я*, поляки року Божого 1384 відправили послів до королеви Єлизавети з вимогою, щоб вона виконала обіцянку й прислала королівну, погрожуючи їй, що якщо вона надалі зволікатиме, то вони оберуть собі іншого володаря. Стривожена тим посольством королева відразу послала [до Польщі] королівну Ядвігу зі своїм зятем, моравським і бранденбурзьким маркграфом Сиґізмундом, щоб до її повноліття був її опікуном і губернатором Польського королівства.

Коли поляки дізналися, що королева так злегковажила їхню [вимогу] і призначає їм губернаторів, зібрали чимало народу в Сончі й відправили послів до маркграфа Сиґізмунда, який уже був у Любовлі, вимагаючи, щоб він не їхав до Польщі, бо ні королем, ні губернатором вони не хочуть його мати. Вони сказали: „Якщо ти наважишся в'їхати до Польщі, то ми тебе зустрінемо як ворога". Тому Сиґізмунд мусив повертатися назад, а королева, виконуючи обіцянку, відіслала до Польщі королівну Ядвігу з іншими панами, серед яких були архієпископ і кардинал Деметріус Стрінгонський, єпископ Ян Варадинський та інші

Поляки проти Сиґізмунда

Королівна Ядвіга Людовиківна — до Польщі

світські вельможі. [Королева] дала їй досить золота й срібла та всі королівські реліквії. Назустріч їй [королівні] у день святої Ядвіги з Кракова з великою радістю та процесією вийшло багато панів і лицарства. Там гнєзненський архиєпископ Бодзента помазав її як польську королеву в присутності тих же угорських послів та інших польських і сілезьких єпископів. Їй дано владу керувати Польським королівством до того часу, поки вона не вийде заміж.

Ядвіга Людовиківна — королевою Польщі

Потім 1385 року великий литовський князь Ягайло, дізнавшись про приїзд і коронацію Ядвіги і маючи відомості про те, що вона вродлива, ввічлива й розумна, до того ж спадкоємиця Польського королівства, послав до неї своїх братів Скіргайла й Бориса та віленського старосту Гавнула з дуже великими й дорогими подарунками, які запитували її, чи вона не хотіла б вийти заміж і прийняти його на королівський престіл. Одночасно він запропонував такі умови: охреститися самому з усією державою, повернути й приєднати до Польщі всі володіння, котрі Литва забрала та відірвала від Польщі як замки, так і міста, особливо Руський край та Підляшшя. Крім того, [Ягайло] обіцяв випустити з ув'язнення усіх людей, яких давно його предки забрали на Русі й у Польщі, та навічно з'єднати Велике князівство Литовське з Польщею, здобути й приєднати до Польського королівства Сілезький, Прусський, Поморський краї і князівства та всі скарби, які має і матиме використати для загальної справи Польщі.

Ягайло послав сватів до Ядвіги

Умови Ягайла, подані полякам

Та розмова литовських послів сподобалася усім полякам, бо сподівалися вони мати спокій від них, але королівні була вона не дуже до смаку, бо ще за життя батька була вона заручена з австрійським князем Вільгельмом, тому думала про першого коханого. Крім того, вони домовилися про заклад у сумі 200 тисяч злотих, який повинна заплатити та сторона, яка розірве шлюб. Однак литовські посли сказали, що і той заклад Ягайло погодився заплатити. Тому коронні посли — краківські підчаші Влодко з Огродзенца і Крістін з Острова — з Ягайловими послами поїхали до Угорщини розповісти угорській королеві Єлизаветі про посольство великого литовського князя Ягайла. Королева радо прийняла їх і сказала, що вона погоджується з усім, що вирішать польські пани на користь Речі Посполитої.

Незабаром після того, як угорська королева Єлизавета з другою своєю донькою Марією, яка вийшла заміж за Сиґізмунда, їхала до свого другого королівства Хорватії, по дорозі напав на неї її підданий, хорватський бан Горуат Ян, який витяг її з карети, жорстоко вбив і втопив.

Бан — уряд у Хорватії, як у нас жмудський староста. Він мстився за смерть неаполітанського короля Карла, котрий був покликаний на Угорське королівство. Був убитий Блажегом Фаркашем за намовою тієї ж

Тоді негайно відправили послами до Литви краківських підчаших Влодка з Огродзенца, Крістіна з Острова, Пйотра Шафранця з Лючиці, Гінча з Рогова (або Рожкова), які повинні були привести Ягайла з обіцяними умовами та одружити з королівною Ядвігою.

А коли про цю справу дізнався австрійський князь Вільгельм, який знав, що королівна ставиться до нього прихильно і ласкаво й, правдоподібно, королівна сама покликала його, він приїхав до Кракова з бага-

тим почтом німців та з великими скарбами. Там він жив довгий час і, часто буваючи на замку, веселився з королівною. Потім краківський каштелян Добеслав з Курозваків заборонив йому ходити до замку, тож він мусив жити в місті. Але королівна ходила до нього зі своїми слугами й придворними дамами до костелу святого Франциска і там у їдальні для монахів благородно і чесно, весело проводила час з Вільгельмом та з іншими панами та паннами.

королеви Єлизавети

Кромер (кн. 14), Длуґош і Меховіта (кн. 4)

Коронні пани, побачивши, що Вільгельм був бажаним гостем для королівни та, крім того, щедрим, відвели його на замок та хотіли одружити з королівною, згідно з волею покійного її батька Людовика. Але коли вони дізналися, що з Литви їде Ягайло, наказали Вільгельмові покинути замок і зачинили за ним ворота й брами. А королівна, жаліючи Вільгельма, хотіла вийти до нього із замку й відвідати його, але коли побачила зачинені ворота, вирвала у сторожа сокиру й хотіла зламати замки, але коронний підскарбій Дмитро Горайський лагідно сказав їй, що її стан не дозволяє це роботи, і вона зупинилася.

Вільгельм мало не став польським королем

Австрійський [князь] Вільгельм вигнаний із замку

Ядвіга ламає замки на брамах

Також австрійський князь Вільгельм, побоюючись більшої неприємности, з малою дружиною таємно поїхав з Кракова до Австрії, не попрощавшись з поляками і не подякувавши їм за [виявлену] честь. А скарби, коштовності та інші дорогі речі він залишив у краківського підкоморія Гневоша, який потім за них купив собі багато маєтків, бо все це залишилося у нього. Однак усе, що легко дістається, довго не триває, бо, як пишуть Длуґош і Кромер, його нащадки швидко змарнували й розпорошили все.

Вільгельм виїхав з Кракова

Гневош збагатився

Замість того австрійського князя Вільгельма, який так наполегливо домагався одруження з королівною Ядвігою Людовиківною, руські та литовські літописці, всупереч істинній правді і [твердженням] усіх істориків, безпідставно називають якогось поморського князя Фрідріха, що *не відповідає дійсності.*

Помилка літописців

Розділ четвертий

Про прибуття Ягайла до Кракова і його коронацію на Польське королівство Року 1386

1386 року, коли з Кракова до Австрії від'їхав не корисний для поляків сват і гість, австрійський князь Вільгельм, до Кракова приїхав великий литовський, руський і жмудський князь Ягайло Ольґердович з краківським воєводою Спітком Мельштинським та з іншими коронними панами, які виїхали до нього у вівторок, 12 лютого. Разом з Ягайлом прибули його рідні й двоюрідні брати, князі, литовські, руські та жмудські вельможі з великим пишним почтом і довгим рядом возів, у яких привезли скарби й усі придворні речі Ягайла. Того ж дня, оточений братами князями в палаці на краківському замку, він привітав королівну Ядвігу, а наступного дня через Вітовта, Бориса й Свидригайла послав дуже великі й дорогі подарунки.

Ягайлів в'їзд до Кракова

Ягайло з братами охрещений

Потім у четвер, 12 лютого, у день святого Валентина Ягайла і його братів навчили обрядів і тайн святої християнської віри, і гнєзненський архиєпископ Бодзента й краківський єпископ Ян у краківському костелі охрестили його й дали ім'я Владислав. Там же разом з ним охрестили й інших братів-князів, коли вони визнали [закони] християнської віри та пообіцяли боронити її і чесно додержувати обрядів. При хрещенні їм дали нові імена. Керновський князь Вігунт був названий Олександром, Скіргайло й Коригело — Казимирами, Свидригайло — Болеславом, Вітовт — теж Олександром.

Разом з Ягайлом прийняли також християнську віру і всі литовські й жмудські пани, які були з ним, крім руських вельмож і братів та дядьків Ягайла, князів Ольґердовичів, котрі вже давно прийняли руську віру грецького обряду, як: луцький, волинський та володимирський князь Федір-Любарт Сангушко; сіверський князь Дмитро-Корибут, предок князів Збаразьких і Вишневецьких; київський князь Володимир Ольґердович, предок князів Слуцьких; Наримунт-Василь, пінський князь;

Семен-Лінгвін, мстиславський, новогродський і сіверський князь; Юрій Довгот та інші литовські князі.

Того ж дня після святого хрещення й прийняття святих тайн Ягайло у присутності згаданих братів-князів узяв святий шлюб з королівною Ядвігою.

Поздоровлення Ягайла

Тоді ж [Ягайло] приєднав до Польщі усе Велике князівство Литовське й Жмудське і Руський край, який здобув силою, підкріпивши грамотою і присягою. Крім того, князь Вітовт із заславським князем Михайлом і волинським князем Федором-Любартом пообіцяв королеві Ядвізі та коронним панам, що їхній брат Ягайло виконуватиме все те, що пообіцяв, що і скріпили своїми підписами.

Литва об'єднана з Польщею

Про те ширше читай у польському статуті

Опісля, четвертого дня [Ягайло] був помазаний на Польське королівство за всіма прийнятими церемоніями коронації і коронований новою короною, бо стару [корону] Людовик вивіз до Угорщини разом з іншими коронними клейнодами.

Ягайло коронований

Наступного дня на краківському ринку на троні [Ягайло] прийняв присягу від краків'ян та [представників] інших міст. Також литовські та руські князі, які у той час були у Кракові, присягли королю і королеві бути вірними Польській Короні зі своїми князівствами, що й підтвердили грамотами й печатками.

Спільна постанова про об'єднання Литовського князівства з Польською Короною і сьогодні зберігається в королівському скарбі на краківському замку з печатками литовських князів, які в той час були у Кракові, а саме: Дмитра-Корибута, новогродського князя у Сіверському краю, київського князя Володимира, предка князів Слуцьких Ольґердовичів, Скіргайла (троцького), Олександра-Вігунта (керновського), Федора-Любарта (луцького), Наримунта-Василя (пінського), Семена-Лінгвена (мстиславського), котрого Ягайло призначив на Великоновогродське князівство, Михайла Явнутовича Заславського і його синів Юрія й Андрія, заславських князів, Юрія Довгота й Олександра Вітовта та інших королівських братів.

Грамоти литовських князів за Ягайла

Потім кілька днів справляли весілля з танцями, гостиною, перегонами, змаганнями й іншими іграми. Кожен, хто що вмів, показував, щоб вшанувати славне весілля і нового короля.

Про загарбання Литви і Руси хрестоносцями і про спіймання Ягайлового брата Андрія та руйнування Мстислава, Вітебська й Орші смоленським князем Святославом

Як тільки Ягайло приїхав до Кракова з королевою Ядвігою, послав коронного підскарбія Дмитра Горайського до прусського маґістра Конрада Зольнера, запрошуючи його на своє хрещення й весілля. Але той через свою чванливу німецьку гордість погордував цим запрошенням на весілля короля і королеви й вторгся з військом, поділеним

Прусський маґістр не захотів приїхати на весілля. А Литву і Жмудію руйнує

на дві частини, до Литви й Жмудії, які в той час залишилися без своїх князів і панів (бо всі виїхали з Ягайлом до Кракова) та руйнував їх ушир і вздовж. Разом з маґістром з третім руським військом був брат Ягайла Андрій Ольґердович. Він же і намовив прусських і ліфляндських хрестоносців [до походу] на Литву, бажаючи разом з ними відібрати в Ягайла Велике князівство Литовське й панувати в ньому. А мав він під своєю владою усі руські князівства та прихильний йому народ, бо ще давно в дитинстві за життя батька Ольґерда він охрестився. І так, за намовою князя Андрія, прусський маґістр з двома арміями, з одного боку, ліфляндський маґістр — з другого від Двіни без опору спустошували Литовський край. Вони обложили замок Лукомль, де хоробро оборонялися русичі й литвини, що були на боці Ягайла. Прусський маґістр зі своїми німцями навальним штурмом з драбинами й вогнем довго здобував замок і взяв його силою. Тут біля мурів полягло багато німців, побитих камінням і колами.

Німці взяли силою замок Лукомль

Андрій узяв Полоцьк

На замку в Лукомлі залишився Андрій Ольґердович зі своїм лицарством. Потім йому піддалися жителі Полоцька із замком і містом та з усім Полоцьким князівством, бо до цього силою примусили їх прусський маґістр Конрад Зольнер та ліфляндський маґістр Генріх.

Отже, [князь Андрій] з допомогою хрестоносців завоював Полоцьк, Дріссу, Друю, Лукомль і чималу частину Руси.

Сьогодні в тому Лукомлі, звідки походить рід князів Лукомських, залишилося лише городище, яке я сам бачив 1573 року, а про те, що тут колись був великий і могутній замок, свідчать насипані широкі вали, горб.

Смоленський князь загарбує литовську Русь

Жорстоке мордування смоленським князем руси і литви

У той же час смоленський князь Святослав (або Свантослав), правдоподібно, у змові з князем Андрієм Ольґердовичем, вторгся з військом у другу частину Руського краю Ягайла до Вітебська й Орші, віддаленої на 20 миль від Вітебська. [Він] спустошив волості, двори, села, фільварки, наказав убивати й жорстоко знущатися з русичів, хоча вони були християнами, заганяв їх до будинків та безжалісно спалював. Інших наказував класти під підважені підвалини будинків і так, опускаючи будівлі, жорстоко душив й розчавлював їх та без усякого милосердя вигадував інші знущання з литвинів й русичів, які були віддані Литві, тож жорстокістю перевершив римського Нерона, перського Камбіза й Ірода.

Мстислав оточений

А коли Святослав не зміг здобути Вітебськ й Оршу, то вирушив з військом до Мстислава, який оточив з усіх боків, здобував його навальним штурмом, підкопуючи мури та розбиваючи їх таранами й обстрілюючи стіни, вежі та ворота.

Почувши про це, король Ягайло відправив з Кракова брата Скіргайла й Вітовта з литовськими панами на порятунок батьківщини. З ними також добровільно пішло багато поляків (як кажуть) на свою шкоду. І так Скіргайло з Вітовтом, зібравши жмудське й литовське військо, з поляками вирушив у середині посту на Русь, сподіваючись

наскочити на військо хрестоносців. Але прусський маґістр Зольнер і ліфляндський маґістр Генріх, почувши про наближення литовського і польського війська, поспішно повернулися до своїх земель. Тоді [литвини] обложили Лукомль, і коли здобули його, повбивали залогу князя Андрія, що складалася з німецького та прусського лицарства, а інших захопили [у неволю] або розігнали та обсадили Лукомль своєю залогою. Звідтіля вони вирушили [походом] на Мстислав проти жорстокого смоленського князя Святослава, котрий безперервними штурмами й таранами розвалив майже всі стіни мстиславського замку. Але коли він почув, що проти нього йдуть Скіргайло і Вітовт, відступив від замку й, відійшовши зі своїм смоленським військом у поле, з великою потугою ударив на литвинів. Однак Скіргайло й Вітовт з вірою у справедливість хоробро відбивалися. Там же і сам Святослав, керуючи битвою, впав з коня, пронизаний наскрізь списом одного литвина, діставши заплату за свою жорстокість. Його військо, побачивши, що не стало їхнього князя, почало втікати в поблизькі ліси, а литвини й поляки наздогнали його та відібрали в'язнів, полонених, здобич та весь ворожий табір. Там же, мужньо обороняючись, був поранений, захоплений у полон та привезений до Скіргайла син Святослава, Юрій. Але коли він заприсягнув королю Ягайлові, його братові Скіргайлу та всім нащадкам великих литовських князів зберігати послух, вірність, васальну залежність та підданство, Скіргайло відпровадив його до Смоленська та призначив смоленським князем на місце вбитого його батька Святослава.

Вітовт відібрав Лукомль

Битва смоленського князя з литвою

Смоленський [князь] Святослав убитий

Юрій Святославович спійманий

Потім Скіргайло й Вітовт вирушили до Полоцька й швидко здобули його та тих свавільних, що були причиною війни, які зрадили й перейшли від Ягайла до Андрія, покарали смертю та відібрали маєтки, а полоцький замок обсадили [залогою] литовського лицарства.

Полоцьк повернутий

І так вони заспокоїли і привели до послуху Ягайлові й Великому князівству Литовському всю Полоцьку, Лукомльську, Вітебську, Оршанську, Смоленську й Мстиславську Русь.

Вони також схопили Андрія, брата Ольґерда, Ягайла й Скіргайла, який накоїв усі ті чвари, та відіслали його до Польщі Ягайлові, де він за свій злочин просидів три роки у в'язниці під вартою у темній вежі хенцінського замку. Потім четвертого року на домагання інших братів його випустили на волю.

Князь Андрій спійманий та ув'язнений

Після цієї перемоги Скіргайло, Вітовт і Свидригайло розпустили своє литовське і жмудське військо, а самі теж спокійно роз'їхалися до своїх замків: Скіргайло — до Троків, Вітовт — до Гродна, а Свидригайло залишився у Полоцьку.

Про похід Ягайла на Велику Польщу

Встановивши порядок у Кракові, в Малій Польщі й у батьківській Литві, в середині посту король з королевою Ядвігою та з військом вирушив до Великої Польщі, щоб втихомирити розбрат, що виник через

Повернуті костельні маєтності

Часи, подібні до наших 1576 і 1577 року

Грабіж політовськи

старосту Домарата Першлінського й воєводу Вінцентія, який припинив після свого приїзду. Він повернув кому належало церковні маєтки, які забрали силою під час безкоролів'я, а Бартоша Козьмінського, який займався розбоєм і грабежем, вигнав з королівства та забрав його замок Одаленув. А коли він приїхав до Гнєзна й жив там кілька тижнів, за литовським звичаєм наказав грабувати селян духовних волостей, які не хотіли давати данину на постій [війська].

Прислів'я побожної королеви Ядвіги

А коли королева просила його, щоб він не вводив у Польщі того звичаю, Ягайло відповів: „Хай заберуть собі назад свою худобу!" На це королева відповіла: „Худобу ми можемо повернути, але за їхні сльози й плачі ніхто не може винагородити, ні повернути їх". Справді гідне пам'яти прислів'я побожної королеви.

Так тоді король вигідно й лагідно заспокоїв та присмирив усі розбрати й заворушення у Великій Польщі, витративши на це літо й осінь.

Розділ п’ятий

Про поширення Ягайлом християнської віри в Литві Року Господнього 1387

Польський король та великий литовський князь Владислав-Ягайло, не бажаючи, щоб його батьківщина Литва далі визнавала помилкову [язичницьку] віру, на початку зими 1387 року відправився до Литви з молодою королевою і взяв зі собою гнєзненського архиєпископа Бодзенту, краківського єпископа Яна й багато духовних осіб. З ним поїхали також [князь] Януш і мазовецький князь Семовит, князь Конрад Олесницький, познанський воєвода Бартош з Візенборга, Крістін Сондецький з Козіґлув, вісліцький каштелян Миколай Оссолінський, канцлер Закліка з Мендзиґожа, коронний підканцлер Миколай Московський, підкоморій Спітек з Тарнова й дуже багато інших князів і коронних панів.

Почет Ягайла з панами до Литви

У першу неділю посту у Вільні він скликав великий сейм, на який прибули литовські князі, королівські брати: Скіргайло (троцький), Вітовт (гродненський), Володимир (київський), Дмитро-Корибут (новогродський), багато панів, бояр, простого литовського й жмудського народу. Там вони радилися, як зміцнити [в Литві] християнську віру й викоренити непристойне ідолопоклонство. Там же у Вільні на з’їзді охрестився кожен, хто був язичником.

Ягайлові брати-князі — до Вільна

Литва охрещується

Потім король їздив по країні від повіту до повіту, наказував збирати простий народ на святе хрещення до великих міст, а для більшого заохочення закупив у Польщі дуже багато білого сукна й кожному дарував його відріз, яким покривали при хрещенні. І так з усіх боків ішли язичники на хрещення, почувши про королівську щедрість. Деякі йшли не так через хрещення, а для того, щоб дістати відріз сукна, бо рідко хто мав одяг [із тканини], крім сорочки — всі були одягнені у шкури звірів.

Литва до хрещення приваблена сукном

Для того, аби швидше відправити обряд хрещення, їх поділили на кілька груп, і кожній громаді давали окреме ім’я, скроплюючи їх

свяченою водою, бо якби довелося хрестити кожного зокрема, то дуже довго тривав би той обряд. Так, одній громаді [давали ім'я] Станул, [другій] — Лаврін, [третій] — Матуліс, [четвертій] — Щепуліс, [п'ятій] — Пйотруліс, [шостій] — Януліс і т. д. Жінкам теж наказували ставати [громадами]. Одній групі [давали ім'я] Катріна, другій — Ядзюла, третій — Анна [...] Таким чином у різних містах Литви в той час охрещено їх близько 30 тисяч, крім тих, що раніше охрестилися на сеймі у Вільні, у Кракові та, крім шляхти й бояр, котрим з поваги влаштовано окреме хрещення.

30 тисяч литовського посполітства охрещено

Сам король Ягайло приділив багато уваги наверненню язичників до Бога. Він не лише намовляв, просив і спонукав їх подарунками, але також постійно навчав простий народ, пояснював тайни і закони святої християнської віри, бо священики, не знаючи литовської мови, проповідували Боже слово по-польськи, а король слово у слово перекладав простому литовському народові їхню проповідь.

Однак з великими труднощами литвини відмовлялися від батьківського ідолопоклонства своїх предків. Хоча деякі з них і охрестилися, але таємно далі молилися своїм богам і приносили їм жертви.

Про литовські й жмудські обряди та про їхніх різноманітних ідолів я досить широко написав у Руській хроніці.

Король Ягайло наказав погасити у Вільні вогонь, який уважали священним; на тому місці, де сьогодні в замку стоїть костел святого Станіслава, розвалити язичницький храм, у якому стояв ідол Перкуна і його вівтар, зруйнувати вежу з брамою, з якої жреці й віщуни передбачали людям їхнє майбутнє, побити вужів і змій, яких уважали священними, вирубати святі ліси, в яких ставили свічки, де сьогодні стоять стайні й гарматний завод.

Литовських ідолів руйнують

Погани литвини дивувалися, що нічого злого не трапилося з поляками, які руйнували, рубали й нищили, бо вони сподівалися, що негайно після цього вони помруть. Але коли вони побачили, що з ними не трапилося нічого злого, з великим подивом казали, що коли б хтось із них те вчинив, то був би покараний богами, бо вони вірили в них.

Там один священик-чех, на ім'я Ієронім, людина побожна, коли сам добровільно сокирою зрубував великого ідола, названого Перкуном і виготовленого з сучкуватого дерева, випадково дуже сильно скалічив собі ногу. Побачивши це, литвини почали з плачем кричати, що його покарав за свою кривду їхній зневажений бог. Але священик Ієронім сказав, що рана не смертельна, а на славу Божу, щоб прославити Бога Ісуса Христа. Потім, приклякнувши, почав побожно просити Господа Бога, щоб він якимсь чудом був ласкавий пояснити й освятити своє святе ім'я цим поганам. Тоді він, витягши поранену ногу перед великим натовпом язичників, перехрестився знаком святого хреста, звертаючись до єдиного Господа Бога й Святої Трійці. І негайно загоїлася дуже велика рана і не видно було навіть найменшого рубця. Він встав здоровий і дорубав до кінця того ідола. Побачивши це, литвини

Випадок

Йоан 11

Господь Бог робить чуда, коли у цьому є потреба

Це також учинив в Александрії святий Марко. Про

дивувалися, як дивно загоїлася ця велика рана. Зрозумівши марність і нікчемність своїх богів, вони говорили, що сильніший і дивніший один християнський Бог, ніж їхніх тисяча, і радо приймали християнську віру.

це читай у Гобдія Вавилона про житіє того святого Марка

Потім король Ягайло заклав і збудував єпископський костел на нижньому віленському замку на тому місці, де раніше горів вічний священний вогонь, який посвятив гнезненський архиєпископ Бодзента на честь святого Станіслава та забезпечив його, єпископа, каноніків і вікаріїв щедрими доходами та майном. Першим віленським єпископом він призначив польського шляхтича Анджея Вашилона герба Яструби, ченця ордену францисканців, людину побожну, сповідника угорської королеви Єлизавети, раніше церетенського єпископа. Крім того, він заснував у Литві сім парохіяльних костелів та відповідно забезпечив їх: у Вілкомерії, у Місоголі, в Неменчині, в Медниках, у Креві, в Больцях і в Гайні. Королева Ядвіга з власного скарбу щедро обдарувала їх коштовностями, сріблом, хрестами та дорогими ризами.

Єпископський костел у Вільні на замку

Анджей Вашило — перший віленський єпископ

Перші парохії у Литві за Ягайла

Король Ягайло на верхньому віленському замку своїм коштом збудував костел святого Мартина, який теж забезпечив відповідними доходами. Сьогодні, як бачимо, він знищений і розвалений, тільки з боку Лисої гори залишилися рештки будівлі й розвалені льохи.

Про нього тепер так можемо сказати:

Там, де старшина-отці засідали радити раду,—
Кубляться змії тепер, птаство летке гомонить.
Повні шляхетних скульптур колись стояли чертоги;
Нині — в руїнах лежать, впали своїм тягарем.
Там, де стояли священні трофеї — затоптана пустка;
Скинених долу богів буйна покрила трава.
Скільки оздоб, мистецьких творінь, славетних надгробків,
Скільки ж то чесних мощей в спільну могилу лягло! І т. ін.

Також там на з'їзді у Вільні Ягайло з братами-князями дав привілей і виділив фонди для Віленського єпископства, в котрому була ухвала, що русичам грецького обряду не годиться одружуватися з католиками римської віри. Спершу русинка або русич повинні прийняти римський обряд. У тому ж привілеї зазначалося, що маєтки Віленського єпископства та всього духовенства навічно під присягою звільняються від усіляких податків, данин, підвод, військової повинности, варти, направи мостів і від усіх інших світських повинностей, у чому зобов'язує додержувати усіх своїх нащадків — великих литовських князів. І так починається той привілей, копію котрого я дістав у славної пам'яті слуцького князя Юрія Юрійовича Олельковича:

Ухвала про одруження русичів з католиками римської віри

„В ім'я Господа. Амінь. На вічну пам'ять справи, позаяк тоді ми обачно запобігаємо багатьом помилкам і сумнівам у [розподілі] благ і т. ін. Отож ми — Владислав, з Божої ласки король Польщі; великий

князь земель Краківської, Сандомирської, Серадзької, Ланцутської, Куявської та Литовської; пан і дідич Померанії та Руси. Оголошуємо змістом цього [привілею] і т. ін. Як ми [самі], облишивши язичницькі блуди завдяки прозорливій милості Святого Духа, побожно прийняли святу віру і відродилися у джерелі хрещення,— так і в наших землях Литви й Руси, воліючи цю ж католицьку віру поширити, ми, за згодою і волею наших найдорожчих братів-князів і всієї шляхти Литовської землі, урядили й постановили і т. ін., і т. ін. Але щоб сам єпископ у посілостях своєї церкви, а решта священиків — у своїх, мали повне і всебічне право; а всяку іншу владу, передовсім світську, нехай буде цілковито усунуто. Щоб усе викладене набуло чинности й довічної непорушности, ми наказали скріпити цю грамоту нашою печаткою. Діялося у Вільні, в п'ятницю після Задушного дня року Божого 1387 у присутності Скіргайла (троцького), Володимира (київського), Корибута (новогродського), Вітовта (гродненського литовського), Конрада (олесницького), мазовецьких князів Яна і Семовита, а також мужніх і т. ін.

Затвердивши Віленське єпископство, король Ягайло послав познанського єпископа до папи Урбана VI, повідомляючи, що він визнає синівський послух Божому костелові разом зі своєю батьківщиною — Великим князівством Литовським, яке прийняло християнську віру.

Потім Ягайло, відіславши королеву до Польщі, їздив по Литві з міста до міста, з волости до волости, де прищеплював святу християнську віру та знищував і викорінював язичницьке ідолопоклонство.

Ягайло — до Вітебська

Він їздив і на Русь до материнського Вітебського князівства й до Полоцька, де приборкав і заспокоїв нові заворушення руської шляхти і простого народу та покарав смертю тих, що були причиною повстань.

Скіргайло піднесений на Велике князівство Литовське

Звідтіля [Ягайло] повернувся до Вільна, де за одностайною згодою князів, бояр і литовських панів призначив свого рідного брата Скіргайла на своє місце у Вільні князем Великого князівства Литовського, Руського і Жмудського (залишаючи за собою над усім право зверхности) та передав йому меч, шапку й палицю за прийнятими звичаями призначення великих литовських князів.

Олександра Ольгердівна віддана заміж за мазовецького князя. Від неї пішла генеалогія австрійських князів та імператорів по кужелю

Там же у Вільні від віддав заміж свою молодшу сестру Олександру за мазовецького князя Семовита, справив багате весілля та відступив їй у придане Радомський край. Ця Олександра Ольґердівна, сестра Ягайла, жінка мазовецького князя Семовита, народила доньку Цимбарку, яку віддали заміж за австрійського архикнязя Ернеста. Та народила Фрідріха III, римського імператора. А австрійський архикнязь Фрідріх, Ольґердів правнук, з Елеонорою, донькою португальського короля, народили імператора Максиміліана; Максиміліан з Марією, донькою бургундського князя, единою спадкоємицею,— іспанського короля Філіппа (після котрої Бургундія перейшла до австрійського дому), а Філіпп — Карла V, імператора й іспанського короля, і Фердинанда II, римського імператора, угорського і чеського короля. Потім австрійський архикнязь Фердинанд від Ягайлової внучки Анни, угорського і

ческого короля Казимира Ягайловича, сина доньки Владислава, народив імператора Максиміліана, польського електа, котрий помер 1576 року з титулом обрання на Польське королівство, котре Стефан I, семигородський воєвода, щасливіше обраний щасливіше захопив. А Максиміліанів син Рудольф, угорський і чеський король, з Олександрою, згаданою Ягайловою сестрою по кужелю (як кажуть) від великого литовського князя Ольґерда і потім від Анни Владиславівни, від польського короля і литовського князя Казимира Ягайловича, що ведуть рід, як те ширше побачиш у нашій таблиці генеалогії литовських князів, обраний римським імператором 1577 року. І після тієї мазовецької княжної Олександри Ольґердівни, і після її доньки Цимбарки австрійські князі та імператори, що походять з того роду, хочуть домагатися і сьогодні спадкового права в Мазовецькому князівстві, котрого хотів зректися імператор Максиміліан II у поданій угоді, якщо б прийшов на Польське королівство, але те і без того відійшло в давнину.

Імператор Рудольф

Далеке право австрійського дому на Мазовію

А король Ягайло, справивши подружнє весілля сестрі Олександрі, від котрої розмножився той славний рід імператорів, і, впорядкувавши литовські справи, виїхав до Польщі через Волинь, де на Волинське староство призначив Кжеслава з Курозваків, сандомирського каштеляна, щоб приборкати литовських панів, які, обороняючи свої вольності, вимагали, аби король у Литовській державі не давав полякам верховних урядів.

Поляк Кжеслав — перший староста в Луцьку

Потім король Ягайло приїхав до Львова, де прийняв присягу від волоського господаря Петра за васальним звичаєм [у присутності] своєї ради і взяв під свою оборону, бо в той час Волощина по смерті Людовика в період міжкоролів'я відокремилася від Угорщини та приєдналася до Польщі.

Волохи — до поляків

А коли король приїхав до Кракова, дуже розлютився на королеву Ядвігу, підозрюючи її у подружній зраді, тож мало не дійшло до шкідливого розлучення. Але пани лагідними порадами зупинили його перед тим і наполегливо наполягали на тому, щоб король покарав того наклепника, що поширював ті мерзенні й сумнівні відомості, чого й домоглися. Бо король був змушений позбавити краківського підкоморія Гневоша герба Стжегонь, який посмів зганьбити перед королем святу королеву, твердячи, що вона під час його відсутности зустрічалася з австрійським князем Вільгельмом (котрий сватався до неї), який потаємно й непомітно приїхав до Кракова, коли король жив у Литві.

Гнів Ягайла на королеву Ядвігу

Тоді королева з допомогою доказів дворецького та свідчень своїх придворних дам довела королю свою невинність й очистила себе [від підозр]. А пан Гневош тому що не міг ні заперечити, ні довести свого повідомлення, за рішенням Вісліцького коронного сенату за той учинок мусив під лавою голосно лаяти як собака та підтвердити й признатися, що він брехав та нечесно лаяв на невинну свою володарку королеву. І так потім зміцніла подружня любов між королем і королевою.

Королева присягає

Гневош лає під лавою

Длуґош і Кромер (кн. 15 і т. д.). Покарання брехливого заздрісника в Польщі

Розділ шостий

Великий литовський, жмудський і руський князь Скіргайло Ольґердович

Скіргайло Ольґердович, призначений 1387 року у Вільні князем Великого князівства Литовського, Руського й Жмудського за добровільної згоди брата, короля Ягайла, був прихильніший до поширення руської віри грецького обряду, ніж до прищеплювання і зміцнення загальноприйнятої християнської віри римського костелу, бо сам замолоду виховувався серед русичів.

Нестатечність Скіргайла

На новій посаді Скіргайло, не дотримуючись достоїнства княжого стану, вдався до безперервних бенкетів і пияцтва, через що після від'їзду короля Ягайла до Польщі недовго панував спокій у Литві.

Вітовтові роздуми

Вітовт Кейстутович, будучи хоробрим і розумним мужем, претендував на [престіл] Великого князівства Литовського, вважаючи негідною і неслушною річчю підкорятися нікчемному й нерівному собі за хоробрістю Скіргайлові. Гнівався він також і на короля Ягайла, що той не взяв до уваги його заслуги й гідність і не додержав слова, коли обіцяв, що якщо сам стане польським королем, то йому відпустить Вільно і Велике князівство Литовське (коли він утік з Крева до хрестоносців). Вітовт також побоювався, щоб колись Скіргайло несподівано не вбив його, бо знав, що він був швидкий до сварки. До того ж, він був жорстокий, неврівноважений і нестатечний. Коли під час обіду він випив, то на кого мав зло тверезий, того п'яний убивав і, звичайно, кидався зі зброєю на того, з ким пиячив. Таким чином він повбивав багато своїх друзів, подібно, як Александр Великий у Персії.

Запальність п'яного Скіргайла

Про це читай у *Курція і Юстина та ін.*

Як тільки Скіргайло поїхав до Полоцька, Вітовт, муж хоробрий, сміливий і дотепний, зібрав гроднян і підляшців та несподівано вирушив під Вільно, бажаючи здобути віленські замки. Але поляки-слуги, котрі були на верхньому замку, й віленські міщани, вірні Скіргайлові, двічі відбили його від замків, тож він мусив відступити.

Віленці та поляки відбили Вітовта

Вітовт, побачивши, що не вдався йому його задум, повернувся до Гродна, за гроші найняв німецьких воїнів з Пруссії, а також зібрав

чимало присяглих бояр та обсадив сильною залогою лицарства обидва гродненські замки, а також удільні замки Берестя, Сураж, Кам'янець, а сам з жінкою, княжною Анною, та з усіма скарбами поїхав у Мазовію до свого шурина, мазовецького князя Януша. Але в Януша йому не сподобалося, і він переніcся до Полоцька до його брата Семовита, другого мазовецького князя, котрий був одружений з рідною сестрою Ягайла й Скіргайла Олександрою. Та Януш і Семовит приймали його нерадо й він з жінкою та своїми боярами поїхав до Пруссії, де в Мальборзі радо прийняв його маґістр Конрад Зольнер. Також кантори й усі хрестоносці охоче проявляли дружелюбність та підтримували його надію [посісти] Велике князівство Литовське. Все це вони робили зрадливо, бо через нього сподівалися захопити жмудські й литовські землі (як птахолов за тичками ловить птахів).

Вітовт обсадив свої замки

Вітовт удруге приїхав до Мазовії

Вітовт — з Мазовії до Пруссії

[Вітовт], проживаючи з жінкою довгий час у Пруссії, навчився домашнього господарства та трохи німецької мови, як пишуть Длуґош, Меховіта й Кромер (кн. 15). Потім, ведучи переговори з хрестоносцями, щоб допомогли йому оволодіти Великим князівством Литовським, законним спадкоємцем якого вважався, заставив їм за труд і воєнні витрати Жмудський край (вартістю 300 тисяч злотих або, як свідчать деякі литовські літописці, 300 тисяч литовських кіп).

Вітовт у Пруссії вчиться господарства

Вітовт заставив німцям Жмудський край

Отже, прусський маґістр Зольнер, з одного боку від Жмудії і від Німану, а ліфляндський — з другого боку від Двіни, з німецьким військом напали на Литовську державу й руйнували її, внаслідок чого Литва поділилася на дві частини. Одна частина шляхти й простого народу стала на боці Вітовта, а друга — підтримувала Скіргайла.

Хрестоносці руйнують Жмудію і Литву на боці Вітовта

Через те король Ягайло, побоюючись, щоб через недбальство й гультяйство Скіргайла Вітовт з німцями за підтримки русичів, які більше сприяли Вітовтові, не захопив з німцями Вільна, відправив до Литви коронного підканцлера Миколая Москоровського з великим почтом польських воїнів і піхотинців з військовим спорядженням та з рушницями, щоб стеріг й обороняв обидва віленські замки, і [наказав], аби Скіргайло віддав йому в оборону все Вільно та забезпечив добірним литовським військом оборону мурів.

Вільно обсаджене поляками проти Вітовта

Восени того ж року Вітовт знову прибув з прусським, німецьким та ліфляндським військом під Троки, які двічі даремно здобував штурмом.

Потім з боку Антоколії і Лисих гір Вітовт окопався під віленськими замками, які німці обстрілювали нововинайденими гарматами, [товкли] таранами та безперервно здобували навальними й завзятими штурмами. Але литвини й віленські міщани хоробро обороняли нижній замок, а поляки з Москоровським — верхній, тож Вітовт з німцями відступив, не здобувши Вільна.

Вітовт з прусськими німцями відступив від Вільна

Руські літописці свідчать, начебто Вітовт тоді здобув нижній замок, але це було згодом, під час його третього походу, як про це буде сказано далі, згідно з досвідченими істориками Длуґошем, Меховітою, Кромером та прусськими хроніками.

Згодом Вітовт, обтяжений здобиччю, повернувся з військом хрестоносців та литвинів до Пруссії і почав тривожитися, здогадуючись і маючи очевидні докази, що вірність прусських хрестоносців підозріла. Вони переслідували не його, а власні інтереси, завойовуючи Литву.

Хрестоносці хитро допомагали Вітовтові

Він таємно відправив до короля Ягайла вірного посланця, через котрого примирився з королем, бо Ягайлові також уже набридли напади Вітовта. Крім того, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 15) і Меховіта (кн. 4, розд. 39), він боявся, щоб литвини й русичі добровільно не піддалися Вітовтові. Через того таємного посланця король послав йому вірчі грамоти, в яких обіцяв Вітовтові передати всю владу у Великому князівстві Литовському та в столиці Вільні, тільки, щоб він якнайшвидше повертався з Пруссії і не завдавав шкоди своїй батьківщині і її загарбанням не годував і не збагачував німців.

Вітовт помирився з Ягайлом

Вітовт, діставши королівські листи, вірив його обіцянкам і, одночасно сумніваючись у підозрілій вірності хрестоносців, думав, як би втекти з Мальборга. Спочатку він відіслав свою жінку Анну зі скарбами до фільварків, які йому виділили хрестоносці, а сам начебто хотів вторгтися зі своїми людьми в Литву за здобиччю, як чинив це раніше, добре підготувавшись як на війну, зі своїм литовським козацтвом, яке прийшло з ним з Литви, він таємно взяв жінку зі скарбами з фільварку та вирушив до Жмудії. А щоб залишити хрестоносцям після себе добру пам'ять і повернутися до своїх з подарунками і гостинцями, він здобув три замки хрестоносців, що були на кордоні зі Жмудією: Юргембург, Мергенборг і Наванзе (або Негінгаус), до яких його добровільно впустили, як товариша й друга, бо всі думали, що він по-старому йде завойовувати Литву. Там він порубав хрестоносців з їхніми старостами та трупами позакидав рови, а замки пограбував і спалив та захопив у полон найдостойніших і найзнатніших хрестоносців і зі зброєю та здобиччю, які здобув у замках і околичних волостях, прибув до Литви та поселився у Гродні. [Потім] найдостойніших полонених хрестоносців, захоплених у полон у Юргембурзі, у Мергенборзі й Наванзе, на знак справжньої ворожости він відіслав королю Ягайлові до Польщі, одночасно вноминаючись здійснення обіцянки передання йому Вільна та Великого князівства Литовського.

I Царів (I Самуїл) 27 та II Царі (II Самуїл) 2

Вітовт, утікаючи, спалив три замки хрестоносців

Длугош і Меховіта (кн. 4, розд. 39, с. 272). Кромер (кн. 15), Ваповський і т. д.

Вітовт з Пруссії прийшов до Гродна

І коли він побачив зволікання короля у справі виконання обіцянки, то почав втрачати надію щодо її здійснення, тож, будучи людиною хитрою, зарозумілою й нетерплячою, задумав підступом здобути Вільно.

Юстин (кн. 43)

Отже (як король Комманій задумав здобути Массілію від греків, про підступи якого пише Юстин (кн. 43), Вітовт розпустив звістку про те, що свою сестру Рінгайлу віддає заміж за мазовецького князя Генріха і, начебто для більшої чести, задумав справити весілля у Вільні. Для того він підготував 300 возів і підвід, у які заховав 350 мужів озброєного добірного лицарства, яких зверху прикрив м'ясом зубрів, козуль, диких кабанів і оленів. Крім того, він непомітно відправив до Вільна багато

Вітовтова витівка щодо здобуття Вільна даремна, бо його батько Кейстут раніше тією ж витівкою здобув

своїх бояр, які, як гості, розмістилися по різних заїжджих дворах, чекаючи умовного знаку, згідно із задуманою змовою. З тими 300 возів він в'їхав до Вільна. І коли один із воїнів, як старший комірник, попросив, щоб їх впустили до замку здати дичину й інші речі, потрібні для весілля, тоді зрадили Вітовта його ж бояри. Тоді воїни Скіргайла й поляки, які охороняли верхній замок, а також віленські міщани, швидко зібралися та захопили ті вози, витягли з-під дичини озброєних воїнів та почали їх убивати й в'язати. А інші бояри Вітовта, побачивши, що викрили їхню витівку і важко було доказати, для чого їх послали, втекли з міста, хто куди міг. Також Вітовт, побачивши, що підвела його витівка, знову послав листи до прусського маґістра Конрада Валенрода, прохаючи примирення й прощення попередньої вини. Він обіцяв повернути всі заподіяні ним шкоди, щоб тільки [маґістр] узяв його під свою ласку й оборону.

Вільно у Ягайла

Так, примирившись з хрестоносцями, він обсадив Гродно та інші замки в Литві сильною залогою, а сам із жінкою, сестрою Рінгайлою, з донькою Анастасією (або Софією), з друзями, з великою частиною бояр, з ольшанським князем Яном Альгімунтовичем та з братом Тотивілом утретє поїхав до Пруссії, де жив два роки, безперервно нападаючи на Литву з допомогою прусських і ліфляндських хрестоносців.

Вітовт з друзями утретє поїхав до Пруссії

Також воїни й козацтво Вітовта, найняті за гроші в Литві й у Німеччині, яких він залишив для оборони у Гродні, Бересті й Кам'янці, часто нападали на навколишні волості Скіргайла й короля Ягайла, тож бідна Литва через упертість Вітовта з усіх боків терпіла знущання.

Вітовт руйнує Литву

Розділ сьомий

Про Ягайловий похід з Польщі до Литви проти Вітовта і його замків та про здобування Гродна Року 1390

Владислав Ягайло, зібравши з поляків військо, вирушив походом до Литви, щоб приборкати чвари між литовськими й руськими панами, переламати силу Вітовта та стримати напади прусських і ліфляндських хрестоносців, котрі для допомоги Вітовтові збирали нове військо з німецьких земель.

Спочатку король Ягайло прибув під замки, обсаджені залогою Вітовта, з яких його воїни часто чинили напади на Польщу, Мазовію і Литву. Десятого дня він силою здобув Берестя і призначив [старостою] у ньому поляка Гінчу Роговського з найманою залогою. Там же розпустив військо народного ополчення, яке не змогло перенести холоду й голоду (бо похід був у лютому) і з 900 своїх придворних кіннотників обложив Кам'янець (Підляський), який здобув з малими труднощами й віддав його вірному шляхтичеві й коронному зброяреві Зіндраму Машковському.

Ягайло взяв Берестя десятого дня

Кам'янець (Литовський) узятий і відданий Зіндрамові Машковському

Гродно оточене

Потім король Ягайло переправився через Німан і розташувався табором під Гродном, а що не зміг силою здобути замок, то вирішив виморити голодом німецьку й Вітовтову залогу.

Туди йому [Ягайлові] на допомогу з чималим військом мали прибути Скіргайло, київський князь Володимир, предок князів Слуцьких, а також Корибут-Дмитро, князь з Новогродка (Сіверського), предок князів Збаразьких і Вишневецьких, з кількома кінними загонами руських козаків. І так з тим військом король Ягайло з трьох боків облягав Гродно.

Вітовтова допомога гроднянам

А Вітовт, почувши про облогу своїх у Гродні, швидко зібрав чимале військо прусських хрестоносців та прибув на допомогу й відсіч гроднянам. Над Німаном напроти замку він розташувався табором і на висипаному із землі горбі почав будувати нову фортецю, але тим

найменше допоміг оточеним, бо королівські воїни на його очах уже здобули нижній замок. Через те Вітовт припинив будівництво нової фортеці й перетягнув через Німан товстий залізний ланцюг до верхнього гродненського замку та прив'язав його біля воріт. До ланцюга він поряд прив'язував човни й довбанки, споруджуючи міст, щоб можна було дати оточенцям допомогу й харчі та забрати поранених і хворих.

Вітовтова кмітливість

Цю затію Вітовта побачили королівські воїни й у верхів'ї Німану нарубали великих грубих соснових колод, які зв'язали у пліт і пустили вниз по течії. Розігнавшись бистрою течією річки, ті сосни сильно вдарили в той міст Вітовта, потопили човни й довбанки з людьми, розірвавши ланцюг. Тільки заледве один німець приплив до королівського берега, якого інші німці даремно взивали, щоб радше потонув у воді, ніж мав би живим здатися ворогові. Але він волів залишитися живим. Від того німця король дізнався про наміри та стан справ Вітовта.

Хитрість проти хитрости, яку також застосовували ґданськчани, коли розірвали міст королю Стефанові 1578 року під Латернією, пустивши барку з просмоленою запаленою сосною, а потім корабель з парусами, який, ідучи за вітром, перетяв міст з ланцюгом і з човнами

А Вітовт, засумнівавшись у можливості оборонити замок, наступної ночі повернувся до Пруссії.

І так гродненський замок після 50 днів облоги перейшов під владу короля. Але та облога Гродна не менше дошкуляла тим, що облягали його, тобто королівському війську й іншим литовським князям, як і оточенцям. З харчами було так важко, що воїни діставали по шматочку чорного хліба, в якому були змелені солома, полова й колосся, а коней годували листям з дерев та сніпками зі стріх селянських хат, замість вівсом і сіном, і то за 14 миль навкруги мусили їх шукати. Бо королівське і литовське військо зі Скіргайлом та Володимиром (київським), а також з іншими королівськими братами, з одного боку, а Вітовт з німцями — з другого, спалили й спустошили все навкруги.

Гродно взяте за 50 днів

Нужда і голод в Ягайловому війську

Так, король Ягайло, здобувши Гродно й зміцнивши оборону Литви проти Вітовта й хрестоносців, повернувся до Великої Польщі, де прийняв під свою оборону й у своє товариство щецінського князя Варцислава, який за законом васала склав присягу королю й королеві [виступати] проти прусських хрестоносців.

Щецінський князь став Ягайловим васалом

У той час, коли король Ягайло був зайнятий у Литві поблизу Гродна, його жінка, королева Ядвіга, зібрала в Польщі друге військо й вирушила походом на Русь, де від угорців і сілезців здобула ряд руських замків, котрі віддав покійний її батько Людовик, угорський і польський король, Ягайлів предок. Вона силою здобула Ярослав, Перемишль, Городок, Галич, Львів, Теребовлю, Жидачів й інші руські замки, звідкіля вигнала угорців і сілезців та з перемогою у руських краях привітала свого чоловіка, короля Ягайла, який повертався з Литви.

Велике щастя і перемога королеви Ядвіги Ягайлової на Підгір'ї. Длугош і Меховіта (кн.4, розд. 40), Кромер (кн. 15)

Про руйнування Литви Вітовтом і хрестоносцями, про спалення Троків і здобування Вільна та про смерть князів Наримунта, Коригела, Тотивіла і про приїзд Ягайла до Вільна

Того ж 1390 року, коли в полі вже доспівало збіжжя і наближалися жнива, син англійського короля Генріха Ланкастер зібрав велику кількість англійців, шотландців, французів, німців і прибув до Пруссії, щоб вести священну війну проти язичницької Литви. За ним з другим німецьким військом прибув гогенштайнський граф Альгард. Прусський маґістр Конрад Валенрод, котрому йшлося не так про віру, як про те, щоб заволодіти Великим князівством Литовським і Жмудією під покровом посадження Вітовта на престіл батьківської держави, теж зібрав військо прусських хрестоносців, покликавши на допомогу ліфляндського маґістра. Так тоді з трьома великими загонами війська вирушили з Вітовтом до Литви. Одне військо вів Вітовт, друге — сам прусський маґістр Конрад Валенрод, третє — ліфляндський маґістр з англійським королевичем Ланкастером і гогенштайнським графом Альгардом. Усі вони з'єдналися біля Ковна, де Вілія впадає у Німан. Звідтіля вирушили прямо під Троки, які частими штурмами здобули й спалили разом із замками.

Англійський королевич проти Литви

Хитрість прусського маґістра

Три великі війська — на Литву до Ковна

Троки зруйновані

Потім їхні табори рушили до Вільна. Там, над Вілією зустріли їх польські королівські війська із Скіргайлом, котрий також мав чимале литовське військо. Над річкою Вілією недалеко від Вільна, в тому полі, де сьогодні стоїть садиба Солтанів, котру в той час називали Сіскініями, з обох боків з великою завзятістю почався бій. Литвини й русичі перемагали хоробрістю, бо допомагали їм рідні стіни, а німці — зброєю та чисельністю. Бій тривав від ранку до півдня, тож поля над Вілією з обох боків були вкриті трупами й пораненими. Нарешті чисельна перевага німців й англійців перемогла королівських воїнів і литовське військо Скіргайла, а також руських князів, які допомагали Литві. Вони мусили відступати назад до Вільна. На полі бою з литовського боку полягло багато шляхетних мужів, а серед них смоленсьий князь Гліб Святославович, князь Семен Явнутович Заславський, князь Гліб Костянтинович Чарторийський, князь Іван Львович та ряд інших литовських панів знатного роду, з чого видно, що бій був нелегкий, коли полягло так багато знатних князів.

Битва Скіргайла і поляків з Вітовтом і німцями

Скіргайло з поляками переможений

Князі спіймані Вітовтом і хрестоносцями. Про це також читай у Длуґоша і Кромера (кн. 15), у Меховіти (кн. 4, розд. 40 і т. д.)

Сьогодні ще на тих полях знаходять стародавні рушниці, шпаги, шишаки, мечі, а також заіржавілі остроги. У Верках у єпископському дворі на стіні висить зброя, яку виорали селяни.

А князь Скіргайло з рештками війська, обороняючись, відступив до Старих Троків. Потім, зібравши більше народу, він нападав під Вільном на німецькі табори.

Зрадники запалили нижній замок

Коли німці з усіх боків обложили нижній віленський замок, названий Кривим, хтось із зрадників литвинів чи русичів підпалив двоє воріт

і вежі. З тієї пожежі втікав рідний брат короля князь Казимир-Коригело. Його схопили німці й коли привели його до Вітовта, він наказав відтяти йому голову та, настромивши на дрючок, носити її, хоча він доводився йому двоюрідним братом. 14 тисяч литвинів і русичів, зачинених у замку, загинуло від пожежі й ворожого меча.

Князя Коригела страчено

14 тисяч людей загинуло у нижньому замку

Верхній замок хоробро обороняли поляки зі своїм віленським старостою Миколаєм Москоровським, так що ні спалення нижнього замку, ні ворожі погрози, ні показ голови князя Коригела, ні люті штурми, ні безперервна стрілянина з гармат, яка зруйнувала більшу частину мурів, не привели до здачі [замку]. Боячись зради між своїми, вони вигнали із замку русичів та інших підозрілих людей та відбивали напади німців, які вдень і вночі штурмували [замок], а ті місця в мурах, що розвалилися від безперервної стрілянини, вони засипали землею, гноєм, [закладали] шкірами худоби, а також набитими вовною мішками, врешті власним тілом затикали діри, вибиті в мурах. Колами, дрючками вони спихали з мурів ворогів, які шалено штурмували й дерлися до замку, кидали в них камінням. І німці млинцем котилися вниз, наче м'ячі, ламали руки, ноги, інші, скрутивши в'язи, падали вниз мертві.

Поляки мужньо оборонили верхній віленський замок

Нарешті закривали прохід ворогам, які старалися прорватись [натиском] власних тіл

Пінський князь Наримунт, рідний брат Ягайла, з литвинами й русичами мужньо обороняв обидва замки, переходячи на порятунок з одного місця на друге. Його викликав на поєдинок хоробрий німецький лицар з боку Вітовта. На лужку вони мужньо зустрілися в бою, де Наримунт був скинутий з коня і захоплений у полон. Коли його привели до Вітовта, то він без жалю наказав за ноги повісити його на дереві на лузі між німецькими гарматами, а сам стріляв у нього з лука, поки той не помер.

Поєдинок князя Наримунта з німцем

Вітовт жорстоко розстріляв Наримунта

Королівський брат Скіргайло зі своїми литовськими та руськими воїнами частими нападами переслідував ворогів, завдаючи їм великих втрат.

Коли Вітовт з німцями впродовж трьох місяців даремно намагався здобути віленські замки, як пише Кромер, 1 жовтня почав відступати, не осягнувши поставленої мети. Меховіта вважає, що облога тривала від свята Івана Хрестителя до п'ятниці після святого Михайла. Відступаючи, вони грабували навколишні волості, містечка, двори, села, новозбудовані християнські костели, а бідних безборонних людей убивали, в'язали і брали у неволю та з награбованим майном гнали їх до Пруссії і Ліфляндії. Але, здобуваючи Вільно, хрестоносці втратили багато знатних і хоробрих людей, серед яких були гогенштайнський граф Альгард, князь Тотивіл Кейстутович, рідний Вітовтів брат, якого застрелили з верхнього замку, а Вітовт, щоб помститися за нього, наказав повісити на дереві за ноги рідного Ягайлового брата Наримунта, а сам стріляв у нього з лука, поки не вбив його та наказав відтяти голову князю Коригелу, другому братові короля Ягайла, про що я вже писав і що описують Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 79, с. 272) та Кромер (кн. 15 і т. д.).

Три місяці німці здобували Вільно

Гогенштайнський граф Альгард і князь Тотивіл убиті під Вільном

Вітовт руйнує Жмудію

Потім Вітовт з рагнетським комендатором та з істерборзьким старостою на доручення маґістра зруйнував жмудські землі, що межували з Пруссією, та з полоненими й здобиччю повернувся до Пруссії.

Бо вже думали піддатися Вітовтові

У листопаді року Божого 1390, як тільки військо хрестоносців з Вітовтом покинуло Литву, польський король Владислав Ягайло, бажаючи допомогти своїй втомленій батьківщині, з великим військом та достатком харчів прибув до Литви, яка через руйнування Вітовта в той час була дуже голодною, де непостійні сумнівні уми литвинів і русичів хиталися то в один, то у другий бік. Також жмудь він наділив своєю королівською щедрістю, даруючи білі шати, яких привіз багато з Польщі.

Ян Олесницький — другий віленський староста з Польщі

Через те, що коронний підканцлер Миколай Москоровський відмовився від Віленського староства, не бажаючи більше жити в ньому через пиху і жорстокість Скіргайла та часті напади сильних ворогів, [Ягайло] призначив на його місце старостою й оборонцем віленських замків Яна Олесницького.

Щоб позбутися Скіргайла з Вільна, [Ягайло] віддав йому Київське князівство, несправедливо відібравши його в рідного брата Володимира, предка князів Слуцьких.

Частина Підляшшя, більша від Литви, відірвана до Мазовії

Він віддав також старшому мазовецькому князю Янушеві Дорогичинський край з Дорогичином, Мельником і Бельськом з правом спадковости за тієї умови, щоб він давав королю данину, як це звикли робити інші литовські князі.

Потім узимку король від'їхав до Польщі, звідки на допомогу Олесницькому прислав до Вільна кілька рот воїнів, харчі та зброю.

Розділ восьмий

Про третю облогу Вільна Вітовтом і хрестоносцями та про руйнування Литви Року 1391

А на початку літа наступного 1391 року, коли вже доспівали жнива і коням та війську легше було з харчами, Вітовт з прусським маґістром Конрадом Валенродом, з німецьким, англійським і французьким військами сушею і Німаном у човнах потягнувся до Литви, і, маючи надію здобути віленські замки від тих, які ненавиділи Скіргайла, намовив маґістра втретє здобувати Вільно.

Олесницький на прогулянці під Вільном розгромив німців

Віленський староста поляк Ян Олесницький, почувши, що німці наближаються до Вільна, спалив віленське місто, щоб не було готовим прихистком неприятелям, а людям наказав знести до нижнього замку все майно і з достатком харчів. Навкруги замків він спорудив козли і плоти зі сирої соснини і дубини так, щоб неприятель не міг мати доступу з жодного боку.

А коли вже німці увійшли на попелище Віленського міста всіма силами і стали табором на піску між міською огорожею і костелом Діви Марії, де сьогодні монастир ченців-францисканців, Олесницький негайно на замку вишикував добірне польське і литовське лицарство і, влаштувавши потайну вилазку, несподівано з величезним криком ударив на німецьке військо, яке, стривожене від несподіванки, посік, поранив, побив та здобув кілька достойних язиків, потім з королівською хоругвою повернувся до замку, не втративши жодного [воїна].

Хрестоносці і Вітовт, побачивши ту сміливість королівських польських і литовських воїнів та віленських міщан, одразу засумнівались у надії, що піддадуться віленські замки, бо вже король вигнав з Вільна Скіргайла, котрого ненавиділи віленці, а нова оборона, порядно зміцнена Олесницьким, при котрому литва і русичі, маючи доброго вождя, вперто боронилися з бійниць і вилазками. Тому німці з Вітовтом швидко відступили після кількох днів облоги, втративши під замком два штурми кнехтів, крім тих, котрих Олесницький побив вилазкою під монастирем францисканців.

Вчетверте Вітовт відбитий від Вільна

Вітовт з прусським маґістром Конрадом Валенродом та німецьким і англійським військами відступив від Вільна, не бажаючи, щоб той похід був даремним, до кінця завоював навколишні волості та спалив замок Новогродок над річкою Вілією, новозбудований Скіргайлом, а також Вілкомерію із замком над Святою рікою (котрого сьогодні тільки горб видно), а королівських і Скіргайлових воїнів, котрих знайшли в замках, посікли і побили, помстившись їм за свої втрати під Вільном.

Новогродок над Вілією і Вілкомерія спалені

Також Скіргайло, притягнувшись з Руси з кількома загонами русичів і з литвою, зібраними нашвидкуруч, дав їм бій, але, переможений німецькою зброєю і чисельністю, ледве втік з погрому до Троків, а німці з Вітовтом, отримавши малий зиск, бо в пустих волостях не було що брати, повернулися до Пруссії.

Скіргайлова битва з Вітовтом і німцями

Потім того ж літа, вивідавши, що у Жмудії ще не завойовані дві волості, відправилися хрестоносці з Вітовтом, навпіл поділивши військо, і так одні збурили, загарбали і спалили Медники (або Ворне), де сьогодні єпископська кафедра, другі — Вельжани з навколишніми волостями.

Медники і Вельжани завойовані

Потім, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 40, с. 273), Кромер (кн. 15) і прусські хроніки, взимку того ж 1391 року Вітовт з хрестоносцями притяглися з великим німецьким, французьким й англійським військами під Ковно, на котрому були королівські воїни, і, оточивши ковенський замок зі всіх боків, здобували його стрільбою, підкопом та безперервними штурмами, приставляючи драбини до мурів та амбразур. Але коли литва і піші поляки мужньо боронилися із замку та відбили кілька німецьких штурмів, більше не штурмували, зазнавши великих втрат у лицарстві вбитими.

Ковно сильно оточене

Німці і Вітовт відбиті від Ковна

Однак, аби даремно не відступати, вирішили з Вітовтом побудувати навколо Ковна нові замки. І так, у милі від Ковна над Німаном збудували замок з дерева, котрий назвали Нойвердер, тобто Новий острів, другий — Ріттервердер, тобто Острів воїнів або лицарів; також недалеко від Ковна швидко спорудили з вежами третій [замок] Метенбург, тобто Гора (або Замок мети і кордонів), з вапна, цеглі і каменя та з дерева.

Німці спорудили три замки навколо Ковна

Німці оселилися у двох замках: у Ріттервердері та Нойвердері і забезпечили їх зброєю та харчами, а Метенбург віддали Вітовтові і його лицарству. Отже, з тих трьох замків безперервними вилазками вони наїжджали, руйнували і плюндрували навколишні країни.

Бідна завойована Литва

Віленський староста Ян Олесницький, бажаючи запобігти тим ґвалтовним і шкідливим набігам, відправив рідного королівського брата Олександра-Вігунта, кревського і керновського князя, з кількома загонами литовських вершників та з трьома ротами піших поляків здобувати ті новозбудовані німцями замки. І спершу [Олександр] оточив Ріттервердер, котрий мужньо здобував безперервним штурмом, однак швидко відступив від облоги, хоча вже близько було до того, щоб узяв замок, як потім дізнались про це. Так тоді німці і Вітовт

Олександр-Вігунт даремно здобуває Ріттервердер

з тих замків не переставали завойовувати бідну і звідусіль вимучену Литву.

Про примирення Ягайла з Вітовтом, про смерть князя Вігунта та одруження Вітовтової сестри і доньки

Набридла вже польському королю Ягайлові війна з Вітовтом через труднощі коронних справ і великих витрат, котрі мав на утримання воїнів, обороняючи батьківську Литву, і не лише урядових, але і на саму литовську шляхту з посспільством через нестачу харчів унаслідок постійного ворожого руйнування. [Король] мусив допомагати збіжжям, яриною, майном, аби з відчаю не піддалися неприятелям, і не допустити до загарбання Литовського князівства. Тому Ягайло відправив до Вітовта ленчицького і плоцького єпископа Генріха, призначеного єпископом Плоцької єпархії, сина померлого Семовита, мазовецького князя, аби потайки вів переговори з Вітовтом.

Великі витрати Ягайла на утримання Литви

Ленчицький парох, мазовецький князь Генріх — послом до Вітовта

У той час теж помер від даної йому отрути кревський князь Вігунт-Олександр, Ягайлів брат, котрого король щиро любив за розум, мужність і ввічливі звичаї та в Польщі дав йому у володіння замки Іновроцлав і Бидгощ, крім кревського і керновського уділу в Литві. А взяв він у подружжя доньку князя Владислава Опольського, але не залишив жодних нащадків. Винуватцем його отруєння був підозрюваний Вітовт, бо мали між собою спільну неприязнь. А коли помер, легшою стала угода Ягайла з Вітовтом, коли ж король обіцяв йому віддати Велике князівство Литовське, поминувши двох інших рідних братів, Скіргайла і Свидригайла, задовольнивши їх іншими уділами, котрих бачив лише здатних до пияцтва і полювання.

На основі тих умов, призначених плоцьким єпископом, Генріх примирив Вітовта з Ягайлом, а сам, уже маючи два підтвердження на єпископство від папи Боніфація IX, погордивши Вітовтовою сестрою, як пише Меховіта, взяв за дружину Рінгалу, і там у Маремборзі Вітовт і маґістр Валенрод справили йому весілля. Але, приїхавши до Плоцька, коли захотів з братами-князями ділитися батьківщиною, помер від отрути за зламання присяги капланського шлюбу. Похований у Плоцьку серед мазовецьких князів.

Ту Рінгалу Кромер називає Вітовтовою донькою, але має бути сестра. Мазовецький князь Генріх, будучи парохом і субдияконом, одружився

А Вітовт перед тим з Ґданська послав свою доньку Софію у подружжя великому московському князеві Василію Дмитровичу, котру князь Ян Ольгімунтович Гольшанський з московськими послами допровадив через море на кораблях до ліфляндського і московського порту Нарви, а звідтіля через Псков і Великий Новгород вона приїхала аж до Москви, де митрополит Киприян (або Куприян) повінчав Софію Вітовтівну з великим московським князем. А весілля зі щедрими тріумфами тривало чотири тижні.

Софія (або Анастасія) Вітовтівна прибула до Москви з Пруссії

Також Вітовт, згідно зі своїм задумом, встановивши угоду з польським королем Ягайлом, міркував, як би вислизнути від німців.

Розділ дев'ятий

Як Вітовт, примирившись з Ягайлом, від'їхав від хрестоносців і спалив три їхні замки та розбив німців

Про що пишуть Длуґош, прусські хроніки і Меховіта (кн. 4, розд. 40, с. 273), Ваповський і Кромер (кн. 15) і т. д.

За третім від'їздом з Литви до Пруссії Вітовт жив у прусських хрестоносців два роки. А, завоювавши з ними майже до ґрунту бідне Литовське та Жмудське князівство, довго даремно надіявся з допомогою хрестоносців захопити Велике князівство Литовське.

Як тільки через свого шурина, плоцького єпископа Генріха примирився з королем Ягайлом і вирішив з ним, згідно із задумом, свої справи, хитрим підступом і непомітно спершу відіслав з Пруссії жінку зі скарбами і домашніми пожитками до Жмудії в певне місце. А сам, змовившись з приятелями і своїми литовськими боярами і звірившись їм, що має їхати до Литви на Велике князівство, поїхав з Маремборга до Ріттервердера, свого замку під Ковном. Там він німецьких купців, хрестоносців, рейтарів, котрі з ним разом жили в замку Ріттервердері, побив, посік і наказав кинути в Німан, а інших, знатніших, пов'язавши, від'їхав до Вільна, запаливши замок Ріттервердер. Побачивши це, інші хрестоносці і німецькі воїни, котрі були в замках Метенбург і Нойвердер, вдалися до погоні за Вітовтом, як за своїм зрадником (шельмою його називали). А коли його гнали далі в Литву, до Вільна, Вітовт залишив у певному місці під сторожею перших німецьких в'язнів, спійманих у Ріттервердері, а сам зі своїми засів у потаємному місці на німців-утікачів, яких, вимучених гонінням, коли прийшли в засідку, легко до одного побив, посік, а інших пов'язав та відіслав до Литви.

Вітовт утретє втік від хрестоносців

Потім, зрозумівши з кількости побитих і спійманих, що небагато німців залишилося у Метенбурзі і Нойвердері, повернувся здобувати ті замки, котрі, загарбавши силою, спалив, а решту німців побив, інших пов'язав.

Вітовт, утікаючи, спалив три замки хрестоносців

Отже, спаливши і знищивши ті три для Литви дуже шкідливі німецькі замки біля Ковна, повернувся до перших в'язнів, котрих довгим рядом зв'язаних проводив зі зброєю, з військовим спорядженням та з великою здобиччю, забраною у хрестоносців, щасливо приїхав до Вільна на велику радість усієї Литви, що довго прагнула бажаного миру. Там Ягайловий намісник, віленський староста Ян Олесницький увічливо прийняв [Вітовта], як йому листами наказав король Ягайло, також віддав йому обидва замки, як спадкоємцю, зі зброєю та усіляким спорядженням і все, що належало до скарбниці великих литовських князів.

Вітовт приїхав до Вільна від хрестоносців

А король Ягайло, почувши про Вітовтовий приїзд з Пруссії до Вільна, з великою радістю якнайшвидше наприкінці липня 1392 року відправився до Литви, взявши зі собою королеву Ядвігу. Також Вітовт поблизу Острова приймав короля зі своїм двором і жінкою, княгинею Анною. Там король Ягайло ласкаво і поштиво обдарував Вітовта та примирив його з двоюрідним братом Скіргайлом. Ще сьогодні на краківському замку є Вітовтові грамоти, у котрих він визнає, що примирився і поділився з двоюрідним братом Скіргайлом, а також зверхність Великого князівства Литовського і виступатиме з ним проти кожного неприятеля, крім польського короля. І що сам Вітовт своїм коштом мав діставати Київське князівство від Ягайлового і Скіргайлового брата Володимира, предка князів Слуцьких, і віддати його Скіргайлові та його нащадкам. Там також король Ягайло записав, щоб нікому не віддавати без Вітовтової волі Вільна, Вітебська, Мереча (в котрому був у той час замок, на що вказує сьогодні пагорб над Німаном), без Вітовтової волі не віддавати Гартени (або Гродно), а Скіргайлові додати до Київського князівства і до Троків Кременець і Стоско, тому що він відступив Вітовтові своє батьківське Вільно і все Велике князівство Литовське, поступаючись цим королівській ласці і спільній згоді. Про це свідчать Длуґош, Меховіта, Кромер і давні грамоти в королівській скарбниці.

Ягайлова і Скіргайлова угода з Вітовтом

Кременець і Стоско — до Києва Скіргайлові

Постановивши цю угоду, Ягайло забрав Віленське староство в Яна Олесницького і призначив Вітовта на Велике князівство Литовське, Жмудське і Руське, взявши в нього присягу про те, що мав зберігати вірність Польському королівству, не покидати Польщі в щасливих і нещасливих днях і не зраджувати. Те саме Вітовтова жінка Анна від себе обіцяла, заручилась та підтвердила грамотами з печатками, як пишуть Длуґош і Кромер.

Книга чотирнадцята

Розділ перший

Литовський, жмудський і руський князь Вітовт-Олександр Кейстутович Року 1392

Польський король Владислав Ягайло, уклавши шляхетну угоду зі своїм двоюрідним братом Вітовтом, віддав йому все управління і владу у Великому князівстві Литовському, Руському й Жмудському та підпорядкував під його владу своїх рідних братів, [князя] Володимира (київського), Дмитра-Корибута (сіверського), Свидригайла (полоцького і вітебського), а також Скіргайла, усунутого з престолу Великого князівства Литовського, що тривало недовго через їхнє скривдження. [Ягайло] віддав йому також Вільно зі всіма маєтностями, Троки, Крево, Кернов, Гродно, Сураж, Кам'янець (Підляський), Берестя, Луцьк, Володимир зі всією Волинню й усі інші литовські, руські, жмудські й підляські замки, крім інших певних уділів князів, своїх рідних братів.

Посадження Вітовта на Велике князівство

Потім Вітовт у присутності короля Ягайла, королеви Ядвіги, Скіргайла, великої кількости панів, лицарства та литовських, жмудських і руських бояр був велично введений на престіл Великого князівства Литовського в костелі святого Станіслава на віленському замку, згідно з християнськими церемоніями. Зберігаючи давні звичаї посадження на престіл великих князів, [Вітовтові] наділи княжу шапку, одягли в належні шати. Там же, згідно з звичаєм, великий литовський маршалок вручив йому меч, булаву і печатку. Також Анна була з ним посаджена на княжий престіл відповідно до тогочасних церемоній. Потім король і литовські пани справили торжество, розваги, веселі ігри, всі радо вітали мир, якого сподівалися при Вітовтові.

Але надія їх підвела. Бо, як тільки король Ягайло з королевою від'їхав до Польщі, брати Ягайла Скіргайло й Свидригайло розпочали нові чвари й внутрішні війни через те, що він передав зверхню владу над ними двоюрідному братові Вітовту.

Скіргайло, який був відважніший і запальної вдачі, до того ж мав великі скарби та прихильність усієї Руси, зібрав військо проти Вітовта, бажаючи вибити його з Вільна й вигнати з Великого князівства Литовського, до влади якого почувався гіднішим.

Скіргайло збирає військо проти Вітовта

А Болеслав (або Свидригайло), полоцький і вітебський князь, Скіргайловий брат, не був такий відважний, ані хоробрий, до того ж не мав великого скарбу й прихильности своїх [людей], тому втік до Пруссії, до нового маґістра прусських хрестоносців Конрада Юнґінґена, якого обрали після смерти Валенрода. А той Валенрод, як свідчать прусські хроніки, хоча сам був ченцем і священиком, був лютий і жорстокий, переслідуючи всіх, і, вмираючи, нікого не допустив до себе.

Свидригайло поїхав до Пруссії

Валенрод — нестерпний маґістр

Прусські хрестоносці тоді радо прийняли Свидригайла, бо були в непримиренній ворожнечі й гніві з Вітовтом за те, що він за їхнє добродійство тричі зрадив їх, спалив три їхні замки та повбивав багато знатних хрестоносців. Зібравши військо, вони зі Свидригайлом вторглися у Литву, де вогнем і мечем завоювали дуже багато волостей, силою здобули батьківські Вітовтові замки Сураж, Гродно і Страмело, захопили в неволю 3 тисячі людей і з великою здобиччю повернулися до Пруссії.

Хрестоносці із Свидригайлом руйнують Литву

Почувши ці сумні новини, король Ягайло з королевою Ядвігою негайно 1393 року з Польщі приїхав до Литви. Викликавши брата Скіргайла з Руси, він впросив його, щоб той примирився з Вітовтом, і так удруге повернув обох до спільної братньої любови. А щоб присмирити запальну Скіргайлову вдачу, як пишуть Длуґош і Меховіта, з дозволу Вітовта до Київського князівства додав йому замок Стародуб (Сіверський), Кременець (Волинський), Старі Троки й їхні повіти з волостями, а якщо б надалі виникли між ними непорозуміння, то Вітовт і Скіргайло погодилися, що вирішувати повинна королева Ядвіга без будь-якого заперечення.

Свидригайлові до Києва додано Стародуб і т. д.

Литовські літописці не згадують про те, що між Вітовтом і Скіргайлом були чвари, але свідчать, що Корибут за непокірність був переможений і захоплений у [неволю].

Вони твердять, що тоді 1393 року після першого розбрату Вітовта зі Скіргайлом король Ягайло й королева Ядвіга помирили та побратали їх й уклали угоду про союз проти всякого ворога, крім польського короля.

Незабаром після цього випущено з ув'язнення рідного брата Ягайла Андрія Ольґердовича, який з прусськими й ліфляндськими хрестоносцями захопив Лукомль і Полоцьк та завоював Литву. Його звільнили з в'язниці у вежі хенцінського замку, де він просидів три роки, на прохання Вітовта та інших братів-князів, коли вони заручилися за нього королю, що він не буде мститися королю за ув'язнення і покарання. Потім з ласки на утримання дали уділ у Литві.

У той же час Федір (або Любарт) Сангушко Ольґердович, володимирський князь, дістав від брата-короля в оренду Сіверську державу, обіцяючи польському королю Ягайлові бути вірним і підкорятись його владі, що він підтвердив грамотами з печатками інших братів-князів.

Федір Сангушко

Отже, король Ягайло, примиривши Вітовта зі Скіргайлом та погодивши інших братів-князів, з королевою повернувся до Польщі.

Про завоювання Литви та здобування Вільна Свидригайлом і хрестоносцями Року 1394

Незабаром після від'їзду короля Ягайла до Польщі полоцький і вітебський князь Свидригайло, який був біженцем у Пруссії, вдруге спонукав прусських хрестоносців [виступити] проти Вітовта. Отож 1394 року прусський маґістр Конрад Юнґінґен, зібравши велике військо з німецьких земель, з Пруссії та, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 40), мав дуже багато добровольців французів, англійців та інших іноземців і вирушив човнами Німаном та сушею на Литву, де вогнем і мечем завоював усі волості, а також здобув кілька фортець у Жмудії і Литві.

Свидригайло з хрестоносцями два місяці здобуває Вільно

Потім Свидригайло, будучи командувачем усього німецького й французького війська, з маґістром Конрадом Юнґінґеном рушив під Вільно, яке здобував два місяці, безперервно штурмуючи та обстрілюючи обидва замки. А коли не зміг [здобути] їх силою, тоді Свидригайло вдався до зради й підкупив руських ченців, які були в замку, щоб вони у визначений час підпалили обидва замки. Так Свидригайло й хрестоносці сподівалися здобути перемогу. Однак надія їх підвела, бо один чернець, який був чесніший, розповів про цю зраду старшому замковому начальству. І так інших ченців покарано як зрадників. Хрестоносці й прусський маґістр зі Свидригайлом, не досягши того, що задумали, мусили відступити.

Руські ченці-зрадники покарані

Вітовт з боків шматував німців

Вітовт, хоча й мав чимале військо, зібране в Литві, Русі й у Польщі, не наважився вступити у відкритий вирішальний бій з хрестоносцями, котрі силою та чисельністю переважали його. Він лише безперервно нападав на їхнє військо, шарпав, тривожив, громив їхні пікети, рейди, у вигідних місцях влаштовував засідки, де побив їх дуже багато й захопив у полон. Інколи він теж робив набіги на прусські землі, завойовуючи та грабуючи їхні багаті фільварки так, що не меншої шкоди у війську та у своїх землях зазнали хрестоносці, ніж учинили в Литві.

Взимку того ж року великий прусський маршал Вернер Тетінгер знову завоював Литву й повернувся зі здобиччю та невільниками. Після цього самбійський війт Ульріх Юнґінґен, рідний брат прусського маґістра (котрий пізніше, будучи маґістром, був розгромлений і вбитий Ягайлом), спустошив з великим військом Жмудський край біля Медників і Россен.

Хрестоносці завойовують Жмудію

Вітовт зруйнував Істерборг

Щоб помститися за завоювання свого краю, Вітовт з литовським військом вторгся у Пруссію, де біля Істерборга вогнем і мечем спустошив багаті волості й фільварки хрестоносців і без опору з великою здобиччю повернувся до Литви.

Хрестоносці завойовують Підляшшя

А комендатор з Балги Конрад Коборг з німецьким військом напав на литовське Підляшшя, завоював Дорогичинський край та зі здобиччю і невільниками повернувся до Пруссії.

Розділ другий

Про Вітовтову битву з Корибутом і забрання Києва від Володимира, предка князів Слуцьких, через несправедливі сварки та про Скіргайлову смерть і захоплення Коріятовича на Поділлі та загарбання Вітовтом подільських замків

Вітовт, осівши на княжому престолі держави, наскрізь спустошеної і завойованої частими війнами й безперервними тривогами й тяганиною, із зубожілою скарбницею, задумався на тим, як повернути Великому князівству Литовському колишню славу й могутність, як поповнити прибутками спустошену скарбницю та повернути столичні пошматовані у війнах і тривогах маєтки, що відійшли від княжого престолу (як це діється у нас і тепер).

Жадібність — порядне господарство, *нужда* — дотепний задум

Вітовт знайшов причину на двоюрідних братів

А коли *вигадлива нужда* навчила його порядного господарювання, він насамперед подумав про те, де що можна взяти і тому знайшов причину на князя Дмитра-Корибута Ольґердовича, рідного брата короля Ягайла і свого двоюрідного брата, предка князів Збаразьких і Вишневецьких, котрий у той час мав уділ у Новогродку (Сіверському), щоб він платив йому данину та склав присягу на вірність і підданство як великому литовському князю, як віддавна Сіверське князівство сплачувало данину у скарбницю Великого князівства. Таке ж посольство він відправив до Володимира Ольґердовича, другого рідного брата короля Ягайла, київського князя, предка князів Слуцьких, та до Федора Коріятовича, котрий тоді тримав Поділля, щоб вони склали йому присягу на вірність і підданство.

Сіверський князь Дмитро-Корибут, будучи Ольґердовим сином і рідним братом короля, вважав, що він має більше право на [престіл] Великого князівства, ніж Вітовт, і не захотів стати васалом і складати присягу, а, навпаки, заявив, що він має більше право на Вільно.

Вітовт, ображений його гордою і сміливою відмовою, хотів привести його до послуху й вирушив у похід з литовським і жмудським військом до Сіверського краю.

Почувши це, Корибут Ольґердович не захотів чекати ворога на своїй землі й, зібравши на Русі військо та діставши допомогу від тверського князя, вирушив до Литви проти Вітовта. І коли обидві армії зустрілися біля Недокудова, на розлогих полях почався завзятий бій, у якому Корибут зі своїми русичами перемагав сміливістю, а Вітовт з литвинами й жмудами — і відвагою, і чисельністю. Нарешті, після кількагодинного бою, який тривав з перемінним успіхом з обох боків, Корибутові загони почали тривожитися, змішуватися і відступати з поля бою, а Вітовт з литвинами сміливістю натискав на змішані загони і розгромив їх. Побачивши це, Корибут пришпорив коня острогами, бажаючи заховатися до другого щасливішого разу. Отже, з малою дружиною він утік з поля бою до Новогродка (Сіверського), головного замку свого уділу, на якому зачинився з жінкою та дітьми, добре забезпечивши палісад та вежі лицарством і зброєю.

Корибутова битва з Вітовтом

Утікач воюватиме знову

Корибут утік з програної битви

А Вітовт, торжествуючи перемогу, трохи перепочив, поки його воїни й лицарі забирали здобич у покійників та своїх поховали, й рушив за ним [Корибутом] до Новогродка (Сіверського). Оточивши його з усіх боків, безперервно штурмував вежі і палісади, підкопував стіни та підкладав вогонь, аж поки замок не взяв силою та полонив Корибута з жінкою та з дітьми. Захопивши скарби, коштовності і його речі, обсадив замок своїми людьми та в Сіверському краю призначив своїх старост і намісників. Самого Корибута з жінкою, донькою рязанського князя, [Вітовт] відправив до в'язниці у Вільні, де він довго просидів під сторожею у верхньому віленському замку. Потім рязанський князь Олександр (або Гольга), тесть Корибута, випросив його звільнення у короля Ягайла й у Вітовта, обіцяючи їм від його імені мир і те, що він не буде мстити за заподіяну кривду. Ще сьогодні на краківському замку зберігаються грамоти цього рязанського князя, за якими Ягайло й Вітовт звільнили з віленської в'язниці Дмитра-Корибута. Про ці записи згадує Кромер (кн. 15).

Корибут спійманий з жінкою і з дітьми

Рязанський князь Гольга, тесть Корибута

У той же час Вітовт приєднав до Великого князівства Литовського удільне Сіверське князівство Корибутів, Новогродок і Брянськ, а взамін дав Корибутові з ласки такі замки на Поділлі і на Волині, як Браславець, Вінницю, Соколець і Кременець. Потім сам Дмитро-Корибут збудував замки Вишневець і Збараж.

Корибутове майже вавилонське перенесення з Сіверського князівства на Волинь

Його син Сиґізмунд-Корибут, якого обрали на Чеське королівство, коли повернувся з Чехії і допомагав Свидригайлові, у програній битві був захоплений у полон князем Михайлом, сином великого литовського князя Сиґізмунда Кейстутовича (якого вбили у Троках), та втоплений у Святій річці під Вілкомерією. А другий Корибутів син Федір (або Федько), маючи допомогу від волохів і татар, хотів війною протиставитися своєму дядькові, польському королю Ягайлові. Але потім переможений 1430 року мусив віддати королю Кременець і Брацлав, про що йтиметься далі, а сам залишився у Збаражі, Вишневці, Колодні й Смілижницях. Від нього і від його сина князя Данила (або

Генеалогія князів Збаразьких і Вишневецьких

Дашка), доблесного лицаря, пішов рід князів Збаразьких і Вишневецьких.

Потім Вітовт, створюючи простір для вільного панування у Литві і на Русі, наче [мітлою] змітав усі небажані перешкоди з Великого князівства Литовського й Руського. Покаравши Корибута, він придумав причину, хоча й несправедливу, проти удільного київського князя Володимира Ольґердовича, предка князів Слуцьких. Він обвинувачував його в непослуху, начебто [Володимир] хотів вибитися з-під зверхности Великого князівства Литовського. І вирушив [Вітовт] у похід з військом до його уділу, до Києва в товаристві рідного брата Володимира, князя Скіргайла, а свого двоюрідного, котрому він обіцяв і зобов'язувався віддати Київ за те, що він відступив йому престіл Великого князівства Литовського, про що було сказано раніше.

Бaране, не каламуть воду

Тоді Вітовт знайшов несправедливу причину для війни проти князя Володимира, щоб вигнати його з Києва, а Скіргайло грамотою зобов'язався здійснити свою обіцянку. Він таїв на Володимира й Корибута старе зло й запальний гнів, бо, коли він був у хрестоносців, вони перешкоджали йому оволодіти [престолом] Великого князівства Литовського та, допомагаючи братові, королю Ягайлові, забрали у нього Гродно, Сураж, Берестя і Кам'янець (Підляський), про що вже згадувалося. Через те, ставши великим литовським князем, він хотів помститися Корибутові й Володимирові та поводився з ними так, як лев з ослом при розподілі, або як вовк з бараном на сповіді.

Однак Володимир, будучи сином Ольґерда й рідним братом короля Ягайла, князем з династії великих литовських князів, і, маючи від Ягайла вільний уділ у Київському князівстві, був ближчий від Вільна і до Великого князівства Литовського по братові Ягайлу, ніж його двоюрідний брат Вітовт. Він не хотів стати васалом, ані скласти присягу на невільниче підданство, чого вимагав під нього Вітовт, а в ім'я святої справедливости і на основі природного права до загальної волі задумав боронитися і чинити опір несправедливому насильству.

Вітовтова війна проти Володимира (київського)

А тим часом Вітовт зі Скіргайлом на початку весни силою взяв замки Овруч й Житомир, малі київські фортеці, які віддав Скіргайлові. А коли Вітовт з військом ішов на Київ, Володимир готувався проти нього, бажаючи дати йому відсіч у бою. Але король Ягайло, який також був учасником тієї змови, не хотів допустити до пролиття братньої крови й привів до згоди Володимира з Вітовтом через коронних послів. Володимир був змушений відпустити Київ Вітовтові, який, згідно з умовою, київським князем призначив брата Володимира-Скіргайла і віддав під його владу Київ з усіма його фортецями. Князю Володимирові взамін він дав замок Копил з великими волостями, лісами, фільварками, дворами та озерами, від Копила аж до того місця, де починається Німан, до містечка Пйотрковців, де Случ у Прип'ять, а Прип'ять у Дніпро впадає, розміром уздовж і вшир на 30 і кілька миль. Це все [Вітовт] йому

Володимир віддав Київ Вітовтові

Інший уділ Копил і т. д. Володимирові за Київ

виділив з допомогою комісарів, яких прислав король Ягайло, і віддав у вільне вічне і спадкове користування.

Київ повернуто князю Олелькові

Однак згодом Казимир Ягайлович, ставши великим литовським князем, повернув синові того Володимира Ольґердовича, князеві Олександру (або Олелькові), від якого князі Слуцькі звуться, Київ зі всіма малими фортецями, залишивши йому Копил, про що йтиметься далі.

Брат Володимира-Скіргайло, ставши київським князем, рушив з військом походом на Канів, Черкаси й Звенигород, які Володимир не хотів віддати ні Вітовтові, ні Скіргайлові, аж поки Скіргайло не здобув і загарбав їх силою.

І так тоді Скіргайло дістав від брата Володимира Київське князівство, замки Житомир, Овруч, Канів, Черкаси й Звенигород зі всіма малими фортецями та київськими околицями.

Скіргайло, ставши київським князем, отруєний

Але недовго він утішався новими володіннями, несправедливо відібраними в старшого брата. Бо незабаром, коли Скіргайло поїхав на полювання за Дніпро, запросив його в гості на свій фільварок ігумен київських ченців, який у той час був намісником митрополита. Там, коли [Скіргайло] в товаристві дворян добре напився не закусуючи, той ігумен дав йому отрути у напій, від якої він швидко помер у Києві. Потім усі кияни (яких він з'єднав своєю щедрістю) з великою пошаною і жалем справили йому похорон за княжим звичаєм з процесією та з іншими церемоніями руських попів. Поховали його в київських печерах, котрі славляться могилами знатних руських князів.

Скіргайло похований у печерах

А Длуґош у своїй „Хроніці..." написав, що Скіргайла вбили його ж піддані на вишгородському замку за його нестерпну жорстокість. Однак руські й литовські літописці, Ваповський, Кромер і Меховіта свідчать, що він був отруєний київським ігуменом на зрадливій учті.

Кінець Ольґердовичів і Кейстутовичів

І так чотири Ольґердові сини, брати Ягайла не своєю смертю пішли з цього світу, бо Вітовт отруїв кревського князя Вігунта-Олександра, Наримунта під Вільном підвісив за ноги і застрелив, Коригелові відтяв голову, а Скіргайла отруїв ігумен.

Син Кейстута, Тотивіл, загинув під Вільном від гарматного снаряда, Сиґізмунда зарізали, коли він став великим князем у Троках, а його сина Михайла проскуркою отруїв піп, коли він поїхав до Москви.

На війні Вітовта з татарами, коли він зазнав поразки, хоробро в обороні вітчизни полягли два сини Ольґерда, Андрій, що колись три роки панував у Хенцінах, і Дмитро-Корибут з двома синами, предок князів Збаразьких і Вишневецьких, та син Кейстута, Патрик, з двома синами, про що буде сказано далі.

Гольшанський князь Іван Альгімунтович — київським намісником

Після смерти князя Скіргайла, якого отруїли в Києві, своїм намісником у Київському князівстві Вітовт призначив гольшанського князя Івана Альгімунтовича, до котрого ставився дуже ласкаво, бо з ним увесь час жив у Пруссії і супроводжував його доньку Анастасію (або Софію) з Мальборга, коли вона виходила заміж за великого

московського князя Василія, та вірно у всьому допомагав Вітовтові під час здобуття Вільна.

Потім Вітовт з литовським і руським військом відправився у похід на Поділля проти князя Федора Коріятовича, який вибивався з підданства Великому князівству Литовському та Вітовтової зверхности. Як тільки Вітовт прибув під Брацлав (Подільський), Коріятович хотів силою чинити йому опір, але тому, що не слід палицею замахуватися на сонце, був розгромлений Вітовтом, тож сам ледве втік до Кам'янця. Вітовт, торжествуючи перемогу, захопив подільські замки Брацлав, Смотрич, Червоноград, Бекоту й Скалу, де й тепер видніються Вітовтові могили, урочища, шанці, які я сам бачив 1575 року, коли через Поділля повертався з Туреччини.

Вітовт на Поділля проти Коріятовича

Потім Вітовт обложив головний подільський замок Кам'янець, на якому зачинився Федір Коріятович, маючи допомогу від сусідніх волохів. Але коли оточені зрозуміли рішення Вітовта здобути замок, посварилися між собою подоляни з волоськими воїнами. І через ту незгоду, котра звичайно сильніше держави і замки руйнує, ніж ворог, Вітовт узяв замок і місто Кам'янець, які піддалися йому, хоча замок має природне недоступне оборонне положення і, на мою думку, неможливо його здобути, якщо до того додати добру оборону.

Вітовт узяв Поділля

Вітовт узяв Кам'янець-Подільський

Там же Вітовт захопив у полон князя Федора Коріятовича та відіслав його до в'язниці у Вільні, а сам заволодів усім Поділлям із замками, малими фортецями та обсадив їх своїми старостами, намісниками та литовськими воїнами і приєднав до Великого князівства Литовського.

Дядько Вітовта, Ольґерд, 1331 року заволодів Поділлям та вигнав з нього татар і їхніх баскаків і віддав його у володіння Коріятовичам. Від того часу, доки Вітовт не видер його у нащадка Федора Коріятовича, минуло 64 роки.

А ще раніше, з чим погоджуються усі литовські літописці, сам Ольґерд за непослух вигнав з Поділля другого Федора Коріятовича, забрав у нього всі замки та захопив у полон його намісника Нестака. Сам Федір Коріятович утік до Угорщини й там, будучи ізгоєм при дворі угорського короля Карла, помер 1340 року, як ми про те написали в Ольґердових справах з певних доказів. Отож Поділля двічі було відібране у двох Федорів Коріятовичів через непослух: уперше 1339 року Ольґердом, а потім удруге й востаннє 1395 року Вітовтом і перетворене у провінцію чи у повіт [воєводство] Великого князівства Литовського.

Розділ третій

Ширші свідчення про Поділля

Літописці про Поділля

Кромер (кн. 15)

Усі давні руські й литовські літописці так розповідають про Поділля: „Король Владислав Ягайло, почувши про захоплення Литвою Подільського краю, просив Вітовта, щоб він з братерською любов'ю для піднесення слави його і Польської Корони відпустив королю Ягайлові за 20 тисяч польських кіп (Кромер називає суму 40 тисяч злотих) такі подільські замки: Кам'янець, Смотрич, Скалу і Червоноград. В інших подільських замках Вітовт призначив своїх старост (Вінниця, Брацлав, Бекота, Соколець і ін.). Потім король Ягайло згадані замки, які відступив йому Вітовт, віддав панові Спітку"

Кромер про Поділля

Казимир посів частину Поділля

Але Кромер (кн. 15), вказуючи на помилковість тверджень руського літописця, пише так: „Литвини хотіли, аби ми їм дозволили, щоб Коріятовичі осіли на спустошеному татарами Поділлі, нехай же тепер погодяться, щоб польський король Казимир здобув мечем усю Русь, що лежить на південь, і Поділля аж до Кременця. У цьому ми пересвідчились, вивчивши записи [грамоти] самих литовських князів, у яких згадувалося ім'я Юрія Коріятовича, котрий пізніше був отруєний або вбитий волохами".

Потім угорський і польський король Людовик на своїх руських замках, які в той час належали Польщі, і на Поділлі старостами призначив угорців.

У королівському архіві у Кракові зберігся документ (лист) Теодора, або Федора, Коріятовича, подільського князя й угорського пана з Мукачевого, написаний майже в той час, який свідчить про те, що він погодився з польським королем Владиславом і з Поділлям піддався під його опіку. Крім того, копія привілею того ж короля Владислава Ягайла, завірена печаткою гнєзненського архиєпископа Войцеха, який списав її з оригіналу, у якому король вказує, що він віддав Вітовтові замок Кам'янець з волостю з правом спадковости на правах васала. Було це 1394 року. Ця дата узгоджується з тим часом, про який згадує літописець, коли Вітовт силою здобув Кам'янець й інші подільські замки. З цього випливає, що правдоподібнішою річчю є те, що Вітовт, коли

підкорив собі силою ту частину Поділля, де Житомир і Черкаси, забрав також Кам'янець від пана з Мукачевого, який дістав його від Людовика. Але Вітовт забрав його [Кам'янець] від короля Ягайла, бо (каже) ця частина Поділля належала до Польського королівства, а рештою Поділля з дозволу короля володів пан з Мукачевого, угрин, про що ширше розповідає Кромер.

Моя думка [про те], як Вітовт повернув Поділля

Вітовт, коли силою захопив Поділля і погнав звідтіля татар, то не просив на це дозволу ані свого брата короля, ані угорців, котрі там не мали жодного права на спадковість. Ті замки, якими володіли на Поділлі угорці, дістали їх від короля Людовика, по його смерті Вітовт справедливо відібрав від них, як власну спадщину, тому що ще раніше, вигнавши татар, на Поділлі запанували великий литовський князь Ольґерд, Вітовтів дядько, і Коріятовичі. Там, у пустинному Поділлі, вони побудували замки Кам'янець, Скалу, Бекоту та інші фортеці й обсадили їх литвинами. [Пізніше] Ольґерд вигнав звідти неслухняного небожа Федора Коріятовича, котрий утік до Угорщини, і подільські замки обсадив волохами й угорцями, деякі з них вони тримали до Вітовтових часів.

Потім Кромер пише тими словами (кн. 16): „Польський король Ягайло, примиряючись з неспокійним братом Свидригайлом, щоб він більше з хрестоносцями не завойовував своєї батьківщини Литви, викликав його з Пруссії, заплативши за нього велику суму грошей, яку він витратив на війну проти Вітовта. [Ягайло], відкупивши від синів Спітка Мельштинського Поділля за 5 тисяч празьких (або чеських) гривен, віддав його Свидригайлові".

Поділля віддане Свидригайлові

Про те, як Поділля перейшло у володіння Спітка Мельштинського, руські літописці в іншому місці свідчать: 1423 року король Ягайло сказав Вітовтові так: „Ті замки, які ти віддав мені за 20 тисяч кіп, я віддав їх Спіткові, а Спітка вбили татари і його жінка-вдова з малими дітьми не може оборонити замків перед татарами, тому забери собі замки, а мені віддай 20 тисяч кіп, як ми домовилися" Так і зробив князь Вітовт і через пана Нимиру й пана Дмитра Васильовича відіслав гроші королю Ягайлові.

Вітовт, приєднавши до Литви подільські замки, призначив у них старостою Гроновського, а опісля віддав усе Поділля Дейдігольдові, а через короткий час Дейдігольдові віддав Смоленськ, а Поділля віддав Довгірдові, віленському воєводі, яке він тримав аж до Вітовтової смерти.

А коли помер Вітовт, тоді, як пишуть Кромер на початку кн. 20 „Хроніки польської", а також Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 48, с. 288), коли ще звістка про його [Вітовта] смерть не розійшлася, польські пани — кам'янецький єпископ Павло, людина простого роду, але з гострим розумом і хитра, брати-бучачці Михайло й Мусіло Теодорик і Грусіна Гальовський викликали з Кам'янця-Подільського по-дружньому, начебто на нараду, віленського воєводу Даугерда. Але, як тільки

він приїхав, довго не радячись, вони схопили його, а замок Кам'янець й інші подільські замки підкорили своїй владі.

І від того часу, пише Меховіта, Поділля приєднано до Польського королівства, однак не пише, де поділи спійманого Давгерда. Литовські літописці твердять, що його вбили, що могло бути правдоподібним, коли він оборонявся, побачивши, що потрапив у несподівану пастку. Діялося це 1430 року. Подільська земля під владою Литви перебувала 101 рік, бо Ольґерд з Коріятовичами заволодів нею 1331 року. Однак і потім Свидригайло, ставши великим литовським князем після Вітовта, вів довгі суперечки з поляками за Поділля, яке залишалося під владою Литви аж до часів короля Александра, про що буде сказано далі на своєму місці.

Розділ четвертий

Про Ягайлове примирення зі Свидригайлом і як через його розбрат Вітовт забрав у нього Вітебськ й Оршу; про підданство і васальство друцьких князів і смоленського князя Юрія Святославовича, про відібрання від нього і його брата Гліба Смоленська, про завоювання Рязанського князівства, про поразку татар і приїзд великого московського князя Василія до Вітовта у Смоленськ Року 1396

1396 року польський король Владислав Ягайло розпочав справедливу війну проти опольського князя Владислава, котрий володів у Польщі багатьма маєтками й замками, які йому наділив польський й угорський король Людовик. Він не визнав Ягайла та зневажав його, через що Ягайло швидко покарав його, як Вітовт братів, і за сім днів здобув сім його найголовніших замків: Гольштайн на скелі, Кжепіцу, Велюнь, Боболіце, Бжезніцу, Остжесув і Грабув, а під замком Болеславцем, що лежав в укріпленому місці над річкою Прошною, поляки стояли сім років й аж восьмого року здалися оточенці.

Поляки сім років здобували Болеславець

А опольський князь Владислав, щоб помститися за заподіяні йому шкоди й загарбані замки, часто нападав на окраїнні польські волості та грабував їх. У цьому йому допомагало багато поляків-утікачів, що втратили свої маєтки. Тому король Ягайло вирушив з військом до його батьківського князівства, оточив найголовніший замок і місто Ополе та силою здобув замки Олешно, Стшелец і Люблінець, які віддав у володіння Спіткові Мельштинському. Потім опольський князь Владислав побачив, що важко бунтуватися проти сили, й попросив милості в короля Ягайла, яку дістав з допомогою чеського короля та за запо-

рукою вратславського єпископа Венцлава, а також князів Людовика (бреського), Конрада (олесницького і козлінського) та Пжемислава (опавського). Про це ширше пишуть Длуґош, Меховіта й Кромер *(кн. 15, с. 250 і 251 другого видання)*.

Федір Сангушко отримав Сіверський край

У той же час володимирський князь Федір Сангушко з ласки дістав від короля Ягайла та Вітовта Сіверське князівство, зобов'язавшись твердими грамотами і листами завжди підкорятися владі короля, про що пише Кромер.

А брат Ягайла князь Болеслав-Свидригайло, будучи ізгоєм у Пруссії, зібрався знову в похід проти Вітовта. Отож 1403 року, в день святої Дороти він з прусським маґістром Конрадом Юнґінґеном та з великим німецьким військом прибув на батьківську Литовську землю, котру завоював вогнем і мечем та пограбував, повернувшись з маґістром до Рагнети, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 42).

Свидригайло з німцями руйнує Литву

Як тільки прусський маґістр повернувся зі здобиччю [з Литви], з другого боку вторглося до Жмудії військо ліфляндського маґістра й, набравши багато здобичі й невільників, без опору повернулося до Ліфляндії.

Через те Ягайло, пожалівши свою батьківщину, яку так жорстоко завоювали, послав відправив до Свидригайла, котрі викликали його до Польщі, поставивши певні умови. І так Ягайло, пильно дбаючи про те, щоб Свидригайло більше не бунтував проти Вітовта, дав йому в уділ Подільський та Жидачівський край і такі замки в Польщі, як Стрий, графство Шидлів, Стебницю, Другню й Устє. Крім того, [король] призначив йому ще 4 тисячі 100 гривень річного доходу з королівських соляних копалень. Однак та щедрість і чуйність Ягайла не змогла вгамувати крутого й бунтівного Свидригайла, як свідчать Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 41 і 42), Кромер (кн. 15), а також руські й литовські літописці.

Невдячні Свидригайлові уділи в Польщі

Незабаром у той час померла княгиня Уляна, власниця Вітебська, жінка покійного Ольґерда й мати Ягайла та Свидригайла. Тоді король Ягайло послав від себе намісником до Вітебська якогось ловчого чи птахолова Федора Війосну. Почувши про те, що спочатку Вітовт заволодів його батьківщиною, а потім король Ягайло віддав його материнську спадщину [іншому], знову втік до Пруссії, а потім до Ліфляндії. Діставши допомогу від ліфляндського маґістра та руських бояр, а також підбунтувавши велику кількість козаків, він вирушив [у похід] на Вітебськ, який швидко здобув за сприяння русичів, захопив у полон Ягайлового старосту Федора Війосну та скинув його вниз з мурів, так що той скрутив собі в'язи. Потім він здобув Оршу та інші руські фортеці, одні силою, а другі піддалися йому добровільно.

Свидригайло здобув Вітебськ

Король Ягайло, почувши про це, ображений зневагою невдячного брата, послав відправив до Вітовта, великого литовського князя, щоб він помстився Свидригайлові, який став спільним ворогом, за його зневагу й шкоду.

Вітовт узяв Оршу

Вітовт зібрав військо з Литви й Руси й спочатку вирушив у похід до Орші, яку здобув штурмом за кілька днів. Потім він оточив Друцьк. Але друцькі князі зі своїми боярами, які раніше були на боці Свидригайла, зразу попросили пощади і, прибувши у табір до Вітовта, добровільно піддалися під його владу із замками та всіма володіннями. Вони склали присягу про васальство і послух Вітовтові та його нащадкам, великим литовським князям.

Підданство друцьких князів

Потім Вітовт, маючи допомогу від васалів-оршанців та друцьких князів, вирушив до Вітебська, який оточив з усіх боків. Туди ж на допомогу прибув до нього смоленський князь Юрій Святославович і піддався у васальну залежність Великого князівства Литовського. Безперервним штурмом й обстрілом з гармат Вітовт здобував обидва замки. Але Свидригайло з ліфляндськими німцями хоробро й уміло захищався, тож за чотири тижні Вітовт ледве здобув нижній замок. Встановивши гармати в укріплених окопах біля мурованої церкви в нижньому замку, безперестанку день і ніч він товк мури верхнього замку. Свідком цього ще сьогодні є мурована вежа над Двіною, яка з'єднувала верхній мурований замок з нижнім дерев'яним. Сьогодні стоїть її частина, зруйнована Вітовтом. Її дерев'яну частину відбудували воєвода, князь Стефан Корибутович Збаразький і пан Станіслав Пац. Її руїни я оглядав 1573 року, коли півтора року там перебував на військовій службі.

Вітовт здобув Вітебськ і спіймав Свидригайла

Коли через нестачу харчів відступила залога Свидригайла, Вітовт легко здобув і верхній мурований замок та захопив у полон двоюрідного брата Болеслава-Свидригайла, котрого відіслав королю Ягайлові до Польщі у в'язницю. Сам Вітебськ обсадив своїм лицарством і все Вітебське князівство, Оршу й інші фортеці, а також друцьких князів змусив до послуху Литві.

Король Ягайло спійманого Свидригайла посадив до в'язниці у Кременці. Але Меховіта пише, що сам Вітовт, який спіймав його, посадив [Свидригайла] до в'язниці у Кременці, що правдоподібніше, бо Волинь і Кременець у той час були литовськими під владою Вітовта, а не Ягайла.

Свидригайло втік з в'язниці, в якій просидів кілька літ

Однак пізніше, у Велику п'ятницю 1418 року з допомогою русичів, які вночі звільнили його від кайданів, Свидригайло втік [з в'язниці] і вбив кременецького старосту поляка Конрада. Спочатку він поїхав до Волощини й з волохами чинив великі шкоди на Русі й на Поділлі, а потім переїхав до римського й угорського короля Сиґізмунда (який пізніше був імператором) до Угорщини.

Свидригайло лютує

Потім за намовою брата Ягайла Вітовт помилував Свидригайла й дав йому в оренду Брянськ й Новгородок (Сіверський). Але він, будучи неспокійної вдачі, і там довго не всидів, бо втретє втік до хрестоносців, а потім переїхав до московського [князя]. Про це згадаємо далі у відповідному місці, в тепер розпочнемо попередню розмову.

Після здобуття Вітебська та Орші, полону Свидригайла і прийняття у васальну залежність друцьких князів причиною нової війни став

Юрій Святославович, смоленський князь, котрий раніше прибув Вітовтові на допомогу під Вітебськ. Однак він швидко покинув його, забрав у Вітовта кілька оршанських волостей та віддав їх в оренду своїм боярам. Крім того, за намовою рязанського князя Гольги він почав розпалювати ще більше заворушення та гордо виступати проти Вітовта.

Вітовтова смоленська війна

А Вітовт, щоб у короткому часі запобігти шкідливій війні, з підготовленим [до бою] литовським військом, яке супроводжувало його від Вітебська до Вільна, повернувся назад і вирушив до Смоленська.

Почувши це, смоленський князь Юрій Святославович поїхав до рязанського князя Гольги, а Вітовт, прибувши під Смоленськ, узяв місто й замок, які йому піддалися. А коли брат князя Юрія Гліб, справжній смоленський спадкоємець, попросив милости у Вітовта й склав присягу, підтвердивши свою васальну залежність і послух Великому князівству Литовському, він прийняв його під свою опіку та віддав йому батьківське Смоленське князівство.

Вітовт узяв Смоленськ

Інші літописці свідчать, що в той час Вітовт, забравши в Юрія Святославовича Смоленськ, з ласки дав йому Заслав на Волині, звідки пішов рід князів Заславських.

Заславські князі на Волині

Однак усі літописці твердять, що той князь Гліб Святославович, коли Вітовт посадив його на батьківське Смоленське князівство, не був вдячний за його добродійство, як і брат, князь Юрій. Бо, як тільки Вітовт виїхав зі Смоленська, він не захотів визнавати його зверхности, що робив за намови і бунту свого тестя, рязанського князя Гольги, який тоді був дуже могутнім.

Вітовт, переживаючи невдячність смоленського князя, вирішив не відвертою війною, а підступом присмирити й заспокоїти ті смоленські міжусобиці, що раз у раз спалахували.

Підступ Вітовта проти Смоленська

Він [Вітовт] знову зібрав литовське військо й розпустив чутки про те, що начебто він хоче виступити проти татарського заволзького хана, того славного Тамерлана, котрого літописці звуть Теміркутом, а татари — Темір-Кутлу, тобто Щасливе Залізо. Московські хроніки й Герберштейн (с. 88) називають його Темір-Акшаком, тобто Кривим Залізом, бо ходив він на милицях.

Коли [Вітовт] прибув під Смоленськ, викликав до себе смоленського князя Гліба Святославовича з братами на дружню розмову, начебто хотів порадитися про похід проти татар і про посадження на Заволзьке ханство хана Тахтамиша, який у той час був ізгоєм у Вітовтовому війську. І коли князь Гліб Святославович приїхав до Вітовтового табору, він радо прийняв його, а потім, випивши з ним, затримав його в таборі, а сам, переодягнувшись, з литовським військом в'їхав до замку. І так він загарбав Смоленськ та підступом покарав непокірного князя без пролиття крови, що мусило б статися, якби здобував його силою.

Потім зі своєї ласки [Вітовт] дав князеві Глібу замок Полони на прожиток з чималою волостю, а сам забрав усе Смоленське князівство

Тамерлан (або Темір-Кутлу), славний татарський хан, котрий колись переміг турецького Баязета і звільнив Константинополь від його облоги, мав 1 200 тисяч війська. Ногу йому поранено, коли замолоду, будучи простого роду, займався злодійством. Про це також читай у

та обсадив його литвинами й русичами, яким довіряв, а намісником призначив князя Ямунта Василя Борейковича.

Меховіти (кн. 4, розд. 41)

Старший брат Гліба, князь Юрій Святославович, у котрого Вітовт раніше забрав Смоленськ, у той час був у рязанського князя Гольги.

А тому, що рязанський князь Гольга був винуватцем усіх тих бунтів і міжусобиць, Вітовт зі Смоленська послав частину литовського і руського війська в його володіння, призначивши гетьманом над ними князя Семена Лінгвіновича Мстиславського, котрий без опору завоював увесь Рязанський край між річками Окою і Доном (або Танаїсом), за 36 миль від Москви та з перемогою і великим зиском повернувся до Вітовта (бо той край дуже врожайний), про що читай у Герберштейна (с. 65).

Литва завоювала Рязанське князівство

Другу частину литовського й руського війська на чолі з литовським вождем, паном Ольґердом Вітовт відправив у Дике Поле проти Заволзької і Задонської орди, бажаючи випробувати силу татар і розвідати їхнє розташування. І коли вже вождь Ольґерд з литовським військом та руськими козаками прибув на річку Дон, котру ще латиняни й Птолемей називають Танаїс, дорогу йому заступили три хани-брати: кримський, кіркельський і манкопський, котрі в той час з Поділля брали данину, як згадує Кромер (кн. 15).

Там же татари, будучи сміливішими на своєму смітті, з великим криком кинулися на литвинів. Також литвини, які боролися за славу й за життя, бо далеко було відступати до вітчизни, не з меншою хоробрістю дали відсіч татарам у першому й другому боях. Нарешті татари, побачивши, що нові, раніше не відомі гості, дуже сильні і могутні, не змігши витримати третього бою, почали розбігатися по розлогих полях, куди хто зміг, щоб лише врятувати життя. А литвини з кровожерливістю наздоганяли їх та сміливо вбивали.

Литва в Дикому Полі розбила татар

Так ці три орди з Божої ласки, на щастя Вітовта завдяки литовській хоробрості були на голову розгромлені й розбиті на полі бою, про це згадують усі літописці, полягли три їхні [хани]. А вождь Ольґерд з литовським військом щасливо повернувся до Вітовта, який у той час ще перебував у Смоленську. Це був перший успіх у боротьбі литвинів з татарами.

У той час великий московський князь Василій, Вітовтів зять, почувши про успіх Вітовта, приїхав до нього у Смоленськ з поклоном, і, як тестеві, побажав щасливого панування. Вітовт радо прийняв його та довго гостив у себе. Там же вони уклали угоду про мир між собою та своїми державами і зобов'язалися спільно виступати проти татарського хана Тамерлана (або Темір-Кутлу). Потім, взаємно пошанувавши себе подарунками, Вітовт відправив великого московського князя Василія до Москви, а сам зі Смоленська повернувся до Литви. З того часу, тобто з 1396 року, Смоленськ перебував під владою Литви аж до 1514 року, коли завдяки спритності Глинського забрав його [князь] Василій, правнук згаданого князя Василія.

Московський [князь] приїхав до Вітовта

Коли Смоленськ був у власності Литви і відійшов від неї

Вітовт, повернувшись до Литви, почав знову збирати велике військо проти татар, бажаючи повернути попереднього заволзького хана Тахтамиша на престіл Заволзького ханства, який, вигнаний Тамерланом, утік до Вітовта й жив у Литві в Ліді з усіма своїми уланами та мурзами.

Імператор Сиґізмунд розбитий турками

Того ж 1396 року угорський король Сиґізмунд, бажаючи вигнати турків з Мізії (або Болгарії), які до того часу з Баязетом уже загарбали Фракію і Грецію, зібрав велике військо з християн, але в бою з Баязетом зазнав поразки та човном Дунаєм утік за Чорне море і прибув до Константинополя. Потім через Родос і Далмацію повернувся до Угорщини.

Поляк Сцібор зі зброєю переплив Дунай

Серед учасників тієї нещасливої битви було чимало польських шляхтичів. Один із них Сцібор Сціборич герба Гостой своїм учинком доказав сарматську відвагу й доблесть. Він, коли з королем й угорцями втікаючи не міг встигнути на човен, зі зброєю скочив у Дунай та переплив на другий бік, за що був потім у ласці в короля й став семигородським воєводою. Він перевершив римського Орація, який колись переплив Тібр, бо, як я сам бачив у Болгарії і Фракії, Дунай такий, як десять Тібрів, тож другий берег ледве видно, особливо біля Урусцюка, Дзюрдзева і т. д., де ми переправлялися і де християни зазнали тієї поразки та де бачили могили, давно насипані християнами болгарами.

1574 року

Потім 1397 року після тієї поразки від Туреччини угорський король Сиґізмунд, будучи зневажений своїми угорцями, приїхав до Кракова до короля Ягайла й королеви Ядвіги та уклав з королем і королевою угоду на десять років.

Розділ п'ятий

Про другий похід самого Вітовта проти татар

(Згідно з Кромером, Длуґошем і Меховітою)

Року 1397

Вітовт, дуже жадливий до слави і влади,
Дбав, щоб Литва і Русь почувались безпечно,
Зібрав військо й сягнув від Києва полями
Аж за Танаїс, під мури замку Азова.
Там над Доном і Волгою татар спостигнув,
Заскочивши їх зненацька, побив дощенту;
Їхні повози, верблюдів, гурти бахматів
Забрав, з кількома ордами дав собі раду.
Дві орди вщент розгромив — Ногайську й Заволзьку,
І до вторгнень на Русь заказав їм дорогу.
Дон, Ворскла, Синьовод, Волга течуть криваво,
Розносячи славу про доблесть Литви з Руссю.
Одну орду до Литви Вітовт припровадив,
Котрій над Вакою, рікою, уділив поля,
Де й досі над ним Вакою собі пробувають,
Похвально справляючи лицарську повинність.
Ягайлові одіслав частину ординців,
Котрі на хресті Ісусові присягали;
Кажуть, що Вітовт не силував їх до воєн
Та з них добра опора проти хрестоносців.

Азов — турецький замок у гирлі Танаїсу. Танаїс по-московському Дон

Длуґош і Меховіта так описують прихід татарської орди до Литви: великий литовський князь Вітовт-Олександр, встановивши спокій у Литві, 1397 року відправився сам у похід проти татар із великим військом. Переправившись через річку Танаїс, яку татари й москвини називають Доном, він зустрів велику кількість татар і напав на них. Тут він захопив у неволю їх багато тисяч із жінками, дітьми та майном

Меховіта (кн. 4, розд. 41, с. 275)

Литва воювала аж за Танаїсом

і перевіз їх до Литви. Одну їх частину він відіслав братові, королю Ягайлові до Польщі, які, охрестившись, стали одним народом з поляками, а другу частину посадив у Литві над річкою Вакою та в інших місцях.

А Кромер, посилаючись на литовських літописців, пише (кн. 10), що Вітовт тоді пригнав до Литви цілу орду татар, твердячи, що вони прийшли добровільно, а не змушені війною, через внутрішні війни у своїх ордах і були запрошені Вітовтом для боротьби проти хрестоносців. Це малоправдоподібно, хоча ще й сьогодні вони користуються однаковими правами і вольностями з литовською шляхтою. Але хоч би як, усе ж таки Вітовт тоді здобув перемогу над татарами та з тріумфом повернувся до Литви.

Про другий невдалий Вітовтів похід проти татар року Божого 1399, а від створення світу 6906-го, і про хана Тамерлана (або Теміркута)

Вітовт, сп'янілий після першого звитяжства,
Розпалений незгасним смолоскипом слави,
Збирав військо цілий рік, хоча одмовляли
Король і королева, ще й внутрішній розбрат
Роздмухували гордовиті хрестоносці,
Та наміру Вітовта не погамували.
Від того, що задумав, він не відступився,
Не дав ні королю, ні німцям верховодить,
Помирився з німцями й від них узяв поміч —
П'ятсот збройних рейтарів, мужністю відомих.
Рушила до Вітовта і вся жмудська шляхта,
Втішена з того, що прусси їй дали спокій.
І князі удільні згуртувалися дружно,
Злетілися, як рої до матки бджолині.
Так уся потуга Литви й Польщі готова
Була до бою, достойному на підмогу.
Граф Рафал з Тарнова та Спітек із Мельштина,
Воєвода краківський, та Ян з Гловачина,
Воєвода мазовецький, Шамотульський мужній,
Остророг теж мав почет з вершників добірних.
Ян Домбровський, Варшицький, Доброгост, Міхоцький,
Пілик, Вокаш, Соха, полоцький воєвода,
Іншої шляхти немало, та всі зібрались
Вітовтовичі на поган з Божої волі.
На той час хан Тамерлан Азією правив,
Володар орд турецьких, Понту, Віфінії;
Баязет, турецький хан, у Персії зітнувся

Польські пани і лицарство на поміч Вітовтові: Рафал — граф з Тарнова, Ян Гловач — мазовецький воєвода, Сендівой Остророг, Доброгост із Шамотулів, Ян Домбровський, Варшо, Міхоцький, Соха — полоцький воєвода, Томаш Вермек; а з них найвизначніші Спітек з Мельштина, краківський воєвода і володар Нижньої Руси (або Поділля), та інші

Біля Стелли — гори у Вірменії

З ним, був ущент розбитий, у полон потрапив.
Тамерлан закував у золоті кайдани
Поверженого й возив у клітці, як птаха.
Турків поклав двісті тисяч у тій битві; персів,
Сирію, вірмен, мідян, Єгипет стривожив.
Тахтамиш, хан заволзький, утікає від нього
До Литви; також інших ханів зжив зі світу,
Весь Схід запосів, поки Вітовт з литовськими
Козаками не випробував його силу.
Маючи готове військо й усе, що треба,
Та ще з поляками п'ятдесят князів руських,
Сягнув аж до Києва; Тахтамиш, вигнанець,
Був при ньому, вів свої загони заволзькі.
Біля Києва Вітовт привів у лад військо,
Тахтамиша посадить не престіл замислив
Замість Тамерлана. В татарські володіння
Вторгся Вітовт, щоб геть вигнати їхнє плем'я.
І тоді, як ріки Псел й Сулу перетнули,
Ніякого збройного опору не бачать.
Коли ж над Ворсклу прийшли, ураз їм відкрилось:
По полях військ татарських велика тьма суне,
Едигей — хан, вождь Тамерланового війська.
Страх пройняв до кісток Вітовтові загони.
Послано Спітка до татар на перемови,
Миру просить, і татари не одпирались.
Але в молодих панят охота до бою,
Не бажають замирення, лають старшину.
Усі „бить! бить!",— кричать, „бить! бить поган!",— волають.
„Будем бить!",— повторяють, „Будем бить без ліку!"
Так зухвальство взяло верх, шаблю в руці голу
Піднімаючи, а Вітовт слово веселе
Прорік: „Ось бачу вашу, о лицарство, доблесть
І сміливість, і до бою мужню охоту,
Й серце моє передчуває перемогу
Над силою поганих; тільки спільну мужність
Виявіть, і перед нами побіжать у поля,
Будуть пам'ятати християнську науку.
То легко було бити турків Баязета
Поганих, бо їх Бог не хотів боронити,
А нас Господь, як синів своїх, оборонить,
Бо ж піднялися на війну з вірою в нього.
Якщо його воля, то хто ж нам перешкодить?
З ним, усемовним, здобудемо перемогу.
Йому одному довіртеся і сміливо
Разом бийте, коліть і січіть супостата!"

Історики пишуть, що мав Тамерлан у своєму війську десятикратно 100 тисяч, а інші рахують 120 тисяч, зокрема наш Кромер

Тахтамиш, заволзький хан, котрий у Литві жив, Тамерланом вигнаний, згідно з московськими хроніками, 6890 року від створення світу

Кромер. Вже перейшовши річки Сулу і Псел

Аедига, царик, командувач Тамерланового війська

Тоді наші занепали духом

Промова Вітовта до лицарства

Трапилася та битва з татарами у вівторок, на другий день після святого Лавра, 14 серпня

Так прорік. І заклекотіла дужа сила
З криком, з гуком, аж Ехо озвалось.
Труби хрипло голосять, у бубни б'ють гучно,
Коні іржуть. „Гала! Гала!",— татари волають.
Наші шаблями, вогнем рушничним їх нищать,
А татари з луків без упину стріляють,
Дмитро-Корибут у гущу татар увірвався,
Сік, поки його загін не був збитий кіньми.
Крики й гул розносяться над полем битви
Подібно до хвиль морських, збурених вітрами,
Коли до кривих берегів з півночі линуть,
Як Еол їх гонить на дужих своїх крилах.
Стріли з посвистом летять з того й того боку,
В полях, як рої бджолині, в'ються загони,
Брязк шабель, мечів, зброї хряск, ранених лемент.
Тим часом татари охопили півколом
Наших, що злякались незчисленної сили,
Але довго від татар мужньо одбивались,
Вітовт бачить, що зле, й утік із Свидригайлом,
Остророгом, Шамотульським, учинивши хитро.
Татари били, сікли кого запопали,
Але і їх згинуло кількадесят тисяч.
Воєвода краківський Спітек, хоч міг утекти,
Повернувся до своїх, волів з ними вмерти.
Купчились коло нього, щоб живим схопити,
Та він боронився до останньої миті.
Перевершив грецьких і римських мужів доблесть,
Достойний, щоб вічна слава його окрила.
Битва цілий день тривала, виграла б мужність
Наша, але ж у татар незліченне військо.
Декілька Ягайлових братів там упало
І князів руських багато, а другі утекли.

Дмитро-Корибут Ольгердович, предок князів Збаразьких і Вишневецьких, убитий татарами

Татари наших оточили

Кромер. Мельштинський радше волів якнайпочесніше полягти серед рівних за хоробрістю ворогів

Загинули тоді такі знатні поляки: краківський воєвода й власник Подільського краю Спітко з Мельштина, полоцький воєвода Соха, варшавський воєвода Пілик, Варшо з Михалова, Ян Гловач і пан Богуш. А серед литвинів і русичів [загинули]: полоцький князь Андрій Ольґердович з братом Дмитром-Корибутом, предком князів Збаразьких і Вишневецьких, Іван Скіндер й Андрій Дмитрович Корибутовичі, Іван Євласкович, Іван Борисович (київський), Гліб Святославович (смоленський), Гліб Коріятович з братом Семеном, Михайло Подберовський, Дмитро і Федір Патрикевичі Вольщі, Ямунтович, Іван Юрійович Бельський і ін. А Вітовт з Доброгостом з Шамотулів, із Сендивоєм з Остророга, які були його особистою охороною, та зі Свидригайлом утекли, міняючи коней.

Епітафія вбитим панам

Мужні лицарі кістьми полягли в тій битві,
Зичать вітчизні милій спокою і слави,
Вшановує вас мій вірш і сам Марс приязний,
Вписано в книгу ваші світлі справи.
Мають діяння ваші нагороду в небі,
Увінчує вас світла корона достойно,
Звеличила вас слава у своїм костелі,
Ваша доблесть безсмертної пам'яті гідна.
Ти, сарматський лицарю! Знаєш ціну честі.
Раз родився, раз у човен Харона ступив,
Вірність вітчизні, яка захована в душах,
Нехай про тебе вічно слава лунає.

Перемагаючи, татари розпустили свої загони в руські й литовські володіння та обложили Київ, але кияни відкупилися за 3 тисячі карбованців. Інші їхні загони спустошили вже Волинь аж до Луцька.

Кияни відкупилися від татар

А Тамерлан після тієї перемоги помер того ж року. Він був простого роду, але завдяки щастю і лицарській доблесті став пострахом для усього світу, як пише Меховіта. Татари називають його Темір-Кутлу, тобто Щасливе Залізо, а інші — Темір-Акшак — Оборонне Залізо.

До Вітовта щастя завжди було ласкаве,
Та не довіряйся, бо мінливе й зрадливе,
Шкоди завдавши, винагородило потім,
Що завжди татар бив, була йому удача.

Розділ шостий

Про смерть королеви Ядвіги та про другий шлюб Ягайла і підтвердження пактів з Литвою і Вітовтом [Року] 1399

Того ж року після нещасливої війни Ягайла з Тамерланом королева Ядвіга народила першу доньку Єлизавету, яка померла третього дня [після народження]. Сама королева теж незабаром покинула цей світ і поховали її у Кракові на замку перед великим вівтарем. У столичному чеському місті Празі вона збудувала великий будинок, де відкрила колегію для навчання литовських дітей гуманітарних наук, бо у Кракові тоді ще не було колегії.

Литовська колегія у Празі

Король Ягайло хотів покинути Польське королівство

Король Ягайло, не маючи жодного спадкоємця, втратив надію на Польське королівство і тому поїхав на Русь, бажаючи повернутися [на престіл] Великого князівства Литовського, а королівство віддати добровільно, доки не виженуть його силоміць. Але коронні сенатори потішали його й заприсяглися йому на вірність і послух у майбутньому, як це було й у минулому. Отже, за їхньою порадою він послав сватів до угорського васала, цилійського графа Вільгельма, який віддав йому заміж свою доньку Анну, двоюрідну сестру покійної Ядвіги. 16 липня 1400 року сремський каштелян Ян з Обихова, Гінча з Рогова й Ян з Острівця привезли її до Кракова. Вона не знала іншої мови, крім німецької, однак за вісім тижнів навчилася говорити по-польськи, чому всі дивувалися. Король Ягайло сердився на сватів, що вони привезли її, бо була вона йому не до вподоби, тому й шлюб не відбувся відразу. Її коронація також була аж через два роки, доки не навчилася добре розмовляти польською мовою.

Королева Анна навчилася по-польськи [розмовляти] за вісім тижнів

А тим часом року Божого 1401 король Ягайло поїхав до Литви, щоб від імені коронних рад відновити з Вітовтом і литовськими панами умови постанови про мир. Там же, як пише Кромер (кн. 16), ухвалили спільну постанову про те, що якщо б Вітовт помер без нащадків, щоб

усе, чим він володів, перейшло під королівську й коронну владу разом з Великим князівством Литовським, за винятком половини Новогродського князівства та чотирьох фільварків, які у спадщину повинен дістати брат Вітовта Зидко (або Сиґізмунд), за умови, що від буде підданим королівства, а також за винятком маєтків віна Вітовтової жінки Анни, які після її смерти повинні перейти під владу короля й Корони. Так тоді бідна Литва, яка в той час не мала сильних і розумних сенаторів, заплуталася у неволі, як пишуть Длуґош і Кромер.

Бідна Литва майже зловлена

Але руські та литовські літописці по-іншому описують цю постанову.

Через деякий час узимку в Перемишлі зустрівся Вітовт з польським королем Ягайлом. Там вони ухвалили постанову такого змісту: „Якщо Вітовт не буде мати дітей, а Ягайло буде мати, тоді його діти будуть панувати у Польській Короні та у Великому князівстві Литовському й, таким же чином, якщо Ягайло не буде мати дітей, а Вітовт буде мати, то тоді Вітовтові діти, великі литовські князі, будуть панувати в Польській Короні та в усіх володіннях, що належать до неї". Вони склали між собою вірчі грамоти та коронні й литовські пани склали присягу про те, щоб не обирати собі інших володарів, лише з нащадків Ягайла або Вітовта. Це видається правдоподібнішим, бо ті давні литовські письменники більше дотримувалися правди.

Потім Вітовт з княжною Анною був на весіллі в Ягайла, коли він одружився зі своєю нареченою, другою жінкою, цилійською графинею Анною.

Про заснування Краківської академії та про сторонні чвари Року 1401

Того ж року за заповітом королеви Ядвіґи король Ягайло заснував Краківську академію, щедро забезпечив її і запросив з Праги докторів та маґістрів гуманітарних наук.

Тоді у Литві й у Польщі було спокійно, а в Німеччині й у Чехії було по-іншому. Бо курфюрсти й німецькі міщани у Відні спіймали імператора Венцлава та кинули його до в'язниці. Він був такий великий п'яниця й розпусник, що коли йому доповіли, що згорів один великий дуже багатий замок, то він лише спитав, чи не згорів великий льох. Потім на його місце обрали рейнського воєводу Роберта.

Імператор Венцлав — п'яниця, спійманий своїми

Також тоді угорці спіймали свого короля Сиґізмунда, Ягайлового шурина, й тримали у в'язниці.

Сиґізмунд спійманий своїми

А в Італії міланський князь Галеацій, воюючи проти флорентійців, загарбав увесь Італійський край і завдав поразки імператорові Роберту.

Тоді теж були два римські папи: французькі кардинали в Авіньйоні обрали папою Бенедикта Арагончика, а італійські кардинали з-поміж

Два папи

Молодий папа

неаполітанських королів у Римі обрали папою Боніфація IX, який тоді мав 34 роки. Вони проклинали один одного та внесли розбрат у весь християнський світ, підбурюючи королів і князів один проти одного, а тих кардиналів, які суперечили їм, топили, душили та вбивали, а на їхнє місце обирали інших, які старалися сподобатися їм.

Грот і Рогала займаються розбоєм

У Польщі також Грот Сульпецький герба Рава й владславський каштелян Ян герба Рогала займалися розбоєм, котрих король одразу приборкав: забрав замок Керстену, у якому вони переховувалися, а Конари й другий замок Рогалін у Сандомирському краю зруйнував.

Розділ сьомий

Про присягу волоських воєвод, про неприйняття Угорського королівства і здобуття Вітовтом утретє Смоленська

Брат Ягайла Свидригайло, перебуваючи на Поділлі, захопив у полон волоського воєводу Романа Петриловича. Коли король Ягайло визволив його з в'язниці, він разом із братом Олександром та своїми радами присягнув на вірність Польському королівству та Великому князівству Литовському.

Свидригайло впіймав волоського воєводу

Також угорці, чий король Сиґізмунд у той час перебував у в'язниці, добровільно віддали своє королівство під владу польського короля Ягайла. Але він [Ягайло] через свою щирість не хотів на це погодитися, а старався звільнити з в'язниці свого шурина Сиґізмунда.

На його потреби він позичив 10 тисяч польських гривен, про що є підтвердження у коронному скарбі, яким поляк Сцібор Сцíборич, у той час семигородський воєвода, іменем короля Сиґізмунда записав Ягайлові за вказану суму нове маркграфство й Моравію.

Ягайло купив Моравію і нове маркграфство

Потім 6909 року від створення світу, тобто 1403 року, згідно з Кромером, князь Юрій Святославович і рязанський князь Гольга рушили з військом походом до Смоленська. У той час на смоленському замку панувала велика незгода між боярами й простим народом, бо одні хотіли мати своїм володарем Вітовта, а другі — князя Юрія Святославовича, спадкоємця Смоленська. Тоді Вітовт призначив князем на смоленському замку Романа Брянського, однак смоленці вбили його, відпустивши на волю лише його жінку й дітей. Вони також повбивали Вітовтових намісників і тих смоленських бояр, які не хотіли князя Юрія.

Смоленські чвари

Через те Вітовт, охоплений печаллю, взявши допомогу в короля Ягайла, обложив Смоленськ та розгромив і прогнав князів Юрія Святославовича та Гольгу Рязанського. Вітовт удруге оволодів Смоленськом та Смоленським князівством і, щоб не було в ньому більше заворушень, перетворив його в повіт чи воєводство Великого князівства Литовського. Велику кількість скарбів, яку знайдено в замку, він роздав

Про це літописці та Длуґош і Кромер (кн. 16)

своїм воїнам, а частину з них разом з полоненими відіслав Ягайлові до Польщі.

А князь Юрій Святославович утік до Угорщини, де служив у короля Сиґізмунда, й потім, застрелений, загинув під якимось замком.

Про війну з хрестоносцями через Свидригайлову незгідливість й угоду з ним та відняття Жмудії від Литви

Брат короля Болеслав-Свидригайло, вперта й непослідовна людина, вдруге втік до хрестоносців, з котрими у лютому 1403 року, в день святої Дороти прусський маґістр Конрад Юнґінґен з великим військом зруйнував Литовський край та з великою здобиччю повернувся до Рагнети. За ним ліфляндський маґістр з другого боку вторгся до Жмудії, де заподіяв великої шкоди, та з великим полоном повернувся до Ліфляндії. Зважаючи на велику силу німців, Вітовт не посмів дати їм відсіч, коли вони зруйнували його землі. Але як тільки вони відступили, він одразу вогнем і мечем зруйнував ушир і вздовж усю Ліфляндію, здобув і спалив оборонний замок Дунемборг над Двіною й втричі з більшою користю, ніж вони [хрестоносці], повернувся до Литви. Також незабаром прусські й ліфляндські хрестоносці зруйнували Литву та забрали у неволю багато бранців, яких потім Вітовт визволив, обмінявши на німецьких полонених.

Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 42, с. 277), Кромер (кн. 16). Замки, наділені Свидригайлові в Польщі

Потім король Ягайло, змилосердившись над змученою батьківщиною Литвою, вдруге покликав з Пруссії Свидригайла та віддав йому усе Поділля, відкупивши його від синів Спітка Мельштинського, якого вбили татари, заплативши 5 тисяч чеських гривен. Також Вітовт і Ягайло заплатили німцям велику суму, які Свидригайло взяв у Пруссії й витратив на війну. Крім того, Ягайло відступив йому в Польщі й у Русі Стрий, Жидачів, Шидлів, Другню, Стебницю, замки з повітами та з містами і призначив тисячу гривен платні річно з доходів від соляних копалень.

Свидригайло втік до хрестоносців

Але та королівська щедрість не заспокоїла впертого Свидригайла і він знову втік до хрестоносців.

З'їзд з хрестоносцями й угода

Жмудський край відданий хрестоносцям

Бо записи того Мендога, якого коронували на Литовське королівство, вказували, що він по

Потім 1404 року король Ягайло, Вітовт з литовськими панами та прусський маґістр Конрад Юнґінґен з'їхалися на Зелені свята до Рацьонжа для укладення спільної угоди про мир, яку підписали з такими умовами, що Ягайло й Вітовт відступлять маґістрові прусського ордену Жмудський край, а король Ягайло за 40 тисяч злотих повинен відкупити в них Добжинський край, а також, аби кожен із них не переховував у себе втікачів, а повертав їх, щоб хрестоносці відмовилися від будь-яких вимог щодо Литви, щоб не дозволяли жодному чужому війську через свої землі вторгатися у Литву, щоб вільно торгували в Литві купці з Пруссії.

Після укладення угоди король був у гостях у маґістра в Торуні і, коли проїжджали по місту, кухарка з кам'яниці облила його помиями (або випадково, або зумисне). І коли засудили її до страти, король випросив, щоб її помилували і дарували життя.

Згодом, 1405 року біля Ковна Вітовт удруге зустрівся з хрестоносцями, з якими підписав більш потрібну, ніж вигідну, угоду про мир, за якою вдруге подарував їм навічно Жмудське князівство, давши дві грамоти, написані латинською й німецькою мовами. І коли бідні жмуди не хотіли служити німцям і, бунтуючись, уночі душили та вбивали їхніх урядників та просили Вітовта, щоб він не віддавав їх жорстоким німцям, сам Вітовт мечем гнав їх у німецьке ярмо. А хрестоносці, щоб легше поневолити їх, збудували у Жмудії три замки: два над річкою Невяжею, а третій у гирлі Дубісси, де вона впадає у Німан. Ту угоду про мир Вітовт мусив, правдоподібно, укласти через московські війни та незгідність Свидригайла.

смерті записав їм литовські держави

Король облитий помиями

Вітовт віддав Жмудію хрестоносцям

Вітовт сам мечем змушував жмудь служити хрестоносцям

Хрестоносці у Жмудії будують замки

Про третю втечу Свидригайла до Пруссії та приєднання Поділля до Польщі Року 1405

Впертий Свидригайло, переповнений злістю,
Незважаючи на королівську прихильність,
Зайняв подільські замки, а сам утік до пруссів,
Це втретє, щоб короля з братом посварити.
Тож Ягайло зібрав з Польщі велике військо,
Взяв Кам'янець-Подільський, у нім скарб великий,
Старостою там Петра Шафранця поставив,
Згодом після облоги здобув інші замки.
Таким чином усюди потіснив Свидригайла,
Поділля силою приєднав до Корони;
Там же йому Олександр, господар волоський,
Присягнув; а Свидригайло з Литви Вітовта
Хотів вигнати, але маґістр не підтримав,
Бо з Ягайлом у Рацьонжі уклав угоду.
По всьому узяв собі в уділ Свидригайло
Сіверськ, Брянськ, Стародуб, почувався непевно.

Свидригайло втік до пруссів, порушивши угоду

Король Ягайло забрав від Свидригайла Поділля

Поділля приєднане до Польщі

Олександр, волоський воєвода

Брянськ і Стародуб віддані Свидригайлові

Розділ восьмий

Про першу війну Вітовта із зятем, московським князем Василієм Року 1406

Вітовт із зятем своїм московським приязно
Жив, обмінювалися щедрими дарами
Та з обох боків дбали про взаємний спокій.
Як литвин, так і москвитин з того втішались.
Коли ж Москва севрюків литовських розбила,
Під Путивлем взяла в них бобрів, кадуб меду,
Дві сокири й з трьох чоловіків сіряки здерла,
Зразу ж Литва те в чотири книги вписала.
Скаржилась на Москву Вітовтові у Вільно,
Вказуючи твердо на розбійницький напад;
За хлопським твердженням, ще не було такого,
Що з кожного з них рублів сто урвано з пасом.
Вітовт послав до зятя, щоб судив по правді,
А зять ту скаргу занехаяв як мізерну,
Зневажив її; Вітовт прорік після того:
„Загордився дурень, що довбешка чубата".
Зібрав військо: литовське, смоленське, вітебське,
Рушив громить і палить границю московську.
Василій, побачивши невідворотну шкоду,
Послав до Вітовта з проханням помиритись.
Вітовт не відмовив, тож з'їхалися самі
Там, де річка Угра, щоб схвалити угоду.
Спокій і мир встановили, війну відклавши,
Московити Вітовту трохи заплатили.
Там Андрій, литвин, крикнув, коли замирились:
„Не мир, не мир! Тому що Москву не побили.
Як Немира об'явився, то все піднімався,
А Немирів славний рід примножився від нього".

В урочищі Тиха Сосна, неподалік Путивля, який лежить за 60 миль від Києва, на південь до Дикого Поля

Сам Вітовт з московським [князем] Василієм говорить про мир

Не мир, не мир

Рід Немирів на Русі, в Литві та на Підляшші

Вітовт тоді по литовській Угрі границю
Провів, воїнам віддав здобич московську,
Бо хоч дійшли згоди, взяли здобич всіляку,
Скарби здобули, перш ніж уклали угоду.
Тож через севрюків та війна почалася,
Тоді тьму хлопів, тьму шляхти Москва вхопила,
Земель руських, сіверських на сто миль урвала,
(Отаке з Вітовтом!). Скарби з людьми забрано.

Литовський кордон по Угрі

Двоюрідний Вітовтів брат Свидригайло, не зупинившись ні в Польщі, ні в Литві, ні на справедливому уділі на Поділлі, втретє втік до прусських хрестоносців та обіцяв їм половину Литовського князівства, якого не мав ще під своєю владою, щоб вони лише допомогли йому вигнати Вітовта з Вільна. Але коли хрестоносці не погодилися на це через угоду, яку уклали з Ягайлом і Вітовтом в Рацьонжі, [Свидригайло] знову повернувся до Литви, з прихильними собі русичами розпочав нові бунти проти Вітовта. І коли він не домігся успіху, знову втік у Польщу до брата Ягайла, котрий його вроджену злість погасив братньою любов'ю, вчетверте примиривши його з Вітовтом. Вітовт віддав йому Сіверський край, яким тепер оволодів московський князь, тобто такі княжі уділи, як Стародуб, Брянськ та Новгродок (Сіверський). Але вроджену злобу важко приборкати. І Свидригайло, спаливши Стародуб і Брянськ, а Новгродок (Сіверський) віддав московському [князю], утік до Москви.

Ці події описують Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 42, с. 277), Кромер (кн. 16) і Меховіта (розд. 41, с. 317).

Про другу війну Вітовта із зятем Василієм, московським [князем], та про злість Свидригайла [Року] 1407 і 1408

Свидригайло, котрий вихрить звик у вітчизні,
Рвав уділи в Польщі, на Поділлі, в Сіверську.
Захист у Пруссії у хрестоносців утратив,
Крутився там і тут і до Москви вдавався,
Просив, щоб допомогли вітчизну здобути,
Аби Вітовт не міг верховодити більше.
Утік до Москви, Стародуб і Брянськ спаливши,
Новгродок (Сіверський) Василію віддавши.
Вітовт з військом одразу ж почав готуватись,
Бажаючи за кривду й шкоди відомстити.
Ягайло на поміч прислав маршалка з Польщі,
А маґістр прусський — ландскнехтів із хрестоносців.
Румбовд поєднав військо литовське і руське,

Свидригайло втік до Москви

Збіґнев з Брезя, коронний маршалок, командувач поляків, котрих було тисяча із списоносцями, а німців — одна хоругва

А Монвід очолив надвірні загони.
З Іваном Борейковичем прийшли смоленці,
З Олельком Володимировичем — кияни.
Так Вітовт, усіх у Смоленську згуртувавши
І плюндрувать Москву розіславши загони,
З німцями й поляками аж до Оки двинув,
Де Свидригайло заступив йому дорогу,
Переправу через Оку боронив мужньо
І з боків громив литву, німців і поляків.
Однак здобич велику і в'язнів побрали,
І села, містечка, волості захопили.
Там німці з рушницями і піші поляки
Більше здобували, ніж верхівці козацькі,
Бо коні литвинів гинули в нетрях болотних,
Помагала тільки сміливість драбів охотних.
Князь московський Василій шукав, як помиритись,
Бачачи страшні князівству своєму шкоди;
Потвердив з Вітовтом те, що було раніше,
Хресним цілуванням мир благословляли.
Повернув замки, що взяв, присягнув на вірність,
А Вітовт, як тільки ухвалив мир із зятем,
На загнаних конях повернувся у Вільно
До жони, бо його щодня пекла Венера,
А мав же звичай завжди їздить перед військом.
А військо в землі неприятеля лишалось,
Зазнавало без вождя великої шкоди.
З голоду знемагало, долаючи пущі,
Й Свидригайло з татарами зусебіч рвали.
Зосібна поляки коней втрачали й зброю,
Покидали вози свої важкі скарбові.
Була з німцями важча війна, ніж з москвою,
Та з неї литва вийшла легше на повозах.
Вітовт нагородив щедро поляків лихом,
А в заплату прусським ландскнехтам віддав мито.

Князь Олелько Володимирович, предок князів Слуцьких, онук Ольгерда

Ока, річка велика в Москві, яка впадає у Волгу біля Нижнього Новгорода

Свидригайло не дав Вітовтові переправитись через Оку

Кромер. Магістр Педестр. Ворогів переможено й відбито більше ціною піхоти, ніж кінноти

Меховіта. Нарешті повернувши посілості і т. ін.

Кромер. Схилявся до Венери

Поляки, втративши зброю та коней, і т. д.

Розділ дев'ятий

Про нові литовські і польські чвари з прусськими хрестоносцями та про взяття Вітовтом Жмудії [Року] 1408

Король Ягайло і Вітовт, намагаючись втримати прусських хрестоносців від війни проти Литви, до якої вони наполегливо готувалися, зустрілися з прусським маґістром біля Ковна, де довго вели переговори про спільний мир, але через зарозумілість і гордість нахабних хрестоносців не могли прийти до згоди й так даремно розійшлися.

Потім 1409 року, коли був неврожай у Литві, король Ягайло послав Віслою братові Вітовту до Литви 20 великих барж, навантажених збіжжям, які хрестоносці захопили. І коли король через послів вимагав від них, щоб вони повернули їх, то вони глузували з нього, кажучи, що поляки допомагали поганцям [у боротьбі] проти християн хрестоносців. Крім того, вони вчинили велику кривду литовським купцям у Рагнеті: деяких побили, а товар їхній пограбували. Тому Вітовт, обурений тими кривдами безбожних хрестоносців, відправив з військом маршала Румбовда, який, несподівано прибувши до Жмудії, повбивав усіх урядників хрестоносців, які були при Міхаелю Кохмейстеру, комендаторі й старості нової мархії, комендаторів, старост, інших повикидав із жмудських замків або захопив у неволю й усю Жмудію, якій давно було ненависне панування гордих німців, повернув Литві.

Хрестоносці забрали Вітовтові баржі зі збіжжям

Литовські купці побиті в Рагнеті

Румбовд розбив хрестоносців у Жмудії

Потім до короля Ягайла приїхали посли від хрестоносців, скаржачись на Вітовта за те, що він видер у них Жмудію та побив їхніх воїнів, та погрожували негайно розпочати війну, оскільки Вітовт не хотів повернути їм Жмудію, ані винагородити їх за заподіяні шкоди. Вони запитували короля, чи не захоче він стати на боці Вітовта. Король довго боровся з думками, бо якщо він покине Вітовта, то одночасно віддасть на поталу безбожним хрестоносцям свою милу вітчизну, Велике князівство Литовське, а якщо разом з ним [Вітовтом] виступить проти хресто-

Хрестоносці оголосили війну литві і полякам

Кромер. I серця поля-

ків жахалися цієї війни

носців, то спонукає проти себе й Польської Корони велике насильство німецької, прусської й угорської війни. Від цього його відраджували коронні пани, кажучи, що краще віддати хрестоносцям на поталу пустинну Жмудію, ніж багату Польщу.

Смілива відповідь посла архиєпископа маґістрові

Жорстокість прусського маґістра стосовно поляків

Опісля з Ленчицького сейму король відправив послів до прусського маґістра, серед яких був гнєзненський архиєпископ Миколай Куровський, бажаючи по-дружньому погодитися з ними за вчинені Вітовтом кривди. Але гордий маґістр з великим гнівом пригрозив, що негайно почне війну проти Литви. Тієї зарозумілости маґістра не зміг стерпіти архиєпископ і сказав: „Облиш нас лякати війною, бо якщо ти виступиш проти Литви, то знай, що негайно будеш мати нас у себе вдома з війною!“ На це маґістр відповів: „Добре, добре! Коли я вже знаю рішення Корони, то волію вхопити голову, а не хвіст!“ І так одразу вчинком підтвердив свої слова, бо, відправивши послів, з великими силами здобув і спалив Добжинський край і наказав порубати старосту Якова Паломінського та всіх воїнів. Потім, здобувши за першим штурмом міста Рипін і Ліпін, за звичаєм поганців порубав та помордував міщан, рільників, шляхту з їхніми жінками й дітьми. Також узяв Бобровники, бо піддався йому Бартоломей Пломиковський герба Лісси. Злоторию він оточив, яку здобув восьмого дня. Коли не міг силою взяти Бидгощ, тоді підкупив бурґграфа, який піддався [добровільно]. Коли король побачив, що непереливки, наказав усій Польщі, Русі й Литві вирушити на війну проти хрестоносців. Після цього малополяки з русичами зібралися у Вольбожі, а великополяки — в Ленчиці.

Поляки розгромили німців

Потім король, упорядкувавши військо біля Радзеєва, останнього дня вересня вирушив під Бидгощ, який здобув восьмого дня.

Прусський маґістр також наказав своїм збиратися під Свецем. Дізнавшись про це, король послав туди частину свого війська, де поляки розгромили німців та забрали їхні обози з наметами.

Сиґізмунд-Корибут вторгся до Пруссії

А тим часом приїхали посли від чеського короля Вацлава, які зупинили війну між королем Владиславом Ягайлом і Вітовтом та прусським маґістром, затвердивши з обох боків угоду про перемир'я до 24 червня наступного року. Але Сиґізмунд-Корибут, син королівського брата Дмитра-Корибута, який ще не знав про перемир'я, вторгся до Пруссії з литовським військом і взяв три замки з містами, спалив багато сіл і волостей та зі здобиччю і великою кількістю німецьких невільників повернувся до Литви.

Річка Нетупа

Хрестоносці — до Волковиська

Вітовт ховається у лісі

Тому хрестоносці, не приймаючи виправдання щодо незнання про перемир'я, потайки переправилися через річку Нетупу й у неділю 6 березня року Божого 1410, перебивши литовську сторожу біля Іскрів, напали на Волковиськ та забрали у неволю багато людей, що зійшлися до костелів, і спалили місто. А Вітовт, який був у 7 милях від Волковиська, не посмів відбити німців і сидів зі своєю жінкою у пущі, доки вони не відійшли.

Потім кілька місяців у Литві й у Польщі був спокій, коли всі чекали вироку чеського короля Вацлава.

Початок Гусової секти

Того ж року Ян Гус зі своїм колегою і учнем Ієронімом почав міжусобиці навколо віри в Чехії, коли побачив великі незгоди пап римських, які тоді вели суперечки за папський престіл, що принесло велику шкоду духівництву.

Поганий вирок римського короля

Потім, коли минув час перемир'я з хрестоносцями, в день святого Івана Хрестителя, чеський король проголосив вирок, за яким вимагав, щоб на рік передали під його владу Добжинський край, а він опісля передасть його тому, кому на свій розсуд уважатиме по справедливості. Він вирішив також, щоб польських королів ніколи не обирали зі східного краю — як з Литви, так і з Москви, а лише із західного, вважаючи, що там усі погани.

А король Владислав, не чекаючи вироку чеського короля, поїхав до Литви, де потайки змовився з братом Вітовтом, щоб війною чинити опір прусським хрестоносцям. Але спершу послав Вітовта до римського й угорського короля Сиґізмунда, щоб уклав договір про мир.

Про відрядження Вітовта до угорського короля

Вітовт — до Угорщини

Вітовт, порадившись з братом Ягайлом про Прусську війну та бажаючи зробити щось добре для загального миру, з кількома литовськими панами, своїми урядниками, з Гастовтом, з Румбовдом та з Радзивіллом поїхав до угорського короля Сиґізмунда, який тоді був обраний на Римське королівство, а потім на імператорство Римської імперії після смерти імператора Роберта, чому й потурав німцям і був на боці хрестоносців.

Імператор ловить Вітовта

Там Вітовт вів довгі переговори з королем Сиґізмундом, закликаючи його на нараді до того, щоб він надалі зберігав угоду про мир, яку уклав з Польщею та Литвою на 16 років, а з того часу не минуло ще навіть чотири роки. А король Сиґізмунд сказав, що несправедливо додержувати угоди, коли братчиків ордену в Пруссії переслідуватимуть.

Вітовт, не попрощавшись з імператором, від'їхав, тож за ним мусив їхати сам імператор

Після цього він намовляв Вітовта, щоб покинув брата Ягайла, і він зробить його литовським королем, якщо з ним і з хрестоносцями виступить проти поляків. Але Вітовт, зрозумівши його хитру зраду, не попрощавшись і не подякувавши за гостину, від'їхав до Польщі. Через милю наздогнав його сам імператор Сиґізмунд та ввічливо розмовляв з ним і, обдарувавши його великими подарунками, відправив з почестями. А Вітовт, приїхавши до Сондеча, розповів брату Ягайлові про всі намови й підступи Сиґізмунда.

І від того часу воєнні листи, як пишуть Длугош і Кромер, почали називати „вітами"

Король зрозумів, що нема іншого виходу, тому наказав розіслати грамоти, прив'язані до віток, щоб скликати [людей] на війну проти хрестоносців. Вітовт також поїхав до Литви збирати військо.

Книга п'ятнадцята

Розділ перший

Про славну війну і щасливу битву Ягайла і Вітовта з прусськими хрестоносцями і князями Німецької держави Року 1410

Про наслідки гордині і смиренности читай ширше: Лука 1 і 18; Ісая 14; Даниїл 4; І Царі (І Самуїл) 15; Естера 3 і 13; Екл. 10; Товит 4; До Римлян 8, 1; Петро 5; Яків 4; До Филип'ян 2; Буття 3; І Царів (І Самуїл) 5 і 9 та ін.

Зброю та доблесть явимо мужів сарматських
І посоромлену хрестоносців гординю,
Бо ж гординю Бог нищить, а смиренність любить,
Смирних на престіл всаджує, гордих з царств згонить.
Князь Вітовт і Ягайло, король пресвітлий,
Бачать маґістра прусського пихатий намір:
Замислив Польщу й Литву знищить до останку
Й на тій землі впровадить свої закони.
Тож король спішно оголосив ополчення,
Всі повіти закликав виступити збройно,
Щоб разом з руським військом ще перед ворітьми
Стрінути хрестоносців і всю міць німецьку.

Злого ворога вдома чекати — погибель, і Ганнібал не інакше з римлянами воював, як у їхньому домі

Щоб зібралися спішно й ворогів у їхніх
Землях привітали, а не в домі своєму,
Ґвалт ґвалтом одбили й вітчизну милу з пащі
Хрестоносців вирвали силою своєю.

Поляки готуються на війну

Зразу ж воєводства взялися готуватись,
Панцери заіржавілі й зброю начищали,
В зброярнях брязк верстатів — рушниці ладнають,
Щити, ратища; ключники бринять ключами.

Доброчесність польських шляхтичів і любов до батьківщини

А польські шляхтичі, що в Уграх пробували
Й великі маєтності там нажили, бачать,
Що їхній король Сиґізмунд — спільник хрестоносців,
І вирушають звідти, як справжні поляки.

Завіші, Гарбовські, Брогловські та Кальські,
Пухала, Скарбек, Горські та Наленчик Мальський
Прийшли до короля, власність позалишавши,
З любові до своєї польської вітчизни.
Король архієпископа гнєзненського в Польщі
Зоставив удержувать престіл королівський,
Бецькій, щиріцькій шляхті стати проти угрів
Поручив; так зусебіч укріпив Корону.
Сам два дні одпочивав у містечку Слупську,
Де до Бога невпинно з каяттям звертався.
У костелі цілий день возносив молитви,
Аж увечері вживаючи трохи їжі.
Потім під Червінськом по мосту через Віслу
З військом переправився, з обозом, стрільбою.
Того ж дня Вітовт з литвинами та своїми
Татарами і з двома ордами явився
Заволзькими, котрих рік держав своїм коштом.
Показав їх королю в бойовому танці,
І литву свою оружну шикував пишно,
Козаків з гусарами розділив натроє.
Два князі з Мазовії — Семовит і Януш,
При них загони єпископа й польські панята
Якраз у день святих Петра й Павла явились,
Тут королю вітчизни честю присягали.
А з Червінська сягнули у волості прусські,
Де татари, як і литвини, без розбору
Сікли й палили все, що тільки попадалось,
Костел зі святощами в Людберзі обдерли.
Та Вітовт з Ягайлом зразу ж тих покарали.
Видано було двох провинників з литвинів,
Котрим випав жереб на дереві висіти,
А другі, настрахані, сваволить не сміли.
За Укрою спинились на рівнині, в полі
Туровім, що досі пам'ятає кров прусську.
Там король, вишикувавши війська, хоругву
Коронну сам на плацу взяв з болем у серці,
Підняв і промовив так: „Ах, всеможний Боже!
Ні зло, ні добро не заховане од тебе,
Найпотаємніші помисли людські знаєш,
За добро добром, а за зло злом сповна платиш.
Ти сам знаєш, що сокрито в серці моєму,
Відаєш, що не замишляв війну здіймати,
Тим паче проти християн, і тільки кривди
Від них великі змусили мене до цього.
Тобі відомі мої помисли про спокій,

Длугош і Кромер

Тимчасовий губернатор Миколай Куровський, архієпископ

Збігнев з Брезя, коронний маршалок, на оборону від угрів поставлений

Побожність Ягайла

Вітовт цілий рік заволзьких татар у Литві лаштував на ту війну

Шикування литовського війська і показ під Червінськом

Татари з литвою проти поганських звичаїв

Людберг, місто, спалене литвинами

Баламутиш, смерде,— буде князь гніватись

Ріка Укра, яка ділить Пруссію і Мазовію

Королівська сповідь перед Богом

Кромер і Длугош. І взявши до рук велике знамено, звучним голосом слізно промовив: „Яке дання, така й плата“ і т. ін.

З усіх сил я уникав кривавого бою,
Уникав, але ж люд твій мушу боронити,
Допоки життя мого, скільки сили стане.
Свій уряд, від тебе даний, мушу сповняти,
Бо ж повинен звіт давати за кожну душу,
Рад би був не війні, а мирові служити,
Та завдано кривд гірких, відомстити мушу,
Якби не гординя, не пиха хрестоносців,
До котрих Польща здавна була милостива,
Якби не їхня пожадливість ненаситна,
То не довелось би зброєю одбивать зброю.
Не стримали їх наше терпіння й смиренність,
Пішла війною на мене запальна гордість,
Отож люд, який бороню з твоєї волі,
Візьми, Господи, під крило твоє всеможпе.
Подай мені поміч, бо з твоїм ім'ям, Боже,
Піднімаємо свої хоругви з орлами,
Покарай справедливо тих, хто війну збурив,
Воздай тим, хто призвів до проливання крові".
Коли король промовляв так з плачем, усі також
Плакали, і князі Мазовії, і Вітовт,
Богу сповідаючись, потім сльози втерли
І хоругви з усіх повітів розгорнули.
Зіндрам Машковський очолив війська коронні, *Зіндрам Машковський, коронний гетьман*
Ян Жарновський, чех, вів воїнів чужоземних,
Іван Зедзевіт і Ян Гастовт — над литвою,
А татари осібно побік строю стали.
Од Дрвйонци згори аж до Дзялдова сягнули *Перше шикування усього війська*
І там побожно прийняли святу присягу
В день святих посланців, потім рушили далі
Й усі під Грюнвальдом поставили намети. *Грюнвальд, прусське село*
Було поле широке, дібровами в коло
Опоясане, і пагорби зеленіли, *Місце розташування*
Поділені навпіл кривими ровами,—
Ось тут і розклалися польські обози.
Якраз навпроти широкого поля стали,
Прикритого чагарниками й густим лісом.
Низина зелена на п'ять миль простелялась,
Було для худоби поживне пасовисько.
На ньому стали широко литовські обози,
Скрізь захищені накопаними валами,
Також до польського обозу дотикались,
Від небезпеки спільно могли рятуватись.
Навпроти була гора велика й висока,
Густими заростями дубовими вкрита,

А з її вершини було геть усе видно:
Як польське з литовським військо розташувалось.
На тому боці шатра німецькі стояли,
Ланцюгами й рожнами були в коло взяті.
Місце зручне до бою і до кровопролиття
Та шикування полків для навальних ударів.
Король у наметі меси слухав зі сльозами, *Обтяжив небеса молитвами*
Аж небо обтяжив молитвами своїми,
А вже по рівних полях війська шикувались
Справно, а зброя так і світиться на сонці.
Коні іржуть у сяйних панцерних покривалах,
Зброєносці в оздоблених єдвабних шатах, Військо хрестоносців
Стрижене волосся шоломами прикрите,
За канторами носили значки на древках.
А рейтари чорні, гордо взявшись у боки,
На фризьких конях гарцюють. „Гоп! Гоп!",— чути звідти.
Йде під своїм значком тьма кнехтів-списоносців,
За маґістром обоз і двісті гармат котять.
Вітовт, військо своє об'їжджаючи, бачить,
Яку велику силу ведуть хрестоносці;
Стільки їх, що від зброї все поле світилось,
Сонячне проміння меркло перед тим блиском.
Хоругви розмаяні, перша з хрестом білим
Й орлом на золотому полі, друга — з кантом Хоругви хрестоносців
Білим червона, третя — лев злий у білім полі,
Четверта — орел двоголовий розчепірив ноги.
П'ятдесят один — стільки було гербів інших,
Аж од цих світилося все Грюнвальдське поле. 51 хоругва хрестоносців і перші 100
„Таратан тара! Таратан!" Труби гриміли,
Барабани гули, що вуха закладало;
Іржуть фризькі коні, гамір мужів бадьорий,
Тупіт зусюди, а ехо по лісах шумних
І до неба гук несе, посилює щедро,
Німці криком кричать, щоб король їх злякався.
Те бачачи, Вітовт до короля прискочив,
А той у мольбах перед вівтарем розпростерся.
„Що чиниш, гей, на Бога! Облиш те моління, Вітовт накричав на брата Ягайла
Чи ждеш, що молитви одіб'ють силу прусську?"
Так кричав; але світлий король не встав з моління
До кінця меси, поклавшись на волю Божу.
Тож Машковський поляків, Вітовт литву ладив, Зіндрам Машковський — польські, Вітовт литовські війська шикують
На правий ріг поставив литовські загони.
Так литва під сорока хоругвами стала,
Шляхта смоленська з Полоцька три розгорнула.
А поляки лівий од литви ріг тримали,

П’ятдесят їхніх хоругов лавами стали,
40 литовських хоругов, а смоленських — 3
Уперед висунувши чільніших і збройних.
„Богородицю“ всі бадьоро заспівали.
Так литва з поляками в готовності повній
50 польських хоругов на лівому розі
Стали, і знаку труби до битви чекають.
Серцем пориваються в бій мужі охотні,
Щоб славу безсмертну хоробрістю здобути,
Про Богородицю давня польська пісня, яку звикли перед боєм усі співати
А король усе молиться; вони ж не чекають,
Виїжджають, німців викликають на герці.
По месі король сів на турського гнідого,
Побачивши його, сказав би: Гектор справжній!
Князя в обоз одіслав, а потім такою
Була його до всього лицарства промова:
Промова короля до лицарства
„Настав! Настав час битви, о мужі преславні!
Вітчизну милу бороніть, як сини вірні.
Настав, настав час свої вольності утвердить
І помститися за оті нестерпні кривди,
Яких нам завдано хрестоносцями злими,
Що на честь нашої вітчизни посягають“.
Тільки-но король це промовив, коли бачить:
Два посли від маґістра під’їжджають бучно,
Гарцюючи на космоногих фризах куцих
Та ледве рухаючись у панцерній зброї.
Овід[ій], „Метам[орфози]“, і
Ото б на них поглянути: справжні циклопи,
Або ті потвори, яких Іов лякався.
Горде посольство з кривавими мечами, які й донині у коронній скарбниці
В одного — короля римського орел чорний
На щиті; другий — з стетинського князя Грифом.
Два мечі тримають, мовлять: „Тобі, королю,
З братом наш маґістр борґує зброю для бою.
Два мечі шле, щоб ти собі не клопотався,
А взяв і озброївся до бою сміливо;
Якщо на тіснім полі маєш поступитись,
То нехай це вирішиться у поєдинку“.
Смиренна відповідь
Король узяв меч, мовив: „Зброї в мене доста,
Але за дарунок кланяюсь разом з братом,
Дякую за дар, а що стосується плацу,
То на Бога покладаюсь“. А потім, сльози
Втерши, наказав трубить, барабанить до бою
І сам став усередині польського строю.
Коли б ось чули вірш мій музи з Гелікону,
Згадали б, яка сторона перемагала,
Котрі лицарі мужні виявляли доблесть,
Бо ж музам Бог дав пам’ять, а нам від них брати.
Литва першою зіткнулась
Згадайте, музи, литва вдарила найперше
З татарами, закипів з німцем бій кривавий,

Наші „Богородицю“, німці своє співають,
Гармат, барабанів, труб грім, крик, іржання коней,
Німці, що вище стояли, з двох гармат били,
Але жодного не вразили у військах польських,
Литвини сміливіше з криком навалились,
Так, що аж коні з кіньми боками терлись.
Сам Вітовт у війську Литви тут і там скаче,
Нагадує, шикує, кричить, направляє.
Гуркіт страшний, як у Содомі, коли горіло,
Де падали дім на дім, а вежа на вежу,
Або коли троянський мур греки крушили,
Чи коли міцний Карфаген Сціпіон зносив.
Лава лаву толочить, так, як ото лісом
Ломиться поранений ведмідь превеликий;
Січуться, й німецька зброя перемагає,
Татари з литвою по них з луків стріляють,
Фризів під ними калічать, якого вцілять
Або в бік, або й у чоло, то вже не встоїть.
Страшний звідусюди несеться брязкіт зброї,
Воїни, в яких крапля життя залишилась,
Кричать, стогнуть, ранені під кіньми стікають
Кров'ю, другі, вже без сил, виповзають рачки.
Безуспішна битва півгодини тривала,
А фортуна непевна тут і там з'являлась.
Курився пил аж до неба, піднятий кіньми,
А Марс у лють закривавлених мужів приводив.
Аж тут литва відступає на цілу стаю,
Вітовт на них кричить, тих просить, других лає.
Але вручну з німцем битись не мали сили,
Тільки з луків, з боків наскоки зупиняли.
А частина аж у саму Литву побігла,
Сповіщаючи про нами програну битву.
Але не дивуймось, бо ж на чолі, спереду,
Билися досить хоробро й чинили сміло
І самі ж затримали всю навалу збройну,
То й мусили зовсім видихнутися, бідні.
Воїни смоленські руські до кінця бились,
З віленцями й трочанами поправляють
Справу, трьома хоругвами вдаривши збоку.
Нестримну лаву хрестоносців зупинили,
Чим вічну честь взяли від безсмертної слави,
Допомогли полякам з вірної приязні;
А чех Жарновський перебіг до чужоземців,
Як зійшлись, так і змовився з німцями злодій.
Тоді хоругву королівську взяли німці,

Меховіта пише, і Сільвіо, що рівна битва литви з німцями тривала годину, а Кромер вказує, що півгодини

Литвини поступилися плацом на стаю

Сміливість і доблесть смоленців

Шляхта Віленського і Троцького краю вистояла зі своїми хоругвами, ті з червоною, а ті з блакитною

Чех Жарновський утік з хоругвою святого Юрія

Хоругва, відібрана поляками

Марцін Врущимовський був краківським хорунжим

Серадзці відтоді мають право узаконеного червоного війська

Миколай Трамба, коронний підканцлер, завернув чехів, що втікали

Той Жарновський був потім оголошений безчесним, тож і жона його покинула, гидуючи його зрадою

Перший загін смоленців знищено

Полудень був

Перше військо, в якому було 50 канторів, наші розгромили

Кромер. Коли пішов лагідний дощ

Дощик пустився, нашим, що гнались, на поміч

Поразка другого прусського війська

Та поляки, зразу ж налетівши, відбили,
Зокрема серадзці, за що їм відзнака:
Відтоді утверджені як червоне військо.
Смоленська, троцька, віленська, гродненська шляхта
Бачить, що литовський стрій зламаний і кволий,
Підтримали одні одних, узялись до діла,
Знов з хрестоносцями в бій кривавий вступили,
З хоругвою одбитою з бадьорим криком
Розірвали в центрі міцнющий стрій німецький.
А підканцлер Трамба вивів загін з обозу,
Спостиг у лісі чехів із Жарновським, словами
Погрозливими їх кляв, що вірність зламали,
Чехи видали Жарновського, що був винний;
Мусили повернутись назад до поляків,
Приходом своїм налякали хрестоносців,
Бо здалося тим, що прибуло нове військо,
Так що од страху в них аж литки задрижали.
Бути б там та подивитись, як повернулось,
Коли поляки вдарили на німців збоку.
Хоч і полягла одна хоругва смоленська,
Але дві інші до поляків приєднались,
Били, сікли хрестоносців з тріском, немовби
Вежа велика падала, знесена вітром.
Шум, крик і грім од зброї знов страшний здійнявся,
А Фобос уже півнеба об'їхав ясний,
Кілька десятків канторів згинуло прусських,
Інші побігли, розплачуючись кров'ю,
Наші їх, б'ючи, колючи, січучи, гнали,
А значніших тягли, стрічками пов'язавши.
Хмара показалася теж з луком брунатним,
Дощ теплий пролився, під його лопотіння
Куці втікали, нашим легше було німців
Гнати в прохолоді, вітер обвівав м'яко,
А ще дощиком отим прибило пилюку,
Що втікачів німецьких спершу закривала.
Ратищами довгими в спини їх кололи,
Що аж нутрощі випадали услід за ними.
А тут друга лава ринула хрестоносців,
І знову з рушниць летять олов'яні кулі,
Густий посвист стріл, брязкають шпаги об мечі,
Кров струменями тече з-під мужів убитих,
Троцька, жмудська, віленська шляхта незрушна
З Вітовтом і поляками сміло допомагає,
А інші повіти литовські похитнулись,
Розбіглися, хто куди зміг, і головної,

Яка зі святим Юрієм, хоругви не стало,
А на неї все литовське військо рівнялось.
Вже було душно литві, але в центрі Вітовт
З новогродцями й волинянами сміло
Стояв, ленчицяни з куявлянами поряд
Навалилися на хрестоносців потужно,
Князі з Мазовії також підвели збоку
Плочан з рав'янами Варшавського повіту;
Тут же Скарбек наш піймав стетинського князя,
Котрий недавно Грифом своїм хизувався.
Стрій німецький ламався, а наші їх били,
По гущавинах, як вовки, вили ландскнехти.
Третій загін великий, що в ньому шістнадцять
Хоругов й сам маґістр з канторами підходить,
І знову, вже вчетверте, спалахнула битва,
Вогонь із тріскотливих рушниць не вщухає.
Король Ягайло сам хоче скуштувати бою,
Скаче на коні, ясніє коштовна зброя.
Та Міклаш Келбаса, справник, його утримав,
При нім згуртував з Олесницьким варту,
Хоругву, під якою король став, прикрили,
Затим наші п'ятьох канторів убили,
Таких, котрі своїми військами керували,
А трупи ландскнехтів скрізь лавами лежали.
Граф Діпольд Кікежич, титулований лицар,
З голови до ніг увесь у лати закутий,
Золотий пас через плече білий,
Рвавсь до короля, збиваючи лави польські,
Близько до короля пробивсь, списом намірившись,
А король намірявсь удар ударом,
Випередив з ратищем Збіґнев Олесницький,
Німець з коня впав, аж нутрощі з нього вийшли,
Заборола підняли, й король його вдарив,
Мовив: „Од того загинув, на кого важив.
Мужній муже, від моці мужнішого згинеш,
А що сам король прикінчив, тим смерть славніша“,
Драбанти того добили, німці побігли,
По полях лежать купами втікачів трупи.
А наші б'ють, січуть, хто тільки попадеться,
Так, як під час повені ріка згори рине,
Що не встоять ні загорода, ні колода,
Ні дім, ні млин, бо все зносить вода шалена,
А німці, як ото олені й лані в пущі.
Коли чують голос труби, ловців волання —
Й брязкіт ловлять вухом, біжать, хто куди може:

Ленчицяни, рав'яни, куявляни і шляхта з Плоцька в кінці билися мужньо

Скарбек з Ґури піймав Казимира, стетинського князя, від якого теж був посол з кривавим мечем герба Гриф, до короля Ягайла

Третє прусське військо з маґістром наступає

Миколай Келбаса герба Наленч

Діпольд Лужичанин Кікежич, граф фон Деебер, титулований лицар, муж сміливий, на коні в яблуках

Мужність Збіґнева Олесницького, за що був потім краківським єпископом і кардиналом, а тільки півратища мав у руці, *напівзламане ратище*, яким того збив

Чи в ліс, чи в болотні лози, та кінець скоро.
Маґістра Ульрика простий здорован прошив списом,
Гордого, що потішив короля мечами,
Його ланцюг золотий з хрестом і клейноди
Скриннінський взяв у здорованя й приніс королю,
Маґістр валявся обдертий, труп уже холодний,
А з теплої душі струменить кров кипляча,
З душі, що багато душ на той світ послала,
З гордості своєї й сама услід летіла.
Кантор Вернер Тетінгер побіг у ліс ховатись,
Другі боронились в обозі за валами,
Які були рожнами обтикані в коло,
А ланцюги зв'язували вози з возами,
Рвучи все те, наші сікли німців, як бидло,
Вони в сильці, що самі ж сплели, опинились,
З обозів їхніх кров текла горда, потому
Вся волость Грюнвальдська була скроплена кров'ю.
Король наказав виливати вино з бочок,
Пам'ятаючи хитрість, придуману Кіром,
Котрого Томіріс самого вбила потім,
А голову стяту в його ж кров умочила,
Мовлячи: „Пий кров, якої жадав напитись!"
Ніякий обоз не захистив хрестоносців,
Кантора мевенського, що од війни стало
Одраджував, якийсь литвин забив стрілою,
Полягло з маґістром триста канторів перших,
Вбито всіх п'ятдесят тисяч, кров плискотіла,
Стетинських, Олесницьких, Керсдорфських узято
Князів, при них панята ржеські й хрестоносців,
Саксонських, рейнських, ліфляндських, прусських, лужицьких,
Фризьких, швабських, моравських, чеських і гольшацьких,
Данських, сілезьких, моравських, шведських німців розгромили,
А з їхніх гордих обозів скарбів набрали,
В'язнів чотирнадцять тисяч, як бидло гнали
Та захопили п'ятдесят одну хоругву,
Нині в Кракові висять у замку в костелі;
Вважай, під кожною людей було багато,
Бо неприятелів було сто сорок тисяч,
Гордість їхнього серця тоді аж стрибала,
Щоб вибить, висікти, винищить, ім'я стерти
Польське, руське, литовське, насадити німецьке.
Полотен зі смолою на возах було повно,

Ульріх Юнґінґен, прусський маґістр, убитий простим здорованем Мшуг Скриннінський

Вернер Тетінгер, ельбінський кантор, котрий найгордовитіше закликав на війну, втік

Сина татарської королеви Томіріс, на тій хитрості Кір, перський король, підловив, залишивши вдосталь вина в обозах, сам же удавано втікав, а коли хан з татарами вином як слід упився, Кір повернувся і п'яних побив. Про це Юстин (кн. 1), Каріон (кн. 2), Геродот і т. д.

Кантор мевенський, венденський граф, убитий литвином, а це ж він радив негайно помиритися з поляками, аж його Вернер Тетінгер, ельбінський кантор, вилаяв, докоряв, що в нього серце заяче, а сам перший утік

Всі німецькі князівства та ще якісь, де в шароварах ходять, передусім угри й чехи на Польщу й Литву піднялись. Сам граф Іжик Керсдорф зі 40 чеськими панами спійманий

Зготовлених на наших ланцюгів, вірьовок;
Але Бог гординю карав, самі ж пута
Й ланцюги ті носили в Польщі небожата.
Пославши всіх панят на ув'язнення в Польщу,
Вітовт тільки двох канторів узяв на страту:
Маркграфа Зальцбаха та Сумберга, оскільки
На сеймі під Ковном ганили його матір.
Кілька миль, стинаючи, наші їх гнали,
А вони втікали, гублячи шаровари,
Щоб не упріть, кидали зброю й лати,
Другі, як вовки, з глибу боліт виглядали,
Страх їх до кісток проймав, один гнав їх сотню,
Поки золотий віз Фебоса не сховався,
В болоті біля озера кілька рот причаїлось,
У гущавинах залягли піші ландскнехти.
Поблиск зброї видав їх, прискочили наші,
Всіх німців, що мов очманіли, столочили,
Інші самі відкидали від себе зброю
Й тут же руки піднімали, щоб їх в'язали.
Так, як вівці, коли в кошарі на нещасних
Зголоднілий вовк накидається жорстоко,
Одна до одної туляться німо вкупі,
Жахаються вовка, який буде їх жерти.
Не чути було вже дастихтів, не кричали
Ті, що в кірасах панцерних, так, як раніше,
Коли наших пожерти намірялись, зволив
Бог, щоб їхні пута їхні ж ноги скували.
Так їх до короля гнали. А татар Вітовт
Пустив волості розорить, як вони звикли.
Вздовж і вшир розкотились, немов вода в повінь,
Мечем, вогнем нестерпно завдали шкоди.
Після король наказав подати трубою
Знак до миру, а воїнам скінчити битву;
Бо вже земля доволі напилася крові,
Що текла рікою, в яку вино лилося.
Звезено до короля хоругви й гармати,
Із узятого в обозах великих, багатих
Король заслужених лицарів наділив,
Повно злота, срібла, гармат, панцирів, зброї.
Багатьох в'язнів відпустив на чесне слово,
Значніших навічно повіддавав у замки.
Гінці рознесли радісну вість по всій Польщі,
Про перемогу над ворогом сповіщали.
В усіх костелах і волостях радість стала,
Від хмар Богу земля й повітря дрижали,

Кількість в'язнів 14 тисяч, а канторів — 300, згідно зі Сільвіо, а інші історики налічують 400; а Децій (с. 40) пише: *мужів визначних, старшини* 600, *без усілякого сорому перебільшує* — було 140 тисяч німців, згідно з Кромером і т. д., прусських хоругов узято 51

Начиння на муки полякам Те саме придалося й гданцям під Тчевом

Вітовт наказав стратити двох канторів, король не міг за них заступитись, бо на з'їзді під Ковном матір Вітовта ганили, Маргварда Зальцбаха, бранденбурзького кантора, і Сумберга, бо хоч були вже спіймані, від тих гордих слів проти Вітовта не відмовились

Сонце зайшло

Кнехтів зброя видала

Кромер. Кілька загонів кінноти, що засіли у якомусь багнистому місці, були зраджені блиском зброї

Кромер. Покидавши зброю, вони були змушені, мов ті вівці, йти попереду наших, які вели їх до табору

Врочистий хід у всіх костелах, спів *„Те Деум!“*
Богослужіння в Польщі й Литві повторили.
Потім з Мальборга приїхали сумні німці
До короля, смиренно просили, щоб убитим
Останню честь віддати, канторам, маґістру
І зборові визначніших панят німецьких.
До тих добрий король мовив коротким словом:
„А був же завжди до згоди з вами готовий,
Радий був би зараз життя й тим дарувати,
Котрих,— самі ж винні,— змордував Марс кривавий“
Зітхав з плачем, жалів убитих хрестоносців,
Пригоди, смерть — то гра мінливої фортуни.
Потім повезено в Мальборг тіло маґістра
Та вбитих канторів, там їх поховали,
Трьохсот канторів чи шістсот інші лічать,
Другі твердять, що лягло їх чотири сотні,
А всього війська рахують сто сорок тисяч,
Возниць, кухарів, німкень, юнкерів не лічать.
Славна перемога звеличила поляків
І литву, Бог поміг розбити хрестоносців,
Побили князів їхніх і обози добрі
Побрали, і гетьманів пов'язали гордих.
З польських шляхтичів тільки два визначні вбиті:
Якубовський з Чулицьким, котрих згадать любо,
Мужньо за вітчизну бились, життя віддавши.
Їхня вічна слава надихає нащадків,
З Литви та Русі бояр полягло багато:
Їхні ж війська попереду поляків бились;
Хай шанується доблесть, поки Фебос коло
Сонячне буде возити весело небом.

Просять, щоб поховати

Королівська відповідь

Число німецького війська

Якубовський герба Троянда та Імбраїм Чулицький убиті

Длуґош, Меховіта й Кромер та всі хронікери приписують ту перемогу Господові Богу (що й було насправді). Вони кажуть, що з обох боків упродовж усієї битви (що була у вівторок, у свято Святих посланців у повітрі було видно поважного мужа в єпископському одязі, вважаю, що це був святий Станіслав, який допомагав нашим та страхав німців. Також попередньої ночі у місячному колі було видно короля й ченця, що билися між собою. Нарешті переможеного ченця скинуто з неба. Кромер широко доводить, що це було внаслідок обертання небесних планет.

Було видно короля і монаха, що билися між собою, яких сам король Ягайло бачив, закликаючи святого Станіслава

Розділ другий

Про взяття замків і міст після перемоги та облоги Марієнборга

Після цієї славної перемоги наші три дні стояли на тому побоїщі всупереч порадам мудрих лицарів. Бо, якби наші відразу обложили Мальборг, то й здобули б його, бо він не був обсаджений людьми й усі пруссаки піддалися б королю-переможцеві, оскільки хрестоносці не мали іншого війська та й вбито їхнього маґістра. Аж третього дня світський кантор Генріх з Плавна підняв їх, переляканих на дусі, коли прибуло кілька новозібраних німецьких загонів, й обсадив залогою Марієнборг.

То теж зашкодило і Ганнібалові, коли переміг римлян під Каннами, що не взяв Риму, маючи змогу те доказати відразу, бо вмів перемагати, але не вмів використати перемоги

Опісля король вирушив з військом далі у Прусський край, де піддалися йому такі міста із замками Гогенштайн, Моранг, Пречмарк, Зиргони. Там же він узяв великі багатства херстоносців, які роздав воїнам. Сьомого дня він прибув під Марієнборг, який оточив з трьох боків: наші поляки від Ногата, литвини — від Вісли, а русичі, волиняни й подоляни — з півдня. Також наші безперервно розбивали мури, [обстрілюючи] їх з гармат. Під час тієї облоги добровільно здалися королю у полон уся прусська, кульмінська й поморська шляхта та чотири єпископи: кульмінський, вармінський, помезанський і самбійський, а також такі міста й замки: Ґданськ, Ельбінг, Торунь, Хелм, Крулевець, Свеце, Гнєво, Тчев, Нове, Бродніца, Бранденбург, Копривно, Грабіно, Венцеславово, Голубин, Грондеч, Алленборг, Остерода, Нідбург, Дзялдув, Щитно, Курентініг, Братянув, Ковале, Гамерштайн, Битув, Лемборг, Голандія, Піскарія, Рогозно, Штума й Тухоля.

Наші обложили Мальборг

Прусські замки піддалися Ягайлові

З тих міст і замків [король] віддав Вітовтові Крулевець і Голандію, а мазовецьким князям Янушеві — Гостероду й Нідбург, Семовитові — Дзялдув і Щитно, а стольпенському князеві — Битув, Гамерштайн, Шипельбайн, Фрідлянд і Бальгенборг. Інші [замки] король обсадив польськими й чеськими старостами.

Крулевець піддався Вітовтові

А тим часом наші силою безперервно здобували Марієнборг, і вже воїни хрестоносців думали піддатися, але король, знехтувавши здоровою порадою підканцлера Миколая Трамби, відступив від облоги.

Ягайлова пригода

З цього приводу дуже зраділи хрестоносці, а особливо тоді, коли під королем упав і загинув прекрасний породистий кінь, як тільки король сів на нього. Це було злим знаменням для усіх.

Потім король здобув сильно укріплений замок Радзін, що піддався йому, який польські воїни ще від Грюнвальдської битви довгий час даремно здобували. Там же захопили у неволю 15 знатних хрестоносців, німецьких вельмож.

А Вітовт, завантажений німецькою здобиччю, зі своїм литовським військом з перемогою повернувся до Литви.

Але король, почувши, що ліфляндський маґістр Герман з 500 рейтарів, крім кнехтів, вирушив до Пруссії на допомогу прусським хрестоносцям, негайно відправив проти нього Вітовта з литвинами та 12 загонів польського лицарства. І коли Вітовт хотів напасти на нього на річці Пассарія за містом Голандією, відразу ліфляндський маґістр, побачивши, що не може виграти битви, вдався до хитрих переговорів з Вітовтом, обіцяючи йому від себе та від імені прусських хрестоносців дружбу й одвічний мир та з боку Жмудії, а також Курсів і Суденів. Тією хитрою намовою та солодкими словами дав підвести себе Вітовт і, маючи ворога в руках, відпустив його на волю.

Вітовт дався обманути

Тоді ліфляндський маґістр Герман, викрутившись від Вітовта, залишив кнехтів під Балгою й Бранденбургом, з 500 кінних рейтарів поїхав до Мальборга, де ще застав короля і польське військо. Ласкавими словами він також ублагав короля, обіцяючи бути не ворогом, а примиренцем і намовити [оточенців], щоб здалися. І так серединою польського війська, начебто пустив йому туман в очі, він вільно в'їхав до Мальборга та зміцнив переляканих хрестоносців.

Наші явно осміяні, що їм німці можуть сказати: „Куку, поляки, куку, литва“

Також тоді, коли наші стояли під Мальборгом, дуже старий ґданський парох, котрий був у Мальборзі, заявив, начебто він не може довше витримати облоги й з військом проїхав через усе польське військо, бо від нього ніхто не сподівався зради, а священикам і старим людям усі довіряли. А він між книжками та іншим своїм майном вивіз 30 тисяч подвійних червоних злотих від маґістрового намісника Генріха Плавенія, які він передав у руки ґданського, слоховського та свеценського комендатора, щоб вони найняли за них кнехтів і рейтарів. А це я навів за Кромером і Длуґошем для того, щоб показати, що не кожній духовній особі можна довіряти під час війни й облоги, коли кожен собі на користь вигадує різні витівки.

Не вір, дядьку, тітці

Старий ксьондз ошукав наших

Тоді хрестоносці мали лише вісім замків у Пруссії: Радзін, Ґданськ, Слоховськ, Свецень, Бранденбург, Балгу, Рагнету й Клайпеду. Рагнета, яку я сам бачив, це великий замок над Німаном, який майже неможливо здобути. Він обведений великим валом над затокою Курського (або Курляндського) й Німанового моря, чверть милі від солоного моря, де 1580 року під час великого шторму я сам переправлявся, куди я навмисне їздив, щоб дослідити правдивість тверджень литовських літописців про прибуття італійців з Палемоном до Литви.

Розділ третій

Про другу і третю поразки війська хрестоносців Року 1410 та про четверту перемогу над угорцями і п'яту над ліфляндським маґістром Того ж року

Обраний маґістром був прусським Генріх з Плавна
Й захотів полякам мстить за численні рани.
Після битви згубної військо став ладнати,
Щоби замки відібрать, плату взять за втрати.
Міхаель Кохмейстер зібрав ближчих різновірців —
Чехів, сасів та моравів, гольшатів і німців.
Десять тисяч їх. Й король римський поміч вислав,
Та з Ліфляндії п'ятсот кінних від маґістра.
В Нессові король мав вість, двір свій споряджає,
Ще й великий шляхти збір справно долучає.
Як небесної здолав Фебос півдороги,
В мужів хіть до битви Марс уселяє строгий.
На рівнині стануло, зблизились поляки.
Хрестоносці й чехи теж, німці та сльонзаки
Й угри рушили, пісок, пилюгу здіймають,
Дротик, меч — у вершників, а рушниці — в піших,
Списами, ощепами той того потішить.
Конрад Німчик там, сльонзак, вславитись жадає,
З хрестоносцем стать на герць гучно викликає.
Твердоногий фриз* під ним, при сідлі рушниця,
Шпага також, а в руці дротик з древа й криці.
В каптурі залізному голову ховає,
Панцир, зітканий з кілець, до колін вкриває.
У кірасі осяйній весь немов окутий.

Польські війська і хрестоносці знову розпочинають битву

Конрад Німчик, сілезець, на герць кличе, та якими були його стрій і слова

* Кінь фризької породи.

Фриз у блясі зусібіч проти стріл кусючих.
В зброї тій гарцюючи, з викликом промовив:
„Хто зі мною з-поміж вас битися готовий
Сам на сам? Є такий, стань на поєдинок.
Гей, чи здатний хто на достойний вчинок?
Ну ж, виходь! Чекаю, хай бронь на бронь повстане,
Зразу ж тут розсудимо, хто кого здолає“.
Так волає той сльонзак, в той і той бік править,
По-німецькому кричить, а то й польське вставить.

Ян Сцічицький здолав сілезця

А Сцічицький Ян, поляк, дуже не гарцює
Та відваги й мужності дух в собі він чує
Тож ураз насупротив вискочив із списом,
І почався герць у них отаким ось чином.

Длугош і Кромер

Сльонзака здолав поляк і схопив живого,
А в військах до зіткнення сильна хіть від того.
Подали знак трубами; і крик, гук, тріск здіймають,
Хоругви розгорнуті над рядами мають.

Зіткнення німців з поляками

Ось зіткнулись, списами вдаряють,
Крик, гук, нутрощі з черев в когось випадають.
Вже зійшлися врукопаш, од мечів — грім ранній (брані)?
Хто опише смерть мужів, хто полічить рани?
Німців Міхаель Кохмейстер збуджує до бою,
Їздить і туди й сюди, вжить готовий зброю.

Міхаель Кохмейстер — прусський командувач

Гетьмани і ротмістри Польщі

Мезероцький у Польщі, Островицький вдалий,
Лабішинський той Марцін в лавах врядували.
Лати й збруя та мечі проти сонця сяють,
А ряди із двох боків сильно напирають.
Трупом падають мужі, падають і коні,
Й ні на чий бік не стає щастя безстороннє.
Там не на життя, на смерть січ провадять звичну,
Гетьман Міхаель тут *„Фрід! Фрід!“**, виступивши, крикнув,
Наші теж погодились, в бік свій відступали,
Вбитих і поранених з поля підібрали.
Ранам раду як дали, то пили з потреби
Наш до німця, аж Господь сам сміявся в небі,
Бачачи у згоді тих, що раніше билися,
Та не довго в згоді тій так передихали,
З криком, тріском знов піднялися живо,
Аж потьмарився небес світлий лик від пилу.
Ті і ті наосліп б'ють, бо не бачать очі,
Хіть і гнів їм додають запалу і моці.
Вдруге чути *„Фрід! Фрід! Фрід“*,— заволали згоди,
Щоб обидві сторони з праці охололи,

Обидві сторони заволали „Фрід!“, погодившись на півгодинне перемир'я для перепочинку, й таким чином від війська й до війська, ніби не тримаючи в собі ніякого зла, пили один до одного

Було з чого дивуватися, коли билися на смерть, а потім разом пили

* Мир!

Повнять шишаки вином, чи то другі пивом,
Поміж тим з обох боків поглядають криво.
Й знову прудко скочили у страшній нестямі,
Трупи падали на трупи, слалися рядами.
Бубнів, труб, гармат, рушниць тріск, Ян Островицький,
Мяло званий, німців ряд перебив у війську.
Стяв хорунжого і взяв хоругву у нього
Та пробитись з нею зміг до значка свойого,
Вже у німців безлад там, поламались лави,
Наші з криком надлюдським їх розшматували.
Ті розсипались, біжать по полях широких,
Другі ледь волочаться по ріллях глибоких.
Вісім тисяч полягло німців там побитих,
Наші збагатилися з вирярів великих.
Полонених кілька куп з Кохмейстером, гетьманом,
Стали перед королем, відтепер їх паном,
В'язнів відпустив король, клятвою зв'язавши,
Кохмейстера, як гетьмана, в Щецін відіславши.
Бранцем там його тримав й, виявивши милість,
Лицарство подарував не понизив вищість.
Втретє під Тухолею,— Шафранця приманка,—
Ворогу помстилися за узяті замки.
Три загони розгромив, і вождя піймали,
На дорозі трупи там купами лежали.
Ганс, князь монстенберзький, та вірцбурзький з ним єпископ
Еберанд втекли, багатств кинувши без ліку,
Й наші поживилися добре, хрестоносці
Довго після тих трьох ран набирались моці.
А Ягайло, наш король, Богу помолившись,
В Гнєзні за звитяжства всі дяки вчинивши,
До Помор'я виправив багатьох поляків,
Щоб вогнем і щоб мечем нищити й підтяти.
Замок Радзін наші теж стрімко відібрали,
Як худоба німці там мертвими лежали.
Бо, як приступ розпочавсь, із гармат гатили,
Тільки схибили й своїх без числа побили.
Інші німці бачать та й битися на стали,
Бо вже зрада звідусіль зляканим ввижалась.
Піддалися нашим там; з тим же щастям й Нове
Місто й замок узяли наші без розмови.
Хрестоносці ж змовились з королем угорським,
Сиґізмундом, й був посланий Сцібор Семигродський*,
Воєвода, хоругов з ним дванадцять грізних,

Мужність Яна Островицького Мяла герба Топорів

Міхаель Кохмейстер, командувач, упійманий

Пйотр Шафранець, краківський підкоморій, утретє хрестоносцям із засади завдав поразки

28 жовтня

Ян, монстенберзький князь, з вірцбурзьким єпископом заледве втекли

Радзін удруге нашими взятий

Кромер. Якийсь священик випадково запалив бомбарду і т. ін.

Власне глупство німців підвело

Нове взяли наші

Той Сцібор був уродженим поляком, але йому дав Семигородське воєводство король Сиґізмунд, коли він переплив Дунай зі зброєю

---

* Семигородський.

Кромер пише, що в тому війську угрів не було, тільки чехи, моравці та австрійці, бо угри підлягали власному королю за прикладом Польщі

Волость Сондецьку розоряли злісно.
Та підгірські шляхтичі швидко згуртувались
І під Бардіоном* бій мужньо зачинали.
Нашим про вітчизну йшлось, а не про грабунки,
Бились із вогнем в серцях, всі одної думки.
Перемогу здобули у кривавій бурі,
Мужністю перемогли австрійців й угрів.
Награбоване взяли, багатьох зв'язали
І від угрів волості на замін забрали.

Наші розгромили військо угорського короля під Бардійовом і навзамін завоювали прилеглі до Польщі землі

Йшли звитяжцями назад, вп'яте пощастило
Дав Бог перемог і знов — перемог, от мило!
А Ліфляндії маґістр, Герман, німців, чехів
І моравів до застав вів прусських на полегкість.
І до Голуба притяг, розложивсь з обозом,
А Добеслав Пухала враз їх потривожив.

Подібні до цих витівки знайдеш *у Квінта Курція (кн. 9) про діяння Александра Великого*

Кілька рот у засідці, криючись, поставив,
А з одною ротою на обоз ударив.
В німців під тим Голубом розум відібрало,
Тільки-но побачили, що поляків мало.
Рушили, не бачили, що засада, й перші,
Так їх Пухала нагнав у чотири верші.

Шоста перемога наших над Германом, ліфляндським маґістром

Наших мало все ж було й Пухала розставив
Ближче в пущах трубачів й з бубнами відправив
Других та по три їздці розсадив по горах
З прапорцями на виду — хоругви на хорах.
Німці сполошилися, як зайці на ловах,
Наші ж уражають їх з потаємних схованок,
Колють, в'яжуть і січуть, інші ж утікають,
До міського муру тих сміло припирають.
Брама зачинилася, страх тих взяв, щоб наші
В місто не удерлися з німцями в тім часі.
Наші ж, їх заскочивши з тилу та іззаду,
Били так, як бидло б'ють, ріжуть до упаду.

Кромер. Учетверо більше число бранців і т. ін.

Ті ж з них, що під мурами міста зоставались,
Добровільно у полон купами здавались.
Чотирьох, п'ятьох в'язав кожний лях до луки,
Перед себе, як биків, гнав, а ті з розпуки
Зв'язані рядами йшли, й прапори їх власні
Попереду схилені так, немов погасли.
А коли до Рипіна зв'язаних пригнали,
І вони розгледілись, скільки їх стояло,
То плювались німці, бо наших зовсім мало,
А в бою з одного сто їм в очах мигало.

---

* Різне написання.

Про події тієї битви з хрестоносцями розповідають *Еней Сільвій, згодом папа римський; Длуґош, Кромер (кн. 17), Меховіта (кн. 4, розд. 43, с. 279 і 281)*, і за ними *Герберт (кн. 13, с. 123), Ваповський (кн. 3, с. 272)*.

А особливо Кромер, описуючи ту останню битву, так пише: *„Отак замкнені поза мурами міста вороги, коли їх поспіль убивали на самій середині, кинули зброю і благально здалися нашим; і кажуть, що кількість бранців була вчетверо більшою за кількість тих, що їх полонили. Приголомшені несподіванкою, вони гадали, що по лісах ховається набагато більше нашого війська, і щойно тоді, коли полонених пригнали до Рипіна, вони з величезним болем і соромом усвідомили власну помилку"*.

Тут учись, воїне, як хитрістю сміло
Здолати велике військо малим загоном,
Так той рік весь перемогами освітився,
Угрів, хрестоносців, чехів, ліфляндців бито.
Нині в усіх тих місцях, коли хлопи орють
Лемешем, розрізаючи землю на скиби,
Вивертають шоломи, шпаги заіржавілі,
Сокири, списи, з кірас розтрощених бляхи.
Мужів стяті голови в шишаках знаходять,
Випрягши волів, збігаються дивуватись
Одміні злих часів і хижацтву людському,
Яке ввергає королів у марні війни.

Кілька доблесних тріумфів за рік

Наступного, 1411 року укладають угоду між польським королем Ягайлом і Вітовтом та прусським маґістром Генріхом з Плавна і його кантором, яка була більше вигідна переможеним, ніж переможцям, бо польський король повинен був повернути прусському маґістрові всі міста й замки, які здобув у боях, і звільнити всіх невільників, а хрестоносці пообіцяли повернути Литві Жмудію, а Польщі — Добжинь.

Угода наших з хрестоносцями

Того ж року, пише Кромер, король, усупереч волі коронних сенаторів, мав дати Вітовтові Поділля, звільнивши від обов'язків старост Петра Володка Харбіновського, що було великою втратою для Польщі. Але про це по-іншому співають руські літописці, про що буде [сказано] далі.

Потім після смерти короля й Вітовта Жмудський край повинен бути навічно переданий Пруссії. А прусський маґістр мусить дати польському королю за його втрату 200 тисяч злотих, дрібних чеських грошів. Ту угоду Ягайло уклав через намову Вітовта, який хотів, щоб хрестоносці повернули йому Жмудію.

Того ж року, у день святої Катерини король ішов пішки з Неполоміц до Кракова, відвідуючи святі місця, а перед ним несли прусські прапори, які на пам'ять про перемогу повісили в костелі на замку, котрі ще й сьогодні кожен може побачити.

Розділ червертий

Про Ягайловий похід до Угорщини і принесення коронних клейнодів та про венеційських і татарських послів

Року Божого 1412 венеційці прислали послів до короля Владислава Ягайла, які давали йому угорську платню за 500 воїнів, щоб він розпочав війну проти угорського короля Сиґізмунда, який тоді був обраний на Римське королівство, а венеційці воювали з ним за володіння у Далмації.

Дізнавшись про це, Сиґізмунд відправив послів до короля Владислава, прохаючи його прибути на з'їзд до Любовлі. Виконуючи його прохання, Владислав відправився до Любовлі. Там після довгих переконувань Сиґізмунда король Ягайло уклав з ним угоду при дружбу й мир з обопільною присягою. Потім на прохання Сиґізмунда він поїхав до Будзина, де угорські вельможі приймали його з великими почестями.

Татари обіцяють служити Ягайлові

Там же до нього [Ягайла] приїхав татарський посол з великими подарунками, обіцяючи йому бути готовим до боротьби з усіма татарськими силами проти будь-якого ворога Польського королівства й Великого князівства Литовського. Це посольство король прийняв з почуттям вдячности, особливо тому, що це було на такому великому з'їзді народів і до того ж у чужому королівстві.

Там же король Ягайло, коли об'ївся свіжого буйволячого сиру, а потім довго парився у гарячій лазні (за своїм звичаєм) і викупався у Дунаю, дістав гарячку, від якої, завдяки старанності Сиґізмундових лікарів, його вилікували.

Після довгої гостини на п'ятий місяць після виїзду з Польщі Ягайло з великими й дорогими подарунками, які дістав від римського короля Сиґізмунда, через Моравію приїхав до Кракова. Серед інших коштовностей найбільшими скарбами були корона, яблуко, булава й меч Болеслава Кривоустого, коронні скарби, які король Людовик зі своєю матір'ю Єлизаветою вивіз до Угорщини. Сиґізмунд подарував йому також велику срібну шкатулку з коштовностями, повну святих кіс-

ток. Це все з великим тріумфом він наказав везти перед собою до Кракова.

Недовго побувши у Кракові, [Ягайло] через Сандомирський і Хелмінський край поїхав до Рубешова над Бугом, де повідомив Вітовта та литовських послів про своє рішення з угорським королем Сиґізмундом.

Попрощавшись з Вітовтом, [Ягайло] об'їхав руські замки, куди до нього в посольстві від короля Сиґізмунда приїхали стригонський архиєпископ і Міхаель Кохмейстер, щоб він позичив йому [Сиґізмундові] 18 тисяч чеських кіп, аби здобути Римське імператорство, заставивши йому Щепузанський край з 13 містами, крім замку Щепуза. Цю суму король Ягайло відрахував Сиґізмундові, забравши Щепузинський край, який до сьогодні залишився під владою Польської Корони. Але не знаю, чому історики помиляються, називаючи різну суму, бо Кромер *у кн. 17: „Вісімдесят тисяч празьких кіп", а Меховіта (с. 282): „сорок тисяч широких празьких грошів".* Герберт, який наслідував Кромера, *„твердить, що Сиґізмунд позичив у Ягайла вісімдесят тисяч празьких флоринів" (кн. 13, с. 124).* Ваповський стверджує, що сорок тисяч кіп грошів, у чому його й Бельський наслідує. Хоч би як, однак видно, що наші в той час і воювали, й перемагали, і мали достатньо грошей, тож навіть позичали великим монархам, а сьогодні усе по-іншому.

Тут або Кромер, або Герберт, або і писарі, і друкарі помилилися

Розділ п'ятий

Про друге возз'єднання Литви з Польщею і надання шляхетських вольностей з гербами литовським родам та про навернення Жмудії у хрещення і християнську віру

1413 року в Литві й Жмудії (особливо в північних холодних районах) була особливо тепла зима, тож у січні й лютому зацвіли квіти, фіалки, троянди, овочі, сади.

Потім король Ягайло приїхав до Литви, де в Гродлі разом з Вітовтом узяв участь у раді панів сенаторів [депутатів] Великого князівства Литовського разом з київськими, волинськими, гедроцькими, збаразькими, вишневецькими, заславськими удільними князями та земськими боярами.

Там король Ягайло з братом Вітовтом відновив і підтвердив перемир'я та відновив угоду про возз'єднання польського і литовського народів. Крім того, він надав литовській шляхті (але лише тій, що визнавала обряди Римської Церкви) вольності, свободи й привілеї, а також герби, відзнаки й почесті за звичаями польської шляхти, зазначивши, що у майбутньому за наказом великого князя вони повинні будувати замки, ремонтувати дороги та платити данину до княжої скарбниці. А старости, воєводи, чиновники й інші земські начальники повинні, подібно як у Польщі, залишатися при своїх вольностях [привілеях]. Вони не мають права самостійно обирати великого литовського князя, лише за згодою польського короля й коронної ради. Також поляки не сміють обирати собі короля без волі й відома Великого князівства Литовського, його сенаторів, а також литовської шляхти.

Сейми й загальні з'їзди в міру потреби повинні скликатися і проводитися у Люблині чи у Парчеві або в якомусь іншому місці за згодою й дозволом сенаторів обох держав.

Духовні стани повинні користуватися тими правами, вольностями й привілеями, що й у Польщі.

Усі ці умови щодо прийняття вольностей, гербів і шляхетських привілеїв, а також унію з Короною схвалили литовські пани зі своїм великим князем Вітовтом та підтвердили й скріпили своїми печатками.

Там же, в тому привілеї й постанові Вітовт гласить так: „*Крім того, ми, Олександр, а по-іншому Вітовт, за згодою найяснішого* князя і нашого володаря, польського короля Владислава, нашого наймилішого брата обираємо до гербів і клейнодів шляхти Польського королівства шляхту наших литовських земель, список якої подається далі, яких прийняли до братньої і родинної співдружности своєї шляхтичі Польського королівства разом з усіма поколіннями свого народу".

А спершу шляхтичі герба Леліва прийняли Монивіда, віленського воєводу, шляхтичі герба Задора — Лявуна (або Гавнулю), троцького воєводу. Шляхтичі герба Рава — Мінігайла, віленського каштеляна. Шляхтичі герба Лісси — Сунігала, троцького каштеляна. Яструбці (або Лязанки), або Болесті Нагора, названий герб Неміром; Тромбкі Гостікові, котрий сьогодні вживають Радзивілли; Топори — Бутріми; Лебідь (або Скжінці) — Голігунти; Пораї — Миколаю Білігіну; Домбно — Коревам; Одровонс — Віссегерду; Вадвіц — Петрові Монтігерду; Дрія — Миколаю Тавтигердові; Габданк — Янові Гастовту; Півкозла — Волезконаві Кукфі; Гриф — Бутовдові; Сженява — Задалдові; Пободзе — Кальонові; Гжимала — Янові Рімовидовичу; Заремба — Гинітові Концевичу; Пієрс-Гжимала — Янові Рімовидовичу; Заремба — Гинітові Концевичу; Персхала — Давксі; Новина — Миколаю Бойнарові; Дзялосса — Вольчкові Кокутовичу; Копач — Гедорвохові; Роля — Дангелові; Сирокомія — Якубу Мінгелові; Кіт морський — Войснарові Вільколевичу; Поваля — Юргему Сангавові; Пом'яни — Сакові; Доліва — Начконові; Сажа — Твербутові; Доланга — Монствільдові; Богорія — Станіславу Вісігінові; Яніна — Войссімові Данціковичу; Бихава — Монстольдові; Свинка — Андрію Довкнетовичу; Рольда — Мінімундові Сесніковичу; Суліма — Бодівілові; Наленч — Кочонові; Лодзя — Мічуссові; Єлітове — Гердудові; Корчакове — Гуппові; Б'яла — Мойдільонові Чуссоловичу; Венжик — Койчанові Суковичу; Чялек — Янові Евільну; Годзамба — Станіславові Бутовтовичу; Осмороголя — Горальтові, Сургутам з Кеслінна і т. д.

Герб Леліва — місяць із зіркою

Рава — панна на ведмеді

Заремба — лев з муру

Копач — орлине крило з ногою

Роля — три королі з трояндою

Тих Сургутів і Дузбурх згадує за Вітенессових часів

Нехай утішаються тими гербами й клейнодами названі шляхтичі, пани й бояри Литовського краю та вживають їх, як звикли вживати названі шляхтичі Польської Корони. А щоб надати сили й важливости усій тій названій справі, ми затвердили цей привілей печатками, на що погодилися присутні при цьому преподобні у Христі отці: гнєзненський архиєпископ Миколай, краківський Войцех, владиславський Ян, познанський Пйотр, плоцький Якуб, віленський Миколай, львівський Ян, обраний архиєпископом, перемишльський єпископ Мацей, київський Михайло, володимирський Григорій, каменецький і хелмінський Збіґнев,

а також присутні мужі і лицарі, Крістін Краківський і т. д. Це відбулося у містечку Гродлі над річкою Буг 2 жовтня року Божого 1413.

Тепер кожен з герба може легко дізнатися про своїх предків.

***

Опісля король з Вітовтом відправився до Жмудії, де старанно й наполегливо навертав до святої християнської віри той народ, який ще не відмовився від ідолопоклонства. [Вони] порубали й знищили їхніх ідолів, святі гаї, вежі та інші язичницькі споруди (які мали однакові з литвинами, про що я раніше писав). Король наказав залити водою і погасити вічний вогонь, який вони називали Зніч, на високій горі над річкою Невйонзою, за що вони з великим наріканням і тривогою проклинали християн-поляків і литвинів та дивувалися, що їхні боги не помстилися за свої кривди. Але король з Вітовтом частково подарунками, частково погрозами й карами навертали їх до визнання справедливого Бога та святого хрещення.

Святий поганський вогонь над Невйонзою

А тому, що польські священики не могли порозумітися з ними, сам Ягайло з Вітовтом з великою старанністю та наполегливістю спершу навчав їх Божої молитви, а потім законів християнської віри. Так тоді жмуди, побачивши марність своїх богів, обрали з-поміж себе одного найстаршого мужа й відправили до короля, даючи згоду на хрещення, який так сказав від їхнього імени: „Найсвітліший королю Ягайло і найсвятіший князю Вітовте! Ми зрозуміли, що наші боги слабкі й немічні та переможені й знищені вашим польським Богом, ми покидаємо їх і пристаємо до вашого сильнішого польського Бога“.

Звертання жмудського посла до короля

Опісля король наказав поділити їх на громади, як колись литвинів, та в ім'я Отця й Сина, і Святого Духа кропити водою, даючи кожній громаді окреме ім'я: Пйотруль, Становуль і т. д., а жінкам: Гануля, Маргуля, Ядзуля.

Після того хрещення маґістр Миколай Венжик, чернець ордену проповідників, королівський проповідник навчав через перекладача новохрещених жмудів слова Господнього про віру, про створення світу, про гріх Адама. Слухаючи це, один старший жмудин сказав королю: „Верзе нісенітницю той ксьондз, милостивий королю, що говорить про створення світу, будучи сам молодим. Серед нас є багато старих людей, котрим минуло вже понад 100 років, але жоден із них не бачив створення світу, тільки сонце, місяць і зорі світять нам згідно зі своїм кругооборотом“. На це король відповів йому: „Він не твердить того, що за його життя був створений світ, але набагато раніше, тобто понад 6 тисяч років тому, згідно з Господнім ученням...“

Так тоді того 1413 року Вітовт з Ягайлом охрестив жмудський народ і знищив ідолопоклонство (хоч не до кінця), у Медниках заснував Жмудське єпископство, вважаючи першим єпископом Матвія Вільновця, тому що він знав жмудську мову, та побудував кафедральний костел святих апостолів Петра й Павла, а не Олександра, ані

Теодора, ані Еванціуса, як написав Меховіта. У Жмудському князівстві Вітовт також у найголовніших тоді повітах пожертвував кошти на будівництво дев'яти парафіяльних костелів, а саме: в Ейраголі, Кроже, Ковні, Медниках, Розані, Ведулках, Вельоні, Колтинянах, Цетрі, Мішоголі, Люкниках і т. д. Потім ще Жмудське єпископство, колонії й парафії аж чотирнадцятого року після їх заснування затвердили львівський архієпископ Ян та віленський єпископ Петро, згідно з Кромером і Длуґошем.

Не знаю, де була та Цетра

Призначивши 1414 року жмудським старостою шляхетного литовського шляхтича Кейзгала, король Ягайло й Вітовт роз'їхалися: Ягайло до Польщі на зустріч з новим прусським маґістром Міхаелем Кохмейстером, а Вітовт — на псковський кордон.

Розділ шостий

Про завоювання Вітовтом князівства Великого Новгорода і Пскова та приєднання їх до Литви

1414 року великий литовський князь Вітовт, встановивши з королем Ягайлом християнські порядки у Жмудії і забезпечивши кордони від хрестоносців, з Литви й з Руси зібрав військо народного ополчення. Переправившись через річку Двіну біля Дрісси, спочатку обложив фортецю Себеж у псковському передмісті. У той час псковичі, не маючи над собою зверхности князя, жили собі вільно, судилися на вічах, через спільність кордонів і торгівлю завжди прихильно ставилися до московського князя і ліфляндських хрестоносців і часто допомагали в боротьбі проти Литви. Через те Вітовт, який рідко бажав волі своїм рідним братам (бо раніше він позбавив батьківщини, [вигнавши] з Києва, князя Володимира, предка князів Слуцьких, з Сівера — Дмитра-Корибута Збаразького та князя Дмитра Гедроцького і т. д.), намагався у той час вільних псковичів підкорити під своє ярмо. Здобувши фортецю Себеж, яка йому піддалася, обложив другу псковську фортецю, яку називали Порохово, під котрою простояв шість місяців. Потім псковичі, побачивши його настирливу впертість і не маючи змоги силою дати відсіч литовським військам, добровільно піддалися Вітовтові з містом і всім князівством. Вони зобов'язалися щороку платити йому і його нащадкам, великим литовським князям, данину в такому розмірі: 5 тисяч червоних злотих, 50 німецьких фрезів, які вони діставали зі свого й ліфляндського порту на Нарві, різноманітного хутра й звірячих шкур з кожного по 12 штук, тобто з вовків, ведмедів, рисів, лисиць, та по 40 штук шкір куниць, соболів, білок, горностаїв та ін.

Данина з Пскова

Наклавши данину на псковичів, Вітовт призначив над ними старостою Юрія Носа й одразу виступив з військом до Великого Новгорода.

Довідавшись про те, що Псков не зміг вистояти перед [Вітовтом], новгородці виїхали йому назустріч і добровільно піддалися на певних умовах із замком, з містом та з усіма краями й князівствами, що належали до Великого Новгорода.

Знай, дорогий читачу, що Великий Новгород віддавна був багатий, що самі новгородці під своєю владою мали п'ять окремих князівств, що там були купецькі склади майже всієї Руси. Мали вони під своєю владою країну Двіну (або Дівину), що сягала вшир на схід сонця на 150 миль аж до Льодовитого моря, а також Вологду, край через холодний клімат у більшій частині не заселений, однак багатий на всілякі хутра. Вони мали також половину міста Тершак, недалеко на південь від Твера, і їхні кордони сягали аж до Норвегії повз Швецію і Фінляндію.

Про це так пише Герберштейн у книжці *„Записки про Московію" (с. 73, 75, і 78 та ін.)*. Він згадує, що про могутність новгородців свідчить поширене в той час прислів'я *„Хто може виступити проти Бога й Великого Новгорода"*. Але Вітовт, наче другий литовський Геркулес, звів нанівець ту непорушність і перетворив їх у васалів, тож щороку вони мусили платити литовській скарбниці 10 тисяч червоних злотих, 100 німецьких фрезів, 10 сорок (400 штук) хутра куниць, соболів, рисів, горностаїв, білок та інших від одного лише міста Новгорода.

Данина з Новгорода

[Вітовт], призначивши намісником і старостою у Новгороді свого шурина, князя Семена Альгімунта Гольшанського та обсадивши всі новгородські й псковські фортеці литвинами, повернувся до Вільна з перемогою та великою здобиччю, частину якої відіслав Ягайлові до Польщі.

Про новий Ягайловий похід з великим військом поляків і сілезьких князів та Вітовта з литвою і татарами до Пруссії Року Божого 1414

Війт нового маркграфства Міхаель Кохмейстер, захопивши і посадивши до в'язниці маґістра Генріха Плавенуса, був обраний прусським маґістром. Він не хотів згоди з королем і відразу вторгся у Добжинський край, де гірше, ніж поганці, вішав захоплених у неволю не лише селян, але й шляхту. У Ґданську також неймовірно жорстоко хрестоносці вимордували познанських купців та забрали їхнє майно, а в Трісмемелі і Рагнеті — литовських і жмудських.

Хрестоносці почали війну

Тому король Владислав Ягайло і Вітовт, не змігши далі терпіти тієї кривди, зібрали військо з усіх повітів (той — з Польщі, той — з Литви й Татарії) та вирушили до Пруссії. Крім того, на допомогу королю та Вітовтові прибули сілезькі й поморські князі Бернард Опольський, Ян Ратиборський, Болеслав Цешинський, Конрад Олесницький, Вацлав Жеганський, Ян Любенський, Конрад Білий Козлінський і Венцлав Опавський. Моравський староста Латікус Краваріус прислав на допомогу також роту піхоти моравського й чеського лицарства, тож з тим військом можна не лише Пруссію, але, як пише Кромер (кн. 18),

завоювати чималу частину світу, мало що не таку, як Ксеркс здобув у Греції. Але вони [здобули] лише деякі міста частково силою, а частково вони самі здалися, такі, як Нідбург, Гогенштайн, Алленштайн, Гуттестат, Зиргони, Прабути, Бісшовсвердер і Креутцборг.

Литва переможена у безладному марші

А коли литвини у безладді гнали до обозу здобич і полонених, на них напали німці й захопили в полон литовського маршалка Бутріма та якогось шляхетного мужа Микиту.

Хитрий підступ магістрів, з котрого можна навчитися, як від слабкого замку відвести і відвернути сильного неприятеля

Однак ушир і вздовж зруйнувавши волості, король вирушив під Торунь, а Вітовт з литвинами — під Кульму, або Хелм, які були б одразу піддалися, якби їхній маґістр хитрою витівкою не відвів їх від задуманого наміру. Він написав такого листа, начебто його писав бродніцький кантор до нього, в якому мовилося, що він [кантор] не може вже більше оборонятися у Бродніци перед поляками через голод, слабкі мури та нестачу зброї. Цього листа він зумисне послав гінцем туди, де стояло наше військо. Того гінця спіймали наші й привели до короля. Зрозумівши з листа, що Бродніцу легко здобути (котрі, власне кажучи, були добре забезпечені усім: природним оборонним положенням, гарматами, людьми й зброєю), король і Вітовт обложили їх і даремно простояли цілий місяць.

Ян Гус спалений

Туди до них приїхав від папи Яна легат, єпископ Ян Ляншенський, який на два роки уклав угоду про мир між поляками і литвинами та хрестоносцями до собору в Констанці, на якому спалили [на багатті] Яна Гуса та Ієроніма з Праги. Потім сам папа обіцяв погодити їх. Тож король і Вітовт розпустили свої, майже такі, як у Ксеркса, війська й з Пруссії один повернувся до Польщі, а другий з великою здобиччю — до Литви.

Про перше Ягайлове і Вітовтове посольство до Туреччини [Року] 1415

Коли римський й угорський король Сиґізмунд поїхав на собор у Констанці, турки напали й зруйнували його королівство Боснію, розгромивши угорців. Через те Владислав Ягайло й Вітовт, котрим Сиґізмунд, від'їжджаючи, доручив оборону Угорського королівства, відправили послів до турецького султана Магомста, який тоді вже закріпив свою столицю в Адріанополі, погрожуючи йому війною, якщо він не перестане нападати на Угорщину й Боснію. Те саме посольство, якого злякалися турки, визволило з неволі усіх угорських бранців та Боснійське королівство з-під влади поганців і уклало мирний договір між угорцями й турками на шість років.

А тут можемо заспівати оту старосвітську пісеньку:

Були наші туркам грізні колись,
А що ж потім, коли то вже не нині.

Про ті часи, коли започаткувалася дружба Польщі й Литви з Туреччиною, у 1574 році в Константинополі один потурчений угорський монах, імператорський чауш, людина вчена, показував мені в турецьких хроніках.

Початок турецької приязні з Польщею

Того ж 1415 року, коли король був у Снятині, приїхав до нього волоський воєвода Олександр з багатьма боярами і, за тодішнім звичаєм, кинувши прапор до королівських ніг, склав йому присягу на підданство й послух.

Волоське васальство

У той же час [до короля] прибули посли від константинопольського імператора й патріарха, прохаючи допомоги харчами, бо турки, укріпившись в Адріанополі, жорстоко нападали на них і мучили облогою. Король Дніпром з Руси, а Вітовт з Литви послали їм, керуючись християнською любов'ю, достатню кількість збіжжя і харчів до Качибея, порту Понтійського моря (який тоді був у володінні Литви).

Качибейський литовський порт неподалік Очакова

Розділ сьомий

Про дари Вітовта й угоду Литви з хрестоносцями, про третю жінку Ягайла та про зруйнування Києва татарами

Великі Вітовтові подарунки Ягайлові, які, як мені видається, він мав з Великого Новгорода і з Пскова

Король Ягайло прямо зі Снятина поїхав до Литви у Вільно, де Вітовт і литовські пани величаво його приймали і частували та подарували йому 20 тисяч чеських гривен, 40 штук добірного одягу, підбитого соболиним хутром, 100 чистокровних коней і 100 довгих шат, згідно з тодішньою модою, тканих золотом.

Сьогодні наша скарбниця того не витримала б.

А король, узявши те все, поїхав до Кракова, де влаштував похорон королеві Анні, яка тоді померла, та знову повернувся до Литви. У Жмудії під Вельоною він з Вітовтом скликав загальний з'їзд литовських і жмудських панів і шляхти, на якому хотів укласти з хрестоносцями договір про вічний мир. Але хрестоносці нахабно вимагали від Литви Жмудського князівства й не погоджувалися з умовами, які подав їм король, бо відваги додавав їм союз з татарами. Не вирішивши нічого, всі роз'їхалися.

Хрестоносці заприсяглися з татарами проти Литви

Той Едигей раніше переміг Вітовта, будучи Тамерлановим полководцем

Незабаром 1416 року татарська орда на чолі з еміром Едигеєм вторглася у Київське князівство, зруйнувала, пограбувала та спалила саме місто Київ, тож до цього часу воно не може повернутися до попередньої краси, не змогла здобути замку, хоч сильно здобувала його.

А король Ягайло, замість того, щоб дати відсіч ворогам, утретє справляв весілля у Сяноку. Він, усупереч волі всієї коронної ради та подружньому закону, третьою жінкою узяв тоді Єлизавету Грановську, вдову, стару бабу з роду Пілецьких, свою хрещену матір; вона, коли його хрестила, за звичаями прирікала за нього. Раніше вона мала трьох чоловіків: Віслава, Лячка й моравського та грановського старосту Краваріуса. Відразу вона випросила в короля, щоб він призначив її сина Яна Грановського з Пільц на Ярославське графство, через що шляхта дуже сердилася на короля. Але потім пани швидко ліквідували графство.

Ярославське графство

Єлизавету коронував львівський архиєпископ Ян Жешовський, бо гнєзненський архиєпископ Миколай був тоді на соборі в Констанці. Побоюючись, щоб у майбутньому жоден інший архиєпископ не смів коронувати ні короля, ні королеви, крім гнєзненського, він випросив у папи й собору титул *примаса короля*. Однак той привілей ліквідований за теперішнього короля Стефана.

Про з'їзд литвинів і хрестоносців. Про небезпеку для Ягайла та про другий шлюб Вітовта Року 1418

Король Владислав Ягайло, прибувши до Литви, одразу з Вітовтом скликав сейм з хрестоносцями в Жмудії, у Вельоні, бажаючи підписати з ними мир, але через німецьку гордість вони ні до чого не домовилися.

Длуґош і Кромер (кн. 18, с. 280 другого видання)

Опісля, коли король у пущі займався полюванням на звірів, мало не потрапив у сільця, які приготував на нього растенбурзький комендатор, щоб його спіймати. Але короля попередили. Німці, побачивши, що їх викрили, втекли, побоюючись зібраних королівських і Вітовтових дворян.

Коли у Вітовта померла перша його жінка Анна, донька смоленського князя Святослава, він узяв за дружину вдову, княжну Уляну, рідну тітку першої жінки.

Через те, що це подружжя було помилкове, віленський єпископ Петро не хотів дати їм шлюбу. Але куявський єпископ Ян Кропідло, який тоді разом з королем приїхав до Литви, непристойно й нерозважно поблагословив їх. Вітовт мав три жінки: першу Анну зі Смоленська, яка колись звільнила його з ув'язнення, другу Марію, доньку лукомльського й стародубського князя Андрія, третю Уляну, доньку князя Івана Ольгімунтовича Гольшанського, рідну сестру князя Семена Лютого й князя Андрія Вязенського, в котрого потім Ягайло взяв доньку Софію, матір Владислава й Казимира, про що буде розповідь пізніше.

Того ж 1418 року, як пише Ваповський (с. 273), Вітовт, підозрюючи брата Свидригайла, котрий повернувся з Московії, вдруге кинув його до в'язниці у Кременці. Але коли русичі послабили охорону, він утік з в'язниці в Угорщину до короля Сиґізмунда. Потім на його прохання Вітовт віддав йому Новгород (Сіверський), де він жив спокійно до смерти Вітовта.

Але Меховіта пише (кн. 4, розд. 51), що як тільки Свидригайло втік з в'язниці у Кременці до Угорщини у Велику п'ятницю, вбивши замкового старосту поляка Конрада, потім завдяки римському й угорському королю Сиґізмунду та братові Ягайлу був помилуваний і дістав від нього [Вітовта] два князівства в оренду: Новгород (Сіверський) і Брянськ, які сьогодні загарбав московський князь, видерши їх у Литви.

Про похід Ягайла й Вітовта проти хрестоносців та про змову з данським і шведським королем і про Ягайлів переляк Року Божого 1418

Коли безбожні хрестоносці, порушуючи перемир'я, не переставали нападати на Польщу й Литву, король Ягайло з Вітовтом зібрали війська з Польщі й з Литви та вторглися у Прусський край. Туди до них приїхав від папи міланський архієпископ Бартоломей Капра, який за намовою Вітовта зупинив ту війну й між ними та хрестоносцями уклав угоду про мир на два роки.

Також у день Трьох королів до королівського табору приїхали данський, шведський і норвезький король Ерік та поморський князь і з королем Ягайлом та Вітовтом уклали угоду про об'єднання і союз проти хрестоносців, що підтвердили спільними присягами з трьох сторін. [Згідно з угодою], якщо котрийсь із королів або Вітовт захоче вийти із цього союзу, то його піддані не звільняються [від зобов'язань] даної присяги [й умов] союзу; кожен із них без відома другого не має права починати війну.

Король Ягайло сильно переляканий громом з неба

Про Савла (або Павла), переляканого з неба, читай у Діяннях апостолів 9, 5, 22, 26; I До Корінтян 15; До Галатів 1 і т. д.; *Длуґош і Кромер (с. 281); Герберт ([с.] 128)*

З тієї війни й укладення угоди Вітовт повернувся до Литви, а король поїхав до Польщі. І коли король їхав з Познані до Сжоди, в погідний день перед вечором раптом небо почорніло від хмар, після чого почало страшно гриміти, і грім ударив у королівський віз, на якому сидів [король] та відразу вбив чотирьох візників та двох бічних королівських охоронців, а також познанського й сандомирського воєводу, 9 коней королівських придворних і королівського скакуна, на якому сидів зброєносець зі списом та королівськими відзнаками, а з самими вершниками нічого не трапилося, лише на зброєносці подерло одяг. Король деякий час лежав без тями, а потім, коли очуняв, нічого йому не бракувало, лише кілька днів трохи недочував та у правій руці відчував біль. Цей переляк деякі вважали Божою карою за недостойне одруження з Грановською.

Розділ восьмий

Про призначення Вітовтом татарських ханів Року Божого 1418 і 1419

Вітовт від природи був мужній і діяльний,
В усім світі вславлений як правитель владний.
Слухались його також і хани татарські,
В ордах правили своїх з волі його й ласки.
Як вмер Золдан Зеледін, хан татар заволзьких,
Що мав приязнь з Вітовтом і Ягайлом, польським
Королем, та їм служив, орди слав на пруссів,
Керемберден, син його, трон посісти мусив,
Трон кривавий од вітця, шаблею здобутий.
Всівшись, і од Вітовта мислив одвернути.
Вітовт не стерпів того, спосіб став шукати,
Щоби в Керембердена панство відібрати.

Керемберден-султан, заволзький хан, супротивник Вітовта

Тахтамиша Бетсбула, за взірцем заволзьких
Тих татар, коронував в Вільно він невдовзі.
В златоглави вбраному шлик наклав перловий
І заволзьким королем об'явити зволив.
З королівськими послав до орди дарами,
А з ними військо із Литви та з Ваки татари.
Піворди заволзької на його бік стало,
Другі Керембердена кесарем признали,
Й так за ханство між собою бійню учинили,
У своїй крові шаблі довго ще мочили.

Меховіта (кн. 4, с. 317) і Длугош, Вапов-ський (с. 275)

Тахтамиш Бетсбул-солтан, заволзький хан, Вітовтом на Заволзьке ханство коронований у Вільні, як недавнього часу Магнуса на Ліфляндське королівство від Московського [князівства]; який коронатор, такий і коронований

Керемберден переміг брата Тахтамиша.
І самого вбив й хотів зжить ім'я зі світу.
Еремферден, брат його, втік з тієї битви,
До Литви привів своїх мурз й кінноту з свити.

Тахтамиша, хана, брат Керемберден убив

Вітовт другого хана Еремфердена на заволзький престіл з Радзивіллом у Вйонсейм послав

Коронацію і знов Вітовт в Вільні справив,
Шаблю й шати дав йому, вдяг у златоглави.
Маршалка Радзивілла з ним до орди направив,
На вітцівський щоб стілець владаря поставив.
Як узгодили усе, у поля рушали,
В Керембердена орди трохи відірвали.

Литва, прибувши на допомогу Еремферденові, розгромила Керембердена

А над Волгою в бою у страшнім зустрілись,
І з Литви там козаки в засідці засіли.
Керемберденові враз орди розгромили,
Бо зненацька скочили, без числа побили.
Еремферден переміг, царством став владати,
Керембердена схопив, щоб замордувати.

Еремферден, заволзький хан, литовський ставленик, од Вітовта через Радзивілла на орду посаджений

Вітовтові присягав слугувати вірно
Й немалі дари послав через Радзивілла.
Й потім щиро зберігав Вітовтові вірність,
І з ордою слугував завжди в війнах різних.
Над татарами Литва в той час панувала
І на розсуд свій царів їм настановляла.

Длуґош і Кромер (кн. 18). Той Едигей спершу був полководцем у Тамерлана, коли той розгромив Вітовта 1399 року

Того ж року Едигей, перекопський славний
Хан, що з Вітовтом війну перед тим провадив
(Бо хоч сам і панував, йшов із Тамерланом),
Вітовтові, як вітцю, виявляв пошану.
Надсилав дари, просив вічний мир укласти,
Перекопській щоб орді при Литві триматись,
Вітовтові присягав вірно послужити,
Скрізь, де скаже, помагать ворогів громити.
Не як за упоминки, а служив з охоти,
Хоча Вітовт і платив добре із щедроти.

Відмінність часів; *наші раби запанували над нами*

А тепер, не служачи, видирають плату,
Повернути б ті часи, велич показати.

Про те, що Литва спершу призначила заволзьких, а потім перекопських ханів, дорогий читачу, знайдеш очевидні свідчення у руських та литовських літописах, що я правдиво оспівав віршем, замість лютні. Але Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 51, с. 317) так розповідають про ті татарські міжособиці: „*Під тим самим роком і т. ін.* Того ж року, говорить, коли Вітовт спіймав Свидригайла, помер татарський хан Золдан Зеледін, котрий завжди вірно допомагав польському королю Ягайлові та великому литовському князю Вітовтові [в боротьбі] проти хрестоносців, син його Керемберден, коли був призначений на батьківський престіл, почав вороже ставитися до Вітовта. На його місце Вітовт у Вільні призначив другого хана Бетсубулана (якого татари називають ханом Тахтамишем) та коронував його на троні, одягнувши в парчу й з'єднавши литовське військо з його ордою, послав його воювати з Керемберденом. У жорстокій битві Керемберден переміг його

та вбив. Через кілька днів рідний брат Керембердена, Еремферден, убив його. Він, як і його батько Зеледін, шанував і слухав великого литовського князя Вітовта й при кожній воєнній потребі служив Литві з ордою".

Тоді татарський хан Едигей послав Вітовтові дари (як пише Кромер у кн. 18) і просив у нього миру. Після цього було встановлено перемир'я між ним і Литвою.

Про відмову від Чеського королівства, яке добровільно пропонували Ягайлові і Вітовтові, та про смерть королеви Єлизавети

1419 року король Владислав скликав сейм у Ленчиці (тоді померла королева Єлизавета III на втіху всім коронним станам, яким була огидна у Кракові; поховали її у месіонерській каплиці).

Тоді в Чеському королівстві панували великі заворушення щодо релігій, бо єресь Віклефа й Гуса потрясла всю країну, привівши християнство до великого занепаду. А особливо Ян Жижка, який, зібравши 40 тисяч єретиків на горі Таборі, дуже укріпився й двічі розгромив дощенту римського та угорського короля Сиґізмунда і накоїв багато лиха, руйнуючи міста й костели.

Жижка воює

Тому 1420 року до короля Владислава Ягайла приїхали знатні посли Чеської Корони, які хотіли віддати під його владу королівство, Моравське маркграфство й сілезькі князівства, прохаючи, щоб він їх прийняв і оборонив перед римським [королем] Сиґізмундом. Король подякував їм за їхній намір і обіцяв допомогти, але королівства не захотів прийняти (найбільше тому, що там були єретики) і сказав, що не може того зробити, не порадившись з братом Вітовтом.

Тому ті посли з великими дарами поїхали до Вітовта, якого застали у Вільні й віддали йому подарунки та покірно просили, щоб він був ласкавий стати їхнім чеським королем, моравським і сілезьким маркграфом. Але Вітовт, подякувавши, сказав, що залишиться в себе і не хоче бути королем у неслухняних римському костелові.

Вітовтова чесність

Того ж року до Литви приїхали другі посли від Чеської Корони й у Меречі застали короля Ягайла й Вітовта, які були на полюванні. Вони просили їх про те, що й раніше, стверджуючи, що при умові об'єднання Чеського королівства з Польською Короною й Великим князівством Литовським вони можуть перемогти не лише хрестоносців, але й будь-якого наймогутнішого ворога, тим більше Сиґізмунда римського, спільного ворога цих держав, якого ненавидів Вітовт. А що стосується релігії чи вірування, то в усьому вони погодяться з королівською й Вітовтовою волею, на все вони готові, щоб тільки хтось із них захотів стати їхнім королем: чи король, чи Вітовт.

Друга пропозиція Чеської Корони Вітовтові і Ягайлові

Довго Вітовт тримав їх при надії, не відмовляючи їм до кінця, щоб мати змогу помститися римському та угорському королю Сиґіз-

мундові за свої кривди й Польської Корони, який завжди зрадливо й нечесно чинив з хрестоносцями щодо Литви та Польщі.

Опісля на Люблінському сеймі від імени короля й Вітовта відповіли чеським послам, що хоча вони дуже ображені на Сиґізмунда, але в їхній натурі немає того, щоб відплачувати злом за зло, тому обіцяють примирити їх з папою і Сиґізмундом у всьому та при потребі по справедливості допомагати їм.

Розділ дев’ятий

Про четверте одруження Ягайла

Потім 1422 року король Ягайло поїхав до Литви й там за Вітовтою порадою (усупереч волі коронної ради, що радила йому взяти за жінку доньку чеського короля Владислава, який недавно помер, Євфемію) одружився з четвертою жінкою Софією, донькою київського князя Андрія та Вітовтовою сестрою, гарною й вродливою. У Новогродку її перехрестили з руського обряду в римський, згідно з Меховітою, а в М’ясниці віленський єпископ повінчав їх. За нею король не взяв жодного приданого, зате народила вона йому двох синів: Владислава й Казимира.

Меховіта (с. 285) говорить: у Новогродку, а Ваповський помилився і пише, що в Городку перехрещена

А тут деякі литовські літописці, очевидно, заблудилися в часі й [в описі] події, яку ставлять під 1405 роком, після здобуття Смоленська й [твердять], начебто Софія мала бути донькою Андрія Ольгімунтовича Гольшанського.

Але я, досліджуючи з десять інших руських літописів і декілька литовських, а також Кромера (кн. 18), Длуґоша, Ваповського (с. 273), Меховіту ([с.] 285), Герберта ([с.] 129), дійшов до литовської правди [і переконався], що то була донька Андрія Івановича, раніше київського, а тоді друцького князя, від якого йде також рід князів Острозьких і Заславських, і була онукою Вітовтової сестри. І це одруження було насправді 1422 року.

Тоді, коли король повернувся з Литви, приїхали до нього посли Клівенського, Монтенського або Бергенського князівства, які добровільно піддалися під його владу й [просили], щоб він з Вітовтом прийняв їх під свою оборону. Але коронні пани відповіли їм, що та справа не може бути корисною ні королю, ні князеві через різницю або віддаленість кордонів, бо те князівство лежить над Рейном майже всередині Німецького краю біля Франції.

Розділ десятий

Про відрядження Вітовтом литовського князя Сиґізмунда-Корибута Дмитровича на Чеське королівство і про Ягайлів військовий похід з поляками, а Вітовта — з литвою, жмуддю і руссю до Пруссії Року 1422

Коли чеські посли втретє запрошували на Чеське королівство Ягайла або Вітовта, Вітовт відповів їм: „Я не хочу бути журавлем, який на двох деревах хоче будувати своє гніздо" Те саме вчинив король Ягайло.

Однак, щоб не втратити нагоди і не погордувати Чехією, коли вона добровільно хоче приєднатися до Литви або до Польщі, великий литовський князь Вітовт у порозумінні з королем Ягайлом відрядив на Чеське королівство свого небожа Сиґізмунда-Корибута Дмитровича з чималим військом литовських, польських і руських загонів, щоб оборонив Чеське королівство перед римським і угорським [королем] Сиґізмундом і у той час новокоронованим чеським королем, бранденбурзьким маркграфом. Вітовт віддавна справедливо сердився на нього, бо той бунтував хрестоносців проти Литви, Жмудії і Польщі та наполегливо допомагав їм.

Полохливість імператора Сиґізмунда

Меховіта. Спалив усе військове спорядження, побоюючись, що той на нього нападе

Сиґізмунд-Корибут, предок князів Вишневецьких і Збаразьких, з могутнім литовським, польським і руським військом та з чеськими послами вирушив спершу до Моравії, бо в той час король Сиґізмунд з великим німецьким та угорським військом здобував у чехів замок і місто Острог. Але як тільки він [Сиґізмунд] почув, що князь Корибут від імені Вітовта й усупереч йому був посланий на Чеське королівство, відразу спалив і покинув обози, гармати, вози й інше військове спорядження та відступив від облоги, боячись, щоб на нього не вдарив Корибут, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 46, с. 285) і Вäповський.

А Корибут, рухаючись далі через Моравію, силою здобув оборонне місто Вінчов, яке не хотіло добровільно його прийняти, і віддав його на пограбування своїм воїнам, які спустошили його дощенту.

Потім він вирушив до чеського столичного міста Праги, де більша частина чеської шляхти й всі празькі міщани приймали його, як свого короля і володаря, віддали йому ключі та всю владу в місті Празі й в обох замках.

Тоді через прихильність чехів Корибут заволодів майже всім Чеським краєм, Моравським маркграфством, Сілезією, Битомом.

А римський й угорський імператор та новокоронований чеський король Сиґізмунд, побачивши могутність і передбачливість Корибута, вже не спокушався [нападати] ні на Моравію, ні на Чехію, але скреготав зубами на польського короля Владислава Ягайла й на великого литовського князя Вітовта за спритність Корибута. Але через те, що сам він силою не міг помститися їм, безперервно підбунтовував прусських і ліфляндських хрестоносців, щоб нападали на Польщу й Литву і щоб потім не відмовлялися від укладення угоди про перемир'я з поляками й литвинами та чекали відповідного [сигналу] від імператора Сиґізмунда або від папи й тоді обманули б безпечних поляків і литвинів. А щоб мати змогу підготувати й обговорити з ними [хрестоносцями] підготовку до війни з поляками, імператор Сиґізмунд переодягав своїх послів і шпигунів у жебрацький одяг, як пишуть Кромер і Длуґош, які через польські й литовські володіння носили листи сюди і туди від і до хрестоносців. Але коли такий шпигун-жебрак помер по дорозі в Канині, при ньому знайшли зрадливі листи імператора Сиґізмунда до хрестоносців, в яких вони уклали договір про спільну змову проти Польщі і Литви.

Фальшиве перемир'я хрестоносців

Тому король Ягайло й Вітовт, дізнавшись про зрадливі вчинки Сиґізмунда та хрестоносців, не таємними підбурюваннями, а відвертою війною випереджаючи хитрі ворожі підступи, зібрали 100 тисяч кінного і пішого війська з Польщі, Литви, Руси і Татарії і двома дорогами вирушили до Пруссії: Ягайло — з Польщі, а Вітовт — з Литви й Жмудії, і так ішли в бойовому порядку, як до кожної битви, бо й хрестоносці, які мали 30 тисяч боєздатного війська, не хотіли спокійно дивитися на спустошення свого краю і думали вступити у відкритий бій з нашими, але сілезець Конрад Немцій, муж досвідчений у лицарських справах, відрадив їх від цього. Через це хрестоносці змінили своє рішення і вдалися до оборони своїх замків, залишаючи частину війська кнехтів і рейтарів для оборони переправи через річку Дрвйонцу. Але і їх поляки з литвинами легко розгромили, побили й багатьох захопили в полон. Потім [наші] розпустили загони для руйнування волостей, замків і міст, здобули, пограбували й спалили місто Фрідек (або Вомбжезно), яке було столицею кульмінського єпископа, здобули верхній і нижній голубські замки та захопили в полон 400 кнехтів і рейтарів та 15 хрестоносців.

Сюди ж до королівського й Вітовтового табору приїхав від імператора Сиґізмунда посол, єпископ Корбавський, який просив, щоб Ягайло наказав Корибутові виїхати з Чеського королівства й не переслідував війною хрестоносців.

Але якщо вони [хрестоносці] вчинили шкоду королю, то нехай король домагається справедливости від них в імператорській столиці. Якщо король уважає себе ображеним імператором, то нехай угорські й польські пани з обох боків підуть на компроміс і т. д.

На це йому [послові] відповіли: те, що стосується хрестоносців, то король уже досить добре пізнав імператорську вірність і справедливість. Однак він дотримувався б найбільш несправедливого його декрету, якби хрестоносці не знехтували його й дотримувалися довше угоди з нами про перемир'я, якби не викрив хитрої зради в імператорських листах і т. д. Тому король війною змушений домагатися свого, коли по-іншому неможливо. А Корибут живе в Чехії не з королівською волею, а з військом.

Після цього раптом Вітовт зірвався [з місця] і сказав: „Я сам послав його туди, щоб помститися імператорові за наші кривди, за порушення угоди про перемир'я і залишиться він там жити й надалі, щоб імператор усвідомив собі, яких людей він обманював зрадливими сільцями під прикриттям дружби". Після цієї відповіді відправили посла. Потім наші вшир і вздовж розпустили загони, не переставали руйнувати ворожий край.

Та ж пригода трапилася з чотирма сотнями добірних волохів (бо так багато прислав воєвода на допомогу королю), які воювали та грабували здобич під Мальборгом.

Волоський підступ: бити в лісі

Німці розгромлені волохами

Проти них висипалося багато хрестоносців, які раптово напали на них. Волохи, побачивши, що їхні сили не рівні, що ворог переважає їх чисельністю, відразу, обороняючись, втекли до лісу, зіскочили з коней, поховалися за густими деревами, маючи намір оборонятися не звичним для німців способом, як піхотинці (що було їхнім звичаєм). А німці ввійшли за ними в ліс, щоб витягти їх звідти, бо думали, що вони поховалися. Та раптом волохи засипали їх густим градом стріл і ратищ, і [німці] почали втікати, вбиваючи, гнали аж до замку. І так з перемогою, зі здобиччю та з полоненими вони повернулися до табору.

Там же щасливо брестський староста Андрій Брохоцький герба Оссорія, муж не менш хоробрий, як і побожний, розгромив дощенту біля Орлова й Мужинова 800 орденських кінних рейтарів та чимало кнехтів, які раптово напали на його передню сторожу, вискочили з Нессова. Там же він захопив у полон намісника торунського комендатора (бо сам комендатор утік) і 12 старших хрестоносців, крім простих рейтарів і шляхтичів, а інших, блукаючи по лісах, селяни били та грабували.

Наші взяли Драгимів

Потім король відібрав у німців новозбудований замок Драгимів завдяки німцю Павлові Вензику, який уночі з допомогою риболовної

сіті витягнув поляків до замку, за що у Велічці був винагороджений річною платнею.

Потім король з Вітовтом вирушив з-під замку Ковалево, по-німецьки Шонезее, якого не міг здобути, під Торунь. Там від розвідників він довідався, що хрестоносці тримали напоготові чимале військо та хотіли вступити з ними у відкритий бій, лише чекали відповідної нагоди. Через те король і Вітовт відправили проти них 16 кінних загонів поляків і 16 загонів литвинів та русичів. Але як тільки німці побачили наше військо, відразу з поля бою втекли до замків. А король, знаючи, що в той час у Торуні панувала пошесть, зруйнував лише передмістя й навколишні волості та з Вітовтом вирушив у Кульмінський край, бажаючи його або зруйнувати, або підкорити своїй владі.

Але хрестоносці зрозуміли, що важко протистояти їм і відправили послів до корони і до Вітовта, прохаючи миру. Король і Вітовт легко погодилися на перемир'я з християнської любови та визначили хрестоносцям час і місце переговорів: день перенесення святого Станіслава у таборі поблизу озера Мельна над річкою Оссою.

Умови перемир'я, заздалегідь подані з обох боків, тут такі:

1. Щоб хрестоносці навічно відреклися від Жмудської, Судавської та Нессовської земель, котрі віддавна належали Литві. (А Судавське князівство, коли належало до Жмудії з другим берегом Німану, за язичництва до бою виходило з нього 6 тисяч вершників і 8 тисяч піхотинців, а сьогодні в тому краю є лише кільканадцять сіл, бо хрестоносці усі звели нанівець.)

2. Щоб хрестоносці відпустили королю половину перевозного мита на Віслі біля Торуня.

3. Король і Вітовт повинні повернути хрестоносцям усе, що здобули в цій війні, та забути неприязнь з обох боків.

4. Якщо б котрась із [договірних] сторін хотіла розпочати війну проти другої сторони, то, щоб піддані не слухали своїх володарів, як поляки короля Ягайла, литвини — Вітовта, так само пруссии й ліфляндці — хрестоносців і своїх маґістрів.

5. Щоб хрестоносці відшкодували Вітовтові й Ягайлові воєнні витрати.

Цю угоду й рішення підтвердив своїми грамотами найвищий маґістр хрестоносців Ебергард.

Але як тільки король Ягайло від'їхав з військом до Польщі, а Вітовт — до Литви, за намовою імператора Сиґізмунда хрестоносці не захотіли прийнятих поблизу Мельна умов.

Тому король Ягайло з поляками, а Вітовт з литвинами знову війною хотіли змусити хрестоносців додержувати умов угоди.

Імператор Сиґізмунд, побачивши, що нашим не бракує ні слів, ні збройної сили, відправив послів до короля Ягайла й Вітовта з проханням, щоб були ласкаві приїхати до нього у Кежмарк на спільну дружню розмову й порозумітися. Але король Ягайло до Кежмарка відправив

лише своїх послів, котрі вели переговори з угорськими панами про спільний договір.

Потім король Ягайло зустрівся з імператором Сиґізмундом у Старому Селі, де після довгих суперечок відновили між собою [договір] про перемир'я та наказали хрестоносцям виконувати умови договору з-під Мельна та повернути Литві Жмудський, Судавський і Нессовський край, зруйнували замки у Литовській землі, які вони збудували під час війни та забрали собі руїни й матеріал і т. д. А король Ягайло й Вітовт, щоб наказали сіверському, збаразькому й вишневецькому князю Сиґізмундові-Корибуту, аби виїхав з Ческого краю, де вважав себе королем, до Литви або до Польщі і т. д., бо Ягайло мав відпустити йому в Польщі Добжинський край.

Розділ одинадцятий

Про коронацію четвертої Ягайлової жінки Софії і приїзд Сиґізмунда-Корибута з Чехії та про знатних гостей і про друге повернення Корибута до Чехії [Року] 1424

Король Владислав Ягайло і Вітовт, згідно з угодою, [укладеною] з імператором у Кежмарку і Старому Селі, та відновлення умов з прусськими хрестоносцями біля Мельна, через послів відкликали [з Чехії] свого небожа Сиґізмунда-Корибута Дмитровича, який загарбав майже все Чеське королівство, Моравію, Сілезію, столичне місто Прагу, а також коронних панів (крім Сіщиної фактії) своєю ввічливістю, змішаною з суворістю, як пише Еней Сільвій, та привів їх до послуху. Кілька разів він щасливо переміг війська імператора Сиґізмунда та прогнав їх з Чехії. А коли король обіцяв йому в Польщі Добжинський край і не дав, він знову задумав повернутися до Чехії і вже збирав військо, аж король і Вітовт лагідно відмовили його від цього.

Стара хитрість: обіцяти і не дати. *Владар тобі обіцяє із щирого золота гори? Знай: ти одержав своє — меду словесного смак*

Того ж року, згідно з договором під Мельном, хрестоносці повернули Литві Жмудську державу й Судавський край, і Вітовт у двосторонньому порядку визначив з ними кордони.

Потім 12 лютого король Владислав святкував у Кракові коронацію королеви Софії, на якій були імператор з імператрицею Барбарою (якого вітав Сиґізмунд-Корибут, що приїхав з Чехії, з п'ятьма сотнями вершників чехів і литвинів), данський король Ерік, який тоді їхав з Єрусалима, кардинал Бранда й папський легат Юліан Цезаріан, Людовик Баварський, Семовит, Владислав, брати Казимир й Олександр Мазовецькі, Бернард Опольський, Болеслав Цешинський, Ян Ратиборський, Казимир Освенцимський, Венцлав Опавський, два Конради — Чорний і Білий — Козлінські, Венцлав Жеганський і т. д. і два командатори — ельбінський і торунський. А Вітовт, гніваючись на королеву не відомо

Ерік, данський король

Знатні гості

за що, не захотів приїхати, лише прислав своїх послів та багато литовських і руських панів.

Після коронування до Владислава й Вітовта приїхали посли Чеської Корони, прохаючи їх, коли вони самі не хочуть, то нехай Корибута знову пришлють на королівство, бо в минулому він [добре] проявив себе в лицарській доблесті та [у вирішенні] внутрішніх справ. А коли король не хотів погодитися на це, а, навпаки, погрожував війною, тоді Корибут зібрав багато добровольців і найманих воїнів та всупереч королівській і Вітовтовій волі через Моравію вирушив до Чехії і там зі своїми чехами хоробро боровся проти імператорських військ. Звідсіля виникла нова підозра в імператора на короля, аж поки той не довів правду, коли разом з Вітовтом забрав у Литві й на Русі всі Корибутові маєтки й князівства, а самого [Корибута] засудив на вічне вигнання.

А чехи просять Корибута на королівство

Про народження в Ягайла першого сина Владислава і Казимира і т. д.

Останнього дня жовтня 1425 року королева Софія на велику батьківську радість народила сина Владислава й аж четвертого місяця його охрестили. На хрестинах були присутні посли від усіх християнських монархів і князів, які привезли великі дари королеві й королевичу. Вітовт сам не був, але прислав срібну колиску, яка важила 100 пунтів.

Вітовтів подарунок у 100 пунтів срібла (колиска)

Потім король поїхав до Литви і тому, що панувала тоді жорстока пошесть, мусив довгий час з Вітовтом і королевою жити в пущі, де, займаючись полюванням, зламав ногу, через що, лікуючись кілька місяців, жив у Красноставі.

Ягайло зламав гомілку

Потім 16 травня року Божого 1426 народився в Ягайла другий син, якого 2 червня охрестили й назвали Казимиром, але 2 березня 1427 року він помер і поховали його у Кракові.

Длуґош і Кромер пишуть, що 1426 року Вітовт, зібравши за гроші велике військо у Польщі та в Литві, вдруге виступив у похід проти псковичів, які вибивалися з-під його підданства. Але під час того походу спершу йому не повелося через непогоду й часті дощі, але потім псковичі великою сумою грошей і коштовностей (золота та срібла) відкупили в нього мир.

Того ж року Владислав Ягайло послав на допомогу імператорові Сиґізмунду до Волощини 5 тисяч вершників поляків і литвинів та русичів для боротьби проти Туреччини. Але як прийшли, так і пішли, бо імператор, розважаючись даремно, стояв у Чехії, а тих, котрі не хотіли їхати у той похід, особливо русичів, король карав ув'язненням.

Розділ дванадцятий

Про престолонаслідництво королівського сина Владислава та про обвинувачення Вітовтом королеви в перелюбстві

Згаданого 1426 року, в святковий день король Владислав Ягайло на Ленчицькому сеймі наполегливо намагався дістати у шляхти та коронних панів згоду на престолонаслідництво Польського королівства після своєї смерти для свого сина Владислава, обіцяючи їм за це надання нових вольностей. Але коли жодним чином не міг того отримати, імператор Сиґізмунд порадив йому, щоб він з кожним коронним паном потайки про це поговорив. Так він і вчинив. І коли спершу потайки намовив кожного з них, обіцяючи надати маєтки і вольності та взявши від них розписки, тоді на сеймі весь сенат дозволив престолонаслідництво королівським синам. Таким же чином свого часу вбогий шляхтич став німецьким князем і, правдоподібно, Монлюк теж зробив з престолонаслідництвом Генріха.

Саме Монлюк приніс ту хитрість до Польщі

А у Венеції теж простий міщанин став венеційським князем

Оскільки королева Софія була втретє вагітна, Вітовт побоявся, що через такі часті народження Велике князівство перейде до королівських синів, тому обвинуватив королеву перед королем Ягайлом у її перелюбстві, кажучи, що король уже похилого віку і тому раз за разом не можуть бути його сини. Король повірив цьому і наказав вчинити допит про поведінку королеви. Тому схопили двох панянок, сестер Катерину й Єлизавету Щуковських, які були втаємничені у справи королеви. Вони, побоюючись мук, розповіли про свавільність королеви, але чи то була правда, чи ні, то річ сумнівна. Названі були ті, з ким вона зустрічалася. Це Гінча Роговський, Пйотр Куровський, Вавжинець Заремба, Пйотр Краска, Ян Конецпольський, Пйотр і Добеслав Щекоцінські. З них три останні відразу втекли, а трьох інших посадили у в'язницю. Король також хотів відіслати королеву до Литви у в'язницю, і вже приготували вози. Але пани на Гродненському сеймі (який скликав Вітовт) відрадили короля [від цього], особливо [це зробив] краківський воєвода Ян Тарновський. Короля запитували, що він думає робити зі

Польські шляхтичі звинувачені у зустрічах з королевою

своїми синами, коли так знеславить їхню матір королеву. Король відповів, що вони будуть при ньому, щоб потім після нього королювати. А Тарновський сказав: „Боже сохрани, щоб ти мав залишати нам на королівство тих, чию матір знеславив, а їх не визнаєш синами“. Потім [ту суперечку] припинила коронна рада. А королева своєю присягою та свідченням кількох пань зняла з себе наклеп та незабаром народила третього сина, якому при хрещенні дали ім'я Анджей Казимир.

Поважні слова Яна Тарновського

А 1428 року імператор й угорський король Сиґізмунд з великим військом відправився до Болгарії у похід проти Туреччини. Але, як тільки він побачив турецькі загони, не вступаючи в бій, з частиною війська із соромом утік на Дунай, а другу частину війська віддав туркам на м'ясо. Там поляк Ян Завіша Чорний, спіський староста, не захотів сісти у човен, який прислав за ним імператор, воліючи вмерти зі славою, ніж покинути своїх братів-християн, утікаючи. Пришпоривши острогами коня, він напав на щільні турецькі загони й власноручно вбив кількох турків, показавши велику доблесть. Його оточили турки й спіймали живим. І коли вели його, славного мужа в позолоченій зброї, як великий дар для турецького імператора, посварилися за нього турки, бо обидва приписували собі його схоплення. Там же один із них зарубав його, мужа, який усе життя славився лицарською доблестю і сенаторською мудрістю, який гідний вічної пам'яти.

Тоді великий литовський князь Вітовт, маючи на допомогу багато поляків як добровольців, так і найнятих за гроші, вдруге розпочав війну проти великоновгородських русичів, народу вільного, сусідів псковичів, обвинувачуючи їх у порушенні кордонів, що вважав причиною війни. Всупереч їхній надії, з польським та литовським військом він подолав усі труднощі дороги і розташувався табором під замком Опочкою. Сюди з покорою прийшли до нього новгородці й піддалися під його владу з містом, із замками та з князівством, принесли також великі дари золотом, сріблом та коштовностями, склали присягу на вірність і зобов'язалися щороку платити велику данину.

Новгородці вдруге стали васалами

У тому поході з Вітовтом, як пишуть Длуґош і Кромер, були знатні поляки, такі, як мазовецький князь Казимир, медзижецький каштелян, гетьман війська Вінцентій Шамотульський, Якуб Кобилінський, Ян Чижовський, Мсцьонг Скжинський, Миколай Бжеський, Зік Кадлубський, Мацей Уський, Ян Сцекоцівський, Ян Лопата Калиновський, Якуб Прекора Моравянський, Миколай Сепінський і ін.

І так Вітовт аж за другим походом до кінця підкорив великоновгородців у васальну залежність.

Розділ тринадцятий

Про знаменний з'їзд та славний банкет у Луцьку й про те, як Вітовт з намови імператора замислив перетворити Литовське князівство у королівство Року Господнього 1429

Імператор Сиґізмунд і чеський та угорський король після поразки від турків у Болгарії, коли він, залишивши своїх людей і не закінчивши бою, з соромом утік через Дунай, щоб прикрити свій сором і втрати, обвинуватив короля Ягайла в тому, начебто він, згідно з обіцянкою й домовленістю, не прислав йому на допомогу своїх людей. Однак роком раніше король Ягайло й Вітовт послали своє військо аж на Дунай до останнього прикордонного з Туреччиною волоського міста Брайлова, а сам імператор у той час перебував у Чехії і даремно потурбував наших.

Імператор Сиґізмунд, будучи прихованим ворогом Ягайла й Польщі, наполегливо домагався того, щоб посварити Вітовта й Литву з Ягайлом і Польщею та розірвати їхню єдність. Через те він просив Вітовта й Ягайла, щоб вони організували спільний з'їзд для обговорення справ і визначили місце його проведення, чого легко домігся. Вітовт місцем [проведення з'їзду] запропонував Луцьк на Волині на 6 січня 1429 року.

А тим часом сини мазовецького князя Семовита, що помер торік, приїхавши до Сандомира, склали королю Ягайлові присягу про васальну залежність. Через кілька днів після цього помер їхній дядько, варшавський князь.

Імператор Сиґізмунд за умовою на визначений час приїхав до Луцька з жінкою Барбарою, з великою кількістю князів і графів Німецької імперії та з угорськими, хорватськими, чеськими й австрійськими панами, які прибули більше для уславлення Вітовта, ніж для участи у з'їзді.

Король Ягайло також [приїхав] з королевою, з мазовецькими князями, які прибули більше для уславлення Вітовта, ніж для участи у з'їзді.

Король Ягайло також приїхав з королевою, з мазовецькими князями й коронними сенаторами та з легніцьким, бжеським і поморськими князями.

На запрошення Вітовта, як свідчать літописці, приїхали також його зять, великий московський князь Василій, і тверський і рязанський [князь] Борис, князі Одоєвські з Білорусі, данський і шведський король Ерік, перекопський і заволзький хани, вигнаний волоський господар, пруський маґістр Руссдорф і ліфляндський маґістр Зіфрід зі своїми комендаторами, посли, князі й вельможі грецького імператора Палеолога.

Крім своїх литвинів, русичів і поляків, так багато гостей з'їхалося до Луцька, що на кілька миль навкруги від Луцька по селах і фільварках було повно гостей, яких Вітовт щедро приймав і гостив.

Там на переговорах імператор, король Ягайло й Вітовт говорили відверто про свої кривди та причини неприязні. Імператор найбільше наполягав на [питанні] Волощини, жадаючи, щоб король і Вітовт разом із ним, згідно з умовами перемир'я, силою підкорили під свою владу Волоський край та поділили між собою, твердячи, що той народ нікому не вірний і що раніше він не прибув йому на допомогу в турецькій війні. Однак король Ягайло відповів: „Я цього не хочу робити й, навпаки, не дозволю цього Вітовтові, бо вони мені віддавна служать і платять данину. А те, що вони не прибули імператорові на допомогу, то це не їхня вина, а самого імператора, бо роком раніше вони разом з литвинами, волинянами й подолянами вирушили походом проти Туреччини аж до Брайлова, але їх підвів сам імператор".

Імператор змушений був погодитися з Ягайловою відповіддю, однак потайки почав вести з Вітовтом переговори та влаштовувати особисті зустрічі, обіцяючи йому, як великому, хороброму та славному князеві, корону на Литовське королівство, де з ним змовився і заприязнився, щоб лише посварити його з королем Ягайлом та з Польщею.

Вітовт, як людина великодушна, яка прагне слави, не відмовився від пропозиції імператора, але зазначив, що без Ягайлового дозволу йому не годиться прийняти корону.

Тоді імператор хитро й лагідно разом зі своєю жінкою почав намовляти короля Ягайла, щоб він для чести, прикраси й слави своєї вітчизни дозволив Вітовтові прийняти корону. Зм'якшений цією розмовою король не забороняв цього, однак з умовою, що це дозволить сенат Польської Корони.

Потім Вітовт щедро частував усіх удосталь з величезними витратами, про що пишуть усі літописці [...] Щодня витрачалося (розходилося) 700 бочок меду, крім вина, малмазії, пива й інших напоїв, 700 волів і ялівок, 1400 овець, по 100 зубрів, лосів, диких кабанів, крім інших, потрібних для готування приправ. Сім тижнів тривав з'їзд у Луцьку. Оціни собі ту велич і витрати Вітовта на зібрання таких знатних гостей і видатних монархів у Луцьку.

Потім Вітовт домовився з імператором Сиґізмундом про термін одержання від папи римського корони для Литовського королівства і вдруге лагідно просити короля Владислава Ягайла, щоб для гордости й слави своєї вітчизни Литви не забороняв Вітовтові й Литві [королівської] корони.

А коли король з сенаторами зібралися [на раду], Вітовт хитро випросив собі місце в коронній раді, щоб у його присутності поляки не сміли накладати вето проти нього. Так, примас, гнезненський архиєпископ Войцех Ястжембец виступив з довгою промовою, але нічого остаточно не вирішив. Після нього краківський єпископ Збіґнев Олесницький поважною промовою осудив намір Вітовта та доводив, що пропонований дар й імператорська благодійність служитимуть не величі і славі Литовського князівства, яке віддавна славилося лицарською доблестю, а приведуть до роз'єднання і сварки з Польською Короною, після чого їх, роз'єднаних, можуть легше поодинці перемогти хрестоносці. Він просив також, щоб Вітовт, повний слави та маючи 80 років, пам'ятав про свою присягу, якою об'єднав Литву й Польщу, і щоб знав, що в тих імператорських солодощах криється отрута.

Чому мав місце Вітовтів підступ у раді, чому нині того забороняють слуцьким й іншим князям

Вето коронних панів проти Вітовта в Луцьку

Потім краківський воєвода Ян Тарновський та інші сенатори осудили Вітовтів намір.

А Вітовт зірвався з місця й, скрегочучи зубами, вийшов розгніваний з кола та, погрожуючи рукою, [заявив], що нехай їм не здається, що він не постарається іншим шляхом домогтися того, що задумав. Сенат також докоряв королю за те, що він дозволяє так свавільно поводитися у своїй державі найбільшому ворогові — імператорові. Після того всі роз'їхалися з Луцька.

Розгніваний Вітовт вийшов з кола

Потім імператор кілька днів жив у Вітовта, але, побоюючись зради розгніваних поляків, швидко втік до Угорщини, діставши від Вітовта великі подарунки, серед яких був турів ріг (якого колись убив Ґедимін на тому місці, де сьогодні стоїть верхній віленський замок), оздоблений золотом і коштовними каменями.

Імператор Сиґізмунд, обдарований Вітовтом, виїхав з Луцька

Розділ чотирнадцятий

Про пропонування Вітовтові Польської Корони

Литовські посли до Польщі

Опісля Вітовт послав до короля і з'їзду коронного сенату в Корчині віленського воєводу Гастовта й маршалка Румбовда, які заявили, що Вітовт хоче стати литовським королем, як вільний володар вільного народу, незважаючи на те, чи хочуть цього польські пани, чи ні.

Тоді також коронні сенатори відправили до Вітовта краківського єпископа Збіґнева й сандомирського воєводу Миколая Міхаловського, які вимагали від нього, щоб він не наважився розривати [з Польщею] стосунки. Вони погрожували йому, що якщо він не змінить свого рішення, то вони змусять його до цього збройною силою.

Сувора відповідь польських послів Вітовтові

Та, незважаючи на це, Вітовт тим часом через послів просив імператора про королівську корону та примирення з хрестоносцями. Поляки швидко про це дізналися від спійманих Вітовтових гінців [до імператора].

Вони з'їхалися до Сандомира, де в той час перебував король, і знову послали до Вітовта краківського єпископа Збіґнева й Яна Тарновського з пропозицією прийняти Польське королівство з усією владою і силою за згодою Ягайла та всіх коронних станів, якщо він не може відмовитися від свого рішення і так прагне королівства, тільки щоб він з Литовського князівства не робив королівства, щоб радше від друзів, а не від зрадливих ворогів прийняв корону й королівство.

Поляки віддають Вітовтові Польське королівство, [відібране] від Ягайла

Ягайло, втомлений великою працею і роками, добровільно відпускав королівство, на якому вже нажився, Вітовтові, як мужнішому і розумнішому, маючи двох своїх синів, Владислава й Казимира, бо розумів, що після його смерти королівство перейде їм, тому через старість [Вітовт] не може мати своїх нащадків.

То був би тільки губернатором, а не королем

Як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 19), деякі польські вельможі протегували Вітовтові, яким засмакувало брати подарунки від нього і яких він об'єднав своєю щедрістю, хотіли скинути Ягайла з королівства, а на його місце призначити Вітовта.

І вже Вітовт, хоча з упертим і непохитним мисленням, мало не дав намовити себе тому посольству, щоб прийняти Польську Корону, якби інші коронні пани другої фракції, котрі (як пише Кромер: *„Особисту вигоду ставили понад інтереси держави, щоб своїм підтакуванням примножувати його щедрість до себе і т. ін."*) свої користі й наживу ставили вище, ніж добро державних справ, і, підлещуючись до нього, намагаючись дістати якнайбільше подарунків від нього, намовляли, щоб він залишився при своєму попередньому намірі...

Так у той час одні коронні сенатори намовляли Вітовта, щоб став польським королем, а інші — щоб з Литовського князівства зробив королівство. Лише в одному всі були одностайні: щоб лише щось узяти.

Золотом стоптано честь, купується золотом право,
Золото — перший закон, сором — забув про закон і т. ін.*

Проперцій (кн. 3)

Гей, та до чого ж людей ти доводиш,
Золота клята жаго!**

Вергілій, 3 „Енеїда"

Слава, пошана, краса, всі пишноти землі, як і неба,—
Все від багатства залежить; хто має його, той — правдивий,
Славний, міцний...— І мудрець він? — Не тільки мудрець, а й володар,
Словом, ким хоче, тим буде і т. ін.***

Горацій (кн. 2. Сатири)

Майже християнська Вітовтова відповідь польським послам

Але Вітовт так коротко відповів коронним послам, які пропонували йому Польське королівство, відібране від Ягайла: „Я не хочу бути такою безсоромною і безбожною людиною, яка хотіла б скинути з королівства брата Ягайла, але гидкою і нечесною справою видається мені відмова від мого рішення, яке стало відоме в усьому світі всім королям і князям і до чого намовляв мене сам Ягайло. Я не задумав нічого злого проти короля і Польщі, але якщо розпочнете проти мене війну, я буду оборонятися всіма силами"

Срібний і золотий дракон у подарунок Вітовтові від імператора

Посли імператора принесли в подарунок Вітовту дракона, майстерно й прекрасно виготовлену річ із золота й срібла, на знак їхньої спільної дружби й примирення як з імператором, так і з хрестоносцями.

Імператорські посли вимагали від нього, щоб Вітовт склав присягу про об'єднання з імператором на певних умовах.

Але Вітовт відповів, що приймає дракона, як дружній і гостинний подарунок, а не як нагадування про об'єднання з імператором і не може скласти йому жодної присяги.

Однак Вітовт так і не дав польським послам намовити себе відректися коронації, а, навпаки, імператором був уже визначений день коронації його і його жінки.

---

* Переклад Андрія Содомори.
** Переклад Михайла Білика.
*** Переклад Андрія Содомори.

Король і коронні сенатори, побачивши його [Вітовта] рішучий намір і примирення з прусськими й ліфляндськими хрестоносцями, відправили до папи послів з проханням, щоб він не давав Литві корони.

Через часті надокучливі звертання польських сенаторів папа надіслав листи імператорові Сиґізмунду й Вітовтові, у яких заборонив їм надалі порушувати клопотання про корону.

Але тим не вдалося вгамувати Вітовтів почин через підтримку самих польських сенаторів, яким були милі часті подарунки Вітовта. Крім того, повага й популярність Вітовта в Польщі були такі великі, що Ягайло довгий час усе вирішував за його порадою, тож поляки більше поважали, шанували й боялися Вітовта, ніж короля.

Розділ п'ятнадцятий

Про захоплення імператорських послів, які йшли до Вітовта

Потім, 1430 року король Ягайло скликав сейм у селі Єдльні Радомського повіту, де підтвердив і збільшив шляхетські вольності, бажаючи тим самим приєднати до себе коронні стани, щоб забезпечити право на королівську спадковість своєму другому синові, що й дістав.

Ягайло доданням вольностей шляхті отримав спадковість на королівство. І так за вольності передано вольність

Ягайло, побачивши, що не може відмовити Вітовта від наміру коронуватися на Литовське королівство, яке було призначене на 16 вересня у Вільні, послав познанського підкоморія Яна Чарнковського стерегти польський і сілезький кордон і перехопити імператорських і Вітовтових послів, які часто сюди й туди переходили через Пруссію. Йому пощастило, бо схопив він Баптисту Цігаллу, доктора прав, генуезця, і сілезця Сиґізмунда Рота, які йшли з листами до Вітовта. Листи він забрав, а їх відпустив. [Потім] листи, які забрав у них, відніс королю (бо Вітовт сумнівався у тому, чи імператор або римський король має силу призначити і затвердити нових королів, коли ще сам не дістав імператорської корони). Ці посли несли Вітовтові імператорські привілеї про створення нового королівства в Литві і коронування Вітовта. Після них інші посли повинні були принести корону.

Імператорські посли спіймані

Привілеї на Литовське королівство забрано

Були також й інші листи про союз Литви з прусськими і ліфляндськими хрестоносцями проти Польщі.

Про заборону передання корони Вітовтові

Коли через поганий стан здоров'я Чарнковський не міг пильнувати тієї сторожі, без жодного королівського наказу й повідомлення негайно зі зброєю у руках зібралася уся шляхта з Великої Польщі зі своїми вождями: воєводою й старостою Сендивоєм Остророгом, познанським каштеляном Доброгостом Шамотульським, владславським воєводою Ярандом Брудзевським. І так біля Турової гори зі зброєю вони засіли на всіх дорогах, у лісах і річках. А вже імператорські, німецькі, угорські,

Великополяки зібралися, щоб відібрати корону

ческі та папські посли з великою помпезністю, ідучи з коронами для Вітовта і його княгині Уляни, минули Франкфурт-на-Одері, коли почули, що поляки обсадили всі дороги. Тому, аби не потрапити в небезпеку, вони даремно чекали два місяці, щоб розійшлося польське військо, і повернулися до імператора.

Він дався теж намовити за гроші

Тому з великою печаллю Вітовт забавлявся, однак перед гістьми був веселий, приховуючи свій жаль, і щедро частував їх аж до кінця вересня. А покликані на коронацію, як пишуть Кромер *(кн. 19, с. 194 другого видання)* і Длуґош, такі гості, як два маґістри — прусський Павло Руссдорф і ліфляндський Зіфрід зі своїми комендаторами й ченцями, німецькі графи й князі, його зять, великий московський князь Василій, тверські й одоєвські князі, хани заволзьких і перекопських татар з мурзами й уланами й ін.

Знатні гості у Вітовта у Вільні на коронації

А литовські літописці без доказів описують по-іншому, начебто Вітовтові посли три роки жили в Італії, бо боялися нести корону через великі війни, які тоді були в Італійському краю. А потім начебто поляки мали забрати її у Львові, не бажаючи, щоб [віддали] її Литві. Але польські й прусські хроніки переконливіше описують ці події. Меховіта (кн. 4, с. 288) так пише, спростовуючи літописців: *„Читали (себто в перехопленому листі) і про те, що посланці короля Сиґізмунда з коронами йшли через Саксонію (а не через Львів) до Пруссії".* Длуґош, а також Кромер *(кн. 19): „Посли (себто з коронами) вже минули Франкфурт-на-Одері, коли дізналися, що поляки перекрили всі дороги; не відважившись наразитися на небезпеку, вони, марно прочекавши два місяці, повернулися до імператора"*, а також Ваповський, Герберт, Бельський та ін. Отже, помиляється [литовський] літописець, не зауважуючи різниці у часі, бо то польський король Казимир Великий Локеткович узяв у Львові дві золоті корони, інший скарб руських князів 1340 року, як було сказано в розповіді про Ольґердові діла.

Розділ шістнадцятий

Про запрошення Вітовтом Ягайла до Литви та про його смерть

Вітовт або з печалі, або з якоїсь іншої причини впав у неміч, яку лікарі називають антракс, але не залишив старання про корону. І коли побачив, що через небажання поляків важко досягти цього, тоді те, чого не міг осягнути відвертим способом, задумав здобути підступом. Запросив він короля до себе у Литву на полювання, обіцяючи йому забути всі попередні непорозуміння і припинити старання про корону.

Мило було їхати королю до дорогої вітчизни, але те Вітовтове запрошення здалося підозрілим деяким коронним панам, тому разом з ним послали кількох коронних сенаторів і краківського єпископа Збіґнева. Усіх їх з королем Вітовт зустрів радо й увічливо, крім єпископа (бо той був найбільшим його противником), і від самого кордону Литви супроводжував до Вільна. Як тільки вони прибули до Вільна, Вітовт дуже наполегливо просив короля, щоб він для величі й слави спільної батьківщини не забороняв Литовського королівства. А коли король відповів, що не може того вчинити без дозволу коронних панів, Вітовт старався насамперед заручитися підтримкою єпископа Збіґнева. Від свого імені він послав йому великі подарунки, щоб він лише не противився його славі й честі, а також, погрожуючи, що якщо він не перестане опиратися [...] то буде скинутий з єпископства.

На це Збіґнев відповів йому, що вважає його найбільш достойним князем Корони, однак того не може зробити, не порушивши й не розірвавши дружбу, союз, об'єднання й спільні договори Великого князівства Литовського з Короною. Також він повинен зрозуміти, що імператор і хрестоносці, дві головні ворожі держави, радять йому не для того, щоб його піднести, але для того, щоб роз'єднати й посварити ті два народи, яких у святій згоді не можуть знищити. Адже імператор завжди повторював прислів'я, що хоче кинути кістку незгоди між двох собак, яких потім, що спільно жеруться, зміг би легко посварити й знищити.

Так Збіґнев широко доводив Вітовтові. А хвороба посилювалася, тож Вітовт перестав домагатися Литовської Корони та, як належить християнському володареві, з великою побожністю й каяттям готувався до смерти. Побачивши це, король негайно відправив до Польщі єпископа Збіґнева та коронних панів, бо розумів, що при їхній присутності не зможе призначити (як він задумав) на престіл Великого князівства брата Свидригайла.

Перевершивши тріумфи римських гетьманів,
Грецьких, троянських, перських мужів благородних,
Помер Вітовт на вісімдесятому році
В Троках, ім'я ж його звісне в цілому світі.
Не з чужинцями, а з Руссю Жмудь, Литву здобувши,
Завжди тріумфував у найславніших битвах,
Татарських ханів звергав, вивищував других,
Кожний хан йому служив з ордою своєю.
Коли помер Золдан Зеледін, хан заволзький,
Вітовту і королю польському Ягеллу
Приязний, сам Вітовт коронував у Вільні
Тахтамиша, йому у спадок віддав владу.
Як один з братів звів Керембердена з світу,
Вітовт посадив на престіл Еремфердена.
Той же Керемберден задля ханства вбив брата.
Тоді литва над татарами панувала.
Перекопським татарам теж дав двох султанів,
Потім Девлет-Ґірея, теж з ханського роду,
Магомета посадив на ханство Кіркельське,
І з славним Тамерланом боровся за зверхність.
Державу свою од моря Понтійського ширив,
З Очакова і аж до Німецького моря,
Литва квітнула в щасті, славі, благоденстві,
З Руським царством маючи кордон непорушний.
Голубило його щастя в своєму лоні,
Де тільки не вириваючи з дивних пасток.
Спритність і мужність його завжди виручали,
В багатьох битвах випадав щасливий жереб.
Не марнував часу, навіть і за обідом,
Коли їв, вирішував найтрудніші справи.
І з послами за столом вів переговори
Чи з панами трактував лицарську науку.
Мав ще й такий звичай, що своїх можновладців
Грабував, які з урядів, староств багатіли,
А геть обідравши, вивищував їх знову,
І його скарб примножувала їхня здобич.
Для всіх підданих і панства був більше грізним,

У Троках народився, у Троках і помер, а не в Луцьку, як розповідає казкар

Тахтамиш посаджений Вітовтом на ханство

Звичаї Вітовта

Ніж благодійним, що аж підстрибував кожний.
До сторонніх був зичливий, а вже Венері
Слугував так, що не знав ніякої міри.
Був собі худорлявим і низького зросту,
Однак велика, як і римська, його доблесть.
Хоч лице мав жіноче, але з бородою,
Як напосідавсь, тремтів кожний супротивник.
Коли мав над Дніпром з татарами в бій вступити,
Якийсь князь старий радив йому не встрявати,
Бо дуже зимно було; Вітовт заперечив:
„Вайлу тепла чекати, далеко до літа.
Зараз ударимо на татар, хоч і зимно,
Коли певні, що здобудемо перемогу,
То і холод, і татар здолати зумієм,
З обома справиться наша мужність звитяжна.
Не такий великий сором від двох тікати,
Але завше втрачає час той, хто чекає“
Як те було сказано, ударили мужньо,
Над татарами й холодом тріумфували.
Декотрі звинувачують його в тому,
Що багаті татари на Ваці з'явились,
Котрих він збагатив; а це, мовляв, недобре,
Що поганих розмножив у своїй державі.
Вітовт твердив, що доброта й хижого звіра
Власкавить, і лева з людиною примирить,
З тою, котра їсти дає, тож і татари,
Добром зігріті, будуть, як справжні литвини.
Одного пана хвалили за красномовність,
За ораторську вмілість і медові речі.
Вітовт сказав: „Як на мене, хай мовить просто,
А в простоті не суперечить святій правді“
Вина, пива не вживав, завжди був тверезим,
Тож усе, що замислював, діялось добре.
Не згаяв жодної хвилини, честь лицарську
Свою оберігав, як клейнод найдорожчий.
Відтоді сяє його слава невмируща,
Якою увінчані достойні діяння.
Кожному лицарю вказує путь до слави
Цей взірець лицарської доблесті найвищий.

Врода Вітовта

Вислови, або Вітовтова приказка

Татари на Ваці

Книга шістнадцята

Розділ перший

Про великого литовського, руського і жмудського князя Болеслава-Свидригайла Ольґердовича

Вельможному панові, прусському князеві Олександру, київському воєводичу, стольнику Великого князівства Литовського.

Коли славний, хоробрий, поважний і кмітливий князь Вітовт закінчив життя у Троках, литовські, руські, жмудські й волинські вельможі довго сумнівалися і зважували, кого обрати на престіл Великого князівства, висловлюючи при цьому (як це звичайно буває) дивні й різноманітні погляди.

Різні голоси литовських панів

Одні голосували за Олександра (або Олелька) Володимировича, предка князів Слуцьких, інші — за Корибута-Сиґізмунда Дмитровича, сіверського й збаразького князя, внуків Ольґерда й небожів Ягайла.

Але Корибут у той час був у Чехії королем, хоча й не коронованим, і часто перемагав і громив ворожі загони військ імператора Сиґізмунда, справжнього короля Чехії й Німецької імперії. Він так по всьому світі прославився своєю хоробрістю, що більша частина вельмож хотіла його обрати на престіл Великого князівства Литовського.

Більша частина Литовського князівства бажала Корибута-Сиґізмунда

Були також й інші, особливо русичі, котрі голосували за брата Ягайла, Болеслава-Свидригайла, який був прихильніший до руської релігії, хоча сам був охрещений у римській. Він поїхав в Угорщину до імператора Сиґізмунда, бо боявся Вітовта, але потім, помилуваний ним, повернувся до Литви. [Свидригайло] був людиною нікчемною, п'яницею, запальною до гніву, тільки щедрістю своєю підкорив собі багато литвинів і русичів. А король Ягайло ставився прихильно до Свидригайла, як до рідного брата, про що він сам не знав. Для того, щоб поляки не перешкоджали братові Свидригайлу посісти престіл Великого князівства Литовського, король відправив усіх їх та краківського єпископа Збіґнева до Польщі. Зрозумівши королівський задум, литвини

Свидригайлова нікчемність

Поляки відіслані з Литви

й русичі покинули короля, тож мало хто залишився біля нього, і всі подалися до Свидригайла, пропонуючи йому свою прихильність, послуги, допомогу, вірність і подарунки. А Ягайло залишився майже сам, коли відправив поляків.

Потім на Вітовтів похорон до Вільна приїхав Свидригайло, оточений великою громадою литовських, руських і жмудських вельмож та простої шляхти. У той же час завдяки прихильності своїх людей здобув і загарбав віленський, троцький та інші важливі замки, не чекаючи і не бажаючи згоди короля Ягайла.

Свидригайло — до Вільна

Вітовтів похорон

Опісля поховали Вітовта в костелі святого Станіслава на віленському замку за звичаєм великих литовських князів, що з великим жалем переживала його жінка Уляна [...] вельможі, простий народ і король Ягайло і з чого радів Свидригайло. Він після відправи панахиди через свою запальність почав зневажати і ганьбити словами брата, короля Ягайла, нагадуючи йому, як він з Вітовтом колись часто проганяв його з батьківщини й садив до в'язниці і темниць упродовж дев'яти років. „Тепер,— мовив він,— настав час, коли я справедливо можу тобі помститися...“ Він також наказав ще більше зневажати і ганьбити тих поляків, що залишилися біля короля, та обсадити всі дороги сторожею, яка перехоплювала, відкривала та знищувала всі листи короля і поляків, котрі несли [кур'єри] як до Польщі, так і з Польщі [...]

Свидригайло збезчестив короля Ягайла

Свидригайло був дев'ять років у в'язниці

Свидригайло шаленіє

Про сицилійську вечірню дивись раніше

Але нарешті з часом король Ягайло своєю ввічливістю пом'якшив і злагіднив запальну лють Свидригайла.

Лагідна відповідь пом'якшує гнів

При цьому сам король Ягайло й віленський єпископ Миколай за прийнятими звичаями одягненого в княжі шати й шапку ввели Свидригайла на престіл Великого князівства Литовського. І вже лагідніше він почав ставитися до короля і поляків, та раптом принесена звістка знову запалила його лють. Бо найзнатніші подільські пани, такі, як кам'янецький єпископ Павло, людина простого роду, але відважна, Рисько Кердей, брати Федір, Михайло й Мірсіло Бучацькі та Крушна Галовський, довідавшись про смерть Вітовта, приїхали під Кам'янець, викликали на дружню розмову віленського воєводу Давгерда Дедігольдовича, котрий ще нічого не знав про Вітовтову смерть, а у той час був подільським генералом і найвищим намісником Вітовта. Його спіймали й убили, як твердять руські й литовські літописці. Але цього поляки не наважилися б учинити, що забороняла їм християнська побожність. Та й руські і литовські літописці суперечать собі, коли віленського воєводу Давгерда потім згадують під 1440 роком, коли в Троках було вбито князя Сиґізмунда, про що буде сказано далі і до чого я не швидко дійшов, прагнучи знайти історичну правду, виключаючи, що віленський воєвода міг бути його сином або братом. Отже, правдивіше те, що поляки його лише спіймали, а не вбили.

Свидригайло піднесений на Велике князівство Литовське

Про це також читай у Длуґоша і Меховіти (кн. 4, розд. 48, с. 288), у Кромера (кн. 20) і т. д. і літописців

Поділля забрали в Литви

А опісля вони легко захопили Кам'янець-Подільський, Смотрич, Скалу, Червоноград і більшу частину Подільського краю, бажаючи це все віддати під владу короля і Польщі, щоб Поділля не залишилося при Литві.

З цим погоджуються і Длуґош, і Меховіта, і Кромер. Меховіта пише, що щойно від того часу Поділля приєднане до Польщі

Свидригайло накинувся на короля

Почувши про це, щойно тепер Свидригайло почав з великим запалом лаяти, зневажати й проклинати короля і, незважаючи на його королівський сан та сивину, кинувся до його бороди. А присутнім полякам [він] грозив в'язницею, шибеницею й різноманітною смертю, а також королю, якщо вони не повернуть йому батьківського литовського Поділля, яке зрадливо видерли і вкрали у нього. Тож поляки-небораки мусили весь час не спати, а охороняти себе і короля, лежачи біля його кімнати.

Небезпека для короля і поляків у Вільні

Але потім Свидригайло цих [поляків] і короля обложив своєю пильною вартою, тож жоден із них не міг пройти ні сюди, ні туди з-під сторожі чи радше ув'язнення. Однак поляки, хоча їх було й мало, вирішили обороняти до загину себе й короля, а деякі навіть наважилися вбити Свидригайла, якби Ягайло не стримав їх, котрий більше був зворушений любов'ю до брата, ніж ганебним ув'язненням.

Сиґізмунд-Корибут загарбав Сілезію

Перед тим Сиґізмунд-Корибут, збаразький і сіверський князь, який уважав себе королем Чехії, розгромив велике військо німців, англійців, німецьких курфюрстів і сілезьких князів, зруйнував усю Сілезію, міста із замками Глогув, Цігенгальс, Вейдну, Фалькенберг, Пачків, Кам'янець, Генріхів, Ополе, Брег, Франкенштайн, Гайнгайнів, пограбував і спалив Вратславське передмістя з допомогою чеха Прокопа й Бедчисха та єретиків-гуситів.

1431 року

Потім 1431 року, як пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 52, с. 299), вирушили походом до Чехії всі курфюрсти імперії з великим кінним і пішим німецьким, італійським й англійським військами. Попереду зі своїм загоном, як командувач, ішов кардинал Юліян.

Той же Юліян підвів і нашого Владислава, вбитого біля Варни, де і сам загинув

Проти них виступив Сиґізмунд-Корибут, збаразький князь, зі священиком Прокопом та невеликим загоном чехів. Але коли війська наблизилися одне до одного на віддаль 20 тисяч стадій, німців охопили велика боязнь і страх, для чого не було причин. Як тільки надійшла звістка про наближення неприятеля, насамперед з переляку втік бранденбурзький маркграф, а за ним, охоплені страхом, почали втікати всі, покинувши й залишивши обози, намети, вози, гармати, скарби і все військове спорядження, що забрав Сиґізмунд-Корибут з чехами. Там же чехи, наздоганяючи німців і курфюрстів, захопили хрест й одяг кардинала Юліяна, котрий він, утікаючи, скинув, щоб його не впізнали, який потім чехи-переможці показували на посміх.

Отже, б'ючи в барабан, виготовлений із посмертно обдертої шкіри свого першого вождя Жижки, гнали німецькі війська аж до Люсацького князівства, котре з Корибутом вогнем і мечем зруйнували та пограбували.

Потім довго ні папа, ні імператор не нападали на них, а Корибут тим більше вважав себе чеським королем, хоча його покликали з Литви й з Польщі.

Розділ другий

Про хитрі листи

Потім король Ягайло, коли так кілька тижнів сидів під вартою у Вільні у Свидригайла, чи то зі страху, чи тому, що більше бажав зміцнення своїй батьківщині — Великому князівству Литовському, ніж Польській Короні, мусив пообіцяти йому повернути Поділля. У цій же справі він послав Тарла Закліку з Щекажовиців з листом до Бучацького, який у той час був старостою у Кам'янці, наказуючи іменем Свидригайла передати Поділля з усіма замками князю Михайлові Бабі, [тобто] Литовському князівству.

Подібну до тієї витівки знайдеш у Юстина (кн. 2, с. 33), коли вигнаний лакедемонський король Демаратус прислав з Персії до Лакедемона листи, написані на дерев'яній табличці, замазаній зверху до невпізнання воском, перестерігаючи своїх, коли проти них готувався Ксеркс до Греції з тисячею тисяч війська

Довідавшись про те, Анджей Тенчинський і Миколай Джевіцький, сандомирський кустош, котрому король довірив свою печатку на час відсутности коронного канцлера й віце-канцлера, написали листи до Бучацького й кам'янецької шляхти, розповідаючи [в них] про те, що трапилося, що король мимо своєї волі мусив це вчинити. [Лист] заліпили у воскову свічку (бо в той час ніхто не міг відкрито нести листи, тому що Свидригайло наказав трусити й жебраків, та віддали його тому королівському комірникові, прохаючи, щоб він спершу віддав Бучацькому цю свічку й сказав, що коли він не захоче блудити зі шляхтою і тамтешнім урядом, то нехай шукає світла в цій свічці. Коли Тарло розповів усе, згідно з їхнім наказом, то Бучацький задумався над тим, що то мало б означати. [Він] розламав воскову свічку й знайшов там листа, зі [змісту] котрого зрозумів причину вчинку насилуваної волі короля. Одразу він схопив і поставив під варту посланця Тарла й князя Михайла Бабу, якого Свидригайло послав на Подільське староство, а подільські замки краще зміцнив. І так Поділля до сьогодні залишилося при Польщі.

Звістки про затримання й ув'язнення короля Свидригайлом розійшлися по всій Польщі й по інших сусідніх державах та донеслися до папи Мартіна V, котрий послав до Свидригайла легата зі своїми листами, вимагаючи, щоб він звільнив з ув'язнення [свого] старшого брата, короля Ягайла.

Поляки також 6 грудня скликали сейм у Варті, на якому постановили силою визволити короля з Литви. Але були деякі, які говорили, що король того вартий, бо сам напитав собі клопоту. Однак вирішили 15 січня усім зібратися зі зброєю під селом Киянами над річкою Вепр. Але спершу задумали через послів змінити рішення Свидригайла. Та Свидригайло вже помирився з Ягайлом, і, вибачившись, звільнив його з-під сторожі. Крім того, дав йому 10 тисяч гривен сріблом й інші великі подарунки з литовської скарбниці, котрі король через свого маршалка Яна Олесницького відіслав до коронної скарбниці.

Сам король теж потім приїхав до Польщі й у Сандомирі скликав сейм через те, що відразу після королівського від'їзду з [Литви] великий литовський князь Свидригайло, зібравши литовське військо, здобув на Поділлі Вінницю, Скалу, Брацлав, Червоноград і з великими втратами для себе здобував Смотрич. Крім того, він зруйнував львівські й теребовлянські волості. Тоді рада й коронна шляхта безперервно закликали короля до війни проти Свидригайла й Литви, але король переміг їх, пропонуючи спершу через послів порозумітися зі Свидригайлом.

Суворе посольство поляків до Свидригайла

Тоді [поляки] відправили послами до Литви познанського єпископа Станіслава й хелмінського Яна та брестського воєводу Яна Ліхміського і познанського Сендивоя з наказом, щоб Свидригайло повернув захоплені на Поділлі замки та відпустив полякам Волинь з Луцьком і щоб у визначений день прибув до короля з литовськими панами й від нього [короля] за певних умов і під присягою прийняв [у володіння] Велике князівство, яке посів незаконно. Якщо він учинить по-іншому, то вони з королем силою і війною домагатимуться свого права від нього й від Литви.

Свидригайлова відповідь полякам

Але на це Свидригайло теж відповів їм строго: „Коли я робив і роблю щось, то завжди чиню добре, справедливо й згідно із законом!“ Він не лише не думав що-небудь віддати Польщі чи повернути зі своєї батьківщини, але допоминався у короля, щоб йому повернули решту Поділля з Кам'янцем, погрожуючи також війною полякам, якщо його зачеплять.

Також у той час Сиґізмунд з чехами (в котрих він був вождем після Жижки), зруйнувавши Люсацьке князівство, спустошував Сілезію, а опісля, вигнаний з Праги, з великою свитою чехів-гуситів, яких після [смерти] Жижки називали сиротами, прибув у Краків до короля Владислава Ягайла. Опісля король відправив їх через їхні неправильні єретицькі погляди, а за ними пішов і князь Корибут, котрий разом з ними навчився жити з грабунку. І польська шляхта навчилася вже від них розбою та грабувала костели. Деякі з них, яких очолювали Якуб Надобний Роговський і Ян Куропатва герба Щенява, пограбували монастир у Ченстохові й забрали славну картину, [образ] Діви Марії, а щоб підозра впала на чехів, а не на них, порізали на картині обличчя.

Потім король у Бечі готувався з поляками до війни проти Свидригайла.

Про війну поляків проти Свидригайла Року 1431

Коронні пани безперервно наполягали на тому, щоб король Ягайло за заподіяні кривди — захоплення Литвою подільських замків — розпочав війну проти Свидригайла. [Король], зібравши військо у Польщі, прибув до Беча, а звідтіля, бажаючи відмовити Свидригайла від початого й гордого замислу, послав до нього Яна Бжезіського, котрого, всупереч законам людяности, Свидригайло збезчестив. Обурений цим [учинком], король вирушив під містечко Гродло, що лежить над Бугом, де став табором і 12 днів очікував великопольської шляхти. Потім [король] переправився через Буг.

Свидригайло збезчестив польського посла

Війна зі Свидригайлом

А тим часом, мабуть, за пересторогою короля, який жалів свою батьківщину, але мусив дати волю полякам, простий литовський і руський народ з тих волостей зі страху перед польським військом утікав у безпечні місця зі всім своїм майном і домашніми речами.

На відсіч прибув також Свидригайло із 6 тисячами литовського лицарства і, добре укріпивши гарматами, воїнами і зброєю луцький замок [для боротьби] проти поляків, кілька років у невеликих сутичках зустрічався з польським військом, з яких з обох боків ніхто не виходив переможцем, лише в одному з боїв загинув князь Сенько Литвин.

Потім поляки плюндрували володимирські волості та спалили місто Володимир із замком.

А опісля король Ягайло переправився з військом з великими труднощами й втратами своїх [воїнів] через річку Стир, що пливе під Луцьком, бо Свидригайло зруйнував міст. [Він], побачивши, що не зможе дати відсіч великому польському війську у відкритому бою, тривожив його з боків, а потім, зрозумівши, що сили нерівні, спалив місто Луцьк, оборону замку доручив старості русичу Юрію, а сам зі своїми литвинами відступив у безпечне місце.

Луцький староста русич Юрій

Однак поляки побили та захопили [в полон] багато литвинів, які відступали в безладді. Серед них були такі визначні [мужі], як литовський маршалок Румбовдус і Гастовт, яких Свидригайло швидко звільнив за умови, що доставить їх королю у Краків.

Загинуло тут також багато поляків, які необережно наздоганяли литовських татар.

Інше польське військо [чисельністю] 6 тисяч [воїнів] [на чолі] з князем Казимиром Мазовецьким руйнувало Бельську землю.

Потім у день святої Малгожати король з усіма коронними силами обложив луцький замок і гарматами розвалив велику частину мурів. Однак поляки даремно з власними втратами штурмували замок. Потім литвини, що були в замку, [уклали] з поляками перемир'я на три дні, щоб, [мовляв], подумати й порадитися про здачу замку. Але інша була в них думка в серці, а по-іншому вони говорили про раду, бо за ці дні відремонтували зруйнований мур, зміцнили вежі й бійниці, наносили

води та каміння, які поляки [раніше] їм забороняли, добре забезпечивши свої потреби. Поляки не вчасно уклали перемир'я, бо не змогли здобути сильними штурмами, перекладаючи всю вину на короля.

Але в польському війську серед знатних панів і сенаторів було багато зрадників, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 20), котрі вночі таємно вели розмови з оточенцями, як говорили люди, постачали їм зброю і харчі. Потім Станіслав Цвікла герба Лебідь вивів на чисту воду серадзького каштеляна Вавжинця Зарембу, котрий за подарунки зрадив короля і коронне військо або став продітором, я не знаю, яка назва краща: чи польська, чи латинська? Хто в чому любується, хай собі вибирає, а гірше відкине.

Заремба обвинувачений у зраді

Потім також Свидригайло відправив [послів] до короля, бажаючи вести переговори про перемир'я, але не від серця, а лише, аби відтягти війну, а оточенцям у Луцьку дати допомогу, бо чекав війська з Волощини й Татарії, щоб завоювати Польщу. У той же час литовські загони здобули польський замок Ратно через те, що піддалися русичі, посікли польських воїнів і замок, пограбувавши, спалили.

Потім [вони] загарбали Хелмінську землю, але хелмінський підстароста Цьолек із 130 кіннотниками несподівано напав на них, коли вони безпечно стояли табором, і повбивав 300 литвинів і татар, а 40 захопив у полон. Під Кам'янцем у той час громили їх із засідок. Так взаємно винищували себе польські й литовські війська.

Поляки здобувають Луцьк

Длуґош і Кромер (кн. 20, с. 299)

Інші поляки здобували Луцьк. А русичі й литвини, які були грецького обряду, жорстоко мучили та садили на палі, вбиті в мури, щоб бачили поляки, усіх тих, кого знайшли в замку, що належав польському народові, або й своїх, котрі були римського обряду, і тих, що захопили в полон на полі бою. А євреї, котрі були з ними в замку, згідно зі своєю безбожною наукою, чаклуючи, пробили ножем горло одному вродливому молодому полякові, вицідивши кров, вирвали з нього нутрощі та чоловічі статеві органи, посікли на дрібні шматочки та, кинувши на розпечене вугілля, і, заклинаючи, підкурювали всі кутки замку.

Поляки також, бажаючи помститися око за око, жорстоко знущалися з русичів і переслідували їх. А інші поляки були б погодилися на перемир'я, однак Свидригайло не хотів прийняти їхніх умов, бо надіявся на дружбу волохів та прусських і ліфляндських хрестоносців.

У той же час волоський воєвода Олександр, забувши про свою присягу, з волі Литви руйнував Снятинську, Галицьку й Кам'янецьку землі й волості. Але коли, обтяжений здобиччю, повертався, бучацькі пани, з'єднавшись з королівським військом, розгромили волохів і відбили здобич, тож сам воєвода ледве втік через Дністер і з печалі незабаром помер.

Тоді ж хрестоносці, порушивши угоду, [укладену] у Мельні, якої пообіцяли додержувати Ягайлові й Вітовтові з волі Свидригайла, з другого боку руйнували Куявський і Добжинський край. А шляхта, зібравшись, завдала поразки всім загонам торунських, слуховських і

свеценських хрестоносців — як пішим, так і кінним. Крім того, вона розгромила дощенту 700 ліфляндських рейтарів, не даючи пощади і тим, що кидали зброю. Захопили в полон ліфляндського маршала Теодорика та сім прусських комендаторів і взяли чотири прапори, які повісили у Кракові на знак перемоги.

Однак у той час хрестоносці в Куявському й Добжинському краю спалили 24 містечка, серед яких найвизначнішими були Нессов, Владслав й Іновлодслав, за що щедро заплатили своєю кров'ю. Нессовський замок хрестоносці взяли, бо, зрадивши, здав його Миколай Туміграл Сековський, але Берестя здобували даремно.

Розділ третій

Про перемир'я зі Свидригайлом

І коли поляки не змогли здобути Луцьк, король уклав зі Свидригайлом [договір] про перемир'я, [тобто] між Польщею та Литвою до [свята] Громниці в наступному році. А як тільки король від'їхав до Польщі, волинці почали чинити всілякі жорстокості полякам, котрі там залишилися після укладення угоди про перемир'я, а також тим, що мали свої маєтки. [Вони] також жорстоко спалили всі костели, що не були руського обряду.

Коли до короля прийшла велика кількість шляхти з Куявського й Добжинського краю, прохаючи про допомогу після руйнування хрестоносцями їхніх земель, король, не маючи чим їх порятувати, оскільки всю скарбницю висмоктала Литовська війна, велів їхати їм у княжі та єпископські маєтки й перебути там зиму разом з жінками та дітьми.

Даремний з'їзд з литвою у Парчеві

Потім 1432 року король скликав з'їзд у Парчеві, на якому разом з коронними панами намагався укласти угоду про вічний мир зі Свидригайлом і Литвою, але не міг цього досягти через гордовитість (пихатість), бо хрестоносці з допомогою торунського кантора намовляли його не укладати перемир'я з поляками.

Кіпрський посол до короля Ягайла

У той час на другий Серадзький сейм до короля Ягайла приїхав знатний посол від кіпрського, єрусалимського й вірменського короля Януша, маршал Кіпрського королівства Бальдвінус де Новіс з двома синами й з поляком Пйотром з Бніна та двома сотнями вершників. Він, віддавши подарунки королю й королеві, просив віддати заміж їхню доньку Ядвігу за сина кіпрського короля (бо не знав, що вона недавно померла). Він також просив, щоб Ягайло позичив кіпрському королю 200 тисяч червоних злотих, даючи йому в заставу третину Кіпрського королівства. Але його відправили з нічим, бо ж королівна померла, а за гроші король вимовився тим, що, мовляв, скарбниця його осиротіла через часті війни. Я написав про це тому, що то був хитрий спосіб *через великий хаос і через стільки морів і королівств* здобути гроші в поляків, яких, точніше, слід шукати в них, бо, як кажуть самі італійці, в них золото родить двічі або тричі на рік. Меховіта справедливо вважає, що кіпрського короля мусив на це намовити поляк Пйотр з Бніна, який давно осів на Кіпрі, бо наших скрізь повно.

Розділ четвертий

Великий литовський, руський, жмудський і стародубський князь Сиґізмунд Кейстутович Року 1432

Тямущий посол

Коли впертий і неспокійний Свидригайло-Болеслав так гордо (пихато) поводився і жодним чином не хотів погодитися на перемир'я і вічну згоду з поляками, [вимагаючи], щоб поляки повернули йому захоплене Поділля і частину Волині, король Ягайло за намовою коронних сенаторів відправив [послів] до Сиґізмунда Кейстутовича, Вітовтового брата, котрий у той час жив у Стародубі, щоб він зайняв престіл Великого князівства Литовського, бажаючи йому щиро допомогти [в боротьбі] проти Свидригайла і в його вигнанні.

Сиґізмунд Кейстутович — до Литви

[Король] також послав Вавжинця Зарембу, серадзького каштеляна, щоб на словах намовляв його, Свидригайла, до згоди, а насправді, аби таємно підбунтовував литовських панів проти Свидригайла, [обстаючи] за Сиґізмундом, бо Свидригайло вже теж спротивився їм через жорстокість і через те, що був прихильніший до русичів і москвинів та роздавав їм урядові посади, до чого його намовляла його жінка, руська тверська княжна.

Так тоді литовські пани, зрозумівши намір короля Ягайла, відправили [послів] до Сиґізмунда Кейстутовича, який негайно прибув до Литви. Литовські пани виїхали йому назустріч, з котрими і з готовим військом [до бою] Сиґізмунд напав на Свидригайла, який у той час жив в Осмяні. Але про зраду його [Свидригайла] попередив троцький воєвода Монивід, тож він, залишивши жінку, спішно втік на Русь, де його радо прийняли всі русичі, особливо смоленці, з якими він потім нападав і завойовував Литву. Згодом також полоцькі та київські русичі визнали його своїм князем. А Сиґізмунд в Осмяні захопив його жінку-русинку, доньку тверського князя, і легко заволодів і підкорив усю Литву, Вільно, Троки та інші замки, а також Жмудський край. Про це [Сиґізмунд] через послів негайно повідомив короля, прохаючи про призначення його [на престіл] Великого князівства. З цією метою король відіслав до Вільна

Свидригайло втік з Осмяни

Сиґізмунд посів Литовське князівство

сім коронних сенаторів, котрі прийняли присягу від Сиґізмунда та знову відновили унію Литви з Польською Короною, але на інших умовах, [вимагаючи], щоб Сиґізмунд без згоди поляків не приймав корони на Литовське королівство, навіть добровільно пожертвувану, а також, щоб лише короля та його синів визнав спадкоємцями на престіл Литовського князівства, а його син Михайло, щоб мав уділ у Троках і Стародубі та був підданий короля і, якщо б залишився без потомства, аби король і королівство після нього [все] успадкували. Сиґізмунд мав право тримати Волинь до кінця життя, а після його смерти [вона] повинна перейти під владу Корони.

Коронний договір із Сиґізмундом

Про Волинь

І коли Сиґізмунд, його син Міхал та литовські пани за згоди всієї шляхти все це прийняли та скріпили печатками, в костелі святого Station Станіслава на замку організовано урочисте свято, на якому з прийнятими церемоніями [Сиґізмунда] призначено [на престіл] Великого князівства Литовського. Так же краківський єпископ Збіґнев іменем короля вручив йому меч, а також дав литовським, руським і жмудським панам лист (або буллу) папи римського, котрою звільнив їх від присяги, даної Свидригайлові. Після цього вони заприсяглися Сиґізмундові.

Литва звільнена від присяги

Присутній був також торунський комендатор Людовик з трьома хрестоносцями, котрий намагався звести нанівець угоду й умови Польщі з Литвою та укласти нове перемир'я із Сиґізмундом, у чому їм допомагав пан Бутрім, муж великої доблести і хитрий, який звідав багато сторонніх країн. Але послам хрестоносцям, як ворогам, було наказано покинути кордони [Литви].

Бутрім

А Свидригайло, обсадивши залогою Полоцьк, Смоленськ і Київ, захопив майже всю Русь, бо щедрістю підкорив собі всіх русичів, радо з ними випивав, до того ж відвідував їхні богослужіння, хоча у Кракові був хрещений за римським обрядом.

Свидригайло захопив Білу Русь

Потім також князь Федір (або Федько) Острозький, муж енергійний і хоробрий, який був на боці Свидригайла, здобув у поляків замки Смотрич, Брацлав і Скалу. Згодом Свидригайло завдяки тому ж князю Федорові Острозькому видер у поляків майже все Поділля.

Князь Федько Острозький забрав у поляків Поділля

Через те король Ягайло прибув до Львова, послав коронне військо на Поділля, котре, здобувши Олесько, легко захопило їхні замки, а Брацлав спалив сам князь Федько Острозький, щоб не потрапив під владу поляків. Потім, зібравши своїх русичів і волохів, він безперервно шарпав з усіх боків польське військо й нападав [на нього]. А коли вже поляки через наближення зими поверталися додому, князь Федько Острозький, маючи на допомогу татар, волохів і бессарабів, потайки слідував за ними, вичікуючи відповідного часу, місця і нагоди, де міг би вдарити на них. Є річка Мораква, що впадає у Дністер, болотиста і широко розливається, пливучи через лісисті місцевості. [Вона] вже вкрилася тонким льодом. Поляки, щоб легше переправлятися через неї, загачували її та мостили хмизом. На це місце іншою дорогою першим прибув князь Федько Острозький і зі своїм військом зробив засідку на

Олесько взято

Річка Мораква

Федькова засідка

другому березі в лісі. А вже частина поляків вузькою стежкою пройшла цими важкими місцями і вози та інше військове спорядження між вишикуваним військом йшли за ними, коли несподівано з великим галасом і криком та ревом різноголосих труб, сурм і барабанів, гуком і тріском ударив на поляків, що першими переправилися. А поляки, перелякані новою і несподіваною пригодою, коли ані до своїх не могли повернутися через річку, перешкоди й вози, ані надіятися на їхній порятунок, усе ж таки якось стримували ворожий натиск на собі. Побачивши це, останній польський загін, забувши про страх і небезпеку, ламаючи лід, кинувся вплав [через річку], а інші, покидавши і поперевертавши свої вози з греблі, швидко прибули своїм на порятунок. І знову зав'язалася велика битва. Але князь Острозький чисельністю війська перевищував поляків, до того ж спритні русичі краще знали болотисту місцевість і переляканих, безладно змішаних і тих, що виїжджали з річки, з усіх боків припікали, били, топили й захоплювали у полон. А інші, начебто вже здобули перемогу, взялися за здобич та до польських возів, що стояли в річці. Погана й майже жалюгідна була вже польська справа, коли, наче від Бога, прийшов порятунок. Бо якийсь ротмістр Кемліцький, що зі сотнею кінних воїнів поїхав уперед у розвідку, коли здалека почув [гомін] битви, сурм і брязкіт зброї, вишикував тих 100 вершників та зі сильним криком ударив у тили ворогів, котрі вже були зайняті здобиччю, а інші доконували поляків у бою. І так [він] перелякав і русичів, і волохів, майже переможців, і своїм додав завзятости й відваги, коли поляки знову відновили битву ззаду й спереду. Через це князь Острозький зі своїми, подумавши, що полякам прибула велика допомога, почав, обороняючись, відступати. Потім усі розбіглися хто куди міг, а поляки аж до півночі, яка була тоді місячна, наздоганяли їх і били, нікому не даючи пощади. Ця битва відбулася у місцевості, віддаленій на 40 великих миль від Львова, останнього дня листопада, коли король у костелі у Львові впродовж усіх днів молився за своє військо, бо знав, з яким могутнім і хитрим військом повинен відбутися бій. Того ж дня звістка про перемогу наших облетіла все місто, але не відомо, хто приніс ту новину. Вість — це річ дуже швидка. Читай про це у Вергілія і в історика Юстина про війну Ксеркса з афінцями і т. д.

Кромер. Наші перелякані непередбаченою новою обставиною

Битва князя Острозького з поляками

Погана річ перед незавершеною перемогою братися за здобич

Кромер. Справа наших була плачевною

Якийсь ротмістр Кемліцький добре рятував наших

Велика і завжди потрібна хитрість

Переможені поляки розбили переможців

*Вергілій. „Поголоска, в світі від неї швидкішої гиді ніде не буває"**

Потім, наступного дня напевно розповіли королю все, як то відбувалося, і принесли 12 волоських, Свидригайлових і князя Острозького хоругов, котрі вивішено у Кракові на замку між хрестами на знак перемоги. А король з лицарством і духовенством побожно святкував перемогу у Львові.

12 забраних хоругов

А в той же час друга радісна новина втішила короля, бо князь Свидригайло, маючи велику допомогу Московської Руси від свого тестя, князя Бориса Тверського, а також від жителів Полоцька, Смоленська, киян, волинян, зібравши 50-тисячне військо, з іншого боку вирушив

* Переклад Михайла Білика.

походом на Литву, руйнуючи і спалюючи все, що потрапляло йому під руки. А коли він став табором біля Осмяни, Сиґізмунд зібрав військо проти нього з віленців та троцької, гродненської, новогродської, завілійської і жмудської шляхти, яка залишилася йому вірною, крім троцького воєводи Монивіда та деяких вельмож, котрі були на боці Свидригайла. А коли Сиґізмунд зі своїми [військами] напав на Свидригайла, що стояв табором біля Осмяни, з обох боків зав'язався великий бій, оскільки обом силам ішлося про литовську столицю. Врешті Сиґізмундова сторона почала перемагати Свидригайлову, й розбіглися по полях полоцькі, смоленські та тверські русичі, а Свидригайло, міняючи коней, з малою дружиною ледве втік до Києва. На полі бою загинуло 10 тисяч Свидригайлових воїнів, а 4 тисячі потрапило в полон, серед яких було багато руських вельмож і князів. Там же були захоплені Дедігольд і князь Юрій Семенович, і Федір Одинцевич, і литовський маршалок Ромбовд, і троцький воєвода Монивід. Двох останніх, звинувативши у зраді, Сиґізмунд наказав стратити.

Сиґізмундова битва із Свідригайлом

Свидригайло втік до Києва

10 тисяч переможених русичів

Ян Монивід і Ромбовд страчені

На пам'ятку про перемогу в Осмяні він збудував цегляний костел та належно забезпечив його.

Повідомивши короля Ягайла про перемогу, великий князь Сиґізмунд знову відновив пакт унії і союзу Литви з Польщею. А старий король Ягайло, втішений подвійною перемогою, на Різдвяні свята йшов пішки до Кракова і перед тим як вступити на замок, відвідав усі костели, дякуючи Господові Богу.

Того ж року, коли король Ягайло через старість майже втратив зір і не міг привести до справедливого миру гордих хрестоносців, відправив у похід Сендивоя Остророга зі шляхтою Великої Польщі і чехами-єретиками до нового маркграфства, землю якого і 12 найважливіших оборонних міст [вони] здобули й загарбали.

Литва руйнує Ліфляндію

Також великий литовський князь Сиґізмунд, зібравши литвинів і жмудів, вторгся до Ліфляндії, яку швидкими загонами впродовж 12 днів руйнував та спустошував і без відсічі з великою здобиччю повернувся до Литви.

Луцьк двічі раз за разом узятий

А в Русі, на Волині Рисько Кердей, муж досвідчений у військовій справі, переміг і захопив у полон іншого Свидригайлового вождя Носса, який здобув Луцьк для Свидригайла. Отож Луцьк і Волинь, завдяки тому Кердею, знову повернуто Литві, але потім князь Федько Острозький здобув і віддав їх Свидригайлові.

Поляки руйнують Пруссію

У той час поляки з чехами впродовж кількох місяців завойовували Пруссію і зруйнували майже все Помор'я, спалили Тчев, де захопили більш ніж 10 тисяч невільників. Чеський гетьман Чіапко, [що був на боці] Польщі, склавши велику купу дров, жорстоко спалив чехів, які служили у хрестоносців проти поляків, звинувачуючи їх у зраді, що вони однієї мови з поляками й, будучи одним народом з ними, воювали на боці німців.

Також Ян Страш зачинив у великому будинку спійманих фрейбітерів хрестоносців і голландців, обклав їх соломою і підпалив, а всіх панянок і жінок перевіз через Віслу та відпустив на волю. Потім наші спалили багатий монастир Оліву й замок Ясенець, де порубали всіх полонених, не залишивши нікого в живих, щоб помститися за Яна Левіна Вільцінського, що загинув під час здобування замку.

Кромер. Полонених викуплено по два флорини

Потім поляки зруйнували майже весь Поморський край аж до моря. А коли прийшли до моря, то всі раділи й у пляшки набирали води з моря, щоб принести додому на знак перемоги. А хрестоносці, засумнівавшись у своїх силах, випросили перемир'я на три місяці. Відпустили також найзнатніших невільників, а простих кнехтів поляки і чехи продавали по два злоті на викуп або обмінювали.

Стефан присягнув

Тоді ж волоський воєвода Стефан у Сочаві у присутності коронних панів склав присягу на вірність королю Ягайлові й, щоб краще прислужитися, переміг татар, які йшли походом на Поділля, здобув замок Брацлав у Свидригайла та віддав королю.

Спосіб оплати платні

Потім старий король Ягайло вирішив наступної зими організувати народне ополчення проти Пруссії. Але коли шляхта без платні не захотіла йти за кордон, а грошей, як сьогодні, в нас не було, постановили, аби кожен воєвода у своєму воєводстві подумав про оплату. Коли про це довідалися хрестоносці, відразу відправили послів до короля і, прийнявши запропоновані умови, від яких вони раніше відмовлялися, уклали перемир'я на 12 років.

Перемир'я з хрестоносцями

У той же час звільнено з ув'язнення ліфляндського маршала й за нього обміняли Федора Бучацького, котрого схопив князь Федько Острозький та за наказом Свидригайла відіслав маґістрові до Ліфляндії у в'язницю.

Розділ п'ятий

Про руйнування Литви Свидригайлом і про смерть короля Ягайла

Того ж 1433 року Свидригайло-Болеслав, брат Ягайла, маючи на допомогу ліфляндське військо, татар і дуже багато московських, тверських, смоленських, сіверських, київських і полоцьких русичів, трьома великими рейдами вторгся до Литви, руйнуючи, спалюючи і вбиваючи всіх, хто потрапив йому під руки. Також князь Федько Дмитрович Корибутович Збаразький і князь Нош, з другого боку, завоювали Волинь і Поділля, котре належало Польщі, та здобули Заслав, Луцьк, Брацлав й інші замки. А Свидригайло жорстоко спалив і знищив місто Вільно, обидва Троки, Крево, Молодечно, Ліду, Ейсіски, Мереч з усіма волостями, захоплену шляхту садив на палі, четвертував. Потім він переміг Сиґізмундового полководця Петра Монгердовича (або Мондігердовича) й розгромив литовське військо.

Свидригайло руйнує Литву

Через те великий князь Сиґізмунд, не маючи порятунку від Польщі та не дуже довіряючи своїм через [наявність] серед них друзів Монивіда й Ромбовда, яких він наказав стратити, втік у ліси з жінкою та синами і лише з боків у сутичках шматував Свидригайлове військо.

Опісля Свидригайло з великими силами, що безперервно прибували до нього, вирушив у похід на Вітебськ, який піддався йому, і на верхньому замку спіймав князя Семена Гольшанського, котрого наказав утопити у Двіні. На цьому місці в річці й сьогодні стоїть великий камінь з вирізаним на ньому хрестом, який я сам бачив 1573 року. Там же [Свидригайло] схопив руського київського митрополита Герасима та наказав спалити його.

Князь Гольшанський і митрополит ганебно страчені

А з другого боку князь Федько Корибутович Збаразький і князь Нош здобували Брест-Литовський і Мельник і вже захопили б обидва замки, але за наказом Ягайла мазури готувалися до відсічі литвинам і полякам. За великі подарунки Свидригайло також привів найнятих перекопських татар, щоб вони зруйнували решту руських земель, які були під владою Сиґізмунда. Але татари, як тільки довідалися, що

Сиґізмунд заволодів столицею Великого князівства Литовського Вільном за сприяння короля Ягайла й жив у згоді з поляками, негайно змінили свій задум і завоювали Свидригайлові Київську й Чернігівську землі.

Отож у той час бідна Литва й руські землі через Свидригайлові незгоди з усіх боків і від москвинів, татар, волохів, ліфляндців, пруссів, від поляків, подолян, волинян, смоленців жорстоко були вимучені й завойовані.

І там сміливіше Свидригайло завойовував Литву, бо знав, що литовські пани ненавиділи Сиґізмунда через суворе його правління і грабіж, поляки були зайняті хрестоносцями, а брат, король Ягайло був дуже старий та боявся друзів, убитих литовських панів, троцького воєводу Яна Монивіда і великого маршалка Ромбовда, яких недавно наказав стратити, добре заслужених мужів у роді й на війні, як зрадників, на користь Свидригайла.

Тієї ж осени Сиґізмунд зібрав велике військо з Литви і Польщі та, бажаючи помститися за заподіяні шкоди Свидригайлові і руським князям, вирушив у похід на руські володіння, обложив Мстислав і за чотири тижні здобув його та, завоювавши навколишні волості, повернувся до Литви. Литва взяла Мстислав

Потім 1434 року на прохання Сиґізмунда король Ягайло вже в похилому віці востаннє приїхав до Литви й у Кринках призначив Сиґізмунда на престіл Литовського князівства з цілковитою владою й, діставши від нього великі подарунки, поїхав до Корчина, де впродовж Великого Посту відбувався сейм, звідки відправив його на собор, а сам поїхав до Кракова.

Потім [король] прибув до Городка на Русі, віддаленого на 4 милі від Львова, де повинен був прийняти урочисту присягу на вірність і підданство від волоського воєводи Стефана. У дорозі [...] король застудився, дістав високу гарячку і, приїхавши до Городка, важко захворів, сидячи за столом з волоськими послами. Доручивши своїх синів коронним панам і склавши заповіт для Польщі й Литви та прийнявши найсвятіші таїнства, [Ягайло] помер у понеділок, в останній день травня, сімнадцятого дня після захворювання. Поховано його в мармуровій гробниці у Кракові, яку ми сьогодні бачимо. Помер король Ягайло

Панував [Ягайло] 48 років і три місяці, але не відомо, скільки було йому років, однак він був старший, ніж Вітовт, котрий помер на 80-му році життя. Сумнівний Ягайлів вік

Так сплатив король святий у Городку борг смерті,
Мужнє, доблесне життя — у вінцеві честі.
Соловейка чуючи щебетання ніжне,
Упокоївсь з ангельським співом хорів вічних.
Зносив голод, холод, піст, в простій кожушині,
В златоглави, соболі не вдягався пишні.

Ягайлові звичаї

Соловейка радо слухав

Витривалість і шати

За щедрість Меховіта називав його Продиком* — Був настільки щедрим, що все роздав би, певно,
Й з того, що комусь давав, тішився щоденно.
Лови — Ловами від юних літ і до смерті бавивсь,
Справедливість — Справедливі присуди в кожнім разі правив.
А коли у двір ступне, тричі обкрутнеться
Забобони — На одній нозі: від зла так остережеться.
Пости — Піст на хлібові й воді благочинно зносив,
Спосіб давання — Поля уділяв усім, хто тільки попросить,
Звичай прохань — Наполегливо щедрот мусив той прохати,
Хто хотів собі угідь якнайбільше взяти.
Тверезість — У тверезості прожив і не пив мед, вина,
Лазня і звичне в ній шмагання віником — В лазні мився якчастіш, а то і щоднини.
Віником себе шмагав з вигуком литовським:
„A! je! je! je!" Хай жарінь, почувавсь здоровим.
Дар і віддарування — Дар найменший з вдячністю в кожнім разі прийме,
Артаксеркс — Віддарує вчетверо, щедрий непомильно.
Щедрий для чужих — До сторонніх щедрим був, фундував костели.
Млявість. — Часом з ліжка не вставать до обіду зволив.
Врода — Зросту був помірного, вид і шия довгі,
Дай нам, Боже, як тоді, ще доби такої,
Як Ягайлова, котра просвітила Польщу
І примножила в Литві благодать Господню.

---

* Продик з Хеоси, молодший сучасник Протагора, софіст, уважав конечним обирати тернистий шлях доброчинности, замість легкої дороги радости й гріха.

Книга сімнадцята

Розділ перший

Владислав III Ягайлович — польський, а згодом угорський король Року Божого 1434

Вельможному панові смоленському воєводичу Євстахію Тишкевичу.

Одразу, коли звістка про смерть Ягайла розійшлася по всій державі, краківський єпископ Збіґнев з великополяками в Познані обрав і призначив на Польське королівство старшого сина Ягайла, Владислава, з чим пани й лицарство Малої Польщі не швидко погодилися. День коронації був призначений на свято Якова 1434 року, на який до Кракова з'їхалася велика кількість світських панів, духовенства й лицарства. Великий литовський князь Сиґізмунд, будучи тоді хворим, прислав на коронацію достойних послів з числа литовських і руських вельмож. Те саме зробили волоський воєвода Стефан і мазовецькі князі Семовит, Казимир і Болеслав. Вибори Владислава Ягайловича

А коли настав день коронації, Спітко з Мельштина, Дерслаус Ритвянський, Авраам Збонський і Ян Страш з Косцельника змовилися й підняли велику сварку, кажучи, що не годиться коронувати такого молодого, ще дитину, який не може серйозно утверджувати загальні права і вольності. Але краківський єпископ Збіґнев заперечив їм та іншим сенаторам, коли показав давні польські хроніки з краківського костелу, де був намальований портрет молодого, ще без заросту Казимира Великого та основні його шляхетні справи, який був коронований у тому ж віці. Так і перестали галасувати ті нерозсудливі пани. З цього прикладу можна побачити, як найменша річ з давньої історії може більше заважити [у вирішенні] великих і важливих справ, ніж тисяча тверджень філософів.

До тієї подібною була і Генріхова коронація, коли виникла сварка щодо конфедерації релігії

Потім під час коронації у неділю, у день святого Якова, коли вже мали покласти корону на [голову] Владислава, розпочалися нові сварки і деякі пани й земські посли закричали, що не дозволяють, бо без їхньої згоди коронують короля, тоді негайно великий маршалок Ян Олесницький Гловач припинив це, який сказав стороні, що суперечила сенатові, що хто погоджується з вибором Владислава Ягайловича, нехай стане по правому боці, а хто думає по-іншому — по лівому. Коли це почули, то сталося так, що всі одностайно віддали голоси за короля, а Мельштинський, Збонський і Страш, які виступили вперед, не бажаючи погодитися, з соромом були усунуті вниз. Через те, що довго сварилися, богослужіння тривало до полудня, а гнєзненський архієпископ Войцех Ястжембец заледве перед вечором закінчив коронацію.

Хитрість на дозвіл коронації

Меховіта (с. 301). Після полудня почалася меса. Кромер (с. 310). Коли сонце хилилося до вечора

Там же під час коронації новий король прирівняв у правах і привілеях руську й подільську шляхту з польською, бо раніше подоляни, волиняни, холмщани, белзці повинні були, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 21), за наказом короля або великого литовського князя йти на війну без жодної платні, будувати та укріплювати земські замки та з кожної десятини засіяного поля давати королю або великому князеві по два кірці вівса і по два жита та по чотири гроші. Там же великий литовський князь Сиґізмунд через послів поновив договір Литви з новим польським королем та Короною.

Про різні війни в Литві та про поразку в Жмудії ліфляндського маґістра
Року 1434

Про це також читай у Длугоша і Кромера (кн. 21) і у Меховіти

Свидригайло русаків привернув для моці,
Та маґістр ліфляндський ще, кантор, хрестоносці.
Й до Брацлава аж дійшов, нищив без розбору,
Й до свого народу був строгим і суворим.
А в той час з рясних дощів скрізь було болото,
Й Свидригайлові згаса до війни охота.
Відступив до Полоцька, убезпечив військо,
А маґістр ліфляндський жмудь грабував злодійськи.
А коли із здобиччю рушив темним лісом,
Де як лігвисько було — аж кишіло звіром,
Жмудь дерева, де йшли німці, підрубала,
І як ті наблизились, то на них і впало.
Тріск і грім, коли сосна та дубину валить,
Крик мужів здіймавсь до хмар, небо аж дрижало.
Німців жмудь там коле, б'є і січе, і в'яже,
По корчах і стовбурах кров стікає вража.
Деревом придавлених згинуло чимало,
Трупи сплющені лягли цілими рядами.

А поранені „Herr Gott“, ще „Herr Gott“ волають.
Жмудь же „mus usmus“ кричить, рештки добиває.
А рейтари здобули фризів товстоногих,
Обладунків, стрільб, шатер, вирядів військових.
Сам маґістр заледве втік, ранений, а здобич
Жмудь відбила — от які хитрі вийшли лови.
Як були побиті так жмуддю хрестоносці,
То від пруссів довгий час спокій був для Польщі.
Мир уклавши з молодим королем потому,
Золотом скріпили стан польського спокою.

Хрестоносці Пруссії як почули про поразку ліфляндського маґістра у Жмудії, мусили укласти перемир'я з Польщею і Литвою

Про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 21): „Вислід жмудської війни був оманливий для хрестоносців. Адже лівонцям, які поверталися із Жмуді обтяжені здобиччю, у якомусь лісі перепинено шлях зрубаними деревами; там їх оточили жмудини й вигубили у великій різні і т. ін.“

Федько Корибутович спійманий Свидригайлом

Також у той час Свидригайло, руйнуючи Поділля з руською й московською допомогою, захопив у неволю несвізького князя Теодора (або Федька) Корибутовича, який приєднався до короля. Але поляки з допомогою Михайла Бучацького негайно дали їм відсіч і звільнили князя Федька Несвізького, предка князів Збаразьких, який добровільно віддав королю Владиславу Кременець і Брацлав, але король повернув йому ці замки з правом користування до кінця життя, коли він з жінкою й дітьми віддався під його оборону. Кромер (с. 311) того Федька явно називає *князем Несвізьким*, а сьогодні Несвіж, як змінюються усі речі, перейшов у дім Радзивіллів, звідки також за імператорським привілеєм називаються князями з Несвіжа й Олиці.

Розділ другий

Про поразку великого війська Свидригайла і про те, як потонув Корибут 1435 року, в день святого Семена, і про васальність двох волоських воєвод

Свидригайло, знов у Вітебську оселившись,
Збирає всю руську міць і сусідів кличе,
З князем тверським, московським, маґістром ліфляндським
Іде в Литву і з ханом воює казанським.
Сиґізмунд Рот, сльонзак, гонитель поляків лютий,
Котрий у Польщі й Литві звик наводить пострах,
Привів Свидригайлу в поміч багато люду
З Пруссії, Чехії, Сілезії, в них стрільба всяка.
Свидригайло з ліфляндським і руським військом збором
Прийшов під Брацлав, що над озером простерся,
Там наказав з коша розсилати загони,
А власний син вітчизни власним мечем кривдив.
З Чехії Корибут із сльонзаком прибув до нього,
Так на Литву з хрестоносцями виступали,
Плюндрував, палив волості жорстокий Сиґізмунд,
Литву мало не знищили внутрішні війни.
Король Владислав шле вісім тисяч поляків.
Гетьманом поставив Якуба з Кобилянів,
Направив у Литву Сиґізмунду на підмогу,
Щоб крутію Свидригайлові дали відсіч.
Сиґізмунд теж уряджав військо своє литовське,
Усе, що потрібно, приготував до битви.
Сина свого Михайла гетьманом поставив,
Аби до лицарського діла привчався.
Коли добував Вілкомерію Свидригайло,
Ту, що на пустельному березі Святої річки,
Князь Михайло набіг з поляками й литвою
На кіш там, де з військом своїм був Свидригайло.

Сілезець Сиґізмунд Рот був затятим ворогом поляків, бо його схопив Чарнковський, коли їхав від імператора до Вітовта

Обоз Свидригайла під литовським Брацлавом над озером

Якуб Кобилінський

Справно вдарили на нього з великим криком,
А поляки — гусарським із списами строєм
Розірвали його лави, а литва з луків
Сіє, гук озивається в лісі й у небі.
Як Титан золотий віз викочував з моря
І розсилав проміння вогнисте по небу,
Князь Михайло збив три загони Свидригайла,
В полі повно побитих, повні рови трупів.
Поляки ліфляндців і чехів розгромили,
Корибута і Сиґізмунда Рота піймали,
Князя Михайла Вяземського там убито,
Князя Ярослава Тверського смерть забрала.
Маґістр ліфляндський з маршалком своїм убитий,
Полягла міць уся ліфляндська і московська,
Багато в річці Святій з кіньми потонуло,
Плинула вода, змішана з кров'ю убитих.
Сорок інших князів було схоплено в битві,
Одних зв'язано, мечем покарано других,
Корибут і Рот в річці Святій потонули,
Інших ведено з пов'язаними руками,
Свидригайло ледве вирвався з малим почтом,
А зв'язаних погнали до Вільна, як бидло.
Сиґізмунд узяв Смоленськ, Полоцьк а також Київ,
Свидригайло до Волощини втік нестямний.
І там кілька літ пас баранів тонкорунних.
Подивись, як природа змінює велике:
З князя — враз скотопас. Так повіває щастя.
Сьогодні Крез, а завтра Кір. Втішить і вдарить.
Не пишайся в щасті, не зневірюйся в смутку,
Бо те й те фатум веде до мети своєї,
І все парка Клото перемішує дивно,
На тонку нитку нанизує людські справи.
Полікрат, щастя мавши, в море кинув перстень.
Який у спійманій рибі враз повернувся.
Втішався щастям, та воно зрадило скоро,
На шибеницю спровадило його врешті.
І наш Свидригайло обпікся в своїм щасті,
Коли під Вілкомерією не виграв бою.
Всі князівства, які мав на Русі, утратив,
А сам з гайдуками в розбоях побратався.

А тут Кромер, сумніваючись, пише про те, як потонув Корибут: *„Хоча про Корибута (який нібито захлинувся водою) ходять різні чутки. Адже був і такий поголос, що його занапастив Сиґізмунд, вливши у ліки отруту".*

Битва князя Михайла зі Свидригайлом

Зі сходом сонця Свидригайла розбито

Сиґізмунд-Корибут і Сиґізмунд Рот схоплені, князі Тверський і Вяземський убиті

Кромер. Там полягла вся лівонська міць разом з маґістром і маршалком

Сиґізмунд-Корибут Дмитрович, збаразький князь, котрий також за чеського короля стояв, і сілезець Сиґізмунд Рот утопилися у Святій [річці]. Меховіта (кн. 4, с. 307)

Кромер (кн. 2, с. 312)

Сиґізмунд після тієї перемоги забрав руські князівства

Меховіта пише, що сім років пас овець у Волощині

Полікрат надто щасливо владарював на острові Самос, де таке мав щастя, що багатьма іншими островами і країнами заволодів, та, зажадавши, аби його також хоч раз нещастя спіткало, у море кинув дуже дорогий перстень, який у спійманій рибіні одразу ж повернувся до власника, корого потім розіп'ято, так

само Крез розбиий Кіром і т. д. Про це читай: *Геродот, Юстин, Ксенофонт, Плутарх, Страбон (кн. 14), Волатеран (кн. 18) і т. д.*

Імператор Сигізмунд, який даремними (пустими) обіцянками спонукав ту війну проти великого князя Сигізмунда, відправив у Краків до короля Владислава Ягайловича своїх послів просити за Свидригайла, але вони вже самі війною все вирішили, бо Сигізмунд вигнав Свидригайла.

Тоді Велике князівство Литовське вирушило проти Волоського господарства.

Того ж року волоський воєводич Геліяш потайки втік із серадзького замку, де був ув'язнений під сторожею Пйотра Шафранця з волі брата Стефана. Прибувши до Волощини, він негайно зібрав військо проти брата Стефана, після чого, виганяючи один одного, вони полили кров'ю увесь Волоський край. Аж потім 1436 року король Владислав через послів помирив їх і поділив Волоський край на дві частини. Стефан узяв в уділ Білгород з портом на Чорному морі, Тегінію, Кілію, Сілістрію й Облучицю. Ці замки, які я сам бачив, сьогодні загарбала Туреччина. А Геліяш отримав цей берег Дністра: Хотин, Сочаву, Ясси (куди сьогодні перенесли столицю після вбивства деспота), Брайлов, Берланд, Уші, Тегуч та ін. Ці міста за моїх часів 1573 року спалив Івоня.

Волоські чвари

Васальство і данина Волоського краю, про що читай у Длугоша і Меховіти (кн. 4, розд. 53) і т. д.

Опісля Геліяш приїхав до Львова, де піддався Владиславові у васальну залежність зі своєю частиною Волощини та зобов'язався щороку платити з неї данину: 200 возів дунайської риби білуги, 400 волів для королівської кухні, 400 оксамитових шат (або багряниць) і 100 коней. А король відпустив йому замок Галич для зберігання скарбів.

А Стефан з другої частини повинен був платити королю щороку 5 тисяч червоних злотих і поставляти 400 вершників на кожну його вимогу.

Сьогодні все це загарбала Туреччина.

Розділ третій

Про те, як Свидригайло схаменувся, та про його нужду

Коли через свою неспокійну вдачу князь Свидригайло все втратив, не вчасно шкодуючи за цим на старості літ, 13 серпня року Божого 1437 прибув до Кракова з покорою, прохаючи короля Владислава й коронних панів, щоб прийняли його під свою милість, аби помирили його з двоюрідним братом Сиґізмундом, великим литовським князем, та десь у Литві дали йому спокійний куток на старість.

Длуґош і Меховіта (кн. 4, розд. 56, с. 308), Кромер (кн. 21)

Своїм лукавством і покірливістю Свидригайло зворушив короля та коронних сенаторів, коли віддав Польській Короні ще й Луцьк, який у той час належав йому. Але Сиґізмунд, посилаючи литовських послів до Кракова, не дав згоди на переговори зі Свидригайлом, погрожуючи відірвати Литовське князівство від Польщі, якщо король захоче призначити Свидригайла на [престіл] Руського князівства.

Так тоді бідного Свидригайла за його колишні міжусобиці як ворога з плачем і наріканням вигнали з Польщі — і мусив він, як колись імператор Йовіан або король Навуходоносор, упродовж семи років пасти овець у Волощині, про що пише Меховіта, хоча раніше був великим литовським, руським і жмудським князем. А Луцьк, який він [Свидригайло] віддав, король повернув Сиґізмундові й Литовському князівству з усією Волинню з тією умовою, щоб після Сиґізмундової смерти його [Луцьк] з Волинню було повернуто Польщі.

Свидригайло сім років пас вівці у Волощині аж до посадження Казимира на Велике князівство Литовське, котрий прийняв його в ласку

Також Давгерд, який у той час був призначений віленським воєводою і луцьким старостою, присягнув від імени всієї Литви, що після смерти великого князя Сиґізмунда нікому іншому на віддасть віленський замок лише Владиславові та його нащадкам — польським королям.

І от, читачу, бачиш, що Давгерд і тепер живий і є віленським воєводою, а не вбили його поляки, як пишуть літописці, коли схопили його після Вітовтової смерти, викликавши з Кам'янця-Подільського, тому, що тепер живий, а Пйотровином не міг бути, виключаючи, що то міг би бути небіж або брат з тим ж іменем і прізвищем.

1437 року імператор Сиґізмунд, чеський та угорський король, ідучи з Праги, помер у Зноймо й поховано його у Варадзіні. На його місце призначено австрійського князя Альбрехта. Однак деякі чехи, особливо єретики-таборити, просили польського короля Владислава, щоб їхнім володарем призначив брата Казимира, котрому було 13 років. Інші обрали римського короля Альбрехта, котрого в Празі коронував констанцський єпископ Філіберт. Тому король Владислав послав до Чехії свого брата Казимира з познанським воєводою Сендивоєм Остророгом і сандомирським воєводою Яном з Тенчина з чималим почтом, який покарав тих, котрі не визнавали Казимира. А Альбрехт, покликавши на допомогу німецьких князів, а також електорів, угорців й інших, вирушив походом до Табора з 30 тисячами людей, де польське військо стояло табором, яких також мало 14 тисяч. До того ж вони добре окопалися. Щодня там відбувалися сутички. Таборяни з гори дуже допомагали полякам, через що [Альбрехт] не міг їх подолати. Але обидва війська, вимучені голодом, розійшлися: Альбрехт — до Праги, поляки — до Табора. Потім воєводи повідомили листами короля Владислава про велику силу Альбрехта. Тому Владислав, зібравши військо з поляків і литвинів, через Сілезію вирушив до Чехії. Коли він прибув в Опаву, до нього приїхав сандомирський воєвода Ян з Тенчина, повідомивши, що війська розійшлися у різні сторони. Король Владислав повернув назад, завдаючи Сілезії великої шкоди.

Сам Владислав — до Чехії

Спітко з Мельштина і Дерслав Ритвянський, заволодівши великим багатством і маєтностями, ворохобили Польщу. 1438 року заволзькі татари з ханом Сахматом вторглися на Поділля, забрали велику здобич і полонених. Коли вони поверталися, зібралася руська й подільська шляхта й у поганій заболоченій місцевості зав'язала з ними бій, через що зазнала поразки. Там полягли велика кількість подільської шляхти і кам'янецький староста Михайло Бучацький.

Влодек дивною терпеливістю врятував собі життя

Там якийсь поважний шляхтич Ян Влодек герба Сулима проявив гідну пам'яті витримку. Коли він, знесилений численними ранами, притаївся, [лежачи] між трупами, татарин здирав з нього одяг як з мертвого, бо живим нікого не залишали, він не ворухнувся і затримав подих навіть тоді, коли татарин ножем розпорював на ногах одяг і завдавав рани та відрізав палець, на якому він мав перстень. І так невимовною терпеливістю він урятував собі життя. Пишучи про нього, Длуґош розповідає, що сам його бачив з відрізаним пальцем та зі шрамами на ногах уздовж швів одягу. Кромер з подивом свідчить про це.

Владислав затверджений на королівство

У грудні того ж року на сеймі у Пйотркові король Владислав Ягайлович був успішно затверджений на Польське королівство й звільнений з-під опікунства, бо вже мав 15 років, тобто вік, у якому в поляків зазвичай звільняють від опікунства. На четвертому році після коронування він заприсягнув права й вольності всім духовним і світським станам.

Також великий литовський князь Сиґізмунд з панами сенаторами відновив угоду Литви з Польською Короною, ухваленою Ягайлом і Вітовтом, та підтвердив [її] грамотами.

Папа Євгеній скинутий собором

У той же час [папський] собор, хоча не погоджувався з папою Євгенієм і скинув його з уряду, обравши іншого, однак намагався через послів встановити мир між польським королем і чеським та угорським імператором Альбрехтом, тим самим рятуючи греків і угорців, які були загарбані Туреччиною. Але коли посли з обох сторін вели переговори про мир з Польщею, через німецьку гордість не змогли домовитися до нічого конкретного, лише уклали договір про перемир'я на чотири місяці.

Розділ четвертий

Про заворушення Мельштинського в Польщі та прийняття Угорської Корони

Пан граф Чеховський з Тарнова

Після 1439 року король Владислав Ягайлович скликав сейм у Корчині (або Новому Місті) над річкою Нідою, на який з'їхалися польські і руські пани та посли литовського князя Сиґізмунда. Спітко з Мельштина потайки зібрав чимале військо за гроші зі своїх друзів та з підданих селян своїх волостей біля свого найбільшого села Праски (де сьогоднішній його нащадок пан Чеховський показував мені рови табору), впорядкував й озброїв його та несподівано і раптово вранці в'їхав у Нове Місто, коли ще всі спали. Там він пограбував садиби владславського єпископа та краківського декана Миколая Лясоцького. Те саме він зробив з монастирем, шукаючи там канцлера Миколая Конецпольського та маршалка Яна Олесницького, яких ненавидів, але вони, попереджені, сховалися. Наробивши лиха, він покинув місто і навпроти того місця, де Ніда впадала у Віслу, почав з військом розбивати табір й окопуватися, де я бачив залишки табору і насипані вали. Але не закінчив він ще того робити, коли всі, що були біля короля, з криком напали на його військо і, почавши бій, у першій сутичці Спітко хоробро загинув. Після цього інші, залишаючись без вождя, порозбігалися. Король наказав помилувати селян його волостей, які були змушені йти за своїм паном. Однак у метушні багато потонуло їх у річці Ніда, яку мали за спиною. Спітка, який ще ворушився, засуджено як бунтівника та порушника громадського порядку й виконано [смертний] вирок. Три дні він лежав голий і непохований... А тому, що він це вчинив з нерозсудливости й що це не шкодило його нащадкам на вимогу панів рад, король помилував його декретом про повернення чести.

Спітко Мельштинський убитий і засуджений

Помилування чести нащадкам Мельштинського

Тоді у Великій Польщі не менші заворушення підняв Авраам Збонський, який переховував чехів і єретиків і приєднався до них. Однак познанський єпископ, зібравши близько тисячі вершників, обложив його на замку Збоншині й змусив силою, коли він не погоджувався на клятву, видати п'ять чеських священиків, яких привселюдно спалили в Познані.

У Великій Польщі лютує Збонський

Сам Збонський незабаром помер. Так ті два порушники громадського спокою закінчили життя.

Того ж року на соборі у Флоренції, на якому був імператор, константинопольський патріарх, старші прелати з Греції, відбулося єднання обрядів римської і грецької церков. Але це тривало не довго. Там же кардиналами були обрані краківський єпископ Збіґнев і київський митрополит Ісидор (або Сидор).

Кардинали: краківський Збіґнев і київський Сидор

Того ж року, коли помер імператор, угорський і чеський король Альбрехт, залишивши вагітну жінку, угорці, зважаючи на загрозу війни з боку Туреччини, вирішили запросити на [їхнє] королівство польського короля Владислава Ягайловича. Вони відправили до нього від коронної ради й угорських та хорватських міст знатних послів: сігненського єпископа Яна, далмацького й хорватського Матка з Талонча, бана Емерика, королівського дворецького Марцелка, Януша Перені й Ладислава з Палонча. Посольство від усіх станів, яке прийняли в костелі замку, запрошувало короля Владислава на Угорське, Далмацьке й Хорватське королівство. Там деякі коронні пани відраджували його від того, щоб він не приймав запропонованого королівства, зважаючи на труднощі управління двома державами та вічної загрози війни з боку Туреччини. Але інші пани, відкидаючи турецькі пропозиції та страх перед війною, переконували, що так буде краще для величі й слави Польщі, а також легше буде зберегти мир за чужою стіною, і Владислав прийняв Угорське королівство.

Помер імператор Альбрехт, об'ївшись гарбузів і грибів

Тоді у Кракові були також посли від турецького султана Амурата, які чекали на прийом три місяці, бо приїхали ще за життя імператора Альбрехта. Вони обіцяли польському королю Владиславові 100 тисяч війська й гроші на утримання воїнів, якщо він розпочне війну проти імператора Альбрехта (яка вже назрівала) за Чеське королівство.

Дивись: турецька офіра, аби самі християни жерлися

Отже, у день святого Войцеха 1440 року Владислав приїхав з Кракова через Сондеч до Угорщини і коли в суботу, в день Святої Трійці в'їхав до Будзина, угорці прийняли його з почестями.

А в той час угорська королева й імператриця Єлизавета народила сина, якому дали ім'я Ладислав. Вона вкрала корону й наказала кардиналові Діонісію коронувати його. Потім таємно відіслала дитину та корону до Австрії й дитину віддала на виховання своєму родичеві імператорові Фрідріху.

Угорська корона, яка раніше була польською, вкрадена

Але угорські пани, приїхавши до Будзина, хотіли коронувати Владислава на Угорське королівство. І коли не знайшли там корони, не хотіли випустити з міста Ладислава Гару, а також кардинала Діонісія та інших, що приїхали від королеви з ґвалтом, доки не здадуть замок Вишгород і не повернуть корони, яку доручили Гарі.

Та коли Гара з архієпископом присягнув польському королю Владиславу, всі з великим тріумфом відпровадили його [короля] до костелу, де архієпископ Діонісій за угорським звичаєм узяв його на руки й, піднісши, оголосив угорським, далмацьким і хорватським коро-

лем. Потім з Будзина поїхали до Білгорода на коронацію. Коли Гара ходив до Вишгорода за короною, не знайшов її там у скрині, бо без його відома її вкрала королева. Тому короля Владислава коронували в Білгороді короною з голови святого Степана в день святого Олекси. З цього приводу виникли великі непорозуміння між королевою Єлизаветою й угорським королем Владиславом.

Владислав коронований короною з голови святого Степана

Розділ п’ятий

Про вбивство великого литовського князя Сиґізмунда князем Іваном Чарторийським [Року] 1440, а від створення світу 6948-го

Великий литовський князь Сиґізмунд Кейстутович після здобуття перемоги над Свидригайлом, коли той вигнав його з держави й забрав Смоленське, Подільське, Київське, Полоцьке, Вітебське, Мстиславське та інші руські князівства, які частково [захопив] силоміць, а [окремі] добровільно піддалися, а Корибута, Монивіда й Ромбовда, яких побоювався, наказав стратити, почав наполегливо розмірковувати над тим, як би звести зі світу решту тих, кого підозрював. Запалений факелом ненаситности [жадоби] (яку, коли попустити їй віжки, не знає міри і не можна зупинити), він удався до жорстокого тиранства, аби панувати у всьому лише самому, згідно зі своєю волею, й щоб ніхто у Великому князівстві Литовському не мав нічого, крім того, що лише сам дасть зі своєї ласки.

Сиґізмундове тиранство

Спершу він забрав великі маєтності і скарби в Монивіда й Ромбовда, потім схопив і посадив у в’язницю у Троках мстиславського князя Юрія Лінгвіновича, а все Мстиславське князівство і його скарби взяв собі. У той час у Копилі він схопив свого небожа князя Олелька Володимировича Ольґердовича з жінкою і з синами Семеном і Михайлом. А захопивши замок Копил і всі волості Слуцького князівства, обсадив їх своїми урядовцями, яких зі своєї волі призначав з числа старших конюхів і селян. Він посадив у в’язницю у Кернові князя Олелька, а його жінку й двох синів — Семена й Михайла, відіслав до в’язниці в Уцянах. Усіх їх він невинно обвинувачував у тому, що начебто вони разом зі Свидригайлом бунтували проти нього.

Слуцький князь спійманий

Задумавши знищити й стратити ще й інших князів і панів, [Сиґізмунд] скликав загальний сейм у Троках, на якому хотів схопити та стратити їх, а на їхні місця, володіння й урядові посади призначити селян, невільників і своїх підсобників, які завжди підкорялися б його волі.

Шалений учинок Сиґізмунда

А сам [Сиґізмунд] завжди з вікна споглядав на місто Троки і коли побачив, що двоє—троє людей розмовляють між собою, викликав до себе й допитував, про що вони розмовляли, а коли хтось на чомусь спіткнувся, він без суду наказував топити. Через те, що він не вірив, усіх підозрював і боявся, що властиве кожному тиранові, наказав стратити дуже багато литовської шляхти й простого народу.

Катон: „Сам співучасник, він гадав, що те все мовиться про нього“. Читай про це також у Салюстія *про Югурту та ін.*

Тоді на той сейм у Троках мандатом він [Сиґізмунд] покликав й інших князів та деяких вельмож. Але князь Іван Чарторийський, внук Ольґерда і його небіж, двоюрідний брат Олелька Копильського (або Слуцького), а також віленський воєвода Давгерд і троцький воєвода Лелюша були обережнішими. Побачивши чужу біду, вони почали задумуватися над тим, як би не потрапити у розставлені сильця. Тому почали разом радитися, як можна здобути віленський і троцький замки для Свидригайла, який у той час поневірявся у Волощині, а Сиґізмунда зі сином, як тиранів, захопити й стратити.

Рада Чарторийського проти Сиґізмунда

У Сиґізмунда киянин Скобейко був ключником і конюхом, одразу на двох посадах, його ж намовили з допомогою великих обіцянок, щоб з ними змовився і присягнув убити свого пана. Спершу, приготувавши 300 [возів] сіна, куди заховали озброєних воїнів, послали їх до того ж Скобейка до Троків як до конюха з сіном, начебто зібраним з Дзякельної волости для коней великого князя, раніше домовившись про це з ним. А сам князь Іван Чарторийський з воєводами Давгердом і Лелюшею приїхав під Троки в ніч з суботи на Вербну неділю. Залишили вони свої почти в тому лісі, який ми й сьогодні бачимо тут перед замком, а самі з кількома десятками слуг непомітно ввійшли до замку вранці, як тільки відчинили ворота. А ті інші, що були у змові заховані в сіні, як у троянському коні, напоготові ходили по замку, наче бояри й слуги великого князя. Отож, не довго радячись, учинком підтвердили свій замисел.

Підступ для вбивства Сиґізмунда

Верґілій (кн. 2, „Енеїда“)

Великий литовський князь Сиґізмунд мав ведмедицю, змалку приручену й вдома виховану, що завжди при ньому в світлиці лежала біля ліжка, наче собака, а коли виходила надвір, мала звичку лапою дряпати двері, коли хотіла ввійти до свого пана. І коли тільки зійшло сонце, та ведмедиця гуляла по замку, вийшовши з кімнати, куди до великого князя рідко кого впускали, бо був він меланхолік і нерадо бачив людей біля себе. А в той час у Вербну неділю [Сиґізмунд] сам служив Богослужіння.

Ведмедиця підвела

Князь Чарторийський, наказавши іншим зачинити замок, сам дряпнув двері кімнати, як ведмедиця. А коли йому відчинили, він з криком з кільканадцятьма своїми вірними слугами та з киянином Кобейком, який зрадив свого пана, вскочив до кімнати та зачинив за собою двері. Інші також, як з троянського коня у Трої, висипалися з 300 возів із сіном і захопили великий троцький замок біля міста. Князь Іван Чарторийський із запальною лютттю накинувся на великого князя Сиґізмунда, обвинувачуючи його в тиранстві й несправедливості, спрямованій на знищення литовських княжих і шляхетських [родів], для чого й скликав

Сиґізмунд убитий

цей сейм. [Він] схопив його за горло і кинув ним об землю, а його конюх киянин Скобейко, схопивши з каміна залізні вила, вдарив ними його по голові аж мозок з кров'ю розтріскався по стіні. Цей кривавий слід на стіні мені показували у вежі 1576 року. Тоді Славко, таємний комірник й улюбленець Сиґізмунда, кинувся на нього, бажаючи як вірний слуга своєю смертю врятувати йому життя. Але Чарторийський схопив Славка й викинув його з вежі через вікно, аж той скрутив собі в'язи. Потім князь Чарторийський зі Скобейком завдали кільканадцять ран Сиґізмундові (подібно, як Юлієві Цезарю Брут з Кассієм) і вбили його, а тіло поклали на сани та зіпхали з замку в озеро, і на тій вежі повісили прапор.

Славко

Майже в той же час, нічого не знаючи, син Сиґізмунда Михайло (або Михайлушко) був на Богослужінні у Вербну неділю в костелі Фари. Тоді біля великого князя Сиґізмунда також не було жодного литовського вельможі, бо всі його боялися. Але жиди, що жили в місті, почувши про цю тривогу, найперше, наче на ґвалт, кинулися до замку, бо всі інші міщани, як християни, в той час були на Богослужінні. Потім князь Михайло, почувши страшну тривожну звістку про смерть батька, втік до меншого замку, оточеного озером, і там зачинився. А троцький воєвода Лелюша з князем Чарторийським захопили більший замок і обсадили його залогою Свидригайла.

Тривога

І звідси троцькі жиди мають привілеї

Також віленський воєвода Давгерд здобув для Свидригайла нижній замок у Вільні та обсадив залогою, а Нарбулт тієї ж ночі здобув верхній віленський замок для князя Михайла Сиґізмундовича, теж за інші замки різні литовські урядники ставали на різні сторони.

Троки і Вільно обсаджені

Нарбулт

Однак інші литовські пани, які сиділи на віддалених урядових посадах, не скоро довідалися про той жорстокий заколот. А Гастовт, який їхав на сейм до Троків зі Смоленська, а також Кейзгал зі Жмудії щойно в дорозі дізналися про вбивство великого князя Сиґізмунда.

Потім усі пани з'їхалися до Троків. Одні з природним жалем за рідним паном, інші — з радістю, котрі підтримували Свидригайла, проводжали тіло Сиґізмунда до Вільна. Там же його поховали в одному гробі з братом Вітовтом на замку в костелі святого Станіслава.

Меховіта (кн. 4, розд. 57) пише, що за його часів литвини співали сумну пісню про Сиґізмунда „Відважні руські князі вбили великого литовського князя Сиґізмунда"

Князь Чарторийський не був русичем, а литвином Ольґердовичем, тільки мав уділ на Русі і тримався руської віри

Того ж року в Польському королівстві й у Литовському князівстві та суміжних країнах була сувора й велика зима та панувала пошесть — мор [помір] на худобу, після чого зросла невимовна нестача всіляких харчів. Шляхта й селяни здирали старе пошиття з хат та хлівів і тим як могли заспокоювали ричання і голод худоби і домашніх тварин, які безупинно ричали, іржали й кувікали. Самі люди з листя, з якого-небудь коріння та омели [...] пекли хліб і охоче та зі смаком їли, а потім наступного літа гинули, бо споживали шкідливі корені й зела, непридатні для їжі. Після цього голоду й дорожнечі серед людей запанували невиліковні

Шалений голод у Литві

хвороби [...] По селах і містах у Литві й на Русі голод був такий великий, що люди покидали села і міста та блукали по лісах, де їх поїдали звірі. А на замку й місті Смоленську їли собак. Через великий голод людина людину з'їдала, по вулицях волочили голови, руки, ноги, а матері з'їдали своїх дітей, що й траплялося і в наш час, про що буде сказано далі.

Того ж року київський митрополит (або архиєпископ) Ісидор, чи по-руськи Сидор, родом грек, у Флоренції папою Євгенієм був піднесений у чин кардинала та у складі посольства від апостольської столиці був посланий на Русь. Був він муж статечний і вчений. Маючи свинцеву буллу від апостольської столиці й золоту — від константинопольського імператора, через Сондеч їхав на Русь. У римському костелі він відправив Богослужіння за грецьким обрядом, що йому було дозволено після унії римської церкви з грецькою, котра довго не тривала, бо греки й русичі, насміхаючись з римських обрядів, знехтували нею.

Русичі і греки погордували римськими церемоніями

Київський митрополит (або архиєпископ) і новий руський кардинал Ісидор, як тільки приїхав до Білоруси і до Московії до своїх єпархій єпископів і вікаріїв (або по-руськи владик), почав проповідувати ідею єдности [Церкви]. Тоді московські князі пограбували все його майно й скарби, яких він зібрав дуже багато в руських єпархіях, а його схопили і посадили до в'язниці. Але згодом він утік із в'язниці й так урятував собі життя та більше не проповідував унії греків з римлянами.

Кардинал Сидор спійманий руссю

Свидригайло повернув собі Луцьк

Того ж року князь Свидригайло, почувши про вбивство Сиґізмунда, прибув з Волощини, здобув замок Луцьк, який здали русичі.

Після смерти Сиґізмунда випустили з в'язниці тих князів, яких він ув'язнив, а саме Олелька, предка князів Слуцьких, у Кернові, а жінка його з двома синами, Семеном і Михайлом, в Уцянах, а князь Юрій Лінгвінович Мстиславський — у Троках. Князь Лінгвінович поїхав до свого замку в Мстиславі, а князь Олелько з жінкою і синами — до Копила.

А всі литовські пани й князь Юрій Гольшанський спершу з'їхалися до Гольшанів, а потім — до Берестя, бажаючи теж очікувати польського королевича Казимира.

Розділ шостий

Великий литовський, жмудський, руський, волинський і підляський князь Казимир Ягайлович Року Господнього 1440

Ясновельможному панові, віленському тивуну Станіславові Нарушевичу.

Різні голоси литовських панів на обрання пана

Коли вбили великого литовського князя Сиґізмунда, в Литовському князівстві почалися великі міжусобиці, бо одні голосували за його сина Михайла, другі — за Свидригайла й копильського князя Олелька або його синів, а третя, найбільша частина — за Казимира Ягайловича, брата Владислава. Найзнатніші литовські пани й князі з Волині та Руси, побоюючись, щоб під час тих чвар князь Михайло Сиґізмундович за підтримки деяких [панів] не захопив Великого князівства і не помстився їм за вбивство свого батька, негайно відправили від себе до Польщі двох жмудських панів, рідних братів Михайла й Яна Кейзгалів, щоб запросили на престіл Великого князівства Литовського польського королевича Казимира Ягайловича, який у той час був у Сандомирі. Його брат, король Владислав, незадовго перед тим від'їхав на Угорське королівство. Але коронні сенатори не хотіли, щоб він став великим литовським князем, а лише губернатором, аби легше було приєднати Велике князівство Литовське до Польської Корони. Тому мазовецькі князі Казимир і Болеслав та багато польських вельмож, узявши гроші з коронної скарбниці, з 2 тисячами кіннотників супроводжували Казимира на губернаторство Великого князівства. Однак литвини, не бажаючи мати жодних губернаторів, проти волі польських панів обрали у Вільні не престіл Великого князівства Литовського у віці 16, а не 13 років, як пишуть літописці, бо чехи на своє королівство запрошували його 1437 року, коли йому було 13 років, а на Литовське князівство вступив він 1440 року.

Казимир обраний на Велике князівство

Про це пишуть Меховіта (кн. 4, с. 309) Длуґош і Кромер (кн. 21), Ваповський (с. 275).

Казимир спустився із замку

Литовські літописці свідчать, що [Казимир] начебто таємно спустився з [мурів] сандомирського замку і без відома польських панів намагався втекти до литовських панів, коли Кейзгал вихвалював полювання у Литві й рада литовських панів обрала його на престіл Великого князівства Литовського в Бересті, а не у Вільні. Найзнатнішими на тому з'їзді були великий земський маршалок Миколай Радзивілл, віленський пан і жмудський староста Кейзгал, Ян Гастовт, князь Юрій Гольшанський і Микола Немирович.

Волинські князі з Ольґерда

А потім [літописець] розповідає, що до нього, Казимира, з Волині приїхали князі Сангушки, Збаразькі, Вишневецькі, Чарторийські, Ковельські, Кошерські, Ольґердовичі й інші з волинськими боярами та склали присягу на вірність йому і Великому князівству Литовському.

Великий литовський князь Казимир, прийнявши волинян, з усіма князями та литовськими панами сенаторами поїхав до Вільна не престіл свого батька Ягайла й дядька Вітовта.

Князь Михайло втік з Троків і прийнятий у ласку

Син Сиґізмунда Михайло, довідавшись про те, що литвини запросили з Польщі Казимира й обрали його в Бересті на престіл великого литовського князя, втік з троцького замку до Мазовії до своєї тітки, мазовецької княжни Болеслави. А коли він їхав через Рудницький бір, несподівано зустрівся з великим князем Казимиром і, зіскочивши з коня, просив у нього пощади. Казимир прийняв його під свою милість і пообіцяв повернути йому його батьківщину.

А коли Казимир приїхав до Вільна і став володарем Великого князівства Литовського, Руського, Жмудського, Волинського й Підляського, в той час у Дорогичині й Мельнику старостою був Юрій Насута (або Ношута), призначений Сиґізмундом. Він, як тільки дізнався, що Казимира обрали великим литовським князем, намовив чимало литовських панів сенаторів, щоб пристали на бік князя Михайла.

Насута. Длуґош і Кромер пишуть, що ті замки Бельсько, Дорогичин і Мельник Казимир з литвою видер не Михайлові, а мазовецькому князю, коли раніше Ягайло дав їх його дідові, князю Янушеві. Докір Лелюші від Давгерда.

Тоді, почувши про це, Казимир з литовськими панами сенаторами відразу відправив з військом Яна Гастовта, якому при обранні Казимира на князівство доручили, щоб був він при ньому дворецьким й опікувався, оскільки Казимир у той час був ще молодий. Ян Гастовт, прибувши під названі підляські замки, всі здобув силою і по-старому повернув Литовському князівству. А Юрій Насута втік до Мазовії, бо родом був мазов'янин.

З великим тріумфом приїхав Гастовт до великого князя Казимира. Після його прибуття віленський воєвода Давгерд розповідав Казимирові про вбивство Сиґізмунда та підбурював його проти троцького воєводи Лелюші, мовляв, він не гідний засідати в раді, коли у його воєводстві на троцькому замку й за його затією був убитий князь Сиґізмунд. А той Давгерд був людиною впливовою та чимало мав друзів і прихильників у раді, з допомогою яких Казимир забрав Троцьке воєводство й віддав Янові Гастовту.

Так про це розповідає літописець.

Длуґош і Кромер пишуть, що ті замки Бельсько, Дорогичин і Мельник Казимир відібрав не в Михайла, а в мазовецького князя Болеслава, котрі раніше Ягайло віддав його дідові, князю Янушеві.

Литвини у Вільні проголосили Казимира великим князем, а поляки цілковито не заперечували.

Про що [пише] Кромер

А щоб Казимир навчився [литовської] мови, пани дали йому литовських перекладачів, чому даремно противилися поляки, вважаючи, що таким чином порушується союз з Польщею і суперечить волі короля, який, від'їжджаючи до Угорщини, доручив йому Литовське князівство як губернаторство. Але в той час у литовських панів після вбивства Сиґізмунда більшу вагу мали тривога й страх, бо боялися вони, що якщо Казимир буде лише намісником у Великому князівстві Литовському, як цього хотіли поляки, то Сиґізмундів син, князь Михайло за підтримки Жмудії і за сприяння інших сторін здобуде й загарбає столицю Вільно та помститься їм за смерть свого батька, бо вже й на Русі повставали нові заколоти та заворушення.

Розділ сьомий

Про смоленські й жмудські чвари

У Смоленську в середу після Великодня збунтувався весь простий народ, купці й ремісники, почувши про Сиґізмундову смерть, і зі зброєю в руках штурмував замок, бажаючи скинути з посади воєводи Гастовтового намісника Андрія Саковича. Але Андрій Сакович зі смоленськими боярами та своїми придворними, осідлавши коней, зі списами [в руках] напав на простий народ перед церквою святого Бориса в замку, де списами повбивав велику кількість простого народу і розгромив його. Однак, побоюючись, що не зібралася більша громада [простолюддя], тієї ночі Андрій виїхав із замку з усіма смоленськими боярами, і почалися великі незгоди у Смоленську. Смоленці схопили смоленського воєводу Петрика й втопили у Дніпрі, а смоленським воєводою обрали Андрія Дмитровича Дорогобуського. А смоленські бояри, не бажаючи підкорятись князю Дорогобуському, поїхали до великого князя Казимира, скаржачись на простий народ, який без їхньої згоди обрав собі воєводу.

Дмитрович Дорогобуський — воєводою на Смоленське князівство

Юрій Лінгвінович — на Смоленське князівство

Почувши про це і боячись Казимира та шукаючи кращого захисту, простий народ обрав собі за господаря князя Юрія Лінгвіновича Мстиславського, який був в ув'язненні у Сиґізмунда. Він, приїхавши до Смоленська, майже всім боярам наказав постинати голови, а інших посадив до в'язниці та позабирав у них маєтки і віддав їх своїм боярам, звільнившись від Казимирового підданства й Литви.

Литва здобуває Смоленськ

А Казимир, дуже переживаючи з цього приводу, послав з військом сенаторів литовських рад під Смоленськ. Під Смоленськом вони простояли три тижні, але не змогли здобути замок, однак спалили монастирі й оселі Смоленська, забрали у неволю багато людей, а інших, за ворожим звичаєм, били та рубали.

Про ці події згадують Кромер (кн. 21) і Длуґош.

Потім тієї ж осени сам великий князь Казимир вирушив з литовським військом до Смоленська та силою здобув замок з містом. Після цього князь Юрій Лінгвінович утік до Великого Новгорода, а Казимир,

віддавши Смоленське воєводство Андрієві Саковичу, повернувся до своєї столиці у Вільно.

Смоленськ узятий

Опісля князь Юрій Лінгвінович, перебуваючи в Новгороді, побачив, що вчинив погано й розгнівав Казимира, забувши про його ласку, коли той передав йому його батьківщину, яку забрав Сиґізмунд, відправив послів до свого кума Яна Гастовта, прохаючи, щоб він пом'якшив гнів Казимира. Ян Гастовт, підмовивши всіх сенаторів литовської ради, просив Казимира за нього, який на прохання Гастовта і за сприяння інших сенаторів ради помирився з князем Юрієм Лінгвіновичем і повернув йому його батьківщину Мстислав.

Згодом до Казимира надійшла звістка про те, що Жмудія не хоче служити йому й вибивається з-під влади Литовського князівства. Очікуючи Сиґізмундового сина Михайла, вони, жмуди, вигнали зрадників і жмудського старосту Кейзгала та обрали старостою Контовтового підлеглого Довмонта, бо Довмонт був жмудином, як видається мені, з того роду Довмонта, литовського князя Ромунтовича (або Довмонта Гедроського).

А Казимир, вражений печаллю, зібравши все литовське, руське й підляське військо, вирушив [у похід] до Жмудії та став табором біля Ковна. Жмудь також, зібравши своє військо, отаборилася на жмудському кордоні над річкою Невйонзою, бажаючи дати бій Казимирові. Аж пізніше Ян Гастовт відвернув це, кажучи Казимирові: „Тобі не годиться вести бій зі своїми підданими, бо якщо вони тебе переможуть, це буде твоєю неславою, а якщо ти їх розгромиш, ти більше слави не отримаєш, що переміг своїх підданих. Але вчини так: пошли до них старосту Контовта, бо його підданий Довмонт у Жмудії править, а він їх намовить, так, що вони будуть служити тобі й Литовському князівству. Бо якщо вирушиш у їхній край, то їх самих винищиш і, землю їхню спустошивши, не будеш мати жодної користи". Так тоді Казимир і вчинив згідно з Гастовтовою порадою.

Жмудь проти Казимира

Гастовт мудрою порадою відвернув битву

А коли Контовт приїхав до жмудського війська, спершу намовив свого підлеглого Довмонта, котрого [жмуди] обрали старостою, щоб він підкорився Казимирові, бо син Сиґізмунда Михайло втік до Мазовії. Потім усі жмуди, погодившись на це, приїхали до Казимира у Ковно й там склали присягу, коли Казимир також заприсягся зберігати недоторканим Контовта. Однак через три роки Казимир забрав посаду старости від Контовта й передав її по-старому Кейзгалові.

Жмудські вольності

Так почастішали ті шкідливі внутрішні розбрати, що литовські пани, побоюючись страт, мусили, всупереч волі польського й угорського короля Владислава та грамотам про об'єднання з Польщею, обрати на Литовське князівство королевича Казимира.

Того ж року Казимир через своїх послів — маршалка Радзивілла й Кейзгала, просив брата, короля Владислава, щоб литовські справи затвердив, але нічого не допросився і ще більше обурив Владислава, коли Казимир забрав у князя Михайла Сиґізмундовича всю батьків-

щину, а в мазовецького князя Болеслава — Бельсько, Мельник, Дорогичин з усіма волостями. Ці замки Ягайло відділив від Литви та подарував дідові Болеслава, але коли Вітовт забрав їх у нього й приєднав до Литви, знову Болеслав, як я казав раніше, після Сиґізмундової смерти, використовуючи нагоду під час литовських міжусобиць, коли не було князя, заволодів тими замками, коли Насута передав їх під його владу.

Литва війною забрала Підляшшя

А в Парчеві польські й литовські сенатори організували з'їзд, на якому довго й даремно вели переговори про згоду між великим литовським князем Казимиром і князем Болеславом Мазовецьким та Михайлом Сиґізмундовичем, бо Литва не прийняла умов. І так роз'їхалися, не домовившись до нічого, а Мельник, Бельсько й Дорогичин залишилися у Литви.

Розділ восьмий

Про [завдавання] поразки москвинам Станіславом Кішкою і про небезпеку Казимира

Опісля 1442 року московський князь, не гайнуючи часу й використовуючи сприятливу нагоду — литовські заворушення і міжусобиці, зібрав велике військо, запросивши на допомогу казанського хана, і вирушив походом під Вязьму, котра в той час належала Литві, руйнуючи, спалюючи та спустошуючи навколишні волості. Почувши про це, великий князь Казимир зібрав війська з Литви, Жмудії та найняв воїнів за гроші, над якими воєначальником призначив Станіслава Кішку, а сам залишився у Смоленську. А Станіслав Кішка вирушив [з військом] проти московських загонів, задумавши заскочити їх зненацька. Але московські полководці вже вивели військо з литовських володінь. Тому Станіслав Кішка, вторгшись у московські волості, руйнував їх уздовж і вшир без опору. Потім спалив і спустошив замки Можайськ, Козельськ, Верці і Калугу. Так безперервно руйнував усе впродовж дев'яти днів і вже збирався з великою здобиччю повертатися назад. А в той час московське військо, якого було 15 тисяч, прийшло на відсіч і готувалося з усіх боків оточити литвинів. Побачивши це, гетьман Кішка порадився зі своїми, які вирішили вступити в бій з москвинами, бо не хотіли покидати награбованої здобичі та втікати із соромом. Отож Кішка, маючи при собі Зеновича й двох Радзивіллів, розставив їх у хитрих засідках, а до великого князя Казимира послав гінця, прохаючи про допомогу. Коли видалося можливим, що вони [литвини] відступають, одразу москвини з великою силою із розгоном вдарили на литвинів. А Кішка, спритно відступаючи, привів москвинів на роти Зеновича й Радзивіллів, котрих навмисно розташував у засідках, потім з литвинами вдарив у чоло москвинів, а Зенович і Радзивілли несподівано розірвали їхні загони. Стривожені новим поворотом справи й думаючи, що їх багато, москвини не довго билися, коли литвини припікали їх з трьох боків, а відразу відступили й розбіглися у різні

Москва руйнує литовську Русь

Казимир — до Москви

Гетьман Кішка руйнує Москву

Зенович і Радзивілли з Кішкою

Битва наших з москвинами

боки по лісах і широких полях, а литвини наздоганяли їх зо дві милі та вбивали, рубали й захоплювали в полон.

Гетьман Кішка розгромив москву

Набравши багато здобичі й невільників, гетьман Станіслав Кішка з перемогою повернувся до Казимира у Смоленськ.

А та перемога в той час над москвинами трапилася за відсутности московського князя, як свідчать літописці, бо він з усіма силами пішов походом проти татарського хана Махмета і його сина Момочіака під Мумуровлею. Так у бою біля Суздаля під одним монастирем московський князь зазнав поразки і сам був захоплений у полон і з малою дружиною ледве втік. Знесилений двома поразками — від литвинів і від татар, московський князь мусив просити перемир'я у великого князя Казимира, яке дістав за певних умов і заприсягшись.

Перемир'я з москвою

І коли так великий князь Казимир захистив Литву і Русь від москвинів і татар і повернувся до Вільна, вчинив по справедливості, відправляючи послів до сина вбитого Сиґізмунда, князя Михайла, який у той час жив у Мазовії, щоб безпечно повернувся на батьківщину. І коли [на запевнення] словом й охоронною грамотою він повернувся до Литви, Казимир повернувся з ним та віддав йому всі попередні володіння його батька. Спершу в Сіверському краю [віддав] йому Брянське й Стародубське князівства. Крім того, Бельсько, Сураж, Брянськ й інші на Підляшші, а в Русі — Клецьк, яким сьогодні володіють Радзивілли, у Жмудії — Кейдани, бажаючи тими уділами здобути його вірність.

Уділ князя Михайла

Але князь Михайло, як тільки дістав ті уділи, перебуваючи у Клецьку, сповнився жалем з приводу того, що його наділили його власністю, змовився проти Казимира з воложинськими князями Сухтами, задумавши звести його зі світу й заволодіти батьківським Великим князівством.

Воложинці — зрадники

Тому, коли Казимир був на ловах під Троками, Михайло послав воложинських князів з п'ятьма сотнями озброєних мужів на конях, щоб вони засіли в пущі біля Троків у межиріччі та відкрито або таємно вбили Казимира. Мало що це не трапилося. Але загонщики, що гнали звіра Казимирові, побачили озброєних людей, які були розставлені загонами по пущі, і побігли сповістити Андрія Гастовтовича, надвірного маршалка, про те, що бачили на власні очі. А той, не тривожачи великого князя, повідомив про це свого батька Яна Гастовта. Отже, Ян Гастовт зі сином, маршалком Андрієм і з придворними, осідлавши коней, поїхали на те місце хитрих і зрадливих засідок у пущі та напали на зрадників, які розбіглися у різні боки. Однак п'ятьох воложинських князів Гастовт наздогнав аж між Кревом і Осмяною та захопив їх у полон. Потім їх посадили [у в'язницю] у Троках і як зрадникам Казимир наказав постинати їм голови, а Воложин й інші їхні маєтки приєднати до Великого князівства.

Михайлова засідка на Казимира

Воложинці спіймані і страчені

Князь Михайло, почувши про те, що не вдалося йому здійснити задум, утік до Москви і, взявши допомогу в московського князя, прибув під Київ, захопив замок з містом Києвом, які йому піддалися, та обсадив

Михайло з москвою взяв Київ

своїми [людьми]. Але Казимир негайно відправив литовське військо з Яном Гастовтом, який відібрав Київ і обсадив литвинами, а потім узяв Брянськ у Сіверському краю. А Михайло, не маючи сили на відсіч Литві, вдруге від'їхав до Москви. Там в одному монастирі проскуркою отруїв його руський ігумен після коронації Казимира на королівство 1448 року, подібно, як того імператора Генріха VII під час святого причастя отруїв чернець з Флоренції, про що Сабіній так написав віршем:

Тускська земля породила продажного найманця-вбивцю:
То був священик-чернець із Домінікових псів.
Трути йому підмішав, уділяючи тіло Христове,
В хлібі священному — їдь з'їсти сердешному дав.
І т. ін.

Йому, тобто Генріхові VII

Італійська благочестивість і побожність

Того ж року князь Олександр (або Олелько Володимирович) Ольґердович, предок князів Слуцьких, батькові котрого Володимирові Ольґердовичу Вітовт баз причини відібрав удільне Київське князівство, пишно вирядженний приїхав зі синами Семеном і Михайлом у Вільно до великого князя Казимира, де в сенаторському колі відверто вимагав повернення свого батьківського уділу — Києва. Великий литовський князь Казимир, побачивши, що він справедливо домагається, за згоди всіх сенаторів повернув йому Київ зі всіма фортецями як його батьківщину.

У той час Свидригайло, колись великий литовський князь, якого вигнав Сиґізмунд і який, усе втративши, у великій нужді сім років пас овець у Волощині, повернувся до Литви. Йому також Казимир, як своєму дядькові, віддав на утримання до смерти Луцьк з навколишньою волостю.

У 1443 році помер віленський воєвода Давгерд, а Казимир віддав воєводство й намісництво Янові Гастовту, а Троцьке — Іванові Монтивіду (або Монивіду).

Того ж року перекопські, букріновські і сиріновські татари, коли їхній хан помер без потомства, відправили послів до великого князя Казимира, щоб він віддав на їхнє ханство Ачкерея, який утік з орди й тоді жив у Литві, діставши завдяки щедрості литовських панів Ліду на прожиток. Тому Казимир у визначений день у Вільні на замку на приготовленому троні разом з литовськими панами призначив на престіл Татарського ханства й відправив його до Перекопської орди з маршалком Радзивіллом, який там успішно посадив його на батьківський престіл.

Розділ дев'ятий

Про успіхи польського й угорського короля Владислава Ягайловича [в боротьбі] проти внутрішніх і зовнішніх ворогів Угорщини та про щасливу війну з Туреччиною

Як тільки польський король Владислав був коронований на Угорське королівство, що ми вже описували, вдова угорського імператора й короля Альбрехта Єлизавета, намагаючись захопити угорський престіл для свого малолітнього сина, почала бунтувати проти Владислава, маючи на своєму боці цилійського графа Ульріка, найбільшого порушника громадського порядку, а також чеських полководців Телефуса та Іскру. Отож, після частих сутичок з обох боків угорці й поляки, що були на боці короля Владислава, обложили цилійського графа Ульріка на замку Яурін і поляки спіймали його, коли втікав із замку. Він був причиною всіх розбратів. Вони також розгромили Ладислава з Гари і його товаришів та під Баттою вбили Андрія Боттоса та Еріка. Тому король Владислав віддав Семигородське воєводство Миколаю Улякові та Янові з Гуніяда, двом добре заслуженим полководцям. Прикордонні з Туреччиною замки [король] віддав Гуніядові, призначивши його угорським командувачем.

Перемога поляків

Семигородське воєводство віддане Гуніядові і Улякові

А королева Єлизавета призначила чеха Яна Іскру з Брандіса старостою на замку в Кошицях, Бардійові, Кремніци, Золені, Люрші та скрізь у гірській Угорщині. Він також за гроші підкуповував прибічників Владислава та через зраду забрав у короля Оперіас, Шаріш, Кішик, а потім і Кежмарк від поляків, пограбував та захопив у неволю Миколая Чайку і Коморовського, які були в Подолинці. А Телефус, прибувши до Агра, здобув та пограбував його і захопив у неволю угорців, поляків, які були там. Але інші поляки й угорці, зібравшись, наздогнали його та захопили в полон разом з іншими чехами й передали під владу агерського єпископа.

Угорщина розірвана

А король Владислав здобув замки на кордоні, які захопили австрійці.

А тим часом від папи приїхав кардинал Юліян і справедливо помирив вдову, королеву Єлизавету з Владиславом. Незабаром після цього королева Єлизавета, жінка Альбрехта, захворіла й померла, залишивши двох доньок і сина Владислава, що з жалем пережив [король] Владислав.

Опісля 1443 року король Владислав Ягайлович, забезпечивши залогою замки в Польщі та встановивши мито на кордоні для потреб Угорщини, вирушив з кардиналом Юліяном у похід проти Туреччини, де в Ракії здобував замки. А коли він дізнався, що турки вирушили проти нього, послав проти них Яна з Гуніяда, який несподівано напав на них, розгромив та розігнав і захопив 4 тисячі полонених і 9 турецьких хоругов. Потім наші пройшли через усі слов'янські країни аж до Македонії, а Туреччина послала військо в гори боронити Романію й Македонію. Там у горах наші знову мали сутички з турками, бо на допомогу туркам прибув натолійський паша Карамбей, Амуратів зять. Оскільки їх було багато, вони відважно обстрілювали наших з усіх боків. Паша Карамбрі, побачивши, що його людей більше, ніж наших, вступив у бій, але зазнав поразки. У полон було захоплено багато турків, а решта повтікали в гори. Однак наші повернулися додому через труднощі переходу у горах.

Король Владислав позаставляв польські замки для Угорщини

Гуніяд завдав поразки туркам

Угорці й поляки вдруге завдали поразки туркам

Угорська хроніка пише, що сам король не брав тоді участи, лише Ян з Гуніяда, якому приписує і всю славу, а не королю. Але Каллімах, який тоді був з ними, по-іншому описує ту шосту поразку Туреччини за короля Владислава. [Він пише], що тоді захоплено в полон найвищого пашу (або беглербега), командувача турецьких військ Карамбея, а король Владислав, хоча був у зброї, коли на одній горі наполегливо аж до вечора здобував турків, кількома стрілами нешкідливо був поранений у груди. У тому бою 30 тисяч турків полягли на полі, а 5 тисяч узяли у неволю. Найбільше поляки-піхотинці побили їх у горах ратищами.

Після цієї перемоги король загарбав усю Болгарію, як пише Бонфін, бо слов'яни піддавалися добровільно через спорідненість їхньої віри з польською.

Про це теж читай у Каллімаха, Бонфіна, Длугоша, Кромера, Меховіти

Великі й високі ті гори, високі ті скелі, не яких відбулася битва з турками, і прославлені вони грецькими поетами й істориками. Вони відділяють Македонію і Фракію від Мізії, Дарданії і Трибалітів та Болгарію. Усі вони заселені слов'янськими народами: сербами, болгарами та греками. Сьогодні, що я сам бачив, вони змішалися з турками. Містечка й села розташовані на скелях майже під самим небом. Муровані замки турки зруйнували; ми бачили ще їхні сліди, бо коли 1575 року в цих і турецьких землях був великий голод, такий, як колись у Литві, ми мусили там звернути з дороги та їхати майже 20 днів. Інколи майже цілий осінній день ми з трьома возами піднімалися на гору чи скелю. Наглядач яничар змушував християн болгар і рачів на буйволах перевозити на скелі наші вантажі з возів. Греки й історики називають

Гори Гем і Родопи славні в істориків і поетів

їх *Гемом і Родопськими горами.* Часом, коли ми вже видерлися на вершину скелі, нам здавалося, що до неба можна поставити драбинку [...] Ми мусили їхати туди, бо там легше було здобути харчі. Тільки два переходи є через ті гори: в одному місці до Фракії і до Адріанополя, куди з меншими труднощами звичайно їздять купці, а другий до Македонії й Албанії, куди ми їхали через ущелини з великими труднощами й небезпекою.

Після цієї славної перемоги до короля Владислава в Угорщину приїхали посли з Польщі, прохаючи, щоб він приїхав до Польщі. Вони розповіли, що татари й сілезці завдали великої шкоди через грабіж у королівстві та радили, щоб він відпочив певний час і зі своєї волі не починав битви з Туреччиною.

Тоді до короля приїхали турецькі посли, коли він з кардиналом Юліяном перебував у Шегедині. Вони вимагали вічного миру й обіцяли повернути всі володіння у Ракії, які забрав турецький султан в Іржі Деспота, а також випустити з ув'язнення його двох осліплених синів.

Турецький хан просить перемир'я

Пани радні з королем постановили укласти договір про мир з Туреччиною на десять років, обумовлюючи його справедливими умовами: щоб [Туреччина] повернули Деспотові такі замки у Ракії: Голубець, Жарнів, Смідерів, Крушовець, Кровін, Северин, Сребрник, Остpве, Новобардо, Сужин, Косник, Лясковець, Зеленоград, Прокопію й інші в Албанії або забрані в Ракії фортеці, а частина Болгарії з Адріанополем повинна залишитися у Туреччини. Цю постанову посли підтвердили спільними присягами й повернулися до Туреччини. Виконуючи умови договору про мир, [Туреччина] повернула Деспотові названі замки і двох його синів, яких раніше осліпив Амурат.

Перемир'я з турками на десять років

Коли це побачив кардинал Юліян, схилив голову й повідомив папу про мирний договір Владислава з Туреччиною, що не сподобалося італійцям і папі, хоча тоді через успіхи та перемоги польського й угорського короля Владислава італійці, французи, іспанці, німці сиділи як за міцною стіною.

Книга вісімнадцята

Розділ перший

Про порушення з намови папи перемир'я з Туреччиною та про знамениту з нею битву короля Владислава Ягайловича і про його загибель під Варною Року 1444

Ясновельможному панові Миколаю Радзивіллу, князеві в Бежах і Дубинці, новогродському воєводі і мозерському та мерецькому старості.

Вславим неоплакану смерть Владислава
І Ягайла племені доблеснії справи.
Як хоробро з Греції турків випирали,
Славу попередників гідно воскрешали.
Владислав Ягайлович, в уграх розгромивши
Ракушан, погнав й панів чеських гордовитих,
Рацькі й сербські волості позвільняв од турків,
Замки їхні взяв, зламав міцності підмурки.
Й з Гуніядом здобував часто перемоги,
Польську мужність шанувать мусив турок строгий.
До Романії сягнув з уграми, з ляхами
Й до Албанії дійшов Македонським полем.
Там анатолійського стрів пашу у горах
І сто тисяч у бою турків стер на порох.
Хан Амурат просив спокою, захланний,
Бачачи Ягайлове плем'я нездоланним.
Рацьку й сербську Деспоту відновив державу,
Й так король на десять літ перемир'я зладив.

Присягав Владислав на Святім Писанні,
Турок, як годиться, дав клятву на Корані.
Перемир'я з турком вчинено, та де там
Догодити волохам, грекам і венетам.
За поляками й уграми тихо, бач, сиділи,
А присягу поламать потайки зуміли.
Юліян, як кардинал при Владиславі,
Папі скоро сповістив про ту важну справу
І від імені його скасував присягу,
На кривоприсяжника кликав Божу кару.
Молодий Владислав впав у гріх, піддався,
До війни із турками спішно готувався.

Перевіз в Оршаві 3 листопада

З військом перетнув Дунай поблизу Оршави
І в Болгарську напрямки увійшов державу.
До Каліополя піти з гетьманом урадив,
Щоб з волоським військом там сили поєднати.
Та в Албанії здолать гори не відваживсь,
Тож через Болгарію в Фракію направивсь.

А місто Нікополь було головним на той час у Болгарії, нещодавно сам його бачив меншим, ніж його слава. Правдива порада і приповідь воєводи Дракули Мультанського

І на двадцять шостий день підійшов до міста
Нікополя, що в болгар здавна дуже звісне,
Для перепочинку там розложивсь з обозом,
Гріх кривоприсяжництва все його тривожив,
Тут мультанський об'явивсь Дракула, господар,
Здивувався, що мале військо вів володар.
Ледь п'ятнадцять тисяч з ним справних кінних вийшло,
Піших менше, й то лиш збір хлопства нікудишній.
Тож сказав: як виїздить турський цар на лови,
Більше піших і їздців при його особі.

Пророцтво Дракули

Остерігши, Дракула сина все ж зоставив
І чотири тисячі вояків добавив.
Дав і двох провідників, що дороги знали,
Щоб безпечні королю напрямки вказали.
Єжи, деспот Сербії, люд свій припровадив

20 тисяч кінного війська у Владислава

Двадцять тисяч вершників тож король згромадив.
Вирядився і пішов просто в Фракійські землі,
Де турецьке з греками упереміш плем'я.
Кілька замків, міст міцних взяв без перешкоди,
З ласки власної надав підданим свободу.
Петраж й Сумен, втім, турки боронили,
Та навально в один день наші їх добили.

Ян Тарновський, хоч двічі поранений, вирубав браму суменського замку

Там поляк Тарновський сам браму замку вибив
І на штурм своїх повів туркам на погибель,
Двічі був поранений, як рубав сам браму,
Тільки ж завдяки йому пощастило зразу ж
Увірватися за ним й місто швидко взяти.

Оборонців кількасот, турків там потято.
А Лесько Добжицький сам в Петражі на мури
З хоругвою вискочив першим, ще й без джурів.
Два поляки вславлені доблесть показали,
З ними угри з королем замки два дістали.
Хан турецький Амурат люду взяв сто тисяч
Й рушив через Гелеспонт, а волоський витязь
Венет, що порти стеріг лиш
З волохами, налякавсь, хто куди розбіглись.
Деякі ж із волохів, до заплати ласі,
Турків перевозили і на барках власних.
Тож і вір тут волоха чи венета слову,
Що і душу продадуть, як запахне злотом,
Те почувши, Владислав дуже розтривоживсь,
Зрада волохів з очей видушила сльози,
Але зміцнював своїх, шикував у лави
І до Варни направляв справними рядами,
Варну взяв, велів війську там стояти,
На тім місці вирішив, щоб бій туркам дати.
А вночі побачили: турки появились,
Море, небо і земля від вогнів світились,
Як Титан віз золотий викотив із моря
Й сонця ясні промені освітили гори,
То відкрилося очам за одну годину:
Сунуть, наче ліс густий, турки без упину.
Стрепенувся наш король, закричали угри:
Турків бить, а не лічить, скільки їх там буде.
Гуніяд під горами власне військо ставив,
Угрів із мультанами в правий бік направив.
Деспот сербський біля них й кардинал з розп'яттям,
Юліян, з ним хоругва, золота в ній крайка,
Варадзинський біскуп, й з ним агерський поряд,
Франкобан з болгарами й рачі, хорвати.
Гуніяд взяв правий край, щоб тримати твердо,
А особі короля місце дав у центрі,
А дві тисячі возів виставив позаду,
Хворих і хлоп'ят сховав від гріха подалі.
З півночі край поля там гори Македонські,
А в південній стороні — море Гелеспонтське.
Назва та від озера — Варна, немалого,
Там Владиславові нещасливі лови.
Поміж озером отим, горами і морем —
Поле рівне на пагорбах десь на милю, може.
Для воєнної цілком підходящі справи,
Марс його уподобав, бог війни кривавий.

Ваповський 100, а Пауль Йовіс 80 тисяч турків налічують

Венеційський кардинал Франциск, командир пушкарів, що мав перешкодити морській переправі турків, сам, справді, перевозив їх на своїх же кораблях, ботах, галерах, а турки платили по червоному злотому від голови

Варна, по-старому Діонісіополіс, яку король Владислав узяв 9 *листопада*

Просто: коли зійшло сонце, турки приготувалися до битви

Шикування нашого війська

Єжи — сербський деспот

Варадзинський, агерський єпископи

Франкобан з Хорватії і Болгарії

Король посередині

Обоз

Місце розташування

Зо дві милі справно йшли наші на те поле,
Потім шикувалися лавами до бою.
Розпустили хоругви, й вітер враз піднявся,
Розметав їх і порвав — чи ж не знак нещастя,
Знак страшний війни, коли прапорці літають
Й вихри з громом небеса мовби роздирають,
Амурат теж дивувавсь із Владислава,
Що посмів зламать святу на хресті присягу,
„Не відступнику, мені Бог поможе,— мовив,—
Буде хай наукою, як держати слово“.
Три години в полі тім наші так стояли,
З боку турків нападу сміливо чекали.
Й ті, як тьма, од гір прийшли, мов серпом великим,
Й звичним тим „гала! гала!“, із страшенним криком,
В правий край ударили, сильно напирали,
Враз угрів і мультан ряд довгий поламали.
Стрій не втримався мультан, в гори дременули,
Утікали, хто куди, з чим прийшли, забули.
Та король і Гуніяд згуртували сили,
Кров'ю турків поле все густо окропили,
Відсіч туркам дали й на чотири милі
Гнали їх, б'ючи, й чалми поле рясно вкрили.
Повно у ровах голів стятих там татарських,
Наші кінні через них мчать ще далі хвацько.
Втікачі — як серни ті, що, підняті ловцями,
Перелякано біжать в лози й болотами.
І на друге військо теж вдарили сміливо,
Трьох санджаків чолових водночас убили.
Крик, гук: „Гала! гала!“, хруст, брязк шабель кривавих,
Стріли так летять, як дощ, що зненацька вшкварив.
Коні ржуть, гучання труб, бубнів дроб лунає,
Грім гармат, заліза дзвін, хто упав, конає.
Бачити б, як із коня збитий, пан блукає,
З обох боків ґвалт такий — землю розверзає.
Бачити б без голови труп, а чи безрукий,
Чути б передсмертні там стогони з розпуки.
Вбиті як гать дров лежать, дужі напирають,
Ці з боків, а ці з чола й ззаду нападають.
Розпорошені біжать турки з переляку,
Трацька повниться земля муками і страхом.
Ті втікають, хто куди, наші гонять, луплять,
Повно в горах і полях, повно в лісі трупів.
Вершники турецькі вщент знищені, здається,
Щастя перемоги нам ось-ось усміхнеться.
Тільки ж Гуніяд чи то з тим, щоб гнати турків,

Дивна річ: вітер хоругви наші порвав, де й узявшись тихого, погідного дня

Сам Амурат нарікав на порушення перемир'я, і слово його

Бо турки зазвичай півмісяцем шикуються

Мультани втекли з поля бою

Наші розгромили передні турецькі сили

Чи, як пишуть наші, зник, вивів частку угрів,
Не прийшов на поміч, а з волохами знявся,
Втік, мабуть, сам Бог схотів, щоб воно так сталось,
А король бив турків, сік, відступати мусить,
Смілий серцем, розпаливсь, гнів його аж душить.
Тож кричить: Товариші! Де тут відступати?
Море гибле позад нас, нікуди податись,
Замкнені під Варною, вже й землі не стало,
Тільки ж завжди мужньому щастя помагало,
З нами віра й мужність теж і святая справа,
Над смертельним ворогом вчинимо розправу,
Аж літа на бистрому скрізь коні й волає,
Хоч захрип уже, й січе турків, не минає.
Так-от лев вірменський йде, як ловці обляжуть,
Прямо на рогатину, бо на силу важить.
Або як роз'ярено ліс ведмідь ламає
Чи то тигр од ворога діток захищає,
Кидається на вогонь і на меч стрибає,
Хоч із рани бризка кров, цівкою стікає,
Бо ж гнів, жалість, сміливість множать сили дивно.
Бився так Владислав, а мультан не видно.
Феб закочував уже віз свій охололий,
Як король четвертий раз в гущу турків скочив.
Доблесним мечем січе, хто не попадеться,
З нього піт, а з турків кров ручаями ллється.
І поляки разом з ним б'ються відчайдушно,
Угри ж, щоб берігсь, кричать в коловерті згубній.
Азіатського пашу, із вождів найвищих,
Власною рукою там, мужньо бившись, знищив,
Амурат збиравсь тікать, як їздці побігли
Й турки розпорошились, мов оскаженіли.
Тут ударив Владислав знов на яничарів,
Знову крики, брязкіт, гук — мовби смерть ячала.
Гуніяд таки побіг, з королем — поляки,
Били турків і самі в їхню пастку встряли.
Яничари перекоп дерном повкривали
Й хмизом, а за ним з ханом хижо чатували,
І коли король до них кинувсь, меч піднявши,
То у рів упав і там згинув, не здолавши
Турків; мужньо мужнє, бач, покоління гине,
Хай же про Ягайлів рід вічно слава лине.
Сам там був, на тих полях, там, де предки наші
Турків били, і за те серби в думах вдячні.
Бачив Варну, сльози лив, там орач убогий
Знайде зброю у ріллі й міниться з тривоги.

Непевні свідчення про Гуніяда

Бо і турки втікали, й угорці, близькі до перемоги, побігли з Гуніядом, а один турчин, як пише Кромер, гукав до угрів: ви куди втікаєте, мужі угорські, адже перемога ваша

Владиславове звертання до лицарства

Сміливим щастя допомагає

Взірці сміливости Владислава

Король власноруч порішив найвищого турецького полководця

Пастка на короля

Сам там був 1575 року

Виоре шишак і щит, поржавілі лати,
Спис і стріли, булаву й шаблю кривувату
В горах Гемус й на полях македонських, трацьких,
Де Орфей чарівно грав, знайде й на албанських.
Все те бачить привелось, не відводив очі
Й там ходив, де впав король у рові глибокім,
Там ходив, а грек мені вказував місцини,
Християн і короля жаль йому понині,
Бо Ягайлове святе невмируще плем'я
Кров'ю турків в час лихий окропило землю.
Ось чому увічнила світлий образ слава,
Імені величному на віки пошана.

Назва гір Гемус і *Родопи*, музикою Орфея, а ще більше Владиславом уславлені

Кромер (кн. 21), Меховіта (кн. 4, розд. 37), Ваповський (с. 276), Герберт за Кромером (кн. 15, с. 176), Юст Децій, Еней Сільвій, Бонфін, угорські хроніки і болгарський хронікар Деметріус, а також грецькі й турецькі історії, які я дістав від одного потурченого угрина, мужа вченого, з яким зустрічався у Константинополі, так описують ту битву, яку я правдиво розповів віршем. Але Каллімах, італієць, який був свідком усього й лежить у Кракові в домініканському костелі Святої Трійці, трохи по-іншому описує порядок тих подій, стверджуючи, що семигородський воєвода, угорський полководець Ян Гуніяд не мав визначеного місця у лавах королівських військ, але з мультанами чи гірськими волохами стояв осторонь, щоб дати порятунок своїм, якщо б десь наші подалися.

Заальпійські волохи

Угорці, що стояли на правому фланзі, були обстріляні татарськими стрілами, наче густим дощем, і притиснуті яничарами, втікали в поблизькі гори, з яких пізніше великою кількістю ворогів були загнані в яри, де, хоч хоробро і довгий час оборонялися, були розігнані турками. Там також під час утечі загинули агерський і варадзинський єпископи, а папський легат кардинал Юліян зачинився у таборі з Деспотом і Франкобаном і довго в бою нарівні чинив опір туркам, аж доки не загинув поляк Лешко Добжицький, який відвагою і закликом стримував ворожі сили.

Двох єпископів убито

Лешко Добжицький убитий

Там же, коли відступали угорці, турки штурмували їхній табір. Коли це побачив король з Гуніядом, проскочив і відкинув турків на 2 італійські милі. Опісля, коли поганці повернулися, кілька разів у різних місцях наші вели з ними бій і розігнали турецьке військо вершників. І коли після здобутої перемоги наші кинулися до здобичі, натрапили на караван верблюдів, нав'ючених клунками, яких перелякалися наші коні через їх смердючий піт. Наші вершники не могли їх втримати, ані управляти ними. Тоді король з невеликою кількістю вершників напав на яничарів, які були останньою обороною турецького султана, і знову почався кривавий бій. І вже турки задумали втікати, як побачили, що наші стривожені тим, що їхні коні перелякалися верблюдів і непевною звісткою про загибель короля. Тоді яничари почали збиратися і

Погана річ квапитися до здобичі

Коні перелякалися верблюдів

Відважна і переважаюча вперта Владиславова доблесть

відновлювати бій. Гуніяд, побачивши, що наші стривожилися і втікають, негайно намагався вивести короля з гущі турків, серед якої він бився, але не зміг, бо коли наполягав, щоб король утікав і шукав кращої нагоди, король відповів йому, що втеча — це річ мерзенна і йому та його народові не личить і не годиться втікати перед тим, хто розпочав війну. Сказавши це, він відважно кинувся на скупчення ворогів і сам своєю рукою багатьох їх повбивав.

Владиславова відповідь

Там же, коли наближався вечір, на пораненому коні вбили короля і яничари посікли його тіло. А Гуніяд, не маючи можливости забрати тіло короля, бо всі розбіглися, сам утік з невеликою кількістю волохів.

Турки, втративши вершників, не гналися за угорцями-втікачами і волохами і не наважилися впродовж трьох днів штурмувати обоз, сумніваючись у своїй перемозі вночі та побоюючись засідки наших. Аж третього дня вони здобули табір, з якого забрали 2 тисячі возів з великими скарбами, а поранених і немічних жорстоко вимордували.

Один мультан, який перевозив через Дунай втікаючого з обозу кардинала Юліяна, вбив його, забрав велику кількість золота, яку він возив зі собою, та втопив. Лише два поляки втекли з тієї нещасливої битви: Ян Жессовський, що потім був краківським єпископом, і Ґжеґож Саноцький, котрий був львівським архиєпископом. Два брати Тарновські і сини Завіші Чорного загинули. З усього угорського війська, якого було 20 тисяч, заледве п'ята частина загинула в бою, а 80 тисяч турків побили наші, як свідчать Длуґош і Меховіта (с. 307). Згідно з Бонфіном, на полі бою полягло їх 30 тисяч, а якщо король не загинув би, наші перемогли б.

Про це також читай у Волатерана (кн. 8 „Географія“): кінь наповал був убитий угорцями

Ян Жессовський і Ґжеґож Саноцький

Двадцять чотирьох польських шляхтичів захопили в полон, з числа яких сам Амурат вибрав собі в Адріанополі 12 вродливих молодиків для своєї спальні. Вони заприсяглися вбити тирана і були б здійснили свій намір, але їх зрадив один болгарин, якого вони прийняли до своєї змови. І коли все це викрили, польські шляхтичі, побоюючись живими потрапити в тиранські руки, добре зачинивши двері, взяли зброю та спільно боролися до загину, доки порубані не загинули від ран, чим доказали перевагу польської моральної досконалости над поганською.

12 польських шляхтичів самі себе вбили

А трапилася ця поразка 1444 року за одинадцятого Владиславового королівства в Польщі і в Угорщині — п'ятого, коли йому було заледве 20 років, але Меховіта (кн. 4, с. 307) пише, що він загинув на двадцять першому році життя.

Він був високого зросту, мав смагляве грецьке обличчя, але красиве й поважне, русяве волосся, у праці й під час посту дуже терпеливий, тверезий, бо не пив вина, дуже щедрий; шляхетний, привітний і ласкавий, а також милосердний до ворогів, великого розуму й доброго серця, тож ніколи нічого поганого не задумував і жодним чином не давався відмовитись від того, що вирішив справедливо. Нарешті, в ньому світилися всі чесноти, які належать найвизначнішим князям і монархам. Це учетверо більший, ніж Ахілл, смертю і доблестю Ягайлович з литовського народу.

Прикмети Владислава Ягайловича

Розділ другий

Безкоролів'я після Владислава впродовж двох з половиною років і про міжусобиці з Казимиром і з Литвою щодо прийняття королівства

Як тільки в Польщі рознеслася звістка про загибель Владислава, про смерть рідного володаря, великий жаль і сум охопив людські серця. Однак деякі ще твердили, особливо угорці, що він утік живий або до Константинополя, або до Венеції, або до Волощини, або до Мультанського краю. Інші ще казали, що він перебуває з військом в Албанії або Ракії. Вірили цьому наші, що радо хотіли бачити. Але скоро ті звістки й слава обернулися нанівець, коли польські пани відправили Яна Ресовського та Егіда Суходольського до Фракії, Болгарії і Греції шукати короля, і вони нічого надійного не змогли дізнатися.

Вважали, що так утік, як колись угорський імператор і король Сиґізмунд, коли програв битву з турками, спершу до Константинополя, а потім до Родоса і, врешті, до Венеції

І коли поляки дізналися, що угорці обрали собі іншого короля, сина імператора Альбрехта, Владислава, якому було п'ять років, у день святого Войцеха 1445 року в Серадзі скликали загальний сейм, щоб обрати іншого короля. Там за порадою кардинала Збігнева вирішили віддати королівство великому литовському князеві Казимиру, братові вбитого Владислава.

Казимир обраний на королівство

Тоді відправили послів, щоб покликали Казимира на скликаний у Пйотркові сейм, де у двосторонньому порядку спільно обговорили б справи Речі Посполитої, яка осиротіла без короля. Але Казимир відправив коронних послів без певної відповіді, а у вересні відправив до Пйотркова своїх послів — Радзивілла, Кейзгала й Паца, які заявили, що він, знесилений печаллю і сумом через втрату брата, не зміг сам приїхати на цей сейм, що він уважає несвоєчасним і несправедливим рішення про вибори іншого короля, коли ще не вирішені всі інші справи і що він не хоче прийняти ні королівства, ні виконування іншої влади, бо нехай до певного часу, на його думку, керують [справами] Речі Посполитої ті намісники й губернатори, яких, від'їжджаючи до Угорщини, Владислав залишив на своєму місці.

Польські посли до Казимира

Ця відповідь не сподобалася з'їздові лицарства й коронному сенатові, й вони вдруге відправили до нього вісім радників, щоб остаточно покликали його на королівство, а якщо він не захоче й буде зволікати, то нехай йому скажуть, що вони будуть змушені шукати собі іншого короля. Але Казимир уперто стояв на своєму, бо його стримували литовські пани, яким він сподобався, керуючи військовими й внутрішніми справами. Тому з нічим польські посли повернулися назад.

Друге даремне посольство до Казимира

Стара королева Ягайлова намовляла Казимира як сина, щоб у тій справі послухав здорової поради, але жодним способом не змогла його намовити.

Казимир просив коронних послів, щоб підождали, доки він це питання не обговорить на сеймі з литовськими та руськими радниками, який відбувся у січні 1446 року після Різдвяних свят у Вільні.

Сейм у Вільні

І коли минув цей час, коронні радники зі шляхтою вдруге зібралися в Пйотркові, куди приїхали шість литовських послів від Казимира, які просили, щоб ще відкласти вибори короля та пригрозили, що якщо вони цього не зроблять, то вони почнуть війну проти Польщі, бо Казимир з литвинами домагатиметься від них права мечем, якщо вони з доброї волі не захочуть чекати на нього. Вони передали, що він залишається не [престолі] Великого князівства Литовського і не бажає королівства.

Грізне Казимирове і литовське посольство до поляків

Тому поляки, обурені погрозами того посольства, задумали обрати собі іншого короля, але побоювалися того, що коли посваряться з Литвою, хрестоносці будуть нападати на Польщу. Тому що не вдалося розпізнати справжнього Казимирового замислу, вони відправили до нього сандомирського каштеляна Предбора Конецпольського й іновлодславського Сцібора Сарлея, але й ті, як і попередні, не дістали відповіді.

Третє даремне посольство до Казимира

Тому 28 березня до Пйотркова приїхали коронний сенат і лицарство і, побожно прийнявши найсвятіші таїнства, щоб благочестиво вирішувати справи Речі Посполитої, почали обговорювати [питання] виборів нового короля, однак за тієї умови, що першенство у виборі королівства залишили за Казимиром. Усі єпископи голосували за бранденбурзького маркграфа Фрідріха, котрий раніше був названий зятем і намісником Ягайла, крім плоцького єпископа Павла Козицького, який голосував за котрогось із двох братів, мазовецьких князів — за Владислава або Болеслава. Його підтримували також каштелян Ян Чижовський і краківський воєвода Ян Тенчинський, і познанський воєвода Лукаш з Ґурки, і багато лицарства погоджувалося з кандидатурою Болеслава. Так тоді за згоди всього сенату гнєзненський архієпископ Вінцентій призначив королем мазовецького князя Болеслава, якщо Казимир до Зелених свят не змінить свого рішення.

Вибори почалися від богослужіння

Голоси за маркграфа

Голоси за мазовецького князя

Почувши про те, що трапилося на Пйотрковському сеймі, Казимир таємно відправив послів до своєї матері, щоб знову схилила на його бік радників, чого вона легко домоглася, бо малополяки погодилися

на нього й відправили послів до Великої Польщі, аби вони [великополяки] не підтримували вибору на королівський престіл Болеслава, а Казимира, які це радо вчинили.

І знову, коли поляки відправили послів до великого литовського князя Казимира, щоб він зустрівся з ними в останній день вересня на сеймі у Парчеві. Але у визначений день польські радники даремно довго чекали Казимира. І коли йому нагадали, щоб він приїхав, він відповів, що ще не вирішив щодо згоди прийняти королівство і що він прибув до Бреста.

З'їзд Казимира з поляками у Бересті

Якщо поляки хочуть щось з'ясувати, нехай приїдуть до нього у Брест.

Тоді поляки послали з Парчева до Берестя шість сенаторів до Казимира, котрий їм сказав, що прийме королівство лише за умови, коли поляки повернуть Литві Поділля, Луцьк, Олесько, Лопатин, Ветле, Гродло разом з повітами і замками.

Прихильність Казимира до Литви

Тих умов поляки не захотіли прийняти і всі роз'їхалися, не домовившись до нічого.

Потім наступного року на їхню вимогу Казимир у день святого Івана Хрестителя приїхав до Кракова, щоб прийняти Польське королівство. Деякі польські радники таємно запевняли його, що він, будучи королем, якщо захоче, зможе забрати від Корони й повернути Литві [ці землі]. Про це широко пише Кромер (кн. 22), а Длуґош свідчить, що він забрав у Польщі Ломачі і Полубіце Парчевського староства та приєднав до Литви.

Ломачі і Полубіце повернуто Литві

Розділ третій

Польський король і великий литовський князь Казимир III Ягайлович Року 1447, місяця червня, дня 25-го

Так тоді великий литовський князь Казимир на визначений час коронації приїхав до Кракова з великим і пишним почтом литовських і руських панів, зі своїм дядьком Свидригайлом, а також з київським і слуцьким князем Олельком. [Сюди] з великим тріумфом і гонором приїхали мати королева й коронні сенатори та мазовецькі князі, брати Владислав і Болеслав з 2 тисячами вершників і ратиборські, цешинські, освенцимські та брестські князі, і багато чеських, угорських, сілезьких панів, і Генріх з Ельбінга, і Людовик з Меве, кантори, посли від прусського маґістра Ерліхшаусена. Наступного дня, 26 червня [Казимир] був коронований за прийнятими церемоніями у Кракові на замку в костелі святого Станіслава.

Казимирові в'їзд до Кракова

Але під час коронації трапилося страшне замішання, коли велика громада жінок зі села тинецького монастиря з плачем, криком та голосінням увірвалася до костелу святого Станіслава через те, що в них забирали худобу для постою нового короля. І щойно, коли заспокоїли їхнє нарікання, архиєпископ Вінцентій відслужив богослужіння і закінчив коронацію.

Тривога через жінок

Наступного дня, коли за звичаєм супроводжували короля на королівський престіл, виставлений на краківському ринку, посварилися мазовецькі князі Владислав і Болеслав з єпископами за те, хто сидітиме праворуч короля, тож король мусив повернутися до замку, не прийнявши присяги від міщан. Однак згодом князі поступилися єпископам.

Сварка єпископів з князями

Давно кажуть: „*Поступися жінкам*, поступися сирові“

Потім, коли король наполегливо намагався поїхати до Литви, його затримали коронні пани, бо мусив спершу відвідати Познань в інтересах Великої Польщі. Однак литовських панів з великою пошаною супроводжував сам король аж за краківські ворота, а потім з матір'ю поїхав до Великої Польщі.

Чесність литовських панів

Коли Казимир був у Каліші, прийшов до нього князь Михайло Сиґізмундович, спадкоємець Литовського князівства, і впав до королівських ніг, прохаючи покірно, щоб він повернув йому його батьківщину, але не зміг нічого допроситися і був небога несправедливо прогнаний Казимиром. Тут, милий читачу, побачиш описані невдачі небоги князя Михайла не лише згідно з літописами, але і за Кромером, Длуґошем, Меховітою та ін.

А той князь Михайло, коли не знайшов місця у Литві й не зміг повернути батьківського престолу та побачивши, що Казимир погрожує йому смертю, втік спочатку з Литви до Мазовії до свого шурина, князя Болеслава, про що було сказано раніше, а потім до Пруссії. А коли й там не почувався безпечно, втік до Сілезії і з сілезцями та чехами нападав на Польщу за грабіжницьким звичаєм.

Поневіряння Михайла Сиґізмундовича, внука Кейстута

Потім, на мою думку, як тільки він почув, що його шурин, мазовецький князь Болеслав був призначений на Польське королівство, прибув до Польщі, сподіваючись з його коронною допомогою здобути Велике князівство Литовське. Але коли поляки коронували Казимира, він побачив, що підвела його надія, і в Каліші з покорою, впавши в ноги Казимирові, як пише Кромер, просив повернути йому батьківщину. „Тому, що Бог,— начебто він сказав,— наділив тебе польським батьківським королівством, поверни також мою власність, на яку ти, замість мене, вступив після мого батька“. Потім, *позаяк нічого догідного не міг домогтися*, бо не зміг випросити нічого прихильного своєю покірливістю, небога з соромом був вигнаний і втік до волоського воєводи Петра. А коли король через руського воєводу Одровонжа та через Конецпольського домагався, щоб його видали, волоський господар Петро не хотів його видати, сказавши, *що ні власна присяга, ні королівська гідність не дозволяють видати Михайла, неначе підданого; проте він одразу накаже, щоб той покинув його володіння,* що ані через свою вірність, ні навіть через королівську достойність він не зрадить свого підданого Михайла, але потім звелів, щоб той залишив його край.

Покірність князя Михайла

Хай би ні його, ні короля [це] звеличувало і того, хто кому віддає втікачів

Так волоський воєвода відмовився видати князя Михайла перед тим, як відступив від присяги і васальства Казимира.

Михайло — до татар

А небога Михайло, побачивши, що немає для нього місця у Волощині, втік до перекопських татар, котрі потім за його намовою жорстоко руйнували Поділля. А поляки обвинувачували то Литву, то короля, начебто вони подарунками підбурювали татар проти Польщі, що є несправедливим твердженням, бо *„кожне царство, розділене в собі, запустіє“**. Але все це творив князь Михайло Сиґізмундович з татарами, щоб помститися за те, що він забрав у нього престіл батьківського Великого князівства Литовського.

Про це також читай у Кромера (кн. 22). Бо Сиґізмунд, його батько, був убитий Чарторийським, із стародубського Сіверського уділу узяв до

Опісля 1449 року [Михайло] з тими ж татарами вторгся у Сіверський край, про що свідчать Длуґош і Кромер, і взяв Стародуб, Новго-

* Переклад Івана Хоменка.

род (Сіверський), Путивль, Серпеськ, Брянськ й інші руські замки, суміжні з Московською державою, які легко йому піддались як спадкоємцеві, *прогнавши кілька наспіх зібраних королівських загонів*, та в сутичках розгромив кілька королівських загонів, прогнавши наспіх зібране королівське військо. Далі Кромер пише: *король збройно виступив проти нього з більшими силами* і, вигнавши його з сіверських земель, відібрав усі замки та повернув їх Великому князівству Литовському.

Великого князівства Литовського. Князь Михайло отруєний у Москві

А потім Михайло, сподіваючись більшої допомоги від московського князя, особливо для здобуття обіцяної Сіверської батьківської держави — Стародуба, Брянська, Новогродка і т. д., втік до Москви і більше не паломничав, бо там один руський ігумен у монастирі отруїв його проскуркою, і там помер. Він мстився за смерть батька і за своє вигнання, але було б дивно, якби після такого паломництва він заволодів батьківським престолом. Це заледве пощастило лише його дядькові Вітовту.

Розділ четвертий

Про від'їзд короля до Литви, про Парчевський і Новогродський сейми та про волоські міжусобиці

Вельможному панові мінському каштелянові та підскарбію Великого князівства Литовського Янові Глібовичу.

Бучацький приєднав до Литви подільські і волинські замки

Король не дозволив полякам противитися литві

Розбій у Польщі

Сейм у Любліні і вимога литовських панів

Король, об'їхавши Велику Польщу, скликав сейм у Пйотркові, бажаючи присмирити розбрат між Литвою і Польщею, який виник заново, бо подільський староста Федір Бучацький приєднав до Литви деякі замки, розташовані на Поділлі і на Волині. А коли польські сенатори просили й намовляли короля, щоб він не допускав до того, аби Литві повернути зайняті нею волості, котрі [раніше] вже були у володінні Корони, король не погодився на це через намову деяких литовських панів, що були поруч з ним, але поспішно поїхав до Литви, взявши зі собою кількох коронних сенаторів. Там же поблизу Венгрова і в Книшинських пущах він безперервно займався ловами, занедбавши й покинувши коронні справи. Через те в Польщі зросли розбійницькі напади по дорогах та жорстоке свавілля, особливо шляхта нападала на села і містечка і руйнувала їх.

Наступного 1448 року, на початку травня, а Меховіта (с. 311) пише, що після [свята] Божого Тіла король Казимир скликав на сейм поляків і литвинів у Любліні. Там литовські князі, сенатори і шляхта просили, щоб вони мали рівні й однакові права разом з поляками, щоб також були змінені окремі статті [договору] про об'єднання Литви, Жмудії, Руси з Польщею, щоб їм повернули Поділля та повіти із замками Олесько, Ветле, Лопатин і Гродло.

Відповідь поляків литовським панам

Чотири найважливіші Ягайлові зобов'язання (статті)

На це польські сенатори відповіли: те, що стосується статей [угоди] союзу, то литовські сенатори не мають підстав скаржитися, бо все правильно вирішено Вітовтом і Ягайлом. Також їм не годиться змінювати те, що затверджено грамотами й присягами королів, особливо

королем Ягайлом, котрий своїми державними грамотами й присягами зобов'язався і зобов'язав нащадків [литвинів] додержувати тих чотирьох статей до того часу, доки не одружився з Ядвігою і став королем.

Перша стаття: [Ягайло] повинен прийняти з братами і підданими християнську віру, що і зробив.

Друга [стаття]: він обіцяв приєднати до Польського королівства все своє князівство й ті володіння, котрі він мав придбати надалі. Так він і вчинив.

Третя стаття: усі свої скарби дати на потребу Польського королівства.

Четверта стаття: повинен звільнити всіх християнських в'язнів.

Поляки у хроніці доводять, що Поділля ніколи не належало Литві

А що стосується Поділля, то Подільський край ніколи не належав Литві, ані поляки не отримали його від Литви. Це чітко описано в хроніках, що король Казимир II дістав його частину за законом спадковости, а частину — від татар, які, коли хотіли, тоді забирали її. Але Казимир, відремонтувавши дерев'яні фортеці у Кам'янці, в Бакоті, у Брацлаві, в Межибожі і у Володимирі, утримував мир на Поділлі. А після його смерти ті землі перейшли до Людовика, а після його смерти — до короля Ягайла, як до польського короля, котрі він роздавав у володіння своїм заслуженим [панам], насамперед Спіткові з Мельштина. Зі [своєї] ласки він також давав деякі замки на Русі своїм братам, Вітовтові й Свидригайлові, але лише до кінця життя, а не навічно. Покійний князь Сигізмунд теж тримав згадані замки, подаровані, але не навічно, що засвідчує його [вірча] грамота.

Вітовт дістав Поділля. Для надання ласки вічність не гине. Як тримав Поділля великий литовський князь Сигізмунд Кейстутович

Потім король Казимир просив коронних сенаторів, щоб не ображали приязні литовських панів, а дали їм чемну й справедливу відповідь. Порадившись, коронний сенат відповів королю, що немає кращого способу порушити замисли литвинів, як те, щоб вони й русичі назавжди визнали владу і титул польського короля, відкинувши владу й титул свого Великого князівства, на що литовські пани не пристали, а поляки доводили, що Поділля віддавна належить Польщі.

Поляки хотіли згладити титул Великого князівства Литовського і литовське ім'я, аби титулувалися коронним іменем. Литовські літописи не погоджуються з польськими про Поділля

Але давні руські та литовські літописи, яких я дослідив дванадцять, одностайно свідчать про інше, що я описав раніше, [розповідаючи] про Ґедиміна, Ольґерда, Ягайла і Вітовта. Вони доводять, що спершу литовські князі Коріятовичі вигнали з Поділля татар і збудували Кам'янець, Скалу, Бакоту й інші замки та своєю хоробрістю приєднали їх до Великого князівства Литовського.

Тоді литовські пани від'їхали до Литви, а король Казимир — до Кракова. І на тому закінчився сейм.

1449 року померли волоські воєводи Стефан і Геліяш, польські васали. На престіл першого вступив син Петрило, а на престіл другого — його син Роман. Потім Петрило, діставши допомогу від угорського губернатора Яна Гуніяда, вигнав двоюрідного брата Романа, котрого Казимир намагався повернути на престіл, але коли почув у дорозі, що Роман помер від отруєння, поспішно вирушив до Кам'янця-Поділь-

Казимир з військом — до Волощини

Волоський замок Хотин за 2 милі від Кам'янця

Татари руйнують Поділля

Юрій

ського, піднявши Перемишльське, Львівське, Холмське й Подільське воєводства.

Потім з Кам'янця Казимир відправив послів до Петрила, щоб він приїхав до нього і склав присягу на вірність. Петрило обіцяв приїхати, якщо дістане грамоту від короля. Не чекаючи, король залишив у Хотині послів, які прийняли б присягу від Петрила, а сам поспішно повернувся до Литви, де в Новогродку заледве почав проводити сейм з литовськими сенаторами про повернення згаданих повітів Литві, коли татари вторглися на Поділля, вогнем і мечем спустошуючи всі волості. Однак Теодор Бучацький розгромив кілька їхніх полків і загонів і визволив багато невільників. Але у Брацлаві литовський пан Єжи (або Юрій) щедро й увічливо прийняв і гостив інші татарські загони, звідки в поляків виникла підозра, що або з королівської волі, або на запрошення литовських панів татари руйнували Поділля і Русь, які Польща відібрала від Литви.

Розділ п'ятий

Про відмову Казимира від присяги полякам з намови Литви та про поразку поляків у Волощині

Потім у грудні король приїхав на сейм у Пйотркові, на якому вирішувалося багато потрібних і корисних справ, [але] швидко все звелося нанівець. Бо коли коронні сенатори вимагали, щоб він заприсягся керувати королівством згідно із законами і постановами попередніх королів та ґрунтовно зберігав надані їм чіткі й особливі права і не повертав Литві забраних повітів, що король не захотів зробити, щоб не завдати шкоди Литві, яку дуже любив.

Шляхта займається розбоєм у Польщі

Шафранець задумав убити короля. *Кромер (с. 324 другого видання). Казали, що Шафранець готував засідку на самого короля*

Наступного 1450 року у Кракові король скликав сейм з Малої Польщі, на якому розслідував [питання] припинення злочинів і розбоїв, які чинила шляхта, що сподобалося панам сенаторам. Але краківський воєвода Ян Тенчинський відрадив [розглядати] ту справу не через те, що сприяв злочинцям, а щоб король відверто не протиставився усій Речі Посполитій, бо раніше на вищому сеймі постановили, щоб не визнавати Казимира законним королем, коли він не складе присяги, якої вони вимагали від нього. Так усі і роз'їхалися з того сейму, нічого не вирішивши: більша сила й свавільне злочинство взяли верх. Була також поголоска, начебто Пйотр Шафранець готував замах на життя короля.

Волоські міжусобиці

Після смерти волоського воєводи Петрила Богдан, котрого вважали позашлюбним сином волоського воєводи Олександра, заволодів [престолом] Волоської держави, перед котрим малий син Геліяша з матір'ю втік до Польщі. Однак Сененський за наказом короля впровадив його на престіл господарства, а Богдана вигнав. Але як тільки Сененський з військом залишив Волощину, Богдан, який утік у гори, знову вигнав Олександра з держави. Тоді король відправив Одровонжа з Конецпольським, які з волохами, русичами і подолянами повернули Олександра на престіл.

Данина волоського господаря

А Богдан, побачивши, що немає рівних сил для боротьби, втік у ліси зі своїми й випросив у наших миру за умови, що він буде керувати

королю Казимирові — обов'язкова подачка, а сьогодні турки щедро беруть

Битва наших з волохами. *Билися від ранку до вечора*. Польські гетьмани розбиті

Кромер (с. 335), Длуґош, Ваповський ([с.] 277), Герберт ([с.] 187) і Меховіта. Татари руйнують Городок, який за 4 милі від Львова

Печаль Польщі під час відсутности короля. Казимир на сеймі з панами в Литві

Збіґнев сварить короля

Казимир знову до Литви

Волоським господарством, доки спадкоємець Олександр не досягне 15-річного віку, і що він щороку даватиме польському королю за васальним звичаєм 70 тисяч злотих турецьких червінців (як пишуть Длуґош і Меховіта), 200 коней і 200 волів та 300 возів білужини (осетрини).

Уклавши мир на тих умовах, наші поверталися до Польщі, а Богдан, відвівши своє військо в ліс, біля села Красного вдарив на поляків. Поляки, воліючи хоробро вмерти, ніж утікати зі соромом, мужньо билися з ворогом з ранку до вечора з однаковим успіхом з обох боків, аж нарешті наші зазнали поразки, бо полягло багато руської шляхти, і серед них такі визначні воєводи, як Петро Одровонж, Михайло Бучацький і Миколай Парава. Поховали їх у Львові і оплакував їх простий народ.

Незабаром після цього, 1451 року, як [пише] Кромер, а Ваповський, помилившись, називає 1452 рік, татари, почувши про поразку руської шляхти у Волощині, з великою силою вторглися до Польщі й на Русь, руйнуючи й спалюючи все аж за Львів до Городка та з великою кількістю здобичі, невільників і худоби повернулися до орди.

Тими двома злими пригодами з волохами і татарами були дуже пригноблені не лише русичі й подоляни, але й усі поляки, бо не було нікого, хто порятував би їх, коли трапиться якесь лихо: король Казимир жив у той час у Литві й проводив з литовськими панами сейм про повернення Луцька й Поділля.

Потім король приїхав до Кракова, де єпископ Збіґнев докоряв йому, що він винен у всіх поразках свого народу й у втраті коронних земель. Однак це мало зворушило короля, який удруге поїхав до Литви на лови.

Розділ шостий

Про підозрілий литовським панам сейм з поляками у Парчеві

Потім король скликав сейм у Парчеві, на котрий не захотіли приїхати литовські сенатори, про що пишуть Длуґош і Кромер, [вимагаючи], щоб польські сенатори дали їм грамоту на спокійний і безпечний приїзд і від'їзд. Але поляки не захотіли дати їм такої грамоти, щоб те не перешкодило союзові обох народів. Потім сам король виїхав назустріч литовським сенаторам аж до Ломазів та привів їх зі собою до Парчева. Однак Гастовт не захотів приїхати. На тому сеймі литовські сенатори вимагали повернення Поділля, Луцька й інших володінь, замків та волостей, а також поправок [до угоди] союзу, яку польські сенатори склали без їхнього відома й на сором Литві, як підпорядкованої і поневоленої [країни].

Литва не хоче на Парчевський сейм. *Кромер. „Литвини не збиралися їхати на той сейм, хіба що поляки дали б їм гарантію недоторканности; проте їм у цьому відмовлено“*

Король Казимир виїхав до литовських панів

Потім краківський єпископ Збіґнев від імени всієї Польщі відповів на їхню вимогу, переконливо доводячи, що не без їхнього відома й згоди прийняли угоду про союз, бо ні віленський єпископ Мацей, ні інші литовські пани сенатори не можуть заперечити того, щоб той союз потім схвалили і підтвердили присягою та визнали законною належністю Поділля та взагалі інших замків Польщі. Поляки також дозволяли їм, щоб [для вирішення] тієї справи обрали комісарів або суддів, і якщо хочуть, навіть самого короля, їхнього спільного володаря. А коли литовські сенатори не погодилися на це, щоб не від'їхали вони озлоблені, довелося полякам відкласти вирішення цієї справи на рік до наступного сейму на цьому ж місці.

Литва упоминається Поділля і Волині

Покірність рабства

Відповідь на литовські вимоги

А всі 12 руських і литовських літописців, які я порівнював, інакше описують закінчення того сейму, стверджуючи, що через рік після коронації на престіл короля Польщі й великого литовського князя Казимир скликав загальний сейм у Парчеві, на якому коронні сенатори просили короля скликати другий сейм у Парчеві, де були б [присутні] і литовські сенатори. Вони затаїли перед королем свій задум схопити литовських сенаторів і посадити до в'язниці, а князівство приєднати до

Свідчення літописців про наслідки Парчевського сейму

Литва окопалась табором біля Парчева. Анджей Рогатинський перестеріг литву

Про це також пише Кромер: „*Однак Гастовт відмовився прийти*", правдоподібно, його перестерегли

Корони так, як раніше вони вчинили з руськими та перемишльськими панами і заволоділи Перемишлем. А коли на той сейм до Парчева з'їхалися польські й литовські сенатори, то всі литовські сенатори окопалися табором, звідки впродовж двох днів їздили на раду до польських панів. Третього дня якийсь поляк Анджей Рогатинський, довідавшись напевно від своїх, що мають захопити всіх литовських сенаторів, викликавши їх на раду, попередив про це віленського воєводу Яна Гастовта й жмудського старосту Кейзгала, котрі, змовившись з іншими та нічого не кажучи своїм слугам, виїхали з табору й втекли до Берестя. Бажаючи пересвідчитись у правдивості повідомлення Рогатинського, вони залишили на місці в Парчеві табір і деяких слуг. А тим часом польські пани послали чимало [своїх] людей, які наскочили на табір литовських сенаторів, але в обозі нікого не застали, лише мало слуг і візників, яких залишили у спокої. Подумавши, що вони погано вчинили, вози зі слугами відпустили до Литви. І з того часу настала велика неприязнь між польськими та литовськими панами.

Литва відіслала полякам герби

Віленський воєвода Ян Гастовт і троцький воєвода Івашко Монивід герба Леліва, і жмудський староста Кейзгал, і земський маршалок Пйотрас Монгердович, і новогродський намісник, і Радзивілл відіслали назад полякам герби, які на знак дружби дістали від Ягайла, та почали користуватися [знову] своїми старими печатками, задумуючи багато злого проти поляків.

Однак король Казимир, старанно зайнявшись тим [питанням], привів до згоди поляків і литвинів, бо [хоча] Кромер пише, що король, розпустивши сейм, поїхав до Литви, але, правдоподібно, він скоріше поїхав для встановлення згоди між обома народами.

Розділ сьомий

Про захоплення Луцька литвою та про Свидригайлову смерть

У лютому року Божого 1452 виснажений важкою хворобою у Луцьку помер Ягайлів брат Болеслав-Свидригайло Ольґердович, а луцький замок наказав віддати литвинам, які негайно приїхали.

Литва взяла Луцьк після Свидригайла

Тоді ж у монастирі отруїли князя Михайла Сиґізмундовича, який утік до Москви, про що я вже двічі писав. Обидва трупи привезли до Вільна й поховали в костелі святого Станіслава на замку.

Свидригайло і Михайло Сиґізмундович поховані у Вільні

А литвини обсадили залогою Луцьк і захопили навколишні волості з фортецями, а замок Володимир і місто спалили. З цієї причини почалися великі міжусобиці. Поляки скреготали зубами на короля, бо казали, що то з його волі литвини забрали Луцьк. [Тоді] вирішили, щоб шляхта Малої Польщі відбудувала спалений литвинами володимирський замок і всіляким способом здобула від литвинів Луцьк. Але польські пани не здійснили свого рішення, [ухваленого] на раді, бо побоялися образити короля, проте наказали коронному підскарбію, наглядачеві солеварні, щоб він не допустив постачання будь-якої зброї до Луцька, хоча й наказував би сам король.

Поляки хотіли забрати Луцьк у Литви

Поляки заборонили Литві зміцнювати оборону. Казимир нарікає на свою раду

Коли про це довідався король, то дуже розсердився на кардинала Збіґнева, на краківського й сандомирського воєводу та послав на них скаргу на з'їзд великополяків, [у якій вказував], що вони наполегливо відстороняють його від королівства.

Потім на Зелені свята у Сандомирі король скликав сейм, щоб помститися за свою кривду, на якому доводив панам про свій сором. Але кардинал Збіґнев у великій промові дав йому відсіч, докоряючи за те, що він був більше прихильний до литвинів, ніж до поляків, з ними він безперервно бенкетував і Луцьк з Поділлям на їхню вимогу дозволив відірвати від Польщі.

Сейм у Сандомирі

Король Казимир більше любив Литву

Незабаром після цього татари вторглися на Поділля і, здобувши замок Рів (котрий пізніше королева Бона знову відбудувала й назвала Баром), з великою здобиччю повернулися назад.

Бар раніше називався Ровом

Розділ восьмий

Сейм з литвою в Серадзі

Кромер. Литовські посли зухвало і не без погроз повторили ту саму давню пісеньку. Таємна нарада щодо Литви. Кромер (с. 338) і Длуґош, Герберт ([с.] 189)

На Серадзькому сеймі литовські пани через своїх послів вимагали від поляків того самого, що й раніше, сердито й зухвало погрожуючи війною. Коронні сенатори лагідно й увічливо відповіли їм, а від короля наполегливо вимагали, щоб він присягнув і підтвердив коронні права й вольності. Притиснутий з усіх боків, він провів таємну раду з вісьмома знатними коронними сенаторами, на якій доводив, що у той час він не може повністю забезпечити вимог польських панів через небезпеку для свого життя та [можливість] відірвання Литви й випросив у них рік на роздуми, щоб за той час підкорити під свою владу Луцьк і найвизначніші литовські замки та всі скарби Великого князівства Литовського перенести до Польщі. І польські сенатори довели короля до того, що він був змушений підтвердити ту обіцянку грамотою з печаткою і власноручним підписом, що скріпили вони й своїми печатками та дали архієпископу на зберігання. На цьому сейм закінчив свою роботу.

Кромер. І щоб перевіз литовську скарбницю до Польщі

Татари чотири рази поверталися на Поділля

Тим часом татари знову вторглися на Поділля та зруйнували всі волості аж до Львова. А коли вже з ясиром збиралися повернутися до орди, ще чотири рази поверталися назад і забирали у страшну неволю людей, які виходили на жнива зі своїх схованок. Тому король послав руську шляхту [на чолі] з Яном Чижевським і краківським воєводою Тенчинським та з волохами, щоб вони дали відсіч татарській жорстокості, а сам поїхав до Литви на полювання, хоч у той час вона була виморена великою пошестю.

Морове повітря у Литві.

Поляки проґавили татар

Але поки наші приготувалися до походу проти татар, вони з великим ясиром уже повернулися до орди.

Радзивілл з подарунками — до татар

Перекопський хан розгромив заволзького. Радзивілл пограбова-

Однак наші запідозрювали литовських панів у тому, що тих татар привели вони, бо негайно Гастовт з Монивідом відправили маршалка Радзивілла з великими подарунками до заволзького хана Сахмата, дякуючи йому за службу. Але коли Радзивілл їхав до них, у Дикому Полі натрапив на військо перекопського хана Еці-Ґірея, котрий розгромив заволзького хана Сахмата й повертався зі здобиччю з Поділля. Там Радзивілла обдерли й голого відпустили на волю.

Заволзький хан Садахмат, утікаючи з дев'ятьма синами, з мурзами, з уланами та з найвизначнішими своїми вельможами, приїхав до Литви як до своїх друзів. Але надія його підвела, бо литовські пани схопили його за Києвом (що знімає з литвинів підозру про те, що саме вони привели його на руйнування Поділля) і у Ковні тримали його під сторожею аж до смерти, щоб тим вгодити його ворогові, перекопському ханові Еці-Ґірею.

ний. Кромер (с. 339 *другого видання*)

Садахмат утік до Литви і спійманий нею

У той час 29 травня 1453 року турецький султан Магомет, перемігши хороброго караманського князя, уклав договір про перемир'я у Константинополі, у столиці грецької імперії, у місті славному й великому, оточеному морем з трьох боків. А у цьому допоміг йому якийсь зрадник Гертука, грецький вельможа, який утік до турків і розповів їм, де є найлегші місця для здобуття міста. Потім султан Магомет, замість подарунка, наказав його четвертувати, бо гидкою була йому його зрада.

Константинополь узято

Зрадник Гертука (або Герлюка)

Київський митрополит Ісидор (або Сидор), котрий раніше на синоді у Флоренції папою Євгенієм був іменований кардиналом, зібравши чимало шляхти й руського лицарства, пробився через велике турецьке військо й прибув на допомогу імператору Палеологові до Константинополя, де хоробро боровся разом з русичами. Сам імператор Палеолог, коли під час штурму разом з іншими хотів утекти з міста, був задушений у воротах. Потім мертвому імператорові відтяли голову, яку один яничар підніс султанові Магомету як великий подарунок.

Ісидор, київський митрополит, до Константинополя. Про це також читай: *Курей в „Історії Сілезії" і „Діяннях Владислава"*

Тож славне місто й перше на світі після Риму, облите морями Гелеспонтом і Пропонтидом, велике, бо його оточує мур завдовжки у 6 миль або й більше, тримають поганці аж до сьогодні з великими втратами для усього християнства. Про його здобуття, положення й достоїнства я широко й докладно описав в іншому коментарі й видам його друком, якщо Бог продовжить мені життя, бо я сам 1574 року бував у тому місті й прожив у ньому 20 тижнів. У той час я також відвідав багато інших турецьких міст і країв. Тепер це пропускаю, щоб не займатися описами грецької й турецької історії, та повертаюся до розпочатих литовських справ.

У той же час князь Іван Острозький і Ян Лящ під Теребовлею на Великдень дощенту розгромили татар, згідно з Меховітою, так сильно, що жоден із поганців не залишився живим, про що свідчить Кромер (кн. 22) такими словами: „*Тож гадають, що не вислизнув жоден*", і відбили 9 тисяч в'язнів та багато здобичі.

Розділ дев'ятий

Про третій сейм поляків і литвинів у Парчеві та [про сейм] у Пйотркові

Литовські посли на сейм

У червні року Господнього 1453, коли помер віленський єпископ Матіас, король Казимир у Парчеві скликав сейм для поляків і литвинів, на який не приїхали литовські сенатори, побоюючись зрадливих засідок, подібних до тих, про які писали їхні літописці, а також Кромер (с. 340 *другого видання*): *„Посилаючись на бозна-які підступи"*. Однак своїми послами відправили тодішнього вітебського намісника Яна Ходкевича, Радзивілла, лідського старосту Миколая Паца, маршалків з трьох повітів, а також послів з воєводств.

Ті посли домагалися від панів поляків того ж, що й на перших попередніх сеймах, [тобто], щоб внести поправки до умов союзу і щоб було повернуто Поділля і Волинь Великому князівству Литовському як його власність.

Відповідь коронних панів литві

Польські пани у відповідь на це показали їм Ягайлові, Вітовтові та Свидригайлові привілеї (грамоти) та доказами заперечували право литвинів на ту власність, бо, як вони самі твердили, польський король Ягайло заставив Вітовтові Поділля і Волинь за 40 тисяч червоних злотих, що очевидно вказує на те, що ці землі були законно польські, а після Вітовтової смерти на основі закону спадковости разом із грішми перейшли в Ягайлові володіння.

Подання арбітрів для угоди з литвою

Поляки, як і раніше, [пропонували] їм обрати арбітра: або короля, або папу, або якого-небудь християнського володаря. А литвини хотіли татарського хана або християнського імператора. Ця справа видалася полякам непристойною. І з нічим відправили вони литовських послів. З деякими коронними сенаторами король шукав виходу в тій справі й хотів, щоб [вирішення] її було відкладено до наступного сейму, але на це не погодилися поляки.

Потім слухали послів — мазовецьких князів Владислава й Болеслава, які вспоминалися Тикоціна й Гоньондза, забраних Литвою. Не порадившись з коронними панами, король відповів їм з погрозою, що Литва справедливо вчинила.

Король за Литвою

Кардинал Збіґнев докоряв королю, що йому не годиться нікого ображати прикрими словами за його вчинки, навівши прислів'я, що *„і поміж бджолами король без жала"*, яким жалив би своїх, особливо мазовецьких князів, друзів і приятелів Корони, що походять з роду польських королів.

Бджолиний король, або матка не має жала

Негайно з Парчева король поїхав на другий сейм у Пйотркові, призначений на день [свята] Івана Хрестителя.Там гнєзненський архиєпископ вказав королю на обіцянки й грамоту, яку він склав на Серадзькому сеймі, якими був змушений визнати [право] на відібрання деяких замків від Литви і [передання] їх Польщі і на присягу, про яку я вже згадував у постанові Серадзького сейму. Згідно з Длуґошем і Кромером, коронні сенатори вимагали, щоб король нарешті здійснив дану ним обіцянку. Потім король, узявши день на роздуми, відповів сенаторам: „Мені не годиться складати суперечливу присягу попередній, яку я склав литвинам, бо вони мене обрали і посадили на престіл Великого князівства Литовського. Я можу скласти вам присягу таку, як король Польщі, а не як великий литовський князь".

Длуґош, Кромер (с. 34), Герберт ([с.] 291)

Король за Литвою

Польським сенаторам ця присяга видавалася несерйозною, підозрілою та з пасткою. Тому разом з матір'ю, королевою Софією, вони почали наполягати на тому, щоб король відмовився від своїх підступних задумів і, доручивши кому-небудь Литовське князівство, сам старанно керував Річчю Посполитою, аби усунув зі свого оточення і спілкування литвинів та ввів до своєї ради чотирьох визначних сенаторів, призначених коронним сенатом, і завжди повинувався їхньому рішенню і судженню і що було б вирішено або вчинено без їхньої згоди, вважалося б негідним і неважливим. Якщо король [не захоче] того вчинити (сказали), то вони [не захочуть] довше чекати й раніше іншим способом мали б забезпечити собі і Речі Посполитій, а тепер ті свої слова підтвердили вчинком і ділом, коли обопільно зобов'язалися один з одним довір'ям і шлюбом жодним чином не відступати від вітчизни. Потім Казимир, зворушений тими вимогами, а також погрозами, склав присягу, яку від нього вимагали. Дев'ять днів тривав той сейм, що вважалося незвичайним через те, що він відбувався так довго, як згадує Длуґош. Хто дивувався б цьому сьогодні, якби побачив наші сучасні сейми, які без жодного вирішення справ тягнуться кілька місяців.

Кромер. Насправді це оманлива присяга

Усунув литвинів від свого спілкування

Умови королю, подані поляками

Довгий сейм дев'ять днів

Потім з Пйотрковського сейму король Казимир поїхав до Кракова, звідкіля через кілька днів від'їхав до Литви.

Казимир — до Литви

Того ж року Освенцимське князівство перейшло під владу Польської Корони й уся шляхта цього краю присягла на вірність королю, а освенцимський князь Ян мусив зректися усієї влади, діставши певну суму.

Освенцимське князівство куплене

Розділ десятий

Про заворушення пруссів проти хрестоносців і про королівський шлюб та прийняття Пруссії у підданство

У той час 1454 року в Пруссії почалися великі заворушення шляхти й міщан проти хрестоносців, які дуже знущалися з них. Змовившись між собою, вони захопили під свою владу багато замків і міст, вигнавши з них хрестоносців.

Вони відправили до короля Казимира знатних послів, найстаршим серед котрих був Ян Бассенус, які віддавали під його владу всі замки з містами й всю Пруссію, тобто Поморський, Кульмінський і Михаловський краї.

У той же час, 9 лютого до Кракова приїхала перша жінка Казимира Єлизавета, донька римського імператора Альбрехта й сестра молодшого чеського та угорського короля Ладислава. А тому, що кардинал Збіґнев і архиєпископ посварилися між собою за те, хто з них достойніший давати шлюб [королеві]; потім віддали цю честь італійцю Янові Капістрану, вченому проповіднику й майже святому мужу ордену бернардинців, який приїхав з Австрії до Кракова на запрошення кардинала Збіґнева, але тому, що він не знав ні польської, ні німецької мов, кардинал Збіґнев відслужив відправу, а архиєпископ помазав і коронував нову королеву.

Сварка про давання шлюбу

Скарги на хрестоносців

Потім у сенаторському колі заслухали прусських послів, які у довгій промові скаржилися на хрестоносців, на їхнє жорстоке, майже тваринне знущання, на те, що вони забирали в них та нищили їхні добра й маєтності, безсоромно ганьбили їхніх жінок і дівчат, а також, перерахувавши їхні нестерпні утиски маґістрів, канторів, їхніх урядників і старост, просили короля і коронний сенат, щоб прийняли їх під свою оборону і владу. Отож король і коронні польські пани, спонукані їхніми просьбами, щоб не позбутися такої гарної і несподіваної нагоди, яку втратили їхні предки і якої надалі може не трапитися, прийняли пруссів під свою владу й оборону. Тоді король негайно послав до Пруссії

познанського єпископа Анджея та польського канцлера Яна Конецпольського, перед якими прусські, кульмінські і михаловські шляхтичі й міщани склали присягу на вірність, послух і підданство королю Казимирові та Польській Короні й передали замки тим, кому наказав король.

Потім король поїхав до Бреста-Литовського, де провів коротку нараду з литовськими радниками, на якій ласкаво просив їх, щоб заборонили перехід ліфляндським хрестоносцям через Жмудію на допомогу прусському маґістрові. Полагодивши це, король [негайно] поїхав на другий сейм до Ленчиці, скликаний у травні. Там мазовецькі князі домагалися від короля й литовських панів, щоб повернули їм Гоньондз і Тикоцін, а також Венгрув, обіцяючи королю відіслати всі свої війська на допомогу [в боротьбі] проти прусського маґістра. Але даремно вони домагалися цього, бо король залишив їх Литві, побоюючись розгнівати литвинів, щоб вони не порозумілися з прусськими й ліфляндськими хрестоносцями, бо ті міста віддавна служили Литві.

Сейм у Бресті-Литовському

Сейм у Ленчиці

Гоньондз, Тикоцін і Венгрув віддані Литві

Відразу з Ленчиці король поїхав до Пруссії з великим пишним почтом коронних панів. Там у Торуні, Ельбінгу і у Ґданську за святими обрядами сенатори, шляхта й міста відновили присягу на вірність королю Казимирові і його нащадкам. Також склали присягу три єпископи: кульмінський, помезанський і самбійський, а четвертий, вармінський єпископ був у хрестоносців у Марієнборзі, проте його капітул (або колегія) склав присягу.

Підданство пруссів успішне

Потім у Грудзьондзі король мав сейм з пруссами. Там ухвалили податок (або оброк) від поголів'я, щоб заплатити чеським воїнам, які з прусською шляхтою облягали замок Мальборг з хрестоносцями. А платили їм по 26 злотих від коня за три місяці. Їх розпустили або через те, що були дорогі, або через недовір'я. На їхнє місце король відправив під Мальборг своїх придворних.

Даремна облога Мальборга

Там же Прусський край уклав унію з Короною, створюючи єдину державу. Від шляхти та від міст також обрали 16 панів радних, які разом з королем вирішували б державні справи Прусського краю. Король також звільнив їх від усілякого мита на землі й на воді та від податків з ваги або фунта — на 2 гроші від кожної гривни. Цю данину по-німецьки звали фунтцоль (або фрінцзоль), а в народі вепром. А мешканців Ґданська, які з великими почестями та щедро приймали короля з усім двором, король звільнив від плати 700 гривен з міського прибутку, які вони щорічно платили хрестоносцям. Крім того, він подарував їм усі міські млини та Зулаву-Меншу, яку оточують Вісла, море й гори, лише залишив собі 13 сіл і 2 фільварки, а міський податок з того всього встановив у розмірі 2 тисяч злотих, з чого, як свідчать Ваповський і Кромер, надходило 60 тисяч злотих. Також встановлено, щоб міщани впродовж чотирьох днів своїм коштом приймали короля з усім двором, а, замість зруйнованого замку, аби у місті побудували дорогий палац, а також комори для зерна й стайні.

Надання вольностей пруссам і полегшення платежів

60 тисяч — данина хрестоносцям з Ґданська

Потім до короля приїхали посли від папи, від імператора, курфюрстів, від Філіппа Бургундського, Людовика Баварського та від усіх князів Німецької імперії, прохаючи його, щоб простив хрестоносцям, якщо вони в чомусь провинилися, та повернув їм усю Пруссію, а сам зі своїми військами приєднався до них для війни проти Туреччини, аби відібрати Константинополь.

А король Казимир, [щоб] відтягти здійснення задуму німецьких князів, які розпочали проти нього війну за хрестоносців, нічого іншого не відповів лише те, що в тій справі він думає відправити своїх послів на сейм у Франкфурт на річці Майн.

Франкфурт-на-Майні

Книга дев'ятнадцята

Розділ перший

Про нещасливу битву Казимира з прусським маґістром біля Хойниці Року Божого 1454

До вельможного пана Яна Волмінського, полоцького каштеляна, кревського старости.

Казимир, король, коли з пруссаками зладив,
Хрестоносців вгамувать гордих ціль поставив.
Штуму, Бродніцу, Мальборг скоро взяв в облогу
Й з польським військом Хойницю брати приготовивсь.
Штуму взяв він завдяки мужності воїнів,
І Литва полякам тут виявила вірність:
Вершників п'ять тисяч їм в поміч надіслала,
Під Судимунтовича владу віддавала.
Кучук і Кощерович з ним — Станко, Ян Іллініч,
Юрій Вол та ще Богдан Андрушкович — сміліі
Ротмістри їздців вели, тож король ласкаво
Їх прийняв, подякував, що явились справно.
Лукаш з Гурки, Остророг — владці у поляків,
А Шарлей з Ритвянським — цих королем в двір взято.
Бо ці четверо тоді гетьманами стали,
Що за безум війна й битва ще не знали.
Канцлер рвучкість короля мудро вмів притлумить,
Гетьмани ж бо молоді, доведуть до згуби.
На Чарнковського чекав — ще п'ять тисяч війська,
Щоб не трапилось біди, зусібіч стерігся.
А вельможні хвастали, що не встоять німці,
Од бичів погоничів зірвуться із місця.

Штуму взято

Олехно Судимунтович, гетьман над 5 тисячами литви і татар, підійшов до Хойниці

Кучук, Станко Кощерович, Ян Іллініч, Богдан Андрушкович і Юрій Вол, литовські ротмістри. Лукаш з Гурки-Познанської, Станіслав Остророг, каліський, Миколай Шарлей, іновлодславський воєводи, і Дерслав Ритвянський, роспергський каштелян, гетьмани Польщі

Канцлер Конецпольський

Сумнівний жереб Марса

Поривалися у бій, і король піддався,
Бачачи велику хіть з німцями спіткаться.

Тож вони нахвалялися, що навіть батоги їхніх візників змусили б ворога до втечі

Й німців ар'єргард набрів зопалу на наших,
І зчинивсь великий бій, заварилась каша,
Наші гору узяли в сутичці кривавій,
Та дізнавсь король, який в німців намір справжній.

Польська сторожа розгромила німецьку

Фобос коней стомлених повернув до моря,
Хмари йшли за Геспером, наче до обори,

Вечір битви

Й Людовик хрестоносців вів як маґістр відважний,
Балтазар, Рудольф із ним — два князі жеганські.
Бернард, Сумберг, чех, ведуть німців і саксонців,
Ще й моравців — усього вісім аж загонів.
Наших із литвинами сім полків ставало,
З двох боків до битви знак труби подавали.
Тільки ж в наших молодят битись хіть пропала,

Почали хвилюватися ті, які ніколи не бачили озброєних лав

Силу бачачи таку, духом підупали.
Окрім того, в болотах у тряских стояли.
Хай там що, з обох сторін сміливо рушали.
Гук проклять од тих і тих аж ліси ламає,
Наші верещать, аж їм горло роздирає.
Барабани б'ють, гудуть, труби квилять гучно,
Німці з списами ідуть пішим строєм бучно.
Коні ржуть, тріщить, гримить, схрещуючись, зброя,
Грім і дим з рушниць, свистять стріли, жалять вволю.

Шалена битва

Цілять наші списами, німці теж вдаряють
Гострим в тіло, нутрощі й з коней вивергають.
Прапорці та хоругви з двох боків ще мають,
Збитий впав, поранений кровію стікає.
В першій битві нашим Марс посприяв ласкавий,
Сміливо німецької розтрощив лави.
Балтазар Жеганський впав, Сумберга піймали,
Узяли живим його і тріумфували.
Але тут наскочили хрестоносці знову,

Знову шалена битва

З ґвалтом кинулись у бій і на смерть готові.
Пилюга порушена в небо піднялась,
В мужах закривавлених сміліість зайнялась.
Німці сильно вдарили й знітились наші
Там, де щойно ґвалт стояв у різні кривавій.

Про це також читай у Кромера

Наші гетьмани своїм поміч надсилали,
Німці тут, а наші там дужо напирали.
Там литва із луків б'є, фризів уражає,
А до німців ще загін свіжий прибуває.
Бачать ближчі, де стоїть наш король, та з ляку
Розбігаються чимдуж; жаль, буває всяке.
Утікали, а король все кричав, щоб стали.

Де там, ніг не чуючи, бігли якнайдалі.
Як побачили це ті, що оборонялись,
То й вони німецького крику ізлякались.
Кинулись в гущавини нарізно, шалено,
А король кричить: „Стоять! Стійте!“ Та даремно.
Поламали лави, стрій, де й поділась воля,
Мчать нестямно нивами хойницького поля.
Так і в пущі станеться з сарною чи ланню,
Як звук труб їх наляка і хортів гарчання.
Вловлюють загрозливі звуки їхні вуха,
Тож, задерши голови, поміж скель щодуху
Мчать. Так повіддя наші там коням попустили,
Вітер шати їхні рве, підніма, як крила.
Зупинитись король закликає хрипко,
Тільки б повернулися, і звитяжство близько.
В мішанині тій його ледве не схопили,
Але ті, що стерегли, все ж оборонили.
Рятуватись треба теж, німці ж коней бистрих
Направляли навздогін, щоб таки зловити.
Коло тих, що з королем бігли, розірвали,
Врізнобіч од короля вірних одпирали.
Тільки п'ять панів було з королем литовських,
І нападників громить кожний приготовивсь,
Щоб король від'їхати зміг. То — Судимунтович,
Кучук, Іллініч, Станко, Богдан Андрушкович.
З німцями зіткнувшися, мужньо починали,
Час якийсь там ворога в сутичці тримали.
З луків били, тільки ж гне меншу більша сила,
Взято їх, одначе знак доблесті явили.
Золоту Титан сховав голову у море,
Ніч з печер повірницю вивела Харона,
Але місяць засіяв, тож і гонять німці
Полохливих по полях у яснім промінні.
З трійцею долав король небезпечний шлях той,
Підоспів іще один — Вол, литовський шляхтич.
Якось сталось, за малим німці не догнали,
Ледве всіх із королем разом не піймали.
На болото утекли, Вол з коня тут скочив,
З сайдака почав стрілять, влучив ув охочих
Доганять, вдалось кількох німців зразу ж ранить,
Малувато їх було, й з остраху відстали,
Повернули до своїх, і король з болота
Вибрів пішки, у полон тож кому охота
Втрапить, перестрашений знов відчув свободу.

Переляк наших

Подоби втікачів

Кромер. Якщо б силою не був відтягнутий, то потрапив би живим під владу ворогів

Литовські ротмістри зосталися при королю

У цьому одностайні всі літописці

Німці переслідували наших при місяці

Літописці вважають, що постріляв чехів, і це, ймовірно, тих, котрі служили хрестоносцям, бо наші підкупили і воїнів Мальборга, і чеських, і хрестоносців

Король Казимир ледве врятувався

У цьому всі руські й литовські літописці також одностайні

Відповідь Ритвянському

Вдячність Казимира за врятування від хрестоносців

Бо, як свідчать усі літописці, руський шляхтич Вол оборонив його, стріляючи в хрестоносців з лука, після чого королю прибула підмога

Вол валáха* дав свого королю потому,
Бо спрацьований під ним жеребець підбився,
Й далі мерин, ліпший кінь, дуже прислужився.
Вол німецької уник з королем погоні,
Смерть, полон і твань боліт — вирвались достойні.
Прибули до Нессова змучені, як ланці,
Тут Ритвянський короля, ідучи із лазні,
Кинувся вітати та дякувати Богу,
Що вберіг, бо ж багатьох не вернуть додому.
А король: ти в лазні мивсь, а там поля милі
Кров'ю наші лицарі при мені обмили.
Боже,— плачучи сказав,— Ти нам оборона,
Сам я при здоров'ї і при мені корона,
Що її з рук ворога сам я щойно вирвав
І людей моїх з лабет врятував кривдних.
За гріхи покара нам. Відайте, панове,
Врятував мене слуга, учинив достойно.
Сміліість вірного слуги, вірного перш Богу,
Бо лиш з волі Вишнього на таке спромога,
Доблесть вберегла мене, бо стояв він твердо,
Вол — мій рятівник, його стріли дужчі смерті.
Бачу знак, що омине гнів мене Господній
Разом з панством із моїм, бо Господь всеможний
Охоронця в згубну мить дать такого зволив,
Що не Вол, а ангел він у людській подобі.

Так розповідають про ті нещасні події битви прусських хрестоносців давні хроніки, деякі руські й литовські літописці та Длуґош і Кромер (кн. 23, с. 347 *другого видання*), Меховіта (кн. 4, розд. 50, с. 316), Ваповський (с. 278), Герберт (кн. 6, с. 295) і т. д.

А Кромер, Меховіта й Длуґош уважають ту поразку не так шкідливою, як соромною, бо в бою загинуло лише 60 шляхтичів, серед яких найзнатнішими були підканцлер Пйотр Щекоцінський, Миколай Морський, сандомирський хорунжий, син Чорного, коленський староста Ян Завіша й Ян Різінський. А 330 захоплено в полон, серед яких найзнатнішими були граф з Ґурки Лукаш, іновлодславський воєвода Миколай Шарлевський, Ян і Щенсний Тарновські, Ян і Миколай Ритвянські (а третій, як засвідчують руські літописці, Дерслав Ритвянський, вийшовши з лазні, на стежці вітав короля), Ідзі Суходольський, Ян Мельштинський, Сендивой Лезенський, Пйотр Стриковський і Бартоломей Огродзенський. Їх усіх тримали в ув'язненні в Мальборзі.

* Валах — вихолощений кінь.

[Хрестоносці], пов'язавши за ноги трупи наших [воїнів], волокли їх кіньми та кидали в річку проти будь-якого права людяности, що велить похованням вшанувати й ворогів. Німці захопили також великий обоз, де взяли 4 тисячі возів зі скарбами.

А руський літописець без доказів уважає, що та програна битва відбулася з чеським королем Іржиком під Вроцлавом, а втечу короля відносить до Хойниці, у чому він дуже помиляється, що я переконливо доведу.

Розділ другий

Помилки литовських літописців у часі, місці і неприятелі про ту Казимирову поразку

По-перше, Іржик Подебрандський у той час, коли відбулася та битва і поразка, ще не був чеським королем, бо тоді молодий син померлого імператора Альбрехта, Ладислав (на місце якого був запрошений на Угорське королівство Ладислав Ягайлович), був королем у Чехії та Угорщині, рідну сестру якого, доньку імператора, Єлизавету, престолонаслідницю названих королівств, узяв собі за жінку польський король Казимир незадовго перед своєю поразкою.

По-друге, та поразка відбулася, згідно з твердженнями усіх хронікарів, під Хойницею, куди не міг втекти Казимир, бо хрестоносці тоді ще тримали Хойницю.

По-третє, що *велика прірва*, отже, далеко втікати з Вратслава до Хойниці, чого, звичайно, не було *у природі.*

По-четверте, літописці, розповідаючи про битву під Хойницею, самі собі суперечать, коли твердять: „І вирушив король Казимир з усім польським і литовським військом до Хойниці і під Хойницею його вишикував і т. д.“, а далі пишуть: „Так у порядку вирушив до Вроцлава“

По-п'яте, замість того, щоб написати *про відступництво*, що пруська шляхта й міста перейшли від хрестоносців і піддалися під владу й оборону Казимирові, через що й була та перша битва, вони пишуть: „Вроцлав'яни та сілезці відправили своїх послів до Кракова, прохаючи короля Казимира, щоб був їхнім володарем і обороняв їх від чеського короля, на що Казимир погодився та наказав готуватися своєму війську“

Але це переконливо заперечує Меховіта (кн. 4 розд. 60, с. 317), який пише: *„А року Господнього 1459, коли король Казимир перебував у Ленчиці, і т. ін.*“, тобто: „Року Господнього 1459, коли король жив у Ленчиці (а не в Кракові, як свідчить літопис), у п'ятницю, у день святого Варфоломея приїхали до нього рада й старійшини міста Вратслава, які

від свого імени та від імени намиславських громадян просили, щоб король був ласкавий прийняти їх під свою владу й оборону, бо тоді, коли помер угорський і чеський король Ладислав, у Чехії почав королювати Іржик (або Георгій) з Подебранда, заражений [ідеями] секти Гуса. Їм відповіли, що король дуже зайнятий Прусською війною, що жодним чином не може прийняти їх під свою оборону". Так пише Меховіта.

А Длуґош і Кромер (кн. 24) так широко це описують: *„Наприкінці серпня прийшло до короля у Ленчицю посольство від вроцлавців і намиславців, пропонуючи йому в підданство свої міста і т. ін.",* тобто: „Наприкінці серпня 1459 року прийшло до короля, який тоді перебував у Ленчиці, посольство від вратславських і намиславських міщан, пропонуючи йому підданство своїх міст, оскільки вони з усією Сілезією не хотіли бути під владою чеського короля єретика Єжика. Оцінили їхню побожність і благочестивість, але відповіли їм, щоб вони деінде шукали собі допомоги та опіки, тому що король Казимир не може їх обороняти, бо заплутаний він Прусською війною, однак, коли встановить мир з хрестоносцями, то тоді зможе прийняти їх".

Вроцлавці і намиславці піддаються

Ваповський також твердить, а за ним і Бельський (с. 278 *другого і третього видань*), що король відмовив їм через прусську справу. Отже, литовські літописці, [заперечуючи] очевидну правду поважних хроністів, збилися з дороги. Нарешті доведу, що Іржик (або Іржі Подебрандський), чеський король, ніколи не вів відкритої війни, ані сутичок з Казимиром, але завжди поступався йому та запобігав його ласки через те, що боявся угорського короля Матяша.

Спершу Кромер (кн. 24), Меховіта (с. 360) і Длуґош пишуть: „1458 року приїхали до Казимира посли від нового чеського короля Іржі, прохаючи миру й великої допомоги в боротьбі проти прусських хрестоносців, обіцяючи, що після його [Іржі] смерти Чеське королівство перейде у спадок польському королю і його нащадкам. Їм відповіли, що король завжди зберігав дружбу з чехами, за що вимагає взаємности з їхнього боку і т. д."

Казимирова приязнь з Чехією

Потім 1460 року, не воюючи між собою, через послів вони здружилися і повинні були зустрітися у Глогові, щоб обговорити придане королеви Єлизавети, жінки Казимира, котра була *законною дитиною королів Богемії й Угорщини.*

Опісля 1462 року вони зустрілися у Глогові, де уклали угоду про союз проти Туреччини. Про це пишуть Длуґош і Кромер (кн. 24), Ваповський і Меховіта (кн. 4, [с.] 319).

Потім 1466 року король Іржик послав своє військо проти вратслав'ян, які не хотіли його слухати, але його гетьман, моравець Сцібор Товачовський від Вратслава вторгся до Польщі та пограбував містечко й монастир Ченстохову і спалив навколишні волості, [що зробив] або свавільно, або з наказу свого короля Іржі, який також побоювався успі-

Ченстоховський монастир пограбований

хів Казимира над прусськими хрестоносцями. А коли король Казимир через послів вимагав справедливости від короля Іржика, то він твердив, що нічого не знав про це, але, бажаючи повернути Казимирові всі шкоди, скликав у Битомі сейм на день святого Андрія (Кромер, с. 387 *другого видання*). Той же чеський король Іржик завжди брав Казимира арбітром, про що також пише *Кромер (с. 392 другого видання)*.

Потім 1468 року за його [Іржика] згоди на Чеське королівство був призначений старший Казимировий син, Ладислав, проти [волі] угорського короля Матяша (про що пишуть Длуґош і Меховіта, а також Кромер) за умови, що одружиться з Іржиковою донькою Людомилою.

Опісля 1471 року від опуху ніг помер Іржик, будучи гуситським єретиком, і казав узяти на Чеське королівство рідного старшого Казимирового сина Ладислава, про що свідчать Меховіта (с. 320), Кромер (кн. 27), Длуґош, Ваповський, Бонфін, Бельський та інші й особливо чеська хроніка, всупереч [твердженням] літописів, що від початку свого королювання аж до самої смерти чеський король Іржі з Подебранда не провів жодної битви з польським королем Казимиром. Для того, щоб довести правду Хойницької битви і щоб литвини на основі [джерел] іноземної історії правдивіше дізналися про події, час і місце [їх проходження] та про їх учасників, я з великими труднощами, наче в густій пущі, шукав у різних істориків.

Хрестоносці по всіх німецьких землях поширили славу (більшу, ніж вона [насправді] була) про ту Хойницьку битву. Але король негайно постарався, щоб їхня радість не тривала довго. Він за гроші зібрав найнятих воїнів у Чехії, Сілезії та Моравії, які вирушили у польські повіти, і обсадив [залогою] усі замки в Пруссії, здобув деякі міста із замками, які піддалися переможцям-хрестоносцям. Потім у січні [король] розпустив усю шляхту, втомлену зимою, встановивши податок по 12 грошів від влуки (30 десятин) на утримання найманого війська. Сам король від'їхав до Польщі, залишивши старостами Прусського краю Анджея Тенчинського (кульмінського), Петра Шамотульського (поморського) й чеха Яна Кольду з найманим військом для оборони від хрестоносців.

Податок по 12 грошів

Розділ третій

Про міжусобиці в Литві через Гастовта та про смерть київського князя Олелька Володимировича, предка князів Слуцьких

1455 року віленський воєвода Ян Гастовт підбурював інших маґнатів і литовську шляхту до того, щоб вони силоміць забрали від поляків Поділля і деякі волинські замки, оскільки поляки на кількох сеймах не захотіли добровільно повернути їх. А тієї відваги додавала литвинам участь [Польщі] у Прусській війні. Почувши про це, король Казимир негайно поїхав до Литви та своєю ласкавістю й обіцянками присмирив той розбрат. Крім того, він намовляв литовських магнатів, щоб вони об'єднали свої сили з поляками [для боротьби] проти хрестоносців, від чого вони спершу відмовлялися, але потім, як свідчить литовський літописець, з вітебським намісником Яном Ходкевичем подали полякам велику допомогу, а саме прислали 8 тисяч литовських і татарських вершників і з литовської скарбниці позичили 80 тисяч червоних злотих на службові витрати, про що буде сказано далі, хоч польські хронікарі не згадують про це.

Кромер (с. 349) не згадує, що то були за литовські міжусобиці, лише пише: *„Гастовт підняв якісь нові заворушення"*

Литовська допомога полякам

У той час цілу весну король жив у Вільні, де вислухав багатьох послів іноземних князів, головним чином, від перекопського хана Еціґірея, солодкого приятеля, котрий обіцяв йому подати допомогу в боротьбі проти хрестоносців, нагадуючи, щоб він за його життя забезпечив замками Волинь і Поділля проти неспокійности його синів-ханів та свавілля татарського народу, бо сам він, мовляв, старіє, а вони не терплять миру й неробства.

Того ж 1455 року від народження Христа, а за руським літочисленням 6964 року, віддав Богові душу київський і копильський князь Олександр (або Олелько) Володимирович, внук великого литовського, руського і жмудського князя Ольґерда, [муж] мудрий, хоробрий і в усіх справах досвідчений, залишивши після себе двох синів — князів Михайла й Семена. Але коли вони захотіли після [смерти] батька поділити між собою Київське князівство і місто Київ, Казимир, який розгля-

Князь Олелько Слуцький помер

дав у Вільні цю справу про поділ, не дозволив їм робити цього, але від свого імені дав Київ Семенові (якого пізніше литовські маґнати хотіли взяти на престіл Великого князівства Литовського, про що буде сказано далі), а князь Михайло дістав в уділ Копил і його фортеці. А від того Олександра (або Олелька) Володимировича Ольґердовича, київського князя, слуцькі князі називаються Олельковичами, бо вони є нащадками великого литовського князя Ольґерда Ґедиміновича.

Звідки слуцькі князі називаються Олельковичами

У той же час, коли король жив у Литві, 1 квітня у Сандомирі у віці 66 років помер кардинал і краківський єпископ Збіґнев (або Збишек), пробувши єпископом 32 роки, великий литовський неприятель, бо не допустив, щоб Вітовт дістав корону на Литовське королівство. Також тоді помер побожний мазовецький князь Болеслав, залишивши чотирьох синів — Конрада, Казимира, Болеслава й Януша й дві доньки — Анну й Софію.

Помер кардинал Збіґнев

У Пруссії також Кеніґсберг (або Крулевець) перейшов до хрестоносців і Книпів мусив піддатися. Також мазур Славецький віддав хрестоносцям замок і місто Дзялдув, котрі король йому доручив, від'їжджаючи до Литви. Але незабаром чех Кольда, що був на боці короля, здобув його і, повбивавши багато німців, спалив, коли був впущений у замок, переодягнувшись в одяг хрестоносця, як ельбінський кантор.

Кромер (с. 349 другого видання)

Підступ

Також прусський маґістр уночі мало не здобув Торунь, раніше домовившись з міщанами, з парафіяльним священиком і з монахами [монастиря] домініканців. Але коли зраду викрили, покарали зрадників, а маґістр, нічого не домігшись, спустошив навколишні волості.

Священик і ченці — зрадники

Потім король, полагодивши литовські справи, у травні приїхав з Вільна на сейм до Пйотркова, на якому радився з панами сенаторами, як дістати гроші для [оплати] воїнів на Прусську війну, яких не вистачало з інших податків. І вирішили, щоб король разом із духовним та лицарським станом, незважаючи на почесті й достоїнства, вніс [у державну скарбницю] половину своїх річних прибутків. А міщани, згідно з оцінкою рухомого майна, щоб давали по 2 гроші від гривні, селяни — по одному грошу з голови — як з чоловіка, так і з жінки, а шляхтичі, що не мають жодних підданих, ані доходів,— по 24 гроші. Для цього були обрані збирачі податків, які розпоряджалися тими грішми згідно з потребами держави.

Великий податок на Прусську війну

Крім того, король наполегливо домагався золота й срібла від костелу краківського замку, але єпископ Томаш Стжемпінський відмовляв йому у цьому й заборонив [це робити]. Потім король випросив 5 тисяч злотих, які єпископ і капітул на свою відповідальність узяли в купців за тієї умови, що король потім поверне їх.

Потім наші воїни, яких найнято за гроші, часто проводили битви з німцями і завжди перемагали їх, як пишуть Длуґош і Кромер, а також здобули в них кілька замків. Чех Скубелля під Фрідляндом розгромив 500 рейтарів і 100 живих узяв у полон.

Розділ четвертий

Про зміцнення залоги подільських замків проти литвинів і про їх суворе посольство та про те, як вони хотіли, замість короля Казимира, обрати [на престіл] Великого князівства Литовського київського князя Семена Олельковича, предка князів Слуцьких

Вельможному панові віленському підкоморію, писарю Великого князівства Литовського Миколаєві Ясенському.

Коронні сенатори, довідавшись, що Литва задумала відібрати загарбані у Великого князівства замки, із сейму в Пйотркові відправили послів на Поділля, котрі повинні були зміцнити всі замки для оборони проти Литви воїнами, гарматами, рушницями й іншою зброєю та прийняти присягу від старост від імени короля й Корони.

Литовські маґнати відправили своїх послів до короля, домагаючись повернення Поділля, нагадуючи йому, щоб він виконав присягу, яку він склав, коли мав їхати на Польське королівство з Великого князівства Литовського. Якщо він не зробить цього, то литовські пани, як заявили посли, більше не можуть терпіти цього. А цієї сміливости, як пише Кромер, додавали їм хрестоносці, з якими вони уклали договір про союз.

А потім того ж року більша частина литовських князів, магнатів і шляхтичів, обурена відсутністю короля Казимира та запалена бажанням забрати Поділля у Польщі, коли не змогла того отримати на кількох сеймах, вирішила обрати князем Великого князівства Литовського, Жмудського й Руського київського князя Семена Олельковича, замість польського короля Казимира. А спонукали їх до цього віленський воєвода Ян Гастовт, свекор князя Семена, та князь Юрій з Острога й Олександр (або Олелько) Судимунтович, котрого, простого шляхтича,

Сторона київського князя Семена Олельковича

король Казимир призначив полоцьким намісником і земським підчашим Великого князівства за ту заслугу під час Хойницької битви, коли дав захопити себе в полон із п'ятьма литовськими панами, щоб король утік з Волом, що я описав віршем. Це замовчує Кромер, але на тому місці пише: *„Якийсь Олександр, походження — з низів, але піднесений на верхи надзвичайною королівською милістю"*. Тоді ці литовські пани наполягали на призначенні князя Семена Олельковича, але троцький воєвода Монивід зі своїми родичами й іншими панами та шляхтичами боронив сторону короля Казимира.

Монивід за Казимиром

Почувши про литовські непорозуміння, король Казимир готувався [їхати] до Литви, коли закінчив сейм у Пйотркові, хоча в той час, 1 березня народився у нього син Владислав, як свідчать Меховіта, Юст Децій (с. 42) і Кромер. Коронні пани затримували його, наполегливо просили, щоб він не їхав до Литви, а щоб залишився і спершу припинив важкі прусські заворушення і розпочаті справи, але король їх не послухав і поїхав до Литви. Там примирив литовських панів: одних обіцянками повернути Поділля й інші замки, іншим виділив маєтки й щедро обдарував, а міжусобиці щодо призначення на Велике князівство князя Семена Олельковича він радше затримав до певного часу, а не присмирив, бо після того князя [знову] хотіли призначити [на престіл] Великого князівства, про що буде сказано далі і про що свідчать Длуґош і Кромер (кн. 24).

У Казимира народився [син] Владислав

А винуватцем усіх тих розбратів у той час був Гастовт, але його не покарано, щоб не виникло більших заворушень, бо він мав велику славу й силу.

Тоді, коли король був у Литві, в Ґданську почалися шкідливі заворушення серед простого народу за намови незнатного, але хитрого німця Мартіна Коґа, який сприяв хрестоносцям, але за той учинок потім його стратили й заворушення припинилися.

Ґданські міжусобиці

У той час Ян Гуніяд з монахом Капістраном, з яким було 600 поляків, що добре прославилися, під сербським Белградом розгромили турецького султана Магомета II, тож він, поранений, ледве втік із соромом. Незабаром після цієї перемоги ці два славні християнські вожді поміняли життя за смерть.

Магомет зазнав поразки під сербським Белградом

Теж у той же час помер від отруєння молодий угорський і чеський король Ладислав, сестра якого Єлизавета була замужем за Казимиром. На його місце чеським королем став гуситський еретик Іржик Подебрандський.

А угорці в той час узяли на Угорське королівство сина Гуніяда, Матяша, який раніше був у в'язниці в Юрія Подебрандського.

Їв ріпу на ніч, а потім, напиваючись, занеміг. Про це читай у Курея. Матяш — на Угорське королівство

Навесні 1457 року приїхали до Казимира, який у той час займався литовськими справами у Вільні, прусські й польські посли.

На їхню просьбу король виїхав з Литви до Польщі на Пйотрковський сейм, а з Пйотркова — на з'їзд великополяків до Кола. Тому, що не вистачало грошей на наймане військо, він умовив великопольську

шляхту, щоб вона сама зобов'язалася обороняти поморські замки Слохув, Свеце та Тухолю.

Потім король вирушив до Пруссії, прямо до Ґданська, де вітав його данський король Карло, якого вигнали з королівства, вийшовши назустріч пішки. Мешканці Ґданська теж радо й щедро прийняли його [короля].

Король — до Ґданська

А прусський маґістр, не маючи чим заплатити найманому війську, яким командував прихильний до поляків чех Удальрик Червонка, тримав їх на слові та віддав під їхню владу замок Мальборг до того часу, доки їм не заплатить. Наймане військо в Мальборзі, побоюючись облоги поляків, яких було 6 тисяч, відправило до короля послів, щоб він заплатив їм заслужені гроші, обіцяючи здати замок Мальборг. Король Казимир не мав так багато грошей, тому встановив данину від духовних і світських, крім того, забрав срібло з костелів Великої Польщі, крім Кракова, бо краківський єпископ Томаш Стжемпчинський не хотів погодитися на той податок. Потім зібрали певну суму. Спершу самі мешканці Ґданська дали Ульрикові Червонці 40 тисяч червоних злотих, потім поляки — 25 тисяч, а решту грошей і визволення замку та невільників відклали до Великодня. А після Великодня Червонка, діставши решту від польського короля і відпровадивши прусського маґістра до Тчева, впустив на замок Мальборг короля Казимира з польськими панами через браму від річки Ногат, куди король в'їхав з миром прямо з Ґданська у святкову середу 1457 року. Отже, тому найманому війську за Мальборг дали гроші в загальній сумі 476 тисяч злотих, але місто ще не скоро піддалося, аж доки не обстріляли його із замку. Це наймане військо також одразу віддало королю з Мальборгом і замки Гілаву та Дершаву (або Тчев).

Гроші на Мальборг зібрані

Мальборг куплений

Розділ п'ятий

Про розгром татарами русичів і поляків на Поділлі

Бартоломей Бучацький, подільський староста, і Ян Лящ, підкоморій герба Пом'яни

Чуючи, що король в Пруссії, хан татарський
Нагло на Поділля військо своє направив.
Та Бартоломей Бучацький з Лящем, злучивши
Двори свої, замислили одбить той напад.
Татарське військо поділилося надвоє,
В більшому полку мало було бійців добрих,
А в меншому добірні лицарі ховались,
Переодягнуті,— отак наших ошукали.
Бо гадали, що в більшому війську міць їхня,
Здавалось доцільним на тих вдарити спершу,
Тож опівночі, як перший сон налягає,
На безпечне поганство ударили наші.

Битва наших з татарами

З криком, гуком великим, що аж небо гриміло,
Й той грім подвоювали в лісах нічні тіні,
Били, сікли татар або ж в'язали сонних,
Що не боронились, а тремтіли од страху.
Так наші більше військо ущент розгромили,
Втікачів, б'ючи, січучи, в темряві гнали,
А менше військо, як зачуло шум тривоги,
В іншому місці з коша кинулось тікати,
А наші йшли за ними, жадібні звитяги,
Жадаючи їх бить, як слабших, ніж перші.
І збили б їх, якби ударили зненацька,
Зразу ж після того, як вночі перших збили.
Так і Лящ радив, але наші забарились,
І саме це додало смілості татарам.
Бачать, що наших мало, й прискочили сміло,
Колом, як вінцем, з усіх боків оточили.
Хоч мужньо боронились, та були розбиті,

Великою силою знищені дощенту;
Зрадило щастя після першої удачі.
Як мовиться, мудрий поляк після пригоди.
Бо коли б не дали розглянутись татарам,
Так само легко розбили б цих, як і перших.
Повільність війську шкодить, подолані часом
Тих, хто їх перемагав, били, підкріпившись.
І Ганнібал під Каннами розгромив римлян,
Легко всю римську міць одним ударом знищив,
Бо умів перемагати. Так само й наші
Звитяжці від побитих зазнали поразки.

Длугош і Кромер (с. 343), Герберт ([с.]299)

Розділ шостий

Про безуспішний польський похід до Пруссії

1458 року на Пйотрковському сеймі король постановив [організувати] народне ополчення шляхти й міст усієї Польщі проти Пруссії. Отож, коли всі війська зібралися до Гнєвкова, звідтіля, спорудивши міст на човнах, переправилися через Віслу, обложили й сильним штурмом здобули замок Паповію, який недавно взяли хрестоносці.

Поляки взяли Паповію

Опісля наші вирушили під Мальборг, бо через зраду хрестоносці захопили та обсадили місто, під яким наші стояли два місяці, де зазнали великих втрат і пригноблення, де від смороду, голоду й інших злиднів померло 8 тисяч людей і загинуло 7 тисяч коней. Тому виникло велике наріканя шляхти на короля, тож він мусив дати хрестоносцям перемир'я на 12 місяців. Шляхта, вимучена довгим постоєм у полі, роз'їхалася без дозволу короля додому. Потім і сам король поїхав до Польщі вслід за військом, що розбіглося, хоча мешканці Ґданська даремно його затримували, щоб залишився під Мальборгом, обіцяючи йому гроші на 4 тисячі найманих воїнів, але він поспішав до жінки, якої давно не бачив, як пише Длуґош, котра 3 жовтня 1458 року в Кракові народила другого сина Казимира, згідно з Юстом Децієм (с. 42). Там король вислухав послів нового чеського короля Іржі Подебрандського, про що я писав раніше.

Шляхта розбіглася з війська

Король відступив від Мальборга

А на початку 1459 року, в середині січня, король скликав сейм у Пйотркові, на якому радилися про мир і війну з хрестоносцями, бо була чутка, що хрестоносці хотіли укласти угоду про мир за тієї умови, що вони дадуть королю 100 тисяч злотих на воєнні витрати і за законом васалів щороку будуть платити 20 тисяч злотих і постачати королю два загони воїнів на кожну війну й усі маґістри, щоб надалі заприсягалися на вірність польським королям, а кордони з Прусським краєм мають залишатися такими, як були перед цією війною.

Умови, подані хрестоносцями

Велика частина сенаторів схвалила ці умови, але посли прусської шляхти й міст, які прибули в той час, просили короля і сенат, щоб їх, яких прийняли під свою оборону й опіку, не віддавали хрестоносцям на муки і у жорстоку неволю.

Після довгих переговорів спинилися на тому, щоб не покидати й не віддавати Пруссію, а обговорення способу закінчення війни з хрестоносцями відкласти на повітові сеймики, бо польська шляхта була незадоволена попереднім прусським походом і не погодилася подавати грошову допомогу на майбутні військові походи, які й сам король не схвалював через надмірне та шкідливе свавілля лицарства.

Шляхта противиться збиранню данини на війну

Про від'їзд короля до Литви та про похід до Пруссії

Король Казимир, вирішивши в Пйотркові закінчити війну проти хрестоносців, з королевою поїхав до Литви, де своєю спритністю зупинив задум литовських панів силою забрати Поділля у Польщі.

Литва хотіла силою домагатися Поділля

У той час дуже зубожіла скарбниця Корони, а також і польські пани через часті витрати на Прусську війну. [Король] випросив у литовських панів допомогу людьми й грішми, яку вони пообіцяли йому, хоча Кромер не пише, що король робив у Литві, кажучи, що він зовсім необізнаний з зовнішніми справами. Але це само собою зрозуміло, що вимагали цього витрати на Прусську війну. Також руські й литовські літописи вказують, що [король] їздив до Литви по допомогу, бо тоді не тільки з підданих міщан, селян, шляхти, костелів і зі всіх духовних і світських прибутків брали податки, оброки, обраховуючи й оцінюючи рухоме та нерухоме майно кожного стану, але якщо можна було б, то король кував би гроші і з каменя на оплату воїнів для боротьби проти Пруссії, бо шляхта вже відмовилася від податків та народного ополчення, дуже нарікаючи та бунтуючись, як про це свідчить Кромер. А литвини пообіцяли позичити королю 80 тисяч червоних злотих і дати допомогу лицарством.

Утиски в Польщі для війни з хрестоносцями

Литва обіцяла 80 тисяч червоних злотих

Потім з Литви король від'їхав до Кола на з'їзд великополяків, у котрих також випросив данину на похід проти Пруссії залежно від майна та річного прибутку. Кожен шляхтич від кожної сотні річного прибутку повинен відправити одного вершника зі списом. А під назвою й особою „одного вершника зі списом" розуміли в той час у Польщі трьох вершників, бо один вершник, озброєний списом, мусив мати при собі двох інших вершників-стрільців зі самострілами, як пише Длуґош. Отож від кожної сотні гривен кожен шляхтич мусив відправити на війну трьох вершників.

Від 100 гривень — три на війну: один [вершник] з ратищем, два — з луками

А королівські містечка і міста мусили відправляти піхотинців на ту війну. Тоді великополяки виконали королівську волю і відправили військо до Пруссії, але мало принесли корнсти, хіба те, що оборонили пруссів під час жнив від нападів хрестоносців, а восени, не чекаючи розпуску, роз'їхалися додому.

Тоді наймані воїни чи лицарство здобули визначну й славну перемогу над хрестоносцями у нижній частині Прусського краю біля Крулевця. У тій битві мало живим не потрапив у полон прусський маґістр Людовик. Там наші взяли велику здобич з німецького обозу та

Маґістр Людовик зазнав поразки

з побитих, тож коли почали ділитися, то кожному найманому [воїнові] припало по 20 червоних злотих.

По 20 червоних злотих на кожного

Цю перемогу отримали польські воїни з допомогою литвинів, як свідчать літописи, хоча насправді кожен із тих, хто описував литовську історію того часу, помилявся у часі й у викладі поточних подій, приписуючи поразку Казимира під Хойницею чеському королю Іржикові, правдивість чого я довів переконливими доказами. Так і тут помиляється дяк у викладі правди, коли пише, що та допомога литовських панів була дана проти того ж чеського короля Іржика, тому що в той час литовськими й руськими писарями були прості люди, а найчастіше писарями були в них москвини. Очевидною є правда про те, що литвини допомагали королю Казимирові в боротьбі проти прусського маґістра, а він, небога, пише, що проти чеського короля Іржика, який ніколи не воював з Казимиром.

Перед тим у Литві писарями були москвини

Власні слова руських літописців з моєю поправкою

Після тієї, тобто Хойницької битви, король Казимир, опечалений поразкою, задумав віддячити ворогові й відправив послів до литовських панів, щоб вони позичили йому грошей для цієї потреби. Одночасно коронні пани просили, щоб вони допомогли їм людьми, зваживши на їхній занепад.

Длуґош і Кромер (кн. 26, с. 385 першого видання) так про це пишуть: *„І вони завдавали нашим — себто хрестоносці полякам — чималих збитків, аж доки король, приборкавши їх з допомогою литовських і татарських вершників, не поклав край їхнім зухвалим вилазкам“*, тож у багатьох місцях згадує про литовську допомогу

А в той час нікого з панів не було поблизу Вільна, лише віленський воєвода Ян Гастовт і у Троках троцький воєвода Монивід. Зустрівшись, ці два пани, зважаючи на конечність потреб короля й коронних панів і не скликаючи інших панів сенаторів, відправили до короля литовського підскарбія пана Олександра Юрійовича, якого Кромер називає *якийсь Олександр, походження — з низів*. Ним послали в позичку королю 800 тисяч червоних злотих, які взяли в земській литовській скарбниці, а на просьбу литовських панів послали їм 8 тисяч вершників, тобто 5 тисяч литовських князів, панів і дворян і 3 тисячі татар під командуванням старшого командира, вітебського намісника пана Івана Ходкевича. Як тільки король зібрав коронне військо, з литвинами послав його проти чеського короля Іржика (але повинно бути проти прусського маґістра Людовика), котрі з допомогою й Божою ласкою через чотири тижні (повинно бути через чотири роки) після першої поразки розгромили дощенту Іржикове військо (повинно бути Людовикове). А самі щасливо з малими втратами здобули перемогу й повернулися до короля Казимира. Під час тієї битви вони захопили в полон багато чеських і сілезьких панів, серед яких був пан з Перстина, котрого захопив смоленський князь Глазина, який пізніше був смоленським окольничим, з чого радів Казимир і хвалив Господа Бога, що в такий короткий час він зумів дати відсіч ворогові. Про те, властиво, пише літописець, чому не слід дивуватися, бо дяк литовських літописів, будучи простою людиною, помилився у назві. Бо тоді чехи звичайно служили найманими воїнами як у поляків, так і у хрестоносців, про що свідчать Длуґош, Кромер, Меховіта, Ваповський та історії хрестоносців. Тоді литвини, прибувши на допомогу полякам, як тепер угорці, билися з

Князь Глазина спіймав пана з Перстина

чеськими воїнами (що були на службі у хрестоносців) і перемогли їх, а дяк описав те, що битва відбувалася з чеським королем, бо тоді литвини не знали інших народів, крім москвинів, поляків і мазурів, які були в них у великій повазі і служили в них.

А таке буває і сьогодні, що знаю я і кожен лицар. Інколи польські воїни й п'ятигорські татари воюють з москвинами, а Москва все це приписує Литві, яка платить їй данину. Також данський королевич Магнус з німцями лютував у Ліфляндії, а все це приписували московському князеві. Також Шеремет за моїх часів з 8 тисячами ногайських татар, підтримуючи московського князя, обложив Вітебськ (якого хоробро відбив вітебський староста Станіслав Пац), а казали, що москвини обложили Вітебськ. Так тоді, коли литвини перемогли чехів, що були на службі у хрестоносців, і захопили їх живими в полон, серед яких називають пана з Перстина, помилившись, якийсь дяк ту поразку приписує чеському королю Іржику, бо в тій битві брав участь Бернард Сумберг, який був командувачем, і з 2 тисячами чехів і моравів служив за гроші хрестоносцям.

Хрестоносці та їхній командувач Сумберг наполегливо, всілякими способами намагалися посварити чеського короля Іржика з Казимиром, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 24): *адже хрестоносцям було б набагато легше воювати з поляками, якби втягнули їх ще й у Богемську війну*, або мали б легшу війну з поляками, якщо б їх теж чеською війною зайняти. *Вони не оминали жодного підступу, який, на їхню думку, пішов би полякам на згубу*. Але того хрестоносці не досягли, бо чеський король Іржик завжди, аж до смерти жив у приязні з Казимиром, і перемир'я між собою вони часто відновлювали і підтверджували через послів.

Хрестоносці не пропустили жодної речі, котра не шкодила б полякам, і наймали татар, аби руйнували Поділля

Саме сусідство кордонів підтверджує те, що Литві вигідніше, легше й ближче було дати порятунок королю лицарством до сусідньої прилеглої Пруссії проти прусського маґістра Людовика, особливо *до Нижньої Пруссії*, як пише Кромер, де тоді головним і столичним містом був Крулевець, після того, як Казимир зайняв Мальборг, ніж [іти] до Сілезії під Вратслав проти чеського короля Іржика, чого ніколи не було насправді, виключаючи той випадок, коли пізніше Литва послала до Сілезії на допомогу тому ж Казимирові проти угорського короля Матяша. Але це відбувалося у різні часи, у різних місцях, за участи різних ворогів та за різних причин війни, про що напишемо далі. Я вдруге навів це тому, щоб виправити помилку литовських літописців щодо часу й учасників Хойницької війни та тієї поразки прусського маґістра Людовика, а не чеського короля Іржика.

Того ж 1460 року помер віленський воєвода Ян Гастовт.

Посли Краківської землі просять грамоти

Того ж року король Казимир скликав сейм у Пйотркові, на який не хотіли приїхати посли Краківського краю, вимагаючи, щоб король спершу дав їм вірчу грамоту, яка гарантувала б їм вільний приїзд і від'їзд, бо дізналися, що король наказав своєму придворному лицарству

прибути на сейм зі зброєю, будучи повідомлений про те, що краківська шляхта бунтує проти цього.

Була то нова й нечувана справа, але, щоб не виникло більшого заворушення, король дав їм таку грамоту. Найвизначнішими учасниками того посольства були сандомирський староста Ян Ритвянський, Ян Тарновський, Ян Мельштинський. Ян Ритвянський, якому не бракувало красномовности й пристрасти, на сеймі виступив від імени всіх [присутніх] з промовою, звертаючись до короля та обвинувачуючи його в очевидних кривдах, яких зазнали вітчизняна Корона та вони самі. Він домагався також того, щоб король повернув Польщі все те, що Литва з його дозволу забрала під час його панування, особливо Луцьк і велику частину багатого Руського краю і Гоньондз, а також Венгрув, міста з волостями, які литвини забрали в коронних друзів, мазовецьких князів, щоб також [король] перестав карбувати малоцінні й дрібні монети, вивів з обігу фальшиві монети, введені з чужих країн, щоб справедливо ставився до вдів і сиріт, щоб своєю владою припинив свавілля до підданих, щоб очистив усе королівство, використовуючи свою владу, від злодійства й грабіжництва, щоб поважав добро Польщі й славу Корони не більше, ніж Литви. Якщо король це зробить, то вони готові виконувати всі роботи, брати витрати на воєнні походи, а якщо він відкине їхні вимоги, то в такому разі, ясна річ, король даремно буде сподіватися щось отримати від них.

Суворе звертання Ритвянського до короля

На це король відповів їм скромно й увічливо, що він не відчуває жодної вини. Але, на закінчивши справ, усі роз'їхалися зі сейму, коли великополяки вирішили платити податок на утримання воїнів по 6 грошів від влуки. Цьому противилися посли з Малої Польщі, кажучи, що шляхта не давала їм жодних повноважень накладати тягарі на їхні вольності.

Шляхта Малої Польщі не погодилася на податок по 6 грошів

Тому 6 грудня на тому ж місці скликано другий сейм, на якому, згідно з волею короля і коронного сенату, обрали 20 найвизначніших сенаторів, які обговорювали б і вирішували б державні справи. Король також обіцяв надалі не допускати до прямих виступів шляхти. Також обіцяли королю на утримання воїнів у Пруссії встановити податок по 12 грошів від влуки на рік і мито від прибутків з торгівлі, а від духовних і лицарських станів — восьму частину їхніх прибутків.

Посварений король обіцяв виправитися

Другий податок

З того сейму також послали гнєзненського парафіяльного священика Якуба Сененського до папи Пія II, Енея Сільвія, який привітав його і засвідчив послух короля перед ним. Він також випросив [у папи] звільнення пруссів від клятви про підданство, яку вони дали хрестоносцям.

Пруси звільнені від клятви

Від імени короля він [посол] просив, щоб хрестоносці були переселені на острів Тенедос у Греції [для боротьби] проти Туреччини, оскільки тут від них мало користи бо, замість того, щоб виконувати свою присягу та обов'язки ордену, вони вели безперервні війни проти Литви, Польщі та інших християн. А турецький султан Магомет, здо-

Хрестоносці не хотіли [бути переселені] з Пруссії на [острів] Тенедос

бувши Константинополь, жорстоко тривожить тепер усю Грецію та здобув найславніше місто Коринф, а також острови Лемнум і Мітилени, Пелопоннес та нападав на інші Евбейські острови. Але папа більше сприяв німцям, ніж полякам, тож посол нічого не домігся, а хрестоносцям теж не хотілося [йти] звідтіля, бо важко орати вовками.

Турки взяли Коринф

Тоді хрестоносці, всупереч угоді про перемир'я, намовили пассенгейменських міщан, щоб вони перейшли від короля до них. Коли міщани повідомили про це старосту Михайла й призначеного королем свого ротмістра, вони хитро вчинили з хрестоносцями і сказали їм, щоб вони прислали їм своїх німецьких воїнів, обіцяючи здати місто. Тоді маґістр послав 500 кінних рейтарів з великою кількістю піших кнехтів, а наші, знаючи про це, зі зброєю чекали разом з міщанами, а інших розставили перед містом. Впустивши 300 вершників у місто, зачинили за ними браму, де всіх вбили, а інші, побачивши зраду, втекли.

Прусська вірність

Рейтари-хрестоносці розбиті підступом

27 грудня того ж 1460 року королева Єлизавета народила Казимирові третього сина Яна Альбрехта.

Народився Ян Альбрехт

Того ж 1460 року король Казимир, виїхавши з Польщі до Руси, відправив послів до перекопського хана Еці-Ґірея і до волоського воєводи Стефана, прохаючи їх про допомогу в боротьбі проти хрестоносців, що вони обидва охоче обіцяли.

Об'їхавши Руський край, [король] скликав сейм у Бресті-Литовському, на якому вирішував з литовськими послами потреби й справи Великого князівства та відмовив їх від задуму розпочати війну проти поляків, щоб силоміць відібрати від них Поділля, коли вони були зайняті Прусською війною. Опісля [король] від'їхав до Сандомира, де на сеймі обговорював [питання] Прусської війни і відразу в тій же справі від'їхав на другий сейм у Ленчиці.

Сейм у Бресті-Литовському

Сейм після сейму

Тоді місто Мальборг піддалося полякам, під яким вони стояли чотири місяці в замку.

Польські воїни також уночі здобули міста Квідзин і Вармію, які німці називають Марієнвердер і Фраумберг, де так збагатилися, що на кожного воїна припало по 200 злотих.

200 злотих на кожного піхотинця і воїна

Розділ сьомий

Про Віленський сейм і другу вимогу на престіл Великого князівства Литовського князя Семена Олельковича і про війну з хрестоносцями Року 1461

Ясновельможному панові кухмістру Великого князівства Литовського Station Станіславу Семіотові.

Длуґош і Кромер (кн. 24, с. 163)

На Великдень король Казимир із сейму в Бресті (Куявському) через Радом поїхав до Литви, де у Вільні скликав сейм литовських сенаторів, які наполегливо вимагали від нього, щоб він або сам жив з ними в Литві, або щоб на престіл Великого князівства Литовського, Жмудського й Руського призначив київського князя Семена Олельковича, законного спадкоємця, рід якого походить від великих литовських князів, але король не виконав їхньої вимоги, відклавши її [вирішення] на інший час, прохаючи, щоб вони почекали, доки він не закінчить Прусської війни або не помириться.

Потім король від'їхав з Вільна на сейм до Сандомира, а звідтіля поїхав до Кракова. Опісля він негайно вирушив до Іновлодслава, де наказав зібратися усій шляхті на Прусську війну.

Наші завоювали Самбію

Наші воїни, з'єднавшись з ельбінзькими міщанами на чолі зі своїм вождем чехом Скальським, перепливши через мале море Габум до Самбійського краю, який вогнем і мечем завоювали вшир і вздовж та набрали багато здобичі, особливо в тих краях, на які напали несподівано і які через свою велику віддаль від ворогів поляків не сподівалися війни. Я їхав тим морем упродовж 20 миль 1580 року.

Народився Александр

У той же час, 5 серпня 1461 року королева Єлизавета народила Казимирові четвертого сина Александра.

Ляпас на ґвалт

Перед тим в останні дні липня граф Анджей з Тенчина, людина давнього польського роду, з великою славою, вдарив зброяра Климунта у Кракові за те, що він швидко не виготовив йому зброї. Він [зброяр]

здійняв галас і тим самим підбурив багато людей. Радники пішли зі скаргою на замок до королеви Єлизавети (бо короля не було), яка наказала обом сторонам до ранку примиритися. Але коли радники повернулися із замку, простолюдини, зачинивши брами, дзвонили на сполох, і зібралося багато озброєного народу. Тенчинський міг утекти на замок, до чого намовляла його королева, аж зібрався народ на сполох, але він уважав негідним відступати перед великою кількістю збунтованого розлюченого простолюддя. Таке трапилося і зі мною 1576 року, коли без причини на прусському кордоні проти мене виступило все місто. Я не хотів зі соромом утікати й залишився наодинці проти трьох сотень простого народу, обороняючиь так довго, доки тримав зброю у руці, аж відтяли мені її по саму рукоятку...

Тоді Тенчинський, [рятуючись] перед тим насильством, зачинився у будинку Кізлінка на вулиці Брацькій, але, сумніваючись у надійності обраного місця, перейшов до костелу святого Франциска зі сином Яном і з Сецигньовським та зі Спітком Мельштинським, з якими потім вилізли на вежу. Опісля Тенчинський, залишивши товаришів, сам утік до захристії. Міське простолюддя, незважаючи на святе місце та знатність особи, накинулося на захристію та силою здобуло її, де ганебно порубали й замордували його, а тіло витягли під ратушу, де воно лежало впродовж двох днів. Його син заховався у пічці однієї вдови і вночі втік з міста. Третього дня його тіло віднесли до костелу святого Войцеха в ринку та четвертого повернули його друзям, які поховали його в Ксьонжі. Наступного року ввечері, перед святом Трьох королів король викликав до себе краківських радників, які просили, щоб їх судили на засіданні громадського суду за німецьким магдебурзьким правом перед війтом, згідно з їхніми привілеями, але король зі своїми радами відповів їм, що покійний Тенчинський також покликався на це право, але вони знехтували ним і незаконно ганебно замордували його. Тоді там засуджено на кару смерти чотирьох членів ради, а саме Конрада Лянга, Станіслава Ляміттера, Ярослава Шарлея, Марціна Белзу, а з простолюддя — Яна Тешнара, кушніра Яна Вольфрама, маляра Яна, столяра й ратушного цехмістра Яна Шерлянга, а той зрадник зброяр утік. Потім їх усіх посадили до вежі на замку, яку названо Тенчинською вежею, і шостого дня, тобто 15 січня, там же на замку під тією вежею, після того, як прийняли вони святі тайни, шістьом із них відрубали голови, а трьох із них — Яна Тешнара, Яна Вольфрама і Марціна Белзу, Ян Рабштинський узяв до Рабштина, яких довго тримав під вартою, аж поки двох із них не оправдано, а третій помер. Краківський сенат заплатив братові вбитого Анджея Тенчинського, краківському каштелянові Яну, 6 тисяч злотих і його синові Яну.

Тенчинський жорстоко вбитий

Шестеро краків'ян убито

У той же час, на восьмий день облоги король здобув у хрестоносців замок і містечко Фрідлянд, а, прибувши з військом під Хойницю, [король] даремно стояв 15 днів у милі від міста, а частину війська з 6 сотнями литовських татар, яких прислали литовські пани, послав у землі

Фрідлянд узятий

Литовські татари завоювали Стетин

Німці зазнали поразки

князя Еріка Стетинського, що пристав до хрестоносців, які зруйнували й спустошили їх. І коли вони вже поверталися з полоненими та з великою здобиччю, з великими силами напали на них німці, яких поляки й литвини розгромили дощенту та з великою славою привели королю невільників.

Померла Софія Ягайлова

Тоді, коли король стояв під Хойницею, надійшла до нього сумна новина про смерть на 41 році життя матері, королеви Софії, з якою одружився Ягайло. Вона була великодушною, побожною жінкою, але гнівливою. Поховали її у костелі святого Станіслава на краківському замку в каплиці Святої Трійці, яку вона сама збудувала та щедро наділила скарбами і призначила вісім монахів. А була вона внучкою сестри Вітовта, донькою Андрія Івановича, який походив з роду київських князів, що тоді був друцьким князем, а не [донькою] князя Гольшанського (як уважає літописець), з роду якого теж походить святий славний гетьман князь Костянтин Острозький, бо князі Острозькі й Заславські ведуть свою генеалогію від київських і друцьких князів.

Князі Острозькі

Зустріч Казимира з чеським королем Іржі

Потім з коронними панами король Казимир відправився до Глогова, де в милі від міста зустрічав його чеський король Іржі з вратславським й оломоуцьким єпископами та чотирма сілезькими князями. Вони злізли з коней і, привітавши Казимира, провели на глоговський замок, а чеський король Іржі зупинився у міській ратуші. Там же впродовж дев'яти днів вони вели переговори та уклали двосторонню угоду про союз, яку зобов'язалися додержувати до смерти.

Розділ восьмий

Про поразку війська хрестоносців від поляків і литовських татар під Нессовом і Пуцьком

З Глогова прибув король до Великопольщі,
Аж три тижні в Познані мешкав, та не довше,
Знявсь й до Іновлодслава рушив, щоб дворяни
Там на хрестоносців знов зброю піднімали.
В Кульмінську направив їх волость, щоб псували
Німцям ниву в пору жнив — зуб за зуб. Щоб знали!
І литовські королем послані татари,
Ті Церерині дари злісно плюндрували.
Ставши в Торуні, король супровід литовських
З королевою татар в Нессов шле, умовивсь
Там її навідувать. Сумберк хрестоносців
Направля, щоб нашим десь поламати кості.
Віслою до Нессова в лодіях багато
Німців припливло й вночі до берега дісталось.
Передмістя вже горить, наші у тривозі:
Королева в Нессові, хто ж їй допоможе?
Тих татари й литва з луків прошивали,
А поляки врукопаш в січі грізній клали.
Тих, що Вісли берегом кинулись до лодій,
Наші переслідують, зусібіч молотять.
Захопили лодії, зле їм повелося,
Частці лиш в двох лодіях відпливти вдалося.
В той же час до Варми, де сам маґістр був прусський,
Дунін на ім'я Петро вів вояків прудко,
Щоб своїх порятувать, а маґістр, дізнавшись,
Втік, обоз покинувши, здобич нашим давши.
Дунін, вторгшись, Лемборзьку і Староградську
Волості громив, палив — опору ж нітрошки.
Ще й Битовські, Пуцькі вряд розоряли землі,

Дворяни короля плюндрують Кульмінський край

Татари у Пруссії потоптали збіжжя

Литовські татари припровадили королеву до Нессова

Хрестоносці запалили передмістя Нессова

Кромер. Татари з нечисленними дворянами кинулися переслідувати ворога

Литва і поляки розгромили німців

Кромер. Тільки шестеро живих з усієї тієї кількости вирвалось на двох човнах

Петро Дунін герба Янoський (або Барони)

Наші завойовують Пруссію хрестоносців

Хрестоносців до границь аж морських приперли.
Бачать хрестоносці, що наші увігнались
Між озер, лісів і рік й моря вже дістались,
Тож поляків оточить хочуть в тих тіснинах,
Де їх з легкістю поб'ють, посічуть, понищать.

Фріц Равнецький (або Равнехей), австрієць, і Каспер Ноствіц, сілезець, полководці хрестоносців, оточили поляків

Німців там Равнехей Фріц, Каспер Ноствіц чехів,
Гетьмани, та з ними ще Жешей чужоземців
Шикували, понад те стали хрестоносці,
І на них наткнулися збірні сили польські.
Німці ж їм до Вісли путь перегородили,
До рятунку щілини там і там закрили.

Кромер. [Король] послав своїм на підмогу Горського з королівським супроводом, а також литовських татар

Тільки ж Горський вислизнув, швидко переправив
Всіх своїх, татар вперед, рушивши, поставив.
Німці у лісах довкруг засіки рубали,
Щоб спромоги вискочить наші вже не мали.
Горський рвавсь до Дуніна, Дунін йшов до нього,
Тільки ж не виходило поки що нічого.

Скрутно полякам

Бачить Дунін, що в бою слід шукати щастя,
Мужньо битися або голову покласти.

Кромер. Вирішив залізом прокласти собі шлях крізь гущу ворогів

Вирішив прокласти шлях збройною рукою
І своє став лицарство шикувать до бою.
Він просив, нагадував, щоби пам'ятали:

Звернення Петра Дуніна до своїх

За вітчизну, рідний край битись випадає,
І за славу доблесну, за життя і волю
З усією ж мужністю станемо до бою,

Кромер. Навзаєм поклялися й присягли, що хто від своїх відступиться і т. ін.

Й нічого боятися, що багато німців.
Десь так само й німці на супротивнім місці
Присягались, що ніхто не втече нізащо,
А поляків посічуть, буде з тіл їх каша.
Барабани б'ють, гучать труби дужо, гучно,
Кнехти гордо рушили і ступають бучно,

Вигляд німецького війська

„Dasticht und Posz",— всі кричать, попід боки взявшись,
Фризи під рейтарами у броні як завше.

Битва наших з німцями

Дунін теж своїх їздців на чоло поставив,
Драби й арбалетники їм услід ступали.

Кромер. Збройний [дворянин] Павло Ясенський з роду Гоздовій із шаленим натиском увірвався з флангу між обидві лави і відвернув від наших націлені в них ворожі списи

Скочили з обох боків, німці й наші, сміло,
І на кнехтів гордий стрій наші налетіли.
Королівський дворянин, наш Павло Ясенський,
З ратищами вгледівши верхівців німецьких,
Між загонами двома їхніми ускочив
І на себе обернув битися охочих.
Німці в пишному строю враз перемішались,
Й наші ратище об них не одне зламали.

Маневр і сміливість Ясенського

Кожного з рейтарів спис жертву поражає,
Стрілами литва ряди німців прошиває.

Наші смілістю, а ті кількістю долають,
І один на другого люттю аж палають.
Різномовний лемент, крик, зброя бронь таранить,
Коні ржуть, гучать, гудуть труби, барабани.
При непевнім Марсі билися десь так три години,
Потім ті й ті у свій бік з поля відступили,
Так, немов погодились, щоб перепочити,
А тоді вже скочили, щоб таки добити.
Билися годину, й Фріц вже стікає кров'ю,
Ті, що з ним, уже втікають з остраху готові.
З арбалетів драби їх били без упину
Й польські вершники сміливо гонили.
Німці розбігаються, Фріц їх зупиняє,
Битися із нашими знову направляє.
Та його тут драб убив, і вже німці вроздріб
Кинулися, бачачи, що даремний опір.
З Нoствіцем, гетьманом, інші утікали,
В лісі й за озерами захисту шукали.
Та до замків кинулись тих, що якнайближчі,
Наші ж на коні були, втікачів гонивши.
Налетіли на обоз, що був там рожнами
Зусібіч обтиканий — кількома рядами,
Увірвались, узяли там гармат п'ятнадцять,
Зброю, двісті ще возів, різнеє знаряддя.
Довго там загаялись із отим обозом,
Скільки ж німців утекло у тім часі, хтозна.
Вскочили й у ліс, туди, де самі ж засіку
Перед тим зробили, та наші їх без ліку
Там поклали, а всього до двох тисяч вбито,
І шістсот взяли в полон кнехтів гордовитих.
Наших впало вбитими сто простих вояків
Та один із шляхтичів, ранених без міри.
Дунін ранений в стегно й руку в тій потребі,
Бо багато він узяв у бою на себе.
Князь Стольпенський Ерік вів поміч хрестоносцям —
Вершників шістсот, ішов битись, а не в гості.
Та зачув, що сталося, що звитяжець — Дунін,
Й до Помор'я завернув — так біжать від бурі.
Наші гналися за ним, чуючись на силі,
І чимало відділів задніх погромили.
Інших у полон взяли, виявили мужність,
Двічі переможцями визнати їх мусим,
Бо під Нессовом одних, тут же інших стерли,
Й князь Стольпенський втік назад, так його поперли.

Тієї ж миті наші з усієї сили кинулися на збентежених несподіванкою [ворогів]

Німці намірялися вдарити на наших своїми списами в чоло, але їх обернули на самого Ясенського, і наші тут же вдарили на повернутих і перемішаних

Кромер. Коли три години билися при непевному Марсі

Знову змагалися упродовж години

А тим часом Фріц упав убитий — саме коли закликав своїх до бою і підіймав їх на дусі

Вбито вождя Фріца

Кромер. Частина подалася до табору, частина — до озер, а частина — до близьких боліт

Наші, поклавшись на прудких коней, переслідували втікачів

Наші здобули обоз хрестоносців

Вбито 2 тисячі ворогів

Полонених 600

З наших було вбито 100 простих воїнів; а шляхтича вбито одного — Гектора Ходоросійського

Князь Стольпенський утікає, а задніх з його війська наші розбили

Ця славна битва відбулася під Пуцьком у п'ятницю, 17 вересня 1462 року, про що пишуть Длуґош і Меховіта (кн. 4, с. 319), Кромер (кн. 25), Герберт (кн. 16, с. 204), а за ними Ваповський і Бельський (с. 279), коли наші 6 миль гнали й били німців. І від того часу Пруссія ніколи не мала влади над поляками.

Хрестоносці знову тричі розгромлені

Майже в той час наші в трьох інших місцях мали щасливі битви з хрестоносцями, і чех Червонка, що був на боці короля, здобув містечко Голуб'є, частину воїнів-хрестоносців захопив у полон, а частину повбивав. Через ці щасливі події частина пруссів перейшла з-під влади хрестоносців до короля.

У той час король Казимир за законом спадковости забрав Раву й Гостинін від мазовецьких князів.

Тоді на сеймі в Пйотркові виникли великий спір і шкідливе непорозуміння щодо краківського єпископства між Якубом Сененським і Яном Грущинським, які припинив король, котрий наполегливо сприяв Грущинському і заявляв, що воліє втратити королівство, ніж Сененський мав би стати єпископом. А папський легат, гретенський архиєпископ Ієронім казав, що краще, щоб загинули три Польські королівства, ніж мало б щось злого трапитися апостольській столиці (від якої Сененський уже мав затвердження). Однак король наполіг на своєму. Тож Сененський відступив єпископство й заплатив Грущинському 4 тисячі злотих за витрати. З того часу вільні вибори єпископського капітулу втратили свої привілеї через їх насильне порушення, як про це широко пишуть Длуґош, Меховіта (кн. 4, розд. 61, с. 317), Кромер (кн. 25), Герберт (кн. 16, розд. 13), Ваповський, Бельський та ін.

Лють папського легата

На тому ж сеймі мазовецькі князі через послів просили, щоб король зі своєї ласки повернув їм Плоцький край.

Тотивіл і Кучук — литовські посли. *Кромер (кн. 25) і Длуґош*

Також литовські пани та лицарство через своїх знатних послів Тотивіла й Кучка, погрожуючи війною, домагалися Поділля і, крім того, Белзького, Олешненського й Ратненського повітів. Коронні пани нічого іншого не відповіли їм, лише те, що відправлять на їхній сейм своїх послів.

Як тільки король Казимир з королевою від'їхали з Радома до Литви, відразу в тій справі послали за ним каліського воєводу Станіслава Остророга й коронного маршалка Яна Ритвянського, які заявили, що литвини даремно домагаються від Польщі повернення Поділля й названих повітів, але коли литовські пани домагаються цього, маючи певні докази (що широко засвідчують руські літописи й пропускає Кромер), то король відклав вирішення цієї справи до загального Пйотрковського сейму.

Хрестоносці двічі розгромлені

Тоді Ян Скальський з польськими воїнами розгромив три загони хрестоносців під Орнетою. Також чех Ульрик Червонка під містечком Скампою розгромив 300 рейтарів прусського маґістра, тож мало хто з них утік живим, і 80 узяв у неволю.

Влітку того ж 1463 року 500 наших руських воїнів, яких за королівським дозволом найняли кафські міщани, вирушили в похід проти турків, щоб визволити місто Кафу від облоги. Поблизу Брацлава їх розгромили литвини й волиняни через те, що коли воїни прибули до Брацлава (Волинського) в литовському володінні, як пише Кромер, несподівано посварившись з міщанами, вбили одного з них. І, побачивши, що проти них виступив великий обурений натовп, який чимраз більше бунтувався, запалили оселю, щоб легше втекти, коли міщани будуть зайняті гасінням пожежі. А намісником Брацлава був тоді князь Михайло Чарторийський. Він, охоплений жалем і гнівом, із зібраним нашвидкуруч загоном гнався за ними й чотири рази нападав на них і чотири рази з великими втратами для себе був відбитий. Аж коли зібралася майже вся волость, вишколена в лицарських справах проти татарських нападів і з усіх боків притиснула втікачів до річки Буг та побила всіх, не даючи пощади тим, що піддавалися; тільки їх п'ять із 500 втекло живими. Всю здобич, яку захопив князь Михайло Чарторийський, оцінено в 30 тисяч злотих.

Битва князя Чарторийського зі своїми

Річку Буг Птолемей і Солін називають Гіпанім

У той же час турки захопили острів Лесбос і негайно після цього слов'янське Боснійське королівство, дуже багате скарбами й могутніми замками, а, захопивши у неволю у найголовнішому замку Яйці їхнього короля Стефана, незважаючи на його запевнення у вірнопідданстві, Магомет наказав прив'язати до стовпа й стріляти в нього з луків, а потім здерли з нього шкіру та насипали в неї червоних злотих з його скарбниці. Його обвинувачували в скупості й нікчемності за те, що він волів загинути із золотом і сріблом, якого знайшли величезну кількість у його скарбниці, ніж обороняти себе і своїх підданих.

Боснійський король облуплений зі шкіри

Його теж король Скаліхій у своїй генеалогії ставить своїм підданим

У той час Магомет організував зі слов'янського народу піхотинне лицарство — яничар, вибравши 30 тисяч боснійських юнаків. Справжніх яничар було 14 тисяч, а тепер у наш час сьогоднішній Амурат 1574 року збільшив їх на 2 тисячі.

Розділ дев'ятий

Про даремний сейм поляків і литвинів та про жмудський підступ у поразці ліфляндців

Коли литовські пани безперервно домагалися від польських панів [повернення] Поділля й інших замків, які забрали в них, король скликав двосторонній сейм у Парчеві спершу на день народження Діви Марії, а потім відклав на день святого Мартина, на який поїхав одразу з Пйотркова. І з'їхалося на той з'їзд дуже багато сенаторів і панів з обох боків. Але коли литовські пани не захотіли їхати у Парчев до поляків, а поляки — до них у Берестя, усі зібралися потім у Ломазах, де також не полагодили нічого через невигідність місця і негоду. Тому [вирішення] тієї справи відклали на рік. Король, розпустивши той з'їзд, також з королевою поїхав до Литви, але через те, що у Вільні тоді панувала заразна пошесть, деякий час жив у Гродні. Потім він поїхав до Ковна, де провів більшу частину зими. Про це [пишуть] Длуґош і Кромер (*кн. 25, с. 558 першого видання* і [с.] 378 — *другого*).

Даремний з'їзд литви і поляків

Угорський король Матяш повернув Боснію

Того ж року угорський король Матяш забрав у турків Боснійське королівство та головний замок Яйце і взяв 25 замків, які йому піддалися.

Того ж 1465 року Нове Місто в Пруссії, будучи довгий час в облозі, піддалося королю. Жителям дозволено вільно вийти. І вивезли вони [з міста] 53 вози своїх речей. Також чех Ян Скальський несподівано здобув для короля велике місто хрестоносців Гольштайн, і тоді ж Миколай Залінський обсадив Добжинську гору, з якої німці могли завдати нашим великої шкоди, що перебували тоді в Новому [Місті]. Побачивши це із запізненням, хрестоносці так стурбувались цим, що у сварці між собою, коли один на одного спихали вину за втрату гори, 12 чоловік загинуло.

Тоді наші під Кольбергом розгромили дощенту 700 рейтарів-хрестоносців.

Потім хрестоносці старалися укласти угоду [про мир], але через свою гордість усе заплутали.

Тим часом жителі Ґданська з моря і з суші шість місяців здобували Пуцьк від хрестоносців, який їм піддався.

Як тільки король Казимир через Ленчицю і Радом прибув до Литви, приїхав до нього антіохський патріарх Людовик, який повертався від татарського хана Еці-Ґірея, в котрого був у посольстві від імені папи та імператора. Він просив Еці-Ґірея, щоб той стримав турецького султана Магомета від війни проти християн, до якої він готувався. А якщо б він не зміг цього зробити, щоб виступив війною проти Туреччини, обіцяючи йому данину від папи й християнського імператора та вручаючи великі подарунки. Але коли Еці-Ґірей відповів, що питання війни проти Туреччини він може вирішувати лише згідно з волею й порадою Казимира, як свого друга й союзника, тому антіохський патріарх просив Казимира, щоб він, як християнський володар, рятував християн, бо це було в його силі. Але король, відклавш вирішення тієї справи на коронний сейм у Пйотркові, відправив посла без остаточної відповіді.

Посольство від папи до татарського хана

Італійці сховали хвіст під себе

Ви з'їли і Владислава

Того ж року в лютому, як пишуть Длуґош і Кромер (*кн. 2, с. 382 другого видання* і [с.] 565 — *першого*), Меховіта та інші, 700 німецьких вершників і піхотинців ішли на допомогу своїм хрестоносцям до Пруссії. Як тільки вони підійшли до жмудських кордонів, не могли пробратися через ліси, бо жмуди перегородили всі дороги й проходи. Тоді вони повернули на іншу дорогу, в напрямку до моря. Зауваживши це, в тих місцевостях, куди вони проходили біля Паланги, жмуди викопали дуже глибокі рови та прикрили їх дерниною й землею. Виснажених голодом, страхом і холодом ліфляндців жмуди заганяли в ті ями й убивали. А хто з них виплутався з тих пасток і виходив на лід, слабкий лід ламався під ними й вони тонули. З усіх німців лише двоє залишилися в живих, які розповіли, що недавно 40 кораблів, повних воїнів, які пливли з Німеччини до Пруссії, потонули.

Жмудь побила 700 ліфляндських хрестоносців

40 кораблів німців потонули

Тоді ж вармінський єпископ Павло, побачивши, що королю щастить, перейшов з усіма замками від маґістра до короля.

Тоді ж Ян Скальський з малою дружиною здобув від хрестоносців замок Мельсак та розгромив комендатора Плавенія.

В іншому місці польські воїни дощенту розгромили кілька загонів прусського маґістра, які вийшли з Хойниці і зі Штаргарда та взяли замок Осек.

Нещастя прусських хрестоносців

У наступальному бою під замком Реслею наші щасливо розгромили німців, тож на полі бою полягло кілька їхніх рот вершників і піхотинців.

У той же час король Казимир приїхав до Бидгоща, почувши про здобуття замку Слохув. Цю витівку я коротко опишу на науку панам ротмістрам і старостам.

Слоховський староста Єжи Домбровський захопив у неволю одного багатого поморського шляхтича Марціна Сіссовича, якого тримав у себе у слоховському замку так довго, доки він не відкупився. Потім він так здружився зі старостою, що вільно ходив собі по замку.

Витівка

Він побачив, що наші терплять від нестачі харчів, почав вести переговори зі старостою Домбровським, щоб той відпустив його на волю, обіцяючи привезти йому з дому або зі свого маєтку потрібного борошна. А раніше він змовився з поморянами, які служили простими воїнами разом з поляками, щоб вони здали замок. Староста Домбровський повірив цій обіцянці й відпустив на волю того шляхтича Сіссовича, який, начебто додержуючи свого слова, привіз до Слохова чотири вози, повні борошна. Біля кожного воза було по чотири добірних озброєних піхотинців, яких приставив начебто для безпеки й оборони в дорозі, щоб де-небудь не наскочили на них хрестоносці. Отож, коли впустив його до замку з тим борошном та охоронцями, він несподівано захопив [у неволю] самого старосту, його друзів та слуг з допомогою воїнів-поморян, з якими змовився раніше, і посадив їх глибоко в льоху у вежі, а замок Слохув узяв під свою владу. І так він з хитрого в'язня став паном, а необачний пан став в'язнем.

Отож те борошно

Поморянин Сіссович малим підступом узяв великий замок

Тоді міщани замку й міста хрестоносців Старигруд піддалися під владу Готарда Радлінського, який командував королівським військом. Зрадівши цій новині, король негайно відправив польське військо від Хойниці з гетьманами Дуніним і Сіновоцьким, а сам залишився у Бидгощі.

Оточені хрестоносці насміхалися з наших, які обложили місто лише з одного боку. А коли наші почали копати окопи поблизу міста, нападали на наших воїнів, що копали шанці, а інших обстрілювали з мурів з гармат і рушниць та отруєними стрілами, а на тих, які необачно тинялися, нападали з хитрих засідок і захоплювали у неволю, як пишуть Длуґош і Кромер (кн. 26). І аж коли король послав їм на порятунок литовське й татарське кінне лицарство, щойно тоді було припинено ті їхні свавільні вилазки.

Кромер. Доки король, приборкавши їх з допомогою литовських і татарських вершників і т. ін.

А тим часом на шостий день після облоги наші здобули замок Слохув. Цей замок величиною й оборонними можливостями майже дорівнює Мальборгові. Коли 40 вершників виїхали з замку в поле, щоб дістати що-небудь, з усім лицарством напав на них Марцін Сіссович, а в замку залишилися лише два священики, шкільний учитель і кілька молодих учнів. Вони сприяли нашим і, зачинивши замок, виламали двері до вежі та з допомогою рибальських сітей витягли колишнього старосту Домбровського і його 16 друзів. Потім вони вилізли на мури й зчинили великий галас. Почувши це, поморяни хотіли повернутися до замку, але ті священики, учні й наші визволені били їх зверху камінням. А 40 наших вершників, побачивши, що діється, натиснули на них з тилів, так що панове поморяни ледве втекли, а наші малими силами здобули такий великий і знаменитий замок, як і легко його втратили.

Також мешканці Фрідлянда й Гамерштайна тоді піддалися владі короля, а тих учнів і священиків король щедро обдарував.

Розділ десятий

Про здобуття Хойниці і про вічний мир з прусськими хрестоносцями та закінчення війни з ними, котра тривала 150 років з обох боків, а за Казимира — 14 років

У вересні 1466 року після того, як наші довго стояли під містом хрестоносців Хойницею, німці організували вилазку, але після бою були відтиснуті нашими до міста. Незабаром після цього, коли наші обідали, вони вирвалися з міста й кілька годин хоробро боролися, але, втративши [в бою] багато своїх, повернулися назад, а наші били їх, наздоганяючи. Побоюючись, щоб наші разом з міщанами, [що відступали], не увірвалися до міста, вони швидко зачинили брами, залишивши багато своїх у полі, частину яких повбивали, частину захопили в полон, а частина потонула, коли зі зброєю стрибала у глибокий рів, повний води. Незабаром після цього наші обстріляли місто палаючими стрілами, яке загорілося, тож згоріли його четверта частина й комори зі збіжжям. Цим був зламаний ворожий опір. Тоді [міщани] послали великого комендатора Ульрика Ейзеновена і Яна Зайлюса, які піддалися королю, запевнивши собі збереження життя і майна, та склали присягу ніколи не піднімати зброї проти поляків. Отож, залишивши зброю й усе військове спорядження, вони з наріканням і плачем покинули місто. А переможне польське військо (обсадивши залогою Хойницю) вирушило до короля, який перебував тоді в Торуні. Там усе лицарство було радо і щедро прийняте. Саме місто Хойниця король помилував, хоча всі радили зрівняти його із землею. Почувши це, хрестоносці засумнівалися у своїй гордості, побоюючись, щоб увесь Прусський край не покинув їх, і через папського легата Рудольфа намагалися укласти угоду про вічний мир, на що король був ласкавий погодитися.

Німці розгромлені поблизу Хойниці

Хойниця піддалася

Опісля 10 жовтня до Торуня приїхав сам маґістр Людовик з комендаторами, де двосторонніми присягами скріпив угоду про вічний мир, яку спершу власноручно підписали папський легат і три обрані писарі,

Вічний мир з хрестоносцями

Не сталося за нього

названі *нотаріусами*, й затверджений королівською і маґістерською печаткою та печатками панів духовних і світських рад. З великими подарунками король відправив маґістра й канторів та, крім того, дізнавшись про його нестатки, обіцяв дати 15 тисяч злотих для оплати воїнів.

Прусські землі — до Польщі

У той час Короні повернуто Поморську, Хелмінську і Михаловську землі, за які 150 років тривала війна. Повернуто також Хелмінське єпископство й костел до рідної матері — Гнєзненського архиєпископства, яке було відірване хрестоносцями від Польщі і несправедливо передане ліфляндському Ризькому архиєпископству, якому воно належало впродовж 200 років. Отже, тоді закінчилася війна, яку Казимир вів з хрестоносцями впродовж 14 років (як про це пише Меховіта (кн. 4, с. 320), хоча Кромер (кн. 26) і за ним Герберт (кн. 16, с. 311) ставлять на рік менше.

Народився Сиґізмунд

А 1 січня 1467 року в містечку Козініцах над Віслою, за 2 милі від Стенжици у короля Казимира народився п'ятий син Сиґізмунд у той час, коли припинилися прусські міжусобиці, які він пізніше докінчив, як знову ожили хрестоносці.

3 травня у Пйотркові король скликав сейм, на якому після смерти маґістра Людовика решта прусських панів, які не були під час укладення Торунської угоди, присягли на вірність королю й Короні.

Чехи дарують Казимирові королівство

Коли король з Пйотрковського сейму приїхав до Неполоміц, чеські пани просили його, щоб без зволікання він або сам посів престіл їхнього королівства, або прислав до Чехії котрогось зі своїх синів із тисячею вершників, обіцяючи своїми силами посадити його на королівський престіл. Король подякував їм, але через відсутність усього [складу] сенату вирішення цієї справи відклав на інший сейм.

Народився кардинал Фрідріх

У той же час 27 квітня королева Єлизавета народила шостого сина Фрідріха.

Комети

Тоді, коли король з Неполоміц приїхав до Ґданська й Мальборга, щоб полагодити прусські справи, [на небі] впродовж 15 днів між сходом сонця і північчю з'являлася велика комета, яка віщувала прибуття татар, що незабаром справдилося в Литві і на Поділлі.

Після появи тієї комети на заході сонця з'явилася друга, віщуючи велике пролиття крови в німецьких країнах. Бургундський князь Карло, коли міщани Леодена схопили й посадили у в'язницю його небожа, єпископа й свого пана, здобуваючи їх, стратив під час штурму 40 тисяч людей, а коли здобув їх, порубав увесь народ, а місто зрівняв із землею.

Бургундський князь при штурмі стратив 40 тисяч людей

Волоський воєвода Стефан присягнув

Волоський воєвода Стефан, зайнятий небезпекою з боку Туреччини, не міг приїхати до Львова, де півтора місяці чекав його король Казимир, склав присягу на вірність його коронним послам — подільському воєводі Янові Музілону й перемишльському підкоморію Спіткові Ярославському.

Потім король, вирішивши прусські, волоські й польські справи в Ґданську, у Львові й у Радомі, через Волинь і Луцьк поїхав до Литви і в Гродні скликав сейм литовських панів сенаторів.

У той же час заволзькі татари, що жили за річкою Волгою, зі своїм ханом Маніаком переправилися через Дніпро й, поділивши своє військо на три частини, вторглися в Литву, на Поділля і до Волощини, зруйнували весь край біля Кременця, Житомира, Казімежа, Жудова, Володимира та забрали в полон 10 тисяч людей. А Литва, як пише Кромер, через малочисельність війська не могла дати їм відсічі.

Татари воюють

Про цей похід короля попередив перекопський хан Мендлі-Ґірей, як приятель, але, хоча король наказав, литовських панів зібралося мало, і на Поділлі, яке належало Польщі, татари мало зробили шкоди, бо польське і руське військо, яке зібралося у Теребовлі з львівським старостою Рафаїлом Ярославським, белзьким і холмським старостою Павлом Ясенським змусило їх відступити. А у Волощині воєвода Стефан тричі їх розгромив, тож мало їх залишилося і в полон потрапив старший син хана. Заволзький хан відправив до Стефана 100 послів, які, погрожуючи, вимагали повернення сина хана. Тоді Стефан наказав перед їхніми очима відрубати голову синові хана, а 90 послів посадив на палі і тільки одного залишив живим, відрізавши йому ніс і вуха, та відпустив його до хана Маняка, щоб той приніс йому звістку про те, що трапилося з його сином та з послами. Про це пишуть Длуґош і Кромер (*[кн. 26], с. 588 першого видання та с. 397 — другого*), *Меховіта (кн. 4, с. 335) та ін.*

Волохи розбили татар

Відправа татарських послів від Стефана

Король, приїхавши з Литви, впродовж 40 днів був на сеймі в Пйотркові, на якому новий прусський маґістр Генріх з Плавна з двома комендаторами складав королю присягу і сидів по лівому боці біля короля, але, від'їхавши до Пруссії, він помер від епілепсії, а обраний на його місце маґістром у Крулевці Генріх Ріхтенберг, приїхавши на Пйотрковський сейм, склав присягу королю.

Васальство прусських маґістрів

На початку грудня з Пйотрковського сейму король з королевою знову від'їхав до Литви, де з литовськими панами втішався полюванням, а на початку 1470 року, користуючись погідною зимою, об'їхав Полоцьк, Вітебськ і Смоленськ. У цих замках він не був 16 років, відколи від'їхав з Литви на королівство. З ним також їздило багато литовських панів. Полагодивши литовські справи, на початку весни він повернувся до Польщі.

Король Казимир об'їжджає руські литовські замки

На початку нового 1471 року за звичаєм король з королевою приїхав до Литви на полювання, де жив довше, ніж звичайно, полагоджуючи литовські справи. Бо ліфляндці, як тільки помер їхній маґістр, спустошили 16 литовських сіл. І в киян після смерти князя Семена Олельковича почалися міжусобиці, бо хоча князь Семен залишив після себе сина Василя й одну доньку, котрих, умираючи, доручив [під опіку] королю через послів і послав йому в подарунок білого коня (як пише Длуґош) і лук, з яким воював за нього проти татар. Однак за порадою литовських панів король перетворив Київ у повіт і литвина Мартина

Ліфляндці лютують у Литві

Князь Семен Олелькович помер

Гастовта призначив старостою або воєводою у Києві, як про це було сказано раніше згідно з літописами і про що пишуть Длуґош і Кромер (*кн. 26, с. 591 першого видання* і [с.] 400 — *другого*). Але кияни вважали негідною справою служити людині, що не була княжого роду, до того ж литвинові іншої віри, народ якого раніше був васалом їхніх предків. Вони не прийняли Гастовта, який приїжджав двічі, і просили короля, щоб він призначив їм Семенового брата, князя Михайла, який від імені короля був тоді намісником у Великому Новгороді, або когось грецької віри, або, нарешті, котрогось зі своїх синів. Однак потім, коли не змогли відмовити короля від його наміру, прийняли Гастовта. Відтоді Київське князівство перетворене у воєводство.

Київське князівство перетворене у воєводство

Також ліфляндці, обравши собі нового маґістра, відправили послів до короля, повернули Литві відшкодування і підтвердили спільну угоду про мир.

Полагодивши все це, король від'їхав до Польщі.

Книга двадцята

Розділ перший

Про коронацію Владислава Казимировича на Чеське королівство і вигнання Матяшем з Угорського королівства другого Казимирового сина Казимира

Вельможним панам жмудського каштелянства Вацлаву і Янові Семіотам.

Коли 1471 року помер чеський король Іржі Подебрандський, чеські пани з'їхалися на сейм до Праги, щоб обрати нового короля. Дізнавшись про це, Казимир відправив своїх послів у Прагу до чеських панів, нагадуючи їм, щоб вони пам'ятали про свою обіцянку й про право Казимира, яке він мав на Чеське королівство після жінки. Довго тривало обговорення цієї справи. 25 травня чехи проголосили чеським королем Владислава, первородного сина польського короля і великого литовського князя Казимира, хоча тому чинили опір інші сенатори, котрі сприяли угорському королю Матяшеві, синові Яна Гуніяда. Тоді негайно чехи обрали послів з-поміж знатних панів, шляхти та з-поміж знатних людей міста Праги, щоб вони якнайшвидше привели Владислава з Польщі на королівство. А Матяш, побачивши, що ошукали його надію, як ворог терзав Чехію і Моравію. З тієї причини чехи просили, щоб він якнайшвидше поспішив прибути [до Чехії]. Він узяв від батька 7 тисяч вершників і 2 тисячі піхотинців на чолі з гетьманом Павлом Ясенським і 25 липня поїхав з Кракова. Його батько Казимир упродовж двох днів також супроводжував його. З ним їхали знатні особи: єпископи — каменський Миколай, ененський Вінцентій, лаодицький Павло (які у Празі коронували його), каліський воєвода Станіслав Остророг, ленчицький Миколай з Кутна і його вчитель Ян Длуґош. До них також приєдналися шість сілезьких князів зі своїми почтами. А біля замку Клецьк йому

Владислав Казимирович — чеським королем

назустріч виїхали чеські пани й усі стани Чеського королівства з великою кількістю почту. Тому король заприсягся [зберігати] їхні права та прийняв у володіння Чеське королівство. Названі польські єпископи коронували його за прийнятими церемоніями.

А Матяш, зайнятий домашніми міжусобицями в Угорщині, залишився ні з чим.

Угорці просять на королівство другого Казимирового сина

Угорці, почувши, що чехи на Чеське королівство обрали сина короля Казимира, Владислава, відкинувши Матяша, відправили послів до польського короля Казимира, прохаючи його, щоб він віддав на Угорське королівство свого другого сина Казимира (який тоді жив у віленському замку), оскільки більше не можуть терпіти Матяшевого тиранства. Якщо Казимир не захоче цього зробити, то доведеться їм хоч до Туреччини звернутися по допомогу, казали вони. Військові витрати вони пообіцяли самі покрити.

Тому король Казимир, не погордувавши їхньою просьбою, відправив до Угорщини свого сина Казимира з чималим військом на чолі з гетьманом Петром Дуніним і з великою кількістю коронних панів.

Угорці обманули Казимира

А угорський король Матяш, дізнавшись про вчинки своїх панів, з великою поспішністю зібрав до Угорщини все військо, яке тільки мав, з Моравії і Сілезії. Найвизначніших панів він схилив на свій бік частково погрозами, частково великими обіцянками, а інші, йдучи за їхнім прикладом, зрадили Казимира.

А польський королевич Казимир, минувши Кошиці, зупинився з військом біля замку Нітри Стригонського архиєпископства, куди не приїхав жоден з угорських панів.

Злий страх

Кромер (кн. 27, с. 402 другого видання), Герберт (кн. 17, розд. 4, с. 318)

А Матяш, маючи у своєму війську 16 тисяч чоловік, заступаючи [дорогу] наступаючому Казимиру, в 3 милях від Будзина став табором, але не починав битви з поляками. І коли довгий час стояли так обидва, до польського короля Казимира приїхав коленський канонік Тілеманн Слехтус, папський комірник, який намовляв його погодитися з Матяшем, щоб не відривати його від війни з Туреччиною. Тоді Казимир, не бажаючи суперечити папі, у присутності згаданого Тілеманна до сина Казимира та угорських панів послав з листами Яна Вонтробку. А тим часом наймані воїни, яким не заплатили платні, почали розходитися з табору королевича Казимира, через що пани, що були поруч, почали радити йому, [Казимирові], щоб перенісся в інше, безпечніше місце. Це перенесення було надто подібне до швидкої втечі (як пишуть Длуґош, Кромер, Герберт і Меховіта), бо, не зупиняючись, дійшов аж до Гілави, покинувши по дорозі 60 великих возів, які забрали в селян. І справедливо покарав Бог поляків тим соромом, бо, йдучи до Угорщини, не зберігаючи лицарську честь, вони безсоромно кривдили й нестерпно ганьбили народ.

Стійкість Ясенського

Тоді королевич Казимир приїхав до батька, залишивши на Нітрі Павла Ясенського з 4 тисячами людей (як пише Кромер, але Ваповський і Бельський ставлять 3 тисячі). Але й він, притиснутий Матяшем, відваж-

но обороняючись, зберіг себе й людей та відступив у Польщу, залишивши для оборони в Нітрі 300 [воїнів].

А королевич Казимир за батьківським наказом жив окремо в Добчице, за 3 милі від Кракова, через сором, якого зазнав в Угорщині, ховаючись від людей, і щоб своєю присутністю не поглиблювати батьківської печалі, бо те дуже непокоїло короля Казимира. Крім того, його дуже турбувала й друга справа, що не має звідки заплатити воїнам заслуженої платні, які з нічим повернулися з Угорщини, бо прибутки зі староств витратив на оплату походів двох синів до Чехії й Угорщини, тож не вистачало навіть коштів на звичайне харчування. Тому воїни, яким не виплатили платні, займалися розбоєм на дорогах. На Коленському і Корчинському з'їздах ухвалили податок по 12 грошів від кожної влуки, а Гнєзненське, Куявське, Краківське та Познанське єпископства, а також усі духовні стани, згідно з давньою оцінкою, а також усі духовні стани повинні відступити половину своїх прибутків, чим урятували короля.

Краще було бути князем

Воїни займаються розбоєм

Податок на воїнів

Потім до Угорщини послали сондецького каштеляна, який на рік з королем Матяшем уклав угоду про перемир'я.

Опісля нового 1473 року король Казимир з королевою Єлизаветою від'їхав з Торуня через Гостинін і Варшаву до Литви. У середині посту у Вільні він скликав сейм литовських панів, на якому литвини встановили податок по 6 прусських грошів, тобто по 9 польських, від кожної влуки.

Того ж року помер київський єпископ Клімунт, людина простого роду, але благочестива, а його місце зайняв литвин знатного роду Войцех Нарбутт.

Київський єпископ Войцех Нарбутт

Потім 1473 року в Польщі й у Литві, як пише Меховіта (кн. 4, с. 337), і в усій Європі (як свідчать прусські хроніки) панувала велика засуха, тож за Рагнетою вбрід конем переїжджали [річку]. Ліси й бори повсихали до кореня, через надмірну спеку загинули збіжжя й овочі, від пожеж згоріло також багато міст.

Велика засуха

Я сам тричі бачив глибину Німану біля Рагнети і Тильжі

А угорський король Матяш (з намови якого, як думають, спалено багато польських міст під час згаданої засухи), зібравши 6 тисяч війська, під командуванням Томаша Тарцея, послав на Підгір'я до Польщі, яке воно все зруйнувало вогнем і мечем. Це спостерігав король, перебуваючи на сеймі у Вісліци, на якому ухвалили податок на Угорську війну по 12 грошів від влуки та загального ополчення шляхти, залежно від майна та прибутку. А тому, що тоді все вирішувалося згідно з волею шляхти, мало хто слухав королівського наказу, а король даремно довгий час чекав в Опатовці.

Угорці завоювали Підгір'я

А тим часом польські й угорські пани, часто відправляючи одні до одних послів, уклали угоду про мир на три роки між угорським, польським і чеським королями за умови, щоб з обох сторін повернути замки й полонених і щоб жодна сторона не вимагала відшкодування заподіяної шкоди. А ту угоду про перемир'я із справедливими умовами

Семигородський край хотів до Казимира

король Матяш прийняв тому, що Семигородське воєводство мало перейти від нього до Казимира й у тій справі вже відправили послів до Польщі та пообіцяли коней, воїнів і грошей [для боротьби] проти тирана Матяша, як свідчать Длуґош, Меховіта й Кромер. Крім того, турецький султан Магомет спустошував Боснійське королівство та з великим військом здобував замок Яйце, але сам, поранений, потопивши гармати в річці, з великим соромом був прогнаний і мусив відступити.

Посольство перського короля до Казимира

5 мільйонів перського війська, більше, ніж Ксерксового

А перський король Гуссанкассан кілька разів розгромив по кільканадцять тисяч чоловік його війська та забрав від нього Трапезундську імперію в Азії, а також Сенаполіні у Натолії. 1474 року він прислав венедця Катеріна Зена, людину шляхетну й спритну, з листами, написаними халдейськими літерами (в яких просив, щоб Казимир наступної весни розпочав війну проти турка Магомета, ворога християнської віри (котрого він раніше кілька разів переміг), разом з іншими християнськими королями, обіцяючи, що він сам, Гуссанкассан, на допомогу християнам приведе 50 разів по 100 тисяч війська, щоб перемогти турків. Це посольство, очевидно, було таємним. Гуссанкассан обіцяв віддати заміж свою старшу доньку, що була донькою Катерини, доньки трапезундського імператора, за котрогось із Казимирових синів і віддати їй у придане Грецію та Константинополь, які він задумав силоміць забрати в Туреччини. Він також обіцяв допомогти королю людьми та воєнними витратами [у боротьбі] проти угорського короля. Але даремним і незначним вийшло те посольство, бо нічого йому не відповіли, лише те, що король дасть відповідь Гуссанкассанові через своїх послів. Про це також пишуть Меховіта (*с. 328), Кромер (кн.28, с. 603 першого видання* і [с.] *408 — другого*).

Розділ другий

Про нещасливу війну Казимира і поляків та Владислава і чехів проти угорського короля Матяша і про зруйнування руських країн нікчемним татарським військом

Коли король Казимир у середині червня проводив сейм у Пйотркові, приїхали до нього посли від сина Владислава, чеського короля, прохаючи допомоги проти угорського короля Матяша, який, порушивши угоду про перемир'я, не переставав спустошувати Моравію та Сілезію. Тоді король Казимир послав синові на військову допомогу 24 тисячі червоних злотих, які позичив, як пишуть руські й литовські літописці, у литовській скарбниці. А проти сілезьких князів, які також нападали на Польщу й були прибічниками Матяша, вирішили організувати загальне народне ополчення з усього королівства. Король наказав зібратися усім у середині серпня в Мостові. І як тільки король з сейму від'їхав до Корчина, задумавши там готуватися до війни, принесли йому звістку про те, що татари з ханом Аідором, сином перекопського хана Еці-Ґірея, йдуть походом на Поділля. Але король не вжив жодних корисних заходів у тій справі. Тому 7 тисяч татар, тих нікчемних погано озброєних *халамидників*, обірванців (як пише Меховіта) вогнем і мечем жорстоко знищили і зруйнували без опору весь край на 100 миль завдовжки і на 30 завширшки біля Кам'янця, Галича, Глинян, Дунаєва й Гологорів та дуже багато людей помордували і, як худобу, погнали у неволю.

Литва дала королю гроші на Угорську війну

Від свого містечка Дунаєва хоробро відбив їх львівський архиєпископ Григорій, а поморян з шістьма своїми товаришами оборонив Свинка, муж чистого серця.

7 тисяч пошарпаних татар спіймали 100 тисяч наших

Наші гналися за ними, але із запізненням, і лише з великим жалем дивилися, як на їхніх очах татари сікли хворих, старих і немічних. Сім тисяч татар (як пишуть Длуґош і Кромер) погнали у неволю 100 тисяч захоплених людей.

Створено Люблінське воєводство

Тоді також король Казимир створив Люблінське воєводство, забравши частину повіту від Сандомирського воєводства.

Король Казимир проти Матяша

Правдоподібно, Кромер ставить литовську допомогу

Негайно після цього король вирушив на Сілезьку війну й прибув до Мостова у визначений час, але шість тижнів чекав на військо, яке збиралося повільно, через що пропадав даремно дорогоцінний час, підходящий для ведення війни, бо тоді у нас були занедбані дисципліна й лицарський вишкіл. Потім, коли прибуло кільканадцять тисяч литовського війська й литовських татар, над котрими гетьманом був вітебський намісник Іван Ходкевич, 26 вересня з усіма силами король вирушив до Сілезії, маючи 60 тисяч озброєного лицарського народу, як пише Кромер, але Ваповський і Бельський твердять, що їх було 40 тисяч. Вступивши в Опольське князівство, [король] здобув містечка Круцборк і Біціну, а, переправившись убрід через річку Одру, вирушив під Вратслав, почувши, що там чекає його ворог Матяш.

Наші завдали поразки угорцям

Поляки розташувалися табором біля Олави. Коли наші розпустили свої загони в розвідку і за здобиччю, негайно Матяш поділив своє військо, напав на наших, які у безладді завойовували навколишні околиці, та легко їх розгромив, тож вони були змушені втікати. Побачивши це, литовські татари, що були неподалік, негайно прискочили, через що й зупинилися поляки-втікачі і, отямившись, знову відважно зустрілися з угорцями в бою. Дізнавшись про це, король Казимир негайно послав на допомогу своїх придворних з підскарбієм Павлом Ясенським і сам поспішив за ними з другим військом. Вороги, коли побачили, що прибуває допомога полякам, розбіглися і, не зупиняючись та не оглядаючись, прибули аж до Вратслава. У тій сутичці загинуло тисячу чоловік ворожого війська та захоплено у полон 60 шляхтичів, серед котрих найзнатнішими були хорват Павло Гугвіч та інші пани і воєводи й Ульрик або, як пишуть Длуґош і Кромер, чех Вільгельм Перстинський.

Наші під Вратславом даремно залягли

Матяшеві слова

Опісля 24 жовтня чеський король Владислав, за котрого затіялася уся справа, приїхав до батька Казимира, маючи 20 тисяч війська, переважно піхотинців. Привітавшись, вони вирушили до Вратслава і перед містом зупинились обидва війська, розбивши намети. Але даремно вони марнували час. Матяш також укріпляв свій табір під містом біля монастиря святого Вінцентія, звідки спостерігав і [міркував], що задумали вчинити з ним королі. Зітхаючи та вириваючи собі волосся, він казав, що коли б мав таке велике військо, яке проти нього привели польський і чеський королі, то легко міг би завоювати весь навколишній світ. Але всі [наші] ліниво й нікчемно марнували час, не робили нічого корисного. Дуже багато наших, які безладно тинялися у розвідці, безперервно захоплювали в полон, тож усі вежі й тюрми у Вратславі були повні в'язнів. Крім того, під час сильного вітру загорівся наш обоз, де згоріло багато людей, військового спорядження, 500 коней і возів, наметів та харчів. Як пишуть Длуґош, Меховіта й Кромер (*кн. 28, с. 612 першого видання* і [с.] 410 — *другого*), на дні напівзгорілих возів знаходили

дароносиці з найсвятішими таїнствами Божого Тіла, християнської віри, що вважали причиною того лиха.

А Матяш, побачивши, що кепські справи в наших, яких раніше дуже боявся, набрався відваги і послав частину свого війська, поділивши його надвоє. Одну частину він послав до Великої Польщі, а другу — до Велюнського краю, де угорці завдали великої шкоди вогнем і мечем. Також опольські, глоговські й кожуховські князі, що були на Матяшевому боці, спустошили без опору Серадзький край і Велику Польщу аж до Познані, спалили Мендзижеч, а мендзижецький замок, як пишуть Длуґош й інші хронікарі, староста Сендивой Чарнковський продав за золото, за що потім на батьківщині був покараний на смерть. Потім настала зима, й великий голод та червінка запанували в нашому війську, тож наші були змушені укласти з Матяшем угоду про перемир'я на два роки й шість місяців. І так наші, даремно змарнувавши час і кошти, роз'їхалися.

Ольгердів і Кейстутів підступ

Сендивой Чарнковський продав Мендзижеч

А Матяш, схильний до чванливости, тріумфуючи, написав листи до своїх християнських володарів про свою перемогу, про те, що завдав поразки двом могутнім королям і що міг знищити їхні війська, але, будучи християнином, змилосердився над християнами. Вчені люди, яких він дуже любив і щедро опікувався ними, віршами прославляли його. Тоді також агренський єпископ Габрієль писав вірші, в яких ганьбив поляків за їхню нікчемність. Він був італійцем і з бідного ченця через ученість (бо був поетом) став єпископом, а згодом кардиналом.

Вдарив мороз, налетіли сніги — забирайтесь, поляки!
Натовпе змерзлий, тікай в затишок рідних осель! І т. ін.

А львівський архиєпископ Григорій йому відписав:

Ну й балакучий язик! Та в мові — ні глузду, ні ладу...
Змовкни, нарешті! Спини зливу словесних помий! І т. ін.

Розділ третій

Про жорстокий розгром турків волоським воєводою Стефаном

1475 року турецький султан Магомет після того, як допоміг мультанському воєводі Радулові в боротьби проти волоського господаря Стефана і зробив його своїм васалом, послав на руйнування Волощини 120 тисяч турецького, татарського і мультанського війська, бажаючи також Стефана, польського васала, зробити своїм васалом. Але волоський воєвода Стефан узяв на допомогу в польського короля Казимира 2 тисячі вершників, зібрав 40 тисяч волохів і 5 тисяч чаклів, яких забрав в угорського короля Матяша. З тим народом він, частіше застосовуючи підступ, ніж силу, з усіх боків дошкуляв дуже великому турецькому війську, а найбільше тим, що ті низинні землі, куди мали проходити турки, він раніше спалив, виморив голодом і траву висушив вогнем, через що самі [турки] та їхні розкішні коні терпіли від голоду. Потім, коли він привів їх у небезпечне місце на озеро Раковець біля річки Берланд і там, ударивши на них, з Божою допомогою малою кількістю людей дощенту розгромив 100 тисяч турків і татар. Трупи вбитих [він] наказав спалити, кістки яких ще сьогодні можна побачити, [лежать] великими купами [по полях], що я сам бачив власними очима, їдучи до Туреччини 1575 року. Стоять там також три муровані хрести на знак тієї перемоги. А скільки там полягло [їхніх] достойних паш і полководців і здобуто більш ніж 100 військових прапорів. Усіх захоплених у полон [воєвода] наказав посадити на палі, а чотирьох найзнатніших невільників і 36 військових прапорів та частину найкращої ворожої здобичі через своїх панів він відіслав королю Казимиру, який у той час жив у Литві.

Волоська хитрість проти турків

Стефан завдав поразки 100 тисячам турків

А угорський король Матяш через свою звичну чванливість послав листа до папи [римського], до імператора й до інших християнських володарів, прославляючи свою перемогу, мовляв, його гетьман, волоський воєвода Стефан (котрого він сам боявся) розгромив велике турецьке військо. Але Стефан не вихвалявся своєю перемогою, а, [навпаки], заборонив по всій країні приписувати йому [заслуги] у перемозі, а лише

Стефанова шляхетність

Господу Богові і чотири дні покірно постив. Зі здобичі він також послав великі подарунки й невільників папі і чванливому Матяшеві.

[Воєвода] також через свого знатного посла відправив подарунки султанові Магомету, одночасно скаржачись на те, що, мовляв, турецькі розбійники і вигнанці усупереч султанській волі завдали великої шкоди його землям, про які його султанська милість не знала, ані не наказувала це робити. Він [воєвода] покарав їх і не вимагає нічого, лише просить, щоб були видані ще й ті, що втекли на землі його султанської милости.

Стефанова насмішка над турками

Турецький султан, розлючений посольством після тієї поразки, посадив послів у в'язницю. Але, побачивши, що вчинив несправедливо, бо посол у всіх народів користується правом недоторканности, відпустив їх босими [на волю], забравши у них усе.

Про це пишуть Длуґош, Кромер (*кн. 28, с. 614 першого видання* і *с. 411 — другого*), Бельський (*с. 279*), *Герберт* (*с. 326 і т. д.*), а Меховіта (кн. 4, розд. 70, с. 339) так з подивом пише, вихваляючи його: *„О, Стефане! Дивовижний муж і т. ін.“* „О, Стефане! Доблесний муже, славний частими перемогами над Туреччиною, який у нашому віці сам отримав такі славні перемоги над ними перший серед християнських володарів“.

Також того 1475 року турецький султан Магомет через зраду італійців, підкуплених золотом, захопив Кафу (або Феодосію), місто велике і славне, що лежить у Таврії (або Перекопі) над Понтійським морем, котре в той час тримали генуезькі італійці. А це місто оборонялося проти турків [упродовж] 24 років, тобто від здобуття [ними] Константинополя. Усю шляхту з жінками й дітьми [турки] перевезли до Константинополя разом з тими італійськими зрадниками, яких посадили у тюрму. Простий народ залишили на місці, забравши як кару половину його майна. Тільки один корабель, на якому було півтори сотні вродливих дівчат з Кафи, вибраних для сороміцьких справ турецького тирана, разом з іншою здобиччю потрапив до рук волоського воєводи Стефана.

Кафа взята

Там у Кафі Магомет захопив у неволю перекопського хана Менд-лі-Ґірея з двома братами, котрий, як близький сусід, для кращої безпеки зі степу сховався за італійські мури.

Перекопський хан спійманий

Так шляхетне генуезьке місто Кафа разом з іншими навколишніми замками було загарбано султаном Магометом через те, що його віддали зрадники-італійці, що жили в ньому.

Італійці зрадили

Почувши про це, кафський єпископ Симон (як свідчать літописці), який у той час був у Києві й чекав порятунку в київського воєводи Мартина Гастовта, з горя раптово помер за столом і там же у Києві його поховали.

А Магомет з Кафи прибув до Білгорода (Волоського), що лежить над гирлом Дністра, де він впадав у Понтійське море, який також йому піддався. А волоський воєвода Стефан побачив, що його сили нерівні

Білгород узятий

зі силами султана Магомета, зміцнивши замки, розташувався у лісах і в горах.

Коли ця звістка дійшла до Польщі, що начебто турки вже спустошили Поділля і Русь, то всіх охопив великий страх.

А волоський воєвода Стефан, як пишуть Кромер і Ваповський, як тільки турецьке й татарське військо відійшло, здобув Білгород та знищив у ньому всю турецьку залогу.

Того ж року була така велика повінь на Віслі, що затопила міста Казімеж і Страдом поблизу Кракова, а вода сягала аж до верхів вівтарів у костелах.

У той же час велика кількість сарани напала на Серадзький і Ленчицький край, а також на Мазовію, тож поїла не лише луки й збіжжя, але й пожерла гілля на деревах. Через гущу роїв сарани ледве проникало сонце, мовби небо закрила хмара, як пишуть Кромер і Меховіта (кн. 4, розд. 71, с. 341).

Потім король Казимир відправив свою старшу доньку Ядвігу до Познані та віддав її заміж за баварського князя Єжи, обіцяючи дати у придане 32 тисячі злотих. Назустріч їй виїхав не лише наречений, але і сам імператор Фрідріх з курфюрстами та тисячею вершників.

Незабаром до Казимира приїхав другий посол від перського короля Гуссанкассана Ісаак з Трапезунда з проханням, щоб Казимир навесні вирушив походом проти турецького султана Магомета, обіцяючи цілковито знищити турків у Греції і в Азії. Але його ласкаво відправили. Він також об'їхав й інших християнських володарів, але нічого не скористав.

Коли король з поляками й литвинами проводив сейм у Любліні, волоський воєвода Стефан одного за одним відправляв послів до нього, прохаючи короля про допомогу в боротьбі проти турків, бо Магомет біля Адріанополя збирав велике військо проти Волощини. Литовські сенатори радили королю (як пише Кромер, *а литвини ж радили і т. ін.*), щоб він усіма силами боронив таку могутню й важливу фортецю для [захисту] Литви та Польщі проти турків, якою є Волоський край, аби марно не втратив його або не віддав на загибель, щоб не було запізно оборонити решту своєї держави, коли вона буде в небезпеці. Але це не зворушило короля, хоча вони радилися 15 днів.

У 1476 році турецький султан Магомет з великим військом турків і татар вирушив до Волощини, до відсічі якому приготувався волоський воєвода Стефан. Спершу він щасливо переміг татар, а потім напав на турків, коли вони переправилися через Дунай, але, не встоявши перед великою кількістю, обороняючись, відступив, втративши [в бою] не більше 200 своїх воїнів. Потім з усіх боків дошкуляв туркам. А турки, завоювавши Волощину аж до Хотина, вторглися на Поділля і спалили кілька сіл.

Дізнавшись про це, [король] Казимир відправив [у похід] руську, подільську та белзьку шляхту. Але наші довгий час стояли табором

біля Кам'янця, не наважуючись перейти кордон без короля й не посмівши повернутися додому. [Вони] завдали Подільському краю не меншої шкоди, ніж ворог. Аж Казимир вирушив з Корчина до Белза, щоб своєю присутністю додати своїм відваги, а турків налякати. Але турки без затримки покинули Волощину, бо [їхні] галери та кораблі, на яких везли гармати й інше спорядження для здобування замків з яничарами султана Магомета, потонули в той час від шторму на Чорному морі.

А угорський король Матяш розіслав чванливі листи про те, що збирається у похід проти турків. З тієї причини папа [римський], міста, а також італійські князі двічі прислали йому по 100 тисяч злотих у золоті на допомогу [в боротьбі] проти турків.

Матяшева чванливість

Вітай мито на блазнях

Незабаром після цього турки з Боснії вторглися до Угорщини, здобули п'ять замків над Дунаєм і спустошили всі навколишні слов'янські та волоські землі, через що італійці невчасно побачили брехню і марну славу Матяша.

Отож тобі слава

Негайно після цього 1477 року волоський воєвода Стефан зруйнував Мультанський край та захопив у полон мультанського воєводу Радула (або Дракулу), якого видали брасовські міщани. Розгромивши й вигнавши турецькі застави, мультанським воєводою він призначив одного зі своїх панів радників Ципулісса.

Розділ четвертий

Про взяття литовського Великого Новгорода московським князем Іваном Васильовичем Року 1477

Московський князь Іван Васильович, муж великої доблести, зібравши велике військо, вирушив під литовський Великий Новгород. А новгородці, не чекаючи його в зачиненому місті, підготувалися і розпочали з ним битву над річкою Солоною, як пише Герберштейн, але через чисельну перевагу москвинів були переможені й утекли до міста, котре через недбалість литвинів і короля Казимира та поганий гарнізон здобув московський князь Іван. Там князь Іван 300 визначних міщан наказав відтяти голови та забрав усі їхні великі маєтки; інших міщан також пограбував, залишивши їм лише третину їхнього майна. Пограбував він також скарбницю новгородського архиєпископа (або митрополита), наповнену впродовж багатьох років золотом, перлами й коштовними каменями. Самого тільки золота, срібла, перлів, коштовних каменів та іншого добра він вивіз з Новгорода до Москви 300 возів, а одягу й усілякого посуду [вивіз] без ліку.

Річка Солона

300 возів клейнодів з Новгорода

Хоча Іван Васильович після [смерти] своїх предків вступив на престіл великої держави, але була вона в неволі, в татарській васальній залежності, у тих татар, котрі жили над Волгою. І так жорстоко був поневолений кожний московський князь, що коли до Москви приїжджали татарські посли або гінці за даниною чи в якійсь іншій справі, сам великий князь мусив пішки йти їм назустріч і подавати татаринові, що сидів на коні, кухоль кобилячого молока [кумису] (найсмачнішого напою у татар) з низьким поклоном і чолобитною, а якщо якась крапля з вусів татарина або з кухля впала на гриву коня, то великий князь мусив її злизувати. А перекладачеві, який читав ханські листи, [князь] вистелював сидіння найдобірнішими соболями, а сам стояв зі своїми панами гласними, низько кланяючись, слухаючи листів, а потім падав на коліна. Він не міг відмовити в жодній послузі татарам, мусив виконувати все, що йому наказували, навіть іти війною проти власних друзів християн.

Татарська неволя московських князів

Тієї важкої і жорстокої неволі не міг стерпіти Іван Васильович, муж відважний і хоробрий лицар, за що його справедливо назвали Великим. На пораду своєї жінки-грекині він вибився з неволі. Він підбив та підкорив своїй владі частіше підступом, ніж силою, прикордонні та прилеглі руські князівства, а також забрав багато замків, які віддавна належали Литві. Розширивши свою державу на захід, він загарбав і Великий Новгород, місто дуже широке й багатолюдне, з купецькими складами, найбагатше і найславніше в усіх північних сторонах. Це місто щороку до того часу платило [данину] 100 тисяч червоних злотих, як свідчать Ваповський і Бельський, або рублів, як пишуть Длуґош і Кромер. Длуґош і Меховіта [пишуть] про це (кн. 4, розд. 27, с. 343), а також Кромер (*кн. 29, с. 632 першого видання* і с. 422 — *другого*), Бельський (с. 281 *другого видання*), *Герберт (кн. 17, розд. 9, с. 33), Ваповський та ін.*

Звичайна данина Литві з Великого Новгорода

Але руські й литовські літописи так обчислюють данину з Великого Новгорода, як ми вже написали, що з Великого Новгорода давали до литовської скарбниці готівкою 10 тисяч червоних злотих, 100 великих німецьких фрезів, звідкіля стає очевидно, що новгородці володіли литовськими землями, а саме тими, де є порт на Нарві, про що свідчать і московські хроніки. Від них вони і мали заморські фрези, які давали в данину литовським князям. Крім того, вони давали в данину 40 сороків хутер рисів, соболів, куниць, лисиць, чорнобурих лисиць, вовків й інших хутер, кожного по 40 сороків. А псковичі давали половину тієї данини, тобто по 5 тисяч червоних злотих, по 50 фрезів і по 20 сороків кожного виду хутра.

Заохочений великою здобиччю та оволодінням такого великого міста, Іван Васильович звернув свої думки на всі руські й литовські краї та князівства, бо бачив, що Казимир зайнятий іншими справами в далекій польській стороні. Але литовські пани через наполегливих послів закликали його [короля] повернутися негайно [до Литви].

Зміцнивши мир з угорським королем Матяшем та прийнявши допомогу від прусського маґістра Мартіна, від якої він ухилявся, і доручивши коронні справи єпископу Янові й краківському каштелянові і старості Якубові Дембінському, а також сандомирському каштелянові Павлу Ясенському, сам [король] з королевою та королевичами поспішно приїхав до Литви, де, полагоджуючи литовські справи, затримався довше, ніж звичайно, у Вільні. Одразу він послав свого дворянина Стрета до заволзького хана Сахмата, прохаючи про допомогу [в боротьбі] проти московського [князя]. Тоді заволзький хан з великим військом своєї орди вирушив у похід до Московського краю і розташувався табором біля річки Угра.

Казимир — даремно до Литви

Річка Угра

Але хоча литовські пани добре радили, як пише Длуґош, щоб війною домагатися повернення свого, однак король волів мирно чинити з могутнім московським князем, бо бачив його велич і могутність унаслідок захоплення великих багатств і країн та силу численного його лицар-

ства, вишколеного в безперервній війні, що здобувало знаменні перемоги, а на своїх нікчемних і зніжених бездіяльністю найманих людей він не надіявся і не мав змоги швидко привезти їх з Польщі та з інших сусідніх країн, щоб вести війну проти такого могутнього ворога. Тому Казимир уклав перемир'я з московським князем на кілька років, а Великий Новгород та кілька руських князівств, відірваних від Литви, відійшли до нього.

Заволзький хан стояв довгий час на Угрі, очікуючи вказівок короля, а потім московський князь дав великі дари ханському полководцеві, князю Тиміру та відіслав усі гостинці й окремі великі подарунки, що були затримані кілька років, з Москви ханові. Хан також, не маючи вказівок від Казимира і намовлений своїм полководцем Тиміром, повернувся до свого ханства, де його зарізав його полководець Тимір за подарунки великого князя. А король Казимир від'їхав до Польщі.

А тут руський літописець помиляється, [описуючи] час і причину від'їзду короля Казимира з Литви до Польщі, розповідаючи, що коли помер чеський король Іржик, чеські пани відправили послів до нього [Казимира], щоб їм відпустив на Чеське королівство свого сина Владислава. Через те Казимир, покинувши справи Литовської війни з московським князем, з намови польських панів поїхав до Польщі, бажаючи відправити сина на Чеське королівство та ін. Але це не відповідає дійсності, бо чеський король Іржик Подебрандський помер 1471 року, а Владислав, син Казимира, був одразу в Празі коронований на його місце, як про це було сказано раніше, а московський [князь] аж потім, 1479 року взяв Новгород. Тут літописець помилився на вісім років.

Розділ п'ятий

Про [завдавання] поразки 100 тисячам турків семигородським воєводою Стефаном Баторієм

Восени того ж 1479 року на свято Гавлі 100 тисяч турецького війська з допомогою мультанських загонів під командуванням п'яти паш вторглося до Семигородського краю та розташувалося табором біля міста Собінова (або Сибінова). Стривожений цим воєвода Іштван Баторій, зібравши своє велике військо, виступив проти поганців, котрі, уповаючи на свої великі сили, з усіх боків оточили його. Стефан, також Баторій, побачивши, що не уникнути йому великої битви і важко з'єднатися з двома загонами угорців, яких прислав йому король Матяш, проте повідомив їх про свій бій. Усі воїни і лицарство Баторія добровільно заприсяглися скоріше загинути [в бою], ніж утікати. Потім Баторій наказав дати знак до бою. І розвіялися прапори, засурмили сурми, вдарили в бубни і, наступаючи з обох боків, розпочали жорстоку битву, котра тривала майже три години, і вже угорці, притиснуті великою кількістю турків, почали відступати, тож Баторій ледве затримав їх, звертаючись до їхньої честі, інших лаючи і нагадуючи про недавню спільну присягу, яку вони склали. А тим часом раптом сильним галопом у бік ворогів ударили два останні загони, в яких були дворяни короля Матяша, а також рачі, яких з гетьманом Яксичем та князем Павлом було 900.

Битва угорців з турками

Турки від несподіванки не могли зрозуміти, що трапилося, повернули коней і хвилину оборонялися, а потім, перелякані та притиснуті, почали втікати. Так утікачі зазнали великих втрат, бо угорці нікого не залишили живим, крім 50 знатних [турків], захоплених у полон. Полягло в той час на полі бою 90 тисяч турків, бо гнали їх угорці до Сибінова й до мультанського міста Гіургеча над річкою Бужов. Це побоїще мені показували самі мультани, які чули про нього [розповіді] від своїх дідів, коли я 1575 року їхав до Туреччини.

Полягло 90 тисяч турків

У той же час цю славну і гідну пам'яті перемогу над турками Стефан Баторій приніс угорському королю Матяшу, який тоді з подаг-

рою, смертельно хворий лежав в Угорщині. Посполитих переконували, що він начебто помер, але німцям видавався живим, коли наступного року Австрійський край завоював Томаш Тарча.

Про цю славну битву й перемогу Баторія над поганцями пишуть угорські хроніки, особливо Бонфін, а з наших Меховіта (кн. 4, розд. 72, с. 343), Кромер (кн. 29, с. 632 *першого видання* і [с.] 423 — *другого*), Герберт (кн. 17, розд. 19, с. 331 та ін.).

Наступні кілька років, як пише Кромер, а літописець свідчить, що сім років, король Казимир, уже в похилому віці, з королевою та синами провів у Литві, займаючись мистецтвом, яке дуже любив. У той час не трапилася жодна подія, гідна опису, бо в усіх країнах запанував спокій. Тільки 1480 року помер краківський канонік Ян Длуґош, учитель Казимирових синів, коли мав вступити на Львівське архиєпископство. Він написав розлогу „Хроніку Польщі" латинською мовою та „Опис польських земель" аж до часу своєї смерти, котра, однак, через заздрість не побачила світу. Проте, як правдиво і щиро написану, цю хроніку я використовував за Кромером і Меховітою.

Помер Длуґош

Потім 1482 року з Угорщини повітрям перенеслися до Кракова велика пошесть і мор, які поширилися на Малу й Велику Польщу і від яких померла незчисленна кількість людей. Також у той час у Кракові помер Симон з Ліпниці, бернардинського чину, проповідник святого життя, кажуть, що біля його гробу багато хворих одужало.

Пошесть (мор) у Польщі

Святий Симон з Ліпниці

1483 року, у перший четвер посту у Вільні покинув цей світ другий королівський син Казимир, де й поховано його в каплиці костелу святого Станіслава.

Батько справив йому похорон з почестями. Його гріб став відомий благочестивими чудами. Казали, що він провадив таке чисте життя, що коли лікарі радили йому, якщо він хоче бути здоровий, то нехай веде статеве життя, то він відповів, що воліє радше прийняти смерть, ніж порушити обіцяний закон невинности. Він був покликаний на вічне благословення, бо в Угорській війні переконався у тимчасовості і марній помилковості цього світу.

Святий Казимир помер

Тоді ж, у час відсутности короля зросло свавілля у Польщі, бо звичайно знатна шляхта жила з грабунку й розбою. Серед них Христоф Шафранець, муж знатного роду й обдарований великими маєтностями, зібрав зі свого замку Піскова Скала дуже багато розбишак (як пишуть Кромер, Меховіта, Ваповський і Бельський), на дорогах займався розбоєм і у Зборовку поблизу Вісліци повбивав чимало багатих і знатних краківських купців, що їхали на люблінський ярмарок у Зборувек біля Вісліци, через що був засуджений і, коли не дбав про осуд, у містечку Сарчеві в Серадзькому краю його оточили й спіймали та у Кракові за наказом короля відтяли голову. Після цього запанував спокій на дорогах.

Шафранець займається розбоєм

Шафранець страчений

У Чеському королівстві в той час були також жорстокі заворушення, бо чеські єретики, побивши своїх священиків та розігнавши їх,

Чеські міжусобиці

почали бунтувати проти світських панів і проти самого короля Владислава, Казимирового сина, тож король, побачивши небезпеку для свого життя, мусив від'їхати в Кутненські гори, а розлючений простий народ сильно побив сенаторів і панів радних Старої і Нової Праги та пограбував монастирі.

У той час турецький султан Магомет здобував Родос, але, діставши відсіч, вторгся до італійської держави Апулії, де зруйнував Бестію і ще кілька міст та обсадив турками славне портове місто Гідрунт.

Потім, коли [Магомет] з військами йшов [походом] до Сирії, помер у Нікомедії. Після його смерти турки поділилися на дві частини: одні хотіли, [щоб султаном був] його старший син Баязет, а інші — молодший Селім, і почали вести внутрішню війну. Скориставшись з цього, син неаполітанського короля Альфонс здобув у поганців Гідрунт.

Помер турецький султан Магомет

Розділ шостий

Про присягу славного волоського воєводи Стефана королю Казимирові та про його битви з турками

1484 року турецький султан Баязет, як тільки вступив на престіл свого батька Магомета, з великим військом морем і сушею вирушив у похід до Волощини, бажаючи помститися Стефанові за батьківську кривду, поразки й сором. І хоча з великими втратами для себе він здобув портові замки Кілію і Білгород та спустошив увесь Волоський край, але не загарбав його, як помилково написав Йовій. Бо Стефан, побачивши, що його сили нерівні з турецькими силами, відступив у ліси й гори, звідкіля безперервними сутичками переслідував турків.

Турки завоювали Волоський край

Опісля наступного 1485 року, як [твердять] Меховіта, Кромер, Ваповський й інші, а руські літописці свідчать, що 6994 року від створення світу, [Стефан] відправив послів до короля Казимира, прохаючи його про допомогу [в боротьбі] проти турків та обіцяючи йому присягнути на вічне васальство й послух разом зі своїми нащадками. Тоді Казимир, бажаючи не пропустити нагоди, щоб підкорити своїй владі такого монарха, який часто перемагав та завдавав поразки туркам, татарам і угорцям, а досі відмовлявся від присяги на його користь, на початку осени вирушив до Львова, звідкіля за його наказом вирушила до Коломиї озброєна на конях уся руська й подільська шляхта, а також багато польських і литовських панів, тож усього війська, придатного до війни, зібралося 20 тисяч вершників. А тоді, як пише Кромер, *страшним було для турків [саме] ім'я поляків.* Казимир розташувався табором на широкому полі біля Коломиї. У визначений день з кількома тисячами вершників та з волоськими панами й боярами приїхав [Стефан] до короля. Але тільки його самого коронні й литовські сенатори з пошаною впровадили до намету, де на троні в короні й у королівському одязі сидів король. Там воєвода Стефан, тримаючи в руці прапор з волоським гербом, віддав з пошаною поклін королю, впав на коліна, кинувши [на землю] прапор. Там же він заприсягнувся, згідно з прийнятими цере-

Король Казимир проти турків

моніями, бути завжди вірним і послушним разом з усім Волоським краєм польському королю Казимирові і його нащадкам, польським королям, не визнавати іншого володаря, бути готовим усіма силами допомагати йому в боротьбі проти кожного ворога, не укладати угоди про мир, ані не починати війни без королівського наказу. Потім король підняв його із землі й поцілував та разом з 13 знатними волоськими панами посадив за стіл та щедро гостив. Насамкінець, обдарований пам'ятними подарунками, [Стефан] повернувся до Волощини, взявши зі собою 3 тисячі вершників на чолі з гетьманом Яном, званим Поляком, а літописець твердить, що король послав з тим народом свого сина Яна Альбрехта. З тією допомогою Стефан дуже часто завдавав поразки туркам і розгромлював їхні великі війська, внаслідок чого вигнав і викорінив їх з Волощини. І довгий час мав спокій від турецького султана.

Стефан вигнав турків з Волощини

Того ж року король Казимир, як свідчить літописець, приїхав до Литви, куди до нього прибіг великий князь Михайло Борисович Тверський, бо його Тверське князівство піддалося московському князю Іванові Васильовичу. А з цього князівства, як пише Герберштейн, завжди йшло на війну 40 тисяч вершників.

Тверський князь — до Литви

21 травня того ж року в Литві випав великий сніг і було дуже холодно.

Король Казимир упродовж семи років, не виїжджаючи, жив у Великому князівстві Литовському, бо радше жив у Литві, ніж у Польщі, де було багато звірів, а був він завзятим мисливцем.

Опісля 1489 року король Казимир, дізнавшись, що татари з великим військом завоювали Руський і Подільський край, відправив у похід проти них свого сина Яна Альбрехта з добірним коронним лицарством, до якого теж приєдналася литовська, руська та подільська шляхта. А татари зі здобиччю та невільниками вже відходили до орди, поділившись на два великі загони. Довідавшись про це, Альбрехт з великою завзятістю вдарив у перший загін, що йшов попереду, в якому було, як пише Ваповський, 15 тисяч воїнів, і розгромив дощенту поганців та відбив здобич і невільників. Потім Ян Альбрехт оточив других татар, що йшли попереду, і несподівано та раптово вдарив по них, де заколював, убивав і рубав поганців, наче худобу. Було їх 10 тисяч, яких він розгромив зі своїм лицарством, що вже знемагало, тож з кожного від роботи тік піт, а битва тривала майже півдня. У тому загоні також загинув один хан, а другий утік.

Ян Альбрехт розгромив 25 тисяч татар

Тієї поразки зазнали поганці над річкою Саворун (або Сафран), де вона впадає у Буг.

А взимку татари, щоб помститися за цю поразку, вторглися на Поділля, але литвини й подоляни, а також волинці, швидко зібравшись, та з Божою допомогою розгромили їх, бо через великі сніги вони не могли втікати, тож на полі бою полягло їх 9 тисяч.

Литва розгромила 9 тисяч татар

І тоді Ян Альбрехт через свою спритність у лицарських справах (хоча не брав участи в тій останній битві, яку виграли литвини) здобув славу і любов не лише лицарів, але й невільників, які прославляли його мудрість, мужність і кмітливість.

У той же час король Казимир з допомогою Миколая Фірлея, який згодом був коронним гетьманом, уклав перемир'я з турецьким султаном Баязетом.

Розділ сьомий

Про війну й угоду між рідними братами Яном Альбрехтом і чеським королем Владиславом Казимировичами і про перехід сіверських князів від Великого князівства Литовського на бік московського князя та про смерть короля Казимира

1490 року угорський король Матяш, зруйнувавши й здобувши Австрійський край і головне місто Відень від імператора Фрідріха, коли здобував Нове Місто, помер від апоплексії. Після його смерти угорські пани поділилися щодо виборів короля. Одні обрали польського королевича Яна Альбрехта, а другі, яких було більше, обрали його брата, чеського короля Владислава, й, швидко викликавши його, коронували в Будзині.

Той імператор Фрідріх був такий хоробрий, що флорентійські італійці малювали його на раку з таким написом: *„В Лацій простуєм"**, насміхаючись з його нікчемности

Почувши про це, Ян Альбрехт на пораду батька Казимира, польського короля і великого литовського князя, і за його кошти зібрав 12 тисяч війська під коронними прапорами й у червні вирушив з Кракова до Угорщини і, коли прибув до Пешта, зустрів місто й береги Дунаю, обсаджені гарматами. Потім на пораду своїх відступив від нього, обложив Кошиці, після чого здобув міста Шаріш, Оперіас і Сибінув, а Кошиці, обстрілюючи й штурмуючи впродовж усієї осени аж до половини зими, здобув. І коли кошичанам набридла облога, вони послали [гінця] до короля Владислава, прохаючи про порятунок. Тоді король Владислав вирушив з військом проти брата. Але угорці, побачивши Альбрехта, що стояв з могутніми силами поляків, так полагодили справу, що чеський король Владислав мав бути королем усієї Угорщини, як законно обраний і коронований, а Альбрехтові відступив у Сілезії Глоговське, Кожуховське, Вратславське князівства й інші воло-

---

* Переклад Миколи Зерова.

діння, які раніше тримав князь Жеганський, та разом з тим наказав увести його в ті володіння полякові, глоговському старості.

Ян Альбрехт узяв сілезькі князівства за угодою

Тоді королевич Ян Альбрехт відступив від Кошиців до Аперіаса, а угорці теж роз'їхалися. А коли на пораду недостатньо мудрих людей і за батьківським наказом (котрий спонукав його до цього й обіцяв прибути йому на допомогу з великим польським, литовським і татарським військом) Альбрехт руйнував усі навколишні волості, його брат Владислав, розгніваний частими наріканнями, послав проти Альбрехта 18 тисяч (як пише Кромер, але Бельський ставить 12 тисяч) піхотинців разом з вершниками, призначивши командувачем над ними семигородського воєводу Стефана Баторія. А Ян Альбрехт у своєму війську вже заледве мав 4 тисячі воїнів, як пише Кромер, а Меховіта (кн. 4, с. 325) ставить лише 2 тисячі.

Сам батько посварив синів

Однак першого дня січня 1492 року [Альбрехт] вивів його [військо] в поле, не лякаючись великої кількости ворогів, закликаючи їх, щоб вони хоробро й без помсти боролися, як личить чесним і сильним мужам. Краще прийняти славну смерть, ніж утікати із соромом або ховатися і допустити до того, щоб їх побили, як худобу. І коли з обох боків сурми дали знак до бою, в рукопашному бою зустрілися обидва війська, в якому виявили мужність Альбрехтові воїни, і хоча перший ворожий загін подався назад, але через переважаючу чисельність ворогів вони втратили багато знатних мужів і відступили. Потім сам королевич Альбрехт довгий час намагався виправити становище в бою і привести своїх до порядку, але коли під ним убили двох коней, а третьому, на якого він пересів, пробили живіт, він ледве втік до Аперіаса. Там два чехи, що подалися за ним, коли заходило вже сонце, мало не захопили його в полон, бо темної ночі він відбився від своїх, а, обороняючись перед чехами, меч розламався йому навпіл, і він уже не мав чим оборонятися й аж Крупський подав йому меч, яким він заколов обох ворогів чехів.

Битва Альбрехта з великим військом брата Владислава

Під Альбрехтом у битві вбили троє коней

Альбрехтові зламався меч, як Турнуссові, коли бився з Енеєм

Шляхтич Крупський

Польських і литовських воїнів рятувала ніч, тож багато їх утекло.

Потім Альбрехт потрапив на інших угорських гусарів, які оточили його. З ними він почав вести переговори, а його воїни, що розбіглися, впізнали його з мови та один за одним прибігли до угорців з криком: „Бий! Убивай і бий! Убивай!“ Тому угорські гусари подумали, що помилились уночі, що наших більше і залишили королевича Альбрехта. Так урятований з тих двох небезпек своїми, яких було при ньому небагато, він утік до Аперіаса.

Альбрехтова мужність

Хитрість

Самі втікали, а словами гнали

Угорський і чеський король Владислав, дізнавшись про це, радів не з перемоги, а тому, що його брат залишився живим і, відправивши до нього послів, уклав з ним угоду, за якою Ян Альбрехт дістав Великий Глогув у Сілезії з містами і замками Кожухув, Спротаву, Зелену Ґуру, Свебодзу (де виготовляють сукно), Г'юру, Кросно, Щенаву, Опаву, Карнув, Тошко, Битом, Свехленіце і Козле з усіма волостями, якими міг користуватися зі своїми дітьми так довго, доки не стане королем.

І вирішивши це між собою, вони з обох сторін підтвердили печатками.

Ян Альбрехт приїхав до Кракова, звідки не виїжджав аж до батьківської смерти, бо король Казимир тоді жив у Литві, вирішуючи з литовськими панами питання про те, як би воєнним шляхом відібрати свої володіння від московського князя, які він відірвав від Литви. Бо, як тільки він захопив Великий Новгород, сіверські князі, що вели свій рід від великого литовського князя Ольґерда, пристали до великого московського князя Івана Васильовича, хоч не мали великої причини для образи. Трапилося це тому, що коли вони приїхали у Вільно до короля Казимира, деякий час не хотіли впустити їх до його кімнати. А коли один із них уперто домагався ввійти, воротар, притиснувши дверима, зламав йому палець на нозі. І хоча за це стратили воротаря, однак не змогли погасити гніву цих князів, бо з Вільна вони від'їхали до московського князя і самі зі своїми князівствами піддалися під його владу. Причиною переходу було те, що ними погордували литовські пани. Але чи лише те? В богослужіннях і церемонних обрядах вони різнилися з московськими, але погодилися з ними. Однак, маючи таку нагоду і причину, тоді вчинили те, що задумали віддавна, що й було тоді причиною війни проти московського князя.

Сіверські князі перейшли до московського [князя]

Але [Казимир] запалився щирим бажанням піднести на престіл Угорського королівства сина Альбрехта, коли почув, що його другий син Владислав, на якого він гнівався через невдячність за добродійства, розгромив його. Не бажаючи тієї згоди, він уклав перемир'я з московським князем, а сам хотів відновити війну проти сина та помститися за Альбрехтові зневаги.

І вирушив [Казимир] з Вільна, бажаючи справити весілля доньці Анні, яка була заручена зі щецінським князем Богуславом, та надав допомогу Підгірській і Подільській Русі, бо тоді якийсь Муха, [людина] селянського роду, зібравши з Волощини й Руси 10 тисяч [війська], спустошував Русь і Поділля. З Господньою допомогою Миколай Ходецький, прозваний Земелкою, муж доблесний і досвідчений у лицарських справах, з найманим польським народом переміг його та розгромив його хлопів. Потім руська шляхта за сприяння однієї русинки, яку він любив, спіймала Муху й привела до Кракова, де він помер у в'язниці.

Волошин Муха — другий Підкова

Незабаром після Великодня того ж 1492 року король Казимир за день з Вільна переїхав до Троків, як пише Кромер, де захворів. Потім його перевезли до Гродна. Там охопила його червона хвороба, від якої він ще більше занедужав. А коли лікарі не могли його вилікувати, бернардинці лікували його разовим хлібом і печеними грушками. Після цього він почав пухнути й спитав свого лікаря Якуба Залеського, чи в нього є якась надія на життя. А коли той відповів йому, що він не буде жити, як безстрашний воїн він сказав: „Отже, тоді вмерти!“ І прийнявши з побожністю найсвятіші таїнства, він склав заповіт та виявив в

Смілива Казимирова відповідь, коли мав померти

Хоча безперервно воював, але 100 тисяч червоних злотих залишив

особливому таємному сховищі 100 тисяч червінців, які поділив між синами. Благав він литовських панів, щоб на престіл Великого князівства Литовського взяли його сина Александра, з чим вони погодилися, бо бачили й пам'ятали його чесні діла й любов до себе.

Казимирів заповіт

[Казимир] також вимагав, щоб на Польське королівство коронували другого його сина Яна Альбрехта. А угорського й чеського короля Владислава, а також майбутнього польського короля Яна Альбрехта він просив, щоб не скривдили свого молодшого брата Сиґізмунда й дали йому якийсь уділ у своїх володіннях. Помер він на гродненському замку в четвер, 7 червня, тиждень перед Зеленими святами, як пише Меховіта, а літописець твердить, що за тиждень перед святом Введення.

Похорон Казимира

Потім литовські й коронні пани з почестями відвезли [його тіло] до Кракова й там з пишними прийнятими церемоніями, які влаштовувала королева Єлизавета зі синами, з єпископами і з коронними та литовськими панами, 11 липня поховали його в мармуровій гробниці, яку він сам збудував, на замку [в костелі] святого Станіслава.

Казимирові врода і звичаї

Був він високого зросту, стрункий, з довгим і худорлявим обличчям, лисою головою, розмовляв шепелявлячи, мав прості звички, дуже захоплювався полюванням на звірів і птахів, тому більше жив у Литві. Коли з Литви послав великі подарунки синові Владиславу, чеському королю, а рибницький князь забрав їх у послів і потім, побачивши, що зробив злий учинок, просив ласки й пробачення у короля Казимира, він сказав лише: „Нехай поверне лише собак, а інші подарунки хай собі тримає!“ Він був негордовитий, тверезий (бо не пив ні вина, ні пива, ні меду), марнотратний, не займався будівництвом; у лазні завжди шмагався віником, був терпеливий до праці, холоду, вітру, диму, спеки і в усьому був схожий на батька Ягайла. Понад усе любив свою жінку Єлизавету, як і дружина його також. Залишив 13 нащадків: шість синів і сім доньок, дати народження і подружжя яких побачиш у складеному нами порядку:

Так само вчинив імператор Вацлав, коли згорів один багатий замок, не питав нічого, тільки: „Чи залишилася пивниця з пивом?“ — бо був наш брат

Сини:	Народився:
1. Владислав, чеський і угорський король	1 березня 1456
2. Казимир	3 жовтня 1458
3. Ян Альбрехт, польський король	27 грудня 1460
4. Александр, великий литовський князь і польський король	5 жовтня 1461
5. Сиґізмунд, перший сілезький князь та ін.	1 січня 1467
6. Фрідріх, єпископ і кардинал *„на Септіcоліо“*	27 квітня 1468

Королівни:	Віддані заміж за князів:
1. Ядвіга, старша	Юрія Баварського
2. Софія	Яна, бранденбурзького маркграфа
3. Єлизавета } померли в дитинстві	
4. Єлизавета }	

5. Анна	Богуслава Стольпенського
6. Барбара	Юрка Мишинського
7. Єлизавета	Фрідріха Легніцького

Перед смертю Казимира після повні грудня з'явилися на небі знамена — три сонця на півдні. Потім майже впродовж двох місяців була комета. Королював Казимир 45 років, досягнувши 64-літнього віку.

Три сонця

Тоді Владислав Казимирович переміг великі війська турків, які нападали на Боснію й угорські кордони, та відігнав їх від облоги Салачиців.

Турки розгромлені

Книга двадцять перша

Розділ перший

Про обрання Александра на престіл Великого князівства Литовського, Руського, Жмудського і т. д., а Яна Альбрехта Казимировичів — на Польське королівство [Року] 1492

Вельможному панові Марку, внукові тивуна короля й[ого] м[илости] Ретовського.

З'їзд литовських князів

Незабаром після смерти Казимира, короля і великого литовського князя, литовські сенатори скликали сейм у Вільні, на який прибули князі Василь і Михайло Глинські, слуцький князь Семен Олелькович Михайлович з 5 сотнями коней, а також князі Гольшанські і Мстиславські та Вагайло Гедроцький, які спільними голосами обрали Александра, четвертого Казимирового сина, на престіл Великого князівства Литовського, Жмудського і Руського, згідно з батьківським бажанням і просьбою, а також за його гідність і доблесть, які він виявив (хоча також за слуцького князя Семена Олельковича Михайловича віддали свої голоси його друзі, що були на його боці). Коронували його за давніми прийнятими церемоніями на віленському замку в [костелі] святого Станіслава, [надівши] шапку, оздоблену перлами та коштовними каменями, та звичайні шати, які тепер одягають німецькі курфюрсти при імператорській коронації. Коли посадили його на троні, віленський єпископ Табор поблагословив його і, згідно зі звичаєм, відправив молебень. Тоді виступив найвищий маршалок Великого князівства Літавер Хрептович, який, за звичаєм, подаючи йому оголений меч, за наказом усіх литовських панів промовив такі слова: „Візьми, найсвітліший князю, якого ми обрали собі за князя і вождя, цей меч і з ним усеціло пануй над нами та пам'ятай, що над Литвою ти — найвищий.

Піднесення Александра на Велике князівство Литовське

Великий литовський маршалок Літавер Хрептович і його слова до Александра

Якщо до того ж ти сам будеш вождем хоробрости і мужности і лицарської доблести, то стане те князівство особливим серед сторонніх імператорств і королівств. Тільки обома руками пануй над нами. В одній [тримай] меч, а у другій носи ласку, тобто, щоб злі вчинки суворістю і справедливістю стримувати, а добродійства і діла добрих людей оплачувати добродійством і ласкою. Нарешті, від імени всіх станів Великого князівства просимо тебе, щоб ти управляв нами і судив нас не за лицемірним італійським чи чеським або німецьким звичаєм, а за справедливим литовським Вітовтовим прикладом. Якщо будеш цього додержувати, то будеш рівним з кожним королем, а якщо відступиш від цієї мудрости і замислів, то тоді сам станеш причиною своєї і нашої загибелі!“ Промовивши це, подав йому оголений меч, що тримав у руці, який він, узявши, подякував князям і литовським панам за добровільне обрання його на престіл предків Великого князівства, обіцяючи бути готовим до всього, про що говорив у своїй промові Літавер, яку описали Йодок Децій у книжці *„Про родину Ягайлів“ (с. 48), Ваповський та ін.*

Децій. В одній руці носячи меч, у другій — милість

Подання меча

Також коронні пани, влаштувавши похорон своєму королю Казимирові, коли місяць серпень був у повні, з'їхалися на сейм до Пйотркова. Там були різні голоси і думки щодо обрання нового короля, бо пани і все коронне лицарство поділилися, по-різному голосуючи за Казимирових синів. Одні хотіли Яна Альбрехта як старшого за його перемоги, які нещодавно він здобув над татарами. А інші через його гордість та програну війну в Угорщині радили обрати великого литовського князя Александра, з лагіднішими звичками та властивою йому щедрістю. Крім того, коли взяли б Александра, якого литовські пани вже обрали на престіл Великого князівства Литовського, це принесло б велику користь Польській Короні, бо підтвердився б вічний союз і об'єднання Литви з Польщею, які зробив Ягайло з Вітовтом, і були б ці дві монархії під єдиною владою.

Різні голоси коронних панів під час виборів короля

За Альбрехта

За Александра

Але інші відраджували від цього, стверджуючи, що литвини вчинили всупереч угоді й спільним настановам, бо, не порадившись з польськими коронними станами, обрали великого князя, тому було б несправедливою річчю наслідувати їхній приклад у виборі короля. Більша частина інших погоджувалася на Сиґізмунда, особливо гнєзненський архиєпископ Збіґнев, коронний маршалок Рафал Ярославський і пани з Тенчина, а також усі герба Топори.

За Сиґізмунда

Також мазовецький князь Януш спокушався на королівство, як такий, чий рід походив із давньої родини польських королів, і приїхав на сейм з братом Конрадом та тисячею вершників.

Мазовецький князь Януш

Почувши, що справа схиляється до насильства, стара королева Єлизавета негайно зібрала за свої гроші у Кракові 1600 вершників і послала їх на допомогу краківському єпископові Фрідріху й іншим, котрі тримали сторону Альбрехта. Отож тоді, коли сила стала проти сили, взяла верх Альбрехтова сторона. 27 серпня Альбрехт Казимирович був обраний і проголошений польським королем. Потім у Кракові

Сила проти сили

Ян Альбрехт обраний королем

гнєзненський архиєпископ Збіґнев Олесницький коронував його, але незабаром після коронації помер від пухлини. А королівський брат, краківський єпископ Фрідріх, після цього був коронований на Гнєзненське архиєпископство, тож обидві *бенефіції* дістав, затверджені папою Александром VI, і від того ж папи 1493 року дістав звання кардинала з титулом *„на Септісоліо“*, однак червону кардинальську шапку папа прислав йому до Кракова аж 1495 року через братів-королів — польського Альбрехта і чеського та угорського Владислава, як пише Меховіта (с. 356), *оскільки не послав йому шапки і т. ін.,* правдоподібно, аж після [отримання] доброго подарунка.

Фрідріх Казимирович [коронований] архиєпископом і краківським єпископом

Опісля приїхали до Альбрехта посли від венедів і від турецького султана Баязета, бажаючи йому щасливого панування на новому королівстві. Турецькі посли від Баязета просили миру і привезли великі подарунки. Король тримав їх майже рік на слові і потім погодився на укладення угоди про мир з Туреччиною на три роки, яку підтвердили присягами з обох сторін.

Турецькі посли з подарунками

Того ж 1493 року осінь і зима впродовж усіх днів січня і лютого була така тепла і сонце гріло так ласкаво, що зацвіли сади, виросли великі трави, поля і луги зазеленіли, птахи вдруге висиджували пташенят. Потім у березні впродовж 15 днів ударив сильний холод, тож усе посохло і перетворилося нанівець.

Осінь і зима на диво теплі, а весна холодна

Того ж 1493 року через розпусту свавільних людей у Польщі поширилася французька хвороба (яку по-простому називали францою, як пишуть Меховіта (кн. 4) і Бельський) котру з прощі з Риму до Кракова принесла на згадку одна жінка. Потім 1495 і 1496 року заражені тією хворобою приходили з Угорщини до Польщі наймані воїни і розповсюджували її. Спочатку скуштував її наш милий ксьондз, кардинал Фрідріх.

Розділ другий

Про війну московського князя проти Литви та примирення з ним, про Александрове одруження з його донькою Оленою і про з'їзд у Левочій та про поразку наших від татар під Вишневцем

Того ж 1493 року, як свідчать литовські і руські літописці, великий московський князь Іван Васильович, використовуючи сприятливу нагоду за панування Александра на початку зими розпочав війну проти Литовської держави і взяв руські сіверські замки такі, як Вязьма, Хепен, Мещеськ, Любочеськ, Мценськ, Серпокох та інші, які з часів Ольґерда та Вітовта служили Литві, а також за короткий час загарбав багато інших волостей. Александр і пани Великого князівства Литовського, побачивши, що з таким могутнім ворогом важко починати війну, особливо після нового призначення Александра на престіл, тому відправили до нього [московського князя] велике посольство: пана Петра Яновича Білого, троцького пана, жмудського старосту, і литовського придворного маршалка Станіслава Гастовта Яновича, Войцеха Яновича і господарського писаря, стокліського власника Федора Григоровича, яке, прибувши до Москви, уклало договір про вічний мир між великим литовським князем Александром і московським князем Іваном Васильовичем і між обома державами, а також їхніми нащадками, для підтвердження чого прийняли присягу від великого московського князя. Однак Великий Новгород, Вязьма та інші згадані замки, відірвані від Литви, залишилися при Московському князівстві, тільки трохи смоленських купців, захоплених на тих замках, [московський князь] відпустив на волю.

Литовське посольство до Москви

Після укладення угоди про перемир'я ті ж посли намовили вийти заміж за Александра доньку великого московського князя на ім'я Олена, доньку його жінки княгині Анни, яка була донькою деспота Томи Палеолога Пелепомського, а друга сестра котрої була замужем за войовничим волоським воєводою Стефаном.

Московська [княжна] Олена

Опісля 1494 року до містечка Левоча у Спіському краю в Литві з'їхалися брати королі: чеський і угорський Владислав, польський Ян Альбрехт зі своїми братами Сиґізмундом і кардиналом Фрідріхом, прибув також їхній небіж, бранденбурзький маркграф Фрідріх. З угорськими та польськими панами сенаторами вони радилися, як би спільними силами помститися туркам за жорстоку смерть їхнього дядька, угорського короля Владислава. Однак розпустили поголос про те, начебто нічого не вирішили, хоча мали в голові свій замисел, але його не оголосили.

Мала то хитрість проти турків

Але турецький султан усе знав, тому того ж року прибув до Кракова його знатний посол, щоб підтвердити угоду про мир. Зупинився він у княжій кам'яниці, а верблюдів, яких було багато, годували в ринку під ратушею, тому тоді старі люди, що пам'ятали Капістранову проповідь, згадували його, який казав, що якщо через 40 років вони [люди] не стануть кращими, то турки в них на ринку будуть тримати верблюдів. Так і сталося. Хоч не сам [султан], але його посол.

Капістранове пророцтво: якщо не чорне, тоді біле

Тоді в неділю, у червні трапилося велике лихо від пожежі, бо загорілися пекарні біля Нової брами і згоріли всі будинки, які тільки були, від Нової брами аж до Світської, крім ринку. І з ними [згоріли] костели святого Миколая, святого Флоріана, Славковська [брама] та інші, а також костел святого Марка з монастирем та з усіма вежами, які були муровані, а також дзвіниця і дзвони святого Стефана з парафією. А турки, поклавши свої речі на верблюдів та попрощавшись з королем, від'їхали геть.

Краків згорів

Краківські міщани всю вину за пожежу поклали на євреїв, тому король їх вигнав до Казімежа, де Казимир Великий заклав колеґіум.

Євреї вигнані до Казімежа

На початку вересня того ж року перекопські татари вторглися на Поділля і на Волинь. Дізнавшись про це, король Альбрехт послав проти них свій двір [придворних], які, з'єднавшись з невеликою кількістю воїнів, що були на службі, під Вишневцем, замком князів Вишневецьких, напали на татар, але, оточені поганцями й охоплені страхом та засипані стрілами, зазнали поразки, де полягло багато знатних мужів, серед яких найзнатнішими були Генріх Каменецький і Дерслав Гловінський.

Наші зазнали поразки від татар

Тоді два дива були у Кракові, бо одна жінка на вулиці Святого Духа народила мертву дитину, якій впився у хребет живий вуж, що гриз, кусав і пожирав дитяче тіло. Тоді ж на Краківському передмісті в селі Чорному жінка народила друге диво — дитину, яка мала шию і вуха, як заєць, і одну велику кишку, що закривала весь живіт, відкрила рот і дихала. Про це також пишуть Кромер (*кн. 30, с. 644 першого видання* і [с.] 430 — *другого*), *Меховіта, Бельський та ін.*

Страшні дива у Кракові

Наступного 1495 року помер плоцький князь Януш, який був нежонатий, і після нього Плоцьке князівство в Мазовії перейшло до Корони у спадок королю Альбрехтові.

Плоцьке князівство — до Корони

Розділ третій

Про переїзд московської княжни Олени до Вільна у подружжя Александрові і його даремний похід до Волощини

1495 року від народження Христа великий князь Александр послав до Москви своїх панів сенаторів за своєю нареченою, княжною Оленою, серед яких були віленський пан, намісник гродзенський, князь Олександр Юрійович, власник Троків, троцький каштелян Ян Юрійович Забжезінський, брацлавський намісник Юрій Зіновійович і разом з ними писар, власник Стокліська Федір Григорович, які привезли йому Олену до Литви. Її батько — великий московський князь Іван Васильович — послав з нею князя Семена Ропалоського, Михайла Русалку, Івана Скуратова та свого писаря Івана Кулешина. Привезли її до Вільна згаданого року, два тижні перед римськими М'ясницями. А великий князь Александр з усіма своїми панами сенаторами, зі своїм двором і з великою кількістю зібраних людей, виїхавши з Віленських гір, зустрів її, княгиню Олену, і всі разом в'їхали у віленський замок. Там кілька тижнів перебували московські посли, а потім з великими почестями та подарунками відправили їх до Москви.

Посли за Оленою

Московські посли з Оленою

Після Великодня того літа мати князя Александра, Єлизавета, зі сином Фрідріхом, котрий був кардиналом, та з двома доньками-королівнами, Барбарою й Єлизаветою, приїхала до Александра у Вільно, який з великою радістю прийняв матір, брата й сестер. Тут вони жили довгий час, а потім з великими почестями і подарунками відпустив їх до Польщі.

Королева із сином і доньками — до Вільна

Тієї ж осени польський король Ян Альбрехт відправив послів до свого брата, великого литовського князя Александра, прохаючи його, щоб разом з ним скликати сейм у Парчеві. Але в той час князь Александр з княжною Оленою та з усіма литовськими панами сенаторами об'їжджав окраїнні руські замки і був у Смоленську, Полоцьку, Вітебську, в Орші та інших, з тієї причини не зміг негайно прибути на з'їзд у Парчеві.

Уся та нарада була для того, аби вигнати волоського воєводу Стефана, а на його місце посадити брата Сиґізмунда

Однак 1496 року Александр з литовськими сенаторами поїхав до Берестя, а король Альбрехт з братом Сиґізмундом — до Любліна. Потім усі зі своїми коронними і литовськими сенаторами зібралися на сейм у Парчеві, де таємно провели нараду, як це зробили раніше з угорським і чеським королем Владиславом у Левочій, тож жодна людина не знала, для чого вони зібралися, крім сенаторів коронної і литовської ради, і роз'їхалися геть.

Розділ четвертий

Про війну короля Альбрехта і великого литовського князя Александра з Туреччиною і про їхній похід до Волощини та даремне здобування Сочави у Волощині та про поразку поляків на Буковині

Польський король Ян Альбрехт, згідно з таємною домовленістю, на з'їзді в Левочій з братом Владиславом, чеським і угорським королем, та з другим братом, великим литовським князем Александром на таємній раді у Парчеві готувався до війни проти турків, страшних ворогів усього християнства, щоб здобути славу та помститися за смерть свого дядька, угорського і польського короля Владислава, якого турки вбили під Варною. Але про цю хитру і таємну змову, задуману з братами, всі здогадувалися і вірили, що король Альбрехт задумав загарбати Волоський край для свого брата Сиґізмунда, обманувши волоського воєводу Стефана підступом вигаданого походу проти Туреччини через волоські землі. Так, власне кажучи, й було, але йому не пощастило. І Кромер це доводить, і литовські літописці свідчать, що Альбрехт ішов походом проти Стефана.

Хто під ким яму копає, той у неї впаде. А це все було розпусною порадою волоха Каллімаха

На цю війну [король Альбрехт] намовив за спільною змовою і родинним союзом великого литовського князя Александра і прусського маґістра Тіфініуса, а також мазовецького князя Конрада і брата Сиґізмунда. [Він] також наказав усій коронній шляхті і пруссам, поморянам і сілезцям у травні з народним ополченням зібратися у Львові. Крім того, за гроші він зібрав велику кількість найманих воїнів, а також відправив послів до волоського воєводи, намовляючи і прохаючи його виступити з ним проти Туреччини та обіцяючи йому відібрати від Туреччини Білгород і Кілію.

Великий збір військ

Тоді вирушив Альбрехт з братом Сиґізмундом і найманцями та став табором біля Перемишля, чекаючи війська кілька днів.

Там канцлер і куявський єпископ Креслав з Курозваків від свого імени та від імени кардинала Фрідріха, наводячи добрі і справедливі мотиви, відмовляв його від цієї війни. Але король суворо вилаяв його і сказав: „Іди геть!",— промовивши, що священику личить пильнувати богослужіння, а не війни. Якщо б про намір знала його сорочка, сказав він, то і її він спалив би.

Великий литовський князь Александр на сеймі в Парчеві таємно вирішив з братом, що з литвинами він повинен іти до Волощини через Брацлав і Сороки. І так з другого боку Александр вирушив з литвинами, жмудами, русичами, волинцями і підляшцями. А коли підійшли до річки Буг, литовські пани запитали його, куди він іде, бо з ними він про це не радився. А Александр просив, щоб вони не брали йому це за зле, але він не може відкрити їм цієї таємниці. „Якби про це дізналася моя сорочка, я повинен би спалити її, бо цю справу мушу зберігати в таємниці, яку я вирішив зі своїм братом, польським королем". З цього виходить, що все це було спрямоване проти небоги Стефана. Будучи цим обурені, пани відповіли Александрові: „Через те, що ти затаїв перед нами рішення ради і свій намір, ми не підемо далі з тобою і не будемо воювати!" Тому Александр, не маючи можливости здійснити умови угоди, яку він уклав з королем Альбрехтом, оскільки пани сенатори й усе литовське лицарство не захотіли йти з ним, відправив на допомогу Альбрехтові свого маршалка, намісника Ліди, пана Станіслава Петровича Кішку та князя Семена Івановича, а з ними кілька тисяч князів, панів і вибраного дворянства, а сам наказав відбудовувати замок Брацлав, який раніше спалив волоський воєвода.

Гетьман Станіслав Петрович Кішка — до Волощини

А посли, яких відправив до Волощини, доповіли королю, що воєвода Стефан дуже радо погодився взяти участь у поході проти Туреччини — ворога всього християнства і свого запеклого неприятеля, та обіцяв королю забезпечити постій для його війська та самому приєднатися до нього зі своїми волохами і чаклями, тільки, щоб король спершу зі своїми силами прибув під Білгород і Кілію до низинного краю.

Але угорські пани, побачивши, що Волоський край через цю війну мав би відійти з-під їхнього протекторату й опіки, листами через послів попередили воєводу Стефана, щоб він був обережний, бо польський король веде це військо не проти Туреччини, а проти нього, щоб його вигнати і волоським господарем поставити свого брата Сигізмунда. Через ту пересторогу угорських панів воєвода Стефан почав пильно розвідувати через своїх шпигунів, що задумав учинити король. А король, зібравши коронне військо біля Львова, вирушив в останній день червня до Волощини, де з'явилися очевидні злі прикмети, що віщували поразку наших. Так, Сробський, дворянин, що з'їхав з глузду, кричав у Львові, що наші йдуть по своє лихо. Також під королем, коли він їхав через потічок, упав баский білісінький кінь, якого він найбільше любив, і потонув у неглибокій воді. А під наметом грім убив одного шляхтича і 12 коней. Також капелан, коли служив обідню, необережно скинув з

Немає нічого таємного, яке б не стало явним

Пророцтво шаленого Сробського

Злі прикмети

Грім

вівтаря Боже Тіло, що сам король, побачивши, показав, як пишуть Ваповський, Бельський і Меховіта.

А волоський воєвода Стефан, пильно спостерігаючи за тим, куди спрямовані Альбрехтові наміри, побачив, що він іде не в напрямку Кам'янця, куди вела ближча і простіша дорога до турецьких замків Кілії і Білгорода, а прямує на Покуття, тим більше почав бути обережнішим. І послав [він] до короля трьох знатних волоських панів, щоб довідалися, з яким наміром він іде до Волощини: чи з дружнім, чи з ворожим. Якщо він хоче вести війну проти Туреччини, то міг би простішою дорогою дійти до кордонів Туреччини. Якщо [король] розташується на турецькому кордоні, то він [воєвода] обіцяє давати харчі польським і литовським військам і прибуде йому на допомогу зі своїм народом. А якщо король захоче несправедливо розпочати війну проти нього, то він постарається так, що король потім буде шкодувати, що підняв меч проти Стефана.

Стефанова обережність і щирість та водночас і відповідь

Король обурився на те горде посольство і, спіймавши тих послів, проти закону людяности під сторожею відіслав їх до Львова, а сам, не чекаючи ні литовських військ, ні пруссів, ні мазурів, вторгся як ворог до Волощини. Там з чотирьох боків він оточив столичний замок Сочаву та здобував його, обстрілюючи мури, сподіваючись, що волохи, яким набридло жорстоке і тиранське панування Стефана, пристануть до нього. Але ця [надія] підвела його. Бо хоч коронного лицарства було 18 тисяч, крім візників, кухарів та іншого обслуговуючого люду, котрих було до 40 тисяч (самих навантажених возів в обозі було 30 тисяч), проте волохи хоробро оборонялися. Де наші вдень вибили пробоїну [в мурі], то вони вночі забарикадовували її гноєм, деревом і камінням.

Зґвалтування послів у руських краях половцями, як маєш раніше, ліфляндців — поляками і москвою і т. д., припинилося

І тут був невинний Стефан

Чисельність коронного війська

І там за той час, коли наші довго марнували час біля Сочави, Стефан також зібрав військо з волохів, турків, мультанів і чаклів, з котрим хоч і не вступав у відкритий бій у полі, однак з усіх боків безперервно турбував наших, особливо, коли вони безладно ходили за харчами. Їх скрізь убивали, захоплювали в полон, мордували. Через те шляхта вимагала, щоб відпустив їх додому, бо звідусіль допікала їм нужда. Крім того, ні литвини, ні мазури не прибули на допомогу. Також пруський маґістр Тіфініус лежав хворий у Львові і там помер. А Стефан наказав перекрити та обсадити всі дороги, щоб не можна було доставити нашим ні харчів, ні допомоги. Поляки також були необережні через свою звичну безпечність і не забезпечили обороною доріг, якими прийшли.

Отож вам волохи

Прусський маґістр помер у Львові

А тим часом від угорського і чеського короля Владислава прибули посли до брата, короля Альбрехта, які просили, щоб ласкаво чинив з волоським воєводою Стефаном, аби він з розпуки не подався до Туреччини по допомогу. Король Альбрехт тоді легко погодився на угоду, бо і сам захворів на пропасницю і побачив через погане командування великі несподівані втрати у своєму війську. Але коли не могли

погодитися про умови миру, вирішили тимчасово прийняти перемир'я, під час якого вели переговори про умови миру.

Виграли обидва

Тоді наші відступили від облоги Сочави, а король відправив послів до брата Александра, великого литовського князя, що стояв табором біля Брацлава, щоб далі не трудився з литовським військом. Потім король визначив й оголосив у війську день відступу з Волощини і повернення до Польщі.

І тут велика Стефанова щирість, коли сам перестерігав

А волоський воєвода Стефан зрозумів, що поляки хочуть повертатися до Польщі іншою дорогою, а не тією, якою прийшли (або вважали її простішою, або тому, що того краю ще не спустошили і військові легше було добувати нам харчі). Він через послів повідомив короля, щоб повертався тією самою дорогою, якою прийшов, бо та дорога з лівого боку, якою він задумав іти, не така широка, як перша, та веде через густі ліси, високі прикрі гори та вузькі яри. Тому треба побоюватися, щоб волоський народ, суворий, жорстокий, неприборканий і такий роз'ятрений, який воєводі важко втримати в послуху, в тих небезпечних місцях не спокусився у відповідь на заподіяні втрати завдати шкоди полякам.

Що за зрадник, який боронить своє

Наші через Буковину

Але тому попередженню поляки не повірили, вважаючи, що то зрадник Стефан хитрує, щоб наші залишили йому і його підданим той край неспустошеним і недоторканим. І йшли вони, хто куди хотів без порядку, грабуючи та забираючи все, що потрапляло їм під руки. Отож за четвертим привалом прибули на Буковину, де [ростуть] дуже густі букові ліси на 2 милі завширшки, а дороги круті, гористі, часто завалені кам'яними скелями. Нещасний король наказав великополякам з навантаженими возами їхати вперед через той ліс. І переїхали вони без перешкод.

Це велика нісенітниця, бо коли хотіли б у тисняві оборонятися гарматами, то тоді насамперед самі себе побили б

„*Ocide*" поволоськи „Убивай!", з латинської — „*Occide*"

А Меховіта і Бельський пишуть, що король з великополяками їхав попереду. А Кромер твердить, що король тільки наступного дня зі своїм двором поїхав за ними, пославши наперед гармати і вози. Потім за королем у безладді, без строю, без зброї, голі, як удома, безпечно тяглися малопольські і руські шляхтичі. Останніми їхали воїни. А Бельський пише, що, всупереч звичаю, гармати вони розташували посередині, собі на шкоду. І вже королівські вози з вантажем військового спорядження дійшли до половини лісу, коли волоське піше селянство, зрадливо увірвавшись з лісових нетрів, з усіх боків ударило на королівський табір та почало сікти, захоплювати і мордувати наших. З криком „*Ocide!*" „*Ocide!*" вони розбивали вози, розкидали їх, грабували, звалювали великі дерева, які раніше були навмисне підрізані, запалюючи дороги, щоб останні загони наших не могли йти далі, ані передні не змогли повернутися своїм на порятунок. Незабаром несподівано прибув сам воєвода Стефан з великими і сильними загонами вершників і піхотинців.

Деякі, особливо руські літописці, пишуть, що він наказав везти себе на санях, бо хворів на подагру. З великим криком він ударив ззаду і з боків на наш останній загін. Наші змішалися, заскочені несподіван-

кою, однак кожен боронився хоробро, хоч усе діялося без військових наказів і у безладді. Через гук, крик, іржання коней, тріск падаючих дерев, брязкіт зброї, що гучною луною розходилась по лісі, не міг чути голосу один одного. Врешті, коли волохи вже наших доконували, вдалося нашим повернутися до табору, від якого від'їхали недалеко, але й там, оточені, вже сумнівалися, що вдасться їм оборонитися і врятувати життя.

Волохи б'ють наших, як вовків у сітях

Луна на Буковині

Тільки тремтячи і нарікаючи, вони жадали допомоги з неба; інші обіцяли піти до Ченстохови, до святого хреста, до гробу святого Якова, але волохи не хотіли відпустити їх на прощу, а тим більше били їх з усіх боків, аж доки король не послав їм на допомогу своє добірне придворне лицарство, яке під звуки сурм, бубнів і зброї наскочило на ворогів і розпочало битву. А тим часом ті, що були оточені в таборі, покинувши вози та інші шкідливі вантажі, втекли, хто куди зміг і зібралися в першому великому загоні, куди вже прибув король. Волохи, не витримавши натиску королівських придворних, відступили, а дворяни з перемогою через ліс повернулися до короля. Наступного дня на тому місці король розташувався табором з усім військом, очікуючи своїх, котрі заховалися або заблудилися у лісі. [Тут] загинуло дуже багато польської і руської шляхти, яку частково повбивали та захопили в полон. І ще сьогодні на цьому місці я бачив 1574 року дуже велику могилу і спорохнявілі кістки.

Знову битва наших з волохами

Королівський двір отримав плацдарм

А воєвода Стефан гірше поводився, ніж жорстокі поганці, бо усіх, хто потрапив до нього [в полон], у своїй присутності наказав убивати, а котрих у полон захопили турки або татари, тих погнали в неволю.

Мордування в'язнів

Серед тих, які, мужньо обороняючись, загинули, були руський воєвода, граф Миколай з Тенчина і другий Тенчинський, Габрієль, поміщик з Моравиці, й Авеніус Герборт. А Януш, син графа Збіґнева з того ж Тенчина, краківського підкоморія і мальборзького старости (якого літописці називають великим маршалком), був завезений до Туреччини, але потім утік з Туреччини і прийшов на батьківщину, як пише Меховіта (кн. 4). Також Пйотр Прохніцький, як свідчить Кромер, і багато інших втекли з Туреччини й з Татарії. А про [долю] сина руського воєводи Одровонжа вже сумнівалися, але через 18 років і він повернувся, якого радо привітала мати та віддала йому батьківські маєтки. Але казали, що то не був син Одровонжа, а його підданий, однак видав себе за сина і потім увесь свій вік змарнував, як виродок, у пияцтві і розкоші.

Знатні польські пани розбиті

Через 18 років Одровонж повернувся з Туреччини

Потім наші після втрат [стали] мудріші і у бойовому порядку вирушили з Буковини, однак волохи з обох боків не переставали переслідувати наших. А коли однієї ночі був сильний вітер, вони запалили суху траву недалеко від табору, тож вогонь, посилений сильним вітром, блискавично наближався до табору і напевно був би заподіяв велику шкоду нашим, якби наші швидко не схопили коси і не викосили навкруги табору траву та не сховали її.

Давно після шкоди поляк мудрий

До такої хитрости вдалася москва проти Туреччини, коли тягла-

ся до Астрахані

Мазури, мужньо б'ючись, розбиті волохами

У той час, згідно з угодою і зобов'язанням, від князя Конрада іншою дорогою на допомогу королю до Волощини йшло 600 мазурів із загоном хрестоносців, проти яких воєвода Стефан послав 3 тисячі добірного лицарства і біля Сепна волохи вдарили на них. Мазури бачили, що сили їхні нерівні, але оборонялися досить хоробро, проте переможені великою кількістю, були розгромлені дощенту і полягли на полі бою.

Та річка Прут трохи більша, ніж Невйонза у Жмудії, яку сам бачив, але в'язка

Підбадьорений щасливим [завершенням] битви, Стефан своїм військом обсадив береги річки Прут, щоб нашим не дати можливости переправитися через річку. Коли наші підійшли туди, з обох боків розпочався завзятий бій, в якому волохи, притиснуті хоробрістю поляків, зазнали поразки і втекли в ліси і потім більше не тривожили поляків.

Кромер, наслідуючи латинь, ставить „біля Зорновичів"

Великополяки стривожені

Тривога у польському війську

Сигізмунд усмирив тривогу

Король, захворівши, три дні стояв біля Чернівців, а наші спустошили все навколо вшир і вздовж. А в той час рознеслася звістка про те, що наближається велике вороже військо і що король хоче покинути своє військо і таємно втекти. Цій звістці повірили, і вона усіх стривожила, особливо великополяків, тож вони перші почали складати клунки і прив'язувати їх до коней, *готуючи*, як пише Кромер, *ганебну втечу*, вирішивши втікати і зі соромом покинути вози та інше спорядження. Коли про це довідався король, хоча був хворий і кволий, мусив показатися війську, а брата Сиґізмунда послав до панів, щоб вони приборкали ті звістки та заспокоїли тих, що хотіли втікати. Сиґізмунд старанно це виконав; з палаючими смолоскипами і свічками їздив серед війська цілу ніч і заспокоював кожного, кого зустрів, заходив до панських наметів і так припинив тривогу.

Наступного дня, коли король уже хотів вирушити з табору, прибуло кілька тисяч литовського лицарства, яке прислав великий князь Александр, *сповнивши короля і все військо надією на краще*, як пише Кромер, що додало надії і відваги королю та польському війську.

Литва завдала поразки волохам, тим, що розбили мазурів

Литва охоче хотіла помститися за поразку поляків

Литовські літописці вважають, що причиною пізнього прибуття литвинів на допомогу [королю] на Буковину було те, що, як тільки литвини, якими командували Станіслав Петрович Кішка і князь Семен Осем'ячич, переправилися через Дністер, їх, як і мазурів, зустріло волоське військо, з яким литвини вели бій і з Божою допомогою дощенту їх розгромили. У цьому сумнівається Кромер і замовчують польські хроніки. Зате Кромер пише: *„Литвини просили короля і т. ін."*, що литовське лицарство просило короля, щоб він відпустив їх спустошувати Волоський край, але король заборонив їм це робити, посилаючись на своє погане здоров'я, для чого і поспішав до Польщі.

Литва завдала поразки татарам

У Снятині король розпустив військо, а литвини повернулися до Брацлава й у 12 милях за Брацлавом розгромили кількасот татар, як свідчать літописці, і потім повернулися до Литви.

Альбрехтова розпутність

А король Альбрехт, приїхавши з Волощини до Кракова після тієї ганебної поразки, влаштовував банкети, вечері, танці, начебто зробив щось доброго. Кажуть, що одної ночі він п'яний блукав по місту і коли

натрапив на п'яниць, побився з ними і був поранений, від чого довго хворів, якби Бог покарав за ті ганебні вчинки, коли він забув про гідність свого уряду.

Звичайно, він не вирішив нічого корисного, не дбаючи про сором, якого зазнав у Волощині, ані не думаючи, якого грізного і відважного ворога він нажив собі [в особі] Стефана, від якого потім великої шкоди і смутку зазнали поляки і русичі.

Причиною поразки поляків на Буковині Меховіта (кн. 4, розд. 75, с. 352), Бельський і Ваповський уважають зраду [воєводи] Стефана, але Кромер (*кн. 30, с. 649 першого [видання]* і с. 434 — *другого*) та *Герберт* (*кн. 18, с. 341*), а також літописці більшу вину покладають на неправильні дії наших, бо ж король Альбрехт, згідно з таємною домовленістю з братами, хотів вигнати Стефана.

Багато суму і печалі приніс усьому суспільству в Польщі той невдалий і непотрібний на той час похід, коли [люди] дізналися про тих знатних панів та лицарів, які були в Туреччині, інші — в Татарії, в Азії, в Каппадокії і за морем, котрі своєю кров'ю і ув'язненням відкупили королівське життя. Багато з них причини тієї невдачі покладали на Філіппа Каллімаха, порад якого Альбрехт більше слухав, ніж своїх громадян. А звичайно це буває з тими, які більше вірять іноземцям і на них перекладають [вирішення] усіляких справ, а не на своїх, які завжди досвідченіші і також знають краще стан справ і звичаї свого ворога, ніж іноземець. Той Каллімах був італійцем з Флоренції, людиною вченою, вчителем короля Альбрехта, непостійної віри, легковажний, тому через якийсь учинок утік з Італії до Польщі і після тієї невдачі потім утік з Польщі за море, однак листом король Альбрехт повернув його до Польщі. Тут він і помер 1496 року, поховали його у Кракові в костелі Святої Трійці під бронзовим віком.

Італієць Філіпп Каллімах

Того ж 1498 року після поразки поляків на Буковині був великий голод у Литві та поширилася серед людей велика і нечувана хвороба франца, яку принесли до Польщі з Риму, а потім з Польщі — до Литви.

Голод, а за голодом франца — гість до Литви

Розділ п’ятий

Про обрання литовським гетьманом князя Костянтина Острозького та про жорстоке зруйнування волохами, турками і татарами Поділля і Руси та загибель від холоду 40 тисяч турків

Великий литовський князь Александр, повернувшись з Брацлава (Волинського) до Литви, приїхав до Троків, як свідчить літописець, відвідати хворого троцького воєводу Петра Івановича Білого, який у той час був і троцьким воєводою, і найвищим литовським гетьманом. Александр, побачивши, що Петро Білий не одужує з тієї хвороби, радився з ним, кому віддати гетьманство після його смерти. Він [Білий] сказав, що є тут один князь, який походить з роду князів Друцьких і живе на Волині, а звуть його Костянтин Іванович. Йому можна доручити гетьманство і допомогти майном, бо це достойна людина. Александр так і вчинив і мав з нього достойного гетьмана, котрий пізніше звався князем Костянтином Острозьким з Острога.

Князь Костянтин Острозький — гетьман

А волоський воєвода Стефан, бажаючи помститися за кривди і несправедливу війну проти нього Яна Альбрехта, зібрав чимале військо зі своїх волохів, мультан, турків і татар, з яким 1498 року вторгся на Поділля і на Русь. Він, минувши Львів, спустошив усі волості, села і містечка аж до містечка Канчуги та до річки Віслоки без жодного опору та спалив Перемишль, Радзимін, Пшеворськ, Ланцут, звідки турки, татари і волохи повели у важку неволю велику кількість людей обох статей, тож Фракія, Македонія, Татарська орда, Азія і Греція були переповнені руськими і подільськими бранцями, бо 100 тисяч народу, як кажуть, узяли тоді в неволю та незліченну кількість худоби і великої здобичі.

Волоський [воєвода] Стефан завоював польські країни

Взято у неволю 100 тисяч людей

Потім у липні татари, залишивши здобич у Перекопській орді, повернулися і дуже жорстоким нападом зруйнували Руський край та повернулися назад. Тоді обурений тими великими шкодами і людськими

наріканнями (бо вже і з Польщі хотіли втікати, як пише Кромер) король Альбрехт наказав шляхті готуватися до війни і зі зброєю без зволікання збиратися біля Сандомира. Але доки наші ліниво збиралися, ворог, навантажений здобиччю, без втрат повернувся до орди. Довідавшись про це, наші повернулися додому, завдавши не меншої, ніж татари, шкоди Сандомирському краю, тільки з тією різницею, що вже не брали людей у неволю.

Наші своїх завоювали

На початку листопада того ж року 70 тисяч турків, як пише Кромер, через Волощину вторглися на Поділля та вогнем і мечем завоювали всі волості біля Дністра, Галича, Жидачева, Дрогобича і Самбора. І не перестали б вони руйнувати, якби Господь Бог не покарав їх і не настала б сувора зима і не випали б великі сніги, які засипали їх з усіх боків так, що не могли вони ні рухатися далі, ні повернутися назад. Там від холоду загинуло, крім коней та великої здобичі, більш ніж 40 тисяч поганців. Потім знаходили таких, які, вбиваючи коней, залізали у їхні розпорені животи і грілися теплою кров'ю, але даремно залазили [туди].

70 тисяч турків — на Підгір'я

40 тисяч турків загинули від холоду

А інших, які втекли до Волощини, 1499 року розгромив волоський воєвода Стефан, переодягнувши своїх воїнів в одяг, який здобув від поляків на Буковині, начебто їх наздоганяли поляки, а [насправді] вони спали.

Стефанова хитрість проти турків

Того ж року в Казімежі біля Кракова в євреїв народилося теля з двома головами. Одна була на хвості, а друга — спереду. Хвіст був посередині хребта. Мало воно сім ніг з правого боку, а з лівого — жодної. Виглядало воно як спарені близнята.

Диво у Кракові

Розділ шостий

Про угоду братів королів — угорського Владислава, польського Альбрехта та великого литовського князя Александра. Про Сиґізмундів уділ у Сілезії і про перемир'я з монархами — волоським Стефаном, московським Іваном, турецьким Баязетом

1499 року вдруге приїхали посли від чеського і угорського короля Владислава до короля Альбрехта, котрий у той час перебував у Кракові, які уклали угоду про спільну оборону проти турків, татар та проти будь-якого ворога Польської, Чеської, Угорської Корони і Великого князівства Литовського.

Але тому, що мир не міг бути забезпечений тим державам через ворожість волоського воєводи Стефана, який підбурював проти Литви і Польщі всіх ворогів, особливо турків і татар, король Владислав просив короля Альбрехта, щоб він з ним [Стефаном] поводився ласкаво, коли й сам Стефан вимагав того ж. Там же відбулося відновлення і затвердження угоди королів Владислава і Альбрехта про союз та оборону проти Туреччини, Угорського, Чеського і Польського королівств. До того союзу приєднався і великий литовський князь Александр з руськими, литовськими і волинськими князями і панами сенаторами та усім литовським лицарством, об'єднавши їх з братами-королями та їхніми королівствами, і склав присягу.

Об'єднання Угорського, Польського і Чеського королівств та Великого князівства Литовського

Там також відбулося відновлення договору про союз Великого князівства Литовського з Польською Короною, як підтвердження братами королями Яном Альбрехтом і великим князем Александром раніше прийнятої постанови ще за Ягайла та Вітовта.

Тоді у присутності своїх монархів це все схвалили й обіцяли виконувати як коронні, так і литовські пани.

Крім того, була подана декларація про обрання короля і великого литовського князя, у якій вказувалося, щоб обидва народи один без одного не обирали собі володарів, звідки випливає, що в той час була порушена угода між Альбрехтом і Александром та Польщею і Литвою, правдоподібно, через те, що, згідно з умовами, Александр не прийшов з литовським військом на допомогу Альбрехтові до Волощини. Про це згадують також Меховіта, Ваповський і Кромер (*кн. 30, с. 653 першого видання* і с. 436 — *другого*), і Бельський (с. 284) і про що свідчать грамоти з печатками литовських панів, які містяться в коронній скарбниці на краківському замку.

Декларація про польське та литовське обрання

Також з волоським воєводою Стефаном та його сином Богданом король Альбрехт уклав договір про мир і союз з боку Корони, а Александр — з боку Великого князівства Литовського.

У той же час у Краків до Альбрехта прибули посли від великого московського князя Івана Васильовича, щоб укласти угоду про союз і дружбу, що і дістали. Не розумію, для чого прагнув того союзу московський князь, коли Москва віддалена від Польщі таким великим простором інших земель. Правдоподібно, він надіявся на те, що коли задумає розпочати війну проти Великого князівства Литовського, то, зрозуміло, позбавить Литву допомоги поляків (як про це свідчить Ваповський, а Кромер здогадується).

Московська хитрість

Того ж року угорський і чеський король Владислав та польський король Альбрехт відступили третьому своєму братові Сиґізмунду Глоговське та Опавське князівства в Сілезії і призначили його найвищим сілезьким старостою. На цьому володінні він прославився серед підданих та прикордонного народу, навівши порядок та приборкавши злочинність і розбої. Незабаром угорський і чеський король Владислав, його брат, додав до Сілезії Люсацьке маркграфство.

Сиґізмунд — сілезьким князем і старостою

Згодом султан Баязет, почувши, що так багато монархів і князів об'єдналися і уклали договір про союз, відправив до польського короля Яна Альбрехта знатних послів, які просили укласти договір про мир або союз на довший час, бо, як розумний і обережний полководець, він не хотів одночасно вести багато воєн, коли в той час вів війну на морі і на суші з Венеційською державою, видер у неї Метону (від якої віленські єпископи звуться суфраганами), а також Корону і славне портове місто Януам над морем, завоював острови на Егейському, Іонічному і Гелеспонтському морях, які були у володінні Венеції, тож вона мусила відкупити собі мир у Туреччини.

Венети відкупили мир у Туреччини

У той же час 1500 року в Італії велися великі війни, бо Іспанія воювала з Францією за Неаполітанське королівство, Максиміліан — зі швейцарцями, папа — з флорентійцями, венети — з генуезцями, міланці — зі своїм володарем Людовиком Сфорцою, дідом польської королеви Бони.

Жорстокі війни в Італії

Розділ сьомий

Про війну московського [князя] проти свого зятя, великого литовського князя Александра, і про поразку Литви на Відроші

Того ж 1499 року великий московський князь Іван Васильович, більше дбаючи про розширення території своєї держави, ніж про додержання умов союзу, знайшов дуже малу причину для обвинувачення Литви в тому, що вона порушує умови союзу, бо, мовляв, великий литовський князь Александр не побудував руської церкви на віленському замку для його доньки Олени, яка була за ним замужем. Крім того, не знаю, яким правом він домагався, щоб Литва віддала йому всі давні замки його предків у руських володіннях аж по річку Березину. Він змовився з перекопським ханом Менглі-Ґіреєм і зі своїм шурином, волоським воєводою Стефаном, та розпочав війну проти Литовської держави.

Мала причина для війни

Він відправив послів до князя Семена Івановича Можайського і до князя Василія Івановича Осем'ятчича, намовляючи їх просьбою, щоб вони покинули його зятя, великого литовського князя, і служили йому зі своїми сіверськими замками. Вони уклали договір і склали присягу московському князю, що з його допомогою безперервно будуть воювати проти Великого князівства Литовського. Московський князь обіцяв віддати їм усі литовські замки, які вони здобудуть. А коли великий московський князь заприсягся їм усе це виконати негайно, послав їм на допомогу свого воєводу Якова Захаринича з великою кількістю людей, з котрими вони вирушили до Брянська та до Сіверського краю.

Війна московського [князя] проти Литви

Слова літописців

І коли вони прибули під Брянськ (а брянський воєвода Станіслав Бартошевич тоді від'їхав з Брянська до двору великого литовського князя Александра, що перебував в Ущижі), негайно деякі жителі Брянська, довідавшись [про наближення] москвинів, навмисне по-зрадницьки підпалили замок. Москвини, побачивши, що замок згорів, поспішили до нього і в одному селі спіймали пана Станіслава Бартошевича і разом

Брянськчани-зрадники самі піддалися

з ним багато брянської шляхти. Деякі брянські жителі склали присягу московському князеві.

Там же на річці Контові князь Семен Іванович Можайський і князь Василій Іванович Осем'ячич склали присягу перед московським воєводою Яковом Захариничем служити великому московському князю з усіма своїми замками, тобто з Черніговом, Стародубом, Новим Городком (Сіверським), Рильськом та з усіма волостями, якими вони володіли під пануванням Великого князівства Литовського. А князь Семен Іванович Бєльський ще перед тим, доки був здобутий Брянськ, піддався під владу московського князя зі своєю батьківщиною. Так свідчать про це литовські літописці.

Можайські й осем'янські [жителі] склали присягу московському [князеві]

А Александр, засмучений несправедливою війною батька своєї жінки, московського князя, та зрадою згаданих князів, котрі походять з роду литовських князів і перейшли від нього до Москви, зібрав литовське військо та призначив над ним командувачем свого князя Костянтина Івановича Острозького і свого придворного маршалка, мерецького і оніксценського намісника пана Григора Станіславовича Осцика і підчашого Великого князівства Литовського, бельського намісника пана Миколая Миколайовича Радзивілла, і свого маршалка пана Літавера Хрептовича, новогродського та слонімського намісника, та багато інших князів, панів, бояр і литовських та руських дворян. Сам [він] за ними вирушив до Мінська, а з Мінська — до Борисова і там стояв довгий час. А його гетьман Костянтин Іванович Острозький з усіма згаданими панами вирушив до Смоленська. А у Смоленську в той час воєводою був пан Станіслав Петрович, званий Кішкою, призначений великим литовським князем. І надійшла до Смоленська звістка про те, що воєвода великого московського князя Яків Захаринич стоїть [табором] з людьми на Відроші. Почувши про це, князь Костянтин Острозький узяв зі собою смоленського воєводу пана Станіслава Петровича Кішку та всіх смоленців і вирушив до Дорогобужа. Спершу він прибув до Єльної, де спіймав одного [воїна] з війська московського [князя], якого звали Германом, котрий раніше був дяком у Богдана Сапіги, а потім утік до Москви. Той розповів, що московський воєвода Яків Захаринич з малими силами стояв табором під Дорогобужем, доки перед трьома днями не прибули до нього інші воєводи, такі, як князь Данило Васильович Щеня і князь Іван Михайлович Перемишльський з великою кількістю інших воєвод і людей, і вже зібралися на одному місці і тому не радив, щоб наші вступали в бій з москвинами, бо наших було мало. Однак наші, не повіривши йому, повісили його, а самі вирушили на москвинів і, пройшовши село Лопачина, зупинилися, не доходячи до річки і села Відроша, за 2 милі від московського війська. Тут вони дізналися, що москвинів дуже багато і що вже очікують наших над Відрошею, вишикувавшись у бойовому порядку. [Тоді] Костянтин [Острозький] скликав раду панів і литовського лицарства, не якій вирішили розпочати бій з москвинами. Дві милі [наші] рухалися через густі

Литовське військо — до Москви

Смоленський воєвода Станіслав Кішка

Московське військо

Шпигуна повісили

Битва наших з москвою

ліси та заболочені дороги, а як тільки вийшли на поле, зустрілися в бою з москвинами, де з обох боків полягло багато людей, і москвини через річку Відрошу відступили до своїх великих загонів і мало що усі разом не почали відступати, бо сподівалися, що більше литовських людей прибуло з лісу. Але коли литвини з'явилися на річці Відроші, москвини побачили, що литовське військо дуже мале, а з лісу не прибуває до нього жодна допомога. Литвинів було тільки 3,5 тисячі, а москвинів було 40 тисяч вершників, крім піхотинців. І подивляли москвини таку велику литовську хоробрість. А потім, побачивши, що литовський почет малий, наскочили на литвинів і там розгромили їх дощенту та захопили у полон гетьмана князя Костянтина і Григора Станіславовича Осцика, маршалка Літавера Хрептовича, Миколу Юрійовича Глібовича, Миколу Зіновійовича і багато інших панів розбито, захоплено [в полон] і відіслано до Москви. Інші літописці свідчать, що хоча сотники Іван Яцинич, Юрій Волович, Федір Немира, Богдан Маскевич були поранені, але, хоробро обороняючись, зуміли втекти в ліси.

Півчверти тисяч литви проти 40 тисяч москви

Литва зазнала поразки і спіймані знатні пани

Князя Костянтина Острозького тримали в суворій в'язниці. Казали, що він мав руки, викручені назад та залиті свинцем, а ноги закуті в кайдани. Бо коли московський князь Іван не зміг по-доброму домогтися, щоб [князь Острозький] заприсягся йому на вірність, удався до жорстокого насильства, внаслідок чого, а не від щирого серця, він був змушений це вчинити. [Потім] у Москві він був забезпечений майже княжими маєтками і виграв великі битви з татарами.

Ця звістка про поразку литовських військ долинула до князя Александра, якого знайдено на річці Бобрі. Йому сказали, що його військо розбито, а гетьмана і різних панів захопили в полон, через що він дуже зажурився. І пішов він зі своїми людьми до Обольца біля Вітебська, де стояв [табором] довгий час. Коли він перебував в Обольце, до нього прибув московський гонець з відповідними листами. Відправивши його, він вирушив до Полоцька, де пробув осінь, і, зміцнивши Полоцьк, Вітебськ, Оршу і Смоленськ, повернувся до Литви.

Відповідь московського [князя]

Тієї ж осени воєвода великого московського князя Яків Захаринич, казанський царевич Махмецелей, князь Василій Іванович Можайський і князь Василій Іванович Осем'ячич здобули литовський замок Путивль, що лежить у степах 60 миль за Києвом і 30 миль від Чернігова. Там же посадили у в'язницю путивльського намісника, князя Богдана Федоровича Сапігу та всю путивльську шляхту і захопили Сіверський край та здобули також замки Дорогобуж, Залідов, Торопець. Того літа московський князь учинив своєму зятеві, великому литовському князеві Александру, велику і жорстоку кривду, порушивши присягу (як свідчать літописці).

Москва взяла Путивль

Дорогобуж і Торопець узяті

Тієї ж осени з намови великого московського князя перекопський хан Мінді-Ґірей (або Менглі-Ґірей) послав свого сина Ахмат-Ґірея-солтана з іншими своїми синами та великою кількістю татар у польські і литовські володіння, які завоювали Волинський, Підляський і Польський

край і спалили місто Володимир, спустошили Берестя, а в Польщі зруйнували все поблизу Белза, Красника, Туробіна, Красного Ставу, Любліна, Ужендова аж до річки Вісли. На відсіч їм король Альбрехт зібрав військо, але коли не міг наздогнати поганців, повернувся до Кракова.

Татари завойовують польські і литовські країни

Ті татари, залишивши здобич у Перекопі, за намови московського князя негайно у вересні повернулися у ті ж краї і завоювали Руський край, що лежить на півдні, частину Литви, а в Польщі спустошили всі волості біля Ланцута, Лежайська, Завихвоста і, переправившись через Віслу від Опатова та повертаючись назад аж до Бреста-Литовського. А віщувала ту жорстоку біду комета, яка світила 18 днів перед першим вторгненням татар.

Комета

У той час великий литовський князь Александр призначив маршалком двору князя Михайла Львовича Глинського, до якого ставився дуже ласкаво.

Глинський — маршалком

Опісля 1500 року великий литовський князь Александр відправив до Польської Корони, до Чехії і до Німеччини [своїх посланців] збирати за литовські гроші найманих воїнів проти московського князя, яких зібрав чималий почт, і в Познані литовський придворний підскарбій платив їм гроші. Старшим над тими воїнами був призначений чех на ім'я Ян Черни, а воїни називали себе братами. Але ті панове братчики принесли Литві мало користи, а більше шкоди своєю ледачою поведінкою, бо вже наступав холод. Однак Александр з тими людьми та з литовським військом вирушив походом до Мінська. Сюди принесли йому звістку, що великий московський князь Іван Васильович відправив свого сина, князя Дмитрія Жилку, з великим військом і з гарматами під замок Смоленськ і вже сильно здобував його. Дізнавшись про це, Александр послав проти нього Станіслава Яновича Білого, який був власником Троків і жмудським старостою, з усім Литовським краєм, та чеха Черного з усіма іноземцями. А син великого московського князя сам здобував Смоленськ, штурмуючи його вдень і вночі, й обстрілював замок не лише з гармат, але [розбивав мури] з вежами, як згадують літописці, та засипав їх піском і землею... Однак з Божою допомогою та завдяки старанній обороні воєводи Станіслава Кішки та його намісника Юрія Паца і смоленського околичного Миколи Сологуба з великими труднощами були відбиті, втративши багато людей під час кожного штурму, з великою ганьбою та соромом відступили від замку.

Литва збирає людей у Польщі

Москва — до Смоленська

Не знаю, що то за вежі, правдоподібно, коші

Москва відбита від Смоленська

А жмудський староста з литовськими силами та чех Черни з іноземцями, переправившись біля Орші через річку Дніпро, вирушив [у похід] із заволзькими татарами. Князь Дмитрій Жилка, почувши, що литвини йдуть походом проти нього, якнайшвидше побіг до Москви до свого батька. А литвини отаборилися у горах, де стояли впродовж осени.

Звичка наших лежати

І майже в той час князь Семен Іванович Можайський, литовський перекинчик, з великою кількістю московського народу прибув під замок Мстислав і, не здобувши його, пішов геть, бо тоді в Мстиславі було

чимало литовського війська, і з ним був князь Михайло Лінгвінович Мстиславський.

Коли настала зима, литвинів теж розпустили з гір додому.

Меховіта (кн. 4, розд. 69)

Шкідливі випадки у Литві

Тоді подвійне лихо спіткало Литву, як пишуть Меховіта, Вапов-ський та Кромер, за життя яких це діялося. Перше — це від московського князя Івана, а друге — те, що вони даремно витратили гроші на оплату воїнів, які, замість послуги, повертаючись, спустошили і завоювали все, що не завоював ворог. Про це також згадує Курей у „Сілезькій хроніці“.

Розділ восьмий

Про союз заволзьких татар з Литвою та з Польщею проти Москви і перекопських татар і про страту волоського воєводича Петра та про смерть короля Яна Альбрехта

11 січня 1501 року, як тільки король Альбрехт відправив турецьких послів, уклавши угоду про союз, на яку вони рік чекали у Кракові, негайно після них приїхали також посли від заволзького хана Сахмат-Ґірея, котрі жадали союзу і дружби з Польським королівством та з Великим князівством Литовським проти Московського [князівства] та їхнього споконвічного і головного ворога — Перекопської орди. Король радо погодився на це і склав присягу разом із коронними сенаторами та з послами Великого князівства Литовського, яких спеціально для цієї справи прислав Александр. Присягли також татарські посли на оголені шаблі, на які лили воду, пили її та промовляли такі слова: „Хто порушив би цю дружбу і цей дружній союз або виступав би проти нього, хай загине так від шаблі і зникне, як ця вода!“

Татарська присяга

Тоді відправили цих послів до орди з великими подарунками, а разом з ними король Ян Альбрехт послав Христофа Тесліка, а великий литовський князь — Михайла Халецького, які добре знали татарську мову, до заволзького хана Сахмата, дякуючи йому за цю дружбу, і дали йому в заплату кожухів і сукна на 30 тисяч злотих, а він завжди повинен бути готовий виставити 30 тисяч свого війська проти кожного польського і литовського ворога.

Заплата заволзькому ханові від Польщі і Литви

Приїхали на той сейм також посли від волоського воєводи Стефана, прохаючи, аби король, згідно з угодою про союз, видав утікача Петра, сина воєводи Геліяша, який панував перед Стефаном, для того, що він старався захопити Волоське господарство. Про це король довго радився з панами, бо видати невинного видавалось йому жорстоким учинком, але ховати ворога свого товариша воєводи, котрого він хотів здобути війною, здалося небезпечною справою, тим більше, що король у той час відправлявся до Пруссії і не хотів залишати ворога позаду,

Волоський воєводич Петро безневинно страчений у Польщі

тому наказав відтяти голову воєводичу Петрові, на що дивилися волоські посли. А щоб його страта не видалася безпричинною, розпустили [вість], хоч і невинну, начебто він припустився фальшування у королівських листах, як про це пишуть Кромер (кн. 30, с. 657 *першого видання* і [с.] 439 — *другого*), Меховіта, Ваповський, Бельський, Герберт та ін.

Так тоді король Альбрехт, відправивши волоських послів, поїхав до Торуня, щоб прийняти присягу від нового прусського маґістра Фрідріха, який довго ухилявся від послуху. А коли король відправляв до нього [послів], то він, зволікаючи, відкладав з дня на день. А тим часом у Торуні від апоплексії помер король Ян Альбрехт, тіло котрого перевезено до Кракова в день святої Анни і поховано з прийнятими церемоніями і процесіями в костелі святого Станіслава на замку.

Помер польський король Ян Альбрехт

Альбрехтова врода і звичаї

Ян Альбрехт був високого зросту, кістлявий, захоплювався читанням, особливо пильно цікавився історією, схильний до щедрости, був великим красномовцем у латинській та німецькій мовах, придворних не тримав більше, тільки 1600 [чоловік], при боці завжди носив меча, був дотепний, сміливий, великодушний, але доля обходилася з ним поворожому. Був королем 8 років, 8 місяців і 24 дні, згідно з Меховітою, котрий був його лікарем, але Кромер і Герберт пишуть, що він був королем 9 років; помер у віці 40 літ й одного місяця.

Сахмат-Ґірей зі 100 тисячами орди на допомогу Литві

Тієї ж осени, як свідчать руські літописці і Меховіта, заволзький хан Сахмат-Ґірей-солтан, син Ахмата, давнього литовського друга, переправившись через річки Волгу і Дон (або Танаїс), зі всією Заволзькою ордою прибув на допомогу Литві проти московського [князя], а при ньому [був] посол великого литовського князя Александра пан Михайло Халецький. Кромер (згідно з розповідями ханських послів) пише, що заволзьких татар було 100 тисяч вершників. Тоді Сахмат вторгся у Сіверський край та став табором під Новгродком (Сіверським) і під іншими замками та спустошив московські володіння аж до самого Брянська і здобув Новгродок (Сіверський), а інші замки піддалися добровільно. Доручивши ці замки панові Михайлові Халецькому, щоб їх тримав для великого литовського князя Александра, сам заволзький хан став табором на Дніпрі між Черніговом і Києвом. Там спершу заволзький хан переміг у бою і розгромив війська хана Перекопської орди Мендлі-Ґірея, коли той обороняв ті степи, тож мало їх встигло втекти. Потім він відправив пана Михайла Халецького зі своїми послами до Литви, які повідомили, що він прийшов їм на допомогу із 100 тисячами вершників своєї орди проти перекопського хана і московського князя, прохаючи Александра, щоб він об'єднався з ним і воював проти своїх ворогів.

Татари на боці Литви завойовують Москву

А в той час поляки обрали Александра своїм королем, і він, покинувши боротьбу зі своїми ворогами та заволзького хана на поталу ворогам, готувався з литовськими панами у поїздку до Кракова на коронацію.

Книга двадцять друга

Розділ перший

Про великого литовського князя Александра Казимировича, коронованого на Польське королівство Року 1501

Вельможному віленському і лідському старості Янові Абрамовичу Вольському.

Незабаром після смерти короля Альбрехта за прийнятим звичаєм архиєпископ і кардинал, брат Альбрехта, Фрідріх скликав сейм у Пйотркові, щоб обрати нового короля, на якому сенатори і коронне лицарство, висловлюючи різні міркування та голосуючи за різних [кандидатів], не дійшли згоди. Одні зі свого боку радили [запросити] угорського і чеського короля Владислава і вже послали до нього коронного маршалка Пйотра Кміту в Будзин, прохаючи, аби приїхав на дідівське і батьківське королівство. Владислав на це погодився дуже радо і розіслав листи до імператора Максиміліана, до французького короля Людовика і до інших християнських володарів, сповіщаючи, що Господь Бог не лише підніс його на престіл Чеського й Угорського королівства, але й на батьківську Польську Корону.

Різні голоси на виборах короля

Інші, однак, були на боці опавського та глоговського князя Сиґізмунда.

Але перемогли ті, котрі сприяли великому литовському князеві Александру, бо підтверджували свої міркування переконливими доказами і прикладами, вважаючи, що Владислав не може бути корисним Польщі зі своїм Угорським і Чеським королівством, пригадуючи безладдя і їхній занепад за Людовика, котрий теж панував у тих двох королівствах і, проживаючи в Угорщині, звів Польщу нанівець, яку щойно литвин Ягайло своїми руками підніс із занепаду.

Той же Ягайло з Вітовтом зв'язав і здружив Польщу з Великим князівством Литовським вічним союзом у єдине тіло, яке, коли було б роз'єднане, завдало б великої шкоди Короні.

Користь об'єднання Литовського князівства з Короною

Кромер пише, що вони доказували, що в усіх воєнних як давніх, так і недавніх битвах литвини завжди подавали велику і важливу підмогу. Як вони без поляків, так і поляки без них мало славного могли б доказати, роз'єднані в єдиноборстві, як це чітко проявилося у Волоській битві без участи литвинів, чого вперто домагався Альбрехт. Вічним свідком того буде Буковина. А якщо польським королем був би хтось інший, а не Александр, Литва відірвалася б уже від Польщі і не могло б те пройти без великого пролиття крови, бо вже брат Александр зібрався з литовським військом, щоб силоміць домагатися батьківського коронного права, як пише Ваповський, але стара мати, королева Єлизавета стримала його від цього.

Литовські посли на вибори [короля]

І майже в той час приїхали литовські пани: віленський єпископ Войцех Табор, великий маршалок Ян Забжезінський, підчаший Великого князівства Литовського Миколай Радзивілл і ще двоє литовських панів, прізвища яких, як пише Кромер, не знає.

Ці сенатори, дотримуючись наказів і настанов великого литовського князя Александра і литовського сенату, вели довгі переговори з коронними сенаторами щодо обрання короля, згідно з договором обох союзних держав. Вони в широкій промові доводили користь спільної єдности Литви і Польщі та, навпаки, великі втрати і занепад, коли Польська Корона об'єдналася б з Угорською.

Промова литовських послів

З тієї причини вони заявляли, що, очевидно, настане роз'єднання Великого князівства Литовського з Польщею. „Коли вже з Угорщиною з'єднається Польща,— казали вони,— ви, панове поляки, захочете звикати і наслідувати угорські звичаї, погордувавши нами, що приведе до великої ворожнечі між нами. Потім будете того шкодувати, але буде пізно. А ті угорські звичаї вже пізнали ваші предки за короля Людовика, а також за Владислава, які не тільки витягли з Польщі ваші скарби, але й вас самих дуже мучили, терзали і мордували!“

Ті литовські названі сенатори розпустили звістку про те, що Александр іде з військом за ними та показали грамоти про відновлення давнього союзу з Короною з печаткою Александра та 25 литовських панів, у яких відзначали, щоб надалі литвини з поляками творили єдиний народ під владою одного володаря і щоб король у Польщі був обраний і коронований також з участю литовських панів, які мають право, згідно зі своїм місцем, голосувати в сенаторському колі та висловлювати свої міркування, щоб рада була єдиною для обох народів та спільна дружба у щасливих і нещасливих пригодах як у Польщі, так і в Литві, тільки, щоб у Польщі та Литві були свої суди, згідно з давнім звичаєм.

Так тоді склали та затвердили й інші потрібні статті договору, і згадані коронні пани сенатори одностайно спільними голосами обрали

польським королем великого литовського князя Александра та негайно відправили до нього у Берестя знатних панів сенаторів: львівського архиєпископа Андрія Рожого, познанського єпископа Яна Любранського, познанського воєводу Анджея з Шамотулів та люблінського воєводу Яна Тарновського на прізвисько Шрам, воєвод, котрі прийняли присягу від Александра, і литовських панів про збереження звичних прав і статей союзу Литви з Польщею [та] віддали йому королівство.

Коронні посли до Александра

Так Александр без зволікання прибув до Кракова з почтом [чисельністю] у 1400 вершників, бо побоювався, щоб не став йому на перешкоді брат Владислав, чеський та угорський король, обраний на Польське королівство деякою частиною [сенаторів]. Але він, [Владислав], не тільки не розгнівався, а навіть похвалив поляків, що вони таким чином знову об'єдналися з великим і хоробрим литовським народом.

Владиславова щирість

А в той час прибули до Кракова посли від заволзького хана Сахмата, який стояв табором у київських полях, котрі перед усім сенатом скаржилися на поляків і литвинів, що вони через важку і далеку дорогу закликали собі їх на допомогу проти перекопських татар, а самі довго зволікають із об'єднанням своїх сил, згідно з умовами угоди про союз, унаслідок чого їхні друзі з кіньми гинуть у безплідних землях від холоду, негоди і голоду. На це їм відповіли, що король Александр, закінчивши коронацію, постарається з польським і литовським військом поспішити на допомогу Сахматові, тож хан Сахмат не пожалкує, що пройшов таку далеку дорогу. З цим і відправили бідних татарських послів, вручивши їм подарунки, щоб вони віднесли своєму ханові.

Посли від Сахмата зі скаргою

І майже в той час жінка хана Сахмата, якій набридли нужда, голод, негода і холод, з більшою частиною його лицарства втекла до перекопського хана Менлі-Ґірея. З її прибуттям перекопський хан став відважнішим і, зібравши своє військо, вдарив на заволзького хана Сахмата та розгромив його дощенту і захопив усю його орду. А сам заволзький хан Сахмат зі своїм братом Газаком (або Козаком-солтаном) і з деякими князями й уланами прибіг до Києва (згідно з літописом) і, зупинившись неподалік Києва, відправив послів до київського воєводи, князя Дмитра Путятича, розповідаючи йому про свою пригоду. А київський воєвода багато днів гостив його та дав йому великі подарунки. Потім хан Сахмат несподівано поїхав з Києва до Білгорода з трьома сотнями вершників, як пише Меховіта. Він хотів потім утекти до турецького султана Баязета і піддатися під його владу та вимагати допомогу в боротьбі проти польського короля, бажаючи за кривду помститися полякам і литвинам, через котрих він усе втратив. Але коли він дізнався, що на бажання перекопського хана Менлі-Ґірея турецький хан наказав білгородському санджакові схопити його та прислати до нього в Константинополь, галопом пригнав до Києва. А київський воєвода несподівано оточив його і припровадив до Вільна, де там був у в'язниці аж до Берестейського сейму, як про це буде далі.

Жінка Сахмата зрадила хана

Сахмат розгромлений

Бідний Сахмат ув'язнений у Вільні

12 грудня великий литовський князь Александр був помазаний і коронований за прийнятими церемоніями на Польське королівство братом Фрідріхом, гнєзненським архиєпископом і кардиналом, у краківському костелі у присутності всіх коронних єпископів і віленського Войцеха Табора і своєї матері, королеви Єлизавети, і князя Конрада Мазовецького; також з Литви князя Можайського і Михайла Глинського, і Юрія Гродзінського та великої кількости інших панів і панів сторонніх.

Незабаром 13 грудня з Угорщини приїхав глоговський і опавський князь Сиґізмунд, Александрів брат, і за ним венеційський посол Ян Бадуаріус, віншуючи новому королю щасливе королювання.

Олена не коронована

Потім теж приїхала Александрова королева Олена, донька великого московського князя Івана Васильовича, з Литви до Кракова 4 лютого наступного 1502 року, але не була коронована королівською короною, тому що зберігала грецький обряд, погордувавши католицькою вірою.

Розділ другий

Про Александрів від'їзд до Литви, про його посольство до московського [князя] і союз з ним, про завоювання татарами руських країн і про їхню поразку за Бобруйськом від слуцького князя Семена Олельковича

У М'ясниці 1502 року король Александр з королевою Оленою поїхав до Литви у Вільно, коли дізнався, що його шурин, князь Дмитро Жилка, син великого московського князя, спустошував смоленські волості, залишивши губернатором Польського королівства брата, кардинала Фрідріха. А тим часом Станіслав Кішка і його намісник Сологуб удруге відбили москвинів від смоленського замку, однак, як пише Меховіта (кн. 4, розд. 81, с. 364), московський князь у той час захопив багато литовських волостей через недбаліcть Александра.

Москва вдруге відбита від Смоленська

Тієї ж зими король Александр відправив своїх послів до свого тестя, великого московського князя, як свідчить літописець. Від Корони [послами] були ленчицький воєвода пан Петро Мишовський і подільський воєводич Ян Бучацький. А від Литви — полоцький воєвода пан Станіслав Глібович та маршалок і писар королеви Олени, брацлавський намісник пан Іван Сапіга, які уклали з московським [князем] договір про союз на шість років, але замки, відібрані [в Литви], й полонені з Відроші залишилися при Москві. Хоча Кромер пише, що за умовами [договору] про союз полонених, правдоподібно, повернули.

Союз з Москвою

Герберштейн також свідчить, що князь Костянтин Острозький ще до укладення договору про союз, який хитро заприсягнувся бути вірним московському [князеві] і дістав великі маєтності в Москві та здобув перемогу в кількох битвах з татарами, потім, використавши [відповідну] нагоду, втік до Литви.

Князь Костянтин Острозький утік з Москви

Того ж 1503 року, а не другого, як свідчить літописець, до короля Александра прибули посли від московського князя: Петро Плещеєв, Костянтин Замицький (або Семечка) і його зять Михайло Клапіст, дяк

Московські посли

Микита Голубін, які підтвердили договір про союз та пообіцяли його постійно дотримуватися.

Тієї осени до короля Александра дійшла звістка, що татари, переправившись через річку Прип'ять, спустошують литовські волості. І король послав проти них князя Михайла Олельковича Слуцького і подільського воєводича пана Яна Бучацького та разом з ними чимало литовських дворян і рачів, котрі за литовські гроші в той час служили гусарами. З тими князями Семен Слуцький, догнавши татар на річці Уза, 6 миль за Бобруйськом, розгромив їх дощенту та відібрав велику здобич і багато невільників і з перемогою повернувся до короля.

Татари розгромлені

Тієї ж осени на річці Уша князь Федір Іванович Ярославович, князь Юрій Іванович Дубровицький і князь Григорій Глинський, овруцький староста, провели бій з перекопськими татарами, в якому з Божої волі литовське військо потерпіло поразку від татар, і [в бою] вбито князя Григорія Глинського та Горностая.

Литва зазнала поразки від татар

30 серпня того ж 1503 року перекопський царевич Біті-Ґірей-солтан, син хана Мендлі-Ґірея, несподівано напав на литовські володіння, маючи зі собою 6 тисяч людей. Спершу він прийшов до Слуцька, де в той час був князь Семен Михайлович Слуцький. Татари багато зла вчинили Слуцьку. А від Слуцька частина їх потяглася до Копила, а тому, що слуцький князь не мав при собі багато людей, зачинився в замку. А царевич став табором у полі під Слуцьком за Унілем, де сьогодні збудував новий двір онук князя Юрія Слуцького. Звідсіля царевич розпустив татарські загони, які воювали біля Клецька й Несвіжа і, спаливши замок Клецьк, повернулися 6 миль аж від Новогродка на урочище Колчі, пролили багато християнської крови та без опору з полоном відійшли до орди.

Татари під Слуцьком

Замок Клецьк спалений

Незабаром перед тим перекопські татари, завоювавши Подільський, Руський і Сандомирський краї, спустошили також Ряшів, Ярослав, Радзимін і Белз і, переправившись через Віслу, зруйнували та спалили міста Опатув, Лягув і Куново та без опору дійшли аж до Пацанова, де Ян Ваповський, зібравши скільки зміг стрільців, хоробро чинив їм опір перед містом Пацанув. Але татари, будучи обтяжені великою здобиччю, повернулися до орди та, переправляючись через Віслу, потопили тисячу наших невільників.

Татари завойовують Польщу

Ваповський

Також у той час король Александр затвердив [договір] про союз з турецьким султаном Баязетом через люблінського старосту Миколая Фірлея з Домбровиці.

Союз з Туреччиною

Того ж 1503 року 3 тисячі татар несподівано напали на Слуцьк і завоювали все аж до Новогродка, а коли йшли назад через Гричинське болото, на них напав князь Семен Слуцький разом з такими литовськими панами, як Станіслав Петрович Кішка, Альбрехт Гастовт і Юрій Немирович, які швидко зібралися і наздогнали їх за річкою Прип'яттю, в милі за Гродком та з Божою допомогою розгромили їх дощенту і відбили кілька тисяч бранців і з перемогою повернулися назад. У цій

Татари під Слуцьк

Татари розгромлені литвою на Гричинському [болоті]

битві загинули королівський дворянин Рак (або Рачко) Маскевич і Зинів з Волковиського повіту.

Також того ж року, повернувшись із тієї битви, помер щасливий переможець над татарами князь Семен Слуцький.

Помер князь Семен Слуцький

Тієї ж осени казанський хан Махметцілей вирізав у Казані всіх московських купців.

Того ж 1503 року помер королевич Фрідріх, Александрів брат, *„титулярний кардинал святої Лукії на Септісоліо"* і гнєзненський архиєпископ, краківський єпископ і губернатор Корони, вимучений довгою французькою хворобою. Поховали його у Кракові на замку перед великим вівтарем у бронзовій гробниці.

Помер кардинал Фрідріх і його нікчемність

Фрідріх був високого зросту, миловидний, повний гідности, але убогий розумом, ледачий; у безперервному пияцтві й у димі провів усе своє життя, в смердючому помешканні з подібним собі товариством, як пише [про нього] Меховіта (кн. 4).

У той самий час помер князь Конрад Мазовецький. Після нього залишилися два малі сини: Ян і Станіслав. Їхній матері, княгині Анні, король Александр дозволив до повноліття синів управляти Мазовецьким князівством, які пізніше самі повинні панувати в Мазовії. А якщо вони після себе не залишать чоловічого потомства, тоді все князівство перейде під владу польського короля. Якщо будуть доньки, то їх віддати заміж згідно з княжим станом. Така була постанова Пйотрковського сейму про Мазовецьке князівство.

Постанова про Мазовію

Того ж року померли київський воєвода, князь Дмитро Путятич і луцький староста, князь Семен Юрійович Гольшанський. Київське воєводство король віддав Юрієві Монтовтовичу (або Монтултовичу), а Луцьк — князю Михайлові Івановичу Острозькому, котрий невдовзі помер, і Луцьк передано писарю Федорові Янушевичу.

Того ж року, в день святого Мартина татари вторглися на Поділля, де набрали багато добра, і коли тяглися з полоном, випав великий сніг. Тоді Земелка Галицький, зібравши лицарство з цих країв, ішов услід за ними битою дорогою, а вони по животи брели в снігу. Потім наші наздогнали їх і легко розгромили, тож жоден з них [живим] не втік з поля бою, та відбили полон. Але тоді загинув гетьман Земелка, якого з лука вбив татарин, що лежав підстрелений на землі.

Татари розгромлені

Земелка вбитий

Потім волоський воєвода Стефан відправив своє військо в сусідні з Волощиною руські землі, що лежать між Дністром і Сарматськими горами (або Татрами), які звуть Покутськими, і без опору завоював їх та підкорив під свою владу, кажучи, що поляки несправедливо забрали той край у Волощини.

Тому король Александр, приїхавши з Литви, 1503 року скликав у Любліні, в день святого Семена Юди загальний сейм, на якому радилися про Покуття, яке привласнив волоський воєвода Стефан, і вирішили тоді найняти за звичаєм рачів або гусарів зі списами і щитами. Наступної весни 1504 року король Александр відправив у похід до

Поляки навзаєм завойовують Волощину

Волощини тих воїнів, які загарбували Волоську землю так довго, що волоський воєвода Стефан був змушений відступити з покутських замків, котрі обсадив своїми людьми. Сам він тоді хворів на подагру, від якої і помер того ж року.

Угорського війська Кромер ставить 40 тисяч, на яке Стефан ударив уночі, запаливши містечко, в якому воно стояло, де їх на полі [бою] полягло 10 тисяч, крім поранених і спійманих [у полон], і взяв усі обози зі здобиччю, тож король Матяш заледве втік поранений

Той волоський воєвода Стефан був хитрим й удачливим, бо за одним разом розгромив 1500 турків, крім інших частих, але значних з ними битв. Він також вигнав з Волоського і Чакельського краю хороброго угорського короля Матяша, розгромивши велике військо угорців, і поранив його трьома стрілами у місті Бані. Після цієї перемоги він відібрав у нього Чакельський край. Він також багато разів перемагав татар, а також розгромив польського короля Альбрехта на Буковині всупереч сподіванням наших. Його може прославляти кожен історик за ті успіхи. Про нього співають у кожній господі волохи і мультани, граючи на сербських скрипках: „Стефан, Стефан воєвода! Стефан, Стефан воєвода! Бив турків, бив татар, бив угорців, русь і поляків!“

Кара Богдан Стефан

Carus — латинською мовою, волоською *cara* — „дорогий“

Коли я їхав до Туреччини, в столичному місті Бухаресті у дворі мультанського господаря, в котрого ми були в гостях, на стіні в господарській світлиці я бачив портрет того Стефана в королівській короні, високого зросту із стародавнім жезлом. Волохи також називають його Кара Богдан, тобто „Дорогий Богдан Стефан“, за його невимовну доблесть уважають його святим. Залишив після себе одноокого сина Богдана.

Прусський маґістр порушив присягу

Навесні того ж 1504 року, перезимувавши у Кракові, король Александр поїхав до Пруссії, де прийняв присягу від прусських міст, а новий прусський маґістр Фрідріх, не бажаючи скласти присягу, поїхав до Німеччини до батьківського Саксонського князівства, щоб мати відповідну відмовку.

Розділ третій

Про сейм у Бресті-Литовському і несправедливий гнів короля Александра на литовських панів за обвинувачення князя Глинського

1505 року, а не четвертого, як вказує літописець, король Александр скликав сейм у Бресті-Литовському, на який приїхав з Кракова у четвер, 11 січня, без причин гніваючись на литовських сенаторів тому, що на пораду князя Михайла Глинського він дав Ліду якомусь Андрієві Дрожді, як пише Кромер, підлеглому того ж Михайла Глинського, відібравши її від Іллініча, а Іллініч [зі скаргою] звернувся до литовських панів сенаторів, насамперед до віленського єпископа Войцеха Табора, до віленського воєводи Миколая Радзивілла, до троцького воєводи Яна Забжезінського, до жмудського старости Станіслава Яновича, якого Меховіта і Кромер називають Зарновцем, до полоцького воєводи Станіслава Глібовича і до смоленського намісника Станіслава Петровича Кішки.

В Іллініча забрали Лідське староство

Станіслав Янович Зарновець, жмудський або зарновський староста

І так ці пани взяли королівський привілей, котрий він дав їм, коли обрали його [князем] Великого князівства Литовського, в якому написано, що [король] не має [права] нікому відбирати жодного уряду, лише тоді, коли хтось своїм учинком заслужить втрати чести і життя. Тому сенатори, згідно з привілеєм, не допустили Дрожду до Лідського староства, а повернули Ліду Іллінічеві.

Литовські пани сміливо протистояли королю у справедливій справі

А король, перебуваючи у Кракові, дізнався про це і розсердився на сенаторів. Глинський також безперервно намовляв короля, щоб за це помстився литовським панам, а особливо Забжезінському. Будучи на сеймі в Бресті та користуючись ласкою короля, Глинський так вплинув на нього, що Троки забрали в Забжезінського і віддали синові віленського воєводи Миколаєві Миколайовичу Радзивіллу, який був підчашим у короля Александра та бельським намісником. [Король] також наказав спіймати лідського старосту Іллініча та посадити до в'язниці, а панам сенаторам велів не показуватися йому на очі. Так досі літописець веде свою розповідь.

У Забжезінського забрали Троки

Іллініч спійманий безправно

Але Меховіта (кн. 4, розд. 81, с. 364), а також Кромер (кн. 30, с. 66 *першого видання* і [с.] 441 — *другого*), Герберт (кн. 19, розд. 5), Бельський (с. 285) та інші, за життя котрих це діялося, достовірно пишуть, що король наказав тим згаданим литовським панам ставитися перед ним на сейм, розгніваний з тієї причини, на яку вказує літописець, тобто за те, що не допустили до призначеного ним Лідського староства Дрожду.

А князь Михайло Глинський — литовський придворний маршалок, людина, яка бувала в чужих краях — в Італії, в Іспанії, при дворі імператора Максиміліана, а також у його війську. Він досвідчений у лицарській справі, шанований в іноземних монархів, був руського обряду. [Він] мав великі володіння із замками, майже половина Литовської держави належала йому. Крім того, на свій бік він схилив багато шляхти, особливо руської. Через те побоювалися його литовські пани, щоб він, використавши [відповідну] нагоду, не захопив Великого князівства Литовського і не переніс столиці до Русі, знехтувавши Александром, бо той не мав потомства. Взагалі казали, що він зазіхав [на престіл] Великого князівства, постійно і зрадливо загрожував життю Александра і що його ненавиділи литовські пани. Але Глинський, користуючись великим довір'ям короля Александра, не звертав уваги на їхнє знеславлення, а, навпаки, відкрито ворогував з литовськими панами за те, що вони заборонили Дрожді взяти Ліду. Він обвинувачував їх перед королем у тому, що вони противилися його величності і не слухали його, безперервно шепотів йому на вухо і домігся того, що король Александр загрожував смертю Забжезінському, Станіславу Кішці, Глібовичу, Зарновському. Він хитро готував сильця, кажучи королю, що доки в Литві (щонайменше три) не будуть знищені ці пани, доти будуть чвари у князівстві. Так підступно радив Глинський [королю], щоб легше позбутися своїх головних противників і захопити [престіл] Великого князівства Литовського, який він хотів загарбати разом з русичами.

Ворожість Глинського до литовських панів

До чого призводить підступна порада

Але тому, що Александр при [тодішньому] устрою Литви не міг зробити того, що радив йому Глинський, як пише Кромер, через велику силу і потужність тих панів та загальне співчуття усіх литвинів, він викликав їх на той сейм до Берестя, бажаючи там їх покарати, зачинивши на замку. І вже було б вчинено зло їхньому життю, уряду і честі, якби коронний канцлер Ян Ляський, як пише Меховіта, не перестеріг їх. Через те литовські пани не захотіли прийти на замок. Той же канцлер Ляський з краківським каноніком Яном з Освенцима, королівським сповідником, відмовив короля Александра від його задуму. Коронний канцлер Ляський заявив: „Я волію повернутися радше до Польщі, ніж бути при тому шкідливому розбраті". Отож король заспокоївся у своєму запалі проти литовських панів і лише забрав Троцьке воєводство у Забжезінського.

Литовські пани мало не потрапили в небезпеку в Бересті

Щирість князя, коронного канцлера Ляського до литовських панів

Забжезінському забрали Троцьке воєводство

З Берестя король Александр послав за заволзьким ханом Сахматом, який, бідолашний, розгромлений перекопським ханом, сидів у той

час ув'язнений у Вільні. А коли хан Сахмат приїхав до Берестя, король Александр зустрів його в 5 милях від міста з пишним почтом литовських панів та свого двору і розбив намети серед поля та наказав настелити багато сукна там, де хан мав зійти з коня і йти до королівського намету. Зустрівши його, король узяв його до свого намету і посадив праворуч як товариша. Сидячи там, король Александр і заволзький хан посвячували в лицарі багато литвинів, поляків і татар. Потім король забрав його до Польщі на Радомський, а не Сандомирський, як пише літописець, сейм.

Почесті хану Сахматові

Розділ четвертий

Про смерть великого московського князя Івана Васильовича і про Радомський сейм

На початку листопада 1505 року, як свідчать Ваповський і Меховіта (кн. 4, розд. 85, с. 376) і Кромер, а не 1503 року, як, помиляючись, ставить літописець, помер великий московський князь Іван Васильович. Після Володимира це був найщасливіший руський монарх, бо своєю доблестю вибився з татарської неволі, яку віддавна терпіли його предки, і кілька орд татар зробив своїми васалами. Він частково зробив васалами, а частково підкорив під свою владу Казанський, Пермський, Сибірський, Ляпонський, Гугерський (звідкіля вийшли угорці), Болгарський, Астраханський, Заволзький краї в Азії на схід сонця аж до Каспійського моря (по-московському Хвалінського). Він вів щасливі війни зі Швецією, Ліфляндією і Фінляндією, забрав у Литовського князівства 70 замків і міст з Великим Новгородом [включно]; був пострахом для всіх сусідніх народів; у Москві заборонив пияцтво. Він привів на світ п'ятьох синів: Василія, Юрія, Дмитрія, Семена, Андрія і доньку Олену, котру віддав заміж за великого литовського князя Александра, згодом польського короля.

Доблесть й успіхи московського [князя] Івана Васильовича

А тому, що в Московії існує звичай, коли вмирає батько, передавати престіл старшому синові за законом спадковости, Іван Васильович ще за життя, як пише Герберштейн, призначив з прийнятими церемоніями великим московським князем свого внука Дмитрія після своєї смерти. Потім на пораду своєї другої жінки грекині відмінив своє рішення і на престіл великого московського князя призначив сина Габрієля, котрого мав з тією жінкою, який пізніше був названий Василієм, а внука Дмитрія посадив до в'язниці в Угличі. Однак, умираючи, Іван Васильович викликав з в'язниці до себе того внука Дмитрія, перепросив його та повернув йому право на першенство після своєї смерти на престіл великого московського князя.

Великим московським князем призначений і піднесений Дмитрій

Поклін і честь

Але як тільки помер московський князь [Іван Васильович], його син Василій посадив до в'язниці Дмитрія, а сам загарбав батьківське

Велике князівство, син якого теперішній Іван Васильович, того ж імени, що й дід, до сьогодні панує, йдучи його шляхом. Бо й він захопив чималу частину Литовської держави. Він перегородив шлях до своїх володінь перекопським татарам і 1577 року заволодів більшою частиною Ліфляндії, яка за панування маґістрів займала [територію] 90 миль завдовжки і 40 миль завширшки від Жмудії до Фінляндії.

Того ж 1505 року король Александр приїхав із сейму у Бресті-Литовському на сейм у Радомі, у день Всіх святих, куди привіз із собою заволзького хана Сахмата і спершу залишив його під вартою в Новому Місті в Мазовії. Потім, коли з'їхалися польські і литовські сенатори, до сенаторського кола покликали заволзького хана Сахмата, котрий відважно, переконливо і поважно та з досконалою шляхетністю у довгій промові скаржився на короля Александра та польських і литовських панів, що вони пустими обіцянками покликали його на допомогу [в боротьбі] проти перекопського хана з далеких скитських країн Заволзької орди від Каспійського, або Порського, моря. Потім, коли він з військом прибув їм на допомогу, вони залишили його на поталу ворогам, через що він був розгромлений перекопським ханом і втратив велике військо, все лицарське добро і спорядження. Нарешті, коли він утік до них як до своїх друзів і товаришів, дістав не меншу вдячність, ніж у головних ворогів, бо, незважаючи на святе дотримання присяги, до того часу його тримали в темниці як в'язня, невільника. „Але Бог,— так сказав він жалібно, піднявши руки вгору,— який розплачується за всі добрі і погані діла, розсудить мене і короля, коли ми станемо перед ним нарівні, та справедливо помститься за мою нужду, втрати та зґвалтовану присягу, осудить короля Александра, порушника союзу і своїх обіцянок". Нарешті він просив, щоб йому було дозволено від'їхати і повернутися до своєї Заволзької орди.

Сахмат відверто говорить у сенаторському колі

Нарікання хана Сахмата

Просив тільки вольності

На це польська і литовська рада відповіла йому: „Ні на Бога, ні на короля, ні на нас ти не можеш складати вину, тільки на себе, а по тому, що ти не дотримав договору, свого слова і присяги, бо коли ти став біля Києва, замість оборони або допомоги, твої люди робили шкоди нашим підданим біля Києва, як вороги. Тебе просили київські міщани і наші погоджувалися на те, щоб ти стояв з військом табором на московському кордоні під Стародубом і там здобував собі пожитки в краях нашого ворога, не тут поблизу Перекопу, де завжди перекопський хан Мендлі-Ґірей загрожував на горло.

Відповідь ханові Сахмату

Перебуваючи там, ти був би набагато безпечніший і не втратив би людей, майна через свою впертість і не підвів би королівського та Великого князівства Литовського лицарства. Найгірше це третє, що ти без нашої згоди поїхав до Туреччини, хоча ми добре не знаємо, для чого, але здогадуємося, що для нашої шкоди"

Після цього Сахмат схилив голову та просив лише, щоб йому допомогли забрати своє майно від перекопського [хана], або щоб йому допомогли послати його брата до Татарського краю до його братів,

Сахматова просьба

ногайських ханів по допомогу, внаслідок чого він зміг би досягти своєї мети. На це йому відповіли, що король це зробить, щоб лише він зміг так швидко для цього зібрати людей.

Слова Сахмата перед натовпом

А тим часом він глянув на людей, яких було багато на сеймі біля короля, і, вказуючи рукою, сказав: „А ці також будуть битися, коли треба буде, нащо їх тримаєте?“ На це йому відповіли, що тут не Татарія. Не всі у нас їдуть на війну. Одні займаються рільництвом, інші — ремеслом, інші — богослужінням, інші — судовими справами і забезпеченням замків. Потім дозволено йому послати брата до братів, ногайських ханів, за річку Волгу так, як він просив, аби брати рятували його і допомогли йому повернути його статки і людей від перекопського хана, бо він був сповнений надії, що його татари, як тільки побачать його шапку, пристануть до нього. З тієї причини був веселий з доброї наради.

На цьому коронні пани і король закінчили сейм щодо [питання] оборони проти татар та покарали деяку шляхту за розбій і грабунок, стратили Осуховського і Мишовського, не Мишковського, чесного і

Шляхту засуджено за розбій

старожитнього шляхтича, як у першому виданні Бельського помилився друкар, а Русіновську, сільську дворянку, яку спіймали в чоловічому одязі з острогами і з мечем і повісили.

На сеймі вирішили також, що шляхта з Малої Польщі на оборону повинна давати по 12 грошів від 30 десятин, але великополяки не погодилися на це.

Податок по 12 грошів

На тому ж сеймі в Радомі литовські сенатори, бажаючи доказати свою невинність, не хотіли, щоб король Александр гнівався на них за нечесне обвинувачення Михайла Глинського, просили польських сенаторів, щоб вони заступилися за них перед королем. Коли пани поляки просили за них короля, щоб перестав сердитися на них, то король пообіцяв простити їх, як тільки повернеться з Литви, їхньої рідної землі. Тоді віленський єпископ Войцех Табор, як свідчать літописці, промовив такі слова: „Милостивий королю, несправедливий був твій королівський гнів на нас за підмовою деяких людей, бо ми виступали проти

Слова єпископа Табора згідно з літописцем

тебе, свого господаря, не суперечили тобі, а лише боронили своїх прав і привілеїв, щоб вони залишилися. І так, милостивий королю, як пастир Литовської держави і твій, як великого князя і нашого володаря, повинен і тебе, свого пана, закликати до того, щоб ти, наш володар, повністю зберігав наші права, свої грамоти і присягу, а якщо хтось захоче зламати, Боже, помстися кожному такому!“ І як тільки це промовив єпископ, короля розбив параліч, як пише той же літописець.

Король Александр розбитий паралічем

Король Александр, розбитий паралічем і хворий, з Радома поїхав до Кракова, щоб лікуватися, а литовські пани, маючи кращу надію на королівську ласку, з наказу короля супроводжували до Литви хана Сахмата. А у Троках чесно і щедро його приймали до приїзду короля,

Сахмат — до Троків

а також його мурз і слуг розташували по постоях, коли сам Сахмат пообіцяв і поклявся довго чекати короля. Потім до Вільна від ногайських татарських ханів приїхали посли чисельністю 80 вершників, яких вільно

допустили на розмову із Сахматом. Будучи щедро забезпечені литовськими панами утриманням, грішми й одягом, вони разом довго їздили на лови, прогулянки і, використавши відповідну нагоду та незважаючи на обіцянку й клятву, [Сахмат] потайки втік з усіма своїми татарами. Але троцький намісник Олег Монивідович разом з іншими литовськими королівськими дворянами наздоганяв його день і ніч і під Києвом, спіймав та зв'язаного привіз до Троків, де тримали його під пильною вартою.

Хан Сахмат утік з Троків і спійманий Олегом Монивідом

А в той час, коли король Александр хворів у Польщі, до литовських панів приїхали посли від перекопського хана Мендлі-Ґірея, які намовляли, щоб вони тримали Сахмата у в'язниці, як це колись учинили їхні литовські предки з дядьком того Мендлі-Ґірея. Якщо вони захочуть це зробити для Мендлі-Ґірея, то він обіцяє їм зберігати вічний мир і [подати] допомогу проти кожного їхнього ворога, з якою вони можуть скоріше придатися як близькі сусіди, ніж Сахмат зі своєю ордою здалека. Тоді литовські пани повірили Мендлі-Ґірею, однак [вирішення] вимоги посольства відклали до приїзду короля.

Посли від перекопського хана до Литви

А бідолашний заволзький хан Сахмат, який сидів у в'язниці в Литві, коли побачив свою трагедію, намовляв литовських панів, щоб не вірили зрадливому перекопському ханові Мендлі-Ґірею, твердячи, що він не заспокоїться його невинним ув'язненням, а буде спустошувати їхній край. Незабаром сповнилося це Сахматове пророкування.

Небога Сахмат пророкує

Розділ п'ятий

Про жорстоке руйнування татарами литовських держав біля Слуцька, Новгорода, Мінська, Вітебська, Полоцька, Лоєвої гори та про обмурування Віленського міста

Вельможному панові Вацлаву Агріппі,
писареві Великого князівства Литовського,
немонойському старості.

У 1506 році, як свідчить літописець, але повинно бути 1505 року, згідно з Кромером, Меховітою та іншими, перекопський царевич, син перекопського хана Менлі-Ґірея, Махмет-Ґірей-солтан, зі своїми братами Біті-Ґірей-солтаном і Бурнас-солтаном та з усіма татарськими силами прибув на Дніпро до Лоєвої гори. Там, переправившись через Дніпро, сам Махмет-Ґірей-солтан пішов під Мінськ у середину Литви, а під Слуцьк відправив двох своїх братів — Біті-Ґірей-солтана і Бурнас-солтана, які прийшли у п'ятницю, у день свята Успіння Діви Марії, де в замку зачинилася княгиня Анастасія з дитиною Юрієм Семеновичем, предком теперішніх князів Слуцьких. Навколо Слуцька вони все руйнували та штурмували замок, знаючи, що в ньому була лише княгиня, робили підкопи та підкладали вогонь. Але случани хоробро оборонялися, котрих зобов'язувала клятвою і просьбою княгиня Анастасія, щоб обороняли від поганського насильства єдиного свого спадкоємця. Під замком полягла велика кількість татар, бо в той час у Слуцьку в княгині Анастасії перебувало на службі багато шляхти і князів.

Татари відбиті від Слуцька

А сам старший хан Махмет-Ґірей у той же день став табором під Мінськом і розпустив свої загони під Вільно і в Завілійську сторону, а також до Вітебська, Полоцька, Одруцька та в усі литовські і руські землі. А ті два його брати-царевичі, минувши Слуцьк, пішли до Новогродка.

А в той час усі литовські пани радилися в Новогродку, що чинити їм, бо король з намови Глинського сердився на них, та змовлялися, як помститися Глинському.

А татари, дізнавшись про панів у Новогродку, якнайшвидше поспішили туди, тож перервали їм ту раду. Пани, побачивши насильство, виїхали з Новогродка за Німан. А татари, прийшовши до Новогродка, не знайшли там нікого, погналися за панами далі за Німан та велику шкоду вчинили в Литовському краю, переправившись через Німан, і з невільниками та здобиччю повернулися назад.

Татари мало не зустрілися в Новогродку з литовськими панами

Новогродському замку вони не змогли нічого вчинити, бо в той час воєводою в Новогродку був Альбрехт Мартинович Гастовт, який добре укріпив замок. Разом з ним були городничий Маскевич, Іван Тризна, Немира й інші новогродські шляхтичі. Вони, виїжджаючи кожного дня із замку, нападали на татар і не дали їм учинити шкоди ні замкові, ні місту. Також розбито дуже багато татар стрільбою із замку. Татари, побачивши, що не можуть нічого вчинити ні замкові, ні місту, відійшли.

А царевич Махмет-Ґірей, що стояв кошем під мінським замком, жорстоко зруйнував усі навколишні волості, спустошив місто Мінськ, тільки замок оборонився; вогнем спалив монастирі і церкви в Литовському краю, в Полоцьку, у Вітебську і в Одруцьку, багато шкоди наробив та жорстоко пролив кров християнського народу і без втрат повернувся назад.

Татарська жорстокість

Також його брати Біті-Ґірей-солтан і Бурнас-солтан повернулися з Новогродка з великою кількістю полонених і здобичі. З Руси та з Литви, як пишуть Меховіта (кн. 4, розд. 82, с. 368), Ваповський, Бельський і Кромер (кн. 4, с. 669 *першого видання* і [с.] 444 — *другого*), вони вивели понад 100 тисяч людей, тож кожному татаринові дісталося понад 25 християн-невільників, крім тих, що загинули. Але згадані польські історики не рахують кількости татарського війська, тільки [згадують] *п'ять тисяч переодягнених утікачів-татар*, які, минаючи Слуцьк, з малими втратами повернулися до орди.

5 тисяч татар узяло 100 тисяч в'язнів-християн

Після відходу татар панувала пошесть у Мінську та в інших містах.

Тієї ж осени великий московський князь Василій Іванович послав свого брата, князя Дмитрія Жилку, та разом з ним найвищого воєводу, князя Федора Івановича Бєльського, і багато інших воєвод зі всіма московськими силами кінних і піших людей на довбаних човнах по річці Волзі у похід проти казанського хана Махмет-Ґірея. Коли вони прибули до Казані, з усіх боків, з води й зі суші оточили замок, штурмуючи його. Потім озброєні люди вийшли з човнів на берег під замок. По них ударили татари і повбивали всіх, а тих, що втікали, потопили в озері Поганому та в річці Волзі, а ті, що залишилися в човнах, мало не всі потонули під час великої бурі, лише брат великого московського князя, князь Дмитрій з воєводою князем Федором ледве втекли з малими дружинами. А тих москвинів, які берегом приїхали на конях під замок, татари також повбивали майже всіх, тож їх дуже мало втекло. У той час великий московський князь зазнав від татар великих втрат у людях і військовому спорядженні.

Москва — до Казані

Москва розгромлена біля Казані

Померла королева Єлизавета

Того ж року померла королева Єлизавета Казимирова, свята побожна пані, котра своїм освіченим потомством зробила багато добра Речі Посполитій Польській і Литовській. Її син Александр, польський король і великий литовський князь, поховав її з почестями там же у Кракові в тій каплиці, де лежав її блаженної пам'яти чоловік Казимир.

Вільно обмуроване

Того ж 1506 року віленські та литовські пани, стривожені татарською загрозою, почали укріпляти Вільно і замки навколо обводити муром, як свідчать Меховіта і Кромер.

Того ж року волоський воєвода одноокий Богдан послав сватів до короля Александра, прохаючи, щоб він віддав за нього заміж свою сестру, королівну Єлизавету, обіцяючи за це повернути [Польщі] ті повіти, котрі силою забрав його батько, тобто Чисибіси і Тисменицю. Король дав королівні волю самій це вирішувати. [Але] вона жодним чином не хотіла погодитися на те, тому що він був іншої віри і до того ж одноокий. На перешкоді стояло й те, що тоді померла її мати, королева Єлизавета.

Спір за місця у сенаті

А король Александр 1506 року завдяки старанням лікарів видужав і в листопаді з Кракова поїхав на сейм до Любліна. На цьому сеймі почався спір між світськими панами і духовенством про порядок розміщення людей у сенаторському колі. Світські пани домагалися, щоб єпископи вибрали собі одну сторону біля короля, навіть хоча б праву, а їм окремо відпустили другу, а також, щоб зі своїх маєтків і доходів, яких мали більше, ніж король зі шляхтою, оплачували загальні воєнні походи. Після довгих суперечок король сказав, щоб духовенство повністю залишилося при своїх привілеях.

Духовенство залишено при своїх привілеях

Монета півгроша

Похід до Волощини

Там вирішено карбувати нову монету на загальну оборону; і карбовано півгроша. Духовенство також провело збір коштів на [утримання] воїнів, яких король відправив у похід проти волоського воєводи Богдана, сина Стефана, котрі зробили велику послугу, бо відібрали від волохів деякі замки над Дністром.

Кмітливість Струсовичів

У той час два молодики Струсовичі, Щенсний і Юрек, відлучившись від війська, з 50 кіньми йшли в козацтво до Волощини, де натрапили на велику кількість волохів, зустрівшись з ними. Там вони були переможені. Щенсний убитий, Юрек міг поїхати, але не захотів, мовлячи: „Боже, не допусти, аби при своєму милому братові був скараний на горло“ Бився з ними так довго, аж його спіймали, потім стратили. Польський народ тужив за ними довго, помстившись волохам, коли також Каменецький на тому місці дав стратити 50 волоських бояр.

Волохи зазнали поразки

У тій же битві загинув староста (або хотинський бурколаб), а гетьман Копач ледве втік. Потім Богдан мусив просити миру, який дістав за певних умов, хоча Меховіта і Ваповський, а також Бельський не згадують про наслідки цієї битви, але Кромер (кн. 30, с. 668 *першого видання* і [с.] 445 — *другого*) пише, що та війна закінчилася перемир'ям, підтверджуючи це грамотами, які він бачив у коронному скарбі.

Розділ шостий

Про приїзд короля Александра до Вільна, про облогу ханом Сахматом Ковна, про хворобу і смерть короля, про фальшивого лікаря, про руйнування татарами Литовського князівства та про їхню поразку від литви за гетьманування Глинського у Клецьку

1506 року, а згідно з [твердженням] літописця 1507 року, після Люблінського сейму король Александр приїхав до Литви у день святого Григорія, бо там чекали його посли від перекопського хана і ногайських ханів, як пише Кромер. Александр також дізнався, що торік покинув цей світ московський князь Іван Васильович і тому після його смерти готувався повернути собі ті замки і князівства, котрі його батько [московський князь] відірвав від Литви в Казимира й у нього. Бо в той час були великі чвари, про що вже мовилося, між його сином Василієм і внуком Дмитрієм за престіл Великого Московського князівства та великі непорозуміння між простим народом і московськими боярами. А коли Александр дізнався, що великим московським князем став батько теперішнього князя Василій, не хотів його дратувати, а, навпаки, присмирив свій гнів (як то кажуть: „Милий їжаче, не коли!"), відклав похід проти Москви на інший час.

Бажаючи задовольнити вимогу перекопського хана і вчинити згідно з його посольством, [Александр] зібрав у Вільні всіх литовських панів та наказав привести до себе в Троки заволзького хана Сахмата, який розбив намети під Вільном зі своїми людьми і з тими, котрих послали ногайські татарські хани. Там король Александр його звинуватив у тому, що він порушив [умови] союзу і став зрадником, що хотів утекти з Литви, а раніше, будучи приятелем, завдав великої шкоди Литовській державі біля Києва. Через те за вироком литовських і руських панів князь Михайло Глинський спіймав його та відіслав до в'язниці

Хан Сахмат нужденно помер

в Ковні, де він згодом помер, а інших його татар розіслали по різних замках.

Татари вдруге вивели 100 тисяч християн

Негайно після того 5 тисяч перекопських татар жорстоко завоювали Поділля, Русь і Литовську державу і вдруге у нужденну неволю повели без відсічі до орди понад 100 тисяч християнських невільників, крім старих і малих, котрих повбивали велику кількість.

Лікар-шарлатан Балінський

Ляскарес і Палеологовичі — давні грецькі прізвища

А король Александр, перебуваючи у Вільні, все більше занепадав на здоров'ї, розбитий паралічем. А в той час з'явився лікар або радше шарлатан, якийсь Балінський, котрого так називали по жінці, коли він узяв [за жінку] доньку якогось Балінського підІлькушєм. А той шарлатан, будучи поляком, називав себе греком з вітчизни і мови з прізвищем Ляскарів, ніби зберігаючи Христовий заповіт, що пророк не буває прийнятий у своїй вітчизні. І так [він] прославився своїм шарлатанством, що з усього королівства, а особливо міщани з Кракова, потяглися до нього і там у Балінах у мужицьких хоромах, сповнені надії на одужання, вживали пусті його ліки і чари. Від багатших він брав не менш як по 100 червоних злотих, через що інші медики називали його сотником, а до Кракова, як пише Меховіта, ніколи не посмів показуватися через інших лікарів, як сова на світло.

Балінський-шарлатан лікує короля

Тому король Александр, коли притиснула його неміч, послав з Вільна по того Балінського, підкуплений його фальшивою славою, котрий не захотів рушити з місця, аж доки йому не дали 300 червоних злотих і, взявши зі собою королівську аптеку, поїхав до Вільна, де влаштував королю лазню (мабуть, у змові з Михайлом Глинським), до котрої у казанки наклав розмаїтого зілля, а зверху поклав короля, влаштувавши так, аби [він] пітнів. До того наказав йому пити малмазію і щонаймiцніше вино, що забороняють усі лікарі. І коли від надмірного пітніння [король] зомлів, другий королівський лікар канцлера Ляського з Блоні наполягав, аби його [короля] силою забрали від тих смертельних ліків, але коли той по-доброму не хотів (бо обороняв його князь Глинський), канцлер Ляський, побачивши напівмертвого короля, зі свого уряду наказав спіймати лікаря і ув'язнити та тримати аж до приїзду Сиґізмунда із Сілезії. Однак з допомогою Михайла Глинського той шарлатан утік і через Прусський край прийшов до Кракова, де аж на Звєжинці жив у монастирі у своєї жінки Балінської, потім на Скалці в монахів, а звідтіля писар канцелярії Медзілеський забрав його і посадив до єпископського двору. Однак потім після довгого ув'язнення його випустили, аби не вмер. Потайки займався він алхімією, для якої заборгував краківським міщанам гроші, як пишуть Ваповський, а за ним Бельський, утік від жінки. Тільки його і бачили.

Король Александр дужче хворіє

Так король Александр, лежачи у Вільні, хворів чим далі, тим більше, знесилений паралічем, частково через Божий допуск, згідно з тим вироком віленського єпископа Табора на Радомському сеймі, частково через зрадливого і фальшивого лікаря-шарлатана.

А литовські пани, як пише Кромер, сповнені ненависти, особливо проти Глинського, спільно гризлися між собою, спонукані до цього королівським гнівом. Кожен з них обстоював особисті інтереси і власні справи, не докладаючи жодних старань до вирішення державних справ.

Перекопські татари, зауваживши ці міжусобиці, залишивши [в орді] недавно здобуту здобич та трохи перепочивши, з великими силами знову в серпні вторглися в литовські володіння. А в той час король вирушив з Вільна до Ліди, віддаленої на 12 миль від Вільна. Кромер сумнівається, для чого він це зробив, бо Меховіта пише, що король, почувши про вторгнення татар, наказав вирушити проти них литовському лицарству. Але коли литвини не захотіли цього вчинити через наполегливе домагання Глинського, король наказав нести себе в паланкіні, а Кромер пише, що везти возом до Ліди, щоб бути разом зі своїм військом і доказати, що він до останньої хвилини свого життя готовий бути зі своїми підданими.

Татари знову до Литви

Король до Ліди

Ваповський також пише у своїй хроніці, що [Александр] навмисно вирушив до Польщі, бажаючи доручити і передати всю владу в Польській і Литовській державі глоговському князю, братові Сиґізмунду, аби самому через невиліковну хворобу, що посилювалася, решту життя провести у спокої.

Міркування істориків

Однак литовські літописці свідчать, що король Александр 1507 року, але має бути шостого, як тільки приїхав до Вільна, дуже знесилений паралічем, скликав сейм у Ліді. Велика княгиня Олена, бачачи його смертельно хворого, приїхала за ним. А коли вони перебували в Ліді, до них приїхав якийсь шляхтич, як пише Кромер, який розповів, що татари на віддалі дня їзди від Ліди все руйнують і спустошують, показав також рану, що його татари в обличчя стрілою підстрелили і лише завдяки швидкості коня вислизнув з їхніх рук. Сюди надійшла також друга звістка про те, що перекопські царевичі Біті-Ґірей-солтан і Бурнас-солтан прийшли з 20 тисячами людей, а Кромер і Меховіта вважають, що їх було 30 тисяч, під Слуцьк і добиралися до Новогродка. Але цьому пани ще повністю не повірили, через що князь Михайло Глинський, який жив біля короля, послав кілька підрозділів своїх хоробрих воїнів, щоб вони докладно все розвідали. Але підрозділи, від'їхавши недалеко, натрапили на загони татар і відважно вступили в бій з поганцями та дев'ятьох убили, а інших розігнали. Забитим відтяли голови та, настромивши їх на списи, привезли своєму панові. Великий страх опанував усіх у Ліді біля хворого короля. Всі вважали, що короля слід віднести в паланкіні до Вільна [...] Уся шляхта, перелякана насильством, збиралася до короля в Ліду. Там король, сердячись на себе, що не може сидіти на коні, доручив великому гетьманові Кішці та Михайлові Глинському командування усім литовським військом, якого, згідно з даними літописців, зібралося 10 тисяч, а за Кромером, Меховітою й іншими — 7 тисяч. Він також послав гінця до брата Сиґізмунда, щоб той якнайшвидше приїхав до Литви.

Нагла звістка про татар

Певніша звістка про татар від рачів

А звістки за звістками безперервно надходили одна за одною про те, що 20 тисяч добірного мужнього татарського війська ласкаво прямує до Ліди. Через те віленський єпископ Войцех Табор, Ян Забжезінський і канцлер Ян Ляський з королевою Оленою удень і вночі провадили напівживого короля до Вільна, а несли його в паланкіні між двома кіньми, часто міняючи їх, на яких, замість візників, сиділи Миколай Русоцький, котрий потім був беховським паном, і Ян Соботка, приятель канцлера Ляського.

Король перенесений з Ліди до Вільна

Знатні візники

А татари, прийшовши до Новогродка, переправилися через Німан та розташувалися табором у милі від замку в Ліді, а інші — у півмилі. Там вони палили костели, двори та села.

Побачивши це, дуже схвилювалися литовські пани такою великою жорстокістю, і у визначеному місці зібралося їх 10 тисяч, бо не могло бути більше за такий короткий час. Вони послали трохи людей, щоб добути язика, які в милі від Ліди наткнулися на кілька сотень татар, що в загонах палили, котрих розгромили дощенту і чимало живих захопили в полон, голови інших, особливо рачі, принесли в наплічниках. Татари повернулися назад. А литовські пани пішли за ними до Новогродка, задумавши вдарити на їхній кіш, де під клецьким замком стояли царевичі, довідавшись від татарських бранців, що татари, які були в загонах, ще не повернулися. Тому, віддавшись [під опіку] Господеві Богу, [наші] 4 серпня, увечері перед сумерком у понеділок виїхали з Новогродка, пройшли повз Осташин і у вівторок уранці прибігло чимало людей від Циріна і від Полонги, розповідаючи, що тут недалеко ходять татарські війська, і наші, зовсім не відпочиваючи, рушили до Полонги, і передні литовські люди, пройшовши галопом, натрапили на 5 сотень татар, що поверталися з загонів до Клецька, і там їх усіх дощенту розгромили та багатьох взяли у неволю, а ті, що втекли до коша, повідомили царевичів, що наближається литовське військо, тому царки приготувалися до бою і там очікували наших. А наші з усім військом, якого було не більше 10 тисяч, у вівторок заночували у селі Липії. Наступного дня, в середу, 6 серпня, коли гетьман Великого князівства Литовського Станіслав Кішка несподівано важко захворів, свій уряд він повністю доручив Михайлові Глинському, котрий охоче його прийняв, бо був досвідчений у методах боротьби з татарами, і, маючи певні відомості від шпигунів, відважно вирушив на татарський кіш під Клецьком, маючи 7 тисяч литовської шляхти і воїнів і 3 тисячі черні, тож усіх було 10 тисяч.

Перше щастя проти татар

Друга щаслива битва з татарами

Розділ сьомий

Славна битва з татарами під Клецьком

Коли з лютим Марсом поганство плюндрувало
І з кульгавим Вулканом волості палило,
Вжахнувся б сам Іов, що за часів прадавніх
Втікав із своїми ближніми до Єгипту.
Михайло Глинський, в ділі лицарськім умілий,
Бачачи, що Литва потерпає повсюдно,
Шикував десять тисяч литвинів та руських
І з ними поквапливо під Клецьк готувався,
Де кошами два царики спільно стояли,
А від них уже загони порозбігались.
Спершу на тих двох цариків хотів ударити,
Поки інші з різних боків в стрій не вернулись.
Бо ж двадцять тисяч на розбій пішло в загонах,
Розбіглися по мінських, лідських, слуцьких землях,
Другі осмянські, кревські краї плюндрували,
Треті під Волковиськом, Гродном воювали.
Тож Михайло Глинський сягнув прямо до Клецька,
Де був кіш татарський над болотистим ставом.
На шляху розбив кілька загонів татарських,
Інші сповістили царику про загрозу.
Тож зразу ж солтан Біті-Ґірей гарячий,
А з ним брат Бурнас, войовничий царик,
Велике військо татар в загони зібрали
І, справно ставши, очікували литвинів.
Обоз же зупинивсь над болотистим ставом,
І царик не чекав нападу з того боку,
Але литвини рачі прискочили швидко
І з вартою над ставом сміло в бій вступили.
Тут від рачів прибуло ще п'ятсот литвинів,
Татари над ставом в меншості опинились,

Про це читай в Овідія (кн. 3 „Метаморфози“)

Кромер. Доки туди не зібралися всі загони

Широкі татарські загони

Царики готові до битви

Литва в татар коней одбила

Тож у них литвини з ходу відбили коней
І татарська оборона зразу ж ослабла.

Татари зовсім без коней

Однак і піші, коней позбувшись, татари
За вигідніше місце рубалися довго,
В скруті до цариків своїх апелювали.

Кромер. Неподалік була тихоплинна, підступна річка — невелика, проте болотиста

Була там близько річка не дуже глибока,
Багниста, широка, з берегами грузькими,
За нею татари згуртували загони,
Підступитись литвинам звідти не давали.

Кромер. Градам густо випущених стріл перешкоджали переправі литвинів

Щоб не допустить литву до броду, град з луків
Залізний пустили, аж небо задзвеніло.
Свистять стріли, як дощ, летячи звідусюди,
Та Глинський вів литвинів розімкнутим строєм,
Тож не дуже зашкодили стріли татарські,
А ще й на самих татар згодилися нашим.
Так біля тої річки довго мордувались,
А татари все зміцнювали оборону.

Кромер. Литвини мали декілька мушкетів

Тим часом з кількох рушниць, які були в війську,
Ударили так, що погани задрижали.

Рачко і пан Радзивілл, віленський воєвода, маршалок лише з двох довгих рушниць татар сполохали

Рачко мав також аркебузи, а рушниці —
Другий маршалок Радзивілл (то було диво),
Вогнем з рушниць враз до річки поган погнали
Й, не даючи отямитись, напосідались.
Одні лозиння рубали й річку гатили,
Другі дошками, галуззям брід устеляли,
А наш пан Рачко ще сміливіше гарцює

Слова небіжчика Рачка, котрий, славетний, бачачи, що татари злякались рушниць, і з незарядженою кількох татар погнав

З рушницею своєю, в якій страшна сила,
Набиває раз у раз, і де тільки гахне,
Нехрист чи то поганець летить і не писне.
Михайло Глинський бачить, що вже міст готовий
Через річку, одразу ж своїх закликає,
Щоб заради вітчизни мужньо починали,
Сміло заслонили її грудьми своїми.

Промова Глинського до лицарства

Нагадував їм про честь, вольності та славу,
Про маєтності, братів, батьків, дружин, діток,
Щоб за їхнє здоров'я билися потужно
І братів полонених вирвали з неволі.
Так промовляв, об'їжджаючи всіх по колу,
А потім сміливо кинувся вперед з криком:
„Нумо за мною, браття!“ Литва за ним з криком
Великим ринула швидко ламаним строєм.
Гук, брязк, калатання, тріск, гудуть ліси й небо —
Так наші на татар ударили навально.
Кінськими копитами збита закурилась
Пилюка, галас по полях розносить.

Глинський із загоном своїм у коловерті,
Де пострілами двох коней під ним убито,
То він на третього пересів і сміливо,
Як гетьман і як лицар, в перших лавах бився.
Тут же новогродська шляхта, що під своєю
Була хоругвою, бачить в лавах цариків
І вдаряє на них збоку з таким поривом,
Що багато поган впало, як ліс підтятий.
Царики те бачать і з своїми мурзами
Рвуться вперед, кидають в бій всі свої сили,
Танцем звичним на наш головний загін тиснуть,
Кричать, гукають, аж горлянки роздирають.
„Гала! Гала!“ — скрізь брязк, крик страшний звідусюди,
Стріли летять, заслоняючи сонце ясне.
Але мінські та гродненські шляхтичі справно
З правого боку навалились на поганих,
Їхнього танцю уникли, стрій їм порвали,
А там далі поляки збройні показались.
З доброю зброєю триста було на конях,
Всі по-гусарському були в блискучих латах,
Списи з прапорцями,
Стояли на пагорбі довгими рядами,
Здалеку здавалось, що то велике військо,
В бубни ударили так, що небо гриміло,
А головним над ними був гетьман Чарнковський.
Угледівши їх, стривожилися погани,
Гадаючи, що то прибула велика сила,
Зразу ж пурхнули назад, грузнучи в болоті.
Хоч самі поляки тоді в бій не вступили,
Та своїм прибуттям підняли дух литвинів.
Труби й бубни, страх наводячи, поган били,
А що ж ви зледачіли, о дворяни милі?
Я б в тій хвилі, хай би мене хоч прив'язали,
Віровку б перегриз. Але досить про себе,
Справді ж бо, коли страху на поган нагнали,
То легко взяли переляканих литвини.
Татари, втікаючи, біжать в різні боки,
А литвини — за ними, сміло доганяють,
Січуть, довгими ратищами в спини колють,
Кров по полях плющить, з нутрощів витікає,
Гук і крик по гущавинах, полях широких,
Повно трупів на дорогах та у борознах.
Зразу ж розв'язали в'язнів, що були люті
На поган, бо вони їх до смерті били.

Першого коня під Глинським убито

Мужність Глинського

Мужність новогродської шляхти

Головний татарський загін з цариками вдарив на литвинів

Хоробрість мінської і гродненської шляхти

Витівка

Познанський воєвода Сендивой Чарнковський з королівським двором

Кромер. Отож вони одразу показали спини

А литвини так само прудко наступали

Татари розгромлені

Кромер. Коли під ним заколено трьох коней

Під Глинським убито трьох коней

Князь Глинський як гетьман і лицар достойний
Дістав благословення на мужнє діло,
Бо трьох коней під ним убито в колотнечі,
Коли бив і сік татар власною рукою.
Так їх, б'ючи, по полях литва мордувала,
Пригнавши до болотистої річки Цепри,
Де поган загинуло більше, ніж під Клецьком,
Бо кажуть, що річками текла кров їхня.

У Цепрі потонуло дуже багато татар

Частина, втікаючи, потонула в Цепрі,
Інших в болоті грузькому, як вепрів, бито,
Аж річка від трупів їхніх загальмувала
Через те, що поховала їх кілька тисяч.
І тепер сам бачив на полях, плугом гострим

Кромер. Султани — ватажки війська, покинувши у болоті коней, [самі] ледве вибралися

Ораних, як трапляються знаки криваві,
Виорюються панцири, стріли іржаві,
Списи, шаблі, шлики, від давності зотлілі.
Бічі-Гірей і Бурнас, двоє синів царських,
Бачачи, шо їм не випадає удача,

Царики коней згубили й утекли

В болоті згубили, утікаючи, коней,
Вибрались через ліси з того баговиння.

Рахунок розгромлених татар

В тому бою полягло татар двадцять тисяч,
Кілька років тамтешні поля, замість гною,
Трупами їхніми напоєні, плодили,
А перед тим без гною лежали голодні.

23 тисячі татарських коней забрано

Також коней двадцять три тисячі одбили
Та взяли в цілості все, що в коші знайшлося,

3 тисячі спійманих поган

В'язнів визволили кілька тисяч,
Спійманих татар три тисячі налічили.

Кромер. Проте Глинський не був задоволений тією перемогою

Глинського та перемога не вдовольнила,
А жадання більшої слави розпалила,
Відав же, як повертатимуться з полоном
До коша ті, що на всі сторони розбіглись.

Хитрість Глинського проти інших татарських загонів

Тому на татарськім кошиську розложився
І одразу ж сторожу повсюдно розставив.
На четвертий день з полоном, як умовлялись,

Татарські загони розбиті

Стягуються до коша свого головного,
Не бачать погрому, попадають у пастку,
І Глинський з литвою бив їх, як худе бидло;
Бо вони так, як ото без пастуха стадо,
Утікали, злякані, кидаючи зброю.

Случани знову громили татар

Княжна Слуцька Анастасія своїх бояр
Розіслала переймати татар пурхливих,
Тож під Копилем їх дуже багато вбито
І біля Петрівців горлом мито сплатили.
Так було розгромлено все поганське військо,

Другі в ріках, озерах болотних втонули,
Славну перемогу вдалось Литві здобути,
Знати, було прихильнішим, ніж тепер, небо.
(А Рачко з рушницею відзначився більше,
А також маршалок Радзивілл із стрільбою;
Удвох з двома рушницями татар поперли,
Що нам чи й з тисячею гармат учинити).
Вертались з тріумфом і великим здобутком,
А з поганського трупу птахам був пожиток.
Частину з них, щоб не йшов сморід, закопали,
Інших пси й вовки по лісах порозтягали.

Татарські трупи

Коли б віршам сила, моє лицарство славне!
Нехай освячують вашу бойову славу.
Жодний вік не переважив вашої цноти,
Майже гідну заплату в небі за діяння.
В той час король Александр, духівницю склавши
І побожно до Господніх таїнств причастившись,
Утвердив душу хлібом ангельським правдивим,
В якім сам Христос постав живим перед нами.

Король Александр на коні почув цю веселу новину

Вже вмирав, і душа на той світ спішила,
Коли його потішила новина з війська:
Що татар побила Литва, і перемогу
Славну над ними здобула вроджена мужність.
В'язнів, полон одбили, а самі вціліли,
Звільнили од страху волості королівські.
А король, уже конаючи, втратив мову,
Не говорив, тільки зітхав, слав хвалу Богу.
Піднімав руки, й з очей сльоза за сльозою
Текла, мовчки воздавав хвалу Божій силі.

Хоч Александр мову втратив, був Богові вдячний

Зітхав довго, хотів піднятись, але марно:
З смертю не те, що з татарами, воювати.
Руку давав кожному, хто стояв довкола,
В небо — з плачем, на людях — з поглядом веселим,

Подавав тим, хто стояв поруч, руку

З тим тріумфом сплатив тілом данину смерті,
А слава встояла перед її косою.
Бо саме того часу з двома ворогами
Вів війну, і над одним здобув перемогу;
Переможця перемогла смерть, від якої
І король не відкупиться золотим скарбом.

Помер Александр

Розділ восьмий

Про Александрову вроду, звичаї і похорон у Вільні та про піднесення на Велике князівство Литовське його брата Сиґізмунда, глоговського й опавського князя

Так після тієї знаменної перемоги над татарами на замку у Вільні о 4-й годині ночі 19 серпня 1506 року, в середу, помер король Александр Казимирович, внук Ягайла, у віці 46 років, як пише Кромер, а Меховіта твердить, що він прожив 45 років і 14 днів, пробувши на престолі князя Великого князівства Литовського 14 років і 2 місяці, а на Польському королівстві панував 4 роки і 8 місяців. Його смерть віщувала комета, яка незадовго перед тим з'явилася на півночі. Також однієї ночі впала на вежу краківської ратуші дуже яскрава кругла вогниста куля.

Комета

Диво з неба

Врода

Александр був середнього зросту, з подовгастим обличчям, з темним волоссям, кістлявий, широкий у плечах, сильний, не дотепний, пересічного розуму, через що був мовчазний, зате перевищував усіх братів щедрістю, вважаючи для себе великою честю зробити щось добре для хоробрих, лицарських, придворних і вчєних людей.

Щедрість

Дуже любив музику, сурмачів, за що вважали його більш марнотратним, ніж щедрим, тож майже вчасно помер, не встигши прогайнувати всієї Польщі і Великого князівства Литовського, бо і так велику частину королівських маєтностей позаставляв за борги.

Опісля виник спір щодо його похорону, бо канцлер Ян Ляський вимагав, щоб тіло короля перевезли до Кракова, бо і сам він за життя просив про це. Однак литовські пани хотіли поховати його у Вільні біля брата Казимира, побоюючись, щоб Глинський, людина жадібна до влади і горда з недавньої перемоги, за сприяння і з допомогою своїх русичів не загарбав Великого князівства Литовського, легко захопивши Вільно під час відсутности литовських панів, доки вони супроводжували б [тіло короля] до Кракова і поверталися назад.

Побоювання литовських панів

А тим часом люсацький маркграф, глоговський і опавський князь та сілезький староста Сиґізмунд у дорозі, в 12 милях від Вільна дізнався від литовських гінців про смерть брата, короля Александра, як пише Децій, і якнайшвидше поспішив до Вільна. Там йому назустріч виїхав князь Михайло Глинський з усіма литовськими панами та 700 вершників, а з князем Сиґізмундом було не більш як 200 кіннотників. Там же Глинський виголосив прекрасну промову, знаючи, що Сиґізмунд підозрював його з намови литовських панів у тому, що начебто він хотів захопити престіл Великого князівства Литовського, і заперечив несправедливе обвинувачення і підозру та обіцяв бути його підданим, вірним та охоче виконувати всі послуги князя Сиґізмунда як законного володаря.

Сиґізмунд — до Вільна

Злослів'я Глинського

За це Сиґізмунд подякував йому та пообіцяв у всьому бути ласкавим до нього.

Потім приїхали всі литовські пани з великими і пишними почтами та привітали князя Сиґізмунда й, поздоровивши його з [урядом] великого литовського князя, з почестями супроводжували до Вільна.

Там, швидко приготувавши все потрібне для похоронної церемонії короля, поховали Александра, всупереч його волі, на віленському замку в костелі святого Станіслава в тій же каплиці, де був похований і його брат Казимир, славний благочестивими чудами, де раніше лежав Вітовт, доки віленський єпископ Валеріан не переніс його кістки, а також Сиґізмунд і його син князь Михайло, і князь Свидригайло.

Похорон Александра

Того ж 1506 року, з усіма почестями влаштувавши похорон Александра, всі литовські пани і князі одностайно обрали законним володарем Великого князівства Литовського Сиґізмунда Казимировича, Александрового брата. День коронування був призначений на 20 жовтня (або листопада), згідно з Меховітою, а згідно з Йостом Децієм — на 26 [листопада], у вівторок, у день святого Войцеха, також на 16 годину. З великою пошаною, церемоніями віленський єпископ Войцех Табор підніс його в чин князя Великого князівства Литовського, надів йому княжу шапку з червоного оксамиту із золотими смугами, оздоблену коштовними каменями за давнім звичаєм, а потім його маршалок Михайло Глинський подав йому меч.

Сиґізмунд піднесений на Велике князівство Литовське

Там же всі литовські, жмудські і руські пани та посли з воєводств і староств заприсяглися [Сиґізмундові] на вірність, послух і підданство.

Книга двадцять третя

Розділ перший

Сиґізмунд I, Ягайлів онук і п'ятий Казимировий син, глоговський й опавський князь, сілезький староста, згідно зі спадковістю і гідністю, коронований з Великого князівства Литовського на Польське королівство після смерти брата Александра Року 1507

Вельможному князеві Александрові Полубінському, вількійському орендаторові і т. д.

Коронні пани й усе лицарство, як тільки дізнались, що 19 серпня 1506 року у Вільні помер Александр, 8 грудня зібралися на сейм до Пйотркова, щоб обрати нового короля. Там же, в день свята Непорочного зачаття Діви Марії одноголосно оголосили й обрали королем Польщі Сиґізмунда, п'ятого Казимирового сина, великого литовського, руського, сілезького, опавського, глоговського князя. Ці вибори з трьох причин так швидко увінчалися успіхом. По-перше, його брат, чеський і угорський король Владислав, добровільно відступив йому своє законне право на Польське королівство через свого посла Освальда Карляча. По-друге, Сиґізмунд був обраний і на княжий престіл Великого князівства Литовського, Руського і Жмудського, володіння котрого були б напевно відірваними від Польщі, якби когось іншого запросили на Польське королівство. По-третє, коронні пани пам'ятали Ягайлове й Казимирове святе панування і знали теперішню доблесть і вроджену шляхетність його сина Сиґізмунда, литовського князя.

Причини, чому Сиґізмунд так швидко обраний королем

Коронні посли до Литви по Сиґізмунда

Тоді коронні пани негайно відправили до Литви послів, а саме куявського єпископа Вінцентія Пжерембського, познанського Яна Люб-

ранського і перемишльського Мацея Джевіцького, коронного підканцлера, єпископів. З ними Анджея з Шамотулів Познанського, Яна з Тарнова Бельського, воєвод і коронного канцлера Яна з Ляска, щоб ті привели Сиґізмунда на батьківське й дідівське Польське королівство. Вони застали Сиґізмунда в Мельнику, де він з литовськими сенаторами проводив сейм. Там від імени всіх станів вони запросили його на спадкове Польське королівство, яке він прийняв з великою охотою і радістю, відправивши в костелах святкові богослужіння на славу Господові Богу за прийнятими церемоніями на радість простого народу. Не зволікаючи, Сиґізмунд з литовськими сенаторами та коронними послами 20 січня 1507 року приїхав до Кракова, де більша частина панських дружин, *обізнана з литовським ритуалом*, як пише Йост Децій, була одягнена в дорогий литовський або козацький одяг, бо і сьогодні після трьох королів, як і самі бачимо, що наші [пани] одягаються в такий одяг, який одягає король, [зберігаючи] одяг своєї країни.

Так тоді о 22-й годині на радість усього лицарства і простого народу з великим тріумфом увели на краківський замок [Сиґізмунда] і, підготувавши все потрібне для коронаційних церемоній, гнєзненський архиєпископ Анджей Рожий помазав і коронував його за прийнятими обрядами на Польське королівство в костелі святого Вацлава і святого Станіслава у присутності львівського архиєпископа Бернарда Вільчека та єпископів: краківського Яна Конарського, перемишльського Мацея Джевіцького, познанського Яна Любранського, куявського Вінцентія Пжерембського, плоцького Еразма Вітеліуса, вармінського Лукаша з Торуня та краківського вікарія Яна Аміцінуса Ляодіцького, а також у присутності посла угорського і чеського короля Владислава Стефана Телецького. Крім того, було багато литовських панів, але серед усіх найкраще одягнений був князь Михайло Глинський з пишним почтом, а також Ян Забжезінський, Єжи Радзивілл, Олександр Ходкевич, Віршал Госцікович та багато інших. Сиґізмундова коронація відбулася 24 січня 1507 року.

„Вітеліус“ — по-нашому „бичок“

Після відправи тих церемоній за королівським звичаєм [Сиґізмунд], одягнений у королівські шати, в короні, у супроводі великої кількости панів та лицарства виїхав з замку на Краківський ринок, де на спорудженому троні приймав присягу від міщан на вірність і підданість, де також увесь простий народ, піднімаючи пальці вгору, присягав йому на вірність.

Закінчивши коронацію, король разом з коронними та литовськими сенаторами почав обмірковувати, як можна виправити становище на той час спустошеної війною державної скарбниці.

Сейм у Кракові

Тоді король скликав загальний сейм у Кракові, на якому вирішили укласти договір про мир з неприятелями і у мирний час поповнити втрати держави, які вона зазнала на недавно померлих королів, особливо під час невиправданого походу до Волощини. Якщо б [тепер] з якогось боку виникла війна, то через спустошену скарбницю не можна було б вести

Податок

її успішно. Тоді ухвалили рішення про загальний податок, тобто, що всі сільські піддані — як королівські, так і шляхетські — повинні платити по 12 грошів від влуки, згідно з давнім звичаєм, міщани — по 6 грошів, шляхта, війти і всі інші, котрі від оренди мають прибутки, сплачують четверту частину свого чиншу, духовенство й єпископи теж, згідно з давнім звичаєм, повинні платити восьму частину від десятин.

Монета

На тому ж сеймі ухвалили декрет про дозвіл королю карбувати нові монети — гроші, півгроші та шеляги.

Посол до Волощини

Від угорського і чеського короля Владислава та за згоди короля Сиґізмунда і сенату до Волощини відправили послом Стефана Телецького, щоб він уклав угоду про союз між Богданом й обома королями — Сиґізмундом і Владиславом.

До Угорщини

До Угорщини також відправили познанського єпископа, коронного маршалка і канцлера Яна Ляського і Христофа з Шидловця, щоб укласти договір про союз. А з Пруссією у той час були мирні відносини.

Розділ другий

Про заворушення Глинського в Литві і про початок війни московського князя із Сиґізмундом та викуп ним королівських маєтностей і поразку татар під Вороновим

Того ж 1507 року в Литві розпочалися великі чвари між князем Михайлом Глинським і Яном Забжезінським. Глинський був мужем дуже відважним, у всьому доблесним, [людиною] високого розуму, здібним до всіляких справ (бо більше, ніж 12 років перебував у Німеччині в саксонського князя Альбрехта, коли воював у Фризії, добре себе проявив і пройшов усі ступені лицарської гідности, як пише [про нього] *Герберштейн у „Записках про Московію"* (с. 106), здобув велике і славне ім'я; служив також в Італії у війську імператора Максиміліана, через що був відомий і заможний серед усіх іноземних королів і князів). А коли повернувся на батьківщину до Литви, користувався великою ласкою і майже товариським ставленням великого литовського князя Александра, а згодом польського короля. [Він] мав багато друзів через свою щедрість і подарунки, великі, майже княжі маєтності і скарби та з великого достатку став зарозумілим, що викликало в нього бажання захопити [престіл] Великого князівства Литовського. Після смерти Александра своїм швидким приїздом до Вільна випередив Сиґізмунда. І на певний час усе сяк-так утихомирилося, коли Глинський разом з іншими литовськими панами присягнув на вірність і вірнопідданість [Сиґізмундові] під час його призначання на [престіл] великого литовського князя. Але незабаром стали відомими задуми і починання Глинського за доказами маршалка Великого князівства Литовського Яна Забжезінського і його справи явно почали хилитися до занепаду, *і Глинського спіткала спільна доля всіх смертних*, як пише Йодок Децій. Тоді Глинський зазнав на собі те загальнопоширене серед людей явище,

*„Поки щасливо живеш — багатьох рахуватимеш друзів"**

* Переклад Андрія Содомори.

що коли він був щасливий, мав багато друзів, а як тільки трохи похитнулася його доля, не стало жодного друга, навіть за гроші не можна було здобути нікого з тих, котрі за панування Александра безплатно цілими ротами рачкували спереду й ззаду нього. Але коли Забжезінський

Чвари між Глинським і Забжезінським

як донощик доповів королю про підготовку Глинського до зради, король, побачивши велику незгоду між цими двома сильними противниками, відклав на рік розгляд справи, щоб доказати або заперечити обвинувачення, або щоб вони якось погодилися, або щоб зібрати відповідніші докази про вчинки Глинського.

Глинський — до Угорщини

Потім 27 березня Глинський поїхав до угорського і чеського короля Владислава, брата Сиґізмунда, в Будзин, котрий його поважав, за порадою і по допомогу, але, побачивши, що надія його підвела, невтішний повернувся до Литви. Однак з Угорщини він привіз листи від угорського короля та угорських послів, як свідчить Герберштейн, щоб та його мандрівка не зашкодила його маєтностям, славі і честі. Просив він короля, аби той швидше вирішив спір між ним і литовськими панами, особливо із Забжезінським.

Заява Глинського про невиконання справедливости

Але коли Глинський побачив, що король як завжди зволікає з цією справою й більше обстоює сторону противника, обурений з великим гнівом сказав королю: „Я насмілився вчинити таку справу, королю, про яку ти і я потім будемо жалкувати!“ і з гнівом поїхав додому та

Листи Глинського до московського [князя]

послав до московського князя з листами свого вірного слугу, в яких писав, що якщо московський князь дозволить йому добровільно приїхати до нього й про це присягне та пришле вірчі грамоти, тоді він обіцяв піддатися під його владу разом із замками, які він тримає у Литві. Московський князь зрадів з цього приводу, бо чув про велику доблесть Глинського, і склав присягу на його вимогу і пообіцяв виконати усе, що він хотів, та таємно послав вірчі грамоти.

Москва завойовує Литву

Тоді ж негайно згаданий московський князь Василій Іванович з великим військом вторгся у Литовський край, на 30 миль минувши Смоленськ. Тому король Сиґізмунд, помиривши Польське королівство з Угорщиною, Волощиною і Пруссією, з литовським, жмудським і руським лицарством, покликавши перекопських татар, вирушив до Вільна у похід проти московського князя, котрий, дізнавшись, що король наближається з литвинами і татарами, не захотів вступати в бій і повер-

Литва взяла Ґзиків

нувся до Москви зі своїм військом. Тоді литвини відібрали від Москви замок Ґзиків і, спустошивши чимало московських містечок і волостей, повернулися з великою кількістю здобичі і полонених. Сиґізмунд,

Даремно прийшли 80 тисяч татар на допомогу Литві

побачивши, що неприятель уникає битви, до того ж литовське військо було виснажене нестачею харчів і сильною спекою, повернувся до Вільна. Також перекопський хан, військо якого, як кажуть, налічувало 80 тисяч, без бою повернувся до Перекопу.

Потім 24 січня 1508 року король Сиґізмунд приїхав з Литви до Кракова і там скликав сейм, на якому вирішував коронні справи, які з Божої ласки рік пройшли в домашньому мирі. Однак у нового воло-

даря знайшлися нові клопоти й турботи, оскільки, як і сьогодні, були порожніми як державна і королівська скарбниця, так і панів, та занедбаними були королівські маєтності. До того ж чеські, німецькі та польські воїни, які служили за гроші в королів Альбрехта й Александра, наполегливо домагалися плати за службу. Однак король з Божою допомогою та старанними заходами Яна Бонара, який був діловитою людиною і старшим над монетним двором, дуже швидко врятував себе і державу від занепаду, бо, спершу викарбувавши монети, за великі гроші викупив заставлені королівські маєтки. Насамперед викупив у Яна Йордана із Заклиціна Спіський край, який був заставлений за 12 тисяч червоних злотих, Освенцим і руські жупи — від краківського міщанина Павла Чарного за 14 тисяч червоних злотих, Прошовіце — від Юрка Лянга за 9 тисяч червоних злотих, Нессов — від Станіслава Косцелецького за 9 тисяч злотих. Він викупив у краківської ратуші за 12 тисяч злотих право на рибальство, млини, м'ясні торгові ряди та інші доходи, сплатив борги краківських соляних жуп. У краківського міщанина Северина Бетмана він викупив за 5 тисяч злотих Олькуську рудну шахту, тобто десятину від видобутої руди, а також Серадз за 5 тисяч, Гостинін — за 2300, Радом — за 3 тисячі, Сохачев — за 7 тисяч, Пйотркув — за 1200, Дрогобич — за 5 тисяч, Рабштин — за 1,5 тисячі, замок Ріттер — за тисячу, люблінське мито — за 1400, Слохув — за 4 тисячі, Тухолю — за 11 тисяч, Сондеч — за 4 тисячі, Іновлодслав — за 5 тисяч, торунське мостове мито — за 10 тисяч злотих і т. д.

Ян Бонар

Викуплено замки, волості та інші королівські маєтності

Король заплатив також понад 200 тисяч червоних злотих найманим воїнам, яким заборгували брати Альбрехт й Александр.

200 тисяч червоних злотих на воїнів

Крім того, він витратив великі кошти на відбудову краківського замку, який був майже зруйнований, особливо із західного боку.

5 квітня того ж року якийсь єврей зі своїми помічниками у Кракові не пошанував таїнства Божого Тіла та вчинив інші погані і злобні святотатські справи. Потім його спіймали та, розіп'явши, прив'язали на драбину в костелі Діви Марії у присутності великої кількости вченого народу. Там Святим Письмом його переконали [у злочині], хоч він багато і відважно оборонявся зі свого боку, та передали світській владі і спалили його.

Єврей-богохульник спалений

Того ж року, всупереч передбаченню наших астрологів, як пише Децій, запанувала сильна пошесть, унаслідок чого померло багато простого народу.

Мор

Того ж року 3,5 тисячі татар потайки вторглися у Волинський край. Проти них послали львівського каштеляна і буського старосту Яна Каменецького з 5 сотнями кінних воїнів. Він, прибувши 23 липня до Межибужа, заледве три години дав перепочити коням і людям та з вінницьким і брацлавським старостами та з усією волинською і подільською шляхтою вирушив за татарами. Ідучи поспішно Чорним шляхом, ще того ж дня наші наздогнали татар біля городища Воронове, які рухалися з великою здобиччю майна і невільників, та відважно і хоробро

Татари розгромлені

напали на них і розгромили та розігнали, тож на полі бою полягли 2 тисячі піхотинців. Забравши всю здобич, наші з перемогою повернулися до Межибужа.

Того ж 1508 року з Москви повернувся славної пам'яти гетьман Великого князівства Литовського Костянтин Острозький, де сім років провів у жорстокій в'язниці після тієї поразки на Відроші 1500 року за Александра.

Розділ третій

Про вбивство Михайлом Глинським маршалка Великого князівства Литовського Яна Забжезінського і про руйнування ним околиць Слуцька, Києва та інших литовських земель, про його втечу до Москви та про розгром московського війська під Оршею Року 1508

Князь Михайло Глинський, побачивши, що йому не пощастило здобути в короля те, що він задумав, негайно після від'їзду короля Сиґізмунда з Литви до Кракова, вдався до шкідливих чвар. Спершу він підбунтував старе товариство і своїх помічників та з сімома сотнями озброєних вершників переправився через Німан і з Ліскова поїхав до Гродна, дізнавшись через розвідників, що в той час у своєму дворі там жив маршалок Великого князівства Литовського Ян Забжезінський. Для більшого нещастя тієї ночі в дорозі під Гродном він зустрів його коханку, яка їхала від нього. Спіймавши її, він наказав піддати її тортурам, і вона зі страху розповіла всі таємниці Забжезінського. Отож Глинський як несподіваний гість оточив його у дворі, наказав виламати двері до його кімнати, куди ввірвався його найвірніший друг, дворянин Шляйніц, шляхтич з Міссінського краю, німець. Знайшли Забжезінського сплячого в ліжку та наказали Турчинові відтяти йому голову, яку, настромивши на шаблю, віднесли Глинському. Він наказав настромити її на ратище і нести перед собою 4 милі аж до одного озерця під Вільном, де втопили її. Ще сьогодні на тому місці над озерцем стоїть мурований стовп.

Те Лісково сьогодні тримають князі Слуцькі

Забжезінський оточений

Німець Шляйніц

Забжезінський страчений

Маючи понад 2 тисячі вершників, [Глинський] розіслав частину з них по Литовському краю шукати литовських панів, котрих наказав убивати і мордувати, а сам, зібравши більше народу, вирушив до Новогродка, де повбивав багато шляхтичів, яких уважав своїми противниками.

Глинський мордує шляхту в Новогродку

Потім Глинський, побачивши, що тим жорстоким учинком ще більше налаштував проти себе і короля, і всіх литвинів та, розуміючи, що король того не простить через друзів Забжезінського, задумав готуватися до великої війни — силою протистояти королю. Тому обіцянками, подарунками та намовою загарбати Велике князівство Литовське привернув на свій бік кілька литовських і руських шляхтичів і свого рідного брата Василя Глинського, який передав йому кілька своїх і королівських замків, якими володів, і, об'єднавши свої сили, оточив Мінськ. Але, побачивши, що його добре обороняли, вирушив з військом під Клецьк. Звідти його брат Василь повернув до київських фортець, здобував Житомир й Овруч, намовляючи руську шляхту і бояр, щоб добровільно перейшли на бік його брата, який вирішив і до чого спонукав його Бог перенести з Литви до Руси Велике князівство і відновити Київську монархію, як це було віддавна. І вже тими обіцянками він намовив багато київських бояр, тож деякі з них присягли йому на вірність.

Глинський обложив Мінськ

Глинський бунтує руську шляхту

А сам Михайло Глинський обложив слуцький замок, сподіваючись на пораду своїх прихильників, що княгиня Анастасія, вдова князя Семена, яка залишилася з одним сином Юрієм, дідом теперішніх князів Слуцьких, або зі страху, або з лагідної намови погодиться вийти за нього заміж, бо не був він одружений. Він розумів, що, одружившись з нею, збільшиться його сила і з приєднанням Слуцького і Копильського князівства зростуть його скарби і він зможе справедливо за жінкою домагатися київської столиці, як колишнього удільного князівства Володимира Ольґердовича, предка князів Слуцьких, чи на основі закону спадковости, чи шляхом війни. Але, побачивши, що замок хоробро обороняли як з мурів, так і частими вилазками, і що ні лагідною намовою, ні зрадливим словом нічого не домігся, розгніваний задумав спалити замок. Але коли загинуло багато його людей, він розпустив загони по всіх слуцьких і копильських волостях, вогнем і мечем знищуючи людей, майно, села більше, ніж жорстокі татари. Вздовж і вшир спустошив усі володіння княгині Слуцької з помсти за її непокірність.

Глинський обложив Слуцьк

Жорстокість Глинського біля Слуцька

Від Слуцька і від Копила [Глинський] відступив і вирушив до Турова, який одразу здобув, обсадив залогою зі своїх людей та прийняв присягу [на вірність] від руських бояр. Потім обложив Мозер, який здобув силою і через те, що київська шляхта йому піддалася.

Глинський узяв Турів і Мозер

Потім туди великий московський князь прислав йому [Глинському] на допомогу свого славного козака Остафія Дашкевича з 20 тисячами московських вершників. З ними Глинський вирушив під інші руські замки. [Згодом] до нього приєдналися князі Друцькі зі своїм замком Друцьк і князь Михайло Лінгвінович Мстиславський із замком Мстиславом та піддалися йому Орша, Кричів, Гомель, котрі Глинський обсадив москвинами. Сам він повернувся до Слуцька, сподіваючись, що княгиня Анастасія під впливом страху і його успіхів піддасться йому із слуцьким і копильським замком, але, як і раніше, надія його підвела.

Від Слуцька він знову вирушив до Новогродка, а звідтіля розпустив загони аж під Вільно.

Однак, побачивши, що він ще не має такої великої сили, щоб чинити опір королю Сиґізмундові, обсадив свої замки, а сам, пославши наперед брата, князя Василя Глинського, зі скарбами і з друзями, поїхав до великого московського князя Василія, згідно з угодою, укладеною раніше через листування.

Глинський з братом поїхав до Москви

Так, будучи радо прийнятим московським князем, Михайло Глинський почав радитися з ним про те, як спочатку здобути Смоленськ, після чого вжс лсгше було б загарбати інші литовські замки.

На Русі й у Литві було вже дуже багато [князів], як пише Йодок Децій, котрі допомагали тому Глинському та залишилися б при ньому до кінця, домагаючись того, на що зважилися, якби це все ще довше потривало. Але король Сиґізмунд, запобігаючи виникненню шкідливої війни, відправив якнайшвидше у похід Миколая Фірлея з найманим лицарством, а сам також, полагодивши коронні справи, 4 травня, у день святого Флоріана поспішно вирушив за ним до Литви.

А тим часом Михайло Глинський, діставши допомогу від московського князя, з великим військом прибув під Мінськ і сильним штурмом здобував замок. Але, побачивши, що мінська шляхта мужньо і стійко обороняється, і до того ж почувши, що король Сигізмунд наступає з великим військом, [Глинський] чим швидше відправив послів до московського [князя], прохаючи його про більшу допомогу. Той негайно послав йому на порятунок 60 тисяч вершників під командуванням своїх командирів Якова Захаріна і князя Щеня. Дізнавшись про це у Бресті-Литовському, король Сиґізмунд негайно послав проти Глинського 5 тисяч воїнів і своїх придворних. Згідно з народним ополченням, біля Новогродка зібралося литовське і руське військо та кілька загонів татар, з якими, об'єднавшись, король зі своїми придворними слугами вирушив проти Глинського до Мінська. Дізнавшись про це, Михайло Глинський, переляканий королівською особою та його наближенням з литовським військом, відступив від Мінська та з московським військом подався прямо під Борисов. Король, знову вишикувавши в бойовому порядку біля Мінська всі литовські і службові загони, вирушив услід за ним та наздогнав його біля Орші над Дніпром, куди до нього вже прибуло друге московське військо [чисельністю] 60 тисяч на чолі з Данилом Щенем і Яковом Захаріним.

Глинський удруге з москвою здобуває Мінськ

Велика допомога з Москви Глинському

Король Сигізмунд з литвою проти Глинського

Згадані московські вожді, зрозумівши, що Михайло Глинський утікає, а король з литвинами та з найманим військом сміливо наздоганяє його, стривожилися і позбулися гордости та, відступаючи з військом, основну надію покладали на втечу. З великими труднощами та втратами переправившись назад через Дніпро, вони сильно обсадили всі береги, бажаючи не дати можливости переправитися нашим, а самі розташувалися у милі, по другому боці Дніпра, в лісі.

Москва і Глинський утікають

А тим часом військо наших прибуло на Дніпро у блискучих обладунках, зі щитами, зі списами, з прапорами, в пишному одязі з пір'ям, дуже грізне і стало табором на тому місці, де москвини втікали через Дніпро. Кількасот, а згодом кілька тисяч вершників і піхотинців, добровольців з литовського війська і воїнів убрід переправилися через Дніпро — одні вгорі, другі внизу.

День битви

Москвини обороняли брід і переправу в одному місці, де напроти них переправлялися наші. Але ті, що далеко внизу й вгорі переправилися, несподівано наскочили на московський табір та із сильним і веселим криком ударили на них, коли ті почали їсти, розгромили та повбивали їх дуже багато в тій щасливій сутичці і з користю та великою здобиччю вчасно переправилися через Дніпро до своїх та, з'єднавшись з ними, спільними силами відтиснули і відбили москвинів від Дніпра. Переважаючою відвагою [наші] зброєю звільнили собі брід і там на Дніпровому березі розгромили багато москвинів.

Наші вдарили на москву з одного боку

Король Сиґізмунд, який з другого берега спостерігав за завзятою битвою, раптом у веселому настрої зі зброєю на коні переправився через Дніпро, чим додав своїм відваги, а москвинам перемішав ряди, бо услід за королем охоче кинулися у брід, як на весілля, з криком і гуком піхотинці та вершники. Але тому, що вже заходило сонце, король учинив розумно, коли наказав своїм кінним воїнам зупинитися і в бойовому порядку стояти напоготові, щоб на світанку легше було вдарити по московському війську, яке розташувалося неподалік. Розставивши варту в своєму війську, сам [король] о 3-й годині ночі повернувся до табору й аж тоді обідав.

Король Сиґізмунд у зброї — через Дніпро

А Михайло Глинський, який хотів домогтися остаточної перемоги в тій битві, намовляв московських гетьманів дати генеральний бій [королю], обіцяючи їм легку перемогу, якщо вони послухаються його поради.

Глинський хотів дати бій королю

Але [московські] полководці, може, тому, що великий московський князь дав їм інший наказ, а може, через те, що до кінця не довіряли хоробрості своїх москвинів, не захотіли послухати Глинського і стривожені великим страхом опівночі почали відступати через заболочені ліси і непрохідні болота, покидаючи вантажі, присталих коней й інше майно та харчі. Також Михайло Глинський, змінивши бойовий порядок, аж до Стародуба мусив підстрибувати за ними, побоюючись, щоб наші де-небудь не перестріли його. Наші наздогнали б їх та дуже легко й без труднощів розгромили б утікачів і переляканих москвинів у лісах, але через небезпечні дороги та інші воєнні перешкоди пани радники заборонили це робити королю, тому він з Орші вирушив до Смоленська, і там 1 серпня на передмісті став табором.

Москва втікає

Герберштейн у *„Записках про Московію"* також згадує дивну пригоду з часів тієї війни якогось Перстинського, котрого, коли король з військом стояв між Домбровною і Смоленськом, добре загнузданий кінь виніс на середину річки Дніпра, а потім скинув з себе. А Пер-

стинський аж до колін був одягнений у панцирну зброю і занурився глибоко до дна бистрої річки. І всі вже оплакували його, думаючи, що він потонув, бо це спостерігали король Сиґізмунд і понад 3 тисячі людей. А тим часом Перстинський, будучи одягнутим у важку зброю та йдучи по землі під водою, перейшов аж на другий бік Дніпра і лише двічі напився води, як сам розповідав, а потім був у ласці в короля. А таке трапилося і зі мною, коли я потонув малою дитиною у великому стрийковському ставі. І коли мене мертвого витягли з води, поклали на мари в костелі і батьки жалібно оплакували, потім після довгих загальних молитов народу і різноманітних кадил, як розповідали мені батьки, я ожив на марах та зненацька зарум'янився. Коли батьки, дякуючи Господеві Богу, принесли мене воскреслого з костелу, гостили убогих й інших людей.

Потім король, порадившись з литовськими і коронними панами, вирішив відправити гетьмана Великого князівства Литовського, князя Костянтина Острозького і гетьмана польських воїнів Миколая Фірлея з Домбровиці на завоювання Московського краю, а сам король тим часом залишався у Смоленську. Але коли цей похід, як звичайно у нас буває, готувався довше, ніж це було потрібно, та, крім того, два пани (імен яких історики не називають) посварилися між собою, що підняло тривогу та завдало великої невимовної шкоди Речі Посполитій і привело до того, що не лише не було здійснено рішення, але московське військо, яке тут і там стривожене блукало по лісах, відступило недоторканим, завалюючи за собою великими зрубаними деревами дороги, якими мали йти наші в їхні землі, та спалили замок Дорогобуж, [віддалений] на 18 миль від Смоленська, побачивши, що важко його оборонити. Так через те шкідливе непорозуміння двох нерозсудливих людей князь Костянтин не зміг з військом вирушити до Москви, проте воїни і загони литовських козаків частими вилазками вогнем і мечем завдали великої шкоди московським волостям та забрали здобич.

Незгода двох стривожила все військо

Москва сама спалила Дорогобуж, 18 миль за Смоленськом

Король послав також польного литовського гетьмана Кішку з кількома тисячами литвинів і поляків під московський замок Вязьму, а не Вйосну (як пишуть Бельський і Децій), що лежить за Дорогобужем над Дніпром, котрий дуже швидким набігом вогнем і мечем ушир і вздовж зруйнував усю Вяземську волость. Московський князь, побачивши це, щоб відбити цю несподівану небезпеку, негайно відправив своє військо проти Кішки. Дізнавшись через розвідників про цей похід війська і розуміючи, що його сили не рівні з ворожими, чим швидше повідомив [про це] короля. Король, щоб рятувати своїх від цієї небезпеки, негайно послав на допомогу Кішці коронного гетьмана Миколая Фірлея з кількома загонами польського найманого війська. Але Фірлей довше затримався, ніж вимагала ця нагальна справа, пробиваючись через завалені [деревом] ліси, запізнився вчасно прийти на порятунок Кішці. Однак він, відкинувши страх, кілька разів у частих сутичках розгромив передню московську сторожу та їхні засідки. Інші поранені

Кішка зруйнував вяземські волості

москвини, втікаючи з соромом та охоплені страхом, повідомили своїх гетьманів, що проти них наступає велике литовське і польське військо. Почувши це, [москвини] покидали вантажі, які перешкоджали їм, та день і ніч утікали до самої Москви, а інші в густих лісах утечею рятували собі життя.

Кішка розгромив московське військо

Так тоді Кішка не генеральною битвою, а страхом польських і литовських сил двічі став переможцем над москвинами, хоча сам був більше схожий на втікача, ніж на переможця, коли відступив на три милі з литовським військом, коли московські втікачі доповіли, що велике московське військо наздоганяє литвинів, бо не хотів пробувати сумнівного щастя в битві із сильним ворогом. Але все ж таки до короля він повернувся в цілості з литвинами та з великою кількістю здобичі, усілякого майна і невільників.

А великий московський князь Василій Іванович, довідавшись про невдачі свого війська, про велику кількість полеглих бояр і лицарства, про велику кількість простого народу, який забрали у неволю, та, побачивши вздовж і вшир вогнем і мечем зруйновані Вяземську, Можайську, Бєльську і Ржевську волості, послав гінця до короля, прохаючи перемир'я на певний час, обіцяючи негайно прислати велике посольство для укладення договору про вічний мир за певних умов.

Московський князь, заховавши пиху, просить перемир'я

Король, обговоривши зі своїми радами всі користі від цього для Речі Посполитої та зваживши, що наближається зима, а ворог уникає відкритої битви і польське та литовське військо з великими витратами і малою користю даремно знемагає по лісах і непрохідних болотах, до того ж великі і пильні коронні справи вимагали його присутности, погодився на просьбу московського князя. У цій справі він послав до нього свого таємного писаря, вітебського намісника Івана Сапігу, який легко уклав це тимчасове перемир'я з московським князем, котрий боявся війни.

До цього подібний великий луцький похід 1580 року

Умови перемир'я з московським [князем]

У тих умовах договору про союз насамперед вимагалося, щоб усі замки, які раніше в Литві за законом спадковости тримав Михайло Глинський, і ті, які здобув у цій війні і зрадою та обсадив своїми [людьми], були повернуті королю і Великому князівству Литовському. Глинський, як утікач, повинен бути позбавлений усіх володінь у Литві і жити в Москві. Також повинні бути звільнені всі в'язні з обох боків. Московський князь звільнив тоді з в'язниці знатних литовських панів, яких було схоплено на Відроші з князем Костянтином, Літавера Хрептовича і Григора Бартошевича Осцика та багато інших.

Приятелі Глинського взяті з Литви до Москви

Потім з Москви приїхали посли, які, згідно з укладеним договором про союз, передали Литві замки, котрі тримав Глинський. Ті посли забрали також до Москви друзів Глинського з жінками і зі всім народом, брата Василя з його жінкою, які ридали (бо не хотіли їхати з рідної Литви), бо так було сказано в договорі. Так тоді Литва і Русь були очищені від князів Глинських, тож сліду за ними не стало, хоч деякі лиходійні князі з того роду у Литві і на Волині дають про себе знати.

Князі-лиходії з роду Глинського

Однак незабаром, коли життя в Москві здалося їм суворою тюрмою, назад втікали до Литви. До друцького замку князя Костянтина повернулося їх 200, з-поміж котрих найзначнішими були козак Остафій Дашкевич, лицар, який прославився частими перемогами над татарами, й Ульрик Сцельндорф, збирач податків Глинського. А Остафій, узявши грамоту від короля, приєднався до литовського війська. Інші, яким король простив вину, прибули до князя Костянтина Острозького та розійшлися до своїх панів. Повернувся також з Москви до короля й Іван Сапіга, закінчивши посольство і укладення договору про союз.

Сторона Глинського повертається з Москви до Литви

Король, побачивши, що угода про перемир'я укладена згідно з його волею, розпустив військо, бо настала зима. Так, одна частина війська вирушила з королем до Вільна, а друга — з Костянтином Острозьким на Волинь, бо в той час перекопські татари, думаючи, що король буде довше зайнятий з Москвою, вторглися у Литву. Частину їх князь Костянтин розгромив дощенту, а другу розгромив та відібрав здобич славний руський козак і лицар Полюс. А Лукаш Моравець, ротмістр двох сотень піхотинців, натрапив на третій татарський загін, який, побачивши, що все одно треба загинути чи втікати, чи хоробро боронитися, тому вирішили провести чесно нерівний бій з поганцями. Отож над річкою Случ, що пливе під слуцьким замком, він добре розташував вози табором і почав бій з татарами, в якому не так силою, як підступом і хитрістю здобув перемогу над великою кількістю поганців. Татари, покинувши здобич, розбіглися, яких наші не змогли наздогнати. [Тоді] на допомогу зі слуцького замку вискочили кінні бояри, яких княгиня Анастасія тримала в той час біля себе, котрі, наздогнавши поганців на заболочених місцевостях, частково побили і потопили їх, а частково захопили в полон, а інших, розпорошених, гнали кільканадцять миль убиваючи, які втечею рятували собі життя.

Князь Костянтин і Полюс розгромили татар

Лукаш Моравець над Случем розгромив татар

Отож Велике князівство Литовське в той час за одним заходом позбулося двох жорстоких набігів татар і москвинів.

Потім 12 листопада король приїхав до Вільна, де, подякувавши Господові Богу за щасливу перемогу над гордими наїзниками і щедро винагородивши заслужених у тих двох боях лицарів, від'їхав на сейм до Польщі.

Так тоді 1508 року вирішено всі справи в Литві, на Русі й у Польщі.

Розділ четвертий

Про Волоську війну з воєводою Богданом та взяття Пскова московським [князем] Року 1509

Вельможному панові Михайлові Воловичу, слонімському старості.

Король Сиґізмунд, приїхавши з Литви після тієї Московської війни і перемир'я, скликав сейм у Пйотркові, на якому, з [обговоренням] інших справ, коронні сенатори намовляли короля одружитися, щоб мати потомство. Тому король, як тільки 19 квітня приїхав до Кракова, з дозволу коронних сенаторів відправив послів до мекельбурзького князя, щоб той віддав за нього заміж свою доньку Анну.

Страдом згорів

А незадовго перед тим, 22 березня дощенту згоріло місто Страдом, [що лежить] між Краковом і Казімежем, тільки залишилося три костели: святої Ядвіги, святої Агнешки і бернардинський, і ледве оборонили Краків від тієї небезпеки.

Даремні посли до мекельбурзького [князя]

Добре підготувавшись, у червні виїхали з Кракова на сватання до мекельбурзького князя посли: познанський єпископ Ян Любранський, коронний канцлер Ян з Ляска і Христоф Шидловецький. Однак були повернуті назад, бо така була Господня воля, тому що те подружжя мало принести небагато користи Короні. Але справжньою причиною відміни були поспішна та несподівана Волоська війна, бо волоський воєвода Богдан, зламавши угоду про союз та відмовившись від васального послуху, на початку липня з великим військом вторгся у Подільський і Руський край, вогнем і мечем спустошуючи і руйнуючи навколишні волості. Потім він, кілька разів даремно штурмуючи галицький замок, вирушив до Львова, де, розставивши на горі гармати, зверху здалека обстрілював місто і замки. Але коли він побачив, що втратив багато своїх людей, яких побили оборонці міста, третього дня відступив від облоги, бо почув, що король Сиґізмунд вирушив йому на відсіч. Однак він узяв велику здобич на Львівському передмісті, бо пограбував

Волоський воєвода Богдан руйнує Поділля і Покуття

Львів обложили волохи

срібиний і золотий посуд, шати і дзвони з костелів та інших руських церков. Здобув і спалив він також містечко Рогатин, за 7 миль від Львова, а весь народ з великим майном погнав у неволю. Рогатин спалений

Коли про це дізнався король, занехаяв сватання і якнайшвидше почав готуватися до війни з волохами. Так тоді, найнявши воїнів за гроші, 26 липня після святого Якова він виїхав з Кракова і став табором біля Львова, куди прибуло дуже багато підгірської, руської, подільської та польської шляхти. Король з військом — до Львова

Тоді чеський і угорський король Владислав у своїх листах просив брата, короля Сиґізмунда, щоб він припинив цю Волоську війну та помирився з воєводою Богданом, пригадуючи йому нещасливу поразку брата Альбрехта на Буковині від Богданового батька Стефана. Владислав, правдоподібно, також уважав, що коли поляки завоювали б і спустошили б Волоський край, нажили б собі жорстокішого ворога — Туреччину, котра, обсадивши турками спустошену Волощину, могла б дошкулити по сусідству як Угорському, так і Польському королівствам. Але король жодним чином ні порадою, ні залякуванням не дав відмовити себе від свого наміру і, впорядкувавши коронне військо, командування над ним доручив найпершому гетьманові, краківському воєводі Миколаю Каменецькому, бо сам, знеможений хворобою, не міг вирушити з військом. Отож Миколай Каменецький, з радістю та шляхетністю прийнявши високий уряд, переправився через Дністер і, взаємно віддячуючи вогнем і мечем, руйнував Волоський край. Наші взаємно [руйнують] Волощину

Під командуванням чеха Черного були іноземні воїни, чехи і німці, які спалили і перетворили в попіл багато сіл, фільварків і містечок, а особливо [місто] Чернівці. Вони зруйнували Дорогім, Ботусани, Щепановці, Хотин і прилеглі волості вшир і вздовж та підійшли під столичний замок Сочаву, але даремно штурмували його і також не змогли виманити ворога для проведення генеральної битви, бо воєвода переховувався у лісах. Тому гетьман Каменецький, не маючи вже більше що руйнувати (бо, розпустивши загони, 20 днів без відсічі руйнував Волощину), усе польське військо підвів до Дністра, забираючи [у неволю] чоловіків, [а] жінок, старих і дітей та худобу, які були непридатні, і череди, яких важко було гнати, сікли і вбивали.

Після того спустошення Волоського краю угорський король Владислав удруге прислав до брата, короля Сиґізмунда, знатних угорських панів Освальда Карляча і Бетлема Борноміссу, які просили, щоб чинив милостивіше та погодився з волоським воєводою Богданом. Освальд Карляч і Борномісса — посли до короля

І коли угорські пани вели переговори з нашими про перемир'я і вже майже вся польська шляхта переправилася через Дністер на Поділля і на волоському березі залишилися наймані воїни та королівський двір, старшим над якими був Творовський з Бучача, досвідчений муж і лицар, у той же час із засідки напало на них військо волоського воєводи. А польські воїни і королівський двір зовсім не злякались, відважно приготувалися до битви, до якої волохи теж вступили хоробро. З обох боків

Волохи розгромлені

обидва війська хоробро та з однаковою відвагою розпочали бій, [але] нарешті волохи, яких було менше, похитнулися і зазнали поразки, багато з яких повбивали, розпорошили та захопили [в полон], серед котрих було 30 бурколабів та знатних волоських панів: канцлер або намісник Мацей Легофет, два великі ключники [економи], або придворні Керза і Гуменик, Патрика і Добростеф та ін.

50 волоських шляхтичів страчено

Однак 50 захопленим у полон волоським шляхтичам гетьман Каменецький наказав відтяти голови. Він проявив таку жорстокість тому, що раніше волоський воєвода Стефан, батько цього Богдана, наказав відтяти голови польським воїнам у Підгайцях, яких захопив у полон у Теребовлі. Каменецький, побачивши одного разу високо насипану могилу, в якій вони були спільно поховані, з плачем заприсягся помститися за їхню невинну смерть, що тепер і вчинив.

День святого Франциска — святий для поляків

Ця битва над Дністром відбулася 14 жовтня, у день святого Франциска, свято якого згодом поляки почали відзначати більш шанобливо.

2 тисячі турків з волохами

У волоському війську були найвизначніші пани і шляхтичі, добірне лицарство, а також 2 тисячі турецьких вершників-деліюнаків, більшість з яких полягла на полі бою.

Тоді наші зі славною перемогою та з великою кількістю усілякої здобичі прибули до Львова, де тоді перебував король. Оскільки наближалася зима, то угорський король Владислав просив Сиґізмунда

Мир з Волощиною

про укладення мирної угоди з Богданом, і король розпустив військо. А угорські посли Освальд Карляцький і Бетлем Берноміса уклали угоду про мир і союз між волоським воєводою Богданом і королем Сиґізмундом за умови, що Богдан відшкодує королю витрати і поверне всю здобич, яку він захопив у Руському краю. Король також повинен повернути всіх полонених і здобич. Цю угоду мали підтвердити воєводські посли.

Так тоді закінчилася Волоська війна, і король повернувся до Кракова.

Ногайські татари розгромили перекопських

У той час перекопський хан з великим військом напав на орду ногайських татар. Ногайці, швидко зібравшись, розпочали з ним жорстокий бій і розгромили дощенту все перекопське військо. На полі бою полягли також два царки, внуки перекопського хана, а сам хан ледве втік з малою дружиною.

Шалений землетрус

Того ж року був великий землетрус у Фракії, у Греції, у Боснійському і Далмацькому королівстві та в Італії. У Константинополі тремтіли всі будівлі, тож турецький султан Баязет, прадід сьогоднішнього Амурата, побоявся жити в мурах і довгий час жив у наметах у полі. Я 1575 року на власні очі бачив руїни в Константинополі. Від того землетрусу завалилися три вежі, кілька стовпів, які за давніх грецьких царів також називали *тріумфальними*, і палац Константина Великого, іменем якого названий Константинополь, а також половина церкви святої Софії, в якій сьогодні турки проводять богослужіння за своїм обрядом.

У той час до Кракова у пруських справах приїхали посли римського імператора Максиміліана Вітус Фюрст і Ян Кухмейстер.

Також великий московський князь Василій, виконуючи рішення угоди про союз, яку 1508 року уклав з ним від королівського імені Іван Сапіга, відіслав до Литви своє велике посольство, яке 18 січня з трьома сотнями почту в'їхало до Вільна. Потім, підтвердивши присягами та грамотами вічний союз з обох сторін, посли з почестями були відправлені та відпущені на волю усі в'язні москвини (50 осіб), яких король подарував послам.

Московські посли — до Кракова

А литовські пани і шляхтичі, що були на боці Михайла Глинського, були схоплені. Найвизначнішими серед них були збирач податків Великого князівства Литовського Гастовт і конюший Михайло, рідний брат Гастовта і зять князя Глинського. Серед них було багато інших литовських і руських дворян. Найзнатніших тримали під сторожею у Вільні у шляхетських домах, а інших посадили у в'язницю на троцькому замку.

Пани і литовська шляхта Глинського захоплені

Того ж 1509 року великий московський князь Василій Іванович (а не Іван Васильович, як помилився Герберштейн, який уже давно помер) у жовтні через зраду деяких руських панів захопив велике, велелюдне та багате місто Псков. Спершу він покликав до себе в табір найзнатніших міщан, попів і шляхтичів, а також намісника Великого князівства Литовського і, затримавши їх, лагідно намовив, потім простий народ легко погодився, коли забрали в нього віче, як то за наших часів трапилося у Полоцьку.

А на Псковському ринку, на ратуші віддавна був великий дзвін, на звук якого всі збиралися на віче та на великий сполох. Той дзвін московський князь забрав до Москви і загарбав славне і багате місто і князівство, завдавши непоправної шкоди литовській скарбниці.

Московський [князь] загарбав Псков

Псков лежить над великим озером, з якого випливає портова річка Псковська та пливе серединою міста й у 6 милях за містом впадає у Чудське озеро біля Ліфляндського краю. Це майже єдине у всій Московській землі муроване місто і поділене на чотири частини, віддалене від Риги на 60 миль, від Великого Новгорода — на 36, від портового замку Нарви та Іван-города — на 40 миль, а також далеко від Великих Лук. Віддавна воно мало свого князя і державу, широковідому в північних краях.

Розташування Пскова

Розділ п'ятий

Про різні посольства до короля Сигізмунда від християнських і поганських володарів

6 січня нового 1510 року, коли у Кракові посли від римського імператора Максиміліана чекали полагодження справ, до Кракова також приїхав легат від папи [римського] Юлія II Якобус Пісо. Метою його посольства до короля Сигізмунда було старання папи Юлія, як пастиря, збільшити Христову паству. Він хотів привести до згоди всіх християнських володарів, королів і князів. Він наполегливо намагався повернути мечі, які досі були спрямовані один проти одного, спільною згодою одностайно проти ворога святого хреста — Туреччини. Тому, нагадуючи про віру, намовляв короля Сигізмунда, щоб той через укладення спільного договору про перемир'я припинив війни і взаємні шкідливі напади між Польщею і Волощиною та Литвою і Московією та об'єднав своє польське, литовське і руське військо з угорським і чеським королем Владиславом і зі спільними силами прибув до Фракії для боротьби проти Туреччини.

Посольство від папи

Таки ви з'їли Владислава біля Варни

Король Сигізмунд, вислухавши зі сенаторами посольство і вважаючи цю справу великою і поважною, відклав її [на розгляд] поблизького Пйотрковського сейму.

А коли однієї неділі посли прийшли до костелу Діви Марії в ринку, Вітус де Фюрст (а не Пісо, як, помилившись, написав Бельський, переплутавши одного з другим), посол від імператора Максиміліана, римського короля, викинув з першого місця папського легата Пісо. І коли цей спір між ними [дійшов] до короля, Пісо доказував, що папі і його легатам належить перше місце. Вітус Фюрст відповів, що імператор у світських справах важливіший. Крім того, він доказував, що Пісо не мав жодних уповноважень від папи, а сам це вигадав, як звикли це робити розпутні італійчики, щоб виманити щось у короля. І так той Якобус Пісо не був імператорським, як, помиляючись, Бельський називає його, а папським послом, що доводить *Йодок Децій* у „Сигізмундовому правлінні" (с. 71), який був краще обізнаний.

Імператорський посол викинув папського з вищого місця

Потім відбувся сейм у Пйотркові, на якому вислухали імператорських послів, котрі від імені прусського маґістра вимагали передачі Німецькій державі Поморського і Прусського краю. На відповідь вони чекали три місяці. Потім король Сиґізмунд і коронні сенатори відповіли, що прусський маґістр даремно вспоминається Пруссії і Поморського краю, коли там ніколи з діда-прадіда маґістри та хрестоносці не були спадкоємцями, а їх поскликали з Німеччини польські і мазовецькі князі, як і інших придворних священиків і монахів, давши їм у Хелмінському краю поселення та забезпечивши відповідним утриманням, щоб з їхньою допомогою протиставитись поганам пруссам і литвинам, оскільки це було їхньою професією.

Імператорські посли відправлені

Так, імператорські посли, діставши подарунки від короля, з почестями від'їхали до Познані на [домовленість] про компроміс і угоду до прусського маґістра Альбрехта, де, за рішенням Пйотрковського сейму, король визначив їм місце, а звідтіля повернулися до імператора Максиміліана.

Відправили також папського посла Пісо з такою відповіддю, що король Сиґізмунд через своїх послів обговорить з братом, угорським королем Владиславом, питання війни проти Туреччини, а потім через своїх послів повідомить папу про спільне рішення. Тому з того сейму відправили послами до угорського і чеського короля Владислава коронного канцлера Яна Ляського та люблінського воєводу Миколая Фірлея, які вели переговори при спільний похід до Фракії проти Туреччини.

Посли до Угорщини

Того ж 1510 року до Кракова приїхали посли від данського короля, вимагаючи, щоб король Сиґізмунд віддав заміж за їхнього короля свою сестру Єлизавету. Але коли брат дав можливість сестрі-королівні самій це вирішити, то вона відповіла, що радше покладе голову біля могил своїх предків, ніж шукатиме [щастя] у новому і чужому королівстві. Тому данських послів, досить щедро обдарувавши, з великими почестями відправили.

Данські посли

Потім 10 березня до Кракова приїхав посол від турецького султана Баязета. Він, віддавши королю Сиґізмундові цінні подарунки від імені султана, привітав його з тим, що Господь Бог був ласкавий піднести його на батьківський і дідівський престіл, увічливо побажав йому, щоб він довго панував над тими володіннями і своїм іменем примножив безмежну славу Речі Посполитої та прагнув зміцнити з ним союз, який завжди підтримував з його батьком Казимиром і братами, королями польського народу.

Турецький посол

Після турецького посла 12 березня приїхали посли від волоського воєводи Богдана і четвертого дня після приїзду були вислухані. [Вони] віддали золото і срібло, котре волоський воєвода Богдан забрав у руських церквах під час попередньої війни, а також з обох боків відпустили на волю усіх невільників. Уклавши угоду про союз разом з послами від угорського короля Владислава, вони від'їхали через Угорський край до Волощини.

Волоські посли

Угорський і волоський посол

А 13 травня від короля Владислава і посольства приїхав священик Бялогродський.

Волоський воєвода Богдан теж прислав другого посла. З королем та з коронними сенаторами вони вели переговори про похід до Фракії проти Туреччини.

Московські посли

Незабаром після того до Кракова приїхали посли від великого московського князя Василія, щоб вирішити литовські і московські справи. Їх приймали щедро, але не могли вдосталь забезпечити цибулею і часником.

Перекопський посол

Опісля прибули посли від перекопського хана, бажаючи відновити та зміцнити договір про союз, давно [укладений] з польським королем і великим литовським князем Казимиром.

Ляський — архиєпископ

20 квітня того ж року помер гнєзненський архиєпископ Анджей Рожа, а 23 травня на його місце вступив коронний канцлер Ян Ляський.

Імператорські чеські і угорські посли

А потім у Познані, у день святого Яна скликали з'їзд, на який послами від імператора Максиміліана прибули фульденський абат і граф де Мансфельд, а також посол від угорського і чеського короля Владислава вратславський єпископ Ян Турзо, від короля Сиґізмунда і польського сенату — гнєзненський архиєпископ Ян Ляський, куявський єпископ Вінцентій Пжерембський, познанський єпископ Любранський і вармінський єпископ Лукаш, познанський воєвода Анджей Шамотульський і каліський Гардзіна, познанський староста Лукаш з Ґурки і мальборзький Памповський. З боку прусського маґістра і саксонського князя Фрідріха та ордену хрестоносців прибув помезанський єпископ Йоп та інші кантори. Вони вдруге домагалися повернення ордену хрестоносців Прусського та всього Поморського краю, а також звільнення їх від присяги і польського васальства. По-третє, щоб вони не брали участи у військових походах з поляками. По-четверте, щоб поляків не приймали до ордену. Після довгих переговорів поляки погодилися з четвертою умовою, а три інші умови, які видалися негідними, були остаточно відхилені польським сенатом. Нарешті домагалися, аби і новий їхній маґістр, згідно з повинністю, складав присягу про васальність. Так, посварившись і нічого не полагодивши, імператорські, німецькі і прусські посли від'їхали.

Умови, подані хрестоносцями

Папський посол

У цій справі був також присланий від папи легат Ахіллес *де Ґрассіс*, але запізнився через далеку дорогу, однак, приїхавши до Кракова, обговорював з королем Сиґізмундом та сенатом інші посольські справи, наполегливо намовляючи короля, щоб разом з братом Владиславом, угорським королем, почав війну проти Туреччини, бо в той час Баязет з морською армадою готувався у похід проти Італії. У цій же справі раніше папа прислав Якобуса Пісо. Але король уважав цей похід як непотрібним, так і некорисним, оскільки сам турецький султан недавно добровільно склав присягу про спільний мир. Це було б проти міжнародного права, якби поляки зрадили, хоча б і поганського володаря. Крім того, виникала небезпека, що турецький меч від чужої війни

обернеться проти нас, а чужими втратами, не залікувавши своїх, не заступиш. Напевне імператор і папа з італійськими князями, віддавши поляків на поталу, невчасно прибули б на порятунок, як то було 1444 року і з Владиславом Ягайловичем під Варною, якого вбили, спричинивши горе всій Речі Посполитій, якого папа також лагідно намовляв і, звільнивши від присяги, спонукав до нещасливої війни. Тому король і коронний сенат вирішили зберегти мир з турецьким султаном, бо він сам просив його. Однак, коли папа та імператор, інші християнські володарі згідно з умовами будуть на турецькому кордоні з військами, то тоді король може прибути до них з поляками і литвинами.

Відмова папі щодо Турецької війни

У той час перекопський хан, пам'ятаючи свою першу поразку від ногайських татар, зібрав велике військо і вдруге вирушив у похід проти ногайського хана, якого розгромив дощенту та всі ногайські і заволзькі орди, що лежать за річками Волгою і Камою, знищив, зруйнував і спустошив та захопив у полон так багато ногайського народу, що інші ногайці і заволжці, не маючи з чим залишатися у спустошених ордах, добровільно пішли за ворожим військом — хто за жінками, хто за синами, хто за батьками і братами. А коли всі бранці осіли в Таврії, або Перекопі, вже розмножилися і зросли та зміцніла Перекопська орда, тож перекопські татари стали пострахом для всіх сусідніх народів.

Перекопський хан завоював заволзьких і ногайських [татар]

У той час у Велічці, в соляній горі якийсь злочинець, підкинувши вогонь, запалив підпори в підземних печерах. Від диму, як у пеклі, задушилося багато людей, а ті, що хотіли вилізти, скрутили собі в'язи.

Запалена соляна гора у Велічці

Анджей Косцелецький, який у той час був жупником, коли ніхто з громади не наважився спуститися у гірничу печеру, сам з краківським бургомістром Северином Бетманом, якому було 90 років, спустилися в шахту, і обидва, ризикуючи життям, з великим зусиллям загасили ту небезпечну і дуже шкідливу пожежу.

Косцелецький і Бетман загасили вогонь

Потім 7 листопада до Кракова від волоського воєводи Богдана приїхав посол, прохаючи у короля Сиґізмунда допомогу [у війні] проти перекопських татар. [Він] просив також, щоб пропустили через литовські володіння волоського посла до великого московського князя Василія, що король одразу дозволив і відправив посла.

Волоський посол

Як тільки відправили волоського посла, негайно приїхав турецький посол Ібрагім для затвердження [договору] про річний мир, який король Сиґізмунд перед тим же послом скріпив присягою, бо турецький султан Баязет уже раніше теж заприсягся у Константинополі перед королівським послом Скажевським.

Турецький посол

Розділ шостий

Про вторгнення татар до Литви і Волощини та про перший шлюб короля Сиґізмунда

Впродовж усього того року у Великому князівстві Литовському панував спокій. А перекопські татари, вибравши відповідну нагоду, з царком Біті-Ґіреєм вторглися у Руський край і, побачивши, що не чинять їм опору, руйнували Литовське князівство аж до Вільна та на 12 миль за Вільном у різні боки розпустили свої загони, де, набравши велику силу народу і майна, без втрат та жодної відсічі відійшли зі здобиччю до орди.

Татари руйнували аж до Вільна

Осмілівши після тієї щасливої удачі, [татари] з тим же царком Біті-Ґіреєм вторглися у Волоський край, який знищили вшир і вздовж, забрали у полон понад 70 тисяч людей та [стада] худоби. І коли вже поверталися через Дністер, бо боялися волоського війська, яке наздоганяло їх, [під час переправи] потонув у Дністрі царик Біті-Ґірей з кількома тисячами татар, бо перевантажені пороми не втрималися на воді. А тим часом гетьман волоського воєводи Копач, зібравши якнайшвидше небагато лицарства, наздогнав татар біля перевозу та почав з ними завзятий, але необережний бій, бо оточений ворогами, хоч і мужньо оборонявся, загинув. Більш ніж 700 волохів полягли на полі бою, а понад 300 втечею врятували собі життя, однак відбили тоді багато невільників та здобичі. Так татари, зазнавши більшої поразки від того, що потонули у воді, ніж від ворогів, повернулися до орди.

Татари потонули у Дністрі

Того ж 1511 року папа Юлій II оголосив ювілей (або рік відпущення гріхів) і відправив до Польщі послів з пергаментними грамотами, буллами та залізною скринею для збирання грошей на будівництво костелу святого Петра в Римі. Такі скрині він надіслав до Німеччини та інших країн і до них приставив купців Фогарів з Авгспурга. Того відпущення гріхів не хотіли прийняти сенат і лицарство і лише після довгих суперечок про той ювілей вирішили, що дві третини зібраних грошей за відпущення гріхів візьмуть поляки на оборону проти поган

Фогери (або Фокери) — славний рід купців з Авгспурга

та забезпечення окраїн, а третину папські купці Фогари взяли у скрині для папи.

А в Німеччині, особливо в Саксонському князівстві і Гесовському ландграфстві, хоч і приймали ті ювілеї і дорого платили, особливо простий народ, бо їх пропонували по цвинтарях італійці, немовби якісь товари, але не відомо чим спонуканий, виступив проти того відпущення гріхів, а потім почав писати, називаючи його смішним, доктор теології Мартін Лютер, монах ордену святого Домініка у Вітемберзі. Тоді князі, особливо саксонські, забрали ті залізні скрині, в яких були великі гроші, а Лютер з того часу почав щасливо жити зі своєю сектою.

Мартін Лютер почав бунтувати

Про це широко читай у Слейдана, Йовія та ін.

Того ж 1511 року в молодому віці помер хоробрий слуцький князь Юрій Семенович. Він з київським воєводою Андрієм Немировичем дощенту розгромив татар, які навколо Києва захопили багато волостей, тож в урочищі Рутка, за 20 миль від Києва, на полі бою полягли 8 тисяч татар, а три їхні старші мурзи, Арія Сеніяг, Адзіга, Токсор, ледве втекли, але, наздогнавши їх потім у степу, розгромили 700 [воїнів] їхньої охорони.

Князь Слуцький розгромив 8 тисяч татар

У лютому того ж року скликали коронний сейм у Пйотркові, на якому король зі сенаторами вирішив збирати податок з лицарських і духовних доходів для зміцнення державної скарбниці. Там же ухвалено не карбувати нових монет, бо в той час з'явилося багато несправжніх монет. Тоді подорожчали червоні злоті. А у фальшуванні тієї монети обвинуватили сенатора та коронного підскарбія Пйоруна і викликали його на [засідання] сейму. Але він не з'явився, через що його вигнали з країни. Поїхавши до Австрії, він жив у Відні, де й помер. Тіло його перевезено до Саніча, де й поховано. Від цього Пйоруна старі польські гроші називають пйорунками.

Фальшива монета Пйоруна

Пйорунки

На той же сейм у Пйотркові приїхала мазовецька княгиня Анна з двома синами, Станіславом і Янушем, де з дозволу короля і сенату за 12 тисяч злотих викупила від гнєзненського архієпископа Яна Ляського, який був опікуном якогось свого родича Глінки, Візненський край, що прилягає до Мазовії.

Тоді, коли король Сиґізмунд жив у Пйотркові, Владислав зі сином Людовиком, угорський і чеський королі, 29 січня приїхали до сілезького Вратслава. Там відбулися великі суперечки між угорськими і чеськими панами про те, при котрому королівстві повинні залишатися Сілезьке князівство і Вратслав та котрому королю повинні присягати на вірність — чеському чи угорському, коли віддавна Сілезія належала Польському королівству, але наші через байдужість опустили це. Владислав напевно суперечив би тому, якби Сиґізмунд через близькість домагався Сілезії, але ухилявся від того, щоб потім він і Сиґізмунд не мали труднощів зі сином Людовиком, який уже був коронований чеським королем. Отож 15 березня, нічого не вирішивши, він зі сином виїхав з Вратслава.

З'їзд у Вратславі

Проспання Сілезії

Тоді жителі Вратслава дістали привілей від короля Владислава і його сина Людовика, які постановили, що всі купецькі крамниці як поляків, так і німців, повинні бути у Вратславі та опублікували оголошення, щоб жоден купець з Польщі і з Німеччини не посмів оминати Вратслава з товаром і лише там його продавати і купувати.

Спір поляків з вратслав'янами про купецький склад

Тому польський король Сигізмунд з панами радниками, побачивши, що це завдало б великої і незмірної шкоди та ганьби полякам, заборонив возити будь-який товар з Польщі до Вратслава і [наказав], щоб усі купці їздили вільно торгувати до Німеччини через Чеський край.

Побачивши це, вратслав'яни старалися іншими способами закрити дорогу, але не змогли, бо чеські пани для своєї користи більше сприяли полякам. Врастлав'яни вдавалися до великих затрат, щоб оборонити свої привілеї, давали імператорові, угорському і чеському королю Владиславу (котрий також забув про любов до своєї вітчизни, Польської Корони), і німецьким князям, які, перекуплені, хоч і намагалися щось зробити, але нічого не домоглися, бо поляки привели їх до втрат. Це закриття земель, що тривало впродовж чотирьох років, набридло вратслав'янам, бо не могли вони довше витримати без польських товарів, що привело їх до невинагороджених втрат і занепаду. Так польський король Сигізмунд, сидячи тоді вдома, начебто завоював їх. Потім той привілей на Пшеспорському з'їзді був анульований імператором і польським, угорським та чеським королями, про що буде сказано далі.

З Польського краю товари заборонені впродовж чотирьох років

Так же могли вчинити і гданськчанам, і іншим

Потім з Пйотрковського сейму король від'їхав до Кракова, а звідтіля 2 травня вирушив до Бреста-Литовського, де звільнив з в'язниці ту руську і литовську шляхту, головним чином Гастовтів, котра була ув'язнена за підтримку і співпрацю з Михайлом Глинським, та повернув їй попередні права.

Гастовти та інша руська і литовська шляхта звільнені з ув'язнення

Опісля приїхали посли від перекопського хана Мендлі-Ґірея, через яких він обіцяв дати королю Сигізмундові заложниками свого сина і внука та, згідно з умовами, щороку повинен був постачити [для боротьби] проти польських і литовських ворогів 30 тисяч татар, а король Сигізмунд щорічно повинен платити 15 тисяч червоних злотих платні. Половину цієї суми мала платити польська скарбниця, а половину — литовська. Але потім Мендлі-Ґірей, діставши платню за наймання воїнів, зламав договір і не лише не дав заложниками ні сина, ні внука, а, навпаки, з великим військом вторгся до Волоської держави, васала польського короля, де завдав великої шкоди, і потім вирушив до Москви, звідки пригнав багато невільників та майна.

За 30 тисяч татар 15 тисяч червоних злотих платні

А король Сигізмунд, полагодивши у Бересті литовські справи, 30 жовтня приїхав до Кракова.

У той час жителі Любека (Любек — славне і сильне місто над Балтійським морем, побудоване нашими предками поляками і назване Буковеч, за [свідченням] німецьких хронік, а перед 700 літ завойоване Карлом Великим), зарозумілі через багаті скарби, [добру] оборону міста, а також придатність порту, як і наші жителі Ґданська, у той час воювали

з данським королем та, завдавши йому великих і частих поразок, здобули перемогу. Нарешті розпочали з ним морський бій. Трапилося це так, що тоді голландці, як звичайно, прибули до Ґданська, порту данського короля, у [день] святого Домініка, що хотіли заборонити їм любечани. Набравши на кораблі польських товарів: міді, бронзи, свинцю, лісу, збіжжя, хотіли відплисти, але тому, що не було попутного вітру, стали на якорі біля Галя, містечка польського короля, чекаючи вітру і допомоги данського короля. А тим часом 25 озброєних кораблів любечан із залогою добре підготовлених для того корсарів за попутним вітром підплили до голландців та, несподівано вдаривши на них, безпечних, легко розгромили, спалили і потопили 40 голландських кораблів, що втікали, а 48 захопили неушкодженими, які з товарами, тріумфуючи, привели до Любека. Інші кораблі, розпустивши паруси, одні втекли до Ґданська, другі — у відкрите море. Найбільше товарів тоді забрали в авгспурзьких купців Фокарів, особливо мідь і бронзу, яку раніше привезли з Польщі до Ґданська Віслою. Король Сиґізмунд скаржився на любечан імператорові Максиміліану і писав до любечан, але вони повернули купцям Фокарам заледве третину, і то лише бронзи та міді.

Любечани на морі розгромили голландців

Тоді перекопські татари, хоч не нападали на Руський край через угоду, укладену в Бресті-Литовському, однак, зібравши більш ніж 30 тисяч кінного війська, вторглися до Волощини. Проти них виступив воєвода Богдан з волоським військом. На допомогу йому прибули 4 тисячі поляків на чолі з гетьманами Станіславом Ляндскоронським і Творовським. Крім того, Богдан покликав на допомогу більш ніж 800 угорців, болгар, а також сербів і турків, найняв за гроші гусарів з Фракії. Добре впорядкувавши усіх, християни мали певну надію на перемогу. Але тоді ногайські татари, почувши, що перекопські вирушили до Волощини, негайно вторглися у Перекопську орду, яку завоювали вздовж і вшир. Дізнавшись про це, перекопський хан негайно повернувся з Волощини боронити свою орду, але запізнився, бо ногайці, захопивши велику здобич, утекли за Волгу. Тоді Волоський край був урятований від великої поразки власною шкодою поганців.

Ногайські татари завоювали Перекопську орду

У той час у Турецькій державі було велике безладдя, бо син султана Баязета, Салембек (або Селім), зазіхаючи на життя власного батька, пробуючи забрати від нього Турецьку імперію, здобув та заволодів знаменитим портовим містом Кафою, що лежить у Перекопі над Чорним морем (котре його дід Магомет раніше забрав у генуезців). [Він] здобув також Білгород і Кілію, портові міста у Волощині. Обсадивши своїми яничарами порти Чорного моря, він разом з перекопським ханом збунтував проти свого батька Баязета, який, знеможений старістю, і так мав багато біди від перського короля Софі, тож, утративши велике військо, розгромлене персами, з Константинополя поїхав до міста Адріанополя, яке розташоване на віддалі п'яти днів їзди від Польщі. А те, що [місто] Адріанополь не так сильно укріплене, то я

Чвари в Туреччині

Син Селім проти батька Баязета

Адріанополь над річкою Стрімон

бачив, бо мури в нього розвалені і розкинулось воно на 3 милі по горах, тому Селім, використовуючи нагоду, зібрав військо з перекопських татар, сербів, болгар і деяких прихильних турків, вирушив [у похід] проти свого батька Баязета до Адріанополя. Дізнавшись про це, бідний батько Баязет вирушив з військом проти злого сина і в жорстокій битві розгромив його, тож Селім зі сином перекопського хана ледве втік. На місці цієї поразки, день їзди від Адріанополя, ми ночували 1575 року, і я сам бачив очевидні ознаки битви.

Баязет розгромив сина Селіма

Однак незабаром, 1512 року старий султан Баязет під натиском свого сина (коли до нього приєдналися всі яничари) відступив йому за життя [престіл] турецького султана, а сам обрав собі для життя місто і країну Гамазію у Сирії, де потім помер на другий день після приїзду. Після його смерти другий син Ахмат-солтан з великим військом, маючи на допомогу персів, вирушив проти брата Селіма. І коли, пробуючи щастя з обох сторін, розпочали бій за імператорську столицю, Ахмат з персами зазнав поразки. Захопленому в полон [Ахматові] Селім наказав сокирою відтяти голову. Отож після жорстокого пролиття крови, вбивши батька і брата, він цілковито захопив владу в Турецькій імперії. А син убитого Ахмата втік до перського короля, котрий віддав за нього заміж свою доньку, а той потім домагався права спадковости, мстився за смерть батька та часто завдавав поразки Селімові і війною заподіював величезну шкоду.

Амасія — країна у Сирії, до котрої турецький султан завжди відсилав на виховання свого старшого сина

Після тієї перемоги Селім відправив послом до короля Сиґізмунда потурченого поляка Лясковського, войтовича з містечка Мостиська. Той турецькою мовою через перекладача, виконуючи завдання посольства, так коротко промовив: „Новий турецький султан Салембек хоче зберегти з тобою, королю Сиґізмунде, той договір про мир, який уклали дід і батько". І король Сиґізмунд також заприсягся турецькому султанові та в липні 1512 року відправив посла.

Потурчений поляк Лясковський послом

Того ж року король Сиґізмунд, намовлений своїм братом, угорським королем Владиславом, та вдовою семигородського воєводи Стефана, княгинею Ядвігою з Тречина, погодився одружитися з її донькою Барбарою, до якої 1512 року послав сватами познанського єпископа Яна Любранського та сандомирського каштеляна Христофа Шидловецького, великопольського старосту Лукаша з Ґурки. Вони з пишним і розкішним почтом виїхали з Кракова і через Сілезію та Моравію прибули до Тречина. Взявши нову наречену короля Сиґізмунда, вони повернулися до Польщі. Супроводжували її також мати Ядвіга і брат Януш, семигородський воєвода, а згодом угорський король, за яким була заму-жем Ізабелла Сиґізмундівна, цешинський князь, дядько Казимир з вісьмома сотнями вершників. Коли вони приїхали до Моравиці біля Кракова 5 лютого, то там заночували. Наступного дня, у п'ятницю зранку король Сиґізмунд з досить пишним почтом виїхав їй назустріч. Тоді також приїхав запрошений на те весілля бергенський князь Єжи із 700 коней у прекрасній збруї, якого король гостинно привітав. Опісля на прибраному

Бергенський князь із 700 коней — на весілля

возі приїхала нова наречена [короля], княжна Барбара, зі своєю матір'ю. А коли зійшла з воза, вели її до короля по вистеленому по землі сукні. Спершу від імени короля та сенату привітав її гнезненський архиєпископ Ян Ляський, а потім промовою латинською мовою поздоровив її папський легат Ян Стафілеус й ін. Опісля король Сиґізмунд узяв її на сани, і вони поїхали на краківський замок. А в останню неділю М'ясниць гнєзненський архиєпископ Ян Ляський дав їм шлюб та коронував її. Під час цих церемоній були присутні львівський архиєпископ Бернард Вільчек та всі польські і прусські єпископи, а також абати, коронні і литовські сенатори, посли від угорського [короля] Владислава і чеського Людовика, від сілезьких королів і князів, прусського маґістра, бреський князь Єжи і сілезький князь Варфоломей, вроцлавський єпископ Ян Турзо, папський легат Стафілеус, мазовецька і ратиборська княгині, вдови, посли від угорських і чеських єпископів, від саксонського князя Єжи і бранденбурзького маркграфа Фрідріха, від волоського та семигородського воєвод та дуже багато інших литовських і руських князів і панів. Провівши прийняті за звичаєм церемонії, влаштували щедрий королівський обід; щодня довго проводили танці і різноманітні ігри, турніри, змагання з фехтування та інші лицарські ігри. У змаганнях з ратищами перше місце і подарунок доблести здобули поляки Ян Тарло й Яроцький та королівський дворянин, сілезець Рехембергер.

Поляки Ян Тарло, Яроцький, Ян Рехембергер — особливі гінці

Розділ сьомий

Про поразку 25 тисяч перекопських татар від поляків і литвинів під Вишневцем Року 1512

Король Сиґізмунд і нова королева польська
Саме в Кракові були, аж вість: перекопський
Царик голову підняв, небезпека близько,
В Руський край Мендлі-Ґірей йде з великим військом.
Хан Мендлі-Ґірей
Батько вітчизни
Як годиться королю, батькові вітчизни,
Спохопився, щоб одбить меч поганський грізний.
Двір свій швидко відіслав воїнству в підмогу,
На Поділля, де були перед тим залоги.
Також шляхта й лицарство руське родовите
Виступали, щоб татар спільно погромити;
Костянтин, як гетьман, князь спішно вирушає,
Князь Костянтин Острозький, литовський гетьман
Він литвинів, волинян під рукою має.
Сил татарських двадцять п'ять тисяч, а чи й більше
25 тисяч татар
На лічбі тоді було, злих, щонайлютіших,
В Руськім краї немалі учиняли шкоди,
Бо ж сам хан Мендлі-Ґірей ними верховодив.
Аж під Білки вже коли підійшли загони,
Польний гетьман Ляндскоронський став на оборону.
Станіслав Ляндскоронський, польний гетьман
Він сім сотень до ноги вибив бусурманів,
Нашим мужності додав, настрахав поганих;
Ані жодного живим звідти не пустили,
Бідних бранців, весь полон в цілості відбили.
Як звитяжців у бою слава увінчала,
Молодці довкола них гуртуватись стали.
Польське й руське військо теж довго не барилось —
А дійшло до Вишневця, в полі зупинилось.

Із Литви князь Костянтин три тисячі добрих
Мужніх воїнів привів, битися готових.
Князь Михайло з Вишневця був при нім з синами
Й князь Андрій із Збаража, котрі над військами
Теж могли гетьманувать, але Костянтина
Визнано було всіма гетьманом єдиним.
Ляндскоронський Станіслав, лицар славний, мужній,
Що під Білками татар знищив осоружних,
По звитяжстві осмілів з полком хоробрим
За ордою назирав, допікав їй добре.
Костянтин з коронними військами проводирями
Раду радив, як узять верх над ворогами.
Більшій силі хитрість звик він протиставляти,
Бусурман стрічав стократ, знав, як подолати.
На свій досвід бойовий гетьман покладався,
Та охоче й до порад добрих дослухався.
Мудру раду дав усім гетьман іменитий,
Розказав, як нападать, як гонить, як бити.
А вночі в обоз прибув Ляндскоронський спішно,
Зі сторожі вість приніс про поган: що звісно,
Скільки сил у них і де їхній кіш хижацький,
Можна тихо підступить, вдарити зненацька.
Дуже втішна новина, тож усі, хто слухав
Звістку ту при гетьмані, піднеслися духом.
Славою покритись чи за вітчизну вмерти —
Кожен кинутись у бій поривався першим.
Як побачив Костянтин хіть таку до бою,
Із волинцями усіх стало десь шість тисяч,
Випадало кожному із десятком биться.
Рушили із Вишневця, вийшли на дорогу,
Але спільний той похід спричинив тривогу,
Сварка в гетьманів зайшла, як бій починати,
Хочуть Польща і Литва наперед ставати.
Костянтин Острозький сам хоче першим бути,
Бо не раз громив татар, вивчив їхні штуки.
Вік на тому стратив свій, знав про їхню справу,
Був свідомий, де, які на коші застави.
Мовив: першим поведе він своїх бувальців,
А ще — сила в кулаці, не в окремих пальцях.
Чи ж поляки першими можуть наступати,
Як за хитрощі татар де ж їм певне знати?
А коли б щось негаразд з першими вчинилось
Й решта б війська заодно в скруті опинилась,
Мудро радив Костянтин, та поляки спірні

3 тисячі охочих литвинів

Князя Костянтина від усіх гетьманів обрано

Мудра порада князя Костянтина

Поривання наших

Кромер у погребальному слові. Адже наших було не більше, ніж 6 тисяч вершників. А Йодок Децій (с. 81): „Кажуть, що приєднаного до поляків литовського війська було заледве 6 тисяч вершників"

Мудра рада Костянтина

Про цю непотрібну сварку читай також у Деція

Відповідь князя Костянтина

Відрікали, що й у них юнаки добірні,
Котрі й по Німеччинах, Франціях бували
І навчалися вони в школах фехтувальних.
Князь Острозький одповів знову ж мудрим словом:
„В полі шабля й сагайдак — це не те, що вдома,
Німці або волохи у военнім ділі
Неоднакові, своя в кожного умілість.
Тут не волохів, татар подолати треба,
В правім ділі хай Господь допоможе з неба“
Поки гетьман Костянтин словом лад наводив,
Стало видно, що війська до татар підходять,
Туш заграли бойовий, враз утихла сварка,
Перед небезпекою стало гордим жарко.
Шикувалися до лав, готувались звично,
Попереду Костянтин, як Гектор величний.
Підбадьорюючи всіх, іде з булавою,
На чолі по праву руч, сам стає з литвою.
Воєвода краківський, кам'янецький знатний

Стрій наших

Миколай, як Ганнібал, в шишаку чубатім,
Польських кінних шикував на лівому розі,
А щоб за середину менше буть в тривозі,
Якміцніше укріпив — шляхта, панство стало;
Перед боєм в кожного серце аж скакало.
Рота воїнів була у передній лаві,
Кожний мужність виявляв, кожний прагнув слави,
Прудко стали, як один, в бойовому шику,
Долітають від татар звідусюди крики,
Князь литвинів, що при нім, та волинців справних
Відокремив, вбік відвів, осторонь поставив.
Подаль війська зупинивсь польського, бо хоче
Скрито долом на татар з-за могил наскочить.
Булаву, як Геркулес, вгору викидає,
Братом кожного зове, мужність уселяє.
Білоногий, вороний кінь несамовитий

Вигляд, вбрання, кінь і мова князя Костянтина

Так і крутиться під ним, землю б'є копитом,
Вершник в латах, шишаком голова прикрита,
Слово мовив перед тим, як почати битву.

Промова до лицарства, з руської [мови] польським віршем висловлена

„Гей, товариші мої, товариство миле,
Неминуче діло нам випало в цій хвилі,
Серце не дає мовчать зараз перед вами,
Подивіться навкруги, що діється з нами.
Як потоптана, куди б не дивились очі,
Чужа шабля і нога, як її толочать,
Нашу землю, що вона кожному з нас мила.
І яке ж то лихо їй нині учинилось.

Геть спустошена лежить, статки та надії
Знищені, а через те став поганин смілий.
Як нужденні орачі, гляньте ж бо, блукають,
Вигнані з своїх осель, що робить, не знають.
Бачите, як зв'язаних тьму женуть по полю,
І жінок, і діточок тягнуть у неволю
На ганьбу, чоловіки в ланцюги закуті,
Сил немає говорить — горе скрізь і скрута.
Чи ж не знаєм, як брати наші нарікають
Та у відчаї плачі до небес здіймають,
А надію лиш на нас бідні покладають,
Із жінками та дітьми тяжко потерпають.
Хто ж покривджені життя візьме в оборону,
За спустошені поля, вигнаних із дому
Хто помститься, як не ми? Он у полі близько
Ворог той, що і лани, й села наші нищить.
Вже маєтки і міста, споконвіку наші,
Стали пасовиськами, коні там на паші.
Хто ж би міг таке знести? Скільки ж нам терпіти
Здирства і жорстокості та насильства підлі?
Час такий для нас настав, стільки потерпали,
Стільки горя та біди від татар зазнали,
Що обов'язок велить взятися за зброю,
Мужньо з шаблею в руці кинутись до бою.
Як не зможемо тепер виявить відвагу,
Будем дужче потерпать від татар поганих,
Зброю маємо в руках, тож не зволікаймо,
Рятувать братів своїх, край свій поспішаймо".
Тільки-но промовив те, окрики почулись,
Із коша татари враз лавами рвонулись.
Ґвалт „ала!", ревіння труб, б'ють у бубни страшно,
А Титан веде зорю і світання ясне.
Звичним танцем вороги мчать на хижі лови,
Князь із воїнством своїм їх зустріть готовий.
Сила силу зупиня, стріли впали градом;
В грізну мить своїм полкам Костянтин дав раду:
„Ну ж бо, браття, як один, ну ж бо разом,— каже,—
Як не вдержим і моя голова поляже".
Шаблями на смерть січуть, з ворогом змішались,
Що литвини, що волинь в мужності змагались.
Тільки ж тьмуща тьма татар, мужньо наступають
І не меншу, ніж у нас, мужність виявляють.
Костянтин на все в бою око має пильне,
Добре бачить — вороги налетіли сильні.
До поляків верхівців вислано нагально,

Зіткнення з татарами

Сміливість Костянтина

Щоби збоку на татар вдарили навально.
Тож поляки до литви в поміч поспішили,
Заклики князя Костянтина
Костянтин гукає: „Гей! В кого мужня сила,
Вирятовуйте братів! Кіш хай почекає,
На життя і честь мою ворог посягає.
Ґвалт на литву
Завжди щастя у бою випада сміливим,
В нагороду слава їм, сором боязливим".
А татари на литву так напосідались,
Що слабкіші од страху утікать збирались;
Войцех Самполенський і Бернард Потоцький
Самполенський Войцех тут і Бернард з Потоку
Сміло наших з лівого рятували боку.
З кінних ротою сам князь, що відважний серцем,
Розметавши ворогів, всередину вдерся,
Тих гукає, що з рядів випурхнуть збирались,
Щоб при ньому, гетьмані, смілості набрались.
Знов напали на татар наскоком шаленим
Чи не тисячу ураз збили їх на землю.
Швидко щастя татарві зрадило мінливе,
Перемішані до куп збилися лякливо.
Ще гучніше до своїх Костянтин гукає:
„Хто вітчизни вірний син і за неї дбає,
Гей, покаже хай тепер мужність і відвагу,
Сам веду я вас у бій, щоб здобути славу".
Чують гетьмана свого, духом піднеслися,
Сонця промінь золотий саме засвітився.
Не один загін татар в тім бою поклали,
Ті, у кого кінь прудкий, тільки й повтікали.
А тим часом у коші царик заправляє,
На підмогу до своїх свіжих посилає,
Татарська міць проти Костянтина
Найдобірніших з орди на чолі з мурзами,
Ті в коші зостались, що в'язнів вартували.
А що в князі головну міць орда вбачала,
То на нього зусібіч з галасом напала,
Бо коли б його здолать татарві вдалося,
То й полякам зле зразу б повелося.
Вороги на правий бік з криком навалились,
Але констянтинівці напад той відбили.
Знову битва
Знову битва аж кипить, стріли свищуть страшно,
Курява потьмарила навіть сонце ясне.
Як поляки вгледіли, що на Костянтина
Знову напад від татар і яка їх сила,
На рятунок чотирма ротами спішили,
Підійшли, а вже орда наших оточила.
Мужність поляків
Й польських рот не видно вже, бо пробились сміло
Усередину, січуть той справа, той зліва.

Князя поклики усім додають відвагу,
Зі своїм козацтвом він має перевагу,
Злі татарські лави рве, сам напосідає,
А середній стрій, в якім польська міць стояла,
Як ударив на татар, аж земля дрижала,
Брязкіт зброї, гук рушниць та іржання коней,
Бубнів грім, ревіння труб, „Гей!", „ала!" та стогін —
Все змішалось, третій раз в бій ідуть татари. Утретє битва
Костянтин кричить: „Гей! Гей! Діти, ще раз вдарим,
Вже звитягу бачу, ну ж, дружно напирайте,
І за волю, й за братів зв'язаних згадайте".
А тим часом одна з рот польських середину
Строю бусурманського сильно потіснила,
На татар ударила, що в'язнів пильнували,
Всіх погап до одпого на коші поклали,
Розв'язали бранців, ті піднімають руки
З плачем в небо, бо страшні витерпіли муки.
Швидко один другого в'язні розв'язали, З в'язнів — лицарі
Із нужденних бідняків воїнами стали,
Той сокиру, а той кий чи дубець лапає,
На проклятих бусурман люто нападає.
Ті що в щастя, що у міць втратили надію,
Утікають хто куди, з переляку мліють.
Мчать поляки врізнобіч, наші доганяють,
Втікачів до переправ хлопи не пускають.
По довколишніх полях труп, де глянь, валявся, Татари розгромлені
Рідко хто вцілів, без ран до орди подався.
Царик сам заледве втік, а старші мурзове
Всі побиті, й ханський зять, цариків аж троє.
Двадцять п'ять тисяч прийшло, мало повтікало, Поляків і литвинів 100 вбитих
З наших в битві близько ста нагла смерть спіткала.
Через добрих гетьманів так Бог дивно справив,
Що не міць, а праведних захистив, уславив.
Вибавили весь полон з дітками, з жінками,
Десь шістнадцять тисяч всіх із чоловіками.
Десять тисяч здобули коней після бою Здобич від татар
Та шатрів, верблюдів, шат і різної зброї.
В Лопушнянськім полі, де битва відбулася,
Так земля поганською кровію впилася,
Що без гною довгий час ті поля родили,
У голодні ї літа орачів живили.
І тепер, бува, орач дивиться під ноги Там я сам бачив 1574 року, коли тими місцями від турків їхав
І дивується, що спис знівечений, довгий
Вивернув або сайдак, ратище іржаве,
А чи шапку, чи стрілу, чи шишак кривавий.

Лопушна

Відбулася ця славна битва й гідна пам'яті перемога 28 квітня 1512 року, в день святого Віталіса під Лопушною, в якій дістав велику нагороду славної пам'яті князь Костянтин Іванович Острозький, гетьман Великого князівства Литовського, коли під його командуванням і керівництвом Господь Бог привів до щасливого кінця усю ту справу.

Польські пани у битві з татарами

Серед панів поляків найвизначнішими [командирами] над польським і руським військом були: краківський воєвода і староста, коронний гетьман Миколай Каменецький, Ян Одровонж зі Спрови, подільський воєвода Отто з Ходча, коронний маршалок, львівський староста Станіслав з Ходча, Марцін Каменецький, Ян Амор з Тарнова, Станіслав Ляндскоронський, Ян Сверцовський, Ян і Миколай Пілецькі, Пйотр і Станіслав Кміти, мужі доблесні в лицарській справі, та багато інших коронних панів і шляхтичів, які проявили тоді непереможну охоту до оборони вітчизни. А серед литовських князів, які були разом з князем Костянтином Острозьким, найвизначніші: князь Андрій зі Збаража і князь Михайло Вишневецький з князями Іваном й Олександром, князь Олександр Чарторийський, Юрій Радзивілл та інші.

Також поляки в 12 боях розгромили в інших місцях татарські загони, які в той час з Волині і Поділля заходили до Львова, Бельська, Буська, Любліна аж під Красний Став.

Коли про цю перемогу повідомили короля у Кракові і привели велику кількість невільників, дякуючи Господові Богу, то він влаштував великі урочистості.

Зміна звичаїв у поляків

Також розповідають і з тим погоджуються всі історики та старі люди, що з того часу після перемоги занехаяли погані звичаї, перестали носити довгий і тісний одяг з високим над головою коміром (який сьогодні знову бачимо), почали високо підстригати волосся, яке раніше заплітали в довгі коси, що набридли їм після тієї поразки на Буковині, відмовилися від надмірного пияцтва і почали наслідувати приклад тверезости та побожности короля та інших його прикмет, тож з того часу поляки мовби надягнули на себе іншу шкіру та грубі звички замінили витонченими.

Кращий покараний

І коли з Божою допомогою татари так сильно були покарані нашими, 13 травня до Кракова приїхав посол від перекопського хана Менлі-Ґірея, щоб відновити угоду про мир, яку торік було укладено в Бресті-Литовському, а щоб король тому повірив, він сказав, що ханський онук Діаляльдін-солтан їде заложником до Вільна. Коли це було виконано, король уклав з татарами договір про мир, але царевич Діаляльдін, не побачивши короля, помер від пропасниці в лютому 1513 року.

Татари, народ поганський і непослідовний, незважаючи на перемир'я, часто нападали на литовські і коронні землі.

Мурований пйотрковський замок

Король Сиґізмунд з королевою з Кракова виїхав на сейм до Пйотркова, а звідтіля подався до Познані. Тоді почали мурувати пйотрковський замок, який закінчили аж 1519 року.

Того ж року король приділив увагу облаштуванню краківського замку, великим коштом дав вирізьбити у Норимберзі срібний образ святого Станіслава, котрий ми бачимо за ґратами в костелі святого Станіслава у Кракові на замку і там же перед великим вівтарем спорудив бронзовий гріб братові, кардиналу Фрідріхові.

Образ святого Станіслава

Того ж року імператор Максиміліан розсердився на короля Сиґізмунда за те, що він не взяв заміж його внучку, доньку іспанського короля Філіппа, батька Карла V, яку він йому радив, а [взяв] Барбару, та й за те, що на з'їзді в Познані, куди він відправив своїх послів, як було сказано раніше, король не хотів повернути прусському маґістрові Поморського і Прусського краю. Тому [Максиміліан] через своїх послів заприязнився з московським князем Василієм, обіцяючи йому охоче допомагати [в боротьбі] проти литвинів і поляків.

Розбрат з імператором Максиміліаном

З тією надією московський князь, забувши угоду про союз, укладену Яном Сапігою, а потім підтверджену великим посольством у Кракові, а опісля у Вільні, частими нападами Михайла Глинського на литовські володіння завдавав великої шкоди і часто, хоча й нещасливо, зазіхав на Смоленськ. Такі були події у Польщі й Литві 1512 року.

Того ж 1512 року бранденбурзький маркграф Альбрехт, син сестри Сиґізмунда, польської королівни Софії Казимирівни, був обраний у Крулевці за прийнятими церемоніями великим маґістром ордену хрестоносців. Він не хотів скласти належної присяги королю Сиґізмундові, своєму дядькові, й визнати васальство Польській Короні, а, навпаки, надіючись на імператора Максиміліана та інших німецьких князів, обсадивши кнехтами і рейтарами прусські замки від Литви і Польщі, хотів силою чинити опір королю, що буде описано далі.

Бранденбурзький маркграф Альбрехт — прусський маґістр

25 березня 1513 року королева Барбара у Познані народила першу доньку, якій дали ім'я Ядвіґа.

Того ж року відправили гнєзненського архієпископа Яна Ляського та каліського каштеляна Станіслава Остророга на Латеранський собор, який скликав папа Юлій, але коли він помер, на його місце вступив Лев X. Потім Ляський з Остророгом були з посольською місією у венеційського короля, а також полагодили коронні справи щодо прусських хрестоносців з новим папою у Римі.

Посли на собор

А королю Сиґізмундові, який тоді жив у Познані, принесли новину про те, що великий московський князь Василій з допомогою Михайла Глинського часто чинить напади на Литовський край. Тому король наказав готувати в Литві народне ополчення для війни з Москвою.

Посполите ополчення проти Москви

29 січня того ж 1513 року в Литві померла королева Олена, донька московського князя Івана, вдова Александра. Потім також 21 лютого згорів нижній віленський замок, незадовго перед тим споруджений з дерева великим коштом з різноманітними будівлями. А московський князь, почувши про смерть своєї сестри Олени, тим більше почав шукати причини для війни проти короля Сиґізмунда і Литви. Через Ліфляндію і Пруссію він відправив своїх послів до імператора Максиміліана, про-

Померла Олена

Згорів дерев'яний віленський замок

хаючи його про корону на Московське й всієї Руси князівство. Також за угодою він намовляв його, щоб з німцями та прусськими хрестоносцями розпочав війну проти Польщі, а він [Василій] з другого боку з ліфляндським маґістром виступить проти Литви. А Михайло Глинський послав німця Шляйніца до Сілезії, до Чехії і до Німеччини, який за гроші найняв дуже багато рейтарів і кнехтів і через Ліфляндію привів їх до Москви. Були також серед наших деякі, особливо з хлопського народу, котрі потайки брали гроші від Глинського, а серед них найвизначнішим був чех, ротмістр Лята (або Ляда), краківський міщанин, котрого спіймали на московському кордоні, відіслали до Кракова і стратили.

Підготовка московського [князя] проти Литви

З другого боку також бунтувалися пруси і ліфляндці. Тому король, запобігаючи початкові шкідливої війни, у червні скликав для поляків коронний сейм у Радомі, на якому зміцнили коронні справи, затвердили недавно складену з перекопським ханом угоду про мир і союз. Із сейму король від'їхав до Литви.

Сейм у Радомі

Тоді Вавжинець Мишовський, муж доблесний у лицарських справах і славний, терпів кривду від князя Яна Заторського і у Радомі просив короля про справедливість. Але король (відклав вирішення справи) до свого повернення з Литви, однак написав [листа] до Заторського, щоб за той час не чинив кривди Мишовському. Проте князь не звертав на те уваги, а, навпаки, почувши, що король від'їхав до Литви, негайно відключив воду від його ставів. Тоді Мишовський, не маючи змоги більше терпіти тієї кривди, нарешті наважився ризикнути життям за батьківський ґрунт. Він сам поїхав до князя, який тоді був на полюванні. І коли вони, розмовляючи, обидва далеко від'їхали від слуг, Мишовський покірно почав просити князя, щоб він більше не чинив йому кривди. Але, незважаючи на те, що князь грозив йому заподіяти ще більшої шкоди, Мишовський, розлючений тією відповіддю, добув меч і між лопатками проколов ним наскрізь князя, кажучи, що справедливости він вирішив домогтися війною. Князь, упавши з коня, негайно сконав, доки прибігли слуги, а Мишовський поїхав знайомими стежками, тож не могли його наздогнати.

Мишовський убив князя Заторського

Від того часу Заторське князівство перетворено в староство Польського королівства, бо князь відійшов без нащадків, згідно з давньою постановою короля Казимира. А Мишовський, перебуваючи у великій небезпеці, що загрожувала його життю, довгий час шукав ласки в короля і друзів убитого, але, не змігши її отримати, поїхав до Литви. Аж згодом, 1514 року, під час славної війни з москвинами під Оршею проявив велику хоробрість, громлячи вороже військо. За ту доблесть гетьман і ротмістри відзначили його, і король прийняв його в попередню ласку. Потім він об'єднав друзів убитого князя, але про цю битву буде [сказано] далі.

Заторське князівство — до Польщі

Як тільки король Сиґізмунд приїхав до Литви, спершу скликав сеймик у Мельнику, а потім негайно, порадившись з литовськими пана-

ми сенаторами, відправив [послів] до московського князя, за будь-яку ціну шукаючи з ним згоди. Вже коли московський князь, знехтувавши ліфляндською, імператорською і прусською допомогою, завойовував Литовську державу, не бажаючи й слова чути про мир з Литвою, король Сиґізмунд побачив, що на насильство треба відповідати насильством, і послав повідомити перекопському ханові, який, згідно із зобов'язанням, вторгся до Московського краю та забрав велику кількість майна і вигнав багато народу, спустошивши аж до Стародуба всі волості вшир і вздовж та розгромивши кілька московських загонів. Тими нападами 1514 року перекопський хан відтягнув князя від загарбання литовських земель.

Московський [князь] не погодився на мир

Перекопський хан добре прислужився Литві

Такі 1513 року відбулися події, гідні опису.

Про взяття Смоленська

Наступного, 1514 року Сиґізмунд, перебуваючи у Вільні, ухвалив з литовськими панами сенаторами [встановити] податок. За швидко зібрані гроші завдяки старанності добрих збирачів найняли кінних і піших воїнів. Литовські пани теж готувалися до війни з великими дружинами.

Але московський князь Василій швидше, ніж наші приготувалися, послав до Литви велике військо і завоював Литовський край ушир і вздовж. 16 травня 1514 року [він] почав облогу Смоленська, замку, розташованого в недоступному природному положенні, добре забезпеченому стінами, частоколом, кізлами з дубового зрубу, засипаними землею, що лежить над Дніпром. Твердять, і Децій пише, що під Смоленськом він мав тоді 300 великих гармат, з яких безперервно обстрілював замок 12 тижнів. Але Сологуб, який тоді був там намісником, добре оборонявся і відбив кілька московських штурмів. Тоді московський князь відступив від Смоленська.

Москва завоювала Литву

Смоленськ оточений

300 гармат під Смоленськом

Москва відбита Сологубом від Смоленська

А тим часом [князь Василій] сюди й туди вештався з військом, спричиняючи шкоди Литовському князівству. А потім він знову приволікся під Смоленськ і здобував його, вигадуючи всілякі способи, але коли вдруге втратив кілька тисяч народу, наприкінці липня задумав відступити, бо і король Сиґізмунд 22 липня вирушив з Вільна на відсіч смоленцям, і Сологуб хоробро оборонявся.

Сологубова пильність в обороні Смоленська

Але коли московський князь пообіцяв Михайлові Глинському віддати йому Смоленське князівство з усіма смоленцями, якщо він здобуде його, [Глинський] негайно вдався до таємних переговорів з воїнами та іншими смоленськими боярами. І те, чого не зміг московський князь досягти силою, Глинський отримав через хитрі умови та зрадливі обіцянки (котрі потім підвели його самого), безперервно ведучи переговори з оточенцями. А тому, що в замку було дуже багато зрадників, нарешті майже всі погодилися на те, щоб здати його. Від цього стримував їх Сологуб, обіцяючи швидкий порятунок від короля, бо [король]

Бо московський [князь] обіцяв йому Смоленське князівство, якщо б здобув замок, але за те взяв пута і в'язницю

уже прибув до Мінська. Але коли всі смоленці подилися здатися, Сологуб уже не зміг втримати їхньої впертости.

Так тоді, згідно з умовами, 30 липня Михайлові Глинському піддалося Смоленське князівство і славний нездобутий замок, який дістав Вітовт і який 100 років був під владою Литовського князівства та 12 років чинив опір московському князеві, як пише Йодок Децій. Наступного дня сам великий московський князь в'їхав на замок, де в найкращій церкві відправивши богослужіння за руським обрядом, пограбував увесь замок з усіх скарбів, забравши золото, срібло, перли та інші коштовності, відіслав їх до Москви. Але під Смоленськом він утратив так багато людей і поніс такі збитки, що легше міг побудувати два такі нові замки.

Не раз той смоленський замок обливався московською і литовською кров'ю, бо раніше за королів Казимира, Альбрехта й Александра Іван Васильович, дід сьогоднішнього московського князя, здобував його майже впродовж 12 років від Гліба В'язовича, а потім від його сина Юрія Глібовича Монтвідовича, який тоді після батька був призначений Александром смоленським воєводою. А коли помер московський князь Іван Іванович, його син Василій Іванович з великими силами, облягаючи, здобував Смоленськ у Глібовича. Але даремно штурмуючи кілька разів, сам повернувся до Москви, залишивши на своєму місці гетьманами двох сіверських князів Сем'ятчичів, які раніше перейшли від Литви до Москви. Коли безперервним і навальним обстрілом москвини вже розбили частокіл і в стіні другу велику діру для штурму, Микола Глібович, син того Юрія, якого недавно відпустили з Москви після спустошення Відроші, перебравши командування замком через похилий вік батька, довгий час хоробро оборонявся. Але коли москвини обстрілом зруйнували вежі й частокіл та знову пробили другу діру, Микола Глібович почав вести переговори з їхнім гетьманом, прохаючи короткого перепочинку, щоб обміркувати [питання] здачі замку. Дав йому тоді московський командувач ніч на роздуми за умови, що він не буде сокирою нічого рубати на замку, а вранці здасть. А Глібович, виконуючи подану умову, заборонив рубати сокирою, але вирішив оборонятися до смерти з литовським і руським смоленським лицарством: з Сапігами, Копцями, Мелешками, Грицинами (з котрих [походять] Войнові), Масальськими та іншими (які через те, що московський князь забрав їхні маєтки, залишилися при Литві), пилами, замість сокир, зробив за ту ніч з дерева сильні загороди, козли та частокіл і залатав ті діри. Коли вранці це побачили москвини, дорікали Глібовичу, що він не додержав слова, але він відповів, що повністю під присягою додержував поданої умови, бо не рубав сокирою, а різав пилою, чого не зарікався. Тому він не винен, що в неволі, яка вчить винахідливості, він пилами полагодив замок.

Смоленський воєвода Гліб В'язович Монтвідович і його син Юрій Глібович 12 років боронили Смоленськ

Хитрість Миколи Глібовича: пилами, замість сокир

Старший московський командувач, побачивши, що під час попередніх штурмів загинуло дуже багато людей і скрізь рови були повні

трупів, полаявши своїм звичаєм Глібовича і сплюнувши, 1501 року відступив від облоги [Смоленська] під другий литовський замок Мстислав, але й там, відбитий старостою князя Соломерецького, нічого не скористав. І тут, не їдучи до Італії, у литвина можна навчитися такої-сякої хитрости.

Москва відбита від Смоленська Глібовичем, а від Мстислава — князем Соломерецьким

Однак незабаром помер той Микола Глібович, правнук Монтвіда, там же на замку в Смоленську. А його батько через похилий вік, на жаль, за сином Юрієм віддав Смоленськ королю Александрові, взявши в нього Волковиськ.

Але повернуся до [розпочатої] розповіді.

Московський [князь], ставши відважним, негайно зібрав з усіх своїх московських замків бояр і військових людей, тож назбирав усього війська до 100 тисяч і, надіючись на свої сили, сам залишився у Смоленську, а 80 тисяч кінного війська зі своїми командувачами відправив [у похід] для руйнування Великого князівства Литовського. Вони вирушили до Орші і до Одруцька, а звідти повернули на Вільно.

80 тисяч москви до Вільна

Дізнавшись про це, король Сиґізмунд вирушив з Мінська до Борисова, маючи зі собою 30 тисяч добірного пішого і кінного війська. Доброї надії додавав королю у той час Михайло Глинський, який намагався примиритися з ним і перейти від Москви до Литви, бо, як я писав, про що свідчить і Герберштейн у *„Записках про Московію"* (с. 107), у нього була домовленість з московським [князем] про те, що якщо він якимось способом здобуде Смоленськ, московський князь повинен віддати його йому у власність. Коли Глинський після здобуття Смоленська домагався виконання цього рішення, то московський [князь] лише годував його даремною надією, чого не міг стерпіти Глинський. Не сумніваючись у ласці короля, на пораду угорського і чеського короля Владислава, він послав свого вірного слугу до Борисова, прохаючи короля про ласку, і [твердив], що якби король був такий милостивий і простив йому попередні провини, то він хотів би повернутися від Москви до Литви.

Глинський мириться з королем

Король Сиґізмунд радо прийняв це посольство, бо розумів, що без поради Глинського московський князь легше міг би припуститися помилки в бойовому порядку свого війська. Але король негайно звірився у цьому трьом панам, яким найбільше довіряв, що стало відомо московському князю. Також московська сторожа схопила першого посланця з королівськими листами, якого він послав Глинському, обіцяючи йому повернути ласку. І коли з листами привели до московського князя, виявилася зрада Глинського. Тому князь наказав схопити його та посадити до в'язниці в Москві. Тоді король послав з другими листами до Глинського якогось польського шляхтича Трепку, запевняючи його про свою ласку і не знаючи, що трапилося з ним і з першим посланцем. Посланець Трепка, щоб краще прислужитися королю і Глинському, задумав видати себе за зрадника, а інші кажуть, що папським легатом, що було доречніше, бо тоді в короля у Вільні від папи Лева був легат Пісо, людина відома, який намагався примирити короля з московським

Рада виявлена

Глинський спійманий

князем, але король не захотів примиритися і, подякувавши, відправив легата до папи.

Знущання москви над Трепкою та його вірність і терпеливість

А той Трепка дотепно видав себе тоді за папського легата, бо добре розмовляв угорською та італійською мовами. Але та витівка підвела його, бо москвини схопили його. Потім віддали його на муки, прив'язавши голого до великого залізного рожна, і припікали його, повертаючи до вогню, наче печеню. Крім того, проколювали йому голову, нігті і голінки та вигадували різні інші муки. Однак він зберіг королівську таємницю і не говорив інакше, лише так, як спочатку. Отож московський князь після довгих мук, вилікувавши та щедро обдарувавши його, відпустив до Литви. Звідси випливає, що він називав себе папським легатом, а не зрадником, у чому помиляється Герберштейн, бо якби він назвав себе зрадником, то напевно не відпустили б його. Але, як папського посла, перепросивши за муки і знущання, ввічливо відпустили його, чого ніколи не зробили б зрадникові.

Славної пам'яти князь Юрій Слуцький, як мені казав, потім сам бачив того Трепку, вже старого, зі знаками тієї муки

Московський [князь] вітає спійманого Глинського

А що стосується Глинського, відомої і шляхетної людини, то московський князь наказав негайно привести його до себе і, як пише Герберштейн, привітав його такими словами: „Зраднику! Негайно ти зазнаєш гідної кари за свої заслуги!“ Потім за наказом великого князя у супроводі великої кількости людей його відвезли до замку у Вязьмі. Там найвищий гетьман московських військ, кинувши перед ним важкі кайдани, які повинні надіти на нього, сказав Глинському: „Так, великий князю Михайле, дуже велику ласку, як сам знаєш, проявив до тебе, але через те, що через зраду ти хотів зміцнитися, за твої заслуги дарую тобі цей подарунок!“ Промовивши це, він наказав надіти на нього кайдани. Потім з Вязьми відіслав його до Москви.

Глинський закутий

Про його звільнення через своїх послів і листи старалося багато королів та імператор Максиміліан, які поважали його, а також внучка його брата Василя Глинського, з якою одружився великий князь. Вона безперервно заступалася за нього. Потім його випустили з в'язниці. А московський князь, знаючи його доблесть та досвідченість у всіх лицарських і світських справах, призначив його опікуном своїх синів: тепершніх Івана Васильовича і Дмитрія, надіючись, що при його старанності вони будуть спокійно панувати в Московському князівстві.

Глинський — опікун московського князя

Але як тільки помер великий князь Василій, його жінка, небога Глинського, ставши вдовою, почала вести розпусне життя з Овчиною, за що картав її Глинський. Вона змовилася з Овчиною, щоб убити дядька, але тому, що не змогла цього зробити, обвинуватила його у зраді, начебто він знову хотів утекти до Литви, тож його схопили та осліпили і до кінця житя він конав у нужді у в'язниці.

Нужденний кінець Глинського

Книга двадцять четверта

Розділ перший

Про славну перемогу литвинів і русичів з допомогою поляків під Оршею над 80 тисячами московського війська місяця вересня, дня 8, року 1514

Ясновельможному панові Миколаю Радзивіллу, князю у Бежах і Дубинці, новогродському воєводі та мозерському і мерецькому старості.

Великий московський князь Василій Іванович, посадивши [у в'язницю] Глинського та дізнавшись від своїх шпигунів про нечисленне військо короля Сиґізмунда в Борисові, негайно відправив [посланця] до свого 80-тисячного війська, яке відправив на руйнування Литви, аби [воно] вирушило прямо до Борисова проти короля Сиґізмунда й остаточно спробувало щастя у генеральній битві або, оточивши польські і литовські війська разом з королем, як худобу пригнало до Москви. Він також послав свого конфедерата до імператора Максиміліана і до інших християнських володарів за порадою, що йому робити з польським королем Сиґізмундом, котрого впевнено обіцяв привести схопленого і зв'язаного.

Гордість московського [князя]

Московський [князь] продає шкуру ведмедя

І так тоді ті бундючні війська за наказом великого князя прибули під королівський табір на річку Березину. Король, залишивши біля себе в Борисові 4 тисячі війська, без зволікання послав проти них славної і святої пам'яті князя Костянтина Острозького, який завжди мудро чинив. [Він], переправившись через Березину, обстрілом з гармат і гаківниць почав громити вороже військо, а 27 серпня, двічі провівши з ними бій, розгромив кілька їхніх загонів. Тоді на річці Бобр московська передня сторожа зустрілася з литовською, де литвини також здобули перемогу

Щасливі сутички литви з москвою

та привели до гетьмана багато в'язнів. На Дрові теж одна литовська рота розгромила три ворожі загони під командуванням Івана Сапіги, який згодом був вітебським воєводою, де полягло кількасот москвинів і до короля привели в'язнів, людей дуже знатних. Отож наші, заливаючись кров'ю, сміливо із жадобою перемоги над тим великим московським військом, відважно і з доброю надією натискали на ворога.

Московський полководець Челядін

А великий московський полководець Іван Андрійович Челядін з усім своїм військом рушив за Дніпро, бажаючи там вибрати собі місце для проведення бою. А князь Костянтин з литовським військом і з поляками вирушив за ним аж на Дніпро під Оршу. Так литва і поляки, запалені вродженим бажанням битви з неприятелем та, побачивши, що не можуть переправитись через Дніпро в іншому місці, лише в тому, де напроти стояла москва, негайно почали будувати мости з плотів і човнів, а в деяких місцях споруджували греблі, зв'язуючи дерева ланцюгами і гілками. Через ті мости без втрат переправили гармати й інші військові риштування. А кінне литовське військо, якого було 16 тисяч, вбрід під Оршею в порядку і без втрат з добрим настроєм переправилося через Дніпро, лише один [воїн] потонув. Також польське військо під командуванням гетьмана Яна Сверчовського разом з литвинами і з доброю надією переправилося через Дніпро, а також пишно одягнені польські почти Тенчинських, Пілецьких, Кмітів, Зборовських, Мишовських й інших, які з відданости королю привели в той час проти москви коштовно зодягнені загони, тож їх усіх, литви і поляків, було 25 тисяч готових до бою.

Литовське військо — через Дніпро

Польний гетьман Ян Сверчовський

Почти польських панів

Герберштейн пише, що коли половина литовського війська переправилася через Дніпро, передня московська сторожа доповіла про це найвищому московському полководцю Іванові Андрійовичу Челядіну, то інші воєводи радили йому, щоб він ударив на ту половину литовського війська. Але він відповів, що коли вони навіть знищать ту половину литовського війська, то залишиться ще друга половина, до якої могли б приєднатися ще інші загони, через що може зрости небезпека, тому краще почекати, коли переправиться усе військо, бо їхні сили такі великі, що, без сумніву, з малим зусиллям те їхнє військо або зітруть нанівець, або оточених, як худобу, батогами з їхнім королем приженуть до Москви, а потім, про що нам ідеться, легко загарбаємо всю Литву. У цьому вони помилилися, як побачиш далі у вірші.

Горда і помилкова думка Челядіна

Розділ другий

Славна битва з москвою

Щоб віддати належне минулим діянням,
Маючи на мислі мужніх лицарів славу,
Протрубімо геліконськими голосами,
Згадаймо сміліх мужів та бої криваві,
Повідайте, як спершу князь Костянтин славний,
Гетьман (що рід свій веде стародавній з руських
Великих монархів) литву врядив до бою,
Шістнадцять тисяч своїх праворуч поставив,
Переправившись через Дніпро, шикувались,
Гармати й іншу стрільбу розставивши справно,
Всередині одні, з боків і тилу другі,
Перші — піші, що несли гаківниці довгі.
З щитами кілька рот польських по боках стало,
Також воїнів і почтів панських немало
Коронних; уряджав доблесний Ян Сверчовський,
Шикував помічний загін в строю загальнім.
Так обидва гетьмани литовські з коронним
Стягли спільну міць у великому порядку,
В чотирьох милях за Оршею, де Кропивна
Тече, стали, там ширився погром московський,
І коли третя година дня настала
Й Фобос вид показав золотий, сяяв мило,
Іван Челядін шикував московське військо,
Усіх вісімнадцять тисяч розставляв довго,
Хоче наших оточить, вгледівши, що мало,
З тилу заскочить литву намірився спершу,
І два загони послав, котрі довгим рядом
Хотіли з тилу забігти литві навально.
І спереду москва, трублячи, б'ючи в бубни,
Прапорці та хоругви розпустивши,

Рід князя Костянтина

Литовський і польський стрій

Стрільба і піші

Щитоносці

Вершники

Річка Кропивна

Час зіткнення

Шикування московських військ

Даремний задум Челядіна

Зіткнення литви з москвою

На литву вдарила, але Костянтин смілий
Дав їм відсіч, сам на чолі стоячи мужньо.
Закликав своїх до битви, й з таким поривом
Збили москвинів, що назад пурхнули срамно,

Поляки зі списами

Поляки їх ратищами звалювали з коней,
Свистять стріли, брязкіт лат і ручної зброї.
Так нашим на початку щастя станцювало,
В усіх міцніла надія на перемогу,
Тому за москвинами, повіддя пустивши,
Гнали, там насікли їх по полях, як бидла,
А другі до головного війська втікали,
Челядін марно волав, аби стали справно.
Та бачить, що зле, й направив їм на рятунок
Другий загін московський, вершників направив.

Друге зіткнення москви з литвою

Московський загін свіжий зіткнувся з литвою,
Литва одбилась, стоячи напоготові,
Від піших була велика поміч литвинам,
Бо, скритні, з рушниць багатьох москвинів збили.
Князь Костянтин бачить перемогу наших
І переляк москви, зразу ж крикнув сміливо,
Розпалюючи хіть в литвинів і поляків;

Звернення князя Костянтина до лицарства

„Гей! Ну, зразу ж, ну, діти!“ На коні гарцює,
Підбадьорює веселим, утішним словом:
„Ото вже за нами тріумф і перемога,
Ворог умліває, отож-бо, милі браття,
Відновіть звичну мужність у цю мить щасливу.
Тепер будьте мужні, тепер в мужнім тілі
Хай кожний збудить хоробрість, бо вже ворожий
Стрій ламається, сам Бог нас благословляє,
Тепер уже сам нам з неба додає духу,
Ану разом за мною сміло наступайте
І мужність славних батьків у собі відчуйте.
Ось я сам перед вами головою важу,
Об першого з ворогів шаблю закривавлю“.
Так мовив гетьман преславний, кожного мова
Та живила, збуджувала в серці сміливість.
Розпалені, з великим поривом скачуть,
Розгублених московитів б’ють, кіньми топчуть,

Князь Костянтин знову своїх посилає

А князь Костянтин з піднятою булавою
Волає, закликає: „О лицарство мужнє!
Тепер докінчуйте, тепер поминки добрі
Справляйте мужньою силою мужнім предкам“

Ян Зборовський і його хоробрість

Ян Зборовський (сказав би, що то Аякс другий),
Не маючи ні слуг при собі, ані джури,
Сам до загону свого крізь москвинів скочив,

Ратищем двох пробивши і конем стоптавши,
Потім, меч добувши, стинав, хто попадався,
Так, як бистра річка, яка згори стікає,
Коли її наповнить дощ густий, великий,
Зносить повінню усі поля, всі села.
Їдучи за ним услід, Вавжинець Мишовський,
Подібно до того, як ото жито градом
Буває збите, збивав московитів з коней
І назад пробився мужньо крізь їхні лави.

Ян Зборовський і Вавжинець Мишовський, син Петра з Мирова, ленчицького воєводи герба Яструбки, коли заклик до вбивства князя Заторського поправив

Потім другі поляки з Сверчовським натисли,
Вдарили в середину загонів московських,
Січуть, колють на смерть, хто тільки попадеться,
Кров рікою тече з побитих московитів.

Мужність поляків

Князь Костянтин гармати в заростях розставив
І, щоб Москву на гак смертельний наразити,
Побіг з литовським військом од поляків хитро,
Порозставлявши в засаді ротмістрів піших.

Витівка князя Костянтина

Москвини глупі гадають, що то втеча,
З головного війська за литвою рвонули,
Гонять, а Костянтин убік повертає,
І тут же стріляють приховані гармати.
Здригнулись небо і земля, пагорби од струсу,
Світ потьмарився від піднятої пилюки,

Витівка, якою також турки під Могаром вразили угорців, де король Людовик загинув

Кулі з гармат свистять, падають московити,—
Такого нищення доти не зазнавали.
Потерпаючи, по полях порозбігались,
Інші, втікаючи, в болотах з кіньми грузли.
Гетьман Челядін не міг втікачів спинити,
Бо той на болото, той у ліс поривався.
Литвин і поляки, даючи волю коням,
Гонять, трупів бездиханних повно повсюди,
Чути поранених, що, стікаючи кров'ю,
Одні „добий!“, другі „даруй життя!“ волають.

Москва розгромлена стрільбою

Князь Костянтин кричить, трясучи бородою
Довгою: „Гей, дітки! Ну ж, покажи себе кожний!
Покажи кожний, що вмієш!“ А сам бадьоро
Й ставно скакав з шаблею на коні турецькім.
Крик, гук, тріск, курява, яку підняли коні,
Світ закрила. Литвини хміліють від щастя,
Січуть московитів і ратищами колють
Довгими, а кров тече з нутрощів побитих.

Сміливість і постава князя Костянтина

Є Кропивна, річка у вербах і піщана,
Грузькі береги лозами позаростали,
Та про поразку московитів береже спомин.
Утікаючи, московити так тонули,

Опис річки Кропивни

Що воду, перед тим бистру, трупи спинили,
Гребля кривава піднялись там, де батири
Втонули разом з пишними богатирями.
Гетьман Челядін ще слав на плаху сміливо,
Не зважав на гармати й на драбські пищалі.
Та польський загін з ратищами вдарив з криком,
І Юрій Радзивілл з своїм козацьким строєм,
Ці, наскочивши на московитів, їх швидко
Розгромили, гординю їхню приглушили.
Хотіли загнать литву до Москви, як бидло,
Та самі перед мужністю вскочили в сильце.
Утікали полями з тої коловерті,
А литвини й поляки аж чотири милі
Женучи, сікли, і гнів не минав нікого,
Хіба що когось прилеглі ліси сховали.
Майже цілий день тривала велика битва,
Поки ніч московитів бідних не прикрила,
Вивела хмурість на світ, а сонце сховалось,
Не хоче дивитись на кров золотим оком.
Так ніч розбитих московитів рятувала,
Але ж у наших на змаліло поривання,
До півночі московитів гнали по полях,
Повно вбитих на полях, в ріллі борознистій.
Інші аж на другий день вернулись з погрому,
І здобич, кому що принесла щасна доля,
Взяли в московитів: шати, вози та коней,
гроші, коней, різну зброю.
А ще обоз з усіляким статком багатим —
Гарматами, стрільбою, хутрами та скарбом,
Здобуто у ворога було так багато,
Що заледве взяли на вози половину,
Решту, як здобич, дано воїнам в обозі,
Там грошей срібних повно на кожному возі,
Соболів, куниць, шовкових шат, златоглавів,
Гріб худий драбик, що з жебрака знов став паном.
Там литвини й поляки виявили мужність,
До слави мужніх предків свою долучили,
Кожний у ті години себе перевершив,
Так що кожного з Ахіллесом можна порівняти.

П'ята сутичка наших з москвою

Юрій Радзивілл при поляках

Москва розгромлена

Ніч москвинам, що втікали, допомогла

Трапилася та славна і гідної вічної слави перемога над 80 тисячами москви 8 вересня 1514 року, в день народження Діви Марії.

Московські в'язні свідчили переконливо, що більш ніж 40 тисяч москви полягло на полі бою і в інших місцях, крім тих, що потонули в Кропивні, тож з 80 тисяч заледве хто втік.

А з литовського і польського війська вбито чотирьох знатних панів і шляхтичів, а посполитих воїнів і шляхти мало що більше 400, хоча поранених у тій трагедії, як то буває, було чимало.

Найзнатніші московські в'язні

Найзнатнішими в'язнями були: десять головних гетьманів і воєвод, серед котрих найважливішим був Іван Андрійович Челядін, після нього князь Михайло Іванович Булгаков та його рідний брат Дмитрій, і князь Іван Дмитрович Прунський, Дмитро Васильович Кітаєв, Данило Андрійович Лещеєв, Іван і Володимир Семеновичі Количови, князь Борис і його син Петро Романодовські, князь Іван Семенович Селехов, князь Борис і його син Іван Стародубецькі, князь Петро Путятич і його небіж, Семен Іванович і його син Андрій Семенович Количови, Борис Іванович Плещеєв, Іван Васильович Калешов, Филип Іванович Кісельов, Юрій Дмитрович Ликчов, Андрій Филипович Нащокін, Іван Андрійович Яропін, Матвій Іванович Внук, Тимофій Дмитрович Губаров, князь Юрій Іванович Діва, Іван Дмитрович Копнік, Гарчіом Люпамдзін, Неклюда Пархвеневич, син ясельничого Ольнеєв Копчамічин, Булай Кучаков, Федір Іванович Новосельця, Семен Федорович Вуський, Грегор Борисович Безумний, Микита Осаєров і чимало інших панів сенаторів та гордих бояр. Спіймано більш ніж 2 тисячі різноманітних урядників і боярських дітей. Наступного дня князь Костянтин послав їх 380 королю до Борисова, інших в'язнів, простої черні було дуже багато, яких розібрала шляхта і воїни, а найзнатніших розсадили по литовських замках.

Король Сиґізмунд з Борисова негайно повідомив про цю перемогу папу Лева, а також багато невільників розіслав іншим християнським володарям. На честь перемоги він з Миколаєм Вольським надіслав папі 14 московських шляхтичів. Потім, коли Вольський на початку січня прибув до Галле, його затримали рейтари імператора Максиміліана, московського конфедерата. Там йому забрали в'язнів, збили їм кайдани на зло польському королю і папі, котрих імператор, обдарувавши, через Любек і Ліфляндський край відіслав до Москви; також відправлено до Польщі Вольського в цілості і з пошаною.

Московський [князь] утікає

А великий московський князь Василій після такої жорстокої і несподіваної поразки тих гордих і великих військ, обсадивши смоленський замок, з малим почтом утік до Москви і, побоюючись, щоб литва не загарбала Дорогобужа, котрий лежить за Смоленськом на 18 миль над Дніпром, наказав запалити його. Також усіх смоленців вивів до Москви і там у московських волостях пороздавав їм маєтки, а москві віддав смоленські маєтки.

Дорогобуж спалений москвою

А князь Костянтин Острозький після тієї перемоги, домовившись з королем, рушив з литовським військом під Смоленськ, куди через непогоду, труднощі, погані дороги заледве через чотири тижні приволікся, бо в литовському війську самих лише навантажених возів було більш ніж 16 тисяч, при котрих нашим поздихало дуже багато коней, через що і на дорозі покидали вози.

Непотрібний тягар — 16 тисяч навантажених возів під Смоленськом

А князь Костянтин раніше, як гетьман здобував Смоленськ, але тому, що тепер не мав гармат, спустошивши смоленські поселення та спаливши навколишні волості, взяв три замки під Москвою і з великою користю і славою повернувся до Вільна.

Князь Костянтин тріумфує у Вільні

Потім король розпустив військо, обсадивши кордони воїнами, а князя Костянтина з гідним тріумфом приймав у Вільні та, щедро обдарувавши, відпустив до Острога.

А король Сиґізмунд, розташувавши частину воїнів по окраїнних замках, інших по постоях, повернувся з королевою Барбарою до Польщі.

Розділ третій

Тоді перекопський хан Мендлі-Ґірей, який узяв плату в короля Сиґізмунда і повинен був вирушити на ту війну з литвинами проти московського князя, хитро чинячи, розташувався недалеко королівського війська і чекав, кому пощастить: чи москвинам, чи литвинам. Він вирішив перейти на бік того, хто виграє битву, а тим часом, відмовляючись усякими витівками, зволікав з прибуттям на допомогу литвинам, бо і московський [князь] послав йому подарунки. Однак, побачивши, що польський король здобув перемогу, наслідуючи литвинів, [хан] з усією ордою вирушив до Московії і, розпустивши загони по всіх московських волостях, так жорстоко зруйнував їх, що такого не було за людської пам'яти. Понад 100 тисяч людей, крім майна і різноманітної здобичі, вони погнали до орди. Після тих поразок і жорстоких спустошень краю московський князь Василій, позбувшись своєї гордости, уже раніше написав [листи] до імператора та інших володарів, у яких просив поради, що йому робити із спійманим польським королем Сиґізмундом.

Зрадлива татарська допомога

Татари вивели з Москви 300 тисяч в'язнів

Не годиться продавати шкуру ведмедя

Але імператор Максиміліан, конфедерат московського [князя], побачивши, що з Божої милости справедливо пощастило королю Сиґізмундові і Литві [в боротьбі] проти Московії, відправив послів до польського короля Сиґізмунда, до його брата, угорського короля Владислава та до його сина, чеського короля Людовика, бажаючи укласти з ними договір про вічний союз, і просив, щоб вони приїхали до нього до Пресшпорка.

Отож 16 липня 1515 року король Сиґізмунд і Владислав зі сином Людовиком для користи спільних інтересів усього християнства зустрілися на славному з'їзді з імператором Максиміліаном у полі за Пресшпорком, між містами Гамбургом і Бругом, де були присутні також посли майже від усіх монархів, королів, князів різних країв.

Славний з'їзд трьох королів з імператором

Потім 19 липня всі з'їхалися до Відня, де імператор оженив свого сина Фердинанда з донькою угорського короля Владислава, небогою Сиґізмунда, Анною і відразу коронував її.

Там же на тому з'їзді інші коронні і литовські пани доказували свою доблесть та здобували великі нагороди, бо кожен, хто що міг,

показував на такому великому зібранні різних народів, особливо великий борець, мазур Радзімінський. Також Миколай Радзивілл і Станіслав Гастовт мали понад 100 добре вишколених молодиків, одягнених у московський, татарський і козацький стрій, котрі, граючи на різноманітних інструментах, з шаблями, сагайдаками, у кривих чоботах завжди співали в костелі під час богослужіння і вечірні перед імператором на подив іноземцям, німцям й італійцям, які раніше вважали литовський народ некультурним.

А потім король Сиґізмунд, який виїхав з Кракова 5 березня, попрощавшись з імператором, 6 серпня від'їхав з Відня до Польщі.

Багато постанов на Прешпорському з'їзді

На тому славному з'їзді було вирішено та схвалено багато справ. Імператор, припинивши попередні непорозуміння з трьома наймогутнішими королями, уклав угоду з ними про вічний союз і згоду. Також вирішено відмовитися від прийнятого договору з московським [князем] проти Литви або через послів домогтися того, щоб він уклав вічну угоду з польським королем та з Литвою. Вирішено також примусити пруського магістра скласти присягу Польській Короні або про визнання повинностей і про послух, або про визнання його спільним ворогом. Постановили у визначений час спільними силами розпочати війну проти Туреччини.

Закрито вратславський склад

Тоді також закрито склад купецьких товарів у Вратславі, який недавно було створено зі шкодою для Польщі. Про це також досить широко можемо прочитати в *Йоста Деція у „Сиґізмунді"*.

Татари — до Руси

Тоді, під час відсутности короля, перекопські татари вторглися на Русь. Проти них коронні пани, що були на королівському місці, відправили 700 кінних воїнів. А коли заледве їх половина прибула до Теребовлі, 13 березня, коли вони ще спали, 2 тисячі татар несподівано напали на них. Але Ян Творовський з Бучача, в той час гетьман руського лицарства, муж, який за свою лицарську доблесть гідний вічної слави, розбудив своїх воїнів, які за прикладом мужнього гетьмана з небувалою хоробрістю відбили татар з містечка. А татари, побачивши, що наших воїнів небагато, оточили місто і хотіли його запалити, щоб таким чином легше перемогти і захопити наших.

Ян Творовський — спритний муж

Битва з татарами

Римські Коклеси й Орації

Гетьман Творовський, побачивши, що не має з ким чинити опору, а в містечку теж немає де боронитися, через міст без втрат вивів усіх воїнів, крім двох убитих. За цей міст цілий день наші вели бій з татарами.

Отож татари, не заподіявши нічого [злого] Теребовлі, повернулися до орди.

А королева Барбара 2 липня народила другу доньку Анну.

Татари, коли не пощастило їм здійснити свій задум на Поділлі, прислали своїх послів до Кракова, які в Казімежі чекали королівського приїзду.

Опісля король Сиґізмунд, виїхавши 6 серпня з Відня, 19 дня того ж місяця приїхав до Кракова, де застав хвору королеву Барбару через недавні пологи, яка 2 жовтня заплатила борг смерти.

У Кракові тоді панувала велика морова пошесть, від якої померло багато знатних людей і посполитого народу.

Мор у Кракові

Овдовілий по смерті королеви Барбари король Сиґізмунд 6 [жовтня] повернувся з Кракова до Литви, бо цього тоді вимагали руські та литовські справи, взявши зі собою маленьких доньок-королівен Ядвіґу й Анну та сестру Єлизавету Казимирівну, приїхав [з ними] до Сандомира. Звідтіля сестру Єлизавету [Сиґізмунд] з благопристойним почтом відправив легніцькому князеві Фрідріхові, за якого вона вийшла заміж.

Король Сиґізмунд — до Литви

Потім, приїхавши до Бреста-Литовського на короткий час, король радився з литовськими панами про оборону та про інші поточні справи.

Розділ четвертий

Про руйнування татарами Руського краю та [про] Прусську війну

Його милости панові Войцехові Пжетоцькому, віленському городничому і т. д.

1516 року імператор Максиміліан, згідно з постановою і угодою, [прийнятими] на Прешпорському та Віденському з'їздах, відправив кілька знатних послів до московського [князя] Василія, які намовляли його до згоди з королем Сиґізмундом і з Великим князівством Литовським. Але московський [князь] уперто стояв на своєму, обвинувачуючи імператора в тому, що той покинув його і знехтував попередню угоду про союз.

Король Сиґізмунд, як побожний володар, виконуючи волю імператора, стримувався від війни проти московського князя. Однак, коли він побачив, що Литовське князівство не доб'ється інакше миру з Москвою лише війною, відправив [послів] до перекопського хана, щоб той, згідно з повинністю, готувався наступної весни з ордою до походу проти Московії.

Татари — на москву

Тоді угорський і чеський король Владислав Казимирович, брат короля Сиґізмунда, приїхавши від імператора з того з'їзду, помер у віці 60 років, а свого сина Людовика ще за життя залишив коронованим намісником на обох королівствах і чеським та угорським королем. Тому коронні пани, через відсутність короля, послали до Угорщини гнєзненського архиєпископа Яна Ласького і краківського воєводу Христофа Шидловецького, а до Чехії — графа Анджея з Тенчина, люблінського воєводу, сенатора, людину розумну, які допомогли Людовикові налагодити і заспокоїти дуже хиткі справи в Угорщині та Чехії.

Помер король Владислав Казимирович

Польські посли до Угорщини

Також імператор Максиміліан, хоча тоді був дуже зайнятий великою війною в Італії з венетами, однак, виконуючи умови угоди, укладеної у Відні з королями, своїх послів відправив до Угорщини й до Чехії для влаштування Людовикових справ, а від імені короля Сиґіз-

Про це також читай у Йовія, Волатерана, Каріона, Філіппа та ін.

мунда відправив до Москви послів — Сиґізмунда Герберштейна і Петра Мраксіуса.

На початку червня перекопський хан, який, згідно з рішенням і зобов'язанням, повинен був вторгтися до Московії, побачивши, що король Сиґізмунд забарився в Литві, зрадливо почав готуватися до походу на Поділля. Коли про це надходили часті звістки до старост і коронних панів, їм не вірили, покликаючись на те, що перекопський [хан] був у союзі з Короною та Литвою. Але коли ті звістки надходили і татари вже вирушили [в похід], негайно подільський воєвода Марцін Каменецький як чуйний сенатор і муж, гідний доблести своїх предків, узяв на себе оборону вітчизни, зібравши невеликі дружини подільського лицарства, приєднався до Станіслава Ляндскоронського й Яна Творовського. А після того в липні більш ніж 30 тисяч татар вторглися на Русь і Поділля та, розташувавшись табором неподалік Буська, в усі боки розпустили загони, які палили, грабували, вбивали, в'язали все, що їм потрапляло під руки. Потім, переправившись через Дністер, зруйнували весь край до Татр, Угорських гір, що ще ніколи не траплялося за людської пам'яти. Йодок Децій пише, що тоді вони забрали у неволю більш ніж 60 тисяч людей, крім дітей і старих, яких з поганською жорстокістю сікли і вбивали.

Татарська зрада

Подільські пани проти татар

Татари руйнують аж до Татр

60 тисяч в'язнів з Польщі

А король у той час сеймував у Вільні з литовськими сенаторами, підготовляючи оборону проти московського князя.

Руська і подільська шляхта з природною любов'ю до вітчизни зібралася, бажаючи дати відсіч поганцям, але запізнилася. Однак, коли [татари] наполегливо штурмували Буськ (проти татарського звичаю), наші відбивали їх. А наступного дня, коли під час штурму [замку] полягло їх чимало, вони спалили передмістя і, навантажені здобиччю, вирушили до Вишневця, де на 40 миль знищили усі волості вшир і вздовж. Великий коронний гетьман Миколай Фірлей з Домбровиці з руськими та подільськими панами і шляхтичами гнали їх аж до Вишневця, але оскільки сили їхні були нерівні, залишили їх у спокої. А татари від Вишневця з великим полоном без втрат утекли до орди, тільки один їхній загін, який відлучився від орди і в якому було 200 татар, одягнутих у залізну зброю, як німці, до останнього побили козаки князя Вишневецького, тож жоден з них не втік. Також Марцін Каменецький, вирушивши з Межибожа з невеликим почтом воїнів, а Ян Творовський з Ляндскоронським з Бучача біля Теребовлі розбили один татарський загін, а другий їхній загін, в якому було 500 татар, теж дощенту розгромили та повбивали до останнього.

Татари штурмують

Татарська жорстокість

Татари, проти звичаю одягнені в панцирі, розбиті

Наші громлять татар

Коли татари почули, що за ними женуться, негайно посікли та жорстоко повбивали жінок, дівчат та дітей, які не могли втікати.

Тоді ті поганці, коли з великими пожитками без відсічі та втрат для себе втекли, швидко переправилися через Дніпро та весь полон відправили до орди, а самі задумали вдруге повернутися на Русь. Але Сиґізмунд з Литви відправив [послів] до перекопського хана, докоряючи

Татарська відмовка

йому за ті шкоди і руйнування своєї держави та за порушення угоди про союз. А татарський хан, виправдовуючись, складав усю вину на невгамовну молодь, яку він, мовляв, не зміг зупинити. Однак він хотів відновити попередню угоду і пообіцяв повернути свою орду й усе лицарство проти московського князя та відвернути від Литви Московську війну.

Битва наших з турками

Майже в той час руське, волинське і подільське лицарство вторглося за турецькі кордони і захопило кілька тисяч отар овець та стада коней і буйволів. Татари, наздогнавши наших, вступили з ними в рукопашний бій. Наші, побачивши, що іншою дорогою не можуть утікати, тільки зі зброєю в руках можна здобути вільний прохід, забувши про страх, відважно билися з турками. Так довго і хоробро билися: турки за захоплене майно, а наші за життя і здобич. Нарешті наші, поклавши на полі бою чимало турків, розгромили їхні рештки та з усіма здобутками повернулися на Поділля (хоча на цьому татарське спустошення не припинилось).

Турки зазнали поразки

Москва — до Литви

Москва уникає проведення битви

Коли на Русі й Поділлі відбувалися ті чвари, з другого боку московський князь Василій послав своє військо на руйнування Литовської держави, але з Божої милости мало вчинив зла, бо литовські воїни, роблячи вилазки з окраїнних замків, часто тривожили москвинів. Однак не дійшло до остаточної [вирішальної] битви, бо хоча кілька тисяч литовської шляхти стояло готовими до бою, москвини, обпікшись на Оршинській битві, не посміли наступати.

Татари відвернули Москву від Литви

Татарський хан, бажаючи, щоб король Сиґізмунд простив йому те руйнування Руського краю, яке він учинив, зламавши присягу, помирився з ним, зібрав (як казали) 80 тисяч війська зі своєї орди та вторгся до Московії. Почувши про це, великий московський князь Василій дуже стривожився, негайно повернув своє військо з Литви й усі свої сили кинув проти татар. Татари зі здобиччю та полоненими хотіли вже повертатися до орди, а тим часом москвини натискали на них, виманюючи їх на відкритий генеральний бій. А татари, пригадавши собі, як недавно пощастило їм на Поділлі, та першу поразку москвинів від литвинів під Оршею, обернулися обличчям до москвинів. І коли в [генеральному] бою зустрілися обидва війська, москвини не витримали і розбіглися з поля бою по полях. А татари, залишившись з усією тією здобиччю та великою кількістю полонених, повернулися до орди. Кажуть, що тоді на полі бою полягли понад 20 тисяч москвинів.

Москва зазнала поразки від татар

Початок Прусської війни

Німці зазнали поразки від жмудів

У той же час прусський маґістр, бранденбурзький маркграф Альбрехт розпочав нові чвари проти свого дядька, польського короля. Бажаючи відірвати Жмудський край від Литви і [приєднати] його до Пруссії, він послав кілька загонів рейтарів і кнехтів на руйнування Жмудії. Але жмудський староста Ян Миколайович Радзивілл без зволікання негайно зібрав жмудську шляхту і лицарство, які в одному вигідному місці недалеко від Рагнети напали на 200 кнехтів та розбили їх

дощенту. Почувши про те, що жмудська шляхта стала обережною, прусський маґістр, нічого не скориставши, повернув рештки війська до Крулевця.

У той час мазовецькі пани і шляхтичі, яким набридли жорстоке панування та непристойні накази княгині Анни, вдови князя Конрада, хотіли посадити на престіл Мазовецького князівства князя Станіслава Старшого. Але коли вона не погодилася на те, вони обложили її на замку в Мачкові, де вона зачинилася зі синами Станіславом і Янушем. Коли вони штурмували замок, бажаючи силою посадити на княжий престіл князя Станіслава Старшого, трапилася, як то буває у таких випадках, пригода: стріла, випущена з лука з поля до замку, пробила шапку на голові княжича Станіслава. Отож він, якого прагнули вся мазовецька шляхта і простий народ, щоб він панував над ними, мало не загинув від своїх. Але ті шкідливі непорозуміння заспокоїв архиєпископ Ляський, відклавши вирішення тієї справи до наступного сейму.

Мазовецькі чвари

Небезпека для мазовецького княжича Станіслава

У той час папа Лев удруге прислав до Польщі легатів для відпущення гріхів. Але люди тоді вже мало дбали про папу, тому за два роки в Польщі й у Литві зібрали не дуже велику суму для легата. Четвертину грошей зібрали на облаштування замку в Кам'янці-Подільському, а з трьох останніх частин половину виділили на оборону Речі Посполитої проти Туреччини, а другу — на спорудження гнєзненського архиєпископського костелу.

Милостиве літо

Тоді ж папа прислав до Кракова монаха ордену святого Франциска, італійця Войцеха Фонтінуса, людину побожну і вчену. Коли його призначили старшим міністром у монастирі святого Франциска, він почав стримувати інших монахів від розпусти. Вони змовилися і вночі 5 вересня вибили двері до його келії, голого витягли [...] та жорстоко вбили.

Войцех Фонтінус убитий

Жорстокість францисканців

Того ж року, коли король жив у Литві, почалися чвари у Пруссії між ґданськими міщанами і прусською шляхтою, однак король, запобігаючи шкідливим наслідкам, вчасно те присмирив з допомогою куявського єпископа Мацея Джевіцького.

Ґданські і прусські міжусобиці

Опісля на початку листопада татари, які поверталися з Московії, розташувалися біля Чорного лісу та поділили військо на чотири загони, з якими вторглися на Русь і на Поділля. Перше військо вирушило до Кам'янця-Подільського, друге — до Литавича, третє — до Межибожа, четверте — в Шинковський повіт.

Татари з чотирма військами — на Русь

Коронні пани, побачивши це насильство, негайно вирушили проти татар з 2 тисячами кінних воїнів, яких мали напоготові після попередніх збитків. Також уся руська шляхта, яка побачила, що попередня їхня байдужість далася їм взнаки, не хотіла більше вдома чекати ворога, а, охоче зібравшись, сміливо вдарила на поганців. Кам'янецький староста Станіслав Ляндскоронський узяв на себе оборону Межибозького і Литавицького повітів і, двічі зустрівшись у бою з татарами, щасливо розбив і розгромив їх, захопивши в полон також кілька їхніх найвизначніших мурз та уланів.

Доблесть Станіслава Ляндскоронського

Князь Роман убитий

А блаженної пам'яти і гідний вічної слави князь Роман, небіж князя Костянтина Острозького, вдарив на другий татарський загін, з великою завзятістю скочив у його середину та власноручно вбив кількох поганців, але раптом, на нещастя, під ним упав кінь, а татари, прискочивши до нього, посікли його на шматки. Однак наші з Божої милости потім розгромили загони тих татар дощенту та відбили всю здобич і полонених, де відзначилися доблестю такі вожді, як Якуб Сецигньовський і Павло Фарурей.

Московський [князь] утік

Ліпший покараний

Тоді великий московський князь Василій загарбав окраїнні литовські волості. Тому 1517 року король Сиґізмунд відправив у похід проти цього гетьмана князя Костянтина Острозького з литовським і руським військом і Яна Сверцовського з польськими, чеськими і моравськими воїнами. Почувши про них, московський [князь] негайно відступив зі своїм військом, пам'ятаючи про попередню поразку під Оршею. Однак наші, наздоганяючи його, у різних місцях розбили багато його людей та вогнем і мечем завоювали весь Сіверський край.

Наші руйнують Московію

Наші під Опочкою зазнали поразки

Потім, спустошивши Сіверський край, що лежить на південь і на схід, [наші] повернули до північних московських країн, до Пскова. Переправившись через Дніпро, Двіну та інші річки, [наші] підійшли аж під дерев'яний замок Опочка з добрим природним оборонним положенням, який чехи штурмували кілька разів і, не пробивши діри, покинули. Кидаючи зі стін колоди, каміння та стріляючи, москвини багато їх побили. Тому наші, втративши багато піхотинців і не здобувши замку, який раніше називали свинячим карником, мусили відступити. Однак вони без опору вчинили великі шкоди в московських землях і так довго руйнували їх ушир і вздовж, аж зима змусила їх повернутися додому. З цього походу Литва дістала велику користь і багато здобичі. Діялося це 1517 року.

Королева Бона

Потім 1518 року Бона, донька міланського князя Йоана Сфорци, на пораду імператора Максиміліана переїхала до Кракова й одружилася з королем Сиґізмундом. Шлюб давали краківський архидиякон Ян Конарський і каліський каштелян Станіслав Остророг. Того ж року гнезненський архиєпископ Ян Ласький коронував її у присутності великої кількости різних польських і литовських панів.

Наші розгромлені біля Сокаля

Фредро — другий Децій

У серпні 1519 року татари, завоювавши Белзький, Люблінський і Холмський край, розгромили наших під Сокалем, бо не захотіли послухати розумної поради досвідченого гетьмана, князя Костянтина, який прибув на порятунок полякам з литвинами і русичами. Там [у бою] Фредро, муж великої відваги, маючи можливість утекти [...] скочив між татар зі списом, убив кількох і бився так довго, доки стало йому сил і не дав схопити себе живим, аж татари посікли його на шмаття. Від нього сьогодні походять шановні Фредри в Перемишльському краю. Також так учинив і Спітек Мельштинський, коли колись татари розгромили Вітовта.

Того ж року королівський небіж, прусський маґістр Альбрехт, чинив шкоди на окраїнах польських і жмудських земель та почав відкриту війну проти свого дядька, короля Сиґізмунда. Тому король, зібравши багато найманих воїнів з Польщі, Чехії і Моравії, послав їх до Пруссії. Також багато литовських панів, князів та шляхтичів вирушило на допомогу полякам зі своїм гетьманом, гродненським старостою Юрієм Миколайовичем Радзивіллом, який згодом був віленським власником. Так тоді поляки, об'єднавши свої сили з литвинами і русичами, в кількох місцях щасливо розбили пруссів та здобули такі замки, як Голянд, Прабути, Квідзин, Мельсак, Мільмлин, Секерки, Піса, Любава, Орнета, і спустошили багато міст і сіл та взяли оборонний замок і місто Бранденбург.

Прусська війна

Поляки і литва — до Пруссії

Щасливе повернення наших

Потім 1520 року гетьман прусського маґістра Вольфґанґ Шоненбург, маючи 10 тисяч кнехтів з Німеччини та 4 тисячі вершників, узяв місто Тчев над Віслою, яке піддалося добровільно. Обсадивши Тчев [залогою], він вирушив до Ґданська і став табором на Біскупській горі. Чотири тисячі снарядів, як написано у прусській хроніці, він випустив по місту з великих гармат, та не спричинив найменшої шкоди оточенцям.

Тчев узятий

Даремно 4 тисячі снарядів на Ґданськ

Нарешті велика нужда охопила кнехтів. Вони були такі виснажені голодом, що хто лише не полінувався вийти з міста, того били і захоплювали зголоднілі мужики. Діти їх в'язали і били, як під Полоцьком 1579 року. А коли їх багато вбито і схоплено, мусили вони, небораки, втікати від облоги. Король Сиґізмунд на відсіч Ґданська послав також 12 тисяч вершників поляків і литвинів, котрі розбили і розгромили рештки тих втікачів німців. Інших потопили кашуби і поморяни, тож мало хто з них повернувся до Німеччини. А поляки після того щасливого успіху взяли Тчев, Хойницю і Староград. Інші замки та міста добровільно піддалися королю, а хрестоносців і їхніх старост повиганяли.

Кнехти під Ґданськом розгромлені

Лише Орнету Радваньковський віддав маґістрові чи подарував з боязні, за що його осудили на загальному Пйотрковському сеймі.

Радваньковський осуджений

Того ж року в Кракові страчено казимирівського бургомістра і двох райців за те, що несправедливо схопили і наказали вбити якогось шляхтича Слабосса.

1 серпня 1520 року Бона, друга королева Сиґізмунда, в Кракові народила [сина] Сиґізмунда Авґуста, а король тоді був у Торуні через Прусську війну, де майже в один час дізнався про перемогу над хрестоносцями і про щасливе народження сина.

Народився Сиґізмунд Авґуст

А прусський маґістр, побачивши, що даремно бути непокірним, через своїх друзів просив у короля милості і перемир'я на чотири роки, на що король милостиво погодився 1521 року.

А 1523 року московські посли від великого князя Василія приїхали до Кракова з п'ятьма сотнями вершників і з королем та з Литвою уклали договір про мир на п'ять років.

Московські посли до Кракова

1524 року турки і татари жорстоко завоювали Львівський, Сяноцький, Белзький та Подільський край, а поляки не посміли виступити

Турки і татари завоювали Підгір'я

проти них, пам’ятаючи сокальську поразку. Поганці завдали сумної шкоди Підгірській Русі.

Того ж року московський князь Іван Васильович заволодів Казанською ордою і замком, звідки і почав писати себе царем.

Припинив існування орден хрестоносців у Пруссії

Опісля 10 березня 1525 року прусський маґістр, бранденбурзький маркграф Альбрехт, посеред ринку склав присягу на вірність королю Сиґізмунду, який сидів на троні. Там же він скинув сутану ордену хрестоносців і король призначив його на Пруське князівство. З того часу припинилися війни, які орден хрестоносців вів з Литвою впродовж кількох сотень років.

Ґданські райці страчені

1526 року король Сиґізмунд, приїхавши до Ґданська, присмирив нові чвари: тих шістьох, а потім сімох, які були причиною непорозумінь, наказав стратити, інших ув’язнив у замках, а деякі втекли у [відкрите] море.

Того ж року прусський князь Альбрехт одружився у Крулевці із сестрою данського короля Доротою.

Мазовія підпорядкована Польщі

Майже в той самий час, коли в молодому віці помер мазовецький князь Януш, два роки після [смерти] брата Станіслава, з Ґданська до Варшави приїхав король Сиґізмунд та підпорядкував під свою владу Мазовецьке князівство і приєднав його до Польської Корони, хоч проти цього виступало багато мазовецьких шляхтичів і панів.

Того ж 1526 року Людовик, угорський і чеський король, сілезький князь, внук Казимира, небіж Сиґізмунда, зазнав поразки від турецького султана Сулеймана під Могачем, що було остаточною причиною занепаду Угорського королівства. Сам [король], коли втікав з програної битви, загинув у болотистому потоці, придушений власним конем, 27 серпня, у день обезголовлення святого Яна. Сулейман потім після перемоги здобув Будзин та інші замки і міста. Про нещасливу битву читай у Павла Йовія, Герберштейна, Курея, Бельського та ін. Про його сумну смерть можна навести рядки з вірша Верґілія про *Палланта*:

Доблесті повного нині
*Чорна забрала година й в могилі сумній оселила**.

Коли 1527 року татари частими нападами чинили великі шкоди в Русі, на Поділлі й у сусідній Литві, негайно з любови до вітчизни їм на відсіч зібралися литовські пани з волинським лицарством, насамперед гетьман, *князь Костянтин Острозький, слуцький князь Юрій Семенович, гродненський староста Юрій Миколайович Радзивілл, володимирський князь Федір Сангушкович, князі Іван та Олександр Вишневецькі, Олександр Чарторийський, київський воєвода Андрій Немирович, черкаський і канівський староста Остафій Дашкевич і багато шляхтичів-добровольців з Литви і з Руси. Вони, прибувши до Києва, гнали татар 40 миль*

* Переклад Михайла Білика.

за Київ, аж на Гольшаницю. [Татар] було з багатьма царевичами 34 тисячі, яких з Божою допомогою литвини і русичі у відважному і хороброму бою щасливо розгромили дощенту та відбили 80 тисяч зв'язаних полонених-християн чоловіків і жінок з Русі, Поділля і Підгір'я та забрали на полі бою, серед яких було 24 тисячі турків [на чолі] з перекопським воєводою Ібрагімом. А старші царевичі Обускак-солтан, Дзюсуб-солтан і Когучукбей утекли з малими дружинами. Багато інших мурз й уланів убили або захопили в полон. Слуцький князь Юрій Семенович з Остафієм Дашкевичем розгромив другий загін під Каневом і під Черкасами.

Литва розгромила татар на Гольшаниці

25 вересня того ж року угорський король Януш Вайда, котрий після Людовика був коронований чималою частиною угорських панів, зазнав поразки біля Токача від люду римського і чеського короля Фердинанда, котрий також домагався Угорського королівства через сімейну спорідненість своєї жінки Анни, яка була Ягайловою правнучкою і донькою угорського та чеського короля Владислава Казимировича. Переможений Януш Вайда спершу втік до Кам'янця-Подільського, а потім до Тарнова, де жив кілька місяців, чекаючи допомоги та сприятливих обставин. Опісля, за сприяння Ієроніма Ласького (котрому потім за його добродійство він відплатив ув'язненням) був повернутий на Угорське королівство з допомогою турецького [султана] Сулеймана, відколи Угорський край перейшов у залежність, а потім під владу Туреччини. А нам також не чуже сусідське горе.

Януш Вайда зазнав поразки

Угорський край — у турецьке підданство

Бо якщо вже горить твій сусіда,
*Значить, це лихо й твоє**.

Цей вірш часто у розмові під час турецької подорожі за Адріанополем нагадував мені Александр Кінді, посол теперішнього нашого короля Стефана зі Семигородського краю, важко переживаючи занепад своєї вітчизни.

Того ж 1527 року в Бранкові біля Радома народилося велике і страшне диво на кшталт людини, котре мало лев'ячу голову, кошлаті груди, страшно скреготало зубами, ричало жахливим голосом, вісім годин було живе.

Народжене страшне диво

Того ж року Борбоніус з імператорським військом узяв Рим, і папа, оточений у Каструм Ангелі, здався на імператорську ласку, але під час штурму Борбоніус загинув.

Рим узятий. Про це читай у Йовія і Слейдана

У березні 1528 року король Сигізмунд з королевою Боною виїхав до Литви, полагодивши та заспокоївши на Пйотрковському сеймі пруські, мазовецькі, підгірські та коронні справи.

Коли король жив у Вільні, приїхали до нього московські посли, скаржачись на морського розбійника Северина Нордведа, який завдавав

Северин Нордвед

---

* Переклад Андрія Содомори.

Московії великої шкоди. Але король не мав до нього жодного стосунку, оскільки він не був ліфляндцем, як пише Бельський, а норвежцем, раніше морським командувачем данського короля Хрістерна. Про нього читай у Герберштейна в *„Записках про Московію"* (с. 54, *про голод*).

Наші спіймані татарами

Опісля 1529 року в степах під Очаковом татарський хан Ослан, незважаючи на угоду, захопив у полон коронного гетьмана Миколая Сенявського, Єжи Лятальського та багато ротмістрів з їхніми ротами, які ходили козакувати. Після переговорів татари поділили їх, тож частина з них мусила відкупитися, а інших продали до Туреччини. *Пізно мудріють фригійці.* Поляк мудрий, коли втратить.

Сиґізмунд Авґуст — на Велике князівство

Того ж 1529 року, в день святого Луки королевич Сиґізмунд Авґуст, маючи дев'ять літ, був обраний і призначений литовськими сенаторами і лицарством на [престіл] Великого князівства Литовського, Руського і Жмудського на замку в костелі святого Станіслава у присутності батька, короля Сиґізмунда, королеви Бони та багатьох світських і духовних вельмож.

Потім того ж року король Сиґізмунд поїхав з Литви до Польщі на Пйотрковський сейм, після закінчення якого від'їхав до Кракова з великим почтом як польського, так і литовського лицарства і панів на коронацію 1530 року свого сина Сиґізмунда Авґуста.

Вільно згоріло

У той час від пожежі страшенно потерпіло Вільно, тож заледве уціліла його третина. Великої шкоди від вогню також зазнали як римські, так і руські костели.

Турків розгромлено під Віднем

Того ж 1529 року турки обложили Відень, де під час штурмів полягло їх 80 тисяч та з Божої ласки зі соромом були змушені відступити.

Розділ п'ятий

Про коронацію на Польське королівство великого литовського князя Сиґізмунда Авґуста Року 1530

Коли коронні і литовські князі та пани і сторонні [гості] з'їхалися 21 лютого 1530 року на схвалене коронування, Сиґізмунд Авґуст був коронований і помазаний на Польське королівство у присутності князів: прусського Альбрехта, опольського Іржика, легніцького Фрідріха та інших з великим тріумфом і на радість усім присутнім.

Того ж року угорці і турки розгромили 6 тисяч кнехтів та іспанців під Будзином, коли вони вдруге розгромили Януша Вайду. З того часу Януш, хоч і з втратами, позбувся [загрози] Німецької держави. *Кнехти розгромлені*

Того ж року татари вторглися до Литви, яких розгромив князь Іван Дубровицький з литовським лицарством в урочищі Півозер'я та відібрав усю здобич. *Татари розбиті*

Того ж року, в день святого Михайла Литві і всім краям, що прилягають до Великого князівства, надали писані права та закони для всіх станів [суспільства]. *Писані права для Литви*

Тоді у Вільні панувала заразлива пошесть.

Опісля 1531 року волоський воєвода Петрило, зламавши присягу про вірність, з волохами, угорцями, турками і мультанами вторгся до коронного Покутського краю та завоював Снятин, Коломию, Тисменицю й інші міста та волості аж по Галич. *Волоська війна*

Тому король Сиґізмунд, зібравши за гроші 6 тисяч воїнів, послав їх проти клятвопорушника Петрила [під проводом] славної пам'яти гетьмана Яна з Тарнова герба Леліва.

Спершу польські воїни провели бій зількома тисячами волохів в урочищі, котре звуть Гвіздець, де з Божою допомогою підступом завдали їм поразки та відбили здобич.

Потім гетьман Ян Тарновський, побачивши, що сам воєвода з великим військом виступив проти нього, вибрав відповідне оборонне

Наш табір під Обертином

місце під Обертином, де став табором зі своїми 6 тисячами воїнів, укріпивши його плотами і зв'язаними возами.

Волоський воєвода, надіючись на велику чисельність свого війська, якого мав 50 тисяч, відважно наблизився аж під наш табір і для більшого страху з'явився на горі з тими величезними загонами. Потім виманював наших на сутички та наказав стріляти з великих гармат, які не спричинили нашим найменшої шкоди, бо наші розташувалися у долині і снаряди пролітали над ними. Волохи кпили собі з наших. Але Тарновський, добре навівши свої гармати та спритно впорядкувавши людей біля табірних воріт, наказав також стріляти по волохах. Сташковський, старший над гарматами, за першим залпом розбив вісь під волоською гарматою, яка перекинулася, і вбив гармаша. Потім з табору висипалися польські ротмістри Баліцький, Миколай Сенявський, Мацей

Битва наших з волохами

Влодек й інші, які мужньо, як Леонід з персами, зустрілися в бою з поляками. Наші переважали хоробрістю, а волохи — чисельністю. З обох боків лунав крик ратних мужів, гук гармат і рушниць, стогін поранених під кіньми, іржання коней без убитих вершників. Луна розносилася по лісах і по горах. А тим часом рідні брати Прокіп та Олександр Сенявські

Доблесть Сенявських

герба Леліва зі свіжими ротами вдарили в бік волохів, розірвавши їхні [ряди], а з табору гетьман Тарновський наказав частим залпом обстрілювати інших. Розкинувши загороді свого табору, поляки із запалом наскочили на волохів, які відразу відступили, втікаючи по полях у різні боки, а поляки гнали їх далеко, вбивали, сікли та захоплювали в полон. Отож за дивним Божим покровительством 6 тисяч наших, майже

Волохи розгромлені

горстка людей, перемогла і розгромила тих 50 тисяч волохів і турків, захопила тисячу знатних невільників, забрала весь обоз, 50 великих гармат, крім малих, та ручну зброю. Це все з тріумфом відпровадили до Кракова, а воєвода Петрило, поранений, ледве втік з кількома іншими [воїнами].

Того ж року помер славної пам'яті праведний батько вітчизни гнєзненський архиєпископ Ян Ласький, а на його місце вступив куявський єпископ Мацей Джевіцький.

Помер князь Констянтин

1533 року, після Успіння Діви Марії, помер гетьман Великого князівства Литовського, другий Ганнібал, руський і литовський Пірус і Сціпіо, князь Костянтин Іванович Острозький, троцький воєвода, муж блаженної пам'яті та прославленої доблести, частий і щасливий переможець над татарами і москвинами. На його місце обрали великого гетьмана Юрія Миколайовича Радзивілла.

Того ж року в Моравії над Оломоуцем на небі з'явилися три сонця.

Мир з Туреччиною

Того ж року Петро Опаленський поїхав до Туреччини та уклав угоду про довічний мир з турецьким, татарським і волоським володарями.

У червні того ж року турецький султан Сулейман з 200-тисячним

Турки — до Австрії

військом прибув до Австрії, де даремно 13 разів штурмував містечко Гунш завдяки вияву мужности угорця Миколи Юрішіца, який після

переговорів добровільно піддався туркам, чим урятував від облоги вимучений народ і місто.

1534 року татари спустошували Волинь, з якими кілька боїв провели польські ротмістри, особливо Язловецькі. Також спритний козак Хмельницький розгромив їхній загін під Заславом.

Опісля 1535 року помер великий московський князь Василій Іванович, залишивши на своєму місці старшого сина Івана, теперішнього великого московського князя, який народився року Господнього 1528, син Василівни Глінщанки (за Герберштейном), але в той час був ще малолітнім і [перебував] під опікою Овчини за згоди вдови-княгині. Тому в Московії панували тоді велике безладдя і шкідливі чвари, через що й Михайло Глинський знемагав у в'язниці, якого запроторила туди вдова, донька його брата. Багато князів і бояр тоді вимордували.

Помер [великий] московський [князь] Василій

Міжусобиці в Москві

Через ті міжусобиці приїхали з Москви до Литви просити королівської милости князь Семен Бєльський та Іван Ляцький. Тому король Сиґізмунд віддав Бєльському Зізмори, Стоклиськ і Корм'ялово, а Іванові Ляцькому зі сином дав Високий Двір і Золудек у Троцькому воєводстві.

Бєльський і Ляцький

А Овчина, опікун молодого великого князя Івана Васильовича, того ж 1535 року з великим військом вторгся до Литви, де вогнем і шаблею вчинив дику жорстокість, саджав на палі невинних дітей і жінок, усіляко мордував людей обох статей та повернувся аж у 15 милях від Вільна.

Московська жорстокість

Король Сиґізмунд, зібравши кільканадцять тисяч найманого війська та кінних і піших добровольців з Польщі, призначив над ними гетьманом Яна Тарновського та пана Анджея з Ґурки, старосту Великої Польщі, та послав їх на допомогу Литві. Також литовські князі, пани та все литовське і руське лицарство добровільно зібралися для спільного порятунку зі своїм гетьманом Юрієм Радзивіллом, віленським паном і гродненським старостою. Об'єднавшись з поляками, вони вирушили за москвинами, здобули замок Гомель у Сіверському краю над річкою Сос. Потім обложили головний замок Стародуб, сильний і великий, укріплений козлами у зруб, на якому зачинилися московські командувачі Овчина, Колючов і Сойський та 60 тисяч народу. Коли [наші] не могли здобути його обстрілом з гармат, тоді підклали пороху і так підпалили замок, де захопили в полон Овчину, Сойського, Колючова і багато інших воєвод, князів та знатних бояр, тож [кількість] полонених перевищувала чисельність польського і литовського війська. Тому коронний гетьман Ян з Тарнова наказав відтяти голови усім старим і тим, що непридатні ні до чого, а [невільників] було понад 60 тисяч. Там же литвини і поляки захопили велику кількість скарбів та різноманітного майна, хоча чимало [всього] знищила пожежа.

Литва з поляками — до Москви

Стародуб узятий

Потім військо з тріумфом та здобиччю роз'їхалося по домівках, а король, віддавши заміж свою доньку Ядвігу за маркграфа Йоахіма, того ж року приїхав з Польщі до Литви.

Друга Волоська війна

А 1537 року знову почалася війна поляків з волохами, бо воєвода Петрило після Обертинської поразки частими нападами спустошував покутські волості. Тому король Сиґізмунд після заворушень лицарства у Львові відправив до Волощини кілька рот найманого війська після [дня] святого Мартина, котрі, віддячуючись, спалили та пограбували Чернівці, Ботусани та інші містечка і села аж до Сочави.

Волоська війна

Опісля у лютому 1538 року волоський воєвода Петрило зі своїм військом та з турками вторгся на Поділля та, спаливши Червону, обложив Ягольницю і Чорнокозинці. Польські ротмістри швидко приготувалися проти нього, головним чином, Анджей Тенчинський, польний гетьман Миколай Сенявський та інші. Коли почалася завзята битва, наші не витримали і мусили, обороняючись, відступати за Серет, бо тоді була велика ожеледиця, а коні наших були босі; волоські і татарські коні були гостро підкуті. Проте полягло так багато волохів, як і поляків, серед яких загинули ротмістри Пілецький і Венглінський, а Влодек потрапив у полон.

Невдала битва наших з волохами

Тому король Сиґізмунд знову того ж року відправив до Волощини найманих воїнів [під командуванням] коронного гетьмана Яна з Тарнова, який, оточивши Хотин над Дністром, здобував його різними способами і був би вже здобув, висадивши його в повітря з допомогою пороху, якби воєвода Петрило не попросив милості та миру за певних умов, на що він [гетьман] погодився, коли Петрило знову склав присягу на вірність королю Сиґізмундові.

Наші — під Хотин

Хотин — замок прекрасний та укріплений, розташований на скелі, подібний до Кокенгауза у Ліфляндії, який я оглядав 1574 року вже захоплений турками. Але воєвода мав у ньому надалі свого борколаба, який там двічі нас приймав від імені господаря.

1539 року помер віленський воєвода Альбрехт Гастовт, якого поховали у власній каплиці в костелі святого Станіслава на віленському замку.

Ізабелла — до Угорщини

Того ж року король Сиґізмунд віддав заміж за угорського короля Яна Вайду свою доньку Ізабеллу, яку в Будзин супроводжували його посол Петро Перені і перемишльський єпископ Станіслав Тарло.

Того ж року краківську радницю Мальхерову за єврейську віру спалили посеред Краківського ринку.

1541 року, після Великодня помер власник Вільна, гетьман Великого князівства Литовського Юрій Миколайович Радзивілл.

Претвич завойовує Орду

Того ж року славний барський староста Бернат Претвич, який хотів помститися татарам за завоювання вінницьких волостей, вторгся з церемісами у Перекоп, де відтинав голови татарським жінкам і дітям та топив їх і з великою здобиччю та без втрат повернувся назад.

У січні 1542 року помер жмудський староста Ян Миколайович Радзивілл.

Того ж року, після Великодня покинув світ слуцький князь Юрій Семенович, муж великої доблести.

Також серадзький воєвода Ярослав Ласький, прославлений великими ділами та посольствами, попрощався зі світом.

Того ж року, шостої неділі після Великодня старий король Сиґізмунд з молодим Авґустом, від'їжджаючи з Литви, пороздавав деякі земські уряди у Вільні литовським панам, які добре прислужилися Речі Посполитій. Пану Янові Юрійовичу Глібовичу, батькові сьогоднішнього власника Мінська, він віддав Віленське воєводство та Бобруйськ, Троцьке воєводство віддав Станіславові Альбрехтовичу Гастовтові, а Упіту від'єднав тоді від Троків. Панові Мацею Войцеховичу Яновичу [віддав] Жмудське староство, князю Іванові Домбровицькому — Київське воєводство, Станіславові Довойні — Полоцьке воєводство, Юрієві Нашиловському — Вітебське воєводство, Ієронімові Ходкевичу — [уряд] підчашого, Радонь і Віленське тивунство, Войцеху Йондзілові — [уряд] надвірного маршалка.

Уряди — литовським панам

Упіта — від Троків

Того ж року біля Кракова, на Русі та в Литві біля Мельника, Свежина, Кейданова, Івенця і Вільна зграями, як шпаки, літала сарана і, де напала на жито, овочі та трави, із землею виїла і вигризла.

Сарана

Тієї осени, 10 жовтня о 4-й годині ночі було видно на хмарах вогняне чудо.

Того ж року, тиждень перед Різдвом помер троцький воєвода Станіслав Альбрехтович Гастовт.

У квітні 1543 року помер жмудський староста Мацей Войцехович.

15 травня того ж року донька римського і чеського короля Фердинанда, Єлизавета, до Кракова віддана в заміжжя молодшому королю Сиґізмундові Авґусту.

Перша жінка короля Авґуста

Того ж 1543 року в Кракові панувала шалена загрозлива пошесть. В одному місті померло 20 тисяч людей.

24 януарія (або січня) 1544 року, за годину до півдня настала велика темрява, начебто раптом смеркалося, а сонця було видно лише знак, наче серп або молодий місяць рогами на захід, а потім ті роги обернулися на схід сонця, а із заходу показалися дві зірки — одна біла, друга червона. Це затемнення сонця тривало півтори години. Потім було і друге затемнення: два сонця і два місяця. Після цього був великий голод у Вільні і настала дорожнеча — підніжки жита куповано за півтори копи.

Четверо затемнень сонця і місяця

Того ж року старий король Сиґізмунд з молодим королем з Пйотрковського сейму, їдучи через Варшаву (місто, яке тоді згоріло), приїхав до Бреста-Литовського, десятої неділі після Великодня, де скликав литовських сенаторів на загальний сейм. На цьому сеймі, полагодивши різні справи Речі Посполитої, [король] віддав синові, молодому королю, Велике князівство Литовське за тиждень після руського [свята] Покрови Богородиці. Там же [на сеймі] він роздав уряди литовським панам: Верґулові — Віленську область, князю Янушеві Дубровицькому — Троцьке воєводство, Ієронімові Ходкевичу — Троцьку область, Миколаю Яновичу Радзивіллові — [уряд] земського маршалка, Олександрові

Сейм у Бресті

Велике князівство відпущено Авґустові

Уряди — литовським панам

Ходкевичу — Новогродське воєводство, князю Семенові Прунському, заслуженому в боротьбі Речі Посполитої з татарами,— Київське воєводство, Станіславові Петровичу Кішці, доблесному мужу — Вітебське воєводство, пану Миколаю Юрійовичу Радзивіллові — [уряд] підчашого, який після заслуг [на посту] великого гетьмана і віленського воєводи щасливо дожив до сьогоднішнього дня, Янові Яновичу Радзивіллу — уряд придворного кравця, Григорію Ходкевичу — уряд підкоморія, який згодом, за наших часів був польним гетьманом і власником Вільна.

З Брестського сейму старий король Сиґізмунд поїхав до Польщі, а молодий король Сиґізмунд Авґуст з молодою королевою Єлизаветою — до Вільна.

Того ж року імператор Карло після довгих війн помирився з французьким королем Франциском.

Померла королева Єлизавета

Потім 15 червня 1545 року у Вільні померла молода королева Єлизавета, не залишивши потомства на превеликий жаль усіх станів. Поховали її 24 серпня на віленському замку в каплиці святого Казимира.

31 серпня того ж року молодий король Сиґізмунд Авґуст віддав Жмудське староство троцькому панові Ієроніму Ходкевичу.

Потім молодий король швидко після похорону першої жінки Єлизавети почав залицятися і сватати до Барбари Радзивіллівни, яка також стала молодою вдовою після [смерти] троцького воєводи Станіслава Гастовта, а в той час жила у своєї матері, віленської пані Юріївни Радзивіллівни, до якої король часто ходив у гоєті, зробивши прохід із замкового палацу через город до її двору. Потім там же він узяв з нею

Шлюб Авґуста з Барбарою Радзивіллівною

шлюб, який дав їм священик панів Радзивіллів у присутності Миколая Радзивілла, котрий опісля був славним віленським воєводою, земським маршалком і канцлером Великого князівства Литовського, двоюрідного її брата Станіслава Кейзгала, рідного брата Миколая Радзивілла, який тоді був підчашим, та у присутності інших панів і дворян. Після шлюбу Барбара довго жила в матері, бо перед Різдвом 1547 року король поїхав з Вільна до Польщі відвідати старого батька-короля і матір-королеву

Підтвердження подружнього шлюбу з Барбарою

Бону. Там же він заявив про свій шлюб з Барбарою Радзивіллівною краківському єпископу Самуїлові Мацеєвському, який затвердив шлюб, та власникові Кракова, графові Яну з Тарнова, який як розумний сенатор також не виступав проти укладеного шлюбу, хоча проти цього виступали майже всі пани в Польщі й у Литві та й сам король Сиґізмунд і мати-королева Бона суворо заборонили йому це [робити]. Писали також різні пасквілі.

Війни Карла з князями

Того ж 1547 року імператор Карло вів шкідливі для християнства війни з саксонськими князями, з гесовським ландграфом та іншими, про що читай у Павла Йовія, Слейдана та ін.

Мазовія — Авґустові на утримання

А старий король Сиґізмунд, скликавши сейм у Пйотркові в день святого Мартина, вирішив усі коронні справи про закони й оборону кордонів. Там же передав Мазовію та Пруссію у володіння Великого

князівства Литовського синові, молодому королю Авґустові, який, попрощавшись з батьком, поїхав до Вільна під час посту 1548 року, де також деякі литовські пани знову докоряли йому за шлюб з Барбарою і мало не дійшло до чвар, як у цьому вірші:

Пломінь Венери спалив Паріса, греків і Трою:
пристрасть, жага і лють
розгорілись великим пожаром і т. ін.

Первоплакальник

13 січня того ж року вночі на хмарах бачили страшні дива, як озброєні загони [війська] на півночі вели величезну битву.

Дива на небі

У лютому того ж 1548 року старий король Сиґізмунд приїхав з Пйотрковського сейму хворий до Кракова і почав ще більше хворіти і занепадати. Отож, з великою побожністю прийнявши найсвятіші таїнства та розпорядившись державними справами як Корони, так і Великого князівства Литовського, він проміняв це тимчасове життя на вічне о 9-й годині, у славний Великодній день, проживши 81 рік, 2 місяці й 7 днів, щасливо пробувши [на престолі] Великого князівства Литовського, Руського і Жмудського та Польського королівства сорок один з половиною років.

Помер король Сиґізмунд

Цю сумну новину принесли молодому королю з Кракова до Вільна у Провідну неділю. Він і всі стани [суспільства] Великого князівства Литовського з жалем оплакували смерть батька вітчизни та того ж тижня, у п'ятницю влаштували траурний обряд за королівськими звичаями у всіх костелах з похоронними марами, зі свічками та дорого прибраними кіньми.

Похорон Сиґізмунда у Вільні

А потім у той час, 17 квітня, у третю неділю після Великодня й смерти батька король Сиґізмунд Авґуст о 19-й годині викликав до себе деяких литовських панів сенаторів і послав їх до двору пана Радзивілла за панею Барбарою Радзивіллівною, вдовою, троцькою воєводинею, з якою він раніше одружився, про що було сказано раніше. Отож литовські пани з належною пошаною ввели її до королівського палацу на віленському замку. Король зустрів її в сінях біля дверей, де вони привіталися. Потім король красномовно розповів про це всім панам, що за велінням Божим та дивним його бажанням він одружився з Барбарою Радзивіллівною, яка походить з найпоряднішого дому в Литві, за прийнятим християнським звичаєм.

Барбара Радзивіллівна введена в палац

Потім через тиждень король виїхав з Вільна до Кракова на похорон батька з траурним почтом литовських панів і дворян. На похорон прибули коронні пани, прусський князь Войцех, цешинський князь, бранденбурзький маркграф і дуже багато послів від християнських королів і панів.

Похорон Сиґізмунда

Опісля, відправивши похорон з великими королівськими почестями, з прапорами озброєних загонів, із земськими та повітовими хоругвами та з іншими церемоніями, з якими, за традицією, заведено в Польщі

ховати королів. Поховано його 26 липня 1548 року на краківському замку в каплиці костелу святого Станіслава, яку згодом королева Бона наказала великим коштом викласти зверху тесаним каменем, а всередині прикрасити мармуровими фіґурами, які ми бачили.

Після похоронних церемоній королева Бона з коронними панами безперервно турбувала молодого короля, щоб він розлучився з Барбарою Радзивіллівною. Але тоді король поїхав до Литви, де у Вільні з молодою жінкою Барбарою займався різноманітними молодечими витівками.

Татари руйнують Волинь

У вересні 1549 року перекопські татари вторглися на Волинь, де захопили в полон дуже багато різноманітного майна і повернулися до орди.

Того ж року, у Великий Піст помер троцький воєвода князь Януш Дубровицький.

Також того ж року, незабаром після Великодня розпрощався з цим світом віленський воєвода, канцлер Великого князівства Литовського Ян Глібович.

Розділ шостий

Про коронацію і смерть королеви Барбари Радзивіллівни та Віленський і Пйотрковський сейми Року 1550

Король Сиґізмунд Авґуст, бажаючи здійснити коронування своєї жінки Барбари, 1550 року скликав сейм у Пйотркові, на який з'їхалося дуже багато коронних сенаторів і земських послів. Першою королівською пропозицією було те, щоб кожен пан займав лише один уряд [посаду] або сан, а займання [однією особою] кількох посад повинно бути відмінене; погрожував також екзекуцією відбирання королівських маєтків, що не одного запекло до живого, бо „поверни" не кожному було до смаку. Тому посли, відправлені з повітів, і інші не посміли противитися королівській волі; одні — зі страху втратити [маєтки], інші — запобігаючи ласки [короля]. На тому сеймі було ухвалено рішення про коронування Барбари Радзивіллівни. Того ж року, в тиждень після святої Варвари її коронували у Кракові на замку в костелі святого Станіслава на троні за прийнятим звичаєм у присутності єпископів та коронних і литовських панів. На коронації були також присутні легніцькі, цешинські й інші князі та посли від прусського князя Альбрехта, який тоді також визнав себе королівським васалом через послів, що підтвердив присягою.

Королева Барбара коронована

Незабаром після коронації, того ж року занемогла королева Барбара. Підозрюють, що вона [захворіла] від отрути, яку дав їй зрадник лікар, італієць. Хворіла вона зиму й весну.

Після коронації королеви 1551 року король віддав Миколаю Юрійовичу Радзивіллу Троцьке воєводство і Кейданов зі всіма прилеглими до нього фільварками.

А панові Миколаю Яновичу Радзивіллу, маршалкові, [король віддав] канцлерство Великого князівства Литовського.

Того ж року в Литві була надзвичайно тепла зима, тож упродовж грудня, січня і лютого падали теплі дощі, на полях росли прекрасні жита,

але навесні морози і холодні дощі все знищили, внаслідок чого настала велика дорожнеча.

Померла королева Барбара

Того ж 1551 року, на Зелені свята померла королева Барбара. Король з великим жалем супроводжував її тіло до Вільна. Відпочиваючи з тілом [покійниці] в Ольківіках, [король] віддав Віленське воєводство панові Миколаю Радзивіллові, маршалкові і канцлеру Великого князівства Литовського. Опісля, приїхавши до Вільна, король з великим сумом

Похорон королеви Барбари

та королівськими почестями поховав королеву Барбару на замку в каплиці святого Казимира поруч з першою жінкою, королевою Єлизаветою Фердинандівною.

Тієї осени, коли король після печалі поїхав на полювання до Вігрів, принесли йому звістку про те, що перекопський хан спалив замок Брац-

Брацлав спалений

лав на Волині й усіх, хто там був, тобто шляхту та простий народ, без опору захопив у полон.

Опісля король, приїхавши до Вільна, у день святого Михайла

Сейм у Вільні

скликав загальний сейм сенаторів і лицарства Великого князівства Литовського, на який приїхали коронні посли, котрі намовляли короля,

Даремні намагання про унію

щоб він спонукав до унії з Польською Короною литовських, руських і жмудських панів і лицарство. Вони твердили, що це возз'єднання принесе велику користь Великому князівству Литовському в обороні проти татар і всіх ворогів. Однак литовські сенатори не прийняли умов і не погодилися на унію і мало що корисного постановили на тому сеймі,

Данина по 5 грошів

лише вирішили протягом трьох років не збирати данину по 5 грошів від сохи на всіх литовських, руських і жмудських землях для оборони проти ворогів. Ці гроші пізніше зі скарбниці видавали кінним і пішим ротмістрам на московських і татарських окраїнах.

На тому сеймі мало не трапилося лиха між троцьким воєводою паном Миколаєм Радзивіллом, сторону котрого підтримував Кейзгал, та вітебським воєводою Станіславом Кішкою, однак король згодом помирив їх, тож вони відновили попередню дружбу.

Голод у Польщі

1552 року в Польщі був великий голод, а король після [свята] Трьох святих з Вільна поїхав на сейм до Пйотркова.

Тоді ж угорська королева Ізабелла, сестра польського короля,

Помер угорський король Януш

після смерти свого чоловіка, угорського короля Януша Вайди, який помер 1540 року, в рік після одруження, витримавши облогу Будзина Фердинандом, коли турки 1542 року завоювали Будзин та весь Угорський край і захопили Німеччину, відступила Сулейманові землі від Будзина до Семигорода та виїхала на сілезький кордон до Кжепіци зі сином, королевичем Янушем, а потім — до Велюня. Тут один зрадник

Постріл у королевича

чех вистрілив з рушниці в її сина, королевича Януша, і зрадника одразу покарали. 1552 року [вона] приїхала до Пйотркова, де тоді король проводив сейм. Цей сейм тривав до Великодня.

Турецькі посли приїжджали з Угорщини до Ізабелли і до королевича, прохаючи, щоб вони повернулися до Угорщини на своє королівство. Потім Ізабелла зі сином, королевичем Янушем, переїхала до

Варшави до своєї матері, королеви Бони, де прожила довгий час. Опісля зі сином-королевичем повернулася до Угорщини, коли турецькі посли під присягою пообіцяли їй безпеку, яку забезпечили краще, ніж самі угорці. Там вона дожила свого віку. Потім 1560 року новопризначений кардинал, італієць Ян Баптиста Ґастальдус підступно під час розмови в кімнаті вбив її опікуна і королевича, варадинського єпископа, ченця Кінстарта.

Паломництво королеви Ізабелли

Чернець Кінстарт убитий

А король Сиґізмунд Авґуст того ж 1552 року незабаром після Великодня, закінчивши сейм, виїхав з Пйотркова до Гостиніна, а звідтіля поїхав до Торуня, а потім, по Зелених святах — до Ґданська, де жив аж до [свята] святого Варфоломея. Повертаючись з Ґданська до Литви, король заїхав до Крулевця, де сердечно прийняв і гостив його прусський князь Альбрехт. Але потім, коли на честь короля вистрілили залпом з гармат, трапився випадок, коли гарматний снаряд поряд з королем убив князя Вишневецького, тоді королівського зброєносця, розтрощив йому голову, так що мозок забризкав короля. Прусський князь дуже схвилювався з цього приводу, побоюючись, щоб поляки не подумали про нього погано. Але король заспокоїв те все, вважаючи випадок судом Божим. А зрадник гармаш утік. Потім князь, радіючи з приводу приїзду свого володаря, щоб згладити цю страшну пригоду, влаштовував усілякі розваги.

Король Авґуст — до Пруссії

Князь Вишневецький убитий і небезпека для короля

З Крулевця король поїхав у Жмудський край до Рагнети, Юрборка, Скерстомоня, Вельони, Вількії над Німаном, а опісля — до Ковна і Вільна.

Перебуваючи у Вільні, король зі сенаторами встановив четвертий збір податку зі шляхти. Визначено, що від кожного коня шляхтич повинен платити по литовській копі для потреб війни, з чим шляхта не погоджувалася, але мимо своєї волі мусила давати. Хто не давав вчасно, забирали силоміць і копи віддавали до скарбниці, а не вибраним збирачам.

Податок зі шляхти

Розділ сьомий

Про третю коронацію королеви Катерини та чвари щодо Острога Року 1553

Король Сиґізмунд Авґуст, будучи молодим удівцем, задумав відновити дружбу з австрійським двором через одруження. Отож 1553 року, незабаром після Різдвяних свят він поїхав з Вільна до Гродна, де тоді жила його мати, королева Бона. З нею він порадився і поїхав до Кракова, а з Кракова відправив послів у свати до римського і чеського короля Фердинанда, батька першої жінки Єлизавети. З-поміж інших послів найзнатнішим був віленський воєвода Миколай Радзивілл, канцлер і маршалок Великого князівства Литовського.

Королева Катерина

А потім того ж року, в суботу після [свята] святого Якова привезли до Кракова наречену, доньку Фердинанда, Катерину, рідну сестру першої королеви Єлизавети, вдову. Ця Катерина Фердинандівна раніше лише шість тижнів була замужем за італійським мантуанським князем Франциском Ґонзаґою, який потонув у великому озері, яке по-італійськи зветься *Ляко де Ґарда*. Приїхали також з нею і її рідний брат, австрійський архикнязь Фердинанд, та багато чеських і німецьких панів, графів з придворними дамами.

Пишність весілля

Король Сиґізмунд Авґуст на те весілля приготував знамениті та великим коштом дивно прибрані почти з коронних панів і лицарства Великого князівства Литовського, тож усе блищало від золота, срібла, парчі, оксамитів, багреців, атласів, пір'я, щитів, позолоченої зброї, прибраних коней і т. д., як описують Вергілій *в „Енеїді"*, Гомер — у Трої й Еврипід — фракійського короля Резуса. А найкращі ліврєї були оксамитові, проте красою виділялися серед коронних панів [ліврєї] панів з Ґурки, синів познанського пана, а між литовськими — воєводи Радзивілла і підкоморія Великого князівства Литовського, ковенського старости Григорія Олександровича Ходкевича. Наступного дня, у першу неділю після свята святого Якова король одружився з новою коро-

Шлюб і коронація

левою, яка того ж дня була коронована, а потім справили весілля з різноманітними турнірами, розвагами та іграми.

Того ж року у Вільні панувала велика заразна пошесть, тому міщани втікали [з міста], хто куди міг. Умирали також [люди] у Троках, Ейсісках, Медниках, Зізморах та інших навколишніх селах і містечках.

Мору Вільні

Тієї осени, 6 вересня володимирський старостич князь Дмитро Сангушкович силоміць захопив в Острозі Гальшку Острозьку, а князь Костянтин сам загарбав замок Острог.

А коли княгиня Ільїна, каліський воєвода пан Зборовський та інші пани, які з власної волі приїхали їй допомагати, обвинуватили князя Дмитра Сангушковича в порушенні громадського порядку та в тому, що він знехтував закон і не з'явився на виклик у суд як порушник громадського порядку, та просили короля, щоб він виніс йому вирок. Король з литовськими сенаторами тиждень проводив нараду з цього питання. Потім вирок короля князеві Дмитрові оголосив віленський воєвода і великий маршалок пан Миколай Радзивілл, в якому король вирішив вигнати його з краю за те, що не з'явився на виклик суду, всі його маєтки передати королю, засудити до страти, а маєтки і замок Острог повернути княгині Ільїній. А за княжною Гальшкою послали шляхетних людей, яким наказали відібрати її від князя Дмитра та повернути матері.

Князь Дмитро вигнаний

А тим часом князь Дмитро, попереджений шпигуном, переодягнувши її і підстригши, як слугу, лише в одному візку втік до Чехії.

Польські пани з каліським воєводою паном Зборовським, посправжньому стараючись допомогти княгині Ільїній, хоч з великим трудом і старанням наздогнали його в Чехії, за 6 миль від Праги в містечку Лиса Гора, де по-зрадницьки видав його господар. Застали його самого і важко поранили, бо він хоробро оборонявся, схопивши лаву, не маючи нічого іншого [під руками]. Там же від ран помер він у в'язниці і міщани поховали його з великими почестями, як належить князю, та спорудили оздоблений нагробний пам'ятник *з епітафією*.

Князь Дмитро вбитий

А ті польські пани привезли княжну Гальшку й віддали матері. Згодом за неї виникли сварки і чвари між паном з Ґурки та князем Семеном Слуцьким.

Король з королевою всю зиму жив у Книшині через заразну пошесть, що панувала в Литві, скликав загальний сейм у Любліні, на який поїхав незабаром після М'ясниць 1554 року. Але на той сейм з'їхалося мало панів і коронного лицарства, тільки [прибули] посли з повітів, інших стримувало те, що в Любліні ніколи не проводили сейми. Тому на тому сеймі не вирішено жодної справи державної ваги.

Даремний сейм у Любліні

Того ж року великий московський князь Іван Васильович здобув і захопив замок Астрахань та орду над Каспійським морем, яке москвини називають Хвалінським, відтоді почав звати себе астраханським царем.

Астрахань узяв московський [князь]

Довойна — послом до Москви

Того ж року полоцький воєвода Станіслав Довойна поїхав послом від короля до Москви і з великим московським князем на два роки уклав угоду про мир від [свята] Благовіщення Діви Марії згаданого 1554 року. А московський посол, з яким приїхало тисячу вершників москвинів до Любліна, підтвердив угоду з королем на два роки.

Московський [князь] за титул обіцяв мир

Посол великого князя мав також вказівки від нього про те, що якщо король зі своєї королівської волі та панів рад Великого князівства Литовського хотів назвати і визнати його господарем і царем усієї Руси, тоді він хотів би укласти з ним угоду хоч на вічні часи або на певний час. На це король не захотів погодитися, бо за порожню похвалу не хотів купувати мир, який завжди можна здобути війною.

Відправивши послів московського князя, незабаром після Великодня король з королевою поїхав з Любліна до Литви і в Бересті зупинився на п'ять днів. Потім, наступного дня після [свята] Вознесіння Господнього виїхав з Берестя до Гродна, де також жив п'ять днів, в Ольлкініках також гостював п'ять днів і ввечері, на свято Божого Тіла приїхав до Вільна, де зустріли його всі литовські пани, лицарство і дворяни з прекрасно прибраними почтами, а опісля, в неділю усі пани були на обіді.

Король — до Вільна

Книга двадцять п'ята

Розділ перший

Про війну з Ліфляндією і з Москвою, а потім з ліфляндцями

Вельможному панові полоцькому каштелянові, кревському старості Янові Волмінському.

1556 року ліфляндський маґістр Вільгельм Фюрстемберг, як тільки зі всіма своїми канторами та орденом хрестоносців прийняв лютеранську віру, виступив проти ризького архиєпископа, бранденбурзького маркграфа Вільгельма, рідного брата прусського князя Альбрехта і двоюрідного брата польського короля Сиґізмунда Авґуста, обвинувачуючи його в тому, що він забороняє нівечити католицькі костели та перелицьовувати віру. Шукаючи проти цього причини [для ворожнечі], він скликав загальний сейм у своєму столичному замку Венді, який наші сьогодні називають Кесією, на якому вирішили розпочати війну проти архиєпископа, по-наклепницьки обвинувачуючи його в тому, начебто він хотів віддати польському королю Ліфляндію, а братові його, прусському князеві — Курляндію.

Внутрішня ліфляндська війна

Отож 1556 року після свята Івана Хрестителя сам Вільгельм Фюрстемберг з усім своїм орденом, з єпископами Германом дерптським, ревельським і габсельським та ліфляндською шляхтою вторгся як ворог у землі ризького архиєпископа.

Хоча він [архиєпископ] задумав вступити у відкритий бій, бо мав зі собою чимало шляхти, але, побачивши, що їхні сили нерівні, почав, обороняючись, відступати до свого замку Кокенгауза над Двіною, де зачинився. А маґістр здобував його великими силами, але тому, що замок був добре укріплений та розташований у вигідному оборонному положенні (я сам бачив його 1573 року, коли плив Двіною з Вітебська до Риги), тож обстріл мало завдавав йому шкоди. І лише голод змусив

оточенців піддатися. Восьмого дня від початку облоги архиєпископ наказав відчинити [ворота] замку і містечка, добровільно піддавшись. А маґістр, незважаючи на його покірність, ні на княжу гідність і сан примаса, знущався з нього, майже рік тримав його у в'язниці та забрав у нього всі його міста, замки і маєтки.

Ліфляндський ризький архиєпископ схоплений

Тому король Авґуст спершу послав до маґістра Каспера Лончкого, щоб визволити ризького архиєпископа, двоюрідного брата. Але ліфляндці порушили Божий і людський закони та вбили Лончкого по дорозі, як він їхав до маґістра.

Посол Лончкий убитий

Через ту зневагу король послав до маґістра ще жмудського єпископа, який вів переговори про вбивство Лончкого та звільнення архиєпископа, але через німецьку гордість з нічим повернувся до короля.

Король Авґуст дуже обурився тою нестерпною зневагою і 1557 року, зібравши з литвинів та поляків понад 100 тисяч добірного війська, з гарматами та з великим військовим спорядженням сам вирушив з військом до Посволя. Також коронні і литовські пани виставили великі дружини, а слуцькі князі Юрій і Семен Олельковичі привели 4 тисячі дорого спорядженого кінного і пішого лицарства. А ще раніше троцький воєвода Миколай Радзивілл уже був на кордоні та нападав на Ліфляндський край.

Король Авґуст — до Ліфляндії

4 тисячі почту князів Слуцьких

Ліфляндський маґістр Фюрстемберг, залишаючись вірним своїй [нахабності], зібрав 7 тисяч рейтарів і 6 загонів піших кнехтів, а також кілька тисяч піших мужиків лотви, та три єпископи — дерптський, габсельський і ревельський, привели свої загони проти короля. Але, побачивши, що даремно чинити опір такій силі, негайно забув про свою зарозумілість і став покірним і через своїх послів й імператора Фердинанда попросив милости і миру в короля, які легко дістав. Бо король, порадившись із панами радними, ласкаво відповів: „Якби ми не пожаліли невинних вдів і сиріт, ніколи не погодилися б на мир з маґістром. Однак ми не прагнемо пролиття християнської крови, то якщо маґістр просить миру, то нехай сам приїде до нашого табору та приведе зі собою архиєпископа".

Ліфляндське військо

Ліфляндський маґістр просить милости

Тоді маґістр, здавшись на ласку короля, приїхав до нього з архиєпископом та трьома сотнями вершників. Там він, підкорившись королю, впав до його ніг, визнав себе васалом, пообіцяв повернути архиєпископа на попереднє місце, відшкодувати йому всі збитки, а королю повернути воєнні видатки. Ці умови, хоч і видалися ліфляндським станам досить тяжкими, але мусили всі разом з маґістром прийняти їх, бо побоювалися чогось гіршого. А опісля договір про мир був затверджений обома сторонами і 1558 року розпустили війська.

Дано мир Ліфляндії

Того ж року, після Зелених свят король скликав сейм у Красноставі, на який прибуло мало польських сенаторів, бо вони домагалися через своїх послів, щоб сейм проводився у Пйотркові. Потім король виїхав до Варшави, а звідтіля поспішив до королеви у Краків.

Сейм у Красноставі

Тоді великий московський князь Іван Васильович також знайшов причину [для ворожнечі] проти Ліфляндії, [обвинувачуючи її] у порушенні угоди з-над Нарви, що, мовляв, вони не доплатили певної суми данини з Дерптського єпископства, на яке він привласнив собі спадкове право.

[Іван Васильович], зібравши 130 тисяч війська москвинів і татар, великою навалою за короткий час завоював чималу частину Ліфляндського краю, здобув замок і портове місто Нарву, а також Вісембург, Геберполь, Талльконляїс, Таурнест, Гадзель, Фалькенах, Найнгаус, Кіремпе, Олленторн, Канеліхт, Талькоффен та понад 30 інших замків з волостями, а також заволодів єпископським містом і замком Дербет (або Дерпт). Його гетьмани привели до Москви незліченну кількість невільників і здобичі та дерптського єпископа з каноніками.

Московський князь завоював Ліфляндію та забрав замки

1559 року слуцький князь Семен Олелькович, непомітно приїхавши до Львова, одружився з Гальшкою Ільянкою Острозькою, яка раніше була заручена з паном Лукашем з Ґурки, що викликало великі чвари між ними, адже король у Кракові заледве вгамував їх, і то на певний час.

Чвари за княжну Острозьку

Того ж року ліфляндський маґістр, переслідуваний московським князем, у паланкіні приїжджав до Кракова, прохаючи короля про оборону. Тому король Авґуст виїхав з Кракова до Литви і у Вільні скликав загальний сейм, на якому литовська, жмудська і руська шляхта домагалася підтвердження своїх вольностей і привілеїв та поправок до статуту. Крім того, ухвалено допомогти Ліфляндії [в боротьбі] проти московського [князя], для чого постановили податок на два роки по 10 литовських грошів від сохи. А ліфляндський маґістр відступив королю шість замків, а саме Бовсько, Зельборг, Трезичі, Невенміль, Люцен і Бассенборг на десятикратну суму в 100 тисяч злотих. До цих замків король одразу послав своїх урядників і 500 вершників та 500 піхотинців для оборони під начальством стольника Великого князівства Литовського Яна Ходкевича та пропойського і цецерського старости Юрія Зеновича.

Схвалена оборона Ліфляндії

1560 року, перед святом Трьох святих московське військо спустошувало Ліфляндію і здобуло замок Марієнборг та інші [замки]. Проти них на оборону Ліфляндії піднявся весь Литовський край, але москвини, набравши багато здобичі, втекли до Москви.

Литовське військо — до Ліфляндії

Того ж року, перед Зеленими святами жмудський староста, власник Вільна Ієронім Ходкевич, маючи тисячу найманого війська і вісім повітових маршалків, а також шляхту Жмудського, Ковенського і Завілійського повітів і чимало панських почтів, переправився під Зельборгом через Двіну та вирушив у похід проти московського війська, якого під Кесією було 50 тисяч. Вони, почувши про наших, утекли до Московії, залишивши у спокої Ліфляндський край. Однак князь Александр Полубінський двічі провів з ними бій: під Марієнборгом і недалеко Кесі, де розгромив дощенту 400 чоловік московської сторожі і захопив у

неволю одного воєводу, князя Івана Мескерського, якого відіслав королю до Вільна від віленського пана разом з іншими визначними невільниками через маршалка і королівського ротмістра Григора Тризну.

Литовське військо — до Ліфляндії під Таурус

А 1561 року весь Литовський край вирушив до Ліфляндії проти Московії під командуванням великого гетьмана, троцького воєводи Миколая Радзивілла. Разом з ним були віленський каштелян пан Ієронім Ходкевич, власник Троків Григор Ходкевич, новогродський воєвода Павло Сапіга, підляський воєвода Василь Чишкевич та інше литовське лицарство. Коли під Зельборгом усе військо переправилося через Двіну, москвини, яких, як уважали, було 108 тисяч, відступили з Ліфляндії до Московії. А великий литовський гетьман Миколай Радзивілл, у той час троцький воєвода, послав з Румборга під московські замки королівських маршалків і ротмістрів Юрія Тишкевича і Григора Тризну, давши їм під командування 5 тисяч литовської шляхти, котра спустошувала московські волості аж до Дерпта.

Таурус узятий

А замок Таурус, з якого москвини часто чинили напади, майже три тижні даремно облягали. Аж потім гетьман Миколай Радзивілл, троцький воєвода, прибувши з литовським військом, в останній день липня з великою старанністю і не меншими труднощами підклав пороху [і підірвав замок]. [Під час штурму] велику і переважаючу доблесть виявило литовське лицарство, яке зі своїм вождем Яном Волмінським, теперішнім полоцьким каштеляном, зіскочивши з коней зі списами у руках, відважно вдерлося до [вирваної вибухом] діри, яку москвини залатали. Тут загинув відважний ротмістр Моджевський.

Підданство Ліфляндського краю

Восени того ж року новий ліфляндський маґістр Ґотард Кетлер, якого обрали після Фюрстемберга на Феліні, взятої від москви, і архиєпископ, і рижани приїхали до короля у Вільно і там передали [королю] під оборону й опіку Ліфляндський край та себе, про що склали присягу.

Тієї ж осени помер віленський пан Ієронім Ходкевич.

Потім, перед М'ясницями послано до Риги віленського воєводу Миколая Радзивілла для прийняття присяги від міста Риги. Але вони [рижани] не захотіли відступити королю ані замку, ані міста, тільки обіцяли підданство і вірність.

А король також у той перед М'ясницями час приїхав з Ломзенського сейму до Вільна.

Потім 1562 року московський [князь], затримавши у себе королівського посланця, відправив військо на литовські кордони, що спалило Вітебськ, Домбровну, Оршу, Копиш, Склюв. Тому король відправив троцького воєводу, великого гетьмана Миколая Радзивілла з військом на кордони, який, розташувавшись неподалік Орші, відправив чималу частину війська в Московський край, котре потім повернулося, спаливши всі волості на 4 милі від Смоленська. А з Вітебська гетьман Миколай Радзивілл став під Веліжем, з-під котрого наші, теж спаливши і не здобувши замку, повернулися назад.

Литовське військо на кордоні

Також польний гетьман, троцький пан Григор Ходкевич зі шляхтою Жмудського краю та найманим військом був відправлений до Ліфляндії проти москви.

Того ж року Ольбрахт Ласький силоміць впровадив на Волоське господарство деспота Якова Геракліда, коли воєвода Олександр утік до татар.

Деспот з Лаським — до Волощини

У той час люблінський каштелян і коронний гетьман Флоріан Зебжидовський, сам будучи хворий, відправив зі Станіславом Лесньовольським тисячу вершників і піхотинців поляків з Єзежиць під московський замок Невель з кільканадцятьма гарматками. А при них були 200 литовських воїнів і двір полоцького воєводи Довойни, також чимало козаків, тож їх усіх зібралося півтори тисячі. Проти них прибуло 45 тисяч московського війська. А поляки, розташувавшись у заболоченій важкодоступній і природно оборонній місцевості, в порядку розставивши гармати, почали битву з тим великим московським військом, котра тривала від ранку аж до вечора, де москви на полі бою полягло більш ніж 3 тисячі, а наших убито лише 15 незнатних осіб.

Битва наших з москвою під Невелем

1563 року великий московський князь Іван Васильович, відправивши королівського гінця і забезпечивши Литву і короля вірчим листом, переданим великими послами, зібрав війська зі всіх своїх земель. Одних лише вершників, як мовлять, [було] 200 тисяч, а піхотинців — 80 тисяч, гармат — 200. І, прибувши в суботу 31 грудня під Полоцьк, обложив з усіх боків місто і замок, здобуваючи їх навальним обстрілом.

Московський [князь] обложив Полоцьк

А король у той час сеймував у Польщі. Для того великий литовський гетьман Миколай Радзивілл, перебуваючи в Мінську, якнайшвидше зібрав військо. Але коли так раптово зібралося мало повітів, усе ж таки вирушив на відсіч з польним гетьманом і троцьким паном Григором Ходкевичем та з двоюрідним братом, віленським воєводою Миколаєм Радзивіллом, маючи 2 тисячі литовських воїнів і 14 сотень поляків. І, переправившись через річки Березину і Черницю, розташувалися на 14 миль від Полоцька, а потім у 8 милях, після чого наші у розвідці розгромили кілька московських загонів. А московський [князь] посилено здобував Полоцьк, де були оточені віленський воєводич, теперішній пан Мінська Ян Глібович, і Григорій Голубицький, ротмістр великої мужности, Петро Дорогостинський, Єшмани, Коршаки і польські ротмістри, які відважно і мужньо оборонялися і зі замку частими вилазками відпирали москву. Але коли 1 лютого дерево, поваленe снарядом, убило Голубицького, воєвода Довойна наказав спалити місто й огорожу, хоча в цьому відраджував його пан Ян Глібович, обіцяючи взяти на себе оборону великого поселення. Також із замку вигнали 20 тисяч черні, простих людей. Усе [це] було на руку московському [князеві], бо з допомогою тих мужиків москва дістала з лісових ям велику кількість харчів і через спалення міста вночі на понеділок удалося підвести під сам замок і, стріляючи навально, без упину, москва запалила замок, тож 40 будівель згоріли і дуже багато

Наші даремно на відсіч

людей убито стрільбою в замку при гасінні [пожежі]. А тим часом полоцький воєвода Довойна з владикою вийшов із замку, піддаючись на ласку великого князя. Однак ротмістр Вершхлінський, забарикадувавшись у дірі з поляками і полоцькою шляхтою, мужньо оборонявся. А потім московський [князь] довго вів з ними переговори через своїх воєвод та бояр. І так поляків, як і литовське і руське лицарство, схилив до капітуляції, коли вони зрозуміли, що даремно оборонятися, і коли пообіцяв усіх випустити живими і з майном.

Полоцьк узятий

Тоді 15 лютого московський князь захопив Полоцьк, де татари посікли ченців бернардинців, також усіх євреїв потопили у Двіні. А полоцького воєводу Довойну з жінкою і владику, і віленського воєводича Яна Глібовича, Немировичів, Єшманів, Коршаків і багато знатних шляхтичів, а також усіх полоцьких міщан, усупереч умові, пограбувавши їх з великих скарбів, узято до в'язниці та відпроваджено до Москви, як євреїв до Вавилону. Тільки чотирьох польських ротмістрів, обдарувавши їх соболиними кожухами, покритими парчею, відпустив на волю разом з усіма ротами.

Польські ротмістри відпущені

А московський князь, залишивши в Полоцьку князя Петра Сойського з великою кількістю люду, сам від'їхав до Москви з незліченною кількістю скарбів і в'язнів.

Наші даремно під Полоцьком

1564 року литовське і польське військо стояло під Полоцьком кілька тижнів, бажаючи виманити москву на проведення битви, але даремно. Важко було вивезти з Вільна гармати для здобування замку через шалену морову пошесть, тому мало скористали з того походу.

Розділ другий

Про поразку 25 тисяч москви на Улі і т. д.

Того ж 1564 року великий московський князь, затримавши литовських послів, зібрав велике військо (50 тисяч вершників), яке тут же за литовськими послами відправив з Петром Серебряним і з казанським царевичем на руйнування Литви. А з Полоцька іншою дорогою рушив Петро Сойський з 30 тисячами війська. Обидва війська мали з'єднатися на Друцьких полях. Серебряний розташувався тоді табором за 2 милі від Орші над річкою Кропивною, а Сойський — на Часницьких полях у селищі Іванському Бурколабовому.

Московський командир Серебряний

Троцький воєвода, великий гетьман Миколай Радзивілл, діставши про нього певні відомості через розвідників, з троцьким власником та польним гетьманом Григором Ходкевичем та Яном Ходкевичем, який тоді був стольником Великого князівства Литовського, і з князями Богданом Соломерецьким, Романом Сангушком, Богушем Корецьким та іншими швидко підготувався, маючи для цього спритних ротмістрів Юрія Зеновича, Миколая Сапігу, Яна Волмінського, Юрія Тишкевича, Баків, Бурколаба та інших хоробрих литовських і руських панів і лицарства, яких було не більше 4 тисяч, здатних до бою. З ними після вечірні, 26 січня, в середу, наступного дня після свята навернення святого Павла гетьман Миколай Радзивілл під командуванням Григора Ходкевича вдарив [на москвинів] і з Господньою допомогою та переважаючою хоробрістю наших розгромив і розбив 25 тисяч москвинів, тож до Полоцька втекли заледве 5 тисяч, і то поранені, бо під час погоні впродовж усієї ночі світив місяць, і селяни та козаки повбивали їх дуже багато, коли вони тинялися в різних місцях. Там же сокирою селянин убив найвищого полоцького воєводу Петра Сойського, якого згодом поховали у Вільні, в церкві Пречистої [Діви]. На полі бою загинули князь Семен Васильович і Яків Лев, Іван Васильович Шеремет, князь Олександр Порозовський, командир переднього полку, князь Давид Васильович Скунторов, воєвода великого повіту Микита Романович Одоєвський, князь Сила і воєводи Микита Кунторович, Василь і Федір,

Московське військо розгромлене

Сойський убитий

Данило Кулічов й Осип Федорович Биков, муж на зріст у півтора сажні, під командуванням якого були гармати, і князь Іван Захарін, князі Федір і Семен Палецькі та дуже багато інших панів радних і знатних бояр. А захоплених у полон з обозом і велику здобич гетьмани, пани і литовське лицарство поділили між собою, відіславши найзнатніших невільників королю, який у той час перебував у Варшаві. Їдучи з Вітебська 1573 року, на Іванському полі я сам бачив велику купу московських кісток.

Друге велике московське військо розгромлене витівкою

Інше, більше військо [чисельністю] 50 тисяч, яке отаборилося з Серебряним у 2 милях від Орші, теперішній смоленський воєвода Філон Кміта перелякав витівкою. Він послав гінця з листами до Домбровної, повідомляючи про недавню перемогу над москвинами і про загибель Сойського на Іванському [полі], та навмисне наказав тим гінцям їхати туди, де знав, що їх мала перехопити московська сторожа. І так трапилося, що москвини перехопили їх з тими листами, які, прочитавши, московський командир Серебряний так перелякався, що, покинувши всі обози, намети та військові вантажі, почав утікати з усім військом, а оршанський староста Філон Кміта з мстиславським воєводою Юрієм Осциком, не маючи більш ніж 2 тисячі лицарства, з криком гналися за ними, вбиваючи, рубаючи та захоплюючи їх у неволю. Потім, коли москвини були розгромлені, наші в коші взяли 25 тисяч возів та дуже багату здобич: різноманітні шати й одяг, харчі, а також панцирі і бехтери для 6 тисяч осіб, які везли за військом.

Отож ті два великі московські війська, які мали з'єднатися на Друцьких полях, а потім спільними силами вирушити до Вільна, завдяки дивній силі Божій і литовській доблесті були розпорошені, дощенту розгромлені і розбиті та пограбовані їхні обози.

Станіслав Пац, тоді намісник Великого князівства Литовського, а сьогодні вітебський воєвода, зібравши 2 тисячі лицарства як воїнів, так і шляхти та вітебських козаків, і в день святої Малгожати послав їх на відсіч під замок Озерища, який здобував Юрій Толкмак з 3 тисячами москвинів. Там з Божою допомогою і під командуванням Яна Снепорода наші, коли на допомогу їм прибули козаки, на полі бою поклали 5 тисяч москвинів, а інших розгромили і пов'язали та забрали обоз зі зброєю і великою здобиччю, а сам Юрій Толкмак заледве втік. Однак того ж року, зміцнившись, він з великими силами штурмами здобув той замок Озерища, де ротмістр Ян Дзежонзінський, відважно обороняючи замок, хоробро загинув, а разом з ним багато знатних людей.

Москва під Озерищами розгромлена

Озерища взяті

А майже в той час шведський король Ерік узяв силою Ревель і Білий Камінь у Ліфляндії.

А 1565 року коронне лицарство і польські пани: пан з Ґурки і Лесньовольський, Якуб Сецигньовський і багато інших ходили [в похід] під московський замок Красногородок, де вогнем і мечем завдали великої шкоди, але, не здобувши замку, повернулися назад. Вони також з Філоном Кмітою спалили замок Почепов і зруйнували місто, де забрали

Поляки — під Красногородок

великі скарби й здобич, бо там наскочили на каравани турецьких купців та спустошили всі волості аж до Стародуба.

Також Миколай Тальвос, сьогоднішній жмудський власник, завдав поразки шведському війську під Мойзою і званого в Ліфляндії селом Кіремпе і, перемігши кілька їхніх загонів на полі бою, розгромлених гнав аж до Ревеля, а потім привів до Вільна 400 невільників зі зброєю, з хоругвами і барабанами.

Шведів розгромив Тальвос

Також свірський князь Лукаш Болько з Осциком переважаючою хоробрістю врятував від загарбницьких московських рук замки Каркус і Гольмет.

Свірський князь Лукаш Болько під Каркусом

1566 року вітебські козаки з Бірулею під командуванням вітебського воєводи Станіслава Паца вчинили великі шкоди в Московії та забрали здобич.

Москва розгромлена козаками

1567 року на Ситні вони розгромили 300 москвинів і здобули кілька гармат, а також 120 гаківниць та багато снарядів з порохом. У той же час 12 грудня під Веліжем вони дощенту розгромили багато москвинів та дворян великого князя.

20 липня того ж 1567 року князь Роман Сангушко, маючи від своїх розвідників точні відомості про московське військо, якого разом з татарами було 8 тисяч, вирушив з Часників проти нього, маючи зі собою дружину гетьмана Григора Ходкевича з 200 кіньми, якою командували Фронч Жук і князь Розінський, а також князя Костянтина Вишневецького з 200 кіньми, Юрія Зеновича з 200 кіньми, старшим над якими був Щигел, князя Януша Збаразького і князя Соколінського з 400 [кіньми], Юрія Тишкевича — з 150, самого князя Романа з 200 вершників, 400 піших ротмістрів Русецького і Дімітровського, а також 150 піших вояків з Богданом Челічею і з Оскеркою.

Уночі з четверга на п'ятницю з ними він спершу вбив 100 коней московської сторожі, а потім над ранком, розкинувши козли, несподівано напав на військо та, не давши їм отямитися, дощенту розгромив те московське і татарське військо. Багатьох вони повбивали і захопили у неволю, а також з усім обозом забрали дуже велику здобич. Поранений командир Петро Серебряний ледве втік, татарський командувач Амурат загинув, князя Василя Палецького захопили у неволю, але він помер від ран. А наших убили лише 12 та 30 поранили, а з 8 тисяч москвинів мало хто втік.

8 тисяч москвинів розгромлено

Того ж року, коли 6 тисяч москвинів з Йосифом Щербатим та з князем Юрієм Боратинським разом з 3 тисячами готовими до бою татарами з мурзою Сегітом вирушили з Ули до Сушої, князь Роман Сангушко, маючи про них точні відомості, негайно, добре вишикувавши кінні роти, з великим запалом ударив на них, тож перелякані москвини змішалися безладно, а наші відважно проривали їхні [ряди], вбивали, рубали та захоплювали [в полон]. Тут захопили у неволю визначних воєвод, князя Йосифа Щербатого і Боратинського та разом з ними

Розгромлених 9 тисяч москви і татар

понад 80 знатних осіб, крім простих бояр. На полі бою полягло їх дуже багато, а наших також 30 поранили і 3 убили.

Подібний був той похід короля Августа на Москву до того походу імператора Фрідріха в Італію, коли флорентійці малювали його на раку з таким написом: *„В Лацій простуєм"*

Опісля 1568 року король Сиґізмунд Авґуст, зібравши більш ніж 100 тисяч добірного війська з великою кількістю дорогих воєнних гармат, особисто вирушив під Радошковичі, 24 милі за Вільном, звідкіля з усіма мав вирушити до Московії. Але даремно втративши кілька тижнів під Радошковичами, частину війська розпустив, а сам повернувся до Гродна, відправивши найманих [воїнів] з частиною війська під московський замок Улу, де начальником був жмудський староста, ліфляндський губернатор Ян Ходкевич, який досить спритно навальним обстрілом здобував Улу. Але коли оточенцям прибула допомога з Полоцька, москвини боронилися упертіше. Там під час штурму загинуло багато наших людей (бо не було пробито діри [в стінах]) і підстрелено пішого ротмістра Яна Курніцького, коли вів людей, тож наші мусили відступити від облоги.

Даремно наші під Улу

А оршанський староста Філон Кміта з Ляцьким, Палуським, Васильовським і Іваном Прескурою, а також зі скловським старостою Єжи Йондзілом і зі старостою паном Глібовичем з Домбровної, зібравши 4 тисячі людей, ходив походом аж під Смоленськ, де під містом у бою розгромив дуже багато москвинів і захопив знатних людей. Потім наші кільканадцять миль за Смоленськом без опору руйнували Московський край.

Смоленські волості сплюндровані

Також полоцький каштелян Юрій Зенович зі сином Христофом під Лепелем переміг і розгромив кілька тисяч москвинів.

20 вересня того ж 1568 року польний гетьман Роман Сангушко дотепним підступом, уночі здобув і спалив сильно укріплений московський замок Улу. Спершу він послав на човнах козаків під замок, а сам виступив з лицарським народом від Полоцька і Туронлеї, а ротмістрів Рончковського і Тарновського з драбинами послав до стін. А козаки з Берулею, Мінком й Оскеркою наступали, стріляючи із землі, інші почали рубати ворота і брами та запалили замок. Бо москвини, радіючи з того, що прибули нові стрільці, повпивалися, коли потім у рукопашному бою з палаючого замку рубалися з нашими, негайно відважний і хоробрий ротмістр Миколай Сологуб, не шукаючи броду, з усією своєю ротою перейшов через річку Улу і допоміг піхоті, яка лізла по драбинах на стіни, та рубалися у брамах з москвинами. Потім, коли вже горів замок, сам князь Роман послав свою роту, а також ротмістрів Войну і Тишкевича та князя Лукомського, які раптовим нападом розгромили і розбили москвинів, що вперто боронилися у вогні, та взяли замок, де захопили двох воєвод Велямінів і 300 знатних невільників, 800 стрільців з рушницями, але згоріло дуже багато добра, скарбів і харчів. Однак наші заново відбудували замок.

Князь Роман — під Улу

Ула взята

Вітебські козаки

5 і 17 січня того ж року козаки з Вітебська з Берулею під командуванням вітебського воєводи Станіслава Паца жорстоко спалили та спустошили московські замки Усвят, Веліж і Біле та їхні волості, а потім 28 січня розгромили (спаливши поселення) дворян великого москов-

ського князя під Веліжем, де захопили багато знатних дворян і підчашого великого князя Петра Головіна і з великою здобиччю привели їх до Вітебська. Ці вітебські козаки безперервно взимку і влітку чинили величезні шкоди в московських замках.

Через те 29 вересня, у день святого Михайла москвини з 6 тисячами ногайських татар прибули під Вітебськ з трьома найвизначнішими воєводами Шереметом, Василем Бутурліним і Григором Собором, які впродовж двох днів двічі спалювали міські оселі і нападали на замок. Але через хитру витівку вітебського воєводи Станіслава Паца, який вигадав, що йому на відсіч прибув князь Роман, були відбиті й засмучені. Тому третьої ночі відступили. А вітебці, ідучи услід за ними, переслідували їх де могли в безвихідних місцях.

Москва — під Вітебськ

Опісля 1569 року в Любліні відбувся загальний сейм, на який приїхали кардинал Госсіус і папський легат Вінцентій Портікус та посли від імператора Максиміліана і шведського короля Яна, королівського шурина, повідомляючи, що після довгого ув'язнення Господь Бог підняв його на королівство. Були також посли від поморських князів і від турецького султана, а також московський гонець. Потім також приїхав легніцький князь та віддав королю у подарунок двох молодих левів. На тому сеймі закінчено остаточну унію, або возз'єднання Великого князівства Литовського з Польською Короною. До Корони також приєднали Волинь, Підляшшя і Київське воєводство, хоча проти того виступало багато панів з Литви. Князь Роман Сангушко, взявши Улу, привів до короля московські гармати і невільників. Там же покарали смертю Миколаєвського, який волів радше вмерти, ніж втратити честь, за вбивство серадзького каштеляна Яна Лютомірського.

Люблінський сейм

Унія Великого князівства Литовського з Короною

Миколаєвський страчений

Там же ґданські міщани, а особливо Клефельд, були обвинувачені в тому, що не пошанували королівського посла, куявського єпископа, крім того, зчиняли бунти та вбивали королівських корсарів.

Ґданські чвари

Також тоді випустили з ув'язнення мекельбурзького князя, якого спіймали в Ліфляндії і тримали під охороною на равському замку, коли він заприсягся королю на вірність і мир.

Мекельбурзького князя випущено

Там же і краківські міщани були обвинувачені за насильницьке вбивство колегіата, маґістра Вольського.

Тоді ж коронний посол Пйотр Зборовський був затриманий у Туреччині (як Ольбрахт Ласький і Якуб Сецигньовський гнали татар аж під Очаків) і повернувся з довічним перемир'ям.

Зборовський з миром з Туреччини

На тому сеймі 19 липня бранденбурзький маркграф Альбрехт Фрідріх, другий прусський князь, склав присягу про васальну залежність королю Авґустові, який сидів на троні. Там король його і разом з ним багатьох інших посвятив у лицарі.

Васальність прусського князя

Потім 1570 року в Литві й у Польщі панував великий голод, тож простий народ їв здохлу худобу і псів та, нарешті, вигрібав трупи померлих людей і з'їдав, бо зерно було надзвичайно дороге.

Голод

Того ж року турецький султан Селім відправив суходолом і морем 25 тисяч кінних турецьких вершників, 8 тисяч яничар, 80 тисяч татар і 150 галер здобувати Астрахань від Московського краю. Але москвини спершу забрали їхні галери зі зброєю на річці Дон біля Перовлоки та розбили яничар, потім вершники, зморені голодом і нуждою, поздихали біля Астрахані, інші потонули, а решту розгромили москвини та й самі татари, їхні приятелі в тій війні, били їх. Тому з такої великої кількости, втративши всю армаду, до Константинополя повернулися їх заледве 2 тисячі.

Турки розгромлені москвою

А 1571 року до Варшави на сейм з Москви приїхали великі посли та іновлодславський воєвода і жмудський каштелян Миколай Тальвос, затвердивши з обох сторін [договір] про перемир'я на три роки, хоча там вони зазнали зневаги та порушення Божих і людських прав.

Посли з Москви

12 травня того ж року від гарячки у віці 34 роки помер славний литовський польний гетьман Роман Сангушко.

Помер князь Сангушко

Того ж року, в день Вознесіння Господнього перекопські татари жорстоко завоювали Московський край, дощенту спалили столичне місто Москву й нижній замок, де згоріло і задушилося дуже багато людей, тільки оборонили один замок Китайгород. А татари з великою здобиччю повернулися без опору.

Москва завойована

А 1572 року Івоня вигнав воєводу Богдана з Волоської держави. Потім до Волощини привів його славний і дуже доблесний гетьман, подільський воєвода Миколай Мелецький і був би здійснив свій намір (бо вже Івоня, хоч мав велике військо, перелякався), але більше йшлося про перемир'я з Туреччиною. Богдан потім поїхав до Москви.

Подільський воєвода — до Волощини

У той час, коли московський [князь] відправив з посольством до короля пана Гарабурду, до московського [князя] приїхали татарські посли з трьома сотнями вершників, домагаючись данини. Московський [князь] наказав усім 300 [послам] відтяти голови, а старшинам відрізати вуха, губи, і так відправив їх до перекопського хана, відіславши йому, замість подарунка, сокиру, відповівши, що тією сокирою він мав відрубати йому шию.

Татарські посли страчені в Москві

Потім 18 липня того ж року польський король Сиґізмунд Авґуст, побожний, богобоязливий і миролюбний (що було не дуже корисно для литовських кордонів) у Книшині заплатив тілом борг смерти у віці 50 років. І як він сам радо шанував мир, так і після його смерти, всупереч сподіванням усіх людей, упродовж майже всього міжкоролів'я зі всіх боків панував милий бажаний мир. Майже впродовж усього року відбувалися з'їзди в різних місцях як коронних сенаторів у Польщі, так і литовських у Литві, на яких обговорювали питання виборів нового короля. На ці з'їзди приїжджало багато послів від сторонніх монархів. Тільки у Великодню суботу 1573 року на Поділля увірвалися 1800 татар з Бакою і Седзою, але і їх сильно розгромили барський староста Миколай Бучацький і кам'янецький староста. Однак після голоду в багатьох місцях у Польщі й у Литві запанувала велика смертельна пошесть.

Помер король Авґуст

Спокійне міжкоролів'я

Татари розгромлені

Мор

Потім 7 квітня того ж 1573 року над Віслою поблизу Варшави почалися головні вибори, на які з'їхалися польські і литовські пани і лицарство з великими дружинами. Там після довгих переговорів з посольствами різних претендентів 14 травня польським королем і великим литовським князем обрали андегавенського князя Генріха, брата французького короля Карла. За ним були відправлені познанський єпископ Адам Конарський, Ольбрахт Ласький, граф Ян з Тенчина, пан Анджей з Ґурки, Ян Томіцький зі сином Миколаєм, Ян Герборт, Станіслав Кріський, князь з Оліки та з Несвіжа Миколай Христоф Радзивілл, київський воєводич, прунський князь Олександр, Ян Замойський, Ян Зборовський і Миколай Фірлей. А до великого московського князя гінцем послали Анджея Тарановського.

Королем обраний Генріх і посли до нього

Потім, 15 лютого 1574 року, відправивши у Кракові за прийнятими церемоніями похорон Сиґізмунду Авґустові, увечері 18 лютого, у четвер, з Балиць до Кракова в'їхав обраний король Генріх, а його коронація відбулася 21 лютого, в останню неділю М'ясниць. [Опис] тієї коронації, а також пишність його в'їзду до Кракова пропускаю, оскільки ці події досить широко виклав тоді віршем польською і латинською мовами, у якому все докладно описав, а також похорон короля Авґуста. Потім те відновлю в окремих книжках, у яких ґрунтовно подано всі події з життя короля Сиґізмунда Авґуста.

Похорон короля Авґуста

Генріх — до Кракова і його коронація

Мої вірші про Генріхову коронацію

Потім на краківському замку майже впродовж усього посту тривали суди з боку вбитого Ваповського проти Самуеля Зборовського, що вбив його.

Вбитий перемишльський каштелян Ваповський

А король Генріх пробув на королівстві заледве 16 тижнів, як до нього надійшла звістка про смерть брата, французького короля Карла. Натанцювавшись та награвшись у королівському саду, він таємно підготувався і вночі з п'ятниці на суботу, за тиждень перед [днем] святого Йоана потайки втік із замку та поїхав з Польщі з кільканадцятьма французами (яким звірився про те) на осідланих конях. Потім через Відень, Венецію та Савойське князівство приїхав до Франції, де вступив на батьківське королівство, присмиривши заворушення Угеноти.

Король Генріх від'їхав до Франції

У той час волоського господаря Івоню, який вигнав Богдана і вів переможні і хоробрі битви з турками і мультанами, свої видали туркам, які четвертували його. 1575 року я сам бачив його голову, прибиту на воротах у Бухаресті, столичному місті мультанського господаря Олександра, брат якого Петрило став волоським воєводою замість Івоні.

Івоня виданий туркам

Восени того ж 1574 року, в [день] святого Михайла з Варшавського з'їзду відправлено [посла] Анджея Тарановського до Туреччини, щоб без короля затвердити [договір] з Польським королівством і Великим князівством Литовським. Я також їздив разом з ним. Але через те, що у Волощині та на всіх турецьких шляхах панував голод, ми мусили їхати не звичайною дорогою, а через Мультанський, Болгарський і Трибаліт-

ський край аж до Фракії, через високі аж до неба кам'яні скелі, названі Балканами.

Як тільки ми приїхали до Константинополя, помер турецький султан Селім, який перед тим два тижні урочисто святкував здобуття від Іспанії Тунісу і Ґолети в Африці.

Туніс і Ґолета взяті

Тому нас, замість Селіма, прийняв його старший син Амурат, якого паші обрали турецьким султаном. Приїхавши морем до Константинополя із сирійської країни Амасії, він негайно наказав замордувати п'ятьох молодших братів. І поклали їх усіх п'ятьох разом у пишно прикрашених і накритих гробах та поховали в ногах батьківського гробу на цвинтарі біля церкви Софії, на що я дивився власними очима і що правдиво описав віршем польською мовою [у творі] під назвою „Про вольності Польщі та Великого князівства Литовського".

Сьогоднішній турецький султан Амурат

Мої вірші про турків

А ми приїхали до Польщі після Великодня 1575 року із затвердженим договором про союз між новим турецьким султаном Амуратом, Польською Короною і Великим князівством Литовським як з боку волохів, так і з боку татар.

Мир з Туреччиною

Однак у вересні і жовтні того ж 1575 року татари завдали великої неоціненної шкоди руським, волинським і подільським землям. Бо, крім убитих старих людей і малих дітей, вони повели у неволю 55 тисяч 340 християнських людей та забрали 150 тисяч коней, 500 тисяч рогатої худоби, 200 тисяч овець, крім іншої здобичі, одягу, золота, срібла і скарбів, а також різноманітного домашнього добра. З тією здобиччю вони вирушили з Поділля. Спереду сім царків, синів перекопського хана, командували всім ординським військом.

Татари завоювали Волинь і Поділля

Порядок і шикування татарського війська

Алі-Ґірей-солтан [їхав] з прапором з червоно-білої китайки завширшки у два сажні, зверху якого був пофарбований кінський хвіст, під яким було 15 тисяч людей.

Лазі-Ґірей-солтан — з прапором із зелено-білої китайки, під яким було 10 тисяч людей і 8 мурзівських хоругов.

Аліхверчей — з червоним прапором з двома хвостами, під яким було 10 тисяч татар і 10 мурзівських хоругов.

Саткурчі — з червоно-білим прапором з китайки, з двома хвостами, під яким було 15 тисяч людей і 25 мурзівських хоругов. За ними йшли сабайські татари, якими командував бакарт Солотай Кі-Ґірей з прапором із зелено-білої китайки, з чотирма хвостами. Під ним було 8 тисяч людей.

П'ятигорські черкеси-християнн

За ними йшли черкеські п'ятигорці з другим бакартом з прапором з біло-зеленої китайки, з хвостами. Під ним було 7 тисяч [народу].

Бакай

Добруцькі і білгородські татари йшли пішки перед військом праворуч з Бакаєм, яких було 10 тисяч, а другий мурза ліворуч вів піших татар, яких було 12 тисяч, з прапором з біло-зеленого атласу.

Комонники

За ними з 12 тисячами людей з білим прапором ішов зять султана, а за ним позаду війська на віддалі півмилі ішов мурза Дерві з 10 тися-

чами людей, а за ними комонників, добірних мужів 12 тисяч їхало на конях.

І коли в такому порядку їхали вони на конях, наші шарпали їх де могли, але до загального бою не дійшло через велику силу поганців, тож у цілості вони дійшли до орди зі здобиччю, якої десятину віддавали ханові.

Даремні вибори у Стенжици

Того ж року коронні і литовські пани скликали з'їзд у Стенжици, щоб обрати нового короля. Але через упертість деяких сенаторів і послів, гультяйство Генріха вибори не увінчалися успіхом.

Вибори у Варшаві

Тому у Варшаві було скликано з'їзд для остаточних виборів, на який приїхали посли від імператора Максиміліана, від ферарського князя, від семигородського воєводи і від інших ризьких князів. Кожен з них, подаючи різноманітні умови, намагався, щоб його володар був обраний на королівство. Але наші, пам'ятаючи про вчинки і Монлюкову промову, після шкоди були обережніші. А насамперед ці умови були подані від імператора або від його сина Ернеста.

Розділ третій

Умови, подані імператором

Імператорські умови

1. Затвердити присягою усі давні права, привілеї і вольності і твердо додержувати їх, крім того, згідно з думкою Речі Посполитої, поширювати їх.

2. Не давати жодних урядів — як духовних, так і світських, іноземцям, крім своїх громадян.

3. Назавжди припинити спір з Римською імперією за Прусський і Ліфляндський край, а якщо австрійський двір має якесь право на Мазовецьке князівство, повинен добровільно відректися від нього.

Те право на Мазовецьке князівство привласнюють собі австрійські архикнязі після Цимбарки, Ольгердової внучки, доньки мазовецького князя

4. Встановити мореплавство до Нарви з данським королем та заморськими містами і затвердити союз із 70 вільними німецькими містами.

5. Старанно домагатися Барського князівства та неаполітанських прибутків, щоб це виконав іспанський король.

6. Укласти [договір про] союз з іспанським королем та Польською Короною і Великим князівством Литовським, а також з Угорським і Чеським королівствами і всіма іншими державами своєї імперії.

7. Укласти з Римською імперією договір про дружбу і союз та допомогу проти будь-якого ворога, а також договір про союз і дружбу з данським і шведським королями і з князівствами всієї Німецької імперії.

8. Більше поширити торгівлю громадян усіх тих усіх королівств з Польською Короною.

9. Встановити з Туреччиною [дружні] відносини, якщо цього забажають коронні стани.

10. Якщо мала б бути війна в Угорщині, імператор не використовуватиме ні польських, ні литовських воїнів, крім добровольців за відповідну плату.

11. Для оборони коронних кордонів у потрібних місцях на окраїнах збудувати чотири замки, згідно з рішенням Речі Посполитої.

12. Надати Краківській академії нові привілеї.

13. Той з військових і придворних урядників у Польщі й у Литві, хто достойний, дістане титул австрійського князя.

14. Першого року внести до [скарбниці] Польської Корони 300 тисяч злотих для оборони кордонів та оплати найманих воїнів.

15. Повністю оплатити всі борги Корони, а також затриману платню воїнам і дворянам.

Умови, подані ферарським князем Альфонсом

1. Зберегти непорушними всі вольності і привілеї.

2. Без дозволу усіх станів не вводити нічого нового, не змінювати і не вирішувати.

3. Нікому з іноземців не надавати звань, ані начальницьких чинів.

4. Зберігати мир між усіма станами та [уникати] спорів між релігіями.

5. Забезпечити вченими людьми Краківську академію і для будівництва й оборони замків своїм коштом привезти з Італії ремісників та утримувати їх.

6. Для збільшення коронних прибутків відкрити нові засоби і порт польським купцям і відправити [їх] до Італії.

7. Якщо проти московського [князя] або проти якогось іншого ворога потрібні піші воїни, то він обіцяє привести 4 тисячі італійських стрільців та утримувати їх своїм коштом упродовж шести місяців.

8. Якщо, борони Боже, трапиться небезпека для королівства, він поверне на його оборону, як для власного здоров'я, усі сили і засоби всіх своїх князівств і підданих.

9. Будь-яку війну за життя Корони і здобуття втрачених кордонів він завжди сам буде очолювати.

10. Під час спокою буде використовувати уряд доброго короля, згідно з коронними законами і потребами, чи мешкаючи на місці, чи об'їжджаючи всі коронні країни.

11. Заплатити всі коронні борги за потребами всіх станів.

12. Щороку буде вносити всі свої прибутки з Італії до Польщі, залишаючи частину, потрібну для оборони тієї держави.

13. Навіки дарує і приєднує до Польського королівства Корнутське князівство, яке тримають у Франції за законом спадковости. Грушка на вербі

14. Буде утримувати своїм коштом 50 польських шляхтичів у Франції або в інших місцях своєї держави для навчання гуманітарних наук або для оволодіння лицарським ремеслом.

15. Крім усіх цих умов, обіцяє за два місяці прислати 300 тисяч злотих для коронної оборони і прибути самому якнайшвидше, щоб власною особою, порадою і своїм майном бути корисним королівству.

Короткі умови семигородського воєводи Баторія

1. Заприсягти права і твердо їх додержувати.
2. Заплатити коронні борги.
3. Здобути все, що забрав московський [князь].
4. Укласти [договір] про вічний союз з Туреччиною і Татарією.
5. Обсадити всі кордони.
6. Перед своїм приїздом прислати 100 тисяч злотих.
7. Визволити невільників, яких недавно забрали татари.

Після подання і розгляду цих умов частина сенаторів і майже все коронне лицарство, не погоджуючись жодним чином на імператора, ані на австрійський двір та, пропустивши ферарського князя і його умови, назвали двох своїх кандидатів: семигородського воєводу і белзького воєводу графа Анджея з Тенчина. А гнєзненський архиєпископ і деяка частина сенаторів, вийшовши ровом з міста, призначеного для виборів, 12 грудня призначили польським королем імператора Максиміліана.

Два кандидати від лицарства

Імператор Максиміліан названий королем

Після довгих суперечок, коли белзький воєвода, пан з Тенчина відмовився бути кандидатом, пропонуючи інші свої послуги Речі Посполитій, більша частина сенаторів і лицарства обрала і призначила польською королевою королівну Анну Сиґізмундівну, законну престолонаслідницю, Ягайлову правнучку, рекомендувавши їй узяти королем і чоловіком семигородського воєводу Стефана Баторія. [Вони] відправили до нього послів, вимагаючи, щоб він приїхав на Польське королівство і Велике князівство Литовське (хоча на тій раді не було литовських сенаторів). А для ґрунтовнішого затвердження тих виборів 18 січня вони скликали з'їзд в Анджеєві, на який повинні були з'їхатися всі, як на війну, щоб бути готовим дати відсіч кожному, хто захотів би виступити проти їхніх виборів на королівство, про що ширше розповідає Анджеєвський універсал. Для зустрічі на кордоні обраного короля були призначені: краківський і сандомирський єпископи, руський і белзький воєводи, пан Войніцький і польний коронний гетьман Сенявський та ін. А коронацію і шлюб призначено на 4 березня 1576 року. Отож, коли сам Господь Бог через мудрі вчинки сенаторів присмирив ті чвари, що грозили роз'єднанням, Стефан I, семигородський воєвода з родини Баторіїв, коронований у Кракові на Польське королівство і Велике князівство Литовське разом з відданою йому заміж королівною Анною Сиґізмундівною куявським єпископом Станіславом Карнковським, бо гнєзненський архиєпископ Якуб Уханський, підтримуючи ще сторону імператора, відмовився, [посилаючись] на нездужання.

Анна — королевою, а семигородський воєвода Стефан Баторій — польським королем

З'їзд в Анджеєві

Стефанова коронація

Тоді і потім литовські сенатори і лицарство скликали з'їзди в Геранойнах, у Гродні і Мстибогові, де радилися про затвердження і цілковите збереження своїх вольностей, прав і привілеїв новим королем, коронованим усупереч волі декого з них, і про прийняття його на престіл Великого князівства. Бо так імператор Максиміліан часто через

Литовські з'їзди

своїх відкритих і таємних послів потішав ту сторону, від якої був обраний на королівство, що прибуде. Але в нього вийшло, як у його прадіда Фрідріха III, якого флорентійці малювали, як він на раку їде до Італії, з таким написом: *„В Лацій простуєм"*.

Георгій Сабін про германських імператорів у „Карлі V"

Бо й чех Ян Кохцецький, який приїхав на з'їзд до Мстибогова після Великодня з уповноваженням та імператорськими листами, мусив уночі їхати назад, коли вже сенатори і все литовське лицарство визнали короля Стефана своїм володарем. А імператор Максиміліан також видав своїх електорів, коли незабаром того ж року поспішив на небесне королівство, занехаявши Польське, а його сина Рудольфа, римського й угорського короля, обрали імператором на його місце.

Помер польський елект, імператор Максиміліан

Також литовські пани: віленський пан Ян Ходкевич, троцький пан Остафій Волович, крайчий Великого князівства Литовського Ян Кішка, гродненський староста Олександр Ходкевич й інші у травні приїхали до Варшави та від імені всього Великого князівства Литовського привітали короля Стефана та визнали його своїм володарем.

Потім 1576 року король, наводячи коронний порядок і мир, скликав сейм у Торуні, на який були викликані жителі Ґданська через їхні зухвалі бунти і ворожнечу, і винні були засуджені за образу королівської величности, бо, перебуваючи на боці імператора, збирали військо із заморських країн, узявши командувачем Гануса фон Келлена. Однак Господь Бог покарав їхню зухвалість через гнєзненського каштеляна, коронного гетьмана Яна Зборовського, який, не маючи найманих воїнів більш ніж півтори тисячі з пішими гайдуками, розгромив 12 тисяч їхнього війська, котре з гарматами прибуло здобувати Тчев, тож кнехтів і рейтарів, а також міщан, що перед боєм здавалися гордими й зухвалими, на полі бою полягли 4 тисячі, крім поранених і тих дуже багатьох, які потонули в ставах і в Лябісевському озері, над котрим була битва, й у Віслі. Загинули також усі капітани і фендріхи, й ті, котрі втікали в гори та в ліси. Наші взяли 40 гармат (крім ручної зброї) і дуже багато іншої здобичі й зброї. А Ганус фон Келлен ледве втік на бистрому [коні]. Діялося це 18 квітня 1577 року.

Сейм у Торуні

Ґданське військо розгромлене під Тчевом

Потім прибув сам король з легким військом і, наполегливо здобуваючи їхні портові фортеці Ґданськ і Лятерну, зламав їхні горді і зухвалі шики та привів їх до послуху, тож вони мусили погодитися на подані королем умови і 2 листопада в Мальборзі заплатили 200 тисяч злотих за воєнні витрати.

А татари, використовуючи нагоду, того ж року вчинили величезну шкоду на Поділлі й на Волині.

Татари — на Поділля

Московський [князь], хоча до нього того ж року .були відправлені великі посли: мазовецький воєвода Станіслав Кріський, мінський воєвода Миколай Сапіга і надвірний підскарбій Великого князівства Литовського Федір Скумін Тишкевич, усупереч сподіванням наших, прибув до Литви з великим військом особисто зі старшим сином і з Магнусом у серпні, коли король був під Ґданськом, де взяв Кесь (або

Посли до Москви

Московський князь забрав замки в Ліфляндії

Венден) через неповороткість німців, які піддалися, а також Вестен, Ерлен, Нітав, Йоргенбург, Сонсель, Румборг, Марієнгаус та Дунемборг від князя Соколінського, укріплений замок на високій насипаній на рівнині горі, і Креутцборг, містечко і замок Кокенгауз, Ашенрод і Ленварт, замки над Двіною, які, перелякані страховиськом, піддалися, та захопив кільканадцять інших замків, де москвини і татари чинили великі насильства над німцями, ґвалтували чоловіків, жінок і дівчат та рубали їх на шматки, особливо в Кесі й у Кокенгаузі, які потрапили в сіті Магнуса.

Наші посли тоді вже були на московському кордоні: мазовецький воєвода Кріський, мінський Миколай Сапіга і надвірний підскарбій Великого князівства Литовського Федір Скумін Тишкевич, коли дізналися про те спустошення Ліфляндії, через що вже хотіли повертатися, але за королівським наказом потім поїхали до великого князя. І коли вони виконували обов'язки посольства, він [князь] не дозволив їм навіть згадувати про Ліфляндський край, а, навпаки, домагався усього Курляндського краю та інших приморських країн аж до Пруссії, стверджуючи, що він має спадкове право не лише на те, але й на всю Пруссію та на Польську й Литовську держави після Прусса, брата імператора Октавія (якого ніколи живим не було на світі), після якого він був чотирнадцятим поколінням, як заявив він без сорому за вигаданою казкою.

Про це жоден прусський історик не згадує, хіба про короля Бітинії, від котрого є місто Прусса і до котрого колись утік Ганнібал

Доки наші посли виїхали з Москви, дали знати про це королю. Король знову послав до великого князя гінця і свого дворянина Пйотра Гарабурду, доручаючи йому всіляким способом за справедливими умовами затвердити [угоду про] мир з обох боків. Але московський [князь] через свою вроджену зухвалість не лише не дав намовити себе на [угоду] про мир, але, заледве вислухавши гінця, відіслав його далеко від себе та тримав майже як в'язня.

Литва — під Зельборг

Того ж року литовські пани і лицарство добровільно вирушили на відсіч московського насильства, але даремно, бо настала негода, а московський [князь], обсадивши [залогою] захоплені замки, повернувся з Ліфляндії.

Комета

13 листопада того ж року з'явилася страшна комета і довго не зникала.

Потім наші з доблесним козаком Жабою повернули Дунемборг і відібрали від москвинів Венден (або Кесь), який раніше був столицею ліфляндських маґістрів.

Москва розгромлена і забрані гармати

А коли москвини знову двічі взимку 1578 року з 200 тисячами війська намагалися здобути Кесь, наші з малою дружиною, з'єднавшись з допомогою шведів, які тоді прибули, перемогли та розгромили їх під командуванням новогродського воєводича Анджея Сапіги та забрали понад 20 великих руйнівних гармат. Також тут захопили у неволю багато знатних бояр і воєвод, крім тих, що полягли на полі бою. Гармати,

якими несправедливо здобували королівські замки, відвезли до Вільна, а невільників відпровадили до Гродна.

А московський князь щойно після тієї лазні покликав до себе королівського гінця Пйотра Гарабурду й прийняв його та після переговорів потім відправив.

Того ж року блаженної пам'яти гродненський староста Олександр Ходкевич заплатив тілом борг смерти.

У серпні того ж року слуцький князь Юрій Юрійович Олелькович, нащадок великого литовського князя Ольґерда і гідний вічної нам'яти, попрощався зі світом.

Тоді також приїхали до Кракова московські посли, яких король чемно запросив на збори сенаторів для вислухання посольства, але раптом вони жодним чином через вроджену зухвалість не захотіли виконувати посольських обов'язків, вимагаючи, щоб спершу встав король і, знявши шапку, спитав про здоров'я преславного царя. А коли король, як на несправедливу вимогу, не захотів погодитися, вони від'їхали до Москви, нічого не вирішивши й не виконавши посольства.

Горде московське посольство

Розділ четвертий

Його милости свірському князю Лукашеві Больковi, маршалку його м[илости] короля і т. д.

Потім, коли перед М'ясницями 1579 року король приїхав з Варшави до Гродна, віленський воєвода Миколай Радзивілл у полі привітав його пишною промовою від імени усієї Литовської Речі Посполитої. Там же у Гродні після довгих намовлянь король з литовськими панами вирішив [почати] війну (а не лише оборону литовських кордонів, як було перед тим) проти московського [князя] в його країні, що було вирішено на Варшавському сеймі за згоди всіх станів. Для цього всі пани і лицарство Великого князівства Литовського радо подали велику допомогу і, крім того, обіцяли потім дати данину й інші податки зі своїх маєтків. Цією корисною справою вони доказали вроджену любов як вірнопіддані Речі Посполитої і свого пана.

Король — до Гродна

Війна проти московського [князя]

Отож король, чинячи розумно у всьому, послав гінця Вацлава Лопацінського з листами до великого московського князя, повідомляючи про справедливу причину війни зі свого боку та з боку Великого князівства Литовського.

Лопацінський — *гонець* до Москви

Потім король, вирішивши у Вільні з литовськими папами всі воєнні потреби, останнього дня липня від'їхав до Свіра, щоб переписати і впорядкувати військо, яке, згідно з призначенням, збиралося в тих полях. А звідтіля через Глибоке, Постави король вирушив до Дзісни, а потім до Полоцька з усім військом Великого князівства Литовського, Жмудського й Руського, гетьманом якого був віленський воєвода Миколай Радзивілл, а над воїнами — його син, польний гетьман Христоф, власник Троків. А польським лицарством [командував] подільський воєвода Миколай Мелецький, угорським — Каспер Бекеш, німецькими піхотинцями — ленчицький староста, граф Христоф Розжажевський.

Перепис біля Свіра

І майже в той час лицарство та литовські і руські воїни, випередивши велике військо, здобули і спалили три московські замки чи фортеці Косіяни, Красне й Ситно.

Три московські замки спалені

А коли вранці 11 серпня король з трьох боків оточив місто і замок Полоцьк, укріплений ровами, валами, стінами та вежами, угорці і піхотинці коронного канцлера Яна Замойського, а також литовські гайдуки і козаки запалили [місто], де повбивали дуже багато москвинів, а інші повтікали до замку. Потім наші підкопалися під самі замкові стіни і вежі, сильно обстрілюючи їх з трьох боків, але москвини не з меншим завзяттям і відвагою протиставилися густому обстрілу і штурму наших удень і вночі та успішно гасили деякі сторони палаючого замку. Крім того, сильні дощі були на перешкоді нашим. Аж потім, 29 серпня весело [засвітило] ясне сонце і довго бажаним промінням освітило світ. Того ж дня наші піхотинці поляки, литвини та угорці з великою відвагою та небезпекою для себе переправилися через рови та річку Полоту і на високому пагорбі під самими стінами, підклавши вогонь, запалили замок. Коли пожежа розгорілася, негайно піше лицарство угорців і поляків, рота коронного канцлера Яна Замойського, а також литовські гайдуки бадьоро вдиралися до замку через вогонь і московську стрілянину, але через страшенне полум'я і неузгодженість між собою та ворожий обстріл, втративши 27 своїх [убитими], крім поранених, мусили відступити, проте вбили 200 московських стрільців. Але наступного дня, в неділю, 30 серпня, коли наші знову підклали вогонь і стіни почали сильно горіти, а безперервний обстріл наших з трьох боків шарпав москвинів і не давав їм можливости гасити [пожежу], тоді москвини піддалися із замком на королівську ласку, коли обіцяли відпустити на волю зі своїм майном кожного, хто забажає йти до Москви, а хто захоче служити королю, того обіцяли прийняти в ласку і платити платню, що й було виконано. Тільки великолуцький і полоцький архиєпископ Кипріян і воєводи Василь Іванович Міколінський, Дмитро Щербатий Оболінський, Матвій Рзовський, Івон Сушин, Петро Волинський та писар великого князя Лук'ян Третяков не хотіли добровільно здатися, хоча бачили, що весь замок був під королівською владою, тому їх також захопили і тримали під сторожею. А всього московського народу, здатного до бою та оборони замку, було більш ніж 6 тисяч.

Полоцьк оточений

Місто Полоцьк спалене

Все літо пройшло із сильними дощами

Полоцьк піддався

Впертість москви

Так тоді 30 серпня 1579 року, о 20-й годині був видертий з московських рук славний замок Полоцьк, давня столиця руських і деяких литовських удільних князів, з усіма харчами, зброєю і достатньою кількістю пороху.

Перед тим також подякував цьому світові маловідомої пам'яти віленський каштелян, жмудський староста й т. д., мій добродій Ян Ходкевич.

Потім, коли король звільнив Полоцьк, литовські ворота від Москви, наші спалили Косіяни, а також Ситно і Красне, за 9 миль від Полоцька. На великій перешкоді залишилися ще два замки: Сокол над річками Дріссою і Ніссою, 5 миль по псковській дорозі на північ, і Туровля над Двіною, 4 милі до Ули і Вітебська, їдучи від Полоцька.

Під Соколом стояло добірне московське військо, [що складалося] з двору митних бояр великого князя, з донських козаків або добірних танайських стрільців, якими командували Федір Васильович Шеремет, Андрій Палецький, Михайло Ліка, Василь Кривоборський та інші визначні полководці, котрі думали пробитися до Полоцька своїм на відсіч через королівський обоз, але віленський воєвода, великий гетьман Миколай Радзивілл зі своїм сином, польним гетьманом Христофом, помудрому запобігли цьому, коли всі дороги добре забезпечили. Тоді спершу послали під Сокол полоцького каштеляна і кревського старосту Яна Волмінського, мужа великої доблести і досвідченого в лицарських справах і частих боях з москвинами в минулому, з кількома загонами. А за ним прибув польний гетьман Христоф Радзивілл з литовськими воїнами. А московське військо окопалося під замком і біля гармат й уникало відкритого бою, тільки часто виривалося і в сутичках та герцях з обох боків пробувало почати бій. Однак наші списами притиснули їх до самого окопу.

Ян Волмінський — під Сокол

А тим часом віленський воєвода, великий гетьман Миколай Радзивілл за королівським велінням відправив кілька загонів козаків з князем Костянтином Лукомським під Туровлю. Москвини, побачивши їх, подумали, що все військо йде здобувати їх, і негайно іншою брамою втекли, залишивши командирів самих. Отож воєводи, покинуті своїми, 4 вересня здали замок зі зброєю, порохом і гарматами, який потім наші спалили через кілька днів, коли князь Лукомський наказав стріляти з великих гармат. Те, що легко здобуте, те й легко загинуло.

Туровля взята і спалена

У той час подільський воєвода і коронний гетьман Миколай, пройшовши з польським і німецьким військом через річку Дріссу мостом, спорудженим зі стругів, прибув під Сокол, бо поляки від Нісси, а німці від Дрісси порядно і швидко викопали окопи. А брацлавський воєвода Януш Збаразький зупинився зі своїм загоном за річкою Ніссою, куди було легше втікати москвинам.

Сокол оточений

Потім наші розпеченими залізними снарядами в кількох місцях запалили замок. І коли вогонь посилився, москвини засумнівалися, що оборонять замок, і через браму від Нісси висипались до бою. Але поляки з окопів, а потім німці піші стрільці назад загнали їх у вогонь до замку і самі, в запалі заганяючи москвинів, увірвались до замку. А москвини швидко опустили ґрати в брамі, так що поляки і німці, зачинені з москвинами в палаючому замку, наосліп рубалися в однаковій небезпеці. А коли наші з окопів з великими труднощами проламали ґрати в брамі, щойно тоді москвини висипалися з палаючого замку, а разом з ними наші поранені і обпечені. Щойно там почалася жорстока битва, бо німці жодного москвина не залишали живим, тож на полі бою полягли 4 тисячі, а з-поміж них найвизначніші командири Борис Сеїн, Андрій Палецький, Михайло Лик, Василь Кривоборський, а гетьмана Шеремету, мужа великої доблести і старшого командира донських козаків, захопили живим та взяли інших невільників, здобич, а також дорогі шати,

Небезпека для наших

Москва розбита

Сокол спалений

гроші і дуже багато дорогих речей, а замок згорів дощенту. З наших також під Соколом загинули такі знатні люди, як польний гетьман Христоф Радзивілл з Яном Волмінським, ротмістр Каменський і Висоцький, Якуб Свецінський, Якуб Борнковський та Миколай Клочевський.

Наші розбиті під Соколом

Потім полоцький воєвода Миколай Дорогостайський Монивід після від'їзду короля з Полоцька взяв укріплений замок Сушу над великим озером, який піддався йому добровільно після переговорів через Франца Жука з воєводою Рутаєм Суським і з москвинами, коли він обіцяв їм вільний вихід до Москви з рухомим майном. Тоді вийшло їх 6 тисяч, а 6 жовтня полоцький воєвода з литовським і польським лицарством в'їхав до замку Суші, де взяв 21 велику гармату, 136 гаківниць, 123 довгі рушниці, 100 бочок пороху, що важили 400 центнерів, 4822 великі залізні снаряди для гармат й іншого замкового спорядження та дуже багато харчів.

Суша піддалася

Перед тим оршанський староста Філон Кміта, маючи зі собою кінне і піше лицарство та чимало окраїнних козаків, жорстоко вогнем і мечем завоював смоленські волості, спалив понад 2 тисячі сіл та перетворив у попіл саме передмістя Смоленська і без найменших втрат привів свій лицарський народ до Орші з великою здобиччю та стадами невільників і худоби.

Філон спалив Смоленськ

З другого боку князь Костянтин Острозький з брацлавським каштеляном, князем Михайлом Вишневецьким, та зі сином Янушем, переправившись через Дніпро та розпустивши перед собою вшир і вздовж своїх козаків і татар у загони, обложили замок Чернігів, столицю давніх сіверських князів, але тому, що москвини хоробро оборонялися, а піхотинців для штурму було мало, спалили саме місто Чернігів, розпустивши загони майже по всьому Сіверському краю аж до Стародуба, Радогоща і Почепова і з великою здобиччю без відсічі повернулися додому. Таким же чином мстиславський староста зруйнував місто Ярослав і дуже багато московських сіл і волостей.

Завойовані Чернігів і Сіверський край

А потім король, приїхавши з Полоцька до Вільна і коротко відпочивши у Гродні, поспішив на сейм у Варшаві. У той же час віленському воєводі Миколаю Радзивіллу і троцькому панові Остафію Воловичу принесли листи від двох московських панів радних, князя Івана Мстиславського і Микити Романовича Захаріна, написані 28 вересня з Пскова, де тоді стояв з військом великий князь. У тих листах вимагалося, аби литовські і коронні пани стримали свого короля від пролиття християнської крови, а вони також обіцяли стримати свого великого князя від помсти за заподіяні королем шкоди і привести до миру і, щоб пани з обох боків намагалися зробити добру справу. Але все це король відклав на Варшавський сейм, де знову після довгих переговорів і за мудрої поради коронного канцлера Яна Замойського вирішили доконати війну проти московського [князя] та встановити податок.

Листи до литовських панів від ради московського [князя]

Війна проти московського [князя]

13 грудня того ж року полоцький воєвода Ян Дорогостайський Монивід здобув і спалив недавно заснований московський замок

[Замок] Несцерда здобутий

Несцерду, де наші захопили [в полон] чотирьох воєвод і тисячу чоловіків, жінок і дітей, а від меча і від вогню, коли горів замок, загинули понад 2 тисячі москвинів, які вперто, але даремно, оборонялися.

Потім 1580 року король з Варшавського сейму приїхав до Вільна і з литовськими панами ґрунтовно вирішував питання закінчення війни проти московського [князя]. Негайно московський [князь], коли вже очевидно не вистачало йому сил, удався до хитрих підступів і спершу після Зелених свят в особі гінців послав своїх шпигунів з Нащекіним, який хоча походив із знатної родини, але від природи був нікчемою. Він часто у Вільні потайки вів переговори з Григором Осциком, куючи розпусну зраду проти Великого князівства Литовського і життя короля.

Гінець

Нащекін з Осциком

А в той час 29 травня, у день Святої Трійці жмудський єпископ, гедруцький князь Мельхіор, перед великим вівтарем у костелі на віленському замку віддав з прийнятими церемоніями королю Стефанові, що стояв на колінах, посвячений меч і шапку, які привіз Павло Уханський від папи Григорія XIII.

Меч і шапка від папи

Потім виявили зраду Осцика проти короля і вітчизни, якої він не зміг заперечити й очевидних доказів його фальшу й зради. Сам закон, вітчизна і справедливість закликали до помсти, до страти за його гріхи, і 18 червня, в суботу, він дістав гідну заплату за свої вчинки.

Осцикова зрада і фальшивість

Осцик страчений

А сам король, відправивши раніше московського гінця Нащекіна, 15 червня з Вільна вирушив на війну через Мінськ і Борисов до Часників, куди приїхав до короля московський гінець, сповіщаючи про [прибуття] великих послів. Він просив, щоб король повернувся до Вільна та вислухав послів у звичному місці. Але король, побачивши насмішку [москвинів], з Часників поїхав аж до Лукомля, де з'явилися добірні воїни і маршал данського короля Фаренсбек з почтом рейтарів. Опісля 29 липня король прибув до Вітебська, де також пишні почти виставили пани, лицарство і князі Слуцькі, а також жмудські тивуни і земські урядовці.

Московський глум

Показ у Вітебську

Того ж дня коронний канцлер Ян Замойський вирушив з Вітебська до московського замку Веліж з 8 тисячами пішого і кінного народу та, оточивши той замок у 16 милях від Вітебська, розташований у природному оборонному положенні над Двіною зі сильними стінами та вежами і забезпечений залогою московського лицарства, майже першого дня збив зі стін та веж московську залогу й оборону, тож вони швидко вдалися до переговорів. Отже, п'ятого дня від початку облоги, 6 серпня, в суботу, через вимушену капітуляцію коронний канцлер пан Ян Замойський узяв Веліж (котрий висів майже над головою усієї окраїнної королівської Руси) з усією зброєю, харчами та різноманітними гарматами. Там же захопили [в полон] двох воєвод — Пароліна Бручова і Василя Башмакова, а всіх інших москвинів відпустили на волю, згідно з даною обіцянкою.

Веліж узятий

Опісля 8 серпня король приїхав до Веліжа, а віленський воєвода, великий гетьман пан Миколай Радзивілл зі сином, польним гетьманом Христофом, троцьким паном, та з віленським паном Остафієм Воло-

вичем і з іншими дружинами панів і литовського лицарства, які раніше прийшли, прибули під другий московський замок Усвят і добре спорядили окопи. 6 серпня, як тільки прибув король, у завзятій битві вони здобули Усвят від москвинів, які змушені були піддатися. Тут також захопили [в полон] двох воєвод — Михайла Вельдземінова та Івана Ашарова, а інших посполитих відпустили на волю.

Усвят узятий

А той замок був віддавна столицею великого литовського князя Ольґерда, коли він за жінкою дістав Вітебське князівство. І з того замку, відправившись у похід з литовським військом проти великого московського князя Дмитрія, прибув аж до самої Москви та встановив литовські кордони 6 миль за Можайськом.

Ольґерд — до Москви

Також перед тим 8 серпня полоцький воєвода Миколай Монивід Дорогостайський вирушив зі шляхтою Полоцького краю і зі своїм лицарством під третій московський замок Невель, а коронний канцлер пан Ян Замойський — до Великих Лук. Туди ж великий московський князь посилав своїх гінців з листами, зупиняючи короля від пролиття християнської крови (людина побожна і спокійна), посилаючись на Святе Письмо і Давидові псалми та повідомляючи, що посли їдуть з добром, тому просив, щоб король повернувся до Литви та вислухав їхніх послів.

Полоцький воєвода — до Невеля

Побожні московські листи

Але король, побачивши в цьому очевидний глум, обсадив своїм лицарством Веліж й Усвят та з усім військом повернув до Великих Лук, відправивши в передню сторожу і для розташування всього війська полоцького каштеляна і кревського старосту Яна Волмінського з роду Насути, з кількома ротами і з полком ногайських татар та з 500 гайдуків, тож у своєму полку, у передній сторожі він мав 12 сотень вершників і піхотинців. За ним ішов польний гетьман, троцький каштелян Христоф Радзивілл, з 3 тисячами воїнів. Разом з ним були також жмудський староста Ян Кішка, маючи 400 вершників і 100 піхотинців, і князь Януш Острозький з 8 сотнями полку та новогродський воєвода Миколай Радзивілл, мінський каштелян Ян Глібович, смоленський воєводич Євстахій Тишкевич, ретовський тивун Марек Внучек й інші тивуни, урядники і жмудське лицарство, в полку яких було 2 тисячі вершників. Потім ішли троцький, волинський воєводи і прунський стольник, князь Олександр, в полку яких було 800 [воїнів], а за ними [стежили] віленський воєвода, великий гетьман Миколай Радзивілл, з 3 тисячами вершників, потім віленський пан Остафій Волович, мінський воєвода Миколай Сапіга та 2 тисячі інших панів і литовського лицарства, потім 5 тисяч вершників польських рот і 4 тисячі угорських вершників. Щойно за ними [йшов] сам король зі своїм двором, в якому була тисяча вершників, а за королем — гармати та інше спорядження разом з 20 тисячами піхотинців. За ними позаду йшов збаразький князь Януш з 6 тисячами кінних воїнів.

Король — до Великих Лук

Ян Волмінський на передній сторожі

Порядок руху війська під Великі Луки

Переправившись через річку Дользу, полоцький каштелян пан Волмінський від спійманих москвинів дізнався, що татари з Великих Лук мали вночі напасти на них, тому, бажаючи випередити їх, він

відправив проти них свого сина Юрія, ротмістра, упітського підкоморія, а разом з ним князя Гаврила і ротмістрів Голубка і Дробиша, які опівночі над озером, у 2 милях від Великих Лук, зустрілися з тими татарами в бою, яких щасливо перемогли та розгромили, і Юрій Волмінський привів до короля кількох полонених, від яких дізналися все про становище у Великих Луках.

Татари розгромлені

Отож 26 серпня, пройшовши через великі і трудні ліси, король прибув під Великі Луки, обложив замок, розташований на пагорбі серед рівнини над річкою Ловацією та озером, а дуже велике і забудоване місто для легшої оборони спалили самі москвини. Туди ж приїхали московські посли із звичними байками, бо спершу сказали, що не можуть виконувати присланого царем посольства, [вимагаючи], щоб король відступив від замку і повернувся до Вільна на звичне місце прийому послів. Коли їм на це відповіли, що так не годиться і цього не може бути, вони відійшли від своїх наметів, сказавши, начебто хотіли їхати геть. І коли так даремно мовчки провели кілька днів, а замок уже почув горезвістку, негайно почали просити аудієнції для виконання посольства, під час якої, коли їм дозволили, правили старі байки, перераховуючи з обох боків посольства великі кривди, які король учинив великому князеві, та вимагали, щоб надалі не робив їх більше, повідомляючи, що великий князь уже присмирив свій гнів і запал проти короля. А в той час було чути страшенний тріск і грім гармат біля замку, який здобували. Потім за московським звичаєм в іншому наметі проводили решту посольських переговорів з литовськими панами і сенаторами, але радше це був насміх, бо [вони вимагали], щоб король повернув великому князеві Полоцьк й інші захоплені замки і якщо хотів би, то встановив би з ним вічний мир. А якщо їм не пощастить, то вони погоджуються, щоб король тримав Полоцьк та замки у Ліфляндії, якими тепер володіє, а за московських невільників, щоб залишився при Литві замок Усвят, який уже забрав король. А якщо він [король] з чимось не погоджується (що було ймовірним згідно з тими їхніми байками), то нехай своїм гінцем повідомить великого князя. Король погодився і з їхнім гінцем послав свого гінця мало не з християнськими листами. А сам московський [князь] тоді в Олександровій Слободі, 36 миль за Москвою, справляв весілля собі і старшому синові.

Король обложив Великі Луки

Московські посли

Казочки московських послів

А король з одного боку з литвинами та угорцями, а коронний канцлер Ян Замойський з других окопів 1 вересня почали наполегливо здобувати замок, стараючись захопити його цілком. Але коли ні королівська ласка, ні справедливі умови не спонукали москвинів піддатися, вони заприсяглися оборонятися до загину. А замок стояв не лише в природному оборонному місці на високому горбі серед рівнини між озерами і річкою Ловацією, але з другого боку був укріплений глибокими ровом та майстерно насипаним валом з дернини. Король мусив удатися до підпалу. Отож з угорських окопів з великими труднощами і небезпекою гайдуки запалили замок, але москвини майже впро-

довж трьох днів мужньо і спритно гасили [пожежу]. А тим часом з польських окопів уночі, підкопавшись під замок, порохом підпалили вежі і дерев'яні стіни, а наступного дня вранці, 5 вересня московини невчасно почали здаватися, але тому, що знехтували попередньою королівською ласкою, угорці, з великою люттю вскочивши в замок, зі справедливим гнівом рубали як ченців, що йшли з хрестами з процесією, так і інших московинів (з помсти за вбивство своїх), не роблячи різниці між чоловіками та жінками, тож у деяких місцях кров текла струмками, покриваючи кінські копита. Бо за короткий час полягли понад 7 тисяч московських голів, тож криком, плачем і вереском тих, яких убивали, був сповнений весь замок. Тільки деяким старим чоловікам, жінкам і дітям зберегли життя, які потрапили між литвинів і поляків. Захоплених у полон замкових старшин Федора Ликова, Михайла Кашина, Юрія Аттішакова та Василя Ісмаєлова [...] привели до окопів коронного канцлера Яна Замойського, а Вейко, якого великий князь призначив найвищим воєводою над іншими, загинув у замку. [Наші взяли] багато інших невільників, здобичі, а також велику кількість усіляких харчів.

Великі Луки підпалені

Москва у замку порубана

Великолуцькі воєводи

А з наших пострілами із замку вбито завіхойського каштеляна Пйотра Клочевського і Русінського та ротмістра Дробиша й Леського.

Наші вбиті під Великими Луками

Потім король упродовж довгого часу зміцнював валами замок. А тим часом брацлавський воєвода, збаразький князь Януш і Юрій Барбі з угорцями, Самуель Зборовський і інші, прибувши під Торопеч, за 16 миль від Великих Лук, дощенту розгромили московське і татарське військо, що стояло напоготові проти наших під самим замком. Там здобули багато здобичі і невільників, а місто спалили самі московини. Там же після розгрому, коли московини вже втікали врізнобіч, захопили в полон Демеціна Цереміша, який славився ласкою великого князя серед інших, і Нащекіна, котрий недавно був у Вільні гінцем до короля. Зв'язаний Нащекін, побачивши королівського дворянина Миколая Олесницького, з яким він познайомився у Вільні, сказав йому: „Які різноманітні і різні бувають пригоди, Олесницький! Мене, назустріч якому ви недавно всі виїжджали, тепер ведете зв'язаного".

Московське і татарське військо розгромлене під Торопечем

Спіймані Демецін і Нащекін

Полоцький воєвода Миколай Монивід Дорогостайський, здобуваючи замок Невель майже від того часу, коли король прибув під Великі Луки, взяв його, який йому здався, великою силою і частими нападами, коли на допомогу йому прийшов угорець Януш Борнемісса з кількома сотнями угорських гайдуків. Тут захоплено [в полон] таких воєвод, як Іван Крамісса, Міндзан Количов, Іван Бібіков, Степан Боброн, та інших московських бояр і простого народу, якого з майном відпустили на волю. Там же серед наших загинули два ротмістри Бернат Голубіцький і Станіслав Рудзький.

Невель узятий

Смоленського воєводу, оршанського старосту Філона Кміту, який раніше ласкою, а потім розгніваним щастям руйнував смоленські волості і громив московські загони, призначили старостою на замку

Філон — староста у Великих Луках

Великі Луки з усією владою, гарматами і лицарством. А коронного канцлера Яна Замойського з частиною війська король відправив здобувати замок Заволоче, а сам вирушив до Невеля. Потім там же москвини добровільно здали оборонний замок Озериця, укріплений будівлями і зброєю та розташований у природному оборонному місці на великому озері, довіряючи віленському воєводі і великому гетьманові Миколаю Радзивіллу, разом з усією зброєю, гарматами, порохом та достатком харчів.

Ян Замойський — під Заволоче

Озериця піддалися

Туди ж також щойно приїхали королівські і московські гінці від великого князя з гіршою від страти відповіддю, бо він відступав королю усі замки над річкою Двіною (про яку я раніше писав, що в неї береги срібні, а дно золоте).

А король, пославши коронному канцлерові під Заволоче на допомогу вершників і піхотинців, сам вирушив до Полоцька, а потім до Дзісни, куди принесли йому радісну новину, що коронний канцлер Ян Замойський у великій і переважаючій битві примусив силоміць піддатися замок Заволоче, [розташований] на високому горбі, звідусіль оточений водою, забезпечений народом і зброєю та важкий для здобуття, з усією зброєю, гарматами і харчами, де захопив [у полон] таких старшин, як Василь Соборов (який підбив під московське ярмо казанські й астраханські орди), Іван Злобін, Василь Назімор, а інших, згідно з даним запевненням, відпущено на волю.

Оборонний замок Заволоче взятий

Але і серед наших, як це буває у таких трагедіях, загинуло чимало лицарського народу: граф, ленчицький староста Христоф Розжажевський, якому прострілили голову, муж, славний чесністю, кмітливістю, бувалістю і великою доблестю, а також Марцін Вейгер, син Ернеста Вейгера, славного мужа лицарськими справами в усій Європі.

Убиті граф Розжажевський і Вейгер

Але визначні і гідні вічної пам'яті успіхи у справах важко здобути без значних втрат. Від небезпеки як-небудь можна врятуватися, але від смерти ніхто не може вберегтися.

Так тоді король за другим щасливим походом з великою славою польської доблести, литовської мужности і у гарячій битві бистроти, завдяки угорській переважаючій відвазі видер з московських рук Веліж, Усвят, Великі Луки, комору всього Московського краю, склад воєнного спорядження і місце збору військ на Невель, Озериця, Заволоче і обсадив їх литовським й угорським лицарством, а польські роти були розставлені у Жмудському краю і у Литві, що дуже засмутило простий народ.

Потім 1581 року відправили з Варшавського сейму московських послів і встановили на два роки податки для того самого ворога.

А тим часом наші взяли московський замок Холм і спалили Руссу.

* * *

Отож, милий читачу, закінчується межа нашого заходу, де я коротко навів події за королів Сиґізмунда Авґуста, Генріха й сьогодні щасливо королюючого Стефана. Так я вчинив навмисне, бо ці книжки, всупереч сподіванням, і так вийшли з друку такі великі. Завдяки моїй праці і старанням вони стали б значно більшими, якщо б я тут докладно виклав опис життя Сиґізмунда Авґуста та різноманітні випадки під час його королювання, а також міжкоролів'я після нього та Генріха і за сьогоднішнього короля Стефана. Усі ці події я вже маю порядно й майже докладно описані. Але якщо б, очевидно, ті другі книжки були б більшими, то не дуже безпечно виводити на світло денне свіжі в людській пам'яті вчинки і справи живих людей, бо якщо комусь приписати справедливі вчинки, гідні похвали і слави за його чесні, гідної вічної слави справи, негайно прочитають ту похвалу противники і заздрісники, а якщо справедливо зганиш чиїсь погані вчинки і подаш для перестороги іншим у майбутньому, негайно (насправді сердиті) розгніваються. Оскільки не можемо дати цілковитого і справедливого судження тільки про минулі події, з тим у той час я стримався. Однак, якщо Господь Бог продовжить моє життя, а наш висохлий від безперервної праці мозок пізнає наслідок вдячности від уважних (бо від поганих і невдячних Беанів ласки не просить), тоді, милий читачу, негайно дістанеш від нас і ті речі, де всі і всілякі пригоди побачиш ґрунтовно описані за [часів] короля Авґуста — як домашні, так і воєнні [події], та суміжних сусідів і сейми, а також два з'їзди під час безкоролів'я і, зокрема, всі війни короля Стефана та ґрунтовно описані переможні і щасливі битви та те, кому належить слава за його доблесть.

А тепер у тій щирій і сердечній восьмирічній нашій праці, може, комусь і щось не подобається, тоді, як у світі є стільки різних міркувань і думок, скільки людських голів, тож не варто лише від мене вимагати приготування такої страви, котра мала б смакувати всім однаково. Тому, милий читачу, прийми тепер ласкаво добру нашу волю, яку сам Бог приймає радше, ніж золоторогі жертви.

Щирому читачеві

Ось дочитав ти, добрий читачу, про славні діяння,
досі не знані тобі: їх-бо і дід твій не знав.
Світові їх явив знавець свого діла — Стрийковський:
роду шляхетного муж, у благочесті твердий.
Еннія хвалять співця, славетного Цезаря хвалять,
Славиться Лівій — бо й він має свою похвалу.
То чи не більшої слави достойний, хто вивів на світло
те, що вкривала ніч, те, що лежало в пітьмі?
Все це він сам описав, ні в кого не списував! Зможеш
ти, читачу, хоч чимсь тут дорікнути йому?
Ні, не зможеш. Прийми ж це діло із вдячністю в серці
й автору дяку свою ти шанобливо складай*.

Йоан Станчикевич
Жмудин

* Переклад Ростислава Паранька.

Післямова

Від найдавніших часів українська історія тісно пов'язана чи радше безпосередньо переплетена з історією сусідніх народів — білоруського, польського, російського, литовського, латвійського, німецького, чеського, угорського, молдавського, румунського, татарського і, навіть, таких, як балканські, італійський, грецький і турецький народи.

Тому і літописні пам'ятки цих народів становлять важливий першоджерельний матеріал з історії Руси-України, часто невідомий чи недоступний сучасній українській історичній науці і, тим більше, пересічному читачеві, якого цікавить минуле своєї країни. Це передовсім праці польських літописців XV—XVI ст. та епохи Відродження: „Історія Польщі" (1455—1480), „Річники або хроніки Польського королівства" Яна Длуґоша (1415—1480), „Хроніка Польщі" (1519) і „Трактат про дві Сарматії" (1517) Мацея Меховіти (Мацея Карпіґи) (бл. 1457—1523), „Історія Корони Польської і Великого князівства Литовського..." Бернарда Ваповського (бл. 1470—1535), „Хроніка Польська" (1555) Мартина Кромера (1512—1589), „Хроніка всього світу" (1551) Мартина Бельського (1495—1575), „Коментарі з історії Московії" (1549) Сиґізмунда Герберштейна (1486—1566) та, врешті, „Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Руси" (1582) і цілий ряд інших історичних праць Мацея Стрийковського (1547—1582).

Серед перелічених польських істориків та їхніх праць особливе місце посідає саме згадана „Хроніка..." М. Стрийковського. Вона стала своєрідним підсумком розвитку польської історіографії XVI ст.

Вперше „Хроніку..." надруковано 1582 р. в Крулевці (нім. Кеніґсберґ, тепер Калінінград) готичним шрифтом. Твір має три присвяти, написані латинською мовою: королю Стефанові Баторію, віленському єпископові Радзивіллу і синам слуцького князя Юрія Юрійовича Олельковича — Георгієві, Семенові та Олександрові. У виданні вміщено також королівський привілей, який захищає авторські права М. Стрийковського, латиномовну передмову з міркуванням про користь вивчення історії для суспільного проґресу та віршовану автобіографію автора.

Праця М. Стрийковського складається з 25 книг, що поділяються на окремі розділи, в кожному з яких висвітлюється певний історичний

період або час панування того чи того монарха. Завершується „Хроніка...“ списком друкарських помилок і списком власних імен.

Події у творі викладаються переважно в хронологічному порядку, хоча іноді автор повертається до вже описаного у попередніх розділах або перериває хронікальний наратив, щоб навести судження різних істориків щодо якоїсь події або з'ясувати певну проблему історичного характеру.

Працюючи над „Хронікою...“, Стрийковський використав надзвичайно багато першоджерел, перелік яких уміщений на початку книги й охоплює понад 130 прізвищ авторів та назв їхніх праць. Це насамперед твори античних істориків — таких, як Овідій, Геродот, Діодор Сицилійський, Салюстій, Страбон, Лівій, Птолемей, польських літописців — Яна Длуґоша, М. Меховіти, Б. Ваповського, М. Кромера, М. Бельського, руські, білорусько-литовські, прусські літописи та історичні праці інших європейських народів. Чимало цих першоджерел не збереглося до наших днів, тож почерпнуті з них відомості мають особливу цінність для сучасної історичної науки.

„Хроніка...“ М. Стрийковського має компілятивний характер, та це не применшує її вартости. Адже, використовуючи давні свідчення про минуле польського, українського, литовського, жмудського, московського й інших народів, автор ставився до них критично, прагнучи максимально правдиво відтворити історичні реалії. Шукаючи історичної правди, він намагався узгодити фактаж різних першоджерел, порівнюючи виявлені варіанти, коректував дати подій, виправляв імена князів, географічні назви, уточнював розташування населених пунктів. Праця також доповнена власними авторськими спостереженнями та роздумами про життя, побут і звички багатьох народів, цитатами з творів різних істориків, античних поетів та усних народних переказів, описами визначних історичних пам'яток, місцевостей боїв, які бачив сам автор.

Незважаючи на власне походження та соціальну і національну належність, Стрийковський, усупереч своїм попередникам і сучасникам — польським літописцям (як-от Длуґош, Меховіта, Ваповський, Кромер), старається бути об'єктивним і нетенденційним і в доборі фактичного матеріалу, і в його політичній оцінці. Так, наприклад, описуючи воєнні битви між руськими та польськими князями, він підкреслював велику хоробрість, мужність і патріотизм руських воїнів. Не приховує Стрийковський також і експансивної загарбницької політики Польської Корони щодо споконвічних українських земель. Щоправда, деколи автор буває тенденційний, особливо тоді, коли змальовує постаті тих руських князів, котрі воювали з Польщею (йдеться, зокрема, про неґативну характеристику особи галицького князя Романа, що не відповідає дійсності).

Автор з особливою повагою пише про руський народ і надзвичайно толерантно ставиться до релігійних питань, не допускаючи жодних

закидів проти православ'я (на відміну від своїх попередників — польських істориків).

Заслугою Стрийковського є і те, що він, викладаючи історію Польщі, України, Білоруси, Росії, водночас здійснює першу спробу подати повну історію Литви і Жмудії, яка тоді була майже зовсім невідомою історичній науці.

Істотно доповнюють й уточнюють основний виклад змісту примітки на полях твору (так звані ліхтарики), що супроводжують увесь текст „Хроніки..." У них автор найчастіше вказує на джерела поданої інформації (зазначаючи не лише автора і назву твору, але й розділ і часто сторінку), виправляє фактологічні помилки окремих авторів, уточнює імена історичних осіб, назви населених пунктів, місце їх розташування, коментує, деталізує сказане у тексті, проводить історичні аналогії, рекомендує читачеві, який захоче докладніше ознайомитися з обговорюваним питанням, інші праці тощо.

Мова „Хроніки..." — барвиста, образна, насичена епітетами, метафорами, фразеологічними зворотами. Окремі розділи написані талановитим віршем, що надає творові емоційного забарвлення.

Загалом фундаментальна історична праця М. Стрийковського рясніє поетичними вкрапленнями. І зумовлено це не так логікою оповіді, нагальною вимогою змісту щодо саме такої форми, як закоханістю автора з ранніх літ у поезію, душевними спонуками до самовираження у такий спосіб.

Особливо важлива тут автобіографічна частина поезії (якраз у римованих рядках М. Стрийковський мовби сповідається, подає важливі відомості про свій рід, згадує найвагоміше з того, що запам'яталося з дитинства, юности, років молодости). Вона і є найбільш мистецьки довершена. Якщо у римованих переказах історичних подій насиченість іменами, прізвищами, географічними назвами тощо істотно обмежувала художні можливості автора, то тут він мав змогу не лише дати волю почуттям, а й розкрилити уяву, поділитися найсокровеннішим — вистражданим, осмисленим, набутим за роки власного життєвого досвіду.

Безцінні, хоч, може, не такі й численні, як у прозі, але надзвичайно значущі, відомості, що стосуються давніх подій на землі, яку справіку успадковують від своїх предків нові покоління українців, рід котрих, як мовиться в найранішому виспіві — колядках і щедрівках, живе, перебуває у своєму благодатному краю, ні від кого не віднятому, не загарбаному, а уділеному від природи, від первоз'яви людини, на тому обширі, де дотепер етнічні українські землі. Вони, й ні клаптя чужого,— в кордонах незалежної Української держави. М. Стрийковський подає такі унікальні звістки із сивої минувшини української землі, яких ніде більше не знайти. Тож з повним правом можна говорити як про мистецьку вартість, так і про пізнавальне значення написаного ним — чи то у прозі, чи то у поезії.

* * *

Важко сказати, як швидко після виходу у світ, тобто після 1582 р., „Хроніка..." Стрийковського стала відомою українцям. Однак знаємо, що вже на початку XVII ст. нею користувалися в Україні як основною історичною працею з польської, литовської та української історії. Одними з перших до „Хроніки..." звертаються українські та білоруські письменники-полемісти — Мелетій Смотрицький („Антиграф", виданий у Вільні 1608 р. польською мовою), Захарія Копистенський („Палінодія або оборона віри католицької", написана в 1621—1622 рр.), Сильвестр Косов („Патрикон", надрукований польською мовою 1635 р.) та ін. Прикметно, що С. Косов покликається на М. Стрийковського навіть тоді, коли потрібну йому інформацію він міг би знайти у літописах, зіставляє відомості „Хроніки..." з літописними та іншими свідченнями.

Серед власне українських історіографічних пам'яток XVII ст., які зазнали впливу „Хроніки..." Стрийковського, передовсім треба назвати „Хроніку з літописців стародавніх" (1672) Феодосія Софоновича.

Та найбільш розповсюдженим з-поміж історичних творів XVII ст., зміст яких тією чи іншою мірою співзвучний з „Хронікою...", був „Синопсис, или краткое собраніе отъ разных летописцевъ" Інокентія Гізеля, який у XVII — першій половині XVIII ст. перевидався одинадцять разів. Успіх „Синопсиса..." визначався рівнем відтворення історичних реалій — у ньому стисло викладено події Руси-України через призму їх суспільно-політичної актуальности. Покликаючись на „Хроніку..." Стрийковського, І. Гізель не тільки точно вказує сторінки друкованого видання цієї праці, а й запозичує сам творчий метод автора — паралельний виклад різних свідчень про одну подію без артикуляції власного погляду.

Починаючи з другої половини XIX ст. корифей української істричної науки М. Грушевський, працюючи над „Історією України-Руси", часто звертається до „Хроніки..." М. Стрийковського як до першоджерела. Так, уже в I томі Грушевський апелює до твору Стрийковського, описуючи причини поразки і загибель князя Святослава від печенігів над Дніпром. У цьому ж томі, наводячи з різних джерел версії про походження шапки Мономаха, український історик ретранслює і позицію Стрийковського, за яким Володимир Мономах здобув шапку під час походу в Крим від генуезького губернатора Кафи. У II томі „Історії України-Руси" знаходимо покликання на „Хроніку..." при оцінці особи князя Святополка та викладі різних версій загибелі князя Ярослава.

Проте не завжди Грушевський погоджується із Стрийковським. Так, зокрема, він вважає тенденційною і неправдивою неґативну характеристику галицького князя Романа. Також видатний український історик вказує на непереконливість тези польського історика про те, що за часів князів Данила і Лева Київ належав до Галицько-Волинського князівства. Згадує Грушевський Стрийковського і тоді, коли зазначає, що після нашестя монголо-татар до кінця XIII ст. у Києві не було князя.

Згодом Грушевський наводить з „Хроніки..." звістку про те, що луцький князь Лев під час війни Ґедиміна з хрестоносцями відібрав у Литви Дорогичин і Берестя.

Особливо часто (аж у 37 місцях) М. Грушевський звертається до твору Стрийковського у VI томі своєї праці, в якому йдеться про часи, коли більшість українських земель входила до складу Великого князівства Литовського. За Стрийковським тут подано відомості про хід і причини поразки повстання проти Литви за відновлення Української держави, про боротьбу кримського хана Хаджі-Ґірея за Нерекопське ханство, про напади татар на Поділля і молдавського господаря Стефана — на Покуття, про призначення Сиґізмунда Авґуста на престіл Великого князівства Литовського, для порівняння введено опис походу князя Ґедиміна на Київщину та уточнено дату цього походу. Грушевський ставить під сумнів звістку Стрийковського про те, що польські пани, закликавши руських бояр на раду, вирізали їх під Перемишлем, хоча польський історик покликається на 12 литовських літописів, які він використав. Далі на сторінках „Історії України-Руси" читаємо опис Стрийковським походу татар на Поділля і Волинь під час повстання М. Глинського та їхній розгром литовсько-польським військом і подільською шляхтою та воєводою Немировичем на півдні Київщини. Грушевський наголошує, що саме у творі Стрийковського вперше згадується про початок Козаччини в Україні.

Хоч Грушевський не завжди погоджується з твердженнями польського історика, однак ніколи не обвинувачує його у фальсифікації чи перекрученні історичних фактів, вважаючи окремі його свідчення дискусійними, такими, що потребують додаткового дослідження.

За радянських часів в Україні ніхто серйозно не займався вивченням чи перекладом „Хроніки..." Стрийковського, лише на прохання редакції журналу „Дзвін" ми переклали фраґменти першого тому „Хроніки...", присвячені історії Київської Руси (опубліковано у перших чотирьох номерах часопису за 1990 р.). Крім того, письменник Вадим Пепа надрукував один із віршованих розділів „Хроніки..." Згодом, на замовлення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. Грушевського в 1990 р. роботу над перекладом обох томів „Хроніки..." було завершено.

* * *

Щойно побачивши світло денне, „Хроніка..." Стрийковського набула популярности серед тогочасних істориків Польщі. Вона привернула увагу поляків до руських та білорусько-литовських літописів, ознайомила з їх змістом, викликала зацікавлення історією України та Литви. З часом твір також став цінним джерелом для наступних поколінь істориків і письменників. Ним послуговувалися Станіслав Сарніцький, Войцех Коялович-Віюк, Адам Станіслав Нарушевич, Ян Потоцький, польські історики

XIX ст. і такі письменники, як Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Юзеф Ігнаци Крашевський.

У польській історіографії з'являється низка критичних матеріалів про „Хроніку..." Стрийковського. Першою такою спробою була стаття Ю. І. Крашевського, який зосередився на тій частині твору, де мовиться про ранню леґендарну історію Литви. Пізніше Г. Данилович зіставляє „Хроніку..." з білорусько-литовськими літописами, а М. Маліновський публікує розвідку про життя і творчість М. Стрийковського та складає бібліографію його праць. Про використання Стрийковським литовських літописів писав також І. Якубовський.

Від 20-х рр. XX ст. „Хроніку..." Стрийковського розглядають не лише як історичне джерело, але і як твір польської історичної науки епохи Відродження з такими його характерними рисами, як зацікавлення античністю та гуманістичними ідеями. Так, наприклад, М. Сінко детально аналізує відомості Стрийковського про Грецію й Туреччину та ступінь його обізнаности з античною літературою. Знаний польський літературознавець Ю. Кжижановський оцінює погляди Стрийковського на історію та її завдання як передові для свого часу та вказує на його романтичне ставлення до минулого. Г. Барич називає Стрийковського першим польським сходознавцем, підкреслюючи широчінь його наукових інтересів. С. Гербет спеціально виділяє інтерес Стрийковського до історичних пам'яток, котрі служать для літописця важливим джерелом. У працях І. Первольфа, Т. Улевича, А. Рабенсона акцентується на віддзеркаленні у творі Стрийковського ідеї слов'янської єдности. М. Захара-Вавженчик особливою заслугою Стрийковського вважає те, що він увів історію Литви в загальну історію європейських держав.

* * *

Уже з другої половини XVII ст. „Хроніка..." Стрийковського стає популярною і у Росії завдяки відомому російському історикові А. Лизлову, який широко використав її у своїй „Скифской истории" (1692). Корисним джерелом була „Хроніка..." і для О. Манкієва під час його роботи над „Ядром Российской истории" (1715). Високо оцінив працю Стрийковського В. Татищев — за ориґінальність відомостей, об'єктивність у висвітленні історії Руси. Зацікавлення „Хронікою..." виявив і В. Ломоносов, особливо порівнянням різних матеріалів задля з'ясування суперечностей та поясненням цих розбіжностей, а також уведенням в історичний твір розповіді автора. До „Хроніки..." як до історичного джерела звертався М. Щербатов у праці „История Российская от древнейших времен" (1770). Активно послуговувався працею Стрийковського М. Карамзін, хоча виключав руські літописи з числа її джерел.

У радянській історіографії твір Стрийковського довгий час критично не розглядався, якщо не брати до уваги загальних реплік про нього в окремих публікаціях. Тільки в 1960-х рр. з'явилася критична

стаття О. Рогова „Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника...)", в якій автор досліджує зацікавлення польської та російської історіографії „Хронікою..." Стрийковського, подає короткий нарис про життя і творчість автора, аналізує відомості твору з історії Київської Руси та Великого князівства Литовського, порівнюючи їх з першоджерельними матеріалами польських хронік, руських та білорусько-литовських літописів, якими користувався історик, та розповідає про розвиток зацікавлення „Хронікою..." Стрийковського в Росії та Україні в XVII ст.

* * *

Пропонований переклад „Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Руси" є першою в Україні спробою ознайомити як дослідників-фахівців, так і пересічного читача з повним текстом видатної пам'ятки польської історіографії епохи Відродження, що містить багатий фактологічний матеріал з історії Руси-України, часто невідомий українській історичній науці.

Твір перекладено за другим виданням, надрукованим 1846 р. у Варшаві у двох томах заходами книгаря Ґустава Леона Глюксберґа. Як сказано у виданні, воно було точним повторенням крулевецького з 1582 р., доповненим статтею М. Маліновського, а також дослідженням Г. Даниловича про руських літописців і передруком менших публікацій М. Стрийковського.

Над українським виданням „Хроніки..." працювали: Роман Івасів, який переклав з польської на українську мову прозовий текст твору, Вадим Пепа — віршовані розділи, Іван Козовик і Ростислав Паранько — латиномовні вкраплення (цитати і примітки на полях).

Твір перекладено сучасною українською літературною мовою, відповідно до норм правопису, з максимальним наближенням до ориґіналу не лише змістом, але й формою, із збереженням стилю автора, його манери письма, своєрідної образности мови, лексичної та стилістичної синоніміки, фразеології, елементів гумору та іронії, до яких іноді вдається Стрийковський.

З огляду на тяжіння автора до складних синтаксичних конструкцій, частини яких часто не зв'язані між собою, під час перекладу здійснено додатковий синтаксичний поділ тексту (на речення, абзаци), а також встановлено пропущені смислові лексико-граматичні зв'язки між частинами або членами речення.

На завершення зазначимо, що, попри окремі суперечливі (не завжди підтверджені іншими джерелами) і помилкові місця у пам'ятці, „Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Руси" М. Стрийковського є однією з найбільш цікавих пам'яток історичної думки народів Східної Європи епохи Відродження та цінним першоджерелом з історії Руси-України.

Роман ІВАСІВ

Список умовних скорочень до Іменного та Географічного покажчиків

г.— гора, гори
гл.— глава, глави
і т. д.— і так далі
і т. ін.— і таке інше
ін.— інші
й ін.— й інші, й інших
кн.— книга, книги, князі, князь
р.— ріка, річка
розд.— розділ, розділи
с.— сторінка, сторінки
св.— свята, святий
т.—том, томи
та ін.— та інше, та інші

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Ґ

Д

Е

Є

Ж

З

I

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Ґ

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Я

Список
поданого у першому томі „Літопису...“

Книга перша

Книга друга

Книга третя

Книга четверта

Книга п'ята

Книга шоста

Книга сьома

Книга восьма

Книга дев'ята

Книга десята

Книга одинадцята

Список речей, уміщених у другому томі „Літопису...“

Книга дванадцята

Книга тринадцята

Книга чотирнадцята

Книга п'ятнадцята

Книга шістнадцята

Книга дев'ятнадцята

Книга двадцята

Книга двадцять перша

Книга двадцять друга

Книга двадцять третя

Книга двадцять четверта

Книга двадцять п'ята

Наукове видання
Історичні джерела. Том 10

Мацей СТРИЙКОВСЬКИЙ

ЛІТОПИС ПОЛЬСЬКИЙ, ЛИТОВСЬКИЙ, ЖМУДСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

Мовні редактори: ***Наталія КІТ, Галина ОСТЮК***

Покажчики: ***Галина ЛАЗУРКЕВИЧ-МАКОГОН***

Комп'ютерна верстка: ***Надія ОЛІЙНИК***

Технічний редактор: ***Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ***

Оригінал-макет частково виконано
у Лабораторії комп'ютерної підготовки видань
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15

Здано на складання 01.12.10. Підписано до друку 11.07.2011.
Формат 84×108 $^{1}/_{16}$. Папір книжковий. Умовн. друк. арк. 114,2
Наклад 200 прим. Зам. 07-11.

Наукове товариство ім. Шевченка
79013, Львів-13, вул. Генерала Чупринки, 21

Зверстано і видрукувано у Дослідно-видавничому центрі
Наукового товариства ім. Шевченка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої вправи ДК № 884 від 04.04.2002 р.